Idėjų žodynas

ALMA LITTERA

Filosofijos, mokslo, religijos, istorijos, meno, politikos teorijos bei koncepcijos; iškiliausi mąstytojai

Idėjų žodynas

ALMA LITTERA

UDK 030.001.8
Id-06

Versta iš:
THE HUTCHINSON
DICTIONARY OF IDEAS,
Helicon Publishing Ltd, 1995

Angliškojo leidinio rengėjai

Owen Adikibi PhD
Bernard Balleine PhD
Elizabeth Breuilly
Celia E. Deane-Drummond PhD
Denis Derbyshire PhD
Ian Derbyshire PhD
Mawil Izzi Dien PhD
Eric Farge
Graham Ley MPhil
Chris Murray
Martin Palmer
Roy Porter
Richard Prime
P M Rowntree
Joe Staines
Calum Storrie
Chris Stringer
Catherine Thompson
Colin Tudge

Redaktorė
Anne-Lucie Norton

Redaktorius konsultantas
Joe Staines

Iš anglų kalbos vertė

Vytautas Dekšnys
Birutė Ona Martinaitienė
Arvydas Pliučas
Dalia Judita Vabalienė
Aistė Vaškelytė

Redagavo ir adaptavo

Feliksas Jukna
Vytautas Spečiūnas

ISBN 9955-08-088-4

TURINYS

Įvadas

Kaip sudaryta ši knyga?

Kas yra „idėjos“? Daugelis žmonių idėjomis vadina įvairias pažiūras ir teorijas – egzistencializmą, laisvąją rinką, viešumą ar nacionalizmą. Tačiau šios teorijos remiasi ir kita žmonijos savastimi – sąvokomis, pavyzdžiui, teisingumas, blogis, antgamtiškumas, trauka. „Idėjų žodyno“ leidėjams bei sudarytojams atrodė, kad būtina pateikti ir teorijas, ir sąvokas, ir matomą bei nematomą jų raišką. Be to, tikėjomės, kad skaitytojui bus pravartu viename tome susipažinti ir su žmonėmis, kūrusiais šias sąvokas ir tikėjimus (biografiniai straipsniai), ir su pačiomis idėjomis (dalykiniai straipsniai).

Ką skaitytojas gali rasti „Idėjų žodyne“? Čia yra daugiau kaip 4000 straipsnių iš 21 skirtingos disciplinos. Pateikiamos pagrindinės filosofijos, religijos, ekonomikos, psichologijos, matematikos, kompiuterijos, chemijos, politikos mokslų, mokslų apie gyvybę, švietimo ir moterų judėjimo sąvokos, biografiniai straipsniai apie žymiausius įvairių sričių veikėjus.

Žodyno skaitytojai

Žodynas skirtas ne specialistams, tad neteikiama detali informacija apie kurią nors discipliną. Nors kai kuriuose straipsniuose aptariamos sudėtingos sąvokos, jie parašyti orientuojantis į vidurinio išsilavinimo skaitytoją. Vidutinė angliško teksto straipsnių apimtis – apie penkiasdešimt žodžių, pateikiami tik pagrindiniai apibrėžimai ir svarbiausi faktai.

Kas į šią knygą įtraukta ir kas neįtraukta

Rengiant gerą informacinę knygą, sunkiausias darbas – straipsnių atranka. Buvo be galo sunku nuspręsti, ką įtraukti į šią knygą ir ko – ne, nes planavome platų žodyną. Visų pirma stengėmės aprašyti didžiuosius mąstytojus ir įžymiausius pasaulinio masto tiek praeities, tiek dabarties veikėjus, taip pat svarbiausias sąvokas, institucijas, teorijas, tikėjimus, idėjas ir net kai kuriuos su jais susijusius dalykus. Buvo aišku, kad *-izmai* ir *-logijos* tinka šiai knygai, bet ar dera jai mitologiniai personažai ir politinės grupės? Ar įtraukti visus mokslininkus, kurie kažką išrado, ar tik tuos, kurie atrado mokslų principus?

Skaitytojas čia ras pagrindinius išvardytų disciplinų principus. Temoms, kurioms akivaizdžiai tenka pagrindinis vaidmuo idėjų istorijoje, būtent: filosofijai, religijai, psichologijai, sociologijai, politologijai ir ekonomikos teorijai, skirta daugiau straipsnių.

Kodėl?

Istorijos veikėjus, susijusius su dideliais sąjūdžiais, pvz., Michailą Gorbačiovą, Napoleoną I, Bismarką, Cromwellį, F. D. Rooseveltą, įtraukėme, net jei jie nėra sukūrę teorijų, kuriomis grindė savo veiksmus. F. D. Rooseveltas nesukūrė ekonomikos teorijų, kuriomis rėmėsi jo Naujasis kursas, bet jo vardas visada siejamas su jomis, todėl jis ir aprašomas.

Kur kas sunkiau buvo nuspręsti, kuriuos literatūros ir meno veikėjus įtraukti. Pirmiausia įtraukėme tuos menininkus, kurie taip susiję su kokia nors srove arba sąjūdžiu, kad daugelis žmonių mano, jog jie šiuos geriausiai išreiškė, pvz., Pablo Picasso – kubizmą, Arnoldas Schoenbergas – dodekafoninę muziką, George'as Bernardas Shaw – progresyvųjį mąstymą ir pamfletus. Kiti menininkai įtraukti ne tik kaip kūrėjai, bet ir kaip didžiai vertinami kritikai, pvz., architektas Filippo Brunelleschis, rašytojas T. S. Eliotas ir dailininkas Vasilijus Kandinskis.

Neįtraukti specialesni literatūros ar meno terminai, pvz., *bel canto, Sturm und Drang, puantilizmas,* tačiau plačiau vartojami kelių sričių terminai, tokie kaip *struktūralizmas* arba *postmodernizmas,* į žodyną pateko.

Aprašomi ir mitologiniai veikėjai, jeigu su jų vardais siejasi kokios nors sąvokos, sakysim, *Narcizas* ir *narcisizmas, Pandora* ir *Pandoros skrynia*, arba jeigu jie buvo vaizduojami daugelio šalių menininkų, tokie, kaip *Toras, Izidė* arba *Ra.*

Į žodyną taip pat pateko daugybė ką nors išradusių (Andrejus Markovas), sukūrusių (Aleksandras Flemingas) ar Nobelio premiją gavusių (Marija Curie).

Daugiatautis žodyno pobūdis

Daug žodyno straipsnių skirta ne Vakarų, o kitoms civilizacijoms. Teikiama informacija apie induizmą, budizmą, senąsias religijas ir pirmykščius Amerikos indėnų tikėjimus bei kita.

Dar šis tas apie žodyno struktūrą

Citatos: žodyne yra daugiau kaip 350 citatų. Jos – dviejų rūšių: vienos – asmens, aprašomo biografiniame straipsnyje, kitos – teminės citatos apie aptariamą sąvoką ar tikėjimą, pvz., apie agresiją, tikėjimą, meilę, karą.

Palydimieji straipsniai: Žodyne yra dvidešimt vienas specialus palydimasis straipsnis, skirtas pagrindinėms mokslo, meno ar etikos temoms ar prieštaroms. Temų apimtis labai plati, tarp jų – *Gyvūnų teisės ir vivisekcija, Romantizmas: idėja ir jos palikimas, Miestų projektavimas XX amžiuje ir ateities miestas.* Palydimieji straipsniai įdėti kiek galima arčiau atitinkamų žodyno straipsnių. Štai jų sąrašas:

Straipsnio antraštė	*Palydimojo straipsnio pavadinimas*
abortas	Abortų problema moralės požiūriu
aplinkos apsauga	Aplinkos apsauga: užkirsti kelią masiniam naikinimui
beprotybė	Beprotystė
blogis	Moralinis blogis ir žmogaus prigimtis
dvasios ir kūno problema	Dvasios ir kūno dualizmas bei žmogaus sąmonės mįslė
eutanazija	Eutanazija
gyvūnų išlaisvinimo sąjūdis	Gyvūnų teisės ir vivisekcija
globa	Globa – vis dar sveika ir gyva?
Ieva	Ievos hipotezė ir afrikietiška žmogaus kilmė
individualizmas	Žmogaus laimė ir asmenybės garbinimas
medicinos etika	Medicinos etika – kryžkelėje?
meilė	Meilė
miestų planavimas	Miestų projektavimas XX amžiuje ir ateities miestas
pažanga	Pažanga ir tobulėjimo idėja
politika	Politinė valdžia. Ar būtinai korumpuota?
postmodernizmas	Postmodernizmas – pabaigos pradžia?
religija	Mokslas ir religija: priešai ar partneriai?
romantizmas	Romantizmas: idėja ir jos palikimas
skysčių teorija	Sveikata, ligos ir skysčiai
švietimas	Švietimas
utopizmas	Miestas ir utopija

Dalykinės bei chronologinės lentelės. Žodyne yra 27 įvairios paskirties lentelės, pvz., *Biblijos knygos, Labiausiai įsiskolinusios šalys, Islamo kalendorius, Didesniosios kalbos ir kalbų grupės, Didieji politiniai mąstytojai, Šventieji globėjai.*

Nuorodos į kitus straipsnius: Jas nurodo simbolis ⇨ prieš *terminą*. Nuoroda į kitą straipsnį pateikiama, jeigu tame straipsnyje yra medžiagos, svarbios pirmojo straipsnio temai, ypač jei skaitytojui būtų sunku pačiam tai suvokti. Palydimieji straipsniai neturi nuorodų, nes čia jų į kiekvieną eilutę tektų dėti po kelias.

Anne-Lucie Norton

Palydimųjų straipsnių sąrašas

Dalykinių ir chronologinių lentelių sąrašas

A

Aaronas (apie XIII a. pr. Kr.). Pagal Senąjį Testamentą, vyresnysis Mozės brolis. Kartu su juo vedė žydus iš Egipto į Kanaaną, arba Pažadėtąją Žemę. Jis padarė stabą – Aukso veršį, kurį žydai garbinę, laukdami grįžtančio nuo Sinajaus kalno Mozės. Nežiūrint to, Dievas jam atleido ir paliko vyriausiuoju žyniu. Visi jo palikuonys paveldi vyriausiųjų žynių, vadinamųjų kunigų (*cohanim*), pareigas ir prižiūri garbinimui bei apeigoms skirtą sinagogos vietą.

abatija, abato ar abatės vadovaujamas Krikščionių bažnyčios vyrų arba moterų vienuolynas su visais priklausiniais. Vienuoliai pasišvenčia gyventi vienatvėje, melstis ir laikytis celibato. Abatija britai kartais vadina ir vienuolyno bažnyčią, pvz., Vestminsterio abatija Londone.

Pirmieji Sirijos ir Egipto vienuolynai buvo tiesiog lūšnų virtinės, vėliau visoje Europoje buvo pastatyta didžiulių masyvių vienuolynų ansamblių. Būdingi vienuolynų ansambliai buvo Šv. Benedikto vienuolynas Monte Kasino Italijoje ir Sito bei Kliuni Prancūzijoje. Daugelį Anglijos vienuolynų uždarė karalius Henrikas VIII, kai atsimetė nuo Katalikų bažnyčios. Daugelis kitų šalių vienuolynų buvo uždaryti per XVIII, XIX ir XX amžiaus politines revoliucijas.

abdukcija (*filosofijoje ir logikoje*), tikimybės formos išvada. Aristotelis šiuo terminu vadino silpną ⇨ *silogizmą*, kuriam nebūdinga tikrumas. JAV filosofas C. S. Peirce taip vadino hipotezių kūrimo procesą.

Abeliardas Petras (1079–1142), prancūzų filosofas scholastas, logikas ir teologas. Ginče dėl ⇨ *universalijų* jis prieštaravo realistams ir siūlė „konceptualizmą“, tai yra, teigė, kad universalūs terminai teesą prote. Jis tvirtino, kad protas reikšmingas religiniam tikėjimui, jo sumanus logikos ir dialektikos taikymas Trejybės ir atpirkimo doktrinoms, nors ir sukėlęs ginčų, įkvėpė teologijai naujos dvasios. Jo pažiūras pasmerkė ⇨ šv. *Bernardas Klervietis*. Abeliardo romantiški santykiai su savo mokine Eloiza sukėlė vieną garsiausių viduramžių skandalų. Prieštaringą savo gyvenimą aprašė autobiografijoje „Mano nelaimių istorija“ (*Historia calamitatum mearum*) ir laiškuose Eloizai.

Abeliardas gimė netoli Nanto. 1115 jis tapo Paryžiaus Dievo Motinos katedros kanauninku ir katedros mokyklos vadovu. Kai išaiškėjo slapta jo santuoka su Eloiza, ši įstojo į vienuolyną, o Abeliardas buvo jos dėdės kanauninko Fulbero nurodymu iškastruotas ir tapo vienuoliu.

Po metų ėmęs dėstyti, buvo apkaltintas erezija ir, atsiskyręs nuo pasaulio, apsigyveno Nogente, vėliau tapo vieno Bretanės vienuolyno abatu.

Kai negalime suvokti protu, pasitenkinkime autoritetu

Petras Abeliardas

Medieval Thought: St. Augustine to Ockham, G Leff

Abelis Johnas Jacobas (1857–1938), JAV biochemikas, atradęs adrenaliną. Jis studijavo žmogaus audinių cheminę sandarą ir 1898 atrado pirmąjį hormoną – adrenaliną; jį Abelis pavadino epinefrinu. Vėliau pirmasis iš kraujo išskyrė amino rūgštis.

Abelis Nielsas Henrikas (1802–1829), norvegų matematikas. Įrodė, kad paprasta penktojo laipsnio lygtis $ax^5 + bx^4 + cx^3 + dx^2 + ex + f = 0$ negali būti išspręsta algebros priemonėmis. Vėliau nagrinėjo elipsines funkcijas, integralines lygtis, begalines eilutes ir binomo teoremą. Gyveno skurdžiai, buvo silpnos sveikatos ir mirė nuo tuberkuliozės netrukus po to, kai buvo pakviestas dėstyti į Berlyno universitetą.

Abercrombie Leslie Patrickas (1879–1957), anglų architektas, Britanijos miestų planavimo pradininkas. Išgarsėjo, kurdamas Britanijos miestų, sugriautų per II pasaulinį karą, atstatymo projektus (pvz., Didžiojo Londono projektą, 1944) ir ⇨ *naujojo miesto* politiką.

abliucija, religinis apsiplovimas. Induistai apsiplauna prieš maldą, dažniausiai tekančiame vandenyje, ir tiki, kad apsiplovimas kai kuriose upėse, ypač Gange, teikia dvasinės palaimos. Musulmonai apsiplauna (*vudu*) prieš maldą, bet tai, jų nuomone, greičiau pagarbos Dievui ir pasiruošimo maldai ženklas nei dvasinės palaimos veiksmas.

abolicionizmas, Britanijos ir JAV istorijos reiškinys – judėjimas, ypač paplitęs XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX pradžioje ir siekęs iš pradžių panaikinti vergų prekybą, vėliau – ir pačią ⇨ *vergiją* bei išlaisvinti vergus.

JAV vergija buvo oficialiai panaikinta 1863 prezidento Abrahamo Lincolno *Išlaisvinimo,* arba ⇨ *Emancipacijos deklaracija*, bet tai galėjo būti įgyvendinta tik 1865, po šiauriečių pergalės per JAV pilietinį karą. Pagrindinė Pilietinio karo priežastis ir buvo vergovės panaikinimo problema JAV Pietų valstijose.

Britanijos abolicionistų lyderis buvo ⇨ Williamas *Wilberforce'as*, pasiekęs, kad 1807 būtų priimtas bilis, arba Parlamento akto projektas, dėl vergovės panaikinimo.

abortas, nėštumo nutrūkimas arba nutraukimas anksčiau, negu gemalas pakankamai subręsta, kad kūdikis galėtų gimti ir išgyventi. Būna ankstyvasis (nėštumas iki 15 savaičių), jis kartais vadinamas priešlaikiniu negyvo vaisiaus gimdymu. △ gali būti atsitiktinis (persileidimas) arba dirbtinis (nėštumo nutraukimas).

Nėštumo nutraukimo metodai parenkami pagal nėštumo laiką. Jei nėštumas iki dvyliktos savaitės, atidaromas gimdos kaklelis ir į gimdą įvedama siurbimo kiuretė, kuri pašalina jos turinį (D ir C). Nuo dvyliktos savaitės, į vaginą įvedamas prostaglandinų pesaras – šis sukelia persileidimą.

Nustatyta, kad pasaulyje kiekvieną dieną abortais nutraukiama apie 150 000 nepageidaujamų nėštumų. Trečdalis šių abortų yra ***kriminaliniai,*** dažnai daromi nesaugiomis sąlygomis, todėl kiekvieną dieną miršta apie 500 gimdyvių.

1989 Prancūzijoje buvo sukurtos antiprogesterono piliulės RU486. 1991 jas leista vartoti Britanijoje, ten jos vadinamos mefipristonu. Jas pavartojus po 24 valandų prasideda dirbtinis persileidimas. Antiprogesteroną galima vartoti, kol nesibaigė ankstyvoji nėštumo fazė. Šios piliulės, jeigu jos vartojamos praėjus ne daugiau kaip 72 valandoms po lytinių santykių, yra ir efektyvi kontracepcinė priemonė.

△ kaip gimstamumo kontrolės priemonė yra ginčų objektas. Dažniausiai ginčijamasi, ar galima įstatymu leisti moteriai pačiai spręsti, ar daryti △, ir, jeigu taip, tai kokiomis sąlygomis. Ginčijamasi ir dėl to, ar įstatymas turi ginti gemalą, ir jeigu taip, nuo kada. △ priešininkai dažniausiai tiki, kad žmogaus gyvybė prasideda nuo apvaisinimo momento, tai yra tada, kai spermatozoidas apvaisina kiaušialąstę. Tokio požiūrio laikosi ir Katalikų bažnyčia. Nevaržomų legalių △ šalininkai paprastai arba mano, kad moteris turi teisę rinktis, ar ji nori gimdyti vaiką, arba atsižvelgia į daugybę dėl kriminalinių abortų kylančių moters organizmo sužalojimų ar net mirčių, kurių būtų galima išvengti. Kai kurie pritaria abortams dėl specifinių motyvų – pvz., jei moters gyvybei arba sveikatai kyla pavojus, arba jei yra didelė tikimybė, kad vaikas gims fiziškai arba protiškai nesveikas. Dar vienas △ motyvas – moteris pastojo dėl lytinės prievartos, tai yra išžaginimo arba kraujomaišos.

Didžiojoje Britanijoje △ atliekami pagal 1967 abortų įstatymą, kuris nustato, kad būtina ar ne nutraukti nėštumą sprendžia du gydytojai, o pati operacija atliekama nustatytomis sąlygomis.

Legali paskutinė dirbtinio aborto data (Britanijoje – 24 savaitės) dažniausiai nustatoma subjektyviai. Jau yra sukurta metodų, kaip išsaugoti vaikus, pagimdytus ankstyvojoje nėštumo fazėje (iki dvidešimt trečios savaitės). 1988 Anglijoje ir Velse buvo padaryti 183 978 abortai, 5,5% daugiau, negu 1977. Didžiojoje Britanijoje 1988 20% nėštumų buvo nutraukta abortais, daugiausia jų atlikta 16–24 metų moterims.

1990 balandį po penkiolikos nesėkmingų mėginimų pakeisti 1967 įstatymą D. Britanijos parlamentas nutarė sumažinti legalaus aborto laiką iki 24-os nėštumo savaitės.

abrakadabra, magiškas žodis, pirmą kartą užrašytas lotyniškoje gnostiko poeto Sereno Samoniečio poemoje, parašytoje II a. lotynų kalba. Buvo vartojamas kaip amuletas nuo ligų užrašius jo raides apverstos piramidės forma, taip, kad žodį būtų galima perskaityti per jos viršų ar apačią iš dešinės į kairę.

abraksas, senovės burtažodis, išgraviruotas ant akmenų. Jei šio žodžio graikiškas raides prilyginsime skaitmenims, jų suma bus lygi 365. Šiuo žodžiu Sen. Egipto žyniai vadindavo Aukščiausiąją Esybę.

Abraomas (apie 2300 m. pr. Kr.), pagal Senąjį Testamentą, žydų tautos pradininkas. Jaunystėje vadintas Abramu. Dievas pažadėjo jam palikuonių, žemę jo žmonėms Kanaane (Izraelyje) ir patikrinęs jo tikėjimą – liepė paaukoti sūnų Izaoką, bet po to atšaukė tą paliepimą, – pavadino jį Abraomu („tautų tėvu").

Abraomas gimė Ure, šumerų šalyje, ir buvo Tarės sūnus. Su tėvu, žmona Sara ir sūnėnu Lotu jis

Abortų problema moralės požiūriu

Dažni savaiminiai abortai nekelia rimtų moralinių ar filosofinių ginčų. Kitas dalykas – dirbtiniai. Ir ankstesniais amžiais, ir dabar nuo dirbtinio nėštumo nutraukimo bandoma atgrasyti religinėmis, teisinėmis, moralinėmis ir filosofinėmis pasekmėmis. Pagal tradiciją daugiau kalbama apie kūdikio žudymą. Nors daugelis pirmykščių visuomenių toleravo ar net skatino žudyti naujagimius arba juos palikti, kad išlaikytų populiaciją, krikščionybė kūdikio žudymą visada laikė nuodėme, nes tiki, kad kiekviena gyva, nors ir negimusi, žmogiškoji būtybė turi sielą. Nuo XVII a. pradžios Britanijos moterys, nužudžiusios savo kūdikius, buvo griežtai baudžiamos.

Įstatymai prieš kriminalinius abortus

Nuo senų senovės buvo manoma, kad tyčiniai abortai – amoralūs ir nuodėmingi. Duodami Hipokrato priesaiką, gydytojai prisiekdavo jų nedaryti (pradžioje tik dėl to, kad išsaugotų savo profesiją). Iki naujųjų amžių „žiniuones" dažnai įtarinėdavo, kad jos naudoja abortą sukeliančias žoles, pvz., taškuotąją mėtą, o daugelis šarlatanų siūlomų vaistų iš tiesų sukeldavo dirbtinį abortą. Tačiau iki XIX a. specialių įstatymų, draudžiančių abortus, buvo nedaug. Pirmasis toks Britanijoje buvo priimtas tik 1803 metais. JAV Konektikuto valstijoje abortai buvo uždrausti 1821, ja pasekė ir kitos valstijos. 1868 jau trisdešimt šešios valstijos turėjo abortų įstatymus; jie išliko iki septintojo mūsų amžiaus dešimtmečio.

Pagal 1861 Britanijos įstatymą ir toliau buvo baudžiama už kriminalinius abortus, išimtis – abortai, atliekami įgaliotų gydytojų dėl medicininių motyvų. Ir kitos Europos šalys priėmė panašius įstatymus. Dėl tokių įstatymų pagausėjo kriminalinių abortų, dažnai juos nelegaliai už didelius pinigus atlikdavo medikai. Didėjant poreikiui riboti šeimą ir nesant patikimų, legalių ir pigių kontracepcijos priemonių, abortai iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio Vokietijoje ir Rusijoje, galbūt ir Britanijoje bei Jungtinėse Valstijose tapo populiariausia šeimos planavimo priemone.

Britanijos 1861 įstatymas veikė iki 1967, kai įstatymu buvo leisti abortai, kuriuos dėl medicininių motyvų siūlo gydytojai. Medikai ir parlamentas tvirtai atmetė „abortus motinai reikalaujant", arba abortą kaip moters teisę, nors praktiškai 1967 įstatymas leido įteisinti tokius abortus. Nuo tada abortų priešininkai, remdamiesi religiniais ir kitais argumentais, ne kartą bandė sugriežtinti šį įstatymą. Jie teigė giną negimusio kūdikio teises.

Tarp 1967 ir 1973 dvylika JAV valstijų priėmė abortų įstatymus, kuriais gydytojams, turintiems licenzijas, leido daryti abortus, jei nusprendžiama, kad tolesnis nėštumas gali itin pakenkti fizinei ar protinei motinos sveikatai, kad vaikas gali gimti su rimtais trūkumais, ir tuo atveju, jei moteris pastojo išžaginta arba dėl kraujomaišos. Aborto teisė įtvirtinta 1973, kai Aukščiausiasis teismas nustatė (per Roe ir Wade bylą), kad konstitucinė privatumo teisė (keturioliktasis Konstitucijos priedas) suteikia visišką aborto per pirmuosius tris nėštumo mėnesius laisvę. Per kitus tris mėnesius abortą irgi galima atlikti, jei to reikia dėl motinos sveikatos. Septintojo mėnesio pradžioje, kai vaisius pradeda judėti, teisėta drausti abortus, išimtis, kai reikia gelbėti moters gyvybę ar sveikatą. Roe ir Wade byla privertė peržiūrėti beveik visų valstijų įstatymus dėl abortų ribojimo. Abortų priešininkų grupės ir toliau agituoja prieš šį sprendimą.

Prieštarauja Dievo įsakymams?

Šių dienų Vakarų visuomenėje abortams labiausiai priešinasi krikščionių grupės. Protestantai evangelikai linkę laikyti abortą nuodėme, tačiau kartu ir kiekvieno sąžinės reikalu. Katalikų bažnyčia iš seno pagal tradiciją smerkia abortus. Nuo popiežių Inocento III (1161–1216) ir Siksto V (1521–1590) laikų leidžiami abortus draudžiantys dekretai: jie numato nusikaltusius bausti ekskomunika. 1869 Pijus IX (1792–1878) vėl patvirtino, kad Vatikanas priešinasi bet kokiems abortams, net dėl medicininių motyvų (pvz., jei kyla rimta grėsmė motinos gyvybei). 1930 enciklika „Casti Connubii" pasmerkė abortus, net jei, medikų nuomone, grėstų pavojus ir motinos, ir kūdikio gyvybei. Antrasis Vatikano Susirinkimas dar kartą pasmerkė abortus.

Socialiniai motyvai

Nepaisant Bažnyčios draudimo, nuo XX a. vidurio abortai Vakarų šalyse moraliai ir socialiai vis labiau pripažįstami. Visuomenė ir etikos specialistai dažnai pripažįsta abortus, jeigu jie gelbsti motinos gyvybę ar sveikatą, padeda įveikti traumas dėl išžaginimo ar kraujomaišos, arba apsaugo nuo nesveikų kūdikių gimimo. Feministės remia abortus, kad apgintų moterų teisę kontroliuoti savo kūną ir teisę spręsti gimdyti ar negimdyti. Bet sunkumų išlieka.

Viena svarbiausių problemų yra klausimas, kada konkrečiai gemalas tampa žmogumi. Atsakymai į šį klausimą grindžiami ir filosofiniais, ir humanitariniais, ir biologiniais argumentais. Sunku nuspręsti, ar gemalas jau turi visas kiekvienam žmogui būdingas teises ir vertybes, neaišku, kada jis jas įgyja, taip pat neaišku, ar iš esmės jį galima laikyti motinos dalimi.

Royus Porteris

persikėlė į Šiaurės Mesopotamiją, į Haraną, vėliau į Kanaaną, kur Dievas jam pažadėjo žemę. Aplankęs Egiptą, jis atsiskyrė nuo Loto Betelyje ir apsistojo Hebrone (dabar – Izraelio miestas). 76 metų jis dar tebebuvo bevaikis, vėliau su žmonos tarnaite Hagara susilaukė sūnaus Izmaelio, o dar vėliau, būdamas jau 100 metų, nuo žmonos Saros – sūnaus Izaoko. Dievo pažadas Abraomui, kad jo palikuonys taps tauta, o Kanaanas – jų žeme, išsipildė, kai Mozė išvedė Abraomo vaikaičio Jokūbo palikuonis iš Egipto. Abraomas buvo palaidotas Machpelos oloje, esančioje Hebrone.

absoliučioji muzika, muzika, kuri nereiškia nieko kita, išskyrus save pačią. Ji yra aprašomosios ar, tiksliau, programinės muzikos priešybė.

absoliutizmas, arba absoliutinė monarchija, valdžios sistema, kai valdovas arba valdovai turi neribotą valdžią. XVII ir XVIII amžių Europoje plačiai paplito absoliutaus monarcho, kuriam Dievas suteikęs teisę valdyti (žr. ⇨ *dieviškoji karalių teisė*), principas. Absoliučiai monarchijai priešpastatoma konstitucinė monarchija, kai suvereno valdžia yra ribota, arba apibrėžta.

abstinencija, visiškas susilaikymas, paprastai nuo alkoholinių gėrimų; kartais ir nuo kūno bei pojūčių malonumų, norint pasiekti aukštesnę dvasinę būseną ar labiau susikaupti ties šventais dalykais. Neatskiriama ⇨ *asketizmo*, arba savęs atsižadėjimo dėl religinių idealų, praktikos dalis, būdinga budizmui, induizmui ir kai kurioms krikščionybės formoms.

abstrakcija (*filos.*), procesas, kai mąstydami suformuluojame ⇨ *universalijas* ir sąvokas arba išvedame bendriausius terminus. Daugelis šių laikų filosofų, sekdami ⇨ Ludwigu *Wittgensteinu*, mano, kad sąvokos įgyjamos ne abstrakcijos būdu, nes žodžio ⇨ *reikšmė* yra ne atskira idėja, bet jo viešoji vartosena. ⇨ *Aristotelis* tvirtino, kad apskritumo nėra be apskritų dalykų ir kad mes atrandame apskritumo abstrakciją indukcijos būdu, tai yra apibendrindami tam tikrą monetų, lankų ir ratų savybę. Anglų filosofas ⇨ Džonas *Lokas* manė, kad bendrųjų sąvokų, pvz., „trikampio“, prasmė yra abstrakčios proto idėjos.

abstrakcionizmas, ***abstrakčioji dailė,*** realių daiktų nevaizduojantis menas. Ornamentinį meną, nevaizduojantį jokių figūrų, turi dauguma kultūrų. Modernistinis abstrakcionizmo sąjūdis Europos ir Šiaurės Amerikos skulptūroje bei tapyboje išplito tarp 1910 ir 1920. Šį stilių suformavo dvi pažiūros: vaizdiniai, taip „abstrahuoti“ nuo gamtos, kad jau nebeatspindi įprastinės realybės, ir neobjektyvios, arba „grynosios“, meno formos, visiškai nesiejamos su realybe. Abstrakcionizmas toliau plėtojo XIX a. antrosios pusės avangardinių sąjūdžių: impresionizmo, neoimpresionizmo ir postimpresionizmo patirtį. Šie tapybos stiliai sumenkino pirminio objekto reikšmę ir kėlė patį kūrybos (tapymo) procesą. Pirmajame XX a. dešimtmetyje kai kurie Europos tapytojai ėmė tolti nuo įprastų Vakarų menui gamtos imitavimo bei pasakojamųjų nuostatų ir plėtojo naujas meno formas. Pirmuoju abstrakcionistu dažniausiai pripažįstamas Kandinskis, 1910–1914 sukūręs ciklus „Improvizacijos“ ir „Kompozicijos“, pamažu artėjančius prie visiško abstraktumo. Jo itin spalvingos drobės darė įtaką daugeliui jaunesnių Europos menininkų. Maždaug nuo 1907 Prancūzijoje kubistai Picasso ir Braque taip pat plėtojo pusiau abstraktų stilių; jų paveikslai, kai kurie iš dalies koliažai, buvo sudaryti daugiausia iš natūralių vaizdų fragmentų. Apie 1912 Delaunay beveik visiškai abstrakčiu pavertė kubizmą, Mondriano, Malevičiaus, futuristų, vorticistų ir dadaistų darbai Europoje plėtojo daugybę abstrakčios dailės variacijų. Naujoji formos ir turinio laisvė įkvėpė ir skulptorius. Brancusio „Pabučiavimo“ versijos yra vienos iš pirmųjų pusiau abstrakčių skulptūrų. Kubistų paveikti skulptoriai Duchamp-Villonas (1876–1918) ir Lipchitzas bei dadaistas Hansas Arpas dar labiau priartėjo prie △. Dvi Europos meno parodos Niujorke 1913 („Ginklų paroda“) ir San Fransiske 1917 atvėrė abstrakcionizmui kelią į JAV. Daugelis tapytojų, tarp jų ir jaunoji Georgia O'Keeffe, eksperimentavo naujuoju stiliumi. Morganas Russellas (1886–1953) ir Stantonas Macdonald-Wrightas (1890–1973) sukūrė savo abstrakcionizmo stilių, vadinamąjį sinchronizmą, kuris priminė korfizmą, stilių, kurį Prancūzijoje plėtojo Delaunay – abu jie labiau rėmėsi spalva nei forma. △ įsivyravo Vakarų dailėje po 1920 ir toliau plėtojosi daugybe variacijų. Penktajame dešimtmetyje jis iš naujo atgijo abstrakčiųjų ekspresionistų, arba tašistų, darbuose. Viena △ atšakų – minimalizmas 1960 sukėlė tūžmingą tiek kritikų, tiek publikos reakciją.

abstraktusis ekspresionizmas, arba ***tašizmas,*** JAV abstrakčiosios dailės sąjūdis, iškėlęs pačią tapyseną, spalvos ir pačių dažų struktūros efektus, bei menininko, dažų ir drobės sąveiką. Atsirado Niujorke penktojo dešimtmečio pradžioje

ir yra siejamas su Arshile'o Gorky'o, Franzo Kline'o, Jacksono Pollocko ir Marko Rothko vardais.

△ pradininkai greičiausiai buvo Hansas Hofmannas ir Gorky's, penktajame dešimtmetyje dirbęs JAV. Hofmannas, ketvirtajame dešimtmetyje emigravęs iš Vokietijos, pradėjo kurti išraiškingas abstrakčias formas, taškydamas iš varvindamas dažus, o Gorky's, Turkijos armėnų pabėgėlis, iš laukinių gamtos formų kūrė itin spalvingas abstrakcijas. △ buvo greičiau ne atskira mokykla, bet menininkų asmenybių, maištavusių prieš vyravusias JAV meno konvencijas, sambūris. Šio sąjūdžio atstovų stilius labai skyrėsi: Pollockas kūrė didžiulius darbus, varvindamas ir taškydamas dažus, Willemas de Kooningas – groteskiškas figūras, Kline'as sukūrė įspūdingą, kaligrafinį stilių, o Robertas Motherwellas ir Rothko – didelių ramių drobių. Šis sąjūdis darė nemenką įtaką šeštojo dešimtmečio Europos dailei.

absurdo teatras, avangardinė dramaturgijos ir teatro srovė. Pradininkai – grupė šeštojo dešimtmečio dmamaturgų, ypač Beckettas, Ionesco, Genet ir Pinteris. Savo darbuose jie kėlė mintį, kad žmonių egzistencija be Dievo neturi jokios prasmės, jokio tikslo, todėl bet kokie bendrieji ryšiai žlungą. Loginės konstrukcijos ir argumentai vedą į iracionalią ir nelogišką kalbą, o šios logiškas padarinys – tyla; tai parodė Beckettas pjesėje „Kvėpavimas" (Breath; 1970).

Aš pernelyg gerbiu Dievo idėją, kad primesčiau jam atsakomybę už tokį absurdišką pasaulį.

absurdas
Georges'as Duhamelis (1884–1966),
prancūzų prozininkas.
La désert de Bièvres

Abu Bakras, arba *Abu Bekras* (573–634), ***Mergelės tėvas,*** vardas, kuriuo nuo 618 vadinamas Abd Kaaba, kai pranašas ⇨ *Mahometas* vedė jo dukrą Aišą. 622–632 jis buvo artimas Mahometo patarėjas. Po pranašo mirties tapo pirmuoju kalifu, prie musulmonų pasaulio prijungė Mesopotamiją ir buvo musulmonų puolimo į Iraką ir Siriją idėjinis pradininkas. Vienas pirmųjų priėmė islamą, po Mahometo mirties peržiūrėjo jo pranašysčių ir apreiškimų rinkinį ir iš jo sudarė Koraną.

Abu Hanifa al Numanas (apie 700–780), sunitų religinis vadovas ir teisininkas. Gimė Kufoje, Irake, mirė Bagdade. Įkūrė hanifitų mokyklą – pirmąją iš Turkijos ir Indijos islamo įstatymų mokyklų.

Achilas (*Achilleus*), sen. graikų karžygys ir mitologinis Homero „Iliados" personažas. Tesalijos mirmidonų karaliaus Pelėjo ir jūros deivės, arba nimfos, Tetidės sūnus. Motina jį išmaudžiusi Stikso upėje ir padariusi nepažeidžiamą, pažeidžiamas teliko kulnas, už kurio motina jį laikiusi. „Iliados" kulminacija – △ kova su Hektoru. Pagal kitas graikų legendas, jį nužudęs Paris, paleidęs užnuodytą strėlę į kulną.

achimsa („nesužeidimo principas"), induizmo, budizmo ir džainizmo pagarbos bet kokiai gyvybei, t. p. ir žemiausių formų ar net tik jų elementus turinčiai, ir su ta pagarba susijusio vengimo naudoti prievartą doktrina. △ iš dalies siejasi su karmos samprata, pagal kurią žmogaus veiksmai, kartu ir bet kokiai gyvybės formai padaryta žala, persikelia iš vieno gyvenimo į kitą ir lemia kiekvieną reinkarnacijos fazę.

achmadija, islamo atskala ar religinis judėjimas, kurį įkūrė Mirza Gulamas Achmadas (1839–1908). Jos šalininkai atmeta mokymą, kad Mahometas buvo paskutinysis pranašas ir tiki, kad Achmadas yra Machdis ir Pažadėtasis mesijas. 1974 visi kiti musulmonai paskelbė achmadistus nemusulmonais.

Actonas Johnas Emerichas Edwardas Dalbergas, pirmasis baronas Actonas (1834–1902), britų istorikas ir politikas liberalas. 1859 išrinktas Parlamento nariu. Buvo ministro pirmininko Gladstono draugas ir patarėjas.

1895 tapo Kembridžo universiteto naujųjų laikų istorijos profesoriumi; sudarinėjo, ruošė ir redagavo „Kembridžo naujųjų laikų istoriją" (*Cambridge Modern History*), bet spėjo užbaigti tik du pirmuosius tomus.

Valdžia linkusi gadinti, o absoliuti valdžia gadina absoliučiai.

Johnas Emerichas Edwvardas Dalbergas-Actonas, pirmasis baronas Actonas
Laiškas Mandellui Creightonui,
1887 balandis.

Adamsas Johnas Couchas (1819–92), anglų astronomas. 1845 matematiškai pagal traukos poveikį Urano judėjimui įrodė, kad yra dar viena, tada nežinoma Neptūno planeta. Neptūną tik

1846 atrado ⇨ J. G. *Galle*. △ taip pat tyrė Mėnulio judėjimą, Leonido meteorus ir žemės trauką.

Addams Jane (1860–1935), JAV sociologė ir moterų judėjimo veikėja. 1889 įkūrė Hul Hauso stovyklą Čikagoje, vieną iš pirmųjų visuomeninių centrų. 1911–14 – Nacionalinio Amerikos aljanso dėl moterų rinkimų teisių viceprezidentė, nuo 1915 vadovavo Moterų taikos partijai ir pirmajam Moterų taikos kongresui. 1931 jai įteikta Nobelio taikos premija.

Svarbiausi veikalai: „Naujieji taikos idealai" (*Newer Ideals of Peace,* 1907) ir „Dvidešimt metų Hul Hause" (*Twenty Years of Hull House,* 1910, abu anglų k.).

„Adi Grant", arba *Guru Grant Sahib,* šventoji sikhizmo knyga.

Adleris Alfredas (1870–1937), austrų psichologas, individualiosios psichologijos kūrėjas. 1902 ⇨ *Freudas* pakvietė Adlerį ir kelis kitus psichologus į diskusijų būrelį, vėliau virtusį Vienos psichoanalizės draugija, bet Adlerio pažiūros ilgainiui ėmė skirtis nuo Freudo. Jo nuomone, seksualinė neurozių ir protinio gyvenimo teorija nepriimtina. Jis linko aiškinti neurozes nepilnavertiškumo kompleksu ir socialiniu neprisitaikymu. 1911 paliko draugiją ir įkūrė Laisvųjų analitinių tyrinėjimų draugiją, vėliau pavadintą Individualiosios psichologijos mokykla. Individualiosios psichologijos požiūriu, individas yra vientisas, laisvas, atsakingas ir siekia savo tikslų; paprastai jis suvokia, kad gali tapti laimingas tik socialinėje grupėje, dirbdamas su kitais ir kitiems. Neurotiką būtina įtikinti, kad jam reikalinga normali būklė ir kad nepilnavertiškumo jausmą, dažnai kompensuojamą viršenybės siekimu, turi keisti išplėtoti socialiniai interesai.

Svarb. veikalai: „Organų nepilnavertiškumo ir jo psichinio kompensavimo tyrimai", 1907, „Apie nervišką jį charakterį", 1912, „Individualiosios psichologijos teorija ir praktika", 1920, „Žmonių pažinimas", 1927.

Už vaiko melo paprastai visada slypi žiaurūs tėvai. Melas neturėtų jokios prasmės, jei nebūtų jaučiama, kad tiesa pavojinga.

Alfredas Adleris
New York Times, 1949

Adomas, pagal Senąjį Testamentą, pirmasis žmogus. Dievas sukūręs jį iš dulkių, davęs gyvybės dvasią ir apgyvendinęs Edeno soduose. Ten iš jo šonkaulio sukūręs ⇨ *Ievą*, kad būtų kartu su juo. Jos sugundytas, Adomas paragavęs uždrausto vaisiaus nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio. Už nepaklusnumą abu buvę nubausti ir išvaryti iš rojaus.

Pažadėk, kad senasis Adomas šiame vaike būtų palaidotas ir iš jo iškiltų naujas žmogus.

Adomas
Populiari malda.
Ja prašoma palaiminti kūdikį per krikštą

Adonis (*sen. graikų mitologijoje*), gražus jaunuolis, kurį mylėjo deivė ⇨ *Afroditė*. Žuvo medžiodamas šernus, bet jam buvo leista kasmet grįžti iš požemių, kad vėl su ja susitiktų. Iš jo kraujo išaugo plukė.

△ garbinamas kaip mirštančios ir atgimstančios gamtos dievas. Jis atitinka šumerų mitologijos ⇨ *Tamūzą*. Taip pat atrodo, kad jį galima tapatinti su egiptiečių požemio dievu ⇨ *Ozyriu*.

Adorno Theodoras Wiesengrundas (1903–69), vok. filosofas, sociologas, muzikologas ir kultūros kritikas. Jo ankstyvieji darbai rodo, kad jam darė įtaką ⇨ Georgo *Lukacso* ir Ernsto Blocho marksistinė mąstysena, jie taip pat rodo susidomėjimą ⇨ *Freudu*. 1950 △ buvo vienas žymiausių „Autoritarinės asmenybės", svarbaus psichoanalitinių ir socialinių tyrimų projekto, kuris rėmėsi daugiausia Ericho Fromo idėjomis, ir kur buvo sukurta garsioji F-skalė (F reiškia fašizmą), bendradarbių.

△ nuo 1930 buvo ir vienas žymiausių Sociologinių tyrimų instituto Frankfurte prie Maino narių. Nacistams atėjus į valdžią, institutas kartu su savo direktoriumi ⇨ Maxu *Horkheimeriu* persikėlė į JAV, netrukus ten persikėlė ir △; jis gavo JAV pilietybę. Penktajame dešimtmetyje kartu su Horkheimeriu parašė „Švietimo dialektiką" (1947), čia įrodinėjo, kad protas dar neišlaisvino žmonių nuo jų mitinės praeities ir kad įvaldyta gamta veda visuomenės kontrolės link. „Pažanga" virsta barbarybe, o mokslas – nužmoginimo priemone. 1949 grįžo į Vokietiją ir 1951 išspausdino „Minimalią moralę: sužaloto gyvenimo apmąstymus", ⇨ *Nietzsche* stiliaus aforizmų rinkinį, dauguma šių siejasi su emigracijos problema. 1966 „Negatyviojoje dialektikoje" kritikavo visus filosofus, tikėjusius kokia nors absoliučia ar aukščiausiąja esybe, lemiančia visa kita. Tvirtino, kad

toks tikėjimas pavojingas, nes veda prie totalitarinio ir despotiško mąstymo, paverčiančio individą manipuliacijos objektu. △ taip pat daug rašė estetikos, muzikos ir meno sociologijos klausimais, svarb. veikalas „Naujosios muzikos filosofija“ (*Die Philosophie der neuen Musik*, 1947, angl. 1973).

Bibl. Jay, Martin *Adorno* (London, 1984).

advaita vedanta, viena iš ortodoksinių indų filosofijos sistemų. Išdėstė ⇨ *Šankara*. Remiasi mistiko ⇨ *Viasos* sanskritu parašyta „Vedantos sutra“. Moko, kad šis pasaulis yra *maja* (iliuzija), o tiesa yra viena ir nedaloma. Yra *„dvaitos“*, arba dualizmo, filosofijos priešybė.

adventas, kalendorinis krikščionių pasiruošimo Kalėdoms laikotarpis, apimantis keturis sekmadienius iki Kalėdų. Prasideda nuo artimiausio šv. Andriejaus dienos (lapkričio 30) sekmadienio.

adventistas, asmuo, tikintis, kad Jėzus sugrįš ir pasirodys Žemėje antrąjį kartą. Antrojo Kristaus atėjimo viltis grindžiama daugiausia Naujuoju Testamentu. Adventizmą išpažįsta ⇨ *septintosios dienos adventistai*, christadelfai, ⇨ *jahvininkai*, arba Jahvės liudytojai, ir Visapusės kvadratų evangelijos (*Foursquare Gospel*) aljansas.

afazija, terminas, kuriuo vadinama daugelis kalbos sutrikimų, atsiradusių dėl galvos smegenų pažeidimų, ypač dominuojančio pusrutulio kalbos centruose.

afrikiečių nacionalizmas, V. Europos šalyse nuo XIX a. vartojamas terminas politiniam sąjūdžiui dėl Afrikos suvienijimo pavadinti. Afrikiečių nacionalizmo šaknys siekia XIX a. V. Afrikos išsilavinusį sluoksnį (daugiausia „grįžusius“ afrikiečių kilmės amerikiečius ir išlaisvintus vergus bei jų palikuonis). Išauklėti krikščionių misijų, daugelis jų priešinosi užjūrio misijų kontrolei ir kūrė nepriklausomas bažnyčias. Šios bažnyčios dažnai įsitraukdavo į antikolonijinius sukilimus, pvz., Natalyje 1906 ir Njasalende 1915 Kitvala (Stebėjimo bokšto sąjūdis) ir Kimgangistu bažnyčios stipriai rėmė šeštojo dešimtmečio nacionalistų judėjimą. Pirmosios Afrikos politinės organizacijos buvo Aborigenų teisių gynimo organizacija, įsikūrusi Aukso Krante 1897, Afrikos nacionalinis kongresas, įsikūręs Pietų Afrikoje 1912, ir Vakarų Afrikos nacionalinis kongresas, įsikūręs 1920 metais (⇨ *panafrikanizmas*).

Po I pasaulinio karo Afrikos nacionalistai ėmė labiau reikalauti apsisprendimo teisės. ⇨ *Keturiolikos punktų programa* paskatino reikalauti apsisprendimo teisės Tunise, o 1919 Londone Pietų Afrikos čiabuvių nacionalinio kongreso delegatai pabrėžė Pietų Afrikos čiabuvių nacionalinio darbo korpuso reikšmę per karo veiksmus. Dauguma nacionalistinių grupių, pvz., Tanganjikos afrikiečių asociacija ir Rodezijos bantų rinkėjų asociacija, veikė atskirų kolonijų teritorijoje. Viena ar kelios organizacijos, tarp jų ir Britų Vakarų Afrikos nacionalinis kongresas, kėlė platesnius panafrikanizmo šūkius. Pirmasis panafrikos kongresas įvyko Londone 1900, o vėlesnieji – po 1919.

Panafrikanizmą Afrikoje ir Amerikos žemyne sustiprino 1919 Italijos invazija į Etiopiją. Nuo 1939 beveik visoje Afrikoje buvo nacionalistų grupių. Tiesioginis Afrikos įsitraukimas į II pasaulinį karą, pagrindinių kolonijinių valstybių nusilpimas, Amerikos žemyne išaugęs antikolonializmo sąjūdis (1941 Atlanto chartija paskatino savivaldą) ir sovietinė imperializmo kritika vis labiau žadino afrikiečių nacionalistus.

Nuo 1958 panafrikanistai iš dalies įsitraukė į platesnius Trečiojo pasaulio šalių sąjūdžius. 1963 gegužės mėn. buvo nutarta įkurti Afrikos Vienybės Organizaciją (AVO).

Iš Afrikos nuolat pasirodo kas nors nauja.

Afrika

Plinijus, 23–79, romėnų gamtininkas ir rašytojas.
Historia Naturalis II. 8

Afroditė, (sen. *graikų mit.*), meilės deivė. Atitinka sen. romėnų Venerą, finikiečių Astartę, babiloniečių Ištar. Buvo tikima, kad ji – Dzeuso dukra (Homeras), arba gimė iš jūros putos (Hesiodas). Ugnies dievo Hefaisto žmona, Eroto motina.

afrodiziakas, kuri nors substancija, sukelianti ar padidinanti lytinį potraukį. Žmonių ir gyvūnų lytinės funkcijos gali būti stimuliuojamos veikiant hipofizį. Šiam tikslui parduodami dariniai gali būti pavojingi sveikatai (kantaridinas) arba neveiksmingi (raganosio ragas), o alkoholis ir kanapės, paprastai laikomi veiksmingais, nes mažina varžymąsi, gali veikti visiškai priešingai.

Agamemnonas, pagal sen. graikų legendą, graikų herojus, Atrėjo sūnus, Mikėnų karalius, Menelajo brolis. Vedė Klitaimnestrą, jų vaikai buvo Elektra, Ifigenija ir Orestas. △ paaukojo Ifigeniją, kad išmelstų palankų vėją graikų žygiui

prieš Troją, ir po dešimties metų apsiausties nugalėjo šį miestą, pasiimdamas Priamo dukterį Kasandrą kaip grobį. Grįžus namo, jį ir Kasandrą nužudė Klitaimnestra ir jos meilužis Egistas. △ vaikai Orestas ir Elektra vėliau nužudė kaltininkų porą.

Agassizas Jeanas Louisas Rodolphe'as (1807–73), šveicarų kilmės JAV paleontologas ir geologas, vienas žymiausių XIX a. mokslininkų. Išgarsėjo, kai paskelbė žuvų fosilijų klasifikaciją. Skirtingai nuo Darwino, jis netikėjo, kad individualios rūšys kinta laikui bėgant ir tvirtino, kad ilgainiui sukuriamos naujos rūšys. 1840 pastebėjo ledo nuobraižas ant uolų Edinburge ir pirmasis nustatė, kad Šiaurės pusrutulyje būta ledynmečio. Mūsų laikais jį kritikuoja dėl rasistinių pažiūrų į JAV juodaodžių padėtį.

agitpropas, ***agitacijos ir propagandos skyrius,*** Sovietų Rusijos vyriausybės įstaiga, įsteigta 1920 rugsėjį. Rūpinosi komunistine agitacija ir propaganda. Šią idėją išplėtojo kairuoliškos Vakarų grupuotės. Ją naudojo, skleisdamos politines idėjas per teatrą ir kitas meno rūšis.

Agni (*indų mitologijoje*), ugnies dievas, namų ir žmonių saugotojas nuo tamsos jėgų.

agnosticizmas, tikėjimas, kad negalima įrodyti, jog Dievas yra, ir kad žmogus negali pažinti daiktų esmės, esančios už natūralių reiškinių ribų. Šį terminą 1869 sukūrė ⇨ T. H. *Huxley's*.

Ateistai (⇨ *ateizmas*) neigia, kad Dievas ar dievai egzistuoja, tuo tarpu agnostikai tvirtina, kad Dievas, arba pirminė priežastis, arba absoliutas, arba begalybė, ar amžinybė ir nemirtingumas, yra iš tų sąvokų, kuriomis išreiškiami dalykai, nepasiekiami žmogaus protu; šių sąvokų negalima nei patvirtinti, nei paneigti.

Pastoviausias istorijos garsas – karo būgnų dundesys.

agresija
Arthuras Koestleris, 1905–83, vengrų rašytojas, knygų apie kultūrą ir parapsichologiją autorius.
Januso prologas

---

agresija, biologijoje, elgesys kitam tos pačios ar skirtingos rūšies organizmui įgąsdinti arba sužaloti, paprastai siekiant iškovoti ar apginti teritoriją, porą arba dėl maisto. Su agresija dažnai siejasi nuolatiniai grasinimai, gąsdinant priešininką, bet neįsiveliant į rizikingą fizinį kontaktą. Agresijos signalų pavyzdžiai – elnio maurojimas, šuns urzgimas, paukščių plunksnų šlaminimas ir kai kurių žuvų rūšių pelekų pakėlimas.

Visi, kurie griebiasi kalavijo, nuo kalavijo ir žus.

agresija
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Mt 26:52

---

agresija (*politikoje*), neišprovokuotas puolimas, siekiant įveikti priešininką, dažnai lydimas nuolatinių grasinimų. XX a. agresijos pavyzdžiai – nacistinės Vokietijos veiksmai ketvirtajame dešimtmetyje, valdant Adolfui Hitleriui, sukėlę II pasaulinį karą, ir 1990 Irako įsiveržimas į Kuveitą.

Ahūra Mazda („Išmintingasis Viešpats"), arba ***Ormuzdas,*** ⇨ *zoroastrizmo* aukščiausioji gėrio dvasia, gyvybės ir šviesos dievas, pagaliau nugalėsiąs savo priešininką Arimaną.

Aikenas Howardas (g. 1900), JAV matematikas ir kompiuterijos pradininkas. 1939 kartu su IBM inžinieriais jis pradėjo projektuoti automatinį kalkuliatorių iš standartinių skaičiavimo mašinos komponentų. 1944 ši komanda sukūrė vieną iš pirmųjų kompiuterių, „automatinį nuosekliai kontroliuojamą kalkuliatorių", vadinamąjį Mark 1, programuojamą kompiuterį, valdomą popieriaus juosta ir naudojantį perforuotas kortas.

airių nacionalizmas, anglosaksų terminas, reiškiantis politinį sąjūdį prieš britų valdžią Airijoje; ši neturėjo renkamos vyriausybės, tik atstovus D. Britanijos parlamente Vestminsteryje; △ kovojo dėl Airijos nepriklausomybės.

Per 1916 Velykas ginkluoti sukilėliai bandė iškovoti nepriklausomybę, tačiau juos sumušė D. Britanijos kariuomenė. 1919 Airijoje įvyko susirėmimų tarp britų kariuomenės ir Airijos respublikos armijos (IRA), kuri yra partizaninis junginys, atstovaujantis politinei ***Sinn Fein*** grupei. 1921 sutartis padalijo Airiją: P. Airija tapo nepriklausoma, arba Airijos Respublika, nuo 1922, o Š. Airija liko JK dalis.

Jeigu aš būčiau nelabai protingas, aš dirbčiau kokį nors lengvesnį darbą, pavyzdžiui, būčiau leidėjas. Tai – lengviausias darbas, apie kurį aš galiu pagalvoti.

Alfredas Jules'as Ayeris
pastaba

Ayeris Alfredas Julesas (1910–1989), anglų filosofas. 1936 knygoje „Kalba, tiesa ir logika" (*Language, Truth and Logic*) išdėstė „loginio pozityvizmo" teoriją ir pateikė kriterijų, pagal kurį prasmingi teiginiai (pirmiausia, logikos tiesos ir patirties teiginiai) gali būti atskirti nuo beprasmių metafizinių vartosenų, pvz., nuo teiginių, kad yra Dievas, arba kad pasaulis už mūsų proto yra iliuzija.

1958–78 buvo Vaikhemo filosofijos ir logikos profesorius. Tarp vėlesnių jo darbų – „Tikimybė ir akivaizdumas" (*Probability and Evidence,* 1972) ir „Dvidešimtojo amžiaus filosofija" (*Philosophy in the Twentieth Century,* 1982).

Moralė negali būti pagrįsta autoritetu, net jei šis autoritetas dieviškas

Alfredas Jules'as Ayeris
„Esė apie humanizmą" (*Essay on Humanism*)

---

ajatola, garbės titulas, kurį Irano musulmonai šiitai visuotiniu sutarimu suteikia savo dvasininkams, pvz., △ ⇨ Ruhola *Chomeinis.*

Ajurveda, iš esmės naturopatinė medicinos sistema, plačiai praktikuojama Indijoje ir pagrįsta iš senųjų indų raštų ⇨ *Vedų* išvestais principais. △ gydymo procedūros ir receptai paprastai nebūna specifiniai, jie derina holistines kūno, proto ir dvasios terapijas.

Akademija, iš pradžių Akademo soduose, Atėnuose, ⇨ *Platono* įkurta filosofijos mokykla. 529 ją kaip ir kitas pagoniškas mokyklas uždarė Bizantijos imperatorius Justinianas I. Pirmoji akademija šių dienų prasme, t. y. vieša draugija vienam ar daugiau mokslų bei menų plėtoti, buvo Aleksandrijos muziejus, kurį III a. įkūrė Ptolemajas Soteras.

aktyvaus skaitytojo teorija, literatūros teorija, suvokianti skaitytoją kaip aktyvų teksto prasmės kūrimo dalyvį.

akupunktūra, biologiškai aktyvių kūno taškų dirginimo ilgomis plonomis adatomis sistema, naudojama malšinti skausmą bei skatinti gijimą. Adatos smeigiamos sukamuoju judesiu, kartais per jas dar veikiama elektra. Šis metodas sukurtas sen. Kinijoje ir vis labiau populiarėja Vakaruose. Manoma, kad taip smegenys skatinamos išskirti daugiau skausmą malšinančių endorfinų arba paveikiami kūno bioenergetiniai centrai.

Alachas, musulmoniškas Dievo vardas.

Aladinas, pagal arabų „Tūkstantis ir viena naktis" pasakas, neturtingas berniukas, radęs stebuklingą žibintą. Prisilietus prie to žibinto, pasirodydavęs džinas (dvasia) ir išpildydavęs visus savininko norus.

Albertas Didysis (1206–80), *šv. Albertas Didysis,* vokiečių teologas ir filosofas scholastas, gamtininkas, chemikas ir fizikas. Ypač išgarsėjo kaip ⇨ *Aristotelio* žinovas. Dėl žinių platumo buvo pramintas ***Doctor universalis.*** Jo šventė (vardo diena) – lapkričio 15-oji.

Studijavo Bolonijoje ir Paduvoje. 1223 įstojo į Dominikonų ordiną. Dėstė Kelno, nuo 1245 Paryžiaus universitete. Ten ⇨ šv. *Tomas Akvinietis* tapo jo mokiniu ir 1248 nukeliavo paskui jį į Kelną.

1254 △ tapo Dominikonų ordino provincijolu Vokietijoje, 1260 – Regensburgo vyskupu. Po dvejų metų atsistatydino ir netrukus pasitraukė į vienuolyną Kelne. Bandė suderinti Aristotelio idėjas ir krikščionybės mokymą.

Albertis Leonas Batista (1404–72), italų Renesanso architektas, tapytojas, filosofas, matematikas ir muzikas. 1452 traktate „Apie architektūrą" nustatė klasikinės architektūros principus ir pagrindė, kaip juos taikyti Renesanso stiliaus pastatams.

1460 pradėtos statyti Šv. Sebastijono ir 1470 pradėtos statyti Šv. Andriejaus bažnyčiose Mantujoje, vieninteliuose išlikusiuose jo paties projektuotuose pastatuose, drąsiai remiamasi klasikinės architektūros principais.

Traktatuose apie tapybą (1432) ir skulptūrą (apie 1464) jis pirmasis apžvelgė šių dailės šakų teoriją ir techniką. Taip pat parašė darbų iš matematikos, etikos, religijos ir gramatikos.

albigiečiai, XI–XIII a. Pietų Prancūzijos Albi ir Tulūzos apylinkių krikščionių eretikų judėjimo, siejamo su ⇨ *katarais,* nariai. Laikėsi manichėjizmo gėrio ir blogio priešpriešos ir įsivaizdavo Jėzų kaip maištininką prieš visagalio Dievo žiaurumą. Albigiečiai buvo nuoseklūs antikatalikai; jie išpažino kitokius sakramentus, visų pirma *consolamentium,* arba sielos krikštą. 1184 popiežius Liucijus III įsakė pradėti tyrimą (*inquisitio*) prieš albigiečius, nors ⇨ *inkvizicija* buvo įkurta tik 1233. Tyrimas nebuvo vaisingas. Per 1208–09 kryžiaus žygį, vadovaujamą grafo Simono de Montforto Vyresniojo, tūkstančiai albigiečių buvo išžudyti. 1244 jų sąjūdis buvo visiškai nuslopintas.

alchemija, senoviniai medžiagų kitimo tyrimai, kuriais siekta pagaminti filosofinį akmenį, tokią hipotetinę medžiagą, kuriai buvo priskiriama savybė teikti amžinąjį gyvenimą ir kuri galėjusi paversti pagrindinius metalus, dažniausiai šviną ir gyvsidabrį, sidabru ir auksu.

Alchemikų tyrimai viduriniaisiais amžiais padėjo plėtoti chemiją. Iš esmės △ buvo filosofijos sistema – ji nagrinėjo ir gyvybės paslaptį, ir negyvosios gamtos reiškinius. △ buvo sudėtinga ir neapibrėžta chemijos, astronomijos, okultizmo ir magijos samplaika, sumišusi su miglotomis ir painiomis idėjomis, pasiskolintomis iš įvairių religijų ir kitų šaltinių. △ Europoje buvo paplitusi antikos ir vidurinių amžių laikotarpiu, jos įtaką pakirto ⇨ *chemijos* ir ⇨ *fizikos* plėtra.

aleatorika, kai kurių meno rūšių kūrinių kūrimo būdas, kai naudojami atsitiktiniai elementai. Nors dar Leonardo da Vincis siūlė, ieškant meninių idėjų ir įkvėpimo, pasidairyti į dėmes ant sienų, △ plačiai naudoti pradėjo tik XX a. menininkai avangardistai. ⇨ *Dadaizmo* dailininkas Hansas Arpas kūrė koliažus, mėtydamas mažas popieriaus skiautes ant didesnių ir pritvirtindamas jas ten, kur jos nusileido. Jo kolega Tristanas Tzara kūrė eilėraščius, traukdamas iš skrybėlės laikraščių iškarpas su sakiniais. Muzikai △ pritaikė Johnas Cage'as; jis sukūrė kompozicijos metodą, kai pavieniai kūrinio elementai susiejami metant kauliukus arba kompiuteriu.

alegorija, literatūroje, vieno dalyko aprašymas arba iliustravimas pasitelkiant kitą, arba poezijos ar prozos veikalas išplėstos ⇨ *metaforos* ar parabolės forma, kuriame naudojami išgalvoti simboliniai charakteriai.

Išgalvotų simbolinių charakterių naudojimo alegorijai pavyzdys yra Edmundo Spencerio epinis romanas „Fėjų karalienė" (*The Faerie Queene*), parašytas 1590–96 kaip padėka karalienei Elžbietai I. Alegorija dažnai būdavo naudojama moralizuoti, pavyzdžiui, Johno Bunyano „Piligrimo žygis" (*Piligrim's Progress*, 1678). Vidurinių amžių alegorijose dažnai veikia gyvuliai, ši tradicija išliko tokiuose veikaluose, kaip George'o Orwello „Gyvulių ūkis" (*Animal Farm*, 1945).

Žmogaus gyvenimas, kad ir ko jis būtų vertas, yra nuolatinė alegorija.

alegorija

Johnas Keatsas, 1795–1821, anglų romantizmo poetas laiške George'ui ir Georgianai Keats, 1819

Alexanderio metodas, metodas gydyti įgytus laikysenos, kvėpavimo ir raumenų tonuso sutrikimus, kurie, kaip tvirtino australų gydytojas F. M. Alexanderis, sukelia daugelį ligų. Alexanderis tvirtino, kad jo metodas malšina nugaros skausmus, migreną, astmą, aukštą spaudimą, kai kuriuos virškinimo ir ginekologinius sutrikimus, taip pat efektyviai užkerta kelią senatvės ligoms. △ apskritai stiprina sveikatą, padeda atsipalaiduoti ir stimuliuoja gyvybingumą.

Alexanderis Samuelis (1859–1938), australų filosofas, sukūręs staigios evoliucijos teoriją. Jo manymu, iš erdvėlaikio matricos išsivystė materija, iš materijos – gyvybė, iš gyvybės – sąmonė, pagaliau iš sąmonės – Dievas. Viena iš jo knygų taip ir vadinasi „Erdvė, laikas ir Dievybė" (*Space, Time and Deity*, 1920).

1893–1924 jis buvo Mančesterio universiteto, Anglija, filosofijos profesorius.

Aleksandrijos biblioteka buvo Aleksandrijoje, Egipte. Ją įkūrė Ptolemajas I ir išplėtė Ptolemajas II. Ji – pirmoji pasaulyje valstybės įsteigta mokslo institucija, susidedanti iš muziejaus, mokyklos ir bibliotekos, kuri turėjo 700 000 ritinių, daugiausia graikų literatūros kūrinių. △ sudeginta 640 metais per arabų užkariavimus.

Aleksandrijos mokykla, grupė Aleksandrijos rašytojų ir mokslininkų, kurie pavertė šį miestą žymiausiu Vakarų pasaulio kultūros centru (nuo 331 m. prieš Kr. iki 640 m. po Kr.). Tarp jų buvo poetai Kalimachas, Apolonijas Rodietis ir Teokritas, geometrijos pradininkas Eukleidas, geografas Eratostenas, trigonometrijos sistemos kūrėjas Hiparchas, astronomas Ptolemajas, kurio vardu pavadinta ptolemajiška astronomijos sistema gyvavo daugiau kaip 1000 metų, ir žydų filosofas Filonas. Aleksandrijoje taip pat klestėjo gnostikų ir neoplatonikų filosofija.

Alembertas, ***d'Alembertas*** Jeanas le Rondas (1717–83), prancūzų matematikas ir enciklopedistas. Vienas ⇨ *Diderot* bendražygių ir žymiausių ⇨ *enciklopedistų*.

algebra, matematikos šaka, tirianti bet kokių dydžių (paprastai reiškiamų raidėmis) aibę ir veiksmų su tais dydžiais bendrąsias savybes. Kartais vadinama ***apibendrintąja aritmetika.***

△ pagrindais Babilonijoje buvo naudojamasi 2000 m. prieš Kr. Viduriniais amžiais juos išplėtojo arabai. IX a. arabų matematikas ⇨ Mahometas ibn Musa *Chorezmis* (al Chvarizmijus)

pirmasis pavartojo žodžius „*hisab al džabr*" („atstatymo" skaičiavimas) kaip „Traktato apie atstatymą ir priešpastatymą" pavadinimo dalį. Yra matricų algebra ir Boolio (Bulio) algebra (šį metodą XIX a. sukūrė britų matematikas George'as Boole'is, juo naudojamasi kuriant kompiuterinę logiką).

algoritmas, matematikos ar logikos uždavinio sprendimo procedūra: pagal griežtas taisykles atliekamų operacijų seka. Kompiuterijoje △ nusako loginę programos vykdomų operacijų seką. △ vaizduojamas ⇨ *srautų diagrama*.

Šis terminas kilęs iš IX a. arabų matematiko Mahometo ibn Musa *Chorezmio* vardo (lot. variantas – *Algorithmi*).

Ali (apie 600–661), pranašo Mahometo pusbrolis ir žentas, vienas pirmųjų musulmonų ir artimiausių Mahometo draugų bei šalininkų. Vedė jo dukterį Fatimą, su ja turėjo tris sūnus: Hasaną, Huseiną ir Muchsiną. 656 Ali tapo ketvirtuoju kalifu, pranašo įpėdiniu. Musulmonai šiitai tiki, kad Ali turėjo tapti valdovu po Mahometo mirties, nes buvo jo paties paskelbtas ⇨ *valijumi*.

Alyvų kalnas, kalnų grandinė į rytus nuo Jeruzalės, susijusi su krikščionių tikėjimu. Ten stovėjusi koplyčia (dabar yra mečetė) žymėjo Jėzaus žengimo į dangų vietą. △ papėdėje yra Getsemanės sodai.

aljansas, dviejų ar daugiau valstybių sutartis padėti viena kitai per karą; jų ar tarptautinių organizacijų susivienijimas, sąjunga. Nuo antikos laikų formalūs aljansai darė didelę įtaką diplomatijai ir karybai. Po I pasaulinio karo aljansus kritikavo, kad jie prisidėję prie karo kilimo. Po 1945 NATO, kaip ir Varšuvos paktas iki jo suirimo 1991, buvo labai reikšmingi tarptautinių santykių raidai.

Aš visada turiu po ranka stimuliatoriaus atsargų dėl visa pikta, ypač jei pamatysiu gyvatę, o šią irgi turiu po ranka.

alkoholis

W. C. Fieldsas, Williamo Claude'o Dukenfieldo Fieldso, JAV aktoriaus ir dramaturgo (1879–1946) aktorinis pseudonimas. „Laikas juoktis" (*Time of Laughter*) *C. Ford*

---

alkoholizmas, chroniška priklausomybė nuo alkoholio, narkotinės priklausomybės forma. Jei alkoholio vartojimas ima kenkti fizinei ar emocinei sveikatai, △ laikomas liga. Piktnaudžiaujant alkoholiu, ypač dažnai ir stipriai geriant, gali susidaryti fizinė ar psichologinė priklausomybė nuo jo, atsirasti maitinimo ar psichologinių sutrikimų – kepenų cirozė, širdies ligos, amnezija ir net demencija (įgyta silpnaprotystė). Kai kurios △ formos rodo, kad polinkį į △ galima paveldėti. Nustatyta, kad su △ susijusioms ligoms gydyti 1985 Britanijoje išleista mažiausiai 100 mln. svarų sterlingų. Alkoholio vartojimas matuojamas standartiniais vienetais. D. Britanijoje vienas vienetas maždaug prilygsta vyno taurei arba pusei pintos vidutinio stiprumo alaus. Vyrams rekomenduojama per savaitę suvartoti ne daugiau kaip 21 vienetą alkoholio, moterims – ne daugiau kaip 14 vienetų.

Vynas išjuokia, stiprusis gėrimas primuša; neišmintingas, kas jais svaiginasi.

alkoholis

Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis. Patarlių knyga, 20:1

---

alma mater, terminas, kuriuo vadinami universitetai ir kitos aukštosios mokyklos, tarsi studentų motinos maitintojos. △ terminas vartojamas ir mokyklų himnuose. △, arba Motina Maitintoja, vadino žemdirbystės deivę Cererą.

alternatyvieji kaštai, ***alternatyviosios sąnaudos, alternatyviosios išlaidos*** (*ekon.*), išlaidos, kurių atsisakoma dėl kito tikslo. Šeima gali rinktis, ar pirkti naują televizorių, ar važiuoti atostogų; tokiu atveju atostogos čia būtų △.

Priimdami sprendimus, ekonomistai paprastai laikosi racionalaus požiūrio į △ (svarstomos visos alternatyvos), o buhalteriui labiau rūpi pinigų išleidimo būdai bei galutinis pelnas arba nuostolis.

alternatyvusis teatras, tų teatro rūšių, kurios Vakarų šalyse nuo 7-ojo dešimtmečio veikia ne komerciniais pagrindais ir paprastai netradicinėse vietose, pavadinimas. Tokios trupės dažniausiai stato eksperimentinius spektaklius.

Althusseris Louis (1918–1990), pranc. filosofas marksistas. Gimė Alžyre. Pasak jo, teiginys, kad ekonominė sistema lemia šeimos ir politinę sistemą, yra pernelyg paprastas. △ bandė įrodyti, kad valdančiosios klasės ideologija paskirais laikotarpiais tampa pagrindine klasinės kontrolės forma.

△ dalija visus gamybos būdus į keturis pagrindinius elementus: ekonominį, politinį, ideologinį

ir teorinį. Visi jie veikią vienas kitą. Struktūralistiškai analizuodamas kapitalizmą, individus ir grupes jis laikė veiksniais, įkūnijančiais socialinių santykių struktūras, o ne savarankiškais istorijos veikėjais. Svarb. darbai: „Marksui", 1965, „Leninas ir filosofija", 1969, „Savikritikos esė", 1976, ir autobiografija „Ateitis trunka ilgai", 1992.

△ atmetė pagrindinę Vakarų sociologijos srovę kaip buržuazinę. Jis darė įtaką įvairiausiems mąstytojams: socialiniams antropologams, literatams, istorikams.

1980 nužudė žmoną ir keletą metų praleido psichiatrinėje ligoninėje.

altruizmas (*biol.*), pagalba kitam tos pačios rūšies individui efektyviau daugintis. Dėl to altruistas pats gali turėti mažiau palikuonių. Moteriškos lyties bitės darbininkės elgiasi altruistiškai, kai augina seseris ir padeda savo motinai, bičių motinėlei, daugintis bei užkerta tokias pat savo galimybes.

Alvarezas Luisas Walteris (1911–1988), JAV fizikas, vadovavęs mokslininkų grupei, kuri 1959 atrado xi-nulinę atominę dalelę. Per II pasaulinį karą jis dvejus metus dirbo Čikagoje ir Los Alamose (Nju Meksiko valstija) ir prisidėjo prie atominės bombos sukūrimo. 1968 jam suteikta Nobelio premija.

Nuo 1945 △ buvo Kalifornijos universiteto fizikos profesorius, 1954–59 – Lawrenc'o Livermore'o Radiacijos laboratorijos direktoriaus (vadovo) pavaduotojas. 1980 paskelbė hipotezę, kad dinozaurai išnyko dėl to, jog prieš 70 mln. metų į žemę nukrito meteoritas ir sukėlė milžinišką dulkių debesį, kuris keleriems metams uždengė Saulę – sunyko augalai bei dinozaurai.

Amaras Dasas (1495–1574), indų religinis vadovas, trečiasis sikhizmo guru (1552–74). Jis pabrėžė lygybę ir priešinosi kastų sistemai. Taip pat pradėjo *langar*, arba bendro valgymo, paprotį.

amatininkų profsąjunga, Vakarų šalių profsąjunga, atstovaujanti įgudusiems rankų darbo arba „amatų" darbininkams, kurie tradiciškai apmokomi pagal meistrų mokymo programas. △ XIX a. pirmiausiai buvo įkurtos JK. Artimiausia △ šiandien yra Gamybos, mokslo ir finansų profsąjunga.

amazonės, pasak graikų legendos, moterų karių grupė, gyvenusi netoli Juodosios jūros. △ išsidegindavusios kairiąją krūtį, kad būtų lengviau šaudyti iš lanko. Achilas Trojos kare nukovė jų karalienę Pentesilėją. Terminas △ ėmė reikšti stambią ir tvirtą moterį.

△ užpuolusios ⇨ *Tesėją* ir apsiautusios jį Atėnuose, bet pralaimėjusios. Tesėjas paėmęs amazonę Hipolitę į nelaisvę, vėliau ši jam pagimdžiusi Hipolitą.

Ambraziejus (apie 340–97), *šv. Ambraziejus,* vienas iš ankstyvųjų krikščionių vadovų ir teologų, Katalikų bažnyčios tėvas. Jo šventė (vardadienis) – gruodžio 7.

Gimęs Treve, pietų Galijoje, romėnų prefekto šeimoje, △ tapo Š. Italijos valdytoju. 374, dar nebūdamas Krikščionių bažnyčios nariu, jau buvo išrinktas Milano vyskupu, kartu pakrikštytas ir įšventintas. Parašė daug himnų ir sukūrė bažnytinės muzikos, vadinamųjų Ambraziejaus giesmių, taisyklių, kurių iki šiol Milane laikomasi.

amen, hebrajų kalbos žodis, reiškiantis pritarimą („Tebūnie taip"). Dažnai vartojamas judėjų ir krikščionių maldų bei himnų pabaigoje. Jėzus jį vartojo Naujajame Testamente, čia šis žodis reiškia „iš tiesų".

Amerikos indėnų religijos, Amerikos indėnų nuo Aliaskos iki Pietų Amerikos pietinio pakraščio tikėjimai. Jų yra labai daug ir labai įvairių, pvz., ⇨ *šamanizmas*, naujos krikščionybės formos ir pejotizmas.

Šamanizmas, daugiau kaip prieš 8000 metų atsiradęs Aliaskoje ir pamažu plitęs į pietus, būdingas daugeliui abiejų žemyno dalių kultūrų. Garbinama gamtos vietos, kur susitinką dvasinis ir materialusis pasauliai. Jį per kelis šimtmečius labai paveikė krikščionybės įtaka: atsirado sinkretinių tikėjimo formų, pavyzdžiui, Brazilijos katalikų spiritistai, derinantys šamanizmą su krikščionybe, kai kur buvo atmesta pati krikščionybė, bet panaudota daugelis krikščioniškų sąvokų, simbolių ir tikėjimų. Daugelis Centrinės Amerikos kultūrų vartoja narkotikus religinei būsenai stimuliuoti. Labiausiai žinomas pejotizmas, atsiradęs XIX a. pabaigoje; jis derina ikikrikščioniškus elementus (muziką, giesmes) su krikščioniškais gydymo būdais, maldomis ir sakramentais. Kai kurios bendruomenės turi savarankiškas bažnyčias, nepriklausomas nuo oficialiųjų Europos bažnyčių. XX a. dėmesys ikikrikščioniškiems ritualams, tikėjimams ir praktikai, ypač šamanizmui, didėja.

Amesas Adelbertas (1880–1955), JAV mokslininkas, tyrinėjęs optiką ir regėjimo psichologiją. Pasak jo, didelė dalis to, ką žmogus mato, pri-

klauso nuo to, ką jis tikisi matyti, nes jis sąmoningai arba nesąmoningai remiasi turima patirtimi.

Amida Buda, arba „Neišmatuojamos šviesos Buda“, japoniškas Amitabhos, ⇨ *skaisčiosios žemės budizmo* garbinamo Budos, vardas. Jis valdo Vakarų rojų (jo paties sukurtą „Budos žemę“) ir dėl jo begalinės atjautos ir gelbėjimo galios tikrai tikintys gali būti apšviesti ir atgimti.

amišai, krikščionių grupė, ⇨ *Menonitų* bažnyčios atskala. Jų yra JAV ir Kanadoje. △ atmeta šių laikų miesto gyvenimo būdą, nesinaudoja moderniais išradimais, ir bet kuris, susituokęs su ne savo bendruomenės nariu ar nare, pašalinamas iš jos visiems laikams. △ krikštija tik suaugusius ir pažodiškai interpretuoja Bibliją. Kaip ir kvakeriai bei menonitai, jie – viena iš pacifistinių bažnyčių.

Kai buvo nuslopintas XVI a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių anabaptistų sąjūdis, šios bendruomenės išsibarstė po tolimus kraštus. △ – menonitų atšaka, susiformavusi XVII a. pabaigoje ir vadinama pagal savo vadovo Jakobo Ammanno (apie 1645–apie 1730), įvedusio itin griežtus papročius ir pasmerkusio Menonitų bažnyčią dėl per didelio pasaulietiškumo, vardą. △ buvo persekiojami iki XIX a. pradžios. Daugelis jų emigravo į Š. Ameriką.

Amonas, sen. egiptiečių dievų karalius, panašus į sen. graikų Dzeusą ir romėnų Jupiterį. Vadinamas dar ir Amenu arba Amunu. Jis vaizduojamas avinu, žmogumi su avino galva arba žmogumi su plunksnų vainiku. Jo šventyklų buvo Sivos oazėje, Libijoje ir Egipto Tėbuose. Jo orakulą Sivoje garbino ir senovės graikai.

Amoso knyga, Senojo Testamento knyga, parašyta apie 750 prieš Kr. Vienas iš ⇨ *pranašų*, piemuo Amosas, išpranašavo Izraelio sugriovimą dėl to, kad žmonės apleido tikėjimą.

Ampère'as André Mari (1775–1836), prancūzų fizikas ir matematikas, vienas elektrodinamikos pradininkų. Padarė daug elektromagnetikos ir elektromechanikos atradimų. Jis tęsė ⇨ Hanso *Oerstedo* magnetinių ir elektros srovių sąveikos tyrimus ir suformulavo taisyklę kaip nustatyti elektros srovės magnetinio lauko kryptį. Jo vardu vadinamas pagrindinis SI srovės stiprumo vienetas amperas.

amžiaus tarspnių apeigos ⇨ *pereinamųjų tarpsnių apeigos.*

amžiaus tarpsnių psichologija, *vystymosi psichologija, raidos psichologija* ⇨ *psichologijos* šaka, nagrinėjanti daugiausia žmogaus mąstymo ir elgesio, taip pat ir fizinės bei neurologinės struktūros kaitą per visą gyvenimą.

Šios srities tyrinėjimai gali sutelkti dėmesį, pavyzdžiui, į vaikų psichologijos kitimą; nepaisoma kultūros ir patirties, individo išsivystymo skirtumų arba specifinio socialinio, kultūros ar kitokio poveikio. Labiausiai tiriama vaikų psichologija, tad terminai △ ir „vaiko psichologija“ kartais net sutapatinami.

Teoriniu lygmeniu tiriami šie klausimai: kaip tam tikros aplinkos ir biologinių savybių santykis lemia elgesį, ar vystymasis vyksta tolygiai, ar fazėmis, kaip specifiniai individo charakterio bruožai ilgainiui paveikia jo elgesį. Nors dabar △ laikoma svarbia, vaiko psichologija tapo sistemingų tyrimų objektu neseniai. Pažymėtini ⇨ *Piageto,* ⇨ *Bovy'o ir* ⇨ *Kleino* darbai.

amžinasis variklis, *perpetuum mobile,* tariamoji mašina, kuri, pradėjusi veikti, judėtų be galo ilgai, nereikalaudama jokios papildomos energijos (varomosios jėgos). Toks mechanizmas prieštarauja dviem termodinamikos dėsniams: (1) energijos negalima nei sukurti, nei sunaikinti (energijos tvermės dėsnis) ir (2) šiluma negali savaime pereiti iš šaltesnio kūno į šiltesnį. Todėl bet kokia tikra mašina reikalauja nuolatinio energijos šaltinio, ir joks šiluminis variklis negali visos šilumos paversti naudingu darbu.

Amžinasis žydas, vidurinių amžių legendos personažas – žydas, vardu Achašveras, kuris įžeidęs Jėzų, einantį į Kalvariją, ir už tai pasmerktas klajoti po pasaulį iki antrojo Kristaus atėjimo.

anabaptistai, XVI a. radikalių protestantų grupės. Anabaptistai krikštijo suaugusius, o ne kūdikius, kūrė utopines bendruomenes. Jų grupės greitai paplito Šiaurės Europoje, ypač Vokietijoje, ir buvo ypač persekiojamos.

Žymiausi △ – Moravijos △ (huteritai) ir Tomas Munzeris (1489–1525), valstiečių vadas, nubaustas mirtimi, nes sukėlė Miulhauseno (dabar Miulūza Rytų Prancūzijoje) sukilimą. 1534–35 △ Vokietijoje valdė Miunsterio miestą. Kai kurios △ grupės, tarp jų menonitai, amišai ir huteritai, emigravo į Š. Ameriką ir ten išgarsėjo dėl paprasto gyvenimo būdo bei pacifizmo.

Anaksagoras Klazomenietis (apie 500–428 pr. Kr.), graikų kosmologas ir filosofas ikisokratikas. Jis tvirtino, kad viskas sudaryta iš „sėklų“, kurio-

se yra kiekvienos natūralios substancijos dalelių. Daiktai kinta, kai juose kinta sėklų proporcijos. Iš pradžių, visos gamtos substancijos buvo sumišusios, paskui Protas („subtiliausias ir gryniausias iš visų daiktų“) pradėjo sūkurinį judėjimą ir suformavo Žemę.

Anaksagoro mokytojas buvo ⇨ *Anaksimenas*. Anaksagoras dėstė Atėnuose 30 metų, tarp jo mokinių buvo politikas Periklis, dramaturgas Euripidas ir galbūt filosofas Sokratas. Buvo persekiojamas ir ištremtas už bedievystę, nes dievinamą Saulę apibūdindavo kaip iki baltumo įkaitusį akmens luitą.

Anaksimandras (apie 610–apie 546 pr. Kr.), graikų astronomas ir filosofas. Tvirtino, kad žemė yra cilindras, tris kartus ilgesnis už savo paties plotį, kartu ir nejudantis Visatos centras. Manoma, kad jis nubraižė pirmąjį geografinį žemėlapį. △ teigė, kad dangaus kūnai – liepsna, matoma pro skyles tuščiuose aplink žemę besisukančių ratų laukuose. Pasak △, pirmieji gyvūnai atsiradę iš vandens, o pirmieji žmonės išaugę žuvų viduje ir pasirodę jau visiškai išsivystę.

Anaksimenas Miletietis (apie 587–apie 527 pr. Kr.), graikų kosmologas ir filosofas ikisokratikas. Iškėlė svarbią idėją, kad pasaulio įvairovė kilusi iš vienos substancijos (⇨ *monizmas*). Ši substancija – oras arba migla. Išretinta, ji virsta ugnimi, sutankinta – vandeniu ir žeme.

Anaksimenas buvo ⇨ *Anaksagoro* mokytojas. Atrodo, kad jis pasirinko orą arba miglą pagrindine substancija dėl jų ryšio su ugnimi, lietumi ir gyvūnų kvėpavimu.

analektai, arba *analecta*, iš vieno ar daugiau šaltinių surinktų literatūrinių fragmentų kolekcija. Analektais vadinamas ir kinų filosofo Konfucijaus ir jo pasekėjų raštų rinkinys, svarbiausia iš keturių ⇨ *konfucianizmo* tikėjimą sudarančių knygų.

analitiškumas (*filos.*), terminas, perimtas iš ⇨ *Kanto*, ⇨ *sintetiškumo* antonimas. △ teiginys neteikia jokių naujų žinių: pvz., „visi viengungiai yra nevedę“.

analizė, matematikos šaka, nagrinėjanti procesus, ribojančius aksiomatines skaičių sistemas. Variantų skaičiavimą ir begalinių dydžių skaičiavimą matematikai dabar vadina analize. Filosofijoje analizė – tai sąvokos arba teiginio nagrinėjimas.

analogija, dviejų skirtingų dalykų palyginimas, paprastai rodantis arba paaiškinantis sudėtingas bei nežinomas idėjas. Pavyzdžiui, šalies ekonomika visai nepanaši į tortą, tačiau ji dažnai lyginama su tortu, kai tenka vaizdžiai parodyti, kad skirtingiems subjektams galima padalyti tik tam tikrą ribotą gabalėlių skaičių.

Analogijos neleidžia spręsti nieko tikra, bet jos leidžia mums visur jaustis kaip namie.

analogijos
Sigmundas Freudas, 1856–1939,
psichoanalizės pradininkas.
„Naujosios įvadinės paskaitos į psichoanalizę“
(*New Introductory Lectures to Psychoanalysis*)

---

analogija (*mat.* ir *log.*), argumentavimo forma arba samprotavimas pereinant nuo vieno lygiagretaus atvejo prie kito. Argumentui pagal analogiją paprastai būdinga tokia forma: jei vienas įvykis arba daiktas turi savybes *a* ir *b*, o kitas daiktas ar įvykis turi savybes *a*, *b* ir *c*, tai pirmasis daiktas ar įvykis taip pat turi savybę *c*. Vienas Dievo buvimo įrodymų ⇨ *teleologinis argumentas* yra argumentas pagal analogiją: juo nurodoma analogija tarp laikrodžio, sodo ar kokio nors kito žmogaus kūrinio ir Visatos tvarkos, planingumo ir tikslingumo.

Argumentai pagal analogiją ne visada yra racionalūs ir gali klaidinti; klaidingos analogijos būna tada, kai atvejai yra nepakankamai panašūs, kad pagrįstų samprotavimą. Vienais požiūriais panašūs daiktai gali būti skirtingi kitais: banginis panašus į žuvį ir gyvena vandenyje, bet negalima daryti išvados, kad jis – žuvis. Itin vaizdingi argumentai pagal analogiją vadinami metaforomis; kaip ir visos kitos analogijos, metaforos gali klaidinti.

Analų mokykla, arba ***Totalinės istorijos grupė,*** nuo 1929 Prancūzijoje veikianti istorikų grupė, susitelkusi apie žurnalą „Annales d'histoire économique et sociale“. Sukūrė naujus istorijos tyrimo metodus. Jos lyderiai buvo ⇨ Fernandas *Braudelis*, sugalvojęs totalinės istorijos terminą, ir ⇨ Marcas *Blochas*. Jų nuomone, norint per plačias istorikų diskusijas pasiekti vertingų išvadų, reikia nagrinėti visus visuomenės raidos aspektus. Todėl jie nesitenkino politine istorija, pradėjo tirti ir socialinius bei ekonominius veiksnius.

Pagrindiniai △ kritikai buvo marksistai, priekaištavę, kad ji neturi visuotinės visuomenės raidos teorijos.

Ananda marga, indų religinė sekta, pažodžiui „Kelias į palaimą“, išpopuliarėjusi Vakarų šalyse aštuntajame dešimtmetyje. Jos lyderis Prahbatas Randžanas Sarkaras (1923–90) buvo labai kon-

traversiška asmenybė. Kalėjo, nes buvo kaltinamas, kad nužudė atskilusius nuo sektos. 1978 išteisintas ir paleistas.

Ananda (V a. prieš Kr.), mylimas Budos mokinys. Jo prašymu buvo sudaryta atskira tvarka moterims. △ daug padarė, rinkdamas Budos pamokymus, kai šis mirė.

Mes pradėjome kurti nedidelę anarchistinę bendruomenę, bet žmonės nenorėjo paklusti taisyklėms.

anarchizmas

Alanas Bennettas (g. 1934), anglų dramaturgas. *Getting on I*

---

anarchizmas, visuom. ir polit. srovė, kuri remiasi įsitikinimu, jog visuomenei nereikia nei vyriausybės, nei įstatymų, nei policijos ir apskritai jokios valdžios, kad visuomenė turėtų būti laisva visų narių asociacija. Tai nereiškia, kad neturėtų būti jokios tvarkos, dauguma anarchizmo teorijų kaip tik numato labai griežtą ir simetrišką tvarką, bet tvirtina, kad ją galima pasiekti bendradarbiavimu. Anarchizmo nereikia painioti su nihilizmu, visiškai negatyviais ir destruktyviais veiksmais prieš visuomenę; △ iš esmės yra pacifistinis sąjūdis.

Religinį anarchizmą, kurio pavyzdys, pasak daugelio anarchistų, yra ankstyvoji Katalikų bažnyčios organizacija, išreiškė rusų rašytojo ⇨ *Tolstojaus* ir indų nacionalisto ⇨ *Gandžio* socialinė filosofija. Politinio anarchizmo ištakos siekia britų romantizmo rašytojus Williamą Godwiną ir Shelley'į ir 1848 revoliucionierius ⇨ P. J. *Proudhoną* ir rusą ⇨ *Bakuniną*, kurie Europoje turėjo daug pasekėjų. △ teoriją išdėstė rusų revoliucionierius ⇨ *Kropotkinas* savo darbuose.

Nuo XX a. septintojo dešimtmečio buvo prievartos politiniais motyvais protrūkių, kuriuos paprastai siedavo su △, pavyzdžiui, Britanijoje 1968–71 „Įtūžusi brigada" įvykdė keletą sprogdinimų ir ginkluotų pasikėsinimų, o devintajame dešimtmetyje prasidėjo veiksmai dėl taikos ir gyvūnų teisių bei demonstracijos prieš stambias finansų ir verslo korporacijas.

Anarchizmas yra žaidimas, kuriame policija visada tave įveiks.

anarchizmas

George'as Bernardas Shaw (1856–1950), airių dramaturgas. „Mezaliansas" (*Misalliance*)

---

anatema, *anathema,* kas nors prakeikta ar vengtina. Šiuo žodžiu Krikščionių bažnyčia vadina ir ekskomuniką.

anatmanas, pagrindinis budizmo mokymas, kad nesama jokios sielos ir jokio „aš". Terminas kilęs iš *atmano,* induizmo amžinos, išliekančios po mirties ir pereinančios į kitą kūną sielos sąvokos, neiginio. Budistų manymu, sielos sąvoka yra dalis „aš" iliuzijos ir amžinybės, kuri laiko mus uždariusi kančių rate. Iš tikrųjų išsilaisvinama, kai nebesama jokio „aš" ir nebėra jokios prasmės būti.

anch, senovės egiptiečių simbolis (nuo paprasčiausios formos sandalo), reiškiantis „amžinąjį gyvenimą", pvz., Tutanchamono varde. Jį sudaro ieroglifas panašus į raidę „T" su ovalu virš jos.

ancien regime (*pranc.*), arba *Senoji tvarka,* feodalinė absoliutinė Prancūzijos monarchija iki 1789 Prancūzijos revoliucijos.

Anderson Elizabethė Garrett (1836–1917), pirmoji Britanijos moteris – kvalifikuota medikė. Nepriimta į medicinos mokyklą, studijavo privačiai ir 1865 Londono vaistininkų asociacija suteikė jai gydytojos licenziją. Ji dirbo Marylebono moterų ir vaikų dispanseryje, vėliau pavadintame △ ligoninė. Šioje Londono ligoninėje XX a. antrojoje pusėje moterys gydytojos gydo pacientes moteris.

Ji padėjo įkurti Londono medicinos mokyklą. Buvo pirmoji moteris, tapusi Britų medikų asociacijos nare ir pirmoji moteris, tapusi mere.

Andersonas Carlas Davidas (1905–91), JAV fizikas, 1934 atradęs pozitroną (Nobelio fizikos premija 1936). Vienas kosminių spindulių fizikos pradininkų. Jis padarė du pirmuosius šios srities atradimus, iš kurių išsirutuliojo elementariųjų dalelių fizika. Pirmasis jo atradimas – teigiamasis elektronas, arba pozitronas, elementarioji dalelė, kurios buvimą teoriškai įrodė britų fizikas Paulas Diracas. △ nustatė, kad pozitronų esama kosminiuose spinduliuose. Už šį atradimą kartu su kosminių spindulių atradėju Victoru Hessu 1936 m. gavo Nobelio fizikos premiją. △ 1937 atrado naują kosminių spindulių dalelę, sunkesnę už elektroną, bet lengvesnę už protoną. Ši dalelė iš pradžių buvo pavadinta mezotronu, vėliau M-mezonu (miuonu). Miuonas buvo itin svarbus elementariųjų dalelių fizikos atradimas.

Andrewesas Lancelotas (1555–1626), Anglikonų bažnyčios vyskupas. Padėjo paruošti kano-

ninį Biblijos vertimą į anglų kalbą. Garsėjo intelektualiais meniškais pamokslais. Buvo Čičesterio (nuo 1605), Elio (nuo 1609) ir Vinčesterio (nuo 1618) vyskupas.

Kuo arčiau Bažnyčia, tuo toliau Dievas.

Lancelotas Andrewesas

„Pamokslas apie prigimtį" (*Sermon on Nativity*), 1622

Andrewsas Johnas (1813–85), airių chemikas, eksperimentavęs su anglies dioksidu. 1869 paskelbė kritinės temperatūros idėją. Anglies dioksido kritinė temperatūra – 30,9 laipsniai C. Jei temperatūra aukštesnė už kritinę, jokiu spaudimu neįmanoma suskystinti dujų.

Andriejus, *šv. Andriejus,* Naujojo Testamento apaštalas. Simono Petro brolis, gimęs Betsaidėje. Su Petru, Jokūbu ir Jonu kartu žvejojo Kafernaume, su jais tapo vienu iš dvylikos Jėzaus mokinių. Pasak tradicijos, su Jonu atvyko į Efesą, pamokslavo Skitijoje ir buvo nukryžiuotas Patruose ant X formos kryžiaus (šv. Andriejaus kryžius). Laikomas šventuoju Škotijos globėju. △ šventė – lapkričio 20-oji.

androginija (gr. *andro-* vyras, *gynė-* moteris), vyriškos ir moteriškos lyties organų arba abiejų lyčių savybių buvimas tame pačiame organizme, kitaip ⇨ *hermafroditizmas.* Hermafroditai – žinomi mitologijos ir meno personažai, pavyzdžiui, antraeilis sen. graikų dievas Hermafroditas tapo ir vyru, ir moterimi, kai nimfa Salmakidė susijungė su juo į vieną kūną.

△ sąvoką savaip plėtoja feminizmas; kai kurios jo atstovės tvirtina, kad žmogaus asmenybę sudaro ir vyriški, ir moteriški bruožai. Jeigu vyrai išplėtotų savo „moteriškąją" pusę, o moterys – „vyriškąją", skirtumai tarp lyčių sumažėtų, neliktų griežtų mąstymo ir elgsenos stereotipų.

Andromachė, pagal sen. graikų legendą, ištikima Hektoro žmona ir Astianakto motina. Po Trojos žlugimo buvo atiduota Achilo sūnui Neoptolemui, vėliau ištekėjo už trojėnų pranašo Heleno, Hektoro brolio. Yra Homero „Iliados" ir Euripido dramos personažas.

Angadas (1504–52), indų religinis veikėjas, antrasis sikhizmo guru (gūras, mokytojas). Išpopuliarino Gurmukhi abėcėlę, kuria parašyti sikhų raštai.

Ar žmogus yra beždžionė, ar angelas? Šiuo metu aš pasisakau, kad angelas.

angelas

Benjaminas Disraelis, Beaconsfieldo grafas, 1804–81, britų konservatorių politikas ir rašytojas. Kalba per vyskupijos mažų pajamų gyventojų pragyvenimui gerinti draugijos susirinkimą Oxforde, 1864 11 25

angelas, pasak judėjų, krikščionių ir musulmonų tikėjimo, antgamtinė būtybė, tarpinė tarp Dievo ir žmogaus. Krikščionių hierarchijoje yra 9 šių dvasinių būtybių rangai: serafai, kerubai, sostai (kontempliuojantys Dievą ir apmąstantys Jo šlovę), viešpatystės, galybės, valdžios (reguliuoja žvaigždes ir visatą), kunigaikštystės, arkangelai ir angelai (vadovaujantys žmonijai). Pasak tradicinio krikščionių tikėjimo, kiekvienas žmogus turįs savo △ sargą. Kad △ yra 1986 vėl patvirtino popiežius Jonas Paulius II. Musulmonai tiki, kad Koraną Mahometui paskelbė arkangelas Džibraelis (Gabrielius).

Angelai išlieka savo vietose / bet suakmenėję ima skristi / tai jūsų, tai jūsų keisti veidai / ilgisi didžio spindesio

angelai

Francis Thompsonas, 1859–1907, anglų poetas. „Dievo karalystė" (*The Kingdom of God*)

angelas sargas plačiau aptariamas straipsnyje ⇨ *dvasia globėja.*

Anglikonų bažnyčia, ***Anglijos bažnyčia,*** Anglijoje įsigalėjusi krikščionybės forma, Anglikonų bendrijos narė. 1534 atsiskyrė nuo Katalikų bažnyčios. 1988 turėjo apie 1 mln. 100 000 praktikuojančių tikinčiųjų. Du △ arkivyskupai vadovauja Kenterberio ir Jorko provincijoms, suskirstytoms į vyskupijas. 1919 įkurtą Bažnyčios asamblėją 1970 pakeitė Generalinis sinodas iš trijų rūmų (vyskupų, likusios dvasininkijos ir pasauliečių). Jis tvarko △ reikalus, paklusdamas parlamentui ir karaliui. ***Lambeto konferencija*** (pirmoji 1867), į kurią renkasi vyskupai iš visų Anglikonų bendrijos šalių, šaukiama kas dešimt metų Londone, jai vadovauja Kenterberio arkivyskupas. Šis organas nepriima privalomų nutarimų, bet jo nutarimai dažniausiai įgyvendinami. Nuo 1948 Bažnyčios komisija Anglijoje tvarko bažnyčios turtą (1989 įvertintą 2,64 mlrd. svarų sterlingų) ir lėšas. Pagrindinės △ srovės susikūrė XIX a.

Evangelinė, arba ***Žemoji bažnyčia***, remia bažnyčios protestantiškumą, ***Anglų katalikai*** arba ***Aukštoji bažnyčia***, pabrėžia ikireformacines tradicijas. Ji išlaikė apeigų ritualus, išpažintį bei atskiras abiejų lyčių religines bendruomenes; ***Liberalų***, arba ***Modernistų, sąjūdis***, siekia sutaikyti bažnyčią su moderniomis idėjomis. Taip pat veikia ***Charizmatinis sekmininkų*** sąjūdis. Jis aukština tikinčiųjų spontaniškumą ir laisvą kalbėjimą.

anglikonybė ⇨ *Anglikonų bendrija.*

Anglikonų bendrija, krikščionių bažnyčių grupė, kurią sudaro Anglikonų bažnyčia, JAV episkopinė bažnyčia ir kitos bažnyčios, kurios laikosi pagrindinių anglikonybės doktrinų – 1888 Lambetho keturių šalių susitarimo, Šventojo Rašto kaip visos doktrinos pagrindo, Nikėjos ir apaštalų tikėjimo išpažinimų, šv. Krikšto, šv. Komunijos ir istorinės vyskupystės.

Anglijoje du arkivyskupai vadovauja Kenterberio ir Jorko Anglikonų bažnyčios provincijoms, padalytoms į vyskupijas. 1919 ***Bažnyčios asamblėją*** pakeitė trijų rūmų (vyskupų, kitų kunigų ir pasauliečių) ***Generalinis sinodas***, kuris tvarko bažnyčios reikalus ir yra pavaldus D. Britanijos parlamentui. Kas dešimt metų šaukiamai ***Lambetho konferencijai*** (taip vadinamai, nes pirmą kartą įvyko ten 1867), į kurią atvyksta visų △ šalių vyskupai, pirmininkauja Kenterberio arkivyskupas. Ji neįgaliota leisti Bažnyčios nuostatų, bet jos nutarimai dažnai įgyvendinami. 1988 ji priėmė rezoliuciją, kuri, kaip tvirtinama, leido rinkti moteris vyskupėmis (pirmoji vyskupė buvo išrinkta JAV 1988 rugsėjo mėn.).

anglų katalikai, ***anglokatalikai***, ⇨ *Anglikonų bažnyčios*, arba anglikonybės, srovė, išlaikiusi daug katalikiškų sakramentų ir liturgijos. Tai pabrėžė jos steigėjai iš ⇨ *Oksfordo sąjūdžio*. △ terminas pirmą kartą pavartotas 1838 sąjūdžiui, kilusiam kaip atsakas į protestantiškesniojo Anglikonų bažnyčios sparno spaudimą, apibūdinti. Kai 1992 Anglikonų bažnyčia balsavimu nusprendė šventinti moteris kunigėmis, kai kurie △ suabejojo, ar gali toliau jai priklausyti.

angst (vok. – baimė), emocinė baimės be konkrečios priežasties, būklė. ⇨ *Egzistencializmas* △ aiškina kaip bendrą žmogaus baimę dėl laisvos valios, tai yra, dėl atsakomybės už savo veiksmus.

animizmas, tikėjimas, kad visa, gyva ar negyva, turi sielą arba dvasią. △ – pirmykščių visuomenių, kurias tyrinėja antropologai, pagrindinis tikėjimas.

Filosofai šiuo terminu kartais vadina tikėjimą, kad visi daiktai turi sąmonę arba kažką panašaus į protą. Evoliucinė psichologija, visų pirma, ⇨ *Piaget*, nurodo animistinę ankstyvojo vaikų mąstymo ir kalbos fazę.

Anno Domini, pagal krikščionių chronologiją, datos po Kristaus gimimo žymimos raidėmis A. D. Nulinių metų nėra, todėl pirmieji metai AD (po Kr.) eina tuojau po pirmųjų metų prieš Kr. Ši Vakarų pasaulio chronologija paplito po to, kai ją ėmė naudoti VIII a. anglų istorikas Beda. Mokslininkai, linkę keisti religinius terminus objektyviais, dažnai vartoja terminus „prieš mūsų erą" ir „mūsų era".

Krikščionių chronologija pagrįsta skaičiavimais, kuriuos 525 atliko skitų vienuolis Dionyzas Mažasis, bet tiksliau būtų Kristaus gimimą datuoti 4 m. pr. Kristų.

Anochinas Piotras Kuzmičius (1898–1974), rusų psichologas, dirbęs su V. M. Bechterevu (1857–1927), vėliau su ⇨ *Pavlovu* ir tyręs fiziologinius gyvūnų elgesio pagrindus.

Jis tvirtino, kad elgesys yra funkcijų sistema, o kiekviena šių funkcijų susijusi su kokiu nors tikslu, ir kad elgesį net paprastųjų ⇨ *sąlyginių refleksų* atveju reguliuoja pasekmės; taigi elgesys iš esmės reguliuoja pats save ir nėra sąmoningai valdomas. Pagrindinės Anochino idėjos išdėstytos knygoje „Sąlyginių refleksų biologija ir neurofiziologija bei jos vaidmuo prisitaikymo elgesiui" (1974, rus.).

anomalija, bruožas arba apraiška, kurie nėra normalūs, nukrypimas, nereguliarumas, taip pat nenormali būklė. Medikų ir psichologų plačiai vartojamas terminas.

Statistikoje taip vadinamas nukrypimas nuo normos, psichologai šį terminą vartoja vis rečiau, nes nesutaria dėl to, kas yra „normalu", todėl linksta prie kitų terminų, pvz., „nukrypimo", „neprisitaikymo".

Anomalijų psichologija, arba psichopatologija, nagrinėja neįprastą elgesį, proto sutrikimą ir neįprastus normalių individų potyrius. Taikomi keli tyrimo metodai: biologinis, fiziologinis, elgesio stebėjimo, psichodinaminis ir sociologinis, todėl nagrinėjimo objektas sutampa su psichiatrijos, klinikinės psichologijos ir parapsichologijos tyrimo objektu. Daugelis šių reiškinių yra svarbūs bendrajai psichologijai, juos tiria įvairios jos šakos.

Bibl.: Mc Dougall, William *An Outline of Abnormal Psichology* (London, 1926)

anomija, (*socialiniuose moksluose*), būsena „be normų", kuri susidaro, kai yra visų priimti elgesio ir moralės principai. △ terminas dažnai vartojamas tada, kai atrodo, kad griūva socialinė tvarka. Sąvoką išplėtojo prancūzų sociologas ⇨ Emilis *Durkheimas*.

Durkheimas △ terminu apibūdino visuomenės industrializacijos laikotarpio permainas. Terminą △ amerikiečių sociologas ⇨ Robertas *Mertonas* taikė aiškindamas įvairius nukrypimus ir nusikalstamumą JAV kaip didelių tikslų ir mažų galimybių susidūrimo padarinį.

anoreksija, nevalgumas, apetito praradimas. △ dažniausiai vadinama *anorexia nervosa*, maisto vartojimo sutrikimas, kai apetitas nebūtinai prarandamas. *Anorexia nervosa* būdinga, kad savaime mažiau vartojama maisto, ir dėl to krinta svoris, gali net išnykti mėnesinės. Kiti simptomai – didžiulė baimė priaugti svorio, kūno išvaizdos sutrikimai, padidėjęs fizinis aktyvumas ir ⇨ *depresija*.

Nors △ gali susirgti ir senos moterys, retkarčiais – ir vyrai, anoreksikės dažniausiai – paauglės arba jaunos moterys. Jas lengva atpažinti iš lieso sudėjimo. Kartais ši liga gali sukelti mirtį, dažniausiai savižudybę. Kartais iš chroniškos *anorexia nervosa* gali išsivystyti *bulimia nervosa*.

Anorexia nervosa priežastys iš tikrųjų nėra žinomos, nėra tvirtų įrodymų, kad ją sukeltų, pavyzdžiui, biologiniai ar genetiniai veiksniai. Iš esmės ją gali lemti paauglystės įtampa, ypač lytinė, ir noras turėti „idealią" moterišką figūrą, taip pat šeimos konkurencija ar priešiškumas. Anoreksikėms atrodo, kad jas valdo jų motinos, o pačios jos neturinčios tapatumo. Jos desperatiškai nenori suaugti ir tapti moterimis, kaip jų motinos.

Anorexia nervosa dažnai siejama su kitų nervinių sutrikimų simptomais, didelis vaidmuo ją gydant tenka ⇨ *psichoterapijai*.

Antanas (apie 251–356), *šv.* ***Antanas,*** dar vadinamas ***Antanu Tėbiečiu,*** krikščionių vienuolijos įkūrėjas. Dvidešimties metų atsisakė nuosavybės ir pradėjo gyventi nagrinėdamas Šv. Raštą ir melsdamasis, vėliau – kaip atsiskyrėlis dykumos oloje. △ gimė Egipte. 305 įsteigė pirmąjį kenobitų ordiną, vyresniojo vadovaujamą krikščionių bendruomenę, kuri laikėsi tam tikrų gyvenimo taisyklių. Vėliau persikėlė į Aleksandriją ir pamokslavo prieš ⇨ *arijonus*. Gyveno daugiau kaip šimtą metų, apie jo gyvenimą žinoma nemažai, nes išliko šv. Atanazo rašyta jo biografija. Šv. Antano gundymai dykumoje buvo populiari meno kūrinių tema; jis dažnai vaizduojamas su kiaule ir varpeliu.

Anthony Susana Brownell (1820–1906), viena pirmųjų JAV kovotojų dėl moterų teisių. Rėmė ir sąjūdžius prieš vergiją ir už toleranciją. Ji reikalavo moterims mokytojoms tokio pat atlyginimo, kaip ir vyrams, nuosavybės teisių ištekėjusioms moterims ir teisės balsuoti moterims. 1869 kartu su ⇨ Elizabeth Dady *Stanton* įkūrė Nacionalinę asociaciją dėl moterų rinkimų teisių.

1868–70 leido ir redagavo radikalų moterų laikraštį "The Revolution", 1881–86 rašė Moterų rinkimų teisių istoriją. Subūrė tarptautinę moterų tarybą. 1904 Berlyne įkūrė Tarptautinį aljansą dėl moterų rinkimų teisių. Jos profilis pavaizduotas ant 1979 JAV vieno dolerio monetos.

Tikroji respublika: vyrams – jų teisės ir nieko daugiau, moterims – jų teisės ir nieko mažiau.

Susan Brownell Anthony

Laikraščio *The Revolution* šūkis

---

antibranduolinis sąjūdis, masinis judėjimas prieš branduolinio ginklo plitimą, kartais ir branduolinės energijos naudojimą.

Kai XX a. šeštajame dešimtmetyje prasidėjo branduolinės varžybos, jas kritikavo daugelis žymiausių intelektualų, visų pirma, ⇨ Bertrandas *Russellas* ir ⇨ Albertas *Einsteinas*. Russellas buvo vienas iš 1958 susikūrusios Britų bendrijos už branduolinį nusiginklavimą, kuri kasmet organizuoja masinį žygį iš Londono į Aldermastoną, Atominių ginklų tyrimo įstaigos būstinę, įkūrėjų. Aštuntajame dešimtmetyje vis plintančiam branduolinės energijos naudojimui priešinosi naujas aplinkosaugos ⇨ *žaliųjų judėjimas*. △ narių pagausėjo devintajame dešimtmetyje, kai atrodė, kad šaltasis karas stiprėja. Viena iš tiesioginių taikių akcijų buvo moterų taikos stovykla Grynhem Komone, Britanijoje, prie JAV karinės bazės (dar ⇨ *taikos šalininkų sąjūdis*).

Antigonė, pagal sen. graikų legendą, Jokastės dukra nuo jos sūnaus ⇨ *Oidipo*, Sofoklio dramos herojė.

antiherojus, romano arba pjesės pagrindinis veikėjas, kuris nepasižymi teigiamo herojaus savybėmis, dažnai būna neišprusęs, kvailas, dargi amoralus, pavyzdžiui, Don Kichotas Cervanteso

„Don Kichote“, 1605, Jimmy's Porteris Johno Ostbourno pjesėje „Atsigręžk rūstybėje“, 1957.

antiklerikalizmas, priešiškumas dvasininkijos įtakai už Bažnyčios ribų. Pastebimas nuo XII a., Prancūzijoje vis labiau plito XVI a., ypač po 1789 Prancūzijos revoliucijos. Pastaruoju metu būdingas daugeliui Europos šalių. △ būna kelių formų, pavyzdžiui, priešiškumas dvasininkijai kaip reakcingam liberalizmo ir švietimo idėjų priešininkui, priešiškumas dvasininkams kaip tikėjimo atstovams, kaip žemvaldžiams, kaip mokesčių rinkėjams ar valstybės tarnautojams.

antikomunizmas, griežtas priešiškumas komunizmui, kartais siejamas su JAV dešiniojo politiko ⇨ Josepho *McCarthy'o* reikalavimais XX a. šeštajame dešimtmetyje.

Antikristas (*krikščionių teologijoje*), Kristaus priešininkas. Buvo tikima, kad △ pasirodymas pranašaująs Antrąjį atėjimą, kai Kristus nugalės savo priešininką. Ši sąvoka greičiausiai kilo iš šviesos ir tamsos susidūrimo motyvo, būdingo persų, babiloniečių ir žydų literatūrai, dariusio įtaką ankstyvųjų krikščionių idėjoms.

△ gali būti netikras mesijas, kartais jį tapatina su netikru mokymu ar konkrečiu asmeniu, pavyzdžiui, Neronu krikščionių persekiojimo laikais ar kokiu nors popiežiumi (katalikybės priešininkai), ar Napoleonu I naujaisiais amžiais.

antimaterija (*fizikoje*), ***antimedžiaga,*** materijos forma, kai dauguma ⇨ *elementariųjų dalelių* savybių (elektros krūvis, magnetinis polius, magnetinė ašis) yra priešingos. Tokias daleles (antidaleles) galima sukurti dalelių generatoriuose, pvz., „Cern“ Ženevoje, Šveicarijoje, ar „Fermilab“ JAV.

antimenas (*dailėje*), darbai, pateikti įprastiniame kontekste, bet išsityčiojantys iš įprastinio meno arba metantis iššūkį meno prigimčiai, būdingi ⇨ *dadaizmui*. Šis terminas priskiriamas Marceliui Duchampui, esą jį pirmąkart pavartojęs 1914. △ dvasią reziumuoja Duchampo pateiktas parodai unitazas („Fontanas“, 1917). △ vadinamos ir kitos tyčiomis provokuojančios meno formos, pavyzdžiui, absurdo poezija.

antinomizmas, doktrina, tvirtinanti, kad krikščionys Dievo malone atleisti nuo būtinybės laikytis dorovės įstatymų, tarp jų ir Dešimties Dievo įsakymų bei Bažnyčios įstatymų. Šiuo terminu pirmą kartą reformacijos laikais buvo pavadintos ⇨ Martyno *Liuterio* bendražygio Johanno Agricolos (1492–1566) mintys, kad △ sekąs iš Lutherio pateisinimo tikėjimu doktrinos.

⇨ *Šv. Paulius* vadinamas antinomininstu, nes tvirtino, kad Kristaus mokymas atšaukia judėjų Mozės įstatymą. XVI ir XVII amžiuje šiuo terminu naudojosi anabaptistai, familistai, ranteriai, independentai ir kitos radikalios sektos.

antipsichiatrija, mokykla, kilusi iš Thomaso Szaszo (g. 1920), ⇨ R. D. *Laingo* ir kitų griežtų psichinės ligos sąvokos ir apskritai psichiatrinio gydymo priešininkų idėjų.

Pavyzdžiui, Szaszas tvirtino, kad dauguma negalios dėl psichologinių priežasčių atvejų netinka kalbėti apie ligą – gali ne tik gerokai skirtis psichiatrų diagnozės, bet ir apskritai sunku nustatyti, ar pacientas iš tiesų yra psichinis ligonis. Dar daugiau, psichinio ligonio etiketė kam nors gali turėti liūdnų pasekmių, nes visuomenė yra nusiteikusi prieš tokius ligonius. △ šalininkai laiko psichinių ligų priežastimi visuomenę, „psichinės ligos“ etiketę – bandymu nuslėpti šį faktą, o vadinamųjų psichinių ligonių gydymą – visuomenės pareigos įveikti šios problemos šaknis atidėliojimu.

Bibl.: T. S. Szaszas. *The Myth of Mental Illness*. New York, 1961.

antirasizmas ir antiseksizmas, aktyvus pasipriešinimas ⇨ *rasizmui* ir ⇨ *seksizmui*. Kaip △ oficialiose įstaigose ar institucijose, pavyzdžiui, mokyklose, verslo, vyriausybės įstaigose, gali būti planuojami pozityvūs veiksmai ar politika („lygių galimybių“ politika). △ politika Britanijoje išplito XX a. devintajame dešimtmetyje, pavyzdžiui, švietimo sistemoje, manant, kad norint užtikrinti lygias galimybes, turi būti padaryta sąmoningų pastangų nesąmoningam seksizmui ir rasizmui priešintis bei ankstesnės sistemingos etninių mažumų ir moterų diskriminacijos padariniams panaikinti.

antisemitizmas, pažodžiui, nuostata prieš semitų tautas, praktiškai – prieš žydus, taip pat – jų persekiojimas. Europos krikščionims jis būdingas beveik 2000 metų. △ buvo nacionalsocialistų valdomos Vokietijos ideologijos principas, ir per holokaustą 1933–45 apie 6 mln. žydų žuvo koncentracijos stovyklose bei per ⇨ *pogromus*, pvz., per Varšuvos geto apsiaustį. R. Europoje ir islamo šalyse △ pasitaiko, jį kartais skelbia kraštutinės grupės. △ – ⇨ *rasizmo* atmaina.

Sugriovus Jeruzalę, 70 po Kr., daugelis žydų apsigyveno Europoje ir visoje Romos imperijoje.

IV a. krikščionybei tapus oficialia imperijos religija, sustiprėjo jau buvęs (dar iki krikščionybės susikūrimo minimas Senekos ir Tacito darbuose) nusiteikimas prieš žydus, kurie atsisakė atsiversti. △ išplito per vid. amžių kryžiaus žygius ir inkviziciją. Žydams buvo įstatymais uždrausta turėti žemės ir būti amatininkų cechų nariais; kad užsidirbtų pragyvenimui, jiems teko tapti bankininkais ir prekiautojais (praturtėję jie vėl tapdavo nekenčiami). 1290 daug žydų buvo išvyta iš Britanijos, bet 1655 Kromwellis formaliai juos pakvietė atgal. Nuo XVI a. daugelio miestų įstatymai vertė žydus gyventi atskirose teritorijose – getuose. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje išplitus liberalioms idėjoms žydų padėtis Europos visuomenėje pagerėjo. Pavyzdžiui, Austrijos-Vengrijos imperijoje žydams buvo leista turėti žemės. Po Prancūzijos revoliucijos 1790 „žmogaus teisės“ buvo pripažintos ir Prancūzijos žydams. XIX a. paplitus nacionalizmui ir nemokslinėms rasės teorijoms, bjaurėjimasis žydais vėl sustiprėjo. Austrijoje, Prancūzijoje (Dreyfuso byla) ir Vokietijoje sustiprėjęs △ bei Lenkijoje ir Rusijoje nuo 1881 prasidėję pogromai vertė žydus bėgti į JAV, kur tikėjimo laisvę garantavo konstitucija, taip pat į Britaniją ir kitas Vakarų Europų šalis bei į Palestiną (žr. ⇨ *sionizmas*).

XX a. fašizmas ir nacistų partija, taikydami rasių teorijas, organizavo žydų persekiojimą ir genocidą. Po II pasaulinio karo, 1948 susikūrus Izraelio valstybei, iškilo palestiniečių antisionizmas, remiamas arabų pasaulio. Antisemitizmą vis dar tebekursto įvairios kraštutinių dešiniųjų grupuotės, pavyzdžiui, Britanijos ir Prancūzijos nacionaliniai frontai bei JAV ir Vokietijos neonacistai.

Antistenas (apie 444–apie 366 pr. Kr.), graikų filosofas, kartais laikomas ⇨ *kinikų* mokyklos įkūrėju, taip pat daręs įtaką ⇨ *stoikams* ir jų praktinei etikai. Tikėjo, kad doros galima išmokti. Kelias į laimę – dora ir fizinis lavinimasis. △ gimė Atėnuose. Mokėsi pas sofistą Gorgiją ir ⇨ *Sokratą*, buvo šio mirties liudininkas. Prieštaravo bet kokioms spekuliacijoms ir nesutiko su ⇨ *Platonu*. Nors ir nebuvo asketas, tvirtino, kad turtas ir prabanga nesvarbu, kaip ir nustatyti įstatymai, papročiai, gimimas, lytis ir rasė. Vienas iš jo mokinių buvo kinikas ⇨ *Diogenas*.

antivivisekcija, priešinimasis vivisekcijai ir vaistų bei kosmetikos pramonės įstaigų bandymams su gyvūnais. Atmetama motyvas, kad tie bandymai padeda padaryti medicinos atradimų. Vivisekcijos priešininkai teigia, kad amoralu kelti skausmą bejėgiams padarams, kad šie bandymai – nemoksliški, nes rezultatai gauti eksperimentuojant su gyvūnais negali būti lyginami su padariniais žmonėms.

Taip pat tvirtinama, kad nedora versti gyvūnus kentėti dėl žmonių ir kad vivisekcija neprisidėjusi prie ligų įveikimo. Antivivisekcinės grupės, pavyzdžiui, Gyvūnų išlaisvinimo frontas, kartais, kad atkreiptų dėmesį į šias problemas, imasi ir nelegalių veiksmų.

antologija, įvairių autorių poezijos, paprastai trumpų eilėraščių ir epigramų, rinkinys. Seniausia žinoma △ yra graikų Planudo antologija (*Anthologia Planudea*), į kurią įeina ir trumpesnė Meleagro rinktinė, vadinamasis „Vainikas“.

---

antologija – kūrinys, panašus į tortą, iš kurio išimtos visos slyvos ir apelsinų žievelės.

antologija
seras Walteris Alexanderis Raleigh (1861–1922), anglų mokslininkas.
Laiškas poniai Robert Bridges, 1915 01 15

---

antriniai duomenys, informacija, surinkta kitos agentūros, pvz., vyriausybės pranešimai ir statistika, įmonių pranešimai ir ataskaitos bei prekybos sąjungų statistika.

antrininkas (vok. *doppelgänger*), gyvo žmogaus antrininkas – vaiduoklis, arba jį sauganti dvasia. Vokiečių kompozitorius ir rašytojas E. T. Hoffmanas 1821 parašė trumpą apsakymą *„Die Doppelgänger“*. Anglų romanistas Charlesas Williamsas 1937 išplėtojo tą idėją romane „Nusileidimas į pragarą“ (*Descent into Hell*).

antropinis principas, moksle – idėja, kad visata yra tokia, kokia yra, nes jeigu ji būtų kitokia, nebūtų mūsų, ją stebinčių. Šis principas kyla iš teiginio, pasak kurio, jei būties dėsniai būtų nors truputėlį kitokie, protinga gyvybė negalėtų išsivystyti. Pavyzdžiui, jei elektronų krūvis būtų nors truputėlį kitoks, žvaigždės negalėtų deginti vandenilio ir sukurti cheminio elemento, kuris sudaro mūsų kūnus. Mokslininkai nesutaria, ar šis principas yra visatos prigimties įžvalga, ar tik argumentacija ratu.

antropogenezė, ***žmogaus kilmė,*** žmogaus evoliucija iš protėvių ⇨ *primatų*. Afrikos beždžionės (gorilos ir šimpanzės), kaip parodė anatominė ir molekulinė analizė, yra artimiausios išlikusios žmonių giminaitės. Žmogus nuo beždžionės ski-

riasi smegenų ir žandikaulių dydžiu, turi 2 kojas ir išvystytą kultūrą. Pasak molekulinių tyrimų, žmogaus ir Afrikos beždžionės evoliucijos keliai išsiskyrė maždaug prieš 5–10 mln. metų.

Iš to meto išliko tik pavienių beždžionės ir hominido suakmenėjusių iškasenų dalių; seniausios žinomos ***hominidų*** liekanos, rastos Etiopijoje ir Tanzanijoje, yra 3,5–4 mln. metų senumo. Šios būtybės žinomos kaip *Australopithecus afarensis*; jos vaikščiojo stačios. Jos yra tiesioginiai žmogaus protėviai arba šalutinės giminės, iš kurios išsivystė dabartinis žmogus, šakos. Gali būti, kad jos buvo *Homo habilis* protėviai (kai kas mano, kad jie yra *Australopithecus* rūšis), kurie atsirado po 1 mln. metų; jų kūnai ir smegenys buvo didesni, ir tikriausiai jie buvo pirmieji, pradėję naudoti akmeninius įrankius. *Australopithecus robustus* ir *Australopithecus africanus* taip pat gyveno Afrikoje tuo metu, tačiau paprastai jie nelaikomi mūsų protėviais.

Prieš daugiau nei 1,5 milijono metų Afrikoje atsirado *Homo erectus*; kai kas mano, kad jie išsivystė iš *Homo habilis. Homo erectus* tipo žmonės turėjo gerokai didesnes smegenis ir, manoma, pirmieji ėmė naudoti ugnį ir pirmieji išsikėlė iš Afrikos. Jų liekanų rasta toli nuo tų vietų – net Kinijoje, vakarinėje Azijoje, Ispanijoje ir Britanijos pietuose. Dabartiniai žmonės (*Homo sapiens sapiens*) ir neandertaliečiai (*Homo sapiens neanderthalensis*) tikriausiai kilo iš *Homo erectus.* Neandertaliečiai turėjo dideles smegenis, buvo stambaus sudėjimo, ir, manoma, buvo gerai prisitaikę prie šalto ledynmečio klimato. Jie gyveno Europoje ir Viduriniuose Rytuose; išmirė apytikriai prieš 40 000 metų. *Homo sapiens sapiens* liko vienintelė hominidų grupės rūšis.

Pastaruoju metu vyrauja du požiūriai į žmogaus evoliuciją: pirmasis, tai ***„Kilę iš Afrikos" modelis,*** pagal kurį *Homo sapiens* atsirado iš *Homo erectus* Afrikoje ir paplito po visą pasaulį (plačiau ⇨ *Ievos hipotezė ir afrikietiška žmogaus kilmė*); antrasis, ***daugiazoninis modelis***, teigia, kad atrankos keliu iš *Homo erectus* įvairiose pasaulio dalyse beveik tuo pačiu metu atsiradę panašaus tipo *Homo sapiens* atstovai.

Šių laikų žmonių DNR analizės rodo, kad *Homo sapiens* atsirado maždaug prieš 200 000 metų Afrikoje iš vieno moteriškos lyties protėvio „Ieva". Seniausia žinoma *Homo sapiens* suakmenėjusios iškasenos taip pat yra iš Afrikos; manoma, kad joms 150 000–100 000 metų. Žmonių rasės atsiskyrusios vėliau; mongoloidai, europidai ir australidai atsiskyrusę prieš 100 000–50 000 metų.

Tikintieji mano, kad žmogaus kilmė aprašyta Senojo Testamento Būties knygoje, t. y. kad žmogų sukūrė Dievas.

antropologija, žmonijos studijos. Išsivystė į mokslo disciplіną XIX a. pabaigoje per didžiausios kolonijinės ekspansijos laikotarpį. Iš pradžių rėmėsi ⇨ *evoliucijos* teorija ir daugiausia įrodinėjo, kad vadinamosios primityviosios rasės yra žemesnės už baltąją. Pamažu kito nuo teorinės iki empirinės disciplinos, tiriančios tiek praeities, tiek dabarties žmonių fizinius, socialinius ir kultūrinius skirtumus bei įvairovę.

△ yra holistinis mokslas, paprastai skirstomas į keturias subdisciplinas: ⇨ *archeologiją*, ⇨ *lingvistiką*, fizinę antropologiją ir socialinę, arba kultūrinę, antropologiją. Fizinė antropologija tiria žmogaus evoliucijos istoriją, daugiausia analizuodama suakmenėjusias senovės žmonių liekanas. Kultūrinė antropologija (terminas vyrauja JAV) ir socialinė antropologija (terminas vyrauja Britanijoje) tyrinėja atskirų, dažniausiai neraštingų, visuomenių kultūrinę ir socialinę organizaciją, užrašinėdama ir analizuodama ⇨ *lauko tyrimo* metu surinktus duomenis. Pagaliau, taikomosios antropologijos terminas vartojamas, kai antropologai, paprastai kaip patarėjai, dalyvauja Trečiojo pasaulio plėtros programose, nors tai dažnai kritikuojama kaip neokolonializmo apraiška.

antropomorfizmas, žmogaus savybių priskyrimas gyvūnams, negyviems daiktams arba dievybėms. Būdingas daugelio kultūrų mitologijai, taip pat – kaip literatūrinė priemonė – pasakėčioms ir alegorijoms.

antroposofija, religinės filosofijos sistema, kurią sukūrė vokiečių mistikas ir pedagogas ⇨ Rudolfas *Steineris*. Siekdama išugdyti visą žmogiškąją esybę, △ pabrėžia, kad svarbu pažadinti užslėptą dvasinį jausmą, pratinant protą pakilti virš materialių dalykų. Antroposofai tiki, kad meno suvokimas yra vienas iš dvasinio tobulėjimo būdų ir kad muzika bei spalvos turi gydomųjų savybių.

antžmogis, ⇨ *Nietzschės* raštuose išdėstytas idealas, kurio turėtų siekti žmonės; pateiktas knygoje „Taip kalbėjo Zaratustra" (*Also sprach Zarathustra,* 1883–85). Šį terminą išpopuliarino George'o Bernardo Shaw pjesė „Žmogus ir antžmogis" (*Man and Superman,* 1903).

Anu, šumerų dangaus dievas, paprastai sudarantis Trejybę su Enliliu ir Ea.

Anubis, sen. Egipto mitologijoje, mirusiųjų dievas šakalo galva, ⇨ *Ozirio* sūnus. Tikėta, kad △ vadovauja mirusiųjų kultui (kartu ir balzamavimui), veda mirusįjį į pomirtinį teismą.

Anzelmas, *šv. Anzelmas* (apie 1033–1109), vid. amžių dvasininkas ir filosofas. Nuo 1078 abatas, pavertė Beko abatiją Prancūzijoje scholastinio mokslo centru. 1093 Anglijos karalius Vilhelmas II jį paskyrė Kenterberio arkivyskupu, bet vėliau privertė išvykti. △ buvo įžymus ⇨ *scholastikos* atstovas.

1100 Henrikas I △ kaip Kenterberio arkivyskupą atšaukė iš tremties, tačiau netrukus jie ėmė griežtai nesutarti dėl dvasininkų investitūros, pagaliau buvo sutarta palikti karaliui laikinąją investitūrą, o dvasininkijai – dvasinę.

„Proslogione" jis išplėtojo ⇨ *ontologinį argumentą*, įrodinėdamas, kad Dievas yra iš mūsų gebėjimo suvokti idealią Esybę. Jo darbas „Kaip Dievas tapo žmogumi?" (*Cur Deus homo?*) nagrinėja atpirkimą. 1494 △ kanonizuotas.

apartheidas, XX a. 2 pusės Pietų Afrikos vyriausybės rasinės segregacijos politika. Įteisinta 1948, kai valdžia atiteko nacionalistų partijai. Nebaltieji (bantai, spalvotieji ar maišytieji, indai) neturėjo tų pilietybės teisių, kurias turėjo 4,5 mln. baltųjų (pavyzdžiui, 23 mln. juodaodžių negalėjo balsuoti per parlamento rinkimus), ir daugelis viešųjų pajėgų bei institucijų iki 1990 buvo skirtos tik vienai rasei. Kita △ apraiška yra steigti juodaodžių tautines valstybėles. 1991 prezidentas de Klerkas panaikino pagrindinius △ įstatymus, o 1993 daugumą parlamente gavo juodaodžiai.

Terminą △ ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje įvedė Pietų Afrikos Rasinių reikalų biuras, paskelbęs rasių „atskiros raidos" politiką.

Šalies viduje buvo uždraustos visos organizacijos, kurios priešinosi △, tarp jų Afrikos nacionalinis kongresas ir Jungtinis demokratinis frontas, o žymiausi jų veikėjai buvo arba nužudyti (Steve'as Biko), arba jiems grasinama (arkivyskupas Tutu). Nepasitenkinimas šia politika sukėlė daug neramumų, nuo įvykių 1960 Šarpevilyje ir 1976 Souete iki 1986 ginkluotų baltųjų stovyklų.

Daugelyje kitų šalių buvo △ priešininkų judėjimų. 1961 dėl △ Pietų Afrika buvo priversta pasitraukti iš Britų Sandraugos, septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje buvo raginama taikyti jai ⇨ *tarptautines sankcijas*, visų pirma, boikotuoti sporto ir kultūros ryšius, o devintajame dešimtmetyje – ir prekybos bei finansų ryšius.

Pietų Afrikos vyriausybė dviprasmiškai reagavo į vidaus ir tarptautinį spaudimą: ji panaikino kai kuriuos labiausiai nekenčiamus △ įstatymus, pavyzdžiui, 1985 m. dėl tarprasinių santuokų draudimo, 1986 – tuos įstatymus, kurie ribojo nebaltųjų judėjimą; ji linko vietoj △ vartoti „pliuralistinės demokratijos" terminą. Per 1985 ir 1986 neramumus jėga slopino vidaus opoziciją, nuo 1986 opozicijai oficialiai buvo draudžiama agituoti per masinės informacijos priemones. 1989 m. spalio mėn. prezidentas F. W. de Klerkas leido △ priešininkams rengti demonstracijas, 1990 buvo panaikintas įstatymas dėl atskirų patogumų, pažadėta parengti naują konstituciją. 1990 pagaliau buvo išlaisvintas žymiausias Afrikos nacionalinio kongreso veikėjas Nelsonas Mandela. 1991 panaikinti pagrindiniai diskriminaciniai įstatymai, įkūniję △, tarp jų ir įstatymas dėl gyventojų registravimo, pagal kurį kiekvienas pilietis buvo privalomai įtraukiamas į vieną iš devynių rasinių grupių.

△ taip pat kartais vadinami panašūs į jį judėjimai ir kitos rasių atskyrimo formos, pavyzdžiui, socialinis arba švietimo atskyrimas kitose pasaulio dalyse.

apaštalai, pasak Naujojo Testamento, – 12 išrinktųjų Jėzaus mokinių, kuriuos šis po mirties pasiuntė skelbti Evangelijos. Ankstyvoji krikščionybė apaštalais vadino ir kai kuriuos iš tų, kurie niekada nematė įsikūnijusio Jėzaus, visų pirma, šv. Paulių.

„Apaštalai" (*Apostles*), diskusijų būrelis, 1820 susibūręs Kembridže, Anglijoje. Tarp jo narių buvo poetas Tennysonas, filosofai ⇨ G. E. *Moore* ir ⇨ Bertrandas *Russelas*, rašytojai Lyttonas Strachey's ir Leonardas Woolfas, ekonomistas ⇨ *Keynesas* bei garsūs anglų žvalgai Guy'us Burgessas ir Anthony's Bluntas.

apaštalų credo (*Symbolum Apostolorum*), ***apaštalų simbolis,*** ankstyviausias iš trijų seniausių Krikščionių bažnyčios tikėjimo išpažinimų (⇨ *credo*). Manoma, sukurtas II amžiuje.

apaštalų sekimas, Krikščionių bažnyčios doktrina, kad pirmieji apaštalai tiesiai iš Jėzaus gavo tam tikrą dvasinę galią ir buvo įšventinti „rankų uždėjimu", perduodamu vyskupų iš kartos į kartą.

apeigos (*rel.*), tam tikri svarbūs garbinimo ar asmens gyvenimo ritualai, pvz., pereinamojo meto apeigos (krikštas, laidotuvės ir kt.) arba duonos ir vyno šventinimo apeigos krikščionių ⇨ *eucharistijos* metu.

Apis, sen. egiptiečių dievas žmogaus kūnu ir jaučio galva, susijęs su Ozyriu (vėliau susiliejo su juo į Ptolemajų laikų dievą Serapį). Jo kulto centrai buvo Memfis ir Heliopolis, ten šventieji jaučiai būdavo mumifikuojami.

apytikrė sąskaityba, *kūrybinė sąskaityba* (angl. *creative acceauting*), JK bendrovių ataskaitų organizacija ir pateikimas taip, kad tai, ko nori bendrovė, remiasi liberaliu ir visų priimtu sąskaitybos procedūrų aiškinimu.

Pastaraisiais dešimtmečiais △ dažnai naudodavo JK vietos valdžia – stengėsi išvengti centrinės vyriausybės nustatytų išlaidų apribojimų.

apyvarta (*finansai*), verslo įmonės per tam tikrą laiką parduotų prekių vertė. Pavyzdžiui, jei parduotuvė parduoda 10 000 vienetų per savaitę vidutiniškai po 2 svarus už kiekvieną, tai savaitinė jos apyvarta yra 20 000 svarų sterlingų. Bendrovės ⇨ *pelnui* įtakos turi ne tik bendra jos apyvarta, bet ir apyvartos norma.

aplaidumas (*teisė*), veiksmai, kurių sveiko proto ir blaivios sąmonės žmogus neturi daryti, arba atsisakymas daryti tokius veiksmus, kuriuos atlikti privalu. △ gali reikšti pareigų konkrečiam asmeniui ar apskritai žmonėms nevykdymą. Toks pareigų nevykdymas, kuris gali padaryti žalą, yra teisės pažeidimas.

Nusikalstamas nerūpestingumas, gynimosi būdas – △ kaltinamas asmuo tvirtina, jog nelaimingo atsitikimo priežastis buvo paties ieškovo △.

Asmens pareigos kitam asmeniui apima tėvų ir globėjų prievoles ar sutartyje numatytus įsipareigojimus; asmens pareigos kitiems žmonėms – įsipareigojimus visuomenei, pvz., rūpinimąsi viešaisiais keliais bei visuomeninių pastatų priežiūrą.

aplinka (*ekologijoje*), visuma sąlygų, veikiančių bet kurį organizmą, įskaitant ir materialią apsuptį, klimatą bei kitų gyvų organizmų poveikį.

Plačiąja prasme △ dažnai vartojama kaip visos Žemės reiškinys. Genetikoje tai yra išoriniai poveikiai, kurie daro įtaką organizmo raidai, taigi ir jo fenotipui.

Dievas viską sukūrė ne tam, kad žmogus tai sugadintų ar sunaikintų.

aplinka
Johnas Locke (1632–1704), anglų filosofas.
Antrasis traktatas vyriausybei IV. 31

---

aplinkos apsauga yra veiksmai, kurių imamasi gamtai apsaugoti nuo teršalų, nesaikingo žemės išteklių naudojimo ir kitokios žalingos žmogaus veiklos. XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje padidėjo visuomenės susirūpinimas aplinka. Padaugėjo gamtos apsaugos grupių, tokių, kaip žalieji, „Žemės draugai“, narių. Svarbiausi žmonijos klausimai yra ozono sluoksnio mažėjimas dėl chlorofluorokarbonų (CFCs), anglies dvideginio kaupimasis atmosferoje (manoma, kad tai didina ⇨ *šiltnamio efektą*), ir atogrąžų ⇨ *miškų naikinimas*.

Jungtinėje Karalystėje aplinkos apsaugos tarnybos sprendžia vandens kokybės, kelių tiesimo, atominio pavojaus ir gyvulių teisių klausimus.

apokrifai, Senojo Testamento priedai, neįtraukti į galutinį hebrajų kanoną, bet pripažįstami katalikų (⇨ *Biblija: lentelė – Antrojo kanono knygos*). Apokrifais taip pat vadinami ginčytini Naujojo Testamento tekstai.

Kas prisilietė prie dervos, susiteps ja.

apokrifai
Mokytojo 13:1

Apolinaras iš Laodicėjos (apie 310–apie 390), Laodicėjos vyskupas, kurio pažiūras į Kristaus prigimtį 381 pasmerkė visuotinis Krikščionių bažnyčios Konstantinopolio susirinkimas, tačiau jo doktrina padėjo pagrindą tolesniems ginčams dėl ⇨ *nestorizmo*. Užuot laikęs Kristaus prigimtį kokiu nors būdu Kristaus asmenyje susijungusiomis žmogiška ir dieviška sielomis, jis tvirtino, kad Kristus turįs tik dievišką, bet ne žmogišką protą.

apologetika, filosofiniai raštai, kuriais bandoma atremti krikščionių tikėjimo priešininkus. Tarp apologetų ⇨ *Justinas* Kankinys, ⇨ *Origenas*, ⇨ *šv. Augustinas*, ⇨ *Tomas Akvinietis*, ⇨ Blaize'as *Pascalis* ir ⇨ Josephas *Butleris*. Mokslo, istorijos ir archeologijos atradimai išplėtė apologetikų akiratį.

Apolonas (*graikų ir romėnų mitologijoje*), saulės, muzikos, poezijos, pranašų, žemdirbystės ir piemenų dievas, mūzų valdovas, Dzeuso ir Leto sūnus. Turėjo dvynę seserį ⇨ *Artemidę*. Skulptūros △ vaizduoja kaip graikų vyriško grožio idealą. Jo kulto pagr. centrai buvo menama gimimo vieta Delo saloje, Kikladose, ir Delfai.

Apolonijas Pergietis (apie 260–apie 190 prieš Kr.), sen. graikų matematikas, jų vadintas didžiuoju geometru. Traktate „Kūgio pjūviai“ jis įrodė, kad plokštuminis kūgio pjūvis yra elipsės, parabolės arba hiperbolės formos, kad tai priklauso nuo pjūvio kampo. Astronomijoje, remdama-

Aplinkos apsauga: užkirsti kelią masiniam naikinimui

Iki šiol buvo manoma, kad Žemėje gyvena apie milijonas skirtingų rūšių gyvų organizmų. Pastarųjų dešimtmečių atogrąžų miškų, kur biologinė įvairovė didžiausia, tyrimai rodo, kad jų esama apie 30 milijonų. Daugiausia yra gyvūnų, tarp jų – vabzdžių. Kadangi kėsinamasi į atogrąžų miškus, per kitą šimtmetį gali būti išnaikinta mažiausiai pusė gyvūnų rūšių. Mūsų planetoje buvo ne mažiau kaip penki „masiniai naikinimai", paskutinysis – prieš 65 milijonus metų – sunaikino dinozaurus. Panašaus masto naikinimo banga ritasi dabar, tik jos greitis yra šimtus kartų didesnis.

Gamtosaugininkai nesutaria, kaip veikti. Vieni mano, kad augalų ir žvėrių gyvenamos vietovės turėtų būti paverstos draustiniais; kitus domina tik atskiros rūšys. Abu požiūriai turi savo stiprių ir silpnų pusių. Juos reiktų derinti.

Draustiniai

Draustiniai turi akivaizdžių pranašumų. Jų teritorija skiriama daugeliui gyvūnų rūšių. Gyvūnams juk reikia kur nors gyventi; nėra prasmės gelbėti atskirus gyvūnus, jei neišsaugoma jų gyvenamieji plotai. Tokia apsauga *atrodo* pigi: pvz., atogrąžų miško hektarą dažnai galima nupirkti už kelis dolerius. Tik apsaugoję jų gyvenamas vietoves, galime išgelbėti daugiau gyvūnų rūšių.

Tačiau yra ir sunkumų. Net kai saugoma vieta paverčiama nacionaliniu parku, jo gyvūnams ne visada būna saugu. Visos penkios išlikusios raganosių rūšys gerai saugomos natūralioje gamtoje, bet jiems gresia brakonieriai. 1991 pradžioje Zimbabvėje buvo 1500 juodųjų raganosių – t. y. didžiausia populiacija pasaulyje. Gyvūnų apsaugos patruliai, pamatę brakonierius, į juos šaudo. Tačiau į 1992 pabaigą iš 1500 raganosių 1000 buvo nelegaliai sumedžiota. Daugelio nacionalinių parkų žvėrių gyvenamoms vietoms kelia pavojų vietos ūkininkai, kuriems reikia ganyklų gyvuliams.

Kompiuteriniai modeliai ir tyrimai rodo, kad gyvūnų populiacija gali išlikti gyvybinga tik tada, kai turi keletą šimtų individų. Mažesnė populiacija dėl epidemijų ar nelaimingų atsitikimų sunyks. Didiesiems plėšrūnams reikia didelės teritorijos, pvz., vienam tigrui – kelių šimtų kvadratinių kilometrų; vienai gyvybingai populiacijai reikia ne mažesnio ploto negu Velsas ar Olandija. Tik vienas iš penkių išlikusių tigrų porūšių – Bengalijos tigras – Indijoje užima pakankamą teritoriją. Kitoms keturioms rūšims (Indokinijos, Sumatros, Kinijos, Sibiro), atrodo, lemta išnykti. Dar trys porūšiai išnyko per pastarąjį šimtmetį. Paskutinis jų – Javos tigras – išnyko apie 1970.

Mozaika

Dabar ekologai kelia mozaikos idėją. Visiems gyvūnams gyvenamojoje vietovėje reikia skirtingų dalykų, ko nors trūkumas pražūtingas populiacijai. Didžiosios pandos pagrindinis maistas yra bambukai, bet ji veda vaikus senų medžių drevėse, o tokių medžių trūksta. Paukščiai paprastai peri vienoje vietoje, bet maisto ieško toli. Aplinka turi teikti visko, kas būtina gyvūnams; jei ko nors stinga, tą jie turi gauti kitur. Daugeliui gyvūnų draustiniai šių sąlygų neteikia. Todėl po draustinio įsteigimo jų rūšių pamažu mažėja. Kitos rūšys silpsta. Išlikusi flora ir fauna neprilygsta buvusiajai.

Didėja susidomėjimas *veisimu nelaisvėje*. Veisia dažniausiai 800 pasaulio zoologijos sodų. Jų užduotis sunki, nes kiekviena gyvūnų rūšis turėtų turėti kelis šimtus individų. Zoologijos sodai išlaiko tokį skaičių bendradarbiaudami vieni su kitais. Kooperacinį veisimą organizuoja atskiri rajonai, o koordinuoja „Gyvūnų veisimo nelaisvėje" specialistų grupė arba Pasaulinė draustinių sąjunga, įsikūrusi Mineapolyje, Minesotos valstijoje, JAV. Kiekviena programa remiasi genealogine knyga, kuri rodo individų giminystę.

Genetinė įvairovė

Veisti tam, kad išsaugotume gyvūnus, yra ne tas pat, kaip veisti juos bandai pagerinti. Veisiant bandą, atrenkami tik idealiausi gyvuliai, ir iš jų išauginamas vienodas prieauglis. Gyvūnų augintojai stengiasi išsaugoti *maksimalią genetinę įvairovę*, skatindami veistis kiekvieną individą – ir tuos, kurie veistis nelaisvėje nenori. Jie stengiasi sulyginti šeimos dydį, kad visi vienos kartos genai išliktų kitoje. Zoologijos sodai, keisdamiesi gyvūnais, apsaugo juos nuo artimų giminių poravimosi.

Kooperacinio veisimo programos sparčiai įvairėja. Iki 2000 jų turėtų būti keli šimtai. Jos ne ką gali pagelbėti 15 milijonų gyvūnų rūšių, kurioms gresia pavojus, bet gali daug padėti ypatingoms gyvūnų rūšims, ypač sausumos stuburiniams: žinduoliams, paukščiams, reptilijoms ir amfibijoms. Tarp tokių – didžiausi pasaulio gyvūnai, labiausiai priklausantys nuo gyvenamosios vietos. Iš 24 000 sausumos stuburinių rūšių, tūkstančius reikia veisti nelaisvėje, kad jie neišnyktų. Zoologijos sodai galėtų išgelbėti visus 2000, o tai būtų didelė pagalba.

Veisimas nelaisvėje nėra skirtas „muziejinėms" populiacijoms. Tai tik laikina gelbėjimo valtis. Laukiniams žvėrims sunku, bet per keletą ateinančių dešimtmečių, nors žmonių daugėja, būtų galima įkurti daugiau ir saugesnių nacionalinių parkų. Arabų jautis, Kalifornijos kondoras, juodakojis šeškas, raudonasis vilkas ir Mauricijaus pelėsakalis yra gyvūnai, kuriuos nuo išnykimo išgelbėjo veisimas nelaisvėje ir grąžinimas į laukinę gamtą. Tikėtina, kad netrukus jų bus kur kas daugiau.

Colinas Tudge'as

sis apskritimų sistema, vadinamaisiais epiciklais ir deferentais, aiškino planetų judėjimą; ši jo sistema, patikslinta Ptolemajo, buvo naudojama iki pat Renesanso.

Apolonijas Tianietis, I a. po Kr. graikų filosofas asketas iš neopitagoriečių mokyklos. Keliavo į Babiloniją ir Indiją, ten plačiai susipažino su Rytų religijomis ir filosofija, mokė Efese. Sakoma, kad turėjęs stebuklingų sugebėjimų, skelbėsi tik galįs matyti ateitį.

apoloniškas, terminas, kuriuo vok. filosofas ⇨ Friedrichas *Nietzsche* vadino individualų, racionalų ir sąmoningą žmonių visuomenės pradą. Traktate „Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios" (1872; vok.), nagrinėdamas senovės graikų dramos raidą, Nietzsche priešino apoloniškąjį pradą su dionisiškuoju, jo nuomone, kolektyviniu, iracionaliu ir lyriniu.

apostazė, viešas tikėjimo atsižadėjimas ir kito tikėjimo priėmimas. Julianas Apostata (Atskalūnas; 332–363) buvo Romos imperatorius, priešinęsis krikščionybės plitimui imperijoje ir bandęs atkurti senąsias graikų ir romėnų religijas. Apostatais Katalikų bažnyčia vadina tuos, kurie visiškai atsisako tikėjimo, t. p. įžadų atsisakiusius vienuolius.

a posteriori (lot. – iš paskesnio; *logikoje*), argumentas, išvedantis priežastis iš padarinių, indukcinis samprotavimas, ⇨ *a priori* antonimas.

Appletonas Edwardas Victoras (1892–1965), britų fizikas. Nuo 1920 dirbo Kembridže, ⇨ Ernesto *Rutherfordo* vadovaujamas. Įrodė, kad atmosfera turi Kennely-Heaviside'o sluoksnį, dabar vadinamą E sluoksniu, ir virš jo – Appletono sluoksnį. Dalyvavo kuriant atominę bombą. Nobelio premija (1947).

Apreiškimas Jonui, paskutinė Naujojo Testamento knyga, tradiciškai priskiriama Evangelijos pagal Joną autoriui, bet dabar manoma, kad tai kito autoriaus darbas. Jame aprašoma pasaulio pabaiga, Paskutinis teismas ir Jeruzalės Dievo valdomas dangus ir žemė.

Apreiškimas Marijai, pagal Naująjį Testamentą, archangelo Gabrieliaus paskelbimas Marijai, kad ji tapsianti Kristaus motina. Apreiškimo Marijai šventė yra kovo 25-oji, dar vadinama Dievo Motinos diena.

a priori (*lot.* iš pat pradžių), log. argumentas, laikomas teisingu arba klaidingu neatsižvelgiant į patirtį, ⇨ *a posteriori* antonimas.

ap(si)reiškimas, ko nors paslėpto atskleidimas. Pagal Bibliją tai reiškia Dievo kūrėjo veiklą žmonijos istorijoje; △ gali būti ir pranašų darbai bei žodžiai. Krikščionybės Jėzus Kristus laikomas paskutiniu Dievo △. Paskutinis ir sudėtingiausias islamo Dievo △ buvo perduotas per Mahometą ir užrašytas kaip ⇨ *Koranas*.

apskaita, sistemingo finansinių ataskaitų rašymo, pateikimo ir interpretavimo principai ir praktika, finansiniai užrašai, verslo ir kitų organizacijų vadyba, nuo balanso ataskaitos iki politinių sprendimų dėl mokesčių ir valdymo. Infliacijos apskaitos formomis, pvz., einamųjų kaštų △ ir dabartinės perkamosios galios △, siekiama tiksliai lyginti, kai pinigų vertė kinta.

Apskaitininko darbas iš pradžių tebuvo užrašyti ūkinius veiksmus. Tačiau vis labiau plečiantis ir sudėtingėjant verslo organizacijai, jie pradėjo teikti informaciją vadovams, ėmė net prognozuoti ir analizuoti, tai yra ėmėsi funkcijų, anksčiau būdingų tik ekonomistams.

arbitražas, ginčo perdavimas spręsti trečiajai bešališkai pusei. Pirmasis nuolatinis tarptautinis teismas buvo įsteigtas Hagoje, Olandijoje, 1900. Tautų Lyga 1921 įsteigė dar ir Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą ginčams dėl sienų spręsti. Jį 1945 pakeitė Tarptautinio teisingumo teismas prie Jungtinių Tautų. Kita tarptautinio △ institucija yra Europos teisingumo teismas, sprendžiantis ginčus, kylančius dėl Europos Bendriją reguliuojančių Romos susitarimų vykdymo. Britanijoje arbitražą teikia Konsultavimo, sutaikymo ir arbitražo centras (ACAS). JAV darbo departamente yra skyriai, nagrinėjantys konfliktus dėl įdarbinimo ir darbo vadybos.

archeologija, istorijos šaka, iš materialinių liekanų tirianti praeitį, ypač, bet ne vien, priešistorinį ir senovės laikotarpius. Pagrindiniai darbai yra lauko (arba vietos) tyrimas, esant reikalui, kasinėjimas bei radinių klasifikacija, datavimas ir interpretavimas. Nuo 1958 archeologinių sluoksnių ir radinių amžius nustatomas ir radiokarboniniu datavimu.

Istorija: domėtis materialinėmis praeities liekanomis pirmieji pradėjo Renesanso laikų antikinio meno prekiautojai ir kolekcionieriai. Šį susidomėjimą per XVI–XIX a. imperialistinio kolonizavimo laikotarpį dar labiau paskatino europiečių Afrikoje, Amerikoje ir Azijoje padaryti atradimai, pavyzdžiui, senienos, atrastos per Napoleono I Egipto kampaniją paskutiniaisiais

XVIII a. metais. Baigiantis XIX a. △ tapo akademine disciplina ir ėmė vis dažniau remtis moksliniais bei sisteminiais metodais. Archeologai naudojasi ir kitų disciplinų, ypač stratigrafijos (geologinių sluoksnių tyrinėjimo), dendrochronologijos (chronologinių sekų nustatymo pagal medžių rieves), paleobotanikos (senovinių žiedadulkių, sėklų ir grūdų tyrinėjimo), epigrafikos (įrašų tyrinėjimo) ir numizmatikos (monetų tyrimo) duomenimis.

archetipas, tipiškas arba tobulas savo rūšies atstovas. Griežtesne prasme, tai dar gali reikšti kokį nors iš ⇨ *kolektyvinės pasąmonės* įgytą pagrindinį vaidmenį ar padėtį, kurių žmonės paprastai griebiasi. Psichologas ⇨ C. G. *Jungas* aprašė tokius △, kaip Herojus arba Siaubingoji Motina (pamotė, ragana) bei mirties ir atgimimo tema. Archetipai yra nuolatiniai mitų, meno ir literatūros motyvai.

Klajūno, pasmerkto bastytis po pasaulį, kol bus išlaisvintas nuo prakeikimo, įvaizdis pasirodė graikų legendoje apie Odisėją, pasakojime apie Amžinąjį Žydą (žinomas visoje Europoje nuo XVI a.) ir Vagnerio operoje „Skrajojantis Olandas".

Archimedas (apie 287–212 pr. Kr.), sen. graikų matematikas, padaręs svarbių geometrijos, hidrostatikos ir mechanikos atradimų. Suformulavo skysčių ir dujų statikos dėsnį (Archimedo dėsnis), be to, manoma, kad jis išrado Archimedo sraigtą – cilindrinį įtaisą vandeniui kelti.

Gimė Sirakūzuose Sicilijoje. Pasakojama, kad △ atrado △ dėsnį, kai įžengė į viešąją pirtį ir pastebėjo vandens antplūdį. Jis taip nudžiugęs, kad nubėgęs namo nuogas, šaukdamas – „Eureka! Eureka!" („Radau, radau!"). Remdamasis atrastu dėsniu, jis įrodė, kad Sirakūzų karaliaus auksakalys sumaišė karūnos auksą su sidabru. △ suprojektavo karines mašinas Sirakūzų gynybai. Buvo nužudytas šį miestą užėmusių romėnų.

Eureka! Radau!

Archimedas
Cituojama iš Vitruvijaus Polijo *De Architectura,* IX

Ardžanas, indų religinis veikėjas, penktasis sikhizmo guru (gūras, arba mokytojas) 1581–1606. Jis pastatydino Amritsaro Aukso šventyklą ir sudarė Adi Grant, pirmąjį sikhu šventųjų raštų tomą. Mirė musulmonų suimtas.

Ardžuna, indų kunigaikštis, vienas iš dviejų pagrindinių indų epo ⇨ *Mahabharata* personažų.

Arendt Hana (1906–75), Vokietijoje gimusi JAV politikos filosofė. Studijavo pas ⇨ *Husserlį* ir ⇨ *Jaspersą*, bet, kai nacistai paėmė valdžią, persikėlė į Paryžių ir 1940 emigravo į JAV. Daugiausia nagrinėjo XX a. blogio prigimtį ir visuomenės dalyvavimo politikoje žlugimą.

„Šiuolaikinio totalitarizmo ištakose" (*The Origins of Modern Totalitarianism*), 1951, nurodė panašius nacizmo ir sovietinio komunizmo bruožus, apybraižoje apie vieno didžiausių nacistinių nusikaltėlių teismą „Eichmannas Jeruzalėje" (*Eichmann in Jerusalem*), 1963, pavartojo frazę „blogio banalumas", teigdama, kad efektyvi biurokratija gali palengvinti pritarimą baisiausiems dalykams.

Argas, antikinės Graikijos miestas Nauplijos įlankos pakraštyje, kadaise deivės Heros kulto centras. Homero laikais „argiečiais" kartais vadindavo visus „graikus". Klasikiniu laikotarpiu Argas ne kartą nesėkmingai bandė išstumti Spartą iš dominuojančių pozicijų Pietų Graikijoje.

Argyris Chrisas (g. 1923), JAV psichologas. Nagrinėja individo asmenybės vystymąsi organizacijose ir gynybinius mechanizmus, kuriais vadybininkai bando priešintis pokyčiams. 1964 △ sukūrė „tikslų suderinamumo teoriją" – tvirtino, kad organizacijos planai turi suderinti individo asmeninio vystymosi ir organizacijos plėtros ir gamybos poreikius.

Arianas (II a.), sen. graikų istorikas. Jo veikalas *„Anabasis"* („Žygis") yra pagrindinis rašytinis šaltinis apie Aleksandro Makedoniečio karus. Rūpestingai naudojosi ankstesne rašytine medžiaga. Buvo Romos imperatoriaus Adriano kariuomenės karvedys.

arijai, indoeuropiečių kalbų šeima, taip pat hipotetinė sen. tautos, kuri, manoma, gyveno tarp Vid. Azijos ir R. Europos, kalba. 2-ajame tūkstantmetyje pr. Kr. viena kryptimi △ pasiekė Persiją ir Indiją, kita – Europą, išsiskaidė į įvairias tautas, vėliau ėmusias kalbėti įvairiomis indoeuropiečių kalbomis. Hitleris ir kiti nacistinės Vokietijos teoretikai propagavo klaidingą teoriją, kad △ – viešpataujanti baltaodžių mėlynakių šviesiaplaukių šeimininkų rasė.

arijonai, *arijonizmas,* krikščionybės srovė. Jų teologija neigė visišką Jėzaus dieviškumą. Arijonybę apie 310 sukūrė ⇨ *Arijus*, Nikėjos susirinkimas 325 ją pasmerkė kaip ereziją.

Kai kurie XVII ir XVIII a. teologai laikėsi △ pažiūrų ir panašių į △ teologiją ⇨ *unitorių* (kad

Dievas esąs viena esybė ir nesama jokios Trejybės). 1979 ši erezija vėl privertė Vatikaną aiškintis tokių teologų, kaip Edouardas Schillenbeeckxas iš Olandijos, pažiūras.

Arijus (apie 256–336), krikščionių kunigas iš Egipto, kurio idėjos išsirutuliojo į ⇨ *arijonų* tikėjimą, visiškai neigiantį Jėgaus dieviškumą.

△ gimė Libijoje, 311 Aleksandrijoje buvo įšventintas kunigu. 318 ekskomunikuotas pabėgo į Palestiną, bet jo teologija taip išplito, kad imperatorius ⇨ *Konstantinas* 325 sušaukė Nikėjos susirinkimą šiam klausimui spręsti. △ ir jo šalininkai buvo pasmerkti ir ištremti.

Arimanas, arba *Angra Manju* („Piktoji dvasia"), ⇨ *zoroastrizmo* aukščiausioji piktoji dvasia, tamsos ir mirties valdovas, kovojąs su savo priešininku Ahura Mazda (Ormuzdu) iki to laiko, kol žmonės pasirinks teisingą gyvenimą ir Arimanas bus galutinai sunaikintas.

Aristarchas Samietis (apie 320–apie 250 pr. Kr.), graikų astronomas. Pirmasis įrodinėjo, kad Žemė sukasi apie Saulę ir buvo išjuoktas dėl tokių pažiūrų. Taip pat pirmasis nustatė Saulės ir Mėnulio dydį bei jų atstumą nuo Žemės. Vienintelis išlikęs jo veikalas „Apie Saulės ir Mėnulio atstumą ir dydį", nors ⇨ *Archimedas* cituoja kitą dabar nežinomą jo traktatą. △ sukūrė geometriškai teisingus, bet visiškai nenaudingus dėl netikslių stebėjimų metodus kaip nustatyti santykinį atstumą iki Saulės ir Mėnulio.

Aristipas (apie 435–356), graikų filosofas, ⇨ *kireniečių*, arba hedonistų, mokyklos pradininkas. Sokrato mokinys. Sukūrė doktriną, teigiančią, kad malonumas yra didžiausia gyvenimo gėrybė. Gyveno Sirakūzų tirono Dionisijo rūmuose, vėliau Korinto karaliaus Laiso dvare.

Visiškai paruošti kunigaikštį kainuoja tiek pat, kiek išlaikyti du drednoutus, bet kunigaikščiai ne mažiau grėsmingi ir dar ilgaamžiškesni.

aristokratija
Davidas Lloyd George'as, 1863–1945, iš Velso kilęs liberalus britų politikas, Britanijos ministras pirmininkas 1916–22

---

aristokratija, visuomenės elitas arba politinės valdžios sistema, kuri remiasi žemės nuosavybe (Vakarų Europoje), turtu ir pinigais (Kartaginoje ir Venecijoje) arba religine viršenybe (brahmanų kasta Indijoje). Prūsijos junkerių △ rėmėsi ne tik žemės nuosavybe, bet ir tarnyba valstybei. △ paprastai siejama su monarchija, nors aristokratai dažnokai konfliktuoja su savo siuzerenu dėl teisių ir privilegijų. Europos △ ekonominį pagrindą XIX a. pakirto infliacija ir kritusios žemės ūkio produktų kainos, todėl po 1914 jos politinė galia smuko.

Aristokratija respublikoje yra lyg viščiukas nukirsta galva: ji gali bėgioti tarsi gyva, bet iš tiesų yra mirusi.

aristokratija
Nancy Mitford, 1904–73, anglų rašytoja.
Noblesse oblige

Aristotelis Stageirietis (384–322 m. pr. Kr.), graikų filosofas, šlovinęs protą ir nuosaikumą. Pradėjo nuo sistemingų logikos studijų (pavyzdinis tekstas yra jo *„Etika"*), didelis jo įnašas į politikos teoriją, metafiziką, fiziką, astronomiją, meteorologiją, biologiją, psichologiją ir literatūros kritiką. Tvirtino, kad pažinimui svarbūs tiek juslinis patyrimas, tiek protas.

Be dorybės žmogus yra šventvagiškiausias ir žiauriausias [iš gyvūnų] ir blogiausias seksualine bei valgio prasme.

Aristotelis
„Politika"

△ tvirtino, kad žmonės iš prigimties yra visuomeniški ir moralūs, o hierarchija ir subordinacija yra neišvengiami dalykai. Reikšmingi tiek jo analizės metodai, tiek išvados.

△ gimė mažame Makedonijos miestelyje Stageiroje. Jis buvo karaliaus gydytojo sūnus. 367–347 pr. Kr. △ lankė Platono akademiją Atėnuose, o 342 tapo Aleksandro Didžiojo mokytoju. Kai 335 Aleksandras paveldėjo Makedonijos sostą, △ Atėnuose atidarė savo mokyklą Likėją. Ją imta vadinti „peripatetikų mokykla", nes △ kalbėdamas vaikščiojo pirmyn ir atgal, o jo darbai, pavyzdžiui, „Politika", „Poetika", „Metafizika", „Fizika", „De Anima" (*Apie Sielą*) ir kiti, yra jo paskaitų užrašų rinkiniai. Mirus Aleksandrui, △ teko bėgti į Chalkidę, ten jis ir mirė.

△ pirmasis iš politikos teoretikų bandė klasifikuoti santvarkas ir įvertinti įstatymų reikšmę valstybei. Jis pirmasis iš biologų suskirstė organizmus į gentis ir rūšis ir pirmasis pastebėjo, kad banginiai ir delfinai turi žinduolių savybių. Etikos veikaluose tvirtino, kad laimingas gyvenimas –

gyvenimas, kupinas dorybių ir intelektualinių apmąstymų. Laimingas žmogus vengia tiek savęs neigimo, tiek atlaidumo sau, laimę jis pasiekia, saikingai tenkindamas žmogiškus poreikius. △ tvirtino, kad žmogus yra moralinė ir fizinė vienovė – siela kūnui esanti tas pat, kas forma materijai, lygiai kaip ir protas – jausmams.

Žmogus iš prigimties yra pilietinis gyvūnas.

Aristotelis
„Politika"

△ darė didžiulę įtaką įv. mokslo šakoms. Neoplatonikai ir romėnų filosofas ⇨ *Boecijus* perdavė jo idėjas palikuonims. Viduramžiais △ filosofija tapo islamo filosofijos pagrindu, vėliau ji, visų pirma, ⇨ *Tomo Akviniečio* pastangomis, buvo priderinta prie krikščionių teologijos. Renesanso laikotarpio Italijoje buvo itin paplitusi jo laimingo gyvenimo samprata. Viduramžių scholastai bandė perimti didžiulį △ indėlį be jokios kritikos, todėl XVI–XVII a. jo autoritetas smuko. △ padarė didelę įtaką XIX a. pabaigos ir XX a. filosofijai Britanijoje, JAV ir Vokietijoje.

Šis žmogus [Aristotelis] yra (...) pavyzdys, kurį gamta sukūrė, kad parodytų aukščiausią žmogaus tobulumą.

Averojus
Medieval Thought: St. Augustine to Ockham, 9 leff

---

aritmetika, matematikos šaka, tirianti skaičius ir jų savybes. Pagrindiniai △ veiksmai yra sudėtis, atimtis, daugyba ir dalyba. Visi kiti △ veiksmai – kėlimas laipsniu (pavyzdžiui, kvadratu arba kubu), šaknies traukimas (pavyzdžiui, kvadratinės šaknies), procentai, trupmenos ir proporcijos – yra išvestiniai.

Paprastos △ formos buov žinomos jau priešistoriniais laikais. Kinijoje, Egipte, Babilonijoje ir apskritai ankstyvosiose civilizacijose △ daugiausia buvo naudojama prekybos reikalams, mokesčiams užrašyti ir astronominiams apskaičiavimams. Kai Europa pergyveno viduramžius, △ žinias išlaikė Indija, vėliau – arabai. Europoje △ ėmė atgyti, kai labiau ėmė plėtotis prekyba ir jūrų tyrinėjimai. Indų ir arabų skaitmenys pakeitė romėniškus, tapo įmanoma skaičiuoti tiesiog ant popieriaus, nebereikėjo naudoti abakos.

Sukurti pozicinę skaičiavimo sistemą padėjo atsiradęs nulis. Dešimtainė skaičių sistema turi dešimt skaitmenų (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ir 9). Kiekviena dešimtainio skaičiaus pozicija turi dešimt kartų didesnę vertę, negu pozicija jai iš dešinės: pavyzdžiui, skaičiuje 23 skaitmuo 3 reiškia tris vienetus, o skaitmuo 2 reiškia dvi dešimtis. Babiloniečiai naudojo sudėtingą šešiasdešimtainę sistemą, kurios likučiai mūsų dienomis yra sekundžių skaičius minutėje, minučių skaičius valandoje ir kampų matavimas (6x60 laipsniais). Majai naudojo dvidešimtainę sistemą.

Siekiant patobulinti skaičiavimą, padaryta daugybė išradimų. 1614 škotų matematikas Johnas Napier atrado ⇨ *logaritmą*, o tarp 1620 ir 1630 – logaritminę liniuotę. Nuo tada buvo išrasta daugybė skaičiavimo lentelių, mechaninių ir elektroninių skaičiuotuvų bei kompiuterių.

Šiuolaikiniai kompiuteriai iš esmės remiasi dvejetaine (binarine) sistema ir naudoja tik du skaitmenis (0 ir 1). Dvejetainėje sistemoje kiekvienas skaitmuo turi du kartus didesnę vertę negu skaitmuo jam iš kairės. Skaičius 111 (1112) yra lygus skaičiui 7 dešimtainėje sistemoje, o 1111 (11112) yra lygus 15. Pagrindinius △ veiksmus – atimtį, daugybą ir dalybą – galima matematiškai išreikšti sudėtimi, todėl skaitmeniniai kompiuteriai skaičiuoja sudėdami (paprastai dvejetainius skaičius), skaitmenys 1 ir 0 reiškiami įjungiant ir išjungiant elektros impulsą.

Modulinėje △, kartais vadinamoje ***liekanų*** **△,** naudojamas tik tam tikras (koks jis bebūtų) skaitmenų skaičius. Pavyzdžiui, modulio 4 △ (mod 4) skaičių reikšmės gali būti tik 1, 2 arba 3. Šia sistema, 7 užrašomi kaip 3 mod4, 35 – taip pat 3 mod4. 3 yra liekana, kai 7 arba 35 dalinama iš 4. Šios △ formos skaičiai dažnai vaizduojami apskritimu. Ji nagrinėja veiksmus, pasikartojančius reguliariais ciklais ir taikoma benzino variklių, elektros generatorių veiklai aprašyti ir t. t. Pavyzdžiui, mod 12 aritmetikoje į klausimą kiek laiko bus po penkių valandų, jei dabar yra dešimt, atsakoma: 10+5=3.

aritmetinės progresijos skirtumas, skirtumas tarp bet kurio aritmetinės progresijos nario ir prieš jį einančiojo. Pvz., aritmetinės progresijos 1, 4, 7, 10... skirtumas yra 3.

Arja Samadžas, indų religinis judėjimas, kurį apie 1875 įkūrė Dajanandas Sarasvatis (1824–83). Jis pasmerkė atvaizdų garbinimą ir ragino grįžti prie ⇨ *Vedų* (indų raštų) principų grynumo. Tuo

metu šio sąjūdžio socialiniai mokymai buvo gana revoliucingi – draudė ⇨ *kastų* praktiką bei vedybas su vaikais, leido našlėms vėl tekėti.

arkanai ⇨ *penki islamo arkanai,* ⇨ *taro kortos.*

Armagedonas, Naujajame Testamente (Apreiškimas, 16), paskutiniojo mūšio tarp tautų, užbaigsiančio pasaulį, laukas. Buvo tapatinamas su Megidu Izraelyje.

Armėnų apaštališkoji bažnyčia, krikščionių monofizitų rel. organizacija. Veikia Armėnijoje nuo III a. Aukščiausioji △ galva yra katolikosas, arba egzarchas, tradicinė jo būstinė – Ečmiadzinas (netoli Jerevano).
Apie 295 paplitusio tikėjimo vadovu, arba egzarchu, tapo Gregoras Švietėjas (257–332). △ išpažįsta septynis Sakramentus (Paslaptis), po krikšto iškart teikiamas sutvirtinimas. Tikinčiųjų – apie 3 milijonus (beveik visi tikintieji armėnai).

Arminijus Jokūbas, sulotynintas Jakobo Harmenseno (1560–1609) vardas. Olandų protestantų kunigas, arminianizmo, krikščionių teologijos mokyklos, prieštaravusios ⇨ *Calvino* predestinacijos doktrinai, pradininkas. Jo pažiūras plėtojo Simonas Episkopijus (1583–1643). Arminianizmu remiasi Wesley'o ⇨ *metodizmas.*

△ gimė pietų Olandijoje, 1588 Amsterdame buvo įšventintas. Nuo 1603 Leidene dėstė filosofiją. △ tvirtino, kad atleidimas ir amžinasis gyvenimas laukia visų, atgailaujančių dėl nuodėmių ir nuoširdžiai tikinčių Jėzų Kristų. Buvo įveltas į daugybę ginčų, jo pasekėjai – pašalinti iš bažnyčios ir persekiojami, tačiau iki šiol Olandijoje išliko nedidelė arminjonų, arba remonstrantų, rel. bendruomenė.

Arnauldai, prancūzų giminė, susijusi su ⇨ *jansenizmu,* XVII a. prasidėjusiu Katalikų bažnyčios sąjūdžiu. ***Antoine'as*** △ (1560–1619) buvo Paryžiaus advokatas, smarkiai kritikavo jėzuitus. Kartu su filosofu Pascaliu ir kitais jis parašė ne tik jansenistų pamfletų, bet ir logikos, gramatikos bei matematikos traktatų. Dauguma iš jo dvidešimties vaikų buvo susiję su Port Rojalio cistersų vienuolynu (netoli Versalio), kuris tapo jansenizmo centru. Jo jauniausias sūnus, ***Antoine'as*** (1612–94), „didysis △", buvo šio vienuolyno abatas.

Arnoldas Brešietis (1100–55), italų vienuolis augustinijonas. Kritikavo Katalikų bažnyčią dėl jos valdomų turtų. Buvo pakartas ir sudegintas, jo pelenai išberti į Tibrą.

Arnoldas Matthew (1822–88), anglų poetas ir kritikas. Parašė eilėraščių – rinkiniai „Prakeiktasis vandenis" (*The Forsaken Merman,* 1849), „Doverio pakrantė" (*Dover Beach,* 1867), – paskutinis visuotinai laikomas viena iškalbingiausių karalienės Viktorijos laikų anglų dvasinio nerimo išraiškų, elegijų, pavyzdžiui, „Thyrsis elegija" (*Thyrsis,* 1867), draugo Arthuro Hugh Clougho atminimui. Poezijai būdinga eleginė nuotaika ir pastoralinė tematika. Žymesni kritikos darbai: „Kritiškieji esė" (*Essays in Criticism,* 1865 ir 1888), „Literatūra ir dogmos" (*Literature and Dogma,* 1872). Didžiausią įtaką visuomenei padarė knyga „Kultūra ir anarchija" (*Culture and Anarchy,* 1869), kurioje kritikavo Viktorijos laikų Anglijos vidurinės klasės uždarumą, pasipūtimą ir banalumą, kėlė kultūros, pagrįstos meno ir intelektualinėmis vertybėmis, svarbą.

Jis buvo Thomas'o Arnoldo sūnus, mokėsi privačiose mokyklose ir Oksfordo universitete. Trumpą laiką padirbėjęs mokytojo asistentu Regbyje, 1851–86 dirbo mokyklų inspektoriumi. Iš pradžių paskelbė dvi nevykusias anonimines poezijos rinktines, bet po vėlesnių 1853 ir 1855 rinktinių tapo Oksfordo poezijos profesoriumi. △ pirmasis dabartine prasme pavartojo žodį „filisteris" (banalus miesčionis).

Kultūros žmonės yra tikrieji lygybės apaštalai.

Matthiew Arnoldas

„Kultūra ir anarchija" (*Culture and Anarchy*)

---

arnotas, viršutinis katalikų kunigų drabužis, vilkimas per Mišias. Yra atitinkamos liturginės spalvos, kuri priklauso nuo švenčiamos šventės.

Aronas Raymondas (1905–83), prancūzų sociologas ir publicistas. Pabrėžė politikos reikšmę socialiniams pokyčiams. Tvirtino, kad industrinėms visuomenėms būdingas vertybių pliuralizmas ir įvairovė, griežtai kritikavo ⇨ *marksizmą.* 1955–68 buvo Sorbonos (Paryžiaus universiteto) filosofijos profesorius ir nuolat skelbė straipsnius laikraštyje „Le Figaro".

Arrhenius Svante Augustas (1859–1927), švedų mokslininkas, fizikinės chemijos pradininkas. Gimė netoli Upsalos, 1895 tapo Stokholmo universiteto profesoriumi. Parašė specifinę elektrolizės studiją, knygas „Pasaulių kūrimasis" ir „Žvaigždžių likimai". 1905 numatė globalinį atšilimą dėl anglies dioksido, išsiskiriančio deginant

kietą kurą, poveikio. 1903 apdovanotas Nobelio chemijos premija.

Arrow Kennethas Josephas (g. 1921), JAV ekonomistas. Kartu su ⇨ Gerard'u *Debreu* sukūrė matematinį būtinų ekonominės pusiausvyros, kai pasiūla lygi paklausai, sąlygų modelį. Taip pat daug prisidėjo prie socialinės gerovės ekonomikos doktrinos sukūrimo. Tvirtino, kad analizuoti socialinę gerovę iš individualaus pasirinkimo perspektyvos logiškai nenuoseklu. Nagrinėjo netikrumą ir sprendimų priėmimą ekonomikoje, ypač išmokimo bedirbant poveikį produktyvumui. Pagrindiniai darbai: „Socialinis pasirinkimas ir individų vertybės" (*Social Choice and Individual Values,* 1951) bei „Esė apie rizikavimo teoriją" (*Essays in the Theory of Risk-bearing,* 1971). 1972 su ⇨ Johnu *Hicksu* apdovanotas Nobelio ekonomikos premija.

arta (*induizme*), ***artha,*** ekonomine veikla sukurtas turtas. Pagal religijos principus, vienas iš keturių indų raštuose aprašytų materialaus gyvenimo tikslų, jų seka tokia: *dharma – arta – kama – mokša*, arba lietuviškai – religija, arba darna – turtas – jusliniai malonumai – išsivadavimas. Pirmieji trys etapai turi pagaliau atvesti prie *mokšos* – tai reikštų išsilaisvinimą iš gimimo ir mirties ciklų.

Artaudas Antoninas (1898–1948), prancūzų teatro režisierius, patyręs ⇨ *siurrealizmo* įtaką. Nors jo pjesę „Čenčiai" (*Cenci*) 1935 ištiko nesėkmė, jo ⇨ *žiaurumo teatro* sąvoka, kuria siekiama išlaisvinti paprastai slopinamus pasąmonės jausmus, padarė didelę įtaką kai kuriems XX a. dramaturgams (Jeanas Genetas) ir režisieriams (Peteris Brookas). 1936 △ buvo paskelbtas bepročiu ir uždarytas į prieglaudą.

Artemidė (*gr. mitol.*), skaistybės, visų gyvūnų jauniklių, Mėnulio ir medžioklės deivė. ⇨ *Apolono* dvynė sesuo. Jos kulto centrai buvo išsibarstę po visą graikų pasaulį. Vienas didžiausių – Efesas. Kelis kartus antikos laikais atstatinėta didžiulė jos šventykla Efese buvo laikoma vienu iš septynių pasaulio stebuklų.

arti, arba ***arati*** (*induizme*), pirmykštis šventojo paveikslo garbinimo šventykloje ritualas. Sukant ratus rankomis, pritariant varpais ir kartojant ⇨ *mantras*, dievybei pastatomi *gy* (išvalytas sviestas), lempa, smilkalai, gėlės ir vanduo.

art noveau, architektūros ir dailės stilius, XIX a. pab.–XX a. pr. paplitęs daugelyje Europos šalių ir JAV. Dekoratyvus, dažnos vingiuotos linijos, primenančios besitiesiančius augalų ūselius, stilizuoti žiedai, lapai bei liepsnos. Anglijoje jis pasirodė Aubrey'o Beardsley'o iliustracijose, Ispanijoje – Antonio Gaudi'o, Prancūzijoje – Hectoro Guimard'o architektūros kūriniuose, Rene Lalique'o stiklo dirbiniuose ir Alphonse'o Mucha plakatuose, Belgijoje – Victoro Horto suprojektuotuose namuose ir parduotuvėse, JAV – Louiso Comforto Tiffany'o sukurtuose šviestuvuose ir metalo dirbiniuose, Škotijoje – Charleso Rennie Mackintosho interjerų ir eksterjerų projektuose. Atskirų šalių △ turėjo specifinių bruožų. Prancūzijoje, Belgijoje, Britanijoje ir JAV △ dar vadinamas ***l'art nouveau*** (kilo iš 1595 Paryžiuje atidarytos dailės parduotuvės pavadinimo), Vokietijoje – ***jugendo stiliumi***, Austrijoje – ***secesija***, Italijoje – ***liberty stiliumi,*** Rusijoje dažniausiai – ***modernu;*** šis terminas plito ir Lietuvoje.

Arts and Crafts movement ⇨ *Menų ir amatų sąjūdis.*

Artūras, tik iš legendų žinomas V–VI a. britų karalius bei padavimų apie ⇨ *Kamelotą* ir jo ⇨ *Šventojo Gralio* žygį personažas. Rašoma, kad △ gimęs Tintagelyje, Kornvolo grafystėje, palaidotas Glastonberyje, Somerseto grafystėje. Galėjo būti keltų vadas per kovas su anglais ir saksais.

Vid. amžiais △ ir jo apskritojo stalo riteriai buvo laikomi riterystės įsikūnijimu. Legendas apie △ XII a. plėtojo Geoffrey's iš Monmauto, Chretienas de Troyes ir normanų rašytojas Wace'as. Vėliau apie juos rašė anoniminis „Sero Gawayno ir Žaliojo riterio" autorius, Thomas Malory's, Tennysonas, T. H. White'as ir Markas Twainas.

Asai, pagrindiniai norvegų mitologijos dievai: Odinas, Toras, Baldūras, Lokis, Frėja ir Tyras, gyvenę Asgare ir iš ten valdę pasaulį.

Asasinų ordinas, karinga islamo izmaelitų sektos atšaka, veikusi 1089–1256. Įkūrė Hasanas Sabahas (apie 1045–1124). Veikė Sirijoje ir Persijoje. △ nariai dėl politinių tikslų kėsinosi į aukštuosius valdininkus visuose musulmonų miestuose. Nuo 1090 △ būstinė buvo Alamuto uolos viršūnė Elburso kalnuose (š. Iranas).

△ lyderis Hassanas Sabahas, atsisakęs tradicinio islamo, tapo misionieriumi ir ėmė maištauti prieš Seldžiukų imperiją. Būdamas △ aukščiausias vadovas, jis diegė griežtą asketizmą. Asasinai sudarė savižudžių būrius: jie likdavo nusikaltimo vietoje ir būdavo kankinami dėl savo pažiūrų. Priešai juos vadino hašišjunais, t. y. „rūkančiais

hašišą". △ aukos buvo princai, viziriai, taip pat kryžiaus žygių dalyviai. Hasanas buvo mokslininkas, Alamute, kuris buvo 1800 m aukštyje, turėjo vieną didžiausių to meto bibliotekų.

Asgaras (*skandinavų mitologijoje*), vieta, kur gyveno dievai. Į jį vedęs tiltas, vadinamas Bifrostu (vaivorykštė). Vieni prabangiausių △ rūmų buvę ⇨ *Valhala*.

asizai (*vid. amžių Europoje*), įstatymų leidyba. Dažniausiai priklausė karaliui, kuriam paprastai turėjo pritarti didikai, kaip pagal 1164 Anglijos karaliaus Henriko II išleistą Klarendono konstituciją. Galėjo būti ir darni sistema, pavyzdžiui, ***Jeruzalės asizai,*** XIII a. feodalinės Jeruzalės karalystės įstatymų rinkinys.

△ terminas ilgai išliko Britanijoje. Asizais buvo vadinami kiekvienos grafystės teismai, vadovaujami Aukščiausiojo Teismo nario; 1971 tokie teismai panaikinti.

asketizmas, atsisakymas nuo fizinių malonumų, pavyzdžiui, valgymo, gėrimo, lytinių santykių ir žmonių draugijos. Asketai dažniausiai dėl religinių paskatų sąmoningai renkasi nepatogumus arba skausmą.

asmenybė, žmogus su būdingais bruožais, įskaitant elgesį įvairiomis sąlygomis. Du svarbiausi asmenybės požymiai yra ⇨ *ekstraversija* ir ⇨ *intraversija* bei ⇨ *neurotizmas*. Aprašyta ir daug kitų specifinių △ bruožų, pvz., ⇨ *psichopatija*.

asmenybės kultas, masine propaganda vadovui suteikiamas pranašumo statusas. SSRS ketvirtajame dešimtmetyje △ susikūrė Josifas Stalinas. Vėliau, stiprindami savo valdžią ir galią, panašiomis priemonėmis naudojosi Mao Dzedongas Kinijoje ir Kim Ir Senas Š. Korėjoje.

Trečiajame dešimtmetyje pirmenybė buvo teikiama masėms, tad asmenybės iškėlimas ypač krito į akis. Stalino portretas buvo kabinamas visur; jo vardu buvo vadinami fabrikai, gatvės ir miestai. Jis prisiskirdavo sau režimo laimėjimus ir nesiėmė atsakomybės už nesėkmes. Ši sistema buvo kiek panaši į XIX a. Rusijos carų kultą.

asmens duomenų apsauga (*kompiuterijoje*) užtikrina kompiuteriuose saugomos slaptos informacijos apie asmenis saugumą. 1981 Europos Taryba priėmė Duomenų apsaugos konvenciją, jos pavyzdžiu 1984 JK priimtas Duomenų apsaugos įstatymas. Jis reikalauja, kad informaciją apie asmenis saugančios kompiuterių duomenų bazės būtų registruojamos, vartotojai gautų tik tikslią informaciją, tik tam tikram tikslui ir ją laikytų savo kompiuterių atmintyje tik tam tikrą laiką. Išimtiniais atvejais pavieniai asmenys turi teisę naudotis asmeniniais duomenimis ir ištaisyti pasitaikančias klaidas.

asmens kultas, žmogaus, lyg jis būtų apdovanotas antžmogiškomis savybėmis, idealizavimas. Terminas △ vartojamas, kai koks nors žmogus, ypač politinis veikėjas, tampa perdėto keliaklupsčiavimo objektu, nors nebūtinai turi didvyriui būdingų savybių. Dar ⇨ *individualizmas,* ⇨ *asmenybės kultas.*

asmens mokestis, mokestis, imamas iš kiekvieno asmens, neatsižvelgiant į pajamų, nuosavybės dydį. Kadangi △ paprasta tvarkyti, jis yra vienas iš anksčiausiai įvestų mokesčių (Anglijoje pradėta imti nuo 1377). △ dažnai kritikuojamas, kad jis vienodas visiems asmenims (tai regresyvinis mokestis, jis labiau slegia neturtinguosius).

JAV Pietų valstijose △ buvo plačiai naudojamas kaip priemonė rinkimų teisei iš juodaodžių atimti. 1964 priėmus pataisą dėl federalinių rinkimų ir 1966 – dėl valstybės rasių, △ buvo paskelbtas prieštaraujančiu konstitucijai. Anglijoje 1377 įvestas △ buvo viena iš 1381 valstiečių sukilimo priežasčių; 1698 mokestis buvo panaikintas.

Bendruomenės mokestis, D. Britanijos vyriausybės įvestas Škotijoje, o 1990 ir Anglijoje bei Velse, ir pakeitęs nuosavybės dydžiu pagrįstus vietinius mokesčius, yra tam tikra △ atmaina. Pastarasis buvo nepopuliarus, ir jį 1993–94 pakeitė nuosavybės verte bei ūkio dydžiu pagrįstas tarybos mokestis.

asmens sveikatos apsauga, rūpinimasis sukurti tinkamą režimą, siekiant ilgam garantuoti gerą sveikatą. Gyvenimo trukmę apsprendžia bendras svarbių kūno organų gyvybiškumas ir tempas, kuriuo šie organai išeina iš rikiuotės. Pagrindiniai rizikos faktoriai yra:

rūkymas Jis itin didina tikimybę susirgti širdies ligomis, priepuoliais, paralyžiumi, bronchitu, plaučių vėžiu ir kitomis rimtomis ligomis.

judėjimo stoka Pastovi fizinė mankšta stiprina, gerina sveikatą, lėtina laipsnišką širdies bei plaučių darbingumo mažėjimą.

mityba Sveikame maiste turėtų būti daug daržovių skaidulų, sudėtinių angliavandenių, vitaminų, mineralinių medžiagų ir fermentų bei nesočiųjų riebalinių rūgščių (jos padeda išlaikyti kraujyje žemą cholesterolio lygį), ir nebūti sočių-

jų (gyvulinės kilmės) riebalinių rūgščių (jos prisideda prie cholesterolio kaupimosi kraujagyslėse).

svoris Nutukimas (žmogus nutukęs, kai turi 20% ar daugiau nei pageidaujama svorio pagal amžių, lytį, sudėjimą ir ūgį) gresia koronarine širdies liga, diabetu, priepuoliais, taip pat raumenų ir sąnarių ligomis bei kvėpavimo sunkumais.

alkoholis Didžiausia galima alkoholio norma ne daugiau kaip 21 vienetas per savaitę vyrams ir ne daugiau nei 14 vienetų moterims. Pusė litro alaus ar taurė vyno prilygsta vienam vienetui. Gydytojai pataria bent 2 dienas per savaitę nevartoti alkoholinių gėrimų. Besaikis alkoholio vartojimas kenkia kepenims, be to, galima tapti nuo jo priklausomu.

Astartė, kitas babiloniečių ir asirų deivės ⇨ *Ištarės* vardas.

Astonas Francis Williamas (1877–1945), anglų fizikas, sukūręs masės spektrometrą, kuris atskiria izotopus, praleisdamas jų jonus (atomus su krūviu) per magnetinį lauką. 1922 apdovanotas Nobelio chemijos premija.

astrologija, santykinės planetų ir žvaigždžių padėties tyrinėjimas, tikint, kad jos daro įtaką Žemės įvykiams. Astrologai, remdamiesi žmogaus gimimo vieta ir laiku, sudaro ⇨ *horoskopą*. △ neturi jokio patvirtinto mokslinio pagrindo. Senovėje buvo labiau paplitusi. Vakarų ir Indijos △ remiasi 12 Zodiako ženklų, kinų △ – 60 metų ciklu ir Mėnulio kalendoriumi.

Istorija: senovės Babilone △ buvo labai paplitusi, vėliau išplito Viduržemio jūros kraštuose, ją plačiai naudojo graikai ir romėnai. Vid. amžių Europos karaliai ir kiti garsūs žmonės turėjo savo astrologus. Tikėjimą atspindi Elzbietos ir Jokūbo laikų anglų literatūra. Kinų ir indų filosofija teigia, kad Visata turi tvarką, kad visos jos dalys yra susijusios. Žmogus irgi turįs gyventi, laikydamasis harmonijos, o △ padedanti ją išlaikyti.

Populiarusis pranašavimas: Britanijoje „Senojo Moore'o Almanachas" (*Old Moore's Almanac*), su △ pranašystėmis ateinantiems metams leidžiamas kasmet nuo 1700. △ pranašystės laikraščiuose ir žurnaluose paprastai būna itin primityvios.

astrologinė diagnozė, ⇨ *horoskopo,* patvirtinančio žmogaus polinkį tam tikroms ligoms, sudarymas. Iš statistinių įrodymų, kad tiek tėvų, tiek palikuonių horoskopuose planetos paprastai užima tą pačią padėtį, astrologai daro išvadą, kad tarp genetinių faktorių ir planetų įtakos esama ryšio, tad medicininiai horoskopai, tiksliai nustatantys patologinius polinkius, gali būti naudinga profilaktinės medicinos priemonė.

astronomija, mokslas apie dangaus kūnus: Saulę, Mėnulį, planetas, žvaigždes, galaktikas ir kitus Visatos objektus. Nagrinėja jų padėtį, judėjimą, nuotolį bei fizikinę prigimtį ir raidą. Skirstoma į astrofiziką, dangaus mechaniką ir kosmologiją.

△ galbūt yra seniausias mokslas – astronominių stebėjimų užrašų būta sen. Babilonijoje, Kinijoje, Egipte ir Meksikoje. Pirmieji tikri astronomai buvo sen. graikai; jie nustatė, kad Žemė yra rutulys ir bandė išmatuoti jos dydį; žymūs jų astronomai – ⇨ *Talis* ir ⇨ *Pitagoras*. ⇨ *Eratostenas* Kirėnietis gana tiksliai nustatė Žemės dydį. Buvo sudarinėjami žvaigždžių katalogai, garsiausią iš jų sudarė Hiparchas. ⇨ *Ptolemajo* Aleksandriečio „Almagestas" apibendrino graikų △; išliko vertimas į arabų kalbą. Sen. graikai manė, kad Žemė – Visatos centras, nors tuo ir abejojo kai kurie filosofai, pavyzdžiui ⇨ *Aristarchas* Samietis tvirtino, kad Žemė sukasi apie Saulę. Paskutinysis žymus graikų astronomas Ptolemajas mirė apie 180, ir keletą šimtmečių △ nepadarė jokios pažangos. Šį mokslą atgaivino arabai, VIII ir IX a. sudarę gerus žvaigždžių katalogus. Nelaimei, visuotinis tikėjimas astrologijos pseudomokslu išliko iki vid. amžių pabaigos ir kartkartėmis atgydavo.

Nauja era prasidėjo 1543, kai lenkų kunigas ⇨ *Kopernikas* išspausdino veikalą „Apie dangaus sferų sukimąsi" (*„De Revolutionibus Orbium Celestium"*), kur įrodė, kad mūsų planetų sistemos centras yra ne Žemė, o Saulė (Kopernikas klydo daugeliu požiūrių, pavyzdžiui, jis tebetikėjo, kad visos dangaus orbitos esančios idealaus apskritimo formos). Danas ⇨ Tycho *Brahe* dėl savo įgūdžių ir tobulesnių instrumentų itin padidino stebėjimų tikslumą. Vok. matematikas ⇨ Johannesas *Kepleris*, naudodamasis jo stebėjimais, įrodė, kad Koperniko heliocentrinė sistema – teisinga. Katalikų bažnyčia ir daug žmonių atvirai priešinosi heliocentrinės sistemos idėjai. Likimo ironija, pats Brahe niekada nepritarė idėjai, kad Žemė galėtų suktis aplink Saulę. Tačiau prieš pat XVII a. pabaigą ⇨ Isaacas *Newtonas* sukūrė dangaus kūnų mechaniką.

Apie 1608 Hansas Lippershey's iš Olandijos išrado teleskopą refraktorių, kurį italų mokslininkas ⇨ *Galileo,* arba Galilėjus, 1609–10 žiemą pirmąjį kartą pritaikė △. Netrukus Galilėjus padarė keletą stebėtinų atradimų. Jis atrado ketu-

ris didžiausius Jupiterio palydovus (tai patvirtino Koperniko teorijos teisingumą), pastebėjo Mėnulio kraterius, Veneros fazes ir milijonus blyškių mūsų Galaktikos žvaigždžių – Paukščių Taką. Galingiausias Galilėjaus teleskopas didino tik 30 kartų, tik vėliau buvo sukurta galingesnių teleskopų ir įsteigta oficialių observatorijų.

Galilėjaus teleskopas buvo refraktorius, kitaip tariant, jis rinko dangaus objekto šviesą stikliniais lęšiais, arba objektyvu. Toks įrenginys kėlė keblumų, ir 1671 Newtonas sukonstravo reflektorių, kuris šviesą rinko įgaubtu veidrodžiu.

Teoriniai △ tyrimai sparčiai plėtojosi įvairiomis kryptimis. Buvo atrasta naujų planetų: 1781 Williamas Herschelis atrado Uraną, 1846, pagal britų astronomo Johno Coucho Adamso ir prancūzų astronomo ⇨ Urbaino Jeano Josepho *Leverrier* skaičiavimus, buvo atrastas Neptūnas. Dar vienas svarbus įvykis – pirmąkart išmatuotas nuotolis iki žvaigždės. 1838 vokiečių astronomas ⇨ Friedrichas *Besselis* išmatavo Gulbės 61 žvaigždės paralaksą ir apskaičiavo, kad ji nutolusi nuo mūsų per 6 šviesmečius (apie pusę tikrojo nuotolio). Pirmiausia Fraunhoferis iš Vokietijos, vėliau ⇨ Pietro Angelo *Secchis* ir Williamas Hugginsas sukūrė astrospektroskopiją, o ⇨ Gustavas *Kirchhoffas* paaiškino Saulės ir žvaigždžių spektrus. XIX a. septintajame dešimtmetyje buvo padaryta gerų Mėnulio fotografijų ir amžiaus pabaigoje fotografija ėmė vaidinti lemiamą vaidmenį △ tyrinėjimuose.

Matyt, didžiausias △ stebėtojas buvo Williamas Herschelis, antrojoje XVIII a. pusėje ištyręs mūsų Galaktikos formą ir padaręs išvadą, kad jos žvaigždės išsidėsčiusios kaip abipus išgaubtas lęšis. Iš esmės Herschelis buvo teisus, nors ir skyrė Saulei vietą netoli visos sistemos centro – iš tiesų, ji yra 25 000 šviesmečių nutolusi į pakraštį nuo Galaktikos centro. Herschelis taip pat tyrė švytinčius „debesis“, „ūkus“, ir spėjo, kad šie gali būti kitos galaktikos, esančios toli nuo mūsiškės. Tik 1923 JAV astronomas ⇨ Edwinas *Hubble*, naudodamasis 2,5 m skersmens reflektoriumi Maunt Vilsono observatorijoje, pajėgė patvirtinti šį spėjimą. Dabar žinoma, kad „žvaigždžių ūkai“ yra atskiros galaktikos ir kad jie nutolę nuo mūsų didžiuliais atstumais. Tolimiausia plika akimi matoma galaktika, Didžioji Andromedos Spiralė, yra nutolusi nuo mūsų per 2,2 milijono šviesmečių, tolimiausia iki šiol išmatuota galaktika nutolusi per 10 mlrd. šviesmečių. Taip pat nustatyta, kad galaktikos linkę telktis į grupes ir kad šios, atrodo, tolsta viena nuo kitos greičiais, proporcingais atstumams tarp jų.

Plintančios ir evoliucionuojančios Visatos samprata iš pradžių daugiausia rėmėsi Hubble'io dėsniu – objektų nuotolis matuojamas pagal jų spektro raudonąjį poslinkį. Vėliau ją patvirtino argumentai, gauti tiriant objektus kitoje elektromagnetinio spektro dalyje – radijo ir rentgeno bangų diapazone. Radioastronomija išsikovojo vietą Visatos tyrimuose 1954, kai buvo nustatyta, kad optiškai stebima tolima galaktika tapati su Gulbės a – už galaktikos ribų esančiu radijo bangų šaltiniu. Vėliau lyginamoji radijo bangų šaltinių skaičiaus, galios ir nuotolio analizė parodė, kad tolimoje praeityje šie šaltiniai, tarp jų ir 1963 atrasti ⇨ *kvazarai*, buvo gerokai galingesni ir jų buvo gausiau negu dabar. Buvo padaryta išvada, kad Visata turėjo ištakas ir nėra be galo sena, kaip teigė ⇨ *stacionarios Visatos teorija*. 1965 atradus mikrobangų foninį spinduliavimą, buvo spėjama, kad tai, kas liko, išlaikė gigantiško sprogimo, ⇨ *Didžiojo sprogimo*, nuo kurio prasidėjo Visata, milžinišką terminę jėgą.

Nors atrodė, kad optinių teleskopų dydžio ir efektyvumo riba jau pasiekta, šio ir kitų tipų teleskopai, pastatyti Pietų pusrutulyje, kur anksčiau jų nebuvo, atvėrė stebėjimams didelius dangaus plotus. Čia svarbus Australijos mokslininkų indėlis. Raketos, palydovai, kosminės stotys ir kosminiai zondai suteikė △ naujų galimybių. Už atmosferos ribų gerokai padidėja net įprastinio teleskopo galia ir tikslumas. JAV sukurtas didžiulis optinis teleskopas, vadinamasis Hubble'io kosminis teleskopas, nuo 1990 balandžio nuolat kosmose. Šis yra galingiausias iš kada nors sukonstruotų optinių teleskopų. Jo veidrodžio skersmuo – 2,4 m. Jis skiria septynis kartus tolesnius dangaus reiškinius (iki 14 mlrd. šviesmečių) negu bet kuris kitas teleskopas, esantis Žemėje. Dar ⇨ *juodoji skylė* ir ⇨ *kosmologija*.

aš, individas kaip tirianti būtybė, kontempliacijos, mąstymo ir veiklos subjektas, ⇨ *introspekcijos* objektas. ⇨ *Asmenybė* ir ⇨ *ego* paprastai vartojami kaip △ sinonimai, bet jų reikšmė šiek tiek skirtinga. Asmenybė yra labiau matoma iš išorės (t. y. kitų), o ego, bent jau kaip psichoanalizės terminas, apima pasąmonės elementus, nebūdingus △.

ašramas, indų bendruomenė, kurios nariai gyvena paprastai, drausmingai, išsižadėję savęs ir pasišventę visuom. veiklai. Žymiausius △ sukūrė Mahatma Gandis Vardhoje ir poetas Rabindranatas Tagorė Santiniketane.

aštuongubasis kelias, ketvirtoji iš budizmo ⇨ *keturių kilniųjų tiesų.* △ nurodo kaip elgtis, norint išsivaduoti iš sansaros, arba atgimimų grandinės. Šis kelias susideda iš aštuonių elementų: teisingo žinojimo, teisingo nusiteikimo, teisingo kalbėjimo, teisingos veiklos, teisingo gyvenimo būdo, teisingų pastangų, teisingos dėmesio koncentracijos, teisingos meditacijos. △ dar vadinamas Vidurio keliu, kadangi jis nubrėžia kursą tarp asketizmo ir kūniškų malonumų.

Atanazas (298–373), *šv. Atanazas,* Aleksandrijos vyskupas, ⇨ *Trejybės* ir ⇨ *Įsikūnijimo* doktrinos šalininkas. Šv. Antano atsiskyrėlio mokinys ir ⇨ *arijonų* priešininkas. Nikėjos susirinkimui 325 oficialiai pasmerkus arianizmą, 328 paskirtas Aleksandrijos vyskupu. △ tikėjimo išpažinimas (⇨ *Atanazo credo*) iš tiesų buvo ne jo parašytas, bet atspindi jo pažiūras. 335 imperatoriaus Konstantino ištremtas už nesitaikstymą su nugalėtais arijonais, grąžintas 346; iki savo galutinio grįžimo apie 366 buvo ištremtas dar 3 kartus.

Atanazo credo, *Atanazo simbolis,* vienas iš trijų pirmųjų Krikščionių bažnyčios *credo*, arba tikėjimo išpažinimų. Jame daugiausia apibrėžiamos ⇨ *Trejybės* ir ⇨ *Įsikūnijimo* doktrinos. Parašytas praėjus daugeliui metų po Atanazo mirties, bet priskiriamas jam ir laikomas Trejybės doktrinos pagrindu.

atavizmas (lot. *atavus* – protėvis) ⇨ *genetikoje,* palikuonių bruožas, nepastebėtas tiesioginių pirmtakų kartose. *Psichologijoje* – primityvių elgesio formų apraiškos.

ateizmas, netikėjimas, kad yra Dievas ar dievai arba tiesiog Dievo neigimas. Su ateizmu susijusi ⇨ *agnosticizmo* sąvoka. Kaip ir jo antipodo teizmo, △ neįmanoma nuosekliai įrodyti arba paneigti.

Šiek tiek filosofijos lenkia žmogaus protą prie ateizmo, bet gilus susipažinimas su filosofija grąžina žmonių protus prie religijos.

ateizmas

Francis Baconas, 1561–1626, anglų filosofas, politikas ir eseistas.
„Esė" (*Essays*), *XVI, Of Atheism*

Turbūt stipriausias △ argumentas yra nuoroda į ⇨ *blogį*, nes jį sunku suderinti su krikščionybės ir kitų religijų nuostata, kad pasaulį sukūrė visagalis ir visa mylintis Dievas. Teologai į tai atsakė gausybe teodicėjų ir blogio egzistavimo buvimą teisinančių įrodinėjimų.

Pirmoji Britanijoje išspausdinta ateistinė knyga buvo Liverpulio daktaro Matthew Turnerio „Atsakymas į Dr. Priestley'o laiškus netikinčiam filosofui" (*Answer to Dr. Priestley's Letters to a Philosophical Unbeliever*), 1782.

Dievas niekada nedarė stebuklų, kad įtikintų ateistus, nes jo buvimą įrodo jo įprasti darbai.

ateizmas

Francis Baconas, 1561–1626, anglų politikas, filosofas ir eseistas.
„Esė" (*Essays*), *XVI, Of Atheism*

Dogmatinis ateizmas teigia, kad Dievo nėra. ***Skeptinis ateizmas*** tvirtina, kad žmogaus protas negali nustatyti, ar Dievas yra, ar jo nėra. ***Kritinis ateizmas*** tvirtina, kad teizmo įrodymai nepakankami.

Atė (*graikų mitologijoje*), aistros ir nesugebėjimo skirti gerą ir blogą klotį personifikacija.

Atėnė (*graikų mitologijoje*), karo, išminties, menų ir amatų deivė. Atitinka romėnų Minervą. Tikima, kad ji visiškai suaugusi gimė iš Dzeuso galvos. Homero „Odisėjoje" ji yra ⇨ *Odisėjo* ir jo sūnaus Telemacho globėja. Pagrindinis jos kulto centras buvo Atėnai, ten jai buvo pastatytas Partenonas.

atgaila, Romos katalikų sakramentas. Ją sudaro nuodėmių išpažinimas, išrišimas ir darbai, atliekami nuodėmei atpirkti (arba savęs baudimas). Mūsų laikais △ dažniau suvokiama kaip geri darbai, o ne įprastinis maldų kartojimas.

atgaila (*rel.*), atsigręžimas į Dievą, gailintis už savo praeities veiksmus. Hebrajų Biblijoje △ kartais priskiriama Dievui, kuris „gailisi dėl padaryto blogio". Žmonijos troškimas atgailauti yra troškimas grįžti prie Dievo, priklausyti jam kaip kūrėjui, kuris yra gailestingas ir atlaidus. △ praktikuoja krikščionybė, judaizmas ir islamas. Naujasis Testamentas pabrėžia atsigręžimo ir atsivertimo idėją.

Tas pirštas juda, rašo, juda vėl:
Ir tavo pamaldumas, išmintis
Ištrinti bent raidelės neprivers,
O tavo ašaros nė žodžio nenuplaus.

atgaila

Edwardas Fitzgeraldas (1809–83), anglų poetas ir vertėjas.
„Omaro Chajamo rubajas" (*Rubaiyat of Omar Khayyam*)

„Atgal prie žemės" (angl. *Back to the land*), vėlyvojo karalienės Viktorijos laikotarpio Anglijos sąjūdis, kėlęs tradicines vertybes ir kaimo gyvenimą kaip alternatyvą pramonei ir miesto visuomenei. Kai kurie jo šalininkai persikėlė iš miesto į kaimą ir ėmė verstis žemės ūkiu. Kiti tenkinosi parama kaimo amatams ir tradicijoms, pavyzdžiui, nėrimui vąšeliu, siuvinėjimui, liaudies muzikai.

Su šiuo sąjūdžiu glaudžiai susiję vegetarizmas (⇨ *vegetaras*) ir konservatyvios draugijos, pavyzdžiui, Nacionalinis fondas, kuris siekė išsaugoti „sveikus" kaimiško gyvenimo bruožus.

atgrasinimas, esminė branduolinės ginkluotės varžybų sąvoka: įsitikinimas, kad potencialus agresorius neteks drąsos smogti pirmąjį branduolinį smūgį, jei žinos, kad priešas atsakomuoju smūgiu gali sukelti „nepriimtinų nuostolių". Šis teiginys buvo itin paplitęs per šaltąjį karą; vadinosi net ***abipusiškai garantuoto sunaikinimo*** doktrina. Buvo skiriami net trys esminiai △ bruožai: „sugebėjimas veikti", „patikimumas" ir „valia veikti".

Yra paprastas senas posakis, skambantis taip: „kalbėk švelniai ir laikyk didelį vėzdą; tada nueisi toli"

atgrasinimas

Teodoras Ruzveltas (1858–1919), 26-tasis JAV prezidentas, 1901–09, respublikonas
Kalba Čikagoje 1903 balandžio 3 d.

Atleidimo naktis, ***Lailat ul-Barah,*** musulmonų šventė, švenčiama likus dviem savaitėms iki ramadano pasninko pradžios (devintasis islamo metų mėnuo). △ – laikas, kai prašoma atleidimo ir jis suteikiamas.

atliekų perdirbimas, ***utilizacija,*** pramoninių ir buitinių atliekų (pvz., popieriaus, stiklo, kai kurių metalų, plastikų) apdorojimas, kad jos vėl tiktų naudoti. Tai sumažina išlaidas žaliavoms, pristabdo ⇨ *neatsinaujinančiųjų išteklių* eikvojimą, padeda mažinti taršą, sprendžia atliekų šalinimo problemą.

JAV perdirbama apie 13% atliekų, Japonijoje – apie 33%. Bet visos JAV valstijos jau skatina arba reikalauja pradėti vietines △ programas. 1992 buvo paskelbta, kad 4000 miestų surinko perdirbtinų atliekų iš 71 mln. žmonių. Daugelį iš šių programų pradėta vykdyti 1989–92. Buvo perdirbta apie 33% laikraščių, 22% raštinės popieriaus, 64% aliumininių skardinių, 3% plastiko indų ir 20% stiklinių butelių bei stiklainių.

Dauguma D. Britanijos perdirbimo organizacijų yra savanoriškos ir pasikliauja žmonėmis, kurie pristato atliekas į surinkimo punktą. Kai kur vietinė valdžia (pvz., Lidso) dabar prašo, kad namų šeimininkai surūšiuotų atliekas ir taip palengvintų △ darbą.

Atmanas (*induizme*), individo siela, amžinasis pagrindinis „aš".

atmintis, gebėjimas kaupti ir atkurti patirtus stebėjimus ir pojūčius. Manoma, kad △ nėra lokalizuota kurioje nors smegenų dalyje; galimas daiktas, ji priklauso nuo nervų impulsų pasikeitimų smegenų takuose. △ gerėja reguliariai ją lavinant, tobulėjant ryšiams tarp nervinių ląstelių (neuronų). Įvykiai, kaupiami ***trumpalaikėje atmintyje,*** yra pamirštami greitai, o tie, kurie kaupiami ***ilgalaikėje atmintyje,*** išlaikomi daugelį metų, todėl yra galimybė atgaivinti seną informaciją, ilgai prisiminti žmones ir vietas. Biocheminio ir elektrinio žmogaus atminties pagrindo tyrimai tik pradedami.

Esu čia buvęs jau anksčiau,
Kada ir kaip, nebežinau.
Menu – už durų – žaluma
Ir kvapas toks svaigus,
Menu pažįstamus garsus
Ir švytinčius krantus.

atmintis

Dantė Gabrielis Rossettis (1828–82), anglų poetas ir dailininkas.
„Netikėta šviesa" (*Sudden Light*)

---

atominis masės vienetas, arba ***Daltono vienetas*** (simbolis – m.a.v., arba u.), masės vienetas santykinei atomų ir molekulių masei matuoti. Jis lygus vienai dvyliktajai anglies izotopo 12C atomo masės, kuri lygi protono masei arba $1{,}66 \times 10^{-27}$ kg. Atomo santykinė atominė masė neturi vienetų, todėl deguonies izotopas 16O turi 16 daltonų atominę masę ir 16 santykinę atominę masę.

Neutrinai yra labai maži \ jie nekinta ir neturi masės \ ir jokių ryšių.

atomai

Johnas Hoyeris Updike'as, 1932, JAV rašytojas.
„Kosminis įžūlumas" (*Cosmic Gall*)

Atonas (*sen. Egipte*), Saulės diskas, vienatinės dievybės, kurios garbinimą įvedė faraonas ⇨ *Echnatonas*, bandydamas pakeisti daugybę ligi tol tradiciškai garbintų dievų, simbolis.

Atpirkimo diena, žydų religinė šventė (*Jom kipur*), švenčiama dešimtąją *Tišri*, pirmojo žydų metų mėnesio (rugsėjo – spalio) dieną; pasninko, atgailos ir apsivalymo nuo nuodėmių diena, kuria baigiasi dešimt atgailos dienų po *Roš Hašano*, žydų Naujųjų metų.

atpirkimo doktrina (*krikščionių teologijoje*), doktrina, tvirtinanti, kad Jėzus kentėjo ant kryžiaus, kad sutaikytų žmones su Dievu ir grąžintų jiems atleidimą. △ leidžia žmogui, nuodėmės atskirtam nuo Dievo, susitaikyti ir gyventi vienovėje su juo. Senajame judaizme tai būdavo pasiekiama aukojant gyvulius.

atpirkimo ožys, hebrajų Biblijoje (Kunigų knyga, 12) aprašoma, kaip ožys buvęs apkrautas žmonių nuodėmėmis ir išvarytas į tyrus, kad tas nuodėmes pašalintų. Ožys buvęs nusiųstas pas Azazelį, dykumos ir netvarkos demoną. Dabar △ vadinamas koks nors paprastai žemesnės padėties žmogus, sugautas kaip kokio įvykio dalyvis ir paleidžiamas arba baudžiamas, o dalyvavę aukštesnės padėties asmenys neliečiami.

atsinaujinantieji ištekliai, gamtos ištekliai, gamtinių procesų atkuriami per tam tikrą laiką. Dirva, vanduo, miškai, augalai ir gyvūnai yra △ tol, kol jie tinkamai prižiūrimi.

atsiribojimas nuo jautrumo, proto atskyrimas nuo jausmų. Šią frazę pavartojo ⇨ T. S. *Eliotas* 1921 savo esė apie XVII a. poetus metafizikus. Jis iškėlė mintį, kad Danne'as, Marvellas ir jų bendraamžiai „jausdavo mintį tuoj pat, kaip rožės kvapą", o vėlesni poetai atskirdavo protą nuo jausmo.

atsiskyrėlis (*rel.*), žmogus, atsižadėjęs gyvenimo malonumų, gyvenantis atsiskyręs, dažnai praktikuojantis ypatingą kūno marinimą (pvz., stulpininkai, t. y. ankstyvieji krikščionys, gyvenantys ant stulpo).

Krikščioniškasis vienuolių sąjūdis formavosi suburdamas asketus △, gyvenusius Egipto ir Vidurinių Rytų dykumose, į bendruomenes.

atsitiktinis skaičius, vienas iš daugelio skaičių, nenustatomas pagal kokį nors modelį. △ vartojami kompiuteriniam modeliavimui ir kompiuteriniams žaidimams. Paprastas kompiuteris negali generuoti tikrųjų △, bet įvairi technika gali nustatyti pseudoskaičių, kuris yra gana artimas tikram △ ir daugeliui tikslų gali būti panaudotas.

atsižadėjimas (*rel.*), ko nors atsisakymas; tai būdinga beveik kiekvienai etinei sistemai. Vienas kraštutinumas yra ⇨ *hedonizmas*, tikslu laikantis malonumus; jam būdinga ribotas △; kitas kraštutinumas – ⇨ *asketizmas*. Budizmas pagrįstas asmeniniu troškimų atsisakymu, induistų galutinis tikslas – po daugelio gyvenimų nutraukti ryšius su fiziniu pasauliu; tikro △ dvasia yra pripažinimas, kad viskas priklauso Dievui. Krikščionybėje △ idėja daugiausia reiškėsi vidurinių amžių asketizmu.

atvirasis universitetas, institucija, įkurta 1969 D. Britanijoje. Jame kvalifikacijos neturintys vyresnio amžiaus studentai gali siekti mokslinio laipsnio, nelankydami paskaitų. △ programą sudaro neakivaizdiniai kursai, TV ir radijo paskaitos bei demonstravimai, regionuose rengiamas akivaizdinis mokymas ir vasaros kursai.

△ pradžia – Haroldo Wilsono paskelbtas radijo universitetas. Įkurtas 1965. Dabar yra daugiau kaip 30 panašių institucijų kitose šalyse, tarp jų Tailande ir P. Korėjoje.

„atvirų durų" doktrina reikalauja, kad visos šalys turėtų vienodas teises kitos šalies rinkoje.

Šį terminą iškėlė JAV valstybės sekretorius Johnas Hay'us 1899; jis reikalavo, kad su Kinija galėtų prekiauti visos valstybės, kitaip tariant, kad būtų panaikintas Kinijos pasidalijimas įtakos sferomis ir JAV galėtų daryti įtaką jai bei laisvai bet kurioje jos dalyje prekiauti.

auditas, oficiali inspekcija, kai kompanijos ataskaitas peržiūri kvalifikuotas apskaitininkas. Vakarų šalių įstatymai reikalauja, kad kiekvienais metais △ patvirtintų, ar kompanijos balanso apyskaita atitinka tikrąją padėtį.

augūrai, romėnų žynių, pranašaudavusių dievų valią pagal paukščių skrydį, aukojamų gyvulių vidurių turinį, griaustinio ir žaibo kryptį, kolegija. Jų patarimo klausdavo prieš mūšį ir kitomis svarbiomis progomis. Konsulai ir kiti aukštieji valdininkai turėjo teisę patys skaityti „ženklus", ir, jei karvedys „tarėsi su dievais", būdavo manoma, kad visa kampanija vyksta „su ženklais".

augustinai, ***augustinijonai,*** religinė bendruomenė, kuri laikosi ⇨ *šv. Augustino Hiponiečio* regulos. Jai priklauso Šv. Augustino kanauninkai, broliai augustinijonai ir atsiskyrėliai, taip pat premonstrantai, gilbertinai ir trinitoriai.

Augustinas Hiponietis (354–430), *šv. Augustinas,* vienas iš ankstyvųjų krikščionių vadovų ir rašytojų, vadinamųjų Bažnyčios tėvų. Šv. Ambraziejaus Milane atverstas į krikščionybę, 396 jis tapo Hipono (dab. Anaba Alžyre) vyskupu. Tarp gausybės △ raštų – dvasinė autobiografija „Išpažinimai“ (*Confessiones*) ir „Apie Dievo valstybę“ (*De Civitate Dei*), 22 knygų traktatas, ginantis Krikščionių bažnyčią ir Dieviškosios Apvaizdos doktriną.

Gimęs Tagastėje, Numidijoje (dabar – Alžyras), kilęs iš romėnų, △ studijavo retoriką Kartaginoje, kur susilaukė neteisėto sūnaus Adeodato. Dėstė Kartaginoje ir Tagastėje ir dešimt metų išpažino manichėjų tikėjimą. 383 persikėlė į Romą, ir, kai atvyko į Milaną, jam įtaką darė Ambraziejus. Ilgai studijavęs ➪ *neoplatonizmą*, △ buvo Ambraziejaus pakrikštytas kartu su sūnumi. Atsisakęs retorikos dėstytojo vietos, grįžo į Afriką (jo motina šv. Monika mirė pakeliui Ostijoje) ir apsistojo Tagastėje. 391 lankydamasis Hipone, buvo pašventintas kunigu, o 396 – paskirtas Hipono vyskupu. Mirė Hipone 430, tuo metu miestas buvo apgultas vandalų.

△ paliko daugybę raštų: 113 knygų ir traktatų, daugiau kaip 200 laiškų ir daugiau kaip 500 išlikusių pamokslų. Daugumą knygų parašė per teologinius ginčus: jis atmetė ➪ *manichėjizmą*, 411 susirinkime Kartaginoje kritikavo išpuikusius ➪ *donatistus* ir daug prisidėjo prie jų išstūmimo, o paskutiniuosius 20 gyvenimo metų skyrė paneigti ➪ *Pelagijui* bei gynė prigimtinės nuodėmės ir Dievo malonės būtinybės doktriną.

Augustinas, *šv. Augustinas,* pirmasis Anglijos Kenterberio arkivyskupas. Popiežius Grigalius I pasiuntė jį iš Romos į Angliją, kad atverstų ją į krikščionybę. 597 išsilaipinęs Ebsflyte, Kente, jis netrukus apkrikštijo Kento karalių Etelbertą ir daugumą jo pavaldinių. Tais pačiais metais Arlyje buvo konsekruotas anglų vyskupu, o 601 paskirtas arkivyskupu, arkivyskupijos centrą įkurdino Kenterberyje. Jo šventė gegužės 26-oji.

△ buvo šv. Andriejaus benediktinų vienuolyno prioras Romoje. 603 per Severno susirinkimą bandė sujungti Romai pavaldžias ir vietines keltų bažnyčias. 603 įkūrė Kristaus bažnyčią Kenterberyje ir Šv. Petro ir Povilo vienuolyną, dabar – Šv. Augustino misionierių koledžo būstinę.

Augustinas, *šv. Augustinas,* krikščionių teologas, vienas Bažnyčios tėvų, ➪ *Augustinas Hiponietis.*

Augusto amžius, Romos imperatoriaus Augusto aukso amžius, kai klestėjo menas ir literatūra. Šiuo terminu kartais vadinami ir vėlesnės istorijos laikotarpiai, kai buvo laikomasi klasikinių idealų, pavyzdžiui, kai D. Britaniją valdė karalienė Ona.

aukojimas (*rel.*), ko nors pašventinimo arba paskyrimo dievui veiksmas, atliekamas kaip religinis pasiaukojimas. Taip aukotojas siekia bendrauti su antgamtine būtybe. Kai kurios religijos, ypač ankstyvosios, praktikuoja gyvūno arba žmogaus žudymą (➪ *žmonių aukojimas*). Šiandien daugelis religijų skatina tikinčiuosius aukoti tai, kas jiems brangu, arba maistą.

Hebrajų Biblija nurodo daugelį skirtingų aukojimo būdų įvairiomis aplinkybėmis; aprašomas ir Abraomo pasiryžimas paaukoti savo sūnų Izaoką, kai to pareikalavo Dievas (paskutinę akimirką Dievas vietoj Izaoko pasirinko aviną). Panaši istorija pasakojama ir islamo, – ten numatytoji auka buvo Izmaelis. Krikščionys didžiausia auka laiko tai, kad Jėzus Kristus leidosi nukryžiuojamas (galima palyginti su Senojo Testamento aukojamuoju avinėliu).

aukso amžius, pasak klasikinės mitologijos, pirmasis žmonijos gyvenimo laikotarpis, kuomet žmonės gyveno be darbo ir liūdesio. Po jo sekė sidabro ir bronzos amžiai, herojų amžius, geležies amžius, pilnas darbo bei nesantaikos.

Graikų poetas ➪ *Hesiodas* poemoje „Darbai ir dienos“ aprašo, kaip blogėjo žmonijos gyvenimo sąlygos pradedant nuo dievo Krono valdymo laikų. Romėnai aukso amžiumi laiko Saturno valdymo laikus. Šiuo terminu taip pat vadinami literatūros ir tautinių kultūrų klestėjimo laikai: vėlyvasis Romos respublikos laikotarpis ir Augusto valdymo pradžia bei XVII a. Prancūzijoje ir Ispanijoje.

aukso pjūvis, dailėje ir architektūroje vartojama vizualiai maloni proporcija, pirmą kartą apskaičiuota graikų matematiko ➪ *Eukleido.* △ gaunamas liniją AB padalijus taške O taip, kad prie visos linijos ir vienos iš jos dalių nubrėžtas stačiakampis būtų lygus kvadratui, nubrėžtam prie kitos linijos dalies. Šių dviejų dalių santykis yra apie 8:13 arba 1:1,26, o stačiakampis, kurio kraštinės atitinka šį santykį, vadinamas ***auksiniu stačiakampiu.*** Pvz., van Gogho paveikslo „Motina ir vaikas“ Madonos veidas tobulai atitinka auksinį stačiakampį.

aukso standartas, sistema, kai centrinis bankas šalies valiutą keičia į nustatytą aukso kiekį. 1870–1914 △ sistema buvo taikoma beveik visuotinai, tačiau apie 1937 nei viena šalis ja visiškai nebesirėmė. Britanija △ atsisakė 1931, JAV – 1971. Aukso atsargos vis dar saugomos, nes auksas yra tarptautiniu mastu pripažįstama prekė, nepriklausoma nuo įstatymų ir neprieinama suinteresuotų šalių manipuliacijoms.

Aukso veršis, pasak Senojo Testamento, stabas, kurį, paklusdamas izraelitų norui, padarė ⇨ *Aaronas,* kai šie nustojo vilties, kad Mozė grįš iš Sinajaus kalno.

Aukščiausiasis inkvizicijos tribunolas, Katalikų bažnyčios aukš. teismas, tvarkantis bažnytinius (dvasinius) reikalus. Dar ⇨ *inkvizicija.*

aukštasis mokslas, daugelyje šalių tai mokslas (paprastai vyresniems nei 18 metų), kai baigiamas universiteto ar koledžo kursas.

Aukštesniųjų studijų institutas, Prinstono universiteto (Niudžersis, JAV) fakultetas, įkurtas 1933, skirtas gabiems mokslininkams skatinti toliau gilintis į tiriamąją mokslo sritį. Jie atleidžiami nuo pedagoginio ir bet kokio kitokio mokslinio darbo. Albertas Einšteinas buvo pirmasis △ profesorius.

Aukštoji bažnyčia (angl. *High Church*), konservatyvios krypties ⇨ *Anglikonų bažnyčia* (atstovauja aristokratijai ir dvarininkijai; nori kompromiso su katalikais), kuri pabrėžia krikščionybės bruožus, paprastai siejamus su katalikybe, – apeigas ir hierarchiją. △ terminas pirmą kartą pavartotas 1703, apibūdinant tuos, kurie buvo prieš sektantus, vėliau grupuotėms, tokioms kaip XIX a. ⇨ *Oksfordo sąjūdis* (*Oxford Movement*).

aukštoji technologija, architektūros ir dizaino kryptis, ⇨ *haitekas.*

Aurelijus, *Markas Aurelijus Antoninas* (121–180), romėnų imperatorius (nuo 161) ir stoikų filosofas. Parašė filosofinį veikalą „Pačiam sau" (*Ad se ipsum*). Gimė Romoje, buvo įvaikintas savo dėdės, imperatoriaus Antonino Pijaus, kurio vietą užėmė 161. △ valdė kartu su Liucijumi Veru (mirė 169). △ didžiąją savo valdymo dalį praleido kovodamas su germanų gentimis ir mirė Panonijoje, į kurią buvo atvykęs išvaryti įsiveržusių markomanų.

Tegu kiekvienas tavo veiksmas, mintis, žodis būna toks, kad būtum bet kuriuo momentu pasiruošęs palikti šį gyvenimą.

Aurelijus
„Pačiam sau" (*Ad se ipsum*)

Žmonės gyvena vienas kito labui. Arba mokyk juos, arba būk nuolaidus jiems.

Aurelijus
„Pačiam sau" (*Ad se ipsum*)

Aurobindas Gose (1872–1950), indų filosofas ir Aurobindo ašramo Pondičeryje, Indijos pietuose, įkūrėjas. Daug rašė apie induizmo teologiją ir filosofiją, siūlė integraliąją jogą kūnui ir sielai bei individui ir bendruomenei suvienyti. Darė didelę įtaką indų inteligentijai, sustiprino XX a. 4-ojo ir 5-ojo dešimtmečių moderniuosius indų sąjūdžius. Po jo mirties jo sekėjai išplėtė jo ašramą iki Aurovilio miesto.

Austinas Johnas Langsaw (1911–60), britų filosofas. Pirmasis ėmė tirti, kaip žodžiai vartojami kasdienėje kalboje. Ypač žinoma jo kalbos aktų teorija. Kalbos aktai būna trijų rūšių: lokuciniai (prasmingų sakinių vartojimas), ilokuciniai (tai, kas daroma ką nors sakant, pvz., teigimas, pažadas, troškimas) ir perlokuciniai aktai (kas yra daroma pasakymu: įtikinėjimas, grasinimas, gluminimas). 1962, jau po jo mirties, buvo išspausdintos jo paskaitos „Juslės ir tai, kas juntama" (*Sense and Sensibilia*) ir „Kaip daryti įvairius dalykus žodžiais" (*How to do Things with Words*).

Austinas Johnas (1790–1859), anglų teisininkas. Analizuodamas chaotišką Anglijos teisinės sistemos būklę, apibrėžė įstatymą kaip įgyvendinamą suverenios valdžios paliepimą ir taip atskyrė jį nuo kitų taisyklių tipų ir nuo moralės. Jo darbai padarė didelę įtaką teisinei mąstysenai, nors daugelį idėjų perėmė iš savo draugo ⇨ Jeremy'o *Benthamo*. 1826–35 buvo Londono universiteto teisės profesorius.

Australijos aborigenų religijos, tikėjimai, susiję su ⇨ *Svajonių laiko* sutvėrimo legendomis.

autarkija, valstybės ekonominė politika, kuria siekiama, kad šalies ekonomika išsiverstų be importo, pavyzdžiui, uždedant muitus. Pasiekti tokį tikslą mažai šaliai būtų sunku, gal ir neįmanoma. Autarkinėmis kartais vadinamos šalys, kurios griebiasi protekcionistinių priemonių ir bando kliudyti laisvajai prekybai.

autodafė (port. *tikėjimo aktas*), religinė ceremonija po Ispanijos ⇨ *inkvizicijos* nuosprendžių eretikams, prieš perduodant juos pasaulietinei valdžiai, kad ši juos nužudytų, dažniausiai sudegintų. Susidėjo iš procesijos, mišių ir pamokslo.

autokratija, valdymo forma, kai vienas asmuo turi absoliučią valdžią. Autokrato niekas nekontroliuoja ir su juo nediskutuoja. Carinė Rusija nuo XVI a. vidurio iki XX a. pradžios buvo ryškiausias △ pavyzdys. *Autokrate* titulavosi XVIII a. Rusijos carienė Jekaterina II.

automatinis rašymas, anomalinis reiškinys, ⇨ *automatizmo* tipas, kai žmogus rašo automatiškai, tarsi nekontroliuodamas to, kas parašyta. △ gali būti protinio sutrikimo požymis.

Šis reiškinys taip pat gali būti susijęs su mediumo sąvoka – dažnai minimu bendravimu su mirusiais asmenimis automatinio užrašinėjimo forma. Kai kurie žmonės bandė įvaldyti △ įgūdžius, dažniausiai norėdami ištirti pasąmonę. Psichologijoje △ kartais būdavo naudojamas terapijai – pacientų, kurie turi įvairių protinės disociacijos formų, atminčiai stimuliuoti.

automatizmas, veiksmai be suvokimo ar sąmoningos intencijos. Būdingas lunatizmui ir kai kurioms palyginti retoms psichozėms.

autonomija (*politikoje*), terminas, kuriuo apibrėžiama valstybės dalies politinė savivalda. △ gali remtis kultūros arba etniniais skirtumais ir neretai veda nepriklausomybės link.

autorinės teisės, įstatymas, be autoriaus leidimo draudžiantis dauginti literatūros, muzikos ir meno kūrinius ar jų dalis. Tokiais kūriniais laikomi ir vaidinimai, įrašai, filmai, fotografijos, radijo bei televizijos laidos, JAV ir JK – ir kompiuterių programos.

△ taikoma kūriniui, o ne idėjai. Pvz., dviejų romanų siužetai gali būti vienodi, tačiau △ būtų pažeista tik tada, jei būtų aišku, kad vienas autorius nusirašė nuo kito. Vertėjo teisė irgi yra saugoma. △ savininkas gali ją perleisti kitam arba duoti leidimą dauginti ar pritaikyti kūrinį. 1991 JAV Aukščiausiasis teismas nutarė, kad △ neegzistuoja telefono abonentų sąrašo informacijai, kadangi „autorinė teisė atlygina už naujumą, o ne už pastangas".

△ Jungtinėje Karalystėje ir (nuo 1989) JAV veikia per visą savininko gyvenimą ir dar 50 metų, o (JAV) bendrovės △ galioja 75 metus. Tarptautiniu mastu △ pripažinta 1886 Berno konvencija (tarp kitų ją ratifikavo JK) ir 1952 Pasauline △ konvencija (šią ratifikavo daugelis valstybių, tarp jų ir JAV, buv. SSRS ir JK). Abi konvencijos 1971 buvo pataisytos Paryžiuje. Pagal Pasaulinę △ konvenciją kūriniai turi būti pažymėti △ ženklu, nurodytas △ savininkas ir kūrinio pirmojo paskelbimo metai. Berno konvencija suteikia ilgesnį minimalų △ gynimo laikotarpį. Pagal JK 1988 Autorinės teisės, projektų ir patentų įstatymą menininkai gavo △ kontrolę kūriniams, jei ir perdavė kitiems asmenims įgaliojimą; pavyzdžiui, turintis pavedimą meno kūrinio leidėjas privalo sumokėti papildomą mokestį, jei vėliau jį dar kartą išspausdins. Menininkai turi teisę protestuoti prieš jų kūrinių darkymą arba iškreipimą. Fotografai, kaip ir kiti menininkai, gavo tokią pat 50 metų △, o pati △ buvo suteikta tam, kas kada nors iš anksto sumokėjo už panaudotą filmą. Nuostolių atlyginimas už △ pažeidimą (piratavimą) apima kompensaciją, pelno nuoskaitą, ar draudžiamuosius teismo nuosprendžius. Programinį kompiuterių aprūpinimą JAV ypač saugo 1976 Autorinės teisės įstatymas ir 1980 Kompiuterių programinio aprūpinimo įstatymas; JK 1985 Autorinės teisės (kompiuterių programinio aprūpinimo) įstatymo pataisa išplėtė △ kompiuterių programoms.

autoritarizmas, šalies valdžia, kai valdančioji grupė, kad išlaikytų savo turtus ir valdžią, persekioja oponentus ir spaudą. Paprastai autoritarinė valdžia būna abejinga veiksmams, kurie neturi poveikio jos saugumui, ir dažnai leidžia veikti profesinėms sąjungoms, politinėms partijoms, nors ir griežtai jas kontroliuodama. Kraštutinė △ forma yra ⇨ *totalitarizmas*.

Avalokitešvara, viena iš svarbiausių mahajanos budizmo ⇨ *bodisatvų*, įkūnijanti atjautą. Kinijoje vadinamas Gvanjinu, Japonijoje – Kanonu, jis yra vienas iš Amidos Budos tarnų.

Avalonas, pagal keltų legendą, palaimintųjų sala arba rojus, o legendoje apie ⇨ karalių *Artūrą* – didvyrių žemė, kurią valdo ⇨ *fėja Morgana*; pas ją po paskutiniojo savo mūšio su Mordredu buvo atneštas karalius Artūras. Nuo vid. amžių siejamas su Glastonberiu Somerseto grafystėje, pietvakarių Anglijoje.

avangardas (*mene*), menininkai ir jų darbai, esantys naujų meno krypčių priešakinėse eilėse. △ terminą, kaip ir „reakcingumo" terminą, pra-

dėta vartoti po Prancūzijos revoliucijos bet kokiam socialistų judėjimui apibrėžti.

avataras (*indų mitologijoje*), dievybės įsikūnijimas Žemėje, pvz., devyni ⇨ *Višnu* △.

Ave Maria (*Sveika Marija*), krikščionių malda Mergelei Marijai, kurios pavadinimas atsiradęs iš arkangelo Gabrieliaus Mergelės Marijos pasveikinimo, kai jis atvyko paskelbti, kad ji būsianti Mesijo motina (Lk. 11:28).

Filosofija yra įstatymo draugė ir tikra sesuo.

Averojus

„Sprendžiamasis traktatas" (*The Decisive Treatise*)

Averojus, arabiškai ***Ibn Rušdas*** (1126–98), arabų filosofas, teigęs materijos amžinumą ir neigęs individo sielos nemirtingumą. Jo filosofiniai raštai, tarp jų, ⇨ *Aristotelio* bei Platono „Valstybės" komentarai, buvo žinomi Vakaruose iš lotyniškų vertimų. Jis darė įtaką žydų ir krikščionių rašytojams iki pat Renesanso ir sutaikė islamą bei graikų filosofiją, tvirtindamas, kad filosofinė tiesa pasiekiama protu. Šiai pozicijai prieštaravo ⇨ šv. *Tomas Akvinietis*.

△ gimė Kordoboje, Ispanijoje, mokėsi medicinos ir tapo kalifo gydytoju, taip pat Kordobos ir Sevilijos teisėju. 1195 musulmonų valdžios buvo apkaltintas erezija ir ištremtas. Vėliau atšauktas mirė Marakeše. XIII a. „averoistai" Paryžiuje ir kitose Europos mokyklose dėstė „averoizmą". Jie gynė filosofinės tiesos ir Apreiškimo tiesos skirtingumą.

Avicena, arabiškai ***Ibn Sina*** (979–1037), arabų filosofas ir gydytojas. Labiausiai gerbiamas vid. amžių musulmonų filosofas. Jo Dievo, būtybės, kurios esmė ir egzistavimas sutampa, samprata labai išplito ir darė įtaką ⇨ *Maimonidui* bei ⇨ *Tomui Akviniečiui*. Jo filosofiniams raštams turėjo įtakos al Farabis, Aristotelis ir ⇨ *neoplatonizmas,* savo ruožtu jis darė didelę įtaką XIII a. scholastams. Jo „*Canon Medicinae*" daugelyje šalių ilgai buvo laikomas pavyzdiniu veikalu.

Arklys yra tiesiog arklys.

Avicena

Medieval Though: St. Augustine to Ockham 9 Leff

---

avidja (*induizme ir budizme*), nesupratimas, kokia tikroji realybės prigimtis. Budizme ji taip pat reiškia ⇨ *Keturių kilniųjų tiesų* nesupratimą. Platesne prasme – viso blogio šaknis, nes nesugebėjimas atskirti tikrąją tikrovę lemia, kad pakliūvama į paklydimą ir dėlto kenčiama.

Avogadro Amedeo Conte de Quaregna (1776–1856), italų fizikas, 1811 sukūręs vadinamąją △ hipotezę apie dujas. Jo darbai padėjo mokslininkams apskaičiuoti vadinamąjį △ skaičių ir iki šiol tebėra svarbūs atomams nagrinėti.

Azharas, *al Azharas,* musulmonų universitetas ir mečetė Kaire, Egipte. 970 įkūrė Fatimidų kalifo kariuomenės vyriausiasis vadas Javharas. Tvirtinama, kad △ – seniausias pasaulio universitetas. Ilgainiui tapo musulmonų mokymo centru ir buvo išlaikomas kelių rėmimo fondų, dabar daugiausia – Korano mokykla.

B

Baade Walteris (1893–1960), vokiečių kilmės JAV astronomas, nustatęs, kad Visatos atstumai, apimtis ir amžius – dvigubai didesni, nei buvo manoma. Dirbo Maunt Vilsono observatorijoje JAV ir atrado dvi žvaigždžių populiacijas, besiskiriančias amžiumi – I populiaciją (jaunesnės žvaigždės) ir II populiaciją (senesnės žvaigždės). Vėliau atrado, kad kintančios I populiacijos žvaigždės cefeidės yra šviesesnės, negu buvo manyta, ir kad atstumai iki jų išmatuoti klaidingai. △ skaičiavimai parodė, kad Visata yra dvigubai didesnė, negu buvo iki tol manoma, ir du kartus senesnė.

Baalai, finikiečių, arba kanaaniečių, pagrindiniai vyriškos giminės dievai. Šių derlingumo dievų dažnai orgijinį ir falinio pobūdžio garbinimą griežtai smerkė žydų pranašai.

Baalbekas, senovės Sirijos miestas, dab. Libane, 60 km į š.r. nuo Beiruto. Senovėje buvo Baalo garbinimo centras. Graikai tapatino Baalą su Heliju, Saule, ir △ pervadino ***Heliopoliu.*** Išliko miesto, taip pat ir romėnų šventyklos griuvėsiai. II a. pastatyta Bakcho šventovė iki šiol beveik nesugriauta.

Babas, iš tikrųjų Mirza Ali Muchamedas (1819–50), persų religinis veikėjas, gimęs Široze, islamo atšakos ⇨ *babizmo* pradininkas. 1844 pasiskelbė esąs Vartai (Baba) pas slaptąjį Imamą, žadėtąjį Alacho pasiuntinį. Surinko daug pasekėjų, jų veiksmai vertė Persijos valdžią būgštauti dėl galimo maišto, juos persekioti. △ buvo nubaustas mirtimi kaip eretikas.

Babbage'as Charlesas (1792–1871), anglų matematikas, išradęs kompiuterio pirmtaką. Jis suprojektavo analizės mašiną, bendros paskirties mechaninį skaičiavimo įrenginį, darиusį įvairius skaičiavimus pagal perforuotose kortose įrašytą programą (idėja pasiskolinta iš Jacquardo staklių). Šis įrenginys niekada nebuvo sukonstruotas, bet jau turi daugelį principų, kuriais remiasi dabartiniai skaitmeniniai kompiuteriai.

Jaunystėje △ buvo ⇨ *Herschelio* asistentas, kai šis darė astronominius skaičiavimus. Skaičiavimo mašinomis susidomėjo, projektuodamas Britanijos admiraliteto užsakytą skirtumų mašiną (ją iš dalies sukonstravo 1822). Svarbiausia jo knyga buvo „Apie mašinų ir rankų darbo ekonomiškumą" (*On the Economy of Machinery and Manufactures*), 1832 išleista pramonės gamybos sistemų ekonominė analizė. Iš viso parašė apie 100 knygų. 1991 Britanijos mokslo muziejus pabaigė konstruoti antrąją △ skirtumų mašiną ir įrodė, kad ją buvo įmanoma baigti ir iš to meto medžiagų. Ši mašina pajėgia skaičiuoti daugianarius iki septintojo nario 30 skaičių tikslumu.

Babelis, hebrajiškas Babilono miesto pavadinimas, daugiausia siejamas su ***Babelio bokštu*** iš Senojo Testamento Pradžios knygos; tą bokštą Šinaro plynėje pastatė Nojaus palikuonys. Šis bokštas iš tiesų buvo septynių aukštų (100 m) zikuratas, laiptuota šventykla su Marduko atvaizdu viršuje. Jį pastatė Nabopolasaras, Nabuchodonosaro tėvas. Sugriautas 689, kai Senacheribas plėšė miestą.

Babilonijos nelaisvė, žydų tremtis į Babiloniją po to, kai šios valdovas Nabuchodonosoras II 586 m. pr. Kr. užėmė Jeruzalę. Pasak tradicijos, △ truko 70 metų, bet iš tiesų Persijos karalius Kyras, užkariavęs Babiloniją, paleido žydus 536 m. pr. Kr. Perkeltine prasme △ kartais taip pat buvo vadinama popiežių tremtis į Avinjoną (Prancūzija, 1309–77).

babizmas, religinis sąjūdis, kurį XIX a. penktajame dešimtmetyje įkūrė Mirza Ali Muchamedas, arba ⇨ *Babas*. Ši islamo atšaka Mahometo nelaiko paskutiniuoju pranašu. Po Babo mirties sąjūdis skilo į dvi grupes. Vienos jų vadovas Beha Ulachas sukūrė ⇨ *behaizmo* tikėjimą.

Bachelardas Gastonas (1884–1962), prancūzų filosofas ir mokslininkas, pasisakęs už kūrybingą proto ir patyrimo sąveiką. Kritikavo ir kartezianizmo, ir pozityvizmo pažiūras, teigė, kad mokslas neišvedamas nei iš pirminių principų, nei tiesiogiai iš patirties.

Dėstė filosofiją Dižone, nuo 1940 – Paryžiuje. Svarb. darbas „Taikomasis racionalizmas" (*Le Rationalisme Appliqué*, 1949).

Baconas Francis (1561–1626), anglų filosofas, eseistas ir politikas. Plėtojo mokslo filosofiją. Kritikavo tiek Aristotelio, tiek Platono mokslinio metodo tradicijas, skelbė nuoseklų empirizmą bei iš Demokrito perimtą materialistinę teoriją. Jo poli-

tiniai raštai rėmėsi moksliniais teiginiais, kuriuos jis tarėsi patvirtinęs savo tyrimų metodais. 1618 △ tapo lordu kancleriu, bet, apkaltintas kyšio ėmimu, tais pačiais metais buvo nuteistas 40 000 svarų bauda (ją vėliau grąžino karalius) ir keturias dienas buvo kalinamas Londono Taueryje.

Svarb. darbai: „Esė“ (*Essays*, 1597), „Mokslų pažanga“ (*The Advancement of Learning*, 1605), „Naujasis Organonas“ (*Novum Organum*, 1620) ir „Naujoji Atlantida“ (*The New Atlantis*, 1626).

△ gimė Londone, nuo 1573 studijavo teisę Kembridže, iki 1579 tarnavo pasiuntinybėje Prancūzijoje. 1584 tapo Parlamento nariu. Buvo karalienės Elzbietos I patarėjo Lordo Burghley'o sūnėnas, bet stojo prieš jį, kai dėdė atsisakė jį remti. 1601 parėmė mirties nuosprendį už išdavystę Esekso grafui, nors iš pradžių buvo jo šalininkas. Buvo apkaltintas nedėkingumu ir gynėsi „Apologijoje“ (*Apology*, 1604). Satyrikas Pope'as pavadino △ „protingiausiu, gabiausiu ir niekšingiausiu iš visų žmonių“. Jokūbas, tapęs karaliumi, 1603 pakėlė △ riteriu, 1618 – Verulamo baronu, 1621 – Sent Olbenso vikontu. △ parėmė ketinimus įkurti Karališkąją mokslų draugiją. Jameso Willmoto 1785 teiginių, kad Chakespeare'o darbus parašė △, tyrinėtojai nelaiko rimtais.

Jei žmogus pradeda tikrumu, jis baigs abejonėmis, bet jei jis pradeda nuo abejonių, jis baigs tikrais dalykais.

Francis Baconas

„Mokslų pažanga“ (*The Advancement of Learning*), I kn.

Baconas Rogeris (1214–92), anglų filosofas ir mokslininkas. Dėstė Oksfordo universitete. Domėjosi alchemija, biologija, fizika ir magija. Jam priskiriama daug atradimų, tarp jų ir didinamojo stiklo atradimas. Jis numatė parako paplitimą, iškėlė mechaninių važiuoklių, laivų, lėktuvų ir kitų mašinų konstrukcijos idėją.

1266, įgyvendindamas savo draugo popiežiaus Klemenso IV pasiūlymą, pradėjo rašyti *„Opus Maius“* („Didįjį darbą“), visų mokslo šakų kompendiumą. 1268 nusiuntė jį popiežiui kardu su *„Opus Minus“* („Mažesniuoju darbu“) ir kitais raštais. 1277 Katalikų bažnyčia △ pasmerkė ir įkalino už „kai kurias naujoves“, tai yra, už ereziją, ir paleido tik 1292.

△ gimė Somersete, mokėsi Oksforde bei Paryžiuje. Apie 1251 tapo pranciškonų vienuoliu ir apsigyveno Paryžiuje, skaitė paskaitas apie ⇨ *Aristotelį*. Rašė lotyniškai. Kiti jo darbai: „Apie veidrodžius“ (*On Mirrors*), „Metafizinis“ (*Metaphysical*) ir „Apie rūšių dauginimąsi“ (*On the Multiplication of Species*). Sekė maksima „Nustok vadovautis dogmomis ir autoritetais ir žiūrėk tiesiai į pasaulį“.

Bagehotas Walteris (1826–77), britų rašytojas ir ekonomistas. Jo „Anglijos santvarka“ (*The English Constitution*), klasikinė Britanijos politinės sistemos analizė, iki šiol laikoma pavyzdiniu veikalu. Jo „Fizika ir politika“ (*Physics and Politics*, 1872) buvo viena pirmųjų knygų, kur evoliucijos teorija taikoma politikai. 1860–77 redagavo žurnalą "Economist".

bahaizmas, kitas ⇨ *behaizmo* tikybos pavadinimas.

Bailly Jeanas Sylvainas (1736–93), prancūzų astronomas, tyręs Jupiterio palydovus ir astronomijos istoriją. Prancūzijos revoliucijos pradžioje buvo Nacionalinės asamblėjos pirmininkas ir Paryžiaus meras, 1791 atsistatydino. Giljotinuotas per jakobinų teroro laikotarpį.

Bayesas Thomas (1702–61), anglų matematikas, tyrinėjęs tikimybes ir išvedęs teoremą, dabar vadinamą △ teorema.

Bayeso teorema (*statistikoje*), teorema, siejanti konkrečių įvykių ⇨ *tikimybę* su nuo jų priklausomų įvykių tikimybe. Pvz., tikimybė, kad iš kortų kaladės bus atsitiktinai ištrauktas tūzas, yra 4/52. Traukiant dvi kortas, tikimybė, ar antroji korta bus tūzas, priklauso nuo pirmosios kortos: jei pirmoji korta buvo tūzas, tikimybė bus 3/51, jei ne – 4/51.

Bayle Pierre'as (1647–1706), prancūzų kritikas ir filosofas. Į „Istorijos ir kritikos žodyną“ (*Dictionnaire historique et critique*, 1696) jis sudėjo mokslingus, bet didžiai skeptiškus straipsnius su beveik visų to laikotarpio religinių, filosofinių ir istorinių pažiūrų kritika. Pavyzdžiui, jis tvirtino, kad krikščionybė neracionali, kad Senojo Testamento veikėjai, kad ir ⇨ *Dovydas*, buvo amoralūs, ir kad visos egzistuojančios filosofijos – netinkamos. Jo skepticizmas darė didelę įtaką prancūzų enciklopedistams ir daugumai Švietimo mąstytojų.

Bakchas, graikų vaisingumo ir vyno dievas, kitaip ⇨ *Dionisas*, garbintas orgijų ritualais (bakchanalijomis) ir sen. Romoje.

Bakuninas Michailas (1814–76), rusų anarchistas. Veikė Europoje. 1848 ištremtas iš Prancūzijos už revoliucinę agitaciją. Septintajame dešimtmetyje gyveno Šveicarijoje ir buvo pripažintas anarchistų sąjūdžio lyderis. 1869 prisijungė prie Pirmojo Internacionalo (socialistų koordinacinio organo), bet po audringų konfliktų su Karlu Marxu 1872 buvo iš jo pašalintas.

Gimė kilmingoje šeimoje, tarnavo imperatoriaus gvardijoje. Pasipiktinęs carizmo politika Lenkijoje, atsisakė tarnybos ir išvyko į užsienį. Už dalyvavimą netrukus nuslopintame Drezdeno sukilime (1849) nuteistas mirti. Nuosprendį pakeitus įkalinimu, 1855 buvo perduotas Rusijai ir ištremtas į Sibirą. 1861 pabėgo į Šveicariją. Turėjo daug sekėjų, ypač Lotynų Amerikos šalyse. Parašė knygų ir pamfletų, tarp jų „Dievas ir valstybė".

balandis (*polit.*), veikėjas, kuris laikosi nuosaikių, kartais ir pacifistinių pažiūrų. Terminas sukurtas JAV Vietnamo karo metu. △ priešybė – ⇨ *vanagas.* Dabar dažnai △ suvokiami kaip liberalūs politikai, o vanagai kaip konservatyvūs.

balandis, visuotinis ⇨ *taikos* simbolis, siauresne prasme – nekaltumo simbolis. Biblijos pasakojime apie tvaną Nojus pasiuntė iš savo laivo balandį, kuris grįžo ir atnešė alyvos šakelę – susitaikymo simbolį. Judaizme △ simbolizuoja Dievo mylimus Izraelio vaikus; krikščionybėje yra Šv. Dvasios, trečiojo dieviškosios ⇨ *Trejybės* asmens, simbolis.

△ buvo vienas iš šv. gyvūnų, susijusių su graikų deive ⇨ *Afrodite.* Artimuosiuose rytuose △ yra ir vaisingumo simbolis.

Balandžio pirmoji, pokštų diena, ⇨ *Melagių diena.*

Baldūras (*norvegų mitol.*), Odino ir Frėjos sūnus, Nanos vyras, geriausias, protingiausias ir mylimiausias iš visų dievų. ⇨ *Lokio* pakurstytas, jį amalo vytele nušovė aklas dievas Hoduras.

Balmeris Johannas Jakobas (1825–98), šveicarų fizikas ir matematikas, 1884 išvedęs formulę, pagal kurią apskaičiuojamas vandenilio atomo skleidžiamų bangų ilgis, arba vandenilio spektras. Ši paprasta formulė paspartino spektro ir atomų teorijos raidą.

balsavimas (*per rinkimus*). Kai politiniai rinkimai – demokratiniai, △ paprastai būna slaptas: rinkėjai balsavimo lapelyje pažymi pasirinktą kandidatą ir įmeta lapelį į antspauduotą balsadėžę. ***Rinkimų klastojimu*** vadinami rinkimų pažeidimai, kai sukčiaujama, kišantis į balsavimą arba į balsų skaičiavimą.

balsavimas dėl pasitikėjimo (*politikoje*), patikrinimas, ar įstatymų leidybos organas remia vyriausybę. Politinėse sistemose, kurios veikia pagal JK modelį, vyriausybės likimas priklauso nuo įstatymų leidimo organo paramos. Opozicija gali pasiūlyti balsuoti dėl pasitikėjimo; jei ji balsavimą laimi, tai vyriausybei tenka atsistatydinti.

Pavyzdžiui, D. Britanijos ministras pirmininkas, leiboristas Jamesas Callaghanas 1979 pralaimėjo △ Bendruomenių rūmuose ir buvo priverstas atsistatydinti. Jo partija pralaimėjo ir visuotinius rinkimus konservatoriams, kuriems vadovavo Margaret Thatcher.

balsavimo teisė (*politikoje*), teisė būti renkamam ir teisė, arba privilegija, balsuoti per visuotinius rinkimus, ypač renkant įstatymų leidimo organų, arba parlamentų, narius. JK suaugę piliečiai turi teisę balsuoti sulaukę 18 metų amžiaus. Neleidžiama balsuoti perams, psichiškai nesveikiems ir nusikaltėliams. JK tik nuo 1918 visi vyrai turi teisę balsuoti ir tik 1928 ši teisė suteikta moterims; Naujosios Zelandijos moterys △ gavo 1893.

baltarankių klasė (angl. – *leisure class*), terminas, vartojamas ⇨ Thorsteino *Vebleno* knygoje „Baltarankių klasės teorija" (*The Theory of the Leisure Class,* 1899) apibūdinti tiems žmonėms (aristokratams, buržuazijai, naujiesiems turtuoliams), kurie darbą, ypač fizinį, traktuoja kaip žeminantį. Savo statusą jie stengėsi išlaikyti ne turto kaupimu, bet ⇨ *parodomuoju vartojimu.*

baltasis teroras, komunistų ir marksistų vartojamas terminas, kalbant apie dešiniąją kontrrevoliuciją, pvz., taip vadinamas kinų Gomindano ketinimas 1927–31 išžudyti komunistus.

Baltazaras, pasak Senojo Testamento, paskutinysis Babilonijos karalius. Per vadinamąją △ puotą jis pamatęs užrašą, kurį ⇨ *Danielius* išaiškinęs kaip Babilonijos žlugimo ir △ žūties pranašystę.

bankas, finansinė institucija, naudojanti sukauptus fondus ir skolinanti pinigus bendrovėms bei asmenims, teikianti finansines paslaugas savo klientams. 1988 pagal indėlių dydį septyni iš dešimties didžiausių pasaulio △ buvo Japonijoje.

Valstybės ⇨ *centrinis bankas* (Britanijoje – Anglijos △) vyriausybės nurodymu leidžia bankno-

tus, tvarko monetarinę politiką ir reguliuoja valiutų kursus.

bankrotas, procesas, kai fizinio ar juridinio asmens (individo arba bendrovės), nepajėgaus išmokėti skolas, nuosavybė teismo sprendimu atimama ir padalijama skolininkams, prieš tai sumokėjus mokesčius ir muitus. △ bylą gali inicijuoti arba pats skolininkas (savanoriškas △), arba skolintojas (nesavanoriškas △). Kol byla sprendžiama, bankrutavusiojo finansiniai veiksmai griežtai ribojami.

JAV federaliniai įstatymai skiria visišką △ ir juridinio asmens turto priežiūrą finansinio pertvarkymo laikotarpiu. Tai paprastai vadinama △ pagal 11-ąjį straipsnį, nes jį apibrėžia federalinio bankrotų įstatymo 11-asis straipsnis, kuris leidžia įmonėms ir individams toliau veikti, kol jie pertvarkys verslą, kad galėtų išmokėti skolas. Bankrutavusysis nuo △ paskelbimo dienos išlaisvinamas nuo daugumos skolų. Didžiausias fin. tarnybų △ buvo Drezelio Burnhamo Lamberto draudimo kompanijos △ JAV 1990 vasarį, kai skolos siekė 3 mlrd. dolerių.

banši (*keltų folklore*), moteriška dvasia, kurios rauda prie namų pranašauja vieno iš jų gyventojų mirtį.

baptistai, protestantizmo atmaina, jungianti daug įv. srovių ir organizacijų. Panardindami į vandenį krikštija tik suaugusius. Vieninteliu tikėjimo šaltiniu laiko Šv. Raštą. Jie kilo iš anglų independentų, XVII a. pradžioje radusių prieglobstį Olandijoje. Išplito per emigraciją ir misionierių veiklą. Yra maždaug 31,5 mln. △, apie 26 mln. jų gyvena JAV ir 265 000 Britanijoje.

1792 įkurta Baptistų misionierių draugija vadovavo XIX a. △ misionierių sąjūdžiui, išplatinusiam šį tikėjimą po visą Europą ir po britų kolonijas. 1905 įkurta Pasaulinė baptistų sąjunga.

Barabas, Naujojo Testamento personažas – pasmerktas plėšikas, kurį Pilotas, kad patenkintų minią, paleido vietoj Jėzaus.

Bardeenas Johnas (1908–91), JAV fizikas, 1956 kartu su Walteriu Brattainu ir Williamu Shockley'u gavęs Nobelio premiją už 1948 išrastą tranzistorių. 1972 su Leonu Cooperiu ir Johnu Schriefferiu gavo Nobelio premiją už superlaidumo tyrinėjimus.

bar mieva (*judaizme*), 13 metų berniuko iniciacija į suaugusių žydų bendruomenę. Panaši į mažiau paplitusią *bat* arba *bas mitva* 12 metų amžiaus mergaičių iniciaciją. Vaikas sabato metu sinagogoje perskaito skyrių iš Toros ir nuo tada laikomas visaverčiu bendruomenės nariu.

Barnabas, *šv. Barnabas,* pasak Naujojo Testamento, šv. Pauliaus „bendradarbis", su šv. Morkumi išvykęs į misionierišką kelionę po savo gimtąjį Kiprą. Šventė – birželio 11-oji.

barokas, XVII a. ir XVIII a. I pusės meno, ypač dailės ir architektūros, kryptis. Būdinga puošnūs ornamentai, asimetriška tvarka ir ypatingas išraiškingumas. Muzikoje tai – laikotarpis nuo 1700 iki 1750; △ stilius įsiviešpatavo Europos ir Lotynų Amerikos mene. Būdingi jo pavyzdžiai – dailininkų Rubenso ir Berninio darbai. Jam dažnai būdingi didžiuliai architektūros kūriniai: Berninio aikštė Romoje, Versalio rūmai Prancūzijoje. Garsiausi △ laikotarpio kompozitoriai: Monteverdis, Vivaldis, J. S. Bachas ir Hendelis.

Pirmasis △ tapytojas – Caravaggio, drąsiai naudojęs šviesą ir kūręs įspūdingas kompozicijas, bet ankstyvajam barokui dar būdingesnė Carraccių šeima, su jos didžiulėmis lubų tapybos vizijomis ir spindinčia architektūrine puošyba. Žymiausias △ skulptorius – Berninis, kurio „Šv. Teresės ekstazė" (Sta Maria della Vittoria bažnyčioje Romoje) yra puikus atviro jausmingumo pavyzdys. Daugelis naujojo stiliaus šedevrų buvo sukurta Romos bažnyčioms, bet △ įtaka greitai pasklido po visą Europą. △ terminą pirmasis pavartojo šveicarų meno istorikas Jacobas Burkhardtas.

Barthas Karlas (1886–1968), šveicarų protestantų teologas. Būdamas socialistinių politinių pažiūrų, kritikavo nacizmą. Knygoje „Bažnyčios dogmatika" (*Kirchliche Dogmatik*, 1932–62) Kristaus prisikėlimą jis laikė pagrindiniu krikščionybės akcentu.

Barthesas Rolandas (1915–80), prancūzų literatūros kritikas ir semiotikos, mokslo apie ženklus ir simbolius, teoretikas. Vienas iš prancūzų „naujosios kritikos" ir ⇨ *struktūralizmo* atstovų. Pirmajame eseistikos rinkinyje „Nulinis rašymo laipsnis" (*La Degre zero de l'ecriture,* 1953) kritikavo tradicinę literatūros kritiką. Siekė atskleisti, atrodytų, „natūralioje" ir nekaltoje prancūzų literat. kalboje slypinčias buržuazines vertybes ir ideologiją. Jo nuomone, tekstas nėra pasaulio paveikslas ar autoriaus asmenybės išraiška, jis – ženklų sistema, prasmę kuria vien pačių ženklų sąveika.

„Mitologijose" (*Mythologies,* 1957) jis iš tokios struktūralistinės perspektyvos nagrinėjo kasdie-

nio gyvenimo ženklus, pavyzdžiui, žaislus, reklamą arba imtynes. △ studijos darė itin didelę įtaką populiariosios kultūros tyrinėtojams.

„S/Z“, 1970, ir „Teksto malonume“ (*Le Plaisir du texte,* 1970) △ pateikia dar sudėtingesnę literatūros tekstų analizę. Suvokęs vidinius struktūralizmo keblumus, jis tapo subjektyvesnis ir mažiau ortodoksalus. „Rolando Batheso Rolandas Barthesas“ (*Roland Barthes par Roland Barthes,* 1975) – labai įžvalgi autobiografija, o *„Camera Lucida“,* 1980, – ir apmąstymai apie fotografiją, ir elegija mirusiai motinai.

Bartlettas Fredericas Charlesas (1886–1969), anglų psichologas, pasiūlęs traktuoti jutimo ir atminties procesus kaip organizmo praeities patirties gilumini dinaminį integravimąsi į dabartinę padėtį ir poreikius. △ plačių jutimo, atpažinimo ir atsiminimo procesų tyrimų išvados surinktos knygoje „Atsiminimas: eksperimentinės ir socialinės psichologijos studija“ (*Remembering: A Study of Experimental and Social Psychology,* 1932).

△ studijavo Londono ir Kembridžo universitetuose. Kartu su C. S. Mayersu (1873–1946) bei ⇨ W. H. R. *Riversu* (1864–1922) Kembridže įkūrė psichologijos laboratoriją. 1931 tapo pirmuoju Kembridžo universiteto eksperimentinės psichologijos profesoriumi. Didelę įtaką darė jo darbai iš taikomosios ir pramoninės psichologijos. Orientavimosi po vandeniu, lėktuvų projektavimo ir valdymo, karinių oro pajėgų personalo apmokymo tyrimai buvo reikšmingi per I ir II pasaulinius karus.

Barzunas Jacques'as Martinas (g. 1907), prancūzų kilmės JAV istorikas ir pedagogas, nagrinėjęs XIX a. intelektualinį gyvenimą. Jo knyga „Šiuolaikinis tyrinėtojas“ (*The Modern Researcher,* 1970) laikoma klasikine istorijos metodologijos studija. Iš kitų istorijos veikalų pažymėtina „Romantizmas ir modernusis ego“ (*Romanticism and the Modern Ego,* 1943).

1919 △ kartu su tėvais emigravo į JAV. Baigė Kolumbijos universitetą. 1932 įgijo istorijos daktaro laipsnį. Netrukus ėmė dirbti tame pačiame fakultete, ilgainiui tapo jo administracijos nariu.

baseinas, teritorija, iš kurios į upę ir jos intakus suteka vanduo. Kiekviena upė turi paviršinį ir požeminį △. Jie paprastai nesutampa. Dažniausiai upės △ vadinamas tik paviršinis.

Basovas Nikolajus (g. 1922), SSRS fizikas, kartu su tėvynainiu Aleksandru Prochorovu sukūręs mikrobangų stiprintuvą, vadinamąjį mazerį. Abiem jiems kartu su Charlesu Townesu iš JAV 1964 buvo paskirta Nobelio premija.

Batesonas Gregory's (1904–80), Britanijoje gimęs antropologas ir kibernetikas. Jo interesai siekė nuo Naujosios Gvinėjos gyventojų ritualų iki schizofrenikų ir delfinų komunikavimo būdų, bet visuose jo darbuose atsispindi susidomėjimas sistemų veikla ir noras įveikti mokslo disciplinų ribas. Svarbesni darbai: „Žingsniai į mąstymo ekologiją“ (*Steps to an Ecology of Mind,* 1973), „Protas ir gamta“ (*Mind and Nature,* 1978).

batskelizmas (angl. – *batskellism*), terminas, kuriuo Britanijoje vadinama vidurio link linkstanti populistinė politika. Šį terminą imta vartoti 1954. Jis sudarytas iš nuosaikaus konservatoriaus R. A. Butlerio ir nuosaikaus leiboristo Hugh Gaitskello pavardžių dalių.

Baudelaire'as Charles'is Pierre'as (1821–67), prancūzų poetas, kūryboje derinęs ritminį ir muzikinį tobulumą ir liguistą romantizmą bei erotizmą, kai grožis randamas nuosmukyje ir blogyje.

Jo pirmoji ir žinomiausia eilėraščių knyga buvo „Piktybės gėlės“ (*Les Fleurs du mal,* 1857). Jos rafinuotumas ir jausmų subtilumas padarė didelę įtaką modernizmo literatūrai. Reiškėsi ir kaip meno kritikas, jo esė „Modernaus gyvenimo tapytojas“ (*The Painter of Modern Life*), gynęs tapyboje šiuolaikines temas, padarė įtaką Manet ir ⇨ *impresionizmui.*

Bet tikrieji keliautojai yra tie, kurie išvyksta vien tam, kad išvyktų.

Charles'is Pierre'as Baudelaire'as
„Kelionė“ (*The Voyage*)

Baudrillard'as Jeanas (g. 1929), prancūzų kultūros teoretikas. Iš pradžių jam įtaką darė marksizmas ir struktūralizmas. Vėliau tokiuose darbuose, kaip „Objektų sistema“ plėtojo vartotojų visuomenės ir informacijos pasaulio, kuriame vyrauja vaizdinių kūryba ir būklė, kurią jis vadina „hiperrealybe“, kritiką. Parašė daugybę darbų, tarp jų – „Tylių daugumų šešėlyje“ (*In the Shadow of the Silent Majorities,* 1978) ir „Apsimetimas ir simuliacija“ (*Simulacres et simulation,* 1981).

baudžiava, teisinis ir ekonominis valstiečių statusas ⇨ *feodalizmo* laikais. Baudžiauninkai negalėjo būti parduodami kaip vergai, bet neturėjo

teisės palikti savo šeimininko žemės be jo leidimo. Nustatytą dienų skaičių per savaitę jie turėdavo dirbti savo šeimininko žemę negaudami už tai atlyginimo, be to, kasmet privalėdavo atiduoti jam dalį savo produkcijos. Kilus karui, jie kartais turėdavo eiti į kariuomenę. Per javapjūtę ir kitus darbymečius baudžiauninkai turėdavo dirbti papildomus darbus; už visa tai jiems būdavo leidžiama naudotis žemės sklypu.

Anglijoje △ išnyko tarp XIV ir XVII a., Prancūzijoje ji gyvavo iki 1789, Rusijoje – iki 1861, daugelyje kitų Europos šalių – iki XIX a. pradžios. Dar ⇨ *emancipacija.*

Bauhauzas, vokiečių architektūros ir dizaino mokykla, kurią 1919 Veimare, Vokietijoje įkūrė architektas ⇨ Walteris *Gropius,* bandydamas sulieti į vientisą visumą visus menus, dizainą, architektūrą ir amatus. Dėl politinio spaudimo 1925 mokykla persikėlė į Desau, ten Gropius jai suprojektavo pastatą. 1933 nacistai uždarė mokyklą. Su △ mokykla buvo susiję daug menininkų, tarp jų ir tapytojai Klee bei Kandinskis, architektas ⇨ Miesas *van der Rohe.*

△ mokyklos idėjos vėliau buvo įtrauktos į Europos ir JAV, į kurias emigravo daugelis jos dėstytojų ir studentų, švietimo programas. Gropius ir Marcelis Breueris, 1937–40 kartu dirbo JAV, iš čia po visą pasaulį pasklido ⇨ *funkcionalizmo* stilius, kurio skiriamuoju ženklu tapo 1925–26 Gropius'aus suprojektuotas △ mokyklos pastatas. 1972 naujame pastate Berlyne buvo įkurtas △ archyvas.

baulai, Bengalijos mistinė sekta, pabrėžianti laisvę nuo prievartos, doktrinų ir socialinių kastų. Vengia visų išorinių religinio garbinimo formų. Nėra asketai, siekia harmonijos tarp kūno ir dvasios poreikių.

△ tradiciją žodžiu perteikia guru (gūrai, t. y. mokytojai). Per pamaldas naudoja daug muzikos ir poezijos.

Bazilijus (apie 330–79), ***šv. Bazilijus,*** arba ***Bazilijus Didysis,*** Kapadokijos vienuolis, bazilijonų vienuolijos įkūrėjas. 370 išrinktas Cezarėjos vyskupu, priešinosi ⇨ *arijonų* erezijai. Parašė daug teologijos veikalų ir sukūrė šv. Bazilijaus liturgiją, kurią vartoja Stačiatikių bažnyčia. Šventė – sausio 2-oji.

Gimė Cezarėjoje, Anatolijoje, mokėsi Konstantinopolyje ir Atėnuose. Aplankė Egipto dykumos šventuosius atsiskyrėlius. Apie 358 Anatolijoje įstojo į vienuolyną. Sukūrė vienuolyno regulą, kuri rėmėsi bendru gyvenimu, malda ir darbu. Šios idėjos tapo graikų stačiatikių vienuolijos pagrindu. Jų veikiamas šv. Benediktas įsteigė panašią katalikų vienuoliją.

Norint pamokyti krikščionį, kaip jis turi gyventi, reikia ne tiek žodžių, kiek kasdienio pavyzdžio.

Iš ***šv. Bazilijaus*** kalbos

---

bazinė palūkanų norma (*ekon.*), palūkanų norma, kurią skaičiavimams naudoja komerciniai bankai. Pvz., didelei bendrovei gali tekti mokėti 1 ar 2 procentų palūkanas, o iš smulkaus skolininko bankas gali pareikalauti sumokėti 4 ar net 7 procentus. Anksčiau △ buvo pastovesnė, dabar jos dydį lemia trumpalaikių lėšų pasiūla ir paklausa.

bažnyčia, krikščionių kulto pastato tipas, taip pat visa krikščionių bendruomenė, arba ***Bažnyčia,*** – ir tam tikras jos padalinys ar konfesija, pvz., Katalikų bažnyčia arba Anglikonų bažnyčia. Pirmosios △ buvo pastatytos III a., valdant Romos imperatoriui šv. Konstantinui, kai liautasi persekioti krikščionis. Jos įrengtos pagal Romos bazilikų pavyzdį – turi centrinę navą, transeptus iš abiejų pusių ir apsidą gale. Dauguma Vakarų bažnyčių pastatytos rytų–vakarų kryptimi, jų altorius – rytų pusėje (nukreiptas Jeruzalės link). Bažnyčios kaip krikščionių visumos nariais laikomi ir gyvieji (Kovojanti bažnyčia), ir danguje esantys mirusieji krikščionys (Triumfuojanti bažnyčia).

Bažnyčios armija, Anglikonų bažnyčios religinė organizacija, kurią 1882 įkūrė Wilsonas Carlile'is (1847–1942) – pramonininkas, atsivertęs po to, kai žlugo jo tekstilės firma, ir 1880 tapęs dvasininku. △, įkurta evangelizacijai ir socialiniam darbui Londono lūšnynuose, plėtėsi kartu su Gelbėjimo Armija. Suteikė moralinę ir kitokią paramą daugeliui buvusių kalinių bei abiejų pasaulinių karų kareivių.

Bažnyčios tėvas, vienas iš ankstyvosios Krikščionių bažnyčios mokytojų ir rašytojų, pasižymėjęs mokytumu, pamaldumu, patirtimi ir šventu gyvenimu. Jie gyveno nuo I a. pabaigos iki VII a. pabaigos. Šį laikotarpį Nikėjos susirinkimas (325) dalija į priešnikėjinį ir ponikėjinį.

Priešnikėjinio laikotarpio Bažnyčios tėvai buvo Klemensas Romietis, Ignacijus Antiochietis, Polikarpas Smirnietis, Barnabas, Justinas Kankinys, Klemensas Aleksandrietis, Origenas, Tertulianas ir Kiprijanas. Tarp ponikėjinių △ yra Kirilas Aleksandrietis, Atanazas, Jonas Auksaburnis,

Eusebijus Cezarietis, Augustinas, popiežius Leonas I, Jeronimas, Grigorijus Turietis, popiežius Grigalius Didysis ir Beda.

bažnytinė teisė, teisės normos, reguliuojančios bažnyčios organizaciją ir veiklą. Anglijos Anglikonų bažnyčia turi specialius bažnyčios teismus, kurie △ ir vadovaujasi. Kiekviena vyskupija turi konsistorijos teismą ir teisę kreiptis į Kenterberio arba į Jorko arkivyskupą. Teismai sprendžia Anglikonų bažnyčios struktūros, nuosavybės, dvasininkų, pamaldų, doktrinos ir veiklos klausimus.

Beadle'is George'as Wellsas (1903–89), JAV biologas. Gimęs Vahu, Nebraskoje, 1946–61 buvo Kalifornijos technologijos instituto biologijos profesorius. 1958 kartu su Edwardu L. Tatumu apdovanotas Nobelio premija už biocheminės genetikos tyrinėjimus ir hipotezę „vienas genas – vienas fermentas" (vienas genas koduoja vieną fermentų rūšį).

Beale Dorothea (1831–1906), JAV moterų lavinimo reformatorė. Prisidėjo, kad būtų padidinti reikalavimai moterų lavinimui, kad būtų paaukštintas moterų mokytojų statusas.

Buvo Čeltenhemo moterų koledžo mokytoja (nuo 1858). 1892 Oksforde įkūrė šv. Hildos rūmus.

Beardas Charlesas Austinas (1874–1948), JAV istorikas ir progresistų judėjimo lyderis, aktyviai siekęs politinių ir socialinių reformų. Buvo žymiausias kritinės ekonomikos teorijos atstovas, parašė knygas „Jungtinių Valstijų konstitucijos ekonominė interpretacija" (*An Economic Interpretation of the Constitution of the United States,* 1913) ir „Jeffersono demokratijos ekonominės šaknys" (*The Economical Origins of Jeffersonian Democracy,* 1915). Kartu su žmona Mary parašė „Jungtinių Valstijų istorijos pagrindus" (*A Basic History of the United States,* 1944), vadovėlį susilaukusį daugelio leidimų.

Gimė netoli Kingstauno, Indianoje. 1904 Kolumbijos universitete įgijo daktaro laipsnį. 1917 pasitraukė iš Kolumbijos universiteto dėl nepakankamos akademinės laisvės. Prisidėjo prie Naujosios socialinių tyrimų mokyklos įkūrimo (1918).

beatifikacija (*Katalikų bažnyčioje*), pirmasis žingsnis ⇨ *kanonizacijos* link. Beatifikuotiems asmenims galima melstis, o prie jų vardų pridedamas „palaimintojo" titulas, pvz., palaimintasis Jurgis Matulaitis.

Beattie'is Johnas Hugh Marshallas (1915–90), britų antropologas. Jo kultūrų analizės darbai darė įtaką kitų disciplinų tyrinėtojams, ypač filosofams. Knyga „Kitos kultūros: socialinės antropologijos tikslai, metodai ir laimėjimai" (*Other Cultures: Aims, Methods and Achievements in Social Anthropology,* 1964) išversta į daugelį kalbų. 1953 △ tapo Oksfordo universiteto socialinės antropologijos lektoriumi, 1971 – Leideno universiteto Afrikos kultūrinės antropologijos ir sociologijos katedros vedėju.

Beauvoir Simone'a (1908–86), ***de Beauvoir,*** prancūzų rašytoja feministė. Rašytojo ir filosofo ⇨ *Jeano Paulio Sartre'o* žmona. Nuo penktojo iki devintojo dešimtmečio darė įtaką Prancūzijos intelektualiniam gyvenimui. Pagrindinės jos kūrinių temos buvo pasiaukojimas, asmens atsakomybė, socialinė ir politinė laisvė. Jos knyga „Antroji lytis" (*The Second Sex,* 1949), vienas iš pirmųjų svarbių feminisčių veikalų, yra enciklopedinė moterų vaidmens visuomenėje studija, joje nagrinėjama literatūra, mitologija ir istorija. △ tvirtina, kad priklausoma moterų padėtis atsirado dėl sistemingos jų priespaudos visuomenėje, kurioje vyrauja vyrai, ir kuri neigia jų nepriklausomybę, savitumą ir seksualumą.

Pasak △, moterys turi imtis atsakomybės už savo gyvenimą. Pasirinkimo ir savitumo problemas ji nagrinėja romanuose „Ji atėjo kad pasiliktų" (*She Came to Stay,* 1943) ir „Mandarinai" (*Mandarins,* 1954), kurie laikomi geriausiais iš jos prozos. Toms problemoms skirta daug vietos ir jos plačioje autobiografijoje; kai kas pranašauja, kad ji taps ilgaamžiškiausiu △ kūriniu. Čia ne tik nuoširdžiai ir gyvai perteikiama moters gyvenimas nuo gimimo iki senatvės, bet ir pateikiama XX a. intelektualinio gyvenimo istorija. Į šią seriją įeina „Pareigingos dukters memuarai" (*Memoirs of a Dutiful Daughter,* 1954), „Gyvenimo pradžia" (*The Prime of Life,* 1960), „Aplinkybių galia" (*The Force of Circumstances,* 1963) ir „Visa kas pasakyta ir padaryta" (*All Said and Done,* 1972). Knygoje „Adieux" pateikiami intymūs apmąstymai apie jos santykius su Sartre'u, o „Senatvėje" (*Old Age*) kritikuojamas visuomenės abejingumas seniems žmonėms.

Beccaria Cesare, Marese di Beccaria (1738–94), Milane gimęs italų filantropas. Prieštaravo mirties bausmei ir kankinimams. Propagavo lavinimą, kuris užkirsiąs kelią nusikaltimams. Darė įtaką anglų filosofui ⇨ Jeremy *Benthamui.* Pirmasis pavartojo frazę „didžiausia laimė didžiausiam žmonių skaičiui", tapusį ⇨ *utilitarizmo* devizu.

Beckettas Samuelis (1906–89), airių kilmės prozininkas ir dramaturgas, rašęs prancūzų ir an-

glų k. Jo drama „Belaukiant Godo“ (*En Attendant Godot*), pirmą kartą pastatyta Paryžiuje 1952, vėliau jo paties išversta į anglų kalbą (*Waiting for Godot*) ir pastatyta Londone 1955 ir Niujorke 1956, yra galbūt garsiausias ⇨ *absurdo teatro,* kur vaizduojama gyvenimo beprasmybė, pavyzdys. Šį žanrą plėtoja „Lošimo pabaigoje“ (*Fin de partie,* 1957) ir „Laimingose dienose“ (*Happy Days,* 1961). 1969 apdovanotas Nobelio literatūros premija.

Iš pradžių rašė prozą, buvo smarkiai veikiamas Jameso Joyce'o. Parašė pasisekimą turėjusių pjesių radijui, pvz., „Visa kas griūva“ (*All that Fall,* 1957) ir „Žarijos“ (*Embers,* 1959).

Becquerelis Antoine'as Henri (1852–1908), prancūzų fizikas, atradęs pirmąją radioaktyvumo apraišką – iš urano druskų sklindančius skvarbius spindulius. Nobelio premija (1903) kartu su ⇨ Marie ir Pierre'u *Curie.*

Beda (apie 637–735), arba ***Beda Garbingasis,*** anglų teologas ir istorikas bei metraštininkas. Gyveno Durhame ir Nortambrijoje. Parašė daug mokslinių, ypač teologijos ir istorijos, veikalų. Jo „Anglų genties bažnytinė istorija“ (*Historia ecclesiastica Gentis Anglorum,* 731) yra pagrindinis Anglijos istorijos nuo I a. pr. Kr. vidurio iki 731 šaltinis.

Gimęs Monkvearmauthe, Durhemo grafystėje, jis septynerių metų įstojo į tenykštį vienuolyną, vėliau persikėlė į Džerou (Jarrow). Apie 703 įšventintas kunigu. Vienas jo mokinių buvo Jorko arkivyskupas Egbertas.

begalybė, matematinis dydis didesnis už bet kokį pasirinktą nustatytą dydį; žymima simboliu ∞. Pagal susitarimą, dalijant bet kurį skaičių iš nulio, rezultatas yra begalybė.

begalinė progresija, matematikoje tai skaičių eilė, susidedanti iš nesuskaičiuojamai begalinės narių sekos. Seka $n, n^2, n^3...$ *duoda progresiją* $n + n^2 + n^3 +...$ Pvz., $1 + 2 + 3 +...$ yra diverguojanti begalinė aritmetinė progresija, o $8 + 4 + 2 + 1 + \frac{1}{2} +...$ yra konverguojanti begalinė geometrinė progresija ir jos suma artėja prie 16.

„bėgimas nuo savęs“ (*psichologijoje*), nenormali būsena, kai emocinio streso metu žmogus staiga pabėga iš namų, viską pamiršdamas apie savo normalų gyvenimą, ir įsivaizduoja esąs kitas asmuo. Ši būsena paprastai yra laikina, o jos priežastis tikriausiai yra slopinimas.

behaizmas, religija, kuri XIX a., persui ⇨ *Beha Olachui* vadovaujant, susikūrė iš musulmonų atskalos ⇨ *babizmo.* Jo doktrinos esmė – visi didieji religiniai vadai yra nežinomo Dievo apraiškos ir visi jų raštai – šventi. Kunigystės nėra: visiems behaistams skirta mokyti ir siekti suvienyti pasaulį. Šiuo metu pasaulyje yra apie 3,5 mln. behaistų. Behaistai ypač pabrėžia lygybę, nepriklausomai nuo religijos, rasės ar lyties. Narkotikai ir alkoholis draudžiami, kaip beje, ir viengungystė. Vedybos itin skatinamos, santuoka nefiksuojama, bet būtina gauti tėvų sutikimą. Behaistai turi melstis kiekvieną dieną, bet nustatytų maldų nėra. Nuo kovo 2-osios iki 20-osios visi suaugusieji iki 70 metų amžiaus pasninkauja nuo aušros iki saulėlydžio. Bendruomenei vadovauja renkamas organas – Visuotiniai teisingumo namai.

Beha Olachas, mirzos Huseino Ali (1817–92) titulas. △ buvo persas, įkūręs ⇨ *behaizmo* religiją. Beha Ulachas, arba liet. „Dievo šlovė“, skelbėsi pranašu, kurį numatęs ⇨ *Babas.*

Bellarmine'as Roberto Francesco Romolo (1542–1621), Italijos katalikų teologas. Kardinolas. Dėstė jėzuitų kolegijoje Romoje, nuo 1602 Kapujos arkivyskupas. Jo traktatas *„Disputationes de contraversiis fidei christianae“,* 1581–93, buvo svarbi XVI a. katalikybės apologija. 1930 paskelbtas šventuoju.

Bellas Danielis (g. 1919), JAV sociologas, 1968 išspausdinto projekto „2000-ųjų metų link“ (*Toward the Year 2000*) redaktorius. Projektas atspindi △ domėjimąsi naujausiąja istorija ir socialinėmis prognozėmis. Knygoje „Ideologijos baigtis“ (*The End of Ideology,* 1960) bandė įrodyti, kad Vakarai gerovės valstybės ir mišrios ekonomikos dėka priartėjo prie „ideologijos amžiaus pabaigos“. △ tvirtino, kad konfliktai tarp ideologijų dažniausiai yra tarptautiniai ir kylą besivystančiose šalyse. Knygoje „Dešinieji radikalai“ (*The Radical Right,* 1963) įrodinėjo, kad ⇨ *makartizmas* yra prie pliuralistinės visuomenės nepajėgusios prisitaikyti mažumos kraštutinybė. Knygoje „Kuriasi postindustrinė visuomenė“ (*The Coming of Post-Industrial Society,* 1973) pabrėžė mokslinių ir techninių žinių reikšmę socialiniam ir politiniam gyvenimui, pranašavo, kad didės mokslinio elito valdžia.

1958–69 △ dėstė Kolumbijos universitete, vėliau tapo Harvardo universiteto sociologijos profesoriumi. Iki dėstytojavimo buvo vienas žurnalo „Fortune“ žurnalistų.

Bellas Johnas (1928–90), anglų fizikas. 1964 sukūrė būdą, kuris leidžia patikrinti kvantinės te-

orijos požiūrį, kad dvi pradžioje susijungusios dalelės išlieka susijusios net tada, kai jos nutolsta viena nuo kitos. △ tyrė fundamentalias teorinės fizikos problemas ir prisidėjo prie dalelių greitintuvų kūrimo.

Vienas didžiausių mūsų laikų fizikos teoretikų, △ 30 metų dirbo CERN, Europos tyrimų laboratorijoje netoli Ženevos, Šveicarijoje. Jis nustatė, kaip matuoti išlikusius ryšius tarp kadaise glaudžiai susijusių dalelių, ir nurodė matematinius kriterijus, kurie turėtų būti tenkinami, jei tie ryšiai egzistuotų. Devintojo dešimtmečio pradžioje prancūzų tyrinėtojų grupė patikrino △ kriterijus ir atrado sąryšį tarp atsiskyrusių ir labai nutolusių dalelių.

Bello teorema, britų fiziko Johno Bello hipotezė, kad kadaise susijusias visatos dalis nežinoma sąveika (erdvė, laikas, judėjimas yra jos bruožai) tebesieja ir joms atsiskyrus, ir kad šios sąveikos poveikis perduodamas sparčiau, nei šviesos greičiu.

Belzebubas, Biblijos personažas. Senajame Testamente taip vadinamas filistiečių ir kitų semitų grupių garbinamas derlingumo dievas Baalas (⇨ *Baalai*). Naujajame Testamente – velnių vadas, kartais tapatinamas su Šėtonu, kartais laikomas jo pagrindiniu padėjėju (⇨ *velnias*).

Benaresas, Indijos miestas, ⇨ *Varanasis*.

bendrasis nacionalinis produktas, dažniausiai vartojamas turtingumo matas. △ – visų valstybės gatavų prekių ir paslaugų per metus piniginė vertė. Jis nustatomas prie ⇨ *bendrojo vidinio produkto* pridėjus pajamas, gautas iš užsienio, ir atėmus užsienio investuotojų valdomų šalies įmonių pajamas; dar ⇨ *nacionalinės pajamos*.

bendrasis vidinis produktas, bendra visų prekių ir paslaugų, valstybės ūkio pagamintų per metus piniginė vertė. Taigi △ apima šalyje esančių užsienio įmonių produkciją, tačiau neapima pajamų, gaunamų iš valstybei priklausančių įmonių, esančių užsienyje. Dar ⇨ *bendrasis nacionalinis produktas*.

Kadangi produkcija atsiranda dėl įmonių ir vartotojų išlaidų prekėms ir paslaugoms įsigyti bei gryno valstybės pelno, gaunamo iš importo, o pajamos (atlyginimai, uždarbis, palūkanos, nuoma ir procentai) – dėl prekių bei paslaugų produkcijos, △ galima matuoti arba kaip visos produkcijos vertės, arba kaip visų išlaidų, arba kaip visų pajamų sumą. Tačiau praktiškai šios trys sumos šiek tiek skiriasi, nes joms nustatyti reikia labai sudėtingų skaičiavimų. △ svyruoja, priklauso ir nuo ⇨ *prekybos* ciklo, ir nuo ⇨ *pragyvenimo lygio*.

Didžiojoje Britanijoje kasmetinis △ didėjimas yra pagrindinis ⇨ *ekonomikos plėtros* matas (procentais).

bendrija (*ekologijoje*) grupė augalų, gyvūnų ir kitokių organizmų, gyvenančių tam tikrame plote. Dažniausiai bendrijos skiriamos pagal vyraujančias savybes, pvz., pagal būdingas augalų rūšis (pakrantės medžių bendrija), arba išskirtinius fizinius bruožus (pvz., gėlųjų vandenų tvenkinių bendrija).

bendroji evoliucija, dviejų skirtingų rūšių sąveika per evoliuciją. Pvz., vabzdžiai ir žydinčios gėlės evoliucionavo kartu: vabzdžiams išsivystė straubliukai, tinkantys žiedadulkėms rinkti ir nektarui siurbti, o augalai išaugino žiedus ir chemines medžiagas, kuriais vilioja vabzdžius. △ vyksta todėl, kad abi organizmų grupės per milijonus metų dėl nuolatinio ryšio turi naudos.

bendroji lauko teorija (*fiz.*), teorija, bandanti paaiškinti keturias gamtos pagrindines ⇨ *jėgas* (stipriąją branduolinę, silpnąją branduolinę, elektromagnetinę ir gravitacijos) kaip vieną bendrą sąveiką.

Tyrimą pradėjo Albertas Einsteinas, o 1971 JAV fizikų Steveno Weinbergo ir Sheldono Glashowo, Pakistano fiziko Abduso Salamo ir kitų sukurta teorija atskleidė ryšį tarp silpnosios ir elektromagnetinės sąveikos. Kitas žingsnis yra sukurti teoriją (vadinamą didžiąja bendrąja sąveikos teorija), kuri susietų stipriąją, silpnąją ir elektromagnetinę (elektrosilpnąją) sąveiką. Galutinis žingsnis bus žengtas į šią schemą įtraukus ir gravitaciją. ⇨ *Superstygų teorijos* darbai rodo, kad tai gali būti galutinė visaties teorija.

Bendroji rinka, Europos ekonominės bendrijos pavadinimo trumpinys. Dabar ta organizacija vadinasi ⇨ *Europos Sąjunga*.

bendroji sąveikos teorija (*fiz.*) – bandoma sukurti teorija, kuri sietų stipriosios, silpnosios bei elektromagnetinės sąveikų teorijas. △ siekimas yra platesnės programos, bandančios sukurti ⇨ *bendrąją lauko teoriją*, kuri sujungtų visas gamtos sąveikas (tarp jų ir gravitaciją) į vieną sistemą, dalis.

Bendroji sutartis dėl tarifų ir prekybos (GATT; santrumpa iš anglų kalbos *General Agreement on Tariffs and Trade*), 1948 įkurtas Jungti-

nių Tautų skyrius, kuris, mažindamas tarifus, naikindamas kvotas ir apribodamas subsidijas, siekia skatinti tarptautinę prekybą.

Derybų raundas, prasidėjęs Urugvajuje 1986, turėjo panaikinti apribojimus pramoninėms prekėms, žemės ūkio gaminiams, tekstilei ir paslaugoms. Urugvajaus raundą buvo numatyta baigti 1990, tačiau 1990 gruodį jis įstrigo, nes derybininkams nepavyko sutarti dėl planų mažinti subsidijas ūkininkams. 1992 lapkritį Europos Bendrijos atstovas sutiko su ribotu žemės ūkio subsidijų mažinimu, tačiau be Prancūzijos vyriausybės pritarimo. Prieš šį planą protestavo Prancūzijos ir kitų Europos Bendrijos šalių ūkininkai.

bendroji žemės ūkio politika, Europos Sąjungos (ES) šalių ūkininkų finansinės paramos sistema. Svarbiausias paramos būdas yra minimalių kainų garantija daliai ūkininkų produkcijos.

△ tapo labai brangi 1970–90 metais ir sukėlė subsidijuojamų žemės ūkio produktų perprodukciją. Daugelį metų gaminta daug daugiau, negu buvo galima parduoti. Teko krauti į sandėlius „kalnus“ ir pilti „ežerus“ produkcijos. Sprendžiant šią problemą, buvo įgyvendinta daug △ „reformų“. Tačiau ir po 1990 tikėtina, kad △ politika liks labai brangi ES mokesčių mokėtojams.

bendrojo lavinimo mokykla, vidurinė mokykla, kuri be jokios atrankos priima bet kokių sugebėjimų moksleivius.

Dauguma vidurinio lavinimo mokyklų JAV ir buv. SSRS visada buvo △, didelė dalis Europos šalių, tarp jų Prancūzija ir D. Britanija, per XX a. 7 ir 8 dešimtmečius perėjo nuo atrankinės prie bendrojo lavinimo sistemos. Anglijoje tada lėtai įvyko svarbi vidurinio lavinimo reforma. Vietos valdžia iš valstybės dotacijų pakeitė „gramatines“ mokyklas (jose mokėsi 20 % gabiausių vaikų) ir vad. vidurines „modernias“ mokyklas (kur mokėsi kiti vaikai) bendrojo lavinimo mokyklomis, kuriose mokosi įvairių sugebėjimų vaikai. 1987 tik 3 % moksleivių lankė „gramatines“ mokyklas. Škotija ir Velsas perėjo visiškai prie bendrojo lavinimo, tik Š. Airijoje vyravo senoji atrankinė sistema.

bendrovė (*ekonomikoje*) kelių asmenų susivienijimas verslui. Yra atvirųjų ribotos atsakomybės bendrovių, bendrijų, bendrų įmonių, personalinių įmonių ir užsienio bendrovių filialų. Dauguma △ yra uždarosios; jos, skirtingai nuo atvirųjų, negali viešai platinti savo akcijų.

Pagal 1855 teisėjo lordo Bramwellio nuosprendį, tapusį precedentu, daugumos Britanijos bendrovių narių atsakomybę riboja jų turimos akcijų dalies dydis. Nutarimas suvienodino Britanijos teisę su Europos praktika, dar prieš tai pradėta plačiai taikyti JAV. Šis **ribotos atsakomybės principas** yra itin svarbus, kai tenka daugelio asmenų įnašais surinkti didelį kapitalą. Bendrovių veiklai vadovauja direktoriai, atviroji △ privalo turėti jų bent du, o tokių △ sąskaitas kasmet privalo tikrinti auditorius. Tarptautinių △, kurių įmonės veikia daugelyje šalių, plėtra XX a. antrojoje pusėje sukėlė daug prieštaravimų, nes jos, pvz., silpnos ekonomikos šalyse, griauna vietos rinką.

bendruomenė (*socialiniuose moksluose*), tapatybių ir bendrumo jausmas, kuris atsiranda priklausant tam tikrai vietai, organizacijai ar socialinei grupei. Ši koncepcija dominavo XX a. pirmosios pusės sociologiniame mąstyme ir paskatino ***bendruomenės studijų*** disciplinos įvedimą.

bendruomenės architektūra, judėjimas, įgalinantis gyventojus tiesiogiai dirbti su architektais, kai šie projektuoja ir stato jų nuosavus namus bei gyvenvietę. Pvz., gyvenamieji namai Baikeryje, Njukasle (D. Britanija), projektavo Ralph'as Erskine'as; Lewischamo gyvenamųjų namų savarankiškos statybos asociacijos darbai Londone, šių pradininku buvo Walteris Segalas; Bolonijos miesto (Italija) atgaivinimas; Liuveno universiteto (Belgija) statyba, vadovas Lucienas Krollas (g. 1927).

bendruomeninė žemė, nedirbama žemė, miškai ir ganyklos, kuriais dabar dažniausiai naudojasi visa kaimo bendruomenė. Joje žmonės iš seno rinkdavo vaisius, riešutus, nendres, šaknis, medžiojo paukščius bei žvėris, bendrai naudojo pievas, mišką; pvz., sausųjų Indijos regionų bežemiai iš △ gauna ~ 20 proc. metinių pajamų, didžiąją dalį maisto ir kuro. Buvo sukurtos taisyklės △ naudoti ir saugoti. Tačiau XX a. trečiojo pasaulio šalyse, o ir kitur, daug △ privatizavo ar įsigijo valstybė, o tas, kurios liko, pernelyg intensyviai naudoja bendruomenininkai.

Anglijoje žemvaldžiai XIV a. pradėjo △ atiminėti iš kaimo bendruomenių, arba jas aptverti. XV ir XVI a. vad. ⇨ *aptvėrimai* labai paplito. Tai sukėlė skurdą, žmonės prarado namus, sumažėjo kaimų gyventojų, prasidėjo maištai. Didesni įvyko 1536, 1569 ir 1608. Pagal Bendruomenių registracijos įstatymą 1965 visa likusi △, pvz., kaimų, žalieji plotai, turėjo būti įregistruota iki tam tikros datos; kitaip bendruomenė ją prarasdavo.

Bendruomenių rūmai, oficialiai žemesni, bet įtakingesni D. Britanijos ir Kanados ⇨ *par-*

lamento rūmai (kiti D. Britanijos parlamento rūmai – Lordų).

Jungtinės Karalystės △ turi 650 rinktų parlamento narių; kiekvienas jų atstovauja rinkiminei apygardai. Jų funkcijos yra diskutuoti ir priimti įstatymus bei atidžiai sekti vyriausybės veiklą.

Benediktas (apie 480 – apie 547), *šv. Benediktas,* Vakarų krikščionių vienuolijos pradininkas. Įkūrė Monte Cassino vienuolyną, įsteigė ⇨ *Benediktinų ordiną* bei parašė vienuolių gyvenimo regulą. Šventė – liepos 11-oji.

△, turtingų tėvų iš Nursijos, Umbrija, sūnus, buvo pasiųstas mokytis į Romą, bet iš šio miesto pabėgo ir vienatvėje bei askezėje praleido trejus metus. Įkūrė 12 vienuolynų netoli Subiaco, vėliau persikėlė į Monte Cassino. Prieš pat mirtį △ trumpam aplankė ostgotų karalius Totila, kurį jis atvertė į krikščionybę.

Benediktinų ordinas, Katalikų bažnyčios vienuolių ordinas, kurį VI a. įsteigė ⇨ *šv. Benediktas* Subiaco, Italijoje. Darė didelę įtaką viduramžių mokslui. Suklestėjo XIV a. pradžioje. Šv. Augustinas perkėlė △ į Angliją. Benediktinai įsteigė daugelį Oksfordo ir Kembridžo koledžų. Iki Reformacijos Anglijoje veikė beveik 300 benediktinų vyrų ir moterų vienuolynų, visi jie buvo uždaryti. Prancūzijoje išliko Anglijos novicijų namai. XIX a. išvyti iš Prancūzijos vienuoliai persikėlė į Angliją ir įkūrė vienuolynus Daunsaide, Empleforte ir Vulhemptone. Vienuoliai iš Pjerkuivivo, grįžę į Angliją 1882, ant cistersų vienuolyno griuvėsių atkūrė Bukfasto vienuolyną.

beneficijos, ankstyvųjų viduramžių Europoje – dovanos žeme ar pinigais Krikščionių bažnyčiai. Nuo XII a. – dvasininkijos pajamos, dar vėliau – pelningos bažnytinės vietos.

Valdant Karolingų dinastijai, △ buvo vadinama žemė, kurią senjoras sąlyginai duodavo valdyti vasalui už tarnybą; šia prasme jos dažnai neskiriamos nuo feodo.

Benjaminas Walteris (1892–1940), vokiečių literatūros kritikas marksistas ir eseistas. Rašė apie literatūrą, meną, kiną ir visuomenę. Laikomas vienu žymiausių XX a. kultūros kritikų. Tarp jo darbų – aforizmų ir esė rinkiniai „Vienpusio eismo gatvė“ (*Einbahnstrasse,* 1928) ir „Iliuminacijos“ (*Illuminationen*), po jo mirties išleistas kai kurių svarbiausių jo esė rinkinys. Jo kritika yra sudėtingas ir neįtikėtinas marksizmo bei žydų misticizmo mišinys. Atmetė ortodoksinio marksizmo pažiūras, buvo griežtas modernizmo šalininkas. Pagarsėjo esė apie Kafką, Brechtą ir Baudelaire'ą, taip pat apie visuomenės, meno ir technologijos santykį. Dar ⇨ *marksistinė estetikos teorija.*

Benthamas Jeremy'is (1748–1832), anglų filosofas, teisės ir visuomenės reformatorius, ⇨ *utilitarizmo* pradininkas. Jo moralės filosofijos esmę atspindi teiginys iš jo knygos „Dorovės ir įstatymų leidybos principai“ (*Principles of Morals and Legislation*, parašytos 1780, išspausdintos 1789), kad visų įstatymų tikslas turėtų būti „didžiausio žmonių skaičiaus didžiausia laimė“.

Bet kokia bausmė yra nesėkmė: bet kokia bausmė savaime yra bloga.

Jeremy's Benthamas
„Dorovės ir įstatymų leidybos pagrindai“
(*Principles of Moral and Legislation*)

△ tvirtino, kad bet kuris įstatymas naudingas tiek, kiek jis žmonėms teikia malonumo, gėrio ir laimės. 1776 išspausdino „Fragmentus apie vyriausybę“ (*Fragments on Government*). 1798 siūlė reformuoti įstatymą dėl vargšų, šie pasiūlymai tapo 1834 reformų pagrindu. 1817 „Parlamento reformos katekizme“ (*Catechism of Parliamentary Reform*) jis siūlė kasmetinius rinkimus, slaptą balsavimą ir visuotinę balsavimo teisę vyrams. Taip pat buvo kalėjimų reformos pradininkas.

△ buvo *laissez faire* ekonomikos šalininkas, savo „Palūkininkavimo apgynime“ (*Defence of Usury,* 1787) ir „Politinės ekonomikos vadovėlyje“ (*Manual of Political Economy,* 1798) teigė, kad jo „naudingumo principą geriausiai galima įgyvendinti leidžiant kiekvienam žmogui siekti savo tikslų ir nevaržant jo įstatymais“. 1792 tapo Prancūzijos Respublikos piliečiu.

Kai herojė išprotėja, ji visada rengiasi baltais šilkais.

beprotybė
Richardas Brinsley'is Sheridanas (1751–1816), airių dramaturgas ir politikas.
„Kritikas“ (The Critic)

---

beprotybė, sutrikusio proto būsena; kraštutinė aistra arba kvailumas. △ sinonimas ⇨ *pamišimas* nebevartojamas ⇨ *psichozei* apibūdinti, bet vartojamas medikų ir teisininkų apibūdinant protinius sutrikimus, su kuriais pacientai nelaikomi atsakingais už savo veiksmus.

Beprotystė

Beprotystė visada traukdavo dėmesį kaip baisi nelaimė, nepaisanti nei daktarų, nei vaistų. Ji stebino savo nekaltu kvailumu, išsiblaškiusiu genialumu, įžvalgumu, kūrybingumu ir vaizduote. Kai kas △ vertino kaip metodą, būdą veidmainystei pridengti.

Nesutariama dėl psichinių sutrikimų priežasčių ir gydymo. Kai kas net abejoja jų realumu. Septintojo dešimtmečio „antipsichiatrai" teigė, kad protinės ligos nėra ligos, o tik etiketė, lipdoma iškrypėliams. Gal tai, kas žinoma kaip schizofrenija, yra tik racionalus kovos su neracionalia visuomene būdas?

Velnio apsėdimas

Istorija yra užfiksavusi didelių pamišimo teorijos pakitimų. Antikos laikais sutrikęs elgesys buvo laikomas velnio apsėdimu. Graikų didvyrius furijos paversdavusios pasiutėliais. Krikščionybė pabrėžė antgamtinės △ idėją; į dvasinius sutrikimus imta žiūrėti kaip į Dievo ir velnio kovos dėl sielos rezultatus. Religinis pamišimas kartais buvo vertinamas kaip šventas, pasireiškiantis ekstazėmis ir pranašiškomis galiomis. Bet dažniausiai tai buvo laikoma velnio sukeltu blogiu.

△, kaip velnio apsėdimo idėja, buvo suabejota mokslo perversmo metu, kai visatą imta vaizduoti įprastiniais ir mechanikos terminais. Dar daugiau, po Trisdešimties metų bei Anglijos pilietinio karų susidarė nuomonė, nukreipta prieš religinį fanatizmą. Vyraujanti mintis neigė mistikų „apsireiškimus". Nuo tada „apsėstieji" buvo laikomi pamišusiais, o ankstyvuosius metodistus imta vadinti religinės manijos aukomis.

Kūno nesveikata

Nauja teorija buvo tobulesnė: ji △ laiko organiniu sutrikimu. Gydytojai rėmėsi graikų medicina; graikų skysčių teorija numatė įprastines vidines ir fiziologines sutrikusios būsenos priežastis. Niršto (geltonosios tulžies) perteklius sukelia maniją, per daug juodosios tulžies arba susikrimtimo gali sukelti depresiją. XVII a. gydytojai plėtojo šias idėjas, bet pačią „skysčio" mediciną puolė anatomai, kurie, įkvėpti naujosios, vad. mechaninės, filosofijos, į kūną žiūrėjo kaip į mašiną, kurios psichiniai sutrikimai priskiriami nervams.

Organinės teorijos šalininkai laikė save žmonėmis: △ nebegrėsė sielai. Žiūrint į pamišimą kaip į kūno negalavimą, buvo tikimasi pasinaudoti vaistais ir kitomis fizinėmis priemonėmis, pvz., kraujo nuleidimu, vidurių išvalymu, šokais ir panašiai.

Psichologinis sutrikimas

Kai šios somatinės iniciatyvos nepadėjo, atsirado naujas sąjūdis. Buvo teigiama, kad △ yra ne organinis, bet psichologinis sutrikimas – blogų įpročių ar traumų padarinys, todėl jis reikalaująs psichiatrinio gydymo. Tokios pažiūros irgi turi istoriją. Moralistai ir dramaturgai ilgai vaizdavo vidinius aistrų konfliktus, o Johnas Locke'as (1632–1704) △ aiškino kaip nesutramdomą vaizduotę.

Apie 1800 Philippe Pinelis (1745–1826, Prancūzija), Chiarugis (Italija), Williamas (1732–1822) ir Samuelis (1784–1857) Tuke'ai (Anglija) bei Reilis (Vokietija) teigė, kad pamišimą geriausiai galima pataisyti „moraline terapija", psichoterapija; buvo pabrėžiama tikslai ir žmoniškumas. Tam tinkamiausia vieta pripažinta pamišėlių prieglauda – jauki, izoliuota, tyli.

Berdiajevas Nikolajus (1874–1948), rusų filosofas, po 1917 revoliucijos dažnai kritikavęs oficialiąsias sovietų pažiūras. Nors 1919 buvo paskirtas Maskvos universiteto filosofijos profesoriumi, 1922 ištremtas už stačiatikybės gynimą. Žymesnės knygos: „Istorijos prasmė", 1923, ir „Žmogaus likimas", 1935.

Bergas Paulas (g. 1926), JAV molekulinės biologijos tyrinėtojas. 1972, naudodamasis kitų mokslininkų sukurtais genų jungimo metodais, sujungė ir suderino į vieną hibridą gyvūnų auglio viruso (SV40) DNR ir bakterinio viruso DNR. △ darbai sukėlė kitų tyrinėtojų būgštavimus ir iki šiol tebesitęsiančius ginčus. Nobelio chemijos premija už rekombinantinių DNR tyrimus (1980; kartu su ⇨ Walteriu *Gilbertu* ir ⇨ Fredericku *Sangeriu*).

Bergeris Johnas (g. 1926), kairuoliškų pažiūrų britų meno kritikas. Garsiausioje savo knygoje „Požiūriai" (*Ways of Seeing,* 1972) vertino meną ne pagal estetinius, bet greičiau pagal socialinius kriterijus. Taip pat kritikavo muziejus dėl to, kad saugo tai, kas iš prigimties trapu.

Bergius Friedrichas Karlas Rudolphas (1884–1949), vokiečių chemikas. Atrado kaip anglį paversti nafta ir medį – cukrumi. Nobelio premija (1931; su Carlu Boschu) už nuopelnus sukuriant aukštą spaudimą naudojančius pramoninius sintetinių medžiagų gamybos metodus.

Bergsonas Henris (1859–1941), prancūzų filosofas, tvirtinęs, kad realybės esmė yra laikas, kaip ir evoliucija. Pasak jo, laikas yra ne atskirų momentų suma, bet nuolatinis procesas, kurio metu vienas momentas nepastebimai persilieja į kitą. 1928 apdovanotas Nobelio literatūros premija.

Berkeley'is Georgas (1685–1753), airių filosofas ir dvasininkas. Kartu su ⇨ *Locke'u* ir ⇨ *Hu-*

Institucionalizacija

Ankstesniais amžiais pamišėlių namų buvo nedaug, pamišėliai dažniausiai buvo laikomi šeimose arba vaikščiojo laisvi. Nuo 1650 reikalai pasikeitė, ir neprotingi žmonės buvo vis labiau institucionalizuojami. „Uždarytųjų" (abiem prasmėm) ypač padaugėjo po 1800. D. Britanijoje apie 1800 prieglaudose buvo 5000 žmonių, apie 1900 jų padaugėjo iki 100 000, o 1950 jau buvo 150 000. Tuo metu apie 500 000 buvo pripažinta pamišėliais JAV.

Tokį masinį izoliavimą paskatino gero norintys reformatoriai. Pažangūs psichinės sveikatos profesionalai teigė, kad pamišėliais turėtų rūpintis tikslinės institucijos; geras jų personalas turėtų domėtis šiais žmonėmis, taikyti darbo terapiją; be to, jie būtų gydomi, jiems būtų sudaryta tinkama aplinka.

Bet taip neįvyko. Pamišėliai retai pasveikdavo. Prieglaudos pamažu prastėjo, tapdamos lyg šiukšlių dėžėmis nepagydomiems ligoniams. Psichiatrai pesimistai ėmė teigti, kad institucionalizuota priežiūra ištraukė į dienos šviesą tūkstančius beviltiškų degeneratų, kurie anksčiau slapstėsi. O kritikai ginčijo prieglaudų nepasisekimą dėl institucionalizavimo. Optimizmas blėso, ir fatalizmas užkrėtė psichinės sveikatos politiką. Tik šeštajame dešimtmetyje antipsichiatrų balsai įsiliejo į civilinės teisės gynėjų sąjūdį.

Gydymas kalbėjimu

Dabartiniais laikais atsirado naujų vilčių. Freudas iškėlė idėją gydyti kalbėjimu. Jis reiškė įsitikinimą, kad neurozių priežastis iškels į paviršių laisvi žodžių ir minčių junginiai. Freudas buvo atsargus ir stebuklingo išgijimo nesitikėjo; bet vienas kitas ligonis pasveiko. O vis dėlto jo žvilgsnis į pasąmonę davė nepaprastai gražių vaisių, ypač šeimos terapijos srityje.

Nauji gydymo būdai

Dvidešimtasis amžius pasižymėjo ir pažangia technika, greitai veikiančiomis procedūromis. Išmušė insulino terapijos valanda. Sukurta teorija, kad insulino injekcijomis sumažinus cukraus kiekį kraujyje, galėtų prasidėti konvulsijos ir koma, ir nuo to prasidėtų ligos atoslūgis. Ketvirtajame dešimtmetyje buvo iškelta kita panacėja – elektros konvulsijų terapija. Šiek tiek vėliau buvo sugalvota lobotomija ir leukotomija. Nuo to padėtis kiek pagerėjo. Bet ligos požymiai dar stipriau pasikartoja, atsiranda antrinių reiškinių, todėl pasitikėjimas tomis priemonėmis tučtuojau žlugo.

Užtai šeštojo dešimtmečio psichofarmakologijos laimėjimai buvo sutikti džiugiai: atrodė, kad psichiatrija rado savo peniciliną. Stabilizuoti elgesį, suteikti galimybę ligoniams įvertinti savo padėtį pasaulyje padėjo neuroleptikai – chlorpromizinas ir litijus (nuo maniakinių depresijų). Buvo labai giriama visuomenės globa, bet dabar jau matomi sunkumai ir vėl grįžtama atgal.

Psichiatrija taip ir lieka lyg griūvantis namas. Nepaisant neurologijos pažangos, mes vis dar per mažai suprantame tikrąsias protinės negalios priežastis.

Roy'us Porteris

me'u laikomas vienu žymiausių britų empirikų; jo filosofija taip pat skiriama subjektyviajam idealizmui (t. y. teorijai, kad niekas neegzistuoja už proto ribų). △ tvirtino, kad viską matantis Dievo protas sukuria nuolatinę daiktų egzistavimo regimybę. Kasdienio patyrimo objektai yra idėjų ir jutimų rinkiniai, iš čia jo posakis *„esse est percipi“* („būti reiškia jausti“). Nuo 1734 Cloine'o vyskupas.

Tiesos šaukiasi visi, bet tik nedaugelis ja remiasi

George'as Berkeley's
„Sairis“ (*Siris*)

Berlinas Isaiah'as (g. 1909), Latvijoje gimęs britų filosofas ir idėjų istorikas. 1920 kartu su šeima emigravo į Angliją, 1957–67 buvo Oksfordo universiteto socialinės ir politinės teorijos profesorius. Knygoje „Ežys ir lapė“ (*The Hedgehog and the Fox,* 1953) nagrinėjo Tolstojaus neįveikiamų istorijos jėgų teoriją, o „Istorinėje neišvengiamybėje“ (*Historical Inevitability,* 1954) ir „Keturiose esė apie laisvę“ (*Four Essays on Liberty,* 1969) kritikavo visas istorijos determinizmo formas. Žinomi ir jo darbai „Karlas Marxas“ (*Marl Marx,* 1939) bei „Vico ir Herderis“ (*Vico and Herder,* 1976).

Laisvė yra laisvė, o ne lygybė, sąžiningumas, teisėtumas, žmonių laimė ar rami sąžinė.

Isaiah'as Berlinas
„Dvi laisvės koncepcijos“ (*Two concepts of Liberty*)

Bernadeta (1844–1879), ***šv. Bernadeta,*** prancūzų šventoji. Gimė Lurde, Prancūzijos Pirėnuose. 1858 regėjo Mergelę Mariją oloje: ši tapo mal-

dingų kelionių centru. Sakoma, kad daug ligonių, įbridę į tenykščio šaltinio vandenį, išgijo. Jos šventė – balandžio 16-oji.

Bernardas Claude'as (1813–78), prancūzų fiziologas, eksperimentinės medicinos pradininkas. Įrodė, kad virškinama ne tik skrandyje, bet ir visoje plonojoje žarnoje. Atrado kasos virškinimo funkcijas, keletą kepenų funkcijų ir vazomotorinius nervus, kurie išplečia ir sutraukia kraujo kūnelius ir reguliuoja kūno temperatūrą. Taip jis sukūrė „milieu interieur" („vidinės aplinkos") terminą; jei ši stabili – gera sveikata.

Bernardas Klervietis (1090–1153), šventasis pranc. teologas, Katalikų bažnyčios veikėjas. 1115 Prancūzijoje įkūrė Klervo vienuolyną. Atgaivino ⇨ *Cistersų ordiną*. 1146 pamokslavo remdamas Antrąjį kryžiaus žygį ir pasmerkė kaip eretiką filosofą scholastą ⇨ *Abeliardą*. Skirtingai nei šis, tikėjimą traktavo itin mistiškai, parašė daug knygų apie dvasiškumą, svarbiausia jų – „Apie mylintį Dievą". Visuotinai pripažįstama, kad didelis jo atsidavimas Mergelei Marijai ir Kūdikėliui Jėzui paruošė kelią naujai dvasiškumo srovei, vad. ⇨ *devotio moderna*. Dažnai vaizduojamas su aviliu. Šventė – rugpjūčio 20-oji.

Bernoulliai, šveicarų giminė, iš kurios kilę daug XVII, XVIII ir XIX a. matematikų ir mokslininkų, visų pirma, broliai ***Jakobas*** (1654–1705) ir ***Johannas*** (1667–1748).

Jakobas ir Johannas pirmieji išbandė Leibnitzo sukurtus diferencialinio ir integralinio skaičiavimo pagrindus. Jakobas naudojo šį skaičiavimą tirdamas daugybės realiai susidarančių kreivių formas, tyrinėjo matematinę tikimybę (*„Ars coniectandi"*, 1713). Jo vardu pavadinti ***Bernoullio skaičiai.*** Johannas sukūrė eksponenčių skaičiavimą ir prisidėjo prie daugelio taikomosios matematikos sričių, taip pat ir prie gravitaciniame lauke judančių dalelių problemos sprendimo. Jo sūnus ***Danielis*** (1700–1782) dirbo su integralų ir diferencialų bei tikimyvių skaičiavimu, o fizikoje atrado vad. ***Bernoullio lygtį,*** arba ***Bernoullio judėjimo integralą,*** pagal kurį judančio skysčio slėgis tuo mažesnis, kuo greičiau skystis teka (tai paaiškina, kodėl lėktuvas, remdamasis savo sparno aerodinaminiu paviršiumi, skrenda). Šie ir kiti jo hidrodinamikos tyrinėjimai buvo išspausdinti knygoje *„Hydrodynamica"*, 1738.

Bernsteinas Basilis Bernardas (g. 1924), britų švietimo sociologas. Jo darbai itin paveikė mokytojų rengimą ir švietimo administravimą. △ paskelbė savo tyrimus mokslo straipsniais, daugelis jų išspausdinti knygoje „Klasė, kodai ir kontrolė, 1 t. Kalbos sociologijos teorinės studijos" (*Class, Codes and Controll. Vol. 1: Theoretical Studies in the Sociology of Language,* 1971). Jis pastebėjo, kad darbininkų vaikų kalba dėl jiems būdingo socialinio nepilnavertiškumo dažnai žymiai labiau suvaržyta, negu vidurinės klasės vaikų, tad tyrė, kaip socialinės šaknys veikia gebėjimą bendrauti su kitais. Jis pasiūlė „suvaržyto" ir „ištobulinto" kodų, arba kalbos formų, teoriją atitinkamai darbininkų vaikų ir vaikų iš vidurinės klasės kalbai aprašyti. Ši teorija neteigia, kad tarp socialinio statuso ir gebėjimo kalbėti yra tiesioginis ryšys, pasak jos, kalbos potencialą labiau formuoja kaip tik vaiko sąveikos ir socialiniai ryšiai bei šių poreikiai bendrauti.

1955–60 △ dėstė City Day koledže, Londone, vėliau dirbo Londono universitete, ten 1963 įsteigė sociologinių tyrimų padalinį.

Berriganai, Danielis (g. 1921) ir Philipas (g. 1924), JAV katalikų bažnyčios kunigai. Abu broliai buvo Vietnamo karo priešininkai. Jie įsiveržė į mobilizavimo biurą Katonsvilyje, Merilendo valstijoje, ir bandė napalmu sudeginti mobilizuojamųjų sąrašus. 1968 vienas jų buvo nuteistas trejus, kitas – šešerius metus kalėti, bet abu pasitraukė į pogrindį. Philipas su kitais 1972 buvo teisiamas dėl tariamo rengimosi pagrobti prezidento Nixono patarėją Henry Kissingerį ir sprogdinti vyriausybės įstaigas Vašingtone, nuteistas dvejus metus kalėti.

Bertholet Claude'as Louis (1748–1822), prancūzų chemikas. Tyrinėjo dažiklius ir baliklius (atrado balinantį chloro poveikį), nustatė amoniako sudėtį. Šiuolaikinė chemijos nomenklatūra remiasi △ ir ⇨ Antoine'o *Lavoisier* sukurta sistema.

Berzelijus Jonsas Jakobas (1779–1848), švedų chemikas. Tiksliai nustatė daugiau kaip 2000 junginių santykines atomines ir molekulines mases. 1813–14 sukūrė iki šiol tebevartojamą cheminių simbolių ir formulių sistemą ir pasiūlė atominės masės standartu laikyti deguonį. Be kita ko, atrado elementus cerį (1804), seleną (1817) ir torį (1828), pirmasis pagamino amorfinį silicį ir išskyrė cirkonį. Sukūrė ***izomerijos, alotropijos*** ir ***proteino*** terminus.

Besant Annie (1847–1933), anglų socialistų ir feminisčių veikėja. 1873 dėl laisvamaniškų pažiūrų išsiskyrė su vyru klerikalu, ėmė veikti kartu su radikaliu ateistu Charlesu Bradlaugh'u ir socia-

listų ⇨ *Fabijaus draugija*. Ji ir Bradlaugh išspausdino traktatą dėl gimstamumo kontrolės ir buvo persekiojami; iš jos buvo atimta teisė globoti dukrą. 1889 △ tapo ponios ⇨ *Blavatskajos* mokine. Nuo tada ėmė skelbti teosofiją, nukeliavo į Indiją. Būdamas Indijos nepriklausomybės šalininkė, 1898 įkūrė Centrinį indų koledžą, 1916 – Indijos savivaldos lygą, 1917 tapo Indijos nacionalinio kongreso partijos pirmininke. Jos knyga „Teosofija ir naujoji psichologija" (*Theosophy and the New Psychology*) buvo išspausdinta 1904.

△ buvo Walterio Besanto svainė.

besivystantis pasaulis, kitaip ⇨ *silpnos ekonomikos šalys.*

Besselis Friedrichas Wilhelmas (1784–1846), vokiečių astronomas ir matematikas. 1838 pirmasis tiesioginiais metodais nustatė apytikslį nuotolį iki žvaigždės, išmatuodamas Gulbės 61 žvaigždės paralaksą (metinį poslinkį). Matematikoje △ tyrė keletą funkcijų, dabar vadinamų ***Besselio funkcijomis.***

bestiarijus, iliustruota viduramžių pasakojimų apie tikrus ir mitinius gyvūnus knyga, skirta krikščioniškai moralei ugdyti. Iš pradžių šie pasakojimai būdavo perimami iš graikiško veikalo „Fiziologas" (*Physiologus*), kuriame buvo 48 tokie pasakojimai, parašyti Aleksandrijoje apie II a.

„Fiziologo" vertinimai į prancūzų, italų ir anglų kalbas datuojami XIII a., kai kurių variantai žinomi nuo IX a. Didelė dalis vėlesnio ir dabartinio V. Europos tautų gyvulinio folkloro kilo iš △, pvz., mitas apie feniksą, sudegantį, kad vėl atgimtų.

***beta* indeksas,** matematinis transporto tinklo komunikabilumo skaičiavimas. Vaizduojant tinklą kaip supaprastintą topologinį žemėlapį, sudarytą iš mazgų (jungčių arba vietų) ir linijų (atkarpų). △ skaičiuojamas mazgų skaičių dalijant iš linijų skaičiaus. Jei mazgų skaičius – *n*, linijų – *e*, △ apskaičiuojamas pagal formulę

$$b=\frac{n}{e}$$

Kuo didesnis indeksas, tuo geriau sujungtas tinklas. Jei *b* daugiau nei 1, grandinė baigta.

Bethe Hansas Albrechtas (g. 1906), vokiečių kilmės JAV fizikas, vienas pirmosios atominės bombos kūrėjų. Nobelio premija (1967) už žvaigždžių energijos tyrimą.

1933 △ išvyko iš Vokietijos į Angliją ir dirbo Manchesterio bei Bristolio universitetuose. 1935 persikėlė į JAV ir tapo Kornelio universiteto teorinės fizikos profesoriumi, per karą paskirtas Los Alamos laboratorijos, kūrusios atominę bombą, teorinio padalinio vadovu. Vėliau tapo įžymiu taikos šalininku, pvz., JAV vyriausybės Strateginės gynybos iniciatyvos, arba „Žvaigždžių karų" programos, priešininku.

Bettelheimas Bruno (1903–90), Austrijoje gimęs JAV vaikų psichologas. Čikagos universitete įsteigė vaikų su emociniais sutrikimais gydymo centrą ir rėmėsi principu, kad gydymo pagrindą sudaro teigiama namų aplinka. Reikšmingiausios jo knygos – „Meilės nepakanka" (*Love is Not Enough,* 1950), „Simuliantai nuo gyvenimo" (*Truants from Life,* 1954) ir „Sapnų vaikai" (*Children of the Dream,* 1962).

1933–35 kalėjo Dachau ir Buchenvaldo koncentracijos stovyklose, apie tai rašė knygoje „Informuota širdis" (*Informed Heart*). 1939 emigravo į JAV. Minėtinos knygos „Burtų nauda: pasakų reikšmė ir svarba" (*The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales,* 1976), „Pakankamai geri tėvai" (*A Good Enough Parent,* 1987). Nusižudė.

Beveridge'o pranešimas, populiarus Williamo Beveridge'o 1942 pranešimo „Socialinis draudimas ir su juo susijusios tarnybos" (*Social Insurance and Allied Services*) pavadinimas. Pranešime buvo suformuluoti 1945–50 leiboristų vyriausybės socialinių reformų įstatymų pagrindai.

△ taip pat vadinamas „Socialinio saugumo pranešimu". Pažymėtos 5 svarbiausios socialinės problemos: ligos, bemoksliai, susirgimai, nešvara ir skurdas. Beveridge'as pasiūlė socialinio draudimo „nuo lopšio iki kapo" schemą, rekomendavo sukurti valstybinę sveikatos tarnybą, socialinį draudimą ir socialinę paramą, šeimos išlaidų ir visuotinio įdarbinimo politiką.

Beza Théodore'as (tikr. De Besze, 1519–1605), prancūzų kilmės Reformacijos veikėjas. Apsigyvenęs Ženevoje, Šveicarijoje, dirbo kartu su vienu protestantų vadovų Jonu Calvinu, 1564 tapo jo įpėdiniu ir Evangelikų reformatų bažnyčios vadovu. Išvertė į lot. kalbą Naująjį Testamentą. Parašė pateisinimą dėl ⇨ *Serveto* sudeginimo.

„Bhagavadgita" (hindų k. – *Palaimintųjų giesmė*), religinė ir filosofinė sanskritu parašyta poema, datuojama anksčiau nei IV a. pr. Kr. *Mahabharatos,* vieno iš dviejų didžiųjų indų epų, šeštosios knygos dalis. △ – svarbiausias induizmo religinis veikalas.

bhaktis (sanskr. *atsidavimas dievui*), indų religinis sąjūdis, daugiausia siejamas su vaišnavizmo tradicija ir Višnaus garbinimu. Rėmėsi sen. induizmo doktrina, kad kiekvienas tyrai dievą mylintis žmogus gali būti išganytas be žynių tarpininkavimo. Pagrindinis iš senųjų šio sąjūdžio tekstų yra *Bhagavadgita,* bet labiausiai paplito daugiausia △ skelbiantys eilėraščiai ir dainos.

△ sąjūdis apie VI–VIII a. susikūrė P. Indijoje tarp alvarų poetų, vėliau jį skelbė Ramanudža (m. 1137). Š. Indijoje △ tapo socialinio protesto sąjūdžio dalimi, žymiausi jo veikėjai buvo ⇨ *Kabyras*, Tulsi Dasas (apie 1543–1623) ir Turkaramas (XVII a.). Bengalijoje populiariam △ sąjūdžiui, iš kurio vėliau susiformavo dabartinis Hare Krišna judėjimas, vadovavo ⇨ *Kaitanja*. Nanakas, veikiamas Kabiro įtakos, sukūrė sikhizmą.

Bhaktivedanta Swamis (1896–1977), indų religinis rašytojas ir mokytojas. Įkūrė tarptautinę Krišnos sąmonės draugiją. Išvertė daugybę Vedų tekstų, parašė jų komentarų. Šlovindamas krišnaizmą kaip universalią religiją, Vakarų šalyse padėjo platinti induizmą. Turėjo daugiau kaip 5000 mokinių ir įkūrė daugiau kaip 100 Hare Krišnos bendruomenių už Indijos sienų.

bhiku, budistų vienuolis, visiškai priklausomas nuo išmaldos ir vienuolių bendruomenės, arba samgos, paramos.

Biblija, judėjų ir krikščionių religijų šventraštis. Hebrajų △, kurią pripažįsta ir žydai, ir krikščionys, šie vadina ⇨ *Senuoju Testamentu*. Į ⇨ *Naująjį Testamentą* įeina tos knygos, kurias Krikščionių bažnyčia nuo IV a. pripažįsta kanoninėmis. Katalikų △ apima ir kai kuriuos ⇨ *apokrifus* (žr. ⇨ *kanonas*), arba antrojo kanono knygas (lent.).

Viskam yra metas, ir kiekvienam reikalui tinkamas laikas po dangumi.
Laikas gimti ir laikas mirti

Biblija
Mokytojo (Koheleto) knyga 3:1

Pirmasis visą △ į anglų kalbą 1535 išvertė kunigas Milesas Coverdale'as, o 1611 „Autorizuotoji versija“, arba „Karaliaus Jokūbo △“ dėl savo aiškumo ir kalbos grožio dar ilgai buvo populiari. 1959 Britanijos ir užsienio Biblijos draugijai revizavus „Autorizuotąją versiją“, atsirado Amerikoje plačiai paplitusi „Revizuota standartinė versija“. 1946 Britanijos bažnyčių konfederacija rekomendavo iš originalių hebrajiškų ir graikiškų tekstų iš naujo išversti △ į anglų kalbą. Šis darbas buvo dirbamas tolesnius du dešimtmečius, buvo išspausdinta Naujoji anglų △ (Naujasis Testamentas, 1961, Senasis Testamentas ir Apokrifai, 1970). Dar vienas naujas △ vertimas į anglų k. yra Jeruzalės △, 1966 išversta katalikų mokslininkų.

Kokia gi žmogui nauda, jeigu jis laimėtų visą pasaulį, o pakenktų savo gyvybei?

Biblija
Mt. 16:26

Misionieriai nuolat vertė △ į atverčiamų tautų kalbas, ir 1993 įvairios △ dalys buvo išverstos į 2000 kalbų, tarp jų – ir 329 visos △ vertimai. Atnaujinti △ leidimai lietuvių kalba yra „Šventasis Raštas“ (katalikų versija; 1998), ir „Biblija, Šventasis Raštas“ (ekumeninis leidimas, 1999).

Biblijos draugija, draugija Biblijai versti ir platinti. Keturios didžiausios jos atšakos yra Britanijos ir 1804 įkurta Amerikos, Škotijos Nacionalinė ir Nyderlandų Biblijos draugijos.

Biblijos kritika, Biblijos turinio ir šaltinių analizė. ***Žemesniojo lygmens,*** arba ***tekstinė, kritika*** siekiama atkurti pirminį tekstą. ***Aukštesniojo lygmens,*** arba ***dokumentinė, kritika*** nagrinėja autorystės, datavimo ir literatūrinių šaltinių problemas. ***Istorinė kritika*** siekiama patikrinti istorinę Biblijos turinio tikrovę remiantis archeologijos atradimais ir gretimų tautų istorijos duomenimis.

biheviorizmas, JAV susikūrusi psichologijos mokykla, kurios žymiausias atstovas buvo ⇨ Johnas B. *Watsonas*. Bihevioristai teigia, kad žmonių veiksmus galima paaiškinti kaip kokių nors veiksnių suformuotas sąlygines reakcijas, refleksus ar įpročius. Kiti garsūs bihevioristai: Clarkas Hullas (1884–1952), ⇨ Edwinas R. *Guthrie* ir ⇨ B. E. *Skinneris*.

bimetalizmas, pinigų sistema, kai du metalai, paprastai auksas ir sidabras, vienodomis teisėmis cirkuliuoja valstybės nustatytomis kainomis, yra naudojami kalyklose ir bet kokiais kiekiais gali būti legali mokėjimo priemonė. Tai – XIX a. sistema.

Binet Alfredas (1857–1911), prancūzų psichologas, 1889 Sorbonoje, Paryžiuje, įkūręs pirmąją Prancūzijoje psichologijos laboratoriją, o 1905 kartu su Theodore'u Simonu išspausdinęs pirmuosius vaikų ⇨ *intelekto testus*.

Biblijos knygos

Senasis Testamentas

knygos pavadinimas	*dalys*	*data*
Penkiaknygė		
Pradžios knyga	50	VIII a. pr. Kr. vidurys
Išėjimo knyga	40	950–586 m. pr. Kr.
Kunigų knyga	27	VII a. pr. Kr. vidurys
Skaičių knyga	36	850–650 m. pr. Kr.
Pakartoto įstatymo knyga	34	VII a. pr. Kr. vidurys
Istorinės knygos		
Jozuės knyga	24	apie 550 m. pr. Kr.
Teisėjų knyga	21	apie 550 m. pr. Kr.
Rūtos knyga	4	III a. pr. Kr. pabaiga
Pirmoji Samuelio knyga	31	apie 900 m. pr. Kr.
Antroji Samuelio knyga	24	apie 900 m. pr. Kr.
Pirmoji karalių knyga	22	550–600 m. pr. Kr.
Antroji karalių knyga	22	550–600 m. pr. Kr.
Pirmoji metraščių (kronikų) knyga	29	apie 300 m. pr. Kr.
Antroji metraščių (kronikų) knyga	29	apie 300 m. pr. Kr.
Ezros (Ezdro) knyga	10	apie 450 m. pr. Kr.
Nehemijo knyga	13	apie 450 m. pr. Kr.
Esteros knyga	10	apie 200 m. pr. Kr.
Išminties knygos		
Jobo knyga	42	600–400 m. pr. Kr.
Psalmynas	150	VI–II a. pr. Kr.
Patarlių knyga	31	350–150 m. pr. Kr.
Mokytojo (Koheleto, arba Ekleziasto) knyga	12	apie 200 m. pr. Kr.
Giesmių giesmės knyga	8	III a. pr. Kr.
Pranašų knygos		
Izaijo knyga	66	III a. pr. Kr. pabaiga
Jeremijo knyga	52	604 m. pr. Kr.
Raudų knyga	5	586–536 m. pr. Kr.
Ezechielo knyga	48	VI a. pr. Kr.
Danieliaus knyga	12	apie 166 m. pr. Kr.
Ozėjo knyga	14	apie 732 m. pr. Kr.
Joelio knyga	3	apie 500 m. pr. Kr.
Amoso knyga	9	775–750 m. pr. Kr.
Abdijo knyga	1	VI–III a. pr. Kr.
Jonos knyga	4	600–200 m. pr. Kr.
Michėjo knyga	7	III a. pr. Kr. pabaiga
Nahumo knyga	3	apie 626 m. pr. Kr.
Habakuko knyga	3	apie 600 m. pr. Kr.
Sofonijo knyga	3	III a. pr. Kr.
Agėjo knyga	2	apie 520 m. pr. Kr.
Zacharijo knyga	14	apie 520 m. pr. Kr.
Malachijo knyga	4	apie 430 m. pr. Kr.
Antrojo kanono knygos		
Tobito knyga		II a. pr. Kr. pradžia
Juditos knyga		II a. pabaiga – I a. pr. Kr. pradžia
Esteros knyga (graikiškoji)		IV a. pr. Kr.
Makabiejų pirma knyga		100 m. pr. Kr.
Makabiejų antra knyga		II a. pr. Kr. pabaiga
Išminties knyga		~ 100 m. pr. Kr.
Siracido knyga		prieš 180 m. pr. Kr.
Barucho knyga		~ I a. pr. Kr.
Danieliaus knyga (graikiškieji skyriai)		167–164 m. pr. Kr.

Naujasis Testamentas

knygos pavadinimas	*dalys*	*data*
Keturios evangelijos		
Mato	28	prieš 70 m.
Morkaus	6	70 m.
Luko	24	70–80 m.
Jono	21	90–100 m.
Apaštalų raštai		
Apaštalų darbai	28	70–80 m.
Laiškas romiečiams	16	120 m.
Pirmasis laiškas korintiečiams	16	54 m.
Antrasis laiškas korintiečiams	13	57 m.
Laiškas galatams	6	53 m.
Laiškas efeziečiams	6	140 m.
Laiškas filipiečiams	4	63 m.
Laiškas kolosiečiams	4	140 m.
Pirmasis laiškas tesalonikiečiams	5	50–40 m.
Antrasis laiškas tesalonikiečiams	3	50–54 m.
Pirmasis laiškas Timotiejui	6	prieš 64 m.
Antrasis laiškas Timotiejui	4	prieš 64 m.
Laiškas Titui	3	prieš 64 m.
Laiškas Filemonui	1	60–62 m.
Laiškas hebrajams (žydams)	13	80–90 m.
Jokūbo laiškas	5	prieš 52 m.
Pirmasis Petro laiškas	5	prieš 64 m.
Antrasis Petro laiškas	3	prieš 64 m.
Pirmasis Jono laiškas	5	90–100 m.
Antrasis Jono laiškas	1	90–100 m.
Trečiasis Jono laiškas	1	90–100 m.
Judo laiškas	1	75–80 m.
Apreiškimas Jonui	22	81-96 m.

biochemija, mokslas, nagrinėjantis gyvų organizmų cheminę sudėtį: proteinų (pavyzdžiui, fermentų), nukleino rūgščių, angliavandenių ir lipidų struktūrą bei reakcijas.

△ tyrimai įgalina vis geriau suprasti gyvosios materijos procesus – kaip iš maisto sintezuojamos reikiamos cheminės medžiagos, kaip išlaikoma ir gaminama energija, kaip organizmų savybės perduodamas per genetinę medžiagą. Didžioji medicinos tyrimų dalis nagrinėja šių procesų sutrikimus. △ taip pat padeda žemės ūkiui ir maisto pramonei (pvz., padėjo išplėsti fermentų gamybą ir nurodė, kaip juos naudoti).

bioekonomika, 1979 Čikagos ekonomisto Gary'o Beckerio paskelbta teorija, tvirtinanti, kad sociobiologijos sąvokas galima taikyti ir ekonomikai. Konkurencija ir savanaudiški interesai esą užkoduoti žmogaus genuose, dėl to kapitalizmas esanti efektyvi sistema, o vadinamieji socializmo

idealai, nesavanaudiškumas bei kolektyvizmas, esą priešingi žmogaus genetinei sandarai ir sukurią neefektyvią sistemą.

biofizika, mokslas, taikantis fizikos dėsnius biologiniams procesams aiškinti. Pvz., ⇨ *mechanikos* dėsniai padeda apskaičiuoti kaulų ir raumenų stiprumą, o ⇨ *termodinamikos* dėsniai – tirti energijos virsmus augaluose ir gyvūnuose.

biogenezė, biologijos terminas, kurį 1870 sukūrė anglų mokslininkas Thomas Henry's Huxley's. △ vadinama hipotezė, kad gyvoji materija atsiranda tik iš kitų panašių gyvosios materijos formų. Ši hipotezė beveik išstūmė priešingą spontaniško atsiradimo, arba ***abiogenezės,*** požiūrį, teigiantį,kad gyvybė gali atsirasti ir iš negyvosios materijos.

Iš esmės nesama jokios istorijos, tik biografija.

biografija
Ralphas Waldo Emersonas, 1803–82, JAV filosofas, eseistas ir poetas.
Esė „Istorija" (*History*)

---

biografija, žmogaus gyvenimo aprašymas. Kai žmogus aprašo savo gyvenimą, jis sukuria autobiografiją. △ gali sudaryti chronologiškai išdėstyti žmogaus gyvenimo faktai ir detalės, bet biografai paprastai siekia ir kruopščiai atkurti bei interpretuoti istorinius įvykius. Neoficialios △ (be aprašomojo sutikimo) dažnai sukelia teisinių ginčų tiek dėl faktų, tiek dėl jų interpretacijos.

Garsūs antikos biografai – Ksenofontas, Plutarchas, Tacitas, Svetonijus, taip pat Naujojo Testamento Evangelijų autoriai. Viduramžių biografams labiausiai rūpėjo religinis auklėjimas ir šventųjų bei kankinių kronikos. Iš pasaulietinių išgarsėjo frankų vienuolio Einhardo (apie 770–840) imperatoriaus Karolio Didžiojo △, valų vienuolio Aserio (mirė apie 910) „Alfredas" ir Boccaccio „Petrarca".

Anglijoje tikras △ pradėta rašyti ankstyvuoju Tudorų valdymo laikotarpiu. Tada pasirodė tokie veikalai, kaip „Seras Thomas More'as" (*Sir Thomas More*), parašytas jo žento Williamo Roperio (1498–1578). Nuo XVIII a., išėjus Samuelio Johnsono „Žymiausių anglų poetų gyvenimams" (*Lives of the Most Prominent English Poets 1779–81*) bei Jameso Boswello rašytai Johnsono biografijai, 1791, △ tapo savarankišku literatūros žanru. Pagarsėjo XIX a. biografai Robertas Southney's, Elizabeth Gaskell, G. H. Lewesas, J. Morley's ir Thomas Carlyle'is. Bendra XIX a. △ tendencija – mažareikšmių detalių gausa ir asmeniškiausių faktų nutylėjimas. Lyttono Strachey'o „Žymieji viktoriečiai" (*Eminent Victorians*) atvėrė naują nuoširdžių △ erą.

Iš XX a. britų biografų pažymėtini Richardas Ellmennas (1918–87), Andre Maurois (Jameso Joyce'o ir Oscaro Wilde'o △), Michaelas Holroydas (g. 1935, Lyttono Strachey'o ir George'o Bernardo Shaw △) ir Elizabeth Longford (karalienės Viktorijos ir Wellingtono △).

Pirmąjį ***biografijų žodyną*** anglų k. parašė Pierre'as Bayle'is. XIX a. visoje Europoje ėmė plėtotis nacionalinės △ žanras, o Anglijoje buvo išspausdintas „Anglų nacionalinis biografijų žodynas" (*English Dictionary of National Biography,* 1882). 1928 išėjo „Amerikos biografijų žodynas" (*Dictionary of American Biography*).

Žmogaus biografiją turėtų rašyti didžiausias jo priešas.

biografija
Arthuras Jamesas Balfouras,
pirmasis Balfouro grafas, 1848–1930.
Observer, 1927 01 30

---

bioinžinerija, inžinerijos metodai, taikomi biologijai ir medicinai. Dažniausi pavyzdžiai – dirbtinės galūnės, sąnariai ir organai, pvz., klubų sąnariai ar širdies vožtuvai.

biologija, mokslas apie gyvybę. Griežtai kalbant, △ apima visus mokslus apie gyvybę – anatomiją ir fiziologiją, citologiją, zoologiją ir botaniką, ekologiją, genetiką, biochemiją ir biofiziką, gyvūnų elgesio tyrimus, embriologiją, augalų auginimą ir daugelį kitų disciplinų. Svarbi dešimtojo dešimtmečio biologinių tyrimų šaka turėtų būti tarptautinis ⇨ *žmogaus genomo projektas* – bandymas atskleisti visą žmogaus 23 chromosomose esantį genetinį kodą.

biologinė įvairovė, ***bioįvairovė,*** visos Žemės gyvūnų, augalų ir mikrobų rūšių įvairovė. △ apima ir gentinę įvairovę rūšies viduje, ir rūšis palaikančių ekosistemų įvairovę. Išlaikyti △ svarbu ir ekologiniu, ir išteklių (pvz., išteklių naujiems vaistams kurti ar naujoms kultūroms išvesti) požiūriu. Tyrimai leidžia manyti, kad △ yra žymiai didesnė, nei buvo manoma iki šiol, ypač smulkių organizmų, pavyzdžiui, spėjama, kad atrasta tik 1–10 % pasaulio bakterijų rūšių. Manoma, kad XX a., kai daug kur buvo nuniokota natūrali gam-

tinė aplinka, △ pradėjo menkėti sparčiau, negu kada nors anksčiau.

△ terminas patraukė dėmesį 1992, kai daugiau kaip 100 valstybių vadovai per Pasaulinį šalių vadovų susitikimą Brazilijoje pasirašė tarptautinę △ išsaugojimo konvenciją. Ji kvietė pramonines valstybes teikti finansinę ir technologinę pagalbą besivystančioms šalims, kuri padėtų joms išsaugoti ir išlaikyti gamtos išteklius ir gauti naudos iš išaugusios laukinių rūšių genų bei kitų organinių junginių paklausos. Tačiau konvencijos reikšmė sumažėjo, kai JAV, būgštaudamos pažeisti biotechnologijos patentus ir licenzijas, atsisakė ją pasirašyti.

biomasė, bendra kuriame nors plote gyvenančių organizmų kūnų masė. Galima skaičiuoti konkrečios rūšies △ (pvz., sliekų biomasę) arba bendrą daugelio rūšių △ (pvz., žolių biomasę). Galima apskaičiuoti ir visą globalinę augalų △. Tai padeda tirti organizmų sąveikas, šių sąveikų stabilumą ir populiacijų dydžio kitimą.

Deginant natūralių ekosistemos zonų, miškų arba pievų △, kasmet su anglies dvideginiu išsiskiria po 3,5 milijono tonų anglies, tai sudaro daugiau kaip 40 % pasaulyje per metus pagaminamo anglies dvideginio.

Biotas Jeanas (1774–1862), prancūzų fizikas, tyręs šviesos poliarizaciją. 1804 darydamas vieną pirmųjų Žemės atmosferos tyrimų, oro balionu pakilo į 5 km aukštį.

biotechnologija, gyvų organizmų naudojimas maisto, vaistų ir kitų produktų gamybai. Kepimas ir alaus darymas sietinas su mielėse esančiais fermentais, pienui paversti sūriais ir jogurtais taip pat jau seniai naudojamos kelios bakterijų ir grybų rūšys. Dabar svarbiausi fermentai dažniausiai išgaunami iš ląstelių arba gaminami dirbtinai.

Viena iš dabartinių △ raidos atšakų – ⇨ *genų inžinerija*, kai iš vienaląsčių organizmų su pakeista DNR gaminamas insulinas ir kiti vaistai.

bioritmai, ***biologiniai ritmai,*** hormonų reguliuojami kai kurių augalų ir gyvūnų fizinės būklės ir veiklos sezoniniai ritminiai pokyčiai. Pvz., žiemos miegas, pavasarinis augalų žydėjimas ir augimas, periodiška paukščių migracija. Patys hormonų pokyčiai dažnai atspindi pakitusį dienos ilgumą (fotoperiodizmas), jie praneša augalui arba gyvūnui, koks metų laikas. Kiti bioritmai yra įgimti ir nepriklauso nuo išorinių stimulų, pvz., 24 valandų arba paros ritmas, 28 dienų, arba Mėnulio fazių, ciklas, kai kuriems organizmams būdingas metų ritmas.

Šie įgimti △ susiję su vidiniu biologiniu laikrodžiu, dar menkai ištirtu. Dažniausiai veikia abiejų tipų △. Daugelis paukščių turi ir Mėnulio fazių ritmą, kuris paruošia juos veisimosi sezonui, ir fotoperiodinę reakciją. Pasak vienos moksliškai neįrodytos teorijos, žmogaus veiksmus valdo trys △: ***intelektualinis*** (33 dienos), ***emocinis*** (28 dienos) ir ***fizinis*** (23 dienos). Kai kurios kiekvieno ciklo dienos laikomos „kritinėmis“, arba ypač sunkiomis, kai sutampa su kito ciklo kritinėmis dienomis.

Byron Augusta Ada (1815–51), anglų matematikė, kūrusi programas ⇨ Charleso *Babbage'o* analizės mašinai. 1983 jos vardu buvo pavadinta nauja aukštesnio lygmens kompiuterinė kalba ADA. Poeto lordo Byrono duktė.

Bismarkas Ottas Eduardas Leopoldas (1815–1898), kunigaikštis, vokiečių politikas, Prūsijos ministras pirmininkas (1862–90) ir Vokietijos imperijos kancleris (1871–90). Vykdė agresyvią ekspansijos politiką, kariavo su Danija (1863–64), Austrija (1866) ir Prancūzija (1870–71), suvienijo Vokietiją.

△ siekė įtvirtinti Prūsijos pirmenybę Vokietijoje ir sumenkinti Austrijos įtaką. Jis turėjo Austrijos paramą per pergalingą karą su Danija, vėliau, 1866, stojo į karą su Austrija bei jos sąjungininkais ir, laimėjęs vad. Septynių savaičių karą, privertė Austriją išstoti iš Vokietijos sąjungos. 1867 suvienijo Šiaurės Vokietijos valstybes į Šiaurės Vokietijos konfederaciją, kurios kancleriu pats tapo. Per Prancūzijos–Prūsijos karą (1870–71) įveikė Napoleono III valdomą Prancūziją. 1871 paskelbė Vokietijos imperiją ir aneksavo Elzasą bei Lotaringiją. Bandydamas įtvirtinti laimėjimus, 1881 sudarė Trilypę sąjungą su Austrija ir Italija. Dėl šalies vidaus problemų tvarkant santykius su Katalikų bažnyčia bei socialistų judėjimu imperatorius Wilhelmas II 1890 kovo 18 d. privertė jį atsistatydinti.

biudžetas, numatomas kieno nors pajamų ir išlaidų planas tam tikram laikotarpiui.

Valstybės △ – jos vyriausybės pajamų ir išlaidų metų ar didesniam laikotarpiui sąmata. Paprastai atsižvelgia į planuojamus mokesčių pokyčius ir ūkio plėtrą. Neretai sudaromi laikinieji △, ypač dramatiškų ūkio pokyčių atvejais. Vyriausybės kartais kaip makroekonominės politikos priemonę dirbtinai sukuria biudžeto deficitą arba perteklių.

biurokratija, organizacija, kurios struktūrą didele dalimi lemia rašytinės taisyklės ir tarnybų hie-

rarchija; plačiąja prasme – visos administravimo formos, siaurąja – pareigūnų valdžia.

Ankstyvųjų Mesopotamijos, Egipto ir Kinijos valstybių organizacija buvo hierarchinė, ten ėmė klostytis biurokratinio valdymo tradicijos. Vokiečių sociologas ⇨ Maxas *Weberis* teigė, kad pramoninių visuomenių △ didėjimas yra neišvengiama poslinkio nuo tradicinės valdžios prie racionalios teisinės organizavimo ir valdymo sistemos išraiška. Weberio manymu, △ nustato legalios valdžios ir jai pavaldžių piliečių santykius. Šiuos apibrėžia raštu išdėstytos teisės ir pareigos.

Dabar linkstama pabrėžti △ nelankstumą ir griežtą paklusnumą taisyklėms – taigi šis terminas daugiausia vartojamas kritikai, o ne pirmine neutralia prasme.

bivalentiškumas, logikos dėsnis, tvirtinantis, kad kiekvienas teiginys yra arba teisingas, arba klaidingas.

Jei △ principas – teisingas, tai vienintelė įmanoma tėra dvireikšmė logika, kur dvi pagrindinės teisingumo vertės yra teisingumas arba klaidingumas. Jei šis principas klaidingas, galimos daugiareikšmės logikos. Tada teiginiai gali turėti reikšmes: „kiek žinoma, teisingas", „kiek žinoma, klaidingas", „būtinai teisingas", „būtinai klaidingas".

Teiginys „kiekvienas teiginys yra arba teisingas, arba klaidingas" yra viena iš vadinamojo negalimo trečiojo dėsnio formų.

Bjerknesas Vilhelmas Firmanas Korenas (1862–1951), norvegų meteorologas. Per I Pasaulinį karą dirbo norvegų meteorologinėse stotyse. Paskelbė poliarinių frontų teoriją – visų dabartinių oro prognozių ir meteorologijos tyrimų pagrindą. Sukūrė hidrodinaminius vandenynų ir atmosferos modelius. Atrado, kaip statiškai apskaičiuoti oro sąlygas.

Blackas Davidsonas (1884–1934), kanadiečių anatomas. 1927, būdamas Jungtinio Medicinos koledžo Pekine profesorius, jis atkasė vieno iš žmonijos protėvių, vad. Pekino žmogaus, palaikus.

Blackas Jamesas (g. 1924), britų fiziologas. Nuo 1978 Wellekome medicinos tyrimų laboratorijos (netoli Londono) direktorius. Su kitais sukūrė beta blokatorius, mažinančius širdies susitraukimų dažnį, ir vaistus nuo opų. Nobelio premija (1988) kartu su JAV mokslininkais Gertrude'a Elion (g. 1918) ir George'u Hitchingsu (g. 1905).

Blackas Jamesas (1728–99), škotų fizikas ir chemikas. 1754 atrado anglies dvideginį ir pavadino jį „fiksuotu oru" (t. y. surištu oru). 1761 tyrinėjo fazinio virsmo bei specifinę šilumą ir padėjo pagrindą savo mokinio Jameso Watto darbams.

Gimė Bordo, Prancūzijoje, gydytojo kvalifikaciją įgijo Edinburge. Paruošė kelią chemikams Henry'ui Cavendishui, ⇨ Josephui *Priestley'ui* ir ⇨ Antoine'ui *Lavoisier*.

Blackettas Patrickas Maynardas Stuartas, baronas Blackettas (1897–1974), britų fizikas. Nobelio premija (1948) už kosminių spindulių tyrimus ir Wilsono kondensacinės kameros patobulinimą.

Blackingas Johnas (1928–90), britų antropologas ir etnomuzikologas, tyrinėjęs ryšius tarp muzikos ir kūno judesių bei tarp visuomenės ir muzikos organizavimo tvarkos. Nuo 1970 buvo Karalienės universiteto Belfaste socialinės antropologijos profesorius, ten įsteigė etnomuzikologijos centrą. Labiausiai skaitoma jo knyga „Kiek muzikalus žmogus?" (*How Musical is Man?*, 1973).

Blake'as Williamas (1757–1827), anglų poetas, dailininkas, grafikas ir regėtojas. Jo poezijos rinkiniuose „Nekaltybės dainos" (*Songs of Innocence,* 1789) ir „Patirties dainos" (*Songs of Experience,* 1794) nuostabiomis fantazijomis ir simboliais reiškiama dvasinė išmintis. Pranašysčių knygų „Dangaus ir pragaro vedybos" (*The Marriage of Heaven and Hell,* 1790), „Amerika" (*America,* 1793) ir „Miltonas" (*Milton,* 1804) prasmė suvokiama tik kruopščiai į ją gilinantis. △ sukūrė naujas grafikos ir tapybos komponavimo formas.

△ gimė Souhe, Londone, 1771–78 mokėsi grafikos. Iliustravo Bibliją, Dante's ir Shakespeare'o veikalus bei savo paties poemas. Žmonių figūros jo graviūrose labai raumeningos ir ištemptos. Paskutiniais gyvenimo metais jis turėjo keletą pasekėjų, vadinusių save „senaisiais", tarp jų Samuelį Palmerį. Dar vienas jo gerbėjas buvo Henry's Fuselis. Charlesas Parry's (1848–1918) sukūrė muziką Blake'o poemai „Jeruzalė" (*Jerusalem,* 1820).

Blau Peteris (g. 1918), JAV sociologas. Tyrinėdamas organizacijas, ypač biurokratines, įrodė, kad abipusių įsipareigojimų sistema gali suformuoti socialinius ryšius ir kad sumažinus formalią kontrolę galima pasiekti, jog darbuotojai siūlytų daugiau sprendimų variantų. Žymesni jo darbai „Biurokratijos dinamika" (*The Dynamic of Bureaucracy,* 1952) ir „Apie organizacijų prigimtį" (*On the Nature of Organizations,* 1974).

Blavatskaja Jelena Petrovna (mergautinė pavardė ***Hahn,*** 1831–91), rusų mistikė, įkūrusi Te-

osofų draugiją (žr. ⇨ *teosofija*), kurios būstinė buvo Indijoje netoli Madraso. Tibete ji lavinosi dvasiškai, vėliau tapo budiste. Žymesni jos darbai – „Izidė be šydo" (*Isis Unveiled,* 1877) ir „Slaptoji doktrina" (*The Secret Doctrine,* 1888). 1885 Londono psichikos tyrimų draugija paskelbė ją šarlatane.

Blochas Felixas (1905–83), šveicarų ir JAV fizikas, 1946 sukūręs branduolio magnetinio rezonanso (BMR) spektroskopinės analizės metodą. Už šį darbą jam kartu su JAV fiziku Edwardu Purcellu (g. 1912) buvo įteikta Nobelio premija (1952).

Blochas Konradas (g. 1912), Vokietijoje gimęs JAV chemikas, tyręs cholesterolą. Naudodamas anglies radioizotopą 14C (radioaktyvią anglį), Blochas atrado būdą, kaip kūnas perdirba acto rūgštį į cholesterolą bei to proceso etapus. Už šiuos tyrimus Blochui kartu su Feodoru Lynenu (1911–79) paskirta Nobelio premija (1964).

Blochas Marcas (1886–1944), prancūzų istorikas, ⇨ *Analų mokyklos* lyderis. Nuo 1936 Sorbonos ūkio istorijos profesorius. Daugiausia tyrinėjo vid. amžių Europos istoriją. Disertacijoje „Karaliai ir baudžiauninkai" (*Roys et serfs,* 1920) bei knygoje „Feodalinė visuomenė" (*La Societe feodale,* 1939–40) nagrinėjo laisvės ir baudžiavos santykius. Manė, kad visuomenės socialinė struktūra ir tikėjimų sistema tokios pat svarbios istorijos studijoms, kaip ir teisė bei politinių institucijų veikla. Pirmasis plačiau naudojo lyginamąjį tyrimo metodą.

Per II pasaulinį karą nušalintas nuo dėstymo, 1943 tapo Pasipriešinimo nariu, 1944 vokiečių buvo suimtas ir sušaudytas.

blogis, tai, kas bloga ar kenksminga žmonėms ir gyvūnams. Iš tradicijos blogis dalijamas į moralinį ir natūralųjį. ***Moralinis blogis*** kyla dėl žmogaus veiksmų, tuo tarpu ***natūralusis blogis*** nepriklauso nuo žmogaus, pvz., žemės drebėjimai ar epidemijos. ***Blogio problema*** yra ta, kad, jei pasaulį sukūrė tobulas ir visagalis Dievas, sunku paaiškinti blogio buvimą.

Be to, blogį galima laikyti iliuzija arba tikrove; jei blogis yra realus, jis gali būti arba teigiamas (⇨ *manicheizmo* požiūris), arba neigiamas – tai gėrio nebuvimas, kaip kad tamsa yra šviesos nebuvimas (šv. ⇨ *Augustino* iš Hipono požiūris).

Bloomfieldas Leonardas (1887–1949), JAV kalbininkas, 1927–40 Čikagos, o nuo 1940 Jeilo universitetų profesorius. Atliko daug lauko tyrimų. Daugiausia tyrė tagalų (Filipinuose) ir Š. Amerikos indėnų kalbas. Jo knyga „Kalbos" (*Languages,* 1933) laikoma kalbotyros klasika; joje kruopščiai analizuojama lingvistikos tyrimų teorija ir metodologija.

△ siekė paversti kalbotyrą moksline disciplina, todėl naudojo bihevioristinę tyrinėjimo sampratą ir domėjosi tik tuo, ką galima stebėti ir išmatuoti, tai yra, tyrė kalbos formą (fonologiją, sintaksę ir morfologiją), o ne jos prasmę (semantiką). Pabrėžė, kad tirti reikėtų labiau šnekamąją, o ne rašomąją kalbą. Tvirtino, kad kalbos garsai ir formos visada turi būti traktuojami kaip išbaigtos sistemos dalys, o jų laipsniškos kaitos istorija, XIX a. buvusi filosofijai svarbiausia, nėra teoriškai svarbi. △ idėjos dominavo JAV lingvistikoje iki šeštojo dešimtmečio pabaigos, kai pasirodė ⇨ Noamo *Chomsky'o* idėjos.

Bloomo taksonomija, trys švietimo tikslai, suformuluoti JAV psichologo B. S. Bloomo (g. 1911). Pažintinis švietimo tikslas susijęs su žiniomis ir jų pritaikymu, jausminis – su jausmais ir vertybėmis, o psichomotorinis – su fiziniais ir manipuliavimo įgūdžiais.

Mes visi lygūs savo begaliniu nežinojimu.

Karlas Popperis, austrų filosofas

„Prielaidos ir jų paneigimai" (*Conjectures and Refutations*)

Blumsberio grupė, Blumsberyje, netoli Londono, susibūręs anglų rašytojų ir menininkų būrelis, klestėjęs trečiame XX a. dešimtmetyje. Būrėsi leidėjo Leonardo Woolfo (1880–1969) ir jo žmonos prozininkės Virginia'os Woolf namuose. △ priklausė dailininkai Duncanas Grantas ir Vanessa Bell, biografas Lyttonas Strachey's, meno kritikai Rogeris Fry ir Clive'as Bellas bei ekonomistas ⇨ Maynardas *Keynesas*. Jų novatoriški modernistiniai kūriniai buvo svarbi anglų meno avangardo dalis. Dėl savo dėmesio glaudiems tarpusavio ryšiams ir išrankaus požiūrio į tų laikų kultūrą dažnai buvo kaltinami elitiškumu.

Taip pat skeptiškai vertino ir socialines bei politines tradicijas, normas ir religinę praktiką.

Boasas Franzas (1858–1942), Vokietijoje gimęs JAV antropologas. 1888, kai pradėjo dirbti Klarko universitete, buvo vienas pirmųjų Amerikos antropologų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą. Pabrėžė „keturių sričių", t. y. etnologijos, lingvistikos, fizinės antropologijos ir archeologijos, studijų būtinybę, – tik tada esą sugebi aptarti kokią nors kultūrą ar lyginti kelias.

Moralinis blogis ir žmogaus prigimtis

Blogį dažnai skirsto į moralinį ir natūralų. Moralinį sukelia žmonių veiksmai, o natūralus nuo jų nepriklauso, sakykime, ligos ar stichinės nelaimės. Nors kai kurie filosofai tvirtina, kad blogis nėra realus, o tik įsivaizduojamas, daugumos mūsų tokios teorijos neįtikina. Jei blogis nėra tik iliuzija, tai kokia moralinio blogio prigimtis? Paprastai į šį klausimą atsakoma dvejopai. Vieni aiškina, kad moralinis blogis neturi nieko teigiama, viską – tik neigiama, nesą gėrio. Pasak kitų, jis turi kažką teigiama ir svarbaus. Graikų ir krikščionių sąmonė moralinį blogį dažniausiai laiko neigiamu, jame nesą ar trūkstą gerumo. Sokratas (apie 469–339 pr. Kr.) manė, kad blogis kyląs dėl nežinojimo arba nesupratimo. Jei tas, kuris daro bloga, suprastų savo veiksmų prigimtį, jis to nedarytų, nes blogas poelgis atsigręžia prieš jį patį. Blogi poelgiai kylą dėl paties žmogaus nedarnos, kai nėra poreikių ir jų motyvų vienybės. Sokratui dora, arba moralinis gėris, yra sielos sveikata, arba harmonija.

Gimtoji nuodėmė

Pagal krikščioniškąją tradiciją moralinis blogis kyląs iš gimtosios nuodėmės, kurią šv. Paulius, atrodo, laikė silpnybe, vedančia į nuodėmę, o ne pačia nuodėme. Šv. Augustinas (354–430) ir šv. Tomas Akvinietis (apie 1226–74) manė, kad moralinį blogį sukelia dieviškojo gerumo stoka, blogis atsirandąs, kai nesą Dievo, kai žmonės iš savo gyvenimo pašaling dieviškąją meilę. Šiuolaikinis teologas Johnas Hickas darbe „Blogis ir meilės Dievas", 1968, teigia, kad gerumo stokos teorijos nepakanka blogiui paaiškinti. Hickui Goebbels'as ar Miltono Šėtonas įkūnija „labai tikrą ir baisų moralinį blogį". Blogis negalįs būti gėrio stoka, nes „neapykanta nesanti tik meilės stoka".

Gėrio nebuvimas

Savo darbe *Blogas poelgis: filosofinis tyrinėjimas* (*Wickedness: a philosophical enquiry*, 1985) filosofė Mary Midgley (g. 1919) teigia, kad moralinis blogis yra gėrio nebuvimas, bet dėl to jis nėra mažiau baisus. Kaip ir tamsa (kuri yra šviesos nebuvimas) ar šaltis (šilumos nebuvimas), blogis naikina, bet negali kurti. Pasak Midgley, blogis žmoguje kyla, kai jis pats pažeidžia savo moralinį vientisumą ir šis iš dalies suyra. Moraliai blogos mintys ir veiksmai, atsiradę dėl neapykantos ir apmaudo sukeltų neigiamų emocijų, griauna mūsų prigimties visumą. Praradusi visumą ir suskaldyta asmenybė linksta nuolat skirti dėmesį atskiriems momentams. Kadangi įkyrios mintys užgožia sugebėjimą mąstyti apie ką nors kita, pradedama apgaudinėti save, elgtis beatodairiškai. Dėl to kyla naujų žalingų minčių ir veiksmų.

Neabejotina jėga

Priešingai nei gėrio stokos teorija, ir manicheistai, ir neoplatonikai mano, kad blogis yra neabejotina vitališka jėga. Manicheistai blogį laiko jėga, kovojančia visatoje su gėriu. Neoplatonikas Plotinas (apie 205–270) teigia, kad blogis valdo materialųjį pasaulį. Ir manicheizmas ir neoplatonizmas padarė didelę įtaką ankstyvajai krikščionybei, abi šios doktrinos netiesiogiai vis dar veikia krikščionių jausmus. Manicheistų ir neoplatonikų požiūriu moteris yra dvigubai pavojinga: ji įvilioja vyrą į materialaus pasaulio spąstus, t. y. pririša jį prie materialaus pasaulio per lytinius santykius ir gimdydama vaikus. Kaip tam tikrą manicheizmo ir neoplatonizmo įtaką šiandieninei krikščionybei galima suvokti ir priešinimąsi, kad moterys būtų įventinamos kunigėmis.

Išaukštintas Šėtonas – romantikų požiūris

XIX a. romantizmas atgaivino požiūrį, kad blogis yra kažkas teigiama ir net didinga. Percy Bysshe Shelly (1792–1822) ir Williamas Blake'as (1757–1827) žavėjosi ir užjautė Miltono „Prarastojo rojaus" herojų – Šėtoną. Jų Miltono Šėtono, kaip didvyrio – sukilėlio prieš moralinę tironiją – romantinė interpretacija yra klaidinga, nes Šėtono didingumą sudaro ne tiek jo baisi puikybė ir egoizmas, kiek greičiau dar išlikusios dorybės, pvz., drąsa. Kaip sako Mary Midgley, Miltono Šėtono ydos kaip parazitai engia jo dorybes.

Atgal prie Sokrato – skylanti asmenybė

Žinoma, susidūrus su siaubingais nusikaltimais, kuriuos įvykdė kelių žmonių žudikai ar masinių žudynių kaltininkai, lengva patikėti, kad blogis yra neabejotina jėga, t. y. kad jo griaunamoji galia turi kažką demoniška ir vitališka. Kaip kitaip mes galėtume aiškinti seselės Beverly Allitt nusikaltimą, kai ji nužudė keturis nesveikus vaikus, ligoninėje patikėtus jos globai?

Sokratas paaiškintų, kad Beverly Allitt tikriausiai buvo taip užvaldžiusi manija ir saviapgaulė, kad jos moraliniai jausmai aukoms tiesiog išnyko. Dar daugiau, tikriausiai medicinos metodai ir sudėtinga šiuolaikinės slaugos administracija jai sudarė galimybę apsigauti darant nusikaltimą. Bet kaip būtų aiškinami jos nusikalstami veiksmai, Beverly Allitt anaiptol neatrodo didinga, įkvepianti, svarbi ar didvyriška. Sokrato požiūriu, moraliai blogi žmonės su jų nesibaigiančiomis manijomis, apsigaudinėjimu, pastovia neapykanta ir pagieža yra suskaldytos, vien apie save galvojančios ir save naikinančios būtybės, paprastai banalios ir skurdžios. Jei kuriuo nors atžvilgiu jomis galima žavėtis, tai tik todėl, kad jos turi krislelį dorybės, kokią nors blogį atperkančią savybę. Kaip pastebėjo C. S. Lewis (1898–1963), „kad žmogus būtų įspūdingai nedoras, reikia, kad jis turėtų kokią nors dorybę".

P. M. Rowntree

Mokslinę karjerą pradėjo kaip geografas, netrukus, kai 1883 prisijungė prie vokiečių ekspedicijos į Arktiką, perėjo prie etnologijos. 1886 keliavo po Ramiojo vandenyno šiaurės vakarų pakrantę ir tyrinėjo indėnus kvakiutlijus bei jų kalbą. 1896 tapo Kolumbijos universiteto profesoriumi ir paruošė pirmąją JAV antropologų kartą, tarp jų ir Alfredą Kroeberį ir Margaret Mead. Nuo 1901 iki 1905 buvo Amerikos gamtos istorijos muziejaus Niujorke kuratorius. Daug dėmesio skyrė nemokslinių rasių nelygybės teorijų kritikai.

Bode Johannas Elertas (1747–1826), vokiečių astronomas. Berlyno observatorijos direktorius. Išleido pirmąjį visų plika akimi matomų žvaigždžių atlasą „Uranographia" (1801) ir atrado Bode's dėsnį.

Bodhidharma (VI a. po Kr.), indų budizmo mokytojas, čainbudizmo pradininkas (japoniškas čainbudizmo variantas yra ⇨ *dzenbudizmas*).

Gimė netoli Madraso, Š. Indijoje. Apie 520 persikėlė į Kiniją, ten susitiko su imperatoriumi Vu ir netrukus apsistojo Šao Lino vienuolyne ant šventojo Sun Šano kalno.

Bodichon Barbara (mergautinė pavardė Leigh-Smith, 1827–91), anglų feministė, kovotoja dėl moterų švietimo ir balsavimo teisių. Parašė knygą „Moterys ir darbas" (*Women and Work*, 1857). 1858 įkūrė žurnalą „*The Englishwoman's Journal*".

Užaugusi radikalų šeimoje, kur buvo tikima moterų lygybe, ji lankė Bedfordo koledžą Londone. Įkūrė moterų koledžą Kembridže, kuris vėliau virto Girtono koledžu.

Bodinas Jeanas (1530–96), prancūzų politikos filosofas. Jo šešių tomų veikalas „Apie respubliką" (*De la Republique*, 1576) laikomas pirmuoju politinės ekonomijos veikalu.

Dirbdamas prokuroru Paryžiuje, jis 1574 išleido traktatą, kuriame aiškino, kad kainų pakilimo priežastis – brangiųjų metalų antplūdis iš Naujojo pasaulio. Paskelbė idealaus valdymo teoriją – pabrėžė, kad svarbu paklusti suvereniam valdovui.

bodisatva (*mahajanos budizme*), žmogus, siekiantis ⇨ *praregėjimo*, arba nušvitimo, ir norintis padėti kitoms gyvoms būtybėms. △ gali pasiekti ⇨ *nirvaną*, bet savanoriškai nusprendžia atgimti, kad padėtų ir kitiems pasiekti tą būseną. △ laikomi užtarėjais, tikintieji gali jų melsti išgelbėjimo.

Boecijus Anicijus Manlijus Severinas (480–524), romėnų filosofas. Išvertė į lot. kalbą Aristotelio logikos veikalus. Parašė traktatų apie krikščionių teologiją, muziką ir matematiką. Imperatoriaus Teodoriko Didžiojo apkaltintas išdavyste ir įkalintas, parašė „Filosofijos paguodą" (*De consolatione philosophiae*), dialogą proza, kuriame dama Filosofija stoiškais, platoniškais ir krikščioniškais patarimais atsako į △ pasakojimą apie savo nelaimes. Šis veikalas vid. amžiais buvo išverstas į daugelį Europos kalbų. Į anglų kalbą jį vertė Alfredas Didysis, Geoffrey's Chauceris ir karalienė Elzbieta I.

Žmogaus reikalai iš prigimties pilni nerimo.

Anicijus Manlijus Severinas Boecijus

„Filosofijos paguoda" (*The Consolation of Philosophy*), *II, IV*

Boehme'as Jakobas (1575–1624), vokiečių mistikas. Turėjo daug pasekėjų Vokietijoje, Olandijoje ir Anglijoje. Skelbė dieviškąjį visa ko ir nieko vienovės apreiškimą ir tvirtino, kad amžinoji Dievo prigimtis sutaiko blogį ir gėrį. Parašė traktatą „Aurora", 1612.

bogomilai, krikščionių eretikų sekta. X a. susidarė Bulgarijoje, išplito po visą Bizantijos imperiją. Pavadinimas kilo nuo Bogumilo, arba Teofilo, greičiausiai graikų stačiatikių kunigo, 927–950 mokiusio Bulgarijoje, vardo. Ištvėrę persekiojimus, △ turkų osmanų buvo išnaikinti tik po Konstantinopolio žlugimo (1453).

Bohras Aage (g. 1922), danų fizikas. Nielso Bohro sūnus. 1952 sukūrė naują, vadinamąjį kolektyvinį, atomo branduolio modelį. Už šį darbą apdovanotas Nobelio fizikos premija (1975).

Bohras Nielsas Henrikas Davidas (1885–1962), danų fizikas. Sukūrė naują atomo struktūros modelį, dabar vadinamą Bohro modeliu ir padėjo įtvirtinti ⇨ *kvantinę teoriją*.

Dirbo su ⇨ Ernestu *Rutherfordu* Mančesteryje, Britanijoje. 1916 tapo Kopenhagos un-to profesoriumi, ten įkūrė teorinės fizikos institutą. 1920 tapo šio instituto direktoriumi. Nobelio fizikos premija (1925). Antrojo pasaulinio karo metu pabėgo nuo nacistų, dalyvavo kuriant atominę bombą JAV. 1952 padėjo įkurti CERN, t. y. Europos branduolinių tyrimų organizaciją Ženevoje.

Boyle'io ir Marioto dėsnis, dėsnis, pagal kurį dujų tūris esant pastoviai temperatūrai yra atvirkščiai proporcingas jų slėgiui. Pavyzdžiui, jei dujų slėgis padidėja du kartus, jų tūris du kartus sumažėja, ir atvirkščiai. Šį dėsnį 1662 atrado airių fizikas Robertas Boyle'is, o 1676 – prancūzas E. Mariotas.

Boyle'is Robertas (1627–91), airių fizikas ir chemikas, parašęs fundamentalų veikalą „Chemikas skeptikas" (*The Sceptical Chymist,* 1661). 1662 suformulavo Boyle'io ir Marioto dėsnį.

Pirmasis surinko dujų pavyzdžių rinkinį, buvo vienas iš Karališkosios mokslų draugijos įkūrėjų. Vadinamosiose „△ paskaitose" gynė krikščionybę.

Boylle'is Charlesas, ketvirtasis Orerio grafas (1676–91), airių karys ir diplomatas. Jo vardu pavadintas toks Saulės sistemos mechaninis modelis, kuriame planetos sukasi teisingai nustatytais greičiais.

bolandistai, belgų jėzuitų grupė, redagavusi ir leidusi „*Acta Sanctorum*", pavyzdinį šventųjų gyvenimo rinkinį ir kitus mokomuosius leidinius. Pavadinimas kilo nuo Johno Bollando (1596–1665), kuris išleido pirmuosius du rinkinio tomus (1643), pavardės.

Bolingbroke'as Henry's St. Johnas, vikontas Bolingbroke'as (1678–1751), britų torių politikas ir filosofas. Jo politiniams raštams įtaką darė ⇨ *Machiavelis.* Pasak △, politikas patriotas turi įveikti sugedimą ne dėl to, kad įgyvendintų siekius, bet dėl to, kad apgintų šalies santvarką. Kaip ir Machiavelio kunigaikštis, karalius turi būti pasiruošęs grąžinti valdžią prie teisingų principų. Dėl po mirties išleistuose △ veikaluose reiškiamo skeptiškumo religijai (⇨ *deizmas*) piktinosi ⇨ dr. *Johnsonas.*

△ knygos, tarp jų ir „Patrioto karaliaus idėja" (*Idea of a Patriot King,* 1738), kurioje tvirtino, kad karaliaus valdžia neturi priklausyti nuo partijų politikos, bei „Disertacija apie partijas" (*The Dissertation upon Parties,* 1735), pagrindė XIX a. torių ideologiją. 1710–14 buvo užsienio reikalų ministras, prisidėjo prie jakobitų sąmokslo.

Tautos, kaip ir žmonės, turi savo kūdikystę.

Henry's St. Johnas Bolingbroke'as, vikontas Bolingbroke'as

„Apie istorijos studijas" (*On the Study of History*)

1704–08 dirbo karo ministru, 1710 tapo užsienio reikalų ministru Roberto Harley'o vyriausybėje; 1713 vedė derybas dėl Utrechto taikos. Jo planus grąžinti į sostą „senąjį sosto pretendentą" Jamesą Francis'į Edwardą Stewartą 1714 sužlugdė karalienės Onos mirtis. Ji mirė po penkių dienų, kai jis pasiekė, kad Harley's atsistatydintų. △ pabėgo į užsienį ir grįžo tik 1723, bandė nuversti Robertą Walpole'ą.

Bolivaras Simónas (1783–1830), Pietų Amerikos tautų veikėjas, revoliucinės kariuomenės vadas, vadinamas ***Išlaisvintoju.*** Dalyvavo keliuose sukilimuose prieš Ispanijos kolonijinę valdžią, 1821 išvadavo gimtąją Venesuelą, 1822 – Kolumbiją ir Ekvadorą, 1824 – Peru, 1825 – Boliviją (ši valstybė, iš pradžių vadinta Aukštutine Peru, vėliau buvo pavadinta jo vardu).

Gimė Venesueloje. 1810 prisijungė prie šalies sukilėlių prieš Ispaniją, kitais metais paskelbė Venesuelos nepriklausomybę, tačiau netrukus ispanai sumušė jo karius. △ buvo priverstas bėgti. Po daugelio mūšių ir pralaimėjimų, tik 1819 pasiekė pirmąją rimtesnę pergalę – sumušė ispanus Kolumbijoje ir iškovojo šiai šaliai nepriklausomybę. 1821 išvadavo Venesuelą, 1822 kartu su Antonio Sucre – Ekvadorą. Šios valstybės susijungė į Didžiąją Kolumbiją, △ tapo jos prezidentu. 1824 padėjo įveikti ispanų kariuomenę Peru, ir teritorija, vadinama Aukštutine Peru, jo garbei buvo pavadinta Bolivija. Po kelerių metų Venesuela ir Ekvadoras atskilo nuo šios sąjungos; 1830 △ atsisakė prezidento posto. Mirė tais pačiais metais, smerkiamas dėl diktatoriško valdymo, bet gerbiamas kaip Pietų Amerikos išlaisvintojas.

bolševikai, Rusijos socialdemokratų partijos dauguma, 1903 atsiribojusi nuo ⇨ *menševikų.* Vadovaujami ⇨ *Lenino,* △ skelbėsi siekią sugriauti politines ir ekonomines kapitalizmo institucijas bei sukurti socialistinę valstybę, kurioje valdžia priklausytų darbininkams. △ sukėlė 1917 ⇨ *Rusijos revoliuciją.* 1918 pasivadino Rusijos komunistų partija, bet △ terminas oficialiame pavadinime išliko iki 1952.

Boltzmannas Ludwigas (1844–1906), Austrijos fizikas. Tyrė dujų kinetiką, aiškino dujų savybes jų atomų bei molekulių judėjimu.

Sudarė Bolcmano skirstinį, kuris nusako tam tikros energijos atomų arba molekulių skaičių tam tikroje temperatūroje. Skirstinio formulės konstanta vadinama ***Bolcmano konstanta.***

bon, arba ***bon po,*** daugumos Tibeto tautų ikibudistinis tikėjimas. Greičiausiai šamanistinės kilmės, bet kai VIII ir IX a. Tibete pasirodė budizmas, pakito. Bon po vadinami reformuoto bon tikėjimo pasekėjai. Teigiama, kad △ tolimoje praeityje sukūręs Šentrabas Mibo. Didžioji dalis mūsų dienų bonų religinės praktikos ir šventųjų tekstų akivaizdžiai nukopijuoti nuo budiz-

mo. Iki 1959 Kinijos invazijos Tibete buvo 350 bonų vienuolynų.

bonapartizmas, vienvaldės karinės diktatūros politinė sistema, grindžiama liaudies parama, dažniausiai reiškiama per dažnus plebiscitus (⇨ *plebiscitas*). Pavadinimas kilo iš Napoleono I Bonaparto (1799–1815) valdymo sistemos; taip dažnai vadinami ir kiti režimai, pvz., Juano Perono režimas Argentinoje. XIX a. Prancūzijoje bonapartistais buvo vadinami Bonapartų šeimos pretenzijų į sostą rėmėjai.

Bonaventura (Jonas iš Fidancos; 1221–74), *šv. Bonaventura,* italų katalikų teologas. 1243 įstojo į Pranciškonų ordiną, tapo filosofijos profesoriumi Paryžiuje, 1256 – šio ordino generolu. 1273 paskirtas kardinolu ir Albano vyskupu. Šventė – liepos 15-oji.

Bondis Hermanas (g. 1919), Vienoje gimęs britų kosmologas. Nuo 1948 kartu su ⇨ Fredu *Hoyle'u* ir Thomas'u Goldu (g. 1920) kūrė stacionarios visatos kosmologinę teoriją ir tvirtino, kad materija visatoje kuriama nuolat.

Boner Jelena (g. 1923), SSSR kovotoja dėl žmogaus teisių. Nuvilta 1968 Sovietų Sąjungos įsiveržimo į Čekoslovakiją ir 1971 antrą kartą ištekėjusi už ⇨ Andrejaus *Sacharovo*, ji išstojo iš TSKP ir tapo disidentų sąjūdžio veikėja.

Bonhöfferis Dietrichas (1906–45), vokiečių liuteronų teologas, nacizmo priešininkas. Dalyvavo sąmoksle prieš Hitlerį. Flossenburgo koncentracijos stovykloje nacistai jį nužudė. Jo kalėjime rašyti laiškai ir straipsniai „Pasipriešinimas ir nuolankumas" (*Widerstand und Ergebung,* 1953), tapo tarsi šiuolaikinės radikaliosios teologijos vadovėliu – čia skelbiama krikščionybė be religijos.

Bonifacas VIII (Benedictas Caetanis, apie 1228–1303), popiežius nuo 1294. Nesėkmingai kovojo su Prancūzijos karaliumi Pilypu IV ir Anglijos karaliumi Henriku III dėl dvasininkų apmokestinimo.

1296 △ specialia bule atleido dvasininkus nuo mokesčių pasaulietinei valdžiai, bet buvo priverstas nusileisti, kad iš dvasininkų būtų atimtos kai kurios pasaulietinės privilegijos. 1302 bulėje „Unam Sanctam" jis skelbė, kad popiežiai turi ir pasaulietinę, ir dvasinę valdžią pasaulietiniams valdovams, bet ši bulė taip pat buvo neveiksminga.

Bono Edwardas (1933), *de Bono,* Maltoje gimęs britų gydytojas ir psichologas. Jo lateralinio mąstymo (mąstymo iš pašalies) koncepcija pirmą kartą buvo paskelbta kn. „Lateralinio mąstymo nauda" (*The Use of Lateral Thinking*), 1967. Lateralinis mąstymas – vienas iš būdų spręsti problemą. Jis grindžiamas ne logišku, analitišku protavimu (kuris, de Bono nuomone, vyksta po lateralinio mąstymo), bet kūrybišku mąstymu. Jo metodas skirtas išlaisvinti protą nuo išankstinio nusistatymo ir sukurti naujus požiūrius į problemą. De Bono idėjas plačiai pritaikė verslo ir vadybos studijos. Iš daugelio minėtinos knygos „Penkių dienų mąstymo kursas" (*The Five Day Course in Thinking*), 1969, „Šunų pratybų mašina" (*Dog Exercising Machine*), 1970, ir „Po: toliau už „taip" ir „ne" (*Po: Beyond Yes and No*), 1972.

Boole'is George'as (1815–64), anglų matematikas. Knygoje „Matematinė logikos analizė" (*The Mathematical Analysis of Logic,* 1847) padėjo šiuolaikinės matematinės logikos pagrindus, taikydamas algebros veiksmus logikai ir išreikšdamas simboliais loginius veiksmus „ir", „arba" bei „ne". Boole'io algebra taip pat yra ir kompiuterių technologijos pagrindas. Jo darbai padarė didelę įtaką ⇨ *Fregei* ir ⇨ *Russellui.*

Boothas Charlesas (1840–1916), anglų sociologas, studijos „Žmonių gyvenimas ir darbas Londone" (*Life and Labour of the People in London,* 1891–1903) autorius, pasiūlęs ir senatvės pensijų sistemą.

Boothas Williamas (1829–1912), britų ⇨ *Gelbėjimo armijos* įkūrėjas (1878) ir jos pirmasis „generolas".

Gimė Notingeme, statybininko šeimoje, penkiolikos metų patyrė religinį atsivertimą. 1865 Vaitčepelyje, rytiniame Londono pakraštyje, įkūrė Krikščionių misiją, kuri 1878 virto Gelbėjimo armija. Knygoje „Tamsiausioji Anglija ir išeitis iš jos" (*The Darkest England and the Way Out,* 1890) siūlė, kaip fiziškai ir dvasiškai išgelbėti daugybę visuomenės dugno atstovų bei jos autsaiderių. Jo žmona ***Catherine*** (1829–90, mergautine pavarde Mumford), su kuria jis susituokė 1855, apie 1860 pradėjo viešai pamokslauti ir buvo moterų kunigystės pradininkė. Jų vyriausiasis sūnus ***Williamas Bramwellas Boothas*** (1856–1929) 1880 ėmė vadovauti Gelbėjimo armijos personalui ir nuo 1912 iki 1929 buvo jos generolas. ***Evangeline'a Booth*** (1865–1950), septintasis △ šeimos vaikas, buvo žymi Gelbėjimo armijos „karininkė", 1934–39 – generolė. Tapo JAV piliete. ***Catherine'a Bramwell Booth*** (1884–1987), △ vaikaitė, buvo Gelbėjimo armijos komisijos narė.

Bordetas Julesis (1870–1961), belgų imunologas bakteriologas. Tyrė žmogaus imuninę reakciją, kraujo serumą. 1906 pirmasis išskyrė kokliušo bacilas. 1919 apdovanotas Nobelio medicinos premija.

Bornas Maxas (1882–1970), vokiečių fizikas, 1954 apdovanotas Nobelio fizikos premija už fundamentalius ⇨ *kvantinės teorijos* tyrimus. Nacistų valdymo laikais emigravo iš Vokietijos į Britaniją.

Boschas Carlas (1874–1940), vokiečių metalurgas ir chemikas. Išplėtojo Fritzo Haberio smulkios amoniako gamybos metodą į pramoninį, naudojantį didelių slėgių technologiją ir įgalinantį vandens dujas naudoti kaip vandenilio šaltinį. Apdovanotas Nobelio chemijos premija (1931) kartu su Friedrichu Bergiusu.

Bose Jagadis Chunderis (1858–1937), Indijos fizikas ir augalų fiziologas. Gimė netoli Dakos, 1885–1915 buvo Kalkutos universiteto fizikos profesorius. Tyrinėjo augalų augimą, smulkius judesius bei reakciją į elektros impulsus. Kalkutoje įkūrė Bose mokslinį institutą.

Bose Satjendra Natas (1894–1974), Indijos fizikas, kartu su ⇨ *Einsteinu* suformulavęs kvantinės mechanikos Bose ir Einsteino dėsnį, skelbiantį, kad sistemoje (pavyzdžiui, atome) gali būti daugiau kaip vienas tos pačios energetinės būsenos bozonas. Bozonas yra elementarioji dalelė, kurios sukinys gali būti tik nulinis arba sveikasis. 1945–58 Kalkutos universiteto fizikos profesorius.

Boškovičius Ruderas (Ruggieras Boscovichas) (1711–87), kroatų ir italų mokslininkas. Vienas pirmųjų Newtono pasekėjų, sukūrė populiarią XIX a. atomo kaip vieno taško, supamo traukos ir atostūmio jėgų laukų, teoriją.

Bothe'is Walteris (1891–1957), vokiečių fizikas, 1929 įrodęs, kad Žemę bombarduojantys kosminiai spinduliai sudaryti ne iš fotonų, bet iš sunkesnių dalelių. 1954 apdovanotas Nobelio fizikos premija.

Bourgeois Léonas Victoras Auguste'as (1851–1925), prancūzų politikas. Pradėjo politinę karjerą kaip radikalas. 1895 tapo ministru pirmininku; vėliau dirbo daugelyje kabinetų. Vienas pirmųjų Tautų Sąjungos įkūrimo propaguotojų. 1920 apdovanotas Nobelio taikos premija.

Bowditchas Nathanielis (1773–1838), JAV astronomas. 1802, pastebėjęs daug netikslumų to meto tipiniuose navigacijos vadovuose, parašė „Naująjį Amerikos praktinį navigacijos vadovą" (*The New American Practical Navigator*). Jo knyga „Dangaus mechanika" (*Celestial Mechanics,* 1829–39) buvo prancūzų astronomo Pierre'o Laplace'o „Traktato apie dangaus kūnų mechaniką" (*Traite de mecanique celeste,* 1799–1825) pirmųjų keturių tomų vertimas.

Gimė Saleme, Masačiusetso valstijoje. Įgijo tik menką formalų išsilavinimą, bet 1795–1803, versdamasis jūrų prekyba, daug skaitė. 1829 tapo Amerikos menų ir mokslų akademijos prezidentu.

Bowlby'is Johnas (1907–90), anglų psichologas. Teivistoko klinikos Londone garbės konsultantas, 1972–90 Pasaulinės sveikatos apsaugos organizacijos (WHO) patarėjas psichinės sveikatos klausimais. Pranešime šiai organizacijai „Motinos rūpinimasis ir psichinė sveikata" (*Maternal Care and Mental Health,* 1951) ir jo sutrumpintame variante, t. y. knygoje „Vaikų priežiūra ir meilės didėjimas" (*Child Care and the Growth of Love*) jis tvirtino, kad namų aplinka vaikui svarbesnė už visas institucijas, pabrėžė motinos ir vaiko ryšį.

Bractonas Henry's (m. 1268), ***de Bractonas,*** anglų teisėjas, veikalų apie Anglijos teisę autorius. Nuo 1264 Ekseterio katedros kancleris. Jam skiriamą pirmąjį anglų įstatymų ir papročių aprašą *„De Legibus et consuetudinibus Anglie"* iš tikrųjų parašė ne jis.

Bradley'is Francis Herbertas (1846–1924), britų filosofas. Veikiamas ⇨ *Hegelio* įtakos, jis gynė absoliutųjį idealizmą, t. y. teoriją, kad yra tik viena visiškai reali esybė – dvasinės prigimties Absoliutas. Kritikavo ⇨ J. S. *Millio* etinį ⇨ *utilitarizmą*. Parašė „Etikos studijas" (*Ethical Studies,* 1876), „Logikos principus" (*Principles of Logic,* 1883), „Regimybę ir tikrovę" (*Appearance and Reality,* 1893) bei „Tiesą ir tikrovę" (*Truth and Reality,* 1914).

Bradley'is Jamesas (1693–1762), anglų astronomas. 1728 nustatė žvaigždės šviesos nuokrypio kampą. Pagal žvaigždžių pozicijų aberaciją jis pajėgė apskaičiuoti šviesos greitį. 1748 paskelbė atradęs nutaciją, t. y. nedidelį ir periodinį Žemės ašies svyravimą.

Braggas Williamas Henry's (1862–1942), britų fizikas. 1915 jam ir jo sūnui Williamui Lawrence'ui Braggui (1890–1971) paskirta Nobelio fizikos premija už rentgeno spindulių ir kristalų tyrimą.

Brahe Tycho (1546–1601), danų astronomas. Išmatavo 777 žvaigždžių padėtį ir išleido jų katalo-

gą. Tiksliai aprašė planetų judėjimą; pagal jį vokiečių astronomas ir matematikas ⇨ Johannas *Kepleris* įrodė, kad planetos sukasi apie Saulę elipsėmis. 1572 išgarsėjo, nes atrado supernovą. 1577, stebėdamas kometą, įrodė, kad jos orbita – tarp planetų ir sugriovė dar iš Sen. Graikijos kilusią pažiūrą, kad kometos skrieja Žemės atmosferoje.

△ buvo įvairiapusė asmenybė. Domėjosi alchemija ir nešiojo dirbtinę nosį, nes tikrąją prarado per dvikovą. 1576 Danijos karalius Frederickas II jam padovanojo Hveno salą, ten △ pastatydino observatoriją. Buvo didžiausias laikų, kol dar nebuvo teleskopo, stebėtojas – atliko tiksliausius to meto žvaigždžių bei planetų padėčių matavimus. 1599, jau būdamas garsus matematikas, persikėlė į Prahą. Ten prie jo prisijungė Kepleris ir po △ mirties paveldėjo jo stebėjimų užrašus.

Brahma (*induizme*), kosmoso kūrėjas, kartu su ⇨ *Višnu* ir ⇨ *Šyva* sudarantis Trimurti, t. y. tris Dievybės, arba Absoliučios Dvasios, aspektus.

Pagal indų pasaulio sutvėrimo mitą, △ gimė iš besiskleidžiančio lotoso žiedo, išaugusio iš Višnu bambos. Kai △ sukūrė pasaulį, Višnu pabudo ir valdo jį per visą kosminį *kalpa* ciklą, „Brahmos dieną", kuri trunka 4200 milijonų Žemės metų. Skirtingai nuo ⇨ *Brahmano*, belyčio beasmenio principo, △ yra asmeniškas vyriškos lyties dievas.

brahmakaris (*induizme*), jaunuolis, atsidėjęs disciplinuotoms religijos studijoms. Besimokantis berniukas gyvena asketišką gyvenimą savo guru ⇨ *ašrame* (religinėje bendruomenėje) kaip △, studijuoja vedas ir elgetauja. Pasak indų tradicijos, △ įžadai (celibatas) padeda jogos praktikai ir kartais išlaikomi visą gyvenimą.

Brahmanas (*induizme*), aukščiausioji esybė – abstrakti beasmenė pasaulio siela, į kurią, pasibaigus atgimimo ciklui, įsilieja individuali siela ⇨ *atmanas*.

brahmanizmas, ankstyviausias ⇨ *induizmo* raidos etapas. Šventieji △ raštai yra ⇨ *vedos* bei jų komentarai ir aiškinimai: brahmanai, aranjakai ir ⇨ *Upanišados*.

Brahma Samadžas, indų monoteistinis religinis sąjūdis, kurį 1828 Kalkutoje įkūrė Ramas Mohanas Rojus. Bandė atkurti Vedų religijos paprastumą, išgryninti ir racionalizuoti induizmą. Sąjūdis XIX a. pabaigoje suskilo į gausybę sektų ir ilgainiui visai sumenko.

Braithwaite'as Richardas Bevanas (1900–90), britų filosofas, fizikas ir matematikas. Daugiausia domėjosi mokslo filosofija. Taip pat bandė empiriškai aiškinti religinį tikėjimą kaip tikėjimą moralę stiprinančiomis istorijomis ir racionaliai pagrįsti moralinį pasirinkimą, moralinio konflikto padėčiai aiškinti naudojo matematinę lošimų teoriją. 1953–67 Kembridžo un-to moralės filosofijos profesorius.

Brandtas Willy's, Karlo Herberto Frachmo (1913–1992) pseudonimas. △ – Vokietijos politikas socialistas, Vakarų Vokietijos federalinis kancleris (ministras pirmininkas, 1969–74). Vienas pagrindinių Vokietijos socialdemokratų partijos pertvarkytojų į nuosaikią socialistų organizaciją (jos lyderis 1964–87). 1957–66 buvo Vakarų Berlyno meras, per 1961 Berlyno sienos krizę išgarsėjo visame pasaulyje. 1977–83 vadovavo Trečiojo pasaulio problemas nagrinėjusiai ⇨ *Brandto komisijai*. 1979–83 Europos Parlamento deputatas. 1971 apdovanotas Nobelio taikos premija.

Gimė Liubeke. Pavardę ir vardą pakeitė, kai 1933 pabėgo į Norvegiją ir tapo antinacistinio pasipriešinimo veikėju. 1945 grįžo į Vokietiją. Nuo 1949 Bundestago (federalinio parlamento) deputatas. 1966–69 „didžiosios koalicinės vyriausybės" užsienio reikalų ministras. Pradėjo naują Rytų politiką, R. ir V. Europos susitaikymo politiką. Ją plėtojo toliau 1969 tapęs federaliniu kancleriu. Šios politikos kulminacija – sutartis su R. Vokietija Dėl tarpusavio santykių pagrindų (1972).

Brandto komisija, oficialiai ***Nepriklausoma komisija tarptautinės raidos problemoms nagrinėti***, įkurta 1977. Jai vadovavo buvęs Vakarų Vokietijos kancleris ⇨ Willy's *Brandtas*. Ją sudarė 18 žymių politikų, kurie veikė nepriklausomai nuo savo šalių vyriausybių. Komisija tyrė besivystančių šalių problemas, bandė numatyti priemones joms spręsti bei tarptautinei pagalbai gauti. Paleista 1983.

1980 išspausdintame pagrindiniame pranešime „Šiaurė ir Pietūs: išlikimo programa" (*North-South: A Programme for Survival*) △ pateikė detalias rekomendacijas kaip paspartinti skurdžiausių šalių raidą, pvz., siūlė dalį turtingesnių šalių išteklių perduoti skurdesnėms.

branduolinė žiema, galimi ilgalaikiai didelio branduolinio karo padariniai. Manoma, kad po branduolinių sprogimų bei padidėjusios radiacijos atmosferoje susikaupusios dulkės, dūmai, suodžiai ir pelenai gana ilgai sulaikytų Saulės spindulius. Tada išnyktų didelė dalis augalijos, nuo kurios priklauso kitos gyvybės formos, ir prasidėtų naujas ledynmetis.

Net ir nusėdę ant žemės pelenai atspindėtų Saulės spindulius ir lėtintų atšilimo procesą. Didžiausią galimybę išlikti turėtų vabzdžiai, žolės, jūros gyvūnai ir mikroorganizmai. Būtų labai šalta, ir visame pasaulyje pagausėtų sniego bei ledo.

Branduolinio nusiginklavimo bendrija, nepartinė britų organizacija, siekianti visame pasaulyje likviduoti branduolinį ginklą. Reikalauja, kad Britanija, nelaukdama kitų, pati parodytų iniciatyvą ir taip paskatintų kitas valstybes bei padėtų nutraukti ginklavimosi varžybas. Įkurta 1958.

Šį sąjūdį įkūrė filosofas Bertrandas Russellas ir kanauninkas Johnas Collinsas. Jo istorija prasidėjo 1956 demonstracija prie vyriausybinės Atominio ginklo tyrimų valdybos Aldermastone, Berkšyro grafystėje. 1958–63 kasmet organizuodavo žygius iš Aldermastono į Londoną. Nuo 1970 priešinasi ir branduolinės energijos naudojimui. Daugiausia narių turėjo devintojo dešimtmečio pradžioje, kampanijos prieš JAV raketų „Pershing“ paleidimo aikšteles Britanijoje ir žemės taršą branduolinėmis skeveldromis metu.

branduolinis karas, karas, kuriame naudojami branduoliniai ginklai. Branduolinio ginklo tyrimus 1940 pradėjo D. Britanija; tyrimus toliau darė JAV, kai įstojo į Antrąjį pasaulinį karą. Tyrimų programai, žinomai Manhatano projekto vardu, vadovavo J. Robertas Oppenheimeris.

atominė bomba, ginklas, veikiantis grandininę reakciją sukeliančiu cheminiu sprogimu. Pirmą kartą išbandyta 1945 liepos 16 Alamogorde, N. Meksikoje; kare pirmą kartą panaudojo JAV – 1945 rugpjūčio 6 atominė bomba buvo susprogdinta virš Japonijos miesto Hirosimos, o po trijų dienų – virš Nagasakio.

vandenilinė bomba yra daug galingesnė už atominę bombą. Jos veikimas pagrįstas termobranduolinės energijos išsiskyrimu vandenilio atomams virstant helio atomais (toks procesas vyksta Saulėje). Pirmąjį sprogdinimą įvykdė JAV Ramiojo vandenyno Enivetoko atole 1952.

neutroninė bomba, arba didesnės radiacijos ginklas. Tai labai maža vandenilinė bomba, sukelianti palyginti didelę radiaciją, bet turinti palyginti mažą sprogimo galią. Veikia trumpai, per 6 dienas žudo neutronų radiacija, nekenkia pastatams ir ginkluotei.

Šiuolaikinės ***branduolinės puolimo priemonės*** yra aviacinės bombos, raketos (tolimo ir artimo nuotolio, žemė – žemė, oras – žemė, žemė – oras), gilumines bombos ir labai galingi fugasai (atominė sprogdinamoji ginkluotė) tiltams ir keliams sprogdinti.

Svarbiausias nusiginklavimo derybų objektas yra ***tarpžemyninės balistinės raketos,*** nuo 1968 gaminamos su branduolinėmis kovos galvutėmis (kurios gali būti nukreipiamos į atskirus taikinius); tai daugiapakopės, pačios nusitaikančios raketos, dalį kelio skriejančios virš tankiųjų atmosferos sluoksnių. Devintajame dešimtmetyje JAV sukurta MX raketa gali pakelti iki 10 kovos galvučių. 1989 D. Britanija nusprendė įsigyti iš JAV povandeninių raketų „Traident“. Kiekviena jų turi aštuonis autonomiškai nusitaikančius kovinius branduolinius užtaisus. Raketos dalį kelio skrieja virš tankiųjų atmosferos sluoksnių (kiekviena su branduoliniu užtaisu), gali 6400 km atstumu pasiekti 8 atskirus objektus, esančius už 240 km nuo pagrindinio taikinio. „Traidento“ sistema Karališkąjį laivyną buvo numatyta aprūpinti paskutinio šio amžiaus dešimtmečio viduryje.

Branduolinės gynybos priemonės yra šios:

antibalistinės raketos – Žemėje esančios sistemos, turinčios dviejų tipų raketas: trumpo nuotolio, su dideliu pagreičiu, ir palyginti ilgo nuotolio, skirtas pasitikti virš atmosferos.

Strateginės gynybos projektas (*Strategic Defense Initiative;* paskelbtas JAV 1983, turėjęs įsigalioti nuo 2000; plačiai žinomas kaip „Žvaigždžių karų“ programa). Tai valdomos energijos ginklai, šaudantys lazeriniais šviesos pluoštais. Ginklus planuota įrengti kosminėse stotyse; išdegindami skyles artėjančiose raketose, jie arba jas suardytų, arba susprogdintų jų degalų rezervuarus.

1990 Žemėje buvo apie 50 000 branduolinių ginklų; oficialiai jų turėjo penkios valstybės – JAV, SSRS, D. Britanija, Prancūzija ir Kinija. Manoma, kad kai kurios kitos valstybės arba turi tinkamų naudoti branduolinių ginklų (Izraelis, Indija, Pakistanas), arba gali greitai jų pasigaminti (Brazilija, Pietų Afrikos Respublika). Per sėkmingas derybas dėl ginkluotės sumažinimo 1990–93 buvo susitarta iki 2003 sumažinti šį skaičių iki 10 000. 1991 Minsko sutartyje („Nepriklausomų Valstybių Sandraugos sukūrimas“) Baltarusija, Ukraina ir Kazachija pareiškė ateityje tapsiančios nebranduolinėmis valstybėmis.

D. Britanijos branduolinės ginkluotės programai vykdyti kasmet skiriama 607 mln. svarų sterlingų kasmet.

branduolio dalijimasis (*fizikoje*), sunkiojo atomo branduolio dalijimasis į dvi ar daugiau skeveldrų. Šio proceso metu išspinduliuojami keli neutronai ir gama kvantai.

Savaime skyla branduolinio kuro, naudojamo branduoliniuose reaktoriuose branduoliai. Tačiau

šį procesą sukelti galima ir apšaudant branduolį neutronais, nes neutroną sugėręs branduolys tampa nestabilus ir greitai skyla. Todėl neutronais, kurie atsirado dalijantis urano branduoliui, galima paeiliui sukelti kitų branduolių dalijimąsi; šią grandininę reakciją būtina kontroliuoti, kitaip įvyks branduolinis sprogimas.

Brattainas Walteris Houseris (1902–87), JAV fizikas. 1956 kartu su ⇨ Williamu *Shockley'u* ir ⇨ Johnu *Bardeenu* apdovanotas Nobelio premija už sukurtą tranzistorių, kuris elektronikoje pakeitė palyginti brangias ir griozdiškas vakuumines lempas.

Braudelis Fernandas (1902–85), prancūzų istorikas. Per II pasaulinį karą laikomas Vokietijos karo belaisvių stovykloje parašė veikalą „Viduržemio jūra ir Viduržemio jūros pasaulis Pilypo II laikais" (*La Mediterranée et le monde mediterranéen a l'époque de Philippe II*); ši knyga laikoma revoliuciniu istoriografijos šuoliu – △ pateikė didelio pasaulio istorijos periodo apžvalgą.

△ dėstė Alžyre ir Brazilijoje, kol 1938 grįžo į Prancūziją. Čia tapo *College de France* profesoriumi (1949–72) ir ⇨ *Analų mokyklos* lyderiu bei žurnalo „Annales d'histoire économique et sociale" redaktoriumi. Išspausdino daug straipsnių ir knygų. Sėkmingai įgyvendino socialinių mokslų bei probleminių tyrimų taikymo istoriniams tyrinėjimams idėjas.

Brechtas Bertoltas (1898–1956), vokiečių dramaturgas ir poetas, vienas įtakingiausių XX a. teatro veikėjų. Ištikimas marksizmui, △ kūrė „epinį teatrą", griaunantį teatrui būdingą „netikėjimo įtampą" ir skatinantį auditoriją išlavinti aktyvų ir kritišką požiūrį į pjesės temą. Jis perkūrė Johno Gay'aus „Elgetų operą" (*Beggars Opera*) į „Operą už tris skatikus" (1928), o Kurtas Weillis jai sukūrė muziką. Vėlesnės jo pjesės – „Motušė Kuraž" (1939), kurios veiksmas vyksta Trisdešimties metų karo metu, ir „Kaukazo kreidos ratas" (1949).

Dėl antinacistinių pažiūrų 1933 išvyko iš Vokietijos į Skandinaviją, vėliau į JAV. 1949 Rytų Vokietijoje įkūrė „Berliner Ensemble" teatrą. Kiti jo veikalai „Galileo gyvenimas" (1938), „Geras žmogus iš Sezuano" (1943), „Arturo Ui karjera" (1958).

Iš pradžių būna maistas, tik paskui moralė.

Bertoltas Brechtas

„Opera už tris skatikus" (*Die Dreigroshenoper*)

Brenneris Sidney's (g. 1927), P. Afrikos mokslininkas, vienas iš genų inžinerijos pradininkų. 1960 atrado informacinę RNR (tarpinę grandį tarp DNR ir ribosomų, kuriose sintetinami baltymai).

Iš pradžių studijavo mediciną, vėliau Oksfordo universitete – molekulinę biologiją, dar vėliau dirbo Kembridžo universitete. Daugelį metų dirbo kartu su ⇨ Francis'u *Cricku* – tyrinėjo nematodines kirmėles.

Brentano Franzas (1838–1916), vokiečių ir austrų filosofas bei psichologas. Knygoje „Psichologija empiriniu požiūriu" (*Psychologie vom Empirischen Standpunkt,* 1874) pateikė teoriją, kad psichinius reiškinius galima išskirti pagal tai, kad jiems būdinga ⇨ *intencionalumas*, t. y., kad jie turi objektą. Pavyzdžiui, baimė visada yra kažko baimė, o džiaugiamasi ir liūdima taip pat dėl ko nors.

Bretonas André (1896–1966), prancūzų rašytojas ir poetas, ⇨ *siurrealizmo* pradininkas ir teoretikas. Vienas iš ⇨ *dadaizmo* sąjūdžio lyderių, kartu su Philippe'u Soupault sukūrė vad. automatinio rašymo eksperimentą „Magnetiniai laukai" (*Les Champs Magnetiques,* 1921). Netrukus grįžo prie siurrealizmo ir paskelbė „Siurrealizmo manifestą" (*Le Manifeste de surréalisme,* 1924). Patyręs ir komunizmo, ir froidizmo įtaką, △ tikėjo, kad siurrealizmo metodai galėtų tiek asmeninio gyvenimo, tiek politikos lygmeniu sudrebinti represyvią sąmoningo proto (buržuazinės visuomenės) tvarką ir padorumą bei išlaisvinti gilius kūrybinės energijos išteklius. Tarp kitų darbų – *Najda*, 1928, jo meilės romano su mediume istorija.

Bretton Woodsas, miestelis Nju Hempširo valstijoje, JAV, kur 1944 įvyko Jungtinių Tautų monetarinės politikos ir finansų konferencija, aptarusi piniginių mokėjimų problemas po karo. Susitarimai dėl finansinės pagalbos ir valiutų stabilizavimo priemonių įgalino 1945 sukurti Tarptautinį rekonstrukcijos ir vystymo banką bei Tarptautinį valiutos fondą.

Breueris Josefas (1842–1925), fizikas iš Vienos, atlikęs svarbius ausies puslankinių kanalų ir nervinio kvėpavimo kontroliavimo tyrimus. Labiausiai išgarsėjo, kai pirmą kartą panaudojo ⇨ *hipnozę* ⇨ *isterijai* gydyti ir jaunystėje bendradarbiavo su ⇨ *Freudu*. Vienas žymiausių tyrimų ⇨ *psichoanalizės* istorijoje yra Breuerio pacientės panelės Annos O atvejis (tikrasis vardas – Berthe Pappenheim; vėliau ji tapo žymia vokiečių socialine darbuotoja). △ gydė jos keistus isterijos simptomus,

kaip ji vadino, „užuominų“ arba „kamino valymo“ metodu. Užhipnotizuota, ji galėdavo savo haliucinacijas ir fantazijas reikšti žodžiais. △ sėkmingai padėjo jai prisiminti su ligos simptomais susijusias traumas, tuomet šias ji galėdavo „nušnekėti“. Šis ⇨ *katarsio* naudojimo psichinių negalavimų apraiškoms slopinti metodas atvedė prie psichoanalizės ištakų. Apie tai kalbama bendroje Breuerio ir Freudo publikacijoje „Isterijos studijos“ (*Studien über Hysterie,* 1895).

brevijorius, Katalikų bažnyčios kunigijos kasdienių skaitymų ir apmąstymų knyga. Paprastai susideda iš keturių tomų, kiekvienas šių skirstomas į 4 skyrius ir dar smulkiau (pagal bažnytinių metų laikus, dienas, paros metą).

Brewsteris Davidas (1781–1868), škotų fizikas. Pagarsėjo šviesos difrakcijos ir poliarizacijos atradimais bei išrastu kaleidoskopu.

Brežnevo doktrina, SSRS doktrina, sukurta 1968 įsiveržimui į Čekoslovakiją teisinti. Teigia, kad išlaikyti „tikrąjį“ socializmą šalyse, įeinančiose į sovietų įtakos sferą, yra SSRS pareiga. 1979 įsiveržus į Afganistaną, ši pareiga buvo išplėsta iki būtinybės tiesiogiai įvesti „teisingą“ socializmą šalyse, dar neįeinančiose į SSRS įtakos sferą. △ 1989 atšaukė ⇨ Michailas *Gorbačiovas*. Tuomet iš Afganistano buvo išvesta SSRS kariuomenė, o satelitinėms R. Europos valstybėms leista pačioms apsispręsti dėl valdymo formos; jose nuo 1989 rugsėjo kūrėsi nekomunistinės arba komunistų reformatorių vyriausybės.

Bridgmanas Percy's Williamas (1882–1961), JAV fizikas. Jo aukšto slėgio mechanizmų tyrimai įgalino „General Electric“ kompaniją 1955 pradėti dirbtinių deimantų gamybą. Nobelio fizikos premija (1946).

△ gimė Kembridže, Masačiusetso valstijoje, JAV. Baigė Harvardo universitetą, 1926–50 dirbo jo Holio koledžo matematikos ir gamtos filosofijos profesoriumi. 1950–54 buvo Higinso universiteto profesorius.

Broadas Charlesas Dunbaras (1887–1971), britų filosofas. Teigė, kad gamtos mokslai ir psichologija – itin svarbūs. Parašė knygas „Jutimai, fizika ir realybė“ (*Perceptions, Physics and Reality,* 1914) ir „Paskaitos apie psichikos tyrimus“ (*Lectures on Psychic Research,* 1962); šioje aptariami moksliniai gyvenimo po mirties įrodymai.

△ gimė Londone. Baigė Kembridžo universiteto Švč. Trejybės koledžą. 1933–53 šio universiteto Naitbraido koledžo moralės filosofijos profesorius.

de Broglie Louis, septintasis kunigaikštis de Broglie (1892–1987), prancūzų fizikas teoretikas. Nustatė, kad visas subatomines daleles galima aprašyti arba dalelių lygtimis, arba bangų lygtimis; taip padėjo pagrindą kvantinei mechanikai. 1929 apdovanotas Nobelio fizikos premija.

de Broglie Maurice'as, šeštasis kunigaikštis de Broglie (1875–1960), prancūzų fizikas. Tyrinėjo rentgeno ir gama spindulius, padėjo Einsteinui aprašyti šviesą fotonų kategorijomis. Louis de Broglie brolis.

Brownas Robertas (1773–1858), škotų botanikas. Labiausiai žinomas 1827 atrastu ***Browno judesiu.*** Žymiausi jo atradimai iš augalų morfologijos. Pirmasis nustatė kriterijus plikasėkliams (spygliuočiams) ir žiediniams augalams skirti.

Browne'as Robertas (1550–1633), anglų puritonų veikėjas, braunizmo pradininkas. Įkūrė bendruomenes Noridže (Rytų Anglijoje) ir Olandijoje; šios išsiplėtė į ⇨ *kongregacionalistų* bažnyčią.

△ gimė Stamforde, Linkolnšyro grafystėje. Pamokslavo Noridže, vėliau pasitraukė į Midelburgą Olandijoje, susitaikęs su bažnyčia, grįžo ir tapo Stamfordo gramatikos mokyklos mokytoju. 1582 išspausdintame veikale skelbė kongregacionalizmo doktriną, 1581–82 keletą kartų buvo kalinamas dėl episkopizmo (vyskupų vadovavimo bažnyčiai) kritikos. Nuo 1591 Nortamptonšyro bažnyčios rektorius.

Browne'as Thomasas (1605–82), anglų rašytojas ir medikas. Gimęs Londone, daug keliavo po Europą, kol 1637 apsistojo Noridže. Jo darbai, ypač gydytojo profesijos apologija „Gydytojo religija“ (*Religio Medici,* 1643), populiarių legendų ir prietarų analizė „Prastuomenės klaidos“ (*Vulgar Errors,* 1646), „Urnos palaidojimas“ (*Urn Burial*), „Kyro sodas“ (*Garden of Cyrus,* abu 1658) ir po mirties 1717 išspausdintas veikalas „Krikščioniškoji dorovė“ (*Christian Morals*), išgarsėjo dėl gero stiliaus.

bruderhofai, protestantų grupė, artima ⇨ *menonitams*. Gyvena šeimyninėmis grupėmis (viengiši žmonės apgyvendinami kartu su šeimomis), tuokiasi tik vieni su kitais (skyrybos neleidžiamos), išlaikė „nuosaikų“ moterų apdarą: kepuraitę arba skarelę ir ilgą sijoną. JAV vadinami ***huteritais.***

Susikūrė Moravijoje. △ bendruomenių esama JAV ir D. Britanijos V. Sasekso grafystėje, Robertsbriže. Pragyvenimui užsidirba, meistraudami žaislus vaikams.

Brunelleschis Filipas (1377–1446), Italijos Renesanso architektas. Pirmasis ir vienas didžiausių Renesanso architektų, pirmasis moksliškai naudojo perspektyvą. Suprojektavo Florencijos katedrą (baigta 1438) – amžininkai tai laikė beviltišku darbu. Taikė paprastą geometriją ir modifikuotą klasikinę architektūrą – tai teikia jo darbams ramumo, kurio siekė daugelis ankstyvojo Renesanso architektų. Kiti žymūs darbai – Ospedale degli Innocenti vaikų prieglauda, 1419–24, ir Pazzi'ų koplyčia, 1429, abi Florencijoje.

Bruno Giordano (1541–1600), italų filosofas. 1563 įstojo į Dominikonų ordiną, bet dėl skeptiškų pažiūrų į katalikų doktrinas 1577 turėjo išvykti iš Italijos. Apsilankęs Ženevoje ir Paryžiuje, 1583–85 gyveno Anglijoje, ten parašė kai kuriuos iš geriausių savo veikalų. Rėmėsi tiek savo laikotarpio mokslu, ypač Koperniko teorija, tiek magija ir ezoterine išmintimi. Sukūrė radikalų panteizmą, pagal kurį visi daiktai yra vienos begalinės realybės aspektai; šią realybę sudvasina Dievas, arba „Pasaulio siela". 1593 ⇨ *inkvizicija* jį Venecijoje suėmė. Kaltino dėl Koperniko astronomijos taikymo bei eretiškų religinių pažiūrų. Kadangi jų neatsisakė, po 8 metų kalinimo buvo sudegintas. Jo darbai padarė didelę įtaką Spinozai ir Leibnizui.

brutalizmas, XX a. šeštojo ir septintojo dešimtmečio architektūros stilius, išsivystęs iš ⇨ *Le Corbusier* ir Mieso van der Rohe darbų. Šis kategoriškas stilius pabrėžia pastatų funkcionalumą, geometrizuotas formas, grubius paviršius, išryškina natūralias statybines medžiagas; pirmenybė teikiama betonui ir plieno konstrukcijoms. △ pavadinimą sukūrė ⇨ Alison ir Peteris *Smithsonai*, Britanijoje plėtoję šį stilių.

Smithsonų suprojektuota Hanstantono mokykla Norfolke, pastatyta 1949–54, primena van der Rohe darbus, bet yra dar brutalesnė ir atviresnė – matyti visos patalpos. Jacko Lynno ir Ivoro Smiltho suprojektuotame Park Hilo namų statybos bendrovės pastate (1961) naudojamas šiurkštus betonas, būdingas vėlyviesiems Le-Corbusier darbams.

Buberis Martinas (1878–1965), Austrijoje gimęs Izraelio filosofas, sionistas ir senovės žydų filosofijos atnaujinimo šiuolaikiniais terminais šalininkas. Jo knyga „Aš ir tu" (*Ich und Du,* 1923) teigia tiesioginį dialogą tarp krikščionių ir žydų teologijos. Nacistų priverstas atsisakyti Frankfurto prie Maino universiteto religinės komparatyvistikos profesoriaus pareigų, išvyko į Jeruzalę, 1937–51 Hebrajų universitete dėstė socialinę filosofiją.

Buceris Martinas (1491–1551), Vokietijos bažnyčios reformatorius ir protestantas. Nuo 1549 Kembridžo universiteto Karališkojo koledžo teologijos profesorius. Stengėsi derinti savo pažiūras su kitų protestantų veikėjų, ypač ⇨ *Lutherio* ir ⇨ *Zwingli'o*, pažiūromis, pabrėžė eucharistijos svarbą.

Buchananas George'as (1506–82), škotų humanistas. Parašė keletą satyrinių eilėraščių apie pranciškonus ir 1539 buvo priverstas išvykti į Prancūziją. Apie 1562 grįžo į Škotiją kaip Škotijos karalienės Marijos mokytojas. 1566 tapo Šv. Leonardo koledžo Sent Endriuse rektoriumi ir parašė „Škotijos istoriją" (*Rerum Scoticarum Historia,* 1582), kurioje reiškė tendencijų, priešiškų karalienei Marijai.

Bucharinas Nikolajus Ivanovičius (1888–1938), SSRS politikas ir teoretikas. Nuosaikus bolševikų mąstytojas, žymiausias po Lenino. 1938 nužudytas Stalino įsakymu „už išdavystę". Po mirties 1988 sovietų valdžios reabilituotas.

Parašė žymiausią karinio komunizmo apologiją – „Pereinamojo laikotarpio ekonomiką" (*Экономика переходного периода,* 1920). 1936 parengė SSRS konstitucijos projektą. 1938 buvo suimtas ir teisiamas „už išdavystę" per vieną iš Stalino parodomųjų procesų. Pripažintas kaltu, bet gynė savo nuosaikią politiką ir atmetė kaltinimus. Nubaustas mirtimi, kaip ir visi kiti Lenino laikų SSKP CK politbiuro nariai (išskyrus ⇨ *Trockį*, kuris buvo nužudytas, ir patį ⇨ *Staliną*).

Buchneris Eduardas (1860–1917), vokiečių chemikas. Tyrė fermentaciją. 1897 pastebėjo, kad ją galima sukelti mechaniškai, naudojant beląsčius ekstraktus. △ tvirtino, kad fermentaciją sukelia ne visa mielių ląstelė, bet tik fermentas, kurį pavadino zimaze. 1907 apdovanotas Nobelio premija.

Buda (*„Apšviestasis"*), princo *Gautamos Sidhartos* (apie 563–483 prieš Kr.) garbės vardas. △ buvo religijos veikėjas, budizmo pradininkas. Gimė Lumbinyje, Nepale. Dvidešimt devynerių metų paliko žmoną, sūnų, prabangų gyvenimą ir pabėgo nuo materialios egzistencijos naštos. Po šeše-

rių asketiško gyvenimo metų suprato, kad ⇨ *asketizmas* yra toks pat bergždžias, kaip ir pernelyg didelis atlaidumas sau, ir pasirinko ⇨ *meditacijos* vidurio kelią. Patyrė praregėjimą po bo, arba bodi, medžiu ⇨ *Budgajoje*. Pradėjo mokytis Varnasyje, sukūrė ⇨ *samgą*, vienuolių bendruomenę. Vėliau visą gyvenimo keliavo po Š. Indiją. Mirė Kusinafgaroje (Utar Pradešo valstija).

budėjimas, budėjimas prie mirusio asmens kūno naktį prieš laidotuves; šis anglosaksų laikais atsiradęs paprotys primena didžiųjų švenčių išvakares.

Budgaja, kaimas Bihare, Indijoje. Čia Gautama, sėdėdamas po bo (*bodi* – išmintis) medžiu, tapo ⇨ *Buda*. Išsaugota to medžio atžala.

budizmas, viena iš didžiųjų pasaulio religijų. Susikūrė Indijoje apie 500 prieš Kristų. Kildinama iš ⇨ *Budos*, laikomo viena iš praregėjusių esybių, mokymo. △ neturi dievų. Budos mokymą sudaro ⇨ *Keturios kilniosios tiesos*: yra nepasitenkinimas ir kančia, yra kančių priežastis, ją galima užbaigti, ji užbaigiama, sekant Kilniuoju, arba Tauriuoju aštuoneriopu keliu: teisingu požiūriu, teisingomis paskatomis, teisingomis kalbomis, teisingais veiksmais, teisingu gyvenimu, teisingomis pastangomis, teisingu mąstymu ir teisingu susikaupimu; pagaliau pasiekiama nirvana – išnyksta visi juntamų dalykų troškimai, išsivaduojama iš atgimimų ir ⇨ *karmos* rato.

Pagrindinės budizmo atšakos – P. r. Azijoje praktikuojama ***Theravada*** (Hinajana) ir Š. Azijoje – ***Mahajana.*** Iš daugelio Mahajanos atšakų pažymėtini Tibete praktikuojamas ***lamaizmas*** ir japonų ***dzenbudizmas.*** Visame pasaulyje yra daugiau kaip 300 mln. budistų.

Raštai: vienintelis pilnas budistų raštų rinkinys yra pali kalba parašytas sinhalų (Šri Lankoje) budistų kanonas, kitos mokyklos remiasi sanskritu parašytu iš esmės tokiu pačiu kanonu. Šie raštai vadinami ⇨ *Tripitaka* („trys krepšiai"); jie datuojami nuo II iki VI a. po Kr. ir skirstomi į tris dalis: ***Vinaja*** (disciplina), arba gyvenimo taisyklių sąrašas, ***suros*** (pasakojimas), arba ***dharma*** (doktrina), t. y. Budos ir jo mokinių mokymas, ir ***Abidharma*** (tolesnė doktrina), arba vėlesni doktrinos komentarai.

Tikėjimai: „aš" nelaikomas amžinu, nes kinta ir irsta. Karmos priežastis ir šaltinius – iliuzijas, kančias, gobšumą ir pasišlykštėjimą – sukelia prisirišimas prie iš esmės laikinų daiktų; jie vėl atkuria karmą ir „aš" jausmą. Veiksmai, skatinantys savęs atsižadėjimą, vadinami „karmos tobulinimu", jie veda praregėjimo link. ***Keturiose kilniosiose*** (arba ***tauriosiose***) ***tiesose*** Buda pripažino, kad yra kančia, bei jos šaltinius ir parodė būdą nuo jos išsivaduoti – ***Aštuoneriopąjį kelią.*** Aštuoniariopojo kelio tikslas – nutraukti karmos grandinę ir atsiribojus nuo savo kūno, pasiekti ***nirvaną*** („ištirpimą"); sunaikinti visus troškimus, arba visiškai sunaikinant savo „aš", arba ištirpdant jį begalybėje. Aukščiausias tobulumas priskiriamas istoriniam Budai (Šakjamuniui, arba, pagal jo giminės vardą, Gautamai), vienam iš nuolatinės Budų eilės, kurių kito (Maitrėjos) laukiama apie 3000 metus.

Theravados budizmas, arba Senųjų Mokykla, dar vadinamas ***Hinajana,*** arba Mažuoju vežimu, vyrauja P. r. Azijoje (Šri Lanka, Tailandas ir Mjanma). Jis ypač pabrėžia elgetavimą ir meditacinį gyvenimo būdą, kaip metodus ***sansaros*** (mirties ir atgimimo) ratui nutraukti. Trys pasirinktiniai Theravados tikslai: *arahatas* – pasiekęs tikrosios daiktų prigimties įžvalgą, *Pačekabuda* – praregėjusysis, kuris gyvena vienas ir nemoko, ir visiškai pabudęs *Buda*. Theravados raštai parašyti pali, indoarijų grupės kalba, kurios ištakos – Š. Indijoje. Pačioje Indijoje △ pamažu nunyko XIII a., jį išstūmė induizmas. Tačiau Indijoje tebėra apie 5 mln. budistų, ir jų nuolat daugėja.

Mahajanos budizmas, arba Didysis Vežimas, atsirado pačioje mūsų, krikščionių, eros pradžioje. Ši tradicija pabrėžė amžiną beformį Budos principą, visų daiktų esmę. Mahajana ragina individą ne tik pasiekti nirvaną, bet ir tapti Buda Mokytoju, arba ***Bodisatva,*** ir išgelbėti kitus. Tai reiškia, kad tikintįjį Bodisatva gali atvesti į išsivadavimą ir be griežtų Theravados nurodymų. Taip iškilo daugybės Budų ir Bodisatvų kultas. Mahajanos budizme taip pat pabrėžiama ***šunjata*** – patirtis, kad visi daiktai, net ir budizmo doktrinos, yra tuštybė.

Mahajanos budizmas vyrauja Š. Azijoje (Kinijoje, Korėjoje, Japonijoje ir Tibete). VI a. Mahajana su indų vienuolio Bodhidharmos mokymais pateko į Kiniją ir suformavo ***čainbudizmą,*** kuris XII a. įsitvirtino Japonijoje ***dzenbudizmo*** forma. Dzenbudizmas aukština tylųjį meditavimą ir staigius mokytojo įsikišimus mokinio protui pažadinti. Japonijoje taip pat veikia 1930 įkurta pasaulietinė organizacija Soka Gakai (Vertybių kūrimo bendrija). Ji tapatina absoliutų tikėjimą su tiesiogine materialine nauda. Devintajame dešimtmetyje Soka Gakai turėjo daugiau kaip 7 mln. pasekėjų.

Tibete ir Japonijoje populiarus ***ezoterinis, tantrinis***, arba ***deimantinis budizmas***. Jis tvirtina, kad praregėjimas jau glūdi mokinyje ir jį galima pasiekti, jei teisingai vadovaujama (tai – asmeninis mokinio arba jo mokytojo rūpestis).

Buffonas George'as Louis Leclercas, grafas de (1707–78), prancūzų gamtininkas. Parodė žymiausią XVIII a. gamtos istorijos veikalą – 44 tomų *Histoire naturelle* (1749–67). Viename iš jo tomų, „Gamtos epochos", suabejojo bibline chronologija ir nukėlė Žemės pradžią nuo tradicinės 6000 m. pr. Kr. iki, kaip tuomet atrodė, milžiniško 75 000 metų laikotarpio.

Genijus – tai tik didžiulė kantrybė.

Buffonas
Jam priskiriama pastaba

Bullas John, išgalvotas personažas – Anglijos personifikacija.

bumas, ⇨ *prekybos* ciklo periodas, kai ekonomika plečiasi ir visuminė (visa prekių ir paslaugų) paklausa sparčiai didėja. Jam būdingas mažas arba mažėjantis nedarbas, kartu ir kylanti infliacija.

Bunyanas Johnas (1628–88), anglų rašytojas. Baptistas. 1660–72 kalintas už pamokslavimą be leidimo. 1675 įkalintas antrąjį kartą, pradėjo rašyti „Piligrimo kelionę" (*The Piligrim's Progress*), kurios pirmoji dalis išspausdinta 1678. Šios alegorijos apie krikščionio dvasinius ieškojimus fantazija ir aistra pelnė jai nuolatinį populiarumą. Kiti darbai „Įsipareigojanti malonė" (*Grace Abounding*, 1666), „Pono Blogojo gyvenimas ir mirtis" (*The Life and Death of Mr. Badman*, 1680) ir „Šventasis karas" (*The Holy War*, 1682).

Būdamas šešiolikos metų, per pilietinį karą buvo įrašytas į Parlamento armiją. Paleistas 1646, išgyveno religinių abejonių laikotarpį ir 1653 tapo ⇨ *baptistu*. 1660 uždarytas į Bedfordo grafystės kalėjimą už pamokslavimą, iškalėjo 12 metų, nes atmetė visus pasiūlymus paleisti su sąlyga, jog daugiau nebepamokslaus. Kalėjime parašė „Įpareigojančią malonę" – aprašė savo ankstesnes vidines kovas. Išlaisvintas 1672, Bedfordo kongregacija išrinko jį pastoriumi, bet 1675 vėl suimtas ir šešis mėnesius kalėjo kalėjime ant Bedfordo tilto, ten pradėjo rašyti „Piligrimo kelionę". Ši knyga tuojau pat pelnė populiarumą, 1684 buvo išspausdinta antroji jos dalis.

Pilis, vadinama Abejonių Pilimi, kurios savininkas – Didžioji Neviltis.

Johnas Bunyanas
„Piligrimo kelionė" (*The Piligrim's Progress*)

Burckhardtas Jakobas Christophas (1818–97), šveicarų meno istorikas. 1858–93 Bazelio universiteto istorijos profesorius. Vienas iš kultūros istorijos disciplinos pradininkų. Jo knyga „Italijos Renesanso kultūra" (*Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860), sumanyta kaip pasaulio kultūros istorijos dalis, padarė didelę įtaką vėlesnei Renesanso sampratai.

būrimas, menas antgamtinėmis, arba protu nepaaiškinamomis, priemonėmis nustatyti būsimus įvykius arba išaiškinti kokią slaptą žinią. Sen. egiptiečių, graikų (⇨ *orakulas*), romėnų ir kiniečių (⇨ *I Dzin*) civilizacijose △ buvo itin paplitęs. Visame pasaulyje jis vis dar praktikuojamas.

Buriant paprastai intuityviai aiškinami gamtos procesai arba atsitiktiniai mechaniniai veiksmai. Tarp būrimo formų yra spėjimas iš žvėrių ir paukščių elgesio, iš paaukotų gyvulių vidurių, atversto atsitiktinio knygos, pvz., Biblijos, puslapio; ateitis spėjama kortomis (⇨ *Taro kortos*), buriama iš delno, iš žodžių, pasakytų transo būsenoj, ⇨ *automatiško rašymo*. Čia įeina ⇨ *virgulės*, nekromantija arba būrimas, paremtas tariamu bendravimu su vėlėmis, sapnai, dažnai specialiai nukreipiami.

Kuo didesnė valdžia, tuo pavojingiau ją įžeisti.

Edmundas Burke'as
iš rinkimų kalbos Midlsekse, 1771

Burke'as Edmundas (1792–97), britų politikas vigas ir politikos teoretikas. Gimė Dubline, Airijoje. Nuo 1765 Parlamento deputatas, priešinosi vyriausybės bandymams pažaboti Amerikos kolonistus (pvz., veikale „Mintys apie dabartinį nepasitenkinimą", *Thoughts on the Present Discontents*, 1770), rėmė Airijos savarankiškumo siekį, bet atmetė Prancūzijos revoliuciją (pvz., knygoje „Samprotavimai apie revoliuciją Prancūzijoje", *Reflections on the Revolution in France*, 1790).

1756 △ parašė estetikos traktatą „Filosofinis tyrimas apie mūsų didingumo ir grožio idėjas" (*A Psilosophical Inquiry of our Ideas on the Sublime and Beautiful*). 1782, valdant Rockinghamo vyriausybei ir 1783, valdant Foxo-Northo koalici-

jai, buvo kariuomenės iždininkas. Koalicijai žlugus, tapo opozicijos veikėju. Kritikavo Warreną Hastingsą dėl nesėkmingo Indijos valdymo, rėmė jo apkaltą. „Naujųjų vigų kreipimesi į senuosius vigus“ (*Appeal from the New to the Old Whigs,* 1791), ir „Laiške Prakilniajam Viešpačiui“ (*Letter to a Noble Lord,* 1794) buvo priverstas teisintis dėl kaltinimų nenuoseklumu, nes rėmė Amerikos, bet ne Prancūzijos revoliuciją, o „Laiškuose apie taiką su karalžudžiais“ (*Letters on a Regicide Peace,* 1795–97) kritikavo taikos su Prancūzija pasiūlymus. 1794 baigė politinę veiklą. Buvo puikus oratorius. Britų konservatoriai laiko △ didžiausiu savo politikos teoretiku.

Geriau būti niekinamam dėl perdėtų nuogąstavimų, negu būti sunaikintam dėl per didelio pasitikėjimo ir ramybės.

Edmundas Burke'as
Iš „Samprotavimų apie Prancūzijos revoliuciją“ (*Reflections on the Revoliution in France*)

Burnell (Susan) Jocelyn (Bell) (g. 1943), britų astronomė. 1967 kartu su ⇨ Anthony'u *Hewishu* ir kolegomis iš Kembridžo universiteto atrado pirmąjį pulsarą (mirksinčią žvaigždę).

Burnetas Macfarlane'as (1899–1985), australų medikas, garsus imunologijos ir virusinių susirgimų tyrinėtojas. 1958 už gripo, poliomelito ir choleros tyrinėjimus apdovanotas Ordinu už nuopelnus. 1960 kartu su Peteriu Medawaru už odos skiepų tyrimus apdovanotas Nobelio medicinos premija.

Burnhamas Jamesas (1905–87), JAV filosofas. Knygoje „Vadybininkų revoliucija“ (*The Managerial Revolution,* 1941) tvirtino, kad valdžią iš politikų ir kapitalistų perima nauja verslo valdytojų, arba vadybininkų, klasė.

Burtas Cyrilas Lodovicas (1883–1971), anglų psichologas, protinio vystymosi ir švietimo psichologijos specialistas. 1913 tapo Londono grafystės tarybos psichologu, buvo pirmasis toks Anglijoje. Nuo 1931 iki 1950 Londono universiteto psichologijos profesorius. Knygoje „Jaunasis delinkventas“ (*The Young Delinquent,* 1925) jis išreiškė požiūrį, kad polinkį nusikalsti sukelia daugiausia aplinka – perpildyti miestai, griūvantys namai ir t. t. Atliko svarbių tyrimų apie individo gabumų mokslams kiekybinį vertinimą ir statistinius intelekto bei asmenybės tyrimų metodus: juos išdėstė knygoje „Proto faktoriai“ (*The Factors of Mind,* 1940). Jo darbai padarė įtaką Britanijos švietimo politikai, ypač 1944 švietimo įstatymui. △ protinių sugebėjimų paveldimumo tyrimai, kurie rėmėsi nuo gimimo ar ankstyvoje vaikystėje atskirtų dvynių tyrimais, po jo mirties buvo paskelbti nepatikimais, nes atrasta, kad △ falsifikavo rezultatus.

Visi poetai yra bepročiai.

Robertas Burtonas
„Melancholijos anatomija“ (*Anatomy of Melancholy*)

Burtonas Robertas (1577–1640), anglų filosofas, parašęs depresijos analizę „Melancholijos anatomija“ (*Anatomy of Melancholy,* 1621), informacijos apie to laiko medicinines ir religines nuomones kompendiumą, kuriuo dažnai rėmėsi paskesni tyrinėtojai.

Gimė Leisteryje. Baigė Oksfordo universitetą ir dirbo jame visą gyvenimą. Buvo Kristaus bažnyčios tarybos narys.

Kokie gyvuliški yra buržua. Ypač šios rūšies patinai.

buržuazija
Davidas Herbertas Lawrence'as, 1895–1930, anglų rašytojas, *How Beastly the Bourgeois Is*

---

buržuazija (pranc. *Bourgeoisie*), vidutinė klasė. Šis prancūzų kalbos žodis iš pradžių reiškė laisvuosius miestelėnus, vėliau – visą klasę, visuomenės hierarchijoje užimančią tarpinę padėtį tarp valstiečių ir darbininkų iš vienos pusės ir bajorijos – iš kitos. Žodis „buržuazija“ (kaip ir „buržua“) dar turi ir niekinamąją prasmę – juo įvardijamas įprastinis banalus padorumas. Socialistai △ vadina visą savininkų klasę, skirdami ją nuo proletariato.

Kuklus buržuazijos žavesys.

buržuazija
L. Buñuelis, 1900–83, ispanų kino režisierius. Filmo pavadinimas

---

Buss Frances Mary (1827–94), britų moterų švietimo veikėja. Pradėjo mokyti savo motinos vadovaujamoje mokykloje, o turėdama aštuoniolika metų Londone įsteigė savo mergaičių mokyklą,

kuri 1850 tapo Londono kolegijos mokykla. 1871 įkūrė Kamdeno mergaičių mokyklą.

Padėjo įtvirtinti Britanijos moterų mokytojų statusą, pakelti moterų švietimo akademinį lygį. Dažnai minima kartu su bendradarbe ⇨ Dorothea *Beale*.

bušido, *busido,* Japonijos karių kastos ⇨ *samurajų* garbės ir riteriškumo kodeksas. Pats žodis △ reiškia „kario kelias“. Kodeksas pabrėžia paprasto gyvenimo, disciplinos ir narsos reikšmę.

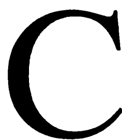
būties grandinė (*metafizikoje*), daug variantų turintis senovinis neoplatonikų sukurtas principas. Iš esmės šis principas teigia, kad Visata – viena, tolydi ir tobula, taip pat tai, kad Visata yra įvairių esybių laipsnių hierarchija – aukštesnės esybės esančios realesnės ir tobulesnės už žemesnes. Šios hierarchijos viršūnė – tobuliausia esybė, Dievas, pagal kai kurias kitas versijas, tobuliausias jo tvarinys – žmogus. Pagal vieną iš šio principo variantų, kad Visata būtų kiek įmanoma tobulesnė, ji turinti apimti kuo didesnę esybių gausą ir įvairovę, kiek tik leidžia gamtos dėsniai. Pagal kitą △ principo versiją, jokia esybė negali visą laiką būti reali ir kartu turėti neišnaudotų galimybių.

būtinieji poreikiai (*ekon.*), prekės ir paslaugos, būtinos minimaliam gyvenimo lygiui palaikyti, pvz., maistas, pastogė.

būtis (*filos.*), tai, kas bendra viskam, kas yra. △ yra pagrindinė ⇨ *ontologijos* ir apskritai metafizikos, ypač idealizmo ir egzistencializmo, sąvoka. Sen. graikų filosofas ⇨ *Aristotelis* teigė, kad tvirtinant, jog kažkas egzistuoja, nieko nepridedama prie apibrėžimo. △, arba egzistencija, kartais skiriama nuo subsistencijos – taip daro austrų filosofas ⇨ Alexius *Meinongas*. Filosofai idealistai linkę tikėti, kad yra ne tik įvairių △ rūšių, bet ir įvairių jos lygmenų. Amerikietis ⇨ W. V. O. *Quine'as* tvirtina, kad „būti – tai būti kokio nors kintamojo reikšme“. Formaliosios logikos sistemoje būti arba egzistuoti visada reiškia turėti savybę ar bruožą. Ontologinis Dievo buvimo įrodymas remiasi tuo, kad △ gali būti predikatas arba savybė.

Butler Josephine'a, mergautinė pavardė Gray (1828–1906), anglų visuomenės reformatorė. Kovojo dėl moterų švietimo ir dėl ištekėjusių moterų nuosavybės teisių, agitavo prieš 1826–70 įstatymą dėl užkrečiamų ligų, pagal kurį karinių įgulų miestelių moterys, įtariamos prostitucija, galėjo būti prievarta tikrinamos, ar neserga venerinėmis ligomis (atsisakymas tikrintis būdavo baudžiamas kalėjimu). △ vadovaujamų kampanijų dėka 1883 šis įstatymas buvo panaikintas.

Butleris Josephas (1692–1752), anglų kunigas ir teologas. 1740 tapo Šv. Pauliaus bažnyčios dekanu, 1750 Durhemo vyskupu. Traktate „Religijos analogija“ (*Analogy of Religion,* 1736) tvirtino, kad pripažinti ⇨ *deizmą* (Dievo kaip pirmosios priežasties sampratą) nė kiek ne racionaliau, negu pripažinti ne argumentais (t. y. ne protu) pasiektą religinį apreiškimą.



cabala, kitaip ⇨ *kabala.*

Cage'as Johnas (1912–92), JAV kompozitorius. ⇨ Arnoldo *Schonbergo* mokinys, tvirtinęs, kad muzikai turi būti naudojami visi garsai, pvz., kūrinyje „Įsivaizduojamas peizažas Nr.4" (*Imaginary Landscape No. 4,* 1951) jis naudojo 24 atsitiktiniais dažniais nustatytus radijo imtuvus. Bandė sumažinti kompozitoriaus reikšmę, įvedė atsitiktinumo elementų (⇨ *aleatorika*) ir netikslumų bei leido garsams „būti savimi".

Neįprastos △ idėjos padarė didelę įtaką XX a. muzikai. Tarp jo kūrinių – „4 minutės ir 33 sekundės" (*4 minutes and 33 Seconds,* 1952), kuriame pianistas sėdi prie pianino ir viso kūrinio metu skaičiuoja laiką, bet visiškai negroja.

Cayley's Arthuras (1821–95), britų matematikas, sukūręs matricų algebrą, kuria remdamasis ⇨ *Heisenbergas* pagrindė kvantų mechaniką.

Calvinas Jonas, kelvinizmo kūrėjas, ⇨ Jonas *Kalvinas.*

Calvinas Melvinas (g. 1911), JAV chemikas. Kaip indikatorių naudodamas radioaktyviąją anglį 14C, ištyrė biocheminius fotosintezės procesus, kai žalieji augalai, naudodami chlorofilą, paverčia anglies dvideginį ir vandenį cukrumi ir deguonimi. Nobelio premija (1961).

Jūs žinote, kas yra žavesys: tai – būdas gauti teigiamą atsakymą nieko konkretaus nepaklausus.

Albertas Camus
„Kritimas" (*The Fall*)

Camus Albertas (1913–60), Alžyre gimęs prancūzų rašytojas. Žurnalistas, Antrojo pasaulinio karo metų Pasipriešinimo dalyvis. Jo raštuose, ypač romane „Svetimas" (*L'Etranger,* 1942), ir esė „Sizifo mitas" (*Le Mythe de Sisyphe,* 1943), kuriems didelę įtaką padarė ⇨ *egzistencializmas*, pabrėžiama gyvenimo absurdiškumas ir atsitiktinumas. Dėl komunizmo kritikos knygoje „Maištaujantis žmogus" (*L'Homme Revolté,* 1951), susikivirčijo su ⇨ *Sartre'u.* 1957 apdovanotas Nobelio literatūros premija.

Cannon Annie Jump (1863–1941), JAV astronomė. Nuo 1896 dirbo Harvardo koledžo observatorijoje. Sukūrė žvaigždžių klasifikaciją pagal jų spektrą. Jos sistema, naudojama iki šiol, skirsto žvaigždes pagal spektrą ir temperatūrą į O, B, A, F, G, K ir M spektrines klases. O klasės žvaigždės yra karščiausios, jų paviršiaus temperatūra yra daugiau kaip 25 000 K. Nustatė 225 330 žvaigždžių spektrines klases.

Cantoras Georgas (1845–1918), vokiečių matematikas, tyręs skaičių teoriją ir trigonometriją bei matematikos pagrindus. Apibrėžė realiuosius skaičius ir sukūrė veiksmų su iracionaliaisiais skaičiais sistemą bei transfinityvinių skaičių teoriją. Cantoro aibių teorija buvo naudojama kuriant topologiją ir realiųjų funkcijų teoriją.

caritas (lot. – meilė, rūpestis, gailestingumas, labdara), iš pradžių buvo krikščionių terminas, reiškęs nesavanaudišką ⇨ *meilę.* Vėliau ėmė reikšti išmaldą ir kitokią pagalbą vargšams ir skurstantiems. Mūsų laikais šiuo terminu vadinama bet kokia nepriklausoma organizacija, kuri reguliariai organizuoja tokią paramą. Ypač paplito Katalikų bažnyčios △ organizacijos.

Meilė uždengia nuodėmių gausybę.

caritas
Biblija, judėjų ir krikščionių šventoji knyga
1 Pt. 4:8

Carnapas Rudolfas (1891–1970), vokiečių filosofas, nuo 1935 gyvenęs JAV. Vienos būrelio narys ir ⇨ *loginio pozityvizmo,* teigusio, kad prasmingi tik tie teiginiai, kuriuos galima patikrinti empiriškai, atstovas. Bandė įrodyti, kad metafizika atsirado, painiojant kalbėjimą apie pasaulį ir kalbėjimą apie kalbą. Knygos: „Loginė kalbos sintaksė" (*Logische Syntax der Sprache,* 1934) ir „Prasmė ir būtinumas" (*Meaning and Necessity,* 1956). 1954–62 buvo Kalifornijos universiteto filosofijos profesorius.

Carpenteris Edwardas (1844–1929), anglų rašytojas ir socialistų veikėjas. Įkvėptas ⇨ *Thoreau,* Walto Whitmano, ir ⇨ Williamo *Morriso* darbų, pasitraukė iš bažnyčios, kūrė savitą socializmo formą, rėmė progresistų siekius – seksua-

lines reformas, moterų teises ir vegetarizmą. Neslėpė savo homoseksualumo ir parašė seksualinės tolerancijos apologiją „Meilės brendimas" (*Love's Coming of Age,* 1896). Jo liberalus idealizmas darė įtaką vėlesniems rašytojams, pvz., E. M. Forsteriui ir ⇨ D. H. *Lawrence'ui.*

Carrollas Lewisas, Charleso Lutwidge'o Dodgsono (1832–98), anglų klasikinių knygų vaikams „Alisos nuotykiai stebuklų šalyje" (*Alice's Adventures in Wonderland,* 1865) ir jos tęsinio „Alisa Veidrodžių karalystėje" (*Through the Looking-glass,* 1872) autoriaus, literatūrinis pseudonimas. Dar parašė herojinę parodijinę absurdo poemą „Snarko medžioklė" (*The Hunting of the Snark,* 1876). Žavėjosi kalbos ir mąstymo ribas atskleidžiančiais paradoksais; jų stebėjimas atvedė jį prie tariamo Alisos nuotykių absurdo. Oksfordo universiteto profesorius, parašė matematikos darbų.

Gimė Daresbur'yje, Cheshire grafystėje. 1855–81 Oksforde dėstė matematiką. Ten pradėjo pasakoti fantastines istorijas Alice'ai Liddell ir jos seserims, Kristaus bažnyčios koledžo dekano dukterims. Parašė daug laiškų, sukūrė daug žaidimų bei galvosūkių. Vienas iš portretinės fotografijos pradininkų.

Ką pasakau tau tris kartus, yra tiesa.

Lewisas Carollas
„Snarko medžioklė" (*The Hunting of the Snark*).
1 konvulsija „Išsilaipinimas"

Cassireris Ernstas (1874–1945), vokiečių filosofas, ⇨ *neokantizmo* atstovas. ⇨ Immanuelis *Kantas* tvirtino, kad žmogaus patirtį lemia kategorijos – visą žmogaus patirtį ribojančios mąstymo formos. △ tvirtino, kad, be Kanto nurodytų kategorijų, dar yra mitinį, istorinį ir praktinį mąstymą lemiančios mąstymo formos. Šias mąstymo formas galima atrasti tiriant kalbą.

Pagrindinis △ darbas yra trijų tomų veikalas „Simbolinių formų filosofija" (*Die Philosophie der Symbolischen Formen,* 1923–29).

Gimė Breslau, Vokietijoje (dabar Vroclavas, Lenkija). 1932 išvyko į JAV. 1941 tapo Yale'o universiteto profesoriumi.

Castro (Ruz) Fidelis (g. 1927), Kubos politikas komunistas, ministras pirmininkas 1959–76, prezidentas nuo 1976. Vadovavo dviems nesėkmingiems perversmams prieš dešinįjį Batista'os režimą. 1959 revoliucijos, nuvertusios diktatorių, vadovas. Laikinai pagerino daugumos kubiečių gyvenimo lygį, grubiai susidorojo su disidentais. △ remiasi marksizmu leninizmu, bet 1974 atmetė Marxo formuluotę „Iš kiekvieno pagal galimybes, kiekvienam pagal poreikius" ir paskelbė, kad kiekvienam kubiečiui bus atlyginama pagal jo darbą. Dėl △ režimo Kuba ilgainiui itin atsiliko nuo gretimų šalių.

Cauchy Augustinas Louisas (1789–1857), prancūzų matematikas, naudojęs griežtus analizės metodus. Iš jo gausių darbų minėtini sudėtinių funkcijų, determinantų, tikimybių ir begalinių eilučių konvergavimo tyrimai. △ patikslino ribos ir apibrėžtinio integralo sąvokas. 1843 išspausdino akademinės mąstymo laisvės apologiją, kuri padėjo netrukus po Louis Phillipe'o nuvertimo (1848) panaikinti mokslininkų lojalumo priesaiką.

Caveat emptor, ženklas, reiškiantis, kad už įgytų prekių be garantijos kokybę atsakingas tik pats pirkėjas.

Cavendishas Henry'is (1731–1810), anglų fizikas. 1766 atrado vandenilį, kurį pavadino „nedegiu oru" ir nustatė vandens bei azoto rūgšties sudėtį. Vadinamuoju ⇨ *Cavendisho bandymu* nustatė Žemės masę ir tankį.

Buvo antrojo Devonšyro kunigaikščio vaikaitis, tačiau atsidėjo mokslui, visiškai uždarai gyveno Clapham Commone, Londone.

Cavendisho bandymas, traukos jėgos tarp švino ir aukso rutulių matavimas, kuriuo remdamasis anglų fizikas ir chemikas Henry's Cavendishas pagal Newtono visuotinės traukos dėsnį apskaičiavo vidutinę Žemės masę ir tankį.

CD-ROM (angl. *Compact–disc read–only memory* – pastoviosios atminties kompaktinis diskas), sukurta pagal garso kompaktinių diskų (plokštelių) technologiją. △ – plastiku padengtas metalinis diskas, į kurio paviršių išgraviruotų mikroskopinių duobučių pavidalu dvejetainiais skaitmenimis įrašoma informacija. Ją skaito disko paviršiumi slenkantis lazerio spindulys. Paprastame △ telpa apie 650 ⇨ *megabaitų* informacijos; jie naudojami didelės apimtiems tekstinei ir grafinei informacijai, enciklopedijoms, katalogams, technikos ir kt. žinynams platinti.

Įprastuose △ kompiuteriu įrašyti informacijos negalima – ją įrašo tik gamintojas. Sukurta įrašomųjų kompaktinių diskų kompiuteriams, vadinamųjų CR-R. Taip pat sukurta kompaktinių diskų (vad. optiniai diskai), kuriuos galima perrašinėti kompiuteriu.

Cecilija, *šv. Cecilija,* krikščionių šventoji, muzikos globėja. Nukankinta Romoje II ar III a. Ra-

šoma, kad kankinama ji dainavo himnus. Šventė – lapkričio 22–oji.

celibatas, lytinio asketizmo forma, kai savo noru atsisakoma lytinių santykių visam gyvenimui. Kai kurios religijos, pvz., krikščionybė ir budizmas, reikalauja △ iš dvasiškių, paprastai iš kunigų ir vienuolių. Yra religijų, pvz., judaizmas, kurios △ griežtai atmeta.

centralizacija, verslo organizavimo forma, kai sprendimus priima tik biznio centro tarnautojai. Ši forma yra vad. „decentralizacijos", kai sprendimus gali priimti ir žemesnio lygio vadovai bei darbuotojai, priešprieša.

centrinės vyriausybės dala, D. Britanijos viešojo ekonomikos sektoriaus dalis, valdoma vyriausybės, skirtingai nuo vietinio valdymo dalos, kurią tvarko vietinės grafysčių, miestelių, parapijų tarybos.

Centrinė žvalgybos valdyba (CŽV), 1947 įkurta aukščiausioji JAV žvalgybos organizacija. Aktyviai veikia užsienyje, daugiausiai siekia nuversti kairuoliškus politinius režimus ir apsaugoti JAV finansinius interesus, pvz., įvykių Konge (dabar Kongo Demokratinė Respublika) ir Nikaragvoje metu. Pagal 1980 įstatymą △ turi apie visą savo slaptą veiklą pranešti Kongresui (pageidaujama, iš anksto), be to, šiuos jos veiksmus turi tvirtinti prezidentas. 1990 buvo numatytas 10–12 mlrd. JAV dolerių △ biudžetas. △ direktorius nuo 1997 George J. Tenet.

Sukurta iš pertvarkytos karo metų Strateginių tarnybų valdybos. Kongreso įteisinta Nacionalinio saugumo įstatymu, △ kaip ir Britanijos Slaptoji tarnyba, turėjo veikti tik užsienyje per šaltąjį karą. Ji prisidėjo prie Irano šacho grįžimo į valdžią 1953, rėmė P. Vietnamo vyriausybę per Vietnamo karą, perversmą prieš Čilės prezidentą Salvadorą Allende, prisidėjo prie įvykių Kubos Kiaulių įlankoje. JAV △ pažeidė įstatymus, kai įsivėlė į Votergeito skandalą. Aštuntajame dešimtmetyje, kai JAV prarado turėtą įtaką Iranui, Afganistanui, Nikaragvai, Jemenui ir kitoms šalims, neteko visuomenės pasitikėjimo. Per 1991 gaisrą JAV ambasadoje Maskvoje buvo prarasta daug svarbios medžiagos, tad gegužės mėnesį △ direktorius Williamas Websteris atsistatydino iš pareigų, kartu prisiimdamas atsakomybę ir dėl dažnai kritikuojamos △ veiklos, ruošiant 1989 įsiveržimą į Panamą bei 1991 karą Persų įlankoje. Jo įpėdiniu tapo Robertas Gatesas, 1989–91 dirbęs prezidento patarėjo nacionalinio saugumo klausimais pavaduotoju, o 1986–89 – CŽV direktoriaus pavaduotoju. △ būstinė yra Lenglyje, Virdžinijos valstijoje, JAV. Žymesni buvę △ direktoriai: Williamas Casey's, Richardas Helmsas ir George'as Bushas. △ direktorius koordinuoja ir visų kitų JAV žvalgybos organizacijų veiklą. Kontržvalgybos funkcijas JAV vykdo Federalinis tyrimų biuras.

centrinis bankas, bankas, atsakantis už valstybės valiutą. Dažnai taip pat atsako už vyriausybės užsienio valiutos operacijas, šalies bankų sistemos priežiūrą ir monetarinę politiką. Centrinis D. Britanijos bankas yra Anglijos bankas.

centrinis planavimas, sistema, kai valstybė visiškai valdo šalies ekonomiką. Pvz., buv. Sovietų Sąjungoje nuo trečiojo dešimtmečio dėl visų ekonominių veiksmų tikslų ir strategijos buvo sprendžiama iš centro, paliekant tik menką arba visiškai nepaliekant laisvės žemesnių instancijų vadovų ir darbuotojų iniciatyvai.

cenzoriai, du vyriausieji sen. Romos magistratai, arba pareigūnai, kas penkeri metai renkami 18 mėnesių tarnybai. Atsakė už viešąją moralę, papročių laikymąsi, piliečių cenzą (jų ir jų turto sąrašus, jų skirstymą į tribas ir centurijas), tikrindavo senatorių sąrašus.

cenzorius (*Freudo psichologijoje*), psichikos funkcija, kai sąmonė apsaugoma nuo nepriimtinų impulsų iš pasąmonės. Ši funkcija leidžia nuslopinti (⇨ *išstūmimas*) nepriimtinas idėjas, atsiminimus ar motyvus.

Represinio cenzoriaus mechanizmo samprata susilaukė rimtos kritikos. Ją ypač kritikavo J. P. Sarte'as knygoje „Būtis ir niekas" (*L'Etre et le Néant,* 1975).

cenzūra, spaudos, kino filmų, radijo ir televizijos laidų, teatro spektaklių ir kitų viešų renginių kontrolė, kuria valdžia siekia uždrausti amoralią, eretišką, maištingą, šmeižikišką, pavojingą valstybės saugumui ar dėl kitų priežasčių nepriimtiną medžiagą. Griežčiausią △ turi totalitariniai arba labai religingi režimai. Ji sugriežtinama ir karo metu.

Britanijos vyriausybė savo interesus saugo remdamasi pastaba D ir valstybės paslapčių įstatymu. Tam tikrą △ funkciją atlieka įstatymai dėl nepadorių, šmeižikiškų ir šventvagiškų kalbų. Masinės informacijos priemonėms būdinga tam tikra vidinė cenzūra. Per 1991 karą Persų įlankoje žurnalistų priėjimą prie karo veiksmų scenos kontroliavo JAV kariuomenė: įsileido tik keletą reporterių, o ir tų judėjimą ribojo. Nors JAV spau-

dos laisvę gina Pirmasis Konstitucijos priedas, kai kurios valdžios institucijos bando vykdyti cenzūrą. Šias problemas dažnai sprendžia teismai, ypač kai viešai skelbiama pornografinė medžiaga. Pastaruoju metu dėl rasistinių grasinimų arba socialinio ydingumo buvo bandoma uždrausti keletą muzikos ir dailės kūrinių.

Cenzūra gali padėti išsaugoti dorovę, bet niekada nepadės jos atkurti.

cenzūra
Jeanas Jacques'as Rousseau, 1712–78, prancūzų filosofas ir rašytojas.
„Apie visuomenės sutartį" (*The Social Contract*)

---

cezarizmas, politinė sistema, panaši į ⇨ *bonapartizmą*. Jai būdinga kariuomenės ir masinių sąjūdžių remiama vienvaldė diktatūra. Išlaikomos išorinės demokratijos formos, bet jomis tik manipuliuojama. △ terminas kilo nuo Julijaus Cezario sukurtos sistemos, I a. prieš Kr. Sen. Romoje pakeitusios respubliką.

Chadwickas Edwinas (1800–90), Anglijos visuomenės reformatorius. 1834 parašė „Ataskaitą apie įstatymą dėl neturtingųjų". Suvaidino žymų vaidmenį per kampaniją, kuria 1848 buvo pasiekta Viešosios sveikatos apsaugos įstatymo. 1848–54 buvo pirmosios Sveikatos apsaugos tarybos narys.

Savamokslis ⇨ Jeremy'o *Benthamo* globotinis ir ⇨ *utilitarizmo* šalininkas. Siekė viešųjų priemonių cholerai išnaikinti, Anglijos miestų sanitarijos būklei pagerinti ir jų lūšnynams išvalyti.

Chadwickas Jamesas (1891–1974), britų fizikas. 1932 atrado atomo branduolio dalelę, kurią imta vadinti neutronu, nes ji neturi elektros krūvio. Nobelio fizikos premija (1935).

Studijavo Kembridže pas ⇨ Ernestą *Rutherfordą*. 1935–48 buvo Lyon Jones koledžo (Liverpulyje) profesorius. 1948–59 dėstė Kembridžo universiteto Gonvilio ir Kajaus koledže. 1940 kartu su kitais britų mokslininkais parengė ataskaitą apie atominę bombą.

chadžas, musulmono kelionė į šv. Meką. Ją turėtų atlikti kiekvienas musulmonas bent jau kartą per gyvenimą. Išimtis galima tik dėl finansinių sunkumų ar sveikatos. Musulmonas, pabuvojęs Mekoje, gauna chadžio garbės vardą. Daug piligrimų, vykstančių į Meką, aplanko ir Mediną, kur palaidotas pranašas ⇨ *Mahometas.*

Chalkedono susirinkimas, 451 Romos imperatoriaus Marciano sušauktas ankstyvosios Krikščionių bažnyčios visuotinis susirinkimas, įvykęs Chalkedone (dabar Kadikojus, Turkija). Susirinko daugiau kaip 500 vyskupų ir priėmė ***Chalkedono nutarimą*** – doktriną, kuriai pritaria ir Rytų, ir Vakarų bažnyčios. △ sušauktas pasmerkti ⇨ *Eutichjo* idėjai, kad Jėzaus dieviškoji prigimtis apima ir žmogiškąją, taip pat atmetė ⇨ *monofizitų* pažiūrą, kad Jėzus turėjo tik vieną prigimtį, ir ⇨ *nestorizmą*. Patvirtino kompromisinį Jėzaus prigimties apibūdinimą, kuriuo buvo tikimasi patenkinti visas puses: Jėzus – vienas asmuo, turintis dvi prigimtis, sujungtas „nesupainiojamai, nekintamai, neatsiejamai, nepadalinamai".

Chalmersas Thomas (1780–1847), škotų teologas. 1843 skilus ⇨ *Škotijos bažnyčiai*, △ pasitraukė iš jos kartu su daugeliu kitų kunigų, įkūrė ⇨ *Laisvąją Škotijos bažnyčią* ir tapo jos kolegijos pirmininku.

Nuo 1815 būdamas Trono bažnyčios Glazge kunigas △ pagarsėjo savo iškalba ir socialinių reformų idėjomis. 1823 tapo Šv. Andriejaus koledžo moralės filosofijos, 1828 Edinburgo universiteto filosofijos profesoriumi.

Chandrasekaras Subrahmajamas (g. 1910), indų kilmės JAV astrofizikas. Atlikęs naujų žvaigždžių struktūros ir raidos stebėjimų. 1,4 saulių Čandrasekaro riba yra maksimali ⇨ *baltosios nykštukės* masė, po to ji tampa neutronine žvaigžde.

Gimė Lahore, studijavo Madraso (Indija) ir Kembridžo (Anglija) universitetuose, vėliau emigravo į JAV. Nobelio fizikos premija (1983).

Channingas Williamas Ellery'sis (1780–1842), JAV dvasininkas ir teologas. Pasipriešinęs griežtam N. Anglijos kongregacionalistų bažnyčios kalvinizmui, 1819 tapo unitaristų sąjūdžio lyderiu. Padėjo įkurti Amerikos unitaristų asociaciją. Vėlesniais metais atsidėjo abolicionizmui – kampanijai dėl vergovės panaikinimo.

Gimė Newporte, Rod Ailendo valstijoje. Baigė Harvardo universitetą. 1803 paskirtas kunigu į Bostono miesto Federal Stryto kongregacionalistų bažnyčią.

chaoso teorija, arba ***chaologija,*** matematikos šaka, tirianti „chaotiškas" sistemas – sistemas, kurių elgesį sunku nuspėti, nes esama labai daug kintamų arba nežinomų veiksnių (pvz., orų sistema). △ bando nuspėti tikėtiną tokių sistemų elgesį, kuo greičiau apskaičiuodama kaip galima didesnio skaičiaus veiksnių padarinius. Atsirado

XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai buvo sukurti pakankamai sudėtingi kompiuteriai. Iš pradžių naudota meteorologijoje, vėliau – ekonomikoje bei kitose srityse.

Visas pasaulis – vien sumaištis.

chaosas

Seanas O'Casey's, Johno Casey'o, 1884–1964, airių dramaturgo, pseudonimas

„Junona ir povas" (*Juno and the Paycock*)

---

charakiris, XII–XIX a. praktikuota Japonijos samurajų ritualinė savižudybė. Buvo nusižudoma savo noru arba senjoro įsakymu, siekiant išvengti negarbės arba norint įrodyti savo tyrumą (nesuteptumą). Tikslus japoniškas pavadinimas yra *„seppuku"*, kai samurajus, laikydamasis ritualo, durklu persirėžia pilvą, o po to kitas samurajus nukerta jam galvą.

Charcot Jeanas Martinas (1825–93), prancūzų neurologas, tyrinėjęs isteriją, sklerozę, lokomotorinę ataksiją ir senatvės ligas. Tarp jo mokinių buvo ir ⇨ Sigmundas *Freudas*.

Dirbo ligoninėje Paryžiuje; ten stebėjo, kaip kai kurios psichinės ligos sukelia fiziologinius smegenų pokyčius. Per kassavaitines viešąsias paskaitas, ilgainiui tapusias madingais renginiais, demonstravo moteris isterikes.

de Chardinas Pierre'as, prancūzų teologas, filosofas ir paleontologas, ⇨ Pierre'as *Teilhardas de Chardinas*.

charizma (*teologijoje*), terminas, reiškiantis Dievo dovaną krikščioniui, kad šis galėtų atlikti kokią nors misiją. ⇨ Maxas *Weberis* △ vadino specifinę nenusakomą kai kurių lyderių galią pasekėjams.

charizmatinis judėjimas, XX a. pabaigos krikščionių bažnyčių sąjūdis, pabrėžiantis Šv. Dvasios reikšmę eilinių tikinčiųjų ir Bažnyčios gyvenimui. Dar ⇨ *sekmininkai*.

Charonas (*sen. graikų mitologijoje*), valtininkas, keliantis mirusiųjų sielas per Acherono ir Stikso upes į ⇨ *Hadą*, požeminį pasaulį. Už perkėlimą reikėjo mokėti monetą, kurią artimieji įdėdavo mirusiajam ant liežuvio.

Chateaubriandas, ***vikontas de Chateaubriandas*** François René (1768–1848), prancūzų romantizmo rašytojas. Pabėgęs nuo Prancūzijos revoliucijos, knygoje *Atala*, 1801, aprašė savo pažintį su Š. Amerikos indėnais ir parašė autobiografiją *René*, 1805, vėliau tapusią dalimi „Krikščionybės genijaus" (*Le Génie du Christianisme*, 1802) – krikščionybės apologijos, kur iškeliami jos socialiniai, kultūriniai ir dvasiniai nuopelnai žmonijai.

Originalus rašytojas yra ne tas, kuris vengia mėgdžioti kitus, bet tas, kurio neįmanoma pamėgdžioti.

François Chateaubriandas

„Krikščionybės genijus" (*Le Génie du Christianisme*)

---

chemija, mokslas, nagrinėjantis medžiagos sandarą ir vienų medžiagų virtimą kitomis.

Bet kokia medžiaga gali būti tik vienos iš trijų būsenų: dujinė, skysta arba kieta. Kiekviena medžiaga sudaryta iš mažyčių dalelių, vadinamų ***mokekulėmis***. Molekulės nuolat juda, jas galima suskaidyti į ***atomus***. Tos molekulės, kurias sudaro vienos rūšies atomai, vadinamos ***elementais***, o tos, kurias sudaro kelių rūšių atomai, vadinamos ***junginiais***. Cheminiai junginiai susidaro vykstant cheminėms reakcijoms, per kurias pakinta reaguojančių molekulių struktūra (atomų išsidėstymas). Cheminiams kitimams gali reikėti šilumos, šviesos, vibracijos, katalizatorių, spinduliavimo, slėgio arba drėgmės. Junginių tyrimas, kai nustatomi juos sudarantys elementai, vadinamas ***chemine analize***, o junginių gavimas – ***chemine sinteze***. Kai sumaišius medžiagas nepakinta jų molekulinė sandara, gaunami tų medžiagų ***mišiniai***.

Organinė chemija yra chemijos šaka, nagrinėjanti anglies junginius. ***Neorganinė chemija*** nagrinėja visų elementų ir jų junginių, išskyrus anglies junginius, savybes ir kitimą. ***Fizikinė chemija*** kiekybiškai aiškina cheminius reiškinius ir reakcijas bei nustato, kaip atlikti tokiems tyrimams būtinus matavimus. Ši šaka visų pirma tiria molekulių judėjimą bei temperatūros ir slėgio poveikį, dažniausiai dujoms ir skysčiams. Elementams žymėti vartojami simboliai. Šie dažniausiai yra pirmosios elemento lotyniško pavadinimo raidės, pavyzdžiui, C – anglis (*carboneum*), Ca – kalcis (*calcium*), Fe – geležis (*ferrum*). Šie simboliai reiškia vieną elemento atomą, o molekulėse, kurios turi daugiau kaip vieną atomą, atomų skaičius žymimas skaičiuku po elemento simboliu, pvz., vandens molekulė užrašoma kaip H_2O. Kai kurių medžiagų atomų grupės funkcionuoja kaip atskiri vienetai, jie formulėse užrašomi skliausteliuose, pvz., $(NH_4)_2SO_4$ yra amonio sulfato formulė.

Molekulės žymėjimas simboliais vadinamas ***formule***. Skaičius prieš formulę rodo reakcijoje

dalyvaujančių arba joje gaunamų tos medžiagos molekulių skaičių, pavyzdžiui, formulė $2H_2O$ žymi dvi vandens molekules. Cheminės reakcijos užrašomos ***lygtimis***, pvz., $NaCl+H_2SO_4$ ⇨ $NaHSO_4+HCl$. Ši lygtis reiškia, kad natrio chloridas (NaCl), paveiktas sieros rūgštimi (H_2SO_4), virsta vandenilio hidrosulfatu ($NaHSO_4$) ir druskos rūgštimi (HCl). Elementai skirstomi į ***metalus***, kuriems būdinga blizgesys ir šilumos bei elektros laidumas, ir ***nemetalus***, kurie šių savybių paprastai neturi. ***Periodinė sistema***, kurios principus 1863 atrado Johnas Newlandsas ir 1869 sutvarkė Dmitrijus Mendelejevas, klasifikuoja elementus pagal santykinę atominę masę. Buvo atrasta, kad elementai, panašūs vieni į kitus bendrosiomis savybėmis, būna tarpusavyje susiję pagal atominę masę; tokie elementai buvo išdėstyti šeimomis. Šioje sistemoje iškilusios anomalijos buvo vėliau pašalintos, suklasifikavus elementus pagal atominį skaičių. Elemento atominis skaičius yra lygus jo atomo branduolio teigiamam krūviui.

Istorija: senovės civilizacijos žinojo kai kuriuos procesus, pavyzdžiui, metalų gavimą iš rūdų, jų lydymą. Alchemikai bandė paversti tauriuosius metalus auksu. Iki XVII a. pabaigos iš alchemijos bandymų ir stebėjimų metodų išsivystė chemija. Robertas Boyle'is apibrėžė elementus kaip paprasčiausias substancijas, į kurias gali būti redukuota medžiaga. Alcheminę keturių elementų (žemės, oro, ugnies ir vandens) sistemą pamažu nustota naudoti, o XVIII a. Josepho Blacko, Antoine'o Lavoisier ir Josepho Priestley'o, atradusio, kad oras turi deguonies, bandymais buvo paneigta teorija, kad visose degiose medžiagose esama tam tikros substancijos, vad. *flogistono* – besvorio „ugnies elemento“, išsiskiriančio joms degant. Henry's Cavendishas nustatė vandens sudėtį, o Johnas Daltonas pasiūlė atomų teoriją, pagal kurią kiekvienas elementas turi tikslią atominę masę. Vėliau po daugelio tyrinėjimų, buvo sukurtos ⇨ *biochemija*, polimerų chemija.

cherubinai, pagal krikščionių tikėjimą, viena iš angelų rūšių, ⇨ *kerubai*.

Child Lydia Maria (1802–80), JAV rašytoja, visuomenės kritikė, feministė, populiarių parankinių moterų knygų „Taupi namų šeimininkė“ (*The Frugal Housewife*, 1829) ir „Motinos knyga“ (*The Mothers Book*, 1831) autorė. Kartu su vyru Davidu Childu kovojo dėl vergijos panaikinimo, ragino remti juodaodžių amerikiečių švietimą. 1840–44 Childai leido savaitraštį *National Anti-Slavery Standard*.

Gimė Medforde, Masačiūsetso valstijoje. Įgijo menką formalų išsilavinimą, bet daug skaitė. Išspausdino keletą istorinių romanų apie N. Anglijos kolonijos gyvenimą.

chiliazmas (gr. *chilioi* – tūkstantis), paplitęs tikėjimas ypatinga ⇨ *tūkstantmečio* pabaigos lemtimi.

Chladnis Ernstas Florensas Friedrichas (1756–1827), vokiečių fizikas, akustikos pradininkas. Sukūrė ir 1787 aprašė bandymų metodą, kai smėlis, pabarstytas ant virpančios elastingos plokštelės, susidėsto į tvarkingas simetriškas figūras (vad. *Chladnio figūras*), kurios rodo vibracijos bangų sankirtas.

Chomeinis Ruchola Musavis (1900–89), Irano musulmonų vadovas, ajatola (1962). Gimė Chomeine, centriniame Irane. 1964 ištremtas už opoziciją šachui, bet 1979, kai šachas išvyko iš šalies, grįžo į Iraną ir įkūrė fundamentalistinę islamo respubliką. Jo valdymo metais vyko ilgas karas su Iraku, buvo užgniaužta opozicija Irano viduje, nužudyta tūkstančiai fundamentalistų priešininkų.

Chomsky'is Noamas (g. 1928), JAV kalbininkas. Sukūrė generatyvinės transformacinės gramatikos teoriją, sulaukusią didelio susidomėjimo, nes ši nagrinėja kalbos ir proto santykį bei iškelia giluminių kalbos struktūrų universalumą. Vienas žymiausių JAV vyriausybės politikos imperialistinių tendencijų kritikų. Skyrė žinias nuo elgesio; tvirtino, kad tyrinėtojus turėtų dominti visų pirma žinojimas. Kalbiniam žinojimui apibrėžti ir apibūdinti pateikė keletą, jo nuomone, universalių ir turinčių biologinį pagrindą abstrakčių gramatikos taisyklių.

Bespalvės žalios mintys įtūžusios miega.

Noamas Chomsky'is

beprasmio sakinio pavyzdys iš „Sintaksės struktūrų“ (*Syntactis Structures*)

---

choreografija, baleto ir bet kurio šokio kūrimo bei rengimo scenai menas. Meno šaka, meninius vaizdus grindžianti šokiu. Pirmine XVIII a. prasme, šokio judesių užrašymo būdas.

Chorezmis, *al Chorezmis* Muchamedas ibn Musa (apie 780–apie 850), iš Chorezmo (dab. Chyva, Uzbekija) kilęs persų matematikas. Gyveno ir dirbo Bagdade. Parašė knygą apie algebrą, iš

kurios pavadinimo dalies (*al džabr*) kilo žodis *algebra,* bei knygą, iš kurios Vakarų mokslas perėmė dešimtainę arabų (indų) skaitmenų sistemą.

Žodis *algoritmas* kilo iš iškraipytos △ pavardės. Be to, △ sudarė astronomijos lenteles, įvedė į arabų matematiką nulio sąvoką.

choropletinis žemėlapis, žemėlapis, kuriame kokios nors srities savybės vidutinė skaitinė vertė (pavyzdžiui, nedarbo lygis grafystėje) žymima spalvų arba tamsumo gama.

Didesnė vidutinė savybės vertė srityje paprastai vaizduojama tamsiau arba ryškesne spalva. Choropletiniai žemėlapiai daro didelį vaizdinį įspūdį, bet gali klaidinti, nes vaizduoja staigius pokyčius tarp sričių.

chromosoma, ląstelės branduolio darinys, kuriame išsidėstę paveldimumo vienetai – ⇨ *genai.* Kiekvieną △ sudaro vienas labai ilgas DNR siūlas, susuktas ir sulankstytas taip, kad sudaro vientisą darinį. Kiekvieno geno vieta chromosomoje vadinama jo lokusu. Aukštesnieji organizmai paprastai turi po dvi kiekvienos chromosomos kopijas (diploidiniai organizmai), kai kurie – tik po vieną chromosomų rinkinį (haploidiniai). Normali žmogaus ląstelė turi 46 chromosomas.

chunta, kariškiai šalies valdytojai, po karinio perversmo atėję į valdžią. △ pavyzdžiai: Argentina su Juanu Peronu ir jo įpėdiniais; Čilė su Augustu Pinochetu; Paragvajus su Alfredu Stroessneriu; Peru su Manueliu Odrija; Urugvajus su Juanu Bordaberry'iu. Chuntos retai palieka kolektyvinę tarybą, dažniausiai diktuoja vienas vadovaujantis narys.

Ciceronas Markas Tulijus (106–43 pr. Kr.), sen. Romos politikas, oratorius, rašytojas. △ kalbos, filosofijos bei retorikos veikalai laikomi pavyzdiniais romėnų prozos kūriniais. Jo laiškuose vaizdžiai aprašytas tų laikų Romos gyvenimas. 63 pr. Kr. būdamas konsulu, △ keturiose itin išgarsėjusiose kalbose atskleidė romėnų politiko Katilinos sąmokslą.

Gimė Arpinijuje, tapo advokatu Romoje, trejus metus studijavo retorikos meną Graikijoje. Po Sulos mirties išgarsėjo Romoje, nes atskleidė koks parsidavėliškas šio miesto valdytojas Varas. 59, kai valdžia atiteko pirmajam triumviratui, △ buvo tuojau pat ištremtas. Atsidėjo literatūrai. Per Pilietinį karą rėmė Pompėjų (49–48), bet, gavęs Cezario atleidimą, grįžo į Romą. Po šio nužudymo (44), parėmė Oktavianą (būsimąjį imperatorių Augustą) ir griežtai užsipuolė Antonijų kalbose, pavadintose filipikomis. Kai Antonijus susitaikė su Oktavianu, pirmojo agentai △ nužudė.

cikliniai modeliai, modeliai, kuriuose paprastai idėjos kartojamos tam, kad iš jų susidarytų sudėtingesnė konstrukcija. Kai kurios ⇨ *funkcijos* yra cikliškos, pavyzdžiui, vaizdavimas apskritimu.

cinéma vérité (*pranc.*) dokumentinės kinematografijos mokykla, siekianti parodyti tikrovę. Ragina stebėti, fiksuoti ir pateikti tikrovės įvykius tokius, kokie jie yra, be didesnės režisūrinės, redakcinės ar techninės kontrolės. Tapo madinga apie 1960, kai atsirado lengvai nešiojamos kameros ir garso aparatūra.

Amerikiečių △ mokykla, vad. „Tiesioginio kino" (*Direct Cinéma*) mokykla, laikė kameras tik pasyviomis įvykių stebėtojomis. Žymesni atstovai: Richardas Leacockas (g. 1921), D. A. Pennebakeris (g. 1930) bei Albertas ir Davidas Mayaliai (g. 1926 ir 1932).

cinikai, graikų filosofijos mokykla ⇨ *kinikai.*

Cistersų ordinas, katalikų vienuolių ordinas, kurį 1098 Sito įkūrė šv. Robertas Šampanietis, Molemo abatas; griežtesnė Benediktinų ordino atmaina. Cistersai gyveno daugiausia iš žemės ūkio darbų. Vid. amžiais sukūrė daug naujų ūkininkavimo metodų. ⇨ *Trapistai,* pavadinti nuo Dominique'o de Rance 1664 įkurto pirmojo vienuolyno La Trape, Normandijoje, laikosi ypač griežtos cistersų regulos versijos.

civilizacija, labai išsivysčiusi žmonių visuomenė, turinti darbo pasidalijimą. Pirmosios Senojo pasaulio civilizacijos susikūrė prieš Kristų iš išsivysčiusių Artimųjų Rytų (šumerų 3500, Egipto 3000), Indo slėnio (2500) ir Kinijos (2200) neolito žemdirbių visuomenių. Naujajame Pasaulyje iš panašių visuomenių irgi prieš Kristų susidarė Centrinės Amerikos (olmekų 1200) ir Peru (Čavino kultūra 80) civilizacijos.

Antropologai apibūdina △ kaip išsivysčiusią kultūros raidos sociopolitinę stadiją, kuriai būdinga centralizuota valdžia (miesto, apeigų centro ar didesnio regiono, vad. valstybės), išlaikoma mokesčiais iš gaminamų produktų pertekliaus; centrinė valdžia laikoma žemės savininke, dažnai ji tvarko ir prekybą. Žmonės, negaminantys maisto produktų, tampa specialistais. Jie valdo valstybę, vadovauja religiniams ritualams, nustato ir renka mokesčius, užrašo praeities ir dabarties įvykius, planuoja ir vadovauja didžiulės apimties viešiesiems darbams (drėkinimo sistemų

įrengimui, kelių tiesimui, tiltų, pastatų, kapų statybai), kuria ir nustato visuomenės stilių bei tradicijas. Šias institucijas sukurti įgalino atsiradęs laisvas laikas. Jo dėka atsirado ir matematika, raštas, mokslas, mechanika, architektūra, filosofija ir menas. Archeologiniai miestų ir apeigų centrų tyrimai paprastai rodo civilizacijos padėtį ir visas jos stiliaus ir turinio subtilybes.

Civilizacija tobulėja, kai gausėja svarbių operacijų, kurias mes atliekame negalvodami.

civilizacija

Alfredas Northas Whiteheadas, 1861–1947, anglų filosofas ir matematikas „Matematikos įvadas" (*Introduction of Mathematics*).

Clancy'is iš Overflou, australų folkloro herojus, veikiantis A. B. Patersono filmuose baladėse *„The Man from Snowy River"* ir *„Clancy of the Overflow"*.

Clarke'as Arthuras Charlesas (g. 1917), anglų rašytojas, kuriantis daugiausia mokslinę fantastinę literatūrą. 1945 pasiūlė planą kaip geostacionarinėje orbitoje įrengti ryšių palydovų sistemą. Jo knygos: „Vaikystės pabaiga" (*Childhood's End*); 1953, „2001: Odisėja kosmose" (*2001: A Space Odyssey*), 1968; pagal šią Stanley'is Kubrickas sukūrė filmą, ir „2010 metai: antroji odisėja" (*2010: Odyssey Two*), 1982.

„Bet kokia itin pažangi technika nesiskiria nuo stebuklo".

Arthuras C. Clarke'as

„Dingę 2001 metų pasauliai" (*The Lost Worlds of 2001*)

Clausewitzas Karlas fon (1780–1831), Prūsijos kariškis ir karybos teoretikas. Gimė netoli Magdeburgo. Jo nebaigtas mokslinis traktatas *Vom Krieg* („Apie karą"), 1833, daro didelę įtaką net XX a. strategams. Nors △ kaip vieną iš strateginių karo tikslų kėlė reikalą visiškai sutriuškinti priešo pajėgas, išliekamąją vertę turi jo idėja, kad karas yra politikos tąsa ginkluotomis priemonėmis.

Clausius Rudolfas Julius Emanuelis (1822–88), vokiečių fizikas, vienas iš termodinamikos mokslo kūrėjų. 1850 suformulavo antrąjį termodinamikos dėsnį – šiluma negali pereiti iš šaltesnio kūno į šiltesnį.

Cleve Peras Teodoras (1840–1905), švedų chemikas ir geologas, 1879 atradęs elementus holmį ir tulį. Įrodė, kad didimis – medžiaga, anksčiau laikyta elementu, yra du elementai – neodimis ir prasedimis. Į gyvenimo pabaigą sukūrė metodą ledynmečio ir poledynmečio nuosėdų amžiui nustatyti pagal jose esančias suakmenėjusias titnaginio dumblio iškasenas.

Cobbetas Williamas (1763–1835), radikalus britų politikas ir žurnalistas. 1802–35 leido savaitinį žurnalą „Political Register". Daug laiko praleido Šiaurės Amerikoje. Išgarsėjo apybraižomis apie kaimo vietovių skurdą, kurios buvo surinktos į rinkinį „Kelionės po kaimus" (*Rural Rides*, 1830).

Gimė Sarėjuje. Savamokslis. Fermerio sūnus. Stojo į karo tarnybą 1784, tarnavo Kanadoje. Vėliau gyveno JAV ir dirbo anglų kalbos mokytoju. Tapo energingu pamfletininku, rėmė torius. 1800 grįžo į Angliją. Vis labiau suprasdamas fermų samdinių vargą, tapo radikalu ir darbininkų klasės judėjimo vadovu. 1809–11 buvo kalinamas dėl kritikos, kad samdiniai vokiečiai plakė britų karius.

1718–19 vėl lankėsi JAV. Būdamas didelis parlamentinių reformų šalininkas po 1832 reformuotame Parlamente atstovavo Odhemui.

„Nuo pat mažens aš įsikaliau į galvą, kad kiekvieno vyro pareiga yra padaryti viską, ką jis gali, kad paliktų savo šalį tokią pat gerą, kokią rado".

Cobbetas Williamas

Politikos žurnalas, 1832 gruodžio 22

Coke'as Edwardas (1552–1634), vyriausias Anglijos teisėjas 1613–17. Jis saugojo paprotinę teisę nuo karaliaus privilegijų. 1628 sudarė Teisių peticiją, nukreiptą prieš Karolį I; apibrėžė ir gynė parlamento privilegijas.

Žmogui namai yra jo tvirtovė.

Edwardas Coke'as

Institutes, „Commentary upon Littleton"
Third Institute, 73 skyrius

1578 Coke'as tapo advokatu, 1592 – Bendruomenių rūmų pirmininku ir teisingumo ministro pavaduotoju. Būdamas Anglijos vyriausiasis juriskonsultas, vadovavo Elzbietos I buvusių favoritų Essexo ir Raleighs, taip pat Parako sąmokslo konspiratorių teismui.

Jo veikalas „Institutes" laikomas anglų teisės mokslo klasika, jis pats – žymiausiu teisininku.

Coke'as Thomas Williamas (1754–1842), pagerinimų, susijusių su žemės ūkio revoliucija Anglijoje, iniciatorius. Pradėjo reguliariai tręšti dirvas, per sėjomainą greta grūdinių, kviečių ir ropių augino ir pašarines kultūras.

Jis pagerino puikią Sautdauno (Southdown) veislės avių bandą Houkheme (Norfolke), kuri tapo pranašesne už auginamas Norfolke; ragino savo fermos nuomininkus daryti tą patį. Šios mintys susilaukė dėmesio per kasmetį avių kirpėjų sambūrį (žemės ūkio parodų ankstyvąją formą), kuris vykdavo △ fermoje nuo 1776. Amžiaus pabaigoje šis sambūris tapo itin reikšmingas; į jį atvykdavo daug lankytojų naujų veislių, derliaus bei įrengimų pasižiūrėti ir aptarti.

Cole'as, ***Senasis karalius,*** manoma, kad šis legendinis britų karalius buvo tėvas šv. Elenos, kuri ištekėjo už Romos imperatoriaus Konstancijaus ir susilaukė sūnaus Konstantino. Taip pat manoma, kad jis įkūrė Koulčesterį. Legenda tikriausiai siejasi su V a. šiaurinės britų genties vadu Coelu, kuris sėkmingai gynė savo kraštą nuo piktų ir škotų. Vaikiškas eilėraštukas apie Cole'ą pirmą kartą užrašytas tik 1709.

Colenso'as Johnas Williamas (1814–83), Natalio vyskupas Afrikoje nuo 1853. Jis pirmasis užrašė zulusų kalbą, gynė zulusų gyvenimo būdą (ir poligamiją) kaip neprieštaraujantį krikščionybei ir pagal krikščionių moralę vertino Pietų Afrikos rasinius santykius.

Coleridge'as Samuelis Tayloras (1772–1834), anglų poetas, vienas iš romantizmo judėjimo pradininkų, Southey ir Wordsworthо draugas. 1798 m. kartu su Wordsworthu išleido eilėraščių rinkinį „Lyrinės baladės" (*Lyrical Ballads*). Žymesni kūriniai – poemos „Eilės apie seną jūreivį" (*The Rime of the Ancient Mariner*), „Kristabelė" (*Christabel*), „Kubla Chanas" (*Cubla Khan*); kritikos darbai – *Biographia Literaria*.

Proza = žodžiai, surikiuoti geriausia tvarka; poezija = geriausi žodžiai, surikiuoti geriausia tvarka.

Samuelis Tayloras Coleridge'as
„Pokalbis prie stalo" (*Table Talk*)
1827 liepos 12

Studijuodamas Keimbridžo universitete Coleridge'as prasiskolino ir buvo priverstas stoti į kariuomenę dragūnu. 1795 nepavykus planui drauge su Robertu Southey įkurti komunistinę koloniją, JAV vedė Sarah Fricker, bet netrukus išsiskyrė. Nuo 1816 gyveno Haigeite, Londone, medikų prižiūrimas, nes įprato prie opiumo. Kaip filosofas, jis priėjo išvadą, kad žmogaus protas net pojūčių suvokimo metu nėra pasyvus, net tada idėjos veikia viena kitą ne mechaniškai, pasitelkiama ir vaizduotė. Iš Coleridge'o, puikaus oratoriaus ir lektoriaus, buvo tikimasi svarbių filosofijos ir kritikos darbų. Jo *Biographia literaria* (1817), daugiausia grindžiama vokiečių idėjomis, yra labai įžvalgi, bet padrika ir ne itin poetiška, tad ji šiek tiek apvylė lūkesčius.

Coletas Johnas (1467–1519), anglų humanistas, kuriam įtaką darė reformatorius ⇨ *Savonarola* ir olandų mokslininkas ⇨ *Erazmas*. Jis neigė scholastinę Biblijos interpretavimo tradiciją ir pradėjo ją aiškinti naujoviškai. 1505 tapo Londono Šv. Pauliaus katedros dekanu.

Collingwoodas Robinas George'as (1889–1943), britų filosofas, istorikas ir archeologas. Filosofiją laikė istorijos dalimi, nes bet kurią filosofijos teoriją galima teisingai suprasti tik to meto istorijos įvykių kontekste. Jo estetikos teorija, išdėstyta „Meno principuose", 1938, teigia, kad meno pagrindas yra ekspresija ir vaizduotė.

Tikra laisvė yra skirta žmogui, kuris gyvena iš savo darbo, o dirba tai, ką nori.

George'as Collingwoodas
Speculum Mentis

Jis buvo Oksfordo universiteto filosofijos profesorius ir didelis Anglijos romėniškojo laikotarpio istorijos bei archeologijos žinovas.

Comenius, Moravijos švietėjas, pedagogas ⇨ Janas Amosas *Komensky'is.*

Comptonas Arthuras Holly (1892–1962), JAV fizikas, rentgeno spindulių tyrinėtojas. 1923 dirbo Čikagoje ir atrado, kad rentgeno spindulius išsklaido tokie lengvieji elementai kaip anglis, ir tai padidina jų bangų ilgį. Iš šio netikėto rezultato Comptonas padarė išvadą, kad rentgeno spinduliai turi ir bangų, ir dalelių savybių. Jas pavadino ***Comptono efektu.*** Nobelio premija (1927) su škotų fiziku Charlesu Wilsonu (1869–1959).

Comte'as Auguste'as (1798–1857), prancūzų filosofas, sociologijos mokslo kūrėjas. Terminą „sociologija" jis sugalvojo 1830. Sociologiją jis siekė paversti intelektualiąja disciplina, taikydamas mokslinį požiūrį (⇨ *pozityvizmas*) visuomenės tvarkai ir raidai nagrinėti.

△, gimęs Monpelje, buvo išmestas iš Paryžiaus politechnikos mokyklos už vadovavimą studentų sukilimui (1816). 1818 tapo socialisto Saint-Simono sekretoriumi, šis jam darė didelę įtaką. 1826 pradėjo dėstyti vad. *pozityviąją filosofiją*, bet netrukus jam pakriko nervai ir kartą bandė Senoje nusiskandinti. Pasveikęs, vėl atnaujino filosofijos ir matematikos paskaitas. Savo šešių tomų knygoje *Cours de philosophie positive* 1830–42 įrodinėjo, kad žmonių mąstymas ir visuomenės raida pereina tris stadijas: teologinę, metafizinę ir pozityvinę, arba mokslinę. Nors iš pradžių jis bandė aiškinti, kad visuomenės laukia naujas mokslo, technikos ir protingos moralės aukso amžius, politiniai ir visuomeniniai to meto perversmai pamažu atšaldė jo radikalias idėjas. Tačiau jo teiginiai darė įtaką Europos ir JAV visuomenei dar ir XX a. pradžioje.

„Žmonėms neleidžiama vertinti chemijos ir biologijos problemų, tai kaip jiems galima leisti spręsti politinės filosofijos klausimus?"

Auguste'as Comte'as

„Pozityvioji filosofija" (*Positive Philosophy*)

Conchobaras, keltų mitologijoje Olsterio karalius, kurio būsimoji nuotaka Deidre slapta pabėgo su Noisiu. Kai Conchobaras nužudė jos vyrą ir brolius, ji mirė iš sielvarto.

Condillacas Étienne'as Bonnotas de (1715–80), prancūzų filosofas. Jis daugiausia sekė anglų filosofu ⇨ Johnu *Locke'u*. Tačiau savo darbe *„Traite des sensations"* 1754 tvirtino, kad visa protinė veikla kyla iš pojūčio transformacijos; kad atmintis yra pojūčio rezultatas, o dėmesys – sąmonės veikla, kai ji fiksuoja vieną pojūtį, o kitus atmeta. Jis buvo vienas iš prancūzų ⇨ *enciklopedistų*. Gimė Grenoblyje, kilmingoje šeimoje, tapo kunigu, buvo paskirtas karaliaus Liudviko XV anūko, Parmos hercogo, mokytoju.

Condorcet Marie Jeanas Antoine'as Nicolas Caritat, markizas de Condorcet (1743–94), prancūzų filosofas, matematikas ir politikas. Susijęs su ⇨ *enciklopedistais*. Nors buvo energingas Prancūzijos revoliucijos šalininkas, viešai prieštaravo dėl nuosprendžio nubausti mirties bausme karalių Liudviką XVI. Dėl to buvo įkalintas ir nusinuodijo. Būdamas kalėjime, parašė „Esquisse d'un tableau historique de l'esprit humain" (*Žmogaus supratimo pažangos istorinė apžvalga*), 1795, kurioje aptarė žmonių raidą nuo barbariškumo iki tobulumo. Savo rašiniuose rėmė pacifizmą, lyčių lygybę ir socialines paslaugas. Įnešė svarų indėlį į tikimybių teoriją.

Cooperis Leonas (g. 1930), JAV fizikas, nuo 1955 pradėjęs tirti painų superlaidumo reiškinį. Jis pasiūlė teoriją, kad, esant itin žemoms temperatūroms, elektronai turėtų būti sujungti poromis (nuo tada vadinamomis Cooperio poromis) ir tada turėtų pranykti elektros varža kietame kūne. Nobelio fizikos premija 1972 kartu su ⇨ Johnu *Bardeenu* ir Johnu Schriefferiu (g. 1931).

Cori Carlas (1896–1984) ir Gerty (1896–1957), JAV biochemikai – vyras ir žmona. Abu gimė Prahoje. Kartu su Argentinos fiziologu Bernardo Houssay (1887–1971) gavo Nobelio premiją (1947) už atradimą, kaip glikogenas (krakmolas gyvulių kūne), gliukozės šalutinis produktas, gyvūnų organizmų skaidomas ir iš naujo sintetinamas. Taigi jis yra energijos atsarga ir jos šaltinis.

Cornforthas Johnas Warcupas (g. 1917), australų chemikas. Naudodamas žymėtuosius radioaktyvius izotopus, atrado, kaip gyvoje ląstelėje gaminamas cholesterolis ir kaip enzimai sintezuoja chemikalus, kurie yra vienas kito veidrodiniai atvaizdai (optiniai izomerai). Nobelio premija (1975) kartu su šveicarų chemiku Vladimiru Prelogu (g. 1906).

Cottonas Johnas (1585–1652), Anglijoje gimęs amerikiečių religinis vadovas. Anglijoje dėl kraštutinių puritoniškų pažiūrų 1633 buvo apkaltintas klaidatikyste. Tais pačiais metais persikėlė į Masačuseto įlankos koloniją, kur tapo Bostono Pirmosios kongregacijos mokyklos mokytoju. Kaip įtakingas kolonijos asmuo išleido plačiai paskildusių pamokslų ir teologijos darbų.

Gimė Darbyje, Anglijoje; studijas baigė Kembridžo universitete. 1612 buvo paskirtas vikaru į Bostoną, Linkonšyre. Karolio I laikais dėl puritonų persekiojimo buvo priverstas palikti tėvynę.

Coué Emil'is (1857–1926), prancūzų psichoterapeutas ⇨ *saviįtaigos* pradininkas. Jis sugalvojo šūkį: „Kasdien visais atžvilgiais man vis geriau ir geriau". XX a. trečiajame dešimtmetyje jo idėjos buvo populiariausios.

Kasdien visais atžvilgiais man vis geriau ir geriau.

Emilis Coué

Šūkis, kurį Coué patardavo kartoti savo pacientams „Apie pasiūlymus ir jų pritaikymą" (*De la suggestion et de ses applications*)

Coverdale'is Milesas (1488–1569), Anglijos protestantų kunigas, kurio išversta Biblija 1535 buvo pirmąkart išspausdinta anglų kalba. Jo verstų psalmių yra ir šių dienų anglų maldaknygėse.

△ gimė Jorkšyre, buvo katalikų kunigas, bet perėjo į protestantizmą, o 1528, vengdamas persekiojimų, emigravo į Europą. 1539 suredagavo Didžiąją Bibliją, kurią privalėjo turėti kiekviena bažnyčia. Praleidęs kelerius metus Vokietijoje, 1548 grįžo į Angliją, o 1551 tapo Ekseterio vyskupu. Marijos I laikais vėl išvyko iš tėvynės.

Cranmeris Thomas (1489–1556), Anglijos dvasininkas, nuo 1533 Kenterberio arkivyskupas. Perėjęs į protestantų tikėjimą, Edvardo VI laikais padėjo suformuluoti Anglikonų Bažnyčios doktrinas. Rūpinosi 1549 ir 1552 maldaknygių leidyba.

Valdant katalikei Marijai Tiudor buvo pasmerktas kaip eretikas. Iš pradžių savo tikėjimo atsižadėjo, bet, kai taip nepavyko išgelbėti gyvybės, vėl prie jo sugrįžo. Buvo sudegintas ant laužo. Pirmiausia ištiesė į ugnį ranką, kuria buvo pasirašęs atsižadėjimą.

△ 1529 pasiūlė, kad Henriko VIII santuoka su Katerina Aragoniete turėtų būti pateikta svarstyti Europos universitetams, o ne popiežiui. 1533 šią santuoką paskelbė negaliojančia.

credo (sk. kredo, lot. tikiu), apskritai bet kuri tikėjimo sistema; Krikščionių bažnyčių ***tikėjimo išpažinimas,*** arba ***tikėjimo simbolis,*** pagal pripažintą formulę. Yra trys formulės: ⇨ *apaštalų credo*, ⇨ *Nikėjos credo* ir ⇨ *Atanazo credo*. Stačiatikių bažnyčia pripažįsta vienintelį Nikėjos credo.

Seniausias yra Apaštalų credo; jis, nors ir nėra apaštalų kūrinys, buvo suformuluotas tikriausiai II a. Šis credo toks, koks yra dabar, nusistovėjo apie 750. Credo, arba tikėjimo išpažinimas, kaip būdas kovoti su erezija, įsigalėjo atsiradus Nikėjos credo, kurį įvedė Nikėjos susirinkimas, 325, kai buvo paplitęs ⇨ *arianizmas*. Susirinkimas įvedė ir ortodoksinę Trejybės doktriną. Šiandieninis Nikėjos credo iš esmės yra toks pat, kaip ir tas, kurį priėmė Krikščionių bažnyčios Konstantinopolio susirinkimas 381, ir V ir VIII amžiais papildė Vakarų bažnyčia. Manoma, kad Atanazo credo atsirado jau po jo mirties 373, nors atspindi jo pažiūras, kai aiškina Trejybės ir reinkarnacijos doktrinas. Kai kurie žinovai tvirtina, kad šis credo atsirado VIII ar IX a., kiti – net IV–V amžiuje.

Crickas Francis (g. 1916), anglų molekulinės biologijos specialistas. Nuo 1949 tyrė DNR molekulinę struktūrą ir būdus, kuriais organizmų ypatybės paveldimos ir perduodamos iš vienos kartos į kitą. Nobelio premija (1962; su ⇨ Maurice'u *Wilkinsu* ir ⇨ Jamesu *Watsonu*).

Croce Benedetto (1866–1952), italų filosofas, istorikas, literatūros kritikas; fašizmo priešininkas. Savo „Dvasios filosofijoje" (*Filosofia dello spirito*) 1902–17 jis tvirtino, kad vienintelė realybė yra dvasia. Kaip ir ⇨ *Hegelis*, manė, kad idėjos neatspindi tikrovės, bet pačios yra tikrovė. Tačiau priešingai Hegeliui, atmetė bet kokią transcendenciją. Pasak Croce, dvasia yra pasaulis, o dvasios istorija yra žmonijos patirties istorija. Dvasioje slypi keturios patirties rūšys: estetika, logika, ekonomika ir etika.

Keli ištikimi vyrai yra geriau negu minia.

Oliveris Cromwellis

Iš laiško W. Springui, 1643 rugsėjis

Cromwellis Oliveris (1599–1658), Anglijos generolas ir politikas, puritonų parlamento pusės vadovas per pilietinį karą. Jis ugdė raitininkų pajėgas (vėliau vadintas geležinšoniais), kurios padėjo pasiekti pergales prie Edžhilo, 1642, bei Marston Muro, 1644. Jis organizavo vad. naujo tipo armiją, kuriai vadovavo (kartu su generolu Fairfaxu) per pergalingą mūšį prie Nasbio, 1645. 1649 jis paskelbė Britaniją respublika, po to sekė mirties bausmė karaliui Karoliui I. Nuo 1653 tapo lordu protektoriumi (valdovu), įtvirtino religinį pakantumą ir pakėlė Europoje Britanijos prestižą, kai su Prancūzija sudarė sąjungą prieš Ispaniją.

△ gimė Hantingone, į š. v. nuo Kembridžo. Buvo smulkaus žemvaldžio sūnus. 1629 tapo Parlamento nariu ir buvo įvykių, kurie vedė į pilietinį karą, veikėjas. Kai 1646–48 nepasisekė konstituciniu būdu sureguliuoti santykių su Karoliu I, △ 1648 sutriuškino škotų antpuolį prie Prestono. Speciali komisija, kurios narys buvo ir △, teisė karalių ir skyrė jam mirties bausmę. Tada buvo įkurta respublika, žinoma *Common-wealth* pavadinimu. ⇨ *Leveleriai* („lygintojai") reikalavo esminių reformų, bet 1649 jų vadovus △ pasmerkė mirti. Jis naudojo terorą, kad 1649–50 numalšintų Airijos klanų pasipriešinimą ir sutriuškintų škotus (kurie pripažino Karolį II) prie Dandero, 1650, ir Vorčesterio, 1651. 1653 jėga išvaikė paperkamą Ilgąjį parlamentą (skelbė – „jo liekanas"), sušaukė suvažiavimą arba „Nuogakaulių parlamentą", bet netrukus jį paleido kaip pernelyg radikalų. Pagal konstituciją, kurią sudarė armijos vadai, tapo protektoriumi (tikru karaliumi

be karūnos). 1654–55 Parlamentas buvo paleistas dėl nebendradarbiavimo, o praėjus karinės diktatūros laikotarpiui, △ laikų paskutinis Parlamentas pasiūlė jam karūną. △ atsisakė, nes bijojo kariuomenės respublikonų.

Crookesas Williamas (1832–1919), anglų mokslininkas, padaręs daugelį chemijos ir fizikos atradimų, tarp jų atrado chem. elementą talį, 1861, sukūrė radiometrą, 1875, bei Crookeso didelio vakuumo vamzdelį, naudojamą rentgeno spinduliams tirti.

Crowley Aleisteris (Edwardas Alexanderis) (1875–1947), britų okultistas, žinomas „Didžiojo Žvėries" pravarde. Drauge su airių poetu W. B. Yeatsu jis buvo teosofų, kurie domėjosi magija ir ⇨ *Kabalos* ritualu, grupės „Auksinės aušros ordinas" narys. Tačiau 1909 iš jos pasitraukė ir įkūrė savo ordiną „Argetitum Astrum". Buvo aršus antikrikščionis, užsiiminėjo juodąja magija, propagavo narkotikus ir sekso magiją, kaip priemones įsiskverbti į gilesnius sąmonės klodus. Jo pažiūros išdėstytos „Magijos teorijoje ir praktikoje" (*Magick in Theory and Practice*), 1929. Parašė romaną „Narkotikų demono dienoraštis" (*Diary of Drug Fiend*), 1923. Suprojektavo taro kortų kaladę, vadinamą jo vardu. Susidomėjimas jo idėjomis atgijo XX a. septintajame dešimtmetyje.

Cuchulainas, keltų mitologinis didvyris, pagrindinis airių legendų ciklo veikėjas. Veikia drauge su savo dėde Conchobaru, Alsterio karaliumi. Jo žygiai aprašyti „Tain Bo Cuailnge" (*„The Catle Raid of Cuchulain"*).

Cudworthas Ralphas (1617–88), anglų filosofas ir ⇨ *Kembridžo platonikų* vadovas. Jis priešinosi ⇨ Thomas'o *Hobbeso* materializmui ir bandė sujungti to meto mokslą su Platono tradicijomis metafizikoje ir teologijoje. Manė, kad mechanikos ir atomizmo principų nepakanka gamtai paaiškinti, kad egzistuojantis platoniškas pasaulis – Siela, jungianti materialius ir dvasinius dalykus.

Darbai: *The True Intellectual System* („Tikroji Visatos intelektualinė sistema"), 1678, ir po mirties išleistos *A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality* („Traktatas apie amžinąją ir nekintamąją moralę"), 1731. Gimė Aleryje, Somerseto grafystėje, beveik visą gyvenimą praleido Kembridžo universitete, kur buvo Clare Hal, vėliau Kristaus koledžo direktoriumi. 1645–88 hebrajų kalbos profesorius.

Curie Marija (sk. Kiuri; mergautinė pavardė Sklodovska, 1867–1934), lenkų mokslininkė. 1898 ji pranešė, kad uranito rūdoje galbūt yra naujas labai radioaktyvus elementas. Jos vyras, Pierre'as (1859–1906), kad padėtų jai, metė savo mokslinius tyrimus ir tais pačiais metais jie paskelbė atradę polonį ir radį. 1902 jie išskyrė grynus elementus. Abu mokslininkai atsisakė išsiimti savo atradimo patentą ir 1903 kartu buvo apdovanoti Davy'io medaliu bei Nobelio fizikos premija (1903) su ⇨ Antoine *Becquerel'iu*. 1910 △ parašė „Traktatą apie radioaktyvumą" ir gavo Nobelio chemijos premiją (1911).

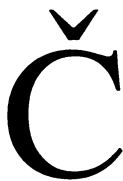
△ gimė Varšuvoje, nuo 1891 studijavo Paryžiuje. Jos apsisprendimą tyrinėti urano spindulių prigimtį paveikė paskelbti Antuano Becquerel'io eksperimentai. Ji nesiėmė atsargumo priemonių prieš radioaktyvumą ir mirė nuo radiacijos. Jos užrašų knygelės, net šiandien, yra per daug radioaktyvios, kad galėtume jas laikyti rankose. 1904 Pierre'as tapo Sorbonos universiteto fizikos katedros vedėju. Kai jis per avariją žuvo, △ tapo tos katedros vedėja.

Cuvier Georgas (sk. Kiuvje Žoržas), baronas Cuvier (1769–1832), prancūzų lyginamosios anatomijos tyrinėtojas. Surado ir aprašė daug išnykusių milžiniškų gyvūnų rūšių, kurios, jo nuomone, buvo sunaikintos per didžiulius potvynius. Šias idėjas jis išdėstė veikaluose „Recherches sur les obsiments fossiles de quadrupèdes", 1812, ir „Discours sur les révolutions de la surface du globe", 1825.

△ 1798 parengė „Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux" – bendrais bruožais nubrėžė savo gyvūnijos klasifikavimo schemą. Nuo 1799 Prancūzijos kolegijos, nuo 1802 Botanikos sodo gamtos istorijos profesorius. Per Restauraciją 1815 buvo išrinktas Paryžiaus universiteto rektoriumi. △ – pirmasis suakmenėjusių gyvūnų liekanas susiejęs su gimininingomis dabarties rūšimis. Jo didysis darbas „Le Règne animals" („Gyvūnų karalystė") yra sisteminga apžvalga.

Cvinglis Ulrichas ⇨ *U. Zwinglis*

CŽV, sutrumpintas JAV ⇨ *Centrinės žvalgybos valdybos* pavadinimas.



čadra, tradicinis musulmonų veido apdangalas, kurį musulmonės dėvi būdamos vyrų draugijoje.

Čan Tao Linas, gyvenęs II a. prieš Kr., kinų daoistas, išganymo ⇨ *daoizmo,* arba religinio daoizmo, pradininkas. Gyveno Sičuno provincijoje ir gydė žmones. Derino daoizmo mokymą su šamano praktika ir kūno bei psichikos gydymo ritualais. Suformavo pirmąjį masinį daoistų sąjūdį. Garbinamas kaip daoistų dievybė. Daoistų mitologijoje △ – žymiausias egzorcistras ir kovotojas su demonais.

čartizmas, britų radikaliųjų demokratų, daugiausia darbininkų, sąjūdis, ypač paplitęs apie 1838–48. Pavadinimas kilo nuo Liaudies chartijos, šešių punktų programos, kuria buvo reikalaujama visuotinės balsavimo teisės vyrams, lygių rinkimų apygardų, slapto balsavimo, kasmet perrinkti parlamentą, panaikinti turto cenzą kandidatams į parlamentą bei mokėti atlyginimą parlamento nariams. Dėl pakilusio pragyvenimo lygio, menko organizuotumo, lyderių konkurencijos čartistų sąjūdis suiro.

čarvaka, *lokajata,* Indijos materialistinės filosofijos ir literatūros mokykla, pagrįsta idėja, kad nėra dievų, ir tik patyrimas yra tikra žinių rūšis. △ mokykla prieštaravo ⇨ *kastų* sistemai ir griežtai priešinosi dievybių garbinimui bei profesinėms religinėms grupėms.

⇨ *Vedose* (ankstyvuosiuose indų raštuose) yra žinių apie skeptišką požiūrį, kuris atmeta pranašus ir tikėjimą gyvenimu po mirties ir pripažįsta tik materialų pasaulį kaip galutinę realybę. Budos laikais šie požiūriai tapo apibrėžtesni, turėjo savo filosofijos mokyklą ir literatūrą.

čekis, rašytinis indėlininko nurodymas komerciniam ar centriniam bankui pagal pareikalavimą išmokėti tam tikrą pinigų sumą.

Paprastai ant čekio užrašoma data, kada jis turi būti apmokėtas, žodžiais ir skaitmenimis užrašoma konkreti įvardintam asmeniui ar įstaigai arba čekio pateikėjui išmokamų pinigų suma, būtinas ir indėlininko parašas.

Toks △ apmokamas, pateikus jį atitinkamam bankui. Jei △ yra „kryžminis“, kaip įprasta Britanijoje, jo negalima parduoti ir jį gali apmokėti tik bankas. JAV △ visada galima parduoti.

čela (*induizme*), guru, arba mokytojo, mokinys.

Čikagos sociologijos mokykla, taip JAV paprastai vadinama pirmoji Čikagos universiteto sociologijos katedra, įkurta 1892. Pirmasis katedros vadovas buvo Albionas Smallas. Vėliau jį pakeitė Robertas E. Parkas; jis kartu su W. I. Thomasu, Ernestu Burgessu, Louisu Wirthu ir R. Mc. Kenzie'u trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmetį sukūrė socialinių mokslų centrą ir tyrinėjo miesto, ypač Čikagos, gyvenimą ir jo bendruomenių, gyvensenų bei etninių subkultūrų įvairovę, taip pat nusikalstamumą ir nukrypimus nuo įprastų normų.

Naujoji Čikagos mokykla atsirado penktajame dešimtmetyje su ⇨ Ervingu *Goffmanu* ir Howardu Beckeriu.

Čuang Dzu (apie 370–300), kinų filosofas, antrasis pagal reikšmę daoizmo tradicijos rašytojas po Lao Dzi. Garsėjo sąmoju, mokėjimu pasakoti istorijas ir kalbomis apie žodžių nepajėgumą pasakyti ką nors reikšminga. Istorijos apie △ surinktos knygoje „Čuang Dzu“, kuri tapo viena reikšmingiausių kylančiai daoizmo filosofijai.

čuringa, arba ***turinga,*** Australijos aborigenų 7 cm – 4 m ilgio šventasis akmuo arba medinė lenta, paprastai išraižyta arba išpaišyta toteminiais piešiniais. Jas darydavo vyrai ir slėpdavo nuo moterų bei neinicijuotų berniukų. Mažesnes △ dažnai pririšdavo prie siūlo iš oposumo arba žmogaus plaukų ir barškindavo jomis kaip barškučiais.

D

dadaizmas, arba *Dada,* modernistinio meno srovė, 1916–22 plitusi V. Europoje. Prasidėjo 1915 Ciūriche, Šveicarijoje. Pradininkas poetas Tristanas Tzara (1896–1963) bei kiti savitai reiškė protestą, nusivylimą ir dėl Pirmojo pasaulinio karo beprasmybės bei žiaurumo. Kitas △ grupes būrė menininkai Marcelis Duchampas ir Manas Ray Niujorke, Francis Picabia – Barselonoje, Kurtas Schwittersas Vokietijoje. Dadaistai tyčia kūrė antiestetinius vaizdus, reikšdami savo politines pažiūras dažnai naudojo fotomontažus su žodiniais tekstais. Jie atvirai niekino pripažintą meną, pvz., Duchampas savo paveiksle „Mona Lisa", 1919, prie klasikinio Leonardo da Vinči portreto pripiešė ūsus ir barzdą.

Su vokiečių rašytojais Hugo Ballu ir Richardu Huelsenbecku, Tzara 1916 Ciūriche įkūrė Voltaire'o kabaretą. Jame buvo eksponuojami Hanso Arpo, siurrealizmo pradininko Makso Ernsto ir kitų darbai. Tuo pat metu Niujorke dailininkas Manas Ray, susitikęs Duchampą ir Picabia, pradėjo taikyti dadaistų idėjas fotografijai. Pirmoji tarptautinė dadaistų paroda 1922 įvyko Paryžiuje. △ turėjo nemažą poveikį XX a. pradžios menui, suabejojusiam nusistovėjusiomis ir pripažintomis meno vertybėmis. 3-iajame dešimtmetyje jis evoliucionavo į surrealizmą.

Dahrendorfas Ralfas (Gustavas, 1929), vokiečių sociologas, 1974–84 Londono ekonomikos mokyklos direktorius. Tarp jo darbų yra „Gyvenimo progos" (*Life Chances*), kuriame visuomenės tikslas suprantamas kaip rūpestis suteikti žmogui kuo daugiau galimybių.

daiktas pats savaime, ⇨ *Kanto* filosofijos terminas, vartojamas pažymėti nežinomam jutiminio mūsų pažinimo komponento šaltiniui. Vėlesni mąstytojai, pvz., ⇨ *Fichtė* ir ⇨ *Hegelis*, neigė šios sąvokos nuoseklumą.

dailė (arba *beaux arts*), menas, kurio tikslas kurti grožį, skirtingai nuo dekoratyvinio, arba taikomojo, meno, kuriamo vartoti. △ – tapyba, skulptūra, grafika ir, nepaisant jos funkcijos, architektūra. Retkarčiais ir muzika bei poezija pavadinamos dailiaisiais menais.

Daimonas, pagal sen. graikų mitologiją ir mąstymą antgamtiška jėga, kartais veikianti pavienių žmonių likimą. Iš šio žodžio yra kilęs žodis „demonas".

Dayananda Sarasvatis (1824–83), induistų religijos reformatorius, 1875 įkūręs ⇨ *Arja Samadž* organizaciją, kurios pavadinimu pagerbė arijus, o šie, kaip tikima, sukūrė Vedų giesmes. Grįždamas prie pradinių Vedų giesmių, bandė supaprastinti ir išgryninti induizmą.

dalailama (tibetietiškai „guru, panašus į vandenyną"), Tibeto ⇨ *budizme* antrojo ⇨ *gelugpos* vienuolių ordino hierarcho titulas. Be to, nuo XVII a. iki 1959 buvo Tibeto politinis vadovas.

Dabartinis △, kurio vardas Tenzinas, gimė 1935, 1937 buvo pasirinktas dalailama, o 1940 įvesdintas į sostą. Nuo 1959, kai Kinija užėmė Tibetą, gyvena kaip tremtinys. 1989 buvo apdovanotas Nobelio taikos premija.

XV a., kai buvo įsteigtos šios pareigos, △ tebuvo religinis titulas. Penktasis dalailama (1617–1682) suvienijo Tibetą, taigi tapo pasaulietiniu bei dvasiniu valdovu, nors dvasiniu požiūriu ir toliau liko antrasis po Gelugpo ordino vadovo (abato). Tikima, kad △ – Avalokitešvaros reinkarnacija ir kiekvienas △ yra savo pirmtako reinkarnacija.

Dalenas Nilsas (1869–1937), Švedijos inžinierius. Išrado šviesa kontroliuojamą elektroninę lempą, leidžiančią švyturiams veikti automatiškai. 1912 apdovanotas Nobelio fizikos premija.

dalijimasis (*fizikoje*) ⇨ *branduolio dalijimasis.*

Daltonas Johnas (1766–1844), anglų chemikas, pasiūlęs atomų teoriją. Pasak jo, atomai yra mažiausios medžiagos dalelės. Veikale „Dujų absorbcija", 1805 sudarė pirmąjį santykinių atominių masių sąrašą ir atrado atskirų dujų dalių slėgio dėsnį (***Daltono dėsnis***). Per eksperimentus su dujomis pastebėjo, kad sumaišius du komponentus, jų proporcijos visada būna pastovios.

Jis padarė išvadą, kad, jei medžiagos maišosi elementariais santykiais, tai makroskopinių svorių proporcijos parodo tų medžiagų santykines atomines mases. Be to, jis pasiūlė atskirų dujų dalių slėgio dėsnį, teigiantį, kad dujų mišinio bendras slėgis yra suma slėgių, kuriuos sudaro atskiros to mišinio dujos.

Damas Henrikas Carlas Peteris (1895–1976), danų biochemikas, atradęs vitaminą K. Nobelio medicinos premija (1943; su JAV biochemiku Edwardu Doisy'iu, 1893–1986).

1928 △ pradėjo eksperimentuoti, norėdamas sužinoti, ar viščiukai gali išgyventi lesinami be cholesterolio. Paaiškėjo, kad paukščių medžiagų apykaita nesutriko. Tačiau jie ir toliau žūdavo nuo savaiminio kraujo išsiliejimo. △ padarė išvadą, kad jų lesaluose stigo nežinomos esminės sudedamosios dalies, sukeliančios krešėjimą. Jis atrado, kad tos medžiagos gausu žaliuose lapuose. Naująjį junginį △ pavadino vitaminu K.

dangaus mechanika, *teorinė astronomija,* astronomijos šaka, nagrinėjanti, kaip visuotinės traukos, arba gravitacijos, veikiami juda dangaus kūnai. Nustato dangaus kūnų sukimosi orbitas, traukos jėgą (taip pat ir trauką, sukeliančią potvynius Žemėje). △ šaka astrodinamika tiria dirbtinių palydovų ir kosminių stočių sukimąsi. Pradžią △ davė ⇨ Isaaco *Newtono* atrasti judėjimo ir traukos dėsniai.

dangus, krikščionybėje ir kai kuriose kitose religijose yra Dievo bei visų dorų žmonių namai po mirties. Islamo išpažinėjai dangų įsivaizduoja kaip rojų, pilną materialių malonumų, nors paprastai į juos žiūrima kaip į alegorinius.

Pagal tradicinį krikščionių mokymą, po Paskutiniojo Teismo žmogaus kūnas ir siela vėl susijungia. Šiais laikais teologai △ apibūdina kaip vietą ar būseną, kai dvasia pajunta Dievo buvimą.

Aš troškau vykti ten, /
Kur šaltiniai niekad neišsenka, /
Kur neplaka kruša laukų, /
Žiedai lelijų skleidžia nuostabius kvapus. /
Aš paprašiau man leisti būti ten, /
Kur jokios audros nepasiekia, /
Kur rimsta bangos, sau prieglobstį suradę, /
Ištrūkę iš jūros gniaužtų neramių.

Dangus
Gerardas Manley Hopkinsas (1844–89), anglų poetas ir kunigas. Jėzuitas.
„Dangus – Uostas" (*Heaven – Haven*)

Danielius (VI a. pr. Kr.) žydų tautos didvyris ir pranašas, Babilonijos karaliaus Nebukadnecaro (Nabuchodonosaro) dvariškis; taip pat Senojo Testamento knygos, sudarytos II a. pr. Kr. pavadinimas. Joje surašytos istorijos apie Danielių ir jo bendražygius Sadrachą, Mešachą ir Abed Negą, kai žydai buvo babiloniečių nelaisvėje.

Vienas garsiausių pasakojimų yra apie Danielių liūtų urve, į kurį jis buvo įmestas dėl to, kad neatsisakė tikėjimo. Įsikišus dieviškajai galiai, liko liūtų nepaliestas. Knyga turi ir pranašysčių skyrių, kuriame rašoma apie daugelio imperijų iškilimą ir žlugimą.

Dante Alighieris (1265–1321), italų poetas. Jo šedevras „Dieviškoji komedija" (*La divina commedia*), parašyta 1307–21, yra epinė trijų dalių ataskaita apie autoriaus „kelionę" per pragarą, skaistyklą ir rojų. Dalį kelionės jį vedžiojąs romėnų poetas Vergilijus. Ši kelionė perkeltine prasme reiškia paties Dantės dvasinį tobulėjimą. Minėtini jo kūriniai: filosofinis prozos traktatas „Puota" (*Convivio*), pirmasis stambus kūrinys, parašytas italų, o ne lotynų kalba; „Monarchija", par. 1310–13, atspindinti jo politines pažiūras; „Apie vulgarią kalbą" (*De vulgari eloquentiae*), par. 1304–06, originalus darbas lotynų kalba apie italų kalbą, jos dialektus ir giminingas kalbas; ir „Lyrika" (*Canzoniere*) – eilėraščių rinkinys.

△ gimė Florencijoje, čia 1274 įsimylėjo Beatričę Portinari, aprašytą „Naujame gyvenime" (*La vita nuova;* 1283–92). Meilė išliko ir jai ištekėjus už kito, ir po jos mirties (1290), o mirė ji 24 metų amžiaus. 1291 jis vedė Gemmą Donati.

1289 Dantė kovėsi Kompaldino mūšyje, per kurį Florencija įveikė Areco karius. Nuo 1295 △ įsitraukė į aktyvią Florencijos respublikos politiką. 1300 buvo vienas iš šešių Respublikos priorų (vyresniųjų) ir palaikė nuosaikiąją „Baltąją" Guelpho partiją, o ne radikaliąją „Juodąją" Ghibellinų frakciją. Kai Ghibellinai 1302 užgrobė valdžią, buvo už akių teisiamas dėl visuomeninių pinigų neteisingo naudojimo. Iš pradžių jam buvo paskirta bauda, vėliau – mirties bausmė. △ pabėgo iš Florencijos ir toliau gyveno tremtyje Vid. ir Š. Italijoje.

Mūsų gyvenimo kelio viduryje.

Dante Alighieris
„Dieviškoji komedija", *Pragaras, I*

„Dao de dzingas", įtakingiausia daosistų knyga (IV a. pr. Kr.), kurią per vieną naktį parašęs išminčius Lao Dzi, keliaudamas iš Kinijos į vakarus. Knyga trumpa, suskirstyta į 81 skyrių, kuriuose surašytos pranašystės arba patarlės su komentarais.

Šie seni tekstai siejami su išminčiaus Lao Dzi (pavardė reiškia tiesiog Senasis mokytojas) vardu. Jie glausti, skatinantys mąstyti, kartais lyg valstybės meno ir apskritai išminties vadovas. Tai gal geriausiai Vakaruose žinomas kinų tekstas.

daosizmas, kinų filosofinė sistema, kurią, manoma, VI a. pr. Kr. įkūrė kinų filosofas Lao Dzi. Jis laikomas ir kūrinio „Dao de dzingas" autoriumi; bet šis veikalas aiškiai buvo sudarytas III a. pr. Kristų. *Dao,* arba *kelias,* yra paslėptas visatos principas; geriems darbams skiriama mažiau dėmesio negu harmoningai sąveikai su aplinka, kuri savaime garantuoja gerą elgesį. △ magiką atskleidžia pranašysčių knyga „I Čingas", arba „Kitimų knyga".

Tikėjimas. Tikima, kad visatos pusiausvyrą palaiko priešingos ⇨ *in ir jan* jėgos, veikiančios dinamiška tarpusavio įtampa. In yra moteriškas pradas, susijęs su vandeniu: jėgą turi mėnulis ir lietus, ji savo viršūnę pasiekia žiemą; jang yra vyriškas ir tvirtas: tai saulės ir žemės jėga, pasiekianti kulminaciją vasarą. Manoma, kad in ir jang sąveika sukuria visą gyvybę.

△ *magika* ir *ritualai* kūrėsi II a.; tai labai prisidėjo prie △ populiarumo. Pabrėžiamas fizinis nemirtingumas, kurio siekti bandoma priemonėmis nuo dietos laikymosi ir pasninkavimo iki alchemijos. Apie III a. pradėta garbinti dievus, tarp jų ir židinio dievą Dzao Čuną. Nuo IV a. Kinijoje prasidėjo daosistų ir mahajanos budistų varžybos, vienos religijos šalininkai pradėjo persekioti kitus. Šis konfliktas buvo išspręstas abipuse asimiliacija, ir daosistai ėmė kurti vienuolių bendruomenes, panašias į budistines.

△ *tekstuose* užrašyta protinės ir fizinės disciplinos tradicija, dėstomi gydymo, egzorcizmo ir nemirtingumo siekimo metodai. Antras pagal svarbą darbas yra Džvang Dzė (apie 389–286 pr. Kr.) veikalas „Džvang Dzė kelias".

darbas, vienas iš gamybos (prekių gamybos ir paslaugų teikimo) veiksnių. Už △ atsilyginama algomis. △ kiekį šiuolaikinėje ekonomikoje lemia gyventojų skaičius, jaunų bei senų žmonių ir moterų noras dirbti už užmokestį.

Pavyzdžiui, D. Britanijoje per paskutinius 30 metų △ jėgos turėjo sumažėti, nes vis daugiau jaunų žmonių ilgiau mokosi, o darbininkai nori anksčiau išeiti į pensiją. Bet tai su kaupu kompensuoja darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus ir apmokamą darbą dirbančių moterų padaugėjimas. △ jėgos kokybė priklauso nuo išsilavinimo ir kvalifikacijų. Kuo kvalifikuotesni ir labiau išsilavinę darbuotojai, tuo △ yra produktyvesnis.

darbas pagal taisykles, pramoninė akcija, kai darbininkai dirba griežtai laikydamiesi teisinių darbo sutarties punktų; dėl to dažnai sulėtėja darbo procesas.

Nes vyrams tik dirbti, o moterims verkti,/Mat uždarbis menkas, sunku susiversti.

darbas

Mary Henrietta Kingsley (1862–1900), anglų etnologė.
„Trys žvejai" (*The Three Fishers*)

---

darbininkų klasė, pramoninės visuomenės nariai, pragyvenimui užsidirbantys rankų darbu; JAV jie vadinami ***mėlynosios apykaklės darbininkais.*** Po Antrojo pasaulinio karo paplitus naujoms technologijoms, dėl miestų plėtros yrant tradicinėms bendruomenėms, kultūrinis ir politinis △ identitetas sumenko.

Pagal marksistinę terminologiją, △ pavadinimas vartojamas daugiau ar mažiau sinonimiškai proletariatui ir reiškia darbininkus (dirbančius rankų ar ne rankų darbą), kurie už atlyginimą parduoda savo darbą ir yra išnaudojami ⇨ *buržuazijos.*

Darbas yra įkūnyta meilė. Jei negali dirbti su meile, jei darbo nemėgsti, geriau mesk jį, sėsk prie šventyklos vartų ir prašyk išmaldos iš tų, kurie dirba su džiaugsmu.

darbas

Chalilis Gibranas (1883–1931), sirų poetas.
„Pranašas" (*Prophet*) „Apie darbą"

Darbininkų švietimo asociacija, D. Britanijos institucija, skirta skleisti demokratiškai vadovaujamam švietimui tarp darbininkų.

△ buvo įkurta 1903, 1907 gavo pirmąją dotaciją. Nuo tada ją iš dalies finansuoja vyriausybė, bet △ skrupulingai saugo savo nepriklausomybę. Jos veikla apima ir tradicinį liberalų švietimą, ir profesinių sąjungų narių mokymą. Daug Leiboristų partijos politikų, įskaitant Neilį Kinnocką ir Roy'jų Hattersley'į, arba mokė, arba mokėsi šioje asociacijoje.

darbo pasidalijimas, darbo sistema, kai užduotis suskaidoma į keletą dalių ir jas atlieka skirtingi darbininkai. Pavyzdžiui, lengvųjų automobilių surinkimo linijoje vienas darbininkas pritvirtina duris, kitas įstato variklio bloką, trečias – nudažo. △ yra ⇨ *specializacijos* rūšis.

darbo psichologija, žmogaus elgesio darbe tyrimas. Sprendžia organizacijose kylančias problemas, padeda išvengti valdymo sunkumų, tiria žmonių ir mašinų santykį (pvz., kuriant lėktuvų kontrolės sistemą). Kita sritis – ⇨ *psichometrija* ir atestavimas, padedantis parinkti tinkamus darbuotojus.

darbo terapija, terapijos, arba gydymo, būdas – reikalaujama, kad pacientas darytų ką nors tikslinga. Beveik visos psichiatrijos klinikos ar jų padaliniai turi △ skyrius, kuriuose pacientai raginami atlikti užduotis, padedančias išreikšti jausmus ir mintis. Dažniausiai tai skatina grupinę veiklą, todėl plėtojasi asmeniniai santykiai.

Užduotys gali būti įvairios – nuo žemės ūkio darbų ir paprastų daiktų gamybos iki tokių meno sričių, kaip pynimas ar modeliavimas. Ypač sėkminga yra meno terapija – pacientai išreiškia savo jausmus tapyba, skulptūra, keramika ir pan.

darbo vertės teorija (*klasikinė ekonomika*), teorija, teigianti, jog gaminio kaina (vertė) tiesiogiai atspindi darbo kiekį, reikalingą jam padaryti. Jeigu gaminio kaina mažėja, tai arba darbo kiekis, reikalingas jam padaryti, sumažėjo, arba padidėjo darbo kiekis, reikalingas padaryti kitiems gaminiams. Teoriją sukūrė ⇨ *Marksas,* bet jai nepritaria kiti klasikinės ekonomikos specialistai. Anglų ekonomistas ⇨ Thomas *Malthusas* buvo šios teorijos priešininkas.

Dartas Raymondas (1893–1988), Australijoje gimęs P. Afrikos paleontologas ir antropologas. 1924 netoli Taungso Botsvanoje atrado pirmąsias suakmenėjusias pirmykščių hominidų australopitekų liekanas. Jis pavadino juos *Australopithecus africanus* ir praleido daugelį metų bandydamas įrodyti skeptikams, kad jie buvo pirmykščiai žmonės – jų kaukolės ir dantys skiriasi nuo beždžionių. XX a. 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje ⇨ *Leakeyio* šeima rado daugiau suakmenėjusių liekanų R. Afrikoje, Olduvajaus tarpeklyje; jie nustatė, kad australopitekai buvo hominidai, vaikščiojo stati, gaminosi įrankius ir gyveno prieš 5,5 mln. metų. Po tolesnių XX a. 9-ojo dešimtmečio atradimų šiandien jie klasifikuojami kaip ***Homo Sapiens australopithecus.*** Darto samprotavimai pasitvirtino.

Darwinas Charlesas Robertas (1809–82), anglų mokslininkas, paskelbęs šiuolaikinę ⇨ *evoliucijos* teoriją ir su Alfredu Russelu Wallace'u pagrindęs ⇨ *gamtinės atrankos* principą. Po tyrinėjimų P. Amerikoje ir Galapagų salose, į kurias nuvyko 1831–36 kaip gamtininkas laivu „Beagle", △ 1859 paskelbė veikalą „Apie rūšių kilmę natūraliosios atrankos būdu arba išrinktųjų rūšių išsaugojimą per kovą dėl būvio" (*On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*). △ aiškino evoliuciją natūraliosios ir seksualinės atrankos principais. Veikalas sukėlė atkaklius ginčus, nes prieštaravo Biblijos Būties knygai.

△ taip pat atliko svarbių daugelio kitų sričių atradimų, tarp jų atskleidė augalų apvaisinimo mechanizmą, klasifikavimo polipus, ištyrė koralinių rifų susidarymą. Gimė Shrewsburyje, buvo ⇨ Erazmo *Darwino* vaikaitis, studijavo mediciną Edinburge ir teologiją Kembridže. Jau 1844 buvo išplėtojęs savo idėjas iki esė ir padaręs išvadas, bet aštuoneriems metams atidėjo teoriją, kol tyrė polipus. 1858 jis buvo priverstas veikti, nes gavo iš ⇨ A. R. *Wallaceso* mokslinį straipsnį su tokia pat teorija. Veikalas „Apie rūšių kilmę" paneigė ankstesnes evoliucijos teorijas, pvz., ⇨ *Lamarcko.* Jo „Žmogaus kilmė" (*Descent of Man*) 1871 dar pakurstė teologinę diskusiją, kurioje aktyviausiai dalyvavo T. H. Huxley's ir Haeckelis, o pats △ beveik nedalyvavo. Jis iki pat mirties atsidėjo botanikos studijoms. Darvinizmo nepakanka paaiškinti sterilių bičių darbininkių evoliucijai arba altruizmui. ⇨ *Neodarvinizmas,* plačiai paplitusi evoliucijos teorija, yra Darwino ir genetikos, pagrįstos ⇨ *Mendelio* darbais, sintezė.

Darwinas Erazmas (1731–1802), britų poetas, gydytojas ir gamtininkas. Charleso Darwino senelis. 1798 parašė „Botanikos sodą", kurio viename skyriuje eiliuotai išdėstė Linėjaus sistemą, ir pavadino „Augalų meilės", o 1794–96 – „Zoonomiją", su evoliucijos teorijos pradmenimis, tačiau rėmė ⇨ *Lamarcko* interpretaciją.

darvinizmas, ***socialinis darvinizmas,*** įtakinga, bet ginčytina JAV socialinė teorija, pagrįsta ⇨ Charleso *Darwino* ir ⇨ Herberto *Spencerio* darbais. Ji bandė moksliškai pagrįsti vėlyvojo XIX a. *laisser-faire* kapitalizmo su neribotu prekybos laisvės principu raidą.

Ją populiarino mokslininkai ir žinomi visuomenės veikėjai (Andrew Carnegie's). △ buvo naudojamas, siekiant įteisinti konkurencinį individualizmą ir vyriausybės nereguliuojamą rinkos ekonomiką. Pasak △ apologetų laisvoje aplinkoje klestės tik stiprios bei sumanios asmenybės ir jų verslas.

Dasam Grant, dešimtojo sikhų guru (mokytojo) Gobindo Singho kūrinių ir daugelio kitų rašy-

tojų eilėraščių rinkinys. Jis parašytas rašmenimis, vadinamais *Gurmukhi,* pendžabų kalbos rašytine forma, kurią išplatino guru Augadas. Jame yra legendų apie Krišną, eiliuotų maldų ir anekdotų.

daugiakultūris auklėjimas, auklėjimas, kurio tikslas yra parengti vaikus gyventi daugiakultūrėje visuomenėje suteikiant jiems įvairių etninių grupių kultūros ir istorijos supratimą.

Iniciatyva diegti daugiakultūrį auklėjimą kilo D. Britanijoje po Swanno pranešimo, skaityto 1985, apie rasizmą ir rasinę diskriminaciją mokyklose.

daugiašalė prekyba, prekyba tarp daugiau negu dviejų valstybių be diskriminacijos dėl kilmės ir paskirties, nepaisant didelių prekybos skirtumų.

Skirtingai nuo ⇨ *dvišalės prekybos* △ nereikalauja, kad prekių srautai tarp valstybių būtų vienodos vertės.

Davisas Williamas Morrisas (1850–1934), įžymus XX a. pradžios JAV fizinės geografijos specialistas. 1890 sukūrė erozijos ciklų sisteminę koncepciją, kuri pusei šimtmečio įsivyravo geomorfologijoje ir fizinėje geografijoje.

Davissonas Clintonas Josephas (1881–1958), JAV fizikas. Su Lesteriu Germeriu (1896–1971) atrado, kad elektronai gali patirti difrakciją, taip patvirtindamas ⇨ Louiso de *Brogle'o* teoriją, jog elektronai, todėl ir visa materija, gali turėti banginę struktūrą. ⇨ George'as *Thomsonas* nepriklausomai nuo △ atliko tokius pačius tyrimus. Jiems abiem 1937 buvo paskirta Nobelio fizikos premija.

Davy'is Humphry'is (1778–1829), anglų chemikas. Naudodamas elektrolizę atrado chem. elementus: 1807 – natrį ir kalį, 1808 – kalcį, magnį, stroncį bei barį. Be to, nustatė, kad chloras yra elementas ir iškėlė hipotezę, kad vandenilio esama visose rūgštyse. Išrado vad. „kasyklų lempą“ šachtoms, kuriose yra metano, todėl darbininkų darbas tapo saugesnis.

Nuo 1802 Londono karališkojo instituto profesorius. 1820 išrinktas Karališkosios draugijos pirmininku.

Dawkinsas Richardas (g. 1941), britų zoologas, kurio knyga „Savanaudiškas genas“ (*The Selfish Gene*), 1976, populiarino sociobiologijos teorijas (žmonių ir gyvūnų socialinę elgseną per jų evoliuciją). Antrojoje knygoje „Aklasis laikrodininkas“ (*The Blind Watchmaker*), 1986, aiškina šiuolaikinę evoliucijos teoriją.

Debye Peteris (1884–1966), olandų fizikas. Miltelių kristalografijos rentgeno spinduliais pradininkas; be to, jis tyrė poliarines molekules, dipolinius momentus ir molekulių struktūrą. 1940 išvyko į JAV, ten 1940–52 buvo Kornellio universiteto chemijos profesorius. 1936 apdovanotas Nobelio chemijos premija.

Debora, Senojo Testamento pranašė ir teisėja (vadovė). Ji padėjo vesti izraelitų armiją prieš kanaanitų karvedį Siserą, kuris buvo nukautas, kai bandė bėgti; jos triumfo giesmė tos pergalės proga laikoma puikiu ankstyvosios hebrajų poezijos pavyzdžiu.

Debray Régis (g. 1941), prancūzų marksizmo teoretikas. XX a. 7-ajame dešimtmetyje buvo susijęs su ⇨ *Guevaros* (Čeguevaros) vadovaujamu Lotynų Amerikos revoliuciniu judėjimu. 1967 Bolivijoje nuteistas 30 metų kalėti, tačiau po trejų metų paleistas. Iš jo kūrinių apie Lotynų Amerikos politiką minėtina „Strategija revoliucijai“ (*Strategy for Revolution*), 1970. △ tapo Prancūzijos prezidento Mitterrando'o specialiuoju patarėju Lotynų Amerikos klausimais.

Debreu Gerardas (1921), prancūzų kilmės JAV ekonomistas, kuris su ⇨ Kenneth'u *Arrow* sukūrė matematinius modelius, analizuojančius ekonominės pusiausvyros sąlygas, kai paklausa ir pasiūla yra lygios. Tuos modelius jis plėtojo svarbiausiame darbe „Vertės teorija“ (*Theory of Value*), 1959, kuris sujungia firmų išdėstymo teoriją, kapitalo teoriją ir elgsenos, esant neapibrėžtumui, teoriją į vieną bendrąją ekonominės pusiausvyros teoriją. Nobelio ekonomikos premija (1983).

Bibliografija: Arrow, K. J. and Debreu, G. (*Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy; Econometrica* (1954).

decentralizacija, gyventojų išsklaidymas iš kurio nors centro. Įprasta jos forma yra ⇨ *kontrurbanizacija* (išsivysčiusių šalių pramonės šakų ir gyventojų kėlimasis iš miestų). JK pavyzdžiai yra kelių departamentų iškėlimas iš Londono, pvz., Socialinio draudimo departamento perkėlimas į Niukaslį.

decentralizacija, verslo organizavimo forma, kai verslo sprendimus dažniau priima organizacijos padalinių grupės arba darbuotojai, o ne „centras“. Taigi sprendimų priėmimas „perduodamas“ verslo padaliniams.

Dedalas, pagal sen. graikų legendą Atėnų amatininkas, sugalvojęs pastatyti Kretos karaliui Mi-

nojui labirintą, kuriame buvo įkalintas ⇨ *Minotauras.* Kai Minojui jis ėmė nepatikti, Dedalas pabėgo iš Kretos su savo sūnumi ⇨ *Ikaru.* Jie skrido sparnais, kuriuos pasidarė iš vašku sutvirtintų plunksnų.

Dedekindas Rihardas (1861–1916), vokiečių matematikas. Išgarsėjo algebrinių skaičių teorijos darbais. 1872 įvedė ***Dedekindo pjūvį*** (kuris dalija begalinę tiesę, vaizduojančią visus racionalius skaičius), apibrėžiantį iracionaliuosius skaičius, remiantis racionaliaisiais. Taip įrodė pirmųjų korektiškumą.

dedukcija (*filosofijoje*), argumento forma, kai iš prielaidų būtinai seka išvada. Būtų nesuderinama su ⇨ *logika* sutikti su prielaidomis, tačiau nepripažinti išvados.

Dee Johnas (1527–1608), anglų alchemikas, astrologas ir matematikas. Rašė daugybe įvairių klausimų, tarp jų matematikos (pvz., įžangą pirmajam Euklido vertimui į anglų kalbą), logikos, geografijos, navigacijos ir astrologijos. Jo darbai – tipiškas Renesanso laikų erudicijos, mokslo, prietarų ir magijos derinys. Ilgai tarnavo slaptuoju diplomatiniu agentu.

defliacija (*ekonomikoje*), ekonominės veiklos lygio mažinimas, kurį dažniausiai sukelia padidėjusi palūkanų norma ir sumažėjusi pinigų pasiūla, padidėję mokesčiai arba mažinamos vyriausybės išlaidos.

△ galima rinktis kaip ekonomikos politiką, kai siekiama pagerinti mokėjimų balansą: mažinama paklausa, todėl mažėja ir importas, o sumažėjus infliacijai, skatinamas eksportas. △ gali sumažinti atlyginimų augimą, taip pat padidinti nedarbą.

de Golis Šarlis ⇨ Ch. de *Gaulle.*

deifikacija, ***sudievinimas,*** žmogaus, paprastai turinčio religinę ar pasaulietinę valdžią, daikto ar gyvūno išaukštinimas iki Dievo. Kai kurie krikščionys vartoja △ terminą specifine prasme, turėdami galvoje Jėzų Kristų, kuris yra laikomas dievažmogiu, t. y. ir Dievu, ir žmogumi.

△ būdinga antropolatrijai, zoolatrijai, fetišizmui. △ buvo įprasta senovės pasaulyje, pvz., Egipto ir Romos valdovai po mirties buvo laikomi dievais. Per senovės misterijas, būdingas Mitros ir Dionyzo kultui, buvo manoma, kad △ įvyksta per iniciaciją.

Deimantų sutra (II–V a.), dalis „Išminties sutrų tobulinimo“ (*Prajnaparamita*). △, arba *Vajracchediką,* t. y. Žaibo ir Perkūno sutrą), sudaro 300 eilučių – Budos atsakymai į vieno iš jo artimiausių mokinių Subhuti klausimus. Tekste nagrinėjami tokie klausimai, kaip Budos tikroji prigimtis, jo mokymo reikšmė, klausytojo realumas. △ pokalbio forma padarė didelę įtaką budizmui, ypač kinų budizmui.

deindustrializacija, apdirbamosios pramonės dalies mažėjimas šalies ekonomikoje. Paprastai uždaromos ir nustoja veikti pramonės įmonės, o įkuriama daugiau paslaugų įmonių.

Deirdrė, pagal keltų legendą graži ⇨ *Conchobarui* skirta nuotaka. Ji slapta pabėgusi su Norsiu ir mirusi iš sielvarto, kai Conchobaras jį bei jo brolius nužudė.

deivių kultas, moteriškų dievybių garbinimas. Žinoma, kad tokia tradicija egzistavo dar priešistoriniais laikais, ji tebesitęsia ir šiandien. Dažnai ji susijusi su garbintojų troškimu patiems būti vaisingiems, taip pat su derliumi ir naminių gyvulių vaisingumu. Senovės graikai, romėnai ir egiptiečiai garbino keletą moteriškų dievybių, pvz., deives, simbolizuojančias vaisingumą, išmintį, medžioklę ir tautos bei jos narių saugumą. Daugelyje gentinių religijų ir kultūrų △ yra kosmologijos masto, dažnai žemė vaizduojama kaip Deivė motina, o dangus kaip Dievas tėvas.

Senas △ tradicijas turi induizmas ir budizmas. Induizme kiekvieną dievą lydi antrininkė, arba deivė, pvz., Parvati – Šyva, Lakšmi – Višnus, Sita – Rama ir Rada – Krišna. Daug šventyklų pirmiausiai skirtos deivėms, kurios vaizduoja gailestingą ir mylinčią dievybės pusę. Budizme Tara arba Gvanjin dažnai suvokiamos kaip užuojautos deivės. Oficialiai tokios dievybės paprastai laikomos antrinėmis, tačiau atrodo, kad liaudies tikėjime joms teikiama svarbesnė reikšmė.

Pastaruoju metu didesnis dėmesys skiriamas ankstyvosioms △ formoms. Kai kurie mokslininkai teigia, kad prieš atsirandant pasaulinėms religijoms, buvo garbinamos tik deivės; kiti tvirtina, jog kažkada vyriškos ir moteriškos dievybės buvo garbinamos vienodai. Mokslininkai sutinka, kad patriarchatas religijoje pavertė deives arba bauginančiomis viešpataujantiems vyrams, arba sumenkino jų reikšmę, kaip, pvz., Švč. Mergelės Marijos kulto atveju. XX a. pabaigoje jaučiamas △ pakilimas, o krikščionybėje atsirado deivės sąvokos, turinčios palaikyti pusiausvyrą su tradicine patriarchališka krikščionių teologija ir terminologija.

deizmas, tikėjimas Aukščiausiąj būtybe; deizmu dažnai vadinama XVII–XVIII a. religinės minties kryptis, aukštinusi tikėjimą protinga „gamtos religija“ ir priešinga ortodoksiniam krikščionių tikėjimui. Deistai tikėjo, kad Dievas yra gamtos dėsnių šaltinis, tačiau jis tiesiogiai nesikišąs į pasaulio reikalus, o vienintelė žmonių religinė pareiga yra būti doriems.

Anglijos △ pradininkas buvo lordas Herbertas iš Cherbury (1583–1648), o pagrindiniai šalininkai – Johnas Tolandas (1670–1722), Anthony Collinsas (1676–1729), Matthew Tindalas (1657–1733), Thomas Woolstonas (1670–1733) ir Thomas Chubbas (1679–1747). Prancūzijoje žymiausias △ propaguotojas buvo rašytojas ➪ *Voltaire'as.* Daugelis JAV kūrėjų, tarp jų ➪ Benjaminas *Franklinas* ir ➪ Thomas *Jeffersonas,* iš esmės buvo deistai. Dar žr. ➪ *teizmas.*

dekadentizmas (*literatūros ir meno kritikoje*), nuosmukis, kuris ateina po didelių kultūros laimėjimų laikotarpio. Jam būdingos atsinaujinimo per įmantrų meną ir bjaurų elgesį paieškos. △ terminas ypač dažnai vartojamas kalbant apie XIX a. pabaigos simbolizmo, Estetikų judėjimo ir *Art Nouveau* stilius. Dekadentais buvo vadinami dailininkai ir rašytojai Rimbaud, Oscaras Wilde'as ir Aubrey Beardsley.

Dekalogas, *Dešimt Dievo įsakymų,* kuriuos pagal Senąjį Testamentą Dievas įteikė ➪ *Mozei* ant Sinajaus kalno, išdėstytas Išėjimo knygoje 20:1–17 ir Pakartoto įstatymo knygoje 5:6–21. Žydai ir krikščionys laiko Dekalogą moralės pagrindu.

dekolonizacija, buvusių kolonijų, priklausiusių Europos imperialistinėms valstybėms, nepriklausomybės siekis, išplitęs po Pirmojo pasaulinio karo. △ paspartėjo po Antrojo pasaulinio karo. Judėjimas palietė kiekvieną žemyną: Indija ir Pakistanas 1947 tapo nepriklausomi (nuo Britanijos), Alžyras – tik 1962 (nuo Prancūzijos).

dekonstrukcija (*literatūros teorijoje*) radikali ➪ *struktūralizmo* forma, kurios pradininkas yra prancūzų filosofas ➪ Jacques *Derrida* (g. 1930). Tekstas, pasak jo, neturi centro, absoliučiai jokios reikšmės, tėra struktūrų žaismė. Per teksto vidinės struktūros analizę, ypač jo prieštaravimus, dekonstrukcionistai demonstruoja potekstines reikšmes, o jos dažnai – ne tos, kurias autorius norėjo parodyti. Tokiu būdu jie bando įrodyti, kad kūriniui neįmanoma skirti kokios nors reikšmės. △ pagrindus išdėstė ➪ Rolandas *Barthesas* savo knygoje „Mitologijos", 1957, kur jis tyrinėjo vidinį nepastovumą tarp ženklo ir žymimo objekto. Tai būdinga ne tik literatūriniams kūriniams, bet ir reklamai, kulinarijai, imtynėms ir t. t.

dekoras, klasikinės kritikos terminas, reiškiantis tinkamą arba atitinkamą meno kūrinio elementų derinį. Vėlesni jo propaguotojai manė, kad kiekvienas žanras turi sau „tinkamą“ stilių: tragedija – pompastišką, komedija – prasčiokišką ir t. t. Pasak △ šalininkų, tų stilių niekada negalima maišyti.

dekretai, popiežiaus potvarkių rinkinys. Labiausiai žinomas apie 1140 sukomplektuotas Graciano (m. 1159) ir susidedantis iš daugiau kaip 4000 vienetų. △ Katalikų bažnyčia naudojo kaip autoritetingą kanonų teisės (bažnyčios taisyklių ir nuostatų) šaltinį.

Delbruckas Maxas (1906–1981), vokiečių kilmės JAV biologas, pirmasis panaudojęs naujus metodus genetiniams pokyčiams, kai virusai užpuola bakteriją, tirti. 1969 apdovanotas Nobelio medicinos premija kartu su ➪ Salvadoru *Luria* (1912–1951) ir Alfredu Herschey (g. 1908).

Delfai, antikinės Graikijos miestas, esantis uolėtame slėnyje į šiaurę nuo Korinto įlankos, ant Parnaso kalno pietinių šlaitų, garsaus ➪ *orakulo* Apolono šventykloje vieta. Buvo manoma, kad ši vieta yra Visatos centras. Ji buvo pažymėta kūgišku akmeniu *omphalos.* Pranašystes aiškino žyniai pagal Pitijos žynės įkvėptus žodžius, kol 390 Romos imperatorius Teodosijus I šventyklą uždarė.

1966–67 netoliese buvo pastatytas Europos kultūros centras.

Delila, *Dalila,* pagal Senąjį testamentą filistinė ➪ *Samsono* meilužė. Vykdydama filistinų valdovų nurodymą, stengėsi nustatyti, kur slypi didelė Samsono jėga. Kai Samsonas pagaliau pasakė, kad jo galia slypi ilguose plaukuose, jam užmigus, ji juos nukirpo ir tada išdavė jį filistinams.

Delorsas Jacquesas (g. 1925), prancūzų politikas socialistas, 1981–84 finansų ministras. Nuo 1984 Europos komisijos pirmininkas. Prižiūrėjo svarbią biudžeto reformą ir kuriamą Europos Bendrijos (EB) laisvąją rinką (įst. 1992), kuri sustiprino EB vadovų, reziduojančių Briuselyje, galią.

Demetra (*graikų mitologijoje*), žemdirbystės deivė (ją atitinka sen. romėnų Cerera), Krono ir Rėjos duktė, Persefonės (šios tėvas Dzeusas), motina. Demetra ir Persefonė buvo garbinamos

Eleusino šventykloje, kur buvo švenčiama viena iš svarbiausių Graikijos ⇨ *misterijų*. Vėliau Demetra buvo sutapatinta su Egipto deive Izide.

demiurgas, antgamtinis pasaulio kūrėjas, pavaldus Aukščiausiajai Būtybei, arba Dievui. Šis terminas kilęs iš senovės graikų filosofo Platono mito *Timajuje* apie dievišką Visatos kūrimą. Platono △ kopijuoja ⇨ *formas* ant laiko ir erdvės talpyklos arba tapsmo įsčių.

demografija, gyventojų sudėties, jos kokybinių ir kiekybinių kitimų, gyventojų judėjimo tyrimas, norint surinkti patikimų statistinių duomenų apie gimstamumo ir mirštamumo koeficientus, santuokas ir skyrybas, tikėtiną gyvenimo trukmę bei migraciją.

△ yra svarbi socialiniams mokslams, nes ji yra pagrindas planuoti pramonės plėtrą ir vyriausybės veiklą tokiose srityse, kaip švietimas, gyvenamųjų namų statyba, priemonės gyventojų gerovei kelti, transportas bei apmokestinimas.

demografinis sprogimas: 1. Nuomonė, pagrįsta kompiuteriniais apskaičiavimais, kad nuolat didėjantis gyventojų skaičius kartu su greitu Žemės gamtinių išteklių mažėjimu XXI a. pradžioje baigsis demografine katastrofa.

Ši prognozė pirmą kartą paskelbta aštuntajame dešimtmetyje Romos klube, Europos intelektualų ir verslininkų grupėje. Kaip sprendimas buvo rekomenduojamas nulinis gyventojų skaičiaus augimas, gamybos mažinimas, ypač pabrėžiant maisto gamybą ir atliekų perdirbimą.

2. Staigus ir dramatiškas pasaulio gyventojų skaičiaus padidėjimas per kelis paskutinius šimtmečius. Nuo 1959 iki 2000 pasaulio gyventojų skaičius padidėjo nuo 2,5 mlrd. iki daugiau kaip 6 mlrd. žmonių. Sparčiausiai gyventojų skaičius didėja ⇨ *silpnos ekonomikos šalyse,* kurių natūralaus gyventojų prieaugio procentas žymiai didesnis negu pažengusiųjų šalių. Kai kurios šalys, bijodamos galimo ⇨ *gyventojų pertekliaus*, laikosi ⇨ *gyventojų skaičiaus kontrolės* politikos.

Mes galėtume turėti dvipartinę sistemą, tačiau viena iš dviejų partijų būtų valdžioje, o kita kalėjime.

demokratija
Nikolajus Ivanovičius Bucharinas (1888–1938),
SSRS politikas ir teoretikas.
Jam priskiriama pastaba

---

demokratija, žmonių valdžia, paprastai įgyvendinama per išrinktus atstovus. Nūdienos △ išsirutuliojo iš Amerikos bei Prancūzijos revoliucijų.

Galima sakyti, kad šiuolaikinėje visuomenėje žodžiu △ labiausiai piktnaudžiaujama. Jis reiškia žmonių valdžią, ir vis dėlto buvo, o dažnokai ir dabar vartojamas apibūdinti gana despotiškus režimus. Politinė sistema iš tikrųjų demokratiška tik tada, kai bet kuri vyriausybė žmonių daugumos sprendimu gali būti taikiai pašalinta per sąžiningus ir atvirus rinkimus. Yra labai nedaug valstybių, kurios netvirtintų esančios demokratiškos, tačiau pagal šį kriterijų ne visos jos tokios.

Rinkimų biuletenis yra stipresnis už kulką.

demokratija
Abraomas Lincolnas (1809–1865), 16-tasis JAV
prezidentas (1861–65), respublikonas.
1856 gegužės 19 d. kalba

---

atstovaujamoji parlamentinė valdžia Islandijoje buvo nuo X a., Anglijoje – nuo XIII a., tačiau Britanijos darbo klasė iki 1867 beveik visiškai neturėjo ⇨ *teisės balsuoti,* tik 1918 buvo leista balsuoti moterims. Tada buvo panaikinti ir turto apribojimai.

tiesioginė demokratija būna tada, kai visi žmonės renkasi įstatymų priimti ar vadovauti vykdomiesiems pareigūnams, pvz., Atėnuose V a. pr. Kr. (ir tariamai šių laikų Libijoje). Šiandien tiesioginė △ daugiausiai reiškiasi per ⇨ *referendumą*. Taip yra JK, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir kai kuriose JAV valstijose.

Demokratija yra teorija, kad paprasti žmonės žino, ko jie nori ir verti tą gauti dorai.

demokratija
H(enry) L(ouis) Menckenas (1880–1956), JAV
apybraižininkas ir kritikas, žinomas kaip
„Baltimorės išminčius“
„C mažor tonacijos mažoji knyga“ (*Little Book in C major*)

Dažnai buvo įrodinėjama, kad Vakarų △ samprata skiriasi nuo komunistinių šalių △, dėl to, kad tose šalyse suvaržyta asmenų reiškimosi laisvė, o politinė ir ekonominė galia priklauso komunistų partijoms. Tai iš tikrųjų tiesa, tačiau, nors komunizmo žlugimas daugybėje pasaulio šalių sukūrė daugiau demokratinių institucijų, vis dar yra daug nekomunistinių valstybių, kuriose △ nėra.

Demokratų partija, viena iš dviejų pagrindinių JAV politinių partijų. Ji labiau atstovauja dir-

bantiesiems, skirtingai nuo respublikonų – stambiojo verslo partijos, tačiau abiejų partijų skirtumas nėra akivaizdus. △ atramos punktai nuo Pilietinio karo tradiciškai buvo pramonės miestų centrai ir pietinės valstijos, tačiau dauguma konservatyvių Pietų demokratų rėmė respublikonus bei padėjo išrinkti prezidentu Reaganą.

1792 Demokratų respublikonų partiją įkūrė Thomas Jeffersonas, kad apgintų valstijų teises nuo centralizuojančių federalistų politikos. JAV △ niekuomet nebuvo vienalytė. Dabar ją sudaro mažiausiai penkios svarbios frakcijos. Tai: Pietų konservatyvus demokratų forumas (dabar smarkiai sumažėjęs); šiaurės liberalai, nuosaikūs gynybos klausimais ir remiantys valstybės kišimąsi į ūkio bei socialinius reikalus; vidurinių vakarų žemės ūkio valstijų radikalūs liberalai; Trumano pasekėjai „gynybos demokratai" – liberalai ūkio ir socialiniais klausimais, bet vanagai gynybos reikaluose; ir nekongresinis pakraštys, vadovaujamas Jesse Jacksono, kuris siekia „vaivorykštės" koalicijos, apimančios negrus, kalbančius ispaniškai, feministes, studentus, kompanijos dėl taikos dalyvius ir Pietų liberalus.

1800–1860 △ beveik nepertraukiamai valdė, vėliau valdė, kai prezidentavo Groveris Clevelandas, Woodrow Wilsonas, Franklinas D. Rooseveltas, Harry Trumanas, Johnas F. Kennedis, Lyndonas B. Johnsonas, Jimmis Carteris ir 1992–2001 Billas Clintonas. Nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio △ įgyvendino daug svarbių politinių programų, kurios patraukė Amerikos žmonių širdis ir protus bei pagerino jų gyvenimą. Tai – Roosevelto „Naujasis kursas" ir Johno Kennedžio iškelta bei Lyndono Johnsono įgyvendinta „Didžiosios visuomenės" programa. Ji apėmė 1964 Palankių ekonominių progų įstatymą, Pilietinių teisių įstatymą, 1965 Medicinos pagalbos ir Balsavimo teisių įstatymus, Gyvenamųjų namų statybos, Aukštojo mokslo ir Lygių galimybių įstatymus. Ji siekė paversti Ameriką geresne vieta eiliniam, dažnai nepalankioje padėtyje esančiam piliečiui. Rooseveltui pakako žavesio ir energijos įgyvendinti savo politiką, o Kennedis gyveno tragiškai trumpai ir nespėjo įvykdyti savo siekių. Tačiau jo įpėdinis Johnsonas, nors ir stokojo individualybės, turėjo vertingą gebėjimą, išsiugdytą per daugelį darbo Kongrese metų, įvykdyti tai, ką žadėjo jo pirmtakas. Tačiau △ 1992 neteko daugumos Atstovų rūmuose, 1994 – ir Senate, o 2001 m. pradžioj prarado ir prezidento postą – juo tapo respublikonas G. Bushas (buvusio prezidento Busho sūnus).

Demokritas (apie 460–361 pr. Kr.), graikų filosofas ir mokslininkas, Visatos atomų teorija įnešęs žymų indėlį į metafiziką: visi daiktai kilo iš atomų sūkurio ir skiriasi dėl jų atomų pavidalo bei išdėstymo.

Jo idėjos pasiekė mus per Aristotelio šios srities darbus. Svarstymai apie nuolatinį atomų judėjimą, paaiškinantį Visatos kilmę, buvo moksliškiausia tų laikų teorija.

demonstracija, viešas pritarimas ar prieštaravimas dėl kurio nors klausimo; paprastai tą daro grupė žmonių. Jie organizuoja masinį mitingą, iškelia plakatus ir sako kalbas. Dažniausiai jie, atkreipdami masinių informacijos priemonių dėmesį į jų siekį, nori tam tikro oficialios politikos keitimo.

△ gali būti nejudri ar įgauti elementaraus gatvės teatro bei eitynių formą. Specifinis △ tipas yra *piketas,* kai streikuojantys arba atleisti iš darbo darbininkai bando atkalbėti kitus, kad jie nedirbtų darbdaviams.

Jungtinėje Karalystėje pirmieji atsakai į △ buvo susisteminti 1936 Viešosios tvarkos įstatymu. Atsakus paskatino 1936 Keibl gatvės maištas, kai Oswaldo Mosley vadovaujamų 2500 juodmarškinių per antižydišką žygį Rytų Londone sukėlė įnirtingus susidūrimus. 1986 balandį–1990 vasarį vyko nesibaigianti △ priešais P. Afrikos rūmus Londone, protestuojant prieš apartheidą; moterų taikos stovykla Grinen Komone; spaustuvių darbininkų piketai 1986 prieš bendrovės New International kompleksą Vapinge; 1990 kovą △ Trafalgaro aikštėje – protestas prieš rinkimų teisę ribojančius mokesčius.

1986 Viešosios tvarkos įstatymas suteikė policijai plačių įgaliojimų apriboti △ ir piketą. Įstatymas reikalauja, kad △ organizatoriai prieš septynias dienas pateiktų policijai pranešimą; policijai gi suteikti įgaliojimai nurodyti, kur turėtų būti demonstrantai, kiek laiko, kokiam jų skaičiui leidžiama dalyvauti, jei policija mano, kad protestai galėtų sukelti „rimtų visuomenės gyvenimo sutrikimų". Pastaraisiais metais policija vis dažniau naudodavo įgaliojimą uždrausti eitynes, kurios, jos manymu, galėjo sukelti tokių neramumų (11 draudžiančių įsakymų 1970–80 ir 75 įsakymai 1981–85).

dempingas (*tarptautinėje prekyboje*), vienos valstybės prekių pardavimas kitai kainomis, mažesnėmis už ribinius kaštus, arba už tas, kuriomis parduoda savo šalyje. Valstybės naudoja △, norėdamos atsikratyti perteklinės produkcijos arba

pagerinti savo konkurencinę padėtį. △ praktiką smerkia protekcionistai (laisvosios prekybos priešininkai) ir tarptautinė prekybos teisė, pvz., Bendroji sutartis dėl tarifų ir prekybos.

Deng Siaopingas, arba *Teng Siao-pingas* (1904–1997), politinis Kinijos vadovas. Kinijos komunistų (KKP) narys nuo XX a. trečiojo dešimtmečio. Dalyvavo 1934–36 Didžiajame žygyje. Buvo Politinio biuro narys nuo 1955, kol per 1966–69 kultūrinę revoliuciją iš jo nebuvo pašalintas. Grąžintas XX a. aštuntajame dešimtmetyje, pamažu paėmė valdžią ir įdiegė radikalią ekonomikos modernizavimo programą. Iš Politinio biuro pasitraukė 1987, o iš paskutiniųjų oficialių pareigų (Valstybės karinės komisijos pirmininko posto) 1990 kovo mėn., tačiau ir toliau išlaikė įtaką.

△ gimė Sičuanio provincijoje vidurinės klasės žemvaldžių šeimoje, įstojo į KKP studijuodamas Paryžiuje, ir ten 1925 jis gavo Siapingo ("mažosios taikos") vardą; 1926 studijavo Maskvoje. Pasibaigus Didžiajam žygiui, per pilietinį karą 1937–49 jis buvo Liaudies išsivadavimo armijos politinis komisaras. Politinio biuro nariu tapo1955 ir XX a. 7-tojo dešimtmečio pradžioje vadovavo sekretoriatui, glaudžiai bendradarbiavo su prezidentu Liu Šaoci. Per kultūrinę revoliuciją △ išvijo kaip einantį „kapitalizmo keliu“ ir pasiuntė „persiauklėti“ į Nančango traktorių gamyklą.

1973 △ reabilitavo jo globėjas Džou Enlai'jus, o po to, kai 1974 Džou Enlai'jų ištiko širdies smūgis, jis tapo einančiu ministro pirmininko pareigas. Kai 1976 sausį mirė Džou, jis buvo priverstas slapstytis, tačiau 1977 liepą grįžo į valdžią kaip vicepremjeras, Liaudies išsivadavimo armijos štabo viršininkas, jėga valdė Kiniją. Jo „socializmo su kinietiškais bruožais“ politika, kurią Vakaruose klaidingai aiškino kaip lėtą slinkimą į kapitalizmą, pelnė kaimiškų rajonų pripažinimą. Jis padėjo išvaryti Gua Guofeng'ą, būdamas savo proteguojamųjų Hu Jaobang'o (vėliau, savo ruožtu, išvaryto) ir Džao Džijang'o pusėje.

Kai △ oficialiai atsistatydino iš karinių ir partinių postų, jis paskelbė, kad atsisako politinės veiklos. △ reputaciją tiek šalies viduje, tiek ir Vakaruose, suteršė tai, kad jis pritarė daugiau kaip 2000 demonstrantų, 1989 liepą reikalavusių demokratijos, žudynėms Pekino Tiananmenio aikštėje, kurias įvykdė kariuomenė.

Denisas (III m. e. a.), *šv. Denisas,* pirmasis Paryžiaus vyskupas, vienas iš šventųjų Prancūzijos globėjų. Jį nukankino romėnai. Vardinės – spalio 9 d.

△ dažnai painiojamas su Dionisijum Areopagitu, taip pat su Naujojo Testamento Dionisu. Pagal legendą 250 jis buvo pasiųstas kaip misionierius į Galiją, o po kelerių metų, valdant imperatoriui Valerianui, toje vietoje, kur dabar Paryžiaus Monmartras, jam buvo nukirsta galva. Šis △ dažnai vaizduojamas nešantis savo galvą rankose.

deontologija, etikos teorijos dalis, teigianti, kad teisingas poelgis yra tas, kai elgiesi nepaisydamas pasekmių, bet pagal pareigą. Deontologinė etika nesuderinama su pragmatizmu ar utilitarizmu.

depresija (*ekonom.*), ūkio raidos ciklo fazė, ⇨ *nuosmukis.*

depresija, emocinė būklė, kuriai būdinga liūdesys, nelinksmos mintys, apatija ir nusiminimas. Tai normali reakcija į svarbesnes netektis, pvz., artimųjų ar darbo. Po gimdymo dažnai pasitaiko pogimdyminė △ (psichozė).

△ taip pat yra psichinės ligos klinikinis sindromas. Skiriami du pagrindiniai △ tipai, tačiau nesutariama, ar jie – skirtingi, ar tai tik to paties sutrikimo stipresnė ir švelnesnė formos. Endogeninė △ paprastai būna sunkesnė, jai akivaizdus genetinis polinkis. Neurotinę arba reaktyvinę △ dažniau sukelia psichologinis stresas. Abi formas reikia gydyti. Endogeninei depresijai gali tikti △ *elektrošoko terapija*, o neurotinę efektyviau gydo vaistai antidepresantai ir psichoterapija, ypač △ *kognityvinė terapija.*

„Tikroje sielos tamsybėje visada diena iš dienos viešpatauja trečia valanda nakties“.

depresija

F. Scottas Fitzgeraldas (1896–1940), JAV rašytojas „Atsargiai elgtis“ (*Handle with Care*)

Sergant ⇨ *maniakine depresija,* △ periodai gali kaitaliotis su manijos periodais. △ yra dažniausia priežastis, dėl kurios Jungtinės Karalystės žmonės kreipiasi į gydytoją.

Derrida Jacques (1930), prancūzų filosofas. Į literatūros kritiką įvedė △ *dekonstrukcijos* teoriją. Jis nagrinėja teksto struktūrą, norėdamas atskleisti jo paslėptą prasmę ir autoriaus prielaidas. △ svarbiausios publikacijos: „Apie gramatologiją“, (*De la Grammatologie*, 1967) ir „Kalba ir rašymas“, (*La Voix et la phénomène*, 1967).

△ gimė Alžyre. 1960–64 dėstė Sorbonoje (Paryžiuje), vėliau Ecole Normale Supérieure. Kalbos analizėje remiasi vokiečių filosofais ⇨ Friedrichu *Nietzshe,* ⇨ Edmundu *Husserliu,* ⇨ Martinu *Heideggeriu* ir šveicarų kalbininku ⇨ Ferdinandu

de *Saussure'su.* Jo išvados, nors pateiktos neaiškiai, panašios į Anglijos ir JAV kalbos filosofų išvadas.

dervišas, Irane ir Turkijoje – elgetaujantis vienuolis, kitose islamo šalyse – vienuolis, islamo religinės brolijos narys, nebūtinai elgetaujantis. Arabiškas atitikmuo – ***fakyras.*** Dervišų yra įvairių ordinų, kiekvienas iš jų turi savo taisykles ir ypatingą ritualą. „Skrajojantys △“ tvirtina apie artimą ryšį su dievybe ekstaziško šokio metu; „staugiantys △“ susibado peiliais, demonstruodami stebuklingus žygdarbius, kuriuos gali atlikti tie, kurie tiki Alachu.

Descartes René (1596–1650), prancūzų filosofas ir matematikas. Jis manė, kad pasaulio pažinimas yra abejotinas, nes mūsų pojūčiai subjektyvūs, ir bandė rasti pažinimo pradą, remdamasis posakiu: *„Cogito ergo sum“* (*Mąstau, vadinasi, egzistuoju*). Buvo įsitikinęs, kad visą materialiąją visatą būtų galima paaiškinti matematinės fizikos terminais, sukūrė analizinę geometriją, norėdamas algebros pagalba apibrėžti geometrines figūras ir jomis manipuliuoti. Taškų išsidėstymas šioje sistemoje nustatomas pagal (jo vardu pavadintas) Dekarto koordinates. Dekartas – vienas optikos mokslo kūrėjų. Padėjo formuoti to meto astronomijos ir gyvulių elgesio teorijas.

Sveikas protas yra plačiausiai dalijama pasaulyje prekė, nes kiekvienas mano esąs juo gausiai apdovanotas

René Descartes

„Samprotavimas apie metodą“ (*Discourse on Method*)

△ gimė netoli Turo, tarnavo princo Maurice'o Oraniečio armijoje. 1619 keliaudamas po Europą, nusprendė taikyti matematinius metodus gamtos mokslams ir metafizikai. 1628 apsistojo Nyderlanduose, kur jautėsi mažiau priklausomas nuo Bažnyčios valdžios. 1649 aplankė Švedijos karalienės Kristinos dvarą, o netrukus po to mirė Stokholme.

Tarp jo darbų: „Samprotavimas apie metodą“ (*Discourse on Method*), 1637, liet. 1978, „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją“ (*Meditations on the First Philosophy*), 1641, „Filosofijos pradai“ (*Principles of Philosophy*), 1644, liet. 1978, ir daugybė knygų apie fiziologiją, optiką ir geometriją.

despotizmas, despoto arba autokrato, kurio sprendimų neriboja įstatymai ar politinės institucijos, kaprizinga ir slegianti valdžia; △ dar vadinamas ***tironija.***

destruktyvizmas, architektūros stilius, kuris suskaido formas ir erdvę. Naudoja įprastinius statybinius grindų, sienų bei lubų elementus, bet sukuria kiekvieno jų slinktį; taip sukeliama dezorientacija ir judėjimo įspūdis. Jo šalininkai yra Zaha Hadidas Jungtinėje Karalystėje, Frankas Gehry ir Peteris Eisenmanas JAV, Coopas Himmelbau Austrijoje. △ – iš esmės – modernistiškas, įkvėpimo semiasi iš optimizmo, buvusio XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžios sovietiniame avangardizme.

Dešimt Dievo įsakymų, pagal Senąjį Testamentą, hebrajų vadovui Mozei ant Sinajaus kalno Dievo duoti įstatymai, išraižyti dviejose akmeninėse plokštėse. Jie liepia: neturėti kitų dievų, netarti Dievo vardo be reikalo, švęsti sekmadienį, gerbti savo tėvą ir motiną, nežudyti, nepaleistuvauti, nevogti, nekalbėti netiesos, negeisti svetimo vyro ir svetimos moters, negeisti svetimo turto. △ yra žydų ir krikščionių moralinio kodekso pagrindas. „Įstatymo lenteles”, įteiktas Mozei, mini ir Koranas. △ gavimą pažymi žydų Savaičių šventė (Šavuotas; ⇨ *Sekminės*).

dešimtinė (*ist.*), mokestis, imamas iš parapijos gyventojų bažnyčiai ir dvasininkams išlaikyti; kai kurios religinės bendruomenės ir dabar 10% narių pajamų skiria labdarai.

Pradžioje žydų visuomenėje △ buvo kunigams duodama dešimtoji visų žemės ūkio produktų dalis. Viduriniais amžiaus △ buvo įvesta kaip mokestis vietinei parapijos bažnyčiai, paprastai dvasininkui išlaikyti; ji būdavo laikoma specialiame △ svirne. Tokia forma △ išliko Europoje ir D. Britanijoje iki naujųjų laikų. Protestantų kraštuose šį mokestį dažnai perimdavo pasauliečiai žemvaldžiai.

XIX a. buvo pakeistas rentos mokestis. Pagal 1836 Dešimtinės pakeitimo aktą △ buvo uždrausta ir pakeista išperkamąja metine renta, mokama karaliui, o dešimtinių savininkams buvo išleista vyriausybės akcijų.

dešinysis sparnas, konservatyvesnė ar reakcingesnė politinės partijos, judėjimo ar atstovaujamosios institucijos dalis. Toks pavadinimas atsirado Prancūzijos nacionaliniame susirinkime 1789, mat kilmingieji sėdėjo garbingoje vietoje prezidento dešinėje, o eiliniai atstovai – jo kairėje (iš to kilo pavadinimas ⇨ *kairysis sparnas*).

determinizmas, teiginys, kad kiekvieną įvykį, koks jis bebūtų, galima moksliškai paaiškinti gamtos dėsniu; kad kiekvienas įvykis turi bent vieną priežastį, arba, kad gamta yra vienarūšė. Šios tezės negalima nei patvirtinti, nei paneigti. Todėl ji dažniau laikoma metodologiniu arba apytikriu principu, negu teisingu ar klaidingu teiginiu. Filosofijoje △ – teorija, kad mes neturime ⇨ *laisvos valios,* nes mūsų veiksniai ir pasirinkimas – iš anksto įvairių aplinkybių nulemti (determinuoti).

„Ne mūsų valioje mylėti ar neapkęsti, mūsų valią valdo likimas"

determinizmas
Christopheras Marlowe (1564–1593),
anglų poetas ir dramaturgas
„Didvyris ir Leanderas I" (*Hero and Leander I*)

Kraštutiniai deterministai mano, kad atsakomybė už veiksmus yra mūsų iliuzija. Mažiau radikalūs deterministai teigia, kad priežastingumas nėra suvaržymas arba prievarta, o laisva veikla nereiškia, kad jos negalima numatyti. Indeterministų nuomone, žmogus yra šalia priežastingumo grandinės, bet gali į ją įsiterpti.

devalvacija (*ekonomikoje*), oficialaus valiutos kurso sumažinimas kitų valiutų atžvilgiu. Eksportuojamos prekės tampa pigesnės, o importuojamos – brangesnės. Naudojama, kai šalies prekybos balansas yra itin deficitinis; dėl to prekės, kurias gamina šalis, užsienyje tampa pigesnės, taigi ekonomiką skatina padidėjusi užsienio paklausa.

Tačiau per △ padidėjusios importuojamos maisto, žaliavų ir apdirbamosios pramonės gaminių kainos gali skatinti ir infliaciją, ypač tada, kai dėl padidėjusios paklausos didėja pasaulinės plataus vartojimo prekių kainos. Revalvacija yra priešinga devalvacijai.

Svarbių valiutų △ suardo pusiausvyrą pasaulio pinigų rinkose ir skatina spekuliaciją. Tarp žymių devalvacijų pažymėtinos XX a. trečiojo dešimtmečio Vokietijos markės ir XX a. septintojo dešimtmečio Britanijos svarų sterlingų devalvacija. Siekiant didesnio stabilumo daugeliui valstybių buvo leista palaikyti „plaukiojantį" valiutų kursą, t.y. leista keisti jų vertę.

Dewey Johnas (1859–1952), JAV filosofas, tikėjęs, kad demokratinei ir pramoninei visuomenei būtinai reikia naujų mokymo formų. Savo idėjas išdėstė daugelyje kūrinių, tarp jų ir knygoje „Mokykla ir visuomenė" (*School and Society*), 1899. Čikagoje įkūrė pažangią mokyklą. Būdamas mąstytojas pragmatikas ir paveiktas Williamo Jameso, △ teigė, kad yra tik patirties realybė ir „suabejojo" logikos esme.

„Vienam žmogui, dėkojančiam Dievui, kad jis ne toks, kaip kiti, tenka keletas tūkstančių, kurie dėkoja, kad jie tokie patys kaip kiti – tiek panašūs į kitus, jog niekas nekreipia į juos dėmesio".

Johnas Dewey
„Žmogaus prigimtis ir konfliktas"
(*Human Nature and Conflict*)

Devintinės, ***Švč. Kristaus kūno ir kraujo šventė,*** Katalikų, Stačiatikių, kai kur ir Anglikonų Bažnyčių švenčiama ketvirtadienį po Švč. Trejybės sekmadienio. Paskelbta švente XIII a. ⇨ *Kristaus* tikrojo buvimo eucharistijoje garbei šv. Julijanos rūpesčiu; ji buvo Mount Cornillon vienuolyno (netoli Lježo, Belgijoje) vyresnioji.

devoliucija, kokių nors teisių ar turto perdavimas kitam. Nuo XIX a. pabaigos britai △ terminą vartoja specifiškai – △ vadina judėjimą už vyriausybės įgaliojimų decentralizaciją, pvz., 1976 įstatymo projektą dėl Škotijos ir Velso asamblėjų sukūrimo (1979 škotų ir velsiečių referendumai jį atmetė).

△ terminą išpopuliarino Airijos nacionalistų partijos vadovas Johnas Redmondas, kai 1898 tvirtino, kad liberalai norį susilpninti savivaldybių įstatymą ir paversti jį „kažkokia devoliucijos arba federalizmo programa".

devotio moderna, judėjimas dėl religinio dvasingumo, XIV a. pab. prasidėjęs Nyderlanduose ir pasklidęs po V. Europą. Pabrėžė ne tiek bendruomenės, kiek individo pamaldumą, religinių kūrinių skaitymo reikšmę.

△ pasekėjai, tarp jų moterys ir dvasininkai, kilo iš pasauliečių. Jie susibūrė į draugiją „Bendrojo gyvenimo broliai" (*Brethren of the Common Life*). Tarp △ pasekėjų buvo ir ⇨ *Tomas Kempietis,* „Kristaus sekimo" (*De Imitatio Christi*) autorius.

„Dhammapada", viena iš svarbiausių budizmo knygų, ⇨ *Tripitakos* ankstyviausių tekstų dalis. Susideda iš 423 eilučių eiliuoto teksto, suskirstyto į 26 skyrius. Knygoje dėstoma budizmo moralės ir išminties praktinė pusė. Ji populiari tarp pasauliečių ir budistų vienuolių, ypač tose P. r. Azijos šalyse, kuriose paplitęs ⇨ *teravada* budizmas.

dharma (*induizme*) sąmonė, pagal tam tikrą tvarką kurianti Visatą, todėl kiekvienas turįs atlikti jam

skirtą pareigą. Budizme △ yra visa tai, kas didina kilnumą ir išmintį, padeda žmogui šviestis.

Indai mano, kad teisingai vykdoma △ teigiamai veikia jų ⇨ *karmą* (likimą). Jie turį galimybę vėl gimti aukštesnėje kastoje arba aukštesniame egzistencijos būvyje, taip artėdami prie galutinio tikslo – išsivadavimo iš ⇨ *reinkarnacijos* ciklo.

diakonas, Katalikų ir Anglikonų bažnyčių dvasininkas, turintis 6 iš 7 kunigo šventimų. △ gali atlikti visas kunigo pareigas, tik negali laikyti Katalikų mišių ir klausyti išpažinties. Protestantų bažnyčiose diakonas yra tas, kuris mokosi tapti pastoriumi arba yra pasaulietinis šio padėjėjas.

dialektika, graikų terminas, iš pradžių susijęs su filosofo Sokrato argumentavimo būdu per dialogą ir pokalbį. ***Hegelio dialektika,*** pavadinta vokiečių filosofo ⇨ *Hegelio* garbei, remiasi aiškinimu, per kurį prieštaravimas tarp tezės ir antitezės išsprendžiamas sinteze.

dialektinis materializmas, politinė, filosofinė ir ekonominė XIX a. vokiečių mąstytojų Karlo Markso ir Friedricho Engelso teorija, kitaip ⇨ *marksizmas.*

Diana (*romėnų mitologijoje*), skaistybės, medžioklės ir mėnulio deivė. Jupiterio duktė, dvynė Apolono sesuo. Tapati sen. Graikų ⇨ *Artemidei.*

dianetika, psichoterapijos forma, išdėstyta JAV mokslinės fantastikos rašytojo L. Rono Hubbardo (1911–86), kuris davė pradžią ⇨ *scientologijai.* Hubbardas manė, kad visas psichines ir kai kurias fizines ligas sukelia „engramai“, arba ne visai praėjusios prieš gimimą arba po jo patirtos traumos. Šiuos engramus galima nustatyti per gydomąjį seansą su pacientu ir pašalinti. Žmogus, be engramų būtų „švarus“ ir visiškai sveikas.

Vėliau Hubbardas savo teoriją išplėtė: už kiekvieno proto slepiasi nemirtinga bekūnė būtybė Thetanas (*Thetan*), kuri pamiršo savo tikrąją prigimtį, todėl pakliuvo į reinkarnacijų ciklą ir kaupia kiekvieno gyvenimo engramus. Šiuos pašalinus individas taps stebuklingos galios Veikiančiuoju Thetanu.

XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje Scientologijos bažnyčia buvo kaltinama, kad pasuko kulto ir finansinio dviveidiškumo link.

diaspora (graikiškai „išsklaidymas“), žydų išsisklaidymas, pradžioje iš Palestinos po babiloniečių užkariavimo 586 pr. Kr. ir po to sekusių įvykių, kai 70 m. e. metais romėnai užgrobė Jeruzalę, o 135 numalšino žydų sukilimą. △ apima visus žydus, gyvenančius už Izraelio ribų. Kartais △ vadinama ir kitų žmonių prievartinis išsklaidymas, pvz., 1909–1915 turkai išsklaidė armėnus, vergų prekyba – juodaodžius afrikiečius, arba lietuvių diaspora.

dibukas, žydų tautosakoje mirusio nusidėjėlio siela, įėjusi į gyvo žmogaus kūną.

Diderot Denisas (1713–84), prancūzų filosofas. Švietėjas, Europos intelektualų judėjimo už socialinę ir mokslo pažangą vienas vadovų. 1751–80 redagavo nepaprastai svarbią Enciklopediją (*Encyclopédie*), tad buvo ⇨ *enciklopedistų* vadovas.

Tai buvo iš anglų k. išversta, išplėsta ir politizuota Ephraimo Chamberso (apie 1680–1740) redaguota *Anglų enciklopedija* (1728). Savo materializmu ir antiklerikalizmu ji padarė ypač didelę įtaką to meto visuomenės sąmonei.

△ materializmas labiausiai atsispindi „D’Alemberto sapne“, išspausdintame po autoriaus mirties – pasaulis esąs tik judėjimas ir materija. Jo gyvybės ir mirties samprata yra tipiško mechaninio materializmo atspindys.

Nuo didingumo iki juokingumo tėra vienas žingsnis.

didingumas
Napoleonas I
Pastaba Lenkijos ambasadoriui,
atsitraukus nuo Maskvos.

---

didingumas (*menas*), savybė kelianti pagarbią baimę ar pasižyminti didybe. △, kaip estetinės kategorijos, skirtingumą nuo grožio apibrėžė ⇨ Edmundas *Burke’as* veikale „Filosofinis mūsų didingumo ir grožio idėjų kilmės tyrimas“ (*Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideàs of the Sublime and the Beautiful,* 1757).

Tapyboje △ mėgstama reikšti natūraliais peizažais, pvz., Philippe’o-Jacques’o de Loutherbourgo (1740–1812) „Sniego griūtis Alpėse“ (1803). △ siekimas ryškus ir naujajame gotikinio romano žanre, pvz., Horace’o Walpole’o „Otranto pilis“ (*Castle of Otranto,* 1764).

Didingumas ir juokingumas dažnai yra taip glaudžiai susiję, kad sunku juos vertinti atskirai.

didingumas
Thomas Paine’as (1737–1809), anglų kairiųjų pažiūrų politinis rašytojas.
„Proto amžius“ (*Age of Reason*)

Didysis Bažnyčios skilimas, 1378–1417 metų laikotarpis, kai Katalikų bažnyčią valdė du konkuruojantys popiežiai iš Romos ir Avinjono; △ buvo baigtas, kai Konstanco susirinkimas (1414–18) popiežiumi išrinko Martyną V.

Didysis ketvirtadienis, krikščionių bažnyčių pažymimas ketvirtadienis prieš Velykas. IV a. tą dieną buvo įvesta maldininkų kojų plovimo ceremonija, prisimenant, kaip Jėzus plovė kojas apaštalams; tai buvo praktikuojama ligi 1754.

D. Britanijoje tai darydavo Anglijos monarchas ligi Vilhelmo III laikų; kasmet valdovas ***išmaldą dalija*** vargšams ligi šiol.

didysis pabudimas, JAV gyventojų religinis atgimimas. Pirmasis △ Amerikos kolonijose truko nuo XVIII a. ketvirtojo iki septintojo dešimtmečio. Jį įžiebė George'as Whitefieldas (1714–70) – keliaujantis anglų metodistų pamokslininkas, kurio evangelizacinis įkarštis ir iškalba padėjo atsiversti daugeliui žmonių. Antrasis △ vyko XIX a. pirmojoje pusėje, ir įtvirtino JAV evangelizacinę protestantizmo tradiciją.

Didysis penktadienis (*krikščionių bažnyčiose*), penktadienis prieš Velykas, pažymimas pasninku ir malda, skirtais paminėti Jėzaus Kristaus mirčiai ant kryžiaus. Kai kur, ypač Jeruzalėje, rengiamos procesijos Jėzaus kelionei į nukryžiavimo vietą paminėti.

Didysis sprogimas (*astronomijoje*), spėjamas sprogimas, nuo kurio prasidėjo dabartinė Visata. Iki △ Visata buvo suspausta į karštą supertankią būklę. △ išmėtė šią suspaustą medžiagą, susikūrė nuolat plintanti Visata. △ priežastis nežinoma, dabartinio Visatos plitimo mąsto stebėjimai leidžia manyti,kad jis įvyko prieš 10 ar 20 milijardų metų. Nuo △ teorijos prasidėjo šiuolaikinė ⇨ *kosmologija*.

Pagal modifikuotą △ teorijos versiją, ***Visatos plėtimosi teoriją,*** Visata iš karto perėjo spartaus plėtimosi laikotarpį, ir šis buvęs jos dabartinio milžiniško dydžio bei vienodos prigimties priežastis. Šią versiją patvirtina dauguma naujausių kosmoso foninės radiacijos stebėjimų.

Didysis šuolis, Kinijos Liaudies Respublikos ekonominė politika, vykdyta 1958–62 pagal ⇨ *Mao Dzedungo* antrojo penkmečio planą. Per △ siekta įsteigti naujų didelių agropramoninių komunų ir staigiai paspartinti žemės ūkio bei pramonės plėtrą. Dėl neefektyvaus ir prastai paruošto valstybės išteklių paskirstymo △ apie 1960 žlugo, buvo pradėta „reakcinė programa" – leista atidaryti kaimo turgus ir naudoti privačius pagalbinius sklypus. Per △ badmetį 1959–61 mirė daugiau kaip 20 mln. žmonių.

Didžioji chartija, ***Didžioji laisvių chartija,*** dokumentas, 1215 išleistas karaliaus Jono Bežemio, tradiciškai vertinamas kaip žmogaus teisių garantija prieš perdėtą karaliaus valdžią. Atsakydamas į karaliaus reikalaujamus per didelius feodalinius mokesčius ir kėsinimąsi į Bažnyčios privilegijas, 1213 arkivyskupas Langtonas pasiūlė baronams sudaryti reikalavimų dokumentą. Jonas buvo priverstas pripažinti dokumentą ir Ranimede (dabar Sūris) 1215 birželio 15 △ pasirašė.

△ prasideda Bažnyčios teisių patvirtinimu. Kai kurie △ straipsniai saugo nuo piktnaudžiavimo feodaliniais reikalavimais: pvz., karaliui buvo uždrausta reikalauti pinigų iš savo baronų be jų sutikimo. Kiti straipsniai užkerta kelią teisingumo pareigūnų savavaliavimui, pvz., uždrausta suiminėti, kalinti, bausti be perų nutarimo ar nesilaikant žemės įstatymų. △ garantavo ir Londono bei kitų miestų privilegijas.

Baigiantis feodalizmo laikotarpiui, △ prarado reikšmę ir Tiudorų valdymo metais buvo beveik pamiršta. XVII a. △ vėl iškėlė ir naujai įvertino Parlamentinė partija kaip demokratišką dokumentą. Yra išlikusios keturios kopijos – po vieną Solsberio ir Linkolno katedrose ir dvi Britų bibliotekoje.

Didžioji savaitė, krikščionių bažnyčių paskutinė gavėnios savaitė, kai krikščionys pažymi įvykius, kurie baigėsi Jėzaus Kristaus nukryžiavimu. △ prasideda nuo Verbų sekmadienio, apima ⇨ *Didįjį Ketvirtadienį* (primenantį paskutinę Vakarienę), ⇨ *Didįjį penktadienį* ir Didįjį šeštadienį.

Dielsas Otto (1876–1954), vokiečių chemikas. 1950 jis ir jo buvęs asistentas Kurtas Alderis (1902–1958) pasidalijo Nobelio chemijos premiją už organinių cheminių junginių sintezės tyrimus.

Aš esu Alfa ir Omega, – sako Viešpats Dievas, kuris yra, kuris buvo ir kuris ateis, Visagalis.

Dievas

Biblija, šventoji judėjų ir krikščionių knyga.
Apreiškimas Jonui 1:8

Dievas, aukščiausiosios būtybės, visagalės kuriančios esybės sąvoka yra keleto monoteistinių

religijų (pvz., judaizmo, krikščionybės, islamo) pagrindas; daugelyje politeistinių kultūrų (pvz., skandinavų, romėnų, graikų) žodis △ reiškia antgamtišką būtybę, kuri įasmenina kokio nors gyvenimo aspekto jėgą (pvz., Neptūnas, romėnų jūros dievas).

Nuo XVII a. mokslo laimėjimai ir tezė, jog vieninteliai teisingi teiginiai yra tokie, kuriuos galima patikrinti pojūčiais, daro didelę įtaką tikėjimui Dievu. Dar ⇨ *monoteizmas,* ⇨ *politeizmas,* ⇨ *deizmas,* ⇨ *teizmas* ir ⇨ *panteizmas.*

Jei Dievo nebūtų, jį reikėtų išgalvoti.

Dievas
Iš Voltaire'o raštų

„Dieviškasis principas", ⇨ *Visuotinės bažnyčios,* arba Mūno bažnyčios, religiniai raštai. Knyga, kuriai turėjo įtakos budizmas, islamas ir taoizmas. Siūlo kitaip aiškinti Bibliją.

dieviškoji karalių teisė, krikščionių politinė doktrina, kad paveldimoji monarchija yra iš Dievo. Paveldėjimo teisės negalima atimti, monarchai už savo veiksmus atsako vien Dievui ir todėl priešinimasis teisėtam valdovui yra šventvagystė.

Doktrina žinoma nuo 751, kai popiežius vainikavo Pepiną, užgrobusį frankų sostą. Doktrina klestėjo XVI ir XVII a. Europoje – ji buvo ginklas prieš popiežių pretenzijas, ir buvo ypač populiari Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV dvare. XVII a. Anglijoje ja rėmėsi Stiuartų šalininkai, ją laikė atsvara demokratinėms puritonų ir vigų teorijoms.

Dieviškosios šviesos misija, religinis judėjimas, XX a. 7 dešimtmetyje prasidėjęs Indijoje, ir 8 d-metyje turėjęs daug pasekėjų. Jis skelbia Guru Maharaj Ji (1957) dievų, viešpačių ar religinių vadovų – Krišnos, Budos, Jėzaus ar Mahometo – dabartiniu įpėdiniu. Tikima, kad jis gali išmokyti savo šalininkus, kaip pasiekti išganymą.

Dievo buvimo įrodymai. Vakarų filosofija paprastai pateikia keturis △: 1) ⇨ *teleologinį argumentą;* 2) ⇨ *kosmologinį argumentą;* 3) ⇨ *moralinį argumentą;* 4) ⇨ *ontologinį argumentą.*

Dievo Motinos diena, krikščionių šventė (kovo 25) – Viešpaties apreiškimas Švč. Mergelei Marijai. Anglijoje iki 1752 tai buvo teisinių metų pradžia, ir ligi šiol tai yra ketvirtinė diena (data ketvirčio mokesčiams ir nuompinigiams mokėti).

difuzinis požiūris, koncepcija, pagal kurią mintys, daiktai ar kultūros bruožai dažniau plinta iš vienos kultūros ar visuomenės į kitą, o ne sukuriami jų pačių.

digambarai (*„apsivilkę dangum"*), sen. induizmo džainistų (⇨ *džainizmas*) vienuolių sektos aukščiausiojo rango nariai, praktikuojantys visišką nuogybę; kita, priešinga △, džainistų sekta ⇨ *švetambarai.*

digeriai (žemkasiai), arba ***tikrieji*** ⇨ ***leveleriai*** (lygintojai), Anglijos XVII a. radikali sekta, kuri stengėsi kasti bendruomenės žemę. Žinomi nuo 1649 balandžio, kai vadovaujami Gerrardo Winstanley (apie 1609–60) netoli Kobhemo, Sarėjuje ir kitur sukūrė bendruomenines gyvenvietes. Šias užpuolė vagių gaujos, o △ būdami pacifistai, nesipriešino. Vyriausybė 1650 juos išvaikė. Jų idėjos paveikė ankstyvuosius ⇨ *kvakerius.*

Dix Dorothea Lynde (1802–87), JAV švietėja ir medicinos reformatorė. Nuo 1841 kovojo dėl psichinių ligonių teisių. Padėjo pagerinti psichiškai sergančiųjų sąlygas ir gydymą visuomeninėse JAV, Kanados bei Japonijos med. įstaigose. Per Amerikos pilietinį karą 1861–65 ji tarnavo slaugių ir medicinos seserų vyresniąja.

Gimė Hempdene, Meno valstijoje, iškilo Bostone. Karjerą pradėjo Vorcesterio (Masačusetse) mergaičių mokyklos mokytoja, o 1821 Bostone atidarė nuosavą mokyklą. Dėl blogos sveikatos 1835 buvo priversta atsistatydinti, keliavo po Europą ir išleido keletą knygų.

diktatūra, absoliutaus valdovo, nepaisančio konstitucijos, valdymas arba pareigos (antikinėje Romoje diktatorius buvo pareigūnas, šešiems mėnesiams gavęs nepaprastuosius įgaliojimus). Nors XIX a. △ Lotynų Amerikoje buvo įprasta, to meto Europoje vienintelė △ buvo Napoleono III valdžia. Po I pasaulinio karo krizės buvo daugelio △ priežastis; minėtinos Atatiurko ir Pilsudskio △ (nacionalistinės); Mussolinio, Hitlerio, Primo de Rivera'o, Franko ir Salazaro △ (visos dešiniosios) bei Stalino △ (komunistinė). Iš vėlesnių △ pagarsėjo gen. Pinocheto Čilėje ir Nicolae Ceausescu Rumunijoje.

Dilthey'us Wilhelmas (1833–1911), vokiečių filosofas, ⇨ *hermenautikos* interpretacinės tradicijos atstovas. Teigė, kad mokslai apie žmogų negali naudoti gamtos mokslų metodų. Tam, kad suvoktume vidinį kitos kultūros ar praeities gyvenimą, privalu naudoti „supratimo" procedūrą.

Taigi △ išplėtė hermenautikos reikšmę toli už tekstų interpretacijos ribų, pritaikydamas ją žmonijos istorijai ir kultūrai.

dinaminės elektroninės lentelės (*kompiuterija*), programa – suliniuotas popieriaus lapas su stulpeliais ir eilutėmis. Operatorius įveda į lapą skaičius, tada nurodo programai atlikti su jais kokias nors operacijas, pvz., sudėti stulpelio skaičius arba surasti nurodytų skaičių vidurkį. Naudojantis šiais paprastais veiksmais, galima atlikti labai sudėtingas skaitmenines analizes.

△ plačiai naudojamasi komercijoje veiklai prognozuoti ir finansinei kontrolei. Pirmoji △ programa (*Software Arts' VisiCalc*) pasirodė 1979. Geriausiai žinomos programos yra Lotus 1–2–3 ir Microsoft Excel.

dinkų religija. Dinkai yra P. Sudano piemenų tautelė; XX a. pab. karo veiksmai išvarė juos į kitas Sudano dalis, Somalį ir Keniją. Dėl tikėjimo juos itin tyrinėjo antropologai. Jų aukščiausia dievybė yra „Dangus", kuris veikia per daugybę dvasių, užvaldančių žmogų ir per juos kalbančių. Esminė kulto dalis yra galvijų aukojimas. Aukoja vadai, vad. ieties meistrai. Šios galingos asmenybės lemia kitų žmonių likimus.

Diogenas (apie 412–323 pr. Kr.), ⇨ *kinikų* mokyklos asketiškas graikų filosofas. Jis tikėjo asmens laisve bei savarankiškumu, kad doras gyvenimas yra paprastas, netikėjo luomų skirtumais. Jo raštų neišliko.

Gimė Sinope, pateko į piratų nelaisvę, buvo parduotas kaip vergas korintiečiui vardu Kseniadas, kuris △ paskyrė savo dviejų sūnų mokytoju. Likusią gyvenimo dalį △ praleido Korinte. Sakoma, kad jis dienos metu vaikščiojo su lempa, ieškodamas bent vieno doro žmogaus. Pasakojimas apie △ gyvenimą statinėje atsirado po to, kai Seneka pasakė, kad tokiam pikčiurnai tik statinėje vieta.

Parduok mane jam. Jam reikia šeimininko.

Diogenas
(kai buvo išstatytas parduoti vergų aukcione)
„Senovės antikos aspektai" (*Aspects of Antiquity*)
M. Y. Finley

Dionisas (*graikų mitologijoje*), Semelės ir Dzeuso sūnus, vyno ir ekstazinių orgijų, kuriose dalyvaudavo moterys menadės, dievas. Buvo manoma, kad jos, veikiamos Dioniso, plikomis rankomis galinčios sudraskyti į gabalus gyvulius. Dionisas tapatus romėnų ⇨ *Bakchui,* kurio apeigos ne tokios pašėlusios.

dionisijos, dievo ⇨ *Dioniso* (Bakcho) šventės sen. Graikijoje, ypač Atėnuose. Mažosios △ vykdavo gruodžio mėn., daugiausia kaimo vietovėse, o Didžiosios △ – kovo pabaigoje, kai buvo rodomi nauji vaidinimai.

Visus traukia jų mėgstami malonumai.

dionisijos
Vergilijus. *Ecloque i.1*

Dionysius Areopagitas (apie 500), krikščionių teologas ir mistikas, žinomas Pseudo Dionysijaus vardu, nes jį neteisingai sutapatina su Dionysijumi, kurį laiškuose mini Paulius. VI a. pradžioje pasirodė jo vardu rašyti laiškai, kuriais buvo naudojamasi stiprinant ⇨ *monofizitų* pozicijas. Šių laiškų, nors jie padarė didelę įtaką ir Rytų, ir Vakarų bažnyčioms, autentiškumas – ginčytinas.

diplomatija, veikla, kuria valstybės stengiasi išspręsti nesutarimus taikiomis priemonėmis, pvz., derybomis arba ⇨ *arbitražu.*

Diracas Paulis Adrienas Maurice'as (1902–1984), britų fizikas, sukūręs reliatyvistinę kvantinės mechanikos elektrono teoriją (1928). Numatė, kad yra pozitronas (teigiamas elektronas).

1933 apdovanotas Nobelio fizikos premija su austrų fiziku Erwinu Schrödingeriu (1887–1961).

dirbtinio intelekto tyrimai, mokslo šaka, kurianti kompiuterių programas, kurios galėtų atlikti operacijas, prilyginamas protingo žmogaus veiksmams. Dabar △ plėtojami keliomis kryptimis – mokomasi planuoti robotų elgesį, jie mokomi suprasti kalbą, objekto sandarą ir perteikti žinias.

Ankstyvosios dirbtinio proto programos, sukurtos 1960, siekė mėgdžioti žmogaus protą arba buvo skirtos bendriems problemų sprendimo metodams. Dabar manoma, kad protingas elgesys priklauso tiek nuo sistemos turimų žinių, tiek nuo jos gebėjimo mąstyti. Keliamos žiniomis paremtos sistemos, pvz., kompetentingos sistemos. Didžiausia Britanijos laboratorija yra Turingo institute, Stratklaido universitete, Glazge. 1990 ten buvo surengtos Tarptautinės robotų olimpinės žaidynės (ir stalo teniso varžybos tarp Britanijos ir JAV robotų).

Dirichletas Peteris Gustavas Lejeune (1805–59), vokiečių matematikas. Svarbiausias darbas

buvo apie Fourier eilučių konvergavimą, kuris atvedė jį prie šiuolaikinės funkcijos, reiškiamos kaip f(x), sąvokos. Be to, jis daug nusipelnė skaičių teorijai, įrodęs ***Dirichleto teoremą:*** kiekvienoje aritmetinėje progresijoje a, a + d, a + 2d, kurioje a+d yra santykinai pirminiai (t. y. neturi bendro daliklio nelygaus vienetui), yra be galo daug pirminių skaičių.

disenteriai, visi D. Britanijos protestantai, atsisakantys paklusti valstybinei Anglikonų bažnyčiai. Pvz., tokiais vadinti baptistai, presbiterionai ir nepriklausomieji (dabar vadinami kongregacionistais), puritonai. Dabar △ terminas nebevartojamas.

disidentas, vienpartinėse valstybėse asmenys, intelektualiai nepritariantys oficialiai politikai. Juos trėmė, kalino, siuntė į darbo ar koncentracijos stovyklas ir psichiatrines ligonines ar atleisdavo iš darbo. SSRS įkalintų △ sumažėjo nuo daugiau kaip 600 (1986) iki mažiau kaip 100 (1990), dauguma jų buvo nacionalistai nerusai. Kinijoje sąžinės kalinių padaugėjo po 1989 žudynių Tiananmenio aikštėje, o P. Afrikoje, nežiūrint į tai, kad 1990 buvo paleistas ⇨ Nelsonas *Mandela,* iki ⇨ *apartheido* žlugimo kalėjimuose liko daug politinių disidentų.

SSRS iki pertvarkos (⇨ *viešumo* ir kt.) △ susidėjo iš komunistų, rėmusių demokratiškesnę ir humaniškesnę politiką, tikėjimo gynėjų, norėjusių emigruoti žydų ir tautinio sąjūdžių dalyvių, ypač armėnų, lietuvių, ukrainiečių ir totorių. Jų požiūrį skelbdavo savilaidos leidiniai, kartais spausdinami ir užsienyje. Baigiantis devintajam dešimtmečiui ⇨ Michailas *Gorbačiovas* panaikino cenzūrą, pripažino tam tikro masto politinį pliuralizmą ir išplėtė pakantumą tikintiesiems. 1985–90 buvo leista emigruoti beveik 100 000 žydų. Kai kurie anksčiau persekioti disidentai, įžymusis fizikas ⇨ Andrejus *Sacharovas,* iškilo kaip karšti naujų reformų programos rėmėjai. Po apartheido ir SSRS žlugimo △ itin sumažėjo.

diskriminacija, tam tikras socialinis, ekonominis, politinis, teisinis skirtumas tarp atskirų asmenų ar jų grupių, teikiantis vienai jų galią nepalankiai elgtis su kita. ***Neigiamas diskriminavimas,*** dažnai pagrįstas ⇨ *stereotipais,* apima antisemitizmą, apartheidą, kastas, rasizmą, seksiškumą ir vergovę. ***Teigiamas diskriminavimas,*** arba pritariamasis veikimas, kartais naudojamas siekiant neutralizuoti ankstesnes ilgalaikes △ pasekmes. △ objektu buvo visuomenės mažumos, kai kurias atvejais ir dauguma. △ pagrindas gali būti odos spalva, tautybė, religija, politika, klasė, lytis, amžius arba keli tokie dalykai iškart. Uždrausti ***rasinį diskriminavimą,*** prieš kurį buvo priimta Jungtinių Tautų konvencija (1969), tam tikru mastu padėjo įstatymų leidyba. Jungtinėje Karalystėje galioja 1965 ir 1976 Rasių santykių įstatymai ir 1975 Lyčių diskriminavimo įstatymas.

disleksija (*psichol.*), žmonių, dažniausiai vaikų, sugebėjimo skaityti sutrikimas, kurį sukelia smegenų kai kurių centrų nepakankamas išsivystymas. Būna dviejų tipų: išsivysčiusi ir paveldėta. △ pasekmės yra menki sugebėjimai skaityti ir rašyti, nors kitais atžvilgiais, pvz., matematikoje, žmogus gali pranokti kitus. Panašus bejėgiškumas skaičiuoti vadinamas ***diskalkulija.***

Disraelis Benjaminas, Beaconsfieldo grafas (1804–81), konservatyvus Britanijos politikas ir romanų kūrėjas. Nuo 1837 Parlamento narys. 1852, 1858–59 ir 1866–68 lordo Derby'io vyriausybių finansų ministras, 1868 ir 1874–80 ministras pirmininkas. Dėl jo imperialistinės politikos Indija tapo tiesiogiai pavaldi D. Britanijos karaliui, jo pastangomis buvo užvaldytas Sueco kanalas. △ centralizavo Konservatorių partiją. △ populiarūs politiniai romanai (*Coningsby,* 1844, *Sybil,* 1845) atspindėjo jo suinteresuotumą socialinėmis reformomis.

Jo krikščioniškumas buvo raumeningas.

Benjaminas Disraelis, Beaconsfieldo grafas
„Endymion"

---

distopija, įsivaizduota visuomenė, kurios blogosios ypatybės iškeliamos kaip politinis perspėjimas. △ terminą XIX a. sukūrė anglų filosofas ⇨ Johnas *Stuartas Millis.* △ yra priešybė utopijai. George'o Orwello „1984", 1949, ir Aldouso Huxley'io „Šaunus naujas pasaulis" (*Brave New World*), 1932, yra romanai apie – △ pavyzdžiai. △ – dažna mokslinėje fantastikoje.

Ditas (*romėnų mitologijoje*) pragaro dievas, žinomas ir kaip Orkas; jis lygiavertis graikų dievui Plutui, ⇨ *Hado* valdovui. Be to, △ buvo ir paties pragaro sinonimas.

Divali, indų spalio ir lapkričio mėn. šventės – garbinama Lakšmi, šviesos ir turto deivė, taip pat Naujieji metai bei Ramajanos legenda. Per šventę uždegamos lempos ir žvakės (deivė kviečiama

į namus), puotaujama bei keičiamasi dovanomis. Sikhai per △ šventes mini Guru Hargobindo išvadavimą iš kalėjimo.

diversifikavimas, verslo bendrovių strategija, kai gaminama daug naujų gaminių ir prekiaujama daugelyje rinkų, skiriasi nuo strategijos, kai greta gaminamų prekių pradedama gaminti vieną kitą naują. △ naudingas, nes sumažina gamybos ir prekybos riziką, leidžia perkelti kapitalą į pelningesnę sritį, padeda sumažinti ekonomikos ciklų poveikį.

dizainas, nubraižytas projektas ir pagal jį dažniausiai pramoniniu būdu pagamintas dirbinys, kai atsižvelgiama į jo funkcionalumą ir estetines savybes; plastinio meno šaka. Apima ir gyvenamosios aplinkos, interjero formavimą.

△ terminas kilo iš italų žodžio *„disegno"*, kuris Renesanso meno teorijoje reiškė pagrindinę meno kūrinio idėją ir jos išraišką piešinyje.

„Visada projektuokite daiktą atsižvelgdami į platesnį kontekstą: kėdę – kambaryje, kambarį – name, namą – jį supančioje aplinkoje, aplinką – miesto plane".

dizainas
Eero Saarinenas, 1910–1961
Suomių kilmės JAV architektas
„Time", 1956 liepa

DNR (deoksiribonuklerūgštis), sudėtinga milžiniška molekulė, kuri talpina savyje chemiškai užkoduota forma visą informaciją, reikalingą kurti, kontroliuoti ir palaikyti gyvąjį organizmą. DNR panaši į kopėčias dvivija spirale, ji suformuoja visų organizmų, išskyrus kelis virusus, turinčius tiktai ⇨ *RNR*, genetinio paveldimumo pagrindus. Visuose organizmuose, išskyrus bakteriją, ji yra įterpta į ⇨ *chromosomas* ir patalpinta ląstelės centre.

DNR yra sudaryta iš dviejų nukleotidinių grandinių, kuriose kiekvienas nukleotidas talpina arba purino (adenino ar guanino), arba pirimidino (citozino ar timino) bazę. Bazės sujungtos viena su kita (adenino sujungta su timino, o citozino su guanino), kad sudarytų bazių poras, kurios jungia dvi DNR molekulės vijas tarsi kopėčių pakopas. Ypatingas būdas, kuriuo suformuojamos poros, reiškia, kad bazių seka saugojama iš kartos į kartą.

Paveldima informacija saugoma kaip ypatinga bazių seka. Trijų bazių grupė, vadinama ***kodonu,*** veikia kaip šviesoraščio kopija, gaminanti tam tikrą amino rūgštį, baltymo molekulės sudėtinę dalį. Genetikai nustato kodonų tapatybę pagal bazių pirmąsias raides, pavyzdžiui, kodono CAG bazių seka yra citozinas – adeninas – guaninas. Molekulinės genetikos specialistai nustatė kiekvieno kodono reikšmę – ⇨ *genetinį kodą*. Yra keturios skirtingos bazės, o tai reiškia, kad galimi 4 x 4 x 4 = 64 skirtingi kodonai. Baltymai paprastai sudaryti tik iš 20 skirtingų amino rūgščių, taigi yra amino rūgščių, turinčių daugiau kaip po vieną kodoną (pavyzdžiui, GGT, GGC, GGA ir GGG visi koduoja tą pačią amino rūgštį gliciną.)

Kodonų pagalba užkoduota informacija yra transkribuojama, arba perrašoma (⇨ *transkripcija*), į informacinę RNR, po to ji ribosomose ir citoplazmoje paverčiama aminorūgščių seka. Kodonų seka nulemia tikslią tvarką, kuria gaminimo metu sujungiamos amino rūgštys, taigi, ir būsimą baltymo rūšį. Kadangi baltymai yra gyvosios medžiagos svarbiausios struktūrinės molekulės ir, kaip fermentai, reguliuoja visus medžiagų apykaitos aspektus, tai galima daryti išvadą, kad nuo genų labai priklauso viso organizmo sandara bei veikla.

Bazių seką DNR molekulėje galima nustatyti supjaustant ją į smulkias dalis, naudojant pjaustančius fermentus. Šią technologiją taip pat galima panaudoti perkeliant ypatingas DNR sekas iš vieno organizmo į kitą.

Dobzhanskis Theodoras (1900–1975), ukrainiečių kilmės JAV genetikas. Šiuolaikinės genetikos ir evoliucijos teorijos pradininkas. Atskleidė, kad genetinis kintamumas tarp tos pačios rūšies individų yra itin didelis, ir kad ši įvairovė evoliucijai yra esminė. Jo knyga „Genetika ir rūšių kilmė" (*Genetics and the Origin of Species*) buvo išleista 1937.

dodekafonija, muzikos kūrimo metodas, ⇨ *dvylikatonė technika.*

Dōgenas (1200–1253), japonų budistų vienuolis, dzenbudizmo sektos dzen Sōtō mokyklos įkūrėjas, žymiausias japonų *dzen* mokytojas. Jis pripažino mokslą, bet pabrėžė ir sėdimos meditacijos *zazen* svarbą pačiai meditacijai. Jo mokymas išdėstytas „Shóbogenzó", svarbiausiame japonų religinės literatūros veikale.

dogmos, kanonizuoti tikėjimo teiginiai, skelbiami kaip nediskutuotina ir nekritikuotina tiesa. Katalikų bažnyčia △ perduoda per Šventąjį Raštą arba popiežių ir Bažnyčios tradiciją. Tikima, kad △ yra apaštalų perduotas mokymas, o jas aiškina Bažnyčios tėvai bei kanonai. Stačiati-

kių bažnyčia nepripažįsta popiežių valdžios, o protestantų bažnyčios autoritetingu šaltiniu laiko tik Šventąjį Raštą.

Doisy Edwardas (1893–1986), JAV biochemikas. 1939 jam pavyko sintezuoti vitaminą K, junginį, kurį anksčiau atrado ⇨ Carlas *Damas*. Abu jie kartu gavo Nobelio medicinos premiją (1943).

doktrina, kurios nors religijos skelbiamas mokslas. Pvz., tokia yra krikščionybės ⇨ *Trejybės* doktrina. Jos nėra Biblijoje, tačiau ji buvo išmąstyta, išplėtota per diskusijas, jai pritarta Bažnyčios susirinkimuose ir ši išreikšta tikyboje. Skirtingos to paties tikėjimo šakos gali turėti šiek tiek skirtingas △, pvz., skirtingos krikščionių grupės turi skirtingas ⇨ *eucharistijos* doktrinas.

dokumentika, filmai, kurie perteikia aktualius įvykius, remdamiesi spauda, archyvine medžiaga arba kino juostoje užfiksuotais konkrečiais įvykiais.

Domagkas Gerhardas (1895–1964), vokiečių patologas, antibakterinių sulfamidinių vaistų atradėjas. 1932 jis pastebėjo, kad anglies dervos dažomoje medžiagoje, vadinamajame raudonajame protozolyje, yra cheminių junginių su stipriomis antibakterinėmis savybėmis. Sulfanilamidas tapo pirmuoju iš sulfamidinių vaistų, kurie iki antibiotikų atradimo naudoti gydyti įvairias ligas, pvz., plaučių uždegimą ir pūlines žaizdas. Nobelio medicinos premija (1939).

Dominikonų ordinas, katalikų vienuolių ordinas, kurį 1215 įkūrė šv. Dominykas. Dominikonai taip pat vadinami ***vienuoliais pamokslininkais*** ir ***juodaisiais vienuoliais.*** △ vienuolynų yra visame pasaulyje. Be to, veikia kontempliatyvių vienuolių moterų ordinas; dėvi juodos ir baltos spalvos abitą.

Pirmoji religinė brolija buvo įkurta 1215 Tulūzoje, Prancūzijoje; 1216 ordiną pripažino popiežius, 1220–21 sudaryti įstatai. Dominikonai greitai pasklido po visą Europą. Pirmoji brolija Anglijoje buvo įkurta 1221 Oksforde. Anglijoje △ veikla uždrausta 1559, tačiau 1622 jų bendruomenė atkurta. △ nuo XIII a. veikia ir Lietuvoje. Garsūs dominikonai buvo ⇨ Tomas *Akvinietis,* ⇨ Girolamo *Savonarola* ir Bartolome de las Casas. 1983 buvo 7200 vienuolių vyrų ir 4775 vienuolių moterų.

Dominykas (1170–1221), ***šv. Dominykas,*** katalikų pamokslaujančių vienuolių ⇨ *Dominikonų ordino* įkūrėjas. Šventė – rugpjūčio 8-oji.

Gimė senojoje Kastilijoje; popiežius Inocentas III pasiuntė △ pamokslauti eretikams albigiečiams į Provansą. 1208 popiežius paskelbė prieš albigiečius kryžiaus žygį. △ 1215 jį parėmė. Dominikonų ordinui buvo suteiktos patalpos Tulūzoje; vėliau △ įkūrė vienuolynus Bolonijoje ir kitose Italijos vietose. Iki △ mirties ordinas paplito po visą V. Europą.

domino teorija, ***Eisenhowerio doktrina*** (1954), JAV prezidento Eisenhowerio teiginys, kad jei viena valstybė pakliūva komunistų valdžion, grėsmė kyla ir gretimoms. 1957 △ įteisinta JAV įstatymu.

△ naudota pateisinti JAV ir Australijos intervenciją į P. r. Aziją; ja teisintas ir JAV kišimasis į Centrinės Amerikos šalių reikalus.

donacija, vid. amžių Europoje buvo religinė fundacija, kai, atsidėkojant už dovanotą žemę, bažnyčioje periodiškai (pvz., kasmet) laikomos pamaldos už dovanotojo, jo šeimos ir draugų sielas. Mišios būdavo laikomos prie altoriaus arba specialiai pastatytoje koplyčioje, kurioje paprastai būdavo laidojamas fundatorius.

△ paplito vėlyvaisiais vid. amžiais, kai Bažnyčia pripažino ⇨ *skaistyklos* doktriną, kai ėmė didėti asmeninio pamaldumo vertė (⇨ *devotio moderna*) ir mažėti vienuolynų populiarumas (△ tapo alternatyva vienuolystei). Norint įsteigti △, reikėjo gauti vietos vyskupo palaiminimą ir karaliaus leidimą dovanoti žemę. Protestantų šalyse △ uždraustos per reformaciją, Anglijoje panaikintos 1547 metais.

donatistas, IV–V a. krikščionių puritoniško judėjimo Š. Afrikoje narys. Judėjimas taip pavadintas III a. vyskupo Donato iš Kartaginos garbei.

△ kurį laiką buvo ryškiausias krikščionių judėjimas Š. Afrikoje. Jų tikėjimas, sekdamas ⇨ *montanizmo* tradicija, iškėlė krikščionybės socialinį revoliucingumą, reikalavo atskirti valstybę nuo Bažnyčios, aukštino kentėjimo ir kankinystės prasmę. △ įtakai galą padarė vyskupas ⇨ *Augustinas* Hiponietis; 412 jie buvo oficialiai pasmerkti.

Dopplerio reiškinys, elektromagnetinių ir akustinių bangų dažnio (arba bangų ilgio) pokytis dėl bangų šaltinio ar stebėtojo judėjimo vienas kito atžvilgiu. Dėl △ kinta sirenos, kai ji artėja ir tolsta, garso aukštis. △ taip pat lemia tolimų žvaigždžių šviesos raudonąjį poslinkį. Pavadintas austrų fiziko ⇨ Christiano *Dopplerio* (1803–53) garbei.

Doppleris Christianas Johannas (1803–53), Austrijos fizikas. Vienos universiteto eksperi-

mentinės fizikos profesorius. Aprašė ⇨ *Dopplerio reiškinį.*

dorybė, pagal pirminį supratimą – sugebėjimas arba pajėgumas, dažnai ir moralumas. Antikinėje Graikijoje taip dažniausiai būdavo apibūdinamos vyriškos savybės. Krikščionybės mokymas skiria ***pagrindines/kardinalias dorybes*** – išmintingumą, savitvardą, tvirtybę ir teisingumą – bei ***dieviškąsias/teologines dorybes*** – tikėjimą, viltį ir meilę (arba labdaringumą), kurias šv. Paulius vadino krikščioniško gyvenimo pagrindu.

O begaline dorybe! Šypsodamasi atėjai / Nesučiupta didžiųjų pasaulio spąstų?

dorybė

Williamas Shakespeare'as (1564–1616), anglų dramaturgas ir poetas.

„Antonijus ir Kleopatra" (*Antony and Cleopatra*), IV, viii

Septynios dorybės:

Išmintingumas Teisingumas Susivaldymas Tvirtumas	keturios pagrindinės dorybės
Tikėjimas Viltis Meilė	trys dieviškosios, arba teologinės, dorybės

Douglas Vyresnysis (Cliffordas Hugh, 1879–1952), anglų socialinis reformatorius, ***socialinio kredito*** ekonominės teorijos pradininkas. Skelbė, kad palūkanos turėtų būti panaikintos, o kreditas turėtų tapti valstybės monopoliu. Per ūkio nuosmukį valstybė, subsidijuodama gamybą ir išmokėdama žmonėms dividendus, turėtų remti žmonių perkamąją galią. Jei šalies ūkis turėtų nepanaudotų pajėgumų, toks kreditas, △ nuomone, infliacijos nesukeltų.

Dovydas (apie 1060–970 pr. Kr.), antrasis Izraelio karalius. Pasak Senojo Testamento, jis grodavo arfa, kad išsklaidytų karaliaus Sauliaus melancholiją. Vėliau laidyne mestu akmeniu nukovė filistinų milžiną Galijotą. Po Sauliaus mirties tapo Izraelio karaliumi, atėmė iš kanaaniečių Jeruzalę ir perkėlė į ją sostinę.

Dovydas garsėjo kaip pasaulietiškas poetas, galbūt parašė ir keletą jam priskiriamų psalmių. Jis buvo jauniausias Jesės iš Betliejaus sūnus. Kai buvo dar piemuo, teisėjas Samuelis, kuris valdė Izraelį iki Sauliaus, patepė jį aliejais. Sauliaus sūnus Jehonatanas susidraugavo su Dovydu, bet Saulius, pavydėdamas Dovydo šaunumo, nutarė jį nužudyti. Dovydas vedė Sauliaus dukterį Mikalę. Bet po pasikėsinimų į gyvybę gyveno tremtyje tol, kol Saulius ir Jehonatanas žuvo mūšyje su filistinais ties Gilboja.

Kai Dovydas buvo karaliumi, jo mylimas sūnus Abšalomas prieš jį sukilo, bet pralaimėjo ir žuvo.

Dovydas pasiuntė Ūriją (savo armijos kareivį) į pirmąsias kovos rikiuotės linijas, kad šis žūtų, o pats galėtų vesti jo našlę Batšebą. Jų sūnus Saliamonas tapo trečiuoju karaliumi.

Pagal žydų ir krikščionių tikėjimą, Mesijas turėjo būti Dovydo palikuonis. Krikščionys skelbia, kad gimus Jėzui ši pranašystė išsipildė.

Dovydas, *šv. Dovydas,* arba *Dew* (V–VI a.), šventasis Velso globėjas, krikščionių abatas ir vyskupas. Pasak legendos, jis buvo Dyfedo princo sūnus ir karaliaus Artūro dėdė. Jo iniciatyva poras (augalas) tapo Velso tautine emblema, o jo paties emblema buvo balandis. Jo vardadienis kovo 1-oji.

Pagal tradiciją Dovydas keliavo į šventąsias vietas Jeruzalėje, ten buvo įšventintas vyskupu. Įkūrė Velse 12 vienuolynų, viename jų Menevijo (dabar Šv. Dovydo) įkurdino vyskupijos centrą. Vadovavo sinodui Brefi'yje ir pasmerkė britų teologo Pelagijaus idėjas.

Dovydo žvaigždė, šešiakampė žvaigždė, sudaryta iš dviejų lygiakraščių trikampių, nuo XVII a. – judaizmo simbolis. Ji yra Izraelio vėliavos pagrindinis motyvas, nuo 1897 ir sionizmo emblema.

Drakonas (VII a. pr. Kr.), Atėnų politikas, pirmasis kodifikavęs Atėnų miesto-valstybės įstatymus. Jie išgarsėjo griežtumu. Nuo to laiko „drakoniškas" reiškia ypač žiaurus.

draudimas, sutartis, garantuojanti, kad draudėjas gaus kompensaciją (jam bus išmokėta draudimo premija) dėl gaisro, mirties, nelaimingo atsitikimo ir t. t. padarytos žalos. Yra 2 draudimo rūšys: viena, kai išmokama sutarta suma, ir kita, kai išmoka proporcinga patirtam nuostoliui.

draugystė, abipusis palankumas, skirtingas nei meilė šeimoje ar meilė priešingos lyties asmeniui. Sen. graikų filosofas Aristotelis skiria tris draugystės rūšis: naudingąją (draugystė dėl abipusės naudos), maloniąją (draugystė pramogai) ir ge-

rąją, arba dorybingąją (draugystė iš pagarbos vienas kitam).

Tu turi draugų, o jų ištikimybė išbandyta.
Prispauski juos prie savo sielos plieniniais lankais.

draugystė
Wiljamas Šekspyras, 1564–1616,
anglų dramaturgas ir poetas
Hamletas i iii

Draugų organizacija (angl. *Society of Friends*), protestantų grupė, plačiau žinoma ⇨ *kvakerių* pavadinimu.

Druckeris Peteris (g. 1909), austrų kilmės vadybos tyrinėtojas ir teoretikas. Parašė daugiau kaip 24 knygas. Ypač išgarsėjo jo teorija „Vadyba pagal tikslus" (*Management By Objectives*), klasikiniu tapo ir jo veikalas „Vadybos praktika" (*The Pratices of Management,* 1954). Be to, iškėlė privatizacijos idėją, nors ją pateikė kaip „reprivatizaciją".

Iki šių dienų vis dar laikomasi Druckerio penkių pagrindinių vadybos tikslų – tikslų nustatymo, organizavimo, motyvavimo ir bendravimo, darbų užduočių planavimo bei personalo ugdymo. Jo vadybos tikslų teorija paremta korporacijos *General Electric* patirtimi – čia kiekvienam vadybininkui buvo skirtas pelno centras ir nustatytos užduotys – pasiekti 7% dydžio pardavimų rentabilumą ir 20% dydžio investicijų rentabilumą. Įvykdyti užduotis būdavo griežtai reikalaujama – tie, kurie jų neįvykdydavo, būdavo atleidžiami iš darbo. △ įtikinėjo, kad verslą galiausiai lemia jo žemutinių grandžių pelnas ar nuostoliai, nežiūrint į tai, kokie yra kiti jų periferiniai pranašumai ar kaip jie padėjo kolektyvui. Todėl bendrovės tikslus reikėtų pateikti kaip siektinų uždavinių bei užduočių sąrašą ir kiekvieną iš jų skirti padaliniui arba asmeniui. Tuo būdu valdymas pagal objektus garantuoja, kad kiekvienas asmuo ⇨ *komandų grandinėje* veikia efektyviai, arba, kaip buvo *General Electric* atveju, palieka grandinę. △ įnašas į vadybos teoriją ir praktiką yra fenomenalus. Nedaug tėra, o gal ir visai nėra mokslininkų, kurie jam prilygtų.

druidizmas, keltų tautų religija, vyravusi Britų salose ir Galijoje prieš krikščionybę. Žodis △ kilo iš graikų „drus" (ąžuolas). Druidai ąžuolą laikė šventu. Viena iš jų svarbiausių apeigų buvo nuvalyti jį nuo amalo auksiniu pjautuvu. Jie laikėsi sielos nemirtingumo ir reinkarnacijos doktrinos, išmanė astronomiją. Manoma, kad druidai aukojo gyvus žmones.

Po romėnų užkariavimo, △ Galijoje išnyko. Britanijoje druidų tvirtovė buvo Anglesey'ije, Velse, kol juos iš ten išvarė romėnų valdytojas Agricola. Jie veikė Škotijoje ir Airijoje, kol ir ten juos įveikė krikščionių misionieriai. Tai, ką dabar dažnai vadina druidų paminklais – kromlechai ir akmenų žiedai – yra vėlyvojo akmens amžiaus, arba neolito, kilmės, nors vėliau religiniais tikslais juos galėjo naudoti ir druidai. Žmonių aukojimą primena vad. Lindou žmogus, kurio kūnas 1984 buvo rastas Češyro pelkėje.

drūzai, musulmonų ⇨ *šiitų* izmaelitų atšaka, turinti apie 300 000 tikinčiųjų; Artimųjų Rytų religinė grupė. Tiki, kad šeštasis Fatimidų kalifas al-Hakimas (996–1021) buvo paskutinis Dievo įsikūnijimas Žemėje ir laukia jo sugrįžimo pasaulio pabaigoje. Svarbiausios doktrinos slepiamos net nuo daugumos △ tikinčiųjų.

△ grupė XI a. susikūrė Egipte, vėliau △, gelbėdamiesi nuo persekiojimo, pasitraukė į Palestiną. Dabar gyvena Sirijoje, Libane ir Izraelyje.

dualizmas (*filosofijoje*) – įsitikinimas, kad iš esmės tikrovė yra dvejopos prigimties. Pvz., pasak prancūzų filosofo ⇨ René *Descarteso* – iš mąstymo ir materijos. Šios tikrovės šakos veikia viena kitą, bet yra visiškai atskiros ir skirtingos.

Dualizmo priešprieša yra ⇨ *monizmas,* teorija, kad tikrovė yra vienalytė.

Du Bois Williamas Edwardas Burghardtas (1868–1963), JAV pedagogas ir socialinis kritikas. Buvo vienas iš pirmųjų Nacionalinės asociacijos už spalvotųjų žmonių pažangą vadovų, 1909–32 leido jos žurnalą „Crisis": Kaip ištikimas juodųjų amerikiečių teisių gynėjas, susipyko su ⇨ Booker'iu T. *Washingtonu,* prieštaraudamas šio kompromisinei politikai dėl vergijos panaikinimo.

Gimė Greit Baringtone, Masačusetso valstijoje; 1895 Harvardo universitete įgijo filosofijos daktaro laipsnį ir buvo paskirtas dirbti į Atlantos universitetą. 1962 persikėlė į Akrą (Gana).

Dubos René Jules (1901–1981), Prancūzijos ir JAV mikrobiologas, tyręs dirvožemio mikroorganizmus ir jų antibakterines savybes. Jo atrastos antibakterinės medžiagos gydyti ne itin naudojamos – yra nuodingos. Tačiau △ atskleidė naują tyrimų sritį, o tai, galų gale, padėjo atrasti tokius svarbius vaistus kaip, pvz., penicilinas ir streptomicinas.

duchoborai, rusų stačiatikių sekta. Iš anglosaksų kraštų dabar dažniausiai sutinkami Kana-

doje; △ vadinami ir *„visuotinės pasaulio brolybės krikščionimis"*.

△ atsirado XVIII a. vid. Voronežo gubernijoje. Juos ilgai persekiojo, daugiausiai dėl atsisakymo tarnauti kariuomenėje. Rašytojas L. Tolstojus organizavo △ pagalbos fondą. 1898 jiems buvo leista emigruoti iš Rusijos ir apsigyventi Kanadoje. Čia jų yra apie 13 000, daugiausia Britų Kolumbijos bei Saskačevano provincijose. XX a. septintajame dešimtmetyje ekstremistinė grupė „Laisvės sūnūs" organizavo demonstracijas bei partizaninius veiksmus. Apie šimtas jų buvo įkalinti.

Duiguitas Léonas (1859–1920), Prancūzijos teisininkas. Kritikavo abstrakčias suvereniteto ir valstybės sąvokas, tikėjo, kad teisė esanti tik dėl to, kad paremtų socialinį solidarumą, t. y. žmonių grupių sąveiką ir tarpusavio priklausomybę. Jei ji to negali, jos reiktų atsisakyti. Buvo Bordo universiteto konstitucinės teisės profesorius.

dukka, budistų terminas, reiškiantis kentėjimą, blogį ir ligą. Vartojamas apibūdinti tam, kas kyla iš troškimo neprarasti malonumų, patogumų, mielų mums žmonių – visko, kas neišvengiamai yra laikina. Iš šio prisirišimo prie laikinų dalykų kylančios kančios ir yra dukka.

Dunantas Jeanas Henris (1828–1910), šveicarų filantropas, Raudonojo kryžiaus tarptautinės pagalbos organizacijos kūrėjas. 1859 per Solferino mūšį jis padėjo slaugyti sužeistuosius, o 1862 rašinyje *„Un Souvenir de Solferino"* pasiūlė įkurti tarptautinę organizaciją padėti sužeistiesiems; šią idėją įgyvendino 1864 Ženevos konvencija. Nobelio taikos premija (1901; su kitais).

Dunsas Scotus Johnas (*Dunsas Škotas;* apie 1265–apie 1308), škotų katalikų vienuolis pranciškonas, garsus teologijos ir viduramžių filosofinės ⇨ *scholastikos* sistemos žinovas. Naujųjų amžių racionalizmo pirmtakas. Bažnyčia jo idėjas atmetė, o žodis **dunce** (bukagalvis) yra vedinys iš žodžio „dunses", pajuokiant pasekėjus. Vid. amžiais, per garsų ginčą dėl universalijų, △ propagavo ⇨ *nominalizmą,* manydamas, kad daiktų klasės neturi nepriklausomo tikroviškumo.

Dažnai nesutiko su Tomo ⇨ *Akviniečio* teiginiais; pvz., atmetė idėją, kad pasaulis reikalingas, suvokė Dievą kaip absoliučią laisvę, sugebančią veikti spontaniškai.

duoklė, viena iš dviejų mokesčių formų priešrevoliucinėje Prancūzijoje. *Asmeninė* △ buvo imama nuo XV a. Ją nustatydavo mokesčių rinkėjas pagal asmeninį žmogaus turtą. Kilmingieji, dvasininkai ir daugelis kitų nemokėjo šio mokesčio, tad jo našta neproporcingai slėgė valstiečius. Beveik tuo pat laiku bendruomeninei žemei centrinėje ir pietvakarių Prancūzijoje buvo įvesta ir ***realioji*** △, kuri teikė daug pajamų karalystės iždui.

duomenų bazė (*kompiuterijoje*), duomenų visuma, turinti tam tikrą struktūrą. Tuos duomenis galima doroti, norint atrinkti ir surūšiuoti reikalingą informaciją. Pvz., pagal △, turinčią daug informacijos apie pirkėjus ir tiekėjus, galima sudaryti apskaitos sistemą. Didesnių kompiuterių △ teikia skirtingoms programoms reikalingų duomenų. Toms programoms nebūtina žinoti, kaip duomenys kaupiami. Be to, terminas kartais vartojamas ir paprastose įrašų tvarkymo sistemose, turinčiose įrangą ieškoti, rūšiuoti ir daryti įrašus, pvz., paštu siunčiamiems sąrašams sudaryti.

Pagrindiniai △ tipai (arba modeliai) yra trys: hierarchinis, tinklinis ir sąryšinis. ***Laisvojo teksto duomenų bazė*** yra tada, kai pagal nesusistemintą straipsnių ar knygų tekstą galima sparčiai ieškoti informacijos.

△ rinkinys vadinamas ***duomenų banku.*** △ valdymo sistemos programa garantuoja, kad duomenys bus nepažeisti, kontroliuojant kas ir kiek naudojasi duomenimis kitoms programoms. △ paprastai turi didelės organizacijos, turinčios galingų kompiuterių ir mini kompiuterių.

Telefono abonentų sąrašas, sukauptas △, leidžia pagal vieną programą surasti visus Čikagos gyventojus, pagal kitą – visus, kurių pavardės prasideda raide B.

Durga, indų deivė; vienas iš daugelio Didžiosios deivės (⇨ *Mahādeva*) vardų.

Durkheimas Emile'is (1858–1917), prancūzų sociologas, vienas iš šių laikų sociologijos pradininkų. Darė įtaką socialinei antropologijai. Kūrė sociologiją kaip gerbiamą ir mokslinę discipliną, sugebančią diagnozuoti socialines negalias ir rekomenduoti, kaip tinkamai jas gydyti.

1887–1902 buvo pirmasis socialinių mokslų dėstytojas, nuo 1902 Sorbonos universiteto profesorius. Jis tyrinėjo industrializavimo poveikį tradicinei socialinei bei moralinei tvarkai.

Parašė veikalus: „Darbo pasidalijimas visuomenėje" (*De la division du travail social*), 1893, palygino mažų ir industrinių visuomenių socialinę tvarką; „Sociologinio metodo taisyklės" (*Les Régles de la méthode*), 1895, nubrėžė paties △ sugalvoto funkcionalizmo kontūrus ir skelbė ⇨ *po-*

zityvizmą pažangos keliu sociologijos mokslui; „Savižudybė“ (*Suicide*), 1897, atskleidė šio poelgio socialines priežastis; „Elementarios religinio gyvenimo formos“ (*Les Formes élémentaires de la vie religieuse*), 1952, Australijos aborigenų tikėjimų mokslinė studija, parodanti religijos reikšmę socialiniam solidarumui.

Duve'as Christianas de (g. 1917), belgų mokslininkas. Darbai iš biologinių ląstelių struktūros ir funkcijų. Nobelio medicinos premija (1974; su kitais).

dvasia globėja, tikėjimas, kad žmonės arba vietovės turi △, juos saugančią. Paplitęs visame pasaulyje ir yra labai senas. Manoma, kad tokios dvasios gyvena uolose, upėse arba medžiuose, kitos siejamos su pasėliais ar pastatais. Daug tikėjimų moko, kad kiekvienas asmuo turi savo △, arba ***angelą sargą.*** Musulmonai tiki, kad kiekvieną žmogų saugo du angelai, po vieną prie peties. Pasak daugelio krikščionybės šakų, visi žmonės gimdami gauna po angelą sargą, į kurį reikia kreiptis nelaimių ar išbandymų metu. Iš tikėjimo △ galbūt atsirado ir krikščionių šventųjų globėjų sąvoka, pvz., šv. Kristoforas laikomas keliautojų globėju.

dvasios ir kūno problema, ***sąmonės ir materijos problema, mąstymo ir būties problema,*** filosofijos klausimas, sprendžiantis, kas yra dvasia ir koks jos santykis su kūnu. Atsakymai kinta nuo idealistų požiūrio, kad tik dvasia yra reali, iki materialistų požiūrio, kad tik kūnas yra realus arba kad mentaliniai ir dvasiniai reiškiniai yra tam tikri fiziniai reiškiniai.

Tiek idealistų, tiek materialistų požiūris yra ***monistinis,*** tai yra pripažįsta, kad sąmonė ir materija, kūnas ir dvasia yra viena substancija (⇨ *monizmas*). Kitos monistų pažiūros yra aristotelizmas (dvasia kūnui yra lyg ⇨ *forma* materijai), neutralusis monizmas (anglų filosofo Bertrand'o Russello teorija teigia, kad fizinius ir dvasinius reiškinius galima nagrinėti bendrosios realybės terminais) ir dvejų aspektų teorija (sąmonė ir materija kaip visuma yra du tos pačios substancijos aspektai). Dvejų aspektų teoriją galima pritaikyti tiek pavienei dvasiai ir ją atitinkančiam kūnui, tiek ir materijai kaip visumai; pastarąjį požiūrį išplėtojo Benedictas Spinoza.

⇨ ***Dualizmas,*** pvz., kartezijiškasis dualizmas (pagal prancūzų filosofo ⇨ René *Descartes'o* sulotynintą pavardę *Cartesius,* sk. Kartezijus), pabrėžia dvasios ir kūno skirtingumą. Kartezijiškasis dualizmas yra interakcionizmo teorija, teigianti, kad nors dvasia ir kūnas yra skirtingos substancijos, bet vis tiek sąveikaujančios. Yra ir dualizmo teorijų. Pvz., epifenomenalizmas teigia, kad dvasios savybės yra savitos ir nekintamos, bet ji neturinti galios kūnui. Psichofizinio paralelizmo požiūriu kiekvienas mentalinis turi fizinį antrininką ir atvirkščiai, tačiau dvasia ir kūnas nesąveikauja. Psichofizinio paralelizmo atmaina yra okazionalizmas – teorija, sukurta belgų filosofo ⇨ Arnoldo *Geulincxo;* ji teigia, kad kūnas ir dvasia nesąveikauja, bet juos sinchronizavo Dievas.

dvi kultūros, anglų rašytojo C. P. Snow (1905–80) paskaitoje „Dvi kultūros ir mokslinė revoliucija“ (*The Two Cultures and the Scientific Revolution,* 1959) sukurtas terminas, kuriuo apibūdinama neįveikiama intelektinė bedugnė, esanti, anot jo, tarp mokslo ir meno.

dviprasmybė, galimybė suvokti sakytinį ar rašytinį tekstą daugiau kaip vienu būdu, nevienareikšmiai. Dviprasmybes dažnai vartoja poetai.

dvišalė prekyba (*ekonomikoje*), toks prekybinis susitarimas tarp dviejų šalių arba jų grupių, kai jos viena kitai garantuoja palankesnį požiūrį. Paprastai △ daro įtaką prekybos balansui. Ją sudaryti linkusios šalys, turinčios ribotas užsienio valiutos atsargas. △ nesuderinamos su laisvąja prekyba.

△ buvo įprastos tiek tarp SSRS ir kitų Rytų bloko šalių, tiek tarp jų ir kitų pasaulio valstybių – iš dalies todėl, kad jos neturėjo konvertuojamos valiutos, iš dalies todėl, kad △ leido joms ekonomikos planuose vertinti užsienio prekybos apimtį.

dvivaldystė, dviejų valdžių sanbūvis arba atsakomybės padalijimas tarp dviejų valdžios rūšių. △ 1918 buvo įdiegta Indijoje pagal Montagu-Chelmsfordo rekomendacijas, kad vyriausybė jaustų didesnę atsakomybę.

dvylikatonė technika, ***dodekafonija,*** muzikos kompozicijos metodas – dvylika chromatinio garsaeilio tonų išdėstoma tam tikra tvarka, vadinama serija arba tonine eile. Darbas naudojantis šiuo metodu – perstatinėti serijas bet kokia tvarka. Šia technika kūrė ⇨ Arnoldas *Schoenbergas* ir Antonas Webernas.

dvyliktininkai, musulmonų šiitų grupė, tikinti, kad dvyliktasis imamas (islamo vadovas) nemirė, bet grįš artėjant pasaulio pabaigai kaip ⇨ *Mahdis* (arab. *mahdij* – Dievo vedamas) ir įkurs žemėje taikos ir teisingumo karalystę.

Dvasios ir kūno dualizmas bei žmogaus sąmonės mįslė

Aišku kaip dieną, kad žmogų galima dalyti į dvi dalis – sielą ir kūną, žvelgiant plačiau, – gamtą skirstyti į dvasią ir materiją. Juk dualistinis mąstymas augte įaugęs į mūsų kultūrą. Tiesa, visada buvo mąstytojų, kurie neigė griežtą dvasios ir kūno priešybę. Vieni jų teigė, kad dvasia yra filosofinė iliuzija, kiti tvirtino, kad realu tik tai, kas dvasiška. Monistai ir holistai bandė įveikti įprotį mąstyti griežtai priešingų sąvokų poromis. Dvasios ir kūno filosofijos istorija – nesibaigiantys žmogaus prigimties apmąstymai.

Siela pirma, paskui kūnas

Antikinis pasaulis garbino sveiką, gerai sudėtą kūną. Labai rūpintasi atletiniu auklėjimu. Vaizduojamasis menas garbino kūną, o menas apskritai vaizdavo, kaip kūno proporcijos atitinka kosmosą. Graikų filosofai išplėtojo mikrokosmo (žmonių) ir makrokosmo (visatos) panašumo teoriją.

Nors graikai labai vertino kūną, jis buvo laikomas pavaldžiu sielai. Fiziniai poveikiai kėlė filosofų nepasitikėjimą; protas skelbė dvasios karalystę. Jutiminis pasitenkinimas, sakė Platonas (apie 428–347 pr. Kr.), yra trumpalaikis ir galiausiai – apgaulingas; sielos polėkis, atvirkščiai, yra transcendentiškas. Nors graikų klasikinei tradicijai nebūdingas polinkis į griežtą asketizmą, visgi pripažįstama, kad kūnas turi paklusti sielai. Smerkdama karus, skerdynes ir aukojimus Romos imperijos laikais, filosofija vis labiau abejojo Aristotelio požiūriu į žemiškąjį kūno įgeidžių tenkinimą ir idealizavo dvasią. Stoikai pašiepė žmogaus norų tuštybę: nebūkite aistrų vergai, – skelbė jie.

Krikščionybė pabrėžė augančią panieką kūnui. Kūnas esąs nešvarus, jo demonstravimas begėdiškas, jo geiduliai – nuodėmingi. „Dulkė buvai, dulke ir virsi". Žmogaus žemiškasis gyvenimas vadintas ašarų pakalne, skausmas, ligos ir nelaimės – Dievo bausme. Žmogaus esmė – nemirtinga siela. Pradžios knygoje rašoma apie žmoniją, nubaustą už kūno nuodėmes (lytinius santykius). Dėl to vyrai pasmerkti sunkiam darbui, o moterys, Dievo valia turėsiančios gimdyti vaikus (Pradžios knyga, 3,16). Judaizmo ir krikščionybės požiūriu, kūnas esąs susitepęs ir parsidavęs velniui. Tik Dievo Sūnaus auka galinti įveikti pasaulio nuodėmes.

Kaip tik tuo krikščionybė išsiskiria iš pasaulio religijų: dvasiškumas tampa *žmogiškumu*. Krikščionių tikėjime esama nuoširdžios vilties *išganyti* kūną. Per amžius Romos katalikų Bažnyčia išlaikė doktriną, atitinkančią tekstą: „Ir žodis tapo kūnu ir gyvena tarp mūsų". Katalikybė liudija, kad per mišias duona ir vynas tikrai virsta Kristaus kūnu ir krauju ir pripažįsta gydomąsias relikvijų savybes. Vidurinių amžių pietos sužmogino Kristų ir sukūrė Mergelės kultą, abiem atvejais labiau pabrėždamos dieviškumą negu fizinę pusę.

Toks kūniško pagrindo pripažinimas buvo nepriimtinas siekiantiems dvasinio tikėjimo, pvz., vidurinių amžių katarams ir kitiems eretikams, kurie visa, kas materialu, laikė velnio sėkla. Iš ties krikščionybė susisiejo su žemišku pagrindu, teigdama, kad Dievas įsikūnijo, bet kūnui sutramdyti ji pasitelkė asketizmą ir vienuolynus. Protestantizmas pasirodė anaiptol neatlaidesnis: Martynas Liuteris (1438–1546), Ulrichas Cvinglis (1484–1531) ir Jonas Kalvinas (1509–64) pripažino gimtąją nuodėmę, kūno nuodėmingumą, geidulingumą, realų velnio buvimą ir būsimas pragaro kančias.

Filosofinis požiūris

Maždaug nuo septynioliktojo amžiaus filosofijoje ir moksle vis stiprėjo diskusija apie dvasios ir kūno santykį. René Descartes'as (1596–1650) veikale „Samprotavimas apie metodą" (1637) detaliai išdėstė dvasios ir kūno metafiziką; jo mintys padarė didelę įtaką visuomenei. Descartes'as iškėlė mąstymą kaip ypatingą nedalomą, nematerialų, intelektinį sąmonės gebėjimą: *mąstau, vadinasi, esu*. Visa kita žmogaus gyvenimo dalis – jausmai, troškimai, instinktai ir fiziologiniai procesai – kyla iš kūno ir yra veikiau mechanika, judanti materija. Beatodairiškai suskaldydamas žmogų į dvi iš esmės skirtingas dalis – protą ir kūną – Descartes'as daug nusipelnė: mat, pakylėjęs sielą ant nesugriaunamo metafizinio pjedestalo, jis visa kita (t. y. kam būdingas „tįsumas": *res extensa*) priskyrė materialiajam pasauliui, kuris nuo tol tapo teisėtu mokslinių tyrimų objektu.

Mokslininkai nesutaria

Kai kurie Švietimojo amžiaus filosofai rėmėsi mokslu dualizmui paneigti. Dvasia, arba siela, esanti kunigų išradimas, o sąmonę reikia aiškinti kaip ypatingą kūno apraišką. Šį požiūrį ryžtingai gynė prancūzų gydytojas Jullienas La Mettrie (1709–51), kuris išplėtojo materialistinį požiūrį į žmogaus kaip užprogramuotos mašinos sampratą, pagal kurią sąmonė yra kūno reikšmių išdava ir jų tenkinimo priemonė. Kai kurie XIX amžiaus mokslininkai irgi parėmė šią redukcionistinę kritiką. Karlas Marxas (1818–83) kritikavo dualistinį idealizmą kaip iškreiptą sąmonę, kurią lemia žmonių susvetimėjimas: religija esanti liaudies opijus. XIX amžiaus biologija, medicina ir gamtos istorija palaužė kraštutinį natūralizmą. Evoliucijos teorija rėmėsi prielaida, kad tarp žemesniųjų gyvių ir galingojo žmogaus esama funkcinio tęstinumo.

Tradicinio dvasios ir kūno dualizmo priešininkų būta ir tarp neurofiziolgų bei neuropsichologų. Frenologai teigė, kas smegenys yra proto organas. Neurologai laikėsi šio požiūrio, tirdami fizinį mąstymo pagrindą. Dvidešimtojo amžiaus loginio pozityvizmo specialistai ir bihevioristai tvirtino, kad beprasmiška kalbėti apie žmones tradiciniais mentalistiniais terminais kaip ketinimai ir tikslai; elgesys turįs būti aiškinamas, atsižvelgiant į išorines sąlygas ir jų poveikį.

Mokslininkai vis dažniau teigė, kad jie žiną ar greitai žinosią, kaip spręsti senąjį ginčą dėl dvasios ir kūno. Pirmiausia reikią išplėsti fizinio prado sferą, laikantis požiūrio, kad visa mentalinė veikla telkiasi smegenyse. Šis sumanymas turi ilgą istoriją. Jį daug kas remia. Bet daugeliui atrodo, kad tai neišsprendžia „mašinos su dvasia" problemos, arba žmogaus sąmonės mįslės.

Roy'jus Porteris

Dvyliktoji diena, sausio 6, dvyliktoji ir paskutinė Kalėdų švenčių diena; ⇨ *Trijų karalių* šventė.

Dworkinas Ronaldas (g. 1931), JAV teisininkas. Įžymus liberalizmo atstovas, metęs iššūkį pozityvistų teisės supratimui, kad teisinė sistema yra teisės normų suma. Pabrėžė moralės principų arba teisių svarbą tiriant ypatingas bylas. Tarp jo darbų yra „Suprantant teises rimtai" (*Taking Rights Seriously*), 1977, ir „Gyvenimo dominavimas" (*Life's Dominion*), 1993, diskusija apie eutanaziją ir abortus, kuria jis remia moterų teisę nutraukti nėštumą, kada tai būtina.

Oksfordo ir Niujorko universitetų teisės profesorius.

dzadzen, formali dzenbudizmo sėdimoji meditacija. Reikalaujama taisyklingos pozos ir taisyklingo kvėpavimo.

dzenbudizmas, *dzen,* ⇨ *budizmo* forma, XII a. per Kiniją atkeliavusi iš Indijos į Japoniją. △ apeigų elementai: ⇨ *koanai* (paradoksalūs klausimai), arbatos gėrimo ceremonija ir staigus nušvitimas. Soto dzeną paskleidė dvasininkas Dōgenas (1200–53); jis pabrėžė darbo, apeigų, drausmės ir filosofinių klausimų svarbą atrandant savąją Budos prigimtį savirealizacijoje.

Dzeusas, graikų vyriausiasis dievas (atitinka romėnų Jupiterį). Vienas iš Krono, kurį jis nuvertė, sūnų; Plutonas ir Poseidonas buvo jo broliai, Demetra ir Hera – seserys. Kaip aukščiausioji dievybė, △ skleidžia gėrį ir blogį, jis yra visos žmonijos tėvas ir valdovas. Jo emblemos yra žaibas ir egida (skydas), kurioje pavaizduotas audros debesis. Didžiulė sėdinčio △ statula, kurią iš dramblio kaulo ir aukso sukūrė skulptorius Fidijas Dzeuso šventyklai Peloponese, buvo vienas iš septynių pasaulio stebuklų.

△ suvalgęs nėščią pirmąją savo žmoną Metidę (išminties deivę), nes bijojęs, kad jų vaikas (Atėnė) būsiąs galingesnis už jį patį. Bet vėliau Atėnė kartu su ginklais gimusi iš △ galvos, kai Hefaistas kirviu △ galvą praskėlė. Antroji △ žmona buvusi Hera, bet jis turėjęs vaikų ir su daugeliu kitų moterų ir deivių. △ vaikai – dievai, deivės ir dieviški žmonės – yra Apolonas, Artemidė, Kastoras ir Poluksas, Dionisas, Hebė, Heraklis, Hermis, Minojas, Persėjas ir Persefonė.

Dziang Čing, arba *Čiang Čing* (1914–91), kinų komunistė, politikė, trečioji Komunistų partijos lyderio Mao Dzedongo žmona. 1960 ji tapo kultūros ministre; 1966–69 buvo viena svarbiausių Kultūrinės revoliucijos veikėjų, vadovaujanti Šanchajaus Keturių grupės narė; 1976 grupė mėgino užgrobti valdžią. 1981 △ buvo uždaryta į kalėjimą.

△ buvo Šanchajaus aktorė; 1937 Komunistų partijos štabe susitiko su Mao Dzedongu; 1939 tapo jo žmona. Ji pasižymėjo kaip radikali lygybės šalininkė, uoli maoistė. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje jos įtaka susilpnėjo, pašlijo santykiai ir su Mao. Kai 1976 rugsėjo mėn. mirė Mao, ⇨ *Keturių grupė,* vadovaujama △, Šanchajuje ir Pekine rengė karinius perversmus norėdama užgrobti valdžią. Mao įpėdinis Hua Guofengas apkaltino juos išdavyste ir suėmė; 1980–81 įvyko teismas. Ketvertas buvo kaltinamas dėl daugybės kraštutinumų per Kultūrinę revoliuciją, bet △ teisme įrodinėjo, kad ji, kaip paklusni žmona, tik laikėsi Mao nurodymų. Jos pasiteisinimai buvo atmesti, ir 1981 sausio mėn. buvo priimtas mirties nuosprendis; vėliau nuosprendis buvo pakeistas kitu – kalėti ligi gyvos galvos.

Džagernautas, vienas iš ⇨ *Višnu,* induistų dievo, vardų, vad. Pasaulio Viešpats. Jo šventykla yra Pūryje (Indija, Orisos valstija). Dievo statulą, sukurtą 318, tikinčiųjų procesija kasmet veža didžiuliu vežimu. Seniau karštai tikintieji puldavo po jo ratais.

džainizmas, sen. indų religija, kartais laikoma induizmo šaka. △ pabrėžia, kad svarbu nekenkti jokiai gyvai būtybei; △ etikos taisyklė – gailėtis ir užjausti visas gyvybės formas. Džainistai tiki ⇨ *karma,* o ne dievybėmis. Tai vienuoliška, asketiška religija. Yra dvi svarbiausios sektos: digambarų ir švetambarų. △ – pati taikingiausia (*ahimsa*) iš visų indų sektų; didelę įtaką padarė Mahatmos Gandžio filosofijai. Džainistų yra apie 6 milijonus; jų bendruomenių yra visame pasaulyje, nors dauguma džainistų gyvena Indijoje.

Šventosiose △ knygose surašytos visos Mahavyros (apie 540–468 pr. Kr.) doktrinos. Mahavyra gimė Vesalyje (dabar Biharas), R. Indijoje. Būdamas 30 metų, tapo asketu, 42 metų patyrė nušvitimą, pamokslus sakė 30 metų.

III amžiuje pr. Kr. iškilo dvi grupuotės, skirtingai žiūrinčios į asketizmą. ⇨ *Digambarai* (dangumi apsigobę) tiki, kad nušvitimą patirti gali tik atsisakęs visko, ką turi, įskaitant drabužius, ir kad tai pasiekiama tada, kai siela yra vyriškosios lyties kūne. Šios sektos vienuoliai paskutiniame savo dvasinio gyvenimo etape vaikšto nuogi. ⇨ *Švetambarai* (baltu drabužiu apsigobę) tiki, kad abi lytys gali patirti nušvitimą ir kad nuogumas nėra būtina sąlyga.

Džanmastamis, pagal induistų kalendorių, ⇨ *Krišnos* gimimo diena; viena didžiausių induistų švenčių. Švenčiama pagal jų kalendorių julano (maždaug rugpjūčio) mėnesį. Tai pasninko metas, po kurio būna puota, dažnai su šokiais ir dramos vaizdeliais iš Krišnos gyvenimo.

Džataka, legendų apie Budą rinkiniai, sudaryti įvairiu laiku įvairiose šalyse; seniausiame ir pilniausiame rinkinyje yra 547 istorijos; jos buvo surinktos prieš 400 metų.

Legendose pasakojama apie ankstesniuosius Budos įsikūnijimus; poetinė teksto dalis sudaro dalį budistų kanono. △ istorijos buvo vienas iš Ezopo pasakėčių įkvėpimo šaltinių.

Džeidas imperatorius, kinų religijos (panteistinio) daosizmo vyriausiasis dievas Ju Huongas. Stebi žmogaus veiksmus ir yra gyvenimo ir mirties valdovas.

džihadas, islamo pastangos išlaikyti tikėjimą ir gyventi laikantis islamo taisyklių. Kartais šiuo žodžiu vadinamas šventasis karas prieš netikinčiuosius. 1981 ***Mekos deklaracija*** islamo propaguotojai paskelbė △ Izraeliui, nors nebūtinai karinėmis priemonėmis.

džimkrouizmas, sistemingas juodųjų amerikiečių išskyrimas (segregacija), plačiai praktikuotas JAV Pietų valstijose iki septintojo dešimtmečio. ***Džimkrouizmo įstatymai*** buvo atėmę juodaodžių piliečių teises ir palaikė jų segregacijos politiką, kuri gyvavo, kol Aukščiausiojo teismo sprendimai ir civilinės teisės įstatymai šeštajame ir septintajame dešimtmetyje ją uždraudė. Dar ⇨ *juodaodžiai.*

Šiuo terminu (angl. *Jim Crow*) žeminamai ir niekinamai pradžioje buvo vadinami juodaodžiai.

džinas, pagal musulmonų mitologiją, dvasia, galinti įgyti žmogaus ir gyvūno pavidalą.

džingoizmas, perdėtas, karingas patriotizmas, *šovinizmo* atmaina. Šis terminas atsirado 1878, kai D. Britanijos ministro pirmininko Disraelio proturkiška politika vos neįtraukė D. Britanijos į karą su Rusija. Disraelio rėmėjų dainos viena eilutė skambėjo taip: „Mes kautis nenorim, bet jei jau pradėsim...“

Džuneidas al Muchamedas Bagdadietis, garsus musulmonų sufijus, mistikas. Propagavo ir bandė įvesti misticizmą į kasdienį gyvenimą.

△ šeima kilusi iš š. Irano, bet jis gyveno ir mokėsi Bagdade. △ nepritarė ekstaziniam misticizmui ir, kadangi ieškojo sąjungos su Dievu, propagavo ramų, nuosaikų gyvenimo būdą ir nuolatinį ryšį su Dievu. △ sugebėjo susieti imamo Šafijaus islamo teisės žinias su savo, kaip sufijaus, pareigomis, kurias buvo gavęs iš mokytojo al Sakačio.

E

Ea, arba ***Enkis,*** senovės Vid. Rytų, pvz., hetitų ir babiloniečių, dievas, kartais deivė. Buvo babiloniečių vandens ir išminties dievas. Siejamas su pasaulio sukūrimo istorija, ypač epe apie ⇨ *Gilgamešą,* kur iš pirmykščio vandenų chaoso padaręs tvarką. Kai kurie padavimai △ laiko žmonijos kūrėju.

Ebbinghausas Hermannas (1850–1909), vokiečių eksperimentinės psichologijos specialistas. Veikiamas ⇨ *Fechnerio* veikalo „Psichofizikos elementai“, tirdamas aukštesniąją nervinę veiklą ir ypač žmogaus atmintį, pritaikė kiekybinius metodus.

△ sugalvojo bereikšmių žodžių – priebalsių-balsių-priebalsių grupes, kurios, kaip jis manė (klaidingai), neturi jokios prasmės ir jas visas įsiminti buvo vienodai sunku.

Jis tyrė pats save, gautus duomenis naudojo išsiaiškinti, kaip išmokstama ir užmirštama. Darbo rezultatus paskelbė 1881 veikale „Atmintis“ – pirmajame moksliniame veikale eksperimentais bandžiusiame nustatyti pagrindinius veiksnius, lemiančius išmokimo kreives.

Nors △ padarė didelę įtaką, vėliau kiti tyrinėtojai, ypač ⇨ Fredericas Charlesas *Bartlettas,* jo metodus itin kritikavo.

Psichologija turi ilgą praeitį, bet trumpą istoriją.

Hermannas Ebbinghausas

„Psichologijos santrauka“ (*Summary of Psyhology*)

Ecclesas Johnas Carew (g. 1903), austrų fiziologas. Nobelio medicinos premija (1963; kartu su ⇨ Alanu *Hodgkinu* ir ⇨ Andrew *Huxley*) už darbus apie centrinės nervų sistemos laidumą. Kai kuriose iš vėlesniųjų darbų įrodinėjo, kad protas egzistuoja nepriklausomai nuo smegenų.

Echnatonas, ***Amenhotepas IV,*** 18-osios dinastijos Egipto faraonas (apie 1379–62 pr. Kr). Gali būti, kad kurį laiką valdė kartu su tėvu Amenhotepu III. △ sukūrė Saulės dievo ⇨ *Atono* kultą, diegė jį vietoj senojo dievo Amono Ra kulto, perkėlė sostinę į Achetatoną. Kai kurie istorikai mano, kad dėl perdėto dėmesio religinėms reformoms prarado didžiąją dalį užkariautų Azijos tautų (Palestiną ir Siriją).

△ mylima žmona buvo Nefertitė; dvi iš 6 dukterų buvo ištekėjusios už △ įpėdinių Smenkharos ir Tutankatono, vėliau pasivadinusio Tutanchamonu.

Echo (*graikų mitologijoje*), nimfa, iš beviltiškos meilės ją atstūmusiam Narcizui taip sunykusi, kad iš jos belikęs tik balsas.

Eckhartas Johannesas, vadinamas ***Mokytoju Eckhartu*** (apie 1260–1327), vokiečių teologas, populiaraus mistikų judėjimo vadovas. 1326 buvo apkaltintas erezija, o 1392 daugelį jo doktrinų popiežius pasmerkė ir paskelbė eretiškomis. Jo teologija pabrėžė visišką Dievo transcendenciją ir vidinį tikinčiųjų dvasios ugdymą, per kurį galima pasiekti vienybės su dieviškumu.

Eddingtonas Arthuras Stanley (1882–1944), britų astrofizikas. Tyrė žvaigždžių judėjimą, pusiausvyrą, ryškumą ir atominę struktūrą. Buvo įžymus Einšteino reliatyvumo teorijos šalininkas. Per 1919 užtemimą stebėjo žvaigždes ir patvirtino Einsteino hipotezę, kad šalia Saulės šviesos bangos išsikreipia.

Parašė mokslo populiarinimo kn. *Materialaus pasaulio prigimtis* (*The Nature of the Physical World*), 1928. Knygoje *Besiplečianti Visata* (*The Expanding Universe*), 1933, pateikė teoriją, kad sferinėje Visatoje išorinės galaktikos arba spiraliniai ūkai vieni nuo kitų traukiasi.

Eddy Mary Baker (1821–1910), JAV krikščionių mokslo judėjimo iniciatorė. Gimė Nju Hempšyre, buvo auklėjama kongregacioniste. Jos pamfletą *Žmogaus mokslas* (*Science of Man*), 1869, sekė studija *Mokslas ir sveikata – raktas į Šventąjį Raštą* (*Science and Health with Key to the Scriptures*), 1875, – čia ji sistemingai išdėstė krikščionių mokslo pagrindus. 1876 įkūrė Krikščionių mokslo draugiją, 1879 – Kristaus – mokslininko bažnyčią. Nuo 1892 gyvendama nuošaliai, △ vadovavo judėjimui iki pat mirties.

Tikėjimą stebuklingu pasveikimu patvirtino jos išgijimas po to, kai parkrito ir susižeidė. Krikščionių mokslas tiki stebuklingu pasveikimu.

Edelmanas Geraldas Maurice (g. 1929), JAV biochemikas, kuris nustatė 1330 amino rūgščių,

sudarančių žmogaus imunoglobuliną, eilės tvarką. Šį darbą jis baigė 1969. Nobelio medicinos premija (1972; kartu su ⇨ Rodney *Porteriu*).

Edeno sodas ⇨ *Rojaus sodas.*

Edipas ⇨ *Oidipas.*

Edomas, arba *Iduméja,* Senajame Testamente – kalnuota pietinė Palestinos dalis, kuri driekėsi nuo Negyvosios jūros iki Akabos įlankos. Jos gyventojai edomitai buvo izraelitų priešai.

Edwardsas Jonathanas (1703–58), JAV teologas, kuris laikėsi evangelikų reformatų (kalvinistų) požiūrio į žmogaus lemtį (vieniems lemta būti išganytiems, kitiems – pasmerktiems). Jis buvo religinio atgimimo „Didysis atbudimas" iniciatorius. Jo veikalu „Valios laisvė", 1754, ginančiu ⇨ determinizmą, XX a. vėl susidomėta.

efektyvumas (*ekon.*) veiklos išteklių ar darbo laiko naudojimo rezultatyvumas, veiksmingumas, apibendrintas ptoduktyvumo rodiklis, arba ⇨ *gamyba* mažiausiomis išlaidomis. Be to, △ priklauso ir nuo to, kaip paskirstomi ištekliai. Sakoma, kad ištekliai paskirstyti efektyviai, jei įmonės gamina geriausios kokybės prekes už mažiausią kainą.

efektyvumas (*mechanikoje*), naudingas mašinos darbo rezultatas, arba jos atliktas darbas, padalytas iš darbo sąnaudų (įdėto į mašiną darbo); paprastai šis santykis išreiškiamas procentais. Formule tai išreiškiama taip:

△ = (naudingas darbo rezultatas / darbo sąnaudos) x 100%

arba, atsižvelgiant, kad energija parodo atliekamo darbo dydį:

△= (energijos sąnaudos / energijos naudojimo rezultatas) x 100%

Kadangi trintis sukelia energijos nuostolius, △ visada būna mažesnis nei 100%, nors elektros įrenginiuose, neturinčiuose judančių dalių (pvz., transformatoriuose), jis gali artėti prie šios ribos.

Darbo rezultatą gali apibūdinti mašinos krovinys ir to krovinio judėjimo atstumas; darbo sąnaudas gali apibūdinti pastangų dydis ir tų pastangų dėka nueitas atstumas. Taigi △ galima išreikšti ir taip:

△ = (krovinys x krovinio judėjimo atstumo / pastangų dydis x pastangų dėka nueito atstumo) x 100%.

egalitarizmas, įsitikinimas, kad visi piliečiai privalo turėti lygias teises ir lengvatas. Ši nuomonė gali būti aiškinama įvairiai: nuo galimybių lygybės iki materialinės gerovės lygybės ir lygybės priimant politinius sprendimus. Kai kurios valstybės aiškiai atmeta bet kokią mintį apie lygybės siekimą; dauguma priima lygių galimybių koncepciją, tačiau pripažįsta, jog žmonių sugebėjimai yra labai skirtingi. Net tos valstybės, kurios skelbiasi esančios socialistinės, turi hierarchines politikos, socialines ir ekonomines sistemas. Lygybės siekimas buvo vienas iš Prancūzijos revoliucijos principų.

egiptiečių religija ⇨ *Senovės Egipto religija.*

ego, psichoanalizės sąvoka – asmenybės struktūros derinys, kurio funkcija yra suvokti išorinį pasaulį ir save patį. Froidistinėje psichologijoje △ reiškia tik tą žmogaus proto dalį, kurioje vyksta sąmoningi procesai, susiję su tikrove. Ji yra priešiška ⇨ *id* (instinktyviajai daliai) ir ⇨ *superego* (etinio supratimo daliai). Iš pradžių Froidas △ terminą vartojo kaip žodžio „savisauga" sinonimą.

egoizmas, etikos doktrina, teigianti, kad mes teikiame pirmenybę savo interesams, kad visi mūsų troškimai yra nukreipti į save. Įžymus etikos teoretikai aiškinę △, yra ⇨ *Aristotelis,* ⇨ Thomas *Hobbesas* ir ⇨ Benediktas *Spinoza.*

egzistencializmas, iracionalistinė filosofijos kryptis, požiūris, kad laisvas individas egzistuoja absurdiškoje arba beprasmėje visatoje. Egzistencialistai teigia, kad filosofija turi prasidėti nuo konkrečios tokio pasaulio individo padėties, kad žmonės – dėl visko atsakingi, kad jų veiksmus galima vertinti tik pagal tai, kiek tie veiksmai veikia kitus. Visi sąmoningi individai gali suprasti ar intuityviai suvokti savo egzistenciją ir laisvę. Jie negali leisti, kad jų pasirinkimo teisę kas nors varžytų, netgi argumentai arba moralė. Ši laisvė veda pažiūros apie nebūtį (⇨ *niekas*) link, tai gali sukelti rūpestį arba baimę. △ turi daug variantų. △ pradžia siejama su danų filosofo ⇨ *Kierkegaardu,* kuris etikoje ir krikščionių tikėjime pabrėžė pasirinkimo laisvės svarbą. Tarp įžymių egzistencialistų – vokietis ⇨ Martinas *Heideggeris* ir prancūzas ⇨ Jeanas Paulis *Sartre'as.*

egzistencija (*filosofijoje*), tai, kas bendra visiems, kas yra. Kaip ir ⇨ *būtis,* △ yra pagrindinė metafizikos sąvoka. Kai kurios egzistencializmo atmainos „egzistenciją" ir „būtį" supriešina; arba priešina △ ir ⇨ *esmę* (pvz., Tomas Akvinietis).

Vid. amžių ir racionalistinė metafizika △ suvokia kaip tobulybę. ⇨ *ontologinis argumentas:*

Dievas yra tobulas; △ yra tobulybė; todėl Dievas egzistuoja būtinai – priklausomai nuo to, ar △ yra predikatas, ar savybė, kurią neigė vokiečių filosofas Immanuelis Kantas.

Gyvybė visatoje egzistuoja tik todėl, kad anglies atomas pasižymi tam tikromis išskirtinėmis savybėmis.

egzistencija

James Hopwoodas Jeans (1877–1946), anglų matematikas „Paslaptingoji Visata“ (*Mysterious Universe*)

---

egzobiologija, mokslas, tiriantis Visatos gyvybės formas, esančios už Žemės ribų ir nežemiškos aplinkos poveikį Žemės organizmams.

egzorcizmas, daugelio religijų, ypač pirmykščių, praktikuojamos piktosios dvasios išvarymo apeigos. Iš krikščionių bažnyčių jas turėjo katalikai ir sekmininkai.

Ehrenfelsas Christianas von (1859–1933), austrų filosofas ir psichologas, kuris, norėdamas paaiškinti suvokimo vientisumą ir pastovumą, 1890 įvedė ⇨ *geštalto* sąvoką. Pvz., ratas išlieka ratu, nors jo dydis arba spalva keičiasi. Tą visumą, kuri išlaiko savo požymius, nors visos jo dalys pakinta, jis pavadino *Gestalt* (geštaltu), o jos ypatingą savybę – ***geštalto savybe.*** Jo idėjos geštaltpsichologijos pradžiai buvo reikšmingos.

Eid ul-Adha, musulmonų šventė, kuri vyksta per ⇨ *chadžą,* arba kelionę į šventąją Meką. Ji primena Abraomo nuolankumą Alacho valiai, kai šis liepė jam paaukoti sūnų ⇨ *Izmaelį.*

Eid ul-Fitras, musulmonų šventė po pasninko mėnesio ⇨ *ramadano.*

eidžizmas, pagyvenusių žmonių diskriminavimas įdarbinimo, pensijų, apgyvendinimo ir sveikatos apsaugos klausimais.

Su eidžizmu kovojančiai Amerikos pensininkų asociacijai priklauso 30 mln. narių. 1988 panaši organizacija buvo įkurta ir D. Britanijoje. JAV ši organizacija pasiekė, kad būtų priimti įstatymai, draudžiantys darbdaviams diskriminuoti vyresnio amžiaus žmones, pvz., draudžiama nepriimti į darbą arba atleisti iš darbo žmones nuo 40 iki 79 metų, pabloginti jų darbo sąlygas arba sumažinti atlyginimus.

Eigenas Manfredas (g. 1927), vokiečių chemikas, tyręs ypač sparčiai vykstančias chemines reakcijas (tokias, kurios užtrunka mažiau kaip 1 milisekundę). Po 1954 jis parengė būdus, kuriais labai trumpus energijos protrūkius galima būtų panaudoti tirpalams, suardyti jų pusiausvyrą, bei sudaryti galimybes tirti tokias momentines reakcijas, kaip vandens susidarymas ir skilimas. Nobelio chemijos premija (1967; kartu su anglų chemikais George Porteriu ir Ronaldu Norrishu, 1897–1978).

Einsteinas Albertas (1879–1955), JAV fizikas, gimęs Vokietijoje, suformulavęs ⇨ *reliatyvumo* teoriją, pasireiškęs ir radiacinės fizikos bei termodinamikos srityse. 1905 jis paskelbė specialiąją reliatyvumo teoriją, o 1915 – bendrąją reliatyvumo teoriją. 1921 gavo Nobelio fizikos premiją. 1953 paskelbė paskutinę pagrindinių dėsnių, kuriais valdoma Visata, koncepciją; joje bendrais bruožais išdėstyta ⇨ *bendroji lauko teorija.*

Dievas yra neišaiškinamas, tačiau jis nėra piktavališkas.

Albertas Einsteinas

Pastaba, pareikšta 1921 Prinstono universitete, vėliau ji buvo išraižyta virš židinio Puikiosios salės bendrajame kambaryje (Matematikos institute)

Gimė Ulme, Viurtemberge, Vokietijoje, su tėvais gyveno Miunchene, po to Italijoje. Po mokslų politechnikos mokykloje Ciuriche, tapo Šveicarijos piliečiu ir patentų inspektoriumi Berne. Panaudodamas laisvą laiką, Ciuriche jis įgijo filosofijos daktaro laipsnį. 1909 tapo universiteto teorinės fizikos dėstytoju. 1911 dėstė Prahos, 1912 Ciūricho universitetuose. 1913 užėmė specialiai jam įkurtą direktoriaus postą Kaizerio Vilhelmo fizikos institute Berlyne. Kai naciai pašalino jį iš šių pareigų, 1933 emigravo į JAV ir tapo Prinstono universiteto, Nju Džersio valstijoje, matematikos profesorium bei Aukštesniųjų studijų instituto nuolatiniu nariu. Per Antrąjį pasaulinį karą dirbo JAV karinio jūrų laivyno artilerijos valdyboje.

Eisai (1141–1215), japonų budistų vienuolis, supažindinęs Japoniją su Kinijos religija ⇨ *dzenbudizmu* ir arbata bei įkūręs ⇨ *rinzai* mokyklą.

Eysenckas Hansas Jurgenas (g. 1916), vokiečių kilmės britų psichologas, Londono universiteto nusipelnęs profesorius, buvęs Psichiatrijos instituto (Maudsley ir Bethlem karališkųjų ligo-

nių) psichologijos skyriaus direktorius. △ daug padarė tirdamas ⇨ *asmenybę* ir jos testus. Jis sukūrė Maudsley asmenybės inventorizacijos testą neurotiškumui, emociniam labilumui ir ⇨ *ekstraversijai* matuoti. Šis šiek tiek pakeistas testas, vadintas Eysencko asmenybės inventorizacija, plačiai paplito. Tyrė emocionalumą, oparantinį sąlygojimą, ⇨ *elgesio terapiją* ir socialinę nuostatą. Jo požiūris į protinius sugebėjimus kartais būdavo ginčijamas, ypač nuomonė, kad ⇨ *intelektas* – daugiausia paveldimas ir kad jis *gali* būti genetinė bazė, paaiškinanti skirtingą ⇨ *intelekto koeficientą*. Daug ginčų kelia protinių sugebėjimų įvertinimo metodai. Jie skirtingos kultūros šalyse gali būti netikslūs. Kad protiniai sugebėjimai turi fizinį pagrindą ir yra paveldimi, △ įrodinėja remdamasis objektyviais fiziologiniais metodais, pvz., smegenų bangos matmenų pakitimais, kuriuos sukelia staigus dirgiklis. Jis yra Britanijos psichologų dažniausiai cituojamas autorius. Svarbiausi darbai: „Asmenybių dimensijos" (*The Dimensions of Personality*), 1947, „Mokslinė studija apie asmenybę" (*The Scientific Study of Personality*), 1952, „Elgesio terapija ir neurozės" (*Behaviour Therapy and the Neuroses*), 1960, „Nusikaltimas ir asmenybė" (*Crime and Personality*), 1964, „Froido imperijos pabaiga ir žlugimas" (*The Decline and Fall of the Freudian Empire*), 1985, bei keletas knygų masiniam skaitytojui.

Eizenšteinas Sergejus Michailovičius (1898–1948), Rusijos kino režisierius, vienas iš kino teorijos pradininkų. Filmo montažą (kadrų sugretinimą, siekiant sukurti ypatingą poveikį) jis panaudojo kaip propagandos priemonę, pvz., 1925 filme „Šarvuotis Potiomkinas".

SSRS diktatorius Stalinas uždraudė Eizenšteino 1944–46 parengto trijų dalių epinio filmo „Ivanas Rūstusis" antrąją (ir paskutinę) dalį. Kiti jo filmai yra „Streikas", 1925, „Spalis", 1928, „Que Viva Mexico!", 1931–32, „Aleksandras Nevskis", 1938.

eklektika (*meno teorijoje*), elementų ir motyvų, paimtų iš įvairių stilių, laikotarpių ir geografinių vietovių, vartojimas. Toks laisvas stilistinių formų jungimas Anglijoje būdingas Viktorijos laikų architektūrai, pvz., J. F. Bentley suprojektuotai bizantinio stiliaus Londono Vestminsterio katedrai (1895–1903).

ekologija, mokslas, tiriantis organizmų ir jų gyvenamosios aplinkos santykius, gyvosios bei negyvosios gamtos sąveiką. Terminą 1866 pasiūlė biologas Ernstas Haeckelis.

△ tiria tiek atskirus organizmus (pvz., elgsenos ekologija, mitybos strategija), gyventojus (pvz., gyventojų dinamika) arba ištisas bendruomenes (pvz., ekosistemos rūšių konkurencija dėl išteklių arba plėšrūnų ir grobio santykiai).

Taikomoji △ domisi aplinkos valdymu ir apsauga (⇨ *aplinkos apsauga*), taip pat taršos pasekmėmis bei kontrole.

ekonometrija, matematinės ir statistinės analizės metodų laikymas ekonominiams procesams tirti. △ t. p. tikrina ekonomines teorijas bei padeda numatyti kiekybinius rodiklius.

ekonomija dėl kiekio, vidinė △ susidaro sumažėjus vidutinėms gamybos išlaidoms, kai per ilgai didėja produkcijos kiekis. Pvz., jei lengvųjų automobilių gamintojas galėtų pagaminti per metus 100 000 automobilių, gamybos išlaidos vienam automobiliui būtų 5000 svarų; bet jei jų gamintų per metus 200 000, išlaidos vienetui būtų 4 000 svarų. △ aprėpia technines, finansinės, vadybos ir rizikos ekonomikos sritis.

ekonomika, vienas iš visuomenės mokslų apie gamybą, paskirstymą ir turto vartojimą. Ją sudaro 2 šakos ⇨ *mikroekeonomika,* tirianti pavienius gamintojus, vartotojus ar rinką, bei ⇨ *makroekonomika,* tirianti visą ekonomiką arba dideles jos dalis (ypač apmokestinimą ir visuomenines išlaidas).

△ tiria, kaip tam tikra visuomenė paskirsto išteklius prekėms gaminti bei paslaugoms vartoti ir šį procesą tvarkančius mechanizmus bei principus. △ siekia pritaikyti mokslinius metodus ūkio raidai ir juos iš anksto išbandyti. Svarbiausi du dalykai: efektyviai paskirstyti turimus išteklius ir šiuos ribotus išteklius suderinti su iš esmės neribotu prekių bei paslaugų troškimu. △ analizuoja gamybos proceso ekonominio efektyvumo sudedamąsias dalis, jų reikšmę praktinei politikai, tiria prieštaringą išteklių paklausą bei pasekmes, kai kokį nors pasirinkimą padaro asmenys, įmonės ar vyriausybės.

Mikroekonomikos ir makroekonomikos metodai dažnai susipina. Ekonomiškai priklauso ir ⇨ *ekonometrika,* matematikos ir statistikos metodais analizuojanti ekonominius ryšius.

Šiandien vis sudėtingesni ekonometriniai metodai naudojami ekonomikai prognozuoti. Vieni iš šios △ srities pradininkų yra ⇨ *Frischas* ir ⇨ *Kantorovichius.*

Didieji ekonomistai

gyvenimo metai	*vardas ir pavardė*	*pagrindinis paskelbtas veikalas*
1723–1790	Adamas Smithas	*Tautų turtas (The Wealth or Nations)*, 1776
1766–1864	Thomas Maltusas	*Apybraiža apie populiacijos principą (Essay on the principle of Population)*, 1798
1772–1823	Davidas Ricardo	*Politinės ekonomikos principai (Principles of Political Economy)*, 1817
1818–1883	Karlas Marxas	*Kapitalas (Das Kapital)*, 1867–95
1834–1950	Léonas Walrasas	*Grynosios politinės ekonomikos elementai (Elements d'économie politique pure)*, 1874–77
1842–1924	Alfredas Marshallas	*Ekonomikos principai (Principles of Economics)*, 1890
1883–1946	Johnas Maynardas Keynesas	*Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija (The General Theory of Employment, Interest and Money)*, 1936
1883–1950	Josephas Schumpeteris	*Kapitalizmas, socializmas ir demokratija (Capitalism, Socialism and Democracy)*, 1942
g. 1908	Johnas Kennethas Galbraithas	*Turtinga visuomenė (The Affluent Society)*, 1958
g. 1912	Miltonas Friedmanas	*Infliacija: priežastys ir pasekmės (Inflation: Causes and Consequences)*, 1953

Žmogus gyvas ne vien bendruoju nacionaliniu produktu.

ekonomika
Paulas Samuelsonas, 1915, JAV ekonomistas ir žurnalistas
Economics, 1948

△ priklausomai nuo tikslų yra arba ***pozityvinė,*** kai objektyviai ir moksliškai aiškina, kaip ji veikia, arba ***normatyvinė,*** kai pateikiami nurodymai bei rekomendacijos, kaip pašalinti pastebėtas negeroves. Tačiau beveik visų ekonomistų formuluotės turi vertės apibrėžimą.

Vienas iš pirmųjų ⇨ *klasikinės ekonomikos teorijos* kūrinių buvo Adamo Smitho „Tautų turtas" (*The Wealth of Nations*), 1776. ⇨ Alfredas *Marshallas* buvo ⇨ *neoklasikinės politinės ekonomikos* kūrėjas. ⇨ Johnas Maynardas *Keynsas* kritikavo neoklasikinės ekonomikos teoriją dėl to, kad ši analizavo viso ūkio produkciją ir užimtumą. ⇨ Miltonas *Friedmanas* iš naujo apibrėžė neoklasikinius makroekonomikos principus.

Kiti svarbiausi mąstytojai buvo ⇨ Davidas *Ricardo,* ⇨ Thomas *Malthusas,* ⇨ J. S. *Millis,* ⇨ Karlas *Marksas* ir ⇨ Vilfredas *Pareto.*

ekonomikos plėtra, visų prekių ir paslaugų gamybos didėjimas, per metus paprastai nustatomas bendrojo vidinio produkto arba bendrojo nacionalinio produkto padidėjimu procentais. Šis dydis gerina bendrąjį pragyvenimo lygį (arba jį blogina, jei △ yra neigiama).

ekonominė bendrija, savarankiškų valstybių organizacija, sudaryta prekybai remti.

ekonominė problema, ūkio problema, nes poreikiai – begaliniai, o ištekliai – nepakankami. Todėl išteklius reikia geriausiai paskirstyti konkuruojančioms jų panaudojimo kryptims. △ sprendžia ekonomikos mokslas.

ekonominis ciklas, ***verslo ciklas, biznio ciklas,*** laikotarpis, apimantis ekonominės veiklos pakilimą ir nuosmukį, kurie matuojami pagal šalies nacionalines pajamas. Pagal Keyneso ekonomikos sistemą, viena iš svarbiausių vyriausybės užduočių yra kuo labiau sulyginti △ pakilimus ir nuosmukius ir iki minimumo sumažinti pertempimą ir sąstingį. Tai dažniausiai daroma nustatant palūkanų normas ir vyriausybės išlaidas.

ekosistema, ⇨ *ekologijos* terminas tam tikros teritorijos gyvų organizmų ⇨ *bendrijų* ir negyvosios gamtos ryšiams nusakyti. Ekosistemos rūšių santykiai paprastai sudėtingi ir gerai subalansuoti, todėl bet kurios rūšies pašalinimas gali būti pražūtingas.

Pvz., pašalinus svarbiausius plėšrūnus, △ gali sunykti, nes žoliaėdžiai sunaikintų ganyklas.

Ekosistemos energiją ir maisto medžiagas organizmai naudoja tam tikru nuoseklumu (⇨ *mitybos grandinė*): augalai paima iš dirvožemio ar vandens maisto medžiagų ir fotosintezės pagalba paverčia jas energija. Energiją ir maistą įsisavina žolėdžiai, ėdantys augalus, o mėsėdžiai minta žolėdžiais. Maisto medžiagos grįžta į dirvą, kai suyra mėšlas ir žuvę organizmai. Taip baigiasi cik-

las, turintis lemiamos reikšmės △ stabilumui ir gyvybingumui.

ex cathedra (lotyn. „iš sosto“), terminas, reiškiantis popiežiaus potvarkį, privalų visiems katalikams. Dėl jo teisingumo nediskutuojama.

ekskomunika, atskyrimas nuo bažnyčios tų, kurie jai nusižengė. Ekskomunikuotasis praranda teises ir privilegijas. △ praktikuoja daugelis bažnyčių. Katalikų bažnyčia buvo ekskomunikavusi Anglijos karalius Džoną, Henriką VIII ir Elžbietą I.

ex parte (lot. – vienpusiškai), teisės terminas, reiškiantis, kad potvarkis buvo priimtas išklausius tik vieną šalį, tą, kuri kreipėsi su pareiškimu, pvz., teismo nutarimas *ex parte.* Be to, šį terminą galima pavartoti teismų procesų protokoluose pažymint kieno vardu buvo kreiptasi su pareiškimu.

eksperimentas (*moksle*), praktinis bandymas, norint pagrįsti teoriją ar jų sistemą. Nors kai kurie △ gali tik pagausinti informaciją apie tiriamą ir jau gerai suprantamą dalyką, kiti gali būti ypač svarbūs naujai teorijai patvirtinti arba ilgai skelbtoms nuomonėms sugriauti.

Ypač svarbūs △ atlikimo metodai bei santykiai tarp sumanymo ir jo vertės. Apskritai △ vertingiausias tada, kai galintys paveikti jo rezultatus veiksniai yra itin kontroliuojami. Dėl to dauguma △ daromi atitinkamoje aplinkoje, pvz., laboratorijoje ar klinikoje.

eksperimentinė archeologija, senovinių technologijų ir elgsenos atkartojimas, norint iškelti hipotezes ir jas patikrinti faktiniais archeologijos duomenimis. Eksperimentai gali skirtis savo mastu – nuo senovinių įrankių kopijavimo, siekiant išsiaiškinti, kaip jie buvo gaminami bei vartojami, jų efektyvumą, iki ištisų kaimų statybos bei senovės gyvensenos atkartojimo palyginti ilgą laiką (mėnesį ar daugiau).

eksperimentinė psichologija, ⇨ *psichologijos* šaka, mąstymo procesų ir elgsenos tyrimui naudojanti mokslinius metodus.

Apima daugelį sričių: ***žmonių ir gyvulių mokymą*** – mokymosi teorijos apibūdina, kaip mokantis keičiasi elgesys; ***pažinimą,*** kur tiriamos tokios funkcijos kaip pojūtis, dėmesys, atmintis ir kalba; ***fiziologinę psichologiją,*** kuri sieja pažinimą su įvairiomis nervų sistemos sritimis. ⇨ ***Dirbtinis intelektas*** reiškia pažinimo procesų, pvz., kalbos, uždavinių sprendimo, imitaciją kompiuteriu.

ekspertinė sistema, kompiuterinė programa, teikianti patarimus, pvz., ligos diagnozavimo ar įstatymo interpretavimo atvejais. Remiasi žiniomis iš žmonių atliktų ekspertizių. Turi taisyklių sistemą, padedančią surasti kurios nors problemos sprendimą. △ yra ⇨ *dirbtinio intelekto* forma.

ekspresionizmas, dailės, skulptūros ir literatūros stilius, išreiškiantis vidines emocijas; XX a. pradžios Š. ir Vid. Europos meno sąjūdis. Ekspresionistai turėjo polinkį deformuoti ar perdėti natūralią išvaizdą, kad sukurtų vidinio pasaulio atspindį; norvegų dailininko Edvardo Muncho 1893 paveikslas *Šauksmas* (*Skriket*), turbūt žymiausias △ pavyzdys. Tarp ekspresionistų rašytojų buvo Augustas Strindbergas ir Frankas Wedekindas.

Kiti žymesni menininkai ekspresionistai buvo James Ensoras, Oskaras Kokoška ir Chaimas Soutine'as. Su △ buvo susijusios grupės *die Brücke* ir *der Blaue Reiter.* △ kryptis Vokietijos mene dar stipriau pasireiškė po Pirmojo pasaulinio karo, ypač Maxo Beckmanno bei Georgo Groszo kūryboje.

ekstazė, didžiausio susižavėjimo ar susijaudinimo būsena, kai išnyksta savęs suvokimas. Būdinga ⇨ *misticizmui,* dvasiniam ar estetiniam pergyvenimui ir ⇨ *šamanizmui.* Induistams, ypač jogams, △, arba *bhava,* yra dvasinio tobulėjimo būdas.

ekstradicija (*teisėje*) perdavimas, kai viena valstija ar valstybė perduoda kitai asmenį, kaltinamą kriminaliniu nusikaltimu toje valstijoje ar valstybėje, kuriai šis asmuo perduodamas.

Dviejų valstybių △ dažniausiai tvarkoma pagal atitinkamą sutartį. Šalys paprastai neleidžia taikyti △ už politinius nusižengimus ar už nusižengimą, kuris nelaikomas nusikaltimu, netgi jei prašančioje šalyje tai yra nusikaltimas.

ekstrasensorinis suvokimas, suvokimo forma, neturinti nieko bendra su žinomais jutimo procesais. Pagrindinės jo formos: ***aiškiaregystė*** (intuityvus suvokimas arba įvykių bei situacijų vizija ne per pojūčius), ***išankstinis žinojimas*** (sugebėjimas numatyti įvykius), ***telepatija,*** arba minčių perdavimas (žmonių bendravimas, nenaudojant jokių matomų, apčiuopiamų ar girdimų priemonių). Tačiau visa tai nėra patikimai įrodyta moksliniais tyrimais. Žmogus, turintis △, vadinamas ***ekstrasensu.***

ekstraversija, tipologinė individo savybė, aprašyta ⇨ *Jungo,* o vėliau ⇨ *Eysencko.* Tipiškas ekstravertas, arba *ekstravertinė* asmenybė, yra linkęs bendrauti, impulsyvus, nerūpestingas. △ priešingybė ⇨ *intraversija.*

ekumeninis judėjimas, judėjimas už įvairių krypčių krikščionių bažnyčių susijungimą. Prasidėjo XIX a., kai išplito misijos Afrikoje ir Azijoje, kur europiečių tikėjimo skirtumai buvo nesuprantami. Judėjimui impulsą davė poreikis vienytis prieš krikščioniškose šalyse plintančią laisvamanybę ir kitų tikybų, pvz., islamo, pavojus. 1948 buvo įkurta ***Pasaulinė bažnyčių taryba.***

ekumeninis patriarchas, nominalusis Rytų, arba Stačiatikių, bažnyčios vadovas, Stambulo (Konstantinopolio) patriarchas. 451 buvo pripažinta, kad Konstantinopolio vyskupas turi tokias pat teises kaip ir Romos vyskupas. VI a. jis pirmą kartą buvo pavadintas „patriarchu". △ pareigos išliko iki šiol, bet jo valdžia yra ribota ir iš esmės galioja tik Graikijos ir Turkijos stačiatikių bažnyčioms.

ekumeninis susirinkimas, ***visuotinis susirinkimas,*** viso pasaulio Krikščionių bažnyčios vadovų susirikinimas doktrinai nustatyti ar patikslinti. Jos privalomos visiems tikintiesiems. Septynis tokius susirinkimus Rytų ir Vakarų bažnyčios laiko ekumeniniais, Katalikų bažnyčia pripažįsta tokiais dar 14.

Exodus, antroji Senojo Testamento knyga, ⇨ *Išėjimo knyga.*

elastingumas (*ekon.*), priemonė įvertinti, koks vieno kintamojo pokytis dėl kito kintamojo pokyčio. Pvz., jei sviesto kaina sumažinama 10 proc., o paklausa padidėja 20 proc., △ lygus dviem. Tokie skaičiavimai naudojami tikrinant, kaip kainų ir pajamų pokyčiai veikia pasiūlą bei paklausą. Yra ir neelastingų prekių, pvz., vanduo; jo paklausa lieka tokia pat, net jeigu kaina itin pakinta.

Eldoradas, tik iš legendų žinomas aukso miestas, esąs kažkur tarp Orinoko ir Amazonės upių, kurio buvimu XVI a. tikėjo ispanai bei kiti europiečiai.

Elėjos mokykla, ***elėjiečiai,*** filosofų Parmenido ir jo pasekėjo Zenono Elėjiečio (Elėja – graikų kolonija P. Italijoje), gyvenusių prieš Sokratą, mokykla V a. pr. Kr. pradžioje. Jie mokė, kad būtis yra viena ir nekintama, o tai, ką patiriame pojūčiais – tik iliuzija.

Elėjiečių mokymą toliau plėtojo Melisas iš Samo salos. Elėjiečiu dažnai laikomas ir ⇨ *Ksenofanas* iš Kolofono.

Elektra, graikų legendų personažas – ⇨ *Agamemnono* ir ⇨ *Klitaimnestros* dukra, ⇨ *Oresto* ir Ifigenijos sesuo. Kai Klitaimnestra nužudė Agamemnoną, △ atkeršijo motinai – ją nužudė. Šį mitą panaudojo graikų dramaturgai Aischilas, Sofoklis ir Euripidas – △ tapo jų tragedijų heroje. Euripido tragedijoje ji nužudo Klitaimnestrą drauge su Orestu.

elektromagnetinė jėga, viena iš keturių pagrindinių gamtos jėgų; kitos trys: gravitacinės traukos, stipriosios sąveikos ir silpnosios sąveikos jėgos. △ perduoda elektromagnetinio lauko energijos kvantai fotonai.

elektros traukulių terapija, ***elektrošokas,*** ⇨ *depresijos,* ⇨ *maniakinės depresijos,* o kartais ⇨ *šizofrenijos* gydymo metodas. Į smegenis paleidžiama elektros srovė, kuri sukelia konvulsijas. Kartu sukeliama dirbtinė anestezija, duodama raumenų atpalaiduojančių vaistų. Dėl △ efektyvumo ir naudos yra daug prieštaringų nuomonių, kadangi gydymas ja gali išsekinti organizmą, ligonis gali prarasti atmintį, nesugebėti sukaupti dėmesio. Kaip ten bebūtų, △ išgelbėjo tūkstančius ligonių nuo savižudybės.

elementarioji dalelė (*fizikoje*), subatominė dalelė, nesudaryta iš smulkesnių; ją galima laikyti vienu iš pagrindinių materijos elementų. Yra trys △ grupės: kvarkai, leptonai ir kalibravimo bozonai.

Elena (apie 248–328), ***šv. Elena,*** šventoji; buvo romėnų imperatorė, Konstantino Didžiojo motina, perėjusi į krikščionybę. Pagal legendą ji surado tikrąjį Jėzaus kryžių Jeruzalėje. Jos šventė švenčiama rugpjūčio 18 d.

eleusinijos, sen. graikų religinės iškilmės deivių ⇨ *Demetros,* ⇨ *Persefonės* ir dievo ⇨ *Dioniso* garbei. Jos vykdavo Eleusino mieste (netoli Atėnų) deivės Demetros šventyklos teritorijoje. Demetra buvo graikų javų deivė.

elgesio terapija, psichoterapijos metodai, kuriais koreguojamas žmogaus elgesys. Remiamasi elgesio teorijomis arba ⇨ *mokymosi teorija.* Gydoma ⇨ *fobijos,* ⇨ *įkyriosios būsenos,* lytinio gyvenimo ir bendravimo problemos. Šių sutrikimų simptomai traktuojami kaip blogai išmokti elgesio modeliai, kuriuos pacientas gali pamiršti. Pa-

vyzdžiui, gydant fobiją, pacientas pamažu maždaug per dvidešimt seansų įvedamas į baimę keliančią padėtį, kol baimė pastebimai sumažėja. Šis gydymo metodas vadinamas desensibilizacija. Taikomi ir kiti metodai, pvz., aversija (netinkamas elgesys susiejamas su nemaloniais stimulais, pvz., su lengvu elektros šoku), ⇨ *sąlyginio reflekso* ugdymas (elgesys formuojamas paskatinimais ir bausmėmis arba specifiniais metodais, kaip kad varpelio ir kamšalo metodas naktiniam šlapinimuisi sustabdyti – varpelis garsiai suskamba, jei pacientas šlapinasi į lovą).

elgetaujantieji vienuoliai, religinių ordinų nariai, gyvenantys iš išmaldų. Yra keturi Romos katalikų bažnyčios △ ordinai: pranciškonai, dominikonai, karmelitai ir augustinai. Panašių ordinų turi ir budistai.

elgetavimas, išmaldos, paprastai pinigų ir maisto, prašinėjimas. Draudžiamas daugelyje Vakarų šalių, o buv. SSRS už △ buvo baudžiama. Viduriniuose Rytuose ir Azijoje duoti išmaldą dažnai laikoma religine pareiga.

Anglijoje nuo XIV a. minimi įstatymai prieš △, draudžiantys prašyti išmaldos vieškeliuose, demonstruoti ligas ir negalias, siekiant išmaldos, versti vaikus elgetauti arba siuntinėti prašymus su melagingais teiginiais. XX a. devintajame dešimtmetyje didžiausiuose Britanijos miestuose vėl pasirodė elgetų: dažnai jauni benamiai būdavo baudžiami pagal 1824 įstatymą dėl valkatavimo. Iki 1990 buvo registruojama mažiausiai 60 kaltinimų pagal šį įstatymą kas savaitę; raginta tą įstatymą atšaukti.

Eliade Mircea (g. 1907), vengrų kilmės filosofas ir religijos antropologas. Jis yra religijos fenomenologijos mokyklos, kuri nagrinėja antropologinius duomenis, susijusius su religiniais reiškiniais, vadovas. Padarė didelę įtaką kitiems, jo įtaka yra labai plati, o tyrinėjimai įgalino iš naujo įvertinti anksčiau nenagrinėtus religinius reiškinius, pvz., šamanizmą, daugelį religijos istorijos ir praktikos aspektų. Svarbiausios knygos: „Nuo primityvizmo iki *dzenbudizmo*: religijos istorijos tematinis vadovas" (*From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religion*) ir „Lyginamosios religijos modeliai" (*Patterns in Comparative Religion*).

Ely'is Richardas Theodore'as (1854–1943), JAV ekonomistas, vienas pirmųjų ėmęs propaguoti vyriausybės kišimąsi į ekonomiką, centrinį planavimą ir darbo jėgos organizavimą. 1881 tapo Johno Hopkinso universiteto politinės ekonomijos profesoriumi, 1885 su kitais įkūrė Amerikos ekonomikos asociaciją. 1892 tapo Viskonsino universiteto Ekonomikos fakulteto dekanu ir buvo juo, kol 1925 šis fakultetas buvo sujungtas su Š. Vakarų universiteto fakultetu.

△ gimė JAV Ripley vietovėje prie Niujorko, mokėsi Kolumbijos apygardos universitete, 1879 Heidelbergo universitete įgijo filosofijos daktaro laipsnį. 1933 nustojo profesoriauti.

Elijas (apie IX a. pr. Kr. vidurį), Senajame Testamente – žydų pranašas, gyvenęs izraelitų karalių Ahabo ir Ahazijo laikais. Kilęs iš Gileado. Nugalėjo ⇨ *Baalo* pranašus. Sakoma, kad viesulas jį ugnies vežime gyvą nunešęs į dangų. Judėjai tiki, kad △ grįšiąs į žemę paskelbti Mesijo atėjimo.

Eliotas Charles Williamas (1834–1926), JAV pedagogas, padėjęs nustatyti šių laikų JAV aukštojo mokslo reikalavimus. Nuo 1865 Masačiusetso Technologijos instituto profesorius, nuo 1869 Harvardo universiteto prezidentas. Juo buvo iki 1909. Pertvarkė universiteto koledžus, doktorantūrą ir profesinį mokymą, suvienodino programas ir priėmimo sąlygas.

Eliotas gimė Bostone, mokėsi Harvarde; matematikos ir chemijos specialistas, labiausiai išgarsėjęs reforma.

Eliotas T(homas) S(tearnsas) (1888–1965), JAV poetas, dramaturgas ir kritikas, nuo 1915 gyvenęs Londone. Jo pirmoji poezijos knyga „Prufrokas ir kiti pastebėjimai" (*Prufrock and Other Observation*), 1917, pagarsėjo naujomis poezijos formomis ir ritmais. Svarbiausios eilių knygos: „Bevaisė žemė" (*The Waste Land*), 1922, „Tuščiaviduriai žmonės" (*Hollow Men*), 1925, ir „Senojo oposumo knyga apie miklias kates" (*Old Possum's book of Practical Cats*), 1939. Iš jo pjesių išsiskiria „Žmogžudystė katedroje" (*Murder ir the Cathedral*), 1935, ir „Kokteilių vakarėlis" (*The Cocktail Party*), 1949. Svarbus kritikos darbas – „Šventoji giria" (*The Sacred Wood*), 1920. 1948 apdovanotas Nobelio literatūros premija.

△ gimė Sent Luise, Misurio valstijoje, išsilavinimą įgijo Harvarde, Sorbonoje ir Oksforde. 1915 apsigyveno Londone, 1927 tapo Britanijos piliečiu. Kurį laiką buvo banko tarnautojas, vėliau skaitė paskaitas bei pradėjo dirbti *Faber & Faber* kompanijos leidykloje. 1922–39 dirbdamas įtakingo literatūrinio žurnalo *The Criterion* redaktoriumi, jis su didele įžvalga rašė apie ⇨ *Dantę*, ⇨ *Baudelaire'ą* ir Laforgue. Jo dėka iš naujo buvo atrasta vad. Anglų poezija ir karaliaus Jokūbo I laikų drama.

„Prufrokas ir kiti pastebėjimai" išreiškė kartos, kurią paveikė I Pasaulinis karas, nusivylimą ir sukėlė sensaciją savo eksperimentine forma ir ritmais. △ išgarsėjo parašęs itin modernią poemą *Bevaisė žemė*. Ta pati nuotaika išliko ir poemoje „Tuščiaviduriai žmonės", bet „Pelenų diena", 1930, parodė, kad požiūris į religiją pakito. 1927 jis tapo Anglikonų bažnyčios nariu. Jo „Keturiems kvartetams", 1943, būdinga religinė pasaulėjauta, ieškoma amžinosios būties. Dar parašė poetinių dramų: „Žmogžudystė katedroje" (apie Thomasą Becketą); „Koktelių vakarėlis", „Patikimas tarnautojas" (*The Confidential Clerk*), 1953; „Aukštas valstybės pareigūnas" (*The Elder Statesman*), 1958. Jo eiles *„Senojo oposumo knyga apie miklias kates"* panaudojo garsus britų kompozitorius Andrew Lloydas Webberis miuzikle „Katės", 1981. Jo kritikos darbai „Šventoji giria: esė apie poeziją" (*The Sacred Wood: Essays on Poetry*), 1920, „Mintys apie krikščionišką visuomenę" (*The Idea of a Christian Society*), 1940, ir „Pastabos apie kultūros apibrėžimą" (*Notes toward a Definition of Culture*), 1948, yra parašyti nuosaikiu tonu, pabrėžia tradicines visuomenės ir papročių vertybes. Eliotas sugalvojo du svarbius literatūros kritikos terminus: ⇨ *atsiribojimas nuo jautrumo* (*disassiocation of sensibility*) ir ⇨ *objektyvusis koreliatas* (*objective correliative*).

Aš senstu. Aš senstu.
Aš dėvėsiu paraitotas kelnes.

T. S. Eliotas
„J. Alfredo Prufrocko meilės daina"
(*Love Song of J. Alfred Prufrock*)

---

elitas, nedidelė rinktinė visuomenės dalis, turinti aukštesnę nei kitų galią, privilegijas ir statusą. Gali būti kultūros, pedagogikos, religijos, politikos (šis kartais vadinamas ⇨ *isteblišmentu,* arba „valdančiaisiais sluoksniais"). Sociologai domisi, kaip tokios mažumos įgauna ir naudoja valdžią, kaip ją išlaiko, taip pat kuo △ skiriasi nuo kitų visuomenės sluoksnių.

Eliziejus, sen. graikų mitologijoje kitas Palaimintųjų salų pavadinimas. Ten dievai po mirties siųsdavo to nusipelniusius žmones palaimingai gyventi. Vėliau taip vadinta ⇨ *Hado* dalis.

Ellis (Henry) Havelockas (1859–1939), anglų psichologas ir rašytojas. Parašė daug darbų lyčių psichologijos klausimais, tarp jų 7 tomų „Lyčių psichologijos tyrimus" (*Studies in the Psychology of Sex*), 1898–1928. Be to, △ buvo literatūros kritikas ir eseistas.

Eltonas Charles (1900–1991), britų ekologas. Gyvūnų ir augalų rūšių jų natūralioje aplinkoje bei gyvūnų elgsenos, sudarančios sudėtingos jų gyvensenos dalį, tyrimų pradininkas. Apibūdino ⇨ *mitybos grandinės* sąvoką, anksti pradėjo rūpintis gamtos apsauga, 1949 padėjo įkurti Gamtos apsaugos tarybą, 1949–56 buvo jos narys. Itin domėjosi, kaip perkeltos rūšys veikia ekologinę sistemą.

Svarbesnės knygos: „Gyvūnų ekologija ir evoliucija" (*Animal Ecology and Evolution*), 1930; „Gyvūnų bendruomenės modelis" (*The Pattern of Animal Communities*), 1966.

Elzbieta, ***Elžbieta,*** pasak Naujojo Testamento, Jono Krikštytojo motina, Jėzaus motinos Marijos pusseserė. Netrukus po apreiškimo Marija nuėjo jos aplankyti. Lankydama giedojo šlovinančią giesmę, vėliau pavadintą *Magnificat.*

emancipacija, paleidimas iš nelaisvės (iš pradžių △ terminas vartotas tik kalbant apie vergus); dabar △ dažnai vadinamas išsilaisvinimas nuo bet kokios priklausomybės. XIX–XX a. pasikeitus moterų socialiniam, ekonominiam ir politiniam vaidmeniui, kartais ši kaita vadinama „moterų emancipacija" (⇨ *moterų judėjimas*).

1829 Jungtinėje Karalystėje Katalikų △ aktas atleido katalikus nuo pilietinio neveiksnumo, numatyto ankstesnių įstatymų. 1861 buvo paskelbta Rusijos baudžiauninkų △. Prezidentas Abrahamas Lincolnas išleido 1862 įsaką, išlaisvinantį vergus, kartais vadinamą △ deklaracija; tryliktoji konstitucijos pataisa paskelbė, kad vergija visose JAV naikinama.

Emancipacijos deklaracija, ***Vergovės panaikinimo deklaracija,*** JAV prezidento A. Linkolno 1862 rugsėjo 22 d. pareiškimas per Pilietinį karą, kad nuo 1863 pradžios išlaisvinami visi tų valstijų, kurios vis dar dalyvauja maište prieš federalinę vyriausybę, juodieji vergai. Išimties tvarka vergais ir toliau palikti pasienio valstijų, ištikimų Sąjungai, juodaodžiai.

embargas, draudimas prekiauti su kita valstybe, neleidžiantis užsienio laivams įplaukti į valstybės uostus ar iš jų išplaukti.

Prekybos △ gali būti paskelbtas valstybei, pastebėjus, kad ji pažeidinėja tarptautinę teisę.

1807 buvo priimtas JAV △ įstatymas, sutrukdęs Prancūzijai ir JK sulaikyti JAV laivus, gabe-

nančius ginklus kariaujančioms Europos šalims. Pasirodė, kad △ turi ir priešingų pasekmių; pvz., taip atsitiko, kai Vid. Rytų naftos gamintojai 1974 paskelbė △ tiekti naftą V. Europai.

Emersonas Ralphas Waldo (1803–82), JAV filosofas, eseistas, poetas. Apsigyvenęs Konkorde, Masačiusetso valstijoje, jį pavertė JAV mistinio ir literatūrinio sąjūdžio ⇨ *transcendentalizmo* centru. 1836 parašė „Prigimtį" (*Nature*), kur išdėstė pagrindinius vystymosi principus, pabrėždamas pasitikėjimo savo jėgomis svarbą ir dieviškąją žmogaus sielos prigimtį. Jį išgarsino du tomai „Esė" (*Essays;* 1841, 1844). Plačiausiai iš jų žinomi „Pasitikėjimas savimi" ir „Kompensacija".

Gimė Bostone, Masačiusetso valstijoje, mokėsi Harvardo un-te, buvo unitorių dvasininkas. 1832 atsistatydino ir keliavo po Europą, susitiko su britų rašytojais Carlyle'u, Coleridge'u ir Wordsworthu. Grįžęs į Masačiusetsą 1833 apsigyveno Konkorde. Antrą kartą apsilankė Anglijoje 1847, savo įspūdžius aprašė „Anglų bruožuose" (*English Traits*), 1856. Daugelį jo eilių išspausdino literatūrinis laikraštis *The Dial.* △ parašė poemas *The Rhodora, Threnody* ir *Brahma,* vėliau – „Atstovus" (*Representative Men*), 1850, ir „Gyvenimo vadovą" (*The Conduct of Life*), 1870.

Šūvis, kurį girdėjo visas pasaulis.

Ralphas Waldo Emersonas
„Konkordo himnas" (*Concord Hymn*)

Emmerto dėsnis, matyto vaizdo, kuris išlaikomas atmintyje, dydis yra proporcingas atstumui iki paviršiaus, į kurį projektuojamas vaizdas. Dėsnis pavadintas Emilio Emmerto (1844–1911), kuris jį 1881 atrado, vardu. △ pritaikytas ir įsivaizduojamiems vaizdams, išliekantiems kurį laiką ir po to, kai dirgiklis jau pašalintas.

Esant normaliam regėjimui, dydis ir atstumas yra susiję: kuo toliau objektas, tuo akies tinklainėje mažesnis jo atvaizdas, dėl kompensacijos mechanizmo suvokiamas kaip labiau nutolęs, o ne mažas.

Kaip ir tuo atveju, kai matytas vaizdas išlaikomas atmintyje, atvaizdo dydis tinklainėje lieka toks pat, tačiau veikiant tokiam pat kompensaciniam mechanizmui, atminties vaizdas atrodo didesnis, kai matomas iš didesnio nuotolio.

Bibli.: Gregory R. L. *Eye and brain: the Psychology of Seeing,* London, 1966, ch. 9.

emocija (*filosofijoje*), dvasinė būklė, kai vyrauja jausmas, o ne protas. Vakarų kultūroje ⇨ *romantizmas* formavo požiūrį, kad protas ir jausmai amžinai kovoja, o ⇨ *klasicizmas* juos laikė viena kita papildančiomis žmogaus pusėmis ir rekomenduodavo „protingą mąstymą", emocijas siūlydamas palikti tik ypatingoms aplinkybėms.

XVIII a. škotų filosofas Davidas Hume'as teigė, kad protas yra „aistrų vergas". JAV filosofas Williamas Jamesas XIX a. paskutiniame dešimtmetyje teigė, kad △ kyla dėl emocionalaus elgesio: mums liūdna, kadangi mes verkiame, pikta, kadangi mušame, o ne atvirkščiai.

Dėka žmogaus širdies, kuri leidžia mums gyventi,
Dėka jos švelnumo, džiaugsmų ir baimės,
Man menkiausia žydinti gėlelė gali sukelti
Mintis, kurios dažnai guli pernelyg giliai ašaroms.

emocija
Wiliiamas Wordsorthas (1770–1850), anglų poetas romantikas
Odė. „Užuominos apie nemirtingumą" (*Intimations of Immortality*)

---

emocija (*psichologijoje*), stiprus jausmas; sudėtinga kūno ir dvasios būklė, sukelianti vidaus organų, veido išraiškos ir laikysenos pokyčių. Dvasinėje sferoje pagreitėja suvokimas, susijaudinimas, kartais sutrinka mintys ir prarandama nuovoka. Jaučiamas noras veikti, galimas impulsyvus elgesys.

△, priklausanti ir biologijos, ir psichologijos sričiai, kėlė daug prieštaringų minčių. ⇨ Charlesas *Darvinas* knygoje „Kaip žmogus ir gyvuliai reiškia emocijas" (*The Expression of Emotion in Man and Animals*), 1872, tvirtino, kad yra ypatingos pagrindinės emocijos, kurios pirma sukeliamos, o paskui atvirai pasireiškia elgesiu. ⇨ Williamas *Jamesas* manė priešingai, t. y. kad iš tikrųjų emocijos yra pasekmė kūno pakeitimų, kurie atsiranda suvokus ar pastebėjus kokį nors jaudinantį įvykį ar faktą. Labai panašią išvadą padarė danų fiziologas Carlas Georgas Lange'as (1834–1900). Jų požiūrį, žinomą kaip ⇨ *Jameso ir Lange'o teorija,* XX a. pradžioje itin kritikavo Walteris Bradfordas Cannonas (1871–1945) ir P. Bardo, kurie rado fiziologinių įrodymų, kad nervų sistemos ypatingas aktyvumas, atitinkantis emocinį pergyvenimą, prasideda anksčiau, negu vidaus organų ir elgsenos pakitimai. Neseniai Stanley Schachteris ir kiti iškėlė mintį, kad vidaus organų pakiti-

mai, atspindintys įvairias emocijas, yra apytikriai panašūs, bet patirtų jausmų kokybė – baimė, džiaugsmas, pakili nuotaika ir t. t. – priklauso nuo individo kognityvinio ir suvokiamojo įvertinimo to, kas aplinkoje nauja, kas griaunama, kas nepastovu.

Bibl. Frijda Nico H. *The Emotions,* 1986.

Ji... prisijungė prie nesuskaičiuojamų pulkų tamsuolių, kurie nesivadovauja nei protu, nei širdim, o žengia savon lemtin vedami lozungų.

emocija

E. M. Forsteris, 1879–1970, anglų rašytojas.
A Room with a View

---

emotyvizmas, etikos teorijos filosofinė nuostata. Emotyvistai neigia, kad moraliniai sprendimai gali būti teisingi arba klaidingi, jie tik išreiškią požiūrį arba emocinę reakciją.

Ši sąvoka pradėta vartoti XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, daugiausia dėl ⇨ A. J. *Ayerio* veikalo „Kalba, tiesa ir logika“ (*Language, Truth and Logic;* 1936) įtakos.

empatija, sugebėjimas įsijausti į mąstomą dalyką (ir visiškai suprasti), ypač į kito asmens emocinę būseną.

Empedoklis (apie 490–430 pr. Kr.), graikų filosofas ir mokslininkas. Gyveno Akrage (Agrigente), Sicilijoje. Teigė, jog Visatą sudaro keturi elementai – ugnis, oras, žemė ir vanduo; šie elementai dėl meilės ir nesantaikos amžinai kuriami, naikinami ir vėl iš naujo atkuriami. Pasak padavimo, jis nusižudė šokdamas į Etnos ugnikalnio kraterį.

empirėjus, viduramžių ir renesanso laikų sąvoka – viršutinis dangaus sluoksnis, pilnas ugnies; Dievo ir angelų buveinė.

empirizmas (*filosofijoje*), įsitikinimas, kad vienintelis pažinimo šaltinis yra jutiminė patirtis. △ abejoja metafizinėmis schemomis, grindžiamomis ⇨ *a priori* teiginiais, nesiremiančiais patirtimi. Empirizmui dažnai priešpastatomas ⇨ *racionalizmas.*

Empirizmą plėtojo XVII ir XVIII a. pradžios ⇨ Johno *Locke'o,* ⇨ George'o *Berkeley'o* ir ⇨ Davido *Hume'o* darbai, kartais vadinami britų empirikų mokykla.

enciklika, popiežiaus aplinkraštis katalikų vyskupams, visiems katalikams ar jų daliai. Manoma, kad pirmąją encikliką 1740 paskelbė Benediktas XIV, bet tik XIX a. jos paplito. Aiškinama doktrinos klausimai (pvz., smerkiama klaidos), pamokoma arba minimos sukaktys.

Garsesnės XX a. 7 dešimtmečio enciklikos: *Pacem in terris* („*Visiems geros valios žmonėms*“, popiežius Jonas XXIII, 1963), *Sacerdotalis celibatus* („*Apie dvasininkų celibatą*“, popiežius Paulius VI, 1967) ir *Humanae vitae* (popiežius Paulius VI, 1967, apie kontraceptines priemones). Enciklikos rašomos lotynų kalba ir verčiamos į kitas.

enciklopedija, informacijos knyga, aprėpianti visas žinių sritis arba kurią nors vieną. Dauguma enciklopedijų sudarytos iš straipsnių, išdėstytų pagal abėcėlę ir susietų nuorodomis. Kai kurios sudarytos teminiu principu. Jos turi rodykles, padedančias atrasti ieškomą informaciją.

Seniausioji iki šių dienų išlikusi Europos enciklopedija yra Plinijaus Vyresniojo (23–79 po Kr.) „Gamtos istorija“ (*Historia Naturalis*). Pirmoji abėcėlinė enciklopedija anglų kalba buvo „Technikos žodynas“ (*Lexicon Technicum*), kurį 1704 sudarė Johnas Harris. 1728 Ephraimas Chambersas išleido *Cyclopedia*, kur straipsnius siejo nuorodų sistema; 1743–45 ši knyga buvo išversta į prancūzų kalbą. Šis vertimas buvo pagrindas rengti *Encyclopédie*, kurią 1751–72 išleido Diderot ir d'Alembertas. Iki to laiko buvo suburta grupė ekspertų sudarytojų bei leidėjų ir 1768–71 pasirodė pirmoji *Encyclopedia Britannica.*

Tarp kitų svarbių enciklopedijų minėtina 1726 išleista Kinijos enciklopedija, vokiečių Brockhauso „Pokalbių žodynas“ (*Conversations–Lexicon*), prancūziškas „Didysis universalus XIX a. žodynas“ (*Grand Dictionnaire Universal du XIX-ème Siècle*), kurį 1866–76 išleido Pierre Larousse'as.

enciklopedistai, grupė XVIII a. Prancūzijos intelektualų, 1751–72 parengusių *Encyclopédie.* Jos leidėjai buvo ⇨ *Diderot* ir d'Alembertas, 1757 šis pasitraukė. Kiti žymesni: ⇨ *Voltaireas,* ⇨ *Rousseau* ir Holbachas.

Endimijonas (*graikų mitologijoje*), jaunas gražuolis, kurį įsimylėjo Mėnulio deivė Selena. Norėdama, kad išliktų visada jaunas, užmigdė jį amžinu miegu. Keatsas parašė poemą *Endymion* – alegoriją apie tobulybės paieškas.

Enėjas, pagal klasikinę legendą, Trojos karalaitis, tapęs senovės romėnų mitologiniu personažu. Pasak ⇨ *Homero*, buvo Anchiso ir deivės ⇨ *Afroditės* sūnus. Trojos karo metu išsaugojo gyvybę neretai dievų padedamas. Legenda, kuria remiasi Vergilijaus epinė poema „Eneida“, pasakojo

apie jo pabėgimą iš Trojos ir apsigyvenimą Lacijuje, Apeninų pusiasalyje.

Engelsas Fridrichas (1820–95), vokiečių socialinis ir politinis filosofas, ⇨ Karlo *Marxo* draugas bei bendradarbis, rengiant *Komunistų partijos manifestą,* 1848, ir kitus svarbiausius kūrinius. Vėliau jis aiškino marksizmą, pats parašė filosofijos ir istorijos kūrinių, pvz., *Šeimos, privačios nuosavybės ir valstybės kilmė,* 1884 (patriarchatą siejo su privačios nuosavybės raida), sukūrė sąvoką istorinis materializmas ir kitas. Kadangi jis rėmėsi pozityvizmo ir Darwino idėjomis, šios suteikė marksizmui mokslinį deterministinį atspalvį, padariusį įtaką sovietinei mąstysenai.

1842 Engelso tėvas pasiuntė jį į Mančesterį (Anglijoje) dirbti jų šeimai priklausančiame medvilnės fabrike; čia △ įsitraukė į čartistų judėjimą (⇨ *čartizmas*). 1844 prasidėjo jo draugystė su Karlu Marksu, trukusi visą gyvenimą; jie kartu parengė materialistinę istorijos sampratą ir 1847–48 parašė *Komunistų partijos manifestą*. Per 1848–49 revoliuciją grįžęs į Vokietiją, △ kartu su Marksu dirbo laikraštyje „Naujasis Reino žemės laikraštis" (*Neue Rheinische Zeitung*) ir kovojo barikadose Badene. Revoliucijai pralaimėjus, vėl nuvyko į Mančesterį ir visą likusį gyvenimą rėmė Markso šeimą.

Pirmoji △ knyga buvo *Darbininkų klasės padėtis Anglijoje,* 1845. 1848-ųjų pamokas jis apibendrino veikaluose *Valstiečių karas Vokietijoje,* 1850, bei *Revoliucija ir kontrrevoliucija Vokietijoje,* 1851. Mirus Marksui, △ rūpinosi paskleisti jo idėjas, parengė spaudai Markso *Kapitalo* antrąjį ir trečiąjį tomus (1885 ir 1894). Nors △ savo ir Markso idėjas laikė tapačiomis, jų skirtumai tapo daugelio marksistų diskusijų objektu.

Enkidu, epinės poemos apie ⇨ *Gilgamešą* herojus – laukinis žmogus, kurį sukūrė deivė Aruru. Tapo Gilgamešo draugu. Po to, kai šis supykdė deivę Ištarę, △ susirgo ir mirė.

Enlilis, šumerų audrų ir oro dievas, Dangiškojo teismo vadovas. Grėsmingiausias jo ginklas buvo potvynis. Pasak užrašo ant akmens stulpo Ūre, būtent △ sugriovęs miestą per audrą.

enosis, judėjimas, veikiantis nuo 1930 ir siekiantis prijungti Kiprą prie Graikijos. XX a. 6-ajame dešimtmetyje ši kampanija sustiprėjo (jai vadovavo EOKA ir ją palaikė arkivyskupas Makariosas). Kai 1960 Kipras įgijo nepriklausomybę, sustiprėjo reikalavimai susijungti. 1974 ta sąjunga buvo paskelbta. Dėl to Turkija įsiveržė į Kiprą tariamai gindama turkų bendruomenę ir nuo tada sala – padalyta.

entropija (⇨ *termodinamikoje*), dydis, atomų, jonų ar molekulių lygiu apibūdinantis sistemos netvarkos būseną; kuo didesnė netvarka, tuo didesnė △. Todėl vandens garų greitai ir netvarkingai judančių molekulių △ yra didesnė nei vandens molekulių entropija, o šio △ – didesnė nei ledo molekulių.

Uždaroje besikeičiančioje sistemoje △ yra energijos, kuri netinka naudingam darbui, kiekio matas. Jei temperatūra nukristų iki nulio (-273 °C– 459,67 °F/OK), liautųsi bet koks judėjimas, sakoma, kad būtų pasiekta visiška tvarka, △ prilygtų nuliui.

Eötvösas Rolandas von (1848–1919), vengrų fizikas, žinomas savo darbais apie traukos jėgą. Baronas. Jo atradimas, kad gravitacijos ir inercijos masės yra lygios turėjo didelės įtakos Einšteino darbams. Be to, jis sukonstravo dviejų svirčių sukamąsias svarstykles – prietaisą traukos jėgos svyravimui matuoti.

epas, eiliuotas pasakojimas arba pasakojimų ciklas apie kokį žygdarbį – dažnai apie tautos atsiradimą arba tautos vienybės stiprinimą – panaudojant ir religinę arba kosmologinę tematiką. Dvi svarbios vakarietiška tradicija parašytos epinės poemos yra *Iliada* ir *Odisėja,* priskiriamos Homerui; jas tikriausiai atlikdavo dalimis per puotas.

Graikai ir vėlesnių amžių kritikai, kurie laikė Homero epą aukščiausia poezijos rūšimi, įvedė *antrinio epo* žanrą. Jam priklausė Vergilijaus *Eneida,* Tasso *Išvaduotoji Jeruzalė,* Miltono *Prarastasis rojus.* Autoriai bandė pranokti Homerą, dažnai rašė mecenato užsakymu ar politiniais tikslais. Epu vadinami ir kitų tradicijų eiliuoti pasakojimai: anglosaksų *Beowulf,* suomių *Kalevala,* indų *Ramajana* bei *Mahabharata,* šumerų ⇨ *Gilgamešo* epas. Visi šie △ sukurti skirtingose visuomenėse, bet dėl panašių poreikių, tad ir literatūrine prasme jie panašūs.

Epifanija, krikščionių Jėzaus apsireiškimo pasauliui šventė, švenčiama sausio 6 d., kitaip ⇨ *Viešpaties apsireiškimas.*

Epiktetas (apie 55–135), graikų filosofas stoikas, raginęs žmones būti ne savanaudiškais, o rūpintis visos žmonijos gerove. Manė, kad žmonės yra visa žinančios Apvaizdos rankose ir turėtų stengtis atlikti savo pareigą ten, kur pašaukti.

Gimė Frygijoje Hierapolyje, daug metų vergavo Romoje, galiausiai atgavo laisvę. Imperatorius Domicijanas 89 jį išvarė iš Romos.

Epikūras (341–270 pr. Kr.), graikų filosofas, ⇨ *epikūrizmo* kūrėjas. Nuo 306 pr. Kr. dirbo Atėnuose. Jo požiūris, kad visi daiktai yra sudaryti iš atomų, turėjo įtakos ir graikų, ir romėnų mąstytojams (⇨ *Lukrecijus*). Šio atomizmo pagrindu jis sukūrė pažinimo teoriją, kuri akcentuoja pojūčių vaidmenį. Epikūro etika remiasi protingu malonumu, be fizinių skausmų ir rūpesčių.

epikūrizmas, etikos sistema, pavadinta graikų filosofo ⇨ *Epikūro* vardu. Jis tvirtino, kad moralės pagrindas yra malonumas. Geriausia jį patirti be fizinio ar dvasinio skausmo. Tai galima padaryti kiek galima daugiau ribojant norus ir dažniau renkantis dvasinius, o ne kūno malonumus.

epistemologija, arba ***gnoseologija,*** filosofijos šaka, kuri tyrinėja pažinimo prigimtį ir mėgina nustatyti jo ribas. Jos pagrindiniai klausimai: kaip žmogus pažįsta tikrovę, kaip tą pažinimą patikrinti ir patvirtinti.

erastianizmas, įsitikinimas, kad bažnyčia turėtų paklusti valstybei. Pavadinimas kilo iš Thomaso Erastuso (1534–83), šveicarų–vokiečių teologo ir kalvinizmo priešininko, pavardės. Jis tvirtino, kad bažnyčiai nereikėtų duoti teisės bausti už nuodėmę pašalinimu iš jos narių.

Eratostenas (apie 276–194 pr. Kr.), graikų geografas ir matematikas, sudaręs Senojo pasaulio žemėlapį, kuriame pirmą kartą buvo pažymėtos geografinės platumos ir ilgumos linijos. Apskaičiavo Žemės apskritimo ilgį tik su kelių procentų paklaida. Tarp jo matematikos darbų yra metodai kaip sudvigubinti kubą ir kaip nustatyti pirminius skaičius (Eratosteno rėtis).

Erazmas Roterdamietis, arba ***Desiderius Erasmus Roterdamus*** (apie 1466–1536), olandų mokslininkas, filologas, rašytojas. Įžymus Renesanso epochos humanistas. Dėstė ir tyrinėjo visoje Europoje. Pirmasis 1516 išvertė iš graikų kalbos Naująjį Testamentą. Vertimas parodė, kad Vulgata (IV a. lotyniškas Biblijos vertimas) buvo parengtas ne iš pirminių šaltinių. Nors △ priešinosi dogmatizmui ir piktnaudžiavimui bažnyčios galia, neparėmė ⇨ Martyno *Lutherio* per šio konfliktą su popiežium. Populiariausias △ veikalas – filosofinė satyra „Pagiriamasis žodis kvailybei" (1509).

△ gimė Roterdame, jaunystėje buvo augustinų vienuolyno (netoli Goudos) vienuolis. Tapęs kunigu, 1495 išvyko studijuoti į Paryžių. Pirmąjį kartą į Angliją atvyko 1499 (vėliau čia lankėsi ne kartą), ir susitiko su gydytoju Thomu Linacre, politiku Thomu More, Biblijos aiškintoju Johnu Coletu. Po kurio laiko tapo Kembridžo universiteto teologijos bei graikų kalbos profesoriumi. Suredagavo šv. Jeronimo rašinius. 1519 paskelbė *Colloquia* (dialogus to meto temomis). 1521 nuvyko į Bazelį, Šveicariją, ten paskelbė Bažnyčios tėvų (ankstyvosios krikščionybės vadovų) raštus.

Erazmo premija, nuo 1958 kasmet skiriama asmenims, daug prisidėjusiems prie tarptautinio supratimo plėtros, dažniausiai socialinėje ar kultūros srityse. Tarp apdovanotųjų – ⇨ Martinas *Buberis,* ⇨ Herbertas *Readas,* ⇨ Robertas *Schumanas,* ⇨ Janas *Tinbergenas.*

erdvėlaikis (*fiz.*), erdvės ir laiko derinys; sąvoka vartojama ⇨ *reliatyvumo* teorijoje. Kurdamas reliatyvumo teoriją, Albertas Einsteinas parodė, kad laikas daugeliu atžvilgiu yra lyg papildomas erdvės matmuo (ar kryptis). Tad erdvę ir laiką galima suvokti kaip sujungtus į vieną visumą, o ne kaip du atskirus dalykus.

Pripažįstama, kad △ turi keturis matmenis – tris erdvės ir vieną laiko. Reliatyvumo teorijoje įvykiai pateikiami lyg vykstantys erdvėlaikyje. ***Bendroji reliatyvumo teorija*** vaizduoja, kaip △ iškreipia materialieji kūnai; šį poveikį mes suvokiame kaip gravitaciją.

Įprastas dalykas, kai naujos tiesos, laikytos erezijomis, galiausiai tampa prietarais.

erezija
Thomas Henris Huxley (1825–95),
anglų mokslininkas ir humanistas
„Mokslas ir kultūra" (*Science and Culture*)

---

erezija (graik. *hairesis* – atskiras tikėjimas), doktrina, prieštaraujanti priimtai nuomonei, ypač religijoje. Tarp tų, kurie Krikščionių bažnyčios įsitikinimu puoselėjo eretiškas idėjas, buvo gnostikai, arijonai, pelagininkai, montanistai, albigiečiai, lolardai ir anabaptistai.

Kaip gali būti, kad tai, kuo anglas tiki, yra erezija? Šie žodžiai prieštarauja vienas kitam.

erezija
Georgas Bernardas Shaw (1856–1950), airių
dramaturgas

Erigena, *Eriugena,* Jonas Škotas (815–877), vid. amžių filosofas. Galbūt kilme jis buvo airis. Pagal tradiciją keliavo į Graikiją ir į Italiją. Jį pasikvietė Prancūzijos karalius Karolis II (prieš 847) ir paskyrė dvaro mokyklos vadovu. Sakoma, kad jis lankėsi Oksforde, mokytojavo Malmesberyje ir kad jį nudūrė jo mokiniai. Savo filosofijos kūriniais apie kosmologiją ir likimą prieštaravo Bažnyčios doktrinai, bandė krikščionybę jungti su ⇨ *neoplatonizmu.*

ERM, santrumpa iš anglų *Exchange Rate Mechanism,* t. y. ⇨ *valiutų kursų mechanizmas.*

Erotas, sen. graikų meilės dievas, paprastai vaizduojamas berniuku su lanku ir strėlėmis. Jis buvo ⇨ *Afroditės* sūnus ir įsimylėjo ⇨ *Psichę.* △ atitinka romėnų Kupidoną.

Esaki Leo (1925), japonų fizikas. Jis 1957 atrado tunelinį efektą kietuosiuose kūnuose ir sukonstravo tunelinį diodą, vad. Esakio diodą, reikšmingą elektronikos pramonei. Nobelio fizikos premija (1972; kartu su anglų fiziku Brianu Josephsonu ir Norvegijoje gimusiu JAV fiziku Ivaru Giaveru).

eschatologija, doktrinos apie pasaulio pabaigą. ***Krikščionių eschatologijai*** rūpi šios žemės laikų pabaiga, ⇨ *Antikristas,* Jėzaus Kristaus sugrįžimas nuversti Antikristo, istorijos kulminacija – šio pasaulio sunaikinimas. Apskritai, doktrina kelia teiginio, kad laikas ir istorija baigiasi, moralinę reikšmę.

Islamo eschatologija vaizduoja, kaip žemę potvyniais ir gaisrais naikina Gogas ir Magogas, vėliau karaliauja ⇨ *Mahdi.* Po to karaliausiąs Antikristas, kurį Jėzus nugalėsiąs ir visus atiduosiąs Dievo teismui.

Aš regėjau naują dangų ir naują žemę, nes pirmasis dangus ir pirmoji žemė išnyko ir jūros taip pat nebeliko.

eschatologija
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Apreiškimas 21:1

---

esėjai, sen. žydų judėjų sekta. Ši egzistavo nuo II a. pr. Kr. iki II a. po Kr. Palestinoje, Sirijoje, netoli Negyvosios jūros. Jos nariai gyveno asketiškai, daug ko atsisakydami, nes tikėjo, kad artėja Paskutiniojo teismo diena.

Kai kurie mokslininkai mano, kad ⇨ *Negyvosios jūros pergamentų* ritinėliai, rasti 1947, yra △ atšakos kumranitų bendruomenės biblioteka. Šv. Jonas Krikštytojas galėjo būti △ bendruomenės narys.

esenai, sen. žydų judėjų sekta, kitaip ⇨ *esėjai.*

esmė, visa, kas daiktą daro tokiu, koks jis yra, be ko daikto negali būti. Filosofai dažnai skyrė nominaliąsias esmes nuo realiųjų. ***Nominalioji esmė*** yra žodžių grupė, kuri apibrėžia ⇨ *koncepciją,* arba idėją, kartais sąvoką. Taigi „arklio" sąvokos nominalioji esmė yra „tas, kas žvengia, turi karčius ir keturias kojas". ***Realioji esmė*** yra arba grupė ⇨ *universalijų,* objektyviai randamų gamtoje (jos dar vadinamos formomis; ⇨ *forma*), arba (pvz., Johno Locke'o darbuose) daikto esminė sandara, pvz., jo atominė struktūra.

Estera, Senojo Testamento personažas – persų karaliaus Asvero (Kserkso I) žmona žydė, išgelbėjusi savo tautą nuo sunaikinimo, kurį jai rengė karaliaus viziris Amanas (Hamanas). Minėdami šį įvykį, žydai ėmė švęsti džiaugsmingą Purimo šventę. Ši istorija aprašoma Senojo Testamento Esteros knygoje.

estetika, filosofijos šaka, nagrinėjanti grožio, ypač meno, prigimtį. V. Europoje kaip atskira tyrimų šaka ėmė reikštis XVIII a. viduryje.

Sen. Europoje objektą pirmasis apibūdino Platonas, jo analizę išplėtojo Aristotelis, tačiau △ terminą pirmasis pavartojo tik vok. filosofas Baumgartenas (1714–62). Šia sritimi taip pat domėjosi filosofai ⇨ Immanuelis *Kantas,* ⇨ Davidas *Hume'as,* ⇨ Bendetto *Croce,* ⇨ Johnas *Dewey's* ir ⇨ George'as *Santajana.*

estetizmas, meno doktrina, laikanti meną savaiminiu tikslu, nepripažįstanti jokios jo moralinės, religinės, politinės ar šviečiamosios paskirties. Rašytojas Theophile'is Gautier 1832 išpopuliarino doktriną *„l'art pour l'art"* („menas – menui"), kurią XIX a. viduryje perėmė simbolistai poetai ir tapytojai. △ suklestėjo drauge su ⇨ *estetizmo sąjūdžiu.* XIX a. pabaigoje Anglijoje, Vakaruose ir XX a. buvo madinga pabrėžti meno formą, o ne turinį.

Ši idėja buvo išrutuliota iš XVIII a. filosofo Immanuelio Kanto pažiūros, kad apie meną galima spręsti tik pagal jo paties kriterijus, o ne pagal ką nors kita.

Estetizmo sąjūdis, XIX a. pab. Anglijos menininkų sąjūdis, siejamas su „menas – menui" doktrina, tai yra koncepcija, kad meno kūryba yra savitikslė, susijusi vien su grožiu, bet ne su ko-

kiais nors moraliniais ar socialiniais tikslais. Su △ siejami menininkai Aubrey's Beardsley's ir Jamesas McNeilas Whistleris, taip pat rašytojai Walteris Pateris ir Oscaras Wilde'as. XIX a. Europoje „menas – menui" idėja buvo populiari, bet per du paskutinius amžiaus dešimtmečius sąjūdis taip palinko į perdėtą jausmingumą, kad susilaukė daug pajuokos. Tvirti △ kritikai buvo ⇨ Johnas *Ruskinas* ir ⇨ Williamas *Morrisas*.

eteris (*mokslo istorijoje*), tariamoji terpė, pripildanti pasaulio erdvę. Sąvoka atsirado Graikijoje ir keletą kartų buvo atgaivinta aiškinant šviesos savybes ir sklidimą. Manyta, kad šviesai ir kitokiai elektromagnetinei spinduliuotei reikia tam tikros terpės – eterio, kad jie galėtų sklisti. △ sąvokos atsisakyta, kai įsigalėjo ⇨ *reliatyvumo* teorija.

etika, ***moralės filosofija,*** filosofijos šaka, sistemingai studijuojanti dorovę. Ji nagrinėja elgesio ir gerumo teorijas, moralės terminus. △ – glaudžiai susijusi su kitais mokslais: antropologija, etologija, politikos teorija, psichologija ir sociologija.

Be dorovės žmogus yra žiauriausias ir beatodairiškiausias iš visų gyvūnų, ypač dėl apsirijimo ir seksualinių malonumų.

etika

Aristotelis (384–322 pr. Kr.), graikų filosofas „Politika"

Senovės Indijos ir Kinijos išminčiai, pvz., Buda ir Lao Dzi mokydavo žmones, kaip jie turį gyventi. Vėlesniais amžiais tai darė Jėzus ir Mahometas. Tačiau △ kaip nuoseklų mokslą V a. pr. Kr. sukūrė Graikijos filosofas Sokratas. Platonas manė, kad objektyvios teisingumo ir gerumo normos (⇨ *forma*) egzistuoja už šio pasaulio ribų. Savo kūrinyje *Nikomacho etika* Aristotelis tvirtino, kad dorà yra įgimtà ir veda į laimę, kad moralinės savybės, kaip ir kiti įgūdžiai, įgyjamos per praktiką. Kirėniečiai ir epikūrininkai buvo hedonistai, ir manė, kad svarbiausia ieškoti protingų malonumų. Stoikai rekomendavo kontroliuoti aistras ir nekreipti dėmesio į malonumus ir skausmą.

XVII a. olandų filosofas Spinoza ir anglas Thomas Hobbes'as tikėjo, kad moralę lemia sveikas protas, bet Spinozos moralės teorija grindžiama panteistine metafizika. XVIII a. Joseph'as Butleris tvirtino, kad dorà yra įgimta, o linkėjimas gera kitam ir savanaudiškumas yra linkę sutapti. Škotas Davidas Hume'as, daręs įtaką Jeremy Benthamui, tvirtino, kad moraliniai sprendimai priklauso nuo jausmų, nuo malonių ir nemalonių pasekmių.

Vokiečiui Immanueliui Kantui moralė yra pati sau tikslas, o ne išorei. Taigi geras žmogus veikia vadovaudamasis ne savanaudiškomis paskatomis ar jausmais, o pareiga – pagal kategorinį imperatyvą (pareiga paklusti absoliutiniam moralės dėsniui). Utilitarizmas, kurį XIX a. propagavo Benthamas ir išplėtojo J. S. Millis, turėjo ypač didelę įtaką socialinei politikai.

XX a. britų filosofas G. E. Moore savo reikšmingame veikale *Principia Ethica* 1903 aiškino, kad gerumo sąvoka yra paprasta ir neapibrėžiama. Prancūzų egzistencialistas Jean Paul Sartre'as išryškino pasirinkimo ir atsakomybės reikšmę. Stephenas Toulminas (1922) ir kiti etikai taikė lingvistinės analizės metodus. Tačiau, kaip ir egzistencializmas, lingvistinė analizė negalėjo atsakyti, kas yra moralė. Anglų rašytoja ir filosofė Iris Murdoch nagrinėjo santykį tarp grožio ir gėrio, o Mary Midgley bandė priartinti Aristotelio požiūrį į žmogaus prigimtį prie šių laikų, nurodydama tyrinėjimus apie gyvūnų elgesį.

Moralės filosofai vis daugiau analizuoja tokius △ klausimus kaip karas, gyvūnų teisės, abortai, eutanazija, neišsivysčiusios gyvybės moksliniai tyrimai. Neseniai atsirado speciali etikos šaka – ⇨ *medicinos etika.*

etimologija, kalbotyros šaka, tirianti žodžių kilmę. Tai daroma dviem būdais: pagal fonetines bei morfologines žodžių formas ir pagal žodžių semantiką, t. y. jų reikšmę.

Etimologiniai tyrinėjimai buvo ypač svarbūs nustatant indoeuropiečių kalbų šeimos žodžių ir jų elementų raidą. Kadangi kalbos kinta, o jų žodžiai įvairių kultūrų vartojami nevienodai, svarbu nustatyti žodžių ištakas. Norminiuose kalbos žodynuose, pvz., anglų kalbos, dažnai pateikiama ir etimologinė informacija.

etninis valymas, išvarymas jėga, kai viena etninė grupė išstumia kitą; taip serbai elgėsi per pilietinį karą (1992) „valydami" musulmoniškus Bosnijos rajonus.

Siekdami savo tikslo – sukurti Didžiąją Serbiją, ginkluoti Bosnijos serbų būriai privertė tūkstančius ne serbų – kroatų ir musulmonų – palikti savo namus, kuriuose tuoj apsigyveno serbų šeimos iš kitų buvusios Jugoslavijos rajonų. Tokią politiką lydėjo masinės žudynės ir kiti žiaurumai bei žmogaus teisių pažeidimai. Karui tęsiantis, at-

sirado įrodymų, kad didesniu ar mažesniu mastu tai darė visos konfliktuojančios pusės.

Panašią taktiką per Antrąjį pasaulinį karą naudojo naciai, o XX a. aštuntajame dešimtmetyje – raudonieji Kambodžos kchmerai.

etniškumas, žmonių jutimas, kad jie kultūros požiūriu – tapatūs; socialinis terminas, kuris iš dalies sutampa su tokiomis sąvokomis kaip tauta, rasė, kiek mažiau – klasė ir religija.

Visuomenės mokslai vartoja terminą ***etninė grupė***. Jis reiškia grupes ar visuomenes, kurios jaučia bendrą tapatumą, kylantį iš pripažįstamos tradicinės kultūros, kalbos, religijos ir papročių. Grupės gali turėti ar neturėti bendrą teritoriją, tokią pat odos spalvą ar bendrą kilmę. Pvz., JAV dažnai apibūdinama kaip ***daugiaetninė visuomenė,*** nes daugelis jos narių galėtų save priskirti kuriai nors etninei grupei (pvz., žydų, juodaodžių ar airių), kartu ir tai pačiai nacionalinei grupei (amerikiečių).

etnografija, egzistuojančių kultūrų tyrinėjimas, naudojant tokius antropologinius metodus kaip tiesioginis stebėjimas (kai antropologai gyvena toje visuomenėje, kurią jie tiria) ir rėmimasis informatoriais. △ pateikė daug duomenų archeologams, kad šie galėtų palyginti senovės ir dabarties įrankius, gaminius, statinius, papročius ir kita.

etnologija, šių laikų tautų, ypač jų kultūros, tyrimas. △ netiria tautų socialinių sistemų. Etnologai lyginamosios analizės būdu tiria skirtingų kultūrų duomenis, norėdami suprasti, kaip veikia kultūros ir kodėl jos kinta, bei iš to nustatyti, kas bendra visai žmonijai.

etnometodologija, visuomenės santvarkos ir nusistojusios gyvensenos, ypač žmonių kasdienio gyvenimo, tyrimai. Etnometodologai linkę naudoti nedidelio masto tyrimus ir eksperimentus, jie tiria smulkesnius visuomeninio gyvenimo dalykus, pvz., pokalbius, kurie žmonėms įprasti. △ nekuria apie visuomenę didelio masto teorijų.

etologija, gyvūnų elgesio natūralioje aplinkoje tyrimas. △ domisi elgesio mechanizmais (ir stimulais, kurie sukelia elgesį, ir jį kontroliuojančiais fiziologiniais mechanizmais), taip pat elgesio vystymusi, jo funkcijomis ir evoliucija.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje △ pradininkai buvo austrai Konradas Lorenzas ir Karlas von Frischas; šis kartu su olandų zoologu Nikolaasu Tinbergenu 1973 gavo Nobelio premiją. Etologai mano, jog gyvūnų elgesio prasmę galima suprasti tik jų natūralioje aplinkoje ir pabrėžia tyrimų lauko sąlygomis svarbą bei perspektyvą. Naujausias △ etapas yra ⇨ *socialinė biologija,* tirianti evoliucinę ⇨ *socialinio elgesio* funkciją.

Eucharistija, pagrindinis krikščionių sakramentas, kai Jėzaus mirties atminimui valgoma duona ir geriamas vynas. Jos kitas pavadinimas yra ***Šventoji komunija.*** Katalikai ir stačiatikiai (kurie tiki, kad duona ir vynas virsta Kristaus kūnu ir krauju), △ (*transubstanciacija*) vadina ir ***Mišias.*** Per reformaciją protestantai *transubstanciacijos* doktriną atmetė.

Žodis „eucharistija" yra kilęs ir graikiško žodžio „padėka", jis remiasi evangelija, kur Jėzus dėkojo už duoną ir vyną.

D. Britanijoje Anglikonų bažnyčios nariai privalo dalyvauti △ mažiausiai tris kartus per metus, iš jų vieną – per Velykas. △ nėra svarbi kvakerių ir Gelbėjimo armijos pamaldų dalis.

Eudoksas Knidietis (apie 390 – apie 340 pr. Kr.), ***Eudoksas iš Knido,*** sen. Graikų matematikas ir astronomas. Išrado pirmąją sistemą dangaus kūnų judėjimui apskaičiuoti, vad. homocentrinių sferų teoriją. △ tas sferas laikė matematine priemone, kad būtų lengviau skaičiuoti; mintimi apie dangaus sferas susidomėjo ⇨ *Aristotelis* ir nuo ⇨ Tycho *Braches* laikų ji paplito tarp astronomų. Be to, △ veikale *Phenomena* aprašė žvaigždynus – sukūrė žvaigždynų sistemos pagrindus; jais naudojamasi ir dabar.

eugenika, doktrina, teigianti, kad genetikos ir atrankos būdais galima kontroliuoti ir gerinti žmonių fizines bei protines savybes; įsitikinimas, kad tai turėtų būti daroma. Šia mintimi XX a. ketvirtajame dešimtmetyje piktnaudžiavo Vokietijos nacistų partija, siekdama pateisinti bandymą sunaikinti ištisas tautas ir žmonių grupes. △ galima panaudoti paveldimų genetinių apsigimimų kontrolei, apie juos įspėjami būsimieji tėvai. △ terminą 1883 sukūrė ⇨ Francis *Galtonas.* Iš pradžių (XIX a. pab.) △ buvo siekiama tik patobulinti žmonių protinius gabumus bei elgesį.

1986 Singapūras tapo pirmąja demokratine valstybe, atvirai įdiegusia △ politiką – šį šalis garantuoja, kad bus padidintas atlyginimas baigusioms universitetus moterims, kai jos pagimdys kūdikį; ištekėjusioms nebaigusioms universiteto moterims siūlomos subsidijos perkant namus su sąlyga, kad jos, pagimdžiusios ir antrąjį kūdikį, bus sterilizuojamos.

Eukleidas (apie 330 – apie 260 pr. Kr.), sen. graikų matematikas. Gyveno Aleksandrijoje. Parašė 13-os knygų veikalą *Elementai* (*Stoicheia*), devyniose jų nagrinėjo planimetriją ir stereometriją, kitose keturiose – skaičių teoriją. Jo didžiausias nuopelnas yra tas, kad jis sutvarkė ir susistemino iki jo sukauptas graikų matematikos žinias.

Euklidinės geometrijos vadovėliai plačiai naudojami jau daugiau kaip 2000 metų.

Euleris, *Oileris,* Leonhardas (1707–83), šveicarų matematikas, mechanikas ir fizikas. Išplėtojo diferencialinių lygčių bei svyravimų skaičiavimo teoriją, dirbo ir astronomijos bei optikos srityse. Buvo ⇨ *Johanno Bernoullio* mokinys.

1730 tapo Sankt Peterburgo universiteto fizikos profesoriumi. 1741 Fridrichas Didysis pakvietė jį į Berlyną, kuriame jis praleido 25 metus, paskui grįžo į Rusiją.

Euridikė (*graikų mitologijoje*), ⇨ *Orfėjaus* žmona. Ji buvo driadė, arba miškų nimfa. Mirė nuo nuodingos gyvatės įkandimo. Orfėjas nesėkmingai bandė ją susigrąžinti iš Mirusiųjų karalystės.

euristika (*kompiuterijoje*), procesas, per kurį programa, remdamasi anksčiau sukaupta informacija, siekia pagerinti operacijų vykdymą.

eurokomunizmas, politika, kurios XX a. 7–9 dešimtmetyje laikėsi Vakarų Europos komunistų partijos. Jos dažniau kėlė nacionalinės politikos problemas, propagavo taikų perėjimą (pvz., per visuotinius rinkimus) į socializmą, o ne revoliucinius metodus. Be to, △ įgalino tas partijas išsilaisvinti nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos diktato.

Europos Audito Rūmai (angl. *Court of Auditors*), viena iš 5 pagrindinių Europos Sąjungos (ES) institucijų. Prižiūri, kad ES biudžetas ir visų jos institucijų lėšos būtų teisingai gaunamos ir naudojamos. Susideda iš 15 auditorių – po vieną iš kiekvienos valstybės, šešerių metų kadencijai skiriamų ES narės. Įsteigti 1977 kaip Europos Bendrijos organas.

Europos Bendrija (EB), politinė ir ekonominė sąjunga, susidedanti iš: Europos anglių ir plieno bendrijos (1952), Europos ekonominės bendrijos (EEB), populiariai vadinamos Bendrąja rinka, 1957, ir Europos atominės energijos komisijos (Euratomo, 1957). Prie pradinių šešių narių – Belgijos, Prancūzijos, Vakarų Vokietijos, Italijos, Liuksemburgo ir Olandijos 1973 prisijungė JK, Danija ir Airijos Respublika, 1981 – Graikija, 1986 – Ispanija ir Portugalija. Asociacijos susitarimai, numatantys laisvą prekybą per dešimtį metų ir galimybę tapti tikromis △ narėmis 1991 buvo pasirašyti su Čekoslovakija, Vengrija ir Lenkija, priklausomai nuo ratifikavimo, ir 1992 su Rumunija. △ tikslas yra plėsti prekybą, mažinti konkurenciją, panaikinti ribojančias prekybos praktikas, skatinti laisvą kapitalo ir darbo jėgos judėjimą Bendrijos viduje, sukurti glaudesnę Europos gyventojų sąjungą. 1991 ⇨ *Mastrichto sutartis* numatė stiprinti ekonominę ir politinę sąjungą. Kai ją ratifikavo visų valstybių, △ narių, parlamentai, △ virto ⇨ *Europos Sąjunga.*

Mes esame Europos bendrijos dalis ir todėl turime atlikti savo pareigas.

Europa

W. E. Gladstone'as (1809–1898),
liberalus politikas ir ministras pirmininkas
Kalba Karnarvone, 1888

△ institucijos: ⇨ *Europos Komisija,* kuri inicijuoja Bendrijos veiklą; ⇨ *Europos Taryba,* kuri priima sprendimus pagal minėtos komisijos siūlymus; ⇨ *Europos parlamentas,* Ekonominių ir socialinių reikalų komitetas (konsultacinis organas), Nuolatinių atstovų komitetas (COMEPER), sudarytas iš pareigūnų, kuriuos laikinai patvirtino valstybės narės, kad dirbtų padėdami komisijai; ⇨ *Europos teisingumo teismas,* nuo 1993 tapo Europos Sąjungos organais.

Europos ekonominė bendrija (EEB), populiariai vadinta ***Bendrąja rinka*** – oficialus ⇨ *Europos Bendrijos* pavadinimas *1957–93.*

Europos Komisija, ***Europos Sąjungos Komisija,*** viena iš 5 pagrindinių ⇨ *Europos Sąjungos* (ES) institucijų. Skirtingai nuo ⇨ *Europos Tarybos,* kuri atstovauja valstybių, ES narių, vyriausybėms, △ – ES sutarčių sergėtoja, ji prižiūri, kad būtų tinkamai įgyvendinami Europos Tarybos reglamentai, direktyvos ir sprendimai, pati Tarybos pavedimu rengia ES teisinius aktus ir sudaro sutartis. △ turi iniciatyvos teisę. Rengia Europos Tarybos svarstomų klausimų projektus, △ nariai dalyvauja juos svarstant.

△ nuo 1995 sudaro 20 narių (po du iš Italijos, Ispanijos, JK, Prancūzijos ir Vokietijos, po vieną iš kitų dešimtis ES narių), renkamų bendru sutarimu penkerių metų kadencijai. △ sudėtį tvirtina

Europos Parlamentas. Jei jis pareikštų nepasitikėjimą, △ turėtų atsistatydinti. △ įkurta 1967 kaip Europos Bendrijos institucija.

Europos laisvosios prekybos asociacija (ELPA, angl. EFTA), 1960 įkurta organizacija, kurią sudarė Austrija, Suomija, Islandija, Norvegija, Švedija, Šveicarija ir nuo 1991 – Lichtenšteinas, prieš tai nebalsuojantis asocijuotas narys. Nariai neturi svarbių pareigų.

Pradiniai nariai Britanija ir Danija 1972 paliko △, kad prisijungtų prie Europos Bendrijos, 1986 tai padarė Portugalija, 1995 – Austrija ir Švedija. 1973 EB pasirašė susitarimus su △ narėmis, įkurdamos laisvosios prekybos zoną su daugiau kaip 300 milijonų pirkėjų. Prekyba tarp dviejų grupių pasiekė daugiau kaip pusę visos △ prekybos. Vėlesnė sutartis, pasirašyta 1991 spalį tarp EB ir EFTA numatė sukurti Europos ekonominę zoną, leidžiančią EFTA'i labiau įeiti į EB rinką. Zona apimtų 19 valstybių ir 380 milijonų gyventojų.

Europos Parlamentas, ***Europos Sąjungos Parlamentas,*** viena iš pagrindinių šios organizacijos institucijų. Nariai renkami penkeriems metams. Europos Parlamente 2000 buvo 626 vietos, paskirstytos proporcingai pagal gyventojų skaičių; Vokietija turėjo 99 vietas, JK, Prancūzija, Italija – po 87, Ispanija – 64, Olandija – 31, Belgija, Graikija ir Portugalija – po 25, Švedija – 22, Austrija – 21, Danija ir Suomija – po 15, Liuksemburgas – 6 vietas.

Iš pradžių buvęs tik konsultacinis, nuo 1979 △ renkamas tiesiogiai ir įgijo didesnę galią. Jis tapo vienu iš ES įstatymų leidybos organų, gali paleisti Europos Komisiją ir atmesti Europos Sąjungos biudžetą. Plenariniai posėdžiai vyksta Strasbūre; dauguma komitetų renkasi Briuselyje, sekretoriato būstinė – Liuksemburge.

Europos Sąjunga, Europos valstybių asociacija, išplėtota iš ⇨ *Europos bendrijos* (EB; įk. 1957). △ pavadinimas įsivyravo nuo 1993, kai įsigaliojo ⇨ *Mastrichto sutartis.* △ turi 15 narių (1 lent.); be to, dar 11 valstybių yra pasirašiusios Asociacijos sutartį ir nori į △ įstoti (2 lent.). △ remiasi vad. trimis ramsčiais: 1) Europos bendrijomis (EB, Euratomo bendrija, įk. 1957 ir Europos anglių ir plieno bendrija, įk. 1951), 2) bendrąja užsienio ir saugumo politika ir 3) bendradarbiavimu teisingumo ir vidaus reikalų srityse. △ siekia skatinti nuolatinę ir tolygią savo narių ūkio ir socialinę pažangą, dėlto kuria vidaus sienų neturinčią erdvę, kurioje laisvai juda prekės, paslaugos, kapitalas ir asmenys, stiprina narių ekonominę ir socialinę sanglaudą, steigia ūkinę ir pinigų sąjungą, iki 2002 planuoja įvesti bendrą valiutą (eurą). △ siekia įsitvirtinti ir tarptautiniuose santykiuose, ypač įgyvendinama bendrąją užsienio ir saugumo politiką, pamažu kurdama bendrąją gynybos programą. Greta jos narių valstybių piliečių teisių yra ir △ pilietybė – siekiama stiprinti visų △ piliečių teisių bei interesų apsaugą. △ narės vis labiau bendradarbiauja teisingumo ir vidaus reikalų srityse. Nors △ gali rūpintis beveik visomis valstybės, politikos problemomis, ji neturi spręsti smulkių klausimų. Vad. subsidiarumo principu siekiama užkirsti „per didelę" △ įtaką srityse, kurios nepriklauso išimtinei jos kompetencijai. Čia △ pradeda veikti tik tada ir tik todėl, kad pavienės valstybės negali keliamų tikslų reikiamai pasiekti, o △ juos įgyvendintų geriau. Iš tikrųjų valdžia tarp △ centro organų ir valstybių vyriausybių dalijimąsi daugeliu skirtingų būdų. Vienur △ turi vad. *bendrąją politiką* (užsienio, saugumo, transporto, ž. ū.), kitur – tik politiką (socialinę, aplinkos apsaugos), trečiur (energetika, civilinė sauga, turizmas) △ tik skatina arba įgyvendina kai kurias priemones. Pagaliau ir vad. *bendrosios politikos* atskirų šakų (pvz., ž. ū. ir užsienio politikos bei saugumo) teisinė reglamentacija ir jas vykdančios institucijos labai skiriasi.

Pagrindinės △ institucijos yra penkios: ⇨ *Europos Parlamentas,* ⇨ *Europos Komisija,* ⇨ *Europos Sąjungos Taryba,* arba Ministrų Taryba, ⇨ *Europos Teisingumo Teismas,* ⇨ *Europos Audito Rūmai.* △ raidą dažnai lemia, svarbiausias problemas sprendžia ⇨ *Europos Viršūnių Taryba* (valstybių ar jų vyriausybių vadovų susirinkimas). Kitos reikšmingos △ institucijos yra Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, Regionų komitetas ir Europos ombudsmenas. △ fin. reikalus tvarko Europos centrinis ir Europos investicijų bankai. △ pradžia ir oficialiai švenčiama △ diena laikoma gegužės devintoji – tą dieną 1950 Prancūzijos užsienio reikalų ministras R. Šumanas Paryžiuje perskaitė deklaraciją, kad taika Europoje galima tik sujungus anglių ir plieno pramonę, nes tai reiškia ir karo pramonės kontrolę. 1951 įkurta Europos anglies ir plieno bendrija buvo EB pradžia, o šios raida išsirutuliojo į △. Akivaizdūs △ ekonominės ir socialinės plėtros pranašumai vis daugiau valstybių skatina į ją stoti.

1 lent. **Europos Sąjungos sudėtis**

Valstybė	*Stojimo metai*
Airija	1973
Austrija	1995
Belgija	1957
Danija	1973
Graikija	1981
Ispanija	1986
Italija	1957
Jungtinė Karalystė	1973
Liuksemburgas	1957
Nyderlandai	1957
Portugalija	1986
Prancūzija	1957
Suomija	1995
Švedija	1995
Vokietija	1957

2 lent. **Valstybės kandidatės tapti Europos Sąjungos narėmis** (derybų pradžios metai)

Bulgarija	2000
Čekija	1998
Estija	1998
Kipras	1998
Latvija	2000
Lenkija	1998
Lietuva	2000
Rumunija	2000
Slovakija	2000
Slovėnija	1998
Vengrija	1998

Europos Taryba, organizacija, įkurta Strasbūre, Prancūzijoje. Ten ir jos būstinė. Siekia garantuoti didesnę Europos šalių vienybę. Yra didžiausia Europos valstybių org-ja, turi ***Užsienio reikalų ministrų komitetą, Parlamentinę Asamblėją,*** kuriai priklauso nacionalinių parlamentų nariai, ir ***Europos Komisiją,*** tiriančią grubius žmogaus teisių pažeidimus.

Pirmoji ***Konsultacinės Asamblėjos*** sesija prasidėjo 1949 rugpjūtį. Tada jos nariai buvo JK, Prancūzija, Italija, Belgija, Nyderlandai, Švedija, Danija, Norvegija, Airijos Respublika, Liuksemburgas, Graikija ir Turkija; vėliau prisijungė Islandija, Vokietija, Austrija, Kipras, Šveicarija, Malta, Portugalija, Ispanija, Lichtenšteinas, Suomija ir San Marinas. Žlugus komunizmui Rytų Europoje △ padeda tose šalyse kurti Vakarų tipo demokratines politines sistemas. Kelios šalys pasiprašė narystės: Vengrija prisijungė 1990, Čekoslovakija ir Lenkija – 1991. 1991 Rumunija ir Jugoslavija kreipėsi dėl narystės, o Albanija dėl stebėtojo statuso.

Europos Taryba, ***Europos Sąjungos Taryba, Ministrų Taryba,*** viena iš 5 pagrindinių Europos Sąjungos (ES) institucijų. Ją sudaro visų 15 valstybių, ES narių, ministrai, atsakingi už konkrečiame △ susitikime aptariamą politikos sritį, pvz., pramonę, transportą, prekybą, žemės ūkį, užsienio politiką, aplinkos apsaugą. △ atstovauja valstybių, ES narių, vyriausybėms. Kartu atsako už bendrąją ES užsienio ir saugumo, ūkio politiką. Priima ES dokumentus (reglamentus, direktyvas, sprendimus); tai dažnai daro kartu su Europos Parlamentu. Abi šios institucijos kontroliuoja ES biudžetą. Be to, △ įgalioja △ *Europos Komisiją* sudaryti tarptautines sutartis ir tvirtina sudarytąsias, įgalioja komisiją priimti tam tikrus ES teisės aktus. △ koordinuoja valstybių, ES narių, bendrąją ūkio politiką. △ nutarimai priimami vienbalsiai (kai keičiami svarbūs ES aktai, priimami nauji nariai), paprasta (daugiausia dėl procedūros) arba kvalifikuota (62 balsai iš 87 galimų) balsų dauguma (dažniausiai). Pastaruoju atveju Italija, JK, Prancūzija ir Vokietija turi po 10 balsų, Ispanija – 8, Belgija, Graikija, Olandija ir Portugalija – po 5, Austrija ir Švedija – po 4, Danija, Airija ir Suomija – po 3, Liuksemburgas – 2. Tarybai kas 6 mėnesiai pirmininkauja vis kita valstybė, ES narė.

Europos Teisingumo Teismas, viena iš 5 pagrindinių Europos Sąjungos (ES) institucijų. Aiškina ES įstatymus ir nagrinėja teisminius ginčus. Siekia, kad ES teisės aktai neprieštarautų sutartims. Įsikūręs Liuksemburge. 15 teisėjų – iš visų ES narių (valstybių) po vieną.

Europos Vadovų Taryba, ***Europos Viršūnių Taryba,*** ⇨ *Europos Sąjungos* (ES) institucija. Susideda iš jos narių valstybių arba vyriausybių vadovų, ⇨ *Europos Komisijos* pirmininko. △ susitikimuose, kurie dažniausiai vyksta 2–3 kartus per metus, paprastai dalyvauja ir valstybių, ES narių, užsienio reikalų ministrai, atstovai Europos Komisijoje, kiti pareigūnai. △ svarsto svarbiausias ES plėtros problemas, nustato bendrosios užsienio ir saugumo politikos principus, aptaria ES plėtros, ūkio raidos problemas. △ konsensuso būdu priimami nutarimai praktiškai lemia ES raidą. △ svarsto ir einamuosius tarptautinius klausimus. Jos nutarimus įgyvendina kitos ES institucijos. Kiekviename △ susitikime kalbą pasako Europos Parlamento pirmininkas. △ įkurta

1974 kaip Europos Bendrijų institucija, nuo1987 oficialiai įteisinta.

Europos valiutų sistema veikia nuo 1979. Europos Bendrija ją įkūrė valstybių – savo narių – valiutų kursui stabilizuoti ir koordinuoti. Įkurta po 1974 ir 1979 naftos krizių, kuri padarė didelę žalą Europos šalių ekonomikai. △ svarbiausia dalis yra ⇨ *valiutų kursų mechanizmas,* savanoriška sistema, nustatanti pusiau pastovius keitimo kursus, pagrįstus Europos valiutos vienetu (ekiu).

Europos Žmogaus Teisių Teismas svarsto bylas, nukreiptas Europos žmogaus teisių komisijos, kai komisijai nepavyksta susitarti draugiškai išspręsti bylą, kurioje šalis narė grubiai pažeidė asmens teises. Teismas įsikūręs Strasbūre. Kiekviena valstybė – 1950 konvencijos dalyvė – į jį skiria po vieną teisėją. Teismo sprendimai privertė Airijos Respubliką panaikinti homoseksualizmo draudimą, Vokietiją – liautis šalinti iš tarnybos civilinėse valstybinėse įstaigose politinius kairiojo ir dešiniojo sparno šalininkus.

Iki 1991 prieš JK iškelta 191 byla ir dviejuose trečdaliuose iš jų buvo rasta konvencijos pažeidimų. Tarp jų buvo neteisėti telefoninių pokalbių įrašymai, trukdymas tarnyboje, kliudymas spaudai, teisiškai nepagrįsti apribojimai kaliniams susitiksi su advokatais.

eusocialumas, bendruomeninio gyvenimo forma, pastebima tarp vabzdžių, pvz., bičių ir termitų, kai koloniją sudaro specialios kastos (pvz., darbininkės, tranai ir reproduktorės), kurias lemia biologija. Darbininkų kasta paprastai nesidaugina. Iš žinduolių tik vienintelių plikųjų kurminių žiurkių bendruomenė yra tokio tipo. Dar ⇨ *socialinis elgesys.*

eutanazija (*medicinoje*), asmens, kenčiančio nuo sunkios ir nepagydomos ligos, neskausmingas numarinimas iš gailesčio. Olandija 1983 legalizavo savanorišką △, bet ji – vienintelė taip pasielgusi valstybė.

Euterpė (*graikų mitologijoje*), viena iš ⇨ *mūzų,* arba lyrinės poezijos mūza.

Eutichas (apie 384–456), krikščionių teologas, vienuolyno Konstantinopolyje arkimandritas (vyresnysis). Pasak jo, Jėzus turėjęs tik dieviškąją prigimtį, į kurią įėjusi žmogiškoji, taigi buvo monofozitizmo (⇨ *monofizitai*) pradininkas. Dėl to 451 ⇨ *Chalkedono susirinkimas* jį pasmerkė kaip eretiką.

evangelija, Naujajame Testamente plačiąja prasme – žinia apie Kristų kaip žmonijos nuodėmių išpirkėją ir išganytoją; konkrečiau – keturi (Mato, Morkaus, Luko ir Jono) rašytiniai pasakojimai apie Jėzaus gyvenimą. Pirmųjų trijų △ pasakojimas, arba sinopsis (iš gr. *synoptikos* – aprėpiantis akimis; jos vadinamos sinoptinėmis △), daugmaž vienodas, tačiau jų skirtumai nuo evangelijos pagal Joną kėlė teologams daug problemų.

Vadinamoji penktoji △, arba ***šv. Tomo*** △, nors nesusijusi su mokiniu Tomu, yra II a. sukurtas 114 Jėzaus posakių rinkinys. 1945 aukštutiniame Egipte rastas jos vertimas į koptų kalbą, susidedantis iš 13 papiruso rankraščių; galbūt tai buvo gnostikų bendruomenės (žr. ⇨ *gnosticizmas*) bibliotekos dalis.

evangelikų judėjimas, grupė Britanijos XIX a. tikinčiųjų, skelbusi pagrindines protestantų tikėjimo tiesas ir keturias evangelijas. △ turėjo ryšį su dvasininku Charlesu Simeonu (1783–1836). Jo tikslas buvo sukelti daugiau entuziazmo ir pakelti Anglikonų bažnyčios dvasininkijos etinį lygį.

Su △ buvo susijusi švietėjiška ⇨ *Biblijos draugijos* veikla ir ⇨ Williamo *Wilberforce'o* kampanija prieš prekybą vergais. △ bandė gerinti skurstančiųjų gyvenimo sąlygas, jo nariai Indijoje dirbo misionieriais.

evangelikų tikėjimas, krikščionių protestantų pagr. srovių tikėjimas, pabrėžiantis Biblijos autoritetą ir asmeninį įsipareigojimą „atgimti iš naujo“.

evangelistas, žmogus, kuris keliaudamas platina krikščionių evangeliją. Paprastai taip vadinami Naujojo Testamento keturių kanoninių evangelijų autoriai Matas, Morkus, Lukas ir Jonas.

Matai, Morkau, Lukai ir Jonai,
Palaiminkit lovą, kurioje aš guliu.

evangelistas
(autorius nežinomas)

Evans-Pritchardas Edwardas Evanas (1902–73), britų antropologas. XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose Š. Sudane tyrinėjo azandžių bei nuerių gentis. Jo tyrinėjimai padėjo suprasti genties organizaciją ir to lygmens žmonių mąstyseną.

Eutanazija

Mirtis visada buvo laikoma didele paslaptimi, nulemta dievų arba likimo. Žmonės bandė pažaboti mirtį dviem būdais. Viena vertus, jie stengėsi ilginti gyvenimą arba sukurti žemišką nemirtingumą. Alchemikai ieškojo gyvybės eleksyro. XIII a. vienuolis Rogeris Baconas (1214–92) tvirtino, kad krikščioniškoji medicina pralenks pagoniškąją ir nugalės senėjimo procesą. Venecijos architektas Luigis Cornaro (1475–1566) parašė populiarią knygą, kaip saikingumas gali pailginti žmogaus gyvenimą iki 120 metų. Francis Baconas ir Švietimo epochos filosofai reiškė viltį, kad mokslas neribotai pailgins žmogaus gyvenimą. Benjaminas Franklinas (1706–90) drąsiai pareiškė, kad senėjimas yra ne natūralus procesas, bet „liga", kurią galima išgydyti, o amžius gali siekti tūkstantį metų ir daugiau. Marie Jeanas Condorcetas (1743–94), Erasmus Darwinas (1731–1802) ir Williamas Godwinas (1756–1836) mąstė apie amžiną nemirtingumą.

Antra vertus, žmonės stengėsi kontroliuoti patį mirties vyksmą. Krikščionių kultūra gera mirtimi (taip nurodo *ars moriendi* – menas gražiai numirti) laikė tik krikščionišką. Tai reiškė baigti gyvenimą turint Dievo malonę: atsisakyti šėtono, melstis Viešpačiui, gailėtis už nuodėmes ir (katalikams) priimti sakramentus. Nuo XVIII a. ideali mirtis tapo pasaulietiškesnė. Tuo metu atsirado △ sąvoka. Iš pradžių △ vadino ne numarinimą, kad baigtųsi kančios (nužudymą iš gailesčio), o tik galimybę bet kokiomis priemonėmis palengvinti mirtį.

Graži mirtis

Švietimo epochoje vis dažniau pirmenybę imta teikti ne dramatiškai krikščioniškai mirčiai (paskutinėmis minutėmis jausmingai šaukiantis Dievo ir atsižadant šėtono), bet ramiai ir taikingai. Teigta, kad mirtis turėtų būti kaip miegas. Giedra mirtis rodanti ramią sąžinę ir vainikuojanti teisingai nugyventą gyvenimą. Tokią mirties grožio sampratą išplatino romantikai, ypač rašydami apie jaunuolių mirtį.

XIX a. △ samprata pakito – gydytojo pareiga esanti rūpestingai ir apgalvotai panaikinti skausmą, kad ir narkotikais, taip garantuoti lengvą mirtį arba ją net pagreitinti. Be abejonės, šeimos gydytojas paciento ar šeimos pageidavimu dažnai tapdavo neoficialios (ir nelegalios) △ vykdytoju.

Ginčytini klausimai

Taigi įvyko visuomenės sąmonės poslinkis neoficialiai (ir dažnai nutylint) priimti △, nors viešai ji neigta. Tokia padėtis truko gana ilgai, bet vis dėlto komplikavosi ir tapo problemiška. Visų pirma Adolfo Hitlerio (1899–1945) „galutinis sprendimas" – žydų genocidas, masinės psichinių ligonių, čigonų ir kitų persekiojamų grupių žudynės – iškreipė △ sąvoką, ji panaudota antihumaniškai. Nacių genocidas pagimdė įtarimą, kad bet kuri legali △ būtų pirmasis žingsnis, kuris ilgainiui virstų vieša △ „sunkiems" arba reikalingiems daug išlaidų žmonėms: labai seniems, neturtingiems, karšinčiams.

Antra, dabar vis dažniau mirštama visuomeninėse institucijose – ligoninėse. Suteikti humanišką △ čia sunkiau, nes gydytojai ir kiti medikai, kurie dalyvauja ją neoficialiai vykdant, pagrįstai bijo būti demaskuoti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Tai gali padaryti krikščionių grupės, pvz., *Life,* kurios dėl transcendentinių motyvų nesutinka, kad galima žudyti iš gailesčio. Kartkartėmis medikus, nutraukiančius pacientų agoniją, religiniai fundamentalistai persekioja teismo keliu.

Dilemos, kurias kelia medicinos pažanga

Vis dėlto dėl šių laikų mirties sąlygų palankumas eutanazijai, kai imamasi reikiamų atsargumo priemonių, didėja. Pasiektas toks medicinos techninis lygis, kad palyginti nesunku dirbtinai neleisti numirti pacientams, kai nustoja veikti širdis ar net smegenys. Didėja ir priešiškumas „žiaurumui" beprasmiškai pratęsiant gyvenimą tų, kurie nebegali atgauti sąmonės arba jaučia tik skausmą, negalią ir norą nutraukti agoniją. Todėl reikalaujama įvesti priimtiną △ tais atvejais, kai to aiškiai trokšta mirštantysis. Vienas iš būdų yra „jo valia" – savižudybė su pašaline pagalba.

Tokiomis aplinkybėmis △ galima suderinti su profesine gydytojo etika. Galima tvirtinti, kad nors gydytojo pareiga yra gelbėti gyvybę, į ją neįeina pareiga bet kokiomis sąlygomis pratęsti gyvybę dirbtinėmis priemonėmis. Gydytojas galbūt neprivalo gaivinti paciento, kai tvirtai žino, kad šis vis tiek neišgyvens.

Taigi šiuolaikinės medicinos pažanga sukūrė naujų dilemų. Ar reikia palaikyti gyvybę paciento, kurio smegenys nebegyvos? Ar reikia gaivinti beveik mirštantį vėžio kankinamą ligonį? Ar galima leisti negydyti itin išsigimusių naujagimių? Kategoriškai atsakyti į šiuos klausimus neįmanoma. Savanoriška △, aišku, galima piktnaudžiauti. Bet kuo labiau medicina sugeba rūpintis žmogaus gyvybe, tuo labiau ji turi rasti tinkamų būdų rūpintis ir jo mirtimi.

Roy'jus Porteris

△ pagarsėjo ir dėl elegantiško bei aiškaus savo knygų stiliaus, pvz., 1937 knygos „Azandžių kerėjimas, pranašavimai ir magija“ (*Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande*). Pasak jo, socialinė antropologija, kaip ir istorija, labiau menas negu mokslas. 1946 po ⇨ Alfredo *Radclife Browno* tapo Oksfordo universiteto socialinės antropologijos profesoriumi ir buvo juo iki 1970.

evoliucija, lėtas kaitos procesas, kai viena forma keičia kitą; △ būdu plėtojosi Visata nuo jos susikūrimo per ⇨ *Didįjį sprogimą* iki dabartinės būklės; △ būdu Žemėje kito gyvenimas. Kai kurie krikščionys ir musulmonai neigia △ teoriją kaip prieštaraujančią tikėjimui, jog visus daiktus sukūręs Dievas (⇨ *kreacionizmas*). Mintį apie nuolatinę △ galima atsekti iš senų senovės, nuo ⇨ *Lukrecijaus* (I a. pr. Kr.), tačiau iki XIX a. ji nebuvo plačiai pripažinta. Jai paplisti padėjo škotų geologo Charles Leyello, prancūzų gamtininko ⇨ Jeano Baptiste *Lamarcko,* anglų gamtininko ⇨ Charles *Darwino,* anglų biologo ⇨ Thomo Henry *Huxley* mokslo darbai. Darwinas nustatė, kad per evoliucinę kaitą svarbiausias vaidmuo priklauso ⇨ *gamtinei atrankai,* kuri veikia atsitiktinius variantus (dabar žinoma, kad jie atsiranda dėl savaiminių pokyčių arba organizmo genetinių mutacijų). Vyksta natūrali atranka, nes individai, geriau prisitaikę prie aplinkos, dauginasi efektyviau ir savo savybes (per genus) perduoda ateities kartoms. Dabartinė △ teorija, vad. ⇨ *neodarvinizmas,* derina Darwino teoriją su austrų biologo ⇨ Gregoro *Mendelio* genetikos teorija. Nors biologai neabejoja △ sąvoka ar natūralios atrankos reikšme, tačiau vis dar pasitaiko diskusijų apie kitus galimus procesus, susijusius su △. Greta natūraliosios ir lytinės atrankos, svarbų vaidmenį, sprendžiant, kurie genai taps populiacijos požymiais, turi atsitiktinumas. Šis reiškinys yra vadinamas *genetiniu poslinkiu.* Be to, dabar žinoma, kad △ pokyčiai ne visada vyksta vienodu tempu – ilgus santykinio stabilumo laikotarpius pertraukia greitų pokyčių intarpai. Todėl buvo sukurta naujų teorijų, pvz., pertraukiamos pusiausvyros modelis.

Ezechielis (apie 600 pr. Kr.), Senojo Testamento žydų pranašas. Paimtas į nelaisvę ir 597 Nabukodonosaro II nugabentas į Babiloną, pranašavo, kad dėl Izraelio nuodėmių Jeruzalė žlugs. Ezechielio knyga prasideda antgamtinių būtybių vizijos aprašymu.

Ezopas, *Aisopas,* legendinis graikų pasakėtininkas. Pasak istoriko ⇨ *Herodoto,* gyveno VI a. pr. Kr. viduryje ir buvo vieno samiečio vergas. Jam priskiriamos pasakėčios surinktos vėliau, jos – anekdotinės istorijos, gyvulių charakteriais atskleidžiančios moralines arba satyrines temas.

ezoterija, tikėjimas žmogaus vidiniu pasauliu, per kurį individas galįs pasiekti įžvalgumo ir Išganymą, nes įgyjąs kitiems neprieinamą žinojimą (dar ⇨ *gnosticizmas*). Gilinantis į savo vidaus pasaulį, reikią mokytojų, aktyvios vaizduotės, kartais ir kitų tarpininkų, pvz., angelų.

△ sen. pasaulyje buvo ⇨ *misterijų* elementas, krikščionybėje ji atsirado vid. amžių pradžioje. Ja vėl susidomėta XX a. antrojoje pusėje, kai paplito madingi antroposofiniai (⇨ *antroposofija*) ir teosofiniai (⇨ *teosofija*) judėjimai, kur susipynė krikščionybės, budizmo ir induizmo elementai.

Ezra, Senojo Testamento žydų raštininkas, kuriam Persijos karalius Artakserksas, galbūt Artakserksas I, leido 458 pr. Kr. išvesti žydus iš Babilono į Jeruzalę. Jis sugrąžino Mozės įstatymus ir uždraudė vedybas tarp artimų giminaičių.

Ežero Lanselotas, pagal anglų legendą, vienas iš karaliaus ⇨ *Artūro* riterių, karalienės Gvineverės meilužis. Pirmiausia kaip tautinis herojus atsirado XII a. Artūro pasakojimų cikle.

F

Fabijaus draugija, *fabianininkai,* JK socialistinė tyrimų, diskusijų ir leidybos organizacija. Įkurta 1884 Londone. Pavadinta pagal romėnų karvedžio Fabijaus Maksimo vardą. △ rėmėsi evoliuciniais visuomenės raidos metodais, pasiekti socializmą tikėjosi reformomis. Tarp pirmųjų jos narių buvo dramaturgas George Bernardas Shaw, Beatrice ir Sidney Webbai. △ 1900 padėjo įkurti Darbo atstovavimo komitetą, kuris 1906 virto Leiboristų partija.

Fayolis Henri (1841–1925), vadybos pradininkas, dažniausiai laikomas pirmuoju, sprendusiu valdymo prigimties klausimą ir pasiūliusiu teoriją, tinkamą visoms valdymo situacijoms.

△ stengėsi išdėstyti savo teoriją taip, kad verslo procedūros galėtų būti pritaikomos bet kuriai organizacijai, nepaisant jos dydžio ar tipo. Tas procedūras jis tyrė bei plėtojo būdamas Prancūzijos kalnakasybos ir metalurgijos susivienijimo direktoriumi. Pasak jo, valdymo veikla turėtų aprėpti penkias svarbiausias sudedamąsias dalis: prognozavimą ir planavimą; organizavimą; nurodinėjimą; koordinavimą bei kontroliavimą. Jo mintys padarė didelę įtaką XX a. vadybai.

fakyras, elgetaujantis kurio nors musulmonų ordino vienuolis. Indijoje taip vadinami ir asketai.

falas, vyriškojo lyties organo modelis, derlingumo simbolis sen. Graikijoje, Romoje, Mažojoje Azijoje, Indijoje ir daugelyje kitų kraštų. Induistai △ vadina *lingamu* ir laiko jį dievo Šyvos simboliu.

falašas, nedidelės Etiopijos juodųjų žydų bendruomenės narys. △ buvo diskriminuojami, tik nuo 1975, kai Izraelis pripažino jų statusą, jie ėmė keltis į Izraelį. XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje Etiopijoje liko tik apie 30 000 falašų. 1991 Izraelis lėktuvais iš Etiopijos išgabeno 140 000 △, kad šie nemirtų iš bado.

Fallopijus Gabrielis (sulotyninta Gabriello *Fallopio* pavardė; 1523–62), italų anatomas, atradęs Falopijaus vamzdelius. Juos aprašė kaip „gimdos žiotis" ir pavadino vagina. Jis tyrė ne tik dauginimosi organus, bet ir smegenų bei akių anatomiją, pirmasis tiksliai aprašė vidinę ausį.

△ studijavo Padujoje pas ⇨ Andrea *Vesalių* (Vezalijus), o vėliau ten, Feraroje ir Pizoje dėstė.

falsifikacionizmas (*mokslo filosofijoje*), požiūris, kad mokslinės teorijos teisingumą reikia nuolat kruopščiai tikrinti ir kad jos vertė priklauso tiktai nuo to, kiek ji patvirtinama griežtai tikrinant. △ pirmasis 1934 išdėstė filosofas ⇨ Karlas *Popperis* veikale *Mokslinio atradimo logika* (*Logic of Scientific Discovery*), 1934.

Be to, toks požiūris reiškia, kad teoriją galima laikyti moksline tik tada, jei ji remiasi prielaidomis, kurias galima patikrinti. Šio požiūrio kritikai pritaria griežto tikrinimo logikai, bet abejoja, ar mokslinių metodų visumą galima įsprausti į tokią siaurą programą. Filosofai ir istorikai ⇨ Thomas *Kuhnas* ir ⇨ Paulas *Feyerabendas,* remdamiesi mokslo istorija, stengėsi parodyti, kad mokslo pažangą lemia sudėtingesnė metodologija, nei manė Popperis.

Fanonas Frantzas (1925–61), prancūzų politinis rašytojas. Patirtis Alžyre per XX a. 6-ojo dešimtmečio išsivadavimo karą paskatino jį 1964 parašyti knygą „Žemės nelaimingieji" (*Le Damnés de la terre*), kvietusią trečiojo pasaulio valstiečius į smurtinę revoliuciją.

Faraday'us Michaelas (1791–1867), anglų chemikas ir fizikas. 1821 jis pradėjo elektromagnetinius bandymus, o po dešimties metų atrado elektros srovių indukciją bei pagamino pirmąją dinamo mašiną. Vėliau atrado, kad magnetinis laukas keičia šviesos poliarizacijos plokštumą. Be to, tyrė elektrolizę.

1812 jis pradėjo elektros tyrimus ir sukūrė pirmąjį savo elektros elementą. 1813 tapo Karališkojo instituto Humphry Davy'io laboratorijos asistentu, o 1833 pakeitė jį, tapęs chemijos profesorium. Karališkajame institute jis skaitydavo labai populiarias paskaitas ir paskelbė daug veikalų mokslo klausimais. Būdamas labai religingas, jis buvo sandemanianų sektos (maža kongregacininkų sekta) narys.

fariziejai, konservatyvi žydų grupuotė, atsiradusi II a. pr. Kr., nusistačiusi prieš helenistinei kultūrai palankius sąjūdžius. △ griežtai laikėsi įstatymo, išdėstyto Toroje ir tęsiamo žodinės tradicijos (ji perteikiama Mišnoje).

△ nesutarė su sadukėjais keliais esminiais klausimais. Sadukėjai nepripažino Mišnos; △ priešinosi graikų ir romėnų valdžiai savo krašte; △ tikėjo daugeliu dalykų, kurių nėra Toroje, pvz., pragaro, angelų bei demonų egzistavimu, mirusiųjų prisikėlimu ir būsimu Mesijo atėjimu.

△ nepripažino politinės veiklos, bet I a. po Kr. viena jų dalis, *zelotai* („uolieji") atsiskyrė ir stojo į išsivaduojamąją kovą. Žlugus Jeruzalei, kai žydai pasklido po visą Romos imperiją, △ idėjos tapo ortodoksinio judaizmo pagrindu.

fascijos (lotyn. ⇨ *fasces*), sen. Romoje virbų ryšulėlis, kurį per procesijas nešdavo liktoriai (žemesnieji tarnautojai) prieš aukštuosius pareigūnus kaip valdžios spręsti žmonių gyvenimo ir laisvės klausimus simbolį. Į ryšulėlį būdavo įdėtas kirvelis. XX a. △ buvo atkurtos kaip ⇨ *fašizmo* simbolis.

fašizmas, politinė ideologija, kuri perdeda valstybės reikšmę ir nepripažįsta visų piliečių teisių; totalitarinis nacionalistinis judėjimas, kurį 1919 Italijoje įkūrė Musolinis ir kuriuo sekė nuo 1933 Hitlerio nacionalsocialistų valdoma Vokietija.

△ buvo iš esmės ekonominės ir politinės krizės po Pirmojo pasaulinio karo rezultatas. Kad priešintųsi komunizmui, iš pradžių buvo įkurti junginiai, vad. ***fasci di combattimento*** (kovos grupės); pavadinimas iš ⇨ *fascijos.* Fašistų partija ***Partitio Nazionale Fascista*** 1922–43 valdė Italiją. △ gynė esamą visuomeninę santvarką, prievarta malšindamas darbo klasių judėjimą ir pateikdamas liaudies pykčiui kaip atpirkimo ožius šalies viduje gyvenusius žydus, užsieniečius ir juodaodžius, laikomus svetimais; kartu tai rengė piliečius ekonominei ir psichologinei karo mobilizacijai.

Terminu △ kartais vadinamos ir panašios kitų šalių organizacijos, pvz., Ispanijos Falanga ar Oswaldo Mosley'io vadovaujama Britanijos fašistų sąjunga. Neofašistinės organizacijos veikia daugelyje V. Europos šalių (Prancūzijoje, Vokietijoje), JAV (⇨ *Kukluksklanas* ir įvairios mažos ginkluotos budrumo grupės), Rusijoje (*Pamiatj*) ir kai kur kitur.

fatalizmas, požiūris, kad ateitis – iš anksto nulemta ir negalima jos pakeisti. Nors retai laikomas filosofine doktrina, darė įtaką požiūriui į gyvenimą (pvz., ⇨ *stoikams*) ir literatūrai (pvz., ⇨ *Oidipo* legendoje).

fata morgana, miražas, dažnai matomas Mesinos sąsiauryje, ir pagal tradiciją aiškinamas kaip ⇨ *fėjos Morganos* kerai. Manyta, kad ji gyvenanti P. Italijoje, Kalabrijoje.

fatva, islamo nuostatas, autoritetinga teisininkų nuomonė doktrinos klausimu. 1989 Irano ajatola ⇨ *Chomeinis* △ pasmerkė mirčiai anglų romanistą Salmaną Ruschdie dėl jo knygos „Šėtoniškos eilės", kuri esą šventvagiška.

Faustas, legendinis magas, pardavęs savo sielą velniui. Istorinė asmenybė Georgas Faustas buvo keliaujantis XVI a. pradžios Vokietijos mokytas žmogus ir fokusininkas. Goethe, Heine, Thomas Mannas ir Paulas Valery savo kūriniuose panaudojo tą legendą. Ji įkvėpė Schumano, Berliozo, Gounod, Boito ir Busoni muzikinę kūrybą.

Legendai pradžią davė daug anksčiau gyvenęs Simonas Magas (I m. e. a., Artimųjų Rytų magijos specialistas). 1587 pasirodė pirmosios knygos apie Faustą. 1594 buvo suvaidinta Marlowe tragedija „Daktaras Faustas". XVIII a. Anglijoje šią istoriją atliko pantomima, Vokietijoje – lėlių teatras, o ⇨ *Goethe* ją pavertė šedevru.

Fawcett Millicentė Garrett (1847–1929), Anglijos kovotoja už teisę balsuoti moterims, jaunesnioji ⇨ Elizabethės Garrett *Anderson* sesuo. Būdama nekaringa, atmetė savo amžininkių sufražisčių prievartos veiksmus. 1867 įstojo į pirmąjį Moterų sufražisčių komitetą ir 1889 tapo Moterų unionisčių asociacijos pirmininke.

Febvre Lucienas (1878–1956), prancūzų istorikas, kuris 1929 kartu su kolega ⇨ Marcu *Blochu* įkūrė įtakingą žurnalą *Annales d'histoire economique et sociale.* Jo mokinys ⇨ Fernandas *Braudelis* tapo „Analų" mokyklos vadovu, o jos pradininkai ir buvo △ bei Blochas. Ši m-la tyrė ekonomines ir socialines permainas, žmonių reikalus bei pašalines jėgas, kurios veikia žmoniją labiau negu pasakojimai apie garsenybių darbus ar tik dramatiškų įvykių nagrinėjimas.

Įkvėptas socialinės psichologijos ir žmonių geografinio pasiskirstymo tyrinėjimų bei paveiktas antropologo ir filosofo ⇨ Lucieno *Levy-Bruhlio,* △ sukūrė „kolektyvinės galvosenos" idėją. Ši idėja pranoksta atskirus mąstytojus, jų įsitikinimus ir vertybes, kurios per amžių kinta. Pvz., 1942 klasikiniame veikale „Netikėjimo problema XVI amžiuje: Rableais religija" (*Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle: La Religion de Rableais*) △ įrodinėjo, kad Rableais ir jo amžininkai negalėjo būti ateistai, nes tuo metu dar nebuvo subrendusios mąstysenos, reikalingos netikėjimui.

Didžiąją veiklos dalį jis buvo Strasbūro universiteto profesorius, po to Paryžiaus mokyklos *Ecole Practique des Houtes Etudes* VI skyriaus pirmininkas; dabar ji vadinama *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*. Pastarajame poste jį pakeitė Braudelis.

Fechneris Gustavas (1801–87), vokiečių psichologas. 1834 jis tapo fizikos profesoriumi Leipcige, bet 1839 grįžo prie psichofiziologijos (ryšių tarp fiziologijos ir psichologijos) tyrimų. Sukūrė ***Fechnerio dėsnį*** – būdą, kaip tiksliai išmatuoti pojūtį.

federalistai, JAV piliečiai, 1787–88 rėmę idėją ratifikuoti JAV konstituciją vietoj Konfederacijos sutarties. Federalistai iš esmės tapo valdančiąja politine partija, kai 1789–1801 prezidentais buvo George'as Washingtonas ir Johnas Adamsas, įstatymų leidyba stiprinę naujai sukurtos federalinės valdžios galią.

federalistų straipsniai, (*JAV politikoje*), 85 laiškų serija, paskelbta 1788 nepriklausomose JAV, bandanti apibrėžti valstijų santykius su centru ir sukurti federalinės vyriausybės precedentą. Straipsniai buvo pasirašyti slapyvardžiu „Publius", o tai buvo trijų vadovaujančių politinių veikėjų Alexanderio Hamiltono, Johno Jay'aus ir Jameso Madisono bendra slapyvardė.

federalizmas, valdymo sistema, kai dvi ar daugiau valstybių susivienija, turi bendrą centrinę vyriausybę ir kartu išlaiko didelį savarankiškumą. Federaciją reiktų skirti nuo ***konfederacijos,*** laisvesnės valstybių sąjungos tarpusavio pagalbai. Šveicarija, JAV, Kanada, Australija ir Malaizija yra △ pavyzdžiai. Daugelis Europos Sąjungos rėmėjų laiko ją federacinės Europos pirmtake.

Feyerabendas Paulis K. (1924–94), JAV mokslo filosofas, atmetęs kai kurių filosofų (pvz., ⇨ *Popperio*) pastangas sukurti metodologiją, kurią galima būtų taikyti bet kuriam mokslo tyrimui.

Tarp jo kūrinių yra knyga „Prieš metodą" (*Against Method*), 1975.

Nors rėmėsi istoriniais įrodymais, △ įtikinėjo, jog vėlesnės teorijos, kurios neabejotinai siejasi su tuo pačiu dalyku (pvz., planetų judėjimas), iš principo negali būti palygintos, norint rasti tikrąjį paaiškinimą. Laikantis nuomonės dėl nepalyginamumo, nėra neutralaus ar objektyvaus požiūrio, ir todėl nėra racionalaus būdo, kuriuo vieną teoriją galima laikyti pranašesne nei kitą. Vietoj to skelbiama, kad mokslo pažanga yra rezultatas sociologinių veiksnių sekos, kuria remiama politiškai tinkama nuomonė apie gamtos veiklą.

Objektyviajam pažinimui būtina nuomonių įvairovė.

Paulais K. Feyerabendas
„Prieš metodą" (*Againt Method*)

Feynmanas Richardas P(hillipsas) (1918–88), JAV fizikas teoretikas, vienas kvantinės elektrodinamikos pagrindėjų. Buvo komiteto, tyrusio erdvėlaivio *Challenger* katastrofą 1986, narys ir nurodė sukėlusius žūtį defektus erdvėlaivio raketos nešėjos gumos tarpinėse. Už darbus radiacijos teorijos srityje kartu su Julianu Schwingeriu ir Sin-Itiro Tomonaga (1906–1979) 1965 apdovanotas Nobelio fizikos premija.

Žinodami visus fizikos dėsnius, kurie šiandien yra atrasti, mes daug ko negalime tuoj pat suprasti.

Richardas P(hillipsas) Feynmanas
„Fizikos dėsnio savybė" (*The Character of Physical Law*)

Nuo 1950 iki mirties Feynmanas buvo Kalifornijos technologijos instituto fizikos profesorius. Vykdydamas tyrimus jis sukūrė nuostabiai paprastą ir puikią Feynmano diagramų sistemą, vaizduojančią dalelių sąveiką. Be to, tyrė daugelį dalelių fizikos problemų, t. p. ir silpnų branduolinių jėgų prigimtį ir kvarkų teoriją. Į gyvenimo pabaigą tapo plačiai žinomas, nes paskelbė autobiografijas „Tikriausiai jūs juokaujate, p. Feynmanai" (*Surely You're Joking, Mr. Feynman*), 1985, ir „Ar jūs domitės, ką galvoja kiti žmonės?" (*What Do You Care What Other People Think?*), 1988.

Fėja Morgan, Anglijos karaliaus ⇨ *Artūro* romane ir legendoje aprašoma burtininkė ir gydytoja, ⇨ *Avalono* valdytoja ir karaliaus, kurį slaugė po paskutinio mūšio, sesuo.

felachas, arabų šalių kaimietis ūkininkas ar ūkio darbininkas. Egipte apytikriai 60% △ gyvena kaimo vietovėse, dažnai kaimuose, turinčiuose 1000–5000 gyventojų.

Feldenkraiso metodas, sistema, skirta gerinti fizinę koordinaciją ir judesius, kurią sukūrė Moshe Feldenkraisas. Jo tikslas yra panaikinti raumenų įtampą ir patempimus, suteikiant kūnui, ypač laikysenai ir kvėpavimui, daugiau lais-

vumo. △ naudojasi daugelis profesionalų dainininkų ir šokėjų.

feministinė kritika, literatūros teorijos, kurių objektas yra moteris: moteris – skaitytoja, literatūrinių tekstų rašytoja ir šių tekstų veikiantysis asmuo. Nagrinėjama, ar yra specifinė moteriška kūryba, kaip rašytojai vyrai kūryboje ir toliau plėtoja patriarchalines nuostatas, reabilituojamos pamirštos rašytojos moterys.

feministinė teologija, teologijos kritika akivaizdžiai feministiniu požiūriu. Atsirado XX a. 8-ajame dešimtmetyje JAV mokslininkių, pvz., Mary Daly (g. 1928), darbuose. Netrukus tapo nauja teologijos šaka, kuri suabejojo dėl daugelio esminių krikščionių ir žydų teologijos sąvokų bei terminų.

Vienos teologės feministinės mano, kad pripažintos religijos krikščionybė ir judaizmas iš esmės yra prieš moteris, kitos – kad šias religijas galima išvalyti nuo antifeministinių nuostatų.

feminizmas, tvirtas įsitikinimas moterų lygiomis teisėmis ir galimybėmis, dar ⇨ *moterų judėjimas.*

Moterimi ne gimstama, ja tampama.

feminizmas; moterų judėjimas

Simone de Beauvoir (1908–86), prancūzų socialistė, feministė, rašytoja.

„Antroji lytis" (*The Seconf Sex*)

Fénelonas François de Salingnac de la Mothe (1651–1715), Kambrė, Prancūzija, vyskupas, ⇨ *kvietizmo* sąjūdžio narys, knygos apie mistiką (vėliau uždraustos) autorius.

△ pradėjo veiklą stengdamasis Prancūzijos protestantus grąžinti į katalikybę. Paskui buvo Liudviko XIV vaikaičio mokytojas, parašė jam *Télémaque* – vieną iš pirmųjų švietėjiškų romanų. Susipažinęs su mistike Madame Guyon (1648–1717) 1688 įsitraukė į kvietizmą, kuris teigė, kad siekiant dvasingumo žmogaus veikla beprasmiška. 1695 buvo paskirtas arkivyskupu, o 1697 išspausdino itin įtakingą knygą apie mistiką *Explication de maximes des saints sur la vie intérieure*, kuri buvo pasmerkta ir galiausiai Katalikų bažnyčios uždrausta. △ pakluso popiežiui.

fenomenalizmas, filosofijos principas, esą teiginius apie objektus galima redukuoti į teiginius apie tai, kas yra ar gali būti juntama. Anglų filosofas Johnas Stuartas Millis materialius objektus apibrėžė kaip nuolatines pojūčio galimybes. △ glaudžiai susijęs su kai kuriomis ⇨ *empirizmo* atmainomis.

fenomenas, specialus filosofijos terminas, vartotas ⇨ Immanuelio *Kanto*; žymi daiktų regimybę, o ne kokie jie yra patys savaime.

fenomenologija, filosofijos kryptis, nagrinėjanti fenomenus kaip suvokimo objektus (o ne kaip savaime egzistuojančius faktus ar įvykius), bandanti ištirti, kaip žmonės mąsto bei aiškina aplinkinį pasaulį. Pradininkas – vokiečių filosofas ⇨ Edmundas *Husserlis.* △ metodą taikė ⇨ Martinas *Heideggeris,* ⇨ Jeanas Paulis *Sartre'as* ir ⇨ Maurice'as *Merleau-Ponty.*

Kitaip nei pozityvizmas arba „mokslinė" filosofija, △ tikrovę aiškina kaip iš esmės reliatyvią ir subjektyvią.

feodalizmas, pagrindinė vid. amžių Europos visuomenės organizacijos forma. Sistema labiausiai rėmėsi žeme, t. p. valdžios hierarchija, vad. feodaliniais laiptais, kurių viršuje buvo monarchas. Karaliaus valdžia, diduomenė, smulkioji bajorija, laisvieji nuomininkai, feodaliniai valstiečiai ir baudžiauninkai buvo susieti sudėtingais pareigų bei įsipareigojimų saitais. △ stiprino sudėtinga teisinė sistema ir Krikščionių bažnyčia. Nuo XIII a. dėl prekybos ir pramonės raidos △ pamažu užleido vietą klasinei sistemai, kuri ilgainiui tapo vyraujančia visuomenės organizacijos forma.

Už karinę tarnybą monarchas galingiems vasalams leisdavo valdyti žemę ir, be to, dažnai vykdyti teisingumą bei imti mokesčius. Šie savo ruožtu, tokias teises „išnuomodavo subnuomininkams". Sistemos apačioje buvo baudžiauninkai, kurie dirbo dvarų savininkų žemę, o už tai gaudavo naudotis žemės sklypu. Jų darbu rėmėsi visa sistema. Baudžiauninkų nebuvo galima parduoti, kaip vergų, tačiau be leidimo jie negalėjo palikti dvaro ir išsikelti kur nors kitur. Nuo XIII a. sistema silpnėjo iš dalies dėl to, kad plėtojosi pinigų ūkis, prekyba, amatai ir pramonė, iš dalies dėl didelių 1350–1550 valstiečių sukilimų. Anglijoje baudžiava išnyko XVI a., Prancūzijoje panaikinta 1789, o kitose V. ir Vid. Europos šalyse – iki XIX a. pradžios, Rusijos imperijoje – 1861.

Fergus mac Roigh, pasak keltų legendos, Alsterio karalius, didis karžygys. Buvo ⇨ *Cuchulaino* mokytojas.

Fermat Pierre de (1601–65), prancūzų matematikas, kuris su Blaise'u Pascaliu sukūrė ⇨ *tiki-*

mybių teorijos ir šiuolaikinės skaičių teorijos pagrindus; taip pat padarė analizinės geometrijos darbų. ***Paskutinė Fermat teorema*** teigia, kad $x^n + y^n = z^n$ pavidalo lygtys neturi sprendinių, jei $n>2$; čia *x, y, z* ir *n* – sveikieji skaičiai. Fermat šią teoremą paskubomis užrašė matematikos vadovėlio paraštėje ir pažymėjo, kad jis galėtų įrodyti, jog tai tiesa, jei turėtų pakankamai vietos užrašyti įrodymą. Praėjo trys šimtai metų, teorema bendruoju pavidalu dar neįrodyta (ir todėl, tiesą sakant, yra labiau spėjimas nei teorema).

Fermat principas (*fizikoje*), taisyklė, kad šviesa ar kitokia spinduliuotė tarp dviejų taškų sklinda mažiausios trukmės keliu. Principas pavadintas prancūzų matematiko Pierre de Fermat garbei; jis, naudodamasis šiuo principu, atrado šviesos atspindžio ir lūžio dėsnius.

fermentai, arba ***enzimai,*** ląstelių gaminami biologiniai arba baltyminiai katalizatoriai, pagreitinantys medžiagų apykaitos reakcijas. Jie verčia vieną molekulę (substratą) į kitą. Per šį procesą patys △ nesuyra. Jie yra dideli, sudėtingi baltymai, labai specifiški. Kiekvienai cheminei reakcijai reikia tam tikro △. Jis prisitaiko prie „plyšio" (aktyviosios dalies) substrato molekulėje, sudarydamas enzimo ir substrato kompleksą, kuris gyvuoja, kol substratą pakeičia arba suskaido; po to △ gali atsijungti. Todėl substratą galima palyginti su užraktu, o △ su raktu, reikalingu jį atidaryti.

△ aktyvumui ir efektyvumui daro įtaką įvairūs veiksniai. Pvz., temperatūra ir rūgštingumas. Aukštesnės kaip 60 °C temperatūros pažeidžia sudėtingą △ struktūrą, jis sunyksta. Kiekvienas △ geriausiai veikia esant tam tikram rūgštingumui, per didelis rūgštingumas ar šarmingumas keičia jo savybes.

Tarp žmonių virškinimo enzimų yra amilazės (virškina krakmolą), lipazės (virškina riebalus) ir proteazės (virškina proteiną). Kiti △ dalyvauja pakeičiant maisto energiją į ATP, gaminant visus kūno molekulių komponentus, kopijuojant ⇨ *DNR,* dalijantis ląstelėms, gaminant hormonus; kontroliuojant medžiagų judėjimą į ląsteles ir iš jų.

△ plačiai naudojami medicinoje ir pramonėje – nuo skalbimo miltelių iki vaistų gamybos, taip pat molekulinėje biologijoje kaip tyrimo priemonė. Juos galima išskirti iš bakterijų bei puvenų, ir dabar ⇨ *genų inžinerija* įgalina pritaikyti △ konkrečiam tikslui.

Fermi Enrico (1901–54), italų kilmės JAV fizikas, atrado dirbtinius radioaktyviuosius izotopus, susidarančius, apšaudant uraną neutronais; atrado branduolines grandinines reakcijas, kurias sukelia lėtieji neutronai. Sukūrė skilimo teoriją – silpnosios sąveikos teoriją, vienos pagrindinių gamtos sąveikų prototipą. Jis (atskirai nuo Paulo Diraco) sukūrė fermionų dalelių su pusiau sukiniu kvantinę statistiką. Nobelio premija (1938).

Gimė Romoje, ten 1926–38 buvo Romos un-to teorinės fizikos profesorius. Gavęs Nobelio premiją, su šeima emigravo į JAV. 1939–42 buvo Niujorko Kolumbijos, o nuo 1946 Čikagos universitetų profesorius, čia 1942 sukūrė pirmąjį JAV branduolinį reaktorių. Juo buvo atliekami tyrimai, lėmę atominės bombos sukūrimą ir branduolinės energijos gavimo vieną būdų.

1954 JAV Atominės energijos komisija, pripažindama įžymius nuopelnus branduolinei fizikai, skyrė Fermiui specialų apdovanojimą. Tie kasmetiniai apdovanojimai vėliau buvo pavadinti Fermio premijomis.

Kad ir ką gamta būtų paruošusi žmonijai, gal ir nemalonių dalykų, žmogus turi su tuo susitaikyti, nes nežinia visada blogiau už žinojimą.

Enrico Fermi

„Atomai šeimoje" (*Atoms in the Family*)

---

fetišizmas (*psichiatrijoje*), seksualinis iškrypimas arba sutrikimas, kai erotinis susidomėjimas perkeliamas nuo mylimo asmens į jo daiktą, pvz., drabužį. Šio fetišo turėjimas suteikia seksualinį pasitenkinimą. Fetišu galiu būti ir kūno dalis, kuri normaliai nelaikoma erogenine, pvz., kojos pėdos.

Paprastai △ pasitaiko tik tarp vyrų. Pasak ⇨ *Freudo,* mažas berniukas, matydamas moteriškus lyties organus, dažniausiai savo motinos, pirmą kartą pastebi, kad nėra penio. Jam atrodo, kad tai – kastracijos įrodymas. Dėl ⇨ *kastracijos baimės* jis fakto, kad „nėra penio", nepriima, o pakeičia jį fetišu.

Etnologijoje △ reiškia negyvų daiktų, pvz., amuletų ir talismanų garbinimą, kurie, kaip tikima, yra kupini paslaptintų antgamtinių galių.

Feuerbachas Ludwigas (Andreas) (1804–72), vokiečių filosofas, įrodinėjęs, kad religija yra žmogaus savybių pakėlimas į garbinimo objektą. Jo pagrindinis kūrinys – „Krikščionybės esmė" (*Das Wesen des Christentum*), 1841. △ darė įtaką politikos teoretikui Karlui Marksui.

Jis gimė Landshute, Bavarijoje. Studijavo filosofiją pas G. W. F. Hegelį Berlyne, tačiau atsisakė Hegelio idealizmo ir rėmėsi materializmu. Be to, studijavo teologiją ir gamtos mokslus. Anglų romanistas George Eliotas 1854 išvertė „Krikščionybės esmę“ į anglų kalbą.

Žmogų pažinsi iš to, ką jis valgo.

Ludwigas Feurbachas

„Pranešimas į Molešotą“ (*Advertisement to Moleschott*)

Fibonacci Leonardo, arba ***Leonardo iš Pizos*** (apie 1175–apie 1250), italų matematikas. 1202 Pizoje paskelbė *„Liber abaci“* (*Abako knygą*), kuri padėjo įvesti Europoje arabiškus skaitmenis. Nuo 1960 didėja dėmesys ***Fibonacci sekai*** (1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, ...), kurios kiekvienas paskesnis narys yra lygus dviejų prieš jį esančių narių sumai. Seką galima taikyti botanikoje, psichologijoje, astronomijoje (pvz., atstumams tarp planetų ir Saulės apskaičiuoti – rezultatai tikslesni nei taikant ⇨ *Bode* dėsnį).

Fidžeraldas Džordžas, fizikas, ⇨ G. *Fitzgeraldas.*

Fichte Johannas Gotliebas (1762–1814), vokiečių filosofas, kuris patobulino ir suprantamai išdėstė subjektyviojo idealizmo teoriją „Mokslų moksle“ (*Science of Knowledge*), 1974. Jis buvo ⇨ *Kanto* gerbėjas.

1792 Fichte išleido „Religinio apreiškimo kritiką“ (*Critique of Religious Revelation*), kritinį darbą apie Kanto „daiktas savyje“ doktriną. Fichtei absoliutinis „Aš“ yra ir istorinio pasaulio (ne Aš), ir empirinio individualaus „Aš“ pagrindas. Moralės esmę sudaro šio individualaus „Aš“ siekis susilieti su Absoliutu. 1799 buvo apkaltintas ateizmu ir priverstas atsisakyti filosofijos profesoriaus pareigų Jenoje. Persikėlė į Berlyną ir ten pasišventė visuomenės reikalams skaitydamas paskaitas, pvz., „Kreipimus į vokiečių tautą“ (*Reden an die deutsche Nation*), 1807–1808, kurios darė įtaką to meto liberaliam nacionalizmui.

Ficino Marsilio (1433–99), italų filosofas, sukūręs svarbią platonizmo ir vid. amžių teologijos sintezę. Žmogaus sielai pagal visatos hierarchiją skyrė pagrindinę vietą. Tikėjo, kad siela mąstymo metu kyla prie Dievo. Jo platoniškos meilės doktrina tapo viena iš populiariausių vėlyvojo Renesanso literatūros idėjų.

1462 įkūrė Platonikų akademiją Florencijoje. 1473 buvo įšventintas kunigu, 1494 išėjo į pensiją. Jis vertė į lotynų kalbą ir Platoną, ir Plotiną, ⇨ *neoplatonizmo* įkūrėją. Svarbiausias jo kūrinys – „Platoniška teologija apie sielos nemirtingumą“ (*Teologica Platonica de immortalitate animae*), 1482.

Fidei Defensor (lot. – Tikėjimo gynėjas), titulas, kurį popiežius Leonas X 1521 suteikė Anglijos karaliui Henrikui VIII, kaip atlyginimą už jo parašytą traktatą prieš protestantą ⇨ Martyną *Liuterį*. Šį titulą D. Britanijos valdovai vartoja iki šiolei.

filakterijus, arba ***tefilinas*** (*judaizmas*), dvi mažos odinės dėžutės, kuriose ritinėliuose surašyta ⇨ *šema* (malda iš Toros); per kasdienines maldas žydų vyrai jas prisitaiso prie kairiojo peties ir kaktos. Tai daroma paklūstant Pakartotojo įstatymo knygos 6 skirsnyje esančiam įsakymui pririšti šemos žodžius „kaip ženklą ant jūsų rankų ir dėmę tarp jūsų akių“. Daugelis žydų △ suvokia kaip Dievo duotą simbolinį priminimą mylėti Dievą visomis mintimis, jausmais ir darbais.

filantropija, individo meilė žmonijai. Pasireiškia dosnumu ir labdara, siekia padaryti žmoniją laimingesnę ir kelti jos gerovę.

Terminas kilęs iš graikų kalbos, o mintis, kad reikia rūpintis ne tik savimi ir artimiausiais šeimos nariais, yra visų civilizacijų pagrindas. Terminas minimas ⇨ *Konfucijaus* ir ⇨ *Mencijaus* raštuose; judaizmas △ laiko ne tik dorybe, bet ir pareiga, ir tai yra pagrindinė judaizmo dogma. Daryti gerus darbus ir palengvinti kančias – vadinasi, pripažinti kitus žmones tokiais pat Dievo vaikais. △ (labdara, ⇨ *plėtros parama*) kartais smerkiama kaip didinanti skurdą ir nelygybę, nes šelpiami žmonės neskatinami patys pasirūpinti savimi.

Filioque (lotyniškai „ir iš Sūnaus“), krikščionybės terminas, dėl kurio ginčijamasi nuo VIII a., svarstant ar Šventoji Dvasia kyla tik iš Dievo Tėvo, ar iš Tėvo ir iš Sūnaus. Terminas 794 įvestas Frankfurto susirinkimo, X a. pripažintas katalikų tikėjimo tiesa.

Filipso kreivė, grafikas, rodantis ryšį tarp atlyginimų ir nedarbo kitimo (procentais) – kai nedarbo lygis žemas, atlyginimas auga greičiau, nes darbdaviai varžosi dėl darbo jėgos. Todėl žemas nedarbo lygis ir maža infliacija yra nesuderinami. Septintojo dešimtmečio pradžioje dėl akivaizdžiai nestabilaus atlyginimų ir nedarbo santykio šia teorija buvo suabejota. △ sukūrė britų eko-

nomistas Albanas Williamas Phillipsas (1914–75), grafiškai sužymėdamas atlyginimų ir nedarbo kitimus 1861–1957.

filistinai, ne semitų kilmės jūreivių tauta, XII a. pr. Kr. įkūrusi miestus valstybes Palestinos pakrantės lygumoje ir perėmusi semitų kalbą bei religiją. XI–X a. pr. Kr. △ kariavo su izraelitais; nuo to laiko judėjų raštuose žodį filistinas imta vartoti niekinamąja prasme, pabrėžiant šios tautos atsilikimą intelektualiniu ir meniniu atžvilgiu. X a. pr. Kr. pradžioje, karaliaus Dovydo valdymo metais, △ įsiliėjo į Izraelio karalystę.

filogenezė, mikrobų, augalų ir gyvūnų sisteminių grupių (nuo tipų iki rūšių) istorinė ⇨ *evoliucijos* raida. Anksčiau buvo klaidingai siejama su ontogeneze (gyvo organizmo raidos procesu).

filologija, kalbų, literatūros tyrimas. Aleksandrijos mokslininkai leido graikiškus Homero epus. Šią tyrimų kryptį labai paskatino Renesanso epocha. XVII a. pirmavo olandų mokslininkai, žymus ir anglų mokslininko Richardo Bentley'io įnašas. XIX a. pradžioje iš sanskrito studijų išsirutuliojo ***lyginamoji kalbotyra.*** Prie to daug prisidėjo Franzas Boppas (1791–1867). Pradžioje daugiausia buvo domimasi indoeuropiečių kalbomis; romantizmas įkvėpė nacionalinės △ kūrimąsi visoje Europoje bei Azijoje. Dar ⇨ *kalbotyra.*

Filonas Aleksandrietis, *Filonas Judėjas* (apie 21 pr. Kr. – apie 49 po Kr.), žydų filosofas, 40 m. po Kr. vadovavo žydų pasiuntinybei pas Kaligulą ir protestavo prieš jo dieviškos pagarbos pretenzijas. Raštuose △ stengėsi suderinti judaizmą su Platono ir stoikų idėjomis.

filosofai, žymiausi priešrevoliucinės XVIII a. Prancūzijos intelektualai: Condorcet, Diderot, Rousseau, Voltaire'as ir kt. Remdami Švietimo principus ir aukštindami žmogaus proto galią, jie būtinai turėjo suabejoti senosiomis institucijomis, todėl daug kas mano, kad jie padarė įtaką 1789 revoliucionieriams.

Ar visas žavesys neišsisklaido / Vos prisilietus šaltai filosofijai?

filosofija

Johnas Keatsas (1795–1821), anglų poetas romantikas.
Lamia, 2 d.

---

filosofija, esminių problemų (pvz., materijos prigimtis, protas, tikrovė, kalba, tapatybė, asmenybė, laisva valia, suvokimas, priežastingumas, mokslas, matematika, laikas, erdvė, moralė) sisteminga analizė ir kritiškas jų nagrinėjimas. Tradiciškai △ buvo skirstoma į tris dalis: logiką (išvadų pagrįstumo teorija), gnoseologiją (pažinimo teorija) ir metafiziką (būties prigimties teorija). Šiuolaikinė △ apima ir estetiką, etiką, politikos teoriją, mokslo bei religijos △. Pradžioje △ sąvoka aprėpė visą intelektinę veiklą, bet vėliau kai kurios △ šakos (pvz., fizika) tapo atskirais mokslais.

Kas iš karto įžvelgė Platono ar Hegelio minties mastą ir subtilumą, seniai turėjo atsisakyti minties tapti filosofu.

filosofija

Michaelas Oakeshottas (1901–90), anglų filosofas ir politikos teoretikas.
„Patyrimas ir jo rūšys" (*Experience and its Modes*), *1 sk.*

Daug sen. Indijos ir Kinijos civilizacijų išminčių skelbė savo pažiūras bei apmąstymus apie gyvenimą ir aukščiausiąją būtį, bet sistemingų, rimtų △ studijų imtasi Graikijoje VI a. pr. Kr., susikūrus Mileto mokyklai (Talis, Anaksimandras, Anaksimenas). Ir jų, ir vėlesnių filosofų ikisokratikų (Pitagoro, Ksenofano, Parmenido, Zenono Elėjiečio, Empedoklio, Anaksagoro, Herakleito, Demokrito) teorijos buvo gyvybingos, jų idėjomis (pvz., Demokrito sukurtu atomizmu) naudojosi ir vėlesnių amžių filosofai. V a. pr. Kr. Sokratas padėjo pagrindus etikai; Platonas išplėtojo metafizinę ⇨ *idėjų,* arba formų, teoriją; Aristotelis sukūrė silogistinę logiką, išplėtojo etikos, politikos teoriją ir metafiziką. Vėliau iškilo epikūrininkų (Epikūras), stoikų (Zenonas Kitijietis) ir skeptikų (Pironas) mokyklos; neoplatonikai (Filonas, Plotinas) suteikė Platono sistemai misticizmo.

Antikinės △ pabaiga laikomi 529 metai po Kr., kai Justiniano įsakymu buvo uždarytos Atėnų filosofijos mokyklos. Bet Romos filosofas Boecijus perteikė graikų △ pagrindus Vakarams. Graikų idėjos gyvavo ir arabų filosofų Avicenos (Ibn Sinos) ir Averojaus (Ibn Rušdo) bei žydų Avencebrolio (1021–58) ir Maimonido raštuose. Ankstyvaisiais viduriniais amžiais Jonas Škotas Erigena sukūrė neoplatoninę sistemą. XII a. buvo iš naujo atrasti Aristotelio tekstai; jie padarė didelę įtaką filosofams scholastams Anzelmui, Abelard'ui, Albertui Didžiajam, Tomui Akviniečiui, Dunsui Škotui ir Williamui Occamui.

Filosofija yra nuostabos vaisius.

Alfredas Northas Whiteheadas
„Gamta ir gyvenimas" (*Nature and Life*), *1 sk.*

XVII a. René Descartes'o, Gottfriedo Leibnizo ir B. Spinozos racionalizmas bei jų pasitikėjimas matematiniais įrodymais žymi naujosios △ pradžią. XVII ir XVIII a. britų empirikai (Johnas Locke'as, George'as Berkeley'is, Davidas Hume'as) iškėlė klausimą, ką ir kaip galima pažinti, sutelkė dėmesį į mokslą ir juslinį patyrimą. Vokiečių filosofas Immanuelis Kantas savo kritinėje filosofijoje bandė apibrėžti, ką mes galime pažinti, atmetė skepticizmą ir spekuliatyviąją metafiziką.

XIX a. pradžioje vokiečių idealizmo klasikai (J. G. Fichte, F. W. J. Schellingas, G. W. F. Hegelis) atmetė Kanto nubrėžtas žmogaus pažinimo ribas. XIX a. filosofijoje minėtinas Arthuro Schopenhauerio pesimistinis ateizmas; Friedricho Nietzsche'ės ir Søreno Kierkegaardo darbai, kurie padėjo pamatus XX a. egzistencializmui; Williamo Jameso ir Johno Dewey pragmatizmas; amžiaus pabaigoje – neohegelizmas (F. H. Bradley'is, T. H. Greenas, Josiahas Royce'as). Tarp XX a. △ krypčių žymiausios yra loginis pozityvizmas (Rudolfas Carnapas, Karlas Popperis, Alfredas Ayeris), neotomizmas – viduramžiškos Tomo Akviniečio △ atgaivinimas (Jacques'as Maritainas), egzistencializmas (Martinas Heideggeris, Jeanas Paulis Sartre'as, Karlas Jaspersas), fenomenologija (Edmundas Husserlis, Maurice'as Merleau-Ponty), analitinė ir lingvistinė filosofija (Bertrand'as Russellas, G. E. Moore'as, Ludwigas Wittgensteinas, Gilbertas Ryle'is, Willardas Quine'as). Russello formaliosios logikos darbai ir Wittgensteino „Filosofiniai tyrimai" (*Philosophical Investigations*) padarė įtaką anglosaksų filosofams, ir jie atkreipė dėmesį į kalbos, ypač vartojamos formuluojant filosofijos problemas, prigimtį bei ribas.

finliandizacija, politinis terminas, vartojamas, kai mažai valstybei tenka vykdyti užsienio politiką taip, kad prisitaikytų prie daug galingesnės kaimynės; terminas remiasi Suomijos pavyzdžiu, kai jos užsienio politika 1944–90 buvo vykdoma paisant SSRS interesų.

Finas Mac Cumhaillas, legendinis airių didvyris, tapatinamas su karvedžiu, kuris III a. suorganizavo airių kariuomenę. James Macphersonas (1736–96) 1762–63 populiaraus epo posmuose pavaizdavo jį (kaip Fingalą) ir jo pasekėjus. Tas eiles tariamai parašęs III a. dainius Ossianas. Nors kritikas Dr. Johnsonas epu abejojo, jis turėjo įtakos romantikų judėjimui.

Firestone Shulamith (g. 1945), Kanados rašytoja feministė ir redaktorė, kurios knyga „Lyčių dialektika: precedentas feministinei revoliucijai" (*The Dialectic of Sex: the Case for Feminist Revolution*), 1970, nagrinėjusi Markso ir Froido teorijas apie feminizmo neperspektyvumą, padarė didoką įtaką feministinei galvosenai.

△ buvo viena pirmųjų JAV moterų išsivadavimo sąjūdžio organizatorių. Iš jos darbų pažymėtini „Antrųjų metų užrašai" (*Notes from the Second Year*), 1970.

Firthas Johnas Rupertas (1890–1960), britų kalbininkas, kuris savo draugo ir kolegos ⇨ Bronislawo *Malinowskio* skatinamas, ėmė tirti kalbotyrą semantiniu požiūriu ir sukūrė lingvistinę „situacijos konteksto" teoriją. Bet kurį kieno nors pasiūlymą ar ištartį galima suprasti tik žinant visą kontekstą, netgi nelingvistinius faktorius, pvz., kalbėtojo užimamą padėtį, jo gyvenimo istoriją, situacijos visuomeninį pobūdį ir t. t. 1944 Firthas buvo paskirtas bendrosios Londono universiteto kalbotyros profesoriumi. Jo svarbiausieji straipsniai paskelbti rink. *Papers in Linguistics* (*1934–1951*), 1957, ir *Selected Papers of J. R. Firth*, 1968.

Firthas aprašė tipiškų situacijų kontekstus ir tipiškus pasikartojančius visuomenės raidos įvykius, pvz., įprastą anglų pasisveikinimą „How do you do". Jis taip studijavo šnekamosios kalbos fonologinius bruožus – kirtį, intonaciją, pažymėjo, kad įvairiose kalbose jie labai skirtingi. △ parašė dvi gana populiarias knygas „Šnekamoji kalba" (*Speech*), 1930 ir „Žmonių kalbos" (*The Tongues of Men*), 1937.

Fischeris Emilis Hermannas (1852–1919), vokiečių chemikas, pagaminęs sintetinį cukrų, o iš jo įvairius enzimus. Jo parengto angliavandenių ir peptidų chemijos aprašymai padėjo ⇨ *biochemijos* mokslo pagrindus. 1902 apdovanotas Nobelio chemijos premija.

Fischeris Hansas (1881–1945), vokiečių chemikas, 1930 apdovanotas Nobelio premija už hemoglobino atradimą kraujyje.

Fisheris Irvingas (1867–1947), JAV ekonomistas, plėtojęs ⇨ *kiekybinę pinigų teoriją* ir sukūręs jos lygtį, išreiškiamą formule MV=PT; čia M – pinigų kiekis apyvartoje (pinigų pasiūla), V – pinigų cirkuliacijos greitis ekonomikoje; P – vidu-

Didieji filosofai

vardas (pavardė)	gyvenimo metai	šalis	svarbiausi kūriniai
Herakleitas	apie 544–483 pr. Kr.	Graikija	„Apie gamtą"
Parmenidas	apie 540–apie 470 pr. Kr.	Graikija	fragmentai
Sokratas	469–399 pr. Kr.	Graikija	- - -
Platonas	428–347 pr. Kr.	Graikija	„Valstybė", „Faidonas"
Aristotelis	384–322 pr. Kr.	Graikija	„Nikomacho etika", „Metafizika"
Epikūras	341–270 pr. Kr.	Graikija	fragmentai
Lukrecijus	apie 99–55 pr. Kr.	Roma	„Apie daiktų prigimtį"
Plotinas	205–270 po Kr.	Graikija	„Eneados"
Augustinas	354–430	Š. Afrika	„Išpažinimai", „Dievo valstybė"
Tomas Akvinietis	apie 1225–1274	Italija	„Teologijos sąvadas", „Katalikų tikėjimo tiesos sąvadas: prieš pagonis"
Dunsas Škotas	apie 1266–1308	Škotija	„Oksfordo veikalas"
Williamas Occamas	apie 1285–1349	Anglija	„Sentencijų komentarai"
Nikolajus Kuzietis	1401–1464	Vokietija	„Apie mokytą nežinojimą"
Giordanas Brunas	1548–1600	Italija	„Apie priežastį, pradžią ir vienovę"
Baconas	1561–1626	Anglija	„Naujasis organonas", „Didysis mokslų atnaujinimas"
Hobbesas	1588–1679	Anglija	„Leviatanas"
Descartes'as	1596–1650	Prancūzija	„Samprotavimas apie metodą", „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją"
Spinoza	1632–1677	Nyderlandai	„Etika"
Locke'as	1632–1704	Anglija	„Žmogaus proto apybraiža"
Leibhnizas	1646–1716	Vokietija	„Monadologija"
Berkeley'is	1685–1753	Airija	„Traktatas apie žmogiškojo pažinimo pagrindus"
Hume'as	1711–1776	Škotija	„Traktatas apie žmogaus prigimtį"
Rousseau	1712–1778	Prancūzija	„Apie visuomenės sutartį"
Kantas	1724–1804	Vokietija	„Grynojo proto kritika"
Fichtė	1762–1814	Vokietija	„Pažinimo mokslas"
Hegelis	1770–1831	Vokietija	„Dvasios fenomenologija"
Schellingas	1775–1854	Vokietija	„Transcendentinio idealizmo sistema"
Schopenhaueris	1788–1860	Vokietija	„Pasaulis kaip valia ir vaizdinys"
Millis	1806–1873	Anglija	„Utilitarizmas"
Kierkegaard'as	1813–1855	Danija	„Baimės sąvoka"
Peirce'as	1839–1914	JAV	„Kaip nuskaidrinti mūsų idėjas"
Nietzschė	1844–1900	Vokietija	„Taip kalbėjo Zaratustra"
Husserlis	1859–1938	Vokietija	„Loginiai tyrimai"
Russellas	1872–1970	Anglija	„Principia mathematica"
Wittgensteinas	1889–1952	Austrija	„Tractatus Logico-Philosophicus", „Filosofiniai tyrimai"
Heideggeris	1889–1976	Vokietija	„Būtis ir laikas"
Sartre'as	1905–1980	Prancūzija	„Būtis ir nebūtis"
Marleau-Ponty	1908–1961	Prancūzija	„Suvokimo fenomenologija"
Quine'as	g. 1908	JAV	„Žodis ir objektas"

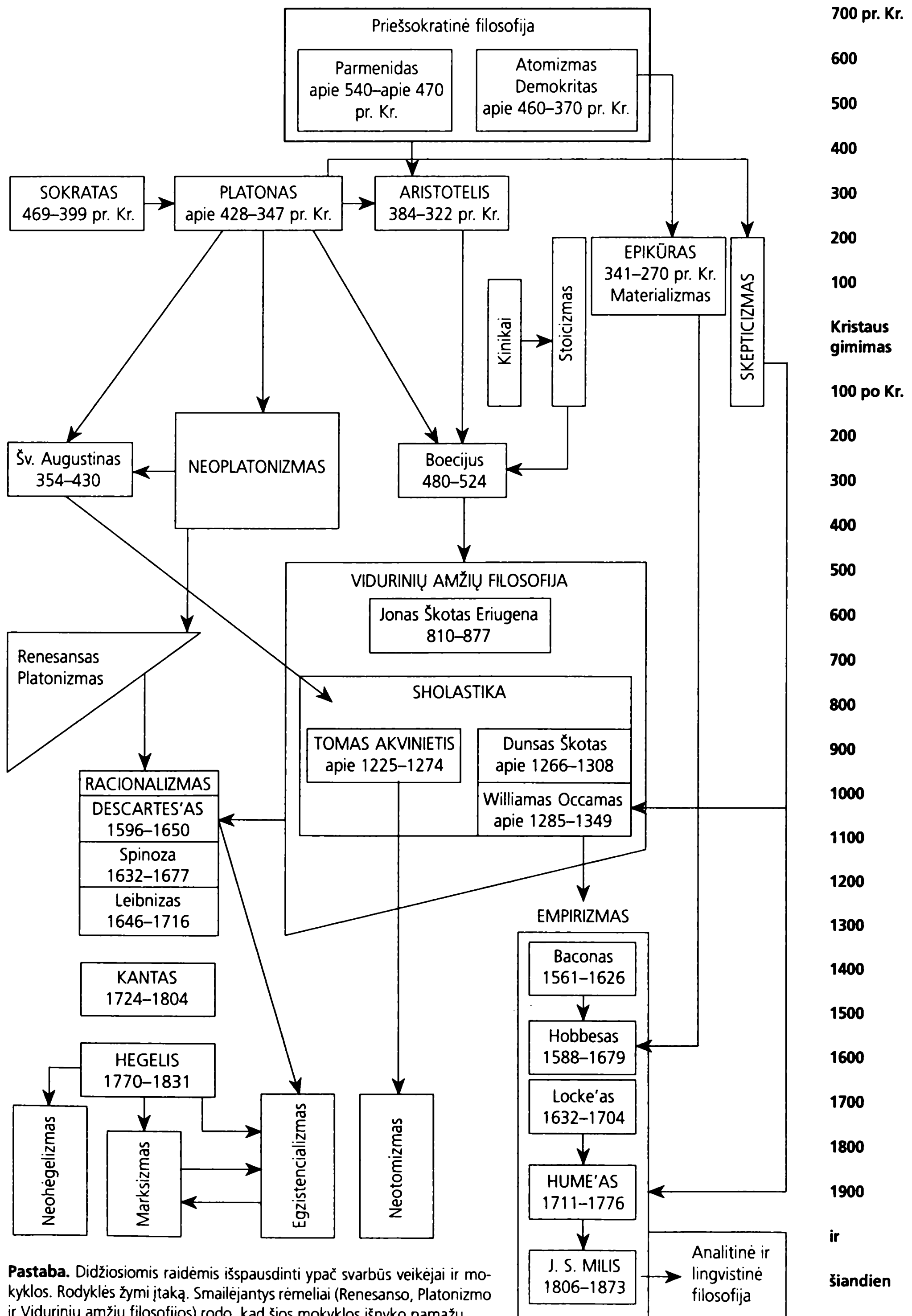
tinis kainų lygis; T – sandorių skaičius (tolygus produkcijai). Ši lygtis kartais vadinama ***Fisherio lygtimi.*** V ir T yra sąlygiškai pastovūs, tad pinigų pasiūlos padidėjimas sukelia infliaciją.

Fisheris Ronaldas Aylmeris (1890–1962), anglų statistikas ir genetikas. Jis modernizavo Charleso Darwino evoliucijos teoriją ir išsaugojo pagrindinę genetinių pokyčių biologinę koncepciją, pagrįsdamas ją ⇨ *gamtine atranka.* △ sukūrė keletą naujų statistikos metodų ir juos pritaikė genetikai. Veikalas „Genetinė natūralios atrankos teorija" (*The Genetical Theory of Natural Selection*), 1930. Šiuo klasikiniu veikalu įrodė, kad genetiko Gregoro Mendelio atradimais galima paremti Darwino evoliucijos teoriją.

Fitzgeraldas George (1851–1901), airių fizikas, garsus savo elektromagnetikos darbais. 1895 jis paaiškino anomalinius Michelsono-Morley'io eksperimento (1887) rezultatus. Jis manė, kad kūnai, judėdami eteryje, traukiasi, kai jų greitis didėja. Nuo to laiko šis reiškinys vadinamas ***Fitzgeraldo-Lorentzo*** susitraukimu.

fizika, mokslo šaka, tirianti visatos struktūrą lemiančius dėsnius, bendrąsias materijos savybes, energijos formas ir jų sąveiką. Paprastai skiria-

VAKARŲ FILOSOFIJOS ISTORIJA IR RAIDA



Pastaba. Didžiosiomis raidėmis išspausdinti ypač svarbūs veikėjai ir mokyklos. Rodyklės žymi įtaką. Smailėjantys rėmeliai (Renesanso, Platonizmo ir Vidurinių amžių filosofijos) rodo, kad šios mokyklos išnyko pamažu.

fizika: chronologija (1954–93)

1958	Rudolfas Mössbaueris atrado beatatrankę gama kvantų emisiją, arba sugertį, kristalo atomų branduoliuose – Mössbauerio reiškinį
1960	Theodore'as Maimanas sukūrė pirmąjį lazerį
1964	Murray'us Gellis Mannas ir George'as Zweigas iškėlė kvarkų hipotezę
1967	Paskelbta superlaidumo teorija: daugelio laidininkų elektrinė varža išnyksta žemiau tam tikros kritinės temperatūros
1967	Antony'is Hewishas atrado pulsarus
1979	JAV fizikai Jamesas W. Croninas ir Valis L. Fitchas atrado elementariųjų dalelių asimetriją
1982	Subrahmanyanas Chandrasekharas ir Williamas Fowleris atskleidė procesus, susijusius su žvaigždžių evoliucija
1983	Europos branduolinių tyrimų centras (CERN) įrodė, kad egzistuoja tarpiniai vektoriniai bozonai W± ir Z°; tai patvirtino ryšį tarp silpnosios ir elektromagnetinės sąveikos
1986	atrastas pirmasis aukštos temperatūros superlaidininkas, kuriuo elektrinė varža išnyksta 35 K temperatūroje
1989	Stanley'is Ponsas ir Martinas Fleischmannas paskelbė, kad įvykdė branduolių sintezę kambario temperatūroje ir slėgyje (šaltoji sintezė). Pradėjo veikti CERN'o didysis elektronų ir pozitronų priešpriešinių pluoštų greitintuvas (LEP); jo ilgis – 27 km.
1991	Eksperimentai, atlikti didžiuoju elektronų ir pozitronų priešpriešinių pluoštų greitintuvu, atskleidė, kad yra trys elementariųjų dalelių kartos
1992	Japonų mokslininkai sukūrė medžiagą, tampančią superlaidžia – 103 °C (170,15 K) temperatūroje
1993 ar **1995**	Fermio laboratorijoje (JAV dalelių fizikos laboratorija netoli Čikagos) atrastas *t* kvarkas

mos tokios △ šakos: branduolio △, dalelių △, kietųjų ir skystųjų kūnų △, elektra, elektronika, magnetizmas, optika, akustika, šiluma, termodinamika. Iki šio amžiaus △ buvo vadinama ***natūrfilosofija.***

fiziokratai, XVIII a. prancūzų ekonomistų mokykla; jai priklausė François Quesnay (1694–1774) ir Mirabeau, tikėję gamtos dosnumu ir įgimtu žmogaus gerumu. Jie manė, kad vyriausybė turi teisę kištis į visuomenės veiklą tik tuomet, kai pažeidžiamos individų teisės. Kitais atvejais turinti veikti nesikišimo sistema ir laisva prekyba tarp valstybių. △ idėjos turėjo didelę įtaką Adamui Smithui.

fiziologinė psichologija ⇨ *eksperimentinės psichologijos* šaka, tirianti fiziologinius ir neurologinius procesus kaip patyrimo ir elgesio pagrindą. Glaudžiai susijusi su anatomija, fiziologija, ⇨ *neurologija* ir ⇨ *biochemija.*

flagelantas, religingas žmogus, kuris plaka save rimbu atgailaudamas už nuodėmes. Nuo seno viešą plakimąsi praktikavo daugelis religijų. Europos katalikai tokiais kraštutinio pamaldumo protrūkiais pasižymėjo XI–XVII amžiuje.

flaminas, vienas iš penkiolikos aukštųjų senosios Romos šventyklų žynių. Pareigas eidavo visą gyvenimą. Jos nutrūkdavo tik mirus △ žmonai (kuri jam padėdavo ceremonijų metu) arba dėl kokio nors nusižengimo.

Flamsteedas Johnas (1646–1719), anglų astronomas, pradėjęs sistemingai stebėti žvaigždžių, Mėnulio ir planetų padėtį Karališkojoje observatorijoje, kurią 1676 jis įkūrė Grinviče, Londone. 1725 stebėjimai paskelbti.

Flemingas Alexanderis (1881–1955), škotų bakteriologas, 1928 atradęs pirmąjį antibiotiką – peniciliną. 1922 atrado antibakterinį enzimą, lisozimą, esantį seilėse, nosies išskyrose ir ašarose. Visa tai tyrinėdamas atrado nepaprastus pelėsius, augančius apleistuose bakterijų auginimo dubenėliuose. △ juos išskyrė ir išaugino kaip gryną kultūrą; tai padėjo sukurti peniciliną, pradėtą vartoti 1941. 1945 apdovanotas Nobelio medicinos premija (kartu su Howardu W. Florey ir Ernstu B. Chainu; visų jų tyrimai padėjo plačiai įdiegti peniciliną).

Fluddas Robertas (1574–1637), anglų fizikas ir filosofas mistikas, kurį paveikė ⇨ *Paracelsas* ir ⇨ *neoplatonizmas.* Jis gynė ⇨ *rozenkreicerius* ir Hermio Trismegisto kūrinių autentiškumą.

Pasaulį dalijo į dieviškąjį archetipą („makrokosmą“) ir žmogų („mikrokosmą“), kuris esąs miniatiūrinis Visatos atvaizdas. Makrokosmą ir mikrokosmą sieją mistiniai ryšiai. △ paskelbė daug darbų, žymesni *Apologia,* 1616, ir „Makro-

kosmo ir mikrokosmo istorija" (*The History of the Macrocosm and the Microcosm*), 1617.

fobija, perdėta iracionali objekto ar situacijos baimė, pvz., agorafobija (atvirų erdvių arba minios baimė), akrofobija (aukščio baimė), klaustrofobija (uždarų erdvių baimė). Vienas iš gydymo būdų – ⇨ *elgesio terapija*.

folkloras ⇨ *tautosaka*.

Fox Margareta (1833–93), JAV spiritizmo mediumas, gimusi Kanadoje. Su seserimi Katherine išgarsėjo mediumo sugebėjimais. Merginos viešai demonstruodavo savo galią, žadindamos didelį publikos susidomėjimą. 1888 △ viešai prisipažino, kad jos „mediumo galios" buvo apgaulė.

Išaugusios JAV Niujorko valstijoje, 1850 seserys persikėlė į Niujorką ir nuo mažų dienų tvirtino galinčios bendrauti su „mirusiųjų dvasiomis".

Foxas George (1624–91), ⇨ *kvakerių*, arba Draugų, organizacijos (Anglijoje) įkūrėjas. Suformavęs savo tikėjimą mistine „vidine šviesa", 1647 tapo keliaujančiu pamokslininku. 1650 buvo įkalintas už šventvagiškas kalbas Darbyje; čia pirmą kartą △ ir jo pasekėjai žeminamai buvo pavadinti kvakeriais, galbūt dėl to, kad △ reikalavo iš teisėjo Benneto „drebėti (angl. – *quake*), išgirdus Viešpaties žodį".

△ iškentėjo ir vėlesnius įkalinimus, 1671–72 keliavo kaip misionierius po Ameriką, parašė daug evangeliškų veikalų, tarp jų *Journal*, 1694.

Aš jiems pasakiau, kad tame galingame ir dorame pasaulyje, kuriame gyvenu, nėra galimybės kilti jokiam karui.

George Foxas,
kai jam siūlė kapitono laipsniu tarnauti kariuomenėje

Foxe Johnas (1516–87), anglų protestantizmo skelbėjas. 1563 tapo Solsburio kanauninku. „Knygoje apie kankinius" (*Book of Martyrs*), 1563, aprašė baisų protestantų persekiojimą valdant karalienei Marijai ir dar labiau sustiprino neapykantą katalikybei.

fonetika, artikuliuotoje kalboje vartojamų garsų identifikavimas, aprašymas ir klasifikavimas. Šie garsai yra įtraukti į tarptautinę fonetinę abėcėlę (gerokai pakeistas anglų / lotynų kalbos abėcėlės variantas).

fonema, konkrečios kalbos žodžių reikšmės nekeičiantis garso diapazonas; pvz., *r* ir *l* yra viena fonema japonų kalboje, bet dvi skirtingos fonemos anglų kalboje. Fonemas tirianti lingvistikos šaka vadinama fonologija.

Jėga nėra vaistas.

jėga
Johnas Brightas (1811–1889), britų liberalus politikas.
Kalba Birmingame, 1880

---

force majeure (pranc. „pranašesnė jėga"; *politikoje*), jėgos naudojimas, o ne politinio ar diplomatinio problemos sprendimo paieška. Pagal šį principą, vyriausybė galėtų nutraukti streiką, pasiųsdama kariuomenę, vietoj to, kad bandytų įgyti streikininkų palankumą.

Kas nugali jėga, nugali priešą tik pusiau.

jėga
Johnas Miltonas (1608–1674), anglų poetas.
„Prarastasis rojus" (*Paradise Lost*), *1 kn.*

---

fordizmas, masinė gamyba, pasižyminti didele darbo specializacija; jo prototipu buvo bendrovė *Ford motor*, viena pirmųjų įdiegusi surinkimo linijas. ***Postfordizmo*** vadybos teorija ir praktika pabrėžia lankstumą ir sprendimų priėmimo autonomiją, suteikiamą ne valdymo personalui. Postfordizmas rūpinasi ne tiek kontroliuoti, kiek palaikyti ir suderinti darbą. Masinės gamybos metodus paveikė JAV vadybos konsultanto F. W. Tayloro knyga „Mokslinė vadyba" (*Scientific Management*), skatinusi darbo tyrimus, jo specializaciją ir valdymo kontrolę.

Forestas Lee (1873–1961), ***de Forestas,*** JAV fizikas ir išradėjas. Patobulino triodo elektroninę lempą ir prisidėjo prie radijo, radarų bei televizijos raidos.

1904 Ambrose Flemingas išrado diodo elektroninę lempą. △ pastebėjo, kad pridėjus trečiąjį į elektrodą, triodo lempa tarnautų kaip stiprintuvas ir būtų praktiškai galimi radijo ryšiai. 1906 šį išradimą užpatentavo.

forma (*graikų ir viduramžių Europos filosofijoje*), tai, kas daiktą daro tokį, koks jis yra. ⇨ *Platono* požiūriu △ – nematerialus savarankiškas objektas, kurio negalima patirti pojūčiais, o tik suvokti protu. Taigi, arklys yra tik apskritai arklio formos apraiška. Pasak ⇨ *Aristotelio,* formos egzistavo tik drauge su materija: arklys – tai materijos gabalas, turintis arklio formą, t. y. esmines

(žiūr. ⇨ *esmė*) arklio savybes bei sugebėjimus. Tačiau Aristotelis, kaip ir vėlesni viduramžių filosofai, nepaaiškino, ar kiekvienas individas turi savitą formą, ar forma – bendra visai rūšiai. Platono filosofijoje Forma paprastai rašoma didžiąja raide ir yra jo vartojamo žodžio ⇨ *„idėja"* sinonimas.

forma (*logikoje*), teiginio, priklausančio tam tikrai klasei ar rūšiai, forma, pvz., teiginys „Visi X yra Y" yra universalus, o „Joks X nėra Y" – neiginys. Loginė forma skiriama nuo turinio, nuo to, kas tvirtinama teiginyje.

formalizmas (*mene, literatūroje ir muzikoje*), formos ir formalių struktūrų absoliutinimas kartu nepakankamai vertinant turinį. △ siauresniąja prasme nurodo XX a. trečiojo dešimtmečio Rusijos literatūros teorijos mokyklą, kuri nepripažino literatūros visuomeninio turinio, o ją vertino tik pagal formaliąsias estetines savybes. △ dėl perdėto estetinio vertinimo bolševikų požiūriu prarado gerą vardą, 1948 Stalino nurodymu tapo literatūros valymo ir literatų represijų svarbiausiu pretekstu. Jį išstūmė vad. ⇨ *socialistinis realizmas.*

Fortinas Jeanas (1750–1831), prancūzų fizikas ir įrankių gamintojas, išradęs gyvsidabrio barometrą, kuriam suteiktas jo vardas.

Barometras matuoja atmosferos slėgį gyvsidabrio stulpelio pagalba; stulpelis sudarytas iš gyvsidabriu pripildyto vamzdelio, kurio vienas galas uždaras ir statmenai įstatytas į metalinį rezervuarą. Viršutiniame vamzdelio gale susidaro tarpelis (vadinamas Toričelio tuštuma), kurio dydis kinta kintant atmosferos slėgiui, išreiškiamam gyvsidabrio stulpelio aukščiu milimetrais. Tokioje skalėje normalus atmosferos slėgis yra 760 mm gyvsidabrio.

Foucault Jeanas Bernardas Léonas (1819–1868), prancūzų fizikas, panaudojęs švytuoklę, kad pademonstruotų Žemės sukimąsi apie savo ašį ir išradęs giroskopą.

Jis tyrinėjo šilumą ir šviesą, atrado sūkurines sroves, sukuriamas variniame diske, kai šis juda magnetiniame lauke, išrado poliarizatorių, patobulino elektros lanką.

Foucault Michelis (1926–84), prancūzų filosofas, kuris nepripažino fenomenologijos ir egzistencializmo. Jam rūpėjo, kaip specialiosios institucijos formuoja pažinimą ir kiek jos veikia žmonių subjektyvumą. Jis ypač rūpinosi sugriauti priimtą požiūrį į asocialius žmones: pamišėlius, ligonius ir nusikaltėlius, kuriuos, jo manymu, slegia to laikotarpio visuotinis požiūris į juos.

△ didelį poveikį turėjo ⇨ *Nietzsche.* Naudodamasis Nietzschės sąvokomis, jis išanalizavo, kaip valdžia veikia visuomenėje. Žymesni darbai: „Pamišimas ir civilizacija" (*Madness and Civilization*), 1961, ir „Apie daiktų tvarką" (*The Order of Things*), 1970.

„Žmogus nėra nei seniausia, nei pastoviausia problema, rūpinti žmonijai".

Michelis Foucault

„Apie daiktų tvarką" (*The Order of Things*)

Fourier François Charles Marie (1772–1837), prancūzų socialistas. Leidinyje „Naujasis pramoninis pasaulis" (*Le Nouveau monde industriel*), 1829–30 jis propagavo, kad visuomenę reiktų burti į ekonomiškai nepriklausomus kooperatyvus, vienijančius apie 1500 gyventojų, ir kad reiktų atsisakyti vedybų.

Fourier Jeanas Baptiste Josephas (1768–1830), prancūzų taikomosios matematikos specialistas, kuris aptardamas šilumos srautus 1807 pasiūlė su tam tikrais apribojimais bet kurią matematinę funkciją išreikšti trigonometrinėmis eilutėmis. Šis principas sudaro ***Fourier analizės*** pagrindą, ji dabar naudojama daugelyje fizikos sričių. Jo „Analitinė šilumos teorija" (*Théorie analytique de la chaleur*), 1822, teiginiai buvo priimti ne tuoj pat, bet vėliau paplito.

fovizmas, XX a. prancūzų modernistinės dailės kryptis, kuriai būdinga ryškių kontrastingų spalvų ekspresija. Jos atsiradimui įtakos turėjo van Gogho, Cézanne'o ir Gaugin'o kūryba. Trumpalaikis, bet ryškus menininkų fovistų judėjimas kilo Paryžiuje 1905, Matisse'ui ir kitiems įkūrus „Salon d'Autanne". Jis gavo vardą, kai kritikas Louis Vauxcelles, pamatęs vieną tradicinę skulptūrą pasakė, kad ji panaši į „Donatello tarp laukinių žvėrių" (*Donatello chez les fauves*). Ankstyvieji fovistai buvo Rouaultas, Dufy, Marquet, Derainas ir Signacas.

Fowleris Williamas (g. 1911), JAV astrofizikas. 1953 jis ir ⇨ Subrahmanyanas *Chandrasekharas* buvo apdovanoti Nobelio fizikos premija už darbus apie žvaigždžių gyvavimo ciklus ir cheminių elementų kilmę.

Fracastoro Girolamo (apie 1478–1553), italų gydytojas, išgarsėjęs savo dviem medicinos kny-

gomis. Jis gimė ir daugiausiai dirbo Veronoje. Jo pirmoji knyga „Sifilis arba prancūziška liga" (*Syphilis, sive morbus gallicus*), 1530, buvo parašyta eilėmis. Ji – vienas pirmųjų vadovėlių apie sifilį, ligą, kuriai pavadinimą △ suteikė. Antrojoje knygoje „Apie užkrečiamas ligas" (*De contagione*), 1546, jis, toli pralenkdamas laiką, rašė apie „užkrečiamų ligų sėklas".

fraktalas, netaisyklinga geometrinė figūra arba paviršius, kuris gaunamas po kartotinio dalijimo. Kompiuterio ekrane sukurti fraktalai naudojami sudarant geografinių ar biologinių procesų modelius (pvz., kaip erozija ir žemės sąnašos formuoja kranto liniją arba kaip auga augalai).

Vokietių matematikas Georgas Cantoras (1845–1918) ir Karlas Weierstrassas (1815–97) Vokietijoje sukūrė kreivių su tokiomis prieštaringomis savybėmis aibes. Pavadinimą pasiūlė prancūzų matematikas Benoit Mandebrodas. △ naudojami ir kompiuteriame mene.

Franckas Jamesas (1882–1964), JAV fizikas, 1925 apdovanotas Nobelio premija už 1914 eksperimentus tiriant perduodamą energiją, kai elektronai susiduria su gyvsidabrio atomais. Eksperimentais įrodė, kad perdavimas vyksta pagal ⇨ *kvantų teorijos* taisykles.

Gimė ir mokėsi Vokietijoje, o į JAV emigravo 1938, po to, kai viešai protestavo prieš rasistinę Hitlerio politiką. Karo metais Franckas dalyvavo atominės bombos kūrimo Los Alamose projekte, bet 1945 organizavo vad. „Francko atsišaukimą", kuriame ragino nenaudoti šios bombos prieš Japonijos miestus. Po Antrojo pasaulinio tyrė fotosintezę.

frančizė, kitaip ⇨ *licenzinis verslas.*

Frankas Ilja (g. 1908), rusų fizikas, optikos specialistas. 1934 Čerenkovas pastebėjo ypatingą melsvą spinduliavimą, retkarčiais sklindantį, kai elektronai pereina per vandenį. Jo tyrimus teko baigti Frankui drauge su Igoriu Tammu (1895–1971). Jie suprato, kad šį elektromagnetinį spinduliavimą sukelia elektringosios dalelės, judančios per terpę didesniu negu šviesos greičiu. 1958 apdovanotas Nobelio fizikos premija (drauge su Čerenkovu ir Tammu).

Frankfurto mokykla, Socialinių tyrimų instituto, įkurto 1923 Vokietijos Frankurto universitete, nariai. Šis institutas Vakaruose buvo pirmasis marksistinis tyrimo centras. Atėjus į valdžią Hitleriui, daugelis jo narių išvyko į JAV ir įkūrė institutą Niujorko Kolumbijos universitete. 1969 institutas panaikintas.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje, vadovaujant antrajam direktoriui Maxui Horkheimeriui (1895–1973) grupė, susidedanti iš Ericho Frommo, Herberto Marcuse's ir T. W. Adorno (1903–69) bandė modernizuoti marksizmą ir sukurti suprantamą bei gyvybingą socialinę teoriją. Remdamiesi įvairiais mokslais, taip pat Markso ir Freudo kūriniais, jie parašė tokias knygas kaip „Valdžia ir šeima" (*Authority and the Family*), 1936, ir sukūrė marksizmo perspektyvą, vadinamą **kritine teorija.** Po Antrojo pasaulinio karo institutas grįžo į Frankfurtą, nors Marcuse ir kai kurie kiti pasiliko JAV. Vokiškasis ir amerikietiškasis skyriai atsiskyrė XX a. 6-ajame dešimtmetyje; po Adorno mirties institutas buvo panaikintas, nors Jurgenas Habermas (g. 1929) ir kiti nuo to laiko bando atgaivinti jo teorijas bei tyrimų programą.

Franklin Rosalinda (1920–58), anglų biofizikė, kurios tyrimai apie rentgeno spindulių difrakciją ⇨ *DNR* kristaluose padėjo Francis Crick ir James'ui D. Watsonui nustatyti cheminę DNR struktūrą.

Franklinas Benjaminas (1706–90), JAV spaustuvininkas, leidėjas, rašytojas, mokslininkas ir valstybės veikėjas. Įrodė, kad žaibas yra elektros forma, įžiūrėjo skirtumą tarp teigiamo ir neigiamo elektros krūvio bei išrado žaibolaidį. 1776–85 buvo pirmasis JAV ambasadorius Prancūzijoje, 1783 su D. Britanija vedė derybas dėl taikos. 1785–88, būdamas Pensilvanijos delegatu Kontinento kongrese, jis padėjo parengti ⇨ *Nepriklausomybės deklaracijos* bei ⇨ JAV *Konstitucijos* projektus.

Tačiau šiame pasaulyje, išskyrus mirtį ir mokesčius, nieko nėra tikra.

Benjaminas Franklinas

1789 lapkr. 13 laiškas Jeanui Baptiste'ui Le Roy

Gimė Bostone; dar jaunuolis persikėlė į Filadelfiją ir ten derino sėkmingą spaustuvininko verslą su moksliniais bandymais bei išradimais. 1733–58 jis rašė ir leido populiarų „Vargšo Ričardo almanachą" (*Poor Richard's Almanac*). 1751–64 Pensilvanijos susirinkimas Frankliną, savo narį, pasiuntė į Britaniją, kad jis užsiimtų lobistine veikla Parlamente dėl mokesčių sumažinimo, ir jis pasiekė, kad būtų panaikintas Antspaudo įstatymas. Grįžęs į JAV išgarsėjo per debatus dėl nepri-

klausomybės. Būdamas pasiuntinys Paryžiuje, gavo Prancūzijos paramą Amerikos revoliucijai.

Fraunhoferis Josephas von (1787–1826), vokiečių fizikas, atlikęs svarbių optikos darbų. Jis tiksliai pažymėjo Saulės spektro tamsias linijas (*Fraunhoferio linijas*), kurios atskleidė cheminę Saulės atmosferos sudėtį.

Frazeris James George (1854–1941), škotų antropologas, knygos „Auksinė šaka" (*The Golden Bough*), 1890, autorius.

Pirmasis pradėjo lyginamuoju metodu tirti religijos ir sociologijos kilmę. Šie tyrimai padarė didelę įtaką rašytojams T. S. Eliotui ir D. H. Lawrence'ui, tačiau pagal šių laikų antropologijos reikalavimus daugelis jo metodų ir gautų duomenų yra nepagrįsti.

Frege Friedriechas Ludvigas Gottliebas (1848–1925), vokiečių filosofas, moderniosios matematinės logikos kūrėjas. Jis įvedė ⇨ *loginį kvantifikavimą* ir simbolius žodžiams „arba", „jei... tai", kuriuos dabar vartoja matematikai. Jo pastangos grįsti matematiką logika turėjo įtakos ⇨ *Russellui* ir ⇨ *Whiteheadui,* o jo teorija, kad žodis turi ⇨ *prasmę* tiktai sakinio kontekste, turėjo didelę įtaką ⇨ *Wittgensteinui.*

Jo svarbiausi darbai: „Aritmetikos pagrindai" (*Die Grundllagen der Arithmetik*), 1884, ir „Konseptualusis žymėjimas" (*Berggriftsschrift*), 1879. 1903 buvo išspausdintos „Pagrindinės aritmetikos taisyklės" (*Grudgesetze der Arithmetik*). Jo darbais, kurie buvo primiršti, Britanijoje paskutiniais dešimtmečiais vėl susidomėta, kai filosofinė logika pakeitė epistemologiją kaip filosofijos pagrindą.

Frėja (*skandinavų mitologijoje*), šeimos židinio, santuokinės meilės deivė, Odino žmona ir Thoro motina. Jos vardu pavadintas penktadienis.

frenologija, kaukolės formos ir jos nelygumų tyrimas, praktikuotas XVIII–XIX amžiuje. Vienos daktaro Franzo Josefo Gallio teorija aiškino, kad pagal kaukolės ypatumus galima nustatyti žmogaus psichologines ir protines savybes. Vėliau šią teoriją paneigė neurologijos tyrimai.

Fresnelis Augustinas (1788–1827), prancūzų fizikas, patobulinęs poliarizuotos šviesos teoriją. Jis 1821 suprato, kad šviesos bangos virpa ne išilgai sklidimo krypties kaip garso, o skersai, statmenai į sklindančios bangos kryptį.

Freud Anna (1895–1982), Austrijos kilmės JK vaikų psichoanalizės kūrėja. Jai įtaką darė tėvo Sigmundo Freudo teorijos. Ji manė, kad gydant labai svarbu suprasti vaiko psichologinės raidos pakopas, o tai įmanoma tik jį stebint.

△ ir jos tėvas 1938 išvyko iš nacių užimtos Vienos ir apsigyveno Londone. Ten pradėjo dirbti Hampstedo vaikų lopšelyje. 1947 įsteigė Hampstedo vaikų terapijos kursus ir kliniką, kurioje gydė vaikus ir mokė vaikų gydytojus.

Freudas Sigmundas (1865–1939), austrų gydytojas, pirmasis ėmęs studijuoti žmogaus pasąmonę. Jis išplėtojo ⇨ *laisvųjų asociacijų* bei sapnų aiškinimo metodus, kurie ⇨ *psichoanalizėje* yra esminiai ir suformulavo psichodinaminį požiūrį į protinį išsivystymą, paremtą vidiniu konfliktu ir susivaldymu, arba ⇨ *sublimacija,* naudodamas sąvokas ⇨ *Id;* ⇨ *Ego* ir ⇨ *Superego.* Svarbiausi jo veikalai – „Sapnų aiškinimas" (*The Interpretation of Dreams*), 1990, „Totemas ir Tabu" (*Totem and Taboo*), 1913, ir „Civilizacija ir nepasitenkinimas ja" (*Civilization and its Discontents*), 1930.

Anatomija yra likimas.

Sigmundas Freudas
„Rinktiniai raštai" (*Collected Writings*)

△ studijavo mediciną Vienos universiteto Medicinos fakultete, vėliau ten tyrė kokaino kaip vaisto savybes. Jis vos netapo pirmuoju atradėju, kad kokainas tinka vietiniam nuskausminimui. 1885–86 šešis mėnesius Paryžiuje studijavo ⇨ *hipnozę* ir ⇨ *isterijos* gydimą, vadovaujamas prancūzų fiziologo ⇨ *Charcot,* kuris manė, kad hipnozei pasiduoda tik isterikai. Vėliau Freudui padarė įtaką dviejų ne tokių įžymių prancūzų gydytojų Ambroise Auguste Liebaulto ir Hippolyte Bernheimo, kuriuos jis aplankė 1889, požiūris, kad užhipnotizuoti galima kiekvieną žmogų. Ypač jį paveikė, kai Bernheimas pademonstravo žmogų, kuris po hipnozės, jam pasufleravus, sugebėjo atsiminti viską, kas vyko transo metu, nors iš pradžių tvirtino, jog nieko neatsimena. Jam taip pat turėjo įtakos Vienos gydytojo ⇨ Josefo *Breuerio,* su kuriuo bendradarbiavo, darbas apie isteriją. △ nuo 1886 iki 1938 Vienoje vertės privačia praktika. Jo teorijos ir straipsniai rėmėsi ligos istorijų, jo paties pacientų analize. Pacientai buvo daugiausia aukštuomenės vidutinio amžiaus moterys. XX amžiaus pirmojo dešimtmečio pradžioje apie △ susibūrė grupė psichoanalitikų. Kai kurie iš jų vėliau atsiskyrė ir įkūrė savo mokyklas (pažymėtinos ⇨ Alfredo *Adlerio,* 1911, ir ⇨ C. G. *Jungo,*

1913). Naciams okupavus Austriją 1938, △ išvyko į Londoną, po penkiolikos ir pusės mėnesio ten mirė.

„Mums jis dabar nebe asmuo, o ištisa nuomonių atmosfera.

Freudas

W. H. Audenas (1907–73) JAV poetas, gimęs Anglijoje
„Sigmundo Freudo atminimui"
(*In Memory of Sigmund Freud*)

Terminą „psichoanalizė", kaip ir daugelį kitų, sugalvojo Freudas. Juos plačiai vartoja visuomenė, bet kartais iškreipia jų prasmę. Tai, kaip pasąmonės jėgos veikia žmonių mintis ir poelgius, buvo △ atradimas. Jo teorija, kad užslopintas vaikystėje seksualumas yra suaugusių žmonių neurozių priežastis (pvz., ⇨ *Edipo kompleksas*) – prieštaringa. Vėliau jis dar pabrėžė agresijos raišką. Jo darbai pakeitė žmonių požiūrį į žmogiškąją prigimtį ir į ⇨ *seksualumą*. Jo teorijos leido laisviau svarstyti seksualinius reikalus. Dabar suprantama, kad asocialus elgesys daugeliu atveju kyla dėl pasąmonės. Šios naujos sąvokos padėjo literatūroje ir mene giliai išreikšti žmogaus būseną. Vis dėlto Freudo teorijos kelia nesutarimų tarp psichologų ir psichiatrų, jo pscihoanalizės metodų negalima taikyti kiekvienu atveju.

Friedan Betty (g. 1921), JAV feministė. Jos knyga „Moteriška mistika" (*The Feminine Mystique*), 1963, sukėlė šiuolaikinį ⇨ *moterų judėjimą* ir JAV, ir JK. 1966 ji įkūrė Moterų tautinę organizaciją (ir buvo jos prezidentė 1966–70), Moterų tautinį politinį komitetą, 1971, Pirmąjį moterų banką, 1973. △ taip pat padėjo organizuoti Moterų už lygybę streiką, 1970, ir sušaukė Pirmąjį tarptautinį feminisčių kongresą, 1973. „Amžiaus fontanas" (*Fountain of Age*) buvo išleista 1993.

Friedmanas Miltonas (g. 1912), JAV ekonomistas. ⇨ *Monetarizmo* pradininkas. Įrodinėjo, kad infliacija yra „visada ir visur monetarinis reiškinys". Poveikis ekonomikai toks, kad jei pinigų pasiūlos augimo tempą reikėtų apriboti iki tempo, kuriuo auga ekonomikos produkcija (per monetarinę politiką, pvz., palūkanų normos keitimą), turėtų būti neįmanoma padidinti išlaidų, tokių kaip atlyginimai ar importas, kurios būtų perkeltos į ekonomikos, kaip visumos, kainų didėjimą. △ teigė, kad vyriausybėms gali stigti politinio noro kontroliuoti išlaidas, nes tokia politika padidintų nedarbą.

Jis propagavo monetarinės politikos naudą, o tai, kad jis atmesdavo ⇨ *Keyneso* ekonomikos teoriją, kilo iš jo tikėjimo ⇨ *rinkos* jėgų savireguliacijos prigimtimi ir minties, kad yra „natūralus nedarbo laipsnis". Jis įrodinėjo, kad tai sąlygoja „struktūrinės ir institucinės jėgos darbo rinkoje", tokios kaip pašalpos bedarbiams ir profsąjungos, ir jo negalima sumažinti per ilgą laikotarpį didinant vyriausybės išlaidas.

Jis siūlė įdiegti neigiamus pajamų mokesčius, kurie pakeistų socialinės apsaugos pašalpas ir būtų mokami automatiškai, kai pajamos sumažėja žemiau tam tikro lygio. Jis teigė, kad tai padidintų paskatas pasirinkti apmokamą darbą ir sumažintų biurokratų kišimąsi.

△ pastovių pajamų hipotezė svarbi vartojimo teorijai. Ši teorija teigia, kad vartotojo išlaidos priklauso nuo numatomų ilgalaikių arba pastovių pajamų ir smarkiai nesikaitalioja kaitaliojantis einamosioms pajamoms.

1948–79 △ buvo Čikagos universiteto ekonomikos profesorius. 1976 jis buvo apdovanotas Nobelio ekonomikos premija. Svarbiausi darbai: „Vartojimo funkcijos teorija", 1957 (*Theory of the Consumption Function*); „Kapitalizmas ir laisvė", 1962, liet., 1998 (*Capitalism and Freedom*); „Jungtinių Valstijų monetarinė istorija", 1867–1960 (*A Monetary History of the United States 1867–1960*), 1963; „Teorinė monetarinės analizės struktūra", 1971 (*A Theoretical Framework for Monetary Analysis*); „Laisvi pasirinkti", 1980 (*Free to Choose*).

Frischas Karlas von (1886–1982), austrų zoologas, kartu su Konradu ⇨ *Lorenzu* sukūręs ⇨ *etologiją*, gyvūnų elgsenos tyrinėjimą. Jis specializavosi tirdamas bites ir nustatė, kaip jos praneša apie nektaro šaltinių vietas judesiais, vad. „šokiais". 1973 jis kartu su Lorenzu ir ⇨ Nikolaas *Tinbergenu* buvo apdovanotas Nobelio medicinos premija.

Frischas Otto (1904–79), austrų fizikas, sugalvojęs terminą „branduolinis skilimas". Pabėgo iš nacistinės Vokietijos, nuo 1943 kartu su kitais kūrė atominę bombą Los Alamose, Nju Meksikos valstijoje, vėliau dirbo Anglijoje, Kembridže. Jis buvo ⇨ Lizos *Meitner* sūnėnas.

Frischas Ragnaras (1895–1973), norvegų ekonomistas, ⇨ *ekonometrijos* (matematikos ir statistikos metodų pritaikymo ekonomikoje) pradininkas. 1969 su ⇨ Janu *Tinbergenu* buvo apdovanoti pirmąja Nobelio ekonomikos premija.

Fry Elizabeth(ė) (mergautinė pavardė *Gurney,* 1780–1845), anglų kvakerių filantropė. 1817 subūrė draugiją moterų kalinių padėčiai pagerinti ir su broliu ***Josephu Gurney*** (1788–1847) darbavosi prie 1819 kalėjimų reformos projekto.

Froebelis Friedrichas Augustas Wilhelmas (1782–1852), vokiečių švietėjas, pabrėžęs holistinį požiūrį į švietimą, siekdamas, kad „...mokinys suprastų esminę daiktų ir savo prigimtį". Jo sistema išdėstyta veikale „Žmogaus švietimas" (*Education of man*), 1826. Joje rašoma apie žaidimą, pagrįstą paties vaiko interesais ir pastebėjimais. 1836 jis įkūrė pirmąjį vaikų darželį Blanhenburge, Vokietijoje. Jis dirbo su ⇨ *Pestalozzi,* kuris jam darė didelę įtaką.

Fröhlichas Herbertas (1905–1991), vokiečių kilmės anglų fizikas teoretikas, padėjęs sukurti Anglijoje moderniosios teorinės fizikos pagrindus. Labiausiai tyrė kietojo kūno fiziką, tačiau greta to gerai pažino kvantinę lauko teoriją, ypač kvantų teorijos taikymą dalelių tarpusavio sąveikai tirti. Ypač svarbi jo teorija, aiškinanti superlaidumą, remiantis kvantinės lauko teorijos metodais. Be to, jo tyrimai leido pažengti aiškinantis superlaidumą esant žemoms temperatūroms ir biologinėse sistemose.

△ buvo vienas iš daugelio vokiečių mokslininkų, kurie išvyko iš Vokietijos prieš Antrąjį pasaulinį karą.

Froidas Sigmundas, austrų gydytojas, ⇨ Sigmundas *Freudas.*

Frommas Erichas (1900–80), vokiečių psichoanalitikas, 1933 persikėlęs į JAV, gelbėdamasis nuo nacių. Veikiamas ⇨ *marksizmo,* ⇨ *egzistencializmo* ir ⇨ *psichoanalizės* idėjų, manė, kad, nors žmogus yra gamtos pasaulio dalis, jis jaučiasi atskirtas nuo gamtos ir nuo kitų žmonių, o tai jam duoda laisvę pasirinkti gyvenimo būdą. Ši laisvė suteikia žmogaus gyvenimui prasmę, tačiau atsiranda ir ⇨ *nerimas*. Jo požiūris atsispindi ir knygose „Pabėgimas iš laisvės" (*Escape from Freedom*), 1941, ir „Sveika visuomenė" (*The Sane Society*), 1955.

△ taip pat rašė apie autoritarinę asmenybę (paslaugų žmogų, noriai paklūstantį autoritetui), siekė paaiškinti nacizmo sėkmę.

Savo knygose „Meilės menas" (*The Art of Loving*), 1956, ir „Turėti ar būti" (*To Have or to Be*), 1976, ragino žmones atsisakyti gyvenimo dėl materialinių vertybių, pakeisti jį kupinu prasmingos meilės. Šios knygos tapo kitokio gyvenimo stiliaus vadovais.

Fulleris (Richardas) Buckminsteris (1895–1983), JAV architektas, inžinierius ir futurizmo socialinis filosofas, kuris tobulindamas technologiją stengėsi padidinti energijos išteklius. 1947 jis išrado lengvo svorio geodezinį kupolą – pusrutulio formos erdvinę struktūrą, sudėtą iš trikampių dalių ir sujungtą strypais, nepriklausomą nuo atramų ar skliautų, ja galima uždengti didelius plotus. Per pirmuosius 30 metų po išradimo jų buvo pastatyta daugiau kaip 50 000.

Yra vienas nepaprastai svarbus faktas – prie erdvėlaivio Žemė nepridėta instrukcija.

Richardas Buckminsteris Fulleris

„Erdvėlaivio Žemė žinynas" (*Operating Manual for Spaceship Earth*)

Be to, jis sukūrė *dimaksinį* (žodžių „dinamika" ir „maksimumas" derinys) namą, 1928, ir lengvąjį automobilį, 1933, kurie buvo nebrangūs ir kuriuose buvo įgyvendinta jo idėja panaudoti mažiausią energijos kiekį, bet gauti maksimalią vidinę erdvę bei efektyvumą. Knygos: „Idėjos ir vientisumas" (*Ideas and Integrities*), 1963; „Utopija arba užmiršimas" (*Utopia or Oblivion*), 1969; „Kritinis kelias" (*Critical Path*), 1981.

fundamentalizmas (*religijoje*), pabrėžtinas pagrindinių tikėjimo tiesų ir principų laikymasis. Krikščionių fundamentalizmas (protestantų) atsirado po Niagaros konferencijos 1895, kuri paskelbė penkias pagrindines tikėjimo tiesas (kaip pasipriešinimą teologiniam modernizmui bei istorinei Biblijos kritikai) ir primygtinai reikalavo paraidžiui tikėti viskuo, kas rašoma Biblijoje. Islamo fundamentalizmas reikalauja griežtai laikytis musulmonų šariato.

Krikščionių fundamentalistai (daugumos XX a. fundamentalistų bažnyčių požiūris) paraidžiui tiki Biblija, Kristaus dieviškumu, nekaltu prasidėjimu, atpirkimu ir Kristaus prisikėlimu. Tai sudaro jų tikėjimo esmę. Liberaliems teologams, nors jie ir išlieka krikščionimis, visi šie klausimai kelia abejonių.

Funkas Casimiras (1884–1967), JAV biochemikas, gimęs Lenkijoje, vitaminų tyrimo pradininkas.

△ tvirtino, kad tam tikras ligas sukelia mitybos trūkumai. 1912 jis įrodė, kad ryžių ekstraktai gydo balandžių avitaminozę. Kadangi ekstrakte buvo aminų, jis klaidingai nusprendė, kad atrado „vitalinių" (gyvybinių) aminų klasę; ši frazė greitai sutrumpėjo iki „vitaminų".

funkcija (*matematikoje*), funkcija f yra netuščia aibė sutvarkytųjų porų (x, f(x)), iš kurių jokios dvi negali turėti to paties pirmo elemento. Pavyzdžiui, jei $f(x) = x^2$, tai dvi iš tų porų yra (-2, 4) ir (2, 4). Funkcijos sutvarkytųjų porų visų pirmųjų elementų aibė vadinama ***apibrėžimo sritimi;*** visų antrųjų elementų aibė vadinama ***reikšmių sritimi.*** Algebrinėje išraiškoje $y = x^3 + 2$ priklausomasis kintamasis y yra nepriklausomojo kintamojo x funkcija ir dažnai žymimas f(x).

Funkcijos taikomos visose matematikos, fizikos ir apskritai mokslo srityse; pavyzdžiui, formulė $t = 2\pi\sqrt{l/g}$ rodo, kad paprastosios švytuoklės atveju svyravimo laikas t yra jos ilgio l funkcija ir nepriklauso nuo jokio kito kintamojo (g laisvojo kritimo pagreitis ir π yra konstantos).

funkcionalizmas, arba ***internacionalinis stilius*** (*architektūroje ir dizaine*), principas pašalinti viską, kas netarnauja praktinei paskirčiai. △ būdingas XX a. ⇨ *modernizmui.* △ estetika susiformavo kaip priešprieša XIX a. praktikai mėgdžioti ar derinti ankstesnius stilius. Labiausiai paveikė pramoninę architektūrą bei kontoros baldus.

Pirmaujantys △ atstovai buvo ⇨ *Bauhauzo* mokykla Vokietijoje, ⇨ de *Stijl* grupė Olandijoje, Skandinavijoje, ypač švedų ir suomių konstruktoriai. Žymiausi šios krypties architektai buvo Le Corbusier ir ⇨ Walteris *Gropius.*

funkcionalizmas (*socialiniuose moksluose*), požiūris į visuomenę kaip į sistemą, sudarytą iš susijusių ir viena kitą veikiančių dalių; lemia bendra sistema ar sutarimas dėl pagrindinių vertybių ir bendrų tikslų. Į kiekvieną visuomenės paprotį ar instituciją žiūrima kaip į priemonę, garantuojančią, kad visuomenė veiktų efektyviai. Nukrypimai ir nusikaltimai laikomi visuomenės ligomis.

Funkcionalistai dažnai aprašo visuomenę kaip organizmą, esantį aukščiau ir didesnį negu jos narių suma. Prancūzų sociologai Comte ir ⇨ *Durkheimas* bei amerikietis ⇨ *Parsonsas* taikė savo tyrimams funkcionalistų požiūrį.

furijos, romėnų chtoninės dievybės. Graikų mitologijoje jas atitiko ***erinijos,*** švelniau vadinamos eumenidėmis („palankiosiomis"). Jos buvo Žemės arba Nakties dukterys – sparnuotos mergelės su plaukuose besiraitančiais žalčiais. Baudė už nusikaltimus – sūnaus nepaklusnumą tėvui, žmogžudystę, nesvetingumą, priesaikos laužymą, taip pat buvo siejamos su derlingumu.

futurizmas, 1909–14 literatūros ir meno srovė. Atsirado Paryžiuje. Italų poetas Marinetti 1909 paskelbė „Futuristų manifestą", ragindamas italų menininkus jungtis prie △. Savo darbuose futuristai liaupsino modernųjį pasaulį ir „greičio bei energijos grožį". Derindami kubizmo kintančias geometrines plokštumas su virpančiomis spalvomis ir kartodami formas, jie norėjo perteikti lekiančios mašinos ar traukinio dinamiką. Kaip srovė, △ baigėsi per Pirmąjį pasaulinį karą, tačiau futuristų džiūgavimai dėl karo ir smurto buvo laikomi ankstyvąja ⇨ *fašizmo* apraiška.

Gino Severini nupiešė apverstą peizažą, tarsi matomą pro važiuojančio traukinio langą, pavadintą *Priemiestinis traukinys, atvykstantis į Paryžių,* 1915 (Teit galerija, Londonas), o Giacomo Balla vaizdavo abstrakčią judančio objekto greičio idėją paveiksle *Abstraktus lekiančio automobilio greičio pėdsakas,* 1919 (Teit galerija, Londonas). Skulptorius Umberto Boccioni sustingdė savo figūras taip, tarsi jos būtų iš karto atspindėtos keleto gretimų filmų kadrų.

Daugelio futuristų tapytojų darbams, pvz., Carlo Carra ir Luigi Russolo (1885–1947), būdingos formos, kurias suskaldo prasiskverbiantys šviesos spinduliai. Jie drauge su spalva suteikia kūriniams dinamikos. Panaši srovė 1912–15 Britanijoje buvo ⇨ *vorticizmas,* šlovinęs tų laikų techniką, energiją ir jėgą.

G

G7, arba ***Didysis septynetas,*** septynios turtingiausios pasaulio valstybės: JAV, Japonija, Vokietija, Prancūzija, Didžioji Britanija, Italija ir Kanada. Nuo 1975 šių šalių vyriausybių vadovai kasmet susitinka aptarti pasaulio ūkio ir ypač politikos klausimų. Nuo 1998 jie kartais kviečia ir Rusijos prezidentą – taigi ateityje △ gali virsti ***Didžiuoju aštuonetu.***

Gaboras Dennis (1900–79), vengrų kilmės britų fizikas. 1947 išrado holografinį metodą erdviniam atvaizdui gauti. 1971 apdovanotas Nobelio premija.

Iki šiol žmogus kovojo su gamta, dabar jis kovos su savo paties prigimtimi.

Dennis Gaboras
„Atrandant ateitį" (*Inventing the Future*)

Gabrielius, pasak Naujojo testamento, arkangelas, išpranašavęs Jono Krikštytojo gimimą Zacharijui ir Jėzaus gimimą Mergelei Marijai. Minimas ir Senajame Testamente, Danieliaus knygoje. Musulmonai tiki, kad △ apreiškė Koraną Mahometui ir lydėjo jį per ⇨ *Nakties kelionę.*

Gadameris Hansas Georgas (g. 1900), vokiečių filosofas, ⇨ *hermeneutikos* atstovas. Savo knygoje „Tiesa ir metodas" (*Wahrheit und Methode*), 1960, teigia, kad „supratimas" yra fundamentalus žmogui ir kad supratimą lemia tradicijos. Teksto ir jo interpretuotojo santykis galįs būti suvokiamas kaip dialogas, per kurį interpretuotojas turėtų išsaugoti teksto tiesą.

Gay Lussacas Josephas Louis (1778–1850), prancūzų fizikas ir chemikas, tyręs fizines dujų savybes ir atradęs naujus metodus sieros ir oksalo rūgštims gauti. 1802 suformulavo apytikslį šiluminio dujų plėtimosi dėsnį, dabar žinomą kaip *Gay Lussaco dėsnį.*

Gaja (*graikų mitologijoje*), *Gėja,* žemės deivė. Atsiradusi iš pirmapradžio chaoso ir sukūrusi Uraną (Dangų). Už jo ištekėjusi ir pagimdžiusi kiklopus bei ⇨ *titanus.*

Gajos hipotezė teigia, kad visa, kas gyva ir negyva Žemėje, sudaro neskaidomą visumą, kurią gyvieji organizmai patys reguliuoja ir pritaiko savo gyvensenai. Taigi planeta funkcionuoja kaip vieningas organizmas ar milžiniška ląstelė. Kadangi gyvybė ir aplinka – taip glaudžiai susiję, žmonės privalo suprasti ir išsaugoti fizinę aplinką bei būtybes, gyvenančias šalia jų. Hipotezę XX a. aštuntajame dešimtmetyje išplėtojo britų mokslininkas Jamesas (Ephraimas) Lovelockis (g. 1919).

Galahedas, vienas legendos apie karalių Artūrą apvaliojo stalo riterių. Kadangi buvo doras, jam pavykęs ⇨ *Šventojo Gralio žygis.* △ buvęs ⇨ *Ežero Lanseloto* sūnus.

Galbraithas Johnas Kennethas (g. 1908), Kanadoje gimęs JAV ekonomistas; 1973 priėmė JAV pilietybę. △ kritikavo ⇨ *neoklasikinės mokyklos* požiūrį, kad ekonomiką apibūdina konkurentinės rinkos jėgos, kurios apytiksliai lygios ⇨ *tobulajai konkurencijai.* Siūlė, kad dideles pramonines bendroves varžytų kitų firmų, prekybinių sąjungų, vartotojų grupių ir vyriausybių „pusiausvyros jėga".

Jis teigė, kad didelių bendrovių veiklos motyvus lemia „technostruktūros", arba technokratų įtaka, ir kad tokių bendrovių veikla grindžiama noru apsisaugoti ir plėstis, o ne labiausiai padidinti pajamas. Reklamą suvokė kaip ypač svarbią priemonę rinkos galiai įgyti ir saugiau plėstis.

△ nurodoma troškimo plėstis pasekmė yra „gausos visuomenės" ekonominės pusiausvyros stoka, kai skiriama per daug lėšų plačiai vartojamų prekių gamybai ir nepakankamai – visuomeninėms paslaugoms bei ⇨ *infrastruktūrai.*

Nuostata plėtoti valstybinį sektorių atitiko ⇨ *Keyneso* ekonominę teoriją. △ kritikavo ⇨ *monetarizmo* gynėjų mintį, kad valstybės lėšos negali sumažinti nedarbo.

1949–75 △ buvo Harvardo universiteto ekonomikos profesorius, 1961–63 – JAV ambasadorius Indijoje ir Johno F. Kennedy patarėjas ekonomikos klausimais. Svarbiausi darbai: „Amerikos kapitalizmas" (*American Capitalism*), 1952, „Gausumo visuomenė" (*The Affluent Society*), 1958, „Naujoji industrinė valstybė" (*The New Industrial State*), 1967, ir „Ekonominės teorijos ir visuomenės tikslai" (*Economics and the Public Purpose*), 1973.

Galenas (apie 130 – apie 200), graikų gydytojas. Beveik 1500 metų jo idėjos darė įtaką Vaka-

rų medicinai. Pagrindinė jo darbo sritis – ⇨ *skysčių* ir trigubos kraujo apytakos teorijos. Buvo didžiausias medicinos autoritetas, bet vėliau Andreas Vesalius ir Williamas Harvey atskleidė esmines jo sistemos klaidas.

△ gimė Pergame, Mažojoje Azijoje. Gydė Romos imperatorių Marką Aurelijų. Nors padarė palyginti nedaug atradimų ir labai pasikliovė ⇨ *Hipokrato* mokymu, tačiau parašė daug knygų – jų išliko apie šimtą.

Galileo (*Galileo Galileo*) (1564–1642), italų matematikas, astronomas ir fizikas. Sukonstravo teleskopą. Pirmasis pamatė Saulės dėmes, keturis didžiuosius Jupiterio palydovus, Mėnulio kalnus bei kraterius, taip pat pastebėjo Veneros fazių kaitą ir taip įrodė, kad ji sukasi apie Saulę. Mechanikoje △ atrado, kad laisvai krintantys kūnai, nepriklausomai nuo masės, turi vienodą pastovų pagreitį (nors pasakojimas apie tai, jog jis mėtė patrankos sviedinį iš pasvirusio Pizos bokšto, yra abejotinas), ir kad idealiai lygiu horizontaliu paviršiumi judančio kūno greitis nekinta. 1583 pastebėjo, kad kiekvienas švytuoklės svyravimas, nepriklausomai nuo amplitudės, trunka vienodą laiko tarpą. Išrado hidrostatines svarstykles ir nustatė, kad sviedinio kelias yra parabolė.

△ gimė Pizoje, 1589 tapo šio miesto universiteto profesoriumi; nuo 1592 dėstė Padujoje, o 1610 buvo paskirtas vyriausiuoju Toskanijos didžiojo kunigaikščio matematiku. △ idėjos kėlė nepasitenkinimą Katalikų bažnyčiai priklausančiuose universitetuose – neigė ten dėstomas ⇨*Aristotelio* idėjas ir rėmė heliocentrinę ⇨ *Koperniko* teoriją. Garsusis △ veikalas „Dialogas apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas“, 1632, buvo uždraustas Bažnyčios vadovų; ⇨ *inkvizicija* privertė Galileo išsižadėti savo teorijų. Paskutinius gyvenimo metus pragyveno namų arešto sąlygomis.

galimas pasaulis (*filos.*), nuosekli teiginių, apibūdinančių jei ne materialiai, tai bent logiškai įmanomą dalykų padėtį, sistema. Šį terminą sukūrė vokiečių filosofas ⇨ *Leibnizas*. Jis teigė, kad Dievas kurdamas pasirinko vieną iš daugybės galimų pasaulių. Kadangi Dievas galėjo pasirinkti tik tai, kas geriausia, mūsų pasaulis yra „geriausias iš visų galimų pasaulių“.

XX a. filosofai Leibnizo metafizika rėmėsi kaip loginių doktrinų sistema, o △ sąvoka dabar naudojama kaip modalinės logikos (formalios galimybės ir būtinybės logikos) įrankis. Ši sąvoka padeda nagrinėti ⇨ šv. *Anzelmo* ontologinį argumentą, siekiantį įrodyti Dievo egzistavimo būtinybę. Ji padeda paaiškinti ir tokius terminus, kaip *būtinoji tiesa* ir *atsitiktinė tiesa*. Būtinoji tiesa, pvz., 2+2=4, yra teisinga visuose galimuose pasauliuose, o atsitiktinė tiesa, pvz., „Italija yra valstybė“, tinka tik kai kuriems galimiems pasauliams.

galimybė, galimo įvykio tikėtinumas arba ⇨ *tikimybė*, paprastai išreiškiama trupmena arba procentais. Pvz., galimybė, kad išmesta moneta nukris skaičiumi į viršų, yra 50%.

Tikimybių teorija pradėjo formuotis, kai ševaljė de Mere konsultavo ⇨ *Pascalį*, kaip sumažinti pralošiamas sumas. Susirašinėdamas su matematiku ⇨ Pierre'u de *Fermat*, Blaise'as Pascalis sukūrė tikimybių teorijos pagrindus. Ši teorija – statistikos mokslo pagrindas.

Tačiau vienas vyras įtempė iš akies lanką ir netyčiomis pataikė Izraelio karaliui tarp šarvų sandūrų.

galimybė
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis
1 Kar 22:34

Galybės naktis, *Lailat ul-Qadr*, musulmonų šventė. Švenčiamas Korano įteikimas Mahometui. Ji būna ramadano pabaigoje.

Galle Johannas Gottfriedas (1812–1910), vokiečių astronomas, 1846 atradęs Neptūno planetą netoli tos vietos, kurią buvo numatęs prancūzų matematikas Urbainas Leverrieras.

Gallis Franzas Josephas (1758–1828), austrų anatomas, paneigtos ⇨ *frenologijos* teorijos autorius.

Gallo Robertas Charlesas (g. 1937), JAV mokslininkas, laikomas ⇨ *ŽIV* sukeliančio viruso atradėju. △ 1984 atrado virusą, dabar žinomą kaip žmogaus imunodeficito virusas (ŽIV); prancūzų mokslininkas Lucas Montagnieras (g. 1932) savarankiškai atrado šį virusą, kai 1983 dirbo Pastero institute. Mėginys, kuriame △ atrado ŽIV, buvo gautas iš Montagniero, todėl manoma, kad jis galėjo būti užkrėstas virusu, kurį Montagnieras aptiko keliais mėnesiais anksčiau.

Galois Evariste'as (1811–32), prancūzų matematikas, sukūręs baigtinių kūnų teoriją. Jo darbai nesusilaukė pripažinimo, nes trukdė Prancūzijos matematikų sąjunga, kritikavusi jį dėl formalaus pasirengimo stokos. △, nesulaukęs 21

metų, buvo nukautas dvikovoje. Naktį prieš dvikovą jis užrašė iki tol niekur nespausdintus baigtinių kūnų teorijos atradimus, kurie XIX a. buvo itin vertinami.

Galtonas Francis (1822–1911), anglų mokslininkas, nagrinėjęs žmogaus fizinių ir psichinių požymių paveldimumą ir norėjęs patobulinti žmonių giminę. Nustatė, kad negali būti dviejų vienodų žmogaus pirštų antspaudų. △ laikomas ⇨ *eugenikos* pradininku.

galutinė priežastis, Aristotelio filosofijoje viena iš keturių daiktų buvimo priežasčių. Pasak Aristotelio, žmogaus buvimo kuriančioji priežastis yra jo tėvas. Kitos trys žmogaus priežastys yra kūnas (materialioji priežastis), jo ⇨ *forma* (formalioji priežastis) ir pabaiga, arba žmogaus gyvenimo tikslas (galutinė priežastis).

Anglai pripažįsta tik dvi Aristotelio priežastis: kuriančiąją ir galutinę. Graikiškas žodis, kuris verčiamas „priežastis" labiau atitinka „būtinąją sąlygą".

galutinis sprendimas (vok. *Endlosung der Jundenfrage*), nacių prieš Antrąjį pasaulinį karą ir jo metu vartotas eufemizmas vietoj žydų ir kitų rasinių grupių bei režimo priešininkų išnaikinimo. Dar ⇨ *holokaustas.*

Galvanis Luigis (1737–98), italų fiziologas. Tirdamas, kaip susitraukinėja gyvų varlių raumenys, kai prie jų prijungiami dviejų skirtingų metalų kontaktai, atrado galvaninę elektrą. Jo darbas buvo pagrindas Alessandro Volta'os elektrinio elemento atradimui, o dar vėliau leido išaiškinti, kaip nervai valdo raumenis.

gamybos bazė, visos produkcijos dalis šalies ekonomikoje, sukurta gamybos sektoriaus. Gamybos sektorius turi didesnę našumo didėjimo galimybę, negu imlus darbui paslaugų sektorius. Gamybos našumą galima padidinti pakeičiant darbininkus techniškai tobulesne įranga. Tai svarbu ir dėl to, kad tada padidėja eksporto galimybės. Didžiausias gamybos nuosmukis D. Britanijoje buvo 1979–82. 1980 gamyba grįžo į 1979 lygį, nors tebebuvo žemesnė už 1973 lygį (kitų Vakarų šalių ir Japonijos gamybos apimtys 1973–86 padidėjo vidutiniškai 2,3 procento). D. Britanijos prekybos deficitas pirmą kartą susidarė 1983 ir nuo tada turėjo tendenciją didėti. 1988 gamybos sektoriaus sukurta dalis sudarė apie 60 procentų eksporto. Laisvosios rinkos ekonomistai (⇨ *monetarizmo* šalininkai) teigia, kad gamybos mažėjimas atspindi rinkos sąlygas ir kad vyriausybės bandymai kištis esą neefektyvūs. Kiti siūlo kurti pramonės strategiją (įskaitant geresnį mokslo tiriamųjų darbų ir mokymo finansavimą), kuri skatintų tarptautiniu mastu konkurencingesnę pramonę.

Gamowas George'as (1904–68), rusų kilmės JAV kosmologas, branduolinės fizikos tyrėjas ir mokslo populiarintojas. Tyrė žvaigždžių struktūrą ir evoliuciją bei chem. elementų kilmę. Aiškino, kad termabranduolinės reakcijos yra Saulės energijos šaltinis.

Buvo vienas pirmųjų Visatos kilmės ⇨ *Didžiojo sprogimo* teorijos rėmėjų. Sukūrė vad. karštosios Visatos modelį ir numatė kosminį foninį spinduliavimą. Tarė, kad jo temperatūra 10 °K (-263 °C/ -442 °F). 1965 kosminis foninis spinduliavimas buvo atrastas, nustatyta, kad jo temperatūra 3 °K (-270 °C/-454 °F) arba 2 °C daugiau nei absoliutus nulis.

gamta, *natūra,* gyvasis pasaulis, apimantis augaliją, gyvūniją, grybus ir visus mikroorganizmus bei landšafto elementus, pvz., kalnus ir upes, susidariusius dėl gamtos jėgų poveikio.

Seniau žodis *natūra* turėjo daug reikšmių, bet svarbiausiomis galima laikyti dvi. Pirmoji reikšmė apibūdina daikto esmę arba įgimtą savybę – rodo, dėl ko jis yra tai, kas yra. Pavyzdys galėtų būti žmogaus prigimtis – tie universalūs bruožai, kurie būdingi visiems žmonėms. Antroji reikšmė apibrėžia materialųjį pasaulį ir reiškinius, vykstančius nepriklausomai nuo žmogaus. Toks natūros apibūdinimas dažnai priešpriešinamas dirbtiniam, susitarimais pagrįstam, t. y. žmogaus modifikuotam pasauliui (*kultūrai*).

Vaivorykštė lengva
Ir rožė taip miela,
Kiek džiaugsmo pilnaty –
Pažvelk, kol giedras dar dangus,
Žvaigždžių pilnoj nakty
Vanduo juk nuostabus;
Skaisti iš ryto saulė patekės,
Bet kur einu, visur menu,
Kad čia praėjo jau ir žemiška šlovė.

gamta
Williamas Worsworthas (1770–1850),
anglų poetas romantikas.
„Odė. Užuominos apie nemirtingumą"
(*Ode. Intimations of Immortality*)

Buvo ilgai ginčijamasi, kas svarbiau – gamta ar žmogaus poreikiai ir veikla. Daug kas tiki, jog kadaise žmonės ir gamta sudarė harmoningą vienovę. Krikščionys mano, kad taip buvo Adomo ir Ievos laikais, dar prieš ⇨ *žmogaus nuopuolį.* ⇨ *Rousseau* ir romantikai teigė, jog nesugadinta prigimtis pastebima gyvulių, vaikų ir senovės žmonių elgesyje. Tokios skirtingos asmenybės kaip ⇨ *Diogenas* ir ⇨ *Thoreau* bandė palikti žmonių pasaulį ir gyventi natūraliau. Dabar panašias idėjas skelbia ekologiniai sąjūdžiai, smerkiantys gamtą niokojančią pramonę. Seniau gamta buvo

---

Pavasarį miške pažink,
Kas gėris, blogis, kas žmogus.
Išminčiai žemėje visi
Tiek nežinos, kiek tu.

gamta
Williamas Wordsworthas (1770–1850),
anglų poetas romantikas.
„Apsukti stalai“ (*The Tables Turned*)

---

priešpriešinama antgamčiui: žemiškasis pasaulis, paklūstantis bent numanomoms taisyklėms, priešpriešinamas nežemiškajam, idealų ir dvasių pasauliui. Viduriniais amžiais buvo skiriamas pasyvus, sukurtasis pasaulis – *natura naturata,* ir jį kuriančios fizinės jėgos – *natura naturans.* Tokios jėgos dažniausia būdavo personifikuojamos – senovės Graikijoje buvo garbinamos ⇨ *Persefonė* ir ⇨ *Gaja,* vėliau – Motina Gamta. Romantikai, įkvėpti Wordswortho poezijos, aukštino tokį gamtos, kaip aktyvios pasaulio jėgos, suvokimą.

Ar ne puikus būtų vaizdas – pasaulis be žmonių, tik bekraštė pieva ir joje tupintis kiškis?

gamta
Davidas Herbertas Lawrence’as (1885–1930),
anglų rašytojas.
„Mylinčios moterys“ (*Women in Love*)

---

gamtinė atranka, ***natūralioji atranka,*** procesas, keičiantis genetinę populiacijos struktūrą – individai, geriausiai prisitaikę išlikti ir daugintis savo aplinkoje, susilaukia daugiau palikuonių. △ būdu susidarė nuo šalčio saugantis poliarinio lokio kailis, į kastuvus panašios priekinės kurmio kojos. Šis procesas yra lėtas ir pirmiausia priklauso nuo organizme dėl ⇨ *mutacijos* atsirandančių atsitiktinių genų variantų. Be to, jis priklauso ir nuo lytinio dauginimosi metu susidarančių genetinių rekombinacijų. Charlesas Darwinas ir anglų gamtininkas Alfredas Russelas Wallace’as pripažino šį procesą svarbiausia ⇨ *evoliucijos* varomąja jėga.

gamtinė pusiausvyra (*ekologijoje*), idėja, kad daugumai ⇨ *ekosistemų* būdinga vidinė pusiausvyra, kad augalai ir gyvūnai sąveikaudami Žemėje sukuria pastoviai išliekančią gyvybės sistemą. Ekosistemos organizmai prisitaiko vienas prie kito: pavyzdžiui, viena rūšis suvartoja kitos rūšies pagamintus nereikalingus produktus, o kurios nors rūšies suvartojamus išteklius atkuria kita. Deguonį, kurio reikia gyvūnams, gamina augalai, kvėpavimo metu gyvūnų išskiriamus produktus, visų pirma anglies dvideginį, augalai naudoja kaip žaliavą fotosintezei. Kiti pavyzdžiai: azoto ciklas, vandens ciklas ir gamtos plėšrūnų vykdoma gyvūnų populiacijų kontrolė. Žmonių veikla gali sugriauti △ ir iš tiesų ją griauna.

gamtmeldys, ligi šiol dažniausiai vartojamo termino ⇨ *pagonis* sinonimas.

gamtos dėsnis, mokslinis apibendrinimas, paaiškinantis ir numatantis fizikos reiškinius. Gamtos dėsniai yra apibendrinami kaip pasaulį aprašantys ir pasauliui pritaikomi, pavyzdžiui, trys ⇨ *termodinamikos* dėsniai.

Tačiau pirmasis ⇨ Isaaco *Newtono* judėjimo dėsnis aptaria judančio kūno, neveikiamo aplinkos, judėjimą, o tai nėra nei pritaikoma pasauliui, nei aprašo jį, nes tokių kūnų nėra. Todėl kai kurie mokslo filosofai teigė, kad gamtos dėsniai yra taisyklės, kuriomis mokslininkai vadovaujasi tikėdamiesi, ir todėl jos yra daugiau nurodančios negu aprašomosios. Kiti teigė, kad dėsniai yra idealizuoti aprašymai, prie kurių pasaulis artėja, kaip trikampiai lentoje priartėja prie Euklido trikampių.

Gandis, ***Gandhi,*** Mohandas Karamčandas, arba ***Mahatma*** (Didžioji Dvasia; 1869–1948), Indijos politinis veikėjas. Būdamas pacifistas, nuo 1915 vadovavo kovai dėl Indijos nepriklausomybės nuo Didžiosios Britanijos ir ragino remtis nesmurtiniu pasipriešinimu (*satjagraha* – tiesos gynimu tiesa). Keletą metų buvo britų valdžios įkalintas; buvo įtakingas Indijos nacionalinio kongreso partijos (⇨ *Kongreso partija*) vadovas ir suvaidino svarbų vaidmenį per 1947 nepriklausomus rinkimus. Nužudytas hinduistų nacionalisto per smurto bangą dėl britų kolonijos Indijos suskaldymo į Indiją ir Pakistaną.

△ gimė Porbandare, studijavo teisę Londone, vėliau dirbo advokatu. Gyveno Pietų Afrikoje, kur iki 1914 vadovavo indų bendruomenės pasipriešinimui prieš rasinę diskriminaciją. Grįžęs į Indiją, tapo Indijos nacionalinio kongreso partijos vadovu. Organizavo bado streikus, pilietinio nepaklusnumo kampanijas, agitavo už socialinę reformą, religinę toleranciją ir vadinamosios neliečiamųjų ⇨ *kastos* panaikinimą.

Ganeša, *Ganapatis,* induistų dievas, Šyvos ir Parvati sūnus. Vaizduojamas vyru su dramblio galva ir garbinamas kaip kliūčių šalintojas.

gangsteriai, organizuoti nusikaltėliai, ypač paplitę JAV po 18-osios konstitucijos pataisos (Prohibicijos akto) priėmimo (1919).

Nelegalus alkoholio importas ir gaminimas, taip pat barai, kuriuose buvo nelegaliai prekiaujama alkoholiu, sukėlė konkurenciją. Dėl to atsirado samdytų nusikaltėlių (gangsterių) gaujų, kilo jų ginkluotų susirėmimų. Vienas žymiausių gangsterių buvo Al Kaponė.

Aš esu kaltinamas dėl visų mirčių, išskyrus įrašytas į žuvusiųjų per Pasaulinį karą sąrašą.

gangsterizmas

Al(fonse'as) „Randuotasis" Kaponė (1898–1947), JAV gangsteris.
Interviu laikraščiui

---

garbė, orumas, visuomeninė padėtis ar privilegija. Kilęs iš tradicinio sen. Romos *cursus honorum* „garbės (šlovės) kelio", kuris buvo suprantamas kaip vis aukštesnių pareigų (iki konsulo rango) ėjimas; ši sąvoka turėjo dvigubą prasmę – reiškė orumą ir padėtį aristokratinėje visuomenėje.

Kuo garsiau jis kalbėjo apie savo garbę, tuo sparčiau mes skaičiavome savo šaukštus.

garbė

Ralphas Waldo Emersonas (1803–82), JAV filosofas, eseistas, poetas.
„Gyvenimo elgesys. Garbinimas" (*Conduct to Life. Worship*)

Išorinės žodžio „garbė" savybės išliko tokiuose junginiuose kaip „garbės žodis", „garbės svečias" arba „garbingas žmogus" iki mūsų laikų, o dvikova buvo apibūdinama kaip „garbės reikalas". Skirtumas tarp karinių ir civilinių dalykų išryškėja JAV „Garbės medalyje" (*Medal of Honour*) ir prancūzų „Garbės legiono" (*Legion d'honneur*) ordine, kurį įkūrė Napoleonas. JK vis dar veikia „Garbės sąrašas" kaip apdovanojimas už darbą valstybinėse įstaigose ar pasiektus rezultatus. Iki XX a. vidurio žodis „garbė" taip pat buvo vartojamas kalbant apie moters reputaciją ir iš esmės reiškė skaistybę arba ištikimybę.

Pasistenk tuo, nors ir negali geresnis būti. / Kai ydos klesti, o bedieviai turi valdžią, / garbingas pasirinkimas yra likti eiliniu.

garbė

Josephas Addisonas (1672–1719), anglų rašytojas.
Cato IV

Garvey Marcus (Moziah; 1887–1940), Jamaikos politinis veikėjas ir mąstytojas, vienas pirmųjų juodaodžių nacionalizmo veikėjų. 1914 įsteigė Visuotinę negrų padėties gerinimo asociaciją; 1916 persikėlė į Niujorką ir įkūrė asociacijos padalinius Niujorke ir kituose šiauriniuose JAV miestuose. Buvo laikomas vienu pirmųjų negrų nacionalistų, nes norėjo iškovoti juodaodžiams žmogaus teises ir pagarbą, kėlė jų savigarbą ir ekonominį savarankiškumą. Vadovavo juodųjų amerikiečių judėjimui „Atgal į Afriką", siekė Afrikoje įkurti juodaodžių valdomą valstybę. Jamaikos rel. judėjimas ⇨ *rastafarianizmas* labiausiai remiasi jo idėjomis.

Gassendi Pierre'as (1592–1655), prancūzų fizikas ir filosofas, ypač prisidėjęs prie atomizmo teorijos, teigiančios, kad pasaulis sudarytas iš mažų neskaidomų dalelių, atnaujinimo ir būdingo tam laikotarpiui artistotelizmo atmetimo. Labiau pasižymėjo kaip kitų požiūrių skelbėjas ir kritikas negu originalus mąstytojas.

gatas, induizme – platūs laiptai, vedantys prie kurios nors šv. upės. Kai kurie jų, vadinami „degančiaisiais gatais", naudojami kremacijai.

GATT (santrumpa iš anglų *General Agreement on Tariffs and Trade*) ⇨ *Bendroji sutartis dėl tarifų ir prekybos.*

Gauquelinas Michelis (1928–91), prancūzų neoastrologas. Studijavo psichologiją ir statistiką, bet išgarsėjo kaip neoastrologas, t. y. tyrinėjo ryšį tarp tam tikros planetos padėties gimimo metu ir asmenybės šlovės. Jo darbai susilaukė ir griežtos kritikos, ir susidomėjimo. △ knyga „Neoastrologija: kopernikiška revoliucija" (*Neo-Astrology: a Copernican Revolution*) buvo išleista po mirties, 1991.

△ tyrinėjo ryšį tarp planetos ir asmenybės ir atrado „Marso efektą", t. y., kad sportininkai dažniau gimsta charakterį lemiančioje pozicijoje esant Marsui, aktoriai – Jupiteriui, mokslininkai ir gydytojai – Saturnui. Rinkdamas duomenis, △ išnagrinėjo tūkstančių įžymių žmonių biografijas, gautus duomenis lygino su eilinių žmonių gyvenimo faktais.

de Gaulle Charles André Josephas Marie (1890–1970), prancūzų generolas ir pirmasis Penktosios respublikos prezidentas 1958–69. Jis organizavo Laisvosios Prancūzijos karines pajėgas, kovojusias su naciais 1940–44, 1944–46 buvo Prancūzijos laikinosios vyriausybės vadovas bei savo įkurtas Golistų partijos lyderis. 1958 Nacionalinis susirinkimas paprašė jį sudaryti vyriausybę Prancūzijos ekonominio atsigavimo laikotarpiui ir rasti išeitį iš Alžyro krizės. 1958 pabaigoje △ iniciatyva buvo pakeista konstitucija, įvesta prezidentinė sistema, jis buvo išrinktas prezidentu ir iki 1969 buvo juo. Dar ⇨ *golizmas.*

Gaussas Karlas Friedrichas (1777–1855), vokiečių matematikas, daug nuveikęs skaičių teorijos, neeuklidinės geometrijos bei elektros ir magnetinės teorijų matematinio pagrindimo srityse. Magnetinio lauko neutralizavimo metodas, vartojamas laivams apsaugoti nuo magnetinių minų, angliškai vadinamas „nugáusinimu" (*degaussing*).

Gautamos, Š. Indijos šakjų genties giminė. Iš jų kilo budizmo pradininkas Sidharta Gautama, vėliau pramintas ⇨ *Buda.*

Gaveinas, karaliaus Artūro legendos personažas – vienas iš apvaliojo stalo riterių, dalyvavęs ⇨ *Šventojo Gralio* žygyje. Epinės XIV a. poemos „Seras Gaveinas ir Žaliasis Riteris" (*Sir Gawayne and the Greene Knight*) veikėjas.

gavėnia, krikščionių bažnyčių pažymimas 40 dienų pasninko laikotarpis prieš Velykas, prasidedantis Pelenų trečiadienį, neįskaitant sekmadienių. Tai yra susimąstymo ir atgailos metas; tada prisimenamos keturiasdešimt dienų, kurias Jėzus praleido pasninkaudamas dykumoje prieš pradėdamas mokyti žmones.

geba išlaikyti (*ekologijoje*), didžiausias kokios nors rūšies gyvūnų kiekis, kuris gali išgyventi tam tikroje teritorijoje. Kai △ viršijama, populiacijos nariai nebegauna pakankamai maisto ar kitų išteklių. Tada populiacija gali sumažėti dėl migracijos, dėl prarasto gebėjimo daugintis ar dėl bado.

Geberas, lotynizuota *Jabiro* ibn Hajamo (apie 721 – apie 776) vardo forma. Arabų alchemikas. Jo įtaka truko ilgiau negu 600 metų, o XIV a. pabaigoje jo vardą pasisavino ispanų alchemikas, iš kurio raštų alchemijos žinios ir praktika pasklido po visą Europą.

Manoma, kad ispanų alchemikas △ atrado azoto ir sieros rūgštis bei iškėlė teoriją, kad visi metalai susideda iš įvairių gyvsidabrio ir sieros mišinių.

gėda, sutrikimo ar pažeminimo jausmas, atsirandantis, kai anksčiau paslėptos ydos išaiškėja sau pačiam arba kitiems. △ yra esminis savęs paties jutimas (⇨ *aš* pats). △ jausmas yra būdingas beveik kiekvienam žmogui. Manoma, kad △ užuomazgų atsiranda ankstyvajame psichoseksualiniame laikotarpyje antraisiais ar trečiaisiais gyvenimo metais, kai vaikas pradeda suvokti save.

△ jausmas gali tapti patologiškas, kai dėl kiekvieno priekaištėlio ar nepasisekimo pripažinimo prasideda sielvartas. Dažnai △ būna iracionalių pykčio proveržių priežastis ir gal vienas svarbesniųjų šeimos ginčų veiksnių.

Gedeonas, Senojo Testamento personažas – vienas iš Izraelio teisėjų. △ vadovavo mažam izraelitų karių būriui, kuriam staigiu naktiniu antpuoliu pavyko sutriuškinti žymiai didesnę įsiveržusių medų kariuomenę.

Gegužės pirmoji, daugelio valstybių valstybinė darbo šventė.

Iš tradicijos pirmoji vasaros diena kai kuriose Anglijos vietose tebešvenčiama pagal prieškrikščioniškas apeigas, pvz., šokis aplink gegužės medį (senovės derlingumo simbolį).

Gehena, kitas ⇨ *pragaro* vardas; Senajame Testamente △ – slėnis į pietus nuo Jeruzalės, kuriame finikiečių dievui Molochui būdavo aukojami vaikai ir nuolat degdavo ugnys.

Geigeris Hansas (1882–1945), vokiečių fizikas, sukūręs Geigerio skaitiklį. Baigęs studijas Vokietijoje, nuo 1907 iki 1912 gyveno Anglijoje, Mančesteryje, kur su Ernestu Rutherfordu tyrinėjo radioaktyvumą. 1908 jie sukonstravo prietaisą teigiamo krūvio jonizuotoms dalelėms, atsiradusioms radioaktyvaus skilimo metu, aptikti ir suskaičiuoti.

1928 △ ir Waltheris Mülleris sukūrė jautresnį skaitiklio variantą, kuris registravo visas radioaktyvaus spinduliavimo rūšis.

Geisteswissenschaften (vok.), humanitariniai ir socialiniai mokslai, kaip priešprieša gamtos mokslams (*Naturwissenschaften*). Terminas yra iš žodžių junginio „doroviniai mokslai", rasto J. S. Millio veikalo „Logika" (*Logic*) vertime į vokiečių kalbą.

Gėja (*graikų mitologijoje*), kitas Žemės deivės ⇨ *Gajos* vardas.

gėjų politinė veikla siekia nutraukti homoseksualistų diskriminaciją ir suteikti jiems lygias teises.

△ pastebimai ėmė reikštis XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje Niujorke, kai buvo įsteigtas Gėjų laisvės frontas. Šio judėjimo tikslas buvo priešintis neigiamoms ir kritiškoms pažiūroms į homoseksualumą ir skatinti homoseksualistų savigarbą bei solidarumą. AIDS viruso atsiradimas devintojo dešimtmečio pradžioje sukėlė naują priešiškumo homoseksualistams bangą, kartu jie pagarsėjo efektyviai priešindamiesi epidemijai ir informuodami visuomenę apie jos pavojų.

Gelbėjimo armija, krikščionių evangelinė, socialinės paramos ir socialinių reformų organizacija, pradėta kurti 1865 Londone, Anglijoje; kūrėjas – ⇨ Williamas *Boothas*. Šiandien tai pasaulinė organizacija, turinti 4 mln. narių daugiau nei 70 šalių. △ pareigūnai turi karinius laipsnius; organizacija garsėja savo dūdų orkestru, savaitiniu žurnalu „War Cry".

Pradžioje △ vadinosi Krikščionių atgimimo asociacija, 1870 buvo pavadinta Rytų Londono krikščionių misija, dabartiniu pavadinimu žinoma nuo 1878. △ niekada neskyrė daug dėmesio doktrinai ir apeigoms, bet aukojasi ir meldžia atpirkimo už nuodėmingą gyvenimą.

geležinė uždanga, simbolinė ⇨ *Šaltojo karo* „siena" tarp kapitalistinių Vakarų ir komunistinių Rytų, atsiradusi Europoje po Antrojo pasaulinio karo. Šį terminą 1945 išpopuliarino JK ministras pirmininkas Winstonas Churchillis.

Anglė ponia Snowden, keliavusi į bolševikinę Rusiją 1920 šiuo terminu apibūdino Sovietų Rusijos sieną. Buv. nacistų propagandos ministras Goebbelsas pavartojo jį 1945, keli mėnesiai anksčiau negu Churchillis, kai kalbėjo apie kapituliavusios Vokietijos padalijimą tarp Sovietų Sąjungos ir kitų šalių.

Gellis Mannas Murray (g. 1929), JAV fizikas. 1964 suformulavo ⇨ *kvarko,* vienos iš pagrindinių sudedamųjų materijos dalių, teoriją. 1969 už elementariųjų dalelių ir jų sąveikos tyrinėjimus apdovanotas Nobelio fizikos premija.

Nuo 1967 Kalifornijos Technologijos instituto teorinės fizikos profesorius.

Gelugpa, Tibeto budizmo kryptis, kurios pradininkas – Dzonkava Lozangas Dragpa (1357–1419). ⇨ *Dalailama* yra šios krypties narys, tačiau tikrasis vadovas yra Dzonkavos įsteigto Gandeno vienuolyno abatas (viršininkas).

Bendruomenė laikosi griežtų nuostatų, surašytų Vinajos knygoje (tai vienuoliško gyvenimo taisyklės, įeinančios į ⇨ *Tripitaką,* budistų šventraštį). △ vienuoliai laikosi celibato ir įgyja platų filosofinį išsilavinimą. Dzonkava sakė, kad sekant △ mokymu, galima pamažu pasiekti šviesą.

Gemara (*judaizme*), ⇨ *Talmudo,* senovės žydų įstatymų rinkinio, dalis.

***Gemeinschaft* ir *Gesellschaft*,** vok. terminai (apytiksliai: „bendruomenė" ir „visuomenė"), 1887 pradėti vartoti ⇨ Ferdinando *Tönnieso;* jais pabrėžiamas socialinių santykių skirtumas tarp tradicinės kaimo bendruomenės ir modernios pramoninės visuomenės. *Gemeinschaft* (tradicinę) jis laikė intymia ir teigiama, o *Gesellschaft* (modernią) – beasmene ir neigiama.

Nedidelėse bendruomenėse, kur visi pažįsta vienas kitą, visuomeninė santvarka yra stabili, o kultūra – homogeniška. Dideliuose miestuose gyvenimas yra greitesnis, konkurencija didesnė, todėl čia santykiai yra lėkšti, trumpalaikiai ir anonimiški.

genas, organizmų paveldimumo vienetas, kurį užkoduoja ⇨ *DNR* grandinė, o transkribuoja ⇨ *RNR.* Aukštesniųjų organizmų genai yra chromosomose. Terminą △ pirmą kartą pavartojo danų genetikas Wilhelmas Johannsenas (1857–1927). Šis terminas apibūdina paveldimąjį faktorių, kuris atitinkamai veikia kiekvieną individo bruožą, pvz., akių spalvą. Tai vad. Mendelio △, pavadinti pagal austrų anatomą ⇨ Gregorą *Mendelį.* Jie pasitaiko tam tikroje chromosomos vietoje ir gali turėti keletą alelių – variantų, kurie skiriasi tam tikrais požymiais, pvz., yra skirtingi aleliai mėlynoms ir rudoms akims. Yra dominantinių alelių, kurie slopina vad. recesyvinių alelių veikimą.

Penktajame dešimtmetyje buvo nustatyta, kad △ gali būti tapatinamas su tam tikru DNR fragmentu, kuris užkoduoja visą baltymo molekulę. Tai buvo išreikšta principu „vienas △ – vienas fermentas". Vėliau buvo pastebėta, kad baltymą sudaro keletas polipeptidinių grandinių, kurių kiekviena turi atskirą △, tad šis principas buvo

ištaisytas į „vienas △ – vienas polipeptidas". Šiaip ar taip, esmė lieka ta pati – △ sukuria regimus požymius tiesiog užkoduodami baltymus. Per genetinį kodą jie reguliuoja šių baltymų sandarą, jų kiekį bei gaminimo trukmę. Šiuolaikinėje genetikoje △ dar vadinamas cistronu (kodonų rinkiniu, lemiančiu polipeptidinės grandinės sandarą), arba atrankos vienetu (Mendelio △, lemiančiu tam tikrą požymį organizme, kurį gali veikti ⇨ *gamtinė atranka*). Dėl genuose vykstančių mutacijų ir rekombinacijų atsiranda pakitimų, kuriuos rūšiuoja gamtinė atranka.

Generaliniai luomai, ankstesnis Prancūzijos parlamentas, sudarytas iš trijų luomų: kilmingųjų, dvasininkų ir trečiojo luomo. Pirmą kartą △ buvo sušaukti 1302, bet, stiprėjant karaliaus valdžiai, jų reikšmė menkėjo. △ visai nebuvo šaukiami nuo 1614 iki 1789, kai karaliui reikėjo atlikti finansų reformą ir išvengti finansinio žlugimo. O kai △ vėl buvo sušaukti, pagal jų reikalavimus prasidėjo pirmasis ⇨ *Prancūzijos revoliucijos* etapas.

Generaliniais luomais buvo vadinamas ir Nyderlandų parlamentas.

genetika, paveldimumo ir jo vienetų (⇨ *genų*) tyrimas. △ pradininkas buvo austrų biologas ⇨ Gregoras *Mendelis,* kurio eksperimentai su augalais, pvz., žirniais, parodė, kad paveldimumas priklauso nuo atskirų „dalelių", kurios vėliau pradėtos vadinti genais.

Iki Mendelio buvo manoma, kad vaikas paveldi susimaišiusius tėvų bruožus, tačiau Mendelis parodė, kad genai lieka nepasikeitę, pakinta tik jų kombinacijos. Nuo Mendelio laikų △ pažengė toli į priekį, pirmiausiai padėjo kryžminimo eksperimentai ir tobulesni mikroskopai – tai leido atlikti tikslesnius stebėjimus (klasikinė genetika), vėliau prisidėjo biocheminiai ir elektroniniai mikroskopiniai tyrimai (molekulinė genetika). Didelis žingsnis į priekį buvo žengtas, kai JAV biologas Jamesas Dewey Watsonas ir britų molekulinės biologijos tyrinėtojas Francis Crickas paaiškino ⇨ *DNR* struktūrą bei kai vėliau buvo nustatytas ir ⇨ *genetinis kodas.* Šie atradimai suteikė galimybę apgalvotai keisti genus, t. y. atsirado ⇨ *genų inžinerija.*

genetiniai „pirštų atspaudai", technika, naudojama tam tikrų genetinės medžiagos ⇨ *DNR* dalių individualumui nustatyti; individų DNR turi savitų dalių. Kaip ir pirštų odos atspaudai, taip ir △ gali tiksliai atskirti vieną žmogų nuo kito, išskyrus identiškus brolius ir seseris dvynius. △ nustatymui užtenka labai mažo medžiagos kiekio – vienos ląstelės.

△ tyrimo metu iš ląstelių paprastai išskiriama DNR, tada lyginami skirtingų individų DNR sudarantys fragmentai. DNR tipas gali būti nustatomas iš odos, plaukų ar sėklos pavyzdžių. Nors skirtumai yra minimalūs (tik 0,1% tarp žmonių, kurių nesieja giminystės ryšiai), kai kurių DNR sričių, vadinamų ***hiperįvairiomis sritimis,*** ypatybės būdingos tik vienam konkrečiam individui.

△ techniką išrado Alecas Jeffreysas (g. 1950), dabar leidžiama ją naudoti kaip teisinio identifikavimo priemonę, △ vartojamas nustatyti tėvystei teisminėje medicinoje ir kryžminimo tyrimuose.

DNR testų rezultatai buvo panaudoti kaip įrodymai daugelyje tūkstančių JAV bylų, nors kai kurie teismai suabejojo įprastų △ metodų patikimumu. Naujas metodas, leisiantis išreikšti individo informaciją skaitmeniniu kodu, reikš, kad △ technika yra daug tikslesnė, negu anksčiau.

genetinis bankas, sėklų ir kitų genetinės medžiagos formų, pvz., gumbų, sporų, bakterijų bei mielių, gyvūnų ir augalų, užšaldytos spermos, kiaušinėlių ir embrionų, rinkinys. Visa tai yra saugoma, tikintis ateityje panaudoti žemės ūkio augalams ir gyvūnams veisti, taip pat medicinai, genetinei inžinerijai ar atkuriant nykstančias laukinių augalų ir gyvūnų rūšis. △ bus vis labiau naudojamas, nes didėja nykstančių rūšių skaičius ir senka Žemės genetinė įvairovė (⇨ *biologinė įvairovė*).

genetinis kodas, būdas, kuriuo genetinėje ⇨ *DNR* medžiagoje yra „užrašyti" baltymų – svarbiausių gyvos medžiagos struktūrinių molekulių – sudarymo nurodymai. Šis ryšys tarp bazių (sudedamųjų DNR molekulės dalių) ir amino rūgščių (sudedamųjų baltymo molekulės dalių) sekų yra paveldimumo pagrindas. △ naudoja trijų bazių kodonus; jis yra vienodas beveik visiems organizmams, išskyrus keletą neesminių skirtumų, neseniai pastebėtų tiriant kai kuriuos pirmuonis.

Genijaus užduotis yra aprūpinti kvailius idėjomis dvidešimčiai ateinančių metų.

genijus

Luois Aragonas (1897–1982),
prancūzų poetas ir romanistas.
„Traktatas apie stilių" (*Traité du Style*), *Le Porte-Plume*

genijus, nepaprastai intelektualus, išradingas ir kūrybingas asmuo. △ kūriniai gali būti pritrenkiančiai originalūs, o ryškus jų spontaniškumas – nesuprantamas ir nepaaiškinamas, tačiau nėra abejonės, kad didelę reikšmę turi ilgas intensyvaus darbo laikotarpis ir visiškas atsidavimas pasirinktai užduočiai.

Daug ginčijamasi, ar genijai sudaro ypač apdovanotų individų klasę. Pvz., aukštas ⇨ *intelekto* koeficientas nebūtinai reiškia, kad žmogus yra genijus.

Genijus daro tai, ką turi daryti, o talentas – ką gali.

genijus
Owenas Meredithas (1831–91),
anglų valstybės veikėjas ir poetas.
„Paskutiniai jautraus vidutinio poeto žodžiai"
(*Last Words of a Sensitive Second-Rate Poet*)

---

genomas, bet kurio atskiro organizmo genų visuma.

gentinė visuomenė, gyvenimo būdas, kai žmonės bendrus reikalus tvarko kaip nepriklausomos šeimų ir klanų bendruomenės, neturėdamos centrinių vyriausybės organizacijų ar valstybių. △ yra kai kuriose P.r. Azijos, Naujosios Gvinėjos, P. Amerikos ir Afrikos dalyse.

Plečiantis pasaulio ekonomikai, gentims priklausantys gamtos ištekliai dažnai atimami ir naudojami ūkiui arba pramonei, o žmonės iškraustomi. Kai kuriose Vakarų šalyse buvo įkurta įtakos grupių, kurios stengiasi padėti gentims kovoti dėl nuosavybės ir dėl pilietinių teisių valstybėse, kurioms jos formaliai priklauso.

genų inžinerija, apgalvotas genetinės medžiagos keitimas biocheminėmis priemonėmis. Nauja ⇨ *DNR* dažnai įterpiama naudojant virusą ar plazmidę. Tai gali būti daroma kaip mokslinis tyrimas arba siekiant išvesti specifines augalų, gyvūnų ar bakterijų rūšis. Turintys svetimą geną organizmai vadinami transgeniniais (⇨ *transgeninis organizmas*).

Genų sujungimas ir suderinimas padeda geriau pažinti ląstelės funkcijų ir dauginimosi ypatumus, tačiau taip galima pasiekti ir praktinių tikslų. Pvz., maistui auginamiems augalams gali būti įdiegta kai kurioms bakterijoms būdinga savybė kaupti azotą, taip būtų galima sumažinti brangių trąšų poreikį, arba paprasta bakterija gali būti pakeista taip, kad galėtų gaminti retas gydomąsias medžiagas. △ atradimai padėjo gaminti žmogaus insuliną, žmogaus augimo hormoną ir kitų hormonų, stimuliuojančių kaulų smegenų veiklą. Išvestos ir naujos gyvūnų atmainos; 1989 JAV buvo užpatentuota nauja pelių atmaina (Europos patentų tarnyba šį prašymą atmetė). △ padėjo sukurti vakciną prieš avių parazitą (kaspinuotį); dauguma egzistuojančių vakcinų saugo nuo bakterijų ir virusų. Kuomet transplantuojami skirtingų bakterijų (pvz., dažnai naudojama *'Escherichia coli'*, gyvenanti žmogaus žarnyne) genai, iškyla pavojus, kad gali būti sukurta naujų kenksmingų jų atmainų. Todėl laikomasi griežtų atsargumo priemonių, o naujai sukurtos bakterijos kokiu nors būdu luošinamos, kad negalėtų gyvuoti už laboratorijos ribų.

geochronologija, geologijos šaka, bandanti nustatyti žemės amžių pagal jos uolienų bei jose esančių fosilijų tyrimus. Šių tyrimų rezultatas yra geologinio amžiaus lentelė, žemės amžių dalijanti į eras, periodus, epochas ir amžius; ji grindžiama absoliutiniu ir santykiniu datavimo metodais. Absoliutinis datavimo metodas – tai tam tikrų uolienose aptinkamų cheminių elementų radioaktyviojo skilimo greičio matavimas; santykinis metodas, kuomet identifikuojamos ir lyginamos uolienose esančios fosilijos, leidžia nustatyti uolienų sluoksnių susidarymo seką ir juos apytikriai datuoti.

geografija, mokslas apie žemės paviršių – jo topografiją, klimatą ir fizines sąlygas bei jų poveikį žmonėms ir visuomenei. Ji paprastai skirstoma į ***fizinę geografiją***, tiriančią žemės formas bei klimatą, ir ***ekonominę geografiją***, tiriančią gyventojų sudėtį, pasiskirstymą ir veiklą.

geologija, mokslas apie žemę, jos kilmę, sandarą ir istoriją. Skirstoma į keletą šakų: ***mineralogiją*** (žemės mineralai), ***petrologiją*** (uolos), ***stratigrafiją*** (nuosėdinių uolienų sluoksnių sankloda), ***paleontologiją*** (fosilijos) ir ***tektoniką*** (žemės plutos deformacija ir judėjimas).

△ laikoma žemės mokslo – platesnės disciplinos, apimančios meteorologiją, okeanografiją, geofiziką ir geochemiją – dalimi.

geometrija, matematikos šaka, tirianti erdvės savybes, paprastai plokščiąsias (dvimates) ir erdvines (trimates) figūras. Dažniausiai ji skirstoma į ***grynąją geometriją***, kuri apytikriai apima plokščiųjų ir erdvinių figūrų geometriją, išdėstytą Eukleido „Pradmenyse", ir ***analizinę***, kurioje problemos sprendžiamos algebros metodais. Trečias,

ganėtinai nuo kitų besiskiriantis, tipas apima neeuklidinės △ sistemas.

△ tikriausiai atsirado senovės Egipte, nes periodiški Nilo potvyniai vertė matuoti žemę; po kurio laiko ji apėmė ir vietovės matavimus bei navigaciją. △ kūrėjai buvo graikų matematikai Talis, Pitagoras ir Eukleidas. XVII a. prancūzų filosofas René Descartes'as įvedė ir išplėtojo analitinius △ metodus. Nuo XIX a. įvairias neeuklidines geometrijos sistemas kūrė vokiečiai Karlas Gaussas ir Georgas Riemannas, rusas Nikolajus Lobačevskis ir kiti. Jos buvo svarbios kuriant reliatyvumo ir atomo teorijas.

geomorfologija, geologijos šaka, tirianti žemės paviršiaus formų, kalnų, slėnių, lygumų ir plokščiakalnių savybes bei kilmę.

George'as Henry (1839–97), Filadelfijoje gimęs JAV ekonomistas. Veikale „Pažanga ir skurdas" (*Progress and Poverty*), 1879, siūlė visus pajamų ir santaupų mokesčius pakeisti vieningu žemės mokesčiu. △ tikėjo, kad toks mokestis neleistų spekuliuoti žemės verte ir panaikintų skurdą. △ idėjos niekada nebuvo visiškai įgyvendintos, tačiau turėjo įtakos daugelio šalių apmokestinimo politikai.

gerimandra, anglosaksų kraštų politinis terminas – rinkiminės apygardos ribų pakeitimas, kuriuo siekiama suteikti pranašumą valdančiajai partijai. Dabar šis terminas vartojamas platesne prasme, juo apibūdinamos įvairios politinės gudrybės.

Terminas kilo iš JAV politiko Elbridge'o Gerry'io (1744–1814), 1812 buvusio Masačiusetso gubernatoriumi, ir pakeitusio rinkiminės apygardos ribas (kurios įgavo salamandros formą) savo partijos naudai, pavardės.

gėris (*filosofijoje*), patraukli daikto savybė arba charakteristika; ⇨ *blogio* priešybė. ***Vidinio*** △ turi dalykai, kuriuos mes vertiname dėl jų pačių arba kaip siektinus, pvz., moralinė dorybė, sveikata, draugystė, muzika ir humoras. ***Išorinis*** △ yra tai, ko gerumas nėra jo paties vidinė savybė, pvz., chirurgija yra gėris, nes teikia sveikatą, arba debesis gali būti gėris, nes prisideda prie saulėlydžio grožio. ***Nemoralinis*** △ gali rastis iš žmonių veiksmų (pvz., mankštos) arba nepriklausomai nuo jų (pvz., geras oras). ***Moralinis*** △ (⇨ *moralė*) kyla iš žmogaus elgesio. ⇨ *Etika* iš dalies yra sistemingas moralumo ir gėrio teorijų tyrimas.

Daug filosofų ieškojo aukščiausiojo gėrio. Kitų, pvz., ⇨ Thomo *Hobbeso* požiūriu, tokio dalyko išvis nesama. Pasak Platono, didžiausias △ yra pažinti Gėrio ⇨ *idėją*, kuri pati yra gėris, o kartu ir transcendentinis gėrio šaltinis. ⇨ *Aristotelis* teigė, jog △ yra doras, intelektinės išminties prisodritas gyvenimas. ⇨ *Šv. Augustinas* iš Hipono ir ⇨ *šv. Tomas Akvinietis* (abu – krikščionių filosofai) tvirtino, kad aukščiausias △ yra laimė arba palaimos būsena. ⇨ Immanuelis *Kantas* manė, kad △ – protingų žmonių, paklūstančių protu suvoktam visuotiniam moraliniam dėsniui (⇨ *kategorinis imperatyvas*), bendruomenė. ⇨ Jeremy *Benthamas* teigė, kad △ yra visuomenė, pasiekusi didžiausios laimės didžiausiam žmonių skaičiui.

Germain Sophie (1776–1831), Paryžiuje gimusi prancūzų matematikė. Jai nebuvo leista studijuoti naujai atidarytoje „Ecole Polytechnique", tačiau ji susirašinėjo su matematikais ⇨ *Lagrangeu* ir ⇨ *Gaussu*. Svarbiausias △ darbas – paskutiniosios ⇨ *Fermat* teoremos nagrinėjimas.

gerovės valstybė, politinė sistema, kai valstybė (o ne individualusis, arba privatusis, sektorius) imasi atsakomybės už savo piliečių gerovę. Tokios paslaugos, kaip bedarbio ir nedarbingumo pašalpos, pašalpos ir priedai daugiavaikėms šeimoms, pensijos, sveikatos apsauga ir švietimas gali būti teikiamos ir finansuojamos per valstybines draudimo sistemas ir iš surenkamų mokesčių.

Jokiai bendruomenei nėra geresnės investicijos, kaip duoti kūdikiams pieno. Sveiki piliečiai yra didžiausias valstybės turtas.

gerovės valstybė

Winstonas Churchillis (1874–1965), konservatorių politikas ir ministras pirmininkas.

Kalba per radiją 1943 kovo 23

D. Britanijos kancleris Davidas Lloydas George'as 1911 įvedė valstybinio draudimo įstatymą. △ idėją D. Britanijoje pradėta plėtoti po 1942 Beveridge'o pranešimo apie socialinį draudimą, kuris po Antrojo pasaulinio karo įpareigojo vyriausybę rūpintis darbo vietų, nemokamos sveikatos apsaugos ir socialinio draudimo sistemos kūrimu. Karo metų koalicinė vyriausybė priėmė svarbiausius nutarimus, kuriuos 1945–51 įgyvendino leiboristų vyriausybė. Nuo to laiko dėl ekonominių sunkumų ir politinių pažiūrų pokyčių beveik sunyko pradiniai planai, bet pati idėja kaip idealas išliko.

△ buvo siekiama sukurti kitose šalyse, ypač Skandinavijoje, bet ir vėl tai buvo greičiau tik ide-

alas, o ne tikrovė. △ programa buvo įtraukta į SSRS vadovaujamų komunistinių valstybių politines struktūras, bet ir jose ekonominė tikrovė neleido tokios programos įgyvendinti.

Gersonas Jeanas (1363–1429), prancūzų teologas. Buvo vad. konciliarizmo sąjūdžio, skelbusio, kad bažnyčios susirinkimai yra viršesni už popiežių, lyderis; 1415 Konstancos susirinkimo metu pasmerkė ⇨ *Hussą.* △ teologiniai darbai turėjo didelės įtakos XV a. žmonių mąstysenai.

Gesellis Arnoldas Lucius (1880–1961), JAV ir psichologas, ir pedagogas, amžiaus tarpsnių psichologijos pradininkas. Įkūrė Jeilio vaiko vystymosi kliniką, kuriai 1911–48 pats ir vadovavo. △ – vienas pirmųjų mokslininkų, pradėjusių tirti normalios raidos tarpsnius, jis buvo Gesellio vaiko raidos instituto (Niuheivene, Konektikute), įkurto 1950 jo pedagoginėms idėjoms remti, konsultantas.

△ gimė Almoje (Viskonsinas, JAV), filosofijos mokslų daktaro vardą gavo 1906 Klarko universitete. Buvo paskirtas dirbti į Jeilio universitetą, 1915 gavo medicinos daktaro laipsnį, tapo vaiko higienos profesoriumi, paskelbė daug mokslinių ir populiarių darbų apie vaiko psichologiją.

Gesneris Konradas (1516–65), ***von Gesneris,*** šveicarų gamtininkas. Parašė gyvūnų pasaulio enciklopediją „Gyvūnų istorija" (*Historia animalium,* 1551–58).

△ tapo maro auka ir nespėjo užbaigti panašaus darbo apie augalus. Laikomas zoologijos mokslo įkūrėju; buvo kalbų mokovas, gerai pažino klasikos autorius.

geštaltas, vientisas visumos, kuri skiriasi arba yra didesnė už jos sudedamųjų dalių sumą, sąvoka, t. y. vientisa baigtinė struktūra, kurios negali paaiškinti jos sudedamųjų dalių analizė. Pvz., kėdė visada bus laikoma kėde, nepaisant atskirų kėdžių dydžio, formos ir spalvos skirtumų. Pirmą kartą 1890 šį terminą pavartojo austrų filosofas ir psichologas ⇨ Christianas von *Ehrenfelsas.* Iš vokiečių kalbos išplito į kitas.

Geštaltpsichologijos atstovai teigia, kad visi psichiniai reiškiniai išsidėstę kaip tvarkingos visumos struktūros; anot priešingo požiūrio šalininkų, jie susideda iš paprastų pojūčių. Pvz., mokymasis suvokiamas kaip visos situacijos pertvarkymas (dažnai dalyvaujant ir įžvalgai), priešingai bihevioristiniam požiūriui, pagal kurį jis susideda iš asociacijų tarp dirgiklių ir reakcijų. △ psichologų eksperimentai rodo, kad smegenys nėra pasyvus informacijos priėmėjas – jos kuria visos gautos informacijos struktūrą; siekia padaryti ją prasmingą; dabar su šiuo požiūriu iš esmės sutinkama; tačiau kiti geštaltpsichologijos principai susilaukė stiprios kritikos. Geštaltpsichologijos pradininkai yra ⇨ Maxas *Wertheimeris,* Wolfgangas Köhleris ir Kurtas Koffka (1886–1941). Geštaltpsichologija suteikė postūmį ***geštaltterapijai*** – aiškinamosios psichoterapijos formai, sukurtai Fritzo ir Laura'os Perls'ų, kuri perima visuminį požiūrį ir pabrėžia psichikos ir kūno pažinimo bei asmeninės atsakomybės raidą.

getas, bet kokia atskirta teritorija, kurioje savanoriškai ar priverstinai gyvena kokia nors mažuma. Iš pradžių △ buvo miesto dalis, kurioje pagal 1555 popiežiaus bulę buvo verčiami gyventi žydai. △ terminas pradėtas vartoti 1516, kai Venecijos žydai buvo išvaryti į mieste esančią salą, kurioje buvo geležies liejykla. XIX a. getai visur, išskyrus R. Europą, buvo uždrausti, tačiau šią sąvoką ir praktiką 1940–45 atgaivino vok. naciai ir italų fašistai.

Geulincxas Arnoldas (1625–69), belgų filosofas, sukūręs okazionalizmo teoriją, kuri teigia, kad Dievas suderino žmogaus kūną ir dvasią kaip du laikrodžius, kurie eina kartu, tačiau neturi vienas kitam jokios įtakos. Okazionalizmas buvo vienas bandymų paaiškinti ⇨ *dvasios ir kūno problemą.*

1646–58 △ buvo Luveno universiteto profesorius. Vengdamas persekiojimo dažnai vartodavo Filareto pseudonimą. Svarbiausi △ veikalai yra „Įvairūs klausimai" (*Quaestiones Quodlibeticae,* 1653) ir „Tikroji metafizika" (*Metaphysica Vera,* 1691).

al Ghazzalis (1058–1111), musulmonų filosofas ir sufijas (musulmonų mistikas). Nuslopino sufijų ir ulemų – musulmonų religijos ir teisės mokslininkų – konfliktą.

Pradžioje △ tikėjo, kad Dievo buvimą galima įrodyti protu, vėliau tapo klajojančiu sufijumi ir ieškojo Dievo mistinėje patirtyje; kelionių metu parašė knygą „Religijos mokslų atgimimas" (*Revival of the Religiuos Sciences*).

Gibbsas Josiah Willardas (1839–1903), JAV fizikas ir chemikas, sukūręs matematinę termodinamikos išraišką. Jo knyga „Vektorinė analizė" (*Vector Analysis*), 1881, įtvirtino fizikoje vektorinį metodą.

Gibsonas Jamesas Jerome'as (1904–79), JAV psichologas, išgarsėjęs svarbiu ir originaliu darbu apie regimąjį suvokimą. Atvirai kritikavo

⇨ *Helmholtzo* nuomonę, kad suvokimas apima nesąmoningas pojūčių duomenų ir mokymusi pagrįstų asociacijų išvadas, teigė, kad juslinė informacija gaunama tiesiogiai iš aplinkos, be jokių tarpinių procesų.

△ studijavo Prinstone, 1928–49 dėstė Smito koledže, Masačiusetse, ten patyrė Kurto Koffka'os (1886–1941) įtaką, o 1949–72 dirbo Kornelio universitete. Eksperimentiniuose savo darbuose atsisakė naudoti dvimačius statiškus atvaizdus ir tyrė natūraliomis sąlygomis laisvai judančių objektų judėjimo suvokimą. Tyrimų rezultatus paskelbė veikale „Regimojo pasaulio suvokimas" (*The Perception of the Visual World*), 1950. Darbe „Jausmai, suvokiami kaip juslinės sistemos" (*Senses Considered as Perceptual Systems*), 1966, toliau plėtojo tai, ką pats vadino ekologine suvokimo sistema.

gydymas vaistažolėmis, ***herbalizmas,*** vaistažolių preparatus labiau mėgsta netradicine medicina užsiimantys gydytojai, vadina juos „natūraliais vaistais" (vaistais iš natūralių produktų) ir priešpriešina šiuolaikiniams sintetiniams vaistams bei narkotikams, į kuriuos žiūri su nepasitikėjimu, nes jie gali sukelti neigiamą šalutinį poveikį arba prie jų galima priprasti.

Daugelis vaistažolių pasirodė labai veiksmingos tiek profilaktikai, tiek gydymui. Gydantys vaistažolėmis tvirtina, kad jomis gydyti galima beveik visas ligas, išskyrus tuos užleistus atvejus, kai reikalinga chirurgo pagalba.

giesmė dievybei garbinti ⇨ *himnas.*

Gilbertas Walteris (g. 1932), JAV biochemikas. Bandė sukurti mechanizmą, galintį aktyvinti ar slopinti genų veiklą. Apie 1966 jis paskelbė, kad egzistuoja lac represorius – molekulė, sustabdanti laktozės metabolizmą. Ištyrė ⇨ *DNR* nukleotidų seką. Nobelio chemijos premija (1980) kartu su Fredericku Sangeriu ir Paulu Bergu.

Gilbertas Williamas (1544–1603), anglų mokslininkas, Elzbietos I ir (trumpai) Džeimso I gydytojas. Tyrė magnetizmą ir statinę elektrą. Priėjo išvados, kad Žemės magnetinis laukas veikia taip, lyg magnetinis strypas jungtų šiaurės ir pietų polius. 1600 išleido knygą apie magnetus. Ji buvo pirmoji spausdinta mokslinė knyga, pagrįsta vien eksperimentais ir stebėjimu. △ klaidingai manė, kad planetas jų orbitose laiko magnetinės jėgos.

gildija, vid. amžių Europos dažniausiai pirklių, kartais ir amatininkų sąjunga, įkurta dėl savitarpio pagalbos ir apsaugos bei siekianti bendrų religinių ir ekonominių tikslų. △ buvo įtakinga to meto jėga, tačiau nuo XVI a. jų pozicijas ėmė silpninti ir ⇨ *kapitalizmo* plėtra.

Labdaringas ar religines funkcijas, pvz., mokyklų, kelių ar tiltų išlaikymą ar mišių už mirusiųjų △ narių sielas užsakymą, vykdžiusios △ V. Europoje klestėjo nuo IX a., tačiau protestantiškose šalyse jas užgniaužė reformacija.

Anksčiausia ekonominės gildijos forma, ***pirklių gildija,*** atsirado XI ir XII a., tai buvo miesto pirklių organizacija, kuri, įgijusi valdovų ar senjorų privilegijų, praktiškai virsdavo prekybos monopoliste. Kadangi pirkliai nenorėjo priimti į △ amatininkų ir siekė monopolizuoti vietos valdžią, XII ir XIII a. atsirado ***amatininkų gildijos,*** arba ***cechai,*** kuriuos sudarė meistrai ir pameistriai bei mokiniai; jie reguliuodavo kainas, atlyginimus, darbo sąlygas, mokymosi laiką, reikalaudavo laikytis nustatyto amatų lygio, be to, atlikdavo daug visuomeninių, religinių ir labdaringų darbų. Apie XIV a., išstumdami pirklių △, cechai kai kur perėmė miestų valdžią.

gildijų socializmas, XX a. pradžios Didžiosios Britanijos sąjūdis, siekęs, kad pramoninį šalies gyvenimą organizuotų ir kontroliuotų savivaldžios demokratinės darbininkų sąjungos (gildijos). Įkvėptas katalikybės, △ buvo antimaterialistinis ir stengėsi sukliudyti tai, kas jam atrodė dvasinis šiuolaikinės civilizacijos nuosmukis. 1915 buvo įkurta Nacionalinė gildijų lyga, kuriai jos klestėjimo metu priklausė daugiau kaip dvidešimt gildijų, tačiau 1925 ji buvo panaikinta.

Gilgamešas, šumerų, hetitų, akadų ir asirų legendos herojus, šumerų miesto Uruko valdovas. Dvylika eiliuotų „*Gilgamešo epo*" knygų ant dvylikos lentelių dantiraščiu VII a. pr. Kr. užrašė asirų karaliaus Ašurbanipalo mokslininkai. Pats epas senesnis už Homero „Iliadą" mažiausiai 1500 metų.

„Gilgamešo epe" pavaizduotas tvanas panašus į aprašytąjį Senajame Testamante, nes, manoma, Abraomas galėjęs būti netoli Uruko buvusio šumerų miesto Ūro pilietis.

Gilman Charlotte Perkins (1860–1935), JAV feministinės ir socialistinės krypties poetė, romanistė ir istorikė; parašė veikalą „Moteris ir ekonomika" (*Women and Economics*), 1898, kuriame siūlė panaikinti namų ruošą ir taip baigti darbo skirstymą į vyrišką ir moterišką.

1909–16 leido žurnalą „*The Forerunner*" („*Šauklė*"), kuriame dalimis paskelbė savo feministinį utopinį romaną „Herland" (1915).

Negali būti moteriško proto. Smegenys nėra lyties organas. Tai tas pats, kas kalbėti apie moteriškas kepenis.

Charlotte Perkins Gilman

„Moteris ir ekonomika" (*Women and Economics*)

Gilsonas Etienne'as Henry (1884–1978), prancūzų filosofas. Išgarsėjo istoriniais viduramžių filosofijos tyrimais, patyrė didelę ⇨ *Tomo Akviniečio* įtaką; daug nuveikė ir ⇨ *neotomizmo* filosofijai. Tarp jo darbų – „Viduramžių filosofijos dvasia" (*L'Esprit de la philosophie médiéval*), 1932. Gimė Paryžiuje, nuo 1921 dėstė Sorbonoje, vėliau – Collège de France. Nuo 1945 daug laiko praleido Toronto universitete Kanadoje.

gimimo diena, krikščionių šventė, pažyminti gimimą. Kalėdos, švenčiamos nuo 336 m. kiekvienų metų gruodžio 25 d., yra Jėzaus Kristaus gimimo Betliejuje diena.; Mergelės Marijos gimimą Katalikų ir Rytų stačiatikių bažnyčios mini rugsėjo 8 d.; Jono Krikštytojo gimimą Katalikų, Rytų stačiatikių ir Anglikonų bažnyčios mini birželio 24 d.

gimininė atranka (*biologija*); idėja, kad altruistiškai besielgiantis individas, nors dažnai nukenčia ir pats, gali platinti savo genus, nes taip elgdamasis skatina artimų giminaičių, turinčių daug bendrų genų, dauginimąsi.

Dėl △ atsiradusio elgesio pavyzdys galėtų būti įspėjimas apie grobuonis: įspėti apie pavojų, gimininingi individai gali pabėgti ir toliau daugintis, net jei juos įspėjęs individas ir pagaunamas.

giminystė (*antropologija*), įstatymų bei papročių pripažįstami žmonių kraujo ar vedybų ryšiai. △ yra daugelio visuomenių bei visuomeninių grupių, pvz., šeimos, klano, genties, pagrindas.

Įvairios visuomenės nevienodai vertina △. Daugelis visuomenių yra sukūrusios griežtas visuomenines taisykles, papročius ir tabu dėl △ ir lytinio elgesio (pvz., kraujomaišos draudimas), vedybų bei paveldėjimo.

gimstamumas, paprastai gyvų gimusių kūdikių skaičius per metus tūkstančiui gyventojų. Yra ⇨ *demografijos* pokyčių veiksnys. Kartais vadinamas apytiksliu, nes skaičiuojamas nuo visų gyventojų, tarp jų ir nuo nebegalinčių gimdyti moterų bei senų vyrų.

Britanijoje XX a. pradžioje △ buvo 28, o 1990 – 14. Sumažėjo dėl to, kad vartojama vis daugiau kontracepcinių priemonių, pakilo gyvenimo lygis ir krito kūdikių mirtingumas. Besivystančiose šalyse △ – didelis, pvz., Malavyje jis – 56,3 (1985 – 90), Burkina Fase – 47,1 (1985 – 90), Hondūre – 38 (1989), Bangladeše – 33 (1989).

gimtoji nuodėmė, krikščionybės doktrina, teigianti, jog dėl ⇨ *žmogaus nuopuolio* žmogus yra iš anksto pasmerktas nusidėti ir negali būti išganytas kitaip, kaip tik per Dievo malonę ir Kristaus atpirkimo galią.

ginklavimosi kontrolė, bandymai sutartimis riboti ginklavimosi varžybas tarp supervalstybių, ⇨ *nusiginklavimas*.

Girių karalius, vokiečių tautosakoje – elfų karalius. Jis gyvenąs Juodajame miške ir viliojąs vaikus, kurie paskui mirštą. Rašytojo J. W. Goethe's romantiškai poemai *Erlkönig* Franzas Schubertas 1816 sukūrė muziką.

gyvenimo ratas. Ratą, kaip gyvenimo simbolį, turi daugelis tikėjimų. Šis ratas gali reikšti visą ciklą – nuo gimimo, pasiekiant žmogaus brandos viršūnę, iki silpnėjimo, kol ateina mirtis. △ kartais reiškia gyvenimo laimėjimus ir nesėkmes įvairiais gyvenimo tarpsniais. △ dažnai vaizduojamas budistų ir hinduistų mene (⇨ *sansara*) – rodo įvairias gyvenimo pakopas, kurias turi pereiti siela, arba atmanas, siekdama išsilaisvinimo arba nirvanos. Gyvenimo kintamumas buvo viena mėgstamiausių Vakarų religinio meno temų.

gyventojų perteklius, per didelis skaičius žmonių pagal toje teritorijoje esančius išteklius (pvz., maisto, žemės ir vandens išteklius). △ padariniai pirmą kartą išdėstyti ⇨ *Malthuso* teorijoje.

Dažnai yra ryšys tarp △ ir gyventojų tankumo, bet didelis gyventojų tankumas nebūtinai reiškia △. Daugelyje šalių yra daug išteklių ir gerai išplėtota ⇨ *infrastruktūra* bei technologija. Tai reiškia, kad mažame žemės plote gali gyventi daug žmonių. Kai kuriose trečiojo pasaulio šalyse, pvz., Bangladeše, Etiopijoje, Brazilijoje, maisto, rūdų ir energijos stygius bei neracionalus pajamų paskirstymas sukelia skurdą, o dažnai ir migraciją – žmonės ieško geresnių gyvenimo sąlygų. Tokiu atveju net nedidelis gyventojų tankumas gali sukelti △. △ sukelia ir išteklių sumažėjimas, gyventojų pagausėjimas arba abu šie veiksniai kartu.

gyventojų skaičiaus kontrolė, kai kurių šalių vyriausybių priemonės, ribojančios gyventojų skaičiaus didėjimą, bandančios sumažinti

⇨ *gimstamumą*. Populiariausios priemonės yra: propaganda, lengvai prieinamos kontraceptinės priemonės ir didelėms šeimoms nepalankūs mokesčiai.

Geriausiai žinoma Kinijos vyriausybės paskelbta △ politika. 1979 Kinija pradėjo vykdyti „vieno vaiko politiką" skatinantį ⇨ *šeimos planavimą,* apsunkinantį porų, turinčių daugiau negu vieną vaiką, padėtį. Ji tik iš dalies buvo sėkminga; mat sunkiai sekasi ją vykdyti, ypač kaime; buvo atvejų, kai dėl sūnų paveldėtojų buvo žudomos mergaitės.

gyventojų surašymas, oficialus kokios nors šalies gyventojų surašymas. Iš pradžių būdavo daromi dėl mobilizacijos ar apmokestinimo, vėliau dėl įvairių socialinių poreikių buvo renkama ir kita informacija, pvz., apie gyventojų lytį, amžių ir kiekvieno individo užsiėmimą. △ knygos prarado didelę dalį reikšmės, kai buvo sukurti kompiuteriniai duomenų bankai.

Pirmasis △ JAV buvo 1790, Britanijoje – 1801.

Iš vyksmo begalybės kyla gausybė pavojų; todėl gyvenimo raitelis joja atleidęs pavadžius.

gyvybė
Hafizas (1326–90), persų poetas lyrikas.
Divanas

---

gyvybė, gebėjimas augti, daugintis, reaguoti į tokius dirgiklius, kaip šviesa, karštis, garsas. Manoma, kad △ Žemėje prasidėjo maždaug prieš 4 mlrd. metų. Seniausias suakmenėjęs △ reliktas yra siūlinės ląstelių grandinės, rastos 1980 Š. v. Australijoje, sąnašose. Manoma, kad joms yra apie 3,5 mlrd. metų.

Atrodo, kad pirminė Žemės atmosfera buvo sudaryta iš anglies dioksido, azoto ir vandens, o sudėtingos organinės molekulės, pvz., aminorūgštys, susidarė nuo atmosferą veikiančių ultravioletinių spindulių arba šviesos. Bandymai pakartoti šias sąlygas laboratorijoje parodė, kad aminorūgštis, purino ir pirimidino bazes (bazines ⇨ *DNR* poras) ir kitas gyvas molekules tokiu būdu sukurti galima. Kai kurie mokslininkai teigė, kad △ į Žemę galėjo atnešti meteoritai, kometos iš Visatos sudėtingų organinių molekulių forma, bet kiti teigia, kad toks paaiškinimas nėra patenkinamas, nes tos primityvios formos būtų turėjusios būti panašiu būdu sukurtos kitur. Paprastai gyvybę kuria gyvi organizmai (procesas vadinamas ⇨ *biogeneze*).

Viskas, kas gyvena, gyvena ne vienas ir ne tik sau.

gyvybė
Williamas Blake'as (1757–1827),
anglų poetas, dailininkas, graveris ir mistikas.
„Knyga apie Telį" (*Book of Thel*), *2 t.*

---

gyvybės draudimas, ilgalaikio taupymo forma, kai žmonės moka mėnesines įmokas, paprastai 10 arba 25 metus, ir, pasibaigus terminui, gauna didelę sumą. Pavyzdžiui, asmuo gali mokėti po 50 svarų kas mėnesį ir po 25 metų gauti didelę 40 000 svarų sumą. △ paslaugas siūlo draudimo kompanijos, kurios paprastai investuoja indėlininkų pinigus į įstatinį kapitalą, akcijas ir nuosavybę.

gyvybės mokslai, moksliniai gyvojo pasaulio, kaip visumos, tyrimai, kelių tradicinių mokslinių disciplinų – ⇨ *biologijos,* zoologijos ir botanikos – ir naujesnių, labiau specializuotų tyrimų sričių – ⇨ *biofizikos* ir ⇨ *socialinės biologijos,* apibendrinimas.

Šis požiūris paskatino daugelį naujų idėjų ir atradimų, tarp jų ir ⇨ *ekologijos,* gyvų organizmų gyvenimo savo aplinkoje, tyrimą.

gyvybinė erdvė, teorija, sukurta Hitlerio, Vokietijos ekspansijai į R. Europą pateisinti. Ketvirtajame dešimtmetyje ta teorija naudojosi naciai – valstybių užėmimą teisino tuo, kad Vokietijoje per daug gyventojų.

gyvulių aukojimas būdingas pirmykštėms religijoms. Kai kur aukojama ir dabar. Paaukojus tinkamą, švarų ir tyrą gyvulį, dievus galima numaldyti ar patenkinti ir taip išsaugoti žmonių gyvybę. Pasak indų vedų himnų, △ yra priemonė gyvenimui įprasminti ir pašventinti. Kai kurios civilizacijos aukojo daugiausia avis ir ožkas arba paukščius, pavyzdžiui, daugelis Artimųjų Rytų kultūrų iki krikščionybės. Sen. indai (arijai) Vedų kultūros laikotarpio pradžioje dažniausiai aukodavo arklius, o sen. graikai – jaučius. Iš aukojamų gyvulių dalių žyniai kartais pranašaudavo, pavyzdžiui, sen. graikų žyniai apie tikėtinas karo ar šiaip veiklos pasekmes spręsdavo pagal avių vidurius. Per Aid al Adha šventę musulmonai aukoja avis, kad prisimintų, jog Dievas atleidęs Ibrahimui ir neleidęs jam paaukoti sūnaus Ismailo, vietoje jo davęs aviną ir taip parodęs, kad uždraudžia aukoti žmones. Panašų pasakojimą turi ir Biblija, tik čia numatoma auka – Izmaelis.

Gyvūnų teisės ir vivisekcija

Tiek kasdieniame gyvenime, tiek teorijose žmonių santykiai su kitomis gyvomis būtybėmis visada buvo įvairialypiai ir labai sudėtingi. Pasak vakarietiškos judėjų ir krikščionių tradicijos, žmonės iš esmės aukštesni už gyvūniją, nes tik jiems vieniems Dievas suteikęs nemirtingą sielą ir amžinojo išsigelbėjimo galimybę. Filosofijoje tokį požiūrį skelbė René Descartes'as (1596–1650), tvirtinęs, kad tik žmonės turi sąmonę, o „gyvuliai" tesą mašinos. Skirtingai nei Descartes'as, anglosaksų mąstytojai tvirtino, kad gyvūnai turi jei ne protą, tai bent jausmus, tačiau pripažino, kad žmogaus gyvenimas vertesnis nei gyvūno. Žmogus turi teisę naudoti gyvulius kaip darbo jėgą, laikyti juos maistui arba kaip naminius gyvūnėlius ir net, pasak kai kurių, medžioti. Iki XIX a. pradžios tik saujelė vegetarų nesutiko su šiomis nuostatomis.

Vivisekcijos plėtra

Nuo XVIII a. mokslininkai vis labiau naudojasi tariama teise naudoti gyvūnus bandymams. Nuo XIX a. pradžios mokslinė vivisekcija kėlė didelius ginčus. Iš vivisekcijos priešininkų grupių ir jų argumentų XX a. išsiplėtojo visiškai nauja „gyvūnų teisių" tradicija.

Žmonės naudojo gyvūnus bandymams dar iki krikščionybės atsiradimo. Pirmieji su gyvais gyvūnais eksperimentavo Aleksandrijos gydytojai Herofilas (apie 330–260 pr. Kr.) ir Erisistratas III a. pr. Kr. Andrėjas Vezalijus (1514–64) sistemingai skrodė gyvus gyvūnus ir darė su jais bandymus, jis sukūrė šiuolaikinį anatomijos mokslą. Williamas Harvey's (1578–1657) 1628, remdamasis skrodimais ir bandymais su gyvūnais, ištyrė kraujo apytaką.

XIX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje François Magendie (1783–1855) daug eksperimentavo su gyvūnais ir padarė didelį įnašą į neurofiziologiją. Bakteriologija ir imunologija XIX a. devintajame dešimtmetyje nebūtų sukurta be eksperimentų su gyvais gyvūnais. Vivisekcijos šalininkai tvirtino ir tebetvirtina, kad šie eksperimentai duoda didžiulę naudą žmonėms. Tikslas pateisina priemones: gyvūnai kenčia, kad išsaugotų ateities žmones ir kitus gyvūnus nuo kančių. Kaip ligų, įveiktų vaistais, sukurtais eksperimentuojant su gyvūnais pavyzdys, dažnai minimas diabetas, kuris gydomas insulinu – substancija, paimta iš gyvūnų organizmų.

Humanitarai nepatenkinti

Priešinimuisi bandymams su gyvūnais pradžią davė XVIII a. humanitariniai ir sentimentalistiniai sąjūdžiai. Kunigo Stepheno Haleso (1677–1761) ir kitų bandymai susilaukė pasipiktinusių literatų, tarp jų ir Samuelio Johnsono (1709–84) komentarų. Organizuotas vivisekcijos priešininkų sąjūdis susikūrė XIX a., jam vadovavo Francis Poweris Cobbe'as (1822–1904). Benjamino Disraelio (1804–81) vyriausybės sudaryta Karališkoji komisija 1876 rekomendavo reguliuoti vivisekciją, ir tais pat metais buvo išleistas įstatymas dėl žiaurumo su gyvūnais. Šis iki šiol tebegaliojantis, nors iš dalies papildytas 1986 įstatymu dėl mokslinių procedūrų ("gyvūnų įstatymu"), įstatymas reikalauja registruoti laboratorijas, licencijuoti eksperimentatorius, daryti bandymus tik gavus leidimą ir kruopščiai viską užrašinėti (apribojant visus bandymus). Britų vivisekcijos priešininkai piktinosi šiuo įstatymu ir tvirtino, kad juo duodamas leidimas moksliniams žiaurumams.

Bandymų su gyvūnais nuolat daugėja. Per 1980 metus vien Britanijoje buvo atlikta daugiau kaip penki milijonai bandymų su stuburiniais. Nors kai kurios šalys, kaip antai JAV ir Vokietija, įstatymais reguliuoja bandymus su gyvūnais, daugelis šalių, pavyzdžiui, Prancūzija, Ispanija, Brazilija ir Japonija, iki šiol tokių įstatymų neturi.

Vivisekcijos priešininkai bandymams su gyvūnais priešinasi dėl įvairių priežasčių. Kai kurie jų tvirtina, kad bet kokios mokslinės išvados, daromos iš bandymų su gyvūnais, savaime klaidingos. Įrodinėjama, kad bandymų pranašumus nusveria jų keliamas skausmas, ypač jei daug gyvūnų žalojama ir žudoma ne medicinos tikslais, bet, pavyzdžiui, kosmetiniams tyrimams, kariniams bandymams, psichologiniams testams.

Laisvę gyvūnams?

Vis dažniau pasisakoma už gyvūnų autonomiją. Pagal Immanuelio Kanto „kategorinį imperatyvą", filosofinę maksimos „Elkis su kitais taip, kaip norėtum, kad su tavimi elgtųsi" versiją, tikslas niekada negali pateisinti priemonių. Šiuo atveju gyvūnai būtų tikslas ir su jais reikėtų elgtis kaip su autonomiškais moraliais veikėjais, turinčiais savo teises. Tokios pažiūros turi radikalių išvadų. Jei logiškai nuosekliai jų laikytumėmės, visi taptume vegetarais, uždarytume zoologijos sodus, išlaisvintume visus naminius gyvūnus, t. p. ir darbinius gyvulius (nes šie santykiai tolygūs vergovei). Griežtai gindami gyvūnų teises, turėtume pripažinti, kad visi gyvūnai turi būti laukiniai, o žmonės privalo gerbti jų „teises", pvz., teisę į savo teritoriją.

Šios pažiūros gali atrodyti gana priimtinos, jei taikysime jas protingiems jautriems aukštesniesiems primatams, pvz., gorilioms, bet neaišku, kaip toli tokie „gyvūnų teisių" filosofai, kaip Peteris Singeris ar galbūt Mary Midgeley (g. 1919), norėtų leistis biologine skale. Ar turi teises žuvys, blusos, bakterijos? O augalai? Nors sąjūdis prieš vivisekciją už gyvūnų teises nėra toks aktyvus kaip kova su rasizmu ir už moterų teises, jo šalininkai sparčiai rengia praktinius metodus, pvz., priešinasi kailinių dėvėtojams, remia vegetarizmą. Sunku numatyti šio sąjūdžio padarinius.

Roy'jus Porteris

Visi gyvuliai, išskyrus žmogų, žino, kad pagrindinis gyvenimo užsiėmimas yra džiaugtis juo, ir jie džiaugiasi juo, kol žmogus ir kitos aplinkybės leidžia.

gyvulių aukojimas
Samuelis Butleris, 1835–1902, anglų rašytojas.
„Visų kūnų keliai“ (*The Way of All Flesh*), *19 skyrius*

gyvūnų išlaisvinimo sąjūdis, platus tarptautinis sąjūdis prieš gyvūnų kankinimą per mokslinius, karinius ar prekybinius tyrimus ar ruošiant juos maistui. Sąjūdį įkvėpė Peterio Singerio knyga „Gyvūnų išlaisvinimas“ (1975). Sąjūdžiui priklauso daug įvairių organizacijų.

Suskambės dangaus varpai / baisiau nei per šimtmečius / jei Parsonas praras jausmus / o žmonės atras savo / ir jie visi kartu / priklaups rūsčių maldų / už nušiurusius prijaukintus tigrus / ir šokančius šunis ir lokius / ir už vargšus aklus perkarusius ponius / ir mažus medžiojamus kiškius.

gyvūnų išlaisvinimo sąjūdis
Ralphas Hodgsonas, 1871–62, anglų poetas.
„Dangaus varpai“ (*The Bells of Heaven*)

Glanville'is Ranalfas (m. 1190), anglų teisininkas (nuo 1180). Parašė teisės darbų, pvz., „Traktatą apie Anglijos įstatymus ir papročius“ (*Treatise on the Laws and Customs of England*), 1188 – norėjo padėti teisininkams ir teisėjams; dabar traktatas – anglų vid. amžių papročių teisės istorijos šaltinis.

Glashow Sheldonas Lee (g. 1932), JAV fizikas – elementariųjų dalelių tyrėjas. 1964 iškėlė mintį, jog egzistuoja ketvirtas, „žavusis“, ⇨ *kvarkas,* vėliau teigė, kad kvarkai turėtų būti spalvoti. Iš šių teorinių studijų gautos žinios padėjo Glashow suprasti, kaip ⇨ *silpnoji sąveika* ir ⇨ *elektromagnetinė sąveika* (dvi pagrindinės sąveikos) gali būti sujungtos į vieną sąveiką, kuri dabar vadinama elektrosilpnąja sąveika. Už šį darbą 1979 kartu su Abdusu Salamu ir Stevenu Weinbergu buvo apdovanotas Nobelio fizikos premija.

Glastonberis (*Glastonbury*), Somerseto grafystės turgamiestis Anglijoje, prie Brū upės. 1981 turėjo 6800 gyventojų. Lengvoji pramonė. Turizmas. Netoliese atkasti du priešistoriniai poliniai kaimai, kurie, kaip manoma, buvo įkurti maždaug 150 metų prieš romėnams įsiveržiant į Britaniją. ***Glastonberio uola*** – kalva su bažnyčios bokšto griuvėsiais – kyla į 159 metrų (522 pėdų) aukštį.

Pasakojama, kad pirmąją △ bažnyčią I a. įkūrė Juozapas iš Arimatėjos. Pasak legendos, jis atvežė į △ šv. Gralį. 1963 buvo atkasti benediktinų vienuolyno, kurį X–XI a. pastatė Dunstanas ir jo pasekėjai, griuvėsiai; kai kas tikėjo, kad rastas karaliaus Artūro ir karalienės Gvineveros kapas. Kasmet rugpjūtį netoli △ vyksta vienas didžiausių Europos pop festivalių.

Glauberis Johannas (1604–68), vokiečių chemikas, atradęs vadinamąją „Glauberio druską“. Pragyvenimui užsidirbdavo pardavinėdamas patentuotus vaistus.

△ druska – natrio sulfato kristalinis dekahidratas ($Na_2SO_4 \cdot 10H_2O$) – gaunama įprastą druską, arba natrio chloridą, veikiant sieros rūgštimi. Dabar ji naudojama kaip laisvinantys vaistai, △ ja gydė beveik visas ligas.

globa (angl. *patronage* – anglų terminas, apimantis lietuvių paramos, globos, mecenavimo, kartais ir protekcijos sąvokas), galimybė suteikti privilegijuotas polit., verslo ar bažn. pareigas ar vietą; menų rėmimas. Nuo senų laikų △ buvo daugiausia pavienių asmenų (Europoje dažnai karalių ir kilmingųjų) arba bažnyčios darbas. XX a. globėjais vis dažniau tampa politinės partijos, valstybė, o mene – ir privačios įmonės bei fondai.

D. Britanijoje △, arba vad. senoji korupcija, gyvavo jau XVI a., bet labiausiai buvo paplitusi nuo 1660 restauracijos iki XIX a. Tada △ lėmė rinkimus ir partijų paramą. Buvo remiami artimieji, draugai; △ buvo ir socialinio teisingumo priemonė, pvz., dažnai būdavo padedama nelaimės ištiktoms šeimoms. Politinę △ beveik išstūmė ⇨ *meritokratijos* sistema (kai kandidatų atranką lemia atvira konkurencija, o ne asmenų rekomendacijos).

Bažnytinė △ buvo teisė skirti žmogų į parapiją ar beneficiją.

Tarnybinė △ – skyrimas į mokamas pareigas teisme, vyriausybėje, Anglikonų bažnyčioje, valstybinėje civilinėje įstaigoje, kariuomenėje ar R. Indijos kompanijoje. Northcote'as ar Trevelyanas pranešime apie valstybines civilines įstaigas 1854 patarė △ keisti atviru konkursiniu egzaminu, bet jų siūlymai buvo priimti tik šimtmečio pabaigoje. Iki 1871 buvo atvirai perkami ir parduodami britų kariniai laipsniai. Iki 1874 dvasininkams buvo pardavinėjamos parapijos.

Globa vis dar tebeklesti?

Mikelandželą globojo Medičių šeima, Josefą Haydną (1732–1809) – kunigaikštis Esterhazy'is, Van Goghą – brolis Theo. Menininkai, kaip ir visi kiti, turi gauti užmokestį už darbą. Viduriniais amžiais tai nebuvo taip sudėtinga, kaip dabar. Menininko darbas buvo beveik toks pat, kaip ir bet kurio kito amatininko ar meistro. Menininkui buvo mokama už tai, ką jis darė, bet jis galėjo daryti tik tai, ko iš jo buvo pageidaujama. Užsakymas buvo teisiškai įpareigojanti menininko ir užsakovo sutartis. Jei buvo pageidaujama altoriaus paveikslo, sutartyje galėjo būti tiksliai nurodytas paveikslo siužetas, medžiagos, taip pat kūrinio matmenys ir užbaigimo data. Griežti reikalavimai ribojo menininko vaizduotę. Globa skyrėsi nuo piniginės sutarties, bet iš tiesų ji nedavė menininkui didelės laisvės. Didiko globa garantuodavo laikinas pinigines pajamas, sudarydavo intelektualinei veiklai tinkamą aplinką, bet menininkas tebuvo samdinys, niekas daugiau kaip gerbiamas tarnas. Mikelandželas (1475–1564) buvo laikomas didžiausiu to meto menininku, jo gabumai teikė garbę globėjams, bet popiežius Julijus II (1443–1513) vis dėlto privertė jį tapyti Siksto kapelos plafoną, nors šis ir nenorėjo to daryti.

Menininkas svajotojas

Nesavanaudiškas požiūris, kai globėjas nekelia menininkui jokių reikalavimų, o tiesiog mėgaujasi genijaus artumu ir jo darbo vaisiais, atsirado tik XVIII a. pabaigoje. Kai aristokratų galia ir turtai ėmė mažėti, menininkai įgijo daugiau savarankiškumo, bet neteko garantijų. Romantizmo epochoje menininkas tapo svajotoju; jo kūryba – asmeninės kovos vaisius – tapo tarsi sielos autobiografija, o ne pagal užsakymą kuriamas darbas. Menininkas pasidarė laisvas, pats sprendžiantis, ką nori kurti. Jei jam nepavykdavo rasti pirkėjo arba mecenato (kai būdavo nepripažįstamas) ir tekdavo badauti savo pastogėje, jis bent galėjo guostis, kad išsaugojo menininko garbę. Nuo pat romantizmo epochos meno istorija pilna šio šabloniško scenarijaus pavyzdžių. Rusų kompozitorius Piotras Čaikovskis (1840–93) nuolat gaudavo pinigų ir paskatinimų iš savo mecenatės baronienės fon Mek, kurios niekada nebuvo sutikęs, o anglų tapytojas Benjaminas Robertas Haydonas (1786–1846), tvirtai laikęsis niekam neįdomaus išpūsto stiliaus, desperatiškai skolinosi pinigus iš savo draugų, kol galų gale nusižudė.

Taigi globa buvo lyg ir laimės dalykas: laimė susiradusiems mecenatą ir nelaimė jo neturintiems. Žinoma, visada buvo galimybė, kad įsikiš valstybė. Kaip ir privatus asmuo, valstybė galėjo duoti užsakymų arba paremti pinigais.

Devynioliktojo amžiaus Prancūzų salonas buvo kasmetinė paroda, kurią rengdavo Dailės akademija – oficiali įstaiga, kuri vadovavo ir valstybinėms meno mokykloms. Dailininkas, norintis tapti žinomas ir susikurti kokią nors reputaciją, pirmiausia turėjo būti išrinktas į Saloną. Bet išrinktieji turėdavo paklusti akademijos nustatytam ir oficialiai pripažintam stiliui. Daug atstumtųjų, tarp kurių buvo ir nemažai gerų dailininkų, galiausiai paskatino Napoleoną III (1852–70) įkurti Atstumtųjų saloną (*Salon des Réfuses*). Bet šią parodą išjuokė ir kritikai, ir žiūrovai – daugiausia kliuvo Edouard'ui Manet (1832–83) ir Pauliui Cézanne'ui (1839–1906), – todėl daugiau nebebuvo eksperimentuojama.

Išlaiko valstybė

Kai valstybė visiškai kontroliuoja meną – taip buvo, pvz., Sovietų Sąjungoje nuo Josifo Stalino (1879–1953) laikų iki jos žlugimo – visada susidaro vienodas oficialus stilius. Kas nuo jo nukrypsta, atvirai dirbti nebegali. Kitokių problemų kyla šiuolaikinėje liberalioje demokratinėje visuomenėje. Teoriškai jos idealas yra valstybė, nesavanaudiškai remianti menininkus, skatinanti taip elgtis ir privačius asmenis, pastaruoju metu ir verslo įmones. Iš tiesų tai reiškia, kad valstybės institucija, pvz., Menų taryba D. Britanijoje arba Valstybinis menų fondas JAV, turi nuspręsti, ką verta remti, o ko ne. D. Britanijoje Karališkasis operos teatras, Karališkoji Shakespeare'o draugija ir Karališkasis valstybinis teatras gauna daugiau pinigų, negu visi kiti subsidijuojami komercinio sektoriaus jų varžovai. Bet net prestižinės valstybinės institucijos nėra saugios: bet kada gali būti nutraukta parama arba pakeistos sąlygos. Vieniems patinka kitokia, neįprastinė moderni paskutinio Prancūzijos kultūros ministro Jacko Lango politika; kiti prieštaraudami tvirtina, kad ši politika atima lėšas, reikalingas Prancūzijos nacionaliniam paveldui ir tokiems pastatams kaip Šartro katedra išlaikyti. Menininkams gerai, kai gauna užmokestį už darbą, bet retas gali tikėtis garantuotų nuolatinių pajamų. Tuo nėra tikri ir kiti žmonės, bet juk nedaug tėra darbų, tokių jautrių politikos ir skonio įgeidžiams, kaip menas. Nereikia užmiršti, kad ir Harmenszas van Rembrandtas (1606–69) ir Wolfgangas Amadeus Mozartas (1756–91) mirė skurde.

Joe Staines'as

Mūsų laikais △ D. Britanijoje dar išliko kaip politinių apdovanojimų sistema (atsilyginama partijos rėmėjams), t. p. skiriant universitetų profesorius, valstybinių korporacijų ir įstaigų vadovus. Pareigų skyrimas ne vien pagal gabumus mūsų dienomis vertinamas kaip tikra ⇨ *diskriminacija.*

glosolalija, galėjimo kalbėti įvairiomis kalbomis dovana. Dažnai teigiama, kad pats kalbėtojas apie ją nežino, tai išaiškina kas nors kitas. △ minima Naujajame Testamente, Apaštalų darbuose 2:4, ji laikoma Šventosios Dvasios dovana. △ yra daugelio religinio sąjūdžių, pvz., XX a. ⇨ *sekmininkų sąjūdžio* ir ⇨ *charizmatinio judėjimo,* skiriamasis bruožas.

gnomas, V. Europos tautų pasakų maža piktavalė žemės dvasia. △ vyrai yra barzdoti, vilki tunikas ir gobtuvus, dažnai saugo užkastus lobius.

Sodų gnomus – ornamentinius šių dvasių atvaizdus – į Angliją iš Vokietijos pirmas 1850 atgabeno Charlesas Ishamas savo namui papuošti.

gnoseologija (*filos.*) ⇨ *epistemologija.*

gnosticizmas, ezoterinis dieviško pažinimo kultas (krikščionybės, sen. graikų filosofijos, induizmo, budizmo ir misterinių Viduržemio jūros regiono kultų mišinys), klestėjęs II ir III a., konkuravęs su ankstyvąja krikščionybe ir daręs jai įtaką. Iš △ kilo vid. amžių Prancūzijos ⇨ *katarų* erezija ir šių laikų ⇨ *mandeistai* (P. Irake).

Penktame šio amžiaus dešimtmetyje Egipte buvo rasti IV a. gnostiniai rankraščiai: ***Šv. Tomo evangelija*** (nesusijusi su apaštalu šv. Tomu) ir ***Marijos evangelija,*** parašyta apie 135 po Kr. △ pasaulį suvokė kaip Aukščiausiojo dievo emanacijų seką. Žemiausia emanacija yra Blogio dievas (Demiurgas), kuris sukūrė materialųjį pasaulį – dieviškų kibirkščių, gyvenančių žmonių kūnuose, kalėjimą. Gnostikai šį piktąjį kūrėją sutapatino su Senojo Testamento Dievu, o Adomo ir Ievos istoriją bei Jėzaus tarnystę laikė pastangomis išlaisvinti žmoniją iš jo viešpatavimo.

Gobindas Singhas (1666–1708), indų religinis vadovas, dešimtasis ir paskutinis ⇨ *sikizmo* guru (mokytojas; 1675–1708), sikų brolijos halsos įkūrėjas. Po mirties šventoji sikų (sikhų) knyga *Guru Grantas Sahibas* užėmė guru – sikų bendruomenės mokytojo ir vadovo – vietą.

Sikų persekiojimo metu △ ragino tuos, kurie galėtų mirti dėl savo tikėjimo, prisijungti prie jo; pirmieji penki, panorę rizikuoti savo gyvybėmis, buvo pavadinti *pani pyares* – ištikimaisiais – ir paskelbti pirmaisiais halsos nariais. △ taip pat įvedė tradiciją sikus vyrus vadinti „Singais" („Liūtais"), o moteris – „Kauromis" („Princesėmis").

Gödelis Kurtas (1906–78), austrų JAV matematikas ir filosofas. Parodė, jog matematinė sistema visada turi teiginių, kurių negalima nei įrodyti, nei atmesti tos sistemos rėmuose; kitaip sakant, matematika kaip mokslas niekad negalės būti visiškai nuosekli ir baigta. Konstruodamas matematinį visatos modelį, kuris kelionę laiku atgal paverstų teoriškai įmanoma, △ prisidėjo prie reliatyvumo teorijos kūrimo.

Godwinas Williamas (1756–1836), anglų filosofas, romanistas, Mary Sheley tėvas. Darbe „Samprotavimai apie politinį teisingumą" (*Enquiry concerning Political Justice*), 1793, skelbė anarchistinę visuomenę, pagrįstą tikėjimu, kad žmonės iš esmės yra racionalūs. Iš pradžių buvo nonkonformistų dvasininkas, vėliau tapo ateistu. Pirmoji jo žmona buvo ⇨ Mary *Wollstonecrarft.*

Goeppert Mayer Maria (1906–72), vokiečių kilmės JAV fizikė, tyrusi atomo branduolio sandarą. 1963 kartu su ⇨ Eugene *Wigneriu* ir Hansu Jensenu (1907–73) apdovanota Nobelio fizikos premija.

1948 aiškindama kai kurių atomų patvarumą, ji traktavo atomo branduolius kaip kriauklinius protonų ir neutronų sluoksnius; teigė, kad pačių patvariausių atomų tolimiausi sluoksniai visiškai užpildyti.

Goethe Johannas Wolfgangas fon (1749–1832), vokiečių poetas, romanistas, mokslininkas ir dramaturgas. Paprastai laikomas šiuolaikinės vokiečių literatūros pradininku, vadovavo romantiniam Audros ir veržimosi sąjūdžiui. Tarp jo kūrinių yra autobiografinis romanas „Jaunojo Verterio kančios" (*Die Leiden des Jungen Werthers*), 1744, ir draminė poema „Faustas" (*Faust*), 1808, laikoma △ šedervu. 1786–88 kelionė į Italiją įkvėpė klasikines dramas „Ifigenija Tauridėje" (*Iphigenie auf Tauris*), 1787, ir „Torkvatas Tasas" (*Torquato Tasso*), 1790.

Tarp daugelio mėgstamų △ sričių buvo geologija, okultizmas, fizika, filosofija, biologija, lyginamoji anatomija ir optika. Savo kūriniais – poezija, drama, proza ir moksliniais darbais – △ išgarsėjo visoje Europoje. Nuo 1775 iki 1785 buvo Veimaro dvaro ministras pirmininkas.

△ moksliniams tyrimams būdinga įžvalgaus stebėjimo ir poetinės intuicijos samplaika. Atrado tarpžandikaulinį žmogaus kaulą (taigi pirmiau

nei Darwinas nustatė ryšį tarp žmonių ir žmogbeždžionių); teigė, kad kaukolė yra stuburkaulio modifikacija, o visos augalo dalys – lapo modifikacijos. Neigė Newtono šviesos teoriją.

Kas ateina reikiamu metu, / Yra reikiamas žmogus.

Johannas Wolfgangas von Goethe
„Faustas"

Goffmanas Ervingas (1922–82), Kanados sociologas. Tyrė, kaip žmonės kuria, pristato ir gina savo įvaizdį, kontroliuoja ir nustato žmonių tarpusavio santykius. Taip pat analizavo žmonių santykius ir jų elgesį, pvz., viešose vietose. Tarp jo darbų – „Prisistatymas kasdieniniame gyvenime" (*The Presentations of Self in Everyday Life*), 1956, „Lyties reklamos" (*Gender Advertisements*), 1979, ir „Pokalbio formos" (*Forms of Talk*), 1981.

golemas (*žydų filosofijoje*), bet kas, turintis dar neįgyvendintą galimybę. Kartais kaip △ apibūdinamas Adomas, kai jis buvo sukurtas iš molio, bet Dievas dar nebuvo jam įkvėpęs gyvybės. Žydų vid. amžių filosofijoje ir ypač po XVII a. atsiradusiuose pasakojimuose buvo tikima, kad kai kurie šventieji rabinai gali padaryti molinius žmones, kurie gyveną kaip mechaniniai tarnai, jei jų burnoje arba ant kaktos iš tam tikrų raidžių sudedamas vienas iš Dievo vardų.

golizmas, politinė filosofija, susiformavusi Prancūzijos politinio ir karinio veikėjo ⇨ Charles'o de *Gaulle'io* pažiūrų pagrindu; nesiriboja golistų partijomis ar netgi Prancūzija. Pagrindiniai △ principai: sukurti griežtai centralizuotą valstybę, saugoti ją, priešintis tarptautiniams įsipareigojimams, jei dėl jų nukenčia nacionaliniai interesai.

Gombrichas Ernstas (g. 1909), austrų kilmės britų meno istorikas. Jo darbai apie meno istoriją ir teoriją pasižymi analizės gilumu bei sąsajomis su kitomis sritimis, pvz., psichologija. Labiausiai paplito jo plačiajai publikai skirta „Meno istorija" (*The Story of Art*, 1950; liet. 1996).

1936 △ atvyko į Britaniją ir dirbo Londono universiteto Varburgo institute, 1959–76 buvo jo direktorius.

Goodmanas Nelsonas (g. 1906), JAV filosofas; remdamasis formaliąja logika jis bandė išsklaidyti šnekamosios kalbos nesusipratimus. Jo tariamoji „naujoji indukcijos mįslė" (⇨ *Goodmano paradoksas*) konstantuoja, esą patvirtinimas turįs tą trūkumą, kad apibendrindami visą objektų klasę, iš daugelio tos klasės daiktų savybių vienai, labiausiai pastebimai, teikiame pirmenybę, palyginti su kitomis, ne tokiomis akivaizdžiomis. Estetikoje △ kritikavo idėją, kad menas vaizduoja tikrovę ją kopijuodamas.

△ gimė Samervilyje, Masačiusetso valstijoje; baigęs studijas, kurį laiką dirbo dailės kūrinių prekybos agentu. Ilgiausiai buvo Harvardo, vėliau Pensilvanijos universiteto profesorius. Svarbiausias darbas yra „Reiškimosi struktūra" (*The Structure of Appearance*), 1951.

Goodmano paradoksas, JAV filosofo Nelsono Goodmano (g. 1906), suformuluota ⇨ *indukcijos* (samprotavimo, kai nuo atskirų žinių einama prie bendresnių) mįslė. Išgalvotą savybę „žėlynas", jis taiko bet kokiam prieš kurį laiką stebėtam žaliam daiktui ir bet kokiam mėlynam daiktui bet kokiu laiku, norėdamas parodyti, kad indukciniame samprotavime kai kurie įvykiai leidžia, o kai kurie neleidžia nustatyti pasikartojamumo, kuriuo remdamiesi numatome, ir kad mūsų klasifikavimo įpročius lemia tai, kaip giliai kuri nors savybė yra įsitvirtinusi mūsų mąstysenoje.

Spėjimas, jog visi prieš kurį laiką patikrinti smaragdai bus žali, ir spėjimas, jog jie bus „žėlyni", gali būti vienodai teisingi. Tačiau, jei po kurio laiko patikrinus smaragdą, jis yra „žėlynas", vadinasi, jis turi būti mėlynas, o ne žalias. Be to, jei spėjimo patvirtinimą lemia buvusi sėkmė, bet kas gali būti daroma dėl to, kad patvirtintų bet ką, kad ir tokią keistą savybę kaip „žėlynas". Kai kurie filosofai šią su laiku siejamą savybę kritikavo dėl jos dirbtinumo.

Gorbačiovas Michailas Sergejevičius (g. 1931), 1985–91 SSRS vadovas. SSKP CK Politinio biuro narys nuo 1980. 1985–91, būdamas SSKP CK generalinis sekretorius, 1988–91 – Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, jis įvykdė liberalių reformų (pertvarka ir ⇨ *viešumas*), pasiūlė įvesti daugiapartinę demokratiją ir bandė sustabdyti ginklavimosi varžybas.

Per 1988 prezidento rinkimus SSRS parlamente buvo vienintelis kandidatas. 1989 tapęs valstybės vadovu, △ radikaliai pakeitė sovietinį vadovavimo stilių; jo vykdomų reformų greitį kritikavo tiek konservatorių, tiek ir radikalų stovyklos, jam nepavyko suvokti priešiškumo, kilusio prieš jį TSKP ir atskyrusio jį nuo partijos, masto. 1990 △ buvo išrinktas prezidentu penkeriems metams ir

gavo didesnius įgaliojimus. Nobelio taikos premija (1990). Tarptautiniam jo įvaizdžiui pakenkė Baltijos valstybėse žiauriai malšinamos tautinės demonstracijos.

Vidaus politikoje △ ekonominių reformų planas nepadėjo išvengti 1990–91 žiemos maisto krizės, o jo siekiams išlaikyti iš vieno centro valdomą SSRS pasipriešino didesnių laisvių siekiančios sovietinės respublikos. 1991 pradžioje △, siekdamas apraminti konservatyvųjį partijos sparną, pasuko į dešinę ir paskyrė į aukštus postus keletą kietosios linijos šalininkų. Pavasario pabaigoje jis sukūrė naujos sąjungos sutarties, kuri tenkintų reformų šalininkus, planą. Šis planas sukėlė kietosios linijos šalininkų paniką, ir vasaros pabaigoje jie laikinai nušalino △ nuo valdžios. Šį perversmą didžia dalimi sužlugdė Boriso Jelcino pastangos bei sąmokslininkų nepasiruošimas. Greitai po grįžimo į valdžią △ buvo priverstas atsisakyti SSKP vadovo posto, paskelbti, kad komunizmas nebėra valstybės doktrina, uždrausti bet kokią SSKP, taip pat ir įtakingiausių jos organų Politinio biuro ir sekretoriato, veiklą bei perleisti respublikoms daug įgaliojimų. △ dar bandė išsaugoti Sovietų Sąjungą, tačiau 1991 gruodžio 25 buvo priverstas atsistatydinti iš prezidento posto ir perduoti valdžią Borisui Jelcinui.

gorgonės (*graikų mitologijoje*), trys seserys – Steno, Eurialė ir Medūza, turėjusios sparnus, paukščio nagus, didžiulius dantis ir gyvates vietoj plaukų. Medūzą, kuri vienintelė buvusi mirtinga, nužudęs Persėjas, tačiau net po mirties jos galva buvusi tokia baisi, kad paversdavusi į ją pažiūrėjusį žmogų akmeniu.

Gouldas Stephenas Jay'us (g. 1941), JAV paleontologas ir rašytojas. 1972 iškėlė sutrikdytos pusiausvyros teoriją, teigiančią, kad rūšies evoliucija vyksta ne nuolatiniu greičiu, kad ji gali staigiai pagreitėti, pvz., per šimtą tūkstančių metų įvykstąs staigus pakitimas. Paminėtinos △ knygos „Nuo pat Darwino" (*Ever Since Darwin*), 1977, „Pandos nykštys" (*The Panda's Thumb*), 1980, „Flamingo šypsena" (*The Flamingo's Smile*), 1985, ir „Nuostabus gyvenimas" (*Wonderful Life*), 1990.

Mokslas yra visi dalykai, kurie patvirtinami tiek, kad būtų neprotinga bent laikinai jų nepripažinti.

Stephenas Jay'us Gouldas

„Paskaita apie evoliuciją" (*Lecture on Evolution*)

gracijos, *charitės* (*graikų ir romėnų mitologijoje*), trys deivės (Aglaja, Eufrosinė ir Talėja), Dzeuso ir Heros dukterys, malonumo, žavesio ir grožio personifikacijos, menų ir mokslų įkvėpėjos.

grafologija, kalbos rašto sistemų tyrimas. Jis apima raidžių kiekį ir jų formavimosi, rašybos modelius, kirčiavimą ir skyrybą.

Rašto sistemos yra tokios įvairios, kad angliškai ar lietuviškai kalbantys žmonės kai kurių jų negalėtų netgi nukopijuoti – trūktų naujų raidžių kūrimo įgūdžių. Turbūt dagelio iš jų netgi negalėtume pavadinti kalbomis. Tačiau lotyniška raidyno sistema galime perteikti daugelį tos pačios šeimos kalbų. „*Wo d'Uelzecht durech d'wisen ze't / durch d'Fielsen d'Sauer brecht*". Tai liuksemburgo kalbos sakinys. Galime atpažinti raides, tačiau apostrofų ir didžiųjų raidžių vartojimas skiriasi nuo anglų ar lietuvių kalbų. Grafologai tiria kalbos rašybos taisykles, taip pat žmogaus psichinių ypatybių ir būsenų atsispindėjimą rašysenoje.

Grahamas Billy (Williamas Franklinas) (g. 1918), JAV protestantas, išgarsėjęs evangelizacija, dramatiškais pamokslais ir gera iškalba. Jis pamokslavo milijonams žmonių per pasaulines kampanijas bei per televiziją, jo pamokslai daug kam padėjo „apsispręsti už Kristų" (atsiversti arba atgaivinti krikščionių tikėjimą).

Grahamas Thomas (1805–69), škotų chemikas, savo darbais apie dujų ir skysčių difuziją padėjęs fizinės chemijos (chemijos šakos, tiriančios energijos virsmus cheminių kitimų metu) pagrindus. ***Grahamo dėsnis*** (1829) teigia, kad dujų difuzijos greitis yra atvirkščiai proporcingas jo tankio kvadratinei šakniai.

Ne mažiau svarbus jo darbas apie koloidus (šie turi didesnes daleles negu tikrieji tirpalai); atrado dializę – koloidai gali būti atskirti nuo tirpalų, turinčių mažesnes daleles, dėl skirtingų greičių, kuriais jie pereina pro pusiau laidžią membraną (šį procesą △ vadino „osmosu"). Dializės principu atskirdami azoto atliekas veikia žmogaus inkstai.

graikų religija, sen. Graikijos religija (VIII–II a. pr. Kr.), turėjusi dievų panteoną, kurį sudarė ⇨ *Dzeusas*, jo žmona ⇨ *Hera*, išminties deivė ⇨ *Atėnė*, ⇨ *Hermis* ir daug kitų dievų, gyvenančių ant Olimpo kalno.

VIII a. pr. Kr. iš vietinių arba gentinių dievybių išsiplėtojo sen. graikų religija. Ji rėmėsi ⇨ *misterijomis* ir šventų vietų tinklu, neturėjo profesio-

nalių dvasininkų. Misterijos dažnai būdavo susijusios su moterimis, galbūt jos išliko iš itin senų (matriarchato) laikų. Pagrindiniai graikų maldos centrai buvo orakulai, pvz., Delfų orakulas, ir su medicinos dievu Asklepijumi susiję gydymo centrai, taip pat kiekvieno miesto pilietiniai dievai, kurie garbinti pjesėmis ir spektakliais. Per paskutiniuosius tris amžius prieš mūsų erą, veikiama Platono, △ nuo dievų panteono krypo link abstraktesnio, Dievo kaip proto ir galutinės reikšmės, suvokimo, ir atmetė Homero kūriniuose išreikštą požiūrį, kad žmonės tėra ant Olimpo kalno gyvenančių dievų žaislai.

Graikų stačiatikių bažnyčia ⇨*Stačiatikių bažnyčia.*

Gray'us Asa (1810–88), JAV botanikas ir klasifikuotojas, pagarsėjęs kaip geriausias šios srities šalies specialistas. Svarbiausi jo darbai yra „Botanikos pradmenys" (*Elements of Botany,* 1836) ir „Šiaurės Amerikos flora" (*Flora of North America,* 1838, 1843). Keisdamas Linėjaus augalų sistemos klasifikaciją, rėmėsi vaisiumi, o ne bendra morfologija.

△ gimė Sakvoite, Niujorko valstijoje, JAV, baigė medicinos mokyklą, tačiau pasirinko ne mediko, o botaniko kelia. Buvo ⇨ Charleso *Darwino* draugas ir šalininkas, vienas iš Amerikos nacionalinės mokslų akademijos įkūrėjų.

gramatikos mokykla, Didžiosios Britanijos vidurinė mokykla, skirta vaikams su dideliais akademiniais gabumais (apie 20% visų vaikų). Jie paprastai atrenkami per vad. Vienuolika Plius egzaminą. Daugumą △ dabar pakeitė ⇨ *bendrojo lavinimo mokyklos.* Apie 1991 gramatikos mokyklose mokėsi mažiau nei 3% Anglijos vaikų.

JAV kartais taip vadinama pradinė mokykla.

Gramsci Antonio (1891–1937), italų marksistas, bandęs sujungti socialinę teoriją ir politinę praktiką. 1921 jis prisidėjo prie Italijos komunistų partijos įkūrimo, 1924 tapo parlamento nariu, 1926 buvo fašistų lyderio Mussolini'io įkalintas; jo „Kalėjimo sąsiuviniai" (*Quaderni di carcere*) išspausdinti 1947, jau po mirties.

△ manė, kad politika ir ideologija nepriklauso nuo ekonominio pagrindo, kad jokia valdančioji klasė negali dominuoti remdamasi vien ekonominiais veiksniais ir kad darbininkų klasė gali išsilaisvinti per politinę ir intelektualinę kovą. Jo sukurta ***hegemonijos*** teorija teigė, kad tikroji klasinė valdžia kapitalistinėje visuomenėje yra ideologinė ir kultūrinė, o ne fizinė, ir kad tik radikalių intelektualų „apšviesta" darbininkų klasė gali perprasti ir įveikti buržuazinę propagandą.

△ humaniška ir nuosaiki marksizmo samprata, ypač jo pabrėžiama būtinybė nuversti buržuazinę ideologiją, darė įtaką Europos marksistams, siekusiems atsiskirti nuo ortodoksinio deterministinio sovietinio komunizmo.

les Grandes Écoles, Prancūzijoje – geriausi aukštojo mokslo koledžai, arba institutai, veikiantys greta universitetų ir nuo jų nepriklausantys, pvz., Ecole Polytechnique, Ecole Normale Superieure ir Ecole National d'Administration.

granti, ***granthi*** (*sikizme*), moteris arba vyras, per pamaldas skaitantys šventąją knygą „Guru Grantą Sahibą".

gravitacija, traukos jėga, atsirandanti tarp objektų dėl jų masės. Žemės gravitacija yra traukos jėga tarp objektų, esančių Žemės gravitacijos lauke, ir pačios Žemės. △ laikoma viena iš gamtos pagrindinių sąveikų, kitos – ⇨ *elektromagnetinė sąveika,* ⇨ *stiprioji sąveika* ir ⇨ *silpnoji sąveika.* Gravitacinė sąveika yra silpniausia iš visų keturių sąveikų, tačiau ji veikia dideliais atstumais. Gravitacijos lauko kvantas vadinamas gravitonu.

Newtono gravitacijos dėsnis teigia, kad visi objektai krinta į Žemę tuo pačiu nepriklausančiu nuo masės pagreičiu. Masės m_1 objekto, nutolusio nuo Žemės (masė m_2) atstumu r, gravitacinė traukos jėga $F = Gm_1m_2/r^2$, čia G yra gravitacijos konstanta. Tačiau pagal antrąjį Newtono judėjimo dėsnį, F taip pat lygi m_1g, čia g yra nuo △ priklausantis pagreitis; vadinasi, $g = Gm_2/r^2$ ir nepriklauso nuo objekto masės; prie Žemės paviršiaus jis lygus 9,806 m/s².

Einsteinas sukūrė bendrąją reliatyvumo teoriją, kurios svarbiausia dalis yra reliatyvistinė △ teorija. Reliatyvumo teorija numatė šviesos išlinkimą ir žvaigždžių šviesos spektro linijų raudonąjį poslinkį gravitacijos lauke; abu šie reiškiniai jau pastebėti. Dar vienas reliatyvumo teorijos numatytas reiškinys yra ***gravitacinės bangos,*** kurias turėtų sukurti greitėjančiai judantys masyvūs kūnai. Šios bangos tokios silpnos, kad dar nėra pastebėtos, tačiau pulsarų (jie skleidžia energiją taisyklingais intervalais), skriejančių apie kitą žvaigždę, stebėjimai parodė, kad šios žvaigždės sukasi spirale tokiu greičiu, kuris būtų, jei jos prarastų energiją dėl gravitacinių bangų spinduliavimo.

Greenas Thomas Hillas (1836–82), anglų filosofas. Stengėsi atskleisti ⇨ Herberto *Spencerio* ir

⇨ Johno Stuarto *Millio* filosofinių sistemų trūkumus ir gynė vok. filosofų Kanto ir Hegelio darbus. Svarbiausi jo darbai yra „Etikos prolegomenai" (*Prolegomena to Ethics,* 1883) ir „Politinio įsipareigojimo principai" (*Principles of Political Obligation,* 1895). Nuo 1878 buvo Oksfordo universiteto moralinės filosofijos profesorius.

Greer Germaine (g. 1939), australų kilmės rašytoja feministė, išgarsėjusi knyga „Moteris eunuchas" (*The Female eunuch,* 1970) – polemine studija, analizuojančia, kaip ⇨ *patriarchatas* – remdamasis šeimos branduoliu ir kapitalizmu – pajungia moteris, priversdamas jas priimti moteriškus stereotipus, kurie jas veiksmingai „iškastruoja".

Veikalas buvo nepaprastai populiarus, △ pradėta laikyti pagrindine ⇨ *moterų judėjimo* veikėja. Tačiau netgi tuomet kai kurios feministės kritikavo knygą dėl pernelyg išpūsto didelio lytinio išsilaisvinimo būdo. Vėliau △ parašė „Varžybas su kliūtimis" (*The Obstacle Race,* 1979) – studiją apie moteris tapyboje, „Lytis ir likimas: žmogaus vaisingumo politika" (*Sex and Destiny: The Politics of Human Fertility,* 1984) – vaisingumo politikos ir kontracepcijos kritika; šia knyga ji tarsi atsisakė ankstesnių pozicijų, ir „Kitimas" (*The Change,* 1991) – teigiamą menopauzės įvertinimą.

Žmonės turi neatimamą teisę atrasti save; kuomet ši teisė atimama, tai vadinama smegenų plovimu.

Germaine Greer
The Times 1986 vasario 1

Greshamas Thomas (apie 1519–79), anglų pirklys ir finansininkas, įkūręs ir išlaikęs Londono biržą, bei iškėlęs ***Greshamo dėsnį:*** „blogesni pinigai išstumia iš apyvartos geresnius pinigus".

Grigalius I ***Didysis*** (apie 540–604), popiežius nuo 590; šventasis. Įtvirtino Katalikų bažnyčios galią, turėjo beveik imperatorišką valdžią. 596 pasiuntė į Angliją šv. ⇨ *Augustiną.* Įvedė ***grigališkąjį giedojimą.*** Minimas kovo 12-ąją.

Grigalius VII, arba ***Hildebrandas*** (apie 1023–85), keleto popiežių vyriausiasis ministras, nuo 1073 pats popiežius. 1077 privertė Šv. Romos imperijos imperatorių Henriką IV, apsirengusį kaip atgailautoją, Kanosoje sniege keturias dienas laukti atleidimo. Buvo išvytas iš Romos ir mirė tremtyje. Jo šventė – gegužės 25-oji.

Siekė galios nuversti karalius, nepripažino pasauliečių teisės skirti dvasininkus, bandė užgniaužti simoniją (aukštų bažnytinių postų pirkimą ir pardavimą), priversti kunigus laikytis celibato, tad įgijo priešų ir tarp valdovų, ir tarp dvasininkų.

Grignardas François Auguste'as Victoras (1871–1935), prancūzų chemikas. 1900 atrado keletą magnio organinių junginių, kurių molekulėje yra halogeno, pvz., chloro. Šie junginiai, vėliau pavadinti ***Grignardo reagentais,*** buvo pradėti naudoti ne tik organinei sintezei, bet ir cheminei analizei. Nobelio chemijos premija (1912).

Grimai, ***broliai Grimai,*** Jakobas Ludwikas Karlas (1785–1863) ir Wilhelmas (1786–1859), filologai ir vokiečių pasakų rinkėjai, užrašę tokias pasakas kaip „Jonukas ir Grytutė" bei „Nykštukas". Kartu sudarė išsamų vokiečių kalbos žodyną, parašė kalbos studijų; pasakų rinkimą laikė tos pačios veiklos dalimi.

Paskatinti romantinio nacionalizmo nuotaikų, △ rinko pasakas iš draugų, giminių ir kaimiečių. „Vaikų ir namų pasakų" (*Kinder und Hausmärchen*) tomai buvo išspausdinti 1812, 1815 ir 1822. Jakobas buvo Getingeno universiteto filologijos profesorius, suformulavo Grimmo dėsnį. Jo „Vokiečių kalbos gramatika" (*Deutsche Grammatick,* 1819) buvo pirmoji istorinė germanų kalbų analizė.

grįžtamasis bioryšys, procesas, kai biologinės sistemos veiklos padariniai keičia arba lemia tolesnę tos ekosistemos raidą. Pvz., vienos rūšies padėties ar mitybos pakitimas paveikia visus aukštesnius mitybos lygmenis.

Daugelis biologinių sistemų turi neigiamą grįžtamąjį ryšį. Kai į kraują išskiriama pakankamai hormono tiroksino, „išjungiama" jį gaminanti liauka. Kai daugėja vienos biologinės rūšies individų, mažėja kiekvienam jų tenkantis maisto kiekis. Dėl to populiacija sumažėja tiek, kad gali išlikti.

grįžtamasis ryšys (*ryšiuose*), kai asmuo ar grupė, gavę informaciją ar pranešimą, į juos reaguoja. Tai gali įgauti, pvz., kritiško atsakymo formą (neigiamas △) arba gali būti pritariamasis atsakymas (teigiamas △).

Gropijus Walteris Adolfas (1883–1969), vokiečių architektas, nuo 1937 gyvenęs JAV. Buvo vienas pirmųjų funkcionalistų, sukūrusių tarptautinį stilių, kuriam būdingos stiklo sienos, kubiniai

blokai ir neremiami kampai, pvz., 1914 parodai kartu su Adolphu Meyeriu sukūrė fabriko maketą ir įstaigos pastatą. Veimare įkūrė ⇨ *Bauhauzo* mokyklą, 1919–28 buvo jos direktorius, propagavo grupinį projektavimą, siūlė neatsisakyti meno kriterijų ir pramoniniuose kūriniuose. Suprojektavo naują Bauhauzo pastatą Desau (1925–26), tapusį naujo stiliaus simboliu.

Nuo 1937 buvo Harvardo universiteto architektūros profesorius. Tarp kitų jo darbų – *Fagus* (avalynės fabrikas Prūsijoje; 1911) ir Harvardo aspirantūros centras (1949–50).

Grosseteste Robertas (apie 1169–1253), anglų mokslininkas ir vyskupas. Tarp gausių jo raštų yra mokslinių darbų, taip pat Aristotelio vertimų ir Biblijos komentarų. △ buvo empirinės mokyklos pradininkas, nes vienas pirmųjų siūlė praktiniais eksperimentais tikrinti senovės graikų teorijas.

Nuo 1235 iki mirties buvo Linkolno vyskupas, bandė sustiprinti moralę ir dvasininkijos drausmę, ginčijosi su popiežiumi Inocentu IV dėl mokesčių.

Grotius Hugas (1583–1645), olandų teisininkas ir politikas. Teigė, kad žmonių ir tautų santykiai tvarkomi pagal taisykles, kurios remiasi žmogaus prigimtimi – racionalia ir visuomeniška. Šios taisyklės sudarančios prigimtinę teisę, siejančią piliečius, valdovus ir Dievą.

△ gimė Delfte, studijavo Londono universitete. Tapo teisininku, vėliau ėjo svarbias politines pareigas. 1618 dėl respublikoniškų pažiūrų nuteistas kalėti iki gyvos galvos. 1620 žmona padėjo pabėgti iš kalėjimo, ir △ apsigyveno Prancūzijoje, kur parašė veikalą „Apie karo ir taikos teisę“ (*De Jure Belli et Pacis,* 1625) – juo padėjo tarptautinės teisės pagrindus. 1634–45 Prancūzijoje buvo Švedijos ambasadorius.

Ko nors nežinoti yra svarbi išminties dalis.

Hugo Grotius

„Mokytas nežinojimas“ (*Docta Ignorantia*)

---

grožis, savybė arba savybių derinys, keliantis malonumą ir pasigėrėjimą. Filosofijos šaka, nagrinėjanti △, yra ⇨ *estetika.*

Esama įvairių filosofinių grožio teorijų. △ gali būti tapatinamas su juntama, nujaučiama arba tam tikrus jausmus keliančia savybe, net ir su nesavanaudiškos meilės išraiška.

grupinė psichologija, ⇨ *socialinės psichologijos* sritis, tirianti grupių susidarymą ir telkimąsi, varžybas ir konfliktus tarp grupės narių bei tarp grupių, grupės įtaką individui ir atvirkščiai, bendravimą grupės viduje bei tarp grupių ir daug kitų socialinių santykių bruožų.

grupinė psichoterapija, arba ***grupinė terapija,*** ⇨ *psichoterapijos* forma, taikoma pacientų grupėms, kurias sudaro reguliariai susirenkantys abiejų lyčių pacientai, vadovaujami terapeuto. Jie skatinami laisvai kalbėti apie save, savo rūpesčius ir jausmus kitiems grupės nariams bei terapeutui.

Yra daug △ rūšių; kai kurios iš jų remiasi ⇨ *psichoanalize,* kitos apima psichodramą arba iš jos kilo.

Grupę paprastai sudaro šeši–aštuoni pacientai, kurie kas savaitę susirenka kartą ar du. Uždaros grupės nesikeičia per visą gydymo trukmę (apie dvejus metus), o atvirų grupių nariai keičiasi, vieni pacientai palieka grupę, arba yra iš jos pašalinami, kiti ateina.

Guanjin, kinų budizmo gailestingumo deivė. Japonijoje ji vadinama ***Kwannon,*** arba ***Kannon,*** čia ji laikoma Amidos Budos (Amitabos) palydove. △ kultas paplito iš Indijos, kilme susijęs su vyriškos lyties bodisatva Avalokitešvara.

Guevara, ***Če Gevara*** Ernesto (1928–67), Lotynų Amerikos revoliucionierius. Gimė Argentinoje, ruošėsi būti gydytoju, tačiau 1953 dėl priešiškumo dešiniajam prezidentui Peronui buvo priverstas palikti tėvynę. 1959 per Kubos revoliuciją įtaka nusileido tik Castro ir Castro broliui Raūliui. 1965 išvyko į Kongą kovoti su išnaudotojais, vėliau – į Boliviją, čia nesėkmingai bandė sukelti valstiečių sukilimą, pateko į nelaisvę, nužudytas. Buvo ortodoksinis marksistas, garsėjo kaip partizaninės kovos specialistas.

Guillaume'as Charles (1861–1938), šveicarų fizikas, tyręs matus ir lydinius. Atrado nikelio ir plieno lydinį, kuris, kylant temperatūrai, vos vos plėtėsi. Nobelio fizikos premija (1920).

Būdamas laikrodžių meistro sūnus, △ anksti suvokė tikslaus matavimo vertę. Didžiąją gyvenimo dalį praleido Tarptautiniame matų ir svarsčių biure Sevre, Prancūzijoje, – čia yra metro, litro ir kilogramo standartai.

gulagas (santrumpa iš rus. – *Glavnoje upravlenije lagerei*), rusiškas kalėjimų ir prievartinio darbo stovyklų sistemos, SSRS naudotos sovietinio režimo priešininkams kalinti, pavadinimas.

Stalino valdymo metais (XX a. ketvirtasis–penktasis dešimtmetis) šiose nuošaliose stovyklose dėl sunkių sąlygų žuvo milijonai žmonių.

Gunteris Edmundas (1581–1626), anglų matematikas, 1619 tapęs Londono Grešamo koledžo astronomijos profesoriumi. Laikomas keleto matavimo instrumentų, taip pat trigonometrinių terminų „kosinusas" ir „kotangentas" išradėju.

gurdvara, sikų maldos ir susitikimo vieta. △ yra kambarys, kuriame laikoma šventoji knyga „Guru Grantas Sahibas", taip pat virtuvė ir patalpa „langar" – bendruomenės valgomasis.

Gurdžijevas Georgijus Ivanovičius (1877–1949), rusų okultistas ir mistikas, turėjęs įtakos šių laikų žmogaus potencialo sąjūdžiui. Žymiausia jo knyga – „Susitikimai su įžymiais žmonėmis" (*Meetings with Remarkable Men;* vertimas į anglų kalbą 1963). Jo idėjas išplėtojo mokinys mistikas ⇨ *Uspenskis.*

Daug metų klajojęs po Centrinę Aziją, 1912 △ Maskvoje, remdamasis sąmoningumo kėlimo sistema (apimančia mokymąsi, grupinį judėjimą, rankų darbą, šokius ir miego minimumą), vadinama Ketvirtuoju keliu, įsteigė Harmoningo žmogaus vystymosi institutą. Po 1917 Rusijos revoliucijos △ įvairiose Europos šalyse įkūrė panašių mokyklų.

guru (hindi – *gurū*), induistų bei sikų (sikhų) vadovas arba religijos mokytojas.

„Guru Grantas Sahibas", šventoji ⇨ *sikizmo* knyga, beveik 6000 himnų, kuriuos parašė pirmieji penki bei devintasis guru, rinkinys, apimantis ir kai kuriuos induistų bei musulmonų raštus. Laikoma gyvuoju guru, su ja elgiamasi itin pagarbiai.

Guru ⇨ *Gobindas* Singhas liepė sikams laikyti △ savo vadovu, visų guru simboliu. Originali △ kopija saugoma specialiai pastatytoje Amritsaro Auksinėje šventykloje. Kai △ nešama į kitą vietą, ją turi lydėti penki halsos nariai, atitinkantys palydovus, turinčius lydėti garbingą asmenį. Naktį △ nunešama į atskirą kambarį; prie jos galima prieiti tik su pagarba ir tik švariomis rankomis. △ moko, kad yra vienas Dievas, ir kad visi žmonės lygūs. Pripažįsta ⇨ *reinkarnaciją* ir ⇨ *karmos* dėsnius. Draudžia vartoti svaigalus, atmeta stabų garbinimą ir oficialią dvasininkiją. Iškelia „sevos" (*sewa*), arba tarnavimo kitiems, idėją – sikai turėtų skirti pinigų arba, dar geriau, laiko ir jėgų tiems, kuriems šių reikia.

Gutenbergas Johannas (apie 1400–68), vokiečių spaustuvininkas, spausdinimo judančiomis metalinėmis literomis, pagrįsto kinietišku spausdinimo trinkelės metodu, išradėjas (nors kai kas juo laiko Laurensą Janszooną Costerį).

△ pradėjo kurti spausdinimo įrangą XV a. penktajame dešimtmetyje, o 1450, padedamas Johanno Fusto (apie 1400–66), Maince įkūrė spaustuvę. 1455 išspausdino pirmąją Bibliją, vad. Gutenbergo Bibliją. Dėl palūkanų nemokėjimo Fustas pasisavino spaustuvę, tačiau manoma, kad △ dar išspausdino Mazarino ir Bambergo Biblijas.

Guthrie Edwinas R(ay'us) (1886–1959), JAV psichologas, bandęs sukurti ⇨ *mokymosi teoriją,* kurioje paskatinimas (apdovanojimas arba bausmė) dirgiklio – reakcijos sistemoje turi antraeilę reikšmę. Svarbiausias veiksnys – dirgiklio ir reakcijos artimumas. Paskatinimas tik padeda baigti mokymosi bandymą arba įvykį, sulaiko tolesnes reakcijas, susijusias su dirgikliu.

Gvinevera, britų legendos personažas – karaliaus ⇨ *Artūro* žmona. Dėl jos meilės riteriui ⇨ *Ežero Lancelotui* karalius Artūras galiausiai žuvo.

H

Habermas Jürgenas (g. 1929) vokiečių sociologijos teoretikas, ⇨ *Frankfurto mokyklos* narys. Jį domina, kokiu būdu įmanoma prasminga politinė ir visuomeninė veikla visuomenėje, stipriai veikiamoje mokslo ir technologijos bei biurokratijos, kuri remiasi jais. Darbuose „Teorija ir praktika" (*Theory and Practice*), 1963, bei „Pažinimas ir žmonių interesai" (*Knowledge and Human Interest*), 1968, jis įrodinėja, kad protą, ilgą laiką buvusį intelektualinės ir politinės laisvės ginklu, pasisavino mokslas. Būdamas ne vien nešališkas žinių ieškotojas, protas kartu yra ir priemonė siekti kai kurių socialinių ir politinių tikslų. 1981 darbe „Bendravimo veiklos teorija" (*Theory of Communicative Action*) jis aptarė, kaip galima plėtoti racionalų bendravimą, kartu susigrąžinti prarastas pozicijas ir pripažinti racionalius politinius įpareigojimus.

Hadas (*graikų mitologijoje*), požemio karalystė, į kurią vėlės patenkančios po mirties. Esanti po žeme, įėjimą į ją saugąs trigalvis šuo Cerberis. Ten viešpataująs dievas Plutonas, kitaip Hadas (romėnų – Dis). Plutonas – Dzeuso brolis, kuris vedė ⇨ *Persefonę*, Demetros ir Dzeuso dukterį.

hadisai, trumpi pasakojimai, priskiriami Mahometui, ir liudijimai apie jo poelgius. Pagal reikšmę islamo doktrinai nusileidžia tik ⇨ *Koranui*. Iš pradžių tie mokymai buvo perduodami žodžiu, vėliau mokslininkai, pvz., Muhammad al Bukhari (810–870), surinko juos į vieną rinkinį ir suredagavo. Dabar tie rinkiniai sudaro suną, kuria remiasi visi musulmonai.

Haeckelis Ernstas Heinrichas (1834–1919), vokiečių mokslininkas ir filosofas. Nors jo „pasikartojimo" teorija, pateikta kaip ontogenezė, atkartoja filogenezę (embrioniniai etapai atkartoja organizmų evoliucijos praeities etapus) ir prarado reikšmę, tačiau ji paskatino kitus mokslinius embriologijos tyrinėjimus.

△ gimė Potsdame. 1865 tapo Jenos universiteto zoologijos dėstytoju. Sukūrė terminą „ekologija". Parašė bendro pobūdžio mokslinių veikalų, pvz., „Pasaulio mįslės" (*The Riddles of the World*).

Hagada (hebrajiškai – padavimas, pasakojimas), Talmudo dalis, mažiau susijusi su religija. Ją daugiausia sudaro padavimai, alegoriniai pasakojimai, patarlės ir legendos. Knygoje, kuri dažnai gausiai iliustruojama, pateikiami per Velykas skaitomi pasakojimai apie žydų išėjimą iš Egipto.

hagiografija, šventųjų gyvenimo aprašymai. Jie dažnai turi daug įmantrių žodžių, todėl △ kartais tendencinga, neretai trūksta istorinių faktų šventųjų gyvenimui pagrįsti.

Hahnas Kurtas (1886–1974), vokiečių švietėjas. Vokietijoje įkūrė Salemo mokyklą. Kai jį išvijo Hitleris, △ įkūrė Gordonstoun'o mokyklą Škotijoje ir 1934–53 buvo jos direktorius. △ buvo vienas iš Atlanto koledžo projekto įkūrėjų 1960, taip pat buvo susijęs su Outward Bound fondo bei Edinburgo hercogo apdovanojimo programa.

Hahnas Otto (1879–1968) vokiečių fizikas chemikas, kuris atrado atomo branduolio skilimą. 1938 kartu su Fritzu Strassmannu (1902–1980) atrado, kad urano branduoliai skyla, kai juos bombarduoja neutronai, atradimas įgalino ilgainiui sukurti atominę bombą. 1944 apdovanotas Nobelio chemijos premija.

Dirbo su Ernestu Rutherfordu bei Williamu Ramsay'u. 1928 tapo Kaizerio Vilhelmo chemijos instituto direktoriumi.

Hayekas Friedrichas Augustas (1899–1992), Austrijos ekonomistas. Gimė Vienoje, 1931–50 dėstė Londono Ekonomikos mokykloje. Knygoje „Kelias į vergovę" (*The Road to Serfdom*), 1944, kritiškai įvertino socialistines tendencijas Britanijoje. 1974 kartu su Gunnaru Myrdalu apdovanotas Nobelio premija.

Haile Selasija I Ras Tafari (1892–1975), Etiopijos imperatorius 1930–74. Nesėkmingai kreipėsi į Tautų Lygą dėl Italijos, kuri 1935–36 užkariavo Etiopiją. △ iki 1941, kai buvo išvaryti italai, gyveno Jungtinėje Karalystėje. Per 1974 karinį perversmą prarado sostą; mirė nelaisvėje kitais metais. Rastafarinės religijos pasekėjai tiki, kad △ buvo Mesijas, Dievo įsikūnijimas.

haitekas, arba ***High Tech*** (iš angl. *high technology*), arba ***aukštoji technologija,*** vėlyvojo modernizmo architektūros ir dizaino kryptis. XX a. 8 dešimtmetyje atsirado JK. Dėmesys skiriamas techninėms naujovėms, struktūrai ir paslaugoms,

kurios leidžia kurti estetiškas formas ir erdves. „Honkongo ir Šanchajaus Bankas“ Honkonge (1986), suprojektuotas Normano Forsterio, yra △ architektūros šedevras. Kiti įžymūs statiniai: „Loido pastatas“ (*Lloids Building*) Londono Sityje, kurį 1986 pastatė R. Rogersas – atskleidžiamos didelio pastato teikiamos paslaugos; Nicholas'o Grimshaw'o *Financial Times* spaustuvė Londone (1988).

halalas, musulmonų terminas, kad veiksmas ar objektas atitinka islamo taisykles. Dažniausiai vartojamas, kai kalbama apie maistą, leistiną pagal musulmonų taisykles, ypač apie gyvulių, kurie buvo papjauti laikantis tikslaus ritualo, mėsą.

Haldane'as Johnas Burdonas Sandersonas (1892–1964), anglų mokslininkas ir rašytojas. Buvo fiziologas ir genetikas, tačiau išgarsėjo populiariais mokslo veikalais. Parašė „Evoliucijos priežastys“ (*The Causes of Evolution*), 1933, ir „Nauji keliai genetikoje (*New Paths in Genetics*), 1941.

Hale'as Georgas Elleris (1868–1938), JAV astronomas, įkūręs 3 svarbias observatorijas Saulei tirti. 1889 sukūrė spektroheliografą, prietaisą, įgalinusį fotografuoti Saulės tam tikro bangų ilgio spektrą. 1917 Kalifornijoje, ant Vilsono kalno, pastatydino 2,5 m reflektorių, kuris buvo didžiausias pasaulyje teleskopas, kol jo neaplenkė 1948 ant Palomaro kalno įrengtas 5 m reflektorius, Hale'o suplanuotas prieš pat mirtį.

1897 įkūrė Jerko observatoriją Viskonsine, kuri tuomet turėjo didžiausią refraktorių (102 cm).

Halikarnasas, sen. miestas M. Azijoje (dabar Bodrumas Turkijoje), išgarsėjęs Mausolo kapu, kurį apie 350 pr. Kr. įrengė karalienė našlė Artemisija, – vienu iš septynių pasaulio stebuklų. Mieste gimė graikų istorikas Herodotas.

Halley Edmondas (1656–1742), anglų astronomas. 1705 identifikavo kometą, vėliau pavadintą jo vardu. Nustatė teisingą jos judėjimą. Remdamasis istoriniais įrašais, sudarė žvaigždžių katalogą. Pradėjo mokslinius tyrinėjimus, kurie po jo mirties pasirodė besą pakankamai tikslūs astronominio vieneto apskaičiavimai.

△ apskaičiavo, kad 1456, 1531, 1607 ir 1682 pasirodė ta pati kometa. Jis įrodė, kad kometa judės parabole ir 1705 paskelbė, kad ji vėl pasirodys 1758. Kai taip ir atsitiko, visuomenė jį audringai sveikino; ji buvo pavadinta △ vardu.

△ parašė geofizikos ir metereologijos, t. p. kitų sričių, pvz., matematikos, darbų. Jis 1720 tapo antruoju karališkuoju astronomu. Draugavo su ⇨ *Newtonu,* finansavo jo „Principus“ (*Principia*).

Halloween, anglosaksų kraštų šventė, švenčiama spalio 31 d. vakare, arba Visų šventųjų šventės išvakarėse. JAV ir JK tradiciniai papročiai apima kaukėtus persirengėlius, dažniausiai vaikų „juoką ir vaišes“ einant iš namų į namus, renkant saldumynus, vaisius ar pinigus.

Šie pročiai susiję su senovine keltų švente ***Samhain,*** kuri reiškė metų pabaigą ir žiemos pradžią. Buvo tikima, kad *Samhain* vakarą pasirodo visas antgamtinės būtybės, o mirusiųjų sieloms vėl leidžiama apsilankyti buvusiuose namuose.

Hamiltonas Williamas D. (g. 1936), Naujosios Zelandijos biologas. ⇨ *Neodarvinizmo* požiūriu sugebėjo paaiškinti gyvūnų elgesio ⇨ *altruizmą.*

Hamiltonas Williamas Rowanas (1805–1865), airių matematikas. Jo suformuluoti Izaoko Niutono judėjimo dėsniai pasirodė esą lengvai pritaikomi ⇨ *kvantų* teorijai, o jo vad. kvaterniono teorija davė pradžią matematikos šakai, žinomai vektorinio skaičiavimo pavadinimu.

Handsome'as Lake'as (1735–1815), JAV religijos vadovas, jungęs krikščionybę ir vietos tradicijas.

Vienos indėnų genties narys. Atvykus baltiesiems kolonistams tapo tipiška jų auka. 1800 išsekęs nuo gėrimo ir depresijos buvo palaikytas mirusiu. Laidotuvių apeigų metu atsibudo ir patikėjo, kad buvo prikeltas iš mirusiųjų religijos skelbti. Kitus 15 metų gaudavęs žinučių iš Dievo, kuriose pabrėžiamas junginys to, kas geriausia krikščionių religijoje ir vietos papročiuose – bent taip manė šeikeriai (angl. *the shakers*) – jo pasekėjai.

Hanuka, arba ***Pašventinimo šventė, Šviesų šventė,*** judėjų 8 dienų šventė, švenčiama gruodžio pradžioje. Skirta paminėti ⇨ *Jeruzalės šventyklos* atgavimui, apvalymui ir pašventinimui, kurį 164 pr. Kr. atliko Judas Makabiejus.

△ šventės metu kasvakar deginamos žvakės, kurios statomos į aštuonšakes žvakides, arba menoras. Taip prisimenamas šventyklos žibintas, kuris stebuklingai degęs 8 dienas, nors aliejaus tebuvę 1 dienai.

Hanumanas, sanskrito epo „Rāmājana“ hindų Dievas beždžionė ir Hindustano (Š. Indija) karalius. Jis padėjęs Ramai (Dievo Višnu įsikūnijimas) susigrąžinti žmoną Sitą, kurią buvo pagrobęs Rovana iš Lankos (dabar Šri Lanka).

Haras Krishenas (1656–64), indų religinis vadovas, aštuntasis ⇨ *sikizmo* guru (mokytojas; 1661–64), mirė 8 metų amžiaus.

Haras Rai (1630–61), indų religinis vadovas, septintasis ⇨ *sikizmo* guru (mokytojas; 1644–61).

Hardy Seras Alisteris Claveringas (1896–1985), anglų zoologas bei religinės patirties tyrinėtojas. Po kelių tyrimų padarė išvadą, kad esama bendros religinės patirties ir ji yra tam tikrų tipų.

△ 1946–65 buvo Oksfordo universiteto zoologijos bei lyginamosios anatomijos profesorius, šio universiteto 1958–65 dviejų koledžų direktorius. Kaip mokslininkui ir religingam žmogui, jam buvo įdomu, ar moksliniai metodai gali būti taikomi religiniams reiškiniams tirti. Nors jis ir netvirtino įrodęs, kad esama religinė patirtis yra tikra ir kad tai reiškia, kad Dievas esąs, vieni jo darbus citavo, kaip Dievo buvimo įrodymą, kiti – kaip įrodymą, kad mokslinė metodika religijai tirti netinkama. Jo darbą tęsia Oksfordo Alisterio Hardy'io mokslo tiriamasis centras (*Alister Hardy Research centre*), moksliškai tiriantis religinės patirties prigimtį bei paskirtį.

Hardy'io ir Weinbergo pusiausvyra susijusi su populiacijos ⇨ *genetika.* △ yra teorinis santykinis skirtingų to paties geno formų dažnumas kurioje nors populiacijoje, kai evoliucija vyksta natūralioje aplinkoje.

Hare Krišna, anglosaksų kraštuose paplitęs ir populiarus ⇨ *Tarptautinės Krišnos sąmonės sąjungos* nario, arba krišnaito, pavadinimas. Kilo iš šios organizacijos tikinčiųjų skanduojamų žodžių.

Hargobindas (1595–1644), indų religinis vadovas, šeštasis sikų guru (mokytojas; 1606–44). Dėl didėjančio persekiojimo skatino sikus plėtoti karinius įgūdžius. Per ⇨ *Diwali* šventę sikai pažymi △ paleidimą iš kalėjimo.

Harlemo renesansas, JAV literatūros sąjūdis (1920–30). Nagrinėjo afroamerikiečių gyvenimą bei juodųjų gyventojų kultūrą. Tuo juodaodžiai amerikiečiai labai didžiavosi. △ centru buvo Niujorko Harlemo rajonas. Tai buvo vieta, kur įvairios afroamerikiečių kultūros apraiškos, pvz., džiazas, klestėjo nuo XX a. pradžios ir jau turėjo baltųjų auditoriją. Žurnalas „Krizė" (*Crisis*), leidžiamas W. E. B. Duboiso (1868–1963) tapo juodųjų veikėjų tribūna. Žymesni rašytojai, susiję su △, yra: Langstonas Hughes (1902–1967), Zora Hurston (1901–60), Jamesas Weldonas Kohsonas (1871–1938) ir Countee Cullen (1903–46).

harpija, ankstyvojoje sen. graikų mitologijoje reiškė vėjo dvasią, vėlesnėse legendose turi moterų pabaisų veidą ir grifo kūną.

Harris Louisas (g. 1921), JAV rinkimų organizatorius. Įstojo į Roperio rinkimų organizaciją 1947, 1954 tapo šios firmos partneriu. Plėtodamas tyrinėjimų metodus 1956 įkūrė bendrovę „Louisas Harris ir partneriai" (*Louis Harris and Associates*). 1960 per Kenedžio prezidentinę rinkimų kampaniją užsitarnavo gerbiamo žmogaus vardą; vėliau dirbo CBS televizijos konsultantu ir politiniu apžvalgininku.

Harrissonas Tomas (1911–76), britų antropologas. Su Charlesu Madge'u 1937 įkūrė „Masinę Stebėjimo Tarnybą" (*Mass Observation*), vieną pirmųjų organizacijų, skirtų viešai nuomonei bei pažiūroms analizuoti.

Hartas Herbertas Lionelis Adolphas (1907–93), britų teisininkas ir filosofas. Svarbiausiame veikale „Teisės sąvoka" (*The Concept of Law*), 1961, įrodinėja, jog visuomenė, kad funkcionuotų, privalo turėti prievartos taisykles, o joms palaikyti – visuomenės spaudimą. Teisinė sistema yra vienybė, sudaryta iš svarbiausių (tų, kurios įtakoja elgesio normas) ir antraeilių taisyklių (kurios nustato ir keičia svarbiausias). △ 1952–68 buvo Oksfordo universiteto teisės mokslų profesorius.

Harvardo universitetas, seniausia JAV aukštoji mokykla. Įkurtas 1636 New Towne (vėliau Kembridžas), Masačusetsto valstijoje, pavadinta Johno Harvardo (1607–38), kuris jam paliko pusę savo dvaro bei biblioteką, vardu. Moterys pirmą kartą į △ buvo priimtos 1969; △ ***Radcliffo koledžas*** yra moterų koledžas.

Hasanas (625–670), vyriausias pranašo Mahometo vaikaitis. Buvo Ali bin Abu Talibo ir Mahomero dukters Fatimos sūnus. 6 mėnesius buvo kalifas, po to atsistatydino. Būtent per △ ir jo brolį Huseiną pranašo palikuonys atseka savo kilmę.

hasidai, žydų ortodoksų grupės, XVIII a. atsiradusios Lenkijos ir Lietuvos valstybėje. Joms vadovavo Israelis Ba'al Shemas Tovas (apie 1700–1760). △ doktrina skatina melstis ir „tarnauti Dievui su džiaugsmu". Daugelis doktrinos idėjų remiasi ⇨ *kabala* (Kabbala, cabbala).

Hasidizmas XVIII ir XIX a. paplito, nors jam stipriai priešintasi visoje R. Europoje. Hasidams vadovavę žmonės, turintys ypatingą Dievo dova-

ną ar sugebėjimą įkvėpti tikinčiuosius, vadinami cadikais.

△ ragino melstis iki ekstazės ir smerkė Talmudo akademijų intelektualinį požiūrį. Vyrai hasidai rengiasi juodais kostiumais ir nešioja skrybėles plačiais atvartais, XVIII a. dėvėtas Europoje. Šios tradicijos jie konservatyviai laikosi iki šiol. Priešinimasis modernizmui vertė juos nepaklusti sionistams, nors kai kurie jų aktyviai remia Izraelį.

hatha joga, jogų pratimų sistema, skirta kūnui ir dvasiai. Pradininkas ⇨ *Patandžalis* (apie II a. pr. Kr.). Tikrąją △ sudaro 8 pakopos: *jama* – savitvarda; *nijama* – dvasios disciplina; *asana* – sėdėjimo poza; *pranajama* – kvėpavimo kontroliavimas; *pratjahara* – pojūčių išnykimas; *dharana* – mąstymas; *dhjana* – meditacija; *samadhi* – visiškas susiliejimas su Dievu. Šiuolaikinė populiari △ ypač pabrėžia pozos ir kvėpavimo reikšmę fizinei ir dvasinei sveikatai.

Hawkingas Stephenas (g. 1942), anglų fizikas. Tyrė ⇨ *juodąsias skyles* ir visuotinės traukos teoriją. Parašė kn. „Trumpa laiko istorija“ (*A Brief History of Time*), 1988, kurioje teigia, kad mūsų Visata yra tik viena maža „supervisatos“ dalelė, supervisata esanti amžina, joje esąs nenustatytas skaičius visatų, panašių į mūsiškę.

Nuo 1977 buvo Kembridžo universiteto gravitacinės fizikos profesorius. Nustatė, kad stiprus gravitacinis laukas, supantis juodąją skylę, gali spinduliuoti materialias daleles. Komentuodamas Einšteino žodžius „Dievas nežaidžia kauliukais su visata“ △ pasakė, kad „Dievas ne tik žaidžia kauliukais, bei ir svaido juos ten, kur jų nebematyti“.

Prirakintas prie invalido vežimėlio dėl raumenų ligos, visus sudėtingus matematinius skaičiavimus atlieka mintinai.

Hawthorne'o efektas gaunamas, kai dėl pakitusių sąlygų iškart pagerėja gamybinė veikla. Moksliniai tyrimai Čikagos elektrotechnikos kompanijoje parodė, kad darbuotojai iš pat pradžių pakitimus vertindavo kaip valdybos rūpinimąsi, todėl imdavo našiau dirbti.

Headstarto programa, JAV darželinukų mokymo programa, pradėta XX a. septintajame dešimtmetyje. Siekiama pagerinti vaikų iš vargingų šeimų mokymą. Pirmosios ataskaitos teigė, kad pasiekta trumpalaikių rezultatų, bet vėlesni tyrimai parodė, kad anksti pradėjus mokytis, pagerėjo mokymasis, atsirado perspektyva ateityje rasti geresnį darbą.

Heaviside'as Oliveris (1850–1925), britų fizikas. 1902 numatė, kad aukštesniuose atmosferos sluoksniuose yra jonizuoto oro sluoksnis, vadinamas Kennely-Heaviside vardu; dabar jį vadina jonosferos E sluoksniu. Atsispindėdami nuo jo, radijo signalai sklinda aplink visą pasaulį, kitu atveju jie pasimestų erdvėje.

△ teorinis darbas buvo reikšmingas radijo transliacijai. Jo darbai apie elektrą 1892 išspausdinti „Elektros laikraštyje“ (*Electrical Papers*) padėjo tarpmiestinių ir tarptautinių telefono ryšių plėtrai.

hebrajai, ***žydai, izraelitai,*** semitų tautos nariai, gyvenę Palestinoje Senojo Testamento laikais; △ kildino save iš Abraomo iš Uro, (šumerų miesto).

Hebrajų Biblija, judėjų šventraštis, ⇨ *Žydų Biblija.*

hedonizmas, etikos teorija, teigianti, kad malonumai ir laimė yra arba turėtų būti pagrindinis gyvenimo tikslas. Hedonistai senovės Graikijoje buvo ⇨ *kirėniečiai,* kurie teigė, kad patiriamas malonumas yra vienintelis žmogiškasis gėris, ir ⇨ *epikūrizmo* pasekėjai, kurie ragino siekti malonumo vadovaujantis protu. Šiuolaikinės hedonistinės teorijos, pvz., tokių filosofų, kaip ⇨ *Benthamas* ir ⇨ J. S. *Millis,* tikslu laiko visos visuomenės, o ne atskiro individo laimę.

Anglai prisiėmė sunkią atsakomybę būti pasaulyje civilizacijos misionieriais...

Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis
„Istorijos filosofija“

Hegelis Georgas Wilhelmas Friedrichas (1770–1831), vokiečių filosofas, kuris protą ir gamtą suvokė kaip nedalomą visumą, Dvasią. Jo sistema, viena iš idealizmo atmainų, Dvasios kilmę įžiūri logiškame sąvokų studijavime bei pasaulio istorijos raidoje.

△ supratimu, sąvokos rutuliojasi ir besirutuliodamos sukuria tikrovę, kurią ir išreiškia. Suprasti tikrovę – reiškia suprasti sąvokas, ir atvirkščiai. Sąvokos vystymasis apima tris etapus, kuriuos △ vadina dialektiniais. Dialektinis vystymasis eina nuo tezės, arba neapibrėžtos sąvokos (pvz., daiktas erdvėje), iki antitezės, arba apibrėžtos sąvokos (pvz., gyvūnas), ir iki sintezės (pvz., katė), kuri yra sprendimas to, ką △ laiko prieštaravimu tarp neapibrėžtų ir apibrėžtų sąvokų. Loginiu požiūriu △ dialektinio vystymosi idėja yra bereikš-

mė, tačiau gana įžvalgi aiškinant intelekto ir visuomenės raidą.

△ manymu, Dvasia turi savo tikslus ir siekius, kuriems tarnauja ribotos dvasios. Ji egzistuoja per žmones, bet jos negalima tapatinti su žmogaus dvasia. Savo visuomenės ir politikos filosofijoje △ remiasi dialektinio vystymosi idėja, norėdamas suvokti tai, kas, kaip jis manė, jau protingai egzistuoja ir taip pateisinti Prūsijos valstybę ir tų laikų Liuterio krikščionybę kaip aukščiausią visuomeninę sintezę. Kairieji pasekėjai, įskaitant Karlą Marksą, bandė naudotis △ dialektika, norėdami įrodyti, kad radikalūs pasikeitimai – neišvengiami, ir kritikuoti tiek religinę, tiek visuomeninę savo laikų tvarką.

Iš visų didžiųjų filosofų △ sunkiausia suprasti. Nežiūrint to, jis darė didelę įtaką ⇨ *Marksui* ir ⇨ *Foerbachui* Vokietijoje, naujahegelininkams ⇨ F. H. *Bradley* ir ⇨ J. M. *McTaggartui* Britanijoje; ⇨ Josiah'ui *Royce* JAV; ⇨ *Croce* Italijoje; ⇨ *Sartre'ui* Prancūzijoje. Jo svarb. veikalai: „Dvasios fenomenologija", 1807, „Filosofijos mokslų enciklopedija", 1817, ir „Teisės filosofija", 1821.

1817–18 buvo Heidelbergo, 1818–31 Berlyno universiteto filosofijos profesorius.

Hegelio suporuoti prieštaravimai užplūdo visą visatą.

Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis

Bertrandas Russellas (1872–1970), anglų filosofas ir matematikas logikas.

„Vakarų filosofijos istorija" (*The history of Western Philosophy. Ch. XII*)

---

hegemonija, vienos jėgos politinis viešpatavimas kitoms grupėje, kurioje formaliai visi yra lygūs. Šis terminas pirmąkart buvo pavartotas apibūdinti Atėnų viešpatavimą kitiems Graikijos miestams; dar vėliau hegemonas buvo Prūsija, kai ji priklausė Vokietijos Sąjungai, ir šiais laikais – JAV – kitoms pasaulio šalims.

Heideggeris Martynas (1889–1976), vokiečių filosofas, dažnai skiriamas prie egzistencialistų (⇨ *egzistencializmas*). Jis buvo įsitikinęs, kad Vakarų filosofija „pamiršo" pagrindinį „būties prasmės" klausimą. △ darbas liečia tyrinėjimus to, kas, kaip jis manė, yra skirtingi tipai, to, kas tinka žmonėms ir daiktams apskritai. Parašė kn. „Būtis ir laikas", 1957.

Gimė Badene. 1928–51 buvo Freiburgo universiteto profesorius. Jo reputacijai pakenkė simpatijos nacistams.

Heisenbergas Werneris Karlas (1901–76), vokiečių fizikas. Išplėtojo ⇨ *kvantų* teoriją ir suformulavo ⇨ *neapibrėžtumo sąryšį,* kuris sieja materiją ir spinduliuotę. Nustatė matavimais pasiekiamo absoliutaus tikslumo ribą. 1932 apdovanotas Nobelio premija.

Geras žinovas (specialistas) yra tas, kuris žino, kokios baisiausios jo profesijos klaidos ir kaip jų išvengti.

Werneris Carlas Heisenbergas

„Dalis ir visuma" (*The part and the Whole*)

Heyerdahlis Thoras (*Hejerdalas;* 1914–97), norvegų etnologas. 1947 nuplaukė senovišku Peru indėnų tipo plaustu ⇨ *Kon-Tikis* iš Peru į Taiti. Naudojosi Humbolto, arba Peru, srove; 1969–70 senovės egiptiečių tipo papiruso nendrių valtimis bandė perplaukti Atlantą. Kai kas mano, jog eksperimentinio pobūdžio istorinių įvykių modeliavimas nėra labai svarbus mokslinis indėlis.

Ekspedicijomis △ bandė įrodyti, kad senovės civilizacijų žmonės galėjo panašiai plaukioti vandenynais, tačiau antropologai didele dalimi atmeta jo teorijas: jie remiasi lingvistine, sociologine ir archeologine informacija. Keliones vandeniu aprašė knygose: „Kon-Tikiu" per vandenyną", liet. 1954), „Ra ekspedicijos" (angl. 1971). △ taip pat perplaukė Persų įlanką 1977, šią ekspediciją aprašė kn. „Tigrio ekspedicijoje:, angl. 1981.

Helikonas, centrinės Graikijos kalnas. Ant jo buvo šaltinis ir prieglobstis, pašvęsti ⇨ *mūzoms.*

Heliopolis, senovės Egipto centras (Biblijoje vadinamas *On*), kur buvo garbinamas saulės dievas Ra, į ŠR nuo Kairo ir netoli Matariah'o kaimo. △ – graikiškas ⇨ *Balbeko* pavadinimas.

Helmholtzas Hermanas Ludwigas Ferdinandas (1821–94), vokiečių fiziologas, fizikas. Oftalmoskopo, skirto tirti akies vidui, išradėjas. △ pirmasis paaiškino, kokia vidinės ausies sraigelės funkcija, pirmasis išmatavo nervų impulsų greitį. Fizikoje jis suformulavo energijos tvermės dėsnį, parašė termodinamikos darbų.

Helvecijus Klodas Adrianas (1715–71), prancūzų filosofas. Veikale „Apie protą", 1758, sekdamas ⇨ Davidu *Hume'u,* teigė, kad savanaudiškumas (egoizmas), nežiūrint kaip jis būtų užmaskuotas, yra visų žmogaus veiksmų pagrindinis akstinas, ir nors gėrio ir blogio suvokimas kinta priklausomai nuo laikotarpio ir vietos, ab-

soliutus gėris ar blogis neegzistuoja. Jis taip pat tikėjo, kad intelektualinius (protinius) skirtumus lemia išsilavinimas.

△ interesų dirbtinio tapatumo principas (tų interesų, kuriais manipuliuoja valdžia) padarė didelę įtaką utilitarinės pakraipos filosofui ⇨ Jeremy *Benthamui.* △ veikalas „Apie protą“ buvo pasmerktas ir, kaip pavojingas valstybei ir religijai, sudegintas.

henoteizmas, ⇨ *politeizmo* forma. Tikima, kad esą daug dievų ir kad vienas dievas turi ryšį su atskira šeima, klanu ar gentimi. Tai reiškia, kad jiems nėra kito dievo, tačiau tie kiti dievai toleruojami. Kai kurie Biblijos aiškintojai įžiūri šio ikimonoteistinio požiūrio užuominas Hebrajų Biblijoje, pvz., Psalmėje 83:1.

Henotikono deklaracija, 489 paskelbta Romos imperatoriaus Zenono, siekusio sutaikyti ankstyvosios krikščionybės kovojančias teologines grupuotes. Ji panaikino Chalkedono susirinkimo (451) nutarimą ir iš naujo patvirtino eretišką mintį, kad Jėzus esąs vienas asmuo, turintis vieną dvejopą prigimtį (dievišką ir žmogišką). Ši deklaracija, kuriai nepritarė Roma, 484–519 visiškai atskyrė Konstantinopolį nuo Romos.

Henry'is Josephas (1797–1878), JAV fizikas. 1829 išrado elektromagnetinį variklį bei telegrafo aparatą. Jis taip pat atrado elektromagnetinę indukciją (beveik tuo pat metu kaip ir ⇨ M. *Faraday'us*) ir saviindukciją. Induktyvumo vienetas (henris) pavadintas jo vardu.

Henry'is Williamas (1774–1836), britų chemikas. 1803 jis suformulavo ***Henrio dėsnį,*** kuris teigia, kad kai dujos ištirpinamos skystyje esant tam tikrai temperatūrai, ištirpinta masė yra tiesiog proporcinga dujų slėgiui.

Dar viena prakeikta stora knyga! Vis rašyti ir rašyti, ir rašyti! Ką, misteri Gubonai?

Williamas Henry'is

„Geriausi literatūriniai atsiminimai“ (*Best's Literary Memorials*)

Herakleitas, ***Heraklitas*** (apie 544–483 pr. Kr.), graikų filosofas. Tikėjo, kad visata nuolat kinta ir juda, o ugnis yra pirminis viso to, kas egzistuoja, pagrindas, paaiškinantis visus pakitimus ir judėjimą. Niekas pasaulyje nelieka nepakitęs, iš to kilo posakis „neįmanoma du kartus įbristi į tą pačią upę“.

Viskas juda, niekas nestovi vietoje.

Herakleitas

Citata iš Aristotelio *De Caelo*

Heraklis, graikų mitologijos didvyris (romėnų Herkulis), Dzeuso ir Alkmenės sūnus, pasižymėjęs ypatinga jėga. Tarnaudamas Euristėjui, Argo karaliui, atlikęs 12 žygdarbių, tarp jų – per 1 dieną išmėžęs apleistas karaliaus Augėjo arklides. Dėl deivės Heros kerų praradęs protą ir nužudęs pirmąją žmoną Megarą ir vaikus. Jį patį per klaidą nunuodijusi antroji žmona Dejanira.

Herapathas Johnas (1790–1868), anglų matematikas. Jo darbą apie dujų elgesį, nors ir su dideliais trūkumais, pripažino fizikas ⇨ Jamesas *Joule'as* ir įvykdė sėkmingesnius mokslinius tyrimus.

Herbertas Edwardas, pirmasis baronas Herbertas iš Čerburio (1583–1648), anglų filosofas, poeto Georgo Herberto brolis. Jis faktiškai atmetė „apsireiškimus“, jo racionalios religijos propaganda padėjo atsirasti anglų deizmui. Parašė kn. „Apie tiesą“ (*De veritate;* 1624).

Herderis Johannas Gottfriedas (1744–1803), vokiečių poetas, kritikas ir filosofas. Jo kritikos darbai parašyti remiantis greičiau intuityvine nei argumentais paremta mąstysena. △ rinko įvairių tautų liaudies dainas (1778–79), antrajame to rinkinio leidime 1807 paskelbė ir 8 lietuviškas. Veikale „Mintys iš žmonijos istorijos filosofijos“ (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*), 1784–91, nubrėžė žmonijos kultūros plėtros kaip dėsningos raidos etapus.

Gimė Prūsijoje. Studijavo Karaliaučiuje, jam didelę įtaką darė Kantas. Rygoje dirbo pastoriumi; 1776 buvo pakviestas karaliaus dvaro pamokslininku į Veimarą. Tapo romantikų „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio teoretiku, į vokiečių literatūrą įnešė veržlumo ir naujų reikalavimų.

Herkulis, romėniškas ⇨ *Heraklio* vardas.

hermafroditas, žmogus arba gyvūnas, turintis ir vyriškos, ir moteriškos lyties požymių. Hermafroditizmo (dvilytiškumo) pavyzdys yra sliekai, sraigės, △ dažnas tarp žydinčių augalų. Kryžmiškas apdulkinimas ar apvaisinimas yra įprastas dalykas tarp dvilyčių organizmų, kai tėvai iškart atlieka ir „tėvo“, ir „motinos“ funkcijas, arba tik vieno ar kito funkciją skirtingais raidos etapais.

Tariamųjų, arba pseudohermafroditų, vidiniai lytiniai organai būna vienos lyties, o išoriniai vi-

siškai ar iš dalies – kitos. Tikroji lytis paaiškėja jaunystėje, kai prasideda normali vidinių organų hormoninė veikla.

hermeneutika, filosofijos tradicija ar šaka, susijusi su žmogaus elgesio bei visuomenės tradicijų ir raštų supratimu bei aiškinimu. Atsirado dėl Biblijos interpretavimo problemų (egzegezės). Vėliau išsiplėtė, dabar apima estetiką, literatūros teoriją, kitas mokslo šakas. Didelę įtaką △ darė ⇨ *Dilthey,* ⇨ *Heideggeris* ir ⇨ *Gadameris.*

hermetizmas, įsitikinimai paremti mistinių II–III a. tekstų rinkiniais, tariamai Hermio Trismegisto, arba „Triskart Didžiojo Hermio", – taip senovės egiptiečiai vadino savo dievą ⇨ *Totą.* Tekstai, surinkti iš žydų, egiptiečių ir romėnų mitų bei padavimų, bando perteikti mistinę gyvenseną.

Šie tekstai darė didelę įtaką Renesanso Europai. Tikėta, kad juos parašė egiptiečių filosofas, Mozės amžininkas. Žydiški jų elementai vertė tikėti, kad juose pranašaujama apie Jėzaus Kristaus sugrįžimą; su jais daug mistikos bei magijos pateko į krikščionių veikalus. Jie padarė didelę įtaką krikščioniškosios mistikos plėtrai, kartu kėlė žavėjimąsi Egiptu, žeme, kur slaptos ezoterinės žinios buvo prieinamos tik nedideliam išrinktųjų būreliui.

Hermis, sen. graikų dievas, Dzeuso ir Majos sūnus; dievų pasiuntinys. Avėjo sparnuotus sandalus, dėvėjo plačiakraštę skrybėlę ir turėjo lazdą, aplink kurią buvo apsivijusios gyvatės. △ tapatinamas su romėnų Merkurijum bei senovės Egipto Totu. △ globojo vagis, keliautojus ir pirklius.

Herodotas (apie 484–424 pr. Kr.), graikų istorikas. Praleidęs 4 metus Atėnuose, daug keliavo po Egiptą, Aziją bei Juodosios jūros rytinę dalį; 443 pr. Kr. įsikūrė Turijoje, Pietų Italijoje. Parašė 9 tomų „Graikų bei persų kovų istoriją", pasibaigusią persų 490–480 pr. Kr. nesėkmingais įsiveržimais į Graikiją. △ buvo pirmasis istorikas, kritiškai vertinantis savo veikalą, kartu pateikiantis ir skirtingas kitų autorių nuomones.

heroizmas, ***didvyriškumas,*** žmogaus narsa ar drąsa, dažnai nepaprastomis aplinkybėmis. △ dažnai atsiskleidžia per karą. Oficialūs apdovanojimai, pvz., britų Viktorijos kryžius, prancūzų *Croix de Valeur* ar lietuvių Vyčio kryžius bei Vyčio kryžiaus ordinas, gali būti suteikti heroizmui pažymėti. Dauguma valstybių pripažįsta ir civilinį △; pvz., Britanijoje Georgo kryžiumi (*The George Cross*) apdovanojami civiliai, parodę išimtinę drąsą ar sumanumą. Juo dažnai apdovanojami policijos karininkai ar ugniagesiai, kurie, atlikdami savo pareigas, nuolat susiduria su pavojumi.

Žodis △ atsirado iš graikų mitologijos; čia vaikas, kilęs iš žmogaus ir dievo ar deivės, buvo vadinamas herojumi. Kadangi ankstyvoji graikų literatūra didelį dėmesį kreipė į dievų ir vad. herojų darbus, tai vėliau herojus ėmė reikšti pagrindinį knygos ar pjesės veikėją. Šie veikėjai dažnai turėdavo antžmogiškų savybių ir parodydavo išimtinį, nepaprastą narsumo, jėgos, karo išmonės žygdarbį; ilgainiui šiuo žodžiu ima apibūdinti kiekvieną, parodžiusį išimtinį sumanumą ir narsą.

Heronas Aleksandrietis, graikų matematikas ir inžinierius, tikriausiai gyvenęs I m. e. a. Išrado automatinį fontaną ir kažką panašaus į stacionarų garo variklį, aprašytą jo knygoje „Pneumatika" (*Pneumatica*).

Herschel Caroline Lucretia (1750–1848), Vokietijoje gimusi anglų astronomė, ⇨ Williamo *Herschelio* sesuo, nuo 1772 jo padėjėja Anglijoje. Ji atrado keletą ūkų ir 8 kometas; buvo Karališkosios astronomų draugijos apdovanota aukso medaliu už sudarytą brolio Williamo atrastų žvaigždžių spiečių ir ūkų katalogą.

Herschelis Frederikas Williamas (1738–1822), Vokietijoje gimęs anglų astronomas. Buvo patyręs teleskopų gamintojas ir vienas pirmųjų studijavusių dvinares žvaigždes bei ūkus. 1781 atrado Urano planetą, 1801 – infraraudonuosius spindulius. Suklasifikavo daugiau kaip 800 dvinarių žvaigždžių, atrado 2500 naujų ūkų, kuriuos į katalogą įtraukė jo sesuo ⇨ Caroline *Herschel;* darbą tęsė jo sūnus ⇨ Johnas *Herschelis.* Nagrinėdamas žvaigždžių išsidėstymą, △ nustatė mūsų galaktikos, arba Paukščių Tako galaktikos, kontūrus.

Gimė Hanoveryje, Vokietijoje. Į Angliją atvyko 1757 ir tapo profesionaliu muzikantu bei kompozitoriumi, kartu savarankiškai mokėsi matematikos bei astronomijos, konstravo teleskopus su atšvaitu. Ieškodamas dvinarių žvaigždžių, atrado Uraną, vėliau ir keletą jo palydovų. Tai iškart atnešė šlovę, o 1782 – ir karaliaus Jurgio III asmeninio astronomo postą. △ nustatė, kad dvinarės žvaigždės juda viena aplink kitą ir aprašė tai knygoje „Saulės sistemos judėjimas erdvėje", (*Motion of the Solar System in Space*), 1783. Jis 1789 sukūrė 1,2 m skersmens teleskopą, kurio fokuso ilgis buvo 12 m (tuomet didžiausias pasaulyje), tačiau dažniau naudojosi 46 cm prietaisu.

Herschelis Johnas Frederickas Williamas (1792–1871), anglų mokslininkas ir astronomas, ⇨ Williamo *Herschelio* sūnus. Atrado tūkstančius dvinarių ir daugianarių žvaigždžių, žvaigždžių spiečių, ūkų; 1847 pateikė ataskaitą apie juos. Fotografijos pradininko Foxo Talboto draugas, sudarė naujus žodžius: „fotografija", „negatyvas", „pozityvas", atrado natrio tiosulfitą sidabro halogenidams fiksuoti ir išrado būdą vaizdui gauti šviesai jautriame popieriuje. Išrado astronomijos darbams skirtų instrumentų.

Skaitė paskaitas apie fotografiją, per jas demonstruodavo savo paties atvaizdus.

Hertzas Heinrichas (1857–94), vokiečių fizikas. △ tyrė elektromagnetines bangas ir įrodė, kad jos sklinda panašiai kaip šviesos ir karščio bangos.

Jis patvirtino ⇨ *Maksvelio* elektromagnetinių bangų teoriją. Dažnio vienetas *hercas* pavadintas jo vardu.

Herzlas Theodoras (1860–1904), Austrijos žydas, sionistų judėjimo įkūrėjas. Gimė Budapešte. Pagarsėjo, ypač Vienoje, kaip dramaturgas bei žurnalistas. Dreifuso byla įtikino jį, kad vienintelis antisemitinės problemos sprendimas yra grąžinti žydus į jų pačių valstybę. Jo knyga „Žydų valstybė" (*Jewish State*), 1896, pradėjo politinę ⇨ *sionizmo* kampaniją. △ 1897 tapo pirmuoju Pasaulinės sionistų organizacijos prezidentu.

Hesiodas, ***Heziodas,*** graikų poetas, manoma, kad gyveno vėliau už Homerą. Pasak jo paties pasakojimų, gimęs Beotijoje. Yra „Darbų ir dienų" autorius. Tai moralizuojanti ir pamokanti poema iš kaimo gyvenimo; „Teogonija" (*Theogony*) pasakoja apie pasaulio kilmę ir dievus. Abiejose poemose panaudotas mitas apie ⇨ *Pandorą.*

Hessas Victoras (1883–1964), austrų fizikas. Emigravo į JAV netrukus po to, kai 1936 kartu su kitais gavo Nobelio premiją už kosminės radiacijos atradimą.

heteroseksualumas, lytinė pirmenybė ar potraukis priešingos lyties atstovams. Ilgą laiką △ buvo laikomas vienintele priimtina ⇨ *seksualumo* išraiška; tiek feministės, tiek gėjų teisių judėjimas dėl tokios slegiančios padėties priešinasi šiai nuostatai.

Hevesy'is Georgas (1885–1966), fon ***Hevesis*** švedų chemikas, hafnio elemento atradėjas. Jis pirmasis panaudojo radioaktyvų izotopą (elemento radioaktyviąją formą), sekdamas biologinio proceso eigą. 1943 jam suteikta Nobelio chemijos premija.

Hewishas Antonis (g. 1924), anglų radioastronomas, kuris kartu su ⇨ Martinu *Ryle* 1974 apdovanotas Nobelio fizikos premija už darbus apie pulsarus, greit besisukančias neutronines žvaigždes, skleidžiančias energijos impulsus.

Hicksas Johnas Richardas (g. 1904), britų ekonomistas. Išplėtojo teorinę Keinso analizę (žinomą kaip „IS-LM" analizę), kai išlaidų skiltį sudaro investicijos ir santaupos (IS = investicijos – santaupos), o į pinigų sektorių – pinigų paklausa ir pasiūla (LM reiškia „likvidumas – pinigai"). Laipsnis, kuriuo pinigų pasiūlos padidėjimas veikia išlaidas, priklauso nuo to, kaip greit jos reaguoja į palūkanų normos pakitimą. Kartu su ⇨ Kennethu *Arrow* 1972 apdovanotas Nobelio ekonomikos premija.

Veikale „Darbo užmokesčio teorija" (*Theory of Wages*), 1963, △ sukūrė „gamybinių debatų" modelį, kuris nustato santykį tarp streiko trukmės ir grynųjų išlaidų, kurias patiria profsąjungos ir direkcija.

Bibl. *Mr. Keynes and the Classics, a suggested interpretation' Econometrica* (1937 balandis).

hidžra, priverstinė 622 pranašo Mahometo kelionė iš Mekos į Mediną dėl persekiojimo. Musulmonų kalendorius pradedamas šiuo įvykiu, o △ diena švenčiama kaip musulmonų Naujieji metai.

hierarchija, daugiapakopė organizacinė struktūra, kurią sudaro griežtai reglamentuoti priklausomybės ir pavaldumo laiptai. Pvz., kompanijos △ viršus – pirmininkas, o apačia – cecho darbininkai. Kiekvienas tos hierarchijos dirbantysis turėtų turėti darbą, nustatytas pareigas bei padėtį.

Peterio dėsnis: kai yra hierarchija, kiekvienas tarnautojas stengiasi pasiekti postą, kuriam jau nebepakanka jo sugebėjimų.

hierarchija

Laurence'as J. Peteris (1910–90), kanadiečių rašytojas ir mokytojas.
„Peterio principas" (*The Peter Principle*)

---

hieroglifai, senasis egiptiečių raštas, vartotas nuo 4 tūkstantmečio pr. Kr. iki III a. po Kr. Sudaro įvairūs ženklai, žymintys ištisas sąvokas ir žodžius arba skiemenis. Paprastai buvo rašoma iš dešinės į kairę; ženklai atgręžti į eilutės pradžią. Hieroglifus 1822 iššifravo prancūzų egiptologas J. E. Champollionas (1790–1832). Jis pasinaudojo Rozetės akmeniu, kuriame buvo iškaltas

tas pats įrašas hieroglifais, egiptiečių rašto greitraštine forma ir graikiškai.

High Tech, modernizmo architektūros ir dizaino kryptis, ⇨ *haitekas.*

hijabas, islamo terminas, reiškiantis moterų atskyrimą pagal Koraną. △ taip pat vadinama kukli uždara sunkelė, kurią musulmonų moterys dėvi išėjusios iš namų, taip pat bet kuriuo metu, jei yra svetimų vyrų.

Hilbertas Davidas (1862–1943), vokiečių matematikas; įkūrė formalistų mokyklą, kai 1899 paskelbė „Geometrijos pagrindus". Jie rėmėsi jo idėja apie pradinę sąlygą. Bandė suteikti matematikai loginį pagrindą, ją apibrėždamas pagrindinių principų požiūriu; kaip vėliau įrodė ⇨ *Gödel,* tai yra neįmanoma. Visgi △ darbai padarė didelę įtaką XX a. matematikams.

Hildegarda iš Bingeno (1098–1179), vokiečių mokslininkė, rašytoja, nuo 1136 Benediktinų vienuolyno Sent Disibode, netoli Reino, abatė. △ 1141 parašė mistinį traktatą *„Liber Scivias",* o 1150–60 gamtos istorijos enciklopediją *„Liber Simplicis Medicinae",* kurioje aprašytoms rūšims davė lotyniškus ir vokiškus vardus, taip pat nurodė jų vartojimo būdus. Tai seniausia išlikusi moters rašyta knyga.

Hillelis, I a. pr. Kr. žydų mokslininkas, teisininkas ir mokytojas; ⇨ *fariziejų* judėjimo dalyvis. Jo darbais vėliau naudojosi rabinai; △ darbuose daug pakantumo.

himnas, arba *giesmė* dievybei pagarbinti. Tarp pavyzdžių yra senovės Egipto Echnatono himnas Atonui, senovės graikų himnai. Senojo Testamento psalmės, ištraukos iš Naujojo Testamento (pvz., *Ave Marija*) ir britų rašytojų: Johno Bunyano „Kas supras tikrą drąsą" (*Who would true valour see*) ir Charleso Wesley „Tik paklausykit, kaip angelai – pranašai gieda" (*Hark the herald angels sing*). Evangelinė muzika ir kalėdinės giesmės yra krikščionių himno forma.

Krikščioniškus himnus (giesmes) rašė ir britai: Reginaldas Heberis (1783–1826) „Nuo Grenlandijos ledo kalnų" (*From Greenland's icy mountains*); Henry Francis Lyte (1793–1847) „Pasilik su manimi" (*Abide with me*); Johnas S. B. Monsellis (1811–75) „Parodyk, kaip moki kovoti" (*Fight the good fight*) ir Sabine Baring-Gould (1834–1924) „Pirmyn, kareiviai krikščionys" (*Onward Christian soldiers*). Williamo Blake'o poemai „Jeruzalė" (*Jerusalem*) muziką parašė Hubertas Parry.

hinduizmas, *induizmas,* religija, prieš 4000 metų atsiradusi Š. Indijoje. Išoriškai ir kai kuriomis formomis yra politeistinė, tačiau šalia daugybės kitų dievų turi „aukščiausiąją dvasią" arba ⇨ *brahmaną.* Yra 3 pagrindiniai dievai (triada): ⇨ *Brahma,* ⇨ *Višnu ir* ⇨ *Šyva* (kūrėjas, saugotojas ir griovėjas). Svarbiausia △ yra tikėjimas persikūnijimu ir ⇨ *karma;* seniausi šventieji raštai yra Vedos. Dievas garbinamas šventykloje beveik visuotinai; turi daug švenčių. Visame pasaulyje gyvena daugiau kaip 800 milijonų △ tikinčiųjų. Moterys nelaikomos lygiomis vyrams, tačiau su jomis reikia elgtis maloniai ir pagarbiai. Musulmonų įtaka maždaug nuo XII a. pabaigos privertė Š. Indijos moteris pradėti nešioti šydą, taip pat apribojo jų judėjimą.

kilmė. △ Indo slėnio civilizacijoje atsirado maždaug prieš 4500 metų. Daug dabartinių △ tradicijų kilo iš arijų apeigų ir religijos; arijai įsiveržė į Š. Indiją maždaug prieš 3000 metų.

šventieji raštai. Arijų sudarytos Vedos yra himnų rinkinys; filosofiniame veikale „Upanišada" (*Upanishads*) nagrinėjama brahmano doktrina; epinės poemos Ramajana (*Rāmāyana*) ir Mahabharata (*Mahābhārata*), į šią įeina ir Bhagavad Gita (*Bhagavad-Gitā*), sukurtos dar pr. Kr.

tikėjimas. △ tikėjimas ir apeigos gali skirtis net tarp gretimų kaimų. Kai kurios dievybės, pvz., Krišna, Hanumanas, Lakšmė ir Durga, yra itin populiarios, kitos garbinamos konkrečioje vietovėje ar turi specializaciją – į jas galima kreiptis susirgus ar ištikus nelaimei. Dievybės gali įvairiai įsikūnyti, pvz., Rama ir Krišna, abu yra dievo Višnu inkarnacija. Šio įvairiapusio garbinimo pagrindą sudaro brahmano, Aukščiausiosios dievybės, kūrybinė jėga. Tikima, kad visi gyvi daiktai yra brahmano dalis; jie yra atmano, arba dieviško gyvenimo blykstelėjimas, kuris iš vieno kūno pereina į kitą, kartais įgaudamas augalo ar vabzdžio pavidalą, kartais – žmogaus. Visa tai priklauso nuo karmos ar praeities elgesio, ir tai yra kančių ar džiaugsmo priežastis, kai asmenybė kyla ar leidžiasi per sansarą (nesibaigiantį gimimo ir mirties ciklą). Žmogus, remdamasis žiniomis ir pamaldumu, gali nutraukti karmos grandinę ir pasieki galutinį išsilaisvinimą, arba **mokšą.** Tada atmanas yra laisvas ir gali grįžti pas brahmaną. Pripažįstama dievo Brahmos visatos kūrimo galia. Kartą jis sukūręs visatą, tai patvirtinęs Višnu, bet ją sunaikinęs dievas Šyva; tada Brahma sukūręs ją vėl. Višnu ir Šyva yra atitinkamai šviesos ir tamsos jėgos, išsaugojimas ir griovimas, o

Brahma palaiko pusiausvyrą, kuri leidžia gyvuoti ir veikti. Į visatą žiūrima kaip į realią ir iliuziją (*mają*), nes jos realybė neilgalaikė; visata yra deivės Majos įsikūnijimas.

praktika. △ turi visą kompleksą ritualų ir apeigų, kurie atliekami „jati", arba kastų sistemos, rėmuose vadovaujant brahmano dvasininkams ir mokytojams. Indijoje kastos pagal tradiciją susiformavo iš 4 ankstyvosios indų visuomenės klasių: brahmanai (dvasininkai), kšatrijai (kilmingieji ir kariai), vaišijai (prekeiviai bei žemdirbiai) ir šudros (tarnai). Penktoji klasė, neliečiamieji, laikomi susitepusiais jau dėl savo kilmės, liko (ir vis dar lieka) indų visuomenės žemutiniu sluoksniu. Nors konstitucinė asamblėja 1947 konstatavo, kad kastų ir engiamų klasių diskriminacija yra neteisėta, tačiau prietarai tebėra gajūs.

Įtaka Vakarams. Tarptautinė Krišnos sąmonės draugija yra Hare Krišnos judėjimo organizacija. Veikia Vakaruose; čia ją pristatė svami Prabhupada (1896–1977). Iš draugijos narių tikimasi, kad jie gyvens asketiškai. Krišnos garbinimą sudaro *Bhagavad Gitos* studijavimas, apeigos šventykloje ir namuose bei žodžio *Hare* (t. y. Išgelbėtojas) Krišna skandavimas. Tikimasi, kad draugijos nariai vengs mėsos, kiaušinių, alkoholio, arbatos, kavos, narkotikų ir azartinių lošimų. Lytiniai santykiai leidžiami tik gyvybei duoti ir tai gali daryti tik sutuoktiniai.

Hinshelwoodas Cyrilas Normanas (1897–1967), anglų chemikas. 1956 Nobelio chemijos premiją pasidalijo su Nikolajumi Semionovu už cheminių grandininių reakcijų tyrimus. Taip pat tyrinėjo bakterijų augimo chemiją.

Hiparchas (apie 190 – apie 120 pr. Kr.), graikų astronomas. Sukūrė trigonometriją, paskaičiavo Saulės metų ir Mėnulio mėnesio trukmę, atrado ekvinokcijų (dienos ir nakties ilgio vienodumas) kaitą. Sudarė daugiau kaip 800 žvaigždžių katalogą. Patobulino Eratosteno metodą, skirtą nustatyti vietovės padėtį Žemės paviršiuje; pagal pirmąkart pavartojo geogr. koordinates – platumą ir ilgumą.

Hipatia, ***Ipatija*** (apie 370 – apie 415), sen. graikų filosofė. Gimė Aleksandrijoje. Atėnuose studijavo neoplatonizmą. Pakeitė tėvą (Theoną), buvusį filosofijos profesoriumi Aleksandrijoje. Ją nužudė, kaip spėjama, fanatikai krikščionys.

hiperinfliacija, ilgalaikė ir nevaldoma ⇨ *infliacija,* kai kainos kyla ne tik dėl ekonominių, bet ir dėl politinių bei/ar visuomeninių priežasčių (pvz., Vokietijoje 1920–30).

hipiai, XX a. 7 dešimtmečio jaunimo judėjimo nariai, dar vadinami „gėlių vaikais". Judėjimas prasidėjo Sanfranciske, Kalifornijoje, plėtojosi be smurto, tik anarchiškai. △ rūpinosi aplinka, niekino Vakarų materializmą. Š. Amerikoje ir Europoje △ sukūrė politiškai atvirą, antikarinę, meniniu atžvilgiu vaisingą kultūrą, kuri buvo atsvara esamajai. Jų spalvingą, iššaukiantį stilių, sustiprintą narkotikų (LSD) vartojimo, plėtojo grafikai, jis atsispindėjo audinių raštuose, jį populiarino muzikos ansambliai ("Love", 1965–71, "The Greatful Dead", "Jefferson Airplane", 1965–74, ir "Pink Floyd").

Įjunk, įsijunk ir išsijunk.

hipiai

Timothy Leary (g. 1920), JAV psichologas, kuris populiarino LSD.
„Ekstazės motyvai" (*The politics of Ecstasy*)

---

hipnoterapija, hipnozinio transo ir pohipnozinės įtaigos naudojimas siekiant palengvinti streso sukeltus sutrikimus (pvz., nemigą) ar įveikti sveikatai kenksmingus įpročius bei perdėtus potraukius.

Hipnozinį transą atrado austrų gydytojas Friedrichas Antonas Mesmeris, o pirmasis XIX a. 5 dešimtmetyje kliniškai jį išbandė škotų gydytojas Jamesas Braidas (1795–1860) ir sudarė naują žodį „hipnozė". Nors tai ir efektyvus būdas pakeisti elgesį, tačiau jo poveikis trumpalaikis, jei nenaudojamas kaip kitų ⇨ *psichoterapijos* būdų papildymas.

hipnozė, dirbtinai sukelta laikino atsipalaidavimo būsena ar pakitęs dėmesys, kai sustiprėja įtaiga. Yra įrodymų, kad tokiais atvejais jautrūs žmonės skausmą gali jausti silpniau negu paprastai, prisiminti praeities įvykius ryškiau, gali patirti iliuzijų ir haliucinacijų. Pohipnozinė amnezija (užmiršimas to, kas nutiko hipnozės metu) ir pohipnozinė įtaiga (kai įvykdomas hipnozės metų įteigtas veiksmas) taip pat dažnos.

△ galima plačiai taikyti medicinoje. △ būdu sukeltas miegas gali padėti gydyti, o hipnozinė įtaiga padeda įveikti emocinių ir psichosomatinių sutrikimų simptomus. Sakoma, kad Franzas Antonas Mesmeris (1743–1815), gydytojas iš Vienos, yra Europoje šių laikų △ atradėjas; vadino ją „gyvūnišku magnetizmu" (*animal magnetism*),

nes manė, kad tai fizinė jėga ar skystis. Žodį △ sukūrė Jamesas Braidas (1795–1860), britų gydytojas ir chirurgas, kuris pirmasis △ ėmė laikyti psichologiniu reiškiniu. Škotų chirurgas Jamesas Esdaile (1805–1859) dirbdamas Indijoje atliko šimtus operacijų, kurių metu naudojo △, kad sukeltų analgeziją (nejautrumą skausmui) ar bendrą anesteziją (visišką nejautrumą).

Kadangi △ naudojo šarlatanai, ji buvo populiari per pasilinksminimus, JK 1952 priimtas Hipnozės įstatymas, ribojantis jos naudojimą.

Gibson H. B. *Hypnosis: Its Nature and Therapeutic Uses* (Londonas, 1977).

Hipokratas (apie 460 – apie 370 pr. Kr.), graikų gydytojas, dažnai vadinamas „medicinos tėvu“. Reikšmingos △ idėjos dėl pacientų ir gydytojų švaros, saiko valgant ir geriant, leidimo pačiai gamtai rūpintis savimi ir gyventi ten, kur geras oras. △ tikėjo, kad sveikata priklauso nuo organizmo ⇨ *skysčių* pusiausvyros, o jos sutrikimas keliąs ligą. Vėliau šia mintimi rėmėsi ir ⇨ *Galenas.* △ gimė ir vertėsi gydytojo praktika Koso saloje, mirė Larisoje. Žinoma, kad △ gluosnio žievėje atrado aspiriną. *„The Corpus Hippocraticum“,* susidedanti iš apytikriai 70 darbų, yra priskiriama △, nors tikriausiai ne jis juos parašė, nors juose ir jaučiamas △ požiūris į mediciną. Tarp tų darbų yra „Aforizmai“ (*Aphorism*) bei „Hipokrato priesaika“, kurį įkūnija medicinos etikos esmę.

hipotezė, teiginys, priimamas be įrodymų. Iškelti △ reiškia pateikti mintį, idėją, o po to patikrinti jos tikrumą faktais ar įrodytomis išvadomis.

Hitleris Adolfas (1889–1945), vokiečių nacistų diktatorius, gimė Austrijoje. Jis buvo Nacistų partijos vadovas, arba fiureris (*Führer*) nuo 1921, ir knygos „Mano kova“ (*Mein Kampf*), 1925–27, autorius. Būdamas Vokietijos kancleris nuo 1933 ir valstybės vadovas nuo 1934, △ kūrė totalitarinę diktatūrą, supriešino partines ir valstybines institucijas ir nuolat kūrė naujas žinybas (ministerijas) bei pareigybes. Jo pareigoms grėsmė iškilo tik po vad. „Bombos“ sąmokslo (1944 liepos 20), kai jį bandyta nužudyti. Jo užsienio politika: 1936 vėl užėmė Reino žemę ir sudarė sąjungą su Italijos fašistu vadu Musoliniu, 1938 prisijungė Austriją, remdamasis Miuncheno susitarimu užėmė Sudetų kraštą. Likusią Čekoslovakijos dalį prisijungė 1939 kovo mėn. Po Molotovo-Ribbentropo, arba Hitlerio-Stalino, pakto rugsėjo mėn. nacistinė Vokietija įsiveržė į Lenkiją; Anglija ir Prancūzija paskelbė jai karą. △ nusižudė per Berlyno puolimą.

△ Gimė Braunam-am-Inne muitinės pareigūno šeimoje, ankstyvą vaikystę skurdo Vienoje ir Miunchene. Po tarnybos savanoriu Vokietijos kariuomenėje per Pirmąjį pasaulinį karą Miuncheno karinė vadovybė pasamdė jį slaptuoju agentu. 1919 būdamas agentas įstojo į Vokiečių darbininkų partiją. Iki 1921 perėmė vadovavimą jai, pakeitė pavadinimą į Nacionalinę socialistinę vokiečių darbininkų partiją (trumpai – Nacistų partiją), pateikė programą, kurioje nacionalizmas buvo sumišęs su ⇨ *antisemitizmu.* Po nesėkmingo maišto (sukilimo) △ buvo nuteistas kalėti 9 mėnesius, kalėjime parašė knygą „Mano kova“. Tik po 1930 rinkimų △ partija įgijo šalyje didesnę įtaką. Nors feldmaršalas Hindenburgas ir nugalėjo Hitlerį per prezidento rinkimus, 1932 partija jau tapo gausiausia Reichstago (parlamento) grupuote. Dėl kanclerio Franco von Papeno intrigų △ 1933 sausio 30 tapo Nacistų ir Nacionalistų koalicijos kancleriu. Opoziciją greit nuslopino, nacionalistus pašalino iš vyriausybės, nacistai pasiskelbė vienintele teisėta partija. 1934 △ tapo Hindenburgo įpėdiniu, t. y. valstybės vadovu. Tuo tarpu prasidėjo pasiruošimas karui: Vokietija išėjo iš Tautų Lygos, buvo atnaujintas naujokų šaukimas į kariuomenę; 1936 vėl užimta Reino žemė. △ ir Musolini (abu buvo įsitraukę į karą Ispanijoje) 1936 sudarė sąjungą („Ašį“); Japonija 1940 prisijungė prie jų. △ vedė negailestingą, bet pilną sumaišties karą: užimdavo ir valdydavo daugumą gretimų šalių; jo represinės okupacinės pajėgos koncentracijos stovyklose ar per masines skerdynes nužudė milijonus slavų, žydų, čigonų, homoseksualų, nacistų politinių priešininkų. 1944 jis vos išvengė mirties, kai per jo štabo posėdį sprogo bomba, kurią padėjo aukštas pareigas einantys karininkai. 1945 balandžio 29, kai Berlynas jau beveik buvo SSRS kariuomenės užimtas, △ savo bunkeryje, buvusiame po kanceliarijos pastatu vedė Evą Braun; kitą dieną abu nusižudė.

Jokių amatų, jokios literatūros, jokios visuomenės, ir kas blogiausia – pastovi baimė ir pavojus mirti žiauria mirtimi; o žmogaus gyvenimas toks vienišas, vargingas, baisus, žvėriškas ir trumpas.

Thomas Hobbesas

„Leviatanas“ (*Leviathan*), *1 d., 13 sk., 1651*

Hobbesas Tomas (1588–1679), anglų filosofas ir pirmasis mąstytojas po Aristotelio, pabandęs

sukurti visapusišką prigimties teoriją. Tyrinėjo viską, įskaitant žmogaus elgesį materijos ir judėjimo požiūriu. Dabar labiausiai prisimenamas dėl politinės filosofijos. △ gynė absoliutinę monarchiją, kaip vienintelį būdą garantuoti saugumą ir neleisti, kad gyvenimas būtų „vienišas, vargingas, baisus, žvėriškas ir trumpas", nors nepagrįstai teigė, kad į tai linkusi žmogaus prigimtis. Absoliutinės monarchijos teoriją bandė pagrįsti ⇨ *visuomenės sutartimi* tarp individų, o monarchas esąs atsakingas tik Dievui. „Leviatane", 1651, △ propaguoja absoliutizmu paremtą valdžią kaip vienintelę galimybę tvarkai ir saugumui garantuoti; siejo ją su visuomenine sutartimi. Mokė tremtyje esantį princą Karolį (vėliau karalius Karolis II).

Hobsonas Johnas Atkinsonas (1858–1940), britų ekonomistas ir publicistas; tvirtai stojo prieš Būrų karą (1899–1902). △ smerkė karą kaip surežisuotą ir vedamą dėl finansinio kapitalo interesų ir nenaudingą anglų darbininkų klasei.

Knygoje „Imperializmas: studija", (*Imperializm: a Study*), 1902, jis teigė, kad imperializmo plitimą skatina naujų rinkų ir palankių progų investicijoms užsienyje paieška. Dėl to per mažai finansinio kapitalo suvartojama vidaus rinkoje ir žlunga visuomeninės gerovės politikos raida, naudinga nuskurdusioms klasėms.

Hodgkin Dorothy Crowford (1910–1994), anglų biochemikė; ištyrė penicilino, insulino ir vitamino B12 struktūrą. △ pirmoji naudojo kompiuterį nagrinėti sudėtingų chemikalų molekulinei struktūrai; tai įgalino ją sukurti trijų matavimų modelius. Už chemijos tyrimus 1964 apdovanota Nobelio premija.

Hodgkinas Alanas Lloydas (g. 1914), britų fiziologas. Kartu su Andrew Huxley 1946–60 tyrė periferinių nervų veiklos mechanizmą. 1963 jie kartu su Johnu Ecclesu gavo Nobelio fiziologijos ir medicinos premiją.

Hoffas Jacobas Henricas (1852–1911), ***van't Hoffas***, olandų fizikinės chemijos specialistas. Nustatė „asimetrišką" anglies atomą, atsirandantį optiškai aktyviuose junginiuose. Didžiausias jo darbas – teorija apie cheminio giminingumo, kaip maksimalaus reakcijos darbo, sąvoka. Idealiųjų dujų būsenos lygtis pritaikė praskiestiems tirpalams. Pradėjo vartoti kietųjų tirpalų sąvoką. △ buvo pirmasis Nobelio chemijos premijos laureatas (1901).

Hofmannas Augustas Wilhelmas (1818–92), vokiečių chemikas; tyrė akmenų anglies dervų darinių išgavimą ir naudojimą. Dėstė Londone chemiją nuo 1845 iki 1865, kai grįžo į Berlyną.

1881 surado būdą gaminti grynus pirminius aminus iš amidų.

Hofmeisteris Wilhelmas (1824–77), vokiečių botanikas. Tyrė augalų vystymąsi ir nustatė, kaip pats augalo gemalas, esantis sėklytės viduje, išsivysto iš 1 apvaisinto kiaušinėlio (kiaušialąstės).

△ taip pat atrado, kad samanos ir paparčiai rodo generacijų kaitą, kurios metu augalas turi 2 formas: sporinę ir lytinės ląstelės (gametos).

Hofstadteris Robertas (1915–90), JAV fizikas. Atskleidė atomo branduolio struktūrą. Įrodė, kad branduolį sudaro didelės jėgos šerdis, o ją supa mažėjančio tankio zona. 1961 kartu su Rudolfu Mössbaueriu gavo Nobelio fizikos premiją.

△ padėjo sukonstruoti naują didelės galios greitintuvą Stanfordo universitete Kalifornijoje. Naudodamas jį įrodė, kad protonas ir neutronas turi sudėtingą struktūrą ir todėl jų negalima laikyti elementariosiomis dalelėmis.

Hohfieldas Wesley Newcombas (1879–1918), amerikiečių teisininkas. Po mirties 1919 paskelbtame darbe „Kaip pagrindinės teisinės sąvokos vartojamos teismų sprendimams pagrįsti" (*Fundamental Legal Conceptions as Upplied to Judical Reasononing*), kritikuojama dauguma teisės terminų kaip netikslūs, pateikiama suformuluota teisinių santykių sistema:

juridinė teisė	privilegija	įgaliojimas	neliečiamumas	
pareiga	teisės neturėjimas	atsakomybė	teisių apribojimas ar atėmimas	***koreliatai***
juridinė teisė	privilegija	įgaliojimas	neliečiamumas	
teisės neturėjimas	pareiga	teisių apribojimas ar atėmimas	atsakomybė	***priešybės***

Hoyle'is Frederickas (g. 1915), anglų astronomas ir rašytojas. 1948 su ⇨ Hermannu *Bondi* ir Thomasu Goldu (g. 1920) kūrė nekintamos būsenos teoriją. 1957 su Geoffrey bei Margaret Burbidge'ais (g. 1925 ir g. 1919) ir Williamu Fowleriu įrodė, kad cheminiai elementai, sunkesni už vandenilį bei helį, per branduolines reakcijas susidaro žvaigždžių viduje. △ teigė, kad gyvybė atsiranda visatos dujų debesyse, praskrendančios kometos atnešančios ją į Žemę. Tarp jo fantastinės literatūros kūrinių yra „Juodasis debesis" (*The Black Cloud*).

Jo veikalas apie žvaigždžių evoliuciją 1955 buvo išspausdintas *Astronomijos ribose* (*Frontiers of Astronomy*). 1945–48 skaitė matematikos paskaitas Kembridžo universitete, po to tapo astronomijos profesoriumi. Nuo 1967 buvo Kembridžo teorinės astronomijos instituto direktorius. Turėjo daug mokslo tiriamojo darbo pareigų, dažnai buvo vizituojantis profesorius Anglijos ir JAV aukštosiose mokyklose, tarp jų Mančesterio universitete (nuo 1972), Universiteto koledže Kardife (nuo 1975).

Kosmosas visai nėra toli. Tai tik valandos kelias, jei automobilis galėtų važiuoti tiesiai į viršų.

Frederickas Hoyle
Laikr. *Observer, 1979*

---

holistinė medicina, populiarus terminas, reiškiantis požiūrį, pagal kurį visos alternatyvios terapijos, kurios atsižvelgia į paciento bendrą sveikatą bei gyvenimo būdą, atvirai pripažįsta ir gydo specifinius negalavimus ne kaip būseną, kurią reikia palengvinti, bet kaip gilesnės ligos simptomus.

Pirmasis oficialus ryšys tarp tradicinės ir alternatyvinės △ 1989 buvo užmegztas tarp Hammersmitho ligoninės Londone ir Bristolo vėžio ligų centro; čia tradicinė terapija ir holistinis gydymas (taigi ir vegetarinė dieta, pokalbiai bei patarimai, visiška relaksacija) buvo sujungti į viena.

holizmas (*filosofijoje*), sąvoka, reiškianti, kad visuma yra didesnė nei jos dalių suma.

Holleritthas Hermans (1860–1929), JAV išradėjas. Sukūrė mechaninę lenteles sudarančią mašiną – pirmąjį duomenų tvarkymo prietaisą.

Vadinamasis △ tabuliatorius itin pagarsėjo per 1890 gyventojų surašymą. Firma, kurią jis įkūrė (*Tabulating Machine Company*), vėliau su kitomis įkūrė IBM.

△ baigė Kolumbijos universiteto Kasybos koledžą, 1880 dirbo per JAV gyventojų surašymą ir suvokė gausios informacijos apdorojimo poreikį. 1882 tapo Masačiusetso technologijos instituto dėstytoju, čia sukūrė mašiną, skirtą surašymo duomenims skaičiuoti bei lyginti.

Holmesas Oliveris Wendelis Jaunesnysis (1841–1935), JAV teisininkas. 1902–32 buvo JAV Aukščiausiojo teismo teisėjas. Pagarsėjo kaip „didysis opozicionierius“ dėl liberalaus požiūrio ir dažno priešinimosi konservatyviems kitų teisėjų sprendimams. Jo požiūris į įstatymą buvo, ko gera, praktiškas, nesirėmė kokiais nors abstrakčiais principais; gana dažnai △ gindavo darbininkų teises. △ knyga „Paprotinė teisė“ (*The Common Law*), 1881, vis dar laikoma klasika.

holokaustas, 1933–45 Vokietijos nacistinio režimo įvykdytas apytikriai 6 milijonų žydų sunaikinimas. Juos naikino daugybėje mirties ir koncentracijos stovyklų, ypač Osvencimo, Sobiboro, Treblinkos, Maidaneko (visos Lenkijos teritorijoje), Buchenvaldo, Dachau, Zaksenhauzeno (Vokietijoje). Dar 10 milijonų žmonių mirė kalėjimuose ar buvo nužudyti. Tarp jų buvo daug ukrainiečių, lenkų, rusų – civilių ir karo belaisvių, čigonų, t. p. socialistų, homoseksualų ir kitų vad. „nenormalių“. Aukas marino badu, nepaliaujamu darbu, kankino, su jomis vykdė nežmoniškus eksperimentus. Dar milijonai žmonių nužudyti dujų kamerose, sušaudyti ar pakarti. Nacistai žudynes eufemiškai vadino žydų problemos ⇨*galutiniu sprendimu.*

Homeras, sen. graikų pasakojamųjų epinių poemų „Iliada“ ir „Odisėja“ autorius (abi kilusios iš žodinių pasakojimų). Mažai žinoma apie △, tačiau šių laikų moksliniai tyrimai teigia, kad abi poemos turėtų būti skiriamos VIII a. pr. Kr., nors „Odisėja“ yra kiek vėlesnė. Vyraujantis poemų dialektas rodo, kad △ galėjo, kaip įprasta manyti, atvykti iš graikų jonėnų gyvenvietės, pvz., iš Smyrnos ar Chios.

Epinės poemos apie to meto vertybes, visuomeninę hierarchiją bei herojinio karių luomo jausmus ir siekius (jie buvo remiami dievų arba dievai kariavo su jais) darė didelį poveikį graikų visuomenei ir kultūrai; padarė įtaką romėnų poetui Vergilijui, jo poemai „Eneida“. Renesanso metu, kai vėl imta mokytis graikų kalbos, į anglų kalbą poemą išvertė Alexanderis Popas ir Georgas Champonas. Tarp šių laikų rašytojų, kuriems įtaką padarė △, yra Jamesas Joyce'as ir Nikos Kazatzakis.

homeopatija, medicinos sistema, kuri remiasi principu, kad ligos simptomai yra dalis paties kūno gijimo proceso. Skiriamos ypač mažos tokių vaistų iš natūralių medžiagų dozės, kurių daug didesnės dozės sveikam organizmui sukelia reiškinius, panašius į gydomos ligos simptomus. Sukūrė vokiečių gydytojas Samuelis Hahnemannas (1755–1843); šiais laikais △ plačiai praktikuojama kaip alternatyvinė alopatinei medicinai, arba

įprastam gydymui; daugelis atliktų testų ir surastų vaistų (gydymo kursų) rodo jos efektyvumą.

homoseksualumas, lytinis potraukis ar pirmenybės teikimas savo lyties individui (dažniausiai kalbant apie vyrus; moterys paprastai vadinamos lesbietėmis; ⇨ *lesbianizmas*). Vyrai ir moterys, kuriuos traukia abi lytys, vadinami biseksualais. Specialistai vis dar nesutaria, ar biologiniai, ar psichologiniai faktoriai △ lemia.

Kai kurios senovės civilizacijos, ypač senovės Graikija ir Konfucijaus Kinija, △ toleravo, kitos – draudė. XII a. Europoje pederastus degindavo. Nuo to meto homoseksualai buvo persekiojami. Antrojoje XX a. pusėje homoseksualų diskriminacija sumažėjo dėl „gėjų teisių" gynėjų kampanijos. Tačiau įvairių šalių įstatymai apie △ skiriasi. Pvz., JAV dauguma valstijų draudžia △, tuo tarpu ES šalys, išskyrus Meno salą, △ tarp suaugusiųjų laiko teisėtu. Vyrai homoseksualai bijo tolesnės diskriminacijos dėl ⇨ *ŽIV* atsiradimo.

1991 Meno sala atmetė įstatymą, nelaikantį vyro homoseksualo nusikaltėliu, ir dabar yra vienintelis ES kraštas, kur △ – nusikaltimas. Danijoje 11 vyrų gėjų porų įteisino savo santuoką, vad. „registruotą partnerystę", pagal Danijos 1989 spalio mėnesio įstatymą. Jie naudojasi visomis vedusių porų teisėmis, išskyrus įvaikinimą.

Hōnenas (1133–1212), japonų budistų vienuolis; įkūrė budistinę ⇨ *Skaisčiosios žemės budizmo* mokyklą.

Hookas Robertas (1635–1703), anglų mokslininkas ir išradėjas, ⇨ *Hooko dėsnio* atradėjas. Laikomas didžiausiu to meto mechaniku. Išrado gulsčiuką, jūrų barometrą, prietaisą vėjo stiprumui matuoti. Biologijoje pradėjo vartoti ląstelės sąvoką.

△ gimė Freshvoteryje, Waito saloje, tėvas buvo dvasininkas. Nagrinėjo kūnų tamprumą, plėtojo mechaniką, optiką; padėjo patobulinti laikrodį, mikroskopą, teleskopą ir barometrą. 1663 tapo Karališkosios draugijos (*Royal Society*) nariu, vėliau iki mirties buvo jos globėjas. Greshamo koledže, Londone, △ dėstė geometriją; suprojektavo keletą pastatų (Gydytojų koledžą Londone).

Hookas Sidnėjus (1902–89), JAV filosofas. Pasižymėjo ⇨ Johno *Dewey* ir ⇨ Karlo *Markso* darbų interpretacijomis. Teigė, kad idėjos nėra teisingos ar klaidingos. Jos esančios tik vadovavimosi principas imantis veiksmų ar eksperimentų; ir Marksas buvęs tos nuomonės, kad žinojimas pirmiausia yra veikla. Todėl △ filosofiją laikė empirine mokslo šaka, panašia į visuomeninius mokslus. Jis kritikavo ⇨ Martino *Heideggerio* būties sampratą. Gimė Niujorke, 1927–69 dėstė Niujorko universitete. Garsūs darbai „Nuo Hegelio iki Markso" (*From Hegel to Marx*), 1936, ir „Būties paieškos" (*The Quest for Being*), 1961.

Hookeris Josephas Daltonas (1817–1911), anglų botanikas. Keliavo į Antarktidą, padarė daug botanikos atradimų. Jo darbai *Flora Antarctica*, 1844–47, *Genera Plantarum*, 1862–83 ir „Britų Indijos flora" (*Flora of British India*), 1875–97.

1865 △ pakeitė tėvą Williamą Jacksoną Hookerį (1785–1865) ir tapo Karališkojo botanikos sodo direktoriumi, Kew, Anglijoje.

Hooko dėsnis: tampraus kūno deformacijos yra proporcingos deformuojančios jėgos dydžiui, su sąlyga, kad neviršijama kūno tamprumo riba. Jei tamprumo riba neviršijama, tai kūnas grįš į pirmykštę padėtį, kai tik deformuojanti jėga bus pašalinta. Šį dėsnį 1676 atrado Robertas Hookas.

Pvz., jei spyruoklę ištempsime, pailginsime 2 cm, pridėję 1 N svorį, tai ji pailgės 4 cm, pridėjus 2 N svorį, ir t. t.; tačiau jei krūvis viršys spyruoklės tamprumo ribą, △ nebeveiks.

Hooperis Johnas (apie 1495–1555), anglų protestantų reformatorius ir kankinys. Jis rėmė ⇨ *Zwinglio* pažiūras, 1550 tapo Gloukasterio vyskupu; kaip eretikas sudegintas ant laužo.

hopių religija, hopių – JAV indėnų genties – tikėjimas. Jie mano esą žmonės, įpareigoti išlaikyti pusiausvyrą tarp aukščiausių ir žemiausių pasaulių. Nuodugniai apgalvotas švenčių ir ritualų ciklas, pasak △, padedąs jiems išlaikyti šių 2 pasaulių harmoniją ir taip garantuoti gyvybės žemėje tęstinumą. Žodis „hopi" reiškia „taikingi žmonės"; atrodo, kad juos itin gerbė kiti JAV indėnai dėl jų taikdariško vaidmens.

Hopkinsas Fredericksas Gowlandas (1861–1947), anglų biochemikas. Tirdamas maistą atrado pėdsakus medžiagų, kurios dabar žinomos kaip vitaminai. 1929 kartu su Christianu Eijkmanu buvo apdovanotas Nobelio fiziologijos ir medicinos premija.

Tirdamas maistą △ pastebėjo, kad iš dviejų, atrodytų, identiškų maisto rūšių tik viena tinka organizmo gyvybinėms funkcijoms. △ padarė išvadą, kad vienoje rūšyje tikriausiai yra mažos molekulinės masės medžiagų ar junginių, kurių neturi kita. Tarp tų medžiagų buvo kai kurios amino

rūšys, kurių pats kūnas negali pasigaminti. Tie kiti junginiai vėliau buvo pavadinti vitaminais.

Horas, senovės Egipto mitologijoje – Saulės dievas, Ozyrio ir Izidės sūnus. Vaizduojamas ir su sakalo galva. Faraonai teigė esą △ įsikūnijimai (inkarnacijos).

Horkheimeris Maxas (1895–1973), vokiečių visuomenės mokslų teoretikas. Nuo 1930 Frankfurto Socialinių tyrimų instituto (*Institute for Social Research*) direktorius.

Kai nacistai atėjo į valdžią, △ kartu su institutu persikėlė į Kolumbijos universitetą Niujorke, o vėliau į Kaliforniją. 1949 grįžo į Frankfurtą, 1951 tapo Frankfurto universiteto rektoriumi. Ketvirtojo dešimtmečio darbuose, kurie 1968 buvo surinkti ir pavadinti „Kritikos teorija" (*Kritishe Theorie*), 1968, △ teigia, kad tik radikalūs visuomenės teorijos ir praktikos pakitimai gali išgydyti šiuolaikinę civilizaciją. Visuomenės analizė iš dalies yra visuomeninio gyvenimo funkcija – jos sąvokos, kaip ir tai, ką ji tyrinėja, yra visuomeninės ir ekonominės raidos rezultatas – ir ji yra savavaldė. „Kritikos teorija" turi atrasti ir apibūdinti visuomeninę pažinimo prigimtį, kad galėtų išlaisvinti žmogų. Jis atmetė ⇨ *empirizmą* ir ⇨ *pozityvizmą;* tikėjo, kad technologija kelia grėsmę kultūrai ir civilizacijai, kadangi fiziniai mokslai, kuriais ji remiasi, atmeta žmogiškąsias vertybes.

△ bendradarbiavo su ⇨ Theodoru W. *Adorno'u* rengdamas „Švietimo dialektiką" (*Dialectic of Englightenment*), 1947, taip pat su ⇨ Herbertu *Marcuse'u* ir daugeliu kitų.

horoskopas (*Vakarų astrologijoje*), schema, kurioje vaizduojama Saulės, Mėnulio ir planetų padėtis Zodiako juostoje žmogaus gimimo ar kokio nors įvykio pradžios momentu. Pagal △ pranašaujama apie žmogaus charakterį, spėjama galima jo ar įvykio ateitis.

Sudarydamas horoskopą astrologas piešia apvalią diagramą, padalytą į 12 dalių, arba namų, su 12 Zodiako ženklų aplink Saulės, Mėnulio ir planetų perimetrus taip, kaip jie buvo išsidėstę pagal to žmogaus gimimo laiką ir vietą. Manoma, kad šie dangaus kūnai atskleidžia įvairius charakterio bruožus bei įtakas; sekdamas jų padėtį ir tarpusavio ryšius astrologas gali nuspėti individo asmenybę ir pagrindinius karjeros bruožus. Dar ⇨ Michelis *Gauguelinas.*

Hounsfieldas Godrey (g. 1919), britų inžinierius, tomografijos pradininkas taikant kompiuterinę techniką rengtenu šviečiant kūną. 1979 kartu su JAV fiziku Allanu Cormacku (g. 1924) apdovanotas Nobelio fiziologijos ir medicinos premija.

Howardas Ebenezeris (1850–1928), anglų architektas ir ⇨ *miesto-sodo* idėjos pradininkas. Ją išdėstė knygoje „Rytdiena: taikingas kelias į realias reformas" (*Tomorrow: a Peaceful Path to Real Reform*)*;* pakartotiniame 1902 leidime pavadinta „Rytdienos miestai-sodai" (*Garden Cities of Tomorrow*).

Paveikstas ⇨ Walto Whitmano *Emersono,* o labiausiai Edwardo Bellamio utopinio romano „Žvelgiant atgal" (*Looking Bacward*) △ siekė sustabdyti nereguliuojamą pramonės miestų augimą ir paversti juos miestais-sodais. Juose prie kiekvieno namo turįs būti nuosavas žemės sklypas; žemė naudojama zonomis: paslaugų firmos centre, gamyklos – miesto pakraštyje; visas miestas apsuptas vad. žaliąja juosta.

Howardas Johnas (1726–90), anglų filantropas. Jo darbą dėl kalinimo sąlygų pagerinimo tęsią ***Howardo bausmių reformos lyga.***

Po paskyrimo Bedforširo šerifu (1773) △ aplankė Anglijos kalėjimus; to paseka – Parlamento 1774 priimti 2 įstatymai. Pagal pirmąjį, kalėjimo sargais galėjo būti tik apmokami karininkai; antrasis nustatė minimalius švaros reikalavimus. Aplankęs Europą 1775 knygoje „Kalėjimų padėtis Anglijoje ir Welse ir atsiliepimas apie kai kuriuos užsienio kalėjimus" (*State of the Prisons in England and Wales, with an account of some Foreign Prisons*), 1777, jis paskelbė savo pastebėjimus. Mirė nuo dėmėtosios šiltinės lankydamas Rusijos Chersono ir Krymo karo ligonines.

Howe'as Samuelis Gridley (1801–76), JAV švietimo reformatorius. Artimas Horace'o Manno ir ⇨ Dorotėjos *Dix* bendražygis; varė kampaniją siekdamas išplėsti liaudies švietimą ir pagerinti psichinių ligonių sąlygas. 1865–74 buvo Masačiusetso valstijos labdaringų darbų tarybos pirmininkas.

Gimė Bostone, studijavo Brauno universitete; 1824 Harvardo universitete įgijo medicinos daktaro laipsnį. Kaip graikų šalininkas 7 metus praleido Graikijoje per Nepriklausomybės karą (1821–29). Būdamas Bostono aklųjų mokyklos direktorius, 1831 sukūrė naujoviškų mokymo metodų, kurie plačiai paplito.

Hsun Tzu (300–230 pr. Kr.), kinų filosofas, skeptikas ir racionalistas. Teigė, kad žmogaus prigimtis iš esmės yra ydinga, kad ją priversti elgtis moraliai gali tik įstatymai ir bausmės.

Hubbardas L(afaytte) Ronaldas (1911–1986), XX a. ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių JAV fantastinės literatūros rašytojas. 1954 įkūrė ⇨ *scientologiją.*

Nors vėliau stengėsi tapti karo didvyriu, dėl kompetencijos stokos buvo pašalintas iš vadovaujančių karinio jūrų laivyno pareigų.

Hubble'io dėsnis teigia, kad galaktikų greitis yra tiesiog proporcingas jų nuotoliui nuo stebėtojo, kad visata plečiasi. Dėsnis paskelbtas 1929. Hubble'as nustatė, kad galaktikos juda greičiais, kurie didėja proporcingai jų nuotoliui. Habble'io dėsniu nustatytas proporcingumo daugiklis yra žinomas kaip *Hubble'io konstanta.*

Hublle'is Edwinas Powellas (1889–1953), JAV astronomas. Atrado, kad yra kitų galaktikų, jas suklasifikavo. Jo teorija, kad Visata plečiasi, yra visų priimta.

Maunt Wilsono observatorijoje 1923 atrado cefeides Andromedos galaktikos pakraščiuose ir įrodė, kad pati galaktika yra labai toli nuo mūsų Paukščių tako galaktikos. 1925 tirdamas galaktinius ūkus nustatė, kad galaktikų yra spiralinių, elipsinių, netaisyklingų, pagal tai jas suklasifikavo. 1929 jis paskelbė ⇨ *Hublle'io dėsnį,* kad galaktikų greitis yra tiesiog proporcingas jų nuotoliui nuo stebėtojo.

hubris, sen. graikų sąvoka nusižengimui, dažnai smurtiniam, įvardyti. Sen. graikų tragedijose buvo tikima, kad △ įžeidžia dievus ir užtraukia bausmę.

hugenotai, XVI a. prancūzų protestantai, dažniausiai evangelikai reformatai. Nors karalių Pranciškaus I ir Henriko II valdymo metais buvo itin persekiojami, △ atlaikė tiek bandymą juos išnaikinti per 1572 rugpjūčio 24 šv. Baltramiejaus skerdynes, tiek religinius karus per tolesnius 30 metų. 1598 Henrikas IV (buvęs hugenotas) Nanto ediktu palengvino jų padėtį. Liudvikas XIV 1685 atšaukė šį ediktą, bandė jėga juos atversti į katalikybę, dėl to 400 000 jų emigravo.

Kai kurie didikai dėl politinių priežasčių tapo △ ir sukėlė 1592–98 pilietinį karą. △ neteko karinės galios po La Rochelle sukilimo (1627–29), tačiau juos toleravo aukštieji pareigūnai (net kardinolai Rišeljė ir Mazarinis). Dėl Liudviko XIV provokacinių veiksmų dalis △ išvyko iš Prancūzijos; 40 000 jų įsikūrė Anglijoje, tarp jų palikuonių yra aktorius Davidas Garrickas bei tekstilės fabrikantas Samuelis Courtauldas. Dalis △ iš Prancūzijos nuvyko į Š. Ameriką, ten įkūrė naujų miestų. Tiktai 1802 Hugenotų bažnyčia Prancūzijoje atgavo teises.

Hugginsas Williamas (1824–1910), britų astronomas. 1856 pastatydino privačią observatoriją Tulse Hille, Londone, čia pradėjo mokslinius spektrinės analizės tyrimus – tai buvo astrofizikos pradžia.

Hughes Charlesas Evansas (1862–1948), JAV teisininkas ir valstybės veikėjas. 1910 prezidentas Taftas paskyrė JAV Aukščiausiojo Teismo nariu. 1916 atsistatydino, nuo Respublikonų partijos iškėlė savo kandidatūrą per prezidento rinkimus ir vos nelaimėjo prieš Wilsoną. 1921–25 prezidentaujant Hardingui △ buvo valstybės sekretorius. 1930–41 dirbo Hooverio administracijoje Aukščiausiojo teismo vyriausiuoju teisėju, pirmininkavo teismui, kai šis konstituciškai tyrė F. D. Rooswelt'o ⇨ *Naujojo kurso* (*New Deal*) įstatymą.

Gimė Glens Folse, Niujorko valstijoje. 1884 Kolumbijos universitete įgijo teisės daktaro laipsnį. 1891–93 to universiteto Teisės fakulteto dėstytojas. 1905 vadovavo valstybiniam Komunalinių įstaigų darbuotojų tardymui. 1906–10 buvo Niujorko gubernatorius, 1941 atsistatydino iš Aukščiausiojo teismo vyriausiojo teisėjo pareigų.

Huitcilopočtlis, aukščiausias sen. actekų dievas. Kiekvienais metais actekai aukodavo jam tūkstančius žmonių, ypač per didžiąją Vėliavų iškėlimo šventę, kai pagerbdavo jį – karo ir drąsos dievą – ir jo aukščiausiąją galią.

△ buvo Tenochtitlano miesto globėjas. Nuožmus ir karingas dievas, pasak legendų, nužudęs 400 savo brolių ir seserų. Dažnai vaizduojamas kaip milžiniškas erelis.

Huizinga Johanas (1872–1945), olandų istorikas ir – jo gyvenimo metu – populiarus rašytojas bei žymus intelektualas. Bene labiausiai išgarsėjo darbu „Viduramžių ruduo“ (*The Waning of the Middle Ages,* 1919; liet. 1996), kuriame parodė XIV ir XV a. Burgundijos kultūros smukimą.

△ mėgstamos temos svyravo nuo klasikinės indų dramos ir Rytų kultūros istorijos iki Vakarų istorijos nuo XII a. iki jo gyvenimo metų. Jo eklektiškumą puikiai atskleidžia *Homo Ludens,* 1938, – klasikinis kultūros kaip pjesės tyrinėjimo pavyzdys. Jo „Olandų civilizacija XVII a.“ (*Dutch Civilization in the Seventeenth Century*), 1933, yra svarus indėlis į Olandijos istoriją, lygiai kaip ir Erazmo biografija (*Erasmus,* 1924); daugelis △ laiko jo įpėdiniu.

△ mokėsi Groningeno, trumpai Leipcigo universitete. 1905, prieš tapdamas Groningeno universiteto istorijos profesoriumi, dėstė indų literatūrą Amsterdamo universitete. Nuo 1915 buvo Londono universiteto bendrosios istorijos profesorius. 1933 tapo Leideno universiteto rektoriumi.

Huygensas Christiaanas (1629–95), olandų matematikas, fizikas ir astronomas. Pateikė šviesos bangų teoriją, sukonstravo laikrodį su švytuokle, atrado poliarizaciją, išaiškino Saturno žiedų kilmę.

humanizmas, tikėjimas, kad žmonių prigimtis yra reikšmingesnė, negu religinės ar transcendentinės vertybės. △ kaip kultūros ir literatūros sąjūdis ypač paplito XVI a. Europoje kartu su Renesansu, t. p. žavėjimusi klasikine graikų ir romėnų literatūra bei menu, didėjančia individo svarba ir visapusiško vyriškio, galinčio būti ir valstybės veikėju, ir poetu, ir mokslininku, ir kariu, idealu. Anglas seras Philipas Sidney – būdingas Renesanso △ asmenybės pavyzdys.

Renesanso △ ištakos siekia XIII–XIV a. Italijos universitetų literatūros studijas, ypač daugelio sen. graikų literatūros tekstų atradimą iš naujo.

Hume'as Davidas (1711–76), škotų filosofas, kurio „Traktatas apie žmogaus prigimtį", 1739–40, buvo britų *empirizmo* ištaka. Jis skrupulingai ištyrė mūsų mąstymo būdą ir padarė išvadą, kad mąstymas labiau remiasi įpročiu nei protu. Todėl jis ne tik tvirtino, kad spekuliatyvinė metafizika yra negalima, bet ir skeptiškai vertino protą, priežastingumą, būtinybę, tapatybę ir save.

Godumas – pramonės varomoji jėga.

Davidas Hume
„Apie pilietinę laisvę" (*Of Civil Liberty*)

Hume'as Tomas Ernestas (1881–1917), britų filosofas, kritikas ir poetas; žuvo per Pirmąjį pasaulinį karą. Jo „Apmąstymai" (*Speculations*), 1924, turėjo įtakos ⇨ T. S. *Eliotui,* o jo nors ir negausi poezija įkvėpė ⇨ *imažistus.*

humoralinė teorija (*med.*) ⇨ *skysčių teorija.*

Huseinas (627–680), antrasis pranašo Mahometo vaikaitis. Buvo Ali bin Abu Tolibo ir Mahometo dukters Fatimos sūnus. △ buvo nužudytas Karbaloje (dabar Irakas); jo mirties metines kasmet pažymi musulmonai šiitai. Per △ ir jo brolį Hasaną Mahometo palikuonys atseka savo kilmę.

husitai, ⇨ Jano *Husso* pasekėjai. △ priešinosi vokiečių ir popiežiaus valdžiai Bohemijoje; nuo 1419 sėkmingai kariavo su Šventąja Romos imperija, tačiau 1437 katalikybė buvo atkurta.

Husas Janas (apie 1373–1415), Bohemijos katalikų bažnyčios reformatorius. Nuo 1402 buvo Prahos universiteto rektorius. 1410 atskirtas nuo Bažnyčios dėl Bažnyčios įžeidimo. 1414 iškviestas į Konstanco bažnyčios susirinkimą, paskelbtas eretiku ir sudegintas ant laužo. △ gynė Johną Wycliffe'ą, anglų reformatorių; nepripažino popiežiaus valdžios. Jo pasekėjai vadinami ⇨ *husitais.*

Husserlis Edmundas (Gustavas Albrechtas) (1859–1938), vokiečių filosofas, laikomas ⇨ *fenomenologijos* – mokslo, tiriančio mentalines struktūras kaip intencionalius sąmonės aktus, pradininkas. Jo ankstyvoji fenomenologija artima lingvistinei filosofijai, nes jis tyrinėjo prasmę bei kaip žmogus supranta žodžius. Jo pagrindiniai darbai: *Loginiai tyrinėjimai,* 1900, *Fenomenologijos filosofija,* 1913, ir *Europos mokslų krizė,* 1936.

△ vylėsi, kad fenomenologija taps mokslų mokslu. Padarė didelę įtaką ⇨ M. *Heidegeriui,* per A. Schützo darbus paveikė sociologiją.

Hutchinson Anne Marbury (1591–1643), Amerikos kolonijinių laikų religijos vadovė. 1634 ji ir jos šeima sekdami ⇨ Johnu *Cottonu* persikėlė į Masačiūsetso įlankos koloniją. Skelbė ypatingą teologiją, kurioje pabrėžiamas tikėjimo vaidmuo; sulaukė daugelio pasekėjų. Kolonijos vadovai, tarp jų ir Cottonas, pajuto grėsmę ir △ 1637 atskyrė nuo bažnyčios bei ištrėmė. Kai ji su šeima įsikūrė Long Ailende, buvo indėnų išžudyti.

△ gimė Anglijoje; pasižymėjo intelektu, buvo stipri asmenybė.

Huterių brolija, krikščionių grupė; kitaip ⇨ *menonitai.*

Huttonas Jamesas (1726–1797), škotų geologas, britų vadinamas *geologijos įkūrėju.* Suformulavo △ *uniformitarizmą.* 1785 sukūrė teoriją apie vulkaninės kilmės uolieną.

Jo „Žemės teorija" (*Theory of the Earth*), 1788, teigė, kad Žemė nepaprastai sena. Uniformitarizmas siūlo praeities įvykius aiškinti taip pat kaip ir nūdienius. Pvz., upės tėkmė, paliekanti tokį pat smėlio nusėdimo raštą kaip ir prieš milijonus metų, matomą sen. smiltainyje.

Huxley Andrew (g. 1917), anglų fiziologas, kartu su Alanu Hodgkinu ir Johnu Ecclesu apdovanotas Nobelio fiziologijos ir medicinos premija už

nervų impulsų tyrimą ir atradimą, kaip juos perduodant naudojami jonų mechanizmai.

Huxley Thomas Henry (1825–95), anglų mokslininkas ir humanistas. Po Charleso Darwino „Rūšių kilmės" (*On the Origin of Species*), 1859, paskelbimo △ pagarsėjo kaip Darwino pasekėjas ir daugelį metų buvo aktyvus evoliucijos šalininkas. 1869 sudarė naują žodį „agnostinis" – norėjo išreikšti savo religinį požiūrį. Jo anūkai yra Aldousas, Andrew ir Julianas.

△ parašė „Žmogaus vieta gamtoje" (*Man's Place in Nature*), 1863, keletą fiziologijos vadovėlių ir daugybę mokslinių straipsnių. Jo vėlesnės knygos, tokios kaip „Nebažnytiniai pamokymai" (*Lay sermons*), 1870, „Mokslas ir kultūra" (*Science and Culture*), 1881 ir „Evoliucija ir etika" (*Evolution and Ethica*), 1893, yra mokslinio humanizmo pavyzdys.

Kvailiui logiška išvada yra lyg kaliausė, o protingam – lyg švyturys.

Thomas Henry Huxley

Mokslas ir kultūra, „Apie hipotezę, kad gyvūnai yra nesąmoningi" (*On the Hypothesis that Animal are Automatic*)

I

įasmeninimas, metaforos rūšis ⇨ *personifikacija.*

iblis, musulmoniškas ⇨ *velnio* vardas.

Ibn'Arabi Abu Bakr Muhammad bin Ali Muhyi al Din (1165–1240), arabų mistikas ir mokytojas. Gimė Andalūzijoje, gyveno ir mirė Damaske. Jam meilė buvo svarbesnė nei pažinimas, tačiau tokią teoriją atmetė musulmonų Korano žinovai. △ vidinį pamaldumą siejo su analitiniu protu, tapo proto ir tikėjimo vienybės pavyzdžiu. Parašė apie 400 knygų ir traktatų, tarp jų garsiąsias „Makkano vizijas“ (*The Makkan Inspirations*).

Ibn Hanbalas Ahmadas (780–855), paskutinės iš 4 pagrindinių sunitų islamo teisės mokyklų įkūrėjas. Ypač garsėjo žiniomis apie pranašo Mahometo gyvenimą ir mokymą. Surinko daug tokių padavimų ir pasakojimų (*chadis*).

Gimė Bagdade, imamas Shafi'i buvo jo mokytojas. Jo pagrindinis darbas „Tikri“ (*The Reliable*) turėjo 30 000 chadžių. Tarp jo mokinių buvo Ismail al-Bukhari ir Muslin Ibn Daud. Šiuolaikiniai ⇨ *vahabitai* tvirtai laikosi jo mokymo.

Ibn Sina, arabiškas ⇨ *Avicennos*, mokslininko ir vertėjo, vardas.

id, pagal Freudo psichologiją, tai galybė motyvuotų ar instinktyvių psichinės būsenos išraiškos formų, kurių veiklą dažnai valdo specifinių poreikių būsenos, kurias Freudas pavadino „tai“ / „triebe“, arba instinktyviais impulsais. △ laikomas nesąmoningu psichikos elementu, kuris, sakoma, nesutariąs su ⇨ *ego* (aš) ir ⇨ *superego*.

idealizmas (*filosofijoje*), teorija, kad išorinis pasaulis yra iš esmės nematerialus, kad jis sąmonės atspindys.

Aš esu idealistas. Aš nežinau, kur einu, bet aš jau kelyje.

idealizmas
Karlas Augustas Sandburgas (1878–1967), JAV poetas
Incidentals

---

idėja (*filosofijoje*), daug reikšmių turintis terminas; šių laikų filosofai labiau mėgsta kalbėti konkrečiau: *prasmės charakteristika, įvaizdis* ir sąvoka. Įgimta △ nėra sąvoka, gauta iš patirties. Platono *idėjos* (t. p. vadinamos ⇨ *formomis*) buvo nemateriali, protu suvokiama dvasinė esmė, objektyvi realybė, atskiras idealų pasaulis. Vėlesnėje graikų ir viduramžių filosofijoje △ buvo dieviškoji mintis, ideali forma. Nuo XVII a. △ beveik visada susijusi su protu. Immanueliui Kantui △ reiškė kažką, ko negalima patirti. H. Hegeliui ši sąvoka tarsi „bendrasis modelis“ ar „visuotinis tikslas“ visatoje.

Vienas iš didžiausių skausmų, kurį patiria žmogiškoji prigimtis, yra naujos idėjos kančios.

idėja
Walteris Bagehotas (1826–77),
britų rašytojas ir ekonomistas
Physics and Politics

---

idėjų istorija, mokslo šaka, kuri tyrinėja idėjų ir teorijų istoriją bei raidą, jų kilmę ir įtaką. Idėjų istorikas siekia suvokti jų reikšmę iš pradžių ir vėliau.

identiškumas, *tapatumas* (*filosofijoje*), asmens tapatybė, išliekanti, nors kūnas, asmenybė, protiniai sugebėjimai, atmintis kinta. Psichologijoje △ – savęs suvokimas bei išlikimas, ypač kaip individo, kuris skiriasi nuo kitų, bet kartu yra jų veikiamas ir pats juos veikia.

ideologija, idėjų, tikėjimo ir nuomonių apie žmonių ir visuomenės prigimtį sistema, pateikianti teoriją, kaip žmonės turėtų gyventi, kaip visuomenė yra ar turėtų būti organizuota. Tautos ideologija paprastai atsispindi politinėje sistemoje, kurią ji sukuria.

„I Dzin“, ***Permainų knyga,*** senovės kiniečių būrimo knyga. Turi 64 heksagramas arba 6 eilučių išdėstymą. Eilutės gali būti *pilnos* ir *nepilnos* (jan ir in); jos nustatomos metant kraujažolės stiebelius arba monetas. Žmogus prieš mesdamas suformuluoja klausimą, knyga aiškina iškritusių heksagramų reikšmę.

Manoma kad △ atsirado II tūkstantmetyje prieš Kr. Ją komentavo Konfucijus ir vėlesni filosofai. △ yra ikidaosistinė dėl to, kad nenaudojama ateičiai spėti; klausiantysis gali sužinoti tik apie įgimtas galimybes ir pasąmonėje slypinčius polinkius.

Yersinas Alexandre'as Emile'is Jeanas (1863–1943), šveicarų bakteriologas. 1894 Honkonge atrado buboninio maro bacilą ir sukūrė serumą nuo jos.

Ten jie jį rado
Išsipūtusį kaip rupūžė, netoli Ievos ausies.

Ieva
Johnas Miltonas (1608–1674), anglų poetas
„Prarastasis rojus". *1.799* (*Paradise Lost*)

Ieva, pagal Senąjį Testamentą – pirmoji moteris, ⇨ *Adomo* žmona. Ją velnias, pasivertęs žalčiu, sugundęs suvalgyti vaisių nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio, o vėliau ji sugundžiusi tai padaryti ir Adomą. Dėl to Dievas išvaręs juos iš Rojaus.

Biblijoje yra du sutvėrimo mito variantai: viename Ieva sutveriama kartu su Adomu, kitame – iš šio šonkaulio. Pasak hebrajų raštų – midrašų – pirmoji moteris buvusi ⇨ *Lilita* (jo dukros tapusios Ievos sūnų Kaino ir Abelio žmonomis).

Igdrasilis, pagal skandinavų mitologiją, pasaulio medis, šventasis uosis, jungiantis rojų ir pragarą. △ amžinai žaliuoja, jį prižiūri nornos – praeities, dabarties ir ateities deivės.

△ turi tris šaknis, po kiekviena yra šaltinis. Po viena šaknimi yra Nifelheimas – mirusiųjų karalystė; po kita – Jotunheimas, kuriame gyvena milžinai; trečioji šaknis – prie Asgardo – dievų namų. Prie nornų šulinio, esančio prie trečiosios šaknies, dievai nuolat renkasi pasitarti. Šiame medyje gyvena ir minta daug įvairių gyvūnų.

įgimtas supratimas (*filosofijoje*), bendras supratimas, atsirandantis *pirma, anksčiau nei patirtis.* Tai senovinis terminas, kurį XX a. atgaivino lingvistai, ypač amerikietis ⇨ Noamas *Chomsky'is,* tvirtinantis, kad visi turime įgimtą polinkį išmokti ir naudoti tam tikras gramatines struktūras.

įgytoji savybė, gyvos būtybės fizinis bruožas, paprastai išsivystantis per individo gyvenimą, jei juo nuolat naudojamasi, ir nunykstantis, jei nesinaudojama, pvz., padidėję sunkumų kilnotojo raumenys.

Prancūzų gamtininko ⇨ Jeano Baptiste'o *Lamarcko* evoliucijos teorija tvirtina, kad įgytas savybes iš tėvų paveldi palikuonys. Šių laikų evoliucijos teorija nepripažįsta tokių savybių paveldimomis, nes nesama patikimų mokslinių įrodymų ir nežinoma jokio mechanizmo, kad fiziniai pakitimai galėtų pakeisti genetinę prigimtį. Dar ⇨ *pagrindinė dogma.*

Ignotas Antiochietis, *šv. Ignotas Antiochietis* gyveno I–II m. e. a. Krikščionis kankinys. Pagal pasakojimus, šv. Jono mokinys. Buvo Antiochijos vyskupas. Romoje atiduotas laukiniams žvėrims sudraskyti. Parašė 7 laiškus, dabar jie – svarbūs ankstyvosios Krikščionių bažnyčios dokumentai. Šv. Ignoto diena – vasario 1.

Ijona, Vidinių Hebridų sala; jos plotas 850 hektarų. Vienas iš ankstyvosios krikščionybės centrų; 563 šv. ⇨ *Kolumba* joje įkūrė vienuolyną. Vėliau △ tapo airių, škotų ir norvegų karalių laidojimo vieta. Yra XIII a. vienuolynas.

Ikaras, pagal sen. graikų legendą ⇨ *Dedalo* sūnus, kartu su tėvu pabėgęs iš Kretos labirinto, kai jie iš plunksnų pasidarė sparnus ir suklijavo juos vašku. △ pakilo per arti saulės, vaškas ištirpo, △ nukrito ir užsimušė.

ikisokratinė filosofija, sen. Graikijos kosmologų, kurių dauguma gyveno anksčiau už Sokratą (469–399 pr. Kr.), idėjos. Ikisokratikais vadinami daugelis filosofų nuo ⇨ *Talio* (VI a. pr. Kr. pradžia) iki ⇨ *Demokrito* (V a. pr. Kr. pabaiga). Šią mokyklą jungia panašus požiūris ir tiriamų problemų ratas, o ne kokia nors chronologinė riba. Skirtingai negu Sokratas ir ⇨ *sofistai,* kurie labiausiai domėjosi etika ir politika, ikisokratikai daugiausia tyrė visuotinius dėsnius, aiškinančius Visatą, jos kilmę ir mūsų laukiantį likimą.

Kiti ikisokratikai – Pitagoras, Ksenofanas Kolofonietis, Parmenidas, Zenonas Elėjietis, Anaksimandras, Empedoklis, Herakleitas, Diogenas Apolonietis ir Protagoras. Yra išlikę tik trumpų ikisokratikų darbų fragmentų.

įkyrioji būsena, nuolat kankinanti mintis, emocija ar impulsas; tą mintį pacientas dažnai pripažįsta beprasmiška, bet jį tai vis tiek slegia. Tai gali būti mintis apie likimą arba mirtį, nuolatinės gyventi trukdančios abejonės (pvz., ligonis bijo, kad neišjungė dujų ir daug kartų tikrina) arba impulsai, verčiantys nuolat kartoti tuos pačius veiksmus (pvz., plautis rankas). Įkyriosios priverstinės ⇨ *neurozės* atveju tokie impulsai verčia pacientą

Ievos hipotezė ir afrikietiška žmogaus kilmė?

Dauguma paleoantropologų pripažįsta, kad per paskutinįjį milijoną metų gyveno dvi žmogaus rūšys – *Homo erectus*, dabar išnykusi, ir *Homo sapiens*, kuri apima ir dabartinį, arba modernųjį, žmogų. Apskritai dažniausiai jie mano, kad *H. erectus* buvo *H. sapiens* protėvis. Kaip vyko šis perėjimas?

Daugiaregioninis modelis

Yra du skirtingi požiūriai. Pasak daugiaregioninio modelio, žmogus iš *H. erectus* kilo *H. sapiens* zonoje, kuriai maždaug prieš 700 000 metų priklausė Afrika, Kinija, Java (Indonezija) ir galbūt Europa. *H. erectus* pasklido po Senąjį pasaulį ir davė pradžią tiems regioniniams nevienodumams, kurie lėmė dabartinius „rasinius" skirtumus. Palikuonys ypatingus tam tikro regiono bruožus išlaikė iki šių dienų.

Pvz., Kinijos *H. erectus* tipai turi tokius pat plokščius veidus su išsikišusiais skruostikauliais kaip ir dabarties gyventojai. *H. erectus* iš Javos veidai su tvirtais skruostikauliais ir ištįsusia galvos forma, būdinga šių laikų Australijos aborigenams. Iki šiol Europoje nerasta jokių aiškių *H. erectus* liekanų. Čia suakmenėjusios iškasenos nėra tokios senos kaip Afrikoje ar R. Azijoje, nors neseniai Gruzijoje rastas senesnis kaip milijono metų galbūt *H. erectus* žandikaulis. Vis dėlto, pasak daugiaregionino modelio, europietiškas *H. erectus* irgi buvęs ir išsivystęs į primityvią *H. sapiens* formą. Evoliucija sukūrusi ir neandertaliečius – šių laikų europiečių protėvius. Šios europietiškos kilmės linijos tęstinumą rodę tokie bruožai, kaip atsikišusios nosys ir vidurinės veido dalys.

Daugiaregioninį modelį pirmasis smulkiai aprašė vokiečių paleoantropologas Franzas Weidenreichas. Toliau jį tobulino amerikietis Carletonas Coonas, kuris manė, kad regioninės kilmės linijos yra genetiškai atskiros. Milfordas Wolpoffas (JAV) ir Alanas Thorne (Australija) iš naujo pabrėžė genų tėkmės tarp regioninių linijų svarbą. Jie mano, kad *H. erectus* formų ir jų įvairių regionų palikuonių raida nesiribojo nei laiku, nei vieta, ir kad šias įvairias formas reiktų laikyti tik vienos rūšies – *H. sapiens* atstovais.

Rojaus sodai

Pasak priešingo požiūrio, *H. sapiens* kilmė ribota laiko ir vietos požiūriu. Tai sena mintis. XX a. pradžios tyrinėtojai Marcelinas Boule (Prancūzija) ir Arthuras Keithas (JK) manė, kad *H. sapiens* kilęs labai seniai ir kad jis vystėsi lygiagrečiai su *H. erectus* ir neandertaliečiais. Tačiau dauguma iš suakmenėjusių iškasenų, kuriomis jie rėmėsi, buvo įvertintos iš naujo, ir dabar tik nedaugelis tyrinėtojų remia jų mintį apie labai seną bei atskirą dabartinio *H. sapiens* kilmę.

Dabartiniai šio požiūrio šalininkai remia neseną ir ribotą šiuolaikinio *H. sapiens* kilmės hipotezę. JAV antropologas Williamas Howellsas 1976 ją pavadino „Rojaus sodo" arba „Nojaus laivo" modeliu, nes, pasak jo, visa šių laikų žmonių įvairovė atsiradusi iš vieno centro. Howellsas tiksliai nenustatė kilmės centro, tačiau nuo 1976 vykstantys tyrimai rodo, kad atsirandant dabartiniam žmogui ypač svarbi buvo Afrika. Dėl to modelis „Iš Afrikos" skelbia, kad *H. erectus* išsivystė į dabartinį *H. sapiens* Afrikoje maždaug prieš 100–150 tūkstančių metų. Pirmųjų dabartinių žmonių Afrikos kamieno dalis iš šio žemyno pasklidusi į gretimus regionus ir galų gale pasiekė Australiją, Europą bei abi Amerikas (atitinkamai maždaug prieš 45, 40, 15 tūkstančių metų). Regioniniai („rasiniai") skirtumai atsiradę tik plitimo metu ir po jo, taigi *H. erectus* ir dabartiniai tų regionų gyventojai neturį regioninių bruožų tęstinumo.

Kaip ir daugiaregioninis modelis, šis požiūris sutinka, kad iš *H. erectus* išsivystė naujos žmonių formos regionuose už Afrikos ribų, tačiau įrodinėjama, jog tos neafrikietiškos linijos išnyko ir nevirto dabartiniu žmogumi. Kai kurios, pvz., neandartaliečiai, buvo išstumti, juos pakeitė dabartinis žmogus.

...ir Afrikos Ieva?

1987 tiriant dabartinių žmonių genetinę medžiagą, vadinamąją mitochondrinę DNR (mt DNR), buvo rekonstruota hipotetinė moteriška visos šių laikų žmonijos pramotė. Manoma, kad ši „Ieva" gyvenusi Afrikoje apytikriai prieš 20 000 metų. Paskutiniųjų metų ekspertizės sukėlė abejonių dėl šios hipotezės, tačiau modelį „Iš Afrikos" parėmė genetiniai branduoliniai DNR tyrimai, rodantys palyginti neseną šių dienų *H. sapiens* afrikietišką kilmę.

Atrodo, kad pastarųjų 50 000 metų suakmenėjusių iškasenų tyrimai taip pat parodė, kad daugelis žmogaus skeleto „rasinių" savybių atsirado tik per paskutinius 30 000 metų. Tai atitinka modelį „Iš Afrikos", o ne milijono metų laikotarpį, kaip galima buvo tikėtis pagal daugiaregioninio modelio hipotezę.

Chrisas Stringeris

nenoromis atlikti ritualus ar apeigas, nors tai būna beprasmiška ir nemalonu.

ikona, Stačiatikių ir kitų Rytų krikščionių bažnyčių Jėzaus, Marijos, angelo ar šventojo paveikslas, bareljefas, mozaika. Paprastai △ buvo tapomos ant medžio. Nuo XVII a. Rusijoje atsirado △, padengtų auksu arba sidabru, kai matomi tik veidai ir rankos (kartais tokios △ dar puošiamos tikinčiųjų paaukotais brangakmeniais); metalas turėjo padėti △ ilgiau išsaugoti.

Ikonas laikė šventomis, nes, pasak dogmų, Dievas matomas per Kristų. Jas pradėjo piešti Bizantijos imperijos laikais, tačiau VIII ir IX a. daugelį △ sunaikino ⇨ *ikonoklastai.* Bizantiška tapybos maniera Viduržemio jūros regione ir Rusijoje vyravo iki XII a., kai susikūrė rusų, graikų ir kitų tautų △ tapybos mokyklos. Andrejus Rubliovas (apie 1365–1430) – garsus rusų △ tapytojas.

ikonografija, iš anksto nustatytos šv. objektų vaizdavimo dailės kūrinyje taisyklės; tokius kūrinius tirianti dailėtyros šaka. △ padeda nustatyti kūrinio turinį (pvz., šventasis, laikantis raktus, yra šv. Petras) ir suteikti jam istorinį foną. △ pradininku laikomas ⇨ Erwinas *Panofskis.*

ikonoklastas, pažodžiui, žmogus – šventųjų paveikslų priešas; priešiškumas iš pradžių atsirado dėl antrojo Dievo įsakymo – negarbinti *kitų dievų ir stabų.* Dėl islamo ir judaizmo įtakos △ judėjimas, reikalaujantis sunaikinti religinius stabus, išplito Bizantijoje; jį 730 parėmė imperatorius Leonas III. Pradėta žiauriai persekioti ikonų tapytojus ir garbintojus, tai truko iki 843, kai ikonoklazmas paskelbtas erezija.

△ vadinami ir tie, kurie buvo prieš šv. paveikslus Katalikų bažnyčioje per reformaciją. Perkeltine prasme △ – asmuo, veikiantis prieš nusistovėjusius idealus ar principus.

ikonologija, smulkesnė ⇨ *ikonografijos* šaka, analizuojanti tapybos motyvų ir simbolių prasmę pagal jų pradinę idėją. Šio požiūrio į dailės istoriją pradininkas buvo ⇨ Erwinas *Panofskys.*

ikonostasas, pertvara, skirianti Rytų krikščionių bažnyčios, ypač stačiatikių cerkvės, altorių nuo visos vidaus erdvės. Ją paprastai puošia didelės Kristaus, Dievo motinos Marijos, Jono Krikštytojo bei šventųjų ikonos. △ viršuje dažniau būna eilutė mažesnių ikonų, vaizduojančių svarbiausias bažnytines šventes.

Aš nedrįstu keisti šių dalykų tvarkos; jie atkeliauja iš aukštybių.

įkvėpimas

Alfredas Austinas (1835–1913), anglų poetas (dėl kaltinimo, kad rašo gramatiškai netaisyklingus eilėraščius).

įkvėpimas, dvasinė įtaka, kuri įgalina asmenį mąstyti, kalbėti ar veikti viršijant įprastas žmogaus galimybes. △ siejasi su įvairia religine patirtimi, pvz., su *„dvasios"* buvimu ar tik jos dvelktelėjimu, kurie padėjo įkvėpimui atsirasti. Dažnai tikima, kad šv. raštai yra Dievo įkvėpti, nors tai įvairiai traktuojama. Musulmonai tiki, kad ⇨ *Koranas* pažodžiui buvo padiktuotas Dievo per pranašą ⇨ *Mahometą.* Krikščionys nesutaria dėl Šventojo Rašto – vieni tiki, kad jis – Dievo įkvėpti žodžiai, kiti vertina ir rašiusiųjų sugebėjimus, kartu pažymi ir Dievo įtaką.

Bedirbant atsiranda įkvėpimas, net jei jo nebuvo iš pradžių.

įkvėpimas

Igoris Stravinsky'is (1882–1971), rusų kompozitorius „Mano gyvenimo kronika" (*Chronicles of My Life*)

---

iliuzija, apskritai – apsirikimas, apsigavimas ar neteisingas suvokimas. △ kaip ir ⇨ *regimybė* paprastai itin skiriasi nuo tikrovės. △ sąvoką dažnai vartoja percepsijos filosofija bei epistemologija. Tik pasitikėdami kai kuria turima patirtimi galime kitokioje patirtyje įžiūrėti △; △ dar nereiškia, kad viskas yra iliuziška.

Illich Ivanas (g. 1926), radikalusis JAV filosofas ir veikėjas. Gimė Austrijoje. Šių laikų ekonomikos, ypač trečiojo pasaulio raidos, kritikai skirti jo darbai: „Visuomenė be mokyklų" (*Deschooling Society*), 1971, „Link poreikių istorijos" (*Towards a History of Need*), 1978, ir „Giminė" (*Gender*), 1983.

△ gimė Vienoje, gyveno JAV ir Lotynų Amerikoje. △ teigia, kad šių laikų technologija bei biurokratinės institucijos griauna valstiečių savarankiškumą ir įgūdžius ir kuria naująją priklausomybės nuo ekspertų, specialistų, žaliavos, prekių formą. Tikrai išsilaisvinti, pasak △, galima tik panaikinus institucijas, kuriomis remiasi valdžia, pvz., ir mokyklas, ir ligonines.

Vartotojiškoji visuomenė neišvengiamai turi 2 rūšis vergų: potraukių ir pavydo.

Ivan Illich

Tools for Conviviality, sk 3

imamas (arabiškai – *lyderis, vadovas*), musulmonų dvasininkas, vadovaujantis bendrai maldai mečetėje.

imažiztai, modernistinės anglų ir amerikiečių poezijos srovė, kuri klestėjo XX a. 2 dešimtmetyje ir padarė didelę įtaką amerikiečių ir anglų poezijai bei kritikai. Žymiausias poetas – Ezra Pound; △ išplėtojo laisvąsias eiles, vartojo sudėtingus vaizdinius ir poetinį beasmeniškumą.

Pound paskatino Hildą Doolittle pasirašinėti savo poeziją *H. D. Imagiste*; 1914 Pound paruošė spaudai antologiją *Des Imagistes.* △ darė įtaką: T. S. Eliotui, Williamui Carlosui Williamsui, Wallace'ui Stevensui ir Marianne Moore. △ padėjo įsigalėti modernizmui angliškai kalbančių kraštų poezijoje.

IMF sutrumpinimas iš anglų *Internacional Monetary Fund,* liet. ⇨ *Tarptautinis valiutos fondas.*

Imyras (*skandinavų mit.*), pirmoji gyva būtybė, milžinas, išaugęs iš tirpstančio ledo. Jo palikuonys – dievas Odinas ir du jo broliai Vilis ir Vė – △ nužudę ir iš jo kūno dalių sukūrę dangų ir žemę.

Karu sukurta imperija kariauja, kad išliktų.

imperializmas

Charles Montesquieu (1688–1755), prancūzų istorikas ir filosofas

imperializmas, politika, kuria siekiama užvaldyti kitas tautas. Viena valstybė gali bandyti valdyti kitas tiesiogiai arba netiesiogiai, pvz., per prekių rinką ar žaliavas. Šis atvejis dažnai vadinamas ⇨ *neokolonializmu.*

XIX a. △ buvo tapatinamas su kolonijų įsigijimu; tuo metu △ buvo atviras ir spalvingas. Pvz., itin išsiplėtė Britanijos kolonijinė imperija, o jos kolonijos ir dominijos buvo pavaldžios metropolijai. Atsirado pagyrūniškų, imperiją šlovinančių vardų – vietovių pavadinimų, pvz., Viktorijos valstija Australijoje ir sala Kanadoje, Viktorijos krioklys Rodezijoje; Viktorijos ežeras Tanganjikoje ir Viktorijos viršūnė Honkonge. Po Antrojo pasaulinio karo iki XX a. 7–8 dešimtmečio Britanijos kolonijinė imperija, kaip ir kitos panašios, subyrėjo. Didžiausia imperialistinė valstybė iki suirimo 1991 liko Sovietų Sąjunga, kitose pasaulio vietose △ buvo ne toks akivaizdus ir gerokai švelnesnis. JAV, Vakarų supervalstybė, rėmė demokratines vertybes, buvo lygybės šalininkė, bet savo interesus įtvirtino ir gynė daugiausia ekonominiu spaudimu, kartais ir karine intervencija. Ją vykdė į daugelį pasaulio šalių, ypač į gretimas. Antra vertus, Japonijos △ buvo daug santūresnis; nors ši valstybė tapo JAV varžove, tačiau nesirėmė karine galia. Šiais laikais vad. Trečiojo pasaulio šalys, itin priklausančios nuo priešakinių pramoninių šalių, patenka į šio naujo △, arba neokolonializmo, gniaužtus; didelė jų nacionalinio produkto dalis skiriama palūkanoms už tarptautines paskolas išmokėti.

Svetimų žemių užkariavimas, tai dažniausiai reiškia atėmimą žemės iš tų, kurių kitokia veido spalva ar nosis nežymiai plokštesnė negu mūsų, ir tai nėra toks jau nekaltas dalykas, kai pagalvoji apie tai giliau.

imperializmas

Josephas Conradas (rašytojo slapyvardis). Jis yra Josephas Jozefas Konradas Korzeniowskis (1857–1924), anglų romanų rašytojas; gimė Ukrainoje; tėvai lenkai.

„Tamsos širdis" (*Heart of Darknen*) *sk. 1*

implikuoti, įjungti, apimti, reikšti, logiškai vesti prie ko nors. Pvz., jei 2x=10, tai x=5. Antrasis teiginys kyla ir pirmojo.

impresionizmas, XIX a. 7 dešimtmetyje Prancūzijos tapyboje prasidėjusi meno kryptis. Į amžiaus pabaigą apėmė Europos ir Š. Amerikos tapybą, vėliau ir kitas meno šakas. Impresionistai norėjo vaizduoti realų gyvenimą, piešti tiesiai iš gamtos ir pagauti kintantį šviesos, spalvos (kitose srityse – garso, žodžio) įspūdį. △ terminas pirmąkart buvo panaudotas įžeidžiančiai apibūdinant Mone (Monet) 1872 tapybos darbą „Įspūdis. Saulės patekėjimas" (*Impression, Sunrise;* Marmottano muziejus, Paryžius); kiti impresionistai buvo Renuaras (Renoir) ir Sislėjus (Sisley); jų pavyzdžiu tarpais sekė Sezanas (Cezanne), Mane (Manet), Dega (Degas) ir kiti.

△ prasidėjo nuo parodos 1873 vad. „Atstumtųjų salone" – nes jų darbų nepriėmė oficialusis „Salonas". Po to 1874–86 sekė pačių impresionistų parodos – jų darbai sukėlė nepritarimo audrą.

Jų tapymo maniera buvo labai skirtinga; jie eksperimentavo su šviesa, judesį perteikdavo lengvu teptuko potėpiu, mėgo grynas spalvas, nemaišė jų kaip anksčiau. Nuo 9 dešimtmečio susižavėjimas △ bei entuziazmas atslūgo, atsirado naujų krypčių, vadinamų postimpresionizmu.

impritingas (*etologijoje*), gyvūnų ir žmogaus ankstyvojo išmokimo forma, kai jaunas individas išmoksta pažinti ne tik kitus ypatingus individus, pvz., savo motiną, bet ir visą savo rūšį.

△ iš esmės yra automatinė reakcija į tam tikrą dirgiklį tuo metu, kai gyvūnas ypač tam jautrus (*jautrusis periodas*). Taigi žąsiukai išmoksta pažinti savo motiną sekdami paskui pirmąjį judantį daiktą, kurį jie pamato prasikalę iš lukšto; panašiai jų smegenys gali lengvai užfiksuoti kitus gyvūnus, netgi negyvus daiktus, jei jie atsitiktinai atsiranda tuo metu šalia jų. Viščiukų △ įvyksta per 10–20 valandų po išsiperėjimo. Žinduolių patelės prisiriša prie savo palikuonių △ būdu irgi per *jautrųjį periodą*; šis gali būti labai trumpas, pvz., 1 valanda po gimimo.

indeksas (*ekonomikoje*), rodiklis, santykinis dydis, kiekybiškai apibūdinantis socialinio ekonominio reiškimo kitimą per tam tikrą laiką arba tam tikroje erdvėje.

Pvz., mažmeninės kainos △ fiksuoja ⇨ *pragyvenimo išlaidų* pokyčius. Laikraščio *Financial Times* Pramonės paprastųjų akcijų (be fiksuoto dividendo) △ rodo bendrą Londono fondų biržos rinkos kitimą JK; JAV tai *Dow Joneso* indeksas.

Index Librorum Prohibitorum, katalikams oficialiai draudžiamų knygų sąrašas. Nuo XVI a. iki 1966, kai △ buvo panaikintas, jį sudarinėjo kardinolų kongregacija, patarėjai bei ekspertai.

individualizmas (*politikoje*), individualaus požiūrio pirmenybė palyginti su kolektyviniu; △ yra priešingas ⇨ *kolektyvizmui*. ***Savininkiško individualizmo*** terminu apibūdinami ⇨ Johno *Locke'o* ir ⇨ Jeremy'o *Benthamo* kūriniai, kurie nagrinėja visuomenę kaip sudarytą iš vienas kitą per rinkos santykius veikiančių individų.

Draugai! Mes privalome kartą ir visiems laikams panaikinti asmenybės kultą.

individualizmas
Nikita Sergejevičius Chruščiovas (1894–1971), SSRS politikas, ministras pirmininkas (1958–64).
Iš 1956 vasario 25 d. kalbos, pasakytos uždarame XX Komunistų partijos suvažiavimo posėdyje

---

Indra, indų dangaus dievas, vaizduojamas kaip keturrankis vyras ant balto dramblio su žaibu. Su △ siejamas svaiginantis gėrimas *soma*.

induizmas, religija, ⇨ *hinduizmas*.

indukcija (*filosofijoje*), samprotavimai konkrečių daiktų stebėjimo pagrindu, kai nuo atskirų faktų ir žinių einama prie apibendrinimų ir gamtos dėsnių. Priešinga ⇨ *dedukcijai*, kur einama nuo bendrų teiginių ar principų prie konkretybių.

△ teoriją kritikavo škotų filosofas ⇨ Davidas *Hume'as*, nes ji labiau remiasi įsitikinimu nei pagrįstumu. „Indukcijos problema“ yra esminių filosofinių debatų sfera. Galima surinkti daug įrodymų teiginiui paremti, bet visada išlieka galimybė ateityje jį paneigti. Todėl teigiama, kad joks mokslinis teiginys nėra visiškai teisingas.

indulgencija, visiškas ar dalinis laikinosios bausmės už nuodėmes panaikinimas, XI–XVI a. plačiai praktikuotas Katalikų bažnyčios. △ doktrina atsirado kaip bažnytinės bausmės už nuodėmes pakaitalas. Iš pradžių galėjo būti atitinkami labdaringi darbai ar piniginės dovanos Bažnyčiai; vėliau virto gausiu Bažnyčios pajamų šaltiniu. Prekyba indulgencijomis paskatino 1517 Lutherį pradėti reformaciją. Tas platus visuomeninis, politinis ir ideologinis sąjūdis prieš Katalikų bažnyčią davė pradžią protestantizmui. Katalikų bažnyčios Tridento susirinkimas 1563 pasiūlė nuosaikiau dalyti indulgencijas.

industrializacija, politika, susijusi su besivystančių šalių ūkio modernizavimu, kai gamyba pradedama nuo paprastų prekių, galinčių pakeisti importines. Ji labai svarbi tolesnei šalies ūkio raidai, miestų plėtrai.

infliacija (*ekonomikoje*), bendras kainų lygio padidėjimas, trunkantis ilgesnį laiką. Tarp daugelio 1974 infliaciją sukėlusių priežasčių buvo ir ***gamybos kaštų didėjimo sukelta infliacija,*** atsiradusi dėl pasaulinių naftos kainų augimo. ***Paklausos sukelta infliacija*** atsiranda, kai bendra paklausa viršija pasiūlą. Paslėptą infliaciją turi kontroliuojamoji ekonomika; jos požymiai: normavimas, nepriteklius ir juodoji rinka. ***Defliacija*** – bendro kainų lygio smukimas – yra △ priešybė.

informacijos technologija, informacijos kaupimo, laikymo (įsiminimo), apdorojimo, perdavimo, pateikimo metodų ir priemonių sistema. Apima skaičiavimo techniką, tolimuosius ryšius ir mikroelektroniką.

Žmogaus laimė ir asmenybės garbinimas

Laimės samprata ilgainiui kito. Tikriausiai nedaugelis atsisakė laimės siekti, daugelis bandė atskirti „tikrą" laimę nuo tos „visų suprantamos"; dažnai religija ir filosofija labai vertino laimę (Aristotelio *eudaimonia,* arba *absoliučioji gerovė),* kartu niekindamos jos žemesniąją pakopą, vadinamą (tik) *malonumu.* Jei moralistai labai santūriai sutiko hedonizmą, tai psichologai buvo daug nuoširdesni ir kai kuriais atvejais (pvz., medicinoje) malonumui – skausmo priešybei – skyrė ypatingą dėmesį.

Filosofinės sistemos, kurių pagrindinis objektas – laimės ar malonumo siekis, visada dėjosi žemiškomis ir individualistinėmis ar net, kaip Benthamo, utilitaristinėmis, tačiau istoriškai jos visos stengėsi pasiekti „didžiausią laimę didžiausiam žmonių skaičiui".

Laimė – dorovės tikslas

Graikai tapatino laimę su sėkme ar gera sveikata. Sokratas (469–399 pr. Kr.) sutaurino šį požiūrį pabrėždamas, kad svarbu ne išorinė gerovė, bet gerumas ir teisingumas. Platono (apie 428–347 pr. Kr.) veikaluose laimė suvokiama kaip dorovės tikslas. Stoikų požiūris į malonumus buvo labai nuosaikus, o epikūriečiai, nežiūrint asociacijų, kurias kelia jų vardas, pabrėžė, kad reikia vengti skausmo, o ne aistros tenkinimo.

Judaizmas ir krikščionybė laimę sieja su palaima eiti Dievo keliu ir su Dangaus karalyste. Kūno malonumų buvo vengiama (nes jie nuodėmingi), o įvairūs puritoniški (šventeiviški) sąjūdžiai keldavo vis daugiau draudimų, skatino asketizmą, savęs išsižadėjimą bei kūno marinimą. Krikščioniška palaimos samprata – meilė Dievui.

Laisvės paskirtis

Vertybes pamažu imta suvokti pasaulietiškai, ypač tas, kurios siejosi su XVIII a. švietimu, laimės sąvoką imta vis dažniau sieti su mokslu, individualizmu, liberalizmu bei laisve ir viltimis apie pažangą. Laimė pateikiama kaip teisė, kurią reikia gerbti kartu su kitomis teisėmis, tokiomis kaip laisvė (asmens ir kalbos) bei nuosavybės garantija. Utopinis mąstymas, prasidėjęs nuo Thomaso More'o (1478–1535) „Utopijos" *(Utopia),* 1516, padėjo kurti sąvokas laimingos visuomenės pagrindui apibūdinti. Pažangos suvokimas blukino senus mitus apie „Aukso amžių" – prarastą palaimą – ir atvėrė kelią minčiai, kad laimė – ateityje pasiekiama.

Filosofinės idėjos

XVII a. antrojoje pusėje laimės sąvoka tapo labai svarbi moralės filosofijai. Thomas Hobbesas (1588–1679) į laimę žiūrėjo kaip į apetito patenkinimą. Francis Hutchesonas (1694–1746) ir Adamas Smithas (1723–90) pažymėjo, kad laimė remiasi abipusiu supratimu ir linkėjimu gero; be to, Smithas sukūrė ekonominę teoriją, kuri teigė, kad laisvojoje rinkoje savanaudiškas individo elgesys padeda didinti ekonominę pažangą ir pelną; ši teorija – Bernardo Mandeville'io paradoksalaus posakio „yda asmeninė, nauda visuomeninė" variantas. Paveikti Johno Locke'o (1632–1704) psichologinio hedonizmo, prancūzų filosofai, pvz., Claude Helvetius (1715–71) ir Etiene'as Condillacas, pabrėžė malonumo reikšmę, nors malonumą ir skausmą laikė vieninteliais veiksmo akstinais (varomosiomis jėgomis).

Malonumo principas

Malonumų filosofiją sistemingai plėtojo Jeremy's Benthamas (1748–1832), kurio utilitarizmas apėmė sampratą, kad „didžiausia laimė didžiausiam žmonių skaičiui" yra vienintelis prasmingas, moksliškas, pastovus gėrio ir blogio kriterijus. Benthamas parėmė psichologinį hedonizmą, kai malonumas yra viso sąmoningo elgesio tikslas. Jis bandė sukurti „laimės matuoklį", pagal kurį duoto „malonumo/skausmo" vieneto dydį galima būtų apskaičiuoti įvertinus jo intensyvumą, trukmę, tikrumą ar netikrumą, artumą ar tolumą, vaisingumą, grynumą ir kiek bei kokiam žmonių skaičiui jis turės įtakos. Benthamas tikėjo, kad toks „laimės matuoklis" turėtų praktinės reikšmės nustatant protingos bausmės matą (per mažas skausmas nesulaikytų; per didelis be reikalo sumažintų naudingumą). Benthamo „malonumo / skausmo" teorija buvo akivaizdžiai hedonistinė, pasaulietiška ir individualistinė. Netgi tokie tolerantiški kritikai kaip Johnas Stuartas Millis (1806–73) išplūdo jį dėl nesugebėjimo įžvelgti kitokių laimės formų: didesnio ar mažesnio malonumo. Taigi jo grubus utilitarizmas neatsižvelgė į savęs tobulinimą. Be to, Millis buvo įsitikinęs, kad sąmoningas malonumo siekis žlugdo asmenybę.

Per pastaruosius 2 šimtmečius psichologinis hedonizmas tapo daugelio teorijų, t. p. ir biheivioristinės psichologijos apie žmogaus (ir gyvulių) elgesį pagrindiniu principu. Biologijos raidoje jutiminės laimės ieškojimas prisidengus išlikimu bei natūrali atranka sudaro svarbiausią mechanizmą. Zigmundui Freudui (1856–1939) malonumas buvo pagrindinis instinktas, iš pradžių turintis lytinio pasitenkinimo ar lytinio potraukio formą. Kadangi visas tas „malonumo principo" siekis pasirodo nesuderinamas su civilizuotu gyvenimo būdu, tai jėga, stimuliuojanti malonumo siekį, yra užgniaužiama (ir sukelia neurozę) ar sutaurinta virsta menu, religija, darbu bei kitokia kūrybine ar gamybine veikla.

Taip Freudas praplėtė šiuolaikinių vertybių ribas, daugeliu atžvilgių sukeitė ankstesnių teologų ir filosofų prioritetų eilės tvarką. Pasak jų, laimė remiasi aukštesnėmis vertybėmis, pvz., tiesos patirtimi, o hedonizmas – tėra tarsi savotiška iliuzija ir kažkas mažiau vertinga. Freudas, priešingai, polinkyje į jutiminį ir lytinį pasitenkinimą įžvelgė galutinę tiesą apie gamtos kūrinį žmogų.

Roy'jus Porteris

infrastruktūra (*ekonomikoje*), santykinai pastovios priemonės, aptarnaujančios šalies ūkį. Ją paprastai sudaro: keliai, geležinkeliai, kitokios susisiekimo sistemos, energijos ir vandens tiekimas, švietimas ir profesinis paruošimas. Kiti apibrėžimai apima ir socialines bei kultūrines paslaugas, pvz., sveikatos apsaugą bei laisvalaikio organizavimą.

Inge'as Williamas (1860–1954), anglų filosofas bei Londono Šv. Povilo bažnyčios dekanas (1911–34). Kaip krikščionis platonistas ir ⇨ *Plotino* (antikos filosofo) žinovas, tikėjo, kad žmogų įpareigojanti malda suteikia jam galimybę patekti į amžiną šviesos ir ramybės pasaulį. Kaip visuomenės apžvalgininkas, buvo linkęs į pesimizmą ir politinį konservatyvizmą, todėl jį vadino „niūriuoju dekanu". Gimė Kreike, Š. Jorkšyre; dar prieš pradėdamas bažnytinę veiklą, dėstė Oksfordo universiteto Etono koledže. Jo veikalai: „Krikščioniškoji mistika" (*Christian Mysticism*), 1899, „Kriščioniškoji etika ir šiuolaikinės problemos" (*Christian Ethics and Modern Problems*), 1930, ir „Amžiaus pabaiga" (*The End of an Age*), 1948.

iniciatyva (*politikoje*), rinkėjų ar tam tikrų grupių teisė parengti ir pateikti įstatymų projektus jų leidimo organams svarstyti. ⇨ ***Referendumas*** skelbiamas kuriam nors įstatymui priimti. Šveicarija – pirmoji šalis, juos plačiai praktikuojanti.

in ir ***jan*** (kin. tamsus ir šviesus), dviejų pradų pusiausvyra. Pirmasis nurodo pasyvųjį gamtos pradą (apibūdinamą kaip moterišką, neigiamą, intuityvų), antrasis – aktyvųjį (apibūdinamą kaip vyrišką, teigiamą, intelektinį). Jų sąveika palaikanti visatos pusiausvyrą ir harmoniją ir esanti būdinga visiems daiktams. ⇨ *Daosizmas* ir ⇨ *konfucianizmas* △ vaizduoja kaip dvi susikabinusias kreivas figūras apskritime su priešingos spalvos dėme kiekvienos iš jų viduryje.

inkubas ⇨ *piktoji dvasia.*

inkvizicija, 1233 įkurtas Romos katalikų bažnyčios tribunolas kovai su erezija (klaidingomis pažiūromis); iš pradžių eretikai buvo tik atskiriami nuo Bažnyčios. Nuosprendis buvo skelbiamas per religines apeigas, ⇨ *autodafė*. △ tribunolai veikė Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje ir Šv. Romos imperijoje, ypač suaktyvėjo po ⇨ *Reformacijos;* vėliau pasiekė ir Ameriką. △ teismai vyko slaptai, teisiamuosius kankindavo; bausmės svyravo nuo piniginių baudų, plakimo, kalinimo iki mirties ant laužo.

Ispanijos △ (panaikinta 1834), teisė apie 60 000 žmonių. Romos inkvizicija įkurta 1542 kovai su stiprėjančiu protestantizmu. Inkvizicija, arba *Sanctum Officium* (nuo 1965 *Šventoji tikėjimo mokslo kongregacija*), tvarko bažn. discipliną.

Inokentijus III (1161–1216), popiežius (nuo 1198), skelbęs, kad popiežiaus valdžia yra aukštesnė nei pasaulinė, net aukštesnė nei šv. Romos imperijos imperatorių valdžia. △ pavertė Anglijos karalių Joną Bežemį savo vasalu, privertė jį Stepheną Langtoną paskirti Kenterberio arkivyskupu. △ parėmė ketvirtąjį Kryžiaus žygį ir kryžiaus žygius prieš nekrikščionis Baltijos lyvius ir latvius bei prieš Prancūzijos eretikus albigiečius.

Godumas užvėrė rojaus vartus, jis nukirto galvą Jonui Krikštytojui.

Inokentijus III
De Contemptu Mundi

---

instinktas (*etologijoje*), elgesys, būdingas visiems duotos rūšies nariams (pvz., visiems vyriškos giminės atstovams arba visoms moteriškos giminės atstovėms su jaunikliais); manoma, △ yra genetiškai apspręstas.

„Būk tikras gyvulys, ištikimas savo instinktams", – toks buvo jo moto.

instinktas
D. H. Lawrence'as (1885–1930), anglų rašytojas, kurio veikalai rodo jo tikėjimą jausmais bei lytiniu impulsu kaip varomąja jėga, būdinga žmogui ir reikalinga kūrybai.
White Peacock

Pvz., visi liepsnelių, arba raudongurklių, patinėliai puola kitus savo rūšies patinėlius, jei tie kėsinasi į jų teritoriją, visų žinduolių patelės paprastai rūpinasi savo vaikais. Instinktai skiriasi nuo refleksų, nes apima daug daugiau sudėtingų veiksmų; mokydamiesi jaunikliai dažnai juos plėtoja.

intelektas (*psichologijoje*), proto aspektas, susijęs su pažinimu, prisiminimu, vaizduote, idėjų kūrimu, protavimu, supratimu ir nuomonės susidarymu. Intelektu vadinami ir racionalūs aukštesnio lygio mąstymo procesai.

intelekto testai (*psichologijoje*), testai, kuriais bandoma nustatyti įgimtus, o ne įgytus proto sugebėjimus.

Manoma, kad vaiko sugebėjimus testo metu gali veikti aplinka, kultūrinis išsilavinimas bei

mokslas. Nors △ vertinami skeptiškai, tačiau D. Britanijoje jie dar itin populiarūs nustatant vaiko mokymosi sunkumus.

„Vaizdo ir garso" (*Sight and sound*) testuose, kuriuos 1981 sukūrė Christopheris Brandas, buvo bandoma išvengti kultūrinio tendencingumo ir to, kas galėtų būti praktinio mokymosi rezultatas. Testuojamiesiems parodo kažkiek eilučių, kurios blykčiodamos ekrane greit keičia viena kitą; jie turi nustatyti, kuri kiekvienos poros eilutė trumpesnė; kai per ausines girdi dvi natas, turi nustatyti, kuri aukštesnė. Tarp šios ir kitų testo dalių rezultatų esama glaudaus koreliacinio ryšio.

Testus kūrė ⇨ Francis *Galtonas,* Alfredas Binetas (1857–1911), ⇨ Cyrilas *Burtonas* ir ⇨ Hansas *Eysenckas.* Pirmąjį △ 1905 sukūrė Binetas. ***Intelekto koeficiento*** (*intelligence quotient,* arba IQ) idėją 1915 panaudojo JAV psichologas Lewis Termanas. Jis IQ skaičiavo pagal formulę: IQ = MA/ CA x 100, kur MA yra „proto amžius" (*mental age*), kurio metu vidutinių gabumų vaikas geba atlikti užduotis, o CA yra „kalendorinis amžius" (*chronological age*). Taigi vidutinių gabumų asmens IQ yra 100. Pirmą kartą itin plačiai △ panaudoti per I pasaulinį karą, kai 1917 JAV 2 milijonai šaukiamųjų į kariuomenę buvo pagal △ įvertinti.

Remiantis prielaida, kad įgimtas intelektas nekinta, △ JK buvo plačiai naudojamas kaip sudedamoji atrankinio ***11 plius*** egzamino dalis. Šiuo metu dauguma psichologų remiasi gerokai platesniu intelekto apibrėžimu, apimančiu ir gebėjimą kurti bei spręsti problemas. Šitie gebėjimai labai vertinami subrendusio žmogaus gyvenime, nors ir nematuojami įprastais intelekto testais.

inteligentija, visuomenės sluoksnis, iš profesijos dirbantis protinį, daugiausia sudėtingąjį darbą. Anglosaksų šalyse △ kartais vadinama tik XIX a. Rusijos viduriniosios klasės dalis – teisininkai, gydytojai, mokytojai, inžinieriai ir kai kurie kariškiai, kurie propagavo Vakarų idėjas, kaip priemonę įveikti šalies atsilikimą. Jie taip pat rėmė politines ir socialines reformas, tačiau jų veiklą slopino visas autokratinis carizmo režimas. Iš šios grupuotės kilo daug XX a. revoliucinio judėjimo vadų.

Intelektas inteligentijai yra tas pats, kas džentelmeniškumas – džentelmenui.

inteligentija

Stanley's Baldwinas, pirmasis grafas Baldwinas iš Bjudli (1867–1947), anglų politikas.

Stanley Baldwin

intencionalumas (*filosofijoje*), sąmonės savybė, padedanti ją nukreipti į objektą netgi tada, kai tokio objekto iš tiesų nėra (pvz., „aukso kalnas"). △ yra pagrindinė vokiečių fenomenologo, ⇨ Edmundo *Husserlio* filosofijos sąvoka.

interdiktas, bažnytinė bausmė, kuri draudžia asmeniui, bendruomenei ar visiems kurios nors teritorijos gyventojams dalyvauti dvasinėje bažnyčios veikloje; leidžiama tik priimti komuniją. Vid. amžiais Katalikų bažnyčia △ dažnai baudė eretikus ir feod. valdas, kurių valdovas buvo atskirtas nuo bažnyčios.

internacionalas, tarptautinis darbininkų ir socialistų organizacijų veiklą koordinuojantis organas. ***Pirmasis internacionalas,*** arba ***Tarptautinė darbininkų asociacija*** veikė 1864 – 72; įkurta Londone vadovaujant ⇨ Karlui *Marksui.*

Antrasis internacionalas veikė 1889–1940; įkurtas Paryžiuje.

Trečiasis (***Komunistų***) ***internacionalas,*** arba ***Kominternas,*** veikė 1919–43; jo įsikūrimo iniciatorius buvo SSRS vadovas Leninas; šis △ nuo 1933 kėlė liaudies fronto (komunistų, socialistų, liberalų) idėją kaip priešpriešą Vokietijos diktatoriui Hitleriui.

Ketvirtasis internacionalas, arba ***Trockistų internacionalas,*** veikė 1936; sunkiai apibrėžiamas, antistalininis.

Atkurtas Frankfurte, Vokietijoje, ***Socialistų internacionalas*** veikia nuo 1951; jis yra antikomunistinė socialdemokratų asociacija.

„Internacionalas", tarptautinis revoliucinis socialistų himnas; sukurtas 1870, pirmą kartą giedotas 1888. Žodžius himnui parašė Eugène Pottieras (1816–87) netrukus po to, kai Napoleonas III pasidavė Prūsijai; muzika Pierre'o Degeyter'o. 1917–44 buvo SSRS valst. himnas.

internacionalinės brigados, tarptautinės savanorių, rėmusių respubliką per Ispanijos pilietinį karą (1936–39), pajėgos.

internacionalinis stilius, XX a. modernizmo ankstyvoji bazė, kitaip ⇨ *tarptautinis stilius.*

intertekstualumas, literatūros kritikos teorija, tirianti literatūrinių tekstų tarpusavio priklausomybę. Atsirado iš prancūzų filosofo ⇨ Jacqueso *Derrida'os* darbo, kurį visi vadino „dekonstrukcija". △ principai atsiskleidžia jo propaguotojų kritikos darbuose ir literatūros veikaluose, kuriuos jie nagrinėja. Yra ir bendresnė teorija, teigianti, kad autoriai negali pasiekti

„pabaigos“ savo rašto darbuose, to negali didžioji literatūros kritikų dalis.

introspekcija, *savistaba,* savo minčių ar sąmonės turinio (būsenų) stebėjimas ir tyrinėjimas. Pvz., △ yra „žiūrėti“ į ir apibūdinti „paveikslą“ ar vaizdą „savo mintyse“ arba bandyti išsiaiškinti, kas vyksta, kai mintyse atliekamas aritmetikos veiksmas.

△ tirti proto sričiai naudojama net nuo Sokrato laikų. △ kaip eksperimentinį metodą pasiūlė ⇨ Wilhelmas *Wundtas,* ją nuolat naudojo savo 1879 įkurtoje laboratorijoje, tvirtino, kad psichologija yra „mokslas apie vidinį ir betarpišką tyrimą“. XIX a. pabaigoje šį metodą plėtojo Wundto mokinys Edwardas Bradfordas Titcheneris (1867–1927) bei Vurcbergo mokyklos nariai. Galiausiai Wundtas nusivylė šiuo tyrimo metodu ir po griežtos kritikos dėl savistaba paremtų duomenų patikimumo jo atsisakė. Problemos, susijusios su △ metodologija buvo tokios rimtos, kad atsiradus ⇨ *biheviorizmui,* psichologai daugiau nei pusę šimtmečio vengė sistemingiau studijuoti psichologinius procesus ir tik 7 dešimtmetyje grįžo prie nuodugnaus jų tyrimo.

introversija, perdėtas įsigilinimas į save; akivaizdi socialumo stoka. Psichologijoje △ laikoma kraštutinybe asmeninių savybių skalėje, ⇨ *ekstraversijos* priešybe.

Pirmąkart △ terminą 1924 pavartojo ⇨ *Jungas,* apibūdindamas ⇨ *šizofreniją,* sakydamas, kad domėjimasis nukreiptas objekto link, bet grįžta į subjektą. Jis taip pat vartojamas ⇨ *psichoanalizėje,* kai norima pasakyti, kad baziniai poreikiai įgyvendinami fantazijos, o ne realių objektų pagalba.

intuicija, greita pasąmonės euristinė veikla. Filosofijoje △ yra žinios, įgytos ne loginio protavimo būdu. Galima sakyti, kad intuityviai suvokiame Dievą, grožį ar teisybę. △ sąvoka yra labai panaši į ⇨ Bertrando *Russello* pažinimo teoriją.

△ visada skiriasi nuo empirinio pažinimo (⇨ *empirizmas*).

intuicionizmas, matematikos teorija, teigianti, kad uždavinius galima sudaryti tik iš intuityvių sąvokų, t. y. iš tokių, kurias lengvai atpažįstame (pvz., vienetas ar didelis skaičius). ⇨ *Begalybės* sąvoka čia netinka, nes neturime jos intuityvios patirties.

investicijos, kasdiene vartosena – bet koks turtas, duodantis galimybę sukaupti pinigų ir įsigyti namą, obligacijų ar akcijų, sumokėti įnašus statybos organizacijai, pirkti didžiųjų meistrų tapybos darbų ar sumokėti už mokslą.

Ekonomikoje △ reiškia tik tai, kas išleidžiama ⇨ *gamybos priemonėms* ir paslaugoms. Tada šis kapitalas naudojamas prekėms gaminti ir paslaugoms, kuriomis bus naudojamasi vėliau. Pastoviosios investicijos, arba kapitaliniai įdėjimai, apima pastatus, techniką, įrenginius, tačiau neapima medžiagų, vartojamų gamybai, atsargų. Ekonomistai sutinka, kad lėšos švietimui ir profesiniam parengimui taip pat yra △ forma, didinanti žmonių, kaip ūkio darbuotojų, vertę.

Youngas Brighamas (1801–77), JAV ⇨ *mormonų* religijos lyderis. Gimė Vermonte, 1832 įstojo į mormonų, arba Jėzaus Kristaus paskutinės dienos šventųjų, bažnyčią, po trejų metų buvo paskirtas apaštalu. Po sėkmingos misijos Liverpulyje (Anglija) grįžo į JAV, o 1846, kaip Josepho Smitho (kuris buvo nužudytas) įpėdinis, vadovavo mormonų emigracijai prie Didžiojo Druskos ežero (Jūtos valstijoje), ten įkūrė Solk Leik Sitį ir vadovavo kolonijai iki mirties.

Youngas Thomas (1773–1829), anglų fizikas. Atgaivino banginę šviesos teoriją, nustatė interferencijos reiškinį (1801).

Buvo nepaprastų gabumų vaikas, iki 20 metų išmoko daugelį Europos ir ne vieną Rytų kalbą. Puikiai išmoko Newtono fiziką ir Lavoisier chemiją. Vėliau dar kartą parodė savo universalumą paskelbdamas pranešimą apie Rozetės akmenį; šis jo darbas padėjo Jeanui François Champollionui galutinai iššifruoti akmens įrašą.

Ipatija, sen. graikų filosofė, ⇨ *Hipatia.*

„Įpykę jaunuoliai“, *„Įtūžę jaunuoliai“* (*Angry Young Men*), terminas, kuriuo žurnalistai pavadino plačią britų rašytojų grupę, pasirodžiusią XX a. 6 dešimtmetyje, kai baigėsi kūrybinė krizė po II pasaulinio karo. Jie piktinosi ir maištavo prieš vyraujančią socialinių papročių rutiną, socialinių klasių skyrimą ir vad. „gerą skonį“. Būdingi △ kūriniai: Johno Ostborne „Atsigręžk rūstybėje“, Kingsley'o Amiso „Laimingasis Jimas“, 1954, Colino Wilsono „Autsaideris“, 1956, Johno Braine'o „Kambarys viršuje“ ir Johno Waino „Skubėk žemyn“ 1953. Su šia grupe taip pat buvo susijęs teatro kritikas Kennethas Tynanas.

įplaukos, pinigai, gaunami už parduotą produkciją. ***Bendrosios*** △ apskaičiuojamos dauginant vidutinę gautą kainą iš viso parduoto kiekio. ***Vi-***

dutinės △ yra vidutinė gauta kaina; jos apskaičiuojamas dalijant visas △ iš viso parduoto kiekio. ***Ribinės*** △ yra △, gautos pardavus kiekvieną papildomą produkcijos vienetą.

IQ (santrumpa iš anglų ***intelligence quitient,*** t. y. ***intelekto koeficientas***), santykis tarp asmens protinio ir kalendorinio amžiaus padaugintas iš 100. Intelekto testo rezultatas 100±10 laikomas vidutinišku.

iracionalizmas, greičiau daugelio filosofinių sistemų bruožas, nei filosofijos srovė. Iracionalistai neigia, kad remiantis abstrakčiomis idėjomis galima pažinti pasaulį; dažnai teigia, kad žmogaus protą valdo pasąmonė.

iredentas, asmuo, siekiantis, kad valstybė atgautų prarastas žemes. △ terminas siejasi su Italijos politine partija, įkurta 1878, kuri ketino visas itališkai kalbančias sritis įtraukti į atkuriamą Italijos valstybę.

irokėzų religija. Irokėzai yra bendras penkių Amerikos indėnų tautų pavadinimas. Juos sudaro: mohavkai, senekai, onandagai, kajugai ir oneidai; jų kalbos – panašios. Jie tiki dvilypėmis jėgomis, gėriu ir blogiu, kuriuos sukūrę dvynukai Joskeha (geras) ir Taviskara (blogas). Žmoniją sukūręs Joskeha, o kančias ir vargus – Taviskara. Vėliau Joskeha sukūręs medikus, kurie gali išgydyti ir pamėginti žemėje atkurti pusiausvyrą.

ironija, literatūrinė priemonė, kai švelnios ironijos ar humoro dėka norimas efektas pasiekiamas sakant viena, o turint omeny kita. △ vartojama iš seno, jos galima rasti tiek graikų ir romėnų klasikiniuose epuose ir dramose, tiek anglų rašytojo Chaucerio lyriniuose kūriniuose, kupinuose geraširdiškos ir subtilios ironijos, tiek XX a. rašytojų, bandančių įvairius metodus nihilizmui ir nevilčiai įveikti, kūriniuose, pvz., Samuelio Becketto dramoje *Belaukiant Godo.*

Graikų filosofas Platonas △ vartojo *Dialoguose,* kurių apsimestiniame naivume Sokratas įžiūrėjo tiesą. Sofoklio dramų △ taip pat labai rimta, pvz., *Edipe Karaliuje.* Edipas maldauja surasti ir nubausti miesto teršėją, nesuprasdamas, kad tai jis pats. Vėliau XVIII a. skepticizmas ironijai paruošė palankią dirvą, pvz., Jonathano Swifto „Guliverio kelionės" yra ironijos, kaip veiksmingos literatūrinės priemonės, pavyzdys.

įsakytinis vekselis, komercinių kredito priemonių forma, naudojama tarptautinėje prekyboje. Britanijos 1882 vekselių įstatymas apibrėžia △ kaip vieno asmens kitam skirtą besąlygišką raštišką įpareigojimą sumokėti tam tikrą pinigų sumą pagal pareikalavimą – arba iki tam tikros nustatytos datos, arba į konkretaus asmens sąskaitą, arba siuntėjui. JAV šią praktiką nustato visuotinis lėšų pervedimo įstatymas, kuris remiasi tais pačiais principais, kaip ir Britanijos, ir kuris 1927 buvo patvirtintas visų valstijų.

įsikūnijimas (*teol.*), daugelio religijų dievų (dievybių) gebà virsti gyva būtybe (augalu, gyvūnu, žmogumi). △ būdinga, pvz., sen. Graikijos ir Romos dievams, induizmui ir krikščionybei (pvz., Jėzus Kristus kaip antrasis Švč. Trejybės asmuo).

islamas, ***musulmonybė,*** religija, VII a. pradžioje įkurta Arabijos pusiasalyje. Pabrėžia Dievo vienumą, visagališkumą, mielaširdingumą ir paslaptingumą. Šv. knyga ***Koranas*** yra parašyta pranašo ⇨ *Mahometo,* tiesiog *Pranašo,* arba *Alacho pasiuntinio.* Yra dvi musulmonų srovės: ⇨ ***sunitai*** ir ⇨ ***šiitai.*** Pažymėtinas dar ⇨ ***sufizmas,*** VIII a. atsiradęs mistinis, asketinis judėjimas.

tikėjimas. Pagrindinės islamo religijos tiesos yra išdėstytos adhane: „Aš tvirtinu, kad nėra kito Dievo, tik Alachas, o Mahometas yra Alacho Pranašas". Kiti teiginiai yra apie pasaulio sukūrimą, Adomo prasižengimą, angelus ir ⇨ *džinus,* dangų ir pragarą, paskutinį teismą, Dievo nustatytą gėrį ir blogį; yra dar daug šv. raštų, kurie buvo patikėti pranašams, tarp jų Mozei ir Jėzui, tačiau iš visų tų šv. dalykų tobuliausias – Koranas. Jis padalytas į 114 ***suras*** ar skyrius; teigiama, kad buvęs atskleistas Mahometui dievišku būdu; teigiama, kad Korano originalas saugomas šalia Alacho sosto danguje.

islamo įstatymas. Islamas įkūnija pasaulietiškąjį įstatymą (***šariatą,*** arba *Tikrąjį kelią*), kuris pateikiamas šiitams, remiantis jų pačių teorija apie ***suną,*** Pranašo „patyrimą", kurį perdavė jo bendraminčiai ir kuris įkūnytas hadisuose; sunitai taip pat laikosi ***idžmos,*** t. y. visų △ žinovų bendrai priimto tikinčiųjų praktikavimo būdų bei tikėjimo tiesų patvirtinimo.

Sufitams ***šariatas*** yra išeities taškas „sufitų kelyje" į savišvietą. ***Mufti*** yra teisės žinovas, kuris per teismą stebi ir padeda interpretuoti įstatymus. Turkijoje iki respublikos įkūrimo (1924) mufti turėjo aukščiausią dvasinį autoritetą.

struktūra. Nėra vieningos bažnyčios ar dvasininkų luomo, nors Mahometo palikuonims (Hashimo šeimai) bei visų pripažintiems šventiesiems, muloms ir ajatoloms rodoma derama pagarba.

apeigos. Šariate užfiksuotas ritualas, žinomas kaip „penki tikėjimo ramsčiai", yra privalus visiems vyriškos giminės suaugusiems tikintiesiems. Ritualą sudaro: *šahada* (tikėjimo išpažinimas); *salat* (garbinimas atsigręžus į šventąjį miestą ⇨ *Meką* 5 kartus per dieną; kvietimą melstis skelbia *muedzinas,* paprastai iš minareto ar mečetės bokšto); *zakat* (privaloma labdarybė); *saum* (pasninkavimas nuo saulėtekio iki saulėlydžio per visą Ramadaną, arba devintąjį islamo metų mėnesį, kuris yra kilnojamas); ⇨ *chadžas* (šventoji kelionė į Meką nors kartą gyvenime).

istorija. △ iš pat pradžių reiškėsi kaip misijinė religija; 711–1492 paplito į rytus iki Indijos, į vakarus per Š. Afriką ir į šiaurę per Gibraltarą į Iberijos pusiasalį. Vid. amžiais △ mokslininkai išsaugojo senovės graikų ir romėnų kultūras bei mokslo palikimą, kai to meto krikščioniškoji Europa pergyveno tamsmetį. Europos šalys per kryžiaus žygius į △ žiūrėjo kaip į krikščionybės priešą, tačiau susivienijo prieš musulmonus tik per 1571 Lepanto mūšį. Išstumtas iš Europos △ išliko Š. Afrikoje ir Vid. Rytuose. △ yra pagrindinė arabų pasaulio jėga ir nacionalizmo traukos centras Vid. Azijos valstybių tautoms. Svarbų vaidmenį △ vaidina Pakistane, Indonezijoje, Malaizijoje ir kai kuriose Afrikos valstybėse.

△ yra antra pagal dydį JK religija. 1987 manifeste „Musulmonų balsas" (*The Muslim voice*) buvo reikalaujama kai kurių teisių JK musulmonams: vienos lyties mokyklų, taip pat apriboti šokius, mišrias maudynes ir lytinį švietimą.

Ir niekada apie nieką nesakykite: „Aš ketinu padaryti tai rytoj", o tik „Jei Dievas padės (panorės)".

islamas
Koranas, šventoji islamo knyga
18:23–24

Islamas: chronologija

571	pranašo Mahometo gimimas.
610	pirmasis Mahometo regėjimas oloje ant Hiros kalno.
622	Mahometas ir kiti musulmonai persikėlė į Mediną – hidžra; islamo kalendoriaus pradžia.
624	Badro mūšis, kai nedidelė musulmonų armija nugalėjo Mekos pajėgas netoli Medinos.
630	musulmonai užkariavo Meką.
632	Mahometo mirtis.
VII a.	karo žygiais musulmonai išplatino islamą Arabijoje, Vid. Rytuose, Egipte, kitose Š. Afrikos šalyse ir Persijoje.
661	Ali kankinystė.
680	Huseino kankinystė.
711–21	Konstantinopolio puolimas; Ispanijos ir P. Prancūzijos užkariavimas.
700–900	sistemingos islamo teologijos ir jo teisės mokyklų plėtra.
900–1100	sufizmo plėtra.
XI–XIII a.	krikščionių kryžiaus žygiai prieš musulmonus į Vid. Rytus.
XII a.	Ispanijoje suklestėjo islamo kultūra ir mokslas.
XIII a.	mongolų įsibrovimai itin suniokojo Vid. Azijos islamo kultūrą. Osmanų imperijos pradžia.
1453	osmanai užėmė Konstantinopolį.
1492	iš Ispanijos išstumti musulmonai.
XVI a.	Osmanų imperijoje suklestėjo menas ir architektūra.
XVIII–XIX a.	musulmonų valdžios smukimas. Jį pagreitino kolonijų plėtra, ypač Indijoje ir Indonezijoje.
1778	Vahabitų reforma ir jų judėjimo pradžia.
1922	Mustafa Kemalis panaikino Turkijos sultonatą.
1924	karalius Abd al-Azizas užkariavo Meką ir Mediną; susiformavo Saudo Arabija.
1928	Hasanas al Banna įkūrė Musulmonų broliją.
1947	Pakistano sukūrimas.
1948	Izraelio valstybės sukūrimas ir Palestinos pabėgėliai.
1960–70	„Juodųjų musulmonų" judėjimas (vėliau – „Islamo tauta"), kurį JAV įkūrė Elijah Muhammedas.
1979	Islamo revoliucija Irane.
1979	teologijos studentų vadovaujama grupė Medinos universitete paskelbė vieną iš savo grupės *Mahdi* ir 2 savaites atlaikė kariuomenės puolimą, kai buvo užėmę šv. Meką.
1980–89	Irano–Irako karas
1988	Salmanas Rušdis išleido savo „Šėtoniškąsias eiles" *(The Satanic Verses),* o ajatola Homeinis sekančiais metais paskelbė jam mirties nuosprendį.

islamo fundamentalizmas, XX a. judėjimas, nemusulmonų vadinamas △, yra nukreiptas prieš Vakarų įtaką, siekia grįžti prie tikrojo ir nesumenkinto islamo, remiasi pažodine ⇨ *Korano* samprata. Įvairios mokyklos skirtingai aiškina Koraną; Vakarų mąstymo įtaka, atsiradusi kai išplito kolonializmas, davė pradžią įvairioms islamo interpretacijoms.

Islamo konferencijos organizacija, Vid. Rytų, Afrikos ir Azijos 44 šalių asociacija, įkurta 1971 skatinti narių valstybių solidarumą ir stiprinti jų ekonominį, visuomeninį, kultūrinį ir mokslinį bendradarbiavimą. Centras Nigerijoje.

△ tikslas – „remti tarptautinę taiką ir saugumą; suvienyti pastangas šventosioms vietoms išsaugoti; remti palestiniečių kovą dėl žemių atgavimo ir stiprinti visų musulmonų pastangas išlaikyti savo orumą bei savarankiškumą". Mozambikas ir Nigerija turi △ stebėtojų statusą.

„Islamo tauta", organizacijos, paprastai vadinamos ⇨ *Juodaisiais musulmonais,* ankstesnis pavadinimas. Ši JAV sekta iš esmės pasikeitė po įkūrėjo Elijos Muhamedo (1897–1975) mirties. Daugelis sekėjų išpažįsta ortodoksinį islamą, bet kai kurie išlaikė pirminį sektos pavadinimą ir neigiamą požiūrį į baltuosius.

įstatymo valdžia, doktrina, teigianti, kad joks žmogus, nors ir galingiausias, nėra aukščiau už įstatymą. Šis principas gerokai veikia bandymus riboti despotišką valdžią ir didėjantį juridinį spaudimą žmogaus teisėms daugelyje Vakarų šalių. Dažnai tuo naudojamasi įstatymų leidžiamosios ir teismų valdžios atskyrimui pateisinti.

įstatymų leidyba, procedūros, kurių laikantis, leidžiami valstybės įstatymai.

D. Britanijoje įstatymus inicijuoja arba Bendruomenių rūmai, arba Lordų rūmai (dažniausiai pirmieji). Įstatymas pateikiamas kaip projektas; jeigu nekyla diskusijų, pradedamas pirmasis oficialus skaitymas. Per antrąjį skaitymą diskutuojama dėl įstatymo projekto principų, o kitame etape jis detaliai svarstomas nuolatiniame komitete arba visuose rūmuose. Paskui prasideda pranešimų stadija, pateikiamos komiteto išvados, priimamos pataisos. Galiausiai įstatymo projektas yra atiduodamas trečiajam skaitymui. Kai projektas pereina šią procedūrą vienuose rūmuose, tą patį reikia padaryti ir kituose. Tada jis perduodamas, kad formaliai pritartų karalius (karalienė), ir projektas tampa įstatymu.

Islamo kalendorius 1414–1415 (1993–1995 birželis)

Mėnesio pradžia islamo kalendoriuje priklauso nuo jauno mėnulio matomumo; todėl datos gali skirtis nuo čia pateiktų

mėnesiai	**1414 AH***	**1415 AH***
1 Muharamas	1993 birželio 20	1994 birželio 9
1 Safaras	1994 liepos 20	1994 liepos 9
1 Rabi'a I	1993 rugpj. 18	1994 rugpj. 7
1 Rabi'a II	1993 rugs. 17	1994 rugs. 6
1 Džumadas I	1993 spal. 16	1994 spal. 5
1 Džumadas II	1993 lapkr. 15	1994 lapkr. 4
1 Radžabas	1993 gruod. 14	1994 gruod. 4
1 Šabanas	1994 sausio 13	1995 sausio 2
1 Ramadanas	1994 vas. 11	1995 sausio 31
1 Šavalas	1994 kovo 13	1995 kovo 2
1 Dhu al Kadachas	1994 bal.11	1995 kovo 31
1 Dhu al chidžas	1994 geg. 11	1995 bal. 30
Svarbios dienos	**1414 AH**	**1415 AH**
Hidžra / Naujieji metai	1993 birž. 20	1994 birž. 9
Ašura	1993 rugp. 29	1994 birž. 18
pranašo Mahometo gimtadienis	1993 rugp. 29	1994 rugp. 18
Leilat al Israva Miražas (Stebuklo ir pakylėjimo naktis)	1994 sausio 8	1994 gruod. 29
Leilat al Bara	1994 sausio 26	1995 sausio 15
Ramadanas	1994 vas. 11	1995 sausio 31
Leilat al Kadras (Galybės naktis, ja buvo pradėtas apreikšti Koranas, 610)	1994 kovo 8	1995 vas. 25
Aid ul Fitras (Pasninko pabaigos šventė, švenčiama po Ramadano pasninko)	1994 kovo 13	1995 kovo 2
Arafatas	1994 geg. 19	1995 kovo 2
Aid al Adcha (šventė piligrimystės metu)	1994 geg. 20	1995 geg. 9

*AH – anno Hegirae, arba musulmonų eros metai

Išimtis daroma finansinių įstatymų projektams ir finansinėms projektų dalims – jiems nereikia Lordų rūmų pritarimo.

įstatymų leidybos organai, *legislatūra,* politinės sistemos įstatymų leidžiamasis organas arba organai. Kai kurie organai yra vienerių rūmų, kai kurie – dvejų.

Daugumoje demokratinių valstybių, turinčių dvejų rūmų įstatymų leidybos organus, žemesnieji rūmai yra stipresni. Bet yra išimčių, pvz., JAV aukštesnieji rūmai, ⇨ *Senatas,* pagal konstituciją yra stipresni už žemesniuosius, Atstovų rūmus. Dauguma žemesniųjų rūmų arba vienerių rūmų parlamentų yra renkami per visuotinius rinkimus, o aukštesnieji rūmai sudaromi skiriant narius arba mišriai – dalį skiriant, dalį renkant. JAV abeji

rūmai yra renkami, o D. Britanijos žemesnieji, t. y. Bendruomenių rūmai, yra renkami, antrieji, Lordų rūmai, sudaromi iš paveldimų arba skiriamų narių.

isteblišmentas, įtakingų profesionalų ir valdančiųjų klasių elitas (aukšto rango teisėjai, aukštieji valstybės tarnautojai, politikai, turtingi ir įtakingi verslininkai ir t. t.), kuris kolektyviai simbolizuoja valdžią ir *status quo*.

isterija, psichologijoje ir psichiatrijoje šis terminas vartojamas norint apibūdinti keletą skirtingų simptomų ir nurodyti bent jau vieną gerai žinomą sutrikimą. Konversinė △ yra viena iš neurozės rūšių, kuriai būdingi tokie simptomai kaip paralyžius, trukčiojimai, drebulys, pakitęs jautrumas skausmui, aklumas, kurtumas, ⇨ *anoreksija* (apetito praradimas), bulimija (liguistas alkio jausmas), amnezija (atminties netekimas) ir somnambulizmas (vaikščiojimas miegant). Terminas △ taip pat vartojamas apibūdinant asmenybės sutrikimus, kurie nesusiję su neuroze, kurie tik rodo, kad tai isteriška asmenybė, dažnai vadinama dar ir artistine. Būdingi △ bruožai: noras atkreipti kitų dėmesį, situacijos dramatizavimas, nepastovūs jausmai, įtaigumas, provokuojami sekso ryšiai, tačiau jo metu jaučiamas šaltumas ir nervinimasis. Sekdamas ⇨ Jeanu Martinu *Charcotu* ⇨ *Freudas* iš pradžių taip pat manė, kad dažnai keisti konversinės △ simptomai atskleidžia užgniaužtas ir užmirštas seksualines traumas, kai jų keliamas nerimas ieško kelių prasiveržti. Iš pradžių jis galvojo, kad tos traumos yra vaikystėje patirtas lytinis smurtas ar suvedžiojimas („suvedžiojimo“ teorija), vėliau pakeitė požiūrį – suprato, kad dažniausiai tai išgalvoti įvykiai ar tiesiog fantazijos, atsiradusios dėl ankstyvo (vaikystėje) lytinio potraukio ir erotikos praktikavimo, kad tokių pacientų „atsiminimai“ yra išgalvoti, fiktyvūs. Taip atsirado „fantazijos“ (vaizduotės, iliuzijų) teorija.

Jei Kleopatros nosis būtų buvusi trumpesnė, tai būtų pakitusi visa pasaulio raida.

istorija

Blaise Pascalis (1623–62), prancūzų filosofas ir matematikas.
Pensés II. 162

---

istorija, visuomenės įvykių aprašymas. Ankstyviausi išlikę istoriniai metraščiai yra įrašai apie Egipto ir Babilonijos valdovų žygius. Istorijos mokslas, arba ***istoriografija,*** kaip literatūros forma Vakarų pasaulyje prasidėjo nuo graiko Herodoto (V a. pr. Kr.), kuris aprašė ir tai, kas vyko už jo šalies sienų. Dabartiniai istorikai remiasi statistika, gyventojų surašymais bei pirminiais dokumentais kaip ***istorijos šaltiniais.***

Praeitis visada turi kažką absurdiško.

istorija

Maxas Beerbohmas (1872–1956), britų karikatūristas ir rašytojas, 1880

Vėlesnės kartos istoriko Tukidido dėka, į △ pateko jo tėvynainių atėniečių politiniai ir kariniai siekiai. Jo gana tikslų pasakojimą apie Pelaponeso karą pratęsė ⇨ Saliustijus *Ksenofonas*. Vėliau graikų ir romėnų istorija nukrypo į retoriką. Saliustijus bandė atkurti Tukidido stilių, Livijus parašė Augusto laikų Romos ir jos užkariavimų istoriją, tuo tarpu Tacitas ciniškai vertino imperatorių dinastiją. Viduramžių istoriją lėmė religinė Krikščionių bažnyčios filosofija.

Istorija yra pranešimas, dažniausiai klaidingas, apie įvykius, dažniausiai nesvarbius, sukeltus valdovų, dažniausiai niekšų, ir karių, dažniausiai kvailų.

istorija

Ambroze (Gwinett) Bierce (1842–apie 1914), JAV rašytojas.
„Ciniko žodynas“ (*Cynic's Word Book*)

Šio laikotarpio anglų metraštininkai: Beda (*Bede*), Williamas iš Malmesbury ir Motiejus Paryžietis. To meto įvykius Prancūzijoje fiksavo metraštininkai Froissartas ir Cominesas. Renesansas atgaivino istorijos rašymą ir jos studijas, buvo atkurti klasikiniai stiliai bei padėti šaltinių kritikos pagrindai. Šios naujos pasaulietiškos dvasios kūrinys yra Machiavelli'o „Florencijos istorija“, 1520–23. Tokia kritinė traktuotė plito ir XVII a., o XVIII a. ⇨ *Švietimo* laikotarpiu atsisakyta aiškinti istoriją teologiniu požiūriu; išgarsėjo Edwardo Gibbono kūrinys „Romos imperijos smukimas ir žlugimas“, 1776–88. Bandymas sukurti ***istorijos metodą*** bei istorijos filosofiją, kurio ėmėsi italas Giovanni Vico, iki XIX a. liko beveik nežinomas. Romantizmo epocha paveikė XIX a. istorijos rašymą – išryškėjo tendencija aukštinti atskiro „herojaus“ įtaką bei spalvingiau ir dramatiškiau rašyti; būdingi prancūzų istoriko Jules Micheleto

(1798–1874) bei britų Karlailio (*Carlyle*) ir Macaulay darbai. XX a. įvyko △ revoliucija; ją iš dalies lėmė kitos disciplinos, pvz., gamtos mokslai ir antropologija. Egipto ir Babilonijos įrašų iššifravimas buvo labai reikšmingas. Mokslo tyrinėtojai ir archeologai atkūrė priešistorinę visuomenės raidą, iškėlė tokias užmirštas civilizacijas kaip Kretos. Remiantis antropologiniais pirmykštės visuomenės ir religijos tyrimais, kurie prasidėjo nuo Jameso Frazerio „Auksinės šakelės" (*Golden Bough*), 1890, buvo bandoma atkurti vėlesnių visuomeninės organizacijos ir tikėjimo formų pagrindą. Pakitimai, kuriuos sukėlė pramoninė revoliucija, bei sekęs ekonomikos mokslo suvokimas privertė istorikus atkreipti dėmesį į ūkio problemas. Marxo bandymas ekonomikos raidoje rasti svarbiausią, nors ir ne vienintelį, visuomenės kaitą lemiantį faktorių, padarė įtaką daugeliui istorikų. Eilinių žmonių požiūrį imta pripažinti svarbia istorijos studijų dalimi. Atsirado ***pasakojamosios istorijos*** rinkinių. Lyginamoji civilizacijų studija pateikiama A. J. Toynbee'o darbe „Istorijos studijavimas" (*Study of History*), 1934–54, ir mažesniu mastu J. M. Robertso „Pasaulio istorijoje" (*History of the World*), 1982. Dabartiniai istorikai skiria istorijos šaltinių studijas, istorinį metodą, arba požiūrį į istorijos studijas. Istorijos kūriniai dar vadinami ***istoriografija.***

istorinis materializmas, ⇨ *dialektinio materializmo* principų taikymas istorijai ir sociologijai. Tai reiškia, kad visuomenės politinį, socialinį ir kultūrinį antstatą apsprendžia jos ekonominė bazė; visuomenės raidą valdą dėsniai, o atskiri individai negalį turėti įtakos. Pagal △ pakitimai galimi dėl priešingų jėgų (tezės ir antitezės) susidūrimo ir tai vedą prie aukštesnės jėgos (sintezės) atsiradimo.

istorizmas, šis terminas liečia 2 priešingus požiūrius į istorinio ir socialinio tyrinėjimo pobūdį. Pirmasis tvirtina, kad istorikai praeitį aiškina remdamiesi savo laiko požiūriu ir todėl nevalingai iškreipia praeities reiškinius. Antrasis įrodinėja, kad istorijos raidą lemia visaapimantys jos plėtros dėsniai. ⇨ *Popperis* pasinaudojo šio termino antrąja reikšme ir kn. „Istorizmo skurdas" (*Poverty of Historicism*), 1957, kritikavo Hegelio ir Markso, kurie istoriją suvokė kaip ėjimą į tikslą, teoriją.

išdavystė, išdavimo veiksmas, dažniausiai nukreiptas prieš valstybės vadovą, kuriam išdavikas yra prisiekęs būti ištikimas.

Pagal JAV konstituciją, △ apibrėžiama kaip nusikaltimas, kuriuo „pradedamas karas prieš JAV arba prisidedama prie valstybės priešų, teikiant jiems pagalbą ir paramą". Kongresas turi teisę už △ skirti bausmę.

D. Britanijoje už △ gali būti baudžiama mirtimi. △ priklauso: pasikėsinimas į valstybės vadovą, jo sutuoktinį arba įpėdinį, sąmokslo rengimas; karo pradėjimas prieš karūną; pagalbos ir paramos teikimas priešams karo metu. Antrojo pasaulinio karo metais už △ (pagalbą priešų pajėgoms ir trukdymą karūnai) buvo baudžiama mirtimi vis tiek, ar išdavikas buvo prisiekęs būti ištikimas karūnai, ar ne. Pagal šiuos įstatymus buvo pasmerkta 16 šnipų (kurie nebuvo kaltinami △, bet karo lauko teismo nuteisti sušaudyti).

Williamas Joyce'as (lordas Haw–Haw) buvo JAV pilietis, bet buvo nuteistas už △, nes 1939 vykdamas į Vokietiją turėjo D. Britanijos pasą.

Išdavystė klestėti negali. Kodėl?
Mat jei klestėtų, nebūtų išdavystė.

išdavystė
Johnas Haringtonas (1561–1612), anglų vertėjas ir rašytojas.
„Apie išdavystę" (*On Treason*)

„Išėjimo knyga", arba ***Exodus,*** antroji Senojo Testamento knyga, kurioje pasakojama apie izraelitų išlaisvinimą iš Egipto vergijos. Vadovaujami ⇨ *Mozės* jie patraukė į Pažadėtąją žemę – Kanaaną. Kelionės metu stebuklingai prasiskyrė Raudonoji jūra, o paskui vandenys vėl sugrįžo ir nuskandino faraono kariauną, kuri persekiojo izraelitus.

Apie žydų išlaisvinimą parašyta ir ⇨ *Hagadoje;* šis pasakojimas skaitomas per žydų Velykas. Žydai 40 metų klaidžiojo po dykumą; per tą kelionę Mozė nuo Sinajaus kalno paskelbė ⇨ *Dešimt Dievo įsakymų.*

Visi puikūs dalykai yra ne tik sunkūs, bet ir reti.

išganymas
Benedictas Baruchas Spinoza (1632–77), portugalų ir žydų kilmės olandų filosofas.
„Etika" (*The Ethics*), *V. XLII komentaras*

---

išganymas, išgelbėjimas. Krikščionys tiki, kad Kristaus mirtis ant kryžiaus išgelbėjo žmones nuo amžinos bausmės, bet tai vertinama įvairiai. Bu-

dizmas (ypač kinų ir japonų) pripažįsta, kad ⇨ *bodisatvos* ir ⇨ *Amida Buda* gali išgelbėti žmones nuo begalinio reinkarnacijų ciklo. Induizmo, ypač bakčio tradicija teigia, kad tie, kurie išlaisvino tikrąją savo prigimtį kaip *brahmaną* (dvasią), gali išsigelbėti nuo reinkarnacijos aukodamiesi dievui.

Juk aš žinau, kad mano Atpirkėjas gyvas;
galų gale jis pakils, kaip liudytojas Žemėje.
Net kai liga jau bus suėdusi mano odą,
savo kūnu matysiu Dievą.

išganymas

Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis. Jobo 19,25–26

---

išganymo teologija, krikščionių teorija, skelbianti, jog svarbiausia yra tai, kad Jėzus yra išganytojas, susitapatinęs su vargšais ir aukojąsis dėl jų išvadavimo iš vargo (Matas, 19,21; 25,35; 40). Pirmasis tokią mintį iškėlė Peruvijos kunigas Gustavas Gutierrez'as knygoje „Išganymo teologija" (1969), paskui tą idėją entuziastingai (kartais ir prievarta) priėmė Lotynų Amerikos gyventojai. Idėja atitinka marksistų klasių kovos interpretaciją, ypač trečiojo pasaulio tautų požiūriu. △ buvo kritikuojama Romos katalikų vadovų, įskaitant ir popiežių Joną Paulių II.

Vienas △ lyderių yra Leonardas Boffas (g. 1939), Brazilijos pranciškonų kunigas.

iškrypimas, nenormalus elgesys, t. y. elgesys, kuris nukrypsta nuo įprastų visuomenės ar grupės normų arba įstatymų ir todėl sukelia socialines sankcijas, kontrolę arba gėdos jausmą.

△ – reliatyvi sąvoka: kas vienoje visuomenėje laikoma iškrypimu, kitoje gali būti normaliu dalyku. Be to, ir vienoje visuomenėje tas pats veiksmas (pvz., žmogžudystė) gali būti laikoma normaliu arba iškrypėlišku (karo metu ir taikos metu, pvz., dėl pinigų). Kai kurie sociologai, pvz., Howardas Beckeris, tvirtina, kad ne pats veiksmas, o aplinkinių reakcija apsprendžia, ar veiksmas iškrypėliškas; △ yra tik elgesys, kurį įvertina ir pavadina kiti žmonės.

△ terminu pavadinami ir nedideli nenormalumai (pvz., nagų kramtymas), ir nusikalstami veiksmai.

išlaidų ir naudos analizė, būdas projekto socialinei ir ekonominei naudai, kartu ir finansinių investicijų susigrąžinimui įvertinti. Pvz., galima įvertinti pramonės įmonės poveikį aplinkai arba naujo geležinkelio patogumą. Sunkiau rasti būdą, kaip apskaičiuoti grynąsias socialines išlaidas ir naudą.

išlaidų įstatymas, įstatymas, ribojantis pernelyg didelį žmonių išlaidumą, pvz., išlaidas maistui ir drabužiams, arba bandantis kontroliuoti religinę ar moralinę elgseną.

Keletą △ turėjo romėnai, pvz., įstatymas „Lex Orchia", priimtas 181 pr. Kr., ribojo patiekalų skaičių puotose. Anglijoje △ buvo išleidę karaliai Eduardas III ir Henrikas VII.

Išlaisvinimo deklaracija (JAV, 1862), vergų ⇨ *Emancipacijos deklaracija.*

išminčiai, sen. Persijos zaroastrų religijos dvasininkai. Garsėjo astrologijos žiniomis. Terminas vartojamas Naujajame Testamente ir reiškia „išmintingi vyrai". △, atėjusius aplankyti kūdikėlio Jėzaus su aukso, smilkalų ir miros dovanomis (***Išminčių garbinimas***), vėliau imta vadinti trimis karaliais – Kasparu, Merkeliu ir Baltazaru.

„Išminties knyga", Senojo Testamento knyga, tradiciškai priskiriama žydų karaliui ⇨ *Saliamonui*. Tai posakių apie moralinius ir etinius dalykus rinkinys.

išnykimas (*biologijoje*), visiškas rūšies išmirimas. Manoma, kad praeityje pasitaikydavo △, nes rūšys nesugebėdavo pakankamai greitai prisitaikyti prie natūraliai kintančios aplinkos. Šiais laikais daugumą △ lemia žmonių veikla. Kai kurias gyvūnų rūšis, pvz., dodo Mauricijuje, moa Naujojoje Zelandijoje ir karvelį keliauninką Šiaurės Amerikoje išnaikino medžiotojai. Kitos rūšys išnyko, kai buvo suardytos jų buveinės.

Masiniai △ yra epizodai, kurių metu išnyksta ištisos rūšių grupės; geriausiai žinomas dinozaurų, kitų didelių roplių ir įvairių jūros bestuburių gyvūnų △ maždaug prieš 65 mln. metų. Kitas masinis △ įvyko maždaug prieš 10 000 metų, kai išmirė daug milžiniškų žinduolių rūšių. Tai vadinama *pleistoceno* didžiosiomis žudynėmis, nes jų mirtį galbūt pagreitino priešistorinių žmonių surengtos medžioklės. Didžiausias masinis △ atsitiko maždaug prieš 250 mln. metų, nubrėždamas Permo ir Triaso ribą, kai išnyko iki 96% visų rūšių. 1982 buvo konstatuota, kad masiniai △ vyksta periodiškai, apytiksliai kas 26 mln. metų.

Dabartiniai masiniai △ daugiausia priklauso nuo to, kad žmonės suardo gyvūnų buveines, pvz., tropikų miškus ir koralų rifus. Jie yra gerokai rim-

tesni ir nuostolingesni, palyginti su masiniais praeities △, nes vyksta daug sparčiau. Žmonių sukelti klimato pokyčiai ir tarša daro vis mažiau tikėtina, kad biosfera galės atsikurti ir išsivystys naujos rūšys, prisitaikiusios prie pakitusios aplinkos. △ tempą sunku įvertinti, nes dauguma nuostolių įvyksta tropiniuose miškuose, o kiek ten tiksliai gyvena rūšių nėra žinoma. Pasak gamtosaugininkų, vien dėl miškų naikinimo žūva nuo 4000 iki 6000 rūšių kasmet. Apskritai šis tempas toks didelis, kad viena rūšis gali žūti kas valandą, o jos netektis sukelia riziką išnykti ir kitoms, nuo jos priklausančioms. Didžiausią △ rekordą pasiekė Australija – nuo to laiko, kai joje apsigyveno europiečiai, išnyko 18 žinduolių rūšių, o daugiau kaip 40 gresia pavojus.

Paskutinis šikšnosparnis peliausis (*Myotis myotis*) JK išnyko 1990. Jis buvo pirmasis žinduolis, išnykęs JK per 250 metų (nuo tada, kai buvo sunaikintas paskutinis vilkas).

išpažintis, nuodėmių prisipažinimas, praktikuojamas Katalikų, Stačiatikių ir daugumos Tolimųjų Rytų krikščionių bažnyčių. Nuo XIX a. pradžios △ atgaivinta Anglikonų ir Evangelikų liuteronų bažnyčių. 1215 Laterano susirinkimas paskelbė slaptą individualią išpažintį (kai nusidėjėlis išpažįsta nuodėmes kunigui, kuris pagal katalikybės doktriną turi dievišką galią jas atleisti) privaloma bent kartą per metus.

Ir Jono Krikštytojo atsivertėliai, ir ankstyvoji Krikščionių bažnyčia △ atlikdavo viešai. Dar neseniai katalikai atlikdavo △ kunigui klausykloje individualiai, bet nuo 1977 dėl tokios individualios △ galima diskusija; grupės nariai gali atlikti △ ir viešai.

išpirka už nuotaką, turtas ar nuosavybė, kurią vyro giminė pagal vedybų sutartį dovanoja jo būsimai žmonai. △ buvo įprasta daugelyje Azijos, Afrikos ir Ramiojo vandenyno visuomenių bei Amerikos indėnų genčių. Daugelyje Europos ir P. Azijos šalių △ atitiko ⇨ *kraitis.*

△ – tai tarsi kompensacija moters šeimai; ji paprastai reiškia, kad pagimdyti vaikai priklausys vyro, o ne jos giminei. △ gali būti didelis gėrybių kiekis, pvz., gyvuliai, pinigai ar juos atstojančios kriauklės.

išsigimęs menas (vokiškai *Entertere Kunst*), nacių režimo pasmerktas menas. Pavadinimas kilo iš kilnojamosios parodos, kurią 1937 surengė nacių partija, kad parodytų „šiuolaikinį meną esant nesveiką ir dekadentišką". Šis požiūris atitiko nacių rasistines teorijas. Paroda buvo surengta lygiagrečiai su oficialia didžiojo Vokietijos meno paroda, kurioje dalyvavo oficialiai pripažinti menininkai. Tačiau, pirmąją parodą žiūrėjo penkis kartus daugiau žmonių (daugiau kaip 3 milijonai), negu antrąją. Tarp pasmerktųjų dailininkų buvo Beckmannas, Nolde, Kandinsky, Matisse'as, Barlachas ir Picasso.

išskiriantysis vartojimas, prekių pirkimas labiau dėl jų socialinės, o ne dėl tikrosios vertės, ⇨ *parodomasis vartojimas.*

išsivystęs pasaulis, arba ***stiprios ekonomikos šalys,*** arba ***pirmasis pasaulis,*** arba ***Šiaurė,*** šalys, turinčios pinigų santaupų ir itin išplėtotą pramonę. Be to, dažniausiai jos yra labai urbanizuotos, turi sudėtingus ryšių tinklus, didelį BVP (bendrąjį vidaus produktą, didesnį nei 2000 JAV dolerių), tenkantį vienam gyventojui, mažus gimstamumo ir mirštamumo koeficientus. Jos vartoja daug energijos, didelė dalis jų darbo jėgos dirba gamyboje ar paslaugų sferoje. Išsivysčiusiam pasauliui priklauso JAV, Kanada, Europos šalys, Japonija, Australija ir Naujoji Zelandija.

išstūmimas (*ekon.*), padėtis, kai padidėjusios vyriausybės išlaidos sumažina privataus sektoriaus investicijas dėl sukeliamos infliacijos arba dėl padidėjusios palūkanų normos (didėja dėl vyriausybės skolinimosi) arba dėl to, kad įsikišus vyriausybei, sumažėja gamybos efektyvumas. Paskutiniais dešimtmečiais išstūmimu dažnai buvo teisinama ⇨ *pasiūlos ekonomika*, pvz., valstybės valdomų šakų bei paslaugų privatizacija.

išstūmimas (*psich.*), psichinis procesas, kuris pašalina ir išmeta iš sąmonės idėjas, impulsus, atsiminimus, kad jie nekenktų emociniam stabilumui.

Ankstyvuosiuose ⇨ *Freudo* raštuose teigiama, kad △ valdo ⇨ *cenzorius* – hipotetinis mechanizmas, arba organas, kuris praleidžia idėjas, atsiminimus ir t. t. iš ⇨ *pasąmonės* į sąmonę tik iškraipytus ar užmaskuotus, pvz., ⇨ *sapnuose.*

Ištarė, Mesopotamijos meilės ir karo deivė, kurią garbino babiloniečiai ir asyrai; buvo laikoma tik iš legendų žinomos karalienės Semiramidės įsikūnijimu.

išteklių paskirstymas, būdai vienaip ar kitaip paskirstyti ribotus išteklius, vartojamus prekėms ir paslaugoms gaminti ir parduoti. Paskirs-

čius išteklius, atsiranda ⇨ *galimybių kaštai* (išteklių jau nebegalima naudoti kitiems tikslams). ⇨ *Rinkos ekonomikoje* išteklius skirsto daugiausia privačios firmos, atsižvelgdamos į ⇨ *rinkos* poreikius. ⇨ *Ekonomika* yra išteklių paskirstymo mokslas.

ištuoka, santuokos nutraukimas, kitaip ⇨ *skyrybos.*

išvada (angl. *inference*), dedukcija ar išvada, padaryta iš to, ką norėta netiesiogiai pasakyti; skaitymas tarp eilučių. Jei išgirstume Parlamento narį sakant, kad ministras pirmininkas visada daro klaidas, tai galėtume daryti išvadą, jog kalba opozicijos narys. △ būtų logiška, bet nebūtinai teisinga.

Valstybinės anglų kalbos mokymo programos didelį dėmesį skiria gebėjimui pajusti, suvokti užuominą šalia to, kas yra tiesiogiai konstatuojama. Teigdama, kad „Visiems gerai žinomas dalykas, jog nevedusiam turtingam vyrui reikia žmonos", Jane Austin turi omeny, kad į nevedusį vyrą žiūrima, kaip į potencialų jaunikį: kiekvienas nori, kad jis vestų jo dukterį. J. Austin šios minties nepasako tiesiogiai, o tik leidžia suprasti. Kai pažįsti autorių, daug lengviau tokias užuominas pastebėti. Greitai pagauti mintį skaitant, teisingai daryti išvadas yra itin svarbūs anglų kalbos studijų įgūdžiai. Įprasta klaida yra žodžių *infer* ir *imply* painiojimas. *Imply* reiškia „daryti užuominą į"; *infer* reiškia „iš to daryti išvadą".

Išvaduotojas, daugelio pripažįstamas ⇨ Simonui *Bolivarui,* P. Amerikos revoliucijos vadui, suteiktas vardas. Toks vardas buvo suteiktas ir Danieliui O'Connelliui, Airijos politiniam vadovui, bei Bernardui Higginsui, Čilės revoliucionieriui.

Itakė (gr. *Ithake*), Graikijos sala Jonijos jūroje; plotas 93 km². △ buvusi labai svarbi ikiklasikinėje Graikikoje, ji (Homero poemoje) yra Odisėjaus gimimo vieta, nors šio didvyrio gimtine laikoma Leukidės sala (kai kurių archeologų nuomone, senovinė Itakė daugiau bendra turi su Leukide nei su šiuolaikine Itake).

įtakos grupė, ***interesų grupė, lobistai,*** grupė, daranti spaudimą vyriausybei arba partijoms, siekdama sau palankių įstatymų ar veiksmų. △ darosi vis svarbesnė šiuolaikinėse demokratinėse Vakarų šalyse. △ paprastai skirstomos į du tipus: grupės, kurios rūpinasi kokia nors bendra problema, pvz., branduoliniu nusiginklavimu, ir grupės, kurios rūpinasi savo pačių interesais, pvz., naftos gamintojai.

įtempimo mažinimas (pranc. *détente*), politinės įtampos mažinimas ir santykių tarp valstybių gerinimas; pvz., šaltojo karo pabaiga 1989–90, nors pirmą kartą △ terminas pavartotas XX a. 8-ajame dešimtmetyje Rytų ir Vakarų santykiams apibūdinti, naujoms prekybos ir kultūrinių mainų sutartims pavadinti.

Ivy lyga vienija aštuonis JAV prestižinius koledžus ir universitetus: Brauno, Dartmuto, Havardo, Kolumbijos, Kornelio, Jeilio, Pensilvanijos ir Prinstono. △ nariai dalyvauja tarp koledžų rengiamose lengvosios atletikos varžybose.

Izajas, pasak Senojo Testamento, Izaoko ir Rebekos sūnus, gauruotas vyresnysis Jokūbo brolis dvynys. Jokūbas apgavo aklą Izaoką, kuris ketino palaiminti Izają. Jis apsigaubė ožkenomis, kad Izaokas jas paliestų, ir gavo palaiminimą. Anksčiau Izaijas pardavė Jokūbui pirmagimystės teisę „už dubenėlį lęšių viralo". △ buvo edomitų protėvis.

Izajas, iš VIII a. prieš Kr. Pirmasis svarbesnis Senojo Testamento pranašas. Buvo Amoso sūnus, tikriausiai užėmė aukštą visuomeninę padėtį, gyveno daugiausia Jeruzalėje. Spėjama, kad jis parašė Senojo Testamento Izaijo knygą. Yra ir kita nuomonė – didelę jos dalį parašė dar bent du kiti rašytojai.

Izaokas, Senojo Testamento hebrajų patriarchas, ⇨ *Abraomo* ir Saros sūnus, Ezavo ir Jokūbo tėvas.

Izidė, svarbiausia senovės Egipto deivė. Ji buvo Gebo ir Nut (Žemės ir Dangaus) duktė; kaip Ozyrio sesuo ir žmona, jam žuvus nuo brolio Seto rankos, leidosi ieškoti vyro kūno. Jos sūnus Horas norėjo atkeršyti už tėvo mirtį; jis sučiupo ir nugalėjo Setą, tačiau nukirto motinos, kuri neleido Seto žudyti, galvą. Vėliau △ buvo sutapatinta su Hatora. △ kultas buvo populiarus Graikijoje bei Romoje.

Izmaelis, pasak Senojo Testamento, ⇨ *Abraomo* ir jo žmonos Saros egiptietės tarnaitės Hagaros sūnus; laikomas ⇨ *Mahometo* ir arabų tautos protėviu. Jį ir motiną iš šalies išgujusi pavydi Sara. Musulmonai įsitikinę, kad būtent △, o ne Izaoką Dievas liepęs Abraomui paaukoti ir kad △ padėjęs Abraomui pastatyti ⇨ *Kaabą* Mekoje.

izoliacionizmas (*politikoje*), viso dėmesio telkimas į vidaus politiką arba tokia užsienio politika, kai nesidomima tarptautiniais reikalais, darančiais įtaką šalies interesams.

JAV paprastai △ siejamas su Respublikonų partija, ypač tuo pasižymi Vidurio Vakarų politikai (pvz., 1935–39 Neutraliteto aktai).

Buvo priešinamasi JAV įtraukimui į I ir II pasaulinį karą. Septintajame dešimtmetyje kai kurie respublikonai reikalavo iškeldinti JT iš Amerikos žemės.

Izraelis, senovinė Š. Palestinos karalystė, kuri po karaliaus Saliamono mirties susiformavo iš žydų genčių. Valdovu buvo išrinktas Jeroboamas I (valdė 928–907 pr. Kr.). △ pavadinimas susijęs su Jokūbu, kuris pakeitė vardą į Izraelį. Šio 12 sūnų laikomi žydų genčių protėviais.

Žydai įsitikinę, kad Dievas atidavė jiems △ žemę visiems laikams, kai išvedė juos, ⇨ *Mozės* vadovaujamus, iš Egipto žemės. Todėl šiuo vardu kartais, ypač kai kalbama apie biblinius laikus, apibūdinami visi žydai, pvz., Izraelio tauta arba izraelitai. Dar ⇨ *sionizmas.*

J

Jacobas François (g. 1920), prancūzų biochemikas. Kartu su Jacques'u Mono pirmieji ėmė tirti molekulinę genetiką ir atskleidė, kaip reguliuojama ⇨ *DNR* baltymų gamyba. 1965 gavo Nobelio medicinos premiją.

jahilija, laikotarpis prieš islamo atsiradimą (VII a.). Šio pagoniško laikotarpio palikimas vadinamas △, pažymint, kad tuo metu trūko žinių apie islamą.

Jahvė, *Jehova,* Senajame Testamente minimas Dievo pavadinimas, apreikštas Mozei. Senojo Testamento hebrajiškuose tekstuose šis vardas rašomas didžiosiomis raidėmis YHVH. Jis laikomas per daug šventu, kad galima būtų tarti.

Vengiant tiesiogiai minėti Dievo vardą, buvo vartojami žodžiai *Adonajus* (Viešpats) ir *Hašemas* (tas vardas).

jahvininkai, *Jahvės liudytojai, Jehovos liudytojai* religinė organizacija (iniciatorius – Charlesas T. Russellas; 1852–1916), įkurta 1872 JAV. △ daug dėmesio skiria antrajam Kristaus atėjimui, kuris, pagal Russello numatymą, turėjęs būti 1914 ir kuris, kaip △ tiki, tebeartėjąs. Liudytojai turi eiti iš namų į namus ir skelbti savo tikėjimą; tarp jų dvasininkų nėra.

△ tiki, kad po antrojo Kristaus atėjimo būsiąs armagedonas (paskutinė, lemiamoji Kristaus kova su šėtono jėgomis) ir Paskutinis teismas ir žūsią visi, išskyrus jahvininkus, o paskui įsiviešpatausianti teokratinė karalystė. Žemės planeta išliksianti, joje gyvensią žmonės, o 144 000 išrinktųjų kartu su Kristumi karaliausią Danguje. △ mano, kad jiems negalima užsiimti šio pasaulio reikalais; jų nusistatymas atsisakyti karo tarnybos dažnai sukeldavo rimtų konfliktų su valdžia. Dėl Biblijoje minimo įsakymo nevalgyti maisto su krauju △ negali duoti kraujo kitiems nei patys priimti jo iš kitų. Krikštijami suaugę visiškai panardinant.

Manoma, kad šiuo metu pasaulyje įvairiose △ bendrijose, asociacijose ir judėjimuose yra apie 6 milijonus narių. 1916 mirus Russellui, jį pakeitė Josephas Rutherfordas (mirė 1942).

jakobinai, Prancūzijos revoliucijos ekstremistinis respublikonų klubas, įkurtas 1789 Versalyje. △ posėdžiaudavo Paryžiaus šv. Jokūbo vienuolyne (iš to kilęs pavadinimas). Padedami Dantono kalbų, jie paskelbė Prancūziją respublika, nužudė karalių ir nušalino 1792–93 valdžiusius nuosaikiuosius ⇨ *žirondistus.* ⇨ *Robespierre'o* vadovaujami, per Visuomenės saugumo komitetą jakobinai pradėjo teroro akciją. Giljotinavus Robespierre'ą, klubas neteko reikšmės, o jakobinais imta vadinti bet kokius kairiojo sparno ekstremistus.

Jakobsonas Romanas (1896–1982), rusų kilmės JAV kalbininkas, ⇨ *Prahos lingvistinės mokyklos* narys.

△ studijavo Lazarevo Rytų kalbų institute ir Maskvos universitete; ten jam didelę įtaką padarė ⇨ *Saussure'o* darbai, ⇨ *geštalto* psichologija ir rusų ⇨ *formalizmas.* 1920 iš Maskvos išvyko į Prahą, ten padėjo įkurti Prahos kalbos būrelį, kuris buvo „struktūrinio judėjimo šiuolaikinėje kalbotyroje lopšys"; su rusų kalbininku Nikolajumi Trubeckojumi sukūrė struktūrinę fonologijos teoriją. 1933–39 △ dėstė T. G. Masaryko universitete Brno. Fašistų priverstas palikti Čekoslovakiją, persikėlė į Skandinaviją, ten dėstė, paskui išvyko į JAV. Profesoriavo Kolumbijos, Harvardo universitetuose ir Masačusetsto technologijos institute; 1956 buvo Amerikos kalbos draugijos prezidentas. Veikale „Vaikų kalba, afazija ir bendrieji garsų dėsniai" (*Language, Aphasia and Phonological Universals, 1941*) ir kituose aiškina, kad kalbos struktūros išmokstamos tam tikra eilės tvarka (galimas daiktas, būdinga visiems) ir kad tos, kurias vaikai išmoksta pirmiausia, kalbos sutrikimo atveju ateina vėliausiai. Darbe „Kalbos pagrindai" (*Fundamentals of Language,* 1956), parašytame kartu su Morrisu Halle'iu, teigia, kad bendrų skiriamųjų bruožų, sudarančių garso modelio pagrindą visose kalbose, rinkinys yra apibrėžtas. Vėlesniuose △ darbuose yra idėjų iš ⇨ *kibernetikos* ir matematinės ryšių teorijos, bet visur jam svarbiausia yra kalba ir tai, kaip ji veikia.

Jaltos konferencija, 1945 įvykęs susitikimas, kurio metu valstybių sąjungininkių vadovai Churchillis (D. Britanija), Rooseveltas (JAV) ir Stali-

nas (SSRS) suderino planus dėl Vokietijos sutriuškinimo per Antrąjį pasaulinį karą ir Jungtinių Tautų įkūrimo. △ vyko Jaltoje – Krymo kurorte.

Žmogus biologine ir visomis kitomis prasmėmis yra pats baisiausias iš visų plėšrūnų ir tikrai vienintelis sistemingai naikinantis savo paties rūšį.

Williamas Jamesas
Atlantic Monthly, 1904 gruodis

Jamesas Williamas (1842–1910), JAV psichologas ir filosofas. △ buvo vienas pirmųjų psichologų, pabrėžiančių, kad elgesys turi tikslą ar paskirtį, ir remiančių mokslinę, eksperimentinę psichologiją.

Sakydamas, kad pats netinka eksperimentiniam darbui, jis 1875 Harvardo universitete įkūrė vieną iš pirmųjų psichologijos laboratorijų. Klasikiniame dviejų tomų veikale „Psichologijos pagrindai" (*Principles of Psychology,* 1890), kuris išgarsino jį kaip vieną didžiausių autoritetų visoje psichologijos mokslo istorijoje, jis įvedė sąvoką *sąmonės srautas* (mintis, sąmonė ar subjektyvus gyvenimas yra nenutrūkstamas išgyvenimų srautas, o ne fragmentų rinkinys). Tame darbe jis iškėlė ⇨ *emocijų* teoriją, kuri dabar vadinama ⇨ *Jameso ir Lange'ės teorija.* Svarbiausios filosofinės △ idėjos išdėstytos darbe „Pragmatizmas. Naujas senojo mąstymo būdo vardas" (*Pragmatism, a New Name for Some Old Ways of Thinking,* 1907). Tai yra bandymas pateikti tiesą tokiais žodžiais, kurie atitiktų rezultatus, labiau priklausančius Ch. S. ⇨ *Peirce'o pragmatizmo* idėjoms. Veikale „Radikaliojo empirizmo etiudai" (*Essays in Radical Empiricism,* 1912), △ teigia, kad galutinę realybę sudaro „grynasis patyrimas", kurį jis apibūdina kaip tiesioginį nuolatinį gyvenimo keitimąsi, vėliau duodantį peno mūsų apmąstymams. △ nemažai rašė apie psichopatologiją ir ypač daug nuveikė studijuodamas ⇨ *paranormalizmus.* Kaip tokios idėjos padeda suprasti religinę patirtį, yra svarbiausia jo vis dar labai skaitomo darbo „Religinio patyrimo įvairovė" (*The Variety of Religions Experience,* 1902) tema.

Didžiąją savo karjeros dalį △ praleido skaitydamas paskaitas Harvardo universitete, kuriame jis pats anksčiau buvo studijavęs mediciną. Keletą kartų lankėsi Europos mokslo įstaigose D. Britanijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje. Jis buvo rašytojo Henry'io Jameso brolis.

Kad idėja būtų įtaigi, ji turi pagauti žmogaus protą kaip galingas apreiškimas.

Williamas Jamesas
„Religinio patyrimo įvairovė"

Jameso ir Langės teorija, psichologijos teorija, sakanti, kad ⇨ *emocijos* faktiškai yra kūno pakitimų dėl kokio nors jaudinančio įvykio jutimas arba suvokimas. Pavyzdžiui, jei mes susiduriame su pavojingu gyvūnu, mūsų kūnas patiria pakitimų: mes drebame, greičiau plaka širdis ir t. t., tai reiškia, mes bijome, o baimės išraiška yra drebėjimas, greitas širdies plakimas ir t. t.

Ši teorija pavadinta JAV psichologo ⇨ Williamo *Jameso* ir danų gydytojo Carlo Georgo Langės (1834–1900) vardu; pastarasis XIX a. devintajame dešimtmetyje savarankiškai padarė analogišką išvadą.

Janas, romėnų dievas, saugantis duris, įėjimus ir išėjimus; dienų, mėnesių ir metų pradžios globėjas (jo vardu pavadintas sausio mėnuo). Vaizduojamas su dviem veidais, vienas iš jų žiūri į priekį, kitas – atgal. Pagal romėnų ritualą, Forumo vad. Jano durys būdavo uždaromos, kai įsigalėdavo taika.

Jansenas Cornelijus (1585–1638), olandų Romos katalikų bažnyčios teologas. Knyga „Augustinas" (*Augustinus,* 1640) padėjo ⇨ *jansenizmo* pagrindus. Jis tvirtino, kad laikytis Dešimties Dievo įsakymų neįmanoma be ypatingos Dievo malonės. Kadangi Dievo malonė yra visaapimanti, žmonių likimas yra iš anksto nulemtas.

1630 △ tapo profesoriumi Levene, o 1636 Ipreso vyskupu (Belgija).

jansenizmas, krikščioniškos ⇨ Cornelijaus *Janseno* idėjos. Jansenistai pabrėždavo, kad šv. Augustino mokymas esąs iš anksto nulemtas, kad žmones gelbstinti begalinė Dievo malonė, o ne jų pačių valios jėga, nes visos dvasinės iniciatyvos kylančios tik iš Dievo.

⇨ *Jėzuitai* su tuo nesutiko, nes tikėjo, kad jų dvasiniai pratimai nutiesia valiai kelią į Dievą. Jansenizmą rėmė filosofas ⇨ *Pascalis* ir teologas ⇨ Antoine'as⇨ *Arnauldas;* pastarasis turėjo ryšių su ⇨ *Port Rojalio* vienuolynu. 1653 jansenistai buvo paskelbti eretikais, o 1719 atsiskyrė nuo Katalikų bažnyčios.

Jansky'is Karlas Guthe'as (1905–50), JAV radijo inžinierius. Nustatė, kad Paukščių Tako ga-

laktika skleidžia radijo bangas. Nors jis toliau nebedirbo šioje srityje, bet šis atradimas laikomas radioastronomijos pradžia.

△ gimė Normane (Oklahomos valstija). 1928 pradėjo dirbti Belio telefono laboratorijoje (Niu Džersio valstija); ten tyrė atmosferos kliūtis, trukdančias radijo telefono ryšiams.

japonų religijos. Japonijoje vyrauja dvi svarbiausios religijos: sintoizmas ir įvairių formų japoniškasis budizmas. Daug japonų tvirtina esą nereligingi, bet tam tikromis progomis, svarbiais gyvenimo momentais praktikuoja abiejų religijų elementus.

Sintoizmas, vietinių Japonijos gyventojų religija, atsiradusi ne mažiau kaip 1000 metų anksčiau už budizmą. Pavadinimas reiškia „dievų kelias". Šie dievai žinomi *kami* vardu. Jų buveinė iš esmės yra gamtos jėgos, todėl sintoizmui būdinga gamtos garbinimas. Galima sakyti, kad sintoizmas laiko visą Japonijos žemę ir vandenis šventais; Fudzijamos kalnas yra viena iš švenčiausių Japonijos gamtos vietų. Imperatoriaus padėtį labai sustiprina tai, kad jis laikomas tiesioginiu saulės deivės Sinto įpėdiniu. Dar ⇨ *sintoizmas.*

Budizmas Japonijoje ėmė plisti VI a. dėl ryšių su Korėjos ir ypač Kinijos budizmu. Netrukus susikūrė 3 mokyklos: singon, tendai ir dzenbudizmas (dzen). Tendai mokykla pabrėžia, kad kiekvienas asmuo turi Budai būdingų savybių, kurios veda jį prie amidabudizmo ir tikėjimo ⇨ *Amida Budos* galiomis jį išgelbėti. Dar ⇨ *budizmas.*

jarmulka, žydų vyrų nešiojama kepurė be snapelio, *šlikė.*

Jaspersas Karlas (1883–1969), vokiečių filosofas, dažnai priskiriamas prie egzistencialistų. Gausūs jo raštai kupini labai subjektyvių didžiųjų filosofų minčių, po kurių eina kreipimasis į skaitytojus, kad pasirūpintų savo gyvenimo prasme. △ tikėjo, kad beždžionės yra išsigimę žmonės. Svarbesnieji △ darbai: „Bendroji psichopatologija" (*General Psychopathology,* 1913), „Filosofija" (*Philosophy,* 1932). △ studijavo mediciną ir psichologiją; nuo 1921 filosofijos profesorius Heidelberge.

jaunimo kultūra, įvairūs subkultūros reiškiniai, susiję su jaunais žmonėmis kaip socialine grupe. Jaunimas gali būti nusistatęs prieš suaugusiųjų gyvenimo normas, dažnai būna pabrėžiamas kitoks rengimosi ir muzikos skonio stilius.

jautrumas, XVIII a. terminas, reiškiantis sugebėjimą susitapatinti ir jausti užuojautą kitiems dėl kančių. Šią savybę išaukštino filosofas grafas A. Shaftesbury'is ir grožinės literatūros kūriniai.

Janė Austen romane „Nuovokumas ir jautrumas" (*Sense and Sensibility,* 1811) Elinoros Dashwood nuovokumą priešpriešino su kraštutiniu jos sesers Marianne'os jautrumu pastarosios nenaudai.

Jeansas Jamesas Hopwoodas (1877–1946), anglų fizikas ir astronomas. Kaip fizikas, jis tyrė kinetinę dujų teoriją bei energijos spinduliavimo formas; kaip astronomas, – daug dėmesio skyrė žvaigždėms milžinėms ir nykštukėms, tyrė spiralinių ūkų prigimtį bei kosmoso kilmę. Daug nuveikė populiarindamas astronomiją.

Gyvybė visatoje laikosi tik todėl, kad anglies atomas turi tam tikrų išskirtinių savybių.

Jamesas Hopwoodas Jeansas
„Paslaptingoji visata" (*Mysterious Universe*)

Jeffersonas Thomas (1743–1826), trečiasis JAV prezidentas (1801–09), Demokratinės respublikonų partijos įkūrėjas. 1774 △ paskelbė „Bendrąjį požiūrį į Amerikos teises", o 1775–76, kaip Kontinentinio kongreso deputatas, vadovavo JAV ⇨ *Nepriklausomybės deklaracijos* projekto rengimui. 1779–81 buvo Virdžinijos valstijos gubernatorius, 1785–89 JAV pasiuntinys Paryžiuje, 1789–93 valstijos sekretorius, 1797–1801 viceprezidentas.

Gimė turtingoje šeimoje Virdžinijos valstijoje. Domėjosi muzika, tapyba, architektūra ir gamtos mokslais; buvo tipiškas šviečiamojo XVIII a. žmogus. Jo politinė agrarinės demokratijos filosofija visą atsakomybę už Amerikos respublikos dorą uždėjo laisviesiems jomėnų fermeriams. Gyvenimo ironija, kad per abi jo prezidentavimo kadencijas buvo priimtos net kelios politinių oponentų ⇨ *federalistų* idėjos.

Retkarčiais truputėlį pamaištauti yra geras dalykas.

Thomas Jeffersonas
Iš 1787 sausio 30 laiško Jamesui Madisonui

Jeffreysas Alecas Johnas (g. 1950), anglų genetikas. Atrado DNR mėginius, iš kurių galima tiksliai nustatyti ⇨ *genetinius pirštų atspaudus.* Tokiu būdu galima nustatyti žudiką ar prievartautoją iš kraujo, audinio ar sėklos pėdsakų.

jėgos (*fiz.*), jas lemia keturios svarbiausios sąveikos, kurios, kaip manoma, veikia materialioje visatoje. Yra dvi jėgos, veikiančios dideliu atstumu: ⇨ ***gravitacija,*** kuri lemia planetų judėjimą orbitomis aplink Saulę ir veikia tarp visų turinčių masę kūnų; ⇨ ***elektromagnetinė jėga*** veikia tarp visų dalelių, turinčių elektros krūvį. Yra ir dvi artisiekės jėgos – jos veikia tik atomo branduolio viduje: ⇨ ***silpnoji jėga,*** kuri lemia termobranduolines reakcijas Saulėje ir radioaktyviųjų atomų branduolių beta skilimą; ⇨ ***stiprioji jėga*** jungia atomų branduolių protonus ir neutronus, lemia branduolio sandarą ir stabilumą. Santykinis keturių jėgų stiprumas: stiprioji 1; elektromagnetinė 10^{-2}; silpnoji 10^{-6}; traukos 10^{-40}.

JAV fizikai Stevenas Weinbergas ir Sheldonas Glashowas, Pakistano fizikas Abdus Salamas bei kiti 1971 sukūrė teoriją, teigiančią, kad silpnoji ir elektromagnetinė jėgos yra vienos vadinamosios ***elektrosilpnosios jėgos,*** apraiška; XX a. 9-ajame dešimtmetyje Europos branduolinių tyrimų centre CERN įvykdyti bandymai parėmė tą teoriją. Fizikai dabar bando sukurti bendrąją sąveikos teoriją.

jėgų pusiausvyra (*polit.*), teorija, teigianti, kad geriausias būdas taiką išlaikyti yra taip paskirstyti valstybių galią, kad nė viena jų netaptų vienintele vyraujančia. Ši teorija iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio atspindėjo buvusią realią jėgų pusiausvyrą ir tapo vienu ilgiausiai vartotų tarptautinių santykių terminų. Sukūrus branduolinius ginklus buvo teigiama, kad △ pakeitė ***bauginimo pusiausvyra.***

Jehova, kitas ⇨ *Jahvės* – Izraelio Viešpaties, arba Dievo, vardo užrašymas.

Jeilio mokykla, literatūrologų grupė, susitelkusi Jeilio universitete (Konektikutas, JAV), taikiusi grupės nario ⇨ Jacques'o *Derrida* dekonstruktyvistinį požiūrį literatūros teorijai. Bandė parodyti, kad tekstas negali turėti nuoseklios prasmės, pabrėžė vidinius prieštaravimus ir neigė bet kokio ryšio su išorine tikrove arba autoriaus intencijomis galimumą.

Jeilio universitetas, JAV aukštoji mokykla. 1701 įkurtas kaip puritonų vidurinė mokykla. 1716 atkeltas į Niu Heiveną (Konektikutas). 1718 pavadintas Jeilio koledžu. Nuo 1861 universitetas.

Jeremijas, Senojo Testamento minimas VII–VI a. pr. Kr. hebrajų pranašas, veikęs Judėjoje 625–586 pr. Kr. Dievas pašaukęs jį pranašauti dar visai jauną. Jis turėjęs perspėti savo tautiečius, kad jei jie nepaisysią Dievo nurodymų, jų kraštas būsiąs užkariautas, o žmonės išvaryti į Babiloniją. Žmonės nepaklausę △. Nabuchodonosarui apgulus Jeruzalę, △ buvo suimtas ir įkalintas, nes buvo įtariama, kad jis gali pereiti į priešo pusę. Miestui pasidavus, △ pasitraukė į Egiptą.

Jeronimas (apie 340–420), *šv.* ***Jeronimas,*** vienas iš pirmųjų krikščionybės vadovų ir mokslininkų, žinomas kaip Bažnyčios tėvas. Jo lotyniškasis Senojo ir Naujojo Testamento variantas sudaro Romos katalikų Vulgatos pagrindą. △ paprastai vaizduojamas su liūtu. Šventė rugsėjo 30.

Jeruzalės šventykla, žydų tautos maldų centras tiek senovėje, tiek šiais laikais. Vakarinė siena, arba ***Raudų siena,*** yra išlikusi Erodo pastatydintos šventyklos vakarinės sienos dalis. Kai 70 po Kr. šventykla buvo sugriauta, žydai eidavo ten melstis ir apraudoti savo tautos išblaškymo bei tėvų žemės netekties.

Toje vietoje yra stovėjusios trys šventyklos: ***Saliamono šventykla,*** pastatyta apie 950 pr. Kr., kurią sugriovė Babilonijos karalius Nabuchodonosaras 586 pr. Kr., ***Zerubabelio šventykla,*** pastatyta žydams grįžus iš Babilonijos nelaisvės 536 pr. Kr., ir ***Erodo šventykla,*** kurią sugriovė romėnai. Dabar šioje vietoje stovi Omaro mečetė. Kai △ priklausė Jordanijai, žydai negalėjo į ją patekti, bet per 1967 karą Izraelis atgavo šią miesto dalį.

Jespersenas Jensas Ottas Harry'is (1860–1943), danų kalbininkas, 7 tomų „Dabartinės anglų kalbos gramatikos“ (*Modern English Grammar,* 1909–49) autorius. Karjeros pradžioje domėjosi ⇨ *fonetika* ir lyginamąja ⇨ *filologija.* Vėliau labai daug laiko ir dėmesio skyrė anglų kalbos tyrimams. Be to, dirbo bendrosios kalbotyros teorijos bei sintaksės srityje (dėl žodžių jungimo į sakinius taisyklių).

Apie tradicinę gramatiką △ rašė, kad yra universalios gramatinės kategorijos, tinkančios visoms kalboms, pvz., kalbos dalys: daiktavardžiai, veiksmažodžiai ir t. t., laikai, nuosakos. Kiti △ darbai: „Kalba“ (*Language,* 1922), „Gramatikos filosofija“ (*The Philosophy of Grammar,* 1924). 1893–1925 △ dirbo anglų kalbos profesoriumi Kopenhagos universitete.

jetis, tibetietiškas ⇨ *sniego žmogaus* pavadinimas.

Jevonsas Williamas Stanley'is (1835–82), anglų ekonomistas. Įvedė sąvoką ***ribinis naudingumas,*** kuris reiškia bendrojo naudingumo ir prekių kiekio pokyčio santykį.

Jezabelė, pagal Senąjį Testamentą, karaliaus Sidono duktė. Ji ištekėjo už Izraelio karaliaus Ahabo, nesutarė su pranašu Eliju, nes garbino orų ir derlingumo dievus Baalą ir Ašerą.

Jėzaus draugija, oficialus Romos katalikų bažnyčios ordino, paprastai vadinamo ⇨ *jėzuitais*, pavadinimas.

jezidai, musulmonų grupė, susikūrusi kaip sufijų šventojo šeicho Adi ibn Musafyro (XII a.) mokiniai. △ sekėjai supina liaudies tradicijas su islamu, įtraukdami ir judaizmo bei krikščionybės elementų (praktikuoja apipjaustymą ir krikštą), bei puolusiojo angelo, susitaikiusio su Dievu, kultą. Jų centras yra prie Mosulo, Irake.

jėzuitai, didžiausias ir įtakingiausias Romos katalikų ordinas (žinomas ir Jėzaus draugijos vardu). 1534 ordiną įkūrė ⇨ Ignotas ***Lojola***. Tikslas buvo ginti katalikybę nuo reformacijos, dirbti misijų darbą. XVI–XVII a. △ dirbo kaip misionieriai Japonijoje, Kinijoje, Paragvajuje ir tarp Š. Amerikos indėnų. 1991 ordinas turėjo apie 29 000 narių (15 000 dvasininkų, be to, studentų, narių pasauliečių); garsios jų mokyklos ir universitetai.

Istorija. 1540 Jėzaus draugiją patvirtino popiežius Paulius III. Jėzuitai dirbo švietimo darbą, kovojo su erezijomis, buvo misionieriai tarp netikinčiųjų; jie nebuvo užsidarę vienuolynuose. Didelėmis pastangomis Lojolai pavyko įdiegti kariškos drausmės dvasią. △ kišosi į ekonomikos ir politikos reikalus, todėl 1759–68 buvo išvyti iš Portugalijos, Prancūzijos, Ispanijos ir kitų kraštų, o popiežius Klemensas XIV 1773 formaliai ordiną panaikino. 1814 ordiną atkūrė popiežius Pijus VII, nors daugelis Europos ir Amerikos šalių to nepripažino; 1981 Jonas Paulius II kritikavo △, nes jie rėmė revoliuciją P. Amerikoje.

△ vadovauja generolas (renkamas iki gyvos galvos), dar vadinamas juoduoju popiežiumi, mat jis dėvi juodą sutaną; 1983 generolu išrinktas Pieteris Hansas Kolvenbachas.

Jėzus, *Jėzus Kristus* (apie 4 m. pr. m. e. – 29 ar 30 m. e. m.), hebrajų pamokslininkas, kurio mokymu ir gyvenimu remiasi krikščionybė. Pasak 4 Evangelijų, Jėzus gimė Betliejuje (Palestinoje); jis – Dievo ir Mergelės Marijos sūnus; augo Nazarete, Marijos ir dailidės Juozapo šeimoje. Jau suaugęs Jėzus buvo pakrikštytas Jordano upėje; netrukus △ surinko 12 mokinių (apaštalų); bet jo mokymas kėlė romėnų valdžios nepasitenkinimą ir jis buvo nukryžiuotas. Po trijų dienų pasklido pranešimai, kad △ prisikėlė, o vėliau – kad įžengė į dangų.

Jėzaus mokymas iš esmės remiasi dviem Dievo įsakymais: mylėkite kitus kaip save ir garbinkite bei mylėkite Dievą. Be to, jo sekėjai turi dorai gyventi, atjausti kitus, niekuo nesirūpinti ir nesipuikuoti.

Iš pirmo žvilgsnio, rodos, paprasti △ pamokymai tapo sudėtingi, nes krikščionys juos labai įvairiai aiškino. Nors daug kur krikščionys ir krikščionių institucijos nutolo nuo nepaprastai tyro △ mokymo, jo gyvenimas ir mintys ir toliau smarkiai veikia žmoniją.

Kaip Juozapo šeimos narys, △ priklausė judėjų genčiai ir Dovydo (antrojo Izraelio karaliaus) giminei. Hebrajai seniai laukė Mesijo, ir △ atėjo. 26 ar 27 m. e. m. △ giminaitis Jonas Krikštytojas paskelbė, kad atėjo pažadėtasis Mesijas ir pakrikštijo Jėzų. Tada △ mokydamas du kartus keliavo po Galilėjos apylinkes. Bet △ pamokymai, apibendrinti Kalno pamoksle, sukėlė religinį ⇨ *fariziejų* nepasitenkinimą ir pasauliečių, remiančių romėnų valdytoją Erodą Antipą, priešiškumą. Kai Jėzus grįžo į Jeruzalę (tikriausiai 29 m. e. m.), žmonės sutiko jį kaip Mesiją, o valdžia (su apaštalo Judo pagalba) suėmė jį ir paskelbė mirties nuosprendį, skubiai priimtą Sinedriono (aukščiausiojo žydų teismo). Nuosprendį patvirtino Romos prokuratorius Poncijus Pilotas, pabrėždamas, kad △ mokymas kelia pavojų imperijos valdžiai. Krikščionys tiki, kad △ buvo Dievas (su žmogaus kūnu), kad jis savo valia pasirinko mirtį, norėdamas sutaikyti žmoniją su Dievu, ir kad Dievo galia prikėlė jį iš mirusiųjų. Jis garbinamas kaip antrasis ⇨ *Trejybės* asmuo.

jipai, JAV Tarptautinė jaunimo partija, vadovaujama Abbie'io Hoffmanno ir Jerry'io Rubino (g. 1938), pajuokusi JAV politiką septintajame dešimtmetyje.

Joakimas Fjorietis (apie 1132–1202), italų mistikas. Gimė Kalabrijoje. Mistiniuose darbuose istoriją aiškino kaip 3 kartų seką: Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios. Pastaroji, tobulo dvasingumo karta, turėjusi prasidėti 1260. Jo skelbiamoms pranašystėms buvo daug pritariančių.

Joana, mitinė anglė, kuri, sakoma, 855 buvo tapusi popiežiumi Jonu VIII ir per vieną procesiją pagimdžiusi vaiką. Mitas buvo išaiškintas XVII a.

Joana d'Arc ⇨ *Žana d'Ark.*

Jobas (V a. pr. Kr.), pagal Senąjį Testamentą, hebrajų vadovas. ***Jobo knygoje*** bando atsakyti į

klausimą, kodėl siunčiami sunkūs išbandymai ir kančios doriesiems; jis ir pats labai kentėjo: neteko turtų, sveikatos ir vaikų.

Nors △ ir nepadarė galutinės išvados, bet jo knyga yra vienas iš pirmųjų mėginimų paaiškinti žmogaus kančios prasmę pasaulyje, kurį, tikima, sukūrė ir valdo visagalis, pilnas gerumo Dievas.

joga, induizmo filosofinė sistema, kurios autorystė priskiriama Patandžaliui, apie 150 pr. Kr. gyvenusiam Gondoje (Utar Pradešo valstija, Indija). Patandžalis skelbė mistinę sąjungą su asmenine dievybe, pasiekiamą savihipnoze ir pakilimu aukščiau juslių abstrakčia meditacija, specialiomis pozomis ir asketišku gyvenimu. Vakaruose praktikuojama △ veikiau yra psichinės ir fizinės mankštos bei dirbtinio atsipalaidavimo, taikomo stresui sumažinti, sistema.

Jei šunį pavadinsi Herviu, aš jį mylėsiu.

Samuelis Johnsonas

Boswello „Samuelio Johnsono gyvenimas", I t.

Johnsonas Samuelis (1709–84), anglų žodynininkas, rašytojas, kritikas, puikus pašnekovas, įžymus XVIII a. Londono literatūros sluoksnių veikėjas. Žinomas ***daktaro Johnsono*** vardu. Jo „Anglų kalbos žodynas" (1755) daugiau nei šimtmetį buvo didžiausias autoritetas, o jo apibrėžimų tikslumas reikšmingas ir dabar. 1764 △ įkūrė Literatų klubą; jo nariai buvo: dailininkas Joshua Reynoldsas, politikas filosofas Edmundas Burke'as, dramaturgas Oliveris Goldsmithas, aktorius Davidas Garrickas ir būsimasis △ biografas Jamesas Boswellas.

△ gimė Ličfilde (Stafordšyro grafystė). 1735 vedė Elizabethą Porter ir atidarė privačią mokyklą. Kai paaiškėjo, kad iš to maža naudos, kartu su mokiniu D. Garricku išvyko į Londoną; ten nuolat rašė straipsnius į žurnalą „Gentleman's Magazin", o 1738 išspausdino eiliuotą satyrą „Londonas". Kiti jo darbai: satyra pagal Juvenalį „Žmogaus troškimų tuštybė" (*Vanity of Human Wishes,* 1749), filosofinė apysaka „Raselas" (1759), rašytojų biografijos „Žymiausių anglų poetų gyvenimai" (*Lives of the Most Eminent English Poets,* 1779–81), be to, △ redagavo Šekspyro veikalus. 1763 susipažino su Boswellu. 1773 kartu su juo lankėsi Škotijoje ir Hebridų salose; 1775 išėjo jo „Kelionė į vakarines Škotijos salas" (*Journey to the Western Isles of Scotland*). △ buvo palaidotas Vestminsterio vienuolyne; jo namas Londone paverstas muziejumi. △ sąmojis, intelektas, humanizmas atsispindi 1791 Boswello parašytoje biografijoje „Samuelio Johnsono gyvenimas" (*Life of Samuel Johson,* 1791).

Jokūbas, Senojo Testamento veikėjas – hebrajų patriarchas, Izaoko ir Rebekos sūnus. Apgaulės būdu iš savo dvynio brolio Ezavo įgijo pirmagimystės teisę. △ vedė savo pusseseres Liją ir Rachelę, už tai atitarnavo jų tėvui Labanui po 7 metus už kiekvieną. Prasidėjus badui Kanaane, išvyko pas savo sūnų Juozapą į Egiptą. Iš 12 △ sūnų prasidėjo 12 Izraelio genčių.

Joliot-Curie Irene'a (1897–1956) ir Frédéricas ***Joliot*** (1900–58), prancūzų fizikai. 1934 atrado dirbtinį radioaktyvumą, ir 1935 už tai jiems paskirta Nobelio chemijos premija.

Irene'a buvo mokslininkų Pierre'o ir ⇨ Marie *Curie* duktė. Nuo 1921 ji dirbo motinos vadovaujamame Radžio institute. 1926 ištekėjo už Frédérico, savo motinos mokinio, ir nuo tada prasidėjo jų ilgas ir vaisingas mokslinis bendradarbiavimas. 1934 jie nustatė, kad kai kurie elementai, paveikti radiacijos, tampa radioaktyvūs.

Jom Kipūras, žydų ⇨ *Atpirkimo diena.*

Jona (gyvenęs apytikriai VII a. pr. Kr.), hebrajų pranašas. Jo vardu pavadinta viena Senojo Testamento knygų. Joje rašoma, kad Viešpats liepė Jonai plaukti į Ninevę ir pasmerkti jos žmones už nedorą gyvenimą. Laivą užklupo audra. Jūrininkai išmetė jį iš laivo kaip nelaimių kaltininką; banginis jį prarijo, ir jis praleido tris dienas ir tris naktis jo pilve, kol vėl atsidūrė žemėje.

Jonas Auksaburnis (345–407), ***šv. Jonas Auksaburnis,*** Krikščionių bažnyčios mokytojas, atsiskyrėlis, pamokslininkas. Konstantinopolio vyskupas (398–404). Gimė Antiochijoje (dabar Antakija, Turkija). Dėl iškalbingumo vadinamas Auksaburniu. △ šventė rugsėjo 13 d.

Jonas Damaskietis (apie 676 – apie 754), ***šv. Jonas Damaskietis,*** stačiatikių teologas. Rašė giesmes, buvo už ikonų garbinimą, kovojo su ⇨ *ikonoklastais* (paveikslų priešininkais). Veikalas „Pažinimo šaltinis" (*The Fountein of Knowledge*) yra labai svarbus IV–VII a. teologijos metraštis (nuodugnus stačiatikių tikėjimo išdėstymas). Gimė Damaske (Sirija). △ šventė gruodžio 4 d.

Jonas Krikštytojas (apie 12 m. pr. Kr. – apie 27 m. po Kr.), ***šv. Jonas Krikštytojas,*** pagal Naująjį

Testamentą, keliaujantis pamokslininkas ir pranašas. △ gyveno dykumoje, paskui Dievo pašauktas pranašavo Mesijo atėjimą; jis pakrikštijo Jėzų Jordano upėje. Vėliau Erodas Antipas žmonos reikalavimu jį nukirsdino, ir jo galva buvo atnešta jai ant lėkštės.

Jonas buvo Zacharijo ir Elzbietos sūnus (Jėzaus motinos giminaitis). Jis ir Jėzus dažnai kaip vaikai vaizduojami kartu. Suaugęs piešiamas su susivėlusia barzda, apsirengęs plačiais drabužiais.

Jonas (1542–91), ***Kryžiaus šv. Jonas,*** ispanų Romos katalikų bažnyčios mokytojas, karmelitas (nuo 1564). Už bandymus įvesti šv. Teresės reformas buvo persekiojamas ir keliskart kalinamas. △ poezija pilna dvasinės ekstazės.

Išsiųstas į Ubedos vienuolyną, ten gyveno ligi mirties. Palaimintasis nuo 1674, kanonizuotas 1726. △ šventė lapkričio 23 d.

Jonas Paulius II (Karol *Wojtyla,* g. 1920), popiežius nuo 1978. Pirmasis popiežius ne italas nuo 1522. Gimė netoli Krokuvos (Lenkijoje). Jis laikosi požiūrio, kad popiežius neklysta, smerkia kontraceptines priemones, nepritaria moterų kunigų ir vedusių kunigų idėjai, vienuolių drabužių modernizavimui. Dėl to buvo kritikuojamas liberalesniųjų bažnyčios veikėjų.

1939, Antrojo pasaulinio karo pradžioje, △ buvo vokiečių išvežtas priverstiniams darbams; dirbo akmens skaldyklose, chemijos fabrike, o nuo 1942 nelegaliai mokėsi Krokuvoje, rengdamasis tapti kunigu. Po karo Liublino ir Krokuvos universitetuose dėstė etiką ir teologiją. 1964 paskirtas Krokuvos arkivyskupu, 1967 – kardinolu. 1981 per pasikėsinimą buvo sužeistas. △ yra nusistatęs prieš dvasininkų kišimąsi į politiką, bet 1991 nepritarė Persijos įlankos karui, o ginklų gamybą laiko nuodėmingu dalyku. △ daug keliauja ir bendrauja su katalikų pasauliu intensyviau, negu bet kuris kitas ankstesnis popiežius.

Jonas (miręs 100), ***šv. Jonas,*** apaštalas. Jam priskiriama ketvirtoji Evangelija; būdamas vyskupas Efese, parašė tris vad. Jono laiškus, o tremtyje Patmo saloje (Graikija) parašė „Apreiškimą". Jo simbolis – erelis. △ šventė gruodžio 27 d.

Manoma, kad △ yra tas „mokinys, kurį Jėzus mylėjo", į kurį kreipėsi nuo kryžiaus, pavesdamas jo globai savo motiną. Jonas – Zebediejaus sūnus; gimė Judėjoje; jis su broliu Jokūbu buvo žvejai. Dažnai △ vaizduojamas su raudonais drabužiais ir garbanotais plaukais. Kitas △ simbolis – taurė su gyvate.

Jonas XXIII (Angelo Giuseppe ***Roncalli;*** 1881–1963), popiežius nuo 1958. 1963 išleido encikliką „Taika žemėje" (*Pacem in Terris*) ir pagerino santykius su SSRS, kūrė Romos katalikų hierarchiją naujai susikūrusiose šalyse, sušaukė antrąjį Vatikano susirinkimą, kuris reformavo bažnytinę liturgiją, bei parėmė ekumeninį sąjūdį.

joni (*induizmas*), moteriškųjų genitalijų, kaip garbinimo objekto, ⇨ *šakti* apraiškos, atvaizdas; vyriškasis atitikmuo – lingamas.

Jono ordinas, ***šv. Jono ordinas*** (visas pavadinimas ***Jeruzalės šv. Jono riteriai globėjai***), seniausias krikščionių riterių ordinas, pavadintas pagal prieglaudą Jeruzalėje, apie 1048 įkūrtą Amalfio pirklių piligrimams, kuriuos kelionėse šie riteriai gynė nuo musulmonų. Šiandien jam priklauso apie 8000 riterių (vyrų ir moterų), o didysis magistras yra aukščiausio rango pasaulietis Romos katalikų bažnyčios asmuo.

Priversti palikti Palestiną, 1291 šio ordino riteriai persikėlė į Kiprą, 1309 – į Rodą, o 1530 – į Maltą, kurią jiems dovanojo imperatorius Karolis V. 1798 iš ten buvo išvyti į Egiptą žygiuojančio Napoleono ir įkūrė savo centrą Romoje (Maltos rūmai).

„Jonukas ir Gretutė", pasaka apie brolį ir seserį, kuriuos palieka jų skurdžiai tėvai ir kuriuos priglobia ragana, gyvenanti imbierinio meduolio namelyje. Ji ketina nupenėti Jonuką, kad galėtų jį po to suvalgyti, tačiau ją pergudrauja Gretutė. Vaikai pabėga ir grįžta namo su raganos turtais. Šią pasaką užrašė broliai ⇨ *Grimai.* Engelbertas Humperdinckas iš jos sukūrė operą vaikams, kuri 1893 buvo pirmąkart atlikta.

Josephas Père'as (tikr. vardas Francis Le Clerc du Tremblay; 1577–1638), prancūzų vienuolis kapucinas. Tarnavo Liudviko XIII vyriausiajam ministrui kardinolui Richelieu, pravardžiuojamam *Pilkuoju kardinolu* (dėl jo pilkų drabužių); buvo jo sekretorius ir agentas.

Josephsonas Brianas (g. 1940), anglų fizikas, didelis superlaidumo teorijos mokovas ir autoritetas. 1962 △ teoriškai numatė tunelinės srovės tekėjimą pro ploną dielektriko sluoksnį. Taip buvo atrastas Josephsono reiškinys. 1973 gavo Nobelio premiją.

Joule'is Jamesas Prescottas (1818–89), anglų fizikas. 1841 nustatė, kad šilumos kiekis, išsiskiriantis laidininke, kuriuo teka elektros srovė, propor-

cingas laidininko elektrinei varžai ir elektros srovės stiprumo kvadratui. Jo darbai sudarė sąlygas atrasti pirmąjį termodinamikos dėsnį.

△ gimė Solforde (Lankašyro grafystė) turtingoje aludario šeimoje. Jį mokė privatūs mokytojai, įskaitant mokslininką ⇨ Johną *Daltoną.* Visą gyvenimą paskyrė moksliniams tyrimams. Kol kaimynai neprotestavo, savo namuose Mančesteryje turėjo garo variklį. △ nustatė mechaninį šilumos ekvivalentą (***Joule'io,*** arba ***mechaninis, šilumos ekvivalentas***). Energijos vienetas ***džaulis*** pavadintas jo vardu.

Jowettas Benjaminas (1817–93), anglų mokslininkas. Skatino universiteto reformas, ragino panaikinti teologinį testą laipsniui gauti. Vertė Platono, Aristotelio ir Tukidido veikalus.

1842 △ buvo įšventintas į kunigus. Nuo 1855 graikų kalbos profesorius Oksfordo universitete, nuo 1870 – Balliolio koledžo direktorius.

Jozuė (XIII a. pr. Kr.), pagal Senąjį Testamentą, žydų vadovas po Mozės mirties. Jis vedė savo tautą per dykumą užimti Kanaano. Pirmutinis krito Jericho miestas. Pasak △ knygos, sienos griuvo nuo trimitų garsų.

JT ⇨ ***Jungtinių Tautų*** pavadinimo santrumpa.

judaizmas, sen. hebrajų ir jų palikuonių žydų religija. Kaip teigia Senasis Testamentas, △ remiasi 2000 pr. Kr. Dievo ir Abraomo susitarimu ir 1200 pr. Kr. jo atnaujinimu su Moze. △ grindžiamas supratimu, kad yra vienas amžinas nematomas Dievas, kurio valia atskleista ⇨ *Toroje* ir kurio santykiai su žydų tauta yra ypatingi. Tora, dar vadinama Penkiaknyge, apima pirmąsias penkias ⇨ *Biblijos* knygas. Joje išdėstyta istorija, įstatymas ir nurodymai, kaip teisingai gyventi. Be žydų, gyvenančių Izraelyje, daug jų gyvena JAV, buvusioje SSRS (daugiausia Rusijoje, Ukrainoje, Gudijoje ir Moldovoje), D. Britanijoje ir jos sandraugos šalyse bei visame pasaulyje. Žydų yra apie 18 milijonų, iš jų apie 9 mln. Amerikoje, 5 mln. Europoje ir 4 mln. Azijoje, Afrikoje bei Ramiojo vandenyno šalyse, iš jų apie 3 mln. gyvena Izraelyje.

Šventieji raštai. ⇨ *Talmudą* sudaro ⇨ *Mišna,* kurioje pateikti rabinų komentarai, iš lūpų į lūpas ėję nuo 70 m. ir įrašyti apie 200, ir *Gemara*, sudaryta iš teisės diskusijų, vykusių III ir IV a. Palestinos ir Babilonijos mokyklose. *Hagada* yra Talmudo dalis, pasakojanti legendas, sakmes apie didvyrius. *Midrašai* yra šventojo rašto, rašyto 400–1200 daugiausia Palestinoje, komentarų rinkinys. Kartu su Tora jie laikomi autoritetingiausiu žydų ritualų, apeigų ir papročių šaltiniu.

Apeigos. Sinagoga (JAV neoficialiai vadinama šventykla) yra parapijos namai, skirti Dievui garbinti (pradžioje tai buvo tiesiog vieta, kurioje buvo skaitoma ir aiškinama Tora). Arka yra svarbus sinagogos elementas, nes tai yra vieta, kurioje laikomi Toros ritiniai. Rabinai yra į kunigus įšventinti mokytojai, gerai išmanantys žydų įstatymus ir apeigas; jie veikia kaip bendruomenės dvasios vadovai ir ganytojai; kai kurie iš jų savo gyvenimą skiria šventiesiems raštams studijuoti. Religijos kultą sudaro: apipjaustymas, kasdienės pamaldos hebrajų kalba, šabas, kaip poilsio diena (prasidedanti penktadienio vakarą ir trunkanti iki saulės nusileidimo šeštadienį), skiriamas Jahvei garbinti, žydų ortodoksų griežta dieta (⇨ *košeris*). Prie švenčiamų dienų priklauso Naujieji metai (*Roš Hašana*), kai pažymimi žydų Naujieji metai (pirmoji mėnulio jaunatis po rudens ekvinokcijos), o po savaitės – pasninkas Permaldavimo diena (*Jom Kipūras*). Švenčiamos ir kitos šventės, pažymint įvairius Biblijos istorijos įvykius.

Skilimas. Vėlyvaisiais viduriniais amžiais, kai Europa ir V. Azija pasidalijo į krikščioniškas ir islamiškas šalis, žydų tauta irgi suskilo į 2 svarbiausias grupes. Žydus, gyvenančius Vid. ir R. Europoje (tiksliau – Vokietijoje bei Lenkijos ir Lietuvos valstybėje) imta vadinti ***aškenaziais.*** Žydai ***sefardai*** gyveno Viduržemio jūros šalyse, ypač Ispanijoje ir Portugalijoje (ten buvo įsitvirtinę musulmonai). 1492 iš tų kraštų išvaryti, žydai paplito Š. Afrikoje, M. Azijoje, Balkanų pusiasalio šalyse. Abiejų grupių skirtingos apeigos, skirtinga kultūra, bet jų teologija ir svarbiausios religijos praktikos formos yra vienodos. Žydų chasidų (iš R. Europos ir kai kurių Š. Afrikos ir Rytų šalių) apeigos skiriasi, bet jie, kaip ir kitos religinės grupės, pripažįsta Dievo autoritetą, tik jų tikėjime daugiau misticizmo bei religinio fanatizmo. XIX a. ir XX a. pradžioje kai kurios žydų bendruomenės ėmė mažiau laikytis apeigų bei tradicijų. Ši tendencija davė pradžią įvairioms judaizmo srovėms atsirasti. ***Žydai ortodoksai,*** kurie sudaro daugumą, pripažįsta Toros autoritetą, laikosi visų △ tradicijų, tarp jų ir griežtos dietos bei moterų atskyrimo sinagogoje. ***Reforminis judaizmas*** atmeta idėją, kad žydai yra išrinktoji tauta, laisviau traktuoja dietos reikalavimus, kritiškai vertina Torą. ***Konservatyvusis judaizmas*** kompromisiškai derina ortodoksinį ir reforminį △, pri-

imdamas pagrindinį įstatymą, bet daro nuolaidų, atsižvelgdamas į šiuolaikines sąlygas, nors jų pamaldos ir apeigos yra artimesnės ortodoksams nei reformistams.

Liberalusis judaizmas, arba ***rekonstrukcionizmas,*** drąsiau nei reforminis △ siekia prisitaikyti prie šiuolaikinio pasaulio ir vertinti Torą šių dienų mokslo požiūriu. Išskyrus ortodoksus, visos grupės neatskiria moterų sinagogoje; tiek reforminis, tiek liberalusis △ pripažįsta moterims teisę būti rabinėmis. XX a. nemaža dalis žmonių, laikančių save žydais, △ greičiau tapatino su istorinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, nei su griežtu religinių apeigų laikymusi. Pastaruoju metu vyksta debatai (kuriuos sunkina kitų tautų požiūrio į žydus istorija) – bandoma apibrėžti, kas yra žydas. Judaizme, kaip ir kitose religijose, atsirado fundamentalistų sąjūdis.

Judas (I a.), *šv. Judas,* manoma, kad tai netikras Jėzaus brolis ir „Judo laiško", įeinančio į Naująjį Testamentą, autorius, nusivylusiųjų globėjas. Šventė spalio 28 d.

Judas Iskarijotas (I a.), Naujojo Testamento veikėjas – Jėzaus mokinys, kuris jį išdavė. △ buvo apaštalų iždo saugotojas. Per paskutinę vakarienę (kaip buvo susitaręs) už 30 sidabrinių išdavė Jėzų – parodė jį kareiviams. Paskui, sąžinės graužiamas, nusižudė.

Judas Karalius (apie 135–apie 220), žydų mokslininkas, kuris su bendradarbiais redagavo traktatus, žinomus ⇨ *Mišnos* vardu; tie traktatai II a. tapo ⇨ *Talmudo* pagrindu.

Judėja, P. Palestino sritis. Po karaliaus Saliamono mirties 937 pr. Kr. △ atiteko jo sūnui Roboamui ir Dovydo palikuonims, o likusi Izraelio dalis Jeroboamą išrinko šiaurinės karalystės valdovu. Naujojo Testamento laikais Judėja buvo Romos Judėjos provincija; šiais laikais – tai Vakarų kranto pietinė sritis.

judėjai, *žydai,* semitų tauta, gyvenanti Izraelyje ir kitur; ⇨ *judaizmo* religijos išpažinėjai. Taip vadinami ir tie, kurie skelbiasi esą Vidurinių Rytų senovės hebrajų, semitų tautų palikuonys. Šiais laikais kai kurie △ pripažįsta savo etninę kilmę, bet nebesilaiko religinių ir kultūrinių tradicijų. Šį vardą pradėta vartoti vidurinių amžių Europoje, mat daugelio kalbų △ pavadinimas yra lotyniškas judėjo, žmogaus iš Judėjos, vardas. Nusistatymas prieš △, vadinamas ⇨ *antisemitizmu.*

Žydų kalendorius 5760 ir 5761 m.
(1999 rugsėjis – 2001 rugsėjis)

Žydų mėnesiai	*5760 pasaulio m.*	*5761 pasaulio m.*
1 Tišris	1999 rugs. 11	2000 rugs. 30
1 Marchešvanas	1999 spal. 11	2000 spal. 30
1 Kislevas	1999 lapkr. 10	2000 lapkr. 29
1 Tebetas	1999 gruod. 10	2000 gruod. 29
1 Šebatas	2000 saus. 18	2000 saus. 27
1 Adaras*A	2000 vas. 17	2001 vas. 26
1 Adaras B	2000	2000 kovo 8
1 Nisanas	2000 bal. 6	2001 kovo 27
1 Ijaras	2000 geg. 6	2001 bal. 26
1 Sivanas	2000 birž. 4	2001 geg. 25
1 Tamūzas	2000 liep. 4	2001 birž. 24
1 Abas	2000 rugp. 2	2001 liep. 23
1 Elulis	2000 rugs. 1	2001 rugp. 22

Žydų pasninkai ir šventės
Datos pagal Judėjų pasninkų ir švenčių kalendorių

Tišrio 1–2	Roš Hašana (Naujieji metai)	rugs. 11–12
Tišrio 3	Gedaliach* pasninkas	rugs. 13
Tišrio 10	Jom Kipuras (Permaldavimo diena)	rugs. 19
Tišrio 15–21	Sukotas (Palapinių šventė)	rugs. 25–spalio 1
Tišrio 22	Šemini Aiceret	spal. 2
Tišrio 23	Simhat Tora (Džiaugimosi įstatymu šventė)	spal. 3
Kislevo 25	Hanuka (Šventyklos šventinimo šventė) prasideda	gruod. 4–11
Tebeto 10	Tebeto pasninkas	gruod. 19
Adaro 13	Esteros pasninkas+	kovo 20
Adaro 14	Purimas	kovo 21
Adaro 15	Šušan Purimas	kovo 22
Nisano 14	Pirmagimių pasninkas	bal. 19
Nisano 15–22	Pascha (Neraugintos duonos šventė)	bal. 20–27
Nisano 27	Šoa (Holokausto) diena	geg. 2
Ijaro 4	Aukų paminėjimo diena	geg. 9
Ijaro 5	Izraelio nepriklausomybės diena	geg. 10
Ijaro 18	Lag baomer	geg. 23
Ijaro 28	Jeruzalės išvadavimo diena	birž. 2
Sivano 6–7	Šavuotas (Savaičių šventė)	birž. 9–10
Tamuzo 17	Tamūzo 17-osios pasninkas	liepos 20
Abo 9	Abo** 9-osios pasninkas	rugp. 10

* – Keliamaisiais metais
** – Jei išpuola per šabą, tai perkeliama į kitą dieną
\+ – Šis pasninkas išpuola adaro 11, jei yra keliamieji metai ir adaro 13 yra šabas

judėjimas dėl žemės reformos (D. Britanija). Idėją propagavo anglų rašytojas G. K. Chestertonas ir jo Dalintojų lyga, kurios žurnalą jis leido nuo 1925. △ kvietė atgaivinti smulkias žemės valdas ir smerkė pramonę. Daug konservatorių ir dvasininkų △ rėmė.

judėjimas už etinę kultūrą, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios judėjimas, kurio tikslas – remti moralinius arba etinius veiksnius, kaip religijos šaltinį ir svarbiausiąją jos dalį.

Judaizmo chronologija

apie 2000 pr. Kr.	Abraomo vedami senovės hebrajai iškeliavo iš Mesopotamijos į Kanaaną.
XVIII a.–1580 pr. Kr.	Dalis jų įsikūrė Egipto pakraštyje ir pateko į vergovę.
XIII pr. Kr.	Išgelbėjo Mozė, kuris norėjo įkurdinti juos Palestinoje. Iš Dievo jis gavo Dešimt Dievo įsakymų, kuriuos atidavė žmonėms. Jozuės vadovaujami apie 1274 izraelitai įsibrovė į Kanaaną.
XII–XI a. pr. Kr.	Teisėjų valdymo laikais žydai buvo pranašesni už kanaaniečius.
apie 1000 pr. Kr.	Dovydo vadovavimo rezultatas: užkariaujama Palestina, suvienijama Judėja, Jeruzalė tampa sostine.
X a. pr. Kr.	Saliamonas, pakeitęs soste savo tėvą Dovydą, buvo turtingas ir išmintingas, bet neturėjo konstruktyvios politikos gabumų. Po jo mirties, valdant Jeroboamui, atskilo Š. Judėja (Izraelis), palikdama pietinėje Judėjoje tik Judo gentį su sostine Jeruzale.
IX–VIII a. pr. Kr.	Viduriniuose Rytuose įsigalėjo Asirija. Jos karaliai nuolat puldinėjo Izraelį. Izraelis už saugumą turėjo mokėti duoklę, visuomenės pamatai buvo pakirsti, ir pranašai Amosas, Izaijas ir Michėjas pranašavo žlugimą. Tiglatpalasaro, o vėliau jo įpėdinio Salmanasaro IV valdymo metais šiaurinė karalystės dalis (Izraelis) buvo paversta (721 pasidavus Samarijai) Asirijos provincija, o pietinė – Judėja, būdama Asirijos sąjungininkė, to išvengė.
586–458 pr. Kr.	Nabuchodonosaras užėmė Jeruzalę ir didžiąją dalį gyventojų išsivarė į Babiloniją. Judaizmas išsilaikė tremtyje, o žydams grįžus į Jeruzalę, Ezros (kunigas ir įstatymų mokytojas tremtyje) pastangomis atsigavo ir sustiprėjo.
520 pr. Kr.	Buvo atstatyta pirmoji Saliamono statyta Jeruzalės šventykla.
apie 444 pr. Kr.	Ezra paskelbė teisės kodeksą, skirtą padėti valdyti žydų tautą.
IV–III a. pr. Kr.	Aleksandras Makedonietis užkariavo Persiją; Sirijos Seleukidų karaliai varžėsi su Egipto Ptolemajų dinastija dėl Palestinos, kuri buvo pavaldi Egipto valdžiai, nors ir turėjo gana didelę laisvę.
II a. pr. Kr.	Stiprėjant Sirijos galiai, Antiochas IV Epifanas bandė kištis į vidinius hebrajų nesutarimus, išniekino šventyklą; 165 kilo sukilimas, kuriam vadovavo Makabiejų šeima.
63 pr. Kr.	Judėjos beveik pasiekta nepriklausomybė buvo prarasta, kai naudodamasis šalies vidaus vaidais, įsiveržė Romos karvedys Pompėjus, ir buvo įvesta Romos siuzereno valdžia.
I a. po Kr.	Romos imperatorius Titas numalšino žydų sukilimą, sugriovė Jeruzalės miestą ir šventyklą (66–70). Judėjų nacionalinius jausmus žadino rabino Johanano ben Zakajaus (apie 20–90) darbai, o jį palaikantis Sinedriono (aukščiausiojo teismo) pirmininkas buvo pripažintas Palestinos žydų patriarchu.
II–III a.	Labiausiai nusipelnęs Sinedriono pirmininkas buvo rabinas Judas Karalius (apie 135–220); jis susistemino Mišnos įstatymus. Palestinos Talmudas (apie 375) prie Mišnos pridėjo Gemarą.
IV–V a.	Intelektualiai vadovauti judaizmui pradėjo VI a. žydų tremtinių Babilonijoje palikuoniai; jie sudarė Babilono Talmudą.
VIII–XIII a.	Judaizmo aukso era, daug žymių žmonių: filosofas Sadija, poetas Jehudas Ha-levis (apie 1075–1141), įstatymų ir teisės normų sistemintojas Mošė Maimonidas ir kiti.
XIV–XVII a.	Ten, kur krikščionybė tapdavo vyraujančia ar valstybine religija, žydus iš svarbiausių gyvenimo sferų bei prekybos išstumdavo inkvizicija, antisemitiniai įstatymai arba jie tiesiog buvo išvaromi. Protestantiškos ir islamiškos valstybės bei jų kolonijos priimdavo prieglobsčio ieškančius žydus. Žydų persekiojimas paskatino mesianistines viltis, kurios sustiprėjo atgaivinus (XVI a.) kabalistiką; XVIII a. prasidėjo stiprus mesianistinis sąjūdis, kuriam vadovavo Šabetajus Sevis.
XVIII–XIX a.	Europoje sustiprėjus nacionalizmui, padaugėjo persekiojimo atvejų. Reforminis judaizmas, atmesdamas religinę ortodoksiją ir bandydamas prisitaikyti prie naujųjų laikų, pradėjo plisti Vokietijoje nuo 1810 ir netrukus įsigalėjo Anglijoje ir JAV. XIX a. pabaigoje daug žydų išvyko iš Rusijos ir R. Europos į Ameriką gelbėdamiesi nuo persekiojimo (pogromų) ir ten įkūrė dideles ortodoksų, konservatyviųjų ir reforminių judėjų bendruomenes. Daug jų suamerikonėjo ir atsitraukė nuo savo religijos.
XX a.	Sionizmas (įkurtas 1896) yra sąjūdis, kuris rūpinasi, kad žydai būtų saugūs, kad turėtų tėvynę, kurioje būtų laisvi ir nepersekiojami. 1948 susikūrė Izraelio valstybė. Liberalusis △ (radikalesnis nei reforminis) atsirado JAV. 1911 pastatyta pirmoji sinagoga D. Britanijoje. 1933–45 Vokietijos naciai sunaikino 6 milijonus Europos žydų. Šimtai tūkstančių likusių gyvų žydų persikėlė į Palestiną ir sudarė naujos Izraelio valstybės branduolį, daug persikėlė į JAV ir kitas šalis. Nors po šeštojo dešimtmečio dauguma Izraelio ir Amerikos žydų netapo aktyviais sinagogų lankytojais, jie neatsisakė savo žydiško palikimo. Ortodoksinis ir chasidinis △ vis dėlto klestėjo jų naujosiose tėvynėse, o aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje labai sustiprėjo.

△ pradėjo Niujorko draugija už etinę kultūrą, kurią 1876 įkūrė Feliksas Adleris. Iš pradžių △ dalyviai buvo beveik vieni žydai, bet netrukus į jį įsitraukė ir krikščionių bei skeptikų. Iki XX a. △ pasiekė Angliją (kur pirmąją Etinę draugiją 1888 įkūrė dr. Stantonas Coltas), Vokietiją ir kitas šalis. 1852 susikūrė Tarptautinė humanizmo ir etikos sąjunga. Jos būstinė yra Utrechte, Nyderlanduose. Modernėjančiam judėjimui artima Lietuvoje veikianti Humanistų partija.

judėjų šventraštis ⇨ *Žydų Biblija.*

jugendo stilius, Vokietijoje paplitęs ⇨ *art nouveau* stiliaus pavadinimas, vartojamas vokiečių kultūros įtakos kraštuose (pvz., ir Latvijoje).

Julijus II (1443–1513), popiežius (1503–13), politikas. Norėjo sujungti popiežiaus valdomas sritis ir padaryti jas vadovaujančia jėga Italijoje; jis sudarė tarptautines sąjungas iš pradžių prieš Veneciją, paskui – prieš Prancūziją. 1506 pradėjo sta-

tydinti šv. Petro bažnyčią Romoje; buvo menininkų Mikelandželo ir Rafaelio globėjas.

Jungas Carlas Gustavas (1875–1961), šveicarų psichiatras. 1907–13 bendradarbiavo su ⇨ Sigmundu *Freudu*. Nesutarimai kilo dėl seksualumo, keliančio psichologines problemas, reikšmės. △ seksualumą laikė tik vienu iš pagrindinių žmogaus stimulų. Netrukus △ įkūrė savo Analitinės psichologijos mokyklą.

△ sukūrė analitinę asmenybės koncepciją; į asmenybę žiūrėjo iš filosofinės, religinės ir mistinės perspektyvos ir grindė ją sąmonės, asmeninės pasąmonės ir ⇨ *kolektyvinės pasąmonės* sistemų sąveika. △ studijavo religijos ir sapnų simbolius; įvedė terminus *intraversija* ir *ekstraversija*; į protą žvelgė kaip į savaime susireguliuojančią sistemą; pabrėžė, kad kiekvienam svarbu ieškoti gyvenimo prasmės. Svarbiausia △ darbų tema – idėja, paimta iš Platono „Respublikos“: dvasinę sveikatą apibūdina asmenybės vienumas; asmenybės vienumo nebuvimas rodo prastą dvasinę būseną. Viena reikšmingiausių △ knygų – „Šiuolaikinis žmogus ieško dvasios“ (*Modern Man in Search of a Soul,* 1933).

Jungtinė reformuotoji bažnyčia, pavadinimas, 1972 duotas Jungtinei bažnyčiai, kurią sudarė Kongregacinės Anglijos ir Velso bažnyčios bei Anglijos presbiterionų bažnyčios sąjunga. 1981 į △ įstojo ir Reformuotoji Kristaus bažnyčių asociacija.

Jungtinės Tautos (JT), ***Jungtinių Tautų Organizacija,*** valstybių sandrauga, skirta tarptautinei taikai, saugumui ir bendradarbiavimui palaikyti ir skatinti. Turi būstinę Niujorke. JT buvo įkurtos 1945 kaip ⇨ *Tautų Sąjungos* įpėdinė. Jos veiklos sritys – pagalba pabėgėliams, ekonominės raidos skatinimas, parama ištiktiems stichinių nelaimių bei kultūrinis bendradarbiavimas. Planuotas △ 1992/93 metų biudžetas sudarė 2006 milijonus JAV dolerių. △ generalinis sekretorius 1992–1997 buvo Boutros Boutros Ghalis, nuo 1997 – Kofi Atta Annanas.

△ nariai remia organizaciją finansiškai, kiekviena valstybė pagal savo išgales; įnašo dydį nustato Generalinė Asambleja, kai kurios vyriausybės dar ir savanoriškai remia JT fondus. Šie fondai finansuoja pagalbos programas, kurias vykdo tarpvyriausybinės JT agentūros, ***Jungtinių Tautų Vaikų fondas*** (UNICEF), JT pabėgėlių organizacijos ir ***Jungtinių Tautų specialusis fondas,*** skirtas silpnos ekonomikos šalims. Nesumokėti įnašai, sudarę apie 988 mln. JAV dolerių, 1991 pabaigoje vos nepriverte △ bankrutuoti. Mažiau kaip pusė JT narių yra sumokėję visą nustatytą sumą. JT vartoja šešias oficialias darbo kalbas: anglų, prancūzų, rusų, ispanų, kinų ir arabų.

Junona (*romėnų mit.*), vyriausioji deivė. Atitinka graikų Herą. △ – Jupiterio žmona ir dangaus karalienė; ji rūpinosi visais moterų gyvenimo reikalais.

juodaodžiai, visi į pietus nuo Sacharos gyvenantys afrikiečiai ir už Afrikos ribų gyvenantys afrikiečių kilmės žmonės. Kai kuriose šalyse, tarp jų ir Britanijoje (bet ne Š. Amerikoje), kartais taip vadinami ir žmonės, kilę iš Indostano pusiasalio, Australijos aborigenai bei Melanezijos tautos.

△ terminą, kurį kažkada daugelis laikė įžeidimu, pirmieji viešai ėmė vartoti XX a. septintojo dešimtmečio radikalieji JAV △ judėjimo veikėjai. Jie norėjo pabrėžti savo rasinę priklausomybę ir atmetė terminus „spalvotieji“ ir „negrai“ kaip pernelyg neutralius. Nuo tada △ terminas įsivyravo JAV ir paplito Didžiojoje Britanijoje. Dabar JAV △ dažnai vadina save ***afroamerikiečiais*** arba afrikiečių kilmės amerikiečiais.

Istorija: pirmuosius △ afrikiečius XVI a. pradžioje į Vest Indiją didelėmis partijomis kaip vergus vežė ispanai, o XVII a. pradžioje jie pateko ir į Š. Ameriką. Nuo XVI a. ispanai ir portugalai gabeno △ vergus į P. Ameriką. Afrikos juodaodžiai taip pat buvo vežami į Europą vergauti arba tarnauti. Kai kuriuos V. Afrikos pakrančių čiabuvių bendruomenės įsitraukė į vergų prekybą ir iš jos pralobo. Kartais Atlanto vandenyno Europos uostuose, tarp jų Liverpulyje ir Bristolyje, Anglijoje, išsilaipindavo △ jūreivių. Nors △ kartu su baltaodžiais kovojo per Amerikos nepriklausomybės karą, 1788 ratifikuota JAV konstitucija nepanaikino vergų prekybos, vergams nesuteikė ⇨ *piliečių teisių*. Šiaurinėse JAV valstijose vergija pamažu buvo panaikinta XIX a. pradžioje, bet pietinių valstijų ekonomika rėmėsi vergų darbu. Tai buvo viena pagrindinių priežasčių, lėmusių Pietų valstijų atsiskyrimą ir sukėlusių 1861–1865 JAV pilietinį karą. Per jį apie 200 000 △ kovojo šiauriečių kariuomenėje išskirstyti po atskirus dalinius, kuriems vadovavo baltaodžiai karininkai.

1863 prezidento Abrahamo Lincolno „Išlaisvinimo deklaracija“ oficialiai išlaisvino vergus (apie 4 mln.), bet ją pavyko visiškai įgyvendinti tik po 1865 šiauriečių pergalės per prasidėjusį vad. Atstatymo laikotarpį. Neturtingi baltieji dažnai nekęsdavo △ ir laikydavo juos ekonominiais kon-

kurentais, Pietuose kūrėsi „budrumo grupės“, ⇨ *Ku Kluks Klanas*, siekusios △ įbauginti. Be to, nors pagal 14-ąjį JAV konstitucijos priedą išlaisvintieji vergai turėjo JAV pilietybę ir teisę balsuoti, faktiškai jų teises varžė sėslumo cenzas ir įvairūs vietiniai, pvz., raštingumo, cenzai bei balsavimo mokesčiai.

1896 Plessy ir Fergusono byloje JAV Aukščiausiajam Teismui nusprendus, kad segregacija gali būti laikoma teisėta, jei △ ir baltiesiems numatomi vienodi patogumai, nusistovėjo „atskiri, bet lygūs“ politika. Ši nuostata buvo išstumta, 1954 Aukščiausiajam Teismui Browno ir švietimo tarybos byloje nusprendus, kad segregacija valstybės mokyklose neteisėta. Tai sukėlė istorinį precedentą Litl Roke, Arkanzase, kai 1957 gubernatorius Orvalas Faubusas bandė neleisti △ moksleiviams patekti į Centrinę vidurinę mokyklą, ir prezidentas Eisenhoweris nusiuntė federalinę kariuomenę, kad užtikrintų piliečių teisę lankyti mokyklą.

Kita △ kovos dėl pilietinių teisių gairė buvo autobusų boikotas Montgomeryje, Alabamoje, 1955, į kurį pirmasis visos šalies dėmesį atkreipė ⇨ Martynas Lutheris *Kingas*. Septintojo dešimtmečio pradžioje sąjūdis dėl pilietinių teisių išsiplėtė. Pasižymėjo vienas jo vadovų Kingas, 1957 įkūręs Pietų krikščionių vadovų konfederaciją, kuri propagavo neprievartinius metodus. Tokių nuosaikių grupių, pvz., Nacionalinė spalvotųjų žmonių pažangos asociacija, buvo jau nuo XX a. pradžios, bet pirmąkart juos parėmė tiek daug baltųjų, ypač studentų. Pažymėtinas nuosaikiųjų vadovaujamas 1963 žygis iš visų JAV pakraščių į Vašingtoną. Maždaug tuo metu ėmė kurtis ir kovingi ⇨ *Juodaodžių jėgos* sąjūdžiai, įsisteigė Juodųjų panterų partija, stiprėjo nuosaikiųjų rezultatais nepatenkintos △ ekstremistų grupės, pvz., Juodieji musulmonai.

Prezidento Johnsono laikais padidėjo visuomenės spaudimas ir 1964 bei 1968 buvo išleisti federaliniai piliečių teisių įstatymai, 1965 – balsavimo teisių įstatymas. Jie garantavo lygias teises ir draudė diskriminaciją viešųjų paslaugų sferoje, mokyklose, priimant į darbą ir balsuojant. Nors pasiekta tam tikra pažanga, priimta įstatymų ir imtasi pozityvių veiksmų (pozityviosios diskriminacijos), devintajame dešimtmetyje △, sudarantys 12 % JAV gyventojų, švietimo, įdarbinimo ir gyvenamojo būsto srityje toliau kentė nuo diskriminacijos ir faktinių galimybių nelygybės. Nepaisant šių kliūčių, nemažai △ pagarsėjo kaip menininkai, mokslininkai ir politikai.

„Juodaodžių jėga“, XX a. 7-ojo dešimtmečio JAV juodaodžių separatistų sąjūdis. Jam atstovavo 1966 Huey'o Newtono ir Bobby'o Serale'o įkurta ***Juodųjų panterų partija.*** △ siekė JAV sukurti atskirą juodaodžių valstybę ir priversti Jungtines tautas surengti juodaodžių plebiscitą šiuo klausimu. 1972 Nacionalinis juodaodžių politinis susirinkimas įsteigė Nacionalinę juodaodžių asamblėją, kuri turėjo daryti spaudimą Demokratų ir Respublikonų partijoms.

△ sąvoka atsirado tada, kai išryškėjo to meto ⇨ *piliečių teisių* gynimo organizacijų, tokių kaip Nacionalinė spalvotųjų vystymosi asociacija ir Pietų krikščionių lyderių konferencija, nepajėgumas pasiekti, kad rimčiau pakistų juodaodžių statusas. Stokely's Carmichaelas kvietė naudoti politinę ir ekonominę galią ir, atsisakius neprievartinės veiklos būdų, pereiti prie separatizmo, kurį pirmieji ėmė praktikuoti ⇨ *Juodieji musulmonai.* Kai kurie vadovai, pvz., Martynas Lutheris Kingas, atmetė šį požiūrį, bet Juodųjų panterų partija (taip pasivadinusi, nes, nors pantera nėra agresyvi, užpulta kovoja iki mirties) nuosekliai jo laikėsi ir kuriam laikui darė įtaką visai tautai. Dabar juodaodžiai amerikiečiai linkę vadintis afrikiečių kilmės amerikiečiais, panašiai kaip kiti amerikiečiai vadinami italų kilmės amerikiečiais ar graikų kilmės amerikiečiais.

juodaodžių nacionalizmas, XX a. septintojo dešimtmečio JAV juodaodžių separatistų sąjūdis, žr. ⇨ *Juodaodžių jėga.*

Juodasis akmuo, šventasis musulmonų akmuo, įmūrytas į rytinį ⇨ *Kaabos,* pagrindinio chadžo – maldininkų kelionės į Meką – tikslo, rytinį kampą. Apie jo kilmę pasakojama keletas istorijų. Pasak vienos jų, △ atsiųstas į žemę pirmojo žmogaus Adomo laikais. Mahometas tvirtino, kad △ Abraomui atsiuntęs angelas Džibraelis (Gabrielius). Spėjama, kad △ – meteoritas.

Juodasis Briedis (1863–1950), JAV indėnų religinis lyderis, bandęs sutaikyti indėnų tradicijas su krikščionybe. Jo įžvalgos ir idėjos padėjo suformuoti naują požiūrį į indėnų tradicijas baltųjų vyravimo sąlygomis. Nors ir toliau vadinosi ⇨ *šamanu,* 1886 atsivertė į krikščionybę.

Juodieji musulmonai, radikali JAV religinė grupė, įk. 1929. Patyręs ⇨ *Alacho* regėjimą, jai 1934 ėmė vadovauti Elijah Muhammadas (iki tol vadintas Elijah Poole'u, 1897–1975). Nuo 1946 baptistų pastoriaus sūnaus Malcolmo X (1926–65) dėka, △ išaugo į juodaodžių separatistų or-

ganizaciją. 1964 Malcolmas X atskilo nuo šios organizacijos ir įkūrė savo Afroamerikiečių vienybės organizaciją, skelbdamas aktyvią „savigyną“. XX a. antroje pusėje △, vadovaudami Louiso Farrakhano, vėl suaktyvėjo.

juodoji rinka, nelegali prekyba normuojamomis arba šiaip trūkstamomis prekėmis (pvz., prekyba maistu, nafta ir drabužiais Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo).

juodoji skylė, kosmoso objektas, kurio trauka tokia didelė, kad niekas, net šviesa, negali ištrūkti iš jos lauko. Manoma, kad ji susiformuoja, kai masyvi žvaigždė išspinduliavusi daug energijos susitraukia. △ siurbia materiją iš aplinkinės erdvės, taip pat ir kitas žvaigždes. Įsiurbta materija jos centre suspaudžiama iki begalinio tankio. △ įmanoma pastebėti todėl, kad jų link judančios dujos taip įkaista, jog ima skleisti rentgeno spindulius.

Dirbtiniai Žemės palydovai pastebėjo rentgeno spindulius, sklindančius iš keleto mūsų Galaktikos objektų, kurie galbūt yra △. Manoma, kad didžiulės △, turinčios milijonų žvaigždžių masę, glūdi ⇨ *kvazarų* centruose. Mikroskopinės juodosios skylės galbūt susiformavo dar chaotiškomis ⇨ *Didžiojo sprogimo* sąlygomis. Anglų fizikas ⇨ Stephenas *Hawkingas* įrodė, kad šios mažytės △ gali išgaruoti arba sprogti, išspinduliuodamos energiją.

Kaip gali kelios paprastos lygtys lemti Visatos ir visų, net menkiausių, detalių įvairovę?

juodoji skylė
Stevenas Hawkingas, anglų fizikas
„Juodosios skylės ir visatų kūdikystė“
(*Black Holes and Baby Universes*)

Juozapas, Senojo Testamento veikėjas – vienuoliktasis, pats mylimiausias ⇨ *Jokūbo* sūnus, kurį pavydūs įbroliai pardavė į Egiptą vergijon. Po keleto metų △ ten iškilo, įgijo valdžios, ir kai bado vejami iš Kanaano broliai su tėvu atvyko į Egiptą, jis juos priėmė.

Juozapas Arimatietis (I a.), *šv. Juozapas Arimatietis,* pagal Naująjį Testamentą, turtingas hebrajas, *Sinedriono* (Aukščiausiojo teismo) narys ir slaptas Jėzaus sekėjas. Jėzų nukryžiavus, jis paprašė Romos prokuratorių Pilotą, kad leistų pasiimti mirusiojo kūną ir palaidojo jį savo kapo rūsyje. Šventė kovo 17 d.

Sakoma, jis 63 m. atvežė šventąjį Gralį į Angliją, pastatė Glastonberyje pirmąją krikščionišką bažnyčią.

Juozapas, *šv. Juozapas,* Naujojo Testamento veikėjas – mergelės Marijos sužadėtinis (vyras), Judėjos karaliaus Dovydo įpėdinis. △ nebuvo tikrasis, bet tik juridinis Jėzaus tėvas. Romos katalikų bažnyčia aiškina, kad △ buvo pagyvenęs žmogus, kai sutiko Mariją; prieš tai turėjo kitą šeimą.

Jupiteris (*romėnų mit.*), vyriausiasis dievas. Atitinka graikų ⇨ *Dzeusą*. Jis buvo dangaus dievas, valdė žaibus ir perkūniją; saugojo karius mūšio lauke, lemdavo pergalę. △ buvo Saturno sūnus, vedė savo seserį Junoną ir kaip dangaus viešpats karaliavo Olimpo kalne. Garsiausia △ šventykla buvo ant Kapitolijaus kalvos Romoje.

Jurgis, *šv. Jurgis,* šventasis, Anglijos globėjas. Pasakojimas, kaip △ nužudė drakoną ir išgelbėjo moterį, pirmą kartą pasirodęs VI a., akivaizdžiai kilo iš mito apie Persėją. △ kultą Vakarų Europoje įvedė kryžiuočiai. △ šventė – balandžio 23-oji.

Pasakojama, kad △ buvo nukankintas Lydoje (Palestinoje) 303, veikiausiai imperatoriaus Diokletiano valdymo metu, tačiau kitų šios legendos elementų istorinis tikslumas abejotinas. △ pradėtas sieti su Anglija turbūt tuomet, kai ši istorija buvo itin populiari tarp kryžiuočių.

jurisprudencija, teisės mokslas apskritai, t. y. ne kurios nors teisės šakos tyrimas, o pagrindai, kuriais remiasi teisinė sistema.

Justinas (apie 100 – apie 163), *šv. Justinas,* vienas iš pirmųjų krikščionybės propaguotojų ir rašytojų, Bažnyčios tėvų. Gimė graikų šeimoje Palestinoje; vėliau atsivertė į krikščionybę; ta proga parašė du „Atsiprašymus“ (ginančius krikščionybę). Likusį gyvenimą buvo keliaujantis misionierius, nukankintas Romoje. Šventė birželio 1 d.

K

Ka, pagal sen. Egipto religiją, mirusio žmogaus gyvenimo jėgos energija. Buvo tikima, kad △ gyvena kape šalia mumijos ir △ mirtų, jei mirusiojo šeimos nariai neatneštų maisto.

Kaaba, Mekos (Saudo Arabija) Didžiosios šventyklos kieme esantis stačiakampis pastatas. △ kampe yra Juodasis akmuo. Jį, anot pranašo Mahometo, Abraomui davęs arkangelas Gabrielius (jį musulmonai garbina). Melsdamiesi musulmonai atsisuka į △; tai yra ir ⇨ *hadžo* (piligrimystės) centras.

kabala, senovės žydų ezoterinė mistinė filosofijos tradicija, turinti panteizmo elementų, taigi artima neoplatonizmui. Kabalistų raštai kulminaciją buvo pasiekę tarp XIII ir XVI a. Šiuolaikinė žydų filosofija dažniausiai △ atmeta kaip vidurinių amžių prietarą, bet ją pripažįsta ⇨ *hasidai.*

Ankstyviausių △ dokumentų pavyzdžiai: „Kūrimo knyga" (*Sefir Jezirach*), priskiriama rabinui Akibai (mirė 120), „Šviesos knyga" (*Zohar*), parašyta aramėjų kalba apie XIII a.

Kabyras, indų religinis poetas ir mokytojas. Tikslūs gimimo ir mirties metai nežinomi, bet nėra abejonės, kad jis gyveno antrojoje XV a. pusėje. △ atmetė išorines islamo ir induizmo apeigas ir mokė paprastai, tiesiogiai tikėti vieninteliu Dievu; turėjo daug sekėjų tiek induistų, tiek musulmonų.

△ gimė musulmonų šeimoje Varanasyje, gyveno kaip beraštis audėjas. △ mokymas turėjo įtakos pirmajam sikų gūrui ⇨ *Nanakui.* Šiandien yra apie 4 mln. induistų △ sekėjų.

kadišas, žydų Dievo garbinimo malda. Dažniausiai manoma, kad ją už mirusius tėvus turi kalbėti jų netekęs palikuonis, bet joje nėra jokios užuominos apie mirtį arba gedulą. △ yra atėjęs iš labai senų laikų; jis parašytas aramėjų kalba, tik paskutinis sakinys yra hebrajiškas.

Vyrai gedėtojai vienuolika mėnesių turi giedoti △ tris kartus per dieną (išskyrus šabą). Iš △ yra kilęs krikščionių religinio himno žodžiai.

kafkizmas, austrų rašytojo Franzo Kafkos kūrinių košmariška atmosfera. Jo romanų „Procesas" (*Der Prozess,* 1925) ir „Pilis" (*Der Schloss,* 1926) pagrindinis veikėjas patiria neįveikiamą bejėgiškumo ir pykčio jausmą susidūręs su grasinančia ir visažine biurokratija.

kaina, biržos reguliuojama prekės vertė. Laisvojoje rinkoje △ lemia rinkos jėgos – pasiūla ir paklausa. Netikroje rinkoje įmonės renkasi, ar nustatyti aukštesnę △ ir parduoti mažiau produkcijos, ar parduoti daugiau produkcijos žemesne kaina.

Kainas, Senajame Testamente pirmagimis Adomo ir Ievos sūnus. Iš keršto nužudė savo brolį Abelį, nes šio auka buvo priimtinesnė Dievui negu jo.

kairysis sparnas (*polit.*), socialistinės partijos. Taip pradėta vadinti 1789 Prancūzijos nacionalinėje asamblėjoje. Mat ten kilmingieji sėdėjo garbingose vietose į dešinę nuo pirmininko, o paprastieji – kairėje. Tokia tvarka dabar yra įprastinė Europos parlamentuose – pažangieji sėdi kairėje, o konservatoriai – dešinėje. Dešine, kaire ir centru įprasta vadinti ir vienos partijos elementus.

Kaitanja (1486–1534), *Caitanya,* žymiausias ⇨ *bhakti* judėjimo Bengalijoje lyderis, vid. amžiais atgaivinęs induizmą. Subūrė masinį Krišnos tikinčiųjų sąjūdį, ypač praktikuodamas *sankirtaną,* viešą Dievo vardo dainavimą, lydimą šokių ir instrumentų muzikos. Iš △ sąjūdžio kilo šių dienų Hare Krišna judėjimas.

kalamas, scholastinė islamo teologija. △ pradininkas yra al Ašaris (873–935); jo įkurta Ašarijos mokykla buvo svarbiausia scholastinės teologijos srovė.

Svarba △ visada nusileido šariatui (įstatymui), o šiandien ašrajai, musulmonai filosofai tradicionalistai, △ laiko nukrypimu nuo tekstais grindžiamos islamo teologijos.

kalba, žmonių bendravimas žodžiu, raštu arba abiem būdais. Įvairios tautos, etninės grupės paprastai kalba skirtingomis kalbomis arba tam tikromis kalbų atmainomis, pavyzdžiui, armėnai, kalbantys armėnų kalba, ir Anglijos bei JAV gyventojai, kalbantys skirtingomis anglų kalbos atmainomis. △ gali turėti tarmių, kurias vartojantys žmonės jas laiko kalbomis. △ terminas vartojamas ir apibūdinant bendravimo sistemas, turinčias į △ panašių savybių, pvz., ***gyvūnų kalba*** (būdas, kuriuo bendrauja gyvūnai), ***gestų kalba*** (gestai, mimika, padedanti bendrauti), ***ženklų kal-***

ba (kurčiųjų gestai arba gestai, vartojami kaip kalbos hibridas, pavyzdžiui, vartojami Amerikos indėnų) ir ***kompiuterių kalbos*** (pavyzdžiui, BASIC, COBOL).

Mano kalbos ribos yra mano pasaulio ribos.

kalba
Ludwigas Wittgensteinas (1889–1951),
Austrijos filosofas
„Loginis filosofinis traktatas“
(*Tractatus Logico-Philosophicus*)

Natūrali žmonių △ turi neurologinį pagrindą. Jos centras yra kairiajame smegenų pusrutulyje. Daugumoje šiuolaikinių visuomenių △ naudojasi dviem skirtingomis priemonėmis: burna ir ausimis (garso, arba foninė, priemonė) ir rankomis ir akimis (rašymo, arba grafinė, priemonė). Normaliomis sąlygomis vaikai △ išmoksta tarp vienerių ir penkerių metų. Tai priklauso nuo įgimtų ir aplinkos vienakalbių ar daugiakalbių sąlygų. Jei sąlygos tinkamos, bet kuris vaikas gali išmokti bet kurią △. Kai △ formos yra tokios nevienodos, kaip olandų ir arabų, aišku, kad tai yra skirtingos △. Kai abiejų △ vartotojai supranta abi △, kaip, pvz., olandų ir flamandų, jas kategoriškai skirti sunkiau. Užuot sakę, jog olandų ir flamandų △ yra tos pačios olandų △ tarmės, kaip teigia kai kurie mokslininkai, olandai ir flamandai dėl tradicinių priežasčių linkę kalbėti apie dvi skirtingas △, mat veikia politiniai skirtumai. Norėdamos sustiprinti panašių △ skirtumus, grupės gali pabrėžti tuos skirtumus (pavyzdžiui, istorinis portugalų △ atskyrimas nuo Kastilijos ispanų) arba priimti skirtingus rašmenis (urdu rašmenys yra arabiški, o gimininga hindi △ vartoja devanagari rašmenis). Žiūrint iš šalies, italų △ atrodo viena △, o Italijos viduje tai yra didžiausia įvairovė, daugybė skirtingų tarmių. Sąvokas *kalba* ir *tarmė* nėra lengva apibrėžti ir atskirti. Anglų △ šiandien yra labiausiai paplitusi pasaulyje, bet ji turi tiek daug atmainų (dažnai abipusiškai nesuprantamų), kad mokslininkai kalba apie anglų kalbas. Vis dėlto tarptautinio bendravimo sumetimais visi vieningai yra už vieną anglų △. Kai mokslininkai nusprendžia, kad △ yra giminingos (yra bendros kilmės), jie grupuoja jas į ***kalbų šeimas***. Šeimos narystė pripažįstama dėl tam tikrų atitikimų, pvz., kai atitinka *f* ir *p* tam tikruose angliškuose ir lotyniškuose žodžiuose (*father/pater* ir *fish/piscis*). Tokiomis priemonėmis parodoma, kad anglų ir lotynų △ turi bendrą prokalbę. Kai kurios △, pvz., prancūzų, italų ir ispanų, lengvai priskiriamos šeimos grupėms, o kitos, pvz., japonų, yra ne taip lengvai klasifikuojamos, dar kitos, kaip baskų, pasirodo, niekur neturi lingvistinių giminių (jos vadinamos ***izoliantėmis***). Šeimos, į kurias skirstomos pasaulio △ yra: indoeuropiečių (didžiausia šeima, turinti 10 grupių nuo Š. Indijos iki Airijos), semitų-chamitų (didžiausia chamitų grupė Š. Afrikoje ir semitų grupė V. Azijoje ir Afrikoje; šiai grupei priskiriamos ir arabų, hebrajų, berberų △), fino-ugrų (vengrų, suomių ir estų), kinų-tibetiečių (kinų ir tibetiečių), malajiečių-polineziečių, arba austronezinė (malajiečių ir maorių), indėnų (viena iš daugelio Amerikos indėnų △ šeimų, jai priskiriamos algonkinų-vakašų, actekų-tanų △). Kalbininkai priskaičiuoja, kad pasaulyje gali būti 4000–5000 △. Tas skaičius yra netikslus, nes: (1) ne visada lengva nustatyti, ar kalbinė forma yra savarankiška △ ar kitos △ tarmė; (2) kai kurios pasaulio dalys tebėra gerai neištirtos (pvz., Naujoji Gvinėja); ir (3) – dažnai nežinomas ***kalbos mirties*** faktas (pvz., Amazonijoje daug neapibūdintų Amerikos indėnų △ išmirė). Be to, sunku tiksliai suskaičiuoti žmones, kalbančius ta ar kita △, ypač kur bendruomenės vartoja kelių △ elementus, kitur laikomus kalbomis (pvz., kai kuriose Indijos vietose). Indoeuropiečių △ šeimai priskiriama apie 2 milijardai kalbančiųjų visame pasaulyje, kinų-tibetiečių – 1040 milijonų, semitų-chamitų – 230 mln., malajiečių-polineziečių – 200 mln. Kinų △ (kurią galima laikyti atskira △ arba ne △) apie 1 milijardas žmonių, anglų △ – apie 350 mln. vietinių gyventojų ir maždaug tiek pat kitur gyvenančių, ispanų △ – 250 mln., indų – 200 mln., arabų – 150 mln., rusų – 150 mln., portugalų – 135 mln., japonų – 120 mln., vokiečių – 100 mln., prancūzų – 70 mln., italų – 60 mln., korėjiečių – 60 mln., tamilų – 55 mln., vietnamiečių – 50 mln.

Jeigu liūtas galėtų kalbėti, mes negalėtume jo suprasti.

kalba
Ludwigas Wittgensteinas (1889–1951),
Austrijos filosofas
„Filosofiniai tyrimai“ (*Philosophical Investigations*)

---

kalba ir šneka, ⇨ Ferdinando de *Saussure'o* įvestas kalbotyros terminas, padedantis skirti ta pačia kalba kalbančių žmonių kalbą (prancūziškai *langue* – smegenyse esančių taisyklių visuma) nuo garsų tarimo proceso (*parole*).

Didesniosios kalbos ir kalbų grupės

kalba	*kalbančiųjų skaičius (milijonais)*
kinų	907
anglų	456
hindi	383
ispanų	362
rusų	293
arabų	208
bengalų	189
portugalų	177
malajiečių-indoneziečių	148
japonų	126
prancūzų	123
vokiečių	119
urdų	96
pandžabų (Pandžabas, Pakistanas, Indija)	89
korėjiečių (Korėja, Kinija, Japonija)	73
telugų (Andra Pradešas, P. r. Indija)	71
maratų (Maharaštra, Indija)	67
tamilų (Tamilnadas, Indija, Sri Lanka)	67
kinų Kantono tarmė (Kinija, Honkongas)	65
U (Šanchajaus regionas, Kinija)	64
italų	63
javiečių (Java, Indonezija)	61
vietnamiečių	61
turkų	57
Mino (P. r. Kinija, Taivanas, Malaizija)	50
tajų	49
suahelių	46
ukrainiečių	46
lenkų	44
kanarų (P. Indija)	43
togalų (Filipinai)	43
gudžaratų (V. Indija, P. Pakistanas)	39
hausų (Š. Nigerija, Nigeris, Kamerūnas)	36
malajalių (Kerala, Indija)	35
persų (Iranas, Afganistanas)	34
Chakos (P. r. Kinija)	33
birmiečių (Birma)	31
orijų (Centr. ir R. Indija)	31
rumunų	26
sundų (Sundos sąsiauris, Indonezija)	25
asamų (Indija, Bangladešas)	23
olandų-flamandų (Olandija, Belgija)	21
puštūnų (Pakistanas, Afganistanas, Iranas)	21
serbų-kroatų	20
jorubų (P. v. Nigerija, R. Togas, Beninas)	19
amharų (Etiopija)	18
idžų (Žemutinis Nigeris, Nigerija)	17
sindų (P. r. Pakistanas, V. Indija)	17
azerbaidžanų	15
džvangų (P. Kinija)	15
vengrų	14
nepalų (Nepalas Š. r. Indija, Butanas)	14
sebuanų (Bohalis, Filipinai)	13
fulanių (Kamerūnas, Nigerija)	13
sinhalų (Sri Lanka)	13
uzbekų	13
čekų	12
malagasių (Madagaskaras)	12
graikų	11
afrikansas (Pietų Afrika)	10
gudų	10
kurdų (Kaspijos jūros p. v. pakrantė)	10
madūriečių (Madūra, Indonezija)	10
oromų (V. Etiopija. Š. Kenija)	10

kalbos filosofija, logikos šaka, tirianti tokias sąvokas, kaip tiesa, faktai, reikšmė, koncepcija, sakinys. △ skiriasi nuo ***lingvistinės filosofijos***, kuri yra požiūris į filosofiją, apimantis kasdienę kalbą, o ne filosofijos subjektas. △ yra susijusi su ⇨ *gnoseologija,* ⇨ *metafizika* ir minties filosofija.

kalbotyra, lingvistika, mokslinis kalbos tyrimas. △ turi daug šakų; svarbesniosios iš jų: kalbos kilmė (istorinė △), kalbos garsų tyrimas (fonetika), žodžių kilmė (etimologija), žodžių reikšmių raida (semantika), žodžių, žodžių junginių ir sakinių sandara (gramatika). Taikomoji △ yra △ naudojimas aiškinant kitas kalba pagrįstų tyrimų sritis, pvz., žodyno sudarymas, užsienio kalbų mokymas.

Kaldoras Nicholas (1908–86), vengrų kilmės anglų ekonomistas. 1964–68 ir 1974–76 buvo specialusis D. Britanijos vyriausybės patarėjas. Siūlė įvesti mokesčius už realizuotą kapitalo rinkos vertės prieaugį ir už didesnio skaičiaus tam tikrų kategorijų darbuotojų priėmimą nei nustatyta. Kritikavo monetarizmą. Konsultavo keletą Trečiojo pasaulio vyriausybių dėl ekonomikos ir mokesčių reformų.

Kaleckis Michalas (1899–1970), lenkų kilmės ekonomistas, ketvirtajame dešimtmetyje apsigyvenęs Anglijoje. Penktojo dešimtmečio pabaigoje išvyko į JAV ir dirbo Jungtinių Tautų sekretoriate. Protestuodamas prieš makartizmą, 1955 atsistatydino ir grįžo į Lenkiją. Knygoje „Verslo ciklo teorijos apybraižos“ (*Essays on Business Cycle Theory,* 1933) ir straipsnyje, išspausdintame 1943 žurnale „The Political Quaterly“, nepriklausomai nuo ⇨ Johno Maynardo *Keyneso,* tyrė, kodėl ⇨ *rinkos jėgoms* nepavyksta panaikinti nedarbo. Veikale „Ekonominės dinamikos tyrimai“ (*Studies in Economic Dynamics,* 1943) nagrinėjo ekonominės veiklos netikrumo padarinius.

Kalėdos, viena svarbiausių krikščionių religinių švenčių. Švenčiama beveik visų krikščionių gruodžio 25 dieną, tradiciškai minimos išvakarės (Kūčios), dovanojamos dovanos. Krikščionių bažnyčia šią datą sieja su Kristaus gimimu, nors iš tiesų tikroji jo gimimo data nežinoma. Daugelis △ papročių – nekrikščioniškos kilmės, perimti iš senųjų žiemos saulėgrįžos švenčių.

Šią artimą žiemos saulėgrįžai datą lėmė daugiausia misionierių, vertusių į krikščionybę senųjų religijų tikinčiuosius, šventusius šventes šiuo žiemos laikotarpiu, pageidavimai. Daugelis krikščionių stačiatikių naudoja senąjį kalendorių ir švenčia △ sausio 6-ąją.

Prikrauk dar malkų! – Vėjas šiandien šaltas!
Bet tegu jis švilpia, jeigu nori,
Mes švęsime Kalėdas jaukiai ir linksmai.

Kalėdos
Seras Walteris Scottas, 1771–1832, škotų prozininkas ir poetas. *Marmion.*

kalendorius, metų dalijimo į mėnesius, savaites ir dienas bei metų skaičiavimo sistema. Pagal Vakarų △, nuo 1-jų metų, spėjamos Kristaus gimimo datos, metai skaičiuojami atgal [pr. Kr. (prieš Kristų), arba pr. m. e. (prieš mūsų erą)] arba pirmyn [po Kr. (po Kristaus), arba m. e. m. (mūsų eros metai) arba A. D. (lot. *Anno Domini,* t. y. Viešpaties metai]. Vidutinis ***astronominis mėnuo*** (laikotarpis tarp dviejų mėnulio jaunačių) natūraliai trunka 29,5 dienos, bet Vakarų kalendoriuje dėl patogumo naudojamas ***kalendorinis mėnuo*** su sveiku dienų skaičiumi (30 arba 31 diena; tik vasaris turi 28 dienas). Apvalinant, kiekvienais metais atlieka šiek tiek mažiau nei šešios valandos, todėl tikslumo dėlei jos kas ketveri metai (***keliamaisiais metais***) pridedamos prie metų kaip vasario 29 diena, išskyrus šimtinius metus, jei jų skaičius nesidalina iš 400. Pavyzdžiui, 1896 m. buvo keliamieji, 1900 m. – paprasti. 2000 metai yra keliamieji.

Daugumos Europos tautų kalbų ***mėnesių pavadinimai*** kilę iš lotynų kalbos: sausis – lot. *Januarius,* nuo romėnų dievo Jano, vasaris – lot. *Februarius,* nuo romėnų apsivalymo šventės Februarijaus, kovas – lot. *Martius,* nuo romėnų karo dievo Marso, balandis – lot. *Aprilis,* nuo *aperire,* „atidaryti“, gegužė – lot. *Majus* – nuo romėnų deivės Majos, birželis – *Junonius,* nuo deivės Junonos, liepa, *Julius* – nuo Romos karvedžio Julijaus Cezario, rugpjūtis, *Augustus* – nuo Romos imperatoriaus Augusto, rugsėjis (*September*), spalis (*October*), lapkritis (*November*) ir gruodis (*December*) – septintasis, aštuntasis, devintasis ir dešimtasis romėnų △ metų mėnesiai – nuo lotyniškų žodžių „septintas“, „aštuntas“, „devintas“, „dešimtas“.

Visi senovės △, išskyrus Sen. Egipto, buvo mėnulio △. Žodis „△“ kilęs nuo lotynų kalendų, pirmosios kiekvieno mėnesio dienos, kai Sen. Romoje būdavo iškilmingai paskelbiama apie mėnulio jaunaties pasirodymą.

Vakarų, arba ***Grigaliaus, kalendorius*** kilęs iš ***Julijaus kalendoriaus,*** kurį 46 prieš Kr. įvedė Julijus Cezaris. 1582 jį patikslino popiežius Grigalius XIII. Jis pašalino atsiradusius netikslumus ir užkirto kelią tolesniems, apribodamas šimtmečių keliamųjų metų skaičių tik tais, kurie dalinasi iš 400. Katalikiškos Europos šalys iškart (1582) ar netrukus perėjo prie Grigaliaus △. Nekatalikiškos jį priėmė vėliau. Pvz., Britanija ir jos kolonijos jį priėmė tik 1752, kai netikslumai siekė 11 dienų, ir rugsėjo 3 tapo rugsėjo 14 (kartu metų pradžia buvo atkelta iš kovo 25 į sausio 1). Rusija prie Grigaliaus △ perėjo tik po 1917 metų spalio 25-osios revoliucijos, todėl ši data dabar minima lapkričio 7-ąją.

Žydų kalendorius yra sudėtingas Saulės ir Mėnulio ciklų derinys, nustatomas pagal tradiciją. Metai gali turėti 12 arba 13 mėnesių, kurių kiekvienas paprastai turi 29 arba 30 dienų. Naujieji Metai (*Roš Hašanas*) švenčiami tarp rugsėjo 5 ir spalio 5. Kalendoriniai metai skaičiuojami nuo tradicinės pasaulio sukūrimo datos (3761 spalio 7 d.).

Kinų kalendorius sudaromas pagal 60 metų mėnulio ciklą ir šių dienų Kinijoje naudojamas pagrečiui su Vakarų △.

Musulmonų kalendorius taip pat sudaromas pagal mėnulio ciklą. Pagal jį, metus sudaro 12 mėnesių, turinčių po 30 arba 29 dienas, arba 354 dienos. Todėl musulmonų △ periodiškai kinta kiekvieną 30 metų ciklą. Metai skaičiuojami nuo 622, t. y. Mahometo pabėgimo iš Mekos.

Lietuvių kalendoriaus mėnesiai susiję su gamtos reiškiniais (sausis, vasaris, kovas, balandis, gegužė, liepa, lapkritis, gruodis) arba su žemdirbyste – birželis, rugpjūtis, rugsėjis, spalis. Lietuvoje Grigaliaus kalendorius naudojamas nuo 1586, išskyrus Rusijos okupaciją (1800–1915).

Kali, induistų naikinimo ir mirties deivė. ⇨ *Šyvos* žmona.

kalijuga (*hinduizmas*), paskutinė iš keturių ***jugų*** (epochų), sudarančių vieną kūrimo ciklą. Kalijugai, kurioje, anot induistų, mes dabar gyvename, būdinga nedorumas ir nelaimės, dėl kurių šis pasaulis būsiąs sunaikintas ir taip būsiąs parengtas kelias naujam jugų ciklui.

Kaliopė (*graikų mitologijoje*), epinės poezijos mūza, svarbiausia iš visų ⇨ *mūzų*.

Kalkis (*hinduizmas*), paskutinis ⇨ *Višnaus* avataras (pasireiškimas). Jis pasirodysiąs kalijugos, arba paskutinio pasaulio amžiaus, pabaigoje ir sunaikinsiąs pasaulį, kad būtų parengtas kelias kurti naują pasaulį.

Kalvarija, Naujajame Testamente Jėzaus nukryžiavimo vieta Jeruzalėje. Spėjama ją buvus vienoje

iš dviejų vietų: arba ten, kur dabar stovi Šventojo Kapo bažnyčia, arba ant kalvos už Damasko vartų.

Kalvinas, ***Calvinas*** Jonas, dar vadinamas ***Cauvinu*** arba ***Chauvinu*** (1509–64), Prancūzijoje gimęs šveicarų bažnyčios reformatorius ir teologas. Reformacijos sąjūdžio lyderis Ženevoje. Įsteigė ten griežtą religinę bendruomenę. Jo teologijos sistema vadinama ⇨ *kalvinizmu,* o bažnyčios valdymo sistema – ⇨ *presbiterionizmu.* △ lotyniškai parašė „Krikščionių religijos nuostatą“ (*Institutio Christianae Religionis,* 1536) ir komentarus Naujajam Testamentui bei didelei Senojo Testamento daliai.

Gimė Nojone, Pikardijoje, studijavo teologiją, vėliau teisę. 1533 išgarsėjo Paryžiuje kaip pamokslininkas. 1534 buvo priverstas palikti Paryžių ir pasitraukti į Bazelį, ten studijavo hebrajų kalbą. 1536 priėmė kvietimą atvykti į Ženevą ir padėti Reformaciją, bet 1538 buvo išvytas dėl pernelyg gausių ir pernelyg drastiškų naujovių. Grįžo į Ženevą 1541 ir, įveikdamas stiprų pasipriešinimą, sukūrė griežtą ⇨ *teokratijos* (religiniais principais besivadovaujantį) režimą. 1553 jo įsakymu už ereziją sudegintas ispanų teologas ⇨ *Servetas.* Rėmė hugenotų kovas Prancūzijoje ir karalienės Marijos I persekiojamus Anglijos protestantus.

kalvinizmas, Jono Kalvino sukurta krikščioniška doktrina. Išpažįstama Škotijoje, kai kuriose Šveicarijos dalyse ir Nyderlanduose, taip pat Anglijos ir Naujosios Anglijos (Jungtinių Valstijų) ⇨ *puritonų* bei JAV kongregacionalistų ir presbiterijonų bažnyčių. △ doktrinos pagrindas – absoliutinės lemties teorija, pagal kurią kai kurioms (išrinktųjų) sieloms Dievas skyrė išganymą per Jėzaus auką, o kitoms – prakeikimą. Nors dabar griežčiausia kalvinizmo samprata išpažįstama retai, XX a. neokalvinizmas atgimė (⇨ Karlas *Barthas*).

kama, vienas iš keturių materialaus gyvenimo tikslų, minimų hinduizmo raštuose. Šie tikslai yra ***darma, arta, kama, mokša*** (religija, gerovė, juslinis malonumas, išsilaisvinimas). Po religijos atėjo gerovė, kuri savo ruožtu atnešė △. Pasisotinus ja, bus siekiama mokšos – išsilaisvinimo iš gimimo ir mirties rato.

Kamelotas, legendinis karaliaus ⇨ *Artūro* sostas.

Kamerlinghas Onnesas Heikė (1853–1926), olandų fizikas. Daugiausia dirbo žemųjų temperatūrų fizikos srityje. 1911 atrado superlaidumo (didesnio elektrinio laidumo labai žemoje temperatūroje) reiškinį, už kurį 1913 gavo Nobelio fizikos premiją.

Kamora (it. k. – *camorra*), apie 1820 Neapolio kalėjimo rūsiuose susikūrusi slapta nusikaltėlių organizacija. Kai įkūrėjai išėjo iš kalėjimo, virto teroristine. Neapolio karalystės valdančioji dinastija Burbonai (1815–60) naudojo △ prieš antifeodalinį judėjimą. △ 1911 nuslopinta, bet daugelis jos narių iškilo kaip JAV ⇨ *mafijos* veikėjai. Nors XX a. paskutiniųjų dešimtmečių persekiojimo itin susilpninta, △ vis dar veikia Neapolyje ir jo apylinkėse.

Kanaanas, sen. teritorija tarp Viduržemio ir Negyvosios jūros, kurią Biblija vadina izraelitams pažadėta žeme. Apie III tūkstantmetį pr. Kr. užimta kanaaniečių – semitų kalbomis kalbančių tautų, kurių vieną I tūkstantmetyje prieš Kr. graikai vadino finikiečiais. Jų sostinė buvo Ebla (dab. Tel Mardikas Sirijoje). Kanaaniečių valstybei priklausė Sirija, Palestina ir dalis Mesopotamijos. Tarp XIII ir X a. pr. Kr. ją nukariavo žydai. Ebla buvo atrasta 1976–77, joje rastas molio lentelių archyvas; seniausios tų lentelių yra iš III tūkstantmečio pr. Kr. Šiose lentelėse sutinkami Gazos ir Jeruzalės pavadinimai (jokie šiuose miestuose daryti kasinėjimai neleido įtarti, kad jie jau tada buvo užkariauti).

kančia, fizinis arba dvasinis skausmas, įvairių religijų skirtingai aiškinamas. Hinduizmas, budizmas ir džainizmas teigia, kad △ yra tiesioginis šiame ar buvusiame gyvenime padarytų veiksmų (⇨ *karmos*) rezultatas. Kinų religija aiškina, kad △ atsiranda dėl visatos pradų ⇨ *in ir jan* pusiausvyros suardymo. Krikščionybei, islamui ir judaizmui kyla problema, kaip suderinti gerą, mylintį Dievą ir akivaizdžiai neišvengiamą △ šiame pasaulyje. Krikščionybė ir judaizmas teigia, kad pasaulis buvęs sukurtas geras, bet dėl žmonijos nepaklusnumo jame atsiradusi △. Abi šios religijos laukia amžiaus, kai △ nebebus. Islamas aiškina, kad △ yra Dievo siunčiamas išbandymas.

„Kandidas“, ⇨ *Voltaire'o* satyra, išspausdinta 1759. Jos herojus patiria likimo svyravimus kartu su daktaru Panglosu – personažu, populiarių to meto pažiūrų, daugiausia pagrįstų klaidingu ⇨ *Leibnitzo* teiginiu, kad „viskas į gera šiame geriausiame iš pasaulių“, reiškėju. Voltaire'as kandžiai parodo, kad tokios pažiūros – absurdiškos ir nehumaniškos.

Kandinskis Vasilijus (1866–1944), rusų tapytojas, abstrakčiojo meno pradininkas. Gimė

Maskvoje, daug keliavo, 1896 apsistojo Miunchene. 1910–14 sukūrė „Improvizacijų" ir „Kompozicijų" serijas. Tai yra pirmieji žinomi XX a. grynojo abstrakčiojo meno pavyzdžiai. 1911–12 įkūrė „Mėlynojo raitelio" grupuotę. Nuo 1921 dėstė ⇨ *Bauhauzo* dizaino mokykloje. 1933 persikėlė į Paryžių, 1939 tapo Prancūzijos piliečiu.

Pradžioje △ eksperimentavo su postimpresionizmo stiliais ir fovizmu. Labai spalvingi △ darbai neturėjo daug sekėjų, bet jo kompozicijos teorijas, paskelbtas veikale „Apie dvasingumą mene" (*Concerning the Spiritual in Art,* 1912) perėmė abstrakcionistai.

kanibalizmas, arba ***antropofagija,*** žmogienos valgymas. Šis pavadinimas kilo nuo karibų, Pietų Amerikos ir Vest Indijos indėnų genties narių, apie kuriuos užkariautojai ispanai teigė, kad jie valgą savo belaisvius (isp. k. *canibal* – žmogėdra).

kankinimas, fizinio skausmo sukėlimas norint išgauti parodymus ar prisipažinimą. Anglijoje △ teisiškai buvo uždraustas apie 1640, Škotijoje buvo leidžiamas iki 1708, Prancūzijoje – iki 1789. △ plačiai (nors daugelyje šalių neoficialiai) taikomas ir XX a.

Žmogaus teisių organizacija ⇨ *Tarptautinė amnestija* tiria ir skelbia viešai atvejus, kai △ taikomas politiniams kaliniams; Kopenhagoje (Danijoje) įsteigtas centras, kuriame reabilituojamos △ aukos ir tiriamas jo poveikis.

Fizinis kankinimas. Viduriniais amžiais buvo naudojami tokie įtaisai, kaip kankinimo suolas (kuriuo aukos sąnariai buvo tempiami tol, kol trūkdavo), žnyplės nykščiams spausti, batas (traiškantis koją), sunkūs svoriai, gniuždantys visą kūną, „geležinė mergelė" (žmogaus kūno formos narvas, kurio viduje įtaisyti pleištai, perveriantys aukos kūną) ir t. t. Panašūs metodai naudojami ir dabar, prie jų dar prisidėjo elektros šokas ir lytinis smurtas.

Smegenų plovimas buvo pradėtas šeštajame dešimtmetyje komunistiniame ir Vakarų bloke; tai dažnai daroma panaudojant narkotikus. Nuo septintojo dešimtmečio pradžios Vakaruose naudojamas metodas buvo pakeistas izoliavimu, t. y. visišku pojūčių pašalinimu, pvz., IRA partizanams buvo uždedamas gobtuvas, kad jie negalėtų matyti, platus apdaras trukdė jausti, o nuolatinis apie 85 decibelų triukšmas – girdėti, tuo pat metu jie turėjo stovėti ant pirštų galų prie sienos. Europos žmogaus teisių komisija pripažino D. Britaniją kalta dėl kankinimo, bet Europos žmogaus teisių teismas tai apibūdino tik kaip „nežmonišką ir žeminantį elgesį".

kankinys, žmogus, kuris savanoriškai renkasi mirtį, bet neatsisako tikėjimo. Pirmasis žinomas krikščionių kankinys buvo šv. Steponas, nužudytas Jeruzalėje netrukus po to, kai apaštalai pradėjo sakyti pamokslus (apie 33 m.).

kanonas (*teologijoje*), raštų rinkinys, kurios nors religijos oficialiai pripažįstamas šventuoju raštu, pvz., Theravados budizmo Tripitaka. Krikščionių bažnyčių △ sudaro ⇨ *Biblijos* knygos.

Biblijos Senąjį Testamentą tarp 90 ir 100 po Kr. sudarė rabinų susirinkimas Jabnėje, Palestinoje. Kai kurios jų atmestos knygos vadinamos ⇨ *apokrifais.* Ankstyviausias žinomas Naujojo Testamento knygų sąrašas yra Muratorio kanonas (apie 160–70). Vyskupas Atanazas apie 365 paskelbė Šventojo Rašto knygų sąrašą, kuris sutampa su dabartine Biblija.

kanoninės valandos, Septyni Katalikų bažnyčios maldų laikotarpiai: aušrinė arba rytmetinė, pirmosios, trečiosios, šeštosios, devintosios, vakarinės, arba mišparai, ir naktinės.

Anglikonų bažnyčios △ – laikas tarp 8 ir 18 valandos, kai parapijos bažnyčiose galima legaliai tuoktis be specialaus leidimo.

kanonizacija, oficialus aktas, kuriuo Katalikų bažnyčia pripažįsta mirusįjį ⇨ *šventuoju.* Kandidato išskirtinį pamaldumą Šventųjų klausimų kongregacijoje tikrina *Promotor Fidei,* kurį žmonės vadina velnio advokatu. Popiežiui pritarus kandidatas skelbiamas palaimintuoju (⇨ *beatifikacija*), ir tik po kanonizacinio proceso, toliau tikrinančio ar palaimintasis atitinka šventojo kriterijus, Šv. Petro bazilikoje, Vatikane, skelbiamas šventuoju. Pagal XVII a. susiklosčiusią sistemą, šis procesas retai užtrunka mažiau kaip 50 metų, nors kankinystės atveju gali būti ir trumpesnis. Nuo 1969 rinkti kandidato dorybių įrodymus patikima jo gimtųjų vietų vyskupui ir, kadangi stebuklai sunkiai įrodomi, didesnis dėmesys skiriamas įrodomiems ir rimtu tyrimu patikrinamiems jo „pranašumams" ir „Dievo dovanoms".

Dauguma šių laikų šventųjų yra Trečiojo pasaulio ir tų šalių, kur krikščionybė plinta sparčiausiai, pvz., Amerikos mohaukų genties indėnė Kateri Tekakvita, mirusi 1680 ir beatifikuota 1980.

Kanon, ***Kvanon*** (*Japonijos budizmas*), bodisatvos ⇨ *Avalokitešvaros* moteriškoji forma (Vakaruose žinoma kaip gailestingumo deivė). △ kartais vaizduojama su daugybe rankų, skleidžiančių užuojautą.

kanonų teisė, krikščionių bažnyčių, ypač Stačiatikių, Katalikų ir Anglikonų bažnyčių, teisė. Jos šaltiniu laikoma Jėzaus ir apaštalų mokymas. 1983 popiežius Jonas Paulius II išleido naują Kanonų teisės kodeksą – sumažino nusižengimų, užtraukiančių tiesioginę ekskomuniką, išplėtė santuokos panaikinimo priežasčių sąrašą, atšaukė draudimą tuoktis su nekatalikais ir uždraudė kunigų politinę bei profsąjunginę veiklą.

Pirmieji △ rinkiniai buvo sudaryti Rytuose. Stačiatikių bažnyčios △ turi palyginti nedidelę △. Ilgainiui daugybę kanonų kodeksų sukaupė Katalikų bažnyčia. 1918 popiežiaus Benedikto XV nurodymu jie buvo surinkti į *Corpus juris canonici,* arba Kanonų teisės sąvadą, tačiau net ir prie šio sąvado dar pridedami popiežiaus dekretai.

Anglikonų bažnyčios △ išliko beveik nepakitusi nuo 1603, tačiau 1969 buvo visiškai peržiūrėta. Dabar ją nuolat prižiūri Generalinio sinodo Kanonų teisės komisija.

Kantas Immanuelis (1724–1804), vokiečių filosofas. Pateikė labai reikšmingą anglų ⇨ *empirizmo,* pabrėžiančio patyrimą ir eksperimentą, bei žemyninės Europos ⇨ *racionalizmo,* ypač keliančio matematinio samprotavimo svarbą, sintezę, vadinamąją kritinę filosofiją. Rašydamas apie etiką, △ teigė, kad teisingas veiksmas negali būti grindžiamas jausmais arba polinkiais, o turi paklusti protu suvokiamam dėsniui – ***kategoriniam imperatyvui.***

Visą savo gyvenimą △ praleido Karaliaučiuje (kuris tuomet priklausė R. Prūsijai); nuo 1770 buvo logikos ir metafizikos profesorius.

△ klausė, ką gali žinoti žmogaus protas. Jis padarė išvadą, kad patyrimo formas ir ribas teikia kategorijos arba spekuliatyvus žmogaus supratimo aparatas. Pagal △ kritinę filosofiją, pažinimo subjektas ir objektas yra priklausomi vienas nuo kito, todėl △ manė, kad jam pavyko įveikti ir skeptikų, ir spekuliatyvinės metafizikos mokslininkų argumentus. △ įtaka buvo didžiulė, ypač Vokietijoje. Žymesnieji jo darbai: „Grynojo proto kritika“ (*Kritik der reinen Vernunft,* 1781), „Praktinio proto kritika“ (*Kritik der praktischen Vernunft,* 1788), „Sprendimo galios kritika“ (*Kritik der Urteilskraft,* 1790).

Du dalykai man kelia vis didesnę nuostabą ir baimę... – žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje.

Immanuelis Kantas
„Praktinio proto kritikos“ pabaiga

Kantorovičius Leonidas (1912–86), rusų matematikas ir ekonomistas. 1975 gavo Nobelio premiją (kartu su Tjallingu C. Koopmansu) už teoriją, teigiančią, kad sprendimų decentralizacija planinėje ekonomikoje gali būti pasiekta tik sukūrus racionalią kainų sistemą.

kapa, pusapvalis apsiaustas be rankovių, dėvimas Katalikų bažnyčios kunigų per procesijas ir kai kuriomis kitomis oficialiomis progomis, bet ne per mišias.

Kapica Piotras (1894–1984), rusų fizikas. 1978 už darbą magnetizmo ir žemųjų temperatūrų fizikos srityje gavo Nobelio premiją. 1924–32 buvo magnetinių tyrimų skyriaus direktoriaus pavaduotojas Kavendišo (Kembridžas, Anglija) laboratorijoje, paskui grįžo į SSRS ir dirbo Rusijos Mokslų akademijoje.

kapitalas (*ekonomikoje*), gėrybių atsargos, naudojamos kitoms gėrybėms gaminti. ***Fiksuotas kapitalas*** – ilgalaikis △, pvz., fabrikai, įstaigos, augalai, įrenginiai. ***Apyvartinis kapitalas*** – greitai suvartojamas △: žaliavos, sudedamosios dalys, parduoti paruoštos pagamintų prekių atsargos. ***Privatus kapitalas*** priklauso asmenims arba privačioms verslo įmonėms. ***Visuomeninis kapitalas*** paprastai priklauso valstybei ir sudaro ekonomikos ⇨ *infrastruktūrą,* pvz., keliai, tiltai, mokyklos ir ligoninės. Valstybės arba verslo kapitalo atsargų didinimas vadinamas investavimu. ***Finansinis kapitalas*** yra sukauptas arba paveldėtas turtas, laikomas finansinio turto forma, pvz., akcijų paketai, nuosavybė ir banko depozitai.

Aš manau, kad kapitalizmas, protingai reguliuojamas, ekonominių tikslų požiūriu gali būti efektyvesnis nei bet kuri kita ekonomikos sistema, kokią tik galima įsivaizduoti, bet pats jis daugeliu atžvilgių kritikuotinas.

kapitalizmas
Johnas Maynardas Keynesas, pirmasis baronas Keynesas, 1883–1946, anglų ekonomistas, veikale „Bendroji įdarbinimo, palūkanų ir pinigų teorija“ (*The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936*) siūlęs išvengti finansinių krizių ir nedarbo, įvedant valstybės kontrolę kreditams ir valiutos atsargoms bei reguliuojant paklausą.
„Laisvosios konkurencijos ekonomikos pabaiga“ (*End of Laissez-Faire*), *5 punktas.*

kapitalizmas, arba **privačiojo verslo ekonomika,** ekonomikos sistema, kai pagrindinės prekybos, paskirstymo ir mainų priemonės yra privačios (asmeninės ar bendrovių) ir konkuruojama dėl pelno. ⇨ *Mišrioji ekonomika* derina privačių įmonių kapitalizmą ir tam tikrą valstybės monopolį nacionalizuotoms pramonės ir socialinių paslaugų šakoms. Daugumos šalių ekonomika dabar yra mišri, bet kai kurių, pvz., JAV ir Japonijos, didžioji ūkio dalis priklauso ⇨ *privačioms įmonėms*.

Tai – nemalonus ir nepriimtinas kapitalizmo veidas.

kapitalizmas
Edwardas (Richardas George'as) Heathas (g. 1916), britų politikas, ministras pirmininkas.
Apie Lonrho skandalą, *Hansard, 1973 05 15*

---

kapucinai, Katalikų bažnyčios pranciškonų vienuolių ordinas, įsteigtas italų vienuolio Matteo di Bassio (mirė 1552), troškusio grįžti prie pažodinės ⇨ *šv. Pranciškaus Asyžiečio* regulos. △ regula buvo sudaryta 1529, popiežius šį ordiną pripažino 1619. Pavadinimas kilęs nuo kapucinų nešiojamo rudo abito su smailiu gobtuvu, pranciškonų taip (*capuche*) vadinamo. △ pagarsėjo misionieriška veikla.

karaimai, tauta ir religija – VIII a. susikūrusi ⇨ *judaizmo* atmaina. Pastaroji neigė rabinų tradicijos autoritetą, pripažino tik Senąjį Testamentą.

kardinolas, Katalikų bažnyčios dvasininkas, rangu žemesnis tik už popiežių. Kardinolai veikia kaip popiežiaus patarėjų taryba ir jį renka. △ ženklas yra purpuriniai drabužiai ir originali skrybėlė bei kepuraitė. Kardinolų skaičius nepastovus. 2001, kai popiežius Jonas Paulius II paskyrė 44 naujus kardinolus, jų padaugėjo iki 184.

△ institucija atsirado ankstyvaisiais vid. amžiais. Kardinolų kolegija (jaunesni nei 80 metų) renka popiežių. Pačius △ jis skiria. Jie patarinėja popiežiui doktrinos, kanonizacijos, liturgijos ir kitais klausimais.

karitas ⇨ *caritas.*

Karitikėja, ***Skanda,*** induistų karo dievas. Jis yra vyriausiasis dievų (dangaus būtybių) kariuomenės vadas. Šyvos ir Parvati sūnus, Ganešo brolis. Joja ant povo. P. Indijoje △ – populiarus kaip ***Subrahmanja*** ir ***Muruga;*** yra daug jam skirtų šventyklų.

karma (skr. k. – poelgis, veiksmas), pagal hinduizmą, žmogaus poelgių visuma, einanti iš vieno gyvenimo į kitą. Nuo to priklauso, ar būsimasis gyvenimas bus geresnis, ar blogesnis. Panašiai tiki ir budistai, bet jie mano, jog nėra jokios pastovios asmenybės, o △ susijusi tik su fiziniais ir protiniais elementais, lydinčiais žmogų visuose gyvenimuose, kol juos kartu laikanti galia išsisklaido pasiekus nirvaną.

Karmelitų ordinas, elgetaujanti Katalikų bažnyčios vienuolija. Ordiną apie 1155 Karmelio kalno vienuolyne Palestinoje įkūrė Bertoldas, kryžiuotis iš Kalabrijos. XIII a. išplito Europoje. Karmelitai dažniausiai užsiima parapijų misijomis ir mistine teologija. Dar vadinami ***Baltaisiais broliais,*** nes virš rudo abito nešioja baltą apsiaustą.

Pirmieji karmelitai sekė Senojo Testamento Eliju, kaip buvo manoma, gyvenusiu Karmelio kalne. Pagal 1210 Jeruzalės patriarcho jiems nustatytą regulą, karmelitai gyveno atskirose trobelėse. Apie 1240 musulmonai privertė juos pasitraukti iš Palestinos, ir jie išplito Vakaruose, ypač Prancūzijoje ir Anglijoje; ten vienuoliai pradėjo gyventi bendrai. Pirmąjį reikšmingesnį šio ordino permainų sąjūdį pradėjo ⇨ *šv. Teresė Avilietė.* 1562 Aviloje ji įsteigė vienuolyną ir padedama šv. Jono de la Cruzo įkūrė asketiškesnes ***basųjų karmeličių*** seseriją ir ***basųjų karmelitų*** broliją.

Karolis Baromiejus (1538–84), ***šv. Karolis Baromiejus,*** katalikų šventasis, italų kardinolas. Vienas svarbiausių Tridento susirinkimo (1562–63) nutarimų rengėjų ir juos atspindinčio katekizmo sudarytojų. Šventė – lapkričio 4.

Gimė Aronoje kilmingų italų šeimoje, 1560 savo dėdės popiežiaus Pijaus IV buvo paskirtas kardinolu ir Milano arkivyskupu. Gyveno asketiškai, 1578 įsteigė bendruomenę, kuri vėliau buvo pavadinta Šv. Karolio pasišventusiais tėvais. 1610 kanonizuotas.

karo prievolė, įstatymu nustatyta pareiga visiems tinkamiems karo tarnybai piliečiams vyrams (kai kuriose šalyse, pvz., Izraelyje, ir moterims) tarnauti kariuomenėje. 1792 įvesta Prancūzijoje, XIX a. ir XX a. paplito beveik visose Europos valstybėse. Šių laikų △ įstatymai atsisakantiems tarnauti kariuomenėje dėl įsitikinimų dažnai teikia kitų galimybių.

Britanija △ nevedusiems vyrams nuo 18 iki 41 metų amžiaus įvedė 1916 kovo mėn., vedusiems – po dviejų mėnesių. Po I pasaulinio karo △ buvo panaikinta. Taikos metu pirmą kartą ji buvo įvesta 1939 balandį – visi 20 metų amžiaus vyrai buvo įpareigoti baigti šešių mėnesių karinį apmokymą.

Pagal visuotinės △ įstatymą, priimtą 1939 rugsėjį visi vyrai nuo 18 iki 41 metų amžiaus privalėjo atlikti karo tarnybą, nuo 1941 △ įvesta ir moterims (kaip alternatyva tarnybai pramonėje). Vyrai, sulaukę 18 metų, ir toliau iki 1960 būdavo šaukiami į tikrąją karo tarnybą.

kartelis, vienos ar daugelio šalių firmų, gaminančių panašią produkciją, sutartis nustatyti gaminių kainą. △ gali riboti produktų kiekį (išeigą), kad pakeltų kainas ir padidintų △ narių pelną. Taigi, △ yra ⇨ *oligopolijos* forma. Pvz., OPEC yra naftos kartelis.

Įvairių šalių įstatymai dėl △ smarkiai skiriasi, todėl sunku pasiekti tarptautinių susitarimų. Tiek Romos susitarimuose, tiek Stokholmo konvencijoje, kuriais remiasi atitinkamai ⇨ *Europos Bendrija* (*EB*) ir ⇨ *Europos laisvosios prekybos asociacija* (*EFTA*), yra nuorodų, kaip △ kontroliuoti. Vokietijoje △ – labiausiai paplitusi monopolijų organizacijos forma. JAV △ iš esmės uždrausti. 1890 Shermano △ įstatymas uždraudė △, bet Didžiosios depresijos laikų įstatymais pramonės šakoms buvo leista turėti vad. „sąžiningos konkurencijos kodeksus". 1935 šie kodeksai buvo paskelbti nekonstituciniais, ir dauguma viešųjų angliakasybos, naftos gavybos ir žemės ūkio △ po II pasaul. karo iširo.

Karterio doktrina, JAV prezidento Karterio 1980 pareiškimas, kad JAV turi gyvybinių interesų Persų įlankos regione ir kad tiems interesams kelia grėsmę SSRS įsiveržimas į Afganistaną bei nestabili Irano padėtis. Bet koks kitų šalių bandymas užvaldyti šį regioną, esant reikalui, būsiąs sutiktas karine jėga.

Kartūzų ordinas, katalikų vienuolių ordinas, kurį 1084 įkūrė šv. Brunonas Šartreze, netoli Grenoblio; vėliau įkurta ir seserija. Kartūzai dažniausiai gyvendavo nedrumsčiamoje tyloje, vieną kartą per dieną valgydavo vegetarišką maistą ir išsilaikydavo savo darbu. △ iki šiol laikosi ypač griežtų taisyklių.

Pirmąją △ regulą sudarė penktasis ordino prioras Guigo. △ pasiekė Angliją apie 1178, kai Vitheme, Somerseto grafystėje buvo įkurtas pirmasis kartūzų Čarterhauso vienuolymas. Vienuolynai buvo uždaryti per Reformaciją, bet dabar Parkministeryje, Sasekso grafystėje, veikia kartūzų Čarterhauso vienuolymas, įk. 1833.

karūnacija, karaliaus simbolių suteikimo ceremonija valdovui per inauguraciją, kai jis pradeda eiti pareigas. Nuo Haroldo karūnavimo (1066) Anglijos valdovai buvo karūnuojami Vestminsterio abatijoje Londone.

Pagal tradiciją Škotijos karaliai buvo karūnuojami Skone, Prancūzijos – Reimse. Britų karūnavimo ceremonijoje yra žydiškos kilmės ritualas – patepimas ir germanų kilmės papročių: karūnos uždėjimas, monarcho pristatymas valdiniams, kad šie jam prisiektų. Karalius pristatomas tautai, prisaikdinamas, jam įteikiama Biblija. Valdovo rankos, krūtinė ir galva patepama šventaisiais aliejais, įteikiamas kardas ir pentinai, kaip riterystės ženklas, paskui karališka mantija, apyrankė ir rutulys, žiedas, skeptras su kryžiumi ir lazda su balandžiu. Jis karūnuojamas Šv. Edvardo karūna; palaiminamas, įvesdinamas į sostą. Perai bei karališko kraujo princai jam prisiekia. Valdovo žmonos galva patepama aliejais, jai dovanojamas žiedas, ji karūnuojama, gauna skeptrą bei dramblio kaulo lazdą.

Kasandra, pagal sen. graikų legendą, Trojos karaliaus Priamo dukra. Jos pranašystėmis, tarp jų, ir Trojos žlugimo pranašyste, niekada nebuvę tikima, nes ji atstūmusi dievo Apolono meilę. Žlugus Trojai, atiteko ⇨ *Agamemnonui*; abu juos nužudžiusi šio žmona Klitaimnestra.

kastos, indų visuomenės susiskirstymas į pagrindines socialines grupes. Jų – keturios: ***brahmanai*** (žyniai), ***kšatrijai*** (didikai ir kariai), ***vaišijai*** (prekybininkai ir ūkininkai) ir ***šudrai*** (tarnai); be to, yra penktoji grupė – ***parijai,*** arba ***haridžai*** (neliečiamieji). Ši hierarchija uždara – iš vienos △ į kitą negalima pereiti. △ sistema atėjo iš sen. laikų ir turi daugiau kaip 3000 padalinių.

Pasak indų tradicijos, keturios pagrindinės △ kilusios iš kūrėjo Brahmos galvos, rankų, kelių ir pėdų, o penktosios nariai greičiausiai – palikuonys senųjų šalies gyventojų, vadinamų išskirtąja klase, prispaustąja rase, neliečiamaisiais, parijais, arba haridžais (Gandžio sukurtas terminas, reiškiantis „Dievo vaikai"). Neliečiamieji gyveno rinkdami gyvulinius produktus, šiukšles ir atmatas, buvo manoma, kad jų prisilietimas ar net žvilgsnis kitų kastų narius suteršia. Kai 1947 Indija tapo nepriklausoma, parijų diskriminacija paskelbta neteisėta, bet faktiškai ir dabar dar visiškai neišgyvendinta.

kastracijos baimė (*psichoanalizėje*), vyrų ir berniukų baimė pavojų, paprastai įsivaizduojamų, jų genitalijoms. Tikra △ pasitaiko retai, labiau bijoma pavojaus vyriškumui, prarasti penį arba galimybę seksualiai pasitenkinti.

Katalikų bažnyčia, ofic. ⇨ *Romos katalikų bažnyčia.*

katarai, vid. amžių Europos religinė grupė, paprastai minima kartu su kitomis krikščionių erezijomis. Veikiami ⇨ *manicheizmo* įtakos, △ apie X a. atsirado Balkanuose, ten buvo vadinami ***bogomilais,*** vėliau išplito p. v. Europoje, ten dažnai buvo tapatinami su ⇨ *albigiečiais,* ir apie XIV a. vidurį buvo inkvizicijos išnaikinti arba nustumti į pogrindį.

△ tikėjo, kad šis pasaulis nešioja Šėtono pasmerkimą, o žmonės yra žemėje įsikūnijusios dvasios, kurias jis sukurstęs maištauti ir kurias Dievas išvijęs į žemę. Mirusi siela persikūnijanti į žmogų arba gyvūną iki tol, kol nesusivienijanti su Kristumi katarų tikėjime. Įsitikėjusiems △ mirtis atnešanti atleidimą, Palaimintųjų rangą ir nemirtingumą. Pagrindinis △ ritualas buvo sielos krikštas, arba *consolamentium,* kuriuo buvo tikimasi išvengti nuopuolio pragaišties. Per sielos krikštą gautoji dvasia vadinama *Parakletu* (Paguoda), ji perduodama uždedant rankas. Tikintieji (*Credentes*) galėję pasiekti Dievą tik per tobuluosius (įšventintus dvasininkus), kurių derėję visada klausyti; jie gyvenę skaistybėje ir kuo griežčiausiai atsižadėję savęs.

katarsis, emocinis grūdinimasis ir apsivalymas gailesčiu bei nerimu, pvz., stebint antikinę tragediją. Aristotelis „Poetikoje“ △ terminu aiškino publikos jaučiamą paguodos ir malonumo jausmą, kurį sukelia estetinis tragedijos poveikis, ir kartu išsivadavimą iš šių jausmų.

katastrofizmas, teorija, pagal kurią Žemės geologinį pavidalą kartu su įprastais gamtos procesais suformavo staigių ir galingų katastrofų seka. Šią teoriją daugiausia kūrė ⇨ Georges'as *Cuvier.* Vėliau ją pakeitė ⇨ *nekintamumo principas* ir ⇨ *evoliucijos* teorija.

katastrofų teorija, Rene Thomo 1972 sukurta matematinė teorija. Įrodinėja, kad organizmai auga laipsniškų pokyčių serijomis; jas paspartina didesni „katastrofiniai“ pokyčiai, o šie savo ruožtu yra veikiami pirmųjų. △ taikoma ir inžinerijai: pvz., skaičiuoti pamažu didėjančiai tilto apkrovai, kai, pasiekus tam tikrą ribą, gresia staigi griūtis. △ taip pat taikoma ekonomikos ir psichologijos procesams tirti.

katedra, svarbiausioji krikščionių vyskupijos bažnyčia. Turi, dažniausiai netoli altoriaus, vyskupo arba arkivyskupo sostą.

Seniau katedros buvo skirstomos į vienuolynų ir pasaulietines, šių dvasininkai nepriklausė jokiems nuolatiniams vienuolių ordinams. Kai kurios Britanijos △, pvz., Linkolno ir Jorko, vadinamos ministerinėmis – nuo sen. žodžio *monasterium,* kuriuo buvo vadinami vyskupai ir katedros dvasininkai. Karaliui Henrikui VIII uždarius vienuolynus, ilgainiui dauguma vienuolynų bažnyčių buvo atkurtos ir pradėtos vadinti „naujai įkurtomis katedromis“. 1836 įkurtos Sent Olbenso, Sautvorko, Truro, Birmingemo ir Liverpūlio diecezinės katedros. Katedras turi dauguma svarbiausių V. Europos miestų. Iš žymesnių D. Britanijos katedrų minėtinos romaninė ir vėlyvosios gotikos Kenterberio katedra, XIII a. gotikinė Ekseterio katedra bei Koventrio katedra, atstatyta po Antrojo pasaulinio karo ir 1962 iš naujo pašventinta.

katedros taryba, ***kapitula,*** kai kurių krikščionių bažnyčių kanauninkų – kunigų, kartu su vyskupu tvarkančių vyskupiją, – susirinkimas.

kategorija (*filosofijoje*), pagrindinės sąvokos, kurių negalima redukuoti į jokias paprastesnes. Pasak Aristotelio, yra dešimt △: substancija, kiekybė, kokybė, santykis, vieta, laikas, padėtis, būklė, veiksmas ir pasyvumas.

kategorinis imperatyvas, vokiečių filosofo ⇨ Immanuelio *Kanto* etikos terminas; juo vadinamas proto dėsnis, kuriam turinčios paklusti visos moralės taisyklės. Maksima „nekalbėk netiesos“ atitinka △, nes protinga būtybė gali nuosekliai norėti, kad visi ją vykdytų. Kantas pateikia kelias △ formuluotes.

katekizmas, glaustas krikščionių tikybos pagrindų išdėstymas. Iš seno dažniausiai pateikiamas dar ⇨ *Sokrato* vartotu klausimų ir atsakymų metodu. Paprastai pagal △ pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų mokomi vaikai. Asmuo mokomas △, ruošiamas krikšto ar sutvirtinimo sakramentui, vadinamas ***katechumenu.***

Paprastus △ katechumenams mokyti vartojo jau ankstyvoji Krikščionių bažnyčia. Reformacijos laikais atsirado daug △ knygelių. Lutheris parengė paprastą △ vaikams ir bemoksliams bei didesnį – mokytojams. Populiariausią katalikų △ 1555 išleido Petras Kanizijus; šiais laikais labiausiai paplitęs „Aiškinamasis krikščionių doktrinos katekizmas“. Žymesni protestantiški △ – Calvino Ženevos △, 1537, į *Kasdienės maldos Bibliją* įtrauktas ⇨ *Cranmerio* ir Ridley'o △ su Overallo

priedais, 1549–1661, presbiterionų △, 1647–48, ir Laisvosios evangelikų bažnyčios katekizmas, 1898.

Naujasis katekizmas, ofic. ***Katalikų Bažnyčios katekizmas,*** 1992 išleistas daugelyje pasaulio šalių, nebuvo prieinamas anglams, kol 1994 Vatikanas patvirtino, kad kalba, į kurią △ buvo išverstas, yra priimtina. △ – maždaug 700 puslapių knyga, kurioje surašyti Katalikų bažnyčios doktrinos pagrindai. △ – antrasis visuotinis po 1566, t. y. ką tik po Reformacijos pabaigos, išleisto katekizmo. △ atspindi 1961–64 Vatikano Antrojo susirinkimo nutarimus. Iniciatyvos jį sudaryti imtasi tik 1985. Ši knyga yra ne tradicinės klausimų ir atsakymų formos – ją sudaro Tikėjimo išpažinimo komentarai, Dešimt Dievo įsakymų, malda Viešpačiui ir kitos dalys. △ skirtas greičiau dvasininkams ir tikybos mokytojams, o ne pasauliečiams. 1996 △ išspausdintas ir liet. kalba.

Katzas Bernardas (g. 1911), anglų biofizikas. 1970 kartu su Ulfu von Euleriu (1905–83) ir Juliumi Axelrodu gavo Nobelio medicinos premiją už biochemijos darbą apie nervų sistemos signalų perdavimą ir kontrolę, o tai labai svarbu ieškant vaistų nervų ir proto sutrikimams gydyti.

kaukazoidai, arba ***kaukaziečiai,*** pasenęs visas baltaodžių tautas apibūdinantis terminas. Vokiečių antropologas J. F. Blumenbachas (1752–1840) įrodinėjo, kad visos jos yra kilusios iš Kaukazo.

Kautsky'is Karlas (1854–1938), vokiečių socialistas teoretikas. Kovojo su reformistinėmis socialdemokrato Edouardo Bernsteino idėjomis. Nors laikėsi marksistinių pažiūrų, △ liko Socialdemokratų partijoje, kai kairysis jos sparnas atskilo ir įkūrė Vokietijos komunistų partiją.

kazuistika (*scholastinėje teologijoje* ir *dogmatikoje*), etikos teorija, taikoma konkretiems atvejams arba atvejų tipams. △ priešinama ⇨ *situacionizmui,* kai moraliniu požiūriu nagrinėjama konkretus atvejis ir nežiūrima etikos teorijų ar moralės principų.

Kai skiriama pakankamai daug pastangų subtiliausiems moraliniams konkretaus atvejo momentams atskleisti, galima įrodyti, kad dauguma etikos teorijų – netinkamos, todėl △ įgijo prastą reputaciją.

Keble'is Johnas (1792–1866), anglikonų dvasininkas ir religinis poetas. 1833 jo pasakytas pamokslas apie tikėjimo nuosmukį D. Britanijoje buvo ⇨ *Oksfordo sąjūdžio,* siekusio atgaivinti katalikybę Anglikonų bažnyčioje, pradžia. 1870 jo atminimui Oksforde buvo įkurtas △ koledžas.

1831–41 △ buvo Oksfordo universiteto poezijos profesorius. Parašė keturis „Šių laikų traktatus" (*Tracts for the Times;* teologiniai traktatai, remiantys Oksfordo sąjūdį), nuo 1835 buvo Harslio (Hempšyre) kunigas.

Keynesas Johnas Maynardas (1883–1946), pirmasis baronas Keynesas, anglų ekonomistas. Veikale „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija" (*The General Theory of Employment, Interest and Money,* 1936) teigė, jog per mažą prekių paklausą ir didėjantį nedarbą būtų galima įveikti padidinus valstybės išlaidas ekonominei veiklai skatinti. △ teorijos daug prisidėjo prie ⇨ *makroekonomikos* tyrimo.

Svarbu, kad vyriausybė nedarytų to, ką jau daro individai, nors ji gali padaryti šiek tiek geriau arba šiek tiek blogiau; ji turi daryti tai, ko šiandien nedaro niekas.

Johnas Maynardas Keynesas

„Nesikišimo pabaiga" (*End of Laissez-Faire*), *4 d.*

△ vadovavo D. Britanijos delegacijai 1944 Bretton Vudso konferencijoje, kurioje buvo įkurtas Tarptautinis valiutos fondas.

△ teorijoms buvo plačiai pritariama po Antrojo pasaulinio karo; △ buvo vienas įtakingiausių XX a. ekonomistų. Šiandien jo idėjos dažnai priešpriešinamos ⇨ *monetarizmo* idėjoms.

△ buvo Kembridžo karališkojo koledžo narys. Pirmojo pasaulinio karo metais dirbo valstybės ižde, kaip vyriausiasis jo atstovas dalyvavo taikos konferencijoje, bet protestuodamas dėl finansinių sutarties sąlygų, atsistatydino. Šį savo poelgį aiškino darbe „Ekonominiai taikos padariniai" (*The Economic Consequences of the Peace,* 1919). Vėlesni △ ekonomikos darbai vertinami prieštaringai.

Keyneso ekonominė teorija, anglų ekonomisto ⇨ Johno Maynardo *Keyneso* ekonomikos teorija. Ji teigia, jog nacionalinių pajamų nuosmukį, per mažą prekių paklausą ir didėjantį nedarbą būtų galima įveikti padidinus valstybės išlaidas ekonominei veiklai skatinti. Šiai teorijai priešinasi monetaristai (⇨ *monetarizmas*).

keitimas (*mat.*), žymėjimas arba funkcija, ypač tokia, kuri sukelia geometrinės figūros formos ar padėties pakitimus. Svarbiausi geometriniai △ yra atspindys, posūkis, stambinimas ir vertimas.

Kekulė von Stradonitzas Friedrichas Augustas (1829–96), vokiečių chemikas. 1858 jo sukurta molekulės sandaros teorija sukėlė revoliuciją organinėje chemijoje. △ iškėlė idėją apie dvi rezonuojančias benzolo žiedo formas.

Kelly Petra (1947–92), vokiečių polit. ir visuom. veikėja. Kovojo dėl branduolinės energijos naudojimo nutraukimo bei kitų gamtosaugos problemų, 1972 įkūrė Vokietijos žaliųjų partiją. 1983–90 buvo parlamento narė. Vėliau dėl nedemokratiško, despotiško vadovavimo stiliaus ji ir jos partija neteko įtakos. Mirė ant savo mylimojo buvusio generolo Gerto Bastiano rankų.

△ gimė Vokietijoje, užaugo JAV; čia jai didelę įtaką padarė sąjūdis dėl piliečių teisių. Trumpai dirbo Roberto Kennedy'džio biure, 1972 grįžusi į Vokietiją, tapo Europos Ekonominės Bendrijos civilinės tarnybos darbuotoja. Jos tikslas – ekologinį sąjūdį paversti pasauline organizacija – žlugo dėl Vokietijos žaliųjų partijos provincialumo.

Kelsenas Hansas (1881–1973), austrų ir amerikiečių teisininkas ir filosofas. Nagrinėdamas teisės struktūrą, jis teigė, kad teisinė sistema yra normų hierarchija. Kiekvieną normą arba teisinį teiginį pagrindžia ankstesnė norma, kilusi iš dar ankstesnio postulato, arba pagrindinės normos, pvz., karalienės valios, pareikštos parlamente. Taigi įstatymas ir valstybė iš esmės yra tas pats. Tai △ vadino grynąja teisės teorija; grynąja dėl to, kad jos nesaisto jokie etiniai, ideologiniai ar sociologiniai svarstymai.

Kembridžo platonikai, XVII a. anglų filosofų ir puritonų teologų grupė, susibūrusi Cambridge'o universitete. Priešindamiesi savo amžininko Thomas'o Hobbeso materializmui, jie grįžo prie Platono ir neoplatonikų idėjų ir ypač pabrėžė įgimtą individo dvasinę bei dorovinę prigimtį. Šios grupės lyderiai – teologas Benjaminas Whichcote'as (1609–83), Ralphas Cudworthas ir ⇨ Henry'is *More'as*.

Kempė Margery (apie 1373–apie 1439), anglų krikščionė mistikė. Į religinį gyvenimą įsitraukė po dvasinio sukrėtimo; daug keliavo kaip piligrimė. Kūrinyje „Margery Kempės knyga" (*Boke of Margery Kempe*, apie 1420) aprašė savo gyvenimą ir religinę bei pasaulietinę patirtį. Ši knyga laikoma pirmąja autobiografija anglų kalba.

Kempietis Tomas, viduramžių vokiečių vienuolis ir religinis autorius; ⇨ *Tomas Kempietis.*

Kendallis Erdwardas (1886–1972), JAV biochemikas. 1914 išskyrė aktyvųjį skydliaukės hormoną tiroksiną. Vėliau tyrė antinkstinės liaukos sekreciją, atrado junginį E, kuris iš tiesų buvo steroidinis kortizonas. Už šį darbą 1950 kartu su Philipu Henchu (1896–1965) ir Tadeusu Reichsteinu gavo Nobelio medicinos premiją.

Kendrew Johnas (g. 1917), anglų biochemikas. 1946 △ ėmėsi ambicingos užduoties nustatyti trimatę svarbaus raumenų baltymo mioglobino struktūrą. Šį darbą baigė 1959, o 1962 kartu su Maxu Perutzu gavo Nobelio chemijos premiją.

Kennedy'is Johnas Fitzgeraldas (1917–63), trisdešimt penktasis JAV prezidentas (1961–63), demokratas. Pirmasis į prezidento postą išrinktas Romos katalikas ir jauniausias prezidentas. △ užsienio politika: JAV vykdė Kubos blokadą, 1963 pasiekė, kad iš šios salos būtų išvežtos SSRS raketos. △ vidaus reformų programą, vadinamą ***Naujaisiais horizontais,*** po △ mirties įvykdė Lyndonas Johnsonas. 1963 lapkričio 22 △ vizito Dalase (Teksasas) metu jį nužudė Lee Harvey'is Oswaldas (1939–63), kurį po kelių dienų nušovė Jackas Ruby'is (1911–67).

△ buvo klestinčio finansininko Josepho Kennedy'io sūnus. Gimė Brukline (Masačusetso valstija), mokėsi Harvarde, per Antrąjį pasaulinį karą tarnavo Ramiojo vandenyno laivyne. 1946 buvo išrinktas į Atstovų rūmus, 1952 į Senatą kaip Masačusetso atstovas. 1953 vedė aukštajam luomui priklausančią Jacqueline'ą Lee Bouvier (1929–95). Per 1960 prezidento rinkimus nugalėjo Richardą Nixoną (iš dalies jam padėjo sėkmingi televizijos debatai); savo patarėjais Vašingtone paskyrė akademikus bei intelektualus. △ valdymo metais JAV įsivėlė į Vietnamo karą.

Dėl △ nužudymo, kurį tyrė speciali vyriausiojo teisėjo Earlo Warreno vadovaujama komisija, iškelta daugybė teorijų. Ši komisija nusprendė, kad Oswaldas veikė vienas, bet tai visiškai nepanašu į tiesą. Vėliau sudaryta Kongreso komisija dar kartą ištyrė aplinkybes ir nusprendė, kad △ „veikiausiai tapo sąmokslo auka". Oswaldas, buvęs jūreivis, 1959 išvyko gyventi į SSRS, bet netapęs SSRS piliečiu, grįžo į JAV. Ruby'is buvo Dalaso naktinio klubo savininkas, susijęs su nusikaltėlių pasauliu ir policija.

Taigi, broliai amerikiečiai: neklauskite, ką jūsų šalis gali duoti jums, klauskite, ką jūs galite duoti savo šaliai.

Johnas Fitzgeraldas Kennedy'is
Inauguracinė kalba 1962 sausio 20

Kenterberis (*Canterbury*), ***Kenterberis,*** istorinis katedros miestas Kento grafystėje, Anglijoje, prie Stouro upės, 100 km į p. r. nuo Londono. 1984 jame gyveno 39 000 gyventojų. 597 karalius Etelbertas čia priėmė ⇨ *šv. Augustino* misiją Anglijoje, nuo tada Kenterberis tapo Anglijos bažnyčios metropolija bei Kenterberio arkivyskupo rezidencija.

Romėnų įkurtas ir pavadintas ***Durovernumu,*** Kenterberis buvo Kento saksų sostinė. Dabartinis pavadinimas kilo iš sen. anglų kalbos žodžio *Cantwarabyrig* („Kento vyrų tvirtovė").

Kepleris Johannesas (1571–1630), vokiečių matematikas ir astronomas. Suformulavo planetų judėjimo dėsnius, kurie dabar vadinami ***Keplerio dėsniais:*** (1) kiekvienos planetos orbita yra elipsė, kurios viename židinyje yra Saulė; (2) kiekvienos planetos radiusas vektorius per lygius laiko tarpus nubrėžia vienodus plotus; (3) planetų skriejimo periodų kvadratai yra proporcingi jų vidutinių atstumų nuo Saulės kubams.

△ gimė Viurtemberge, 1600 tapo ⇨ Tycho *Brahės* asistentu. 1601 tapo imperatoriaus Rudolfo II imperatoriškuoju matematiku. 1604 △ pastebėjo supernovą, pirmą po tos, kurią 1572 buvo atradęs Brahė. Brahės planetų stebėjimų analizė ir veikale „Rudolfo lentelės" (*Rudolphinae Tabulae,* 1627) paskelbti jo paties stebėjimai padėjo atrasti minėtus tris dėsnius, kurių pirmieji du buvo pateikti darbe „Naujoji astronomija" (*Astronomia Nova,* 1609), o trečiasis – „Pasaulio harmonijoje" (*Harmonica Mundi,* 1619). △ teko susidurti su to laiko problemomis, pvz., 1618 Vitenberge vyko jo motinos persekiojimas dėl raganavimo.

kerėjimas, tariamas magiškų galių turėjimas ir naudojimas; blogų ketinimų △ vadinamas ***juodąja magija,*** o gerų – ***baltąja magija.*** △ kilęs iš tradicinių tikėjimų ir religijų. Kerėtojai dažnai gerai pažįsta gydomąsias žoles ir tradicinius vaistus; Pasaulinė sveikatos organizacija rekomendavo Afrikos valstybių gydytojams integruoti vietinius gydytojus, gydančius tradiciniais metodais.

Krikščionių bažnyčia Europoje XV–XVII a. ir Š. Amerikoje persekiojo kerėtojas, vad. raganas. Paskutinė oficialiai nuteista ragana Europoje buvo Anna Goddi, 1782 pakarta Šveicarijoje. ⇨ ***obea*** yra juodaodžių Afrikos △ menas, atkeliavęs į Vest Indiją ir turintis krikščioniškų elementų; panašus kultas yra ir ⇨ ***vudu.***

kerštas, nusikaltimo aukos arba jo vardu atliekamas dažniausiai smurtinis veiksmas, nukreiptas prieš skriaudėją.

△ troškimas turi gilias šaknis ir yra užkoduotas daugelyje senųjų ir šiuolaikinių kultūrų. Nuo bausmės △ skiriasi tuo, kad jį, kaip tiesioginį atpildą už blogį, vykdo pati auka arba aukos giminaičiai, o ne tam tikra agentūra, pvz., valstybė. △ yra veiksmas, atkuriantis nuskriaustosios pusės garbę; anksčiau keršydavo visa pirmykštė bendruomenė. Nekeršyti tada reiškė silpnumą, ir tai būdavo individo ar grupės gėda. Šiuolaikinės visuomenės △ suvokiamas kaip įstatymo vykdymas savo rankomis; pritarimą arba nepritarimą △ lemia įstatymų efektyvumas. Daugelyje graikų tragedijų, pvz., Aischilo „Oreste", vaizduojami žmonės, įtraukti į begalinį △ ir žudymo ratą. Anglų literatūroje Shakespeare'o „Hamletas" yra geriausiai žinoma keršto tragedija; 1580–1640 šis žanras klestėjo.

Nekeršykite patys, mylimieji, bet palikite tai Dvieo rūstybei; juk parašyta: „Mano kerštas, aš atmokėsiu, – sako Viešpats".

kerštas

Biblija. Laiškas romiečiams, 12, 19

---

kerubai, ***cherubinai,*** pagal krikščionių tikėjimą, viena iš angelų rūšių. Paprastai nuo Renesanso laikų △ vaizduojami kaip vaikai su sparneliais. △ – antrasis ⇨ *angelų* rangas.

keturi elementai, tai – žemė, oras, ugnis ir vanduo; juos filosofas ⇨ *Empedokli* Sicilietis manė esant pagrindiniais materijos komponentais.

Šią nuomonę rėmė ir ⇨ *Aristotelis,* kuris irgi tvirtino, kad elementai kinta ir turi specifines savybes: žemė turi šaltį ir sausumą; oras – karštį ir drėgmę; ugnis – karštį ir sausumą; vanduo – šaltį ir drėgmę. Elementų keitimas buvo vid. amžių ⇨ *alchemijos* pagrindas – tikėta, kad pagrindinius metalus galima paversti auksu. Elementų teorija vyravo iki XVII amžiaus, kol ⇨ Robertas *Boyle* iš naujo apibrėžė elementą kaip *„neskaidomą ar nesumaišytą, nesudarytą iš kitų dalių"* materiją ir teigė, kad yra daugiau negu keturi elementai. Simbolinė △ reikšmė vis dar neišnykusi iš šių laikų pasaulio sampratos, pvz., nuorodų į juos galima rasti ⇨ *Jungo* ir ⇨ Rudolfo *Steinerio* veikaluose.

keturiolika punktų, sutarties sąlygos, kurias pasiūlė JAV prezidentas Wilsonas savo 1918 sausio 8 kreipimesi į Kongresą kaip pagrindą Pirmojo pasaulinio karo problemoms sureguliuoti. Vienas iš šių punktų buvo įkurti Tautų Lygą.

Keturios kilniosios tiesos (*budizme*), *Keturios tauriosios tiesos,* pagrindinių idėjų santrauka: gyvenimas – kančia (sanskrite – *duhkha*), kančios priežastis – troškimas patenkinti savo norus (*tanha*), norų atsisakymas yra kančios įveikimas (*nirvana*); tai galima pasiekti einant Kilniuoju aštuongubu tiesos (*dharma*) keliu.

keturios laisvės, keturios laisvės rūšys, būtinos žmogaus orumui. Jas apibūdino prezidentas ⇨ F. D. *Rooseveltas* 1941 sausio 6 kreipimesi į JAV kongresą: žodžio laisvė, religijos laisvė, laisvė nuo skurdo, laisvė nuo baimės.

Keturios tauriosios tiesos (*budizme*) ⇨ *Keturios kilniosios tiesos.*

Keturių grupė (*Kinijos istorijoje*), radikalios frakcijos, suvaidinusios pagrindinį vaidmenį per ⇨ *kultūrinę revoliuciją* ir bandžiusios užgrobti valdžią po komunistų lyderio Mao Dze-dungo mirties (1976), vadai. △ sudarė Mao Dze-Dungo našlė ⇨ *Dziang Čing* ir trys jauni Šanchajaus politikai: Džang Čun-ciao, Veng Chung-venas ir Jao Ven-juanas. Jų bandymas nepavyko ir △ buvo suimta. Per viešą teismą (1980) jie buvo pripažinti kaltais dėl išdavystės.

kibernetika, mokslas, tyrinėjantis, kaip įvairios sistemos organizuojasi, reguliuojasi bei atsikuria, taip pat kaip jos vystosi bei mokosi. Laboratorijoje sukuriami modeliai, kurie atspindi realias sistemas. Tų modelių pagrindu kuriami įrenginiai nuo dirbtinių elektroninių galūnių iki visiškai automatinės įmonės, kurioje sprendimus priimančios mašinos siekia vadybos lygį.

△ sukūrė ir davė jai vardą JAV matematikas ⇨ Norbertas *Wieneris.* 1947 iš pradžių tai buvo kontrolės sistemų tyrimai, naudojant grįžtamąjį ryšį ir kuriant automatinius procesus.

kiblahas, kryptis, į kurią atsisukę meldžiasi musulmonai, t. y. Mekos kryptis. Visose mečetėse ją nurodo niša sienoje (mihrabas).

kibucas, Izraelio bendruomeninė kolektyvinė žemės ūkio artelė. △ gyvenvietė, bet kokia nuosavybė, visos pajamos, darbo organizavimas, sprendimai, vaikų darželiai priklauso kolektyvui. Kiek kitoks △ variantas – *Mošav Šitufi* – panašus į buvusios SSRS kolektyvinius ūkius. Tarp kitų Izraelio kaimo kooperatinių formų yra *Mošav Ovdim,* pasižyminti panašiais bruožais; be to, dar yra panaši, bet ne tokia griežta *Mošav* artelė.

kičas (*menas*), menkavertis ir neskoningas kūrinys, pretenduojantis į estetines vertybes. Paprastai taip vadinami pigūs sentimentalūs darbai, sukurti masinei rinkai ir dažniausiai pardavinėjami suvenyrų bei firminėse parduotuvėse; taip pat vadinami ir meno kūriniai, jei jie laikomi neskoningais.

Septintajame dešimtmetyje ⇨ *popdailė* pradėjo tirti △ galimybes, o nuo aštuntojo dešimtmečio juo labai remiasi popkultūra ir įvairios ⇨ *postmodernizmo* srovės. Daug △ kūrinių yra sukūręs JAV dailininkas Jeffas Koonsas.

kiekybinė pinigų teorija, ekonominė teorija, tvirtinanti, jog pinigų kiekio apyvartoje padidėjimas sukelia atitinkamą kainų padidėjimą.

Teorija atsirado XVII a., ją papildė JAV ekonomistas Irvingas Fisheris (1867–1947). Paremta ir toliau išplėtota Miltono Friedmano, ji sudaro teorinį ⇨ *monetarizmo* pagrindą.

kielikas (*bažn.*) taurė, paprastai iš brangaus metalo, krikščionių bažnyčių naudojama ⇨ *eucharistijai* pagerbti.

Kierkegaard'as Sørenas (Aabye) (1813–55), danų filosofas ir teologas. Dažnai laikomas ⇨ *egzistencializmo* pradininku, nes pabrėžė gryną pasirinkimą ir krikščionių tikėjimo absurdiškumą. Prieštaraudamas vokiečių filosofui dialektui ⇨ *Hegeliui,* jis teigė, kad jokia mąstymo sistema negali paaiškinti ypatingos individo patirties. Gynė krikščionybę, teigdamas, kad Dievą galima pažinti ne protu, o tik „tikėjimo šuoliu". △ buvo nusistatęs prieš oficialiąją bažnyčią, o jo įsitikinimai buvo vertinami prieštaringai. △ buvo labai produktyvus mokslininkas. Svarbiausi jo darbai „Arba–arba" (*Either–or*) (1843), „Baimės sąvoka" (*Concept of Dread;* 1844) ir „Post scriptum" (*Post script.* 1846), kuriuose apibendrinta daug ankstyvesniųjų darbų.

Noriu būti baltojo žmogaus brolis, o ne pusbrolis.

Martynas Liuteris Kingas
„New York Journal American", 1962 rugsėjo 10

Kingas Martynas Liuteris (1929–68), JAV kovotojas dėl piliečių teisių, juodaodžių vadovas, baptistų dvasininkas. Pirmą kartą visuomenė jį įsidėmėjo kaip 1955 Montgomeryje (Alabamos valstija) vykusio autobusų boikoto vadovą. 1963 jis buvo vienas iš masinio žygio (200 000 žmonių) į Vašingtoną dėl rasinės lygybės organizatorių. △ buvo nesmurtinės kovos šalininkas, 1964 apdovanotas Nobelio taikos premija. △ buvo nužudy-

tas Memfyje (Tenesio valstija); manoma, kad jį nužudė Jamesas Earlas Ray'us (g. 1928).

△ gimė Atlantoje (Džordžijos valstija) baptistų dvasininko šeimoje. 1957 įkūrė Krikščioniškojo vadovavimo Pietų konferenciją. Buvo puikus, patraukiantis oratorius, greitai tapo kovos už integraciją ir lygias teises šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo dešimtmečio pradžioje simboliu ir vadovu. Septintojo dešimtmečio viduryje jo nuosaikų požiūrį kritikavo karingai nusiteikę juodaodžiai. △ veiklą intensyviai tyrė federalinė valdžia, ypač J. Edgaro Hooverio vadovaujamas FTB. Priešiškai nusiteikę žmonės nagrinėjo ir kritikavo asmeninį △ gyvenimą. △ gimimo diena (sausio 15) švenčiama trečiąjį sausio pirmadienį kaip valstybinė JAV šventė.

Bet kur esantis neteisingumas kelia grėsmę visam teisingumui.

Martynas Liuteris Kingas
Laiškas iš Birmingamo kalėjimo (Alabamos valstija)
1963 balandžio 16

Jamesas Earlas Ray'us buvo nuteistas kaip △ žudikas, bet yra mažai įrodymų, kad kaip tik jis nužudė △. Buvo iškelta įvairių teorijų apie sąmokslą, minінčių FTB, CŽV ir mafiją.

Kinijos revoliucija, paplitęs D. Britanijos ir JAV literatūros bei spaudos terminas, kuriuo vadinami 1911–49 politiniai neramumai Kinijoje, atvedę į valdžią Komunistų partiją ir lėmę Kinijos Liaudies Respublikos susikūrimą. 1912 nacionalistų sukilimas nuvertė Cingų dinastijos imperatorių. Su nacionalistais (Gomindano sąjūdžiu), kuriems 1923–25 vadovavo Sun Jat-Senas, o 1925–49 Čan Kai-Ši, nuolat varžėsi vis stiprėjantis komunistų sąjūdis. Po 1934–35 komunistų pajėgų 10 000 km ***Didžiojo žygio*** į šiaurės vakarus – jie traukėsi nuo gomindanininkų kariuomenės, – komunistų lyderiu tapo Mao Dzedongas. Per II Pasaulinį karą (1939–45) įvairių kinų politinių grupių karinės jėgos susivienijo kovai su Japonijos interventais. Po II pasaulinio karo konfliktai vėl įsižiebė ir peraugo į 1946–49 pilietinį karą: gomindanininkai buvo sumušti prie Nankino ir priversti pasitraukti į Taivanį. Buvo įkurta komunistų valdžia ir Kinijos Liaudies Respublika, kuriai ėmė vadovauti Mao Dzedongas.

kinikai, *cinikai,* graikų filosofijos mokykla, kurią apie 400 pr. Kr. Atėnuose įkūrė ⇨ *Sokrato* mokinys Antistenas, propagavęs griežtą ir paprastą moralę bei visiškai nekreipęs dėmesio į malonumus ir patogumą.

Jo pasekėjai, vadovaujami ⇨ *Diogeno*, niekino ne tik malonumus, bet ir meilę kaip silpnybės šaltinį. Dėl savo paniekinančio niurzgėjimo paprastiems žmonėms jie užsitarnavo kinikų (graikiškai „šuniškas") pravardę.

Kinsey'is Alfredas (1894–1956), JAV mokslininkas. 1948–53 △ atliko anketomis paremtus vyrų ir moterų lytinio elgesio tyrimus. Tai buvo pirmas rimtas šia tema parašytas darbas.

Lytinio žmonių elgesio tyrimus toliau atlieka Indianos universiteto Lyties tyrimų institutas, įkurtas 1947. △ darbai atskleidė daug klaidingo suvokimo pavyzdžių, visuomenės klasių skirtumų, didelį teorijos ir praktikos įvairavimą.

Kiprijonas, *šv. Kiprijonas,* (apie 210–258), krikščionių kankinys, vienas iš ankstyviausių krikščionių rašytojų ir Kartaginos vyskupas apie 249. Parašė traktatą apie Bažnyčios vienybę. Šventė – rugsėjo 16-oji.

Kirchhoffas Gustavas Robertas (1824–87), vokiečių fizikas. Kartu su Bunsenu panaudojo spektroskopą ir įrodė, kad visi elementai, įkaitinti iki švytėjimo, turi savo individualius spektrus.

kirėniečiai, sen. graikų hedonistinės filosofijos (⇨ *hedonizmas*) Kirėnės mokyklos, kurią apie 400 pr. Kr. įkūrė Aristipas iš Sirenos, nariai. Jie laikė malonumą vieninteliu absoliučiai vertingu dalyku, tačiau mokė, kad renkantis geriausius malonumus reikia savikontrolės ir proto.

Kirilas ir Metodijus, broliai, abu krikščionių šventieji. Kirilas (826–869) ir Metodijus (815–885) gimė netoli Salonikų, Graikijoje. Juos kaip misijonierius pasiuntė į dabartinę Moraviją. Jie sukūrė senąją slavų abėcėlę (***glagolicą***) ir išvertė Bibliją bei liturgiją iš graikų į senąją slavų kalbą. Šią kalbą (vadinamą ***senąja bažnytine slavų kalba***) iki XVII a. cerkvėse ir literatūroje vartojo bulgarai, serbai bei rusai. Kita senoji slavų abėcėlė (***kirilica***) pavadinta Kirilo vardu, galbūt ją jis ir sukūrė. Šventė – vasario 14-oji.

kìta (*filos.*), terminas, dažnai vartojamas, kai kalbama apie subjekto (pažįstančiojo) ir objekto (kurį norima pažinti) santykį, bei analizuojant pažinimo, dorovės, būties ar egzistencijos prigimtį. Jausmas, kad daiktas ar žmonės yra kažkas kita, mumyse kyla iš asmeninės *aš* pajautos arba žvelgiant į pasaulį pirmojo asmens požiūriu.

kladistika, biologinės sistematikos (taksonomijos) metodas, kuriuo objektyviai nustatoma giminingų organizmų grupė pagal jų ypatingus požymius. Taksonominės grupės, pvz., rūšis, gentis, šeima, vadinamos ***taksonais.***

klaidingas argumentas, klaida, pasitaikanti samprotavimuose arba išvadose. Aristotelio logika (⇨ *silogistika*) bei šiuolaikinė formalioji logika pateikia taisykles, kurios leidžia aptikti △, užkirsti jam kelią ir garantuoti, kad išvados bus pagrįstos.

Klaidingus kasdienio samprotavimo argumentus pastebėti sunkiau. Jiems skirtini atvejai, kai nepakanka įrodymų ar visos argumento prielaidos yra teisingos. Esama ir kitokių △, susijusiu su dviprasmiškumu arba kai kritikuojamas asmuo, o ne tai, ką jis sako; kai tvirtinama, kad kažkas yra tiesa, tarsi nebūtų priešingų įrodymų.

Klaprothas Martinas Heinrichas (1743–1817), vokiečių chemikas. Pirmasis atrado cheminius elementus uranį, cirkonį, cerį ir titanį.

Nuo 16 metų △ dirbo vaistininko mokiniu, mokslinį darbą pradėjo dirbti 1780. △ buvo pirmasis chemijos profesorius Berlyno universitete. Kartais jis vadinamas analizinės chemijos tėvu.

Klara, ***šv. Klara,*** (1194–1253), krikščionių šventoji. Gimė Asyžiuje, Italijoje. Būdama 18 m., tapo šv. Pranciškaus pasekėja. Jis įkūrė Sant Damjano vienuolyną, o jame – ***Klariečių neturtėlių ordiną.*** 1958 popiežius Pijus XII ją paskelbė televizijos globėja, kadangi 1252 sirgdama vienuolyne ji matė Kalėdų pamaldas, laikomas Šv. Pranciškaus bazilikoje Asyžiuje. Šventė – rugpjūčio 12-oji.

klasė (*biologijoje*), giminingų organizmų grupė. Pvz., visi žinduoliai priklauso žinduolių (*mammalia*) klasei, visi paukščiai – paukščių (*Aves*) klasei. Klasifikuojant augalus, klasių pavadinimai baigiami galūne *opsida* (pvz., *Pinopsida*). Klasifikuojant gyvūnus, tokių susitarimų nėra. Giminingos gyvūnų klasės grupuojamos į tipus.

klasė (*sociologijoje*), pramoninės visuomenės socialinių sluoksnių skirstymas į grupes pagal ekonominius ir profesinius požymius, taip pat pagal žmonių gyvenimo stilių arba grupės identitetą.

Socialiniai mokslai terminą △ vartoja ir kaip aprašomąją kategoriją, ir kaip teorijų apie pramoninę visuomenę pagrindą. Klasinė visuomenės teorija gali aiškinti tokį socialinį susiskirstymą kaip socialinio stabilumo (⇨ *Durkheimas*) arba kaip socialinio konflikto (⇨ *Marksas*) šaltinį.

Jungtinėje Karalystėje labiausiai paplitusi aprašomoji klasifikacija skirsto gyventojus į penkias pagrindines klases. Ypač skiriamos fizinio ir protinio darbo profesijos. Tokia klasifikacija dažnai kritikuojama dėl kelių dalykų: ji atspindi viduriniosios klasės požiūrį, kad smegenys – svarbesnės nei raumenys; ji skirsto moteris labiau pagal jų vyrų, o ne jų pačių profesiją; ji neatsižvelgia į aristokratiją, žemės ir pramonės savininkus.

klasicizmas, XVII a. – XIX a. I pusės meno kryptis, šio laikotarpio muzikos, literatūros, architektūros ir dailės stilius. Rėmėsi antikos meno principais, t. y. racionalumu, harmonija, objektyvumu ir griežtais kanonais. Terminas △ (kartais ⇨ *neoklasicizmas*) dažnai vartojamas XVIII a. Europos kultūrai apibūdinti, ypač kai norime priešpriešinti ją XIX a. romantizmui.

klasifikuoti (*matematikoje*), suskirstyti į atskiras klases ar aibes, kurias galima vienareikšmiškai apibrėžti.

klasikinė ekonomikos teorija, ekonominės minties mokykla, vyravusi iki XIX a. 8-ojo dešimtmečio. Ją pradėjo ⇨ Adamo Smitho knyga „Tautų turtas" („*Wealth of Nations*"), 1776, kurioje išdėstyta daugelis pagrindinių △ sąvokų ir principų. Smitho teoriją toliau plėtojo Johnas Stuartas Millis ir Davidas Ricardo. △ pagrindas – ekonominė laisvė, konkurencija ir vyriausybės nesikišimas (*laissez-faire*). Idėja, kad ekonomikos plėtrą labiausiai skatina laisvoji prekyba be vyriausybės kišimosi, buvo priešinga ⇨ *merkantilizmui.*

Įsitikinimo, kad žemės ūkis yra svarbiausias ir lemiantis ūkio plėtros veiksnys, buvo atsisakyta. Pirmenybė atiteko pramonės plėtrai, iškelta darbo našumo reikšmė. △ vis dar daro įtaką ekonomistams.

klasių intervalas (*statistikoje*), kiekvienos klasės duomenų apimtis. △ vartojamas, kai turima reikalų su dideliais duomenų kiekiais. Norint suprasti pasiskirstymą, duomenys grupuojami į klases, nesusijusias viena su kita ir dažniausiai lygias. △ nustato kiekvienos klasės ribas; pvz., jei △ yra penki ir duomenys prasideda nuo nulio, klasė yra 0–4, 5–9, 10–14 ir t. t.

klebonas, daugelio krikščionių (ir katalikų) kunigas, valdantis parapiją. Anglikonų bažnyčios dvasininkas, anksčiau turėjęs teisę į visą parapi-

jai uždėtą ⇨ *dešimtinę*, o jo padėjėjas *vikaras*, kuris turėjo teisę tik į jos dalį.

Klein Melanie (1882–1960), Vienoje gimusi anglų psichologė. Pirmoji pradėjo tirti vaikus. Tyrė dvejų metų amžiaus vaikus, tikėdamasi, kad stebėdama žaidimus, galės paaiškinti jų elgesį ir emocines būkles bei atskleisti gyvą vaikų fantazijos pasaulį.

Ji nustatė, kad vaikai turi lytinės ir agresyvios prigimties fantazijos, pvz., ⇨ *Oidipo komplekso* apraiškų, kurių, ortodoksinių froidistų nuomone, negali atsirasti taip anksti. Jai didelę įtaką darė ⇨ *Freudo* raštai ir jo mokinio Berlyno analitiko Karlo Abrahamo, su kuriuo ji dirbo, idėjos, ypač ⇨ *objekto santykių* teorija.

Klemensas Aleksandrietis (apie 150–215), graikų teologas, Krikščionių Bažnyčios tėvas. Pritaikė graikų filosofų mintis krikščionybės doktrinai, nes tikėjo, kad graikų filosofija – Dievo dovana žmonijai.

Klemensas Romietis, *šv. Klemensas Romietis,* gyveno I a. po Kr. Vienas iš pirmųjų krikščionių vadovų ir rašytojų, Bažnyčios tėvas. Pagal tradiciją buvo šv. Petro mokinys, trečiasis ar ketvirtasis Romos vyskupas. Parašė laišką Korinto tikintiesiems (pirmasis Klemenso laiškas), jam skiriama ir daugiau darbų.

kleptomanija, elgesio sutrikimas – asmeniui atsiranda neįveikiamas troškimas turėti daiktų, kurie jam nepriklauso. Kleptomanui, kitaip negu vagiui, pavogto daikto visai nereikia, kartais jis net neatsimena savo nusikaltimo.

klinikinė ekologija (*medicinoje*) nustato aplinkos veiksnius, sukeliančius ligas, ypač tokias, kurios reiškiasi nespecifiniais simptomais: nuovargiu, depresija, alerginėmis reakcijomis, susilpnėjusia imunine sistema; nurodo priemones, kaip išvengti ar sumažinti tuos poveikius.

klinikinė psichologija, ⇨ *psichologijos* šaka, kuri nustato sveikatos, ypač psichikos, sutrikimus, priežastis ir gydymą. Pagrindinės tiriamos problemos yra nerimas, fobijos, depresija, manijos, seksualiniai ir santuokos klausimai, priklausomybė nuo alkoholio ir narkotikų, vaikų elgesys, psichozės (pvz., šizofrenija), protinė negalia, įv. psichikos ligos (pvz., silpnaprotiškumas). Teismo medicinos psichologija ir sveikatos psichologija yra taip pat △ sritys.

įvertinimo metodika pagal psichometrinius testus įvertina protinius gabumus ir sugebėjimą pažinti (pvz., kai nustatoma smegenų pažeidimo pasekmės). ***Bihevioristiniai metodai*** klinikiniams atvejams gydyti taiko mokymo teoriją. ***Elgesio terapija*** padeda pacientams pakeisti nepageidaujamą elgesį (fobijas, manijas, seksualines problemas) ir formuoti naujus įgūdžius, pvz., pagerinti bendravimą. ***Elgesio pakeitimas*** remiasi operantiniu sąlygojimu, kurio tikslas – pakeisti paciento elgesį. Jis padeda vaikams, žmonėms su protiniais trūkumais ir psichiatrinių ligoninių pacientams.

Pažinimo terapija, yra naujas metodas emociniams sutrikimams, pvz., nerimui, depresijai, gydyti. Pacientai mokomi įveikti neigiamas nuotaikas ir mintis. Rogerso ištobulinta ***patarimų terapija*** plačiai naudojama. Ji padeda pacientams spręsti jų problemas. Klinikiniai psichologai Freudo ir Jungo psichoanalizės nebenaudoja. Ši pabrėžė, kad suaugusiųjų problemų priežastis yra vaikystės konfliktai.

kliometrika, statistikos panaudojimas svarbiems ekonomikos elementams tirti. Pateiktieji duomenys kartais naudojami sukurti modelius, kuriuose pašalinamas vienas elementas ir tada išmatuojamos pasekmės. Šie metodai susiję su New *Economic History*, buvo panaudoti tirti geležinkelių ekonominei įtakai Britanijoje ir daug labiau ginčytinam klausimui – vergovės įtakai JAV.

Klitaimnestra, pagal graikų legendą ⇨ *Agamemnono* žmona. Su savo meilužiu Aigistu ji nužudė grįžtantį iš Trojos karo vyrą ir jo meilužę Kasandrą. Ją pačią nužudė sūnus Orestas.

Kliuni ordinas, vienuolių ⇨ *Benediktinų ordinas,* įkurtas 909 Kliuni vienuolyne, Prancūzijoje. △ pradėjo Katalikų bažnyčios reformą. Reforma paplito po kitus Vokietijos, Italijos, Ispanijos ir Anglijos vienuolynus. △ pabrėžė Biblijos studijų ir Bažnyčios apeigų reikšmę. △ nebeveikia nuo 1790, bet jo įtaka išliko.

klonas, grupė ląstelių arba organizmų – vieno organizmo palikuonių, kilusių nelytinio dauginimo ar dauginimosi būdu. Turi tokią pat genetinę sandarą. Terminas vartojamas kompiuterių technologijoje aprašyti (neegzistuojančiam) prietaisui, kuris dirba taip pat kaip ir tikrasis ir padeda tam tikros įrangos programai veikti teisingai.

klubas, žmonių draugija, sukurta laisvalaikio, poilsio ar politiniais tikslais. Politiniai klubai paplito XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje, pvz., Jakobinų klubas Paryžiuje 1790 ir Karltono klubas (Anglijoje), įkurtas 1832 priešintis Didžiųjų

reformų įstatymo projektui. Sporto ir poilsio klubai atsirado irgi XIX amžiuje. Britanijoje atsirado dirbančiųjų vyrų klubų, kitose Europos šalyse – darbininkų poilsio klubų. Daugelis Londono vyrų klubų išsivystė iš XVII ir XVIII a. smuklių bei kavinių. Seniausias klubas yra Vaito, 1693 sukurtas prie to paties pavadinimo šokoladinės. Kiti istoriniai Londono klubai yra Budlio, 1792; Bruko, 1764; Portlando (kortų), 1816; Ateneumo, 1824; Gariko (dramos ir literatūros), 1831; Reformų (liberalų), 1836; Laukinių (literatūros ir meno), 1857; Spaudos klubas, 1882; Karališkasis automobilių, 1897. Dirbančiųjų vyrų klubas ir Institutų sąjunga, įkurti 1862, išplėtė socialinę narių sudėtį. Garsūs moterų klubai yra Aleksandros, 1883, ir Universiteto moterų, 1887.

Pirkti knygas būtų geras dalykas, jei būtų įmanoma dar nusipirkti ir laiko joms skaityti.

knygos
Arthuras Schopenhaueris, 1788–1860, vokiečių filosofas
„Esė ir aforizmai" (*Essays and Aphorisms*)

---

knygos, nešiojami raštai. Senovėje knygos būdavo daromos iš lapų, žievės, drobės, šilko, molio, odos arba papiruso. Apie 100–150 metus vietoje ritinių pradėta naudoti kodeksus, t. y. knygas susidedančias iš lapų. Nuo IV a. pabaigos iki XV a. knygų lapus dažniausiai gamino iš pergamento, t. y. iš ypatingu būdu apdorotos plonos veršiukų, ėriukų arba ožiukų odos. Vėliau jį pakeitė iš Kinijos į Europą atkeliavęs popierius (ten jis buvo gaminamas jau nuo 105 iš žievės ir kanapių pluošto mišinio). Knygos ypač paplito nuo XV a., kai buvo išrasta spauda. Spausdintą tekstą taip pat galima atkurti ir laikyti mikrofilmuose.

Nužudyti žmogų – tai beveik tas pat, kaip nužudyti gerą knygą. Kas nužudo žmogų, nužudo protingą būtybę, o kas sunaikina gerą knygą, nužudo patį protą, nužudo Dievo atvaizdą prieš mūsų akis.

knygos
Johnas Miltonas, 1608–74, anglų poetas
„Areopagitika" (*Areopagitica*)

Knoxas Johnas (apie 1505–72), škotų protestantas reformatorius, Škotijos presbiterionų bažnyčios įkūrėjas. Už įsitikinimus keletą metų buvo ištremtas; tremtyje Ženevoje sutiko ⇨ Joną *Calviną*. 1559 △ grįžo į Škotiją ir platino presbiterionizmą. Viena svarbiausių jo knygų yra „Pirmasis trimito garsas prieš baisųjį moterų pulką" (*First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women*, 1558).

Pirma △ buvo katalikų kunigas; manoma, kad į protestantizmą jį atvertė reformatas George'as Wishartas. Kai Wishartas už ereziją buvo sudegintas, △ pradėjo slapstytis, bet vėliau vėl skelbė reformatų doktrinas.

Pirmasis trimito garsas prieš baisųjį moterų pulką.

Johnas Knoxas
Pamfleto pavadinimas

1547 Škotijoje △ sugavo Prancūzijos kariuomenė; jis buvo įkalintas Prancūzijoje ir nuteistas į galeras; laisvę atgavo tik anglų valdžios padedamas 1549. Anglijoje nuo 1551 buvo karališkasis kapelionas, prisidėjo prie maldaknygės sudarymo. 1553 įžengus į sostą Marijai I, △ paliko šalį, o 1557 buvo už akių pasmerktas sudeginti. 1559 Škotijoje buvo teisiamas už išdavystę, bet 1563 išteisintas. Parašė „Reformacijos Škotijoje istoriją" (*History of the Reformation in Scotland,* 1587).

Knoxas Ronaldas Arbuthnottas (1888–1957), Anglijos Romos katalikų mokslininkas; jo Biblijos vertimas (1945–49) buvo oficialiai patvirtintas Romos katalikų bažnyčios.

△ gimė anglikonų vyskupo šeimoje, 1912 buvo įšventintas į kunigus, tapo Oksfordo universiteto kapelionu, bet 1917 perėjęs į katalikybę, atsistatydino. 1926–39 buvo katalikų kapelionas.

koanas, išoriškai beprasmis dzenbudistų klausimas arba mįslė, kurį dzenbudizmo mokytojas duoda norėdamas padėti mokiniui pasiekti *satori* (⇨ *nušvitimą*). △ vartojamas dzenbudizmo mokykloje rindzai.

Teigiama, kad △ negalima suprasti pasitelkus logiką; norint jį išspręsti, reikia pasiekti aukštesnį įžvalgumo lygį. Dažnai kartojamas pavyzdys yra: „Kaip skamba pliaukštelėjimas vienu delnu?"

kodeksas, sen. rankraštinė knyga. Iš pradžių sen. Romoje △ buvo raštas vašku padengtose medžio lentelėse; vėliau sulankstytus pergamento lapus sutvirtindavo viršeliais iš lentelių ir surišdavo. Kodeksu buvo vadinami visi dideli darbai: istorijos, filosofijos, poezijos rinkiniai, Romos imperijos įstatymų sąvadai. Antrajame m. e. a. ko-

deksai pradėjo keisti įstatymus, surašytus ritiniuose. Maždaug nuo 1200 ir Krikščionių bažnyčia juos plačiai naudojo.

Įvairiuose kodeksuose išliko duomenų apie Meksikos indėnų civilizaciją. Įrašai daryti apie 1520, tuoj po ispanų užkariavimų. „Kanonų teisės kodeksas“ (***Codex Juris Canonici***) yra pagrindinių įstatymų rinkinys, kuriuo nuo 1918 vadovaujasi Katalikų bažnyčia.

koedukacija, berniukų ir mergaičių mokymas vienoje mokykloje. Daugumoje šalių koedukacijai teikiama pirmenybė, nors yra duomenų, kad mergaitės atskirai mokosi geriau, ypač matematikos ir tiksliųjų mokslų.

Jungtinės Karalystės mergaitės pagal valstybinę švietimo programą gamtos mokslų privalo mokytis ilgą laiką. Per pastaruosius 20 metų Jungtinėje Karalystėje vis labiau pereinama prie △. Koedukaciniai JAV yra 90 % mokyklų ir koledžų. 1954 SSRS grįžo prie △ sistemos, 1944 iš dalies panaikintos. Islamo šalys dėl religinių principų △ nepripažįsta.

Koestleris Arthuras (1905–83), vengrų rašytojas. 1940 Prancūzijoje nacių buvo įkalintas, bet pabėgo į Angliją. △ romanas „Vidudienio tamsa“ (*Darkness at Noon,* 1940) laikomas šedevru. Tai yra meninis stalinistinio politinio valymo aprašymas, paremtas autoriaus patirtimi kalėjime, kai jis buvo nuteistas mirties bausme per Ispanijos pilietinį karą.

△ gimė Budapešte, mokėsi inžinerijos, dirbo žurnalistu Palestinoje ir SSRS. 1931 Berlyne įstojo į komunistų partiją, bet 1938 iš jos išstojo (nusivylimą komunizmu aprašė romane „Nevykėlis Dievas“; *The God that Failed,* 1950). Pasakojimas apie nacių kalėjimą pateiktas romane „Žemės padugnės“ (*Scum of the Earth,* 1941).

Kiti △ romanai: „Nakties vagys“ (*Thieves in the Night,* 1946), „Lotosas ir robotas“ (*The Lotus and the Robot,* 1960), „Prostitutės“ (*The Call Girls,* 1972). Parašė publicistikos darbų: „Jogas ir komisaras“ (*The Yogi and the Commisar,* 1945), „Lunatikai“ (*The Sleepwalkers,* 1959), „Kūrimo veiksmas“ (*The Act of Creation,* 1964), „Vaiduoklis mašinoje“ (*The Ghost in the Machine,* 1967), „Sutapimo šaknys“ (*The Roots of Coincidencee,* 1972), „Achilo kulnas“ (*The Heel of Achilles,* 1974) ir „Tryliktoji gentis“ (*The Thirteenth Tribe,* 1976).

Autobiografiniai △ kūriniai: „Strėlė jūroje“ (*Arrow in the Blue,* 1952) ir „Nematomas raštas“ (*The Invisible Writing,* 1954). △ priklausė Savanoriškosios eutanazijos draugijai, ilgai sirgo Parkinsono liga ir nusižudė kartu su žmona.

Pats pastoviausias garsas, aidintis per visą žmonijos istoriją, yra karo būgnų skambėjimas.

Arthuras Koestleris

„Jano“ prologas

---

kognityvinė psichologija, viena svarbiausių šių laikų psichologijos krypčių. Tyrinėja žmonių ir gyvulių pažinimo procesus bei jų vaidmenį mokantis, įsimenant, mąstant ir vystantis kalbai. △ laboratoriniams tyrimams naudoja daug eksperimentinės technikos, tiria subjektus su normaliomis ir pakenktomis smegenimis. Įvertinti teorijos patikimumui pasitelkia kompiuterius ir matematinius modelius.

XX a. pradžioje pažinimo procesų tyrimo psichologai dažniausiai vengė. Jie atsisakė ⇨ *introspekcijos* tyrinėjimo metodo, domėjosi ⇨ *biheiviorizmu*. Tačiau keletas įtakingų teoretikų, pavyzdžiui, Edwardas Chase’as Tolmanas (1886–1959), tvirtino, kad norint suprasti, kas lemia elgseną, tenka nagrinėti ir suprasti pažinimo principus. 1957 pasirodė ⇨ Noamo *Chomskio* biheivioristinio pobūdžio darbai apie kalbos mokymąsi. Naudodami telekomunikacijos priemones ir klavišines skaičiavimo mašinas, teoretikai (Donaldas Boradbentas), sukūrė smegenų informacijos apdorojimo metodus, kiti juos (Ulrichas Neisseris, g. 1928) patobulino. Pastaruoju metu siekiama įveikti △ ribotumą, tikslinama ⇨ *emocijų* ir motyvacijos vaidmuo per pažinimo procesą.

kognityvinė terapija, arba kognityviniai elgesio terapijos metodai, naudojami emociniams sutrikimams, pvz., ⇨ *depresijai,* ⇨ *nerimui,* gydyti. JAV juos išplėtojo Aaronas, T. Bechas ir kiti psichiatrai. △ remiasi ne tiek paciento ⇨ *pasąmone* ir jos raiška, kiek sąmoningu protavimu, įtikinimu, kad iškilusios problemos yra klaidingo mokymo, neteisingos informacijos, neigiamos įtakos ir t. t. pasekmė. Pacientas, pavyzdžiui, skatinamas įveikti depresijai būdingą iškreiptą, žalingą mąstymą. Naudojama ir ⇨ *elgesio terapija*.

kognityvinis disonansas, psichologinė įtampa, atsirandanti, kai tenka rinktis vieną iš dviejų vienodai malonių arba nemalonių alternatyvų. △ tuo didesnis, kuo mažesnis skirtumas tarp tų dviejų dalykų.

△ paprastai išlieka ir po pasirinkimo, verčia siekti pusiausvyros arba konsonanso. △ yra viena svarbiausių ⇨ *socialinės psichologijos* sąvokų. Ją pirmą kartą pavartojo JAV psichologas Leonas Festingeris (g. 1919). Atlikta daug mokslinių tyrimų, siekiant nustatyti, kokios sąlygos didina ar mažina △, kaip jį išspręsti, pvz., kiek nors supažindinti su sprendžiama situacija arba keičiant nuostatą į būsimą užduotį (paprastai tiriamasis verčiamas atlikti tam tikrą vaidmenį), tiriama, kiek tokiu atveju reikšminga paskata keisti nuostatą.

Bibl. Eiser, J. Richard *„Social Psychology: Attitudes, Cognition and Social Behaviour"* (1986), 4 skyrius.

Köhleris Wolfgangas (1887–1967), estų kilmės vokiečių psichologas. Kartu su ⇨ Maxu *Wertheimeriu* ir Kurtu Koffka (1886–1941) įkūrė ⇨ *geštalto* psichologijos mokyklą. Remdamasis žmogbeždžionių tyrimais Tenerifės kolonijoje, iškėlė hipotezę, kad sprendimų priėmimas priklauso nuo įžvelgties proceso (ši sąvoka būdinga visai geštalto teorijai), o ne nuo mokymosi bandymo ir klaidos metodu; tai daug kam atrodė labiau įtikėtina. Šio periodo eksperimentus ir stebėjimus △ paskelbė veikale „Antropoidų protavimo būdas" (*The Mentality of Apes,* 1925).

1921 atsižvelgiant į fizikos darbus △ buvo paskirtas Berlyno universiteto psichologijos katedros vadovu. Jis buvo įsitikinęs, kad fizika yra labai svarbi psichologijos ateičiai. 1934 △ išvyko į JAV. Tarp kitų geštalto principų įkvėptų △ darbų yra „Geštaltpsichologija" (*Gestalt Psychology,* 1929), „Vertės vieta faktų pasaulyje" (*The Place of Value in the World of Facts,* 1938), „Dinamika psichologijoje" (*Dynamics in psychology,* 1942).

Kokeigno šalis, viduramžių anglų tautosakos pasakų šalis, kurioje visi dykinėja, bet visada gali valgyti ir gerti, kiek širdis geidžia.

kolektyvinė atsakomybė, doktrina, kuria remiasi vyriausybės, suformuotos pagal Didžiosios Britanijos ministrų kabineto pavyzdį. Pagrįsta labiau susitarimu ar papročiais negu įstatymais. Pasak △ doktrinos, kai kabinetas priima sprendimą, visi vyriausybės nariai už jį atsako ir privalo jį remti arba atsistatydinti.

kolektyvinė pasąmonė (*psichol.*), bendri prisiminimai, idėjos, mąstymo būdas, kurie, pasak ⇨ C. G. *Jungo*, atsiranda iš protėvių gyvenimo patirties, iš visos žmonijos patirties. △ gyvuoja šalia individo ⇨ *pasąmonės*, kaupiančios individo patirtį. △ galima laikyti sen. išminties lobynu.

△ pirmykštė patirtis atsispindi ⇨ *archetipuose*, simboliniuose paveiksluose, personifikacijose, kurie pasirodo sapnuose ir yra įprasti mitų, pasakų, pasaulio religijų, literatūros elementai. Jų pavyzdžiai: žaltys, sfinksas, Didžioji Motina, anima (vaizduoja moters prigimtį) ir mandala (vaizduoja žmogiškąją ar dieviškąją harmoniją).

kolektyvinės derybos (angl. *collective bargaining*), anglosaksų kraštuose vyksta tarp darbdavių ir profesinės sąjungos atstovų dėl darbo laiko ir sąlygų. Susitarimai gali apimti vieną bendrovę ar visą šaką.

kolektyvizacija, politika, kurią vykdė SSRS vadovas Stalinas po 1928, kai siekė pertvarkyti žemės ūkį, paversdamas žemę valstybės nuosavybe ir sukurdamas kolūkius. Didelė prievarta ir kelių milijonų ūkininkų žudynės padėjo ją įgyvendinti per pirmuosius du ⇨ *penkmečius* (iki 1938).

kolektyvizmas (*politikoje*), pažiūra, kad kolektyvas, pvz., valstybė, yra aukštesnis už asmenybę. △ – priešybė ⇨ *individualizmui*, o šis kartais laikomas ⇨ *anarchijos* atmaina. Absoliutaus △ pasiekti neįmanoma; jis visą socialinę ir ekonominę veiklą bei atsakomybę suverstų valstybei. Realiai △ gali reikštis tik tam tikru laipsniu. Galima ginčytis, kurios valstybės politinė sistema yra labiau kolektyvistinė nei kitos, pvz., geriau aprūpina gyventojus komunaliniais butais.

Kolontai Aleksandra (1872–1952), rusų revoliucionierė, politikė ir rašytoja. 1905 išleido veikalą „Klasių kovos klausimu". Pirmosios bolševikų vyriausybės valstybės globos liaudies komisarė, vienintelė moteris toje vyriausybėje. Reikalavo tokių reformų, kaip laisva meilė, skyrybų įstatymo supaprastinimas, kolektyvinė vaikų priežiūra.

1896 kartu su vyru aplankė didelį tekstilės fabriką ir pamatė pasibaisėtinas Rusijos fabrikų darbininkų sąlygas. Nuo to laiko ji atsidėjusi ėmė rūpintis, kaip pagerinti darbininkių gyvenimo ir darbo sąlygas. Ją ėmė persekioti policija, ir 1914 △ išvyko į Vokietiją. 1917 grįžusi į Rusiją, prisidėjo prie bolševikų. Stalinas ją siuntė į užsienį – pirmą kartą kaip prekybos ministrę, antrą – kaip ambasadorę Švedijoje (1943).

△ dalyvavo derybose dėl Sovietų Sąjungos–Suomijos karo paliaubų. Buvo nuvykusi į Ameriką ir rūpinosi, kad JAV nestotų į Pirmąjį pasaulinį karą. 1918 surengė Visos Rusijos darbininkių

ir valstiečių moterų kongresą. 1923 išleido knygą „Darbo bičių meilė".

Kolumba (521–597), *šv. **Kolumba,*** airių krikščionių vienuolis, misijonierius Škotijoje. Gimė karališkos kilmės šeimoje Donegalo grafystėje, Airijoje įsteigė vienuolynų ir bažnyčių. 563 su 12 vienuolių nuplaukė į Ijonos salą, pastatydino vienuolyną. Šis padėjo paversti Britaniją krikščioniška šalimi. Šv. Kolumbos diena – birželio 8-oji.

Iš savo bazės Ijonoje šv. Kolumba vykdavo su misijomis į Britaniją. Legendose pasakojama, kad jis išvarė iš Nesės upės pabaisą; karūnavo airių Argilo karalių Aidaną.

Kolumbanas (543–615), *šv. **Kolumbanas,*** airių krikščionių vienuolis. Gimė Leinsteryje, studijavo Bangore, apie 585 išvyko į Vogezus Prancūzijoje ir su 12 kitų vienuolių įkūrė Liuksilio vienuolyną. Vėliau skelbė krikščionybę Šveicarijoje, paskui nuvyko į Italiją, kur Apeninų kalnuose pastatė Bobijo vienuolyną. Šv. Kolumbano diena – lapkričio 23-oji.

komandinė ekonomika, arba ***planinė ekonomika,*** ekonomikos tipas, kai išteklius per planavimo sistemą paskirsto vyriausybė. Pvz., buvusioje Sovietų Sąjungoje valstybės planuotojai nutardavo, ką reikia gaminti. Jie pateikdavo pavaldžioms įmonėms užsakymus, paskirstydavo žaliavas, darbininkus ir kitus gamybos išteklius. Įmonėms būdavo pranešama, kiek su tais ištekliais jos turi pagaminti ir kur išsiųsti. Jei parduotuvėse stigo prekių, prekių vartojimas buvo ribojamas. Susidarydavo pirkėjų eilės. △ rinkos mechanizmui skiria menką vaidmenį. Tačiau XX a. patirtis parodė, kad planinė ekonomika negamina tokiais dideliais tempais kaip ⇨ *laisvoji rinka* ar mišrioji ekonomika. Dėl to Rytų Europos ir buvusios Sovietų Sąjungos valstybių komandinės ekonomikos pertvarkytos arba pertvarkomos į laisvosios rinkos arba ⇨ *mišriąją ekonomiką*.

komandų grandinė, kelias, kuriuo nuo kompanijos direktorių tarybos ⇨ *hierarchijos* viršuje iki parduotuvės darbuotojų apačioje perduodami įsakymai ir sprendimai. Kuo trumpesnė △, tuo greitesnė komunikacija, be to, tuo mažiau tikėtina, kad sprendimas bus neteisingai suprastas. Trumpa △ paprastai yra geresnis motyvas darbininkams, nes jie gali sąveikauti su valdžios žmonėmis ir matyti, kad šiems sprendimams įtaką daro ir žemesnę padėtį užimantys darbuotojai.

Linksmybės visada geras dalykas, jų negali būti per daug.

komedija

Benediktas (Baruchas) Spinoza, 1632–77, portugalų ir žydų kilmės olandų filosofas.

Etika IV. XI ii

---

komedija, drama, kuria siekiama prajuokinti žiūrovus, ⇨ *tragedijos* priešybė, dažniausiai turi laimingą ar juokingą pabaigą. Komiškumo tradicijos – jų šaknys glūdi sen. Graikijoje – patyrė daug pokyčių. Ankstyvoji △ atsirado sen. Graikijai aktualiose ir fantastinėse Aristofano satyrose. Didieji komedijų rašytojai buvo: Šekspyras, Molière, Carlo Goldoni, Pierre de Marivaux, George Bernard Shaw ir Oscar Wilde. Komedijos žanrai yra pantomima, satyra, farsas, juodoji komedija ir *commedia dell'arte*.

Viskas, ko man reikia, kad sukurčiau komediją, yra parkas, policininkas ir graži mergina.

komedija

Charlie (Charlesas Spenceris) Chaplinas, 1889–1977, anglų kino aktorius ir režisierius.

„Mano autobiografija" (*My Autobiografy*)

Komedijos tradicijas sukūrė graikų dramaturgai Aristofanas ir Menandras, taip pat romėnų rašytojai Terencijus ir Plautas. Viduramžių moralinių dramų veikėjai – ydos ir Velnias Renesanso laikų ***humoristinėse komedijose*** virto komiškais personažais, tokiais, kaip Ben Jonsono Mosca „Volponėje". Nesenstančias Šekspyro ir Moljero komedijas XVII a. Anglijoje pakeitė restauracijos laikotarpio rašytojų George'o Etherege'o, Williamo Wycherley ir Williamo Congreve sąmojingos ***papročių komedijos.*** Jų gyvybingą šiurkštumą vėliau sušvelnino Richardo Sheridano ir Oliverio Golsdmitho dramos. Beveik per visą XIX a. vyravo ***sentimentaliosios komedijos,*** kurios į XX a. pabaigą retai teprisimenamos. XX a. labiau mėgsta realistines Shaw tradicijas ir elegantiškas Wilde'o ***socialines komedijas.***

Nudailintas Noel Cowardo ir Terrence'o Rattigano 1920–40 komedijos užtemdė besibaigiančio XX a. šeštojo ir septintojo dešimtmečių polinkis į satyrą bei cinizmą, kurį sutinkame Joe Ortono ir Peterio Nicholso kūriniuose greta Samuelio Becketto, Jean Genet ir Tomo Stoppardo

absurdo komedijų. Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio Anglijos scenoje vyravo Alano Ayckbourno vad. „***juodosios komedijos***" ir Dario Fo ***politinės satyros***, kurios veikė kraštutinumų teatrą.

komensalizmas (*biologijoje*), dviejų rūšių ryšys, iš kurio viena rūšis (komensalas) turi naudos, o antroji nepatiria nei naudos, nei žalos. Pvz., tam tikros šimtakojų ir sidabrinių vabzdžių rūšys gyvena daugybėje skruzdėlynų. Jos išvalo šeimininkų atmatas, tačiau skruzdėms žalos nedaro.

Komensky'is Janas Amosas (1592–1670), Moravijos kunigas ir pedagogas. Tikėjo, kad visuotinę krikščionių brolybę galima įgyvendinti patobulinus švietimą. Buvo įsitikinęs, kad mokymosi pagrindas yra ne prievarta, o supratimas, ir kad mokymasis turi būti paremtas jutiminiais vaikų potyriais. Svarbiausias jo darbas „Didžioji didaktika" (*Didactica Magna,* 1657) visoje Europoje ilgai buvo labai vertinamas.

Kominternas, Komunistų internacionalo pavadinimo santrumpa (⇨ *Internacionalas*)

kompensacija, ***išpirka, vergeldas,*** vidurinių amžių atlyginimas, kurį žudikas mokėjo nužudytojo giminėms; △ dydis priklausė nuo aukos socialinės padėties. △ atsirado gentinėje visuomenėje kaip kraujo keršto (vendetos formos) pakaitalas; X ir XI a. V. Europoje △ buvo pakeista teismo priteista bausme, Vid. ir R. Europoje gyvavo ilgiau.

kompetencija ir atlikimas, kalbinis aktas kalbotyroje – potencinis ir faktiškas žmogaus kalbėjimas. Kaip aiškino kalbininkas ⇨ Noamas *Chomskis*, žmogaus lingvistinė kompetencija yra tam tikra vidinių taisyklių grupė jo smegenyse, kurios leidžia kalbėti ir suprasti kalbą. Pvz., yra taisyklės, kaip iš žodžių sudaryti sakinį. Žmogaus kalbinis aktas susideda iš frazių ar sakinių, kuriuos jis pasako remdamasis vidinėmis taisyklėmis.

kompiuterinis modeliavimas, realios padėties atvaizdavimas kompiuterio programa. Pavyzdžiui, programa, kuria siekiama sukurti atvykstančių į banką klientų srauto modelį. Vartotojas gali keisti kintamuosius, pvz., dirbančių kasininkų skaičių, ir stebėti efektą.

Naudojantis sudėtingesnėmis modeliavimo schemomis, galima sumodeliuoti cheminių reakcijų arba netgi branduolinių sprogimų eigą. Kompiuteriai taip pat gali valdyti mašinų veiksmus, pvz., skrydžių imitavimo programa modeliuoja tikro lėktuvo skrydį, todėl lakūnus galima mokyti saugiai. △ labai naudingas tada, kai padėtis yra itin pavojinga ar užima daug laiko, ar tiesiog neįmanoma įvykdyti realių eksperimentų ar bandymų.

kompiuteris, programiškai valdomas elektroninis automatizuotojo skaičiavimo įrenginys, atliekantis ir kitas duomenų manipuliavimo užduotis. Yra trijų tipų: skaitmeninis △ doroja dvejetainiais skaitmenimis užrašytą informaciją, analoginis kompiuteris – analoginio pavidalo duomenimis (atvaizduojami tolydžiai kintančiais signalais), mišrusis (analoginis – skaitmeninis) kompiuteris turi ir analoginio, ir skaitmeninio kompiuterio savybių. Pagal dydį ir paskirtį skiriamos keturios skaitmeninių kompiuterių rūšys. Mikrokompiuteriai (įskaitant nešiojamuosius kompiuterius) yra mažiausi ir labiausiai paplitę, naudojami smulkiose įmonėse, namuose, mokyklose. Mini kompiuterių turi vidutinio dydžio įmonės ir universitetų padaliniai (skirtumas tarp mikrokompiuterių ir mini kompiuterių pamažu nyksta). Didžiuosius (labai galingus) kompiuterius, kurie vienu metu gali aptarnauti keletą šimtų vartotojų, naudoja didelės organizacijos, pvz., bendrovės, kurių veikla apima visą valstybės teritoriją. Superkompiuteriai dažniausiai naudojami labai sudėtingoms mokslinėms užduotims, pvz., orams prognozuoti.

kompleksas (*psichologijoje*), mintys ir jausmai, kuriuos žmogus užgniaužia kaip nemalonius, bet kurie veikia jo pasąmonę. Jie daro įtaką jo gyvenimui ir elgesiui, nors žmogus juos ir „užmiršo". Tipiški pavyzdžiai yra ⇨ *Oidipo kompleksas* ir ⇨ *menkavertiškumo kompleksas*.

kompleksinis skaičius (*matematikoje*), skaičius, užrašytas $a+ib$ forma, čia a ir b yra realieji skaičiai, o i yra kvadratinė šaknis iš (-1) (kitaip sakant, $i^2=-1$); ib vadinama menamąja kompleksinio skaičiaus dalimi. Kai kurios algebros lygtys, pvz., $x^2+5=0$, negali būti išspręstos be △, nes realieji skaičiai neapima kvadratinių šaknų iš neigiamų skaičių.

Dviejų ar daugiau kompleksinių skaičių suma gaunama sudedant atskirai jų realiąsias ir menamąsias dalis, pvz., $(a+bi) + (c+di) = (a+c) + (b+d)i$.

Kompleksinius skaičius galima vaizduoti grafiškai Argono diagrama, kuri remiasi stačiakampe Dekarto koordinačių sistema, ir abscisė vaizduoja realiąją, o ordinatė – menamąją skaičiaus dalį. Taigi skaičių $z=a+bi$ atitinka taškas (a, b). Kompleksiniai skaičiai taikomi įvairiose mokslo srityse, pavyzdys – kintamosios elektros srovės teorija.

Kompiuteriai: svarbiausių įvykių lentelė

1614	Johnas Napieras sudarė pirmąsias logaritmų lenteles.
1615	Williamas Oughtredas išrado logaritminę liniuotę.
1623	Wilhelmas Schickardas (1592–1635) išrado mechaninę skaičiavimo mašiną.
1645	Blaise Pascalis sukonstravo skaičiavimo mašiną.
1672–74	Gottfriedas Leibnizas sukonstravo sinchroninę skaičiavimo mašiną.
1801	Josephas Marie Jacquardas sukūrė perforuotomis kortomis valdomas automatines audimo stakles.
1820	Charlesas Thomas de Colmaras (1785–1870) sukonstravo pirmąjį aritmometrą, skirtą masinei gamybai.
1822	Charlesas Babbage'as baigė pirmąjį skirtumų skaičiavimo mašinos modelį.
1830	Babbage'as sukūrė pirmąjį skaitmeninės analizinės mašinos projektą.
1890	Hermanas Hollerithas sukūrė perforazinę skaičiavimo mašiną JAV gyventojams surašyti.
1936	Alanas Turingas paskelbė skaičiavimo matematinę teoriją.
1938	Konradas Zuse sukonstravo pirmąją dvejetainę skaičiavimo mašiną, paremtą Boole'o (Bulio) algebra.
1939	JAV matematikas ir fizikas J. V. Atanasoffas (1903) pirmasis panaudojo elektronines priemones aritmetinėms operacijoms mechanizuoti.
1943	Anglijoje Bletchley Park buvo išrastas elektroninis kodų dešifratorius. Harvardo universitete sukurta mašina *Mark I*, arba automatiškai valdoma skaičiavimo mašina (iš dalies ją finansavo IBM) – pirmoji programos valdoma mašina.
1946	JAV, Pensilvanijos universitete baigta kurti ENIAC (akronimas iš angl. *electronic numerator, integrator, analyser and computer* – elektroninis skaitiklis integratorius, analizatorius ir kompiuteris) – pirmasis universalios paskirties elektroninis skaitmeninis kompiuteris.
1948	Mančesterio universitete (Anglija) buvo sukonstruotas pirmasis kompiuteris su saugoma atmintyje programa. Williamas Shockley, dirbdamas „Bello Telephone" laboratorijose, išrado tranzistorių.
1951	Pradėta masiškai gaminti pirmąjį kompiuterį, skirtą parduoti, *Feranti Mark I*. JAV oro erdvės gynybos sistemai sukurtas realiojo laiko kompiuteris *Whirlwind*. Grace Murray Hopper iš Remington Rand išrado kompiuterio programų kompiliatorių.
1952	Prinstone, JAV (Johnas von Neumann'as ir kt.) Pažangiųjų studijų institute buvo sukurtas EDVAC (akronimas iš angl. *eletronic discerte variable computer* – elektroninis diskrečių kintamųjų kompiuteris).
1953	Išrasta magnetinių šerdžių atmintis.
1958	Sukonstruotos pirmosios integrinės grandinės.
1963	Bendrovė *Digital Equipment* (DEC) sukonstravo pirmąjį mini kompiuterį. Bendrovė *Bell Punch Company* pagamino pirmąjį elektroninį kalkuliatorių.
1964	Pradėta gaminti pirmąjį suderinamųjų kompiuterių šeimą *IBM System/360*. Johnas Kemeny ir Tomas Kurtzas iš Dartmouth koledžo sukūrė BASIC programavimo kalbą.
1965	Sukurtas pirmasis superkompiuteris *Control Data CD6600*.
1971	Paskelbta apie pirmojo mikroprocesoriaus *Intel 4004* sukūrimą.
1974	Johnas Backus iš IBM sukonstravo pirmąjį lygiagrečiosios architektūros kompiuterį *CLIP–4*.
1975	Pradėta gaminti pirmąjį asmeninį kompiuterį *Altair 8800*.
1981	Sukurta *Xerox Star* sistema – pirmoji WIMP (akronimas iš angl. *windows, icons, menus and painting devices* – langai, piktogramos, meniu ir taško radimo įtaisai) sistema. IBM pradėjo gaminti *IBM PC*.
1984	*Apple* pradėjo gaminti kompiuterius *Macintosh*.
1985	Paskelbta apie pirmąjį standartinį mikroprocesorių *Inmos T414*, kuris naudojamas lygiagretiesiems kompiuteriams.
1988	Sukurtas pirmasis optinis mikroprocesorius, naudojantis šviesą vietoje elektros
1989	Pagaminti silicio luitai, gebantys saugoti iki 200 milijonų ženklų.
1990	Bendrovė *Microsoft* sukūrė populiarią langų tipo įrangą *Windows 3*, skirtą asmeniniams kompiuteriams.
1992	Bendrovė *Philips* pradėjo gaminti CD-I (*Compact-Disc Interactive*, t. y. dialoginis kompaktinis diskas) grotuvą pagal kompaktinių diskų audiotechnologiją, teikiančią klausytojams daug programų.
1993	Bendrovė *Intel* sukūrė *Pentium* luitą, turintį 3,1 milijonų tranzistorių ir galintį atlikti per 100 milijonų operacijų per sekundę. Į prekybą pateko asmeninis skaitmeninis asistentas (PDA), nešiojamasis kompiuteris atpažįstantis vartotojo rašyseną.

komponentinė analizė (*kalbotyroje*), žodžių reikšmių metodas pagal jų sudedamąsias dalis. Pvz., galima sakyti, kad žodis „berniukas" turi tris pagrindinius elementus arba semantines savybes: „žmogus", „jaunas" ir „vyriškos lyties"; žodis „žmogžudystė" – „žudyti", „tyčinė", „įstatymu draudžiama".

komuna, grupė žmonių ar šeimų, gyvenančių kartu ir turinčių bendrą ūkį.

Komunos išsiplėtojo iš XVII a. pradžios religinių bendruomenių į daug radikalesnes grupes, pvz., į ⇨ *digerius* ir ⇨ *kvakerius*. Daug tokių grupių persikėlė į JAV sukurti komunų, pvz., Filadelfijos bendruomenė (1680) ir ⇨ *šeikeriai;* ši iki 1800 Šiaurės Amerikoje turėjo dešimt skyrių. Pramonės revoliuciją palydėjo nauja banga utopinių bendruomenių, įkurtų pagal ⇨ Roberto *Oweno* ir ⇨ François Charles *Fourier* idėjas. △ atgijo apie 1960, kai buvo įkurta daug smulkių

grupių. Manoma, kad 1970 JAV buvo 2000 △, o Anglijoje – 100. Komuna taip pat vadinama komunistinių šalių bendruomenė arba gyvenvietė. Kinijoje ⇨ Mao *Dzedongo* politika reikalavo apskrityse (vidutiniškai su 30 000 žmonių) sutelkti kaimus ir suburti kooperatyvus į didesnius vienetus – komunas. 1958 per Didžiojo šuolio politiką liaudies komunose (darbininkų susivienijimuose) žmonės dalijosi gyvenamuoju plotu ir maistu. Komunoms priklausė darbininkų brigados, vaikų lopšeliai, mokyklos, klinikos ir kitos įstaigos. Komunomis vadinamos ir XI–XII a. Š. bei Vid. Italijos miestiečių bendrijos. Daugelio miestų △ pasiskelbė nepriklausomomis nuo Šv. Romos imperijos imperatoriaus ir popiežiaus, tačiau XIII ir XIV a. dėl oligarchų ir despotų įsigalėjimo nepriklausomybę prarado.

komunija, *šventoji komunija,* krikščionių sakramentas, ⇨ *eucharistija.*

komunikacijos, *ryšiai ir komunikacija,* Vakarų šalių žiniasklaidos dažnai vartojamas terminas apibūdinti telegrafo, telefono, radijo, kino, televizijos, ryšių palydovų, mikrokompiuterių bei laikraščių savybėms ir patobulinimams.

Pirmasis veikiantis ***telegrafo*** aparatas, kurį išrado Williamas Cooke'as ir Charlesas Wheatstone'as, buvo užpatentuotas 1837. Telegrafo ryšys tarp Britanijos ir Prancūzijos pradėjo veikti 1850, pirmasis transatlantinis kabelis paklotas 1858. ***Telefoną*** 1876 išrado Alexander'as Grahamas Bellas. 1879 atsirado telefono ryšiai Londone, Liverpulyje ir Mančesteryje. 1891 nutiestas pirmasis telefono kabelis tarp Anglijos ir Prancūzijos. Guglielmo Marconi – italų ***radio*** telegrafo pradininkui 1896 pavyko perduoti signalą per Atlanto vandenyną iš Kornvalio į Njufaundlendą. Pirmąjį ***fotografijos*** negatyvą padarė Williamas Foxas Talbotas 1839, o fotoaparatą (dėžutę) 1880 išrado JAV antrepreneris George'as Eastmenas. Pirmieji judantys paveikslai, arba ***kinas,*** buvo parodyti visuomenei Paryžiuje 1895. Pirmasis sėkmingai įgarsintas pilnametražis meninis filmas buvo „Džiazo dainininkai", 1957. Pirmą veikiančią ***televizijos*** sistemą Londone 1926 pademonstravo Johnas Logie Bairdas. Pirmąją pasaulyje viešą televizijos tarnybą Londono Aleksandros rūmuose 1936 įrengė ir ėmė eksploatuoti BBC (Britanijos radijo korporacija). Pirmasis ***ryšių palydovas*** Telstar 1962 liepos mėnesį ėmė retransliuoti TV signalus per Atlanto vandenyną. Po to buvo paleista ir kitų palydovų. Kai kurios šalys juos naudoja vidaus ryšiams, verslo ar kariniams tikslams. XIX a. pr. Charlesas Babbage'as sukūrė pirmąją labai primityvią ***kompiuterio*** formą. XX a. pr. buvo pradėta naudoti paprastas automatines skaičiavimo mašinas. Pirmieji elektroniniai kompiuteriai buvo pagaminti JAV po Antrojo pasaulinio karo. 1702 pradėta leisti pirmąjį pasaulyje ***dienraštį*** *Daily Courant*. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje techniniai spaudos pokyčiai padėjo mažinti laikraščių gamybos išlaidas. Baigiantis XX a. 9-ajam dešimtmečiui naujos technologijos ir nauji spausdinimo metodai įgalino iš esmės pertvarkyti laikraščių leidybą.

„Ar jums tai patinka ar ne, istorija yra mūsų pusėje. Mes jus palaidosime".

komunizmas

Nikita Sergejevičius Chruščiovas (1894–1971), SSRS politikas, SSKP generalinis sekretorius 1953–64, premjeras 1958–64. Kalba Vakarų diplomatams Maskvoje per 1956 lapkričio 18 d. priėmimą.

---

komunizmas, revoliucinis socializmas, grindžiamas politinių filosofų ⇨ Karlo *Marxo* ir ⇨ Friedricho *Engelso* teorijomis, ypač iškeliančiomis visuomeninę gamybos priemonių nuosavybę ir planinę ekonomiką. Skelbiamas principas, kad kiekvienas turėtų dirbti pagal sugebėjimą ir gauti pagal poreikius. Politine prasme komunistai siekia įvykdyti proletarinę revoliuciją ir nuversti kapitalizmą. Pirmoji komunistinė valstybė po 1917 revoliucijos buvo SSRS. Po to revoliucinės socialistų partijos ir grupės susivienijo, kad įkurtų komunistų partijas kitose šalyse (D. Britanijoje įkurta 1920). Po II pasaulinio karo △ buvo jėga diegiamas SSRS okupuotose šalyse.

Po 1961 dėl galimybės vadovauti pasaulio komunistams su SSRS varžėsi Kinija, kitos šalys stengėsi komunizmą pritaikyti savo reikmėms. Devintojo dešimtmečio pabaigoje daugelyje komunistinių šalių kilo judėjimai, reikalaujantys didesnių asmens laisvių. Jie nuvertė komunistų valdžią R. Europos šalyse ir Mongolijoje. Kinijoje ir toliau išliko valstybinė priespauda. Žlugęs totalitarinės pakraipos komunistų perversmas SSRS prieš prezidentą Gorbačiovą 1991 privertė ir šią šalį atsisakyti komunizmo. △ kaip valstybės ideologija išliko tik keliose šalyse: Kinijoje, Kuboje, Š. Korėjoje, Laose bei Vietname. Abejotina, ar ir čia komunistinis režimas ilgai išliks. Pvz., abejotina, ar vis labiau liberalėjanti Kinijos ekonomika sugyvens su politiniu monizmu, o ar liks komunistinė ideologija Kuboje lemia tai, ar ilgai valdys jos charizmatinis vadovas F. Kastro.

Marxas ir Engelsas „Komunistų partijos manifeste" 1848 iškėlė teoriją, kad žmonių visuomenė, nuosekliai perėjusi vergovės, feodalizmo ir kapitalizmo etapus, turi žengti į komunizmą. Tai siejama su įsitikinimu, kad ekonominis determinizmas sukuria pagrindinę komunistų koncepciją – ***dialektinį materializmą.*** Marxas tikėjo, kad kapitalizmas tapo kliūtimi pažangai ir jį turi pakeisti ***proletariato diktatūra,*** kuri sukurs socialistinę visuomenę. Antrojoje XIX a. pusėje Europoje kūrėsi marksistinės socialdemokratų partijos, tačiau pamažu jos pradėjo siekti kapitalistinės visuomenės reformų, o ne radikalių socialinių pokyčių, kaip mokė Marxas. Rusijos socialdemokratų darbininkų partija, vadovaujama Lenino, liko marksistinė ir po 1917 Spalio revoliucijos pakeitė pavadinimą į komunistų partiją, kad pabrėžtų savo skirtumą nuo kitų socialdemokratų partijų. Rusijoje vis dar buvo stiprios feodalinės visuomenės liekanos, ir ⇨ *Leninas* bei ⇨ *Stalinas* sugebėjo primesti komunistinę sistemą. 1949 Kinijos komunistinei revoliucijai vadovavo Mao Dzedongas.

Ir Kinija, ir SSRS energingai siekė įkurti savo tipo komunistinius režimus gretimose šalyse (SSRS – Vengrijoje ir Čekoslovakijoje, Kinija – Šiaurės Korėjoje bei Vietname) ir tolesniuose kraštuose (SSRS – arabų pasaulyje ir Kuboje, Kinija – Albanijoje) bei abi – naujose Afrikos valstybėse. Šie režimai buvo kuriami ir kaip techninės pagalbos šaltiniai.

1956 SSRS premjeras Nikita Chruščiovas pasmerkė ***stalinizmą,*** o Vengrijoje bei Lenkijoje įvyko sukilimai. Septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntajame dešimtmetyje buvo svarstoma ar reikia išlaikyti „proletariato diktatūrą" valstybėje, kai ekonomikos srityje revoliucija jau įgyvendinta, ar valstybė turi tapti visaliaudine. Engelsas, Leninas, Chruščiovas ir Liu Shaoczi rėmė šį požiūrį, o Stalinas ir Mao – pirmąjį. Daugelis kapitalistinių šalių komunistų partijų, pvz., Japonijos ir ***eurokomunizmu*** besiremiančios Prancūzijos, Italijos bei iš dalies Didžiosios Britanijos komunistų partijos nuo 1960 arba vėliau atmetė SSRS KP dominavimą. Devintajame dešimtmetyje R. Europos šalyse stiprėjo politinės ir ekonominės laisvės siekis. SSRS liko vienpartinė valstybė, bet griežta partijos valdžia silpnėjo, ir nuo 1985 pradėta įgyvendinti pertvarkos politiką. Tuo tarpu kitose Varšuvos sutarties valstybėse komunistų valdžia silpnėjo, visuomenė siekė ją pakeisti valdžia, išrinkta per laisvus demokratinius rinkimus.

Iš trečiojo pasaulio šalių Libija bandė suderinti revoliucinį socializmą su islamu; kraštutiniai komunistai raudonieji kchmerai 1975–78 nuniokojo Kambodžą, tada vadintą Kampučija; Lotynų Amerika kentėjo dėl JAV komunizmo baimės, nes JAV žiūrėjo į šią pasaulio dalį kaip į savo tėvoniją: demokratiškai išrinktą marksistinį režimą Čilėje prievarta nuvertė 1973, o Nikaragvos socialistų vyriausybę (kol ji žlugo 1990) įtraukė į ilgą pilietinį karą su JAV remiamais partizanais (kontromis).

1991 Britanijos komunistų partija, turėjusi 6300 narių, pakeitė pavadinimą į Demokratinę kairiąją.

„Komunizmas yra Tarybų valdžia plius visos šalies elektrifikacija".

komunizmas

Vladimiras Iljičius Leninas (iš tikrųjų – Vladimiras Iljičius Uljanovas, 1870–1924), Rusijos komunistų revoliucinis vadas. Iš pranešimo VIII Rusijos komunistų partijos suvažiavimui 1920.

---

koncentrinių žiedų teorija, hipotetiškas žemės naudojimo miestų zonose modelis, kai skirtinga veikla vyksta skirtingu atstumu nuo miesto centro. Susidaro žiedų seka. Pirmasis šią teoriją 1925 pasiūlė JAV sociologas E. W. Burgessas. Jis sakė, kad miestai plečiasi išorėn tolygiai nuo centro taip, kad kiekviena zona auga pamažu pereidama į tolesnį išorinį žiedą.

Be to, žemės kaina gali mažėti, kai didėja atstumas nuo miesto centro, ir mažėja jos paklausa (⇨ *siūlomosios rentos teorija*). Tai reiškia, kad prekybos firmos, galinčios sumokėti didelę kainą už žemę, susitelks miesto centre.

koncepcija, *idėja;* filosofijoje terminas „koncepcija" išstūmė dviprasmiškesnį ⇨ *idėja*. Turėti šuns koncepciją reiškia sugebėti išskirti šunis iš kitų objektų arba sugebėti ką nors mąstyti ar svarstyti apie šunis.

Konceptualistai realistai mano, kad koncepcija yra objektyviai egzistuojanti ⇨ *universalija*, reali ⇨ *esmė*. Konceptualistai nominalistai mano, kad universalija priklauso nuo minties koncepcijos (⇨ *nominalizmas*).

konceptuali analizė, sąvokų aiškinimas, būtinų ir pakankamų sąlygų, lemiančių termino prasmę, ieškojimas. Pavyzdžiui, klausdami, kas yra sesuo, mes norime sužinoti, kas bendra visoms

seserims – tai, be abejo, moteriškumas ir tam tikra giminystė. ***Redukcinė analizė*** (naujo lygmens) gali būti teiginių apie seseris išanalizavimas kitokiais teiginiais, kaip kad formalios kalbos teiginiai apie giminystės santykius. ***Loginė analizė*** (tam tikro lygmens) gali būti įvairių būdų šnekėti apie seseris („Jane yra Joan sesuo", „Visos moterys – seserys") analizė, nesprendžiant, ar seserys apskritai egzistuoja, ir jokiais būdais nieko neredukuojant.

konceptualusis menas, *konceptualizmas,* dailės kryptis, atsiradusi XX a. septintajame dešimtmetyje JAV. Stengiasi išreikšti idėjas, o ne kurti vaizdus. Kūrinio svarb. mintis dažniausiai reiškiama fotografijomis, rašytine informacija, diagramomis, garso ir vaizdo juostomis. Tęsdamas ⇨ *dadaizmo* ir ⇨ *antimeno* tradicijas, △ stengiasi atskleisti meno prigimtį, pašiepdamas meniškumo normas. Šio meno teoretikas yra Sol Le Wittas (g. 1928), žymiausi atstovai Josephas Kosuthas (g. 1945), Allanas Krapowas ir Bruce'as Naumanas (g. 1941).

△ iš dalies sutampa su performanso daile, kur žmogaus kūnas naudojamas kaip išraiškos priemonė. Kai kurie dailininkai, pvz., Jozephas Beny'is, praktikuoja abi dailės kryptis.

konciliarinis judėjimas, *susitarimo judėjimas,* Katalikų bažnyčios XV a. sąjūdis, reikalavęs, kad bažnyčios susirinkimai turėtų aukštesnę valdžią negu popiežius. △ atsiradimą skatino Didysis bažnyčios skilimas ir Reformacija. Susirinkimai buvo sušaukti Pizoje, 1409, Konstancoje, 1414–18, Pavijoje–Sienoje, 1423–24, Bazelyje 1431–49 ir Feraroje–Florencijoje–Romoje 1438–47.

1417 pasibaigus skilimui, pašalinus Joną XXIII (1410–1415), Grigalių XII (1406–15) ir Benediktą XIII (1394–1423) bei išrinkus Martyną V (1417–31) △ dėl reformos suskilo. Dėl to popiežius Eugenijus IV (1431–47) per Fereros–Florencijos–Romos susirinkimą sugebėjo vėl suvienyti Bažnyčią bei dar kartą patvirtinti popiežiaus viršenybę.

konfidencialios informacijos atskleidimas, neteisėtas slaptos informacijos naudojimas sudarant sandėrius fondų biržoje, pvz., kai kompanijai gresia perėmimas. Amerikoje šio tipo pažeidimą teoriškai nustato *Securities and Exchange Commission* (SEC), o JK *Securities and Investment Board* (SIB). Tačiau nei viena agentūra neturi jokių teisinių galių, negali iškelti kaltinimų, gali tik viešai paskelbti apie tai. JK 1985 Kompanijų apsaugos aktas paskelbė, kad △ yra neteisėtas, o 1989 buvo patvirtinta, kad kaltininkas laikomas kaltu, nežiūrint, ar informacijos buvo prašyta ar ne.

konfucianizmas, kinų filosofo ⇨ *Konfucijaus* ir jo pasekėjų etinė, politinė ir religinė filosofijos doktrina; sen. Kinijos ofic. religija ir ideologija. Teigia, kad daiktų esmė yra „in" ir „jan", arba pasyvaus moteriško ir aktyvaus vyriško prado, vienybė. Žmonių santykiai nustatomi pagal patriarchalinį modelį. Daugiau negu 2000 metų Kinijos politika, socialinė santvarka ir žmonių elgesys buvo formuojami pagal Konfucijaus principus. 1912 valstybė Konfucijaus filosofijos kaip valdymo pagrindo atsisakė.

Literatūriniai kūriniai, kuriais remiasi △, yra tradicinės Konfucijaus redaguotos knygos, jo paties ir jo mokinių darbai. Vienas svarbesnis tekstų yra ir ⇨ *I Dzin.*

doktrina. Iki 1912 Kinijos imperatorius buvo laikomas tautos tėvu, valdžią gavusiu iš dangaus. Žmogaus idealas buvo Antžmogis, didžiausia dorybė – pagarba tėvams. Aukštą moralę papildė protėvių garbinimas.

doktrinos įgyvendinimas. Valdant imperatoriui, buvo atnašaujamos aukos dangui ir žemei, dangaus kūnams, įvairiausiems dievams, imperatoriaus protėviams ir pačiam Konfucijui. 1912 revoliucija jas panaikino, bet protėvių garbinimas (jų prisiminimas ir pagerbimas) išliko, jį kinų šeimos nuolat praktikuoja. Valdant komunistams △ neišnyko. Gynybos ministras Lin Biao buvo susijęs su šia religija. Nors komunistų vadovas ⇨ *Mao Dzedongas* pradėjo kampaniją prieš konfucianizmą (1974–76), po jo sekęs režimas jos nebeatnaujino.

Konfucijus (*Confucius* – lot. iš *Kung Fu-tzu*, pažodžiui – „Kongas–mokytojas"; (551–479 pr. Kr.), kinų išminčius, kurio vardu pavadintas ⇨ *konfucianizmas.* Jis aukštino moralę, patriarchalinę šeimą, visuomenės santykius, pripažįstančius autoriteto reikšmę, paklusnumą bei tarpusavio pagarbą. Jo svarb. pažiūros išdėstytos knygoje „Pokalbiai ir apmąstymai", kurią mokiniai sudarė po jo mirties.

kongregacionistai, evangelikų reformatų (kalvinistų) atšaka. Leidžia kiekvienai bendruomenei (kongregacijai) tvarkytis nepriklausomai nuo aukštesniosios bažnytinės ir pasaulietinės valdžios. Pirmieji △ buvo Roberto Browno pasekėjai, jie 1580 paskelbė △ principus.

XVII a. △ vadinosi ***independentais***. Pvz., puritonų vadovas Kromvelis ir daugelis jo raitininkų, o 1662 ir šimtai jų šalininkų buvo išvaryti iš bažnyčių ir susitelkė į kongregacijas. Anglijos ir Velso kongregacinė bažnyčia 1972 susijungė su Anglijos presbiterionų bažnyčia į Jungtinę reformuotą bažnyčią. Ši, kaip ir jos antrininkė Škotijos kongregacinė sąjunga, nevaldo atskirų bažnyčių, o joms tik pataria. Panašios yra Jungtinė Kanados bažnyčia, įk. 1925, ir JAV 1957 įkurta Jungtinė Kristaus bažnyčia.

Kongresas, JAV įstatymų leidimo organas, susidedantis iš Atstovų rūmų (435 nariai, nuo JAV valstijų proporcingai pagal jų gyventojų skaičių, renkami dvejiems metams) ir Senato (100 senatorių, po du nuo kiekvienos valstijos, renkamų šešeriems metams, vienas trečdalis jų perrenkama kas dveji metai). Ir Atstovų rūmų nariai, ir senatoriai renkami tiesioginiu balsavimu. Kongresas posėdžiauja Vašingtone (Kolumbijos apygardoje), Kapitolijaus rūmuose. ⇨ *Kongreso aktas* yra įstatymo projektas, priimtas abiejų rūmų.

JAV △ pirmą kartą susirinko 1789 kovo 4. 1781–89 rinkdavosi Konfederacijos kongresas, atstovavęs keletui valstijų pagal konfederacijos sutartį.

XIX a. kongresais buvo vadinami oficialūs susitikimai ar asamblėjos (dažniausiai dėl taikos), kurių delegatai rinkdavosi apsvarstyti arba sutvarkyti rūpimų tarptautinių klausimų, pvz., 1815 Vienos kongresas padalijo Napoleono I imperiją po Napoleono karų, 1856 Paryžiaus kongresas sprendė daugelį problemų, kilusių dėl Krymo karo.

Kongreso aktas, bilis arba rezoliucija, patvirtinta abiejų JAV parlamento – Kongreso – rūmų (Senato ir Atstovų). Tampa įstatymu, kai jį pasirašo prezidentas. Jei prezidentas vetuoja tokį aktą, šis dar gali įsigalioti, jei grąžintas Kongresui svarstyti iš naujo yra abiejų rūmų patvirtinamas dviejų trečdalių balsų dauguma.

Kongreso partija, Indijos politinė partija, įkurta 1885 kaip ***Indijos nacionalinis Kongresas*** (INK). Ji vadovavo judėjimui prieš Britanijos kolonijinę valdžią ir buvo valdančioji nuo nepriklausomybės paskelbimo 1947 iki 1977, kai Indira Gandi neteko △ vadovės posto, kurį turėjo nuo 1966. Vadovaudama atskilusiai grupei, vadinamai ***Kongresu I,*** ji laimėjo 1980 rinkimus ir pagrindinė INK dalis tapo parlamento mažuma.

Indijos nacionalinis kongresas, kurį įkūrė Britanijos kolonistas Allanas Hume'as (1829–1912) iki Pirmojo pasaulinio karo buvo nuosaiki organizacija. Paskui, vadovaujama Mahatmos Gandžio, pradėjo taikią nebendradarbiavimo su Britanijos kolonizatoriais kampaniją. 1932–34 buvo paskelbta neteisėta, tačiau išliko lemiama Indijos polit. organizacija, padėjusia 1947 iškovoti nepriklausomybę. Pirmaisiais Indijos nepriklausomybės metais jai vadovavo ministras pirmininkas Nehru. △ laimėjo 1952, 1957 ir 1962 rinkimus. Nuo 1966 jai vadovavo Indira Gandi, partija laimėjo 1967 ir 1971 rinkimus, tačiau 1977 pirmą kartą juos pralaimėjo.

konklava, uždaras kardinolų susirinkimas Romoje naujam popiežiui rinkti. Kol jie priima sprendimą, juos užrakina Vatikano rūmuose. Kiekvieno slapto balsavimo rezultatai viešai pranešami dūmų signalu – juodu, jei popiežius dar neišrinktas, ir baltu, kai išrinktas.

Netoli nuo Siksto koplyčios pastatytos medinės celės kiekvienam kardinolui ir jį lydintiems sekretoriui bei tarnui; visi jie prisiekia išlaikyti paslaptį. Tada ši rūmų dalis užrakinama, ir ryšiai su išoriniu pasauliu nutraukiami tol, kol išrenkamas naujas popiežius.

konkordatas, valstybės sutartis su popiežiumi, nustatanti Katalikų bažnyčios padėtį toje valstybėje. Pvz., popiežiaus Pijaus VII ir Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I △ galiojo 1801–1905; △ su Mussoliniu galiojo 1929–78 ir nustatė Italijoje bažnyčios padėtį; pagal naująjį 1984 konkordatą katalikybė nebėra valstybinė Italijos religija.

konkurencija (*ek.*), įvairių verslo organizacijų varžybos dėl rinkos. Firmos gali konkuruoti įvairiai: mažindamos gaminių kainą, gerindamos jų kokybę ar parengimą vartoti, spartindamos pristatymą ir naudodamos reklamą. Ideali rinka, kurioje veikia ⇨ *tobuloji konkurencija*, įsivaizduojama tokia, kai visos įmonės gamina tokius pat produktus ir konkuruoja tik kaina. Rinkoje, vadinamoje ⇨ *oligopolija,* ir kitose ⇨ *netobulos konkurencijos* rinkose, prekėms suteikiami ženklai, čia gerokai svarbesnės kitos konkurencijos rūšys, pvz., reklama. ⇨ *Monopolio* atveju tėra vienintelis gamintojas, ir △ nelieka. Vyriausybės stengiasi stiprinti △ vykdydamos vad. konkurencijos politiką.

konsekracija (lot. *consecratio* – pašventinimas): **1.** Svarbiausioji krikščionių Mišių (Aukos liturgijos) dalis – duonos ir vyno pašventinimas, per kurį, kaip teigiama, Mišias laikantis dvasininkas (kunigas, popas) stebuklingu būdu paverčia juos Jėzaus Kristaus kūnu ir krauju; taip pakar-

tojama pasiaukojama Kristaus mirtis ant kryžiaus, arba kryžiaus auka. **2.** Krikščionių vyskupo įšventinimo apeigos. **3.** Iškilmingas šventovių (bažnyčių, cerkvių), jų altorių, liturginių reikmenų pašventinimas. Dar ⇨ *sakralizacija.*

konservatizmas, siekis, kad vyriausybė išlaikytų esamas institucijas. Būdingas daugeliui Vakarų šalių partijų: Britanijos konservatorių, JAV respublikonų, Vokietijos krikščionių demokratų, Australijos liberalų. △ remiasi pragmatiškumu, nesilaiko doktrinos, paprastai aukština laisvo verslo kapitalizmą, minimalų valdžios kišimąsi į ekonomiką, griežtus įstatymus ir tvarką, tautinių tradicijų reikšmę. Tarp filosofų konservatorių yra ⇨ Edmundas *Burke'as* ir ⇨ Rogeris *Scrutonas.*

„Per pusvalandį pyktis ir įniršis sugriauna daugiau, negu įžvalgumas, atsargumas, išmintis pastato per šimtą metų"

konservatizmas

Edmundas Burke'as (1729–97), anglų ir airių politikas bei politikos teoretikas

Reflections on the Revolution in France

Konservatorių partija, JK politinė partija, viena iš dviejų senųjų Britanijos partijų. 1830–67 vadinosi ***Torių partija.*** Tradiciškai atstovauja žemvaldžiams. XIX a. pab., vadovaujama Benjamino Disraelio, išplėtė politinę bazę. Šių laikų △, ginančią rinkos kapitalizmą, remia finansininkai ir pramonininkai.

Priešindamasi liberalų įmonininkų laisvosios rinkos principui, △ tam tikru mastu rėmė darbininkų klasės kovą dėl sunkių darbo sąlygų, atsiradusių per pramonės revoliuciją, panaikinimo. Kai 1846 dėl Roberto Peelo grūdų įstatymo partija skilo, ji 20-iai metų prarado valdžią. Tai buvo tol, kol Disraelis „išauklėjo" savo partiją ir privertė ją pripažinti parlamentinius bei socialinius pokyčius, išplėtė amatininkų balsavimo teisę ir įgijo darbininkų klasės paramą, pradėjo plėsti imperiją bei sudarė sąjungą su pramonininkais ir finansininkais. Airių savivaldos klausimas 1886 pastūmėjo radikalius imperialistus ir seno mąstymo vygus į sąjungą su konservatoriais, taigi partija valdė beveik 20 metų. Tačiau baimė, kad Josepho Chamberlaino protekcionizmo politika padidins kainas, 1906 leido iškilti liberalams. △ ėmėsi ariergardinės kovos prieš prasidėjusias radikalias reformas, ir tik dėl prasidėjusio I pasaulinio karo buvo išvengta didesnės krizės. 1915–45 laikotarpiu, išskyrus 1924 ir 1929–31, konservatoriai nuolat buvo valdžioje arba vieni, arba kaip koalicijos dalis, daugiausia dėl tradicinės dvipartinės Britanijos sistemos pokyčių, kai iškilo ⇨ *Leiboristų partija.* Ši atėjo į valdžią po II pasaulinio karo, tačiau △ savo pramonės chartijoje suformulavo naują politiką. Jie numatė ekonominę ir socialinę sistemą, kai darbdaviai ir darbuotojai, privačios bei valstybinės įmonės dirbtų siekdamos abipusės naudos. Priešinimasis tolesnei nacionalizacijai ir pokarinis griežtumas 1951 su nedidele persvara grąžino konservatorius į valdžią. Sėkmė ir gerovė leido valdyti visą 6 dešimtmetį ir 7 dešimtmečio pradžią. Vos nepralaimėjusi 1964 rinkimų, kai partijai vadovavo Alecas Douglas-Home'as, △ nuo 1965 ėmė rinkti lyderius, pirmasis Edwardas Heatas, 1970 tapęs ministru pirmininku. Dėl įvestos atlyginimų kontrolės kilo konfrontacija su profsąjungomis; perrinkusi Heathą △ pralaimėjo 1974 rinkimus. Margaret Thatcher pakeitė Heath'ą, ir jos vadovaujama △ laimėjo 1979 rinkimus. Jos ekonominė politika padidino daugumos perkamąją galią, tačiau ir atotrūkį tarp turtingųjų bei vargšų; buvo išparduotos nacionalizuotos pramonės šakos (žiūrėk ⇨ *privatizacija*), didinamos karinės išlaidos ir stiprinama glaudi sąjunga su JAV. Vietos valdžios finansavimas buvo nuodugniai pertvarkytas įdiegus balsavimo mokesčius. Margaret Thatcher laimėjo 1983 ir 1987 rinkimus, tačiau 1990 lapkritį atsistatydino. Konservatorių vyriausybė, vadovaujama Johno Majoro, laimėjo 1992 rinkimus, kai daug ko atsisakė iš kraštutinės tečerizmo politikos. Ji valdė iki 1997, kai rinkimus laimėjo leiboristai.

Konstantinas Didysis (apie 280–337), pirmasis Romos imperatorius krikščionis, Konstantinopolio įkūrėjas. 312 jis nugalėjo bendravaldį Romos imperatorių Maksentijų, 313 viešai pripažino krikščionybę. Kaip vienintelis Vakarų imperijos imperatorius, nugalėjo Licinijų, Rytų Romos imperatorių ir 325 tapo visos Romos imperijos valdovu. Vadovavo pirmajam visuotiniam Krikščionių bažnyčios susirinkimui, įvykusiam 325 Nikėjoje. 330 sostinę perkėlė į Bizantiją prie Bosforo, pavadino ją Konstantinopoliu (dabar Stambulas).

Konstantinas, Konstancijaus Chloro sūnus, gimė Naise (dab. Nisas, Jugoslavija). Iš Flavijų giminės. Buvo jau garsus karvedys, kai 306 jo tėvas mirė Jorke, ir ten kariuomenė paskelbė jį augustu-bendravaldžiu imperatoriumi – vietoj tėvo. Po kelerių metų bendravaldis Romos imperatorius

Maksentijus (kurio seserį vedė Konstantinas) paskelbė jam karą. 312 Konstantinas laimėjo reikšmingą pergalę prie Romos sienų. Sakoma, kad šios kampanijos metu jis regėjo Saulės fone Jėzaus kryžiaus viziją, palydėtą žodžiais „su šiuo ženklu nugalėk". 313 Milano ediktu viešai pripažino krikščionybę viena iš legalių Romos imperijos religijų, o 314 sukvietė Vakarų pasaulio vyskupus į Arlio susirinkimą. Nesutariama, ar Konstantinas į gyvenimo pabaigą priėmė krikščionybę (arijonizmą) dėl tikėjimo ar siekdamas padidinti savo galią. Konstantinas sustiprino autokratinę imperatoriaus valdžią, išleido įstatymus, kad valstiečiai ir darbininkai dirbtų savo darbą (panašiai kaip luomų sistemoje) ir įgijo Krikščionių bažnyčios paramą. 325 Nikėjoje sušaukė ir pirmininkavo pirmajam visuotiniam Krikščionių bažnyčios suvažiavimui. 337 išvyko ginti sienos prie Eufrato nuo persų, bet, jos dar nepasiekęs, mirė Nikomedijoje, M. Azijoje.

konstitucija, pagrindinis valstybės įstatymas, nustatantis valdymo sistemą ir apibrėžiantis įstatymų leidžiamosios bei vykdomosios valdžios ir teisinės sistemos tarpusavio santykius bei jų santykius su piliečiais. Nuo Prancūzijos revoliucijos beveik visos valstybės, išskyrus JK, priėmė rašytines konstitucijas; seniausioji jų yra JAV (priimta 1787).

JK konstitucija nėra vienas dokumentas, ji – papročių ir precedentų rinkinys, kartu su įstatymais apibrėžiantis tam tikrus jos aspektus. Svarbiausi konstituciniai įstatymai: Didžioji laisvių chartija, 1215, Teisių peticija, 1628, *Habeas Corpus* aktas, 1679, apribojantis karaliaus teisę apmokestinti ir įkalinti; Teisių bilis, 1689, Gyvenamosios vietos aktas, 1701, nustatantis ⇨ *Parlamento* viršenybę ir teisinės sistemos nepriklausomybę; Parlamento įstatymai, 1911 ir 1949, ribojantys Lordų rūmų galias; 1694 Trimetis įstatymas, 1716 Septynmetis įstatymas ir 1911 Parlamento įstatymas apribojo Parlamento veikimo trukmę, o 1832, 1867, 1884, 1918 ir 1928 rinkimų reformos įstatymai išplėtė rinkėjų ratą. XX a. 8-ajame dešimtmetyje, kai išaugo įstatymų reikšmė, kai Bendruomenių rūmai juos priimdavo nedidele balsų dauguma, o vyriausybės būdavo išrenkamos rinkėjų balsų mažuma, sustiprėjo reikalavimai (ypač juos kėlė organizacija *Charter 88*) dėl asmens laisvių apsaugos priimti rašytinę konstituciją.

konstruktyvizmas, Rusijos dailės ir architektūros srovė, kurią 1917 Maskvoje pradėjo Vladimiras Tatlinas. Jis rėmėsi naujausios to meto pramonės medžiagomis bei technologijomis. Iš pradžių kūrė skulptūrą, vėliau jo idėjos buvo pritaikytos architektūrai. Su △ buvo susiję dailininkas ir architektas Elis Lisickis, dailininkai Naumas Gabo ir Antoine'as Pevsneris, architektai Vladimiras Melnikovas bei broliai Aleksandras (1883–1959), Leonidas (1880–1933) ir Viktoras (1882–1950) Vesninai. 1932 SSRS valdžia △ viešai pasmerkė ir greit užgniaužė, tačiau jo idėjos jau plito Europoje ir turėjo įtakos ⇨ *Bauhauzo* ir ⇨ de *Stijl* architektūros bei dizaino mokykloms. Šiandien jo įtaką atspindi dekonstrukcionizmas ir daug *aukštosios technologijos,* arba ⇨ *haiteko,* architektūros.

Įkvėpti kubizmo ir futurizmo, △ menininkai siekė kurti abstrakčias formas iš pramoninių medžiagų. Ankstyvieji abstraktūs Tatlino kūriniai iš medžio, metalo ir skaidrios plastmasės kabėjo ant sienų arba nuo lubų. Konstruktyvistai sukūrė technologiškai sudėtingų, panašių į mašinas pastatų, tokių kaip brolių Vesninų projektuotas „Pravdos" pastatas Leningrade (dabar Sankt Peterburgas), 1923. Neįgyvendintas Tatlino Trečiojo Internacionalo monumento projektas (jo vienintelis architektūros bandymas) įspūdingai parodo △ architektūrą – tai milžiniška pasvirusi spiralė su besisukančiomis stiklo kameromis – kubu, cilindru ir piramide, pakabintomis jos viduje.

Kon Tikis, legendinis Peru dievas kūrėjas ir saulės karalius, valdęs šalį, kurią vėliau užėmė inkai. Manoma, kad jis vėliau išvyko į Ramųjį vandenyną. Šiuo vardu tyrėjas ⇨ Thoras *Heyerdahlis* pavadino savo plaustą (padarytą iš devynių balzos medžio rąstų). Tuo plaustu 1947 Humboldto srove jis plaukė iš Peru į Tuamataus salas, esančias prie Tahičio, norėdamas įrodyti, kad senieji P. Amerikos gyventojai galėjo pasiekti Polineziją. Kartu su penkiais bendražygiais jis plaukė nuo balandžio 28 iki rugpjūčio 7 ir nuplaukė iš viso apie 8000 km. Iš tiesų Tuamotaus salyne įsikūrė Austronezijos jūreiviai, ir Heyerdahlio teorijos dauguma antropologų nepripažįsta.

kontreformacija, judėjimas, kurį Katalikų bažnyčia pradėjo po Trento susirinkimo 1545–63, kad pasipriešintų ⇨ *Reformacijos* plitimui. Jis užtruko iki XVII a., o svarbiausios jo jėgos buvo iškilę švietėjai ir misionieriai jėzuitai bei ⇨ *inkvizicija*, paplitusi Europoje ir Amerikoje.

kontrurbanizacija, žmonių kėlimasis iš miestų zonų į mažesnius miestelius ir kaimus ir įsidarbinimas ten. Iš miestų žmonės keliasi dėl, pvz., gyventojų pertekliaus, aukštos žemės kainos, ap-

sigyvendinimo sunkumų, o kaimo vietovės traukia dėl geros gamtinės aplinkos bei tobulėjančios transporto sistemos.

konvencionalizmas, požiūris, kad ⇨ *a priori* tiesos, loginės aksiomos ar mokslo dėsniai nėra visiškai pagrįsti, kad jie – neviešo susitarimo dalykai ir tėra viena iš daugelio galimų alternatyvų. Prancūzų filosofas ir matematikas Jules Henri Poincare △ įvedė į mokslo filosofiją.

konvergencijos evoliucija, biologijoje nepriklausoma evoliucija dėl panašaus gyvenimo būdo panašių struktūrų (ar kitų taksonominių grupių) rūšyse, kurios nėra artimai susijusios. Pavyzdžiui, paukščiai ir šikšnosparniai turi sparnus ne todėl, kad jie yra kilę iš bendro sparnuoto protėvio, bet dėl to, kad jų atitinkami protėviai savarankiškai mokėsi skraidyti.

konvokacija, Anglikonų bažnyčios Kenterberio ir Jorko provincijų dvasininkų sinodai. 1970 įkurtas Bendrasis sinodas perėmė Kenterberio ir Jorko konvokacijų pareigas ir valdžią.

Kooperacijos partija, politinė partija, kurią 1917 įkūrė Britanijos kooperacijos judėjimas, kad ši remtų jo principus parlamente ir vietos valdžioje. Įstatai priimti 1938. △ turėjo stiprius ryšius su Leiboristų (darbo) partija; nuo 1946 △ kandidatai dalyvauja rinkimuose kaip Kooperacijos ir Leiboristų partijų kandidatai, po 1959 visuotinių rinkimų sutarta sumažinti partijos kandidatų iki 30.

kooperatinis judėjimas siekia sutelkti žmonių kolektyvus prekybos, gamybos, kredito, gyvenamųjų namų statybos ir kitais tikslais. Kooperacijos judėjimo principus pirmieji nustatė Ročdelio pionieriai veikiami ⇨ Roberto *Oweno* ir prancūzo ⇨ François Charles *Fourier*.

Gamybininkų kooperatinės bendrovės, sutelktos savarankišku pagrindu, veikia Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje ir buv. sovietinėse respublikose (1988 SSRS ekonomikos kooperatyvams buvo suteikta teisinė bei finansinė nepriklausomybė, teisė veikti užsienio rinkose ir kurti bendras įmones su užsienio įmonėmis). Daugelyje šalių įkurta žemės ūkio kooperatyvų bendrovių, bendrai perkančių sėklas, trąšas ir kitas prekes. JAV, Airijoje, Danijoje, R. Europoje bei buv. SSRS respublikose yra žemės ūkio produkcijos marketingo kooperatinių bendrovių. Europa ir Azija, ypač dalis Indijos, turi stiprių žemės ūkio kreditavimo bendrovių. JAV taip pat turi kooperatinę fermų kreditavimo sistemą. XX a. 8-ame ir 9-ame dešimtmetyje Jungtinėje Karalystėje padaugėjo darbininkų kooperatyvų, jie buvo įkurti fabrikuose, kuriuos dėl ekonomikos depresijos ketinta uždaryti.

Kopernikas Mikalojus (1476–1543), lenkų astronomas, kuris teigė, kad Saulė, o ne Žemė, yra Saulės sistemos centras. Šis teiginys prieštaravo to meto Krikščionių bažnyčios doktrinai. 30 metų jis tobulino hipotezę, kad dangaus kūnų judėjimas priklauso nuo Žemės sukimosi ir judėjimo orbita. Jo didysis darbas – „Apie Dangaus sferų sukimąsi“ (*De Revoliutionibus Orbium Coelestium*) buvo paskelbtas tik jo mirties metais.

△ gimė Torunėje prie Vyslos, studijavo Krokuvoje ir Italijoje, Romoje skaitė astronomijos paskaitas. Grįžęs 1505 į Pamarį, tapo savo dėdės, Varmijos vyskupo, gydytoju, vėliau Varmijos kanauninku, nors ir nepriėmė kunigo įžadų. Gyveno ten iki mirties, astronomijos darbą derino su įvairiomis civilinėmis pareigomis.

koplyčia, nedidelis katalikų arba anglikonų kulto pastatas arba didesnio pastato dalis, turinti altorių ir naudojama krikščionių pamaldoms. Didelėje bažnyčioje arba katedroje gali būti kelios ar net keliolika koplyčių.

koptas, palikuonis tų egiptiečių, kurie I a. priėmė krikščionybę ir netapo musulmonais, kai juos užkariavo arabai. Dabar koptai sudaro nedidelę dalį (apie 5%) Egipto gyventojų. Koptų kalba priklauso semitų chamitų kalbų šeimai. Ji išsivystė iš senovės egiptiečių kalbos ir yra Koptų krikščionių bažnyčios apeigų kalba. Vartoja graikišką abėcėlę su keliais papildomais demotinio rašto ženklais.

Koptų bažnyčios galva nuo 1971 yra 117-asis Aleksandrijos patriarchas Shenouda III (g. 1923). 1981 jį įkalino prezidentas Sadatas. Jam priešingi musulmonų fundamentalistai. Iki arabų užkariavimo dauguma egiptiečių krikščionių buvo monofizitai (tikėjo, kad Kristus turėjo „vieną prigimtį“, o ne dvi: žmogišką ir dievišką). Kai 451 Chalkedono susirinkimas tokį požiūrį pasmerkė, jie tapo schizmatikais. Juos ėmė persekioti ortodoksų grupuotė, su kuria jie kovojo dėl tautinių ir religinių įsitikinimų. Koptai palankiai priėmė arabų valdžią, nors ši vėliau juos ėmė persekioti. Dažniausiai jie gyvena miestuose ir nuo savo tautiečių musulmonų skiriasi apranga bei papročiais. Jie retai tuokiasi su kitatikiais.

Korana Haras Gobindas (g. 1922), indų kilmės JAV biochemikas. 1976 vadovavo grupei, kuri pirmą kartą susintetino biologiškai aktyvų geną. 1968

△ gavo Nobelio medicinos premiją už genetinio kodo išaiškinimą ir jo funkcijos baltymo sintezės procese tyrimą.

Koranas (arab. *Qur'an*), šventoji islamo knyga. Teigiama, kad Dievas per arkangelą Gabrielių atskleidė △ pranašui Mahometui tarp 610 ir 632 (Mahometo mirties metai), kad jis padėtų musulmonams spręsti iškilusius klausimus. △ yra svarbiausias etinių ir teisinių islamo dogmų šaltinis; kitas svarbus šaltinis yra ⇨ *hadisai* – Mahometo pasakojimai. △ stilius ir struktūra laikomi didžiausiu stebuklu, Dievo parodytu Mahometui; tai reiškia, jog pats tekstas yra dieviškas, todėl islamo įstatymai draudžia liesti △, neatlikus apsivalymo apeigų.

△ susideda iš 114 surų (skyrių), kai kurios iš jų labai ilgos, o kai kurios susideda tik iš kelių žodžių. Jame minima daug hebrajų Biblijoje aprašytų įvykių, bet tie įvykiai pasakojami iš kitų pozicijų. △ nagrinėja ir kitus klausimus, duoda įvairių nurodymų.

Dar neseniai kiekvienas musulmonas mokėsi △ mintinai, nes islamas reikalauja išmokti mažiausiai 20 eilučių. Anksčiau islamo tyrėjai aiškino, kad išversti △ neįmanoma, bet dabar jis išverstas į visas didžiąsias pasaulio kalbas.

koreliacija (*tikimybių teorijoje ir matematinėje statistikoje*), dviejų duomenų aibių tikimybinė arba statistinė priklausomybė. Jei viena duomenų aibė didėja tuo pat metu kaip ir kita, sakoma, kad △ yra teigiama arba tiesioginė. Jei viena duomenų seka didėja, kai kita mažėja, △ yra neigiama arba atvirkštinė. Koreliaciją galima vaizduoti nubrėžiant išlyginimo kreivę sklaidos diagramoje.

Statistikoje tokia priklausomybė yra matuojama △ koeficientais. Jei △ koeficientas yra lygus 1, tai rodo teigiamą △, jei 0 – koreliacijos iš viso nėra; 0(-1) rodo atvirkštinę △. Didelė △ ne visada reiškia, kad du kintamieji dydžiai priklausomi. Gali atsitikti, kad yra trečiasis (nenustatytas) kintamasis, nuo kurio jie priklauso abu.

Tiriant tiesinę priklausomybę, dažniausiai taikomi Pearsono △ koeficientas (sandaugos momentas), Kendallo △ koeficientas t ir Spearmano △ koeficientas r, kuris vartojamas neparametrinės statistikos atveju (kai išrikiavus duomenis, svarbu tik jų pozicija, o ne dydis).

Kornbergas Arthuras (g. 1918), JAV biochemikas. 1956 △ atrado fermentą DNR polimerazę; tai leido susintetinti ⇨ *DNR.* 1959 už šį darbą kartu su ⇨ Severu *Ochoa* △ gavo Nobelio medicinos premiją.

korobori, Australijos aborigenų apeiginis šokis. Kai kurie △ vaizduoja kasdienio gyvenimo įvykius publikai palinksminti, kiti turi religinę reikšmę ir yra labai svarbūs per apeigas, susijusias su mirtimi, liga, derliumi, karu, jaunuolio priėmimu į vyrų gretas ir t. t. Šokėjai juda pagal genties papročius, o jų veidai ir kūnai paprastai būna tradiciniais raštais išdažyti moliu. Šokį lydi daina, skamba muzika – viena lazdele mušama į kitą ir groja didjeridas. Visi šie elementai ir šokis yra △ dalys.

korporacinė valstybė, valstybė, kurios nariai yra organizuoti ir atstovaujami ne teritoriniu pagrindu kaip piliečiai, bet kaip gamintojai, dirbantys skirtingose prekybos bei pramonės šakose, arba kaip skirtingų profesijų atstovai.

Darbininkų sindikalistų judėjimo iškeltą idėją XX a. 3-iajame ir 4-ajame dešimtmetyje pritaikė fašistai. Katalikų socialinė teorija taip pat palanki korporacinei valstybei.

△ koncepcija kilo XX a. pradžioje iš sindikalistų judėjimo politinių teorijų, siūliusių, kad visas pramonės šakas turėtų perimti ir valdyti profsąjungos, o šių federacija pakeistų valstybę. Apie 1906–25 panašias pažiūras dėstė Britanijos socialistų sąjunga (gildija). Italijos fašistų režimas perėmė kai kuriuos sindikalistinės teorijos bruožus ir pritaikė juos dešiniosios krypties politikai. Nacionalinėje korporacijų taryboje buvo atstovaujamos darbdavių ir darbininkų organizacijos, tačiau jos neturėjo realios galios, nes visiškai dominavo Fašistų partija. Fašistų ir katalikų teorijų veikiami korporatyvines institucijas Ispanijoje bei Portugalijoje buvo įkūrę Franco ir Salazaro režimai. Ispanijoje nacionalinių sindikatų atstovai buvo įtraukti į Kortesą (parlamentą), o Portugalijoje Korporacijų rūmai veikė greta Nacionalinės asamblėjos.

korporatyvizmas, nuomonė, kad kapitalistinės demokratijos valstybė, norėdama užtikrinti socialinę harmoniją, turi dideliu mastu kištis į ūkio reikalus. Pvz., Austrijoje △ rezultatas yra politiniai sprendimai, kurie dažnai priimami po diskusijų tarp prekybos rūmų, profsąjungų ir vyriausybės.

Korshas Karlas (1886–1961), vokiečių filosofas marksistas. Veikale „Marksizmas ir filosofija" (*Marxism and Philosophy,* 1923), kritikavo ⇨ *Engelso* ⇨ *dialektinį materializmą.* Visada kritiškai žiūrėjo į sovietinę marksizmo formą; veikale „Karlas Marxas" (*Karl Marx,* 1938), kritikavo ir ankstyvąjį, arba „hegeliškąjį", ⇨ *Adorno* ir

⇨ *Marcuse'ės* marksizmą. △ tikėjo,kad teorijos klestėjimas ir praktika priklauso nuo nuolatinio reinterpretavimo. 1926 dėl kraštutinių kairiųjų pažiūrų △ buvo pašalintas iš komunistų partijos.

△ studijavo Jenos universitete ir iki nacių atėjimo į valdžią dėstė jame filosofiją, paskui išvyko į JAV. 1950 grįžo į Europą ir skaitė paskaitas Vokietijoje bei Šveicarijoje.

korupcija, neteisėtas pelnymasis naudojantis pareigomis; pareigūno ir polit. bei kitokio veikėjo papirkimas. Dar ⇨ *globa.*

kosmogonija, kosminių objektų, ypač Saulės sistemos, kilmės ir evoliucijos mokslinis tyrimas.

kosmologija, Visatos struktūros mokslinis tyrimas. Dabartinė △ prasidėjo XX a. 3-iajame dešimtmetyje atradus, kad Visata plečiasi, o tai reiškė, jog ji prasidėjo ⇨ *Didžiuoju sprogimu.* Alternatyvus – dabar atmestas – požiūris, arba pastovios būklės teorija, skelbė, kad Visata neturi pradžios, tačiau plečiasi, nes nuolat kuriama nauja materija.

kosmologijos principas (*astronomijoje*), hipotezė, kad bet kuris stebėtojas bet kur ⇨ *Visatoje* regi tokį pat vaizdą, kaip ir mes, tai yra, kad Visata nesiplečia iš jokio centro, o visos galaktikos tolsta viena nuo kitos.

kosmologinis argumentas, bet koks samprotavimas, įrodinėjantis Dievo buvimą ir nepaaiškinamą Visatos atsiradimą aiškinantis tariamai savaime suprantama būtybe – Dievu. △ atsirado sen. Graikijoje Aristotelio laikais ir įgijo įvairių formų. Viena iš jo versijų teigia, kad viskas turi savo priežastį, taigi Dievas privalo egzistuoti kaip pirmoji arba įrodanti Visatos atsiradimo priežastis.

Viduramžiais ⇨ Tomas *Akvinietis* teigė, kad Visatos galėjo nebūti, ją sukurti galėjusi esanti būtybė, t. y. ta, kuri būtinai yra, nuo jos ir Visata priklauso. ⇨ Gottfriedas *Leibnizas* XVIII a. pradžioje △ taip pat naudojo.

Kaip ir ⇨ *ontologinis argumentas,* dauguma △ versijų remiasi, kad buvimas yra ypatybė, arba predikatas, o ⇨ Immanuelis *Kantas* tvirtino, kad tai neįmanoma. Kitas šio argumento trūkumas, kad jis priežastingumą aiškina nuo Visatos prie Dievo, tuo tarpu prasminga kalbėti tik apie priežastingumo santykius, esančius tarp matomų dalykų. Kiti du tradiciniai įrodymai yra ⇨ *moralinis argumentas* ir ⇨ *teologinis argumentas.*

košeris, religinio įstatymo, apibrėžiančio maisto gaminimą ir vartojimą, laikymasis; judėjų Mozės įstatymo, pateikto Pakartoto Įstatymo knygoje, laikymasis. Pavyzdžiui, galima valgyti tik atrajotojų ir skeltanagių gyvulių (karvių, avių, bet ne kiaulių) mėsą. Taisyklės nurodo, kaip reikia skersti ir ruošti mėsą (pvz., būtina nuleisti visą kraują); jos taikomos ir paukščiams. Žuvys valgomos tik tos, kurios turi žvynus ir pelekus; vėžiagyviai nevalgomi. Pieno produktų negalima vartoti kepimui, jų negalima valgyti su gyvulių ar naminių paukščių mėsa bei keturias valandas po mėsiško valgio. Mėsos indai turi būti laikomi atskirai nuo pieno indų.

Šių reikalavimų kilmė aiškinama įvairiai, pirmiausia pabrėžiama higiena: karšto klimato sąlygomis kiauliena ir vėžiagyviai greitai genda. Daug žydų reformistų šių nurodymų nebesilaiko.

Kotryna Aleksandrietė, *šv. Kotryna Aleksandrietė,* krikščionių kankinė. Pasak legendos, ginčijosi su 50 mokslininkų, atsisakė atsižadėti tikėjimo ir tekėti už imperatoriaus Maksencijaus. Jos ženklas – ratas, kuriuo budeliai bandė ją nužudyti (ratas sulūžo, ir ji buvo nukirsdinta). Šventė – lapkričio 25–oji.

Kotryna Sienietė (1347–1380), italų mistikė, gimusi Sienoje. 1376 įtikino popiežių Grigalių XI grįžti iš Avinjono į Romą. Teigiama, kad 1375 ant jos kūno atsirado stigmos – Jėzaus žaizdų atspaudai. Jos „Dialogas" (*Dialogo della Divina Providenza,* 1378) yra klasikinis mistikos veikalas.

Kovalevskaja Sofija (1850–91), rusų matematikė. 1874 Getingeno universitete gavo daktaro laipsnį už disertaciją apie dalines diferencialines lygtis. Nuo 1884 buvo matematikos profesorė Stokholmo universitete. 1886 gavo Prancūzijos mokslų akademijos premiją už straipsnį apie kietojo kūno sukimąsi apie tašką; šios problemos nepavyko išspręsti XVIII a. matematikams Euleriui ir Lagrange'ui.

kovenanteris (angl. *covenanter*), Škotijos Presbiterijonų bažnyčios tikintysis, prisiekęs laikytis škotiškos pamaldų formos pagal 1638 vasario 28 d. nacionalinį susitarimą, kai Karolis I bandė Škotijoje įvesti anglišką liturgijos modelį.

Generalinė asamblėja panaikino vyskupijas ir kovenanteriai su Anglijos parlamentu 1643 pasirašė iškilmingą susitarimą, pažadėdami už presbiterionizmo įkūrimą Anglijoje karinę pagalbą. 1644 Škotijos armija įžengė į Angliją ir kovojo per Marston Muro mūšį. Restauracijos laikais

Karolis II atgaivino Škotijos vyskupijas, išvarė besipriešinančius kunigus, dėl to įvyko 1666, 1685 sukilimai, tačiau 1688 presbiterionizmas atgijo.

Krafftas Ebingas Richardas (1840–1902), baronas ***von Krafftas Ebingas,*** vienas pirmųjų Vokietijos psichiatrų ir neurologų. 1886 išleido veikalą „Seksualinė psichopatija" (*Psychopathia Sexualis*).

△ studijavo Vokietijoje, nuo 1872 psichiatrijos profesorius Strasbūre. Daugiausia tyrė tuomet menkai suprantamą ryšį tarp antraeilio paralyžiaus, ištinkančio pamišimo ir lytiniu būdu plintančio sifilio atvejais. 1897 atliko eksperimentą, kuris galutinai įrodė, jog paralyžiuotieji jo pacientai anksčiau buvo užsikrėtę sifiliu; tai buvo pirmasis pavyzdys, kaip dėl tam tikros smegenų pažeidimo pakinta asmenybė. Be to, △ nuodugniai tyrė seksualinį elgesį.

kraitis, turtas ar pinigai, kuriuos nuotakos šeima duoda jaunikiui per vedybas. △ yra priešybė ⇨ *išpirkai už nuotaką.* 1961 kraičio paprotys Indijoje buvo paskelbtas neteisėtu; tačiau 1992 šios šalies vyriausybė pranešė, kad dėl nepakankamo △ 1988–91 įvyko daugiau kaip 15 000 žmogžudysčių arba savižudybių.

kraujomaiša, lytiniai santykiai tarp artimų giminaičių, neturinčių teisės susituokti. Skirtingų visuomenių tokio tipo lytinių santykių draudimai yra nevienodi. Biologinis △ draudimo pagrindas – siekis vengti išsigimimų.

Gentys, praktikuojančios ritualinius seksualinius santykius (pvz., Naujosios Gvinėjos), △ taip pat draudžia; taigi šis tabu turi ne tik biologinį, bet ir visuomeninį pagrindą.

kreacionizmas, teorija, nagrinėjanti materijos ir gyvybės kilmę pagal Biblijos Pradžios knygą – pasaulį ir žmoniją sukūręs antgamtinis Kūrėjas. △ plėtojosi kaip atsakas Darvino ⇨ *evoliucijos* teorijai, bet dauguma mokslininkų jos nepripažįsta kaip neparemtos faktiniais duomenimis.

Po 1981–82 teismo JAV teisėjas nusprendė, kad bandymas Arkanzaso valstijos mokyklose versti vienodai vertinti △ ir evoliucijos teorijas prieštarauja Konstitucijai.

„Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę"

kreacionizmas

Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Pradžios knyga 1:1

Krebsas Hansas (1900–81), vokiečių kilmės anglų biochemikas. Atrado citratinių rūgščių ciklą, vadinamąjį ***Krebso ciklą,*** – galutinį kelią, kuriuo maisto molekulės paverčiamos gyvųjų audinių energija. Už šį darbą 1953 △ kartu su Fritzu Lipmannu gavo Nobelio medicinos premiją.

kreditas (*ekon.*), paskolos ir kitokie atidedamojo mokėjimo metodai, įgalinantys bendroves ir vartotojus pirkti prekes ir paslaugas, paprastai teikiamas už palūkanas. Trys svarbiausios △ formos: ***vartotojų kreditas*** (paprastai jį teikia mažmenininkai); ***banko kreditas*** (△ per einamąją sąskaitą arba paskola privačiam asmeniui) ir ***komercinis kreditas*** (įprastas prekybos pasaulyje).

Vartotojų △ vis labiau plinta. 1989 JAV jis pasiekė 711,8 mlrd. dolerių su apytikriai 18,5% palūkanų nuo grynųjų pajamų, išleistų pirkti išsimokėtinai bei mokėjimams kredito kortelėmis.

kreivė j (*ekon.*), galimo valiutos devalvavimo poveikio mokėjimų balansui grafinė išraiška. Pradžioje padėtis pablogėja, nes importo kainos kyla, o eksporto – krinta; po to importas mažėja, o eksportas – didėja.

kremacija, mirusiojo kūno sudeginimas. △ paprotį turėjo visos senovės indoeuropiečių tautos ir gentys: graikai, romėnai, vokiečiai, baltai ir kitos. Iki XIX a. pabaigos krikščionys △ nevartojo, nes jie tiki ir mirusiojo kūno prisikėlimu. Perpildytos Vakarų šalių kapinės sukėlė △ atgimimą. Rytų šalyse △ nuo seno įprastas laidojimo būdas.

△ atgimė Italijoje apie 1870, netrukus po to įdiegta ir JK; čia pirmasis krematoriumas 1885 atidarytas Vokinge, Sarėjaus grafystėje. JK kremacijai būtina turėti du medikų išduotus pažymėjimus. Kremuojama paprastai dujomis kūrenamose krosnyse. Pelenai išbarstomi atminties parkuose ar kur kitur arba saugomi urnose prie krematoriumo ar asmeniniuose kapuose.

Kretos civilizacija iš dalies aptariama straipsnyje ⇨ *Minojo religija.*

krikščioniškasis socializmas, Britanijoje, XIX a. sąjūdis, pabrėžęs socialinius Biblijos principus ir priešinęsis nevaržomam *laissez-fair* kapitalizmui. Pradininkai: F. D. Maurice'as (1805–72), Charlesas Kingsley'is ir prozininkas Thomas Hughesas.

Kitų Europos šalių krikščionių socialistų partijos kūrėsi kaip priešprieša (pirmoji – Austrijos) socializmui, todėl jos turi daugelį konservatizmo bruožų.

krikščioniškoji demokratija, keleto po II pasaulinio karo Europoje, ypač Italijoje, Vokietijos Federacinėje Respublikoje ir Prancūzijoje, veikiančių partijų ideologija. Krikščionys demokratai dažniausiai – nuosaikūs konservatoriai, remia mišrią ekonomiką ir siekia socialinės gerovės visiems. Priešingi tiek komunizmui, tiek fašizmui, dažniausiai remia Europos integraciją.

Krikščionių mokslas, JAV protestantų sektos ⇨ *Scientistų* kitas pavadinimas.

Organizuota religija daro krikščionybę politišką, o ne politiką krikščionišką.

krikščionybė

Laurensas (Janas) Van der Postas, g. 1906, P. Afrikos rašytojas

Observer, 1986 11 09

---

krikščionybė, pasaulinė religija, kildinama iš pirmąja I a. dalimi datuojamų Jėzaus mokymų. Manoma, kad 2000 turėjo apie 2 mlrd. tikinčiųjų. Skirstoma į grupes, arba konfesijas, kurios viena nuo kitos skiriasi tikybos ir apeigų ypatybėmis. Pagrindinės △ atšakos: katalikybė (apie 1 mlrd.), stačiatikybė ir protestantizmas.

Tikėjimai. Krikščionys tiki vieną Dievą trijuose asmenyse: Dievą Tėvą, Dievą Sūnų ir Dievą Šventąją Dvasią – pasaulyje veikiančio Dievo galią. Dievas sutvėrė visa, kas yra, ir įrodė savo meilę pasauliui, nužengdamas į žemę kaip Jėzus Kristus, kentėdamas ir mirdamas, kad susitaikytų su žmonija. Tikima, kad praėjus trims dienoms po nukryžiavimo Jėzus buvo Dievo galios prikeltas iš numirusiųjų, daugelį kartų kūnišku pavidalu pasirodė savo mokiniams ir dabar jis gyvena pasaulyje per Šventąją Dvasią. Krikščionys mini kančias, kurias jie turi iškęsti dėl savo tikėjimo ir amžinojo gyvenimo, Dievo pažadėto visiems, kurie tiki Jėzumi Kristumi ir gyvena pagal jo mokymą.

krikščionys, ⇨ *krikščionybės*, iš Jėzaus Kristaus mokymo atsiradusios religijos, pasekėjai. Naujajame Testamente (Apd. 11:26) teigiama, kad pirmieji krikščionimis buvo pavadinti mokiniai Antiochijoje (dab. Antakija Turkijoje).

krikštas, panardinimas į vandenį arba apšlakstymas vandeniu, religinis iniciacijos ritualas. Buvo praktikuojamas dar gerokai prieš krikščionybę. Per krikščionių △ globėjai arba krikštatėviai duoda įžadus už kūdikį, juos pats vaikas atnaujina per sutvirtinimą. △ – vienas iš septynių sakramentų. Kartais krikštu vadinama ir sikhų *amrit* ceremonija. △ visuotinai paplito pirmosiomis Krikščionių bažnyčios dienomis. Buvo krikštijami – panardinami į vandenį – suaugusieji. Iki II a. kūdikių nekrikštyta, bet VI a. △ tapo visuotinis. Vakarų krikščionių △ šlakstant šventintu vandeniu ir duodant vaikui vardą dabar visuotinai paplitęs, nors kai kurie krikščionys, ypač ⇨ *baptistai*, krikštija tik suaugusius, panardindami juos į vandenį. Stačiatikiai krikštydami taip pat panardina.

Krikštą tikslinga suteikti paprasta kalba.

krikštas

„Viešas kūdikių krikštas." Įvadinis skyrius (*Public Baptism of Infants. Introductory rubric*).

---

krikštijimas, krikščionių kūdikių ⇨ *krikšto* ceremonija, kurios metu suteikiamas vardas.

Kristaus bažnyčia, JAV protestantų sekta, ⇨ *Scientistai.*

Kristaus paaukojimas, arba *Grabnyčios*, Švenčiausiosios Mergelės Marijos apvalymo ir Kūdikėlio Kristaus paaukojimo Jeruzalės šventykloje šventė, krikščionių bažnyčių švenčiama vasario 2. Tą dieną šventinamos bažnytinės žvakės ir einama procesija.

Kristaus žengimas į dangų, arba *Šeštinės*, krikščionių šventė Jėzaus įžengimui į dangų pažymėti. Švenčiama 40-tąją dieną po Velykų.

Kristeva Julia (g. 1941), bulgarų kilmės psichoanalitikė ir literatūrologė. Remdamasi Freudo psichoanalize ir struktūrine kalbotyra, ji nagrinėjo kalbos, visuomenės ir asmens santykius. Veikale „Semiotika" (*Semeiotikė;* 1969) △ teigė, kad asmuo yra ne stabili, autonomiška esybė, o kalbos produktas.

Taigi šie elementai, kuriuos užgniaužia tvarkinga buržuazinės visuomenės kalba ("dominuojanti visuomenės kalba"), tampa slopinamais asmens elementais (pasąmone). Šios pozicijos politinius ir kultūrinius padarinius △ tiria veikale „Poetinės kalbos revoliucija" (*The Revolution in Poetic Language,* 1974). Čia ji teigia kad poezija iš esmės yra iracionalumo, nuslopintų, pasąmonę sudarančių elementų išraiška. Poezija (ir tokie griovėjai, kaip juokas ir malonumas) meta iššūkį dominuojančios visuomenės šnekos tvarkai, racionalumui ir represinei kontrolei, parodydama, kad revoliucija įmanoma ir asmeniniame, ir politiniame lygmenyje. Veikalai „Polilogija"

Krikščionybės svarbiausios datos

I a.	Tradiciškai tvirtinama, kad Krikščionių bažnyčia susikūrė per Sekmines. Ji atsiskyrusi nuo judėjų religijos, kai šv. Barnabas ir šv. Paulius paskelbė, kad išskirtiniai judaizmo ritualai nėra privalomi Krikščionių bažnyčios nariams.
III a.	Krikščionių persekiojimai Romos imperatorių Severo, Decijaus ir Diokletiano laikais.
312	Imperatorius Konstantinas paskelbė krikščionybę oficialia Romos imperijos religija.
IV a.	Susiformavo pastovi krikščionių tikėjimo doktrina, nuo jos nukrypstantys tikėjimai smerkiami kaip erezijos. Disciplinos problema kėlė neramumų bažnyčios viduje pavojų, jiems numalšinti Konstantinas 314 sušaukė Arlio susirinkimą, vėliau įvyko Nikėjos (325) ir Konstantinopolio (381) susirinkimai.
V a.	Efeso (431) ir Chalkedono (451) susirinkimai. Šv. Kolumba ir šv. Augustinas išplatino krikščionybę į šiaurę.
800	Popiežius karūnavo Karolį Didįjį Šventosios Romos imperijos imperatoriumi. Bažnyčia padėjo plėtotis feodalizmui, tapo jo dvasine ir kultūrine atrama.
1054	Krikščionybės skilimas: Stačiatikių ir Katalikų bažnyčios atsiskyrė.
XI–XII a.	Dažni pasaulietinės ir bažnytinės valdžios konfliktai, pvz., imperatoriaus Henriko IV ir popiežiaus Grigaliaus VII konfliktas, Anglijos karaliaus Henriko II ir arkivyskupo Becketto konfliktas.
1096–1291	Bažnyčia rėmė keletą karų Vid. Rytuose, vad. kryžiaus žygius.
XII–XIV a.	Kryžiaus karai, arba žygiai, į Baltijos kraštus
1233	Erezijoms slopinti įkurta inkvizicija.
XIV a.	Bažnyčios supasaulietėjimas (kaip protestas dėl jo buvo įkurti dominikonų ir pranciškonų vienuolių ordinai) ir bažn. skandalai sukėlė nepasitenkinimą. Wickliffo ir Huso erezijos, arba bažn. reformos idėjos.
XVI a. pradžia	Renesansas Šiaurės Europoje. Erazmo, More'o ir Colet darbai apie krikščionybę.
1517	Vokiečių kunigas Martinas Lutheris pradėjo Reformaciją – bandymą grįžti prie krikščionybės grynumo – ir tapo protestantizmo sąjūdžio vadovu.
1519–64	Kalvinas ir Zwinglis vykdo Reformaciją Šveicarijoje.
1529	Henrikas VIII atšaukė popiežiaus viršenybę ir pasiskelbė Anglijos Bažnyčios vadovu.
1545–63	Tridento susirinkimu Katalikų bažnyčia pradėjo kontrreformaciją.
1560	Pagal Calvino sistemą įkurta Škotijos presbiterionų bažnyčia.
XVII a.	Jėzuitų misionieriai įsikūrė Kinijoje ir Japonijoje. Š. Amerikoje įsikūrė religinės laisvės ieškantys puritonai, kvakeriai ir kitos sektos.
XVIII a.	„Proto amžius". Abejojama krikščionybės dogmomis, intelektualai ėmė nagrinėti visuomenę vien pasaulietiniais terminais. Anglijoje ir Amerikoje tarp darbininkų kaip metodizmas ir kitais būdais ėmė reikštis religinis atgimimas. Anglijos bažnyčia prarado daugybę tikinčiųjų, arba nonkonformistų.
XIX a.	Darwino evoliucijos teorija ir istorinė Biblijos kritika privertė suabejoti Pradžios knygos teiginiais. Misionieriai krikščionino Afrikos ir Azijos tautas, slopindami vietos tikėjimus ir kultūrą.
1948	Susikūrė Pasaulinė bažnyčių taryba, ekumenizmo sąjūdžio, siekiančio suvienyti įvairias protestantizmo atšakas, iš dalies – ir katalikybę su protestantizmu, institutas.
XX a. 6-asis – 9-asis dešimtmečiai	Televizija JAV sparčiai išplatino protestantiškąjį evangelizmą.
1969	Lotynų Amerikoje atsirado vargingųjų išlaisvinimo iš priespaudos teologija, kurią popiežius atmetė.
1972	Susivienijus Anglijos presbiterionų ir kongregacionistų bažnyčioms, susikūrė Jungtinė reformatų bažnyčia. JAV 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių sankirtoje atsirado kultų (kai kurie iš jų vadina save krikščioniškais), kurie sukėlė visuomenės susirūpinimą.
9-asis dešimtmetis	Katalikų bažnyčia suvaidino svarbų vaidmenį liberalizuojant Lenkijos valdžią, o SSRS, valdant prezidentui Gorbačiovui, tapo toleruojama ir net skatinama Stačiatikių bažnyčia ir kai kurios kitos tikybos.
1989	JAV Barbara Harris tapo pirmąja moterimi vyskupe.
1992	Anglijos bažnyčios generalinis sinodas balsavimu nutarė leisti šventinti moteris kunigėmis.

(*Polylogue,* 1977) ir „Meilės istorijos" (*Love Stories,* 1983) rodo didėjantį △ domėjimąsi kalbos, kūno ir asmeninio identiteto ribų santykiais, o jos atlikta seksualumo ir „moteriškumo" analizė sukėlė didelius feminisčių ginčus. Iš lengviau prieinamų △ knygų minėtina „Apie kinų moteris" (*About Chinese Women,* 1974) – feministinė „kultūrinės revoliucijos" studija, ir „Samurajai" (*Les Samourais,* 1991) – romanas, užmaskuotai vaizduojantis keletą figūrų, neseniai dominavusių Prancūzijos intelektualiniame gyvenime.

Kristoforas, *šv. Kristoforas, Kristupas,* šventasis keliautojų globėjas. Jo šventė, liepos 25 d., 1969 išbraukta iš katalikų liturginio kalendoriaus.

Pasak tradicijos, △ buvo III a. kankinys iš Sirijos. Legenda pasakoja, kad jis nešęs kūdikėlį Jėzų per upę. Nors ir būdamas labai stiprus, △ pastebėjęs, kad jo našta vis sunkėja. Jam buvę pasakyta, kad šis vaikas – Jėzus Kristus, nešantis pasaulio nuodėmes. △ yra Vilniaus herbo pagrindinė heraldinė figūra.

Kristus, Biblijoje, arba jos Senajame Testamente, pranašaujamas ⇨ *Mesijas*. ⇨ *Jėzaus Kristaus* antrasis vardas.

Krišna, induizmo dievo ⇨ *Višnaus* inkarnacija. Krišnai paprastai skiriamos ⇨ *bakčio* sąjūdžio maldos; to pavyzdys yra ⇨ *Tarptautinė Krišnos sąmonės draugija*. Yra daug pasakojimų apie △ jaunystės meilės nuotykius; „Bhagavadgytoje" △ yra Ardžūnos vadeliotojas.

Krišnos sąmonės sąjūdis, trumpesnis ⇨ *Tarptautinės Krišnos sąmonės draugijos* pavadinimas.

kritinė masė (*branduolinėje fizikoje*), minimali branduolinės medžiagos masė, galinti sukelti nuolatinę nepertraukiamą grandininę reakciją. Kai masė mažesnė už kritinę, iš paviršiaus ištrūksta per daug neutronų, kad grandininė reakcija galėtų tęstis; kai △ viršijama, reakcija gali greitėti iki branduolinio sprogimo.

kritinė projekto analizė, procedūra, naudojama rengiant sudėtingų objektų projektus. Ja siekiama kaip galima sumažinti jų įgyvendinimo trukmę. Parodo, kurias projekto dalis galima įgyvendinti lygiagrečiai viena su kita, o kurias reikia baigti anksčiau, kad būtų galima įgyvendinti tolesnes. Nustačius kiekvienai projekto daliai reikalingo laiko trukmę bei tų dalių tarpusavio ryšius, galima parengti grafiką, parodantį, kada reikėtų pradėti ir baigti kiekvieną projekto dalį, kad efektyviausiai būtų galima įgyvendinti visą projektą. Sudėtingi projektai gali turėti šimtus dalių, todėl jų analizei plačiai naudojama kompiuterinės programos, padedančios mažinti analizės laiką ir sąnaudas.

kryžiaus karai, *kryžiaus žygiai,* popiežių iniciatyva surengti Europos tautų su nekrikščionimis ir eretikais; pirmiausiai 1096–1291 karai, kuriais siekta susigrąžinti iš musulmonų Palestiną. △ pradėti dėl religinių motyvų, ketinimų užgrobti Art. Rytų žemes, svarbiausių to meto Italijos miestų pirklių siekių. Karai skyrėsi tikslais ir rezultatais.

1-ajam kryžiaus žygiui 1095–99 vadovavo Baldwinas iš Bulonės, Godfrey iš Builiono ir Peteris Atsiskyrėlis. Jo motyvas buvo tas, kad turkų seldžiukai okupavo Anatoliją ir Jeruzalę. Kryžiaus žygyje pasisekė atsiimti Jeruzalę ir Sirijos pakrantėje įkurti daug lotyniškų karalysčių. *2-asis kryžiaus žygis 1147–49*, kuriam vadovavo Prancūzijos karalius Liudvikas VII ir imperatorius Konradas III, patyrė visišką nesėkmę. *3-iajam kryžiaus žygiui 1189–92* vadovavo Prancūzijos karalius Filipas II Augustas ir Anglijos karalius Richardas I. Jeruzalės, kurią 1187 užgrobė Saladinas, atsiimti nepavyko. *4-ajam kryžiaus žygiui 1202–04* vadovavo Williamas iš Montferatos ir Baldwinas iš Hainaulto. Žygis buvo nukreiptas prieš Egiptą, bet venecijiečiai pasuko apiplėšti ir padalyti Konstantinopolio. *Vaikų kryžiaus žygyje 1212* tūkstančiai vaikų keliaudami į Palestiną perėjo Europą, tačiau daugelis iš jų buvo parduoti į vergiją Marselyje arba mirė nuo ligų ir bado. *5-ajam kryžiaus žygiui 1218–21* vadovavo Vengrijos karalius Andrius, kardinolas Pelagijus, Jeruzalės karalius Johnas ir Kipro karalius Hugas. Buvo užimta, o paskui prarasta Damieta Egipte. *6-tasis kryžiaus žygis 1228–29*, kuriam vadovavo Šv. Romos imperijos imperatorius Frederikas II, atgavo Jeruzalę derybų su Egipto sultonu dėka, tačiau galų gale miestas 1244 buvo prarastas. *7-tajam ir 8-tajam kryžiaus žygiams 1249–54 ir 1270–72* vadovavo Prancūzijos karalius Liudvikas IX. 1291 buvo prarasta paskutinė krikščionių tvirtovė Sirijoje, Akre. XII–XIV a. surengta V. Europos riterių, kryžiuočių ir kitų kryžiaus žygių į Baltijos kraštus.

Kryžiaus kelio stotys, arba stacijos, Katalikų bažnyčios maldų vietos – 14 Kryžiaus kelio stočių, kurių kiekvienoje paprastai yra paveikslas arba skulptūra, vaizduojanti 14 Jėzaus kelionės į Golgotą epizodų. Paveikslai dažniausiai būna ant bažnyčios sienų.

kryžius, krikščionių religijos simbolis, plačiai naudojamas nuo III a. Yra Jėzaus nukryžiavimo simbolis. Atspindi jo kančių, mirties bei prisikėlimo svarbiausiąją prasmę. Plačiausiai paplitęs lotyniškasis △; kiti kryžių tipai: graikiškasis, Šv. Antano, Šv. Andriejaus. Simbolinius △ naudojo kultūros ir iki krikščionybės, pvz., sen. Egipte, arba egiptietiškasis kryžius, vad. *ankh* (Šv. Antano kryžius su kilpele viršuje), gyvenimo simbolis; svastika, kurią hinduistai, budistai, keltai, indoeuropiečiai ir Š. Amerikos indėnai naudojo daugelį tūkstantmečių anksčiau, negu ją pasisavinę naciai.

Kroeberis Alfredas Louisas (1876–1960), JAV antropologas. △ atlikti Kalifornijos, Lygumų, Meksikos ir P. Amerikos indėnų kultūrų tyrimai žymiai praplėtė antropologijos studijų ribas. △ parašytas vadovėlis „Antropologija" (*Anthropology,* 1923, 1948) tebelaikomas svarbiu kasikiniu darbu.

△ gimė Hobokene (Niu Džersio valstija, JAV), buvo pirmasis ⇨ Franzo *Boaso* studentas, gavęs filosofijos mokslų daktaro laipsnį Kolumbijos universitete (1901). Įkūrė antropologijos katedrą Kalifornijos universitete Berklyje, nuo 1915 vadovavo archeologijos ekspedicijoms Naujojoje Meksikoje.

Kronas (*Cronos,* arba *Kronos*), graikų mitologijoje pasaulio valdovas ir vienas iš ⇨ *titanų*. Dzeuso tėvas, bet šis jį nuvertė.

kronikos, vid. amžių Europos istorijos veikalai, rašyti pagal Senojo Testamento Kronikų knygų pavyzdį. Iki vėlyvųjų vid. amžių jas lotyniškai rašė dvasininkai, daug ką perimినėję ir nusirašinėję vienas iš kito.

Du pirmieji △ pavyzdžiai yra Grigaliaus Turiečio ir ⇨ *Bedos* VI a. kronikos. Į vid. amžių pabaigą pasirodė pasauliečių rašytų vietinių △, bet tuo metu △ tradicija jau smuko. Netrukus jas išstūmė renesansinė istorija.

Kropotkinas Piotras, ***kunigaikštis Kropotkinas*** (1842–1921), rusų anarchistas. 1874 buvo įkalintas už revoliucinę veiklą, 1876 pabėgo į D. Britaniją, paskui persikėlė į Šveicariją. 1881 išvarytas iš Šveicarijos, atvyko į Prancūziją, čia 1883–86 buvo kalinamas. Gyveno D. Britanijoje, 1917 grįžo į Maskvą. Pažymėtini jo darbai: „Revoliucionieriaus atsiminimai" (*Memoirs of Revolutionist,* 1899), „Abipusė pagalba" (*Mutual Aid,* 1902) ir „Dabartinis mokslas ir anarchija" (*Modern Science and Anarchism,* 1913).

△ buvo žymus geologas ir geografas. 1879 įkūrė anarchistinį žurnalą „Le Revolte". Buvo nemėgstamas bolševikų ir po Rusijos revoliucijos pasitraukė iš politinio gyvenimo.

krovinių kultas, Melanezijos religinis sąjūdis. Atsirado XIX a. Jo nariai tiki, kad produktų krovinius į salas siunčia dvasinė būtybė – mesijas, valdantis naująjį rojų, laisvą nuo baltųjų viešpatavimo. Sąjūdis suaktyvėjo per Antrąjį pasaulinį karą ir po jo, su tarsi paslaptingai iš lėktuvų nukrentančia parama.

Ksenofanas Kolofonietis (apie 570–apie 470 pr. Kr.), graikų poetas ir filosofas. Kritikavo poeto Homero vaizduojamus amoralius į žmogų panašius dievus. △ tvirtino, kad yra tik viena dievybė, „nei kūnu, nei protu nepanaši į žmogų". Jis manė, kad žvaigždės yra degantys debesys ir kad viskas yra purvas, mat sausumoje jau buvo rasta jūros gyvių liekanų.

Būdamas 25 metų, išvyko iš Jonijos ir keliavo po graikų kraštus deklamuodamas filosofines ir kitokias savo eiles. Jo požiūris buvo ne dogmatiškas, nes „nuomonė pakeičia visus daiktus". Išliko nemažai jo elegijų ir poemos „Apie gamtą" fragmentų.

ksenofobija, užsieniečių ar bet kokių svetimų ar keistų žmonių baimė (⇨ *fobija*) arba stiprus nemėgimas.

O Viešpatie, kokia kvaila anglų prigimtis! Tie žmonės negali susilaikyti nesijuokę ir nesišaipę iš visko, kas atrodo keista.

ksenofobija

Samuelis Pepysas (1633–1703), anglų metraštininkas.
Dienoraštis, 1662 lapkričio 27

Ksenofontas (apie 430–354 pr. Kr.), graikų istorikas, filosofas ir karys. ⇨ *Sokrato* (kuris aprašytas „Puotoje") mokinys. 401 įstojo į graikų kariuomenę, samdomą persų valdovo Kyro; po šio mirties pats jai vadovavo. „Anabazyje" △ aprašė, kaip vedė 10 000 graikų 1600 km per priešo teritoriją namo. Kiti jo darbai: „Atsiminimai apie Sokratą", „Sokrato apologija", „Graikijos istorija".

Jūra! Jūra!

Ksenofontas

Graikų samdinių šūksmas, pasiekus saugią Juodąją jūrą, pabėgus iš Kunaksos mūšio 410 pr. Kr.
„Anabazis", IV, vii

---

kubizmas, XX a. pradžios modernistinė dailės, ypač tapybos, kryptis. Įvedė abstrakčias formas. Jo įkūrėjai George'as Braque'as ir ⇨ Pablas *Picasso* buvo Paulo Cezanne'o gerbėjai. Juos įkvėpė jo pastangos perteikti vaizdais daiktų struktūrą. ***Analitinis kubizmas*** (1907–12) trijų matavimų objektus skaldė į plokštumas ir analizavo juos, po to vėl „surinkdavo" į sudėtingus dvimačius paveikslus. ***Sintetiniame kubizme*** (po 1912) paveikslai tapo paprastesni, ryškesnių spalvų, atsirado koliažas. Šis judėjimas patraukė tokius menininkus kaip Juaną Grisą, Fernandą Léger'ą ir Robertą Delaunay. △ siekė parodyti, kad meno kūrinys egzistuoja pats sau, o ne vaizduoja tikrovišką pasaulį.

Kuhnas Richardas (1900–67), austrų chemikas. Ketvirtajame dešimtmetyje, dirbdamas Heidel-

bergo universitete, nustatė vitaminų A, B_2 ir B_6 struktūrą. 1938 △ buvo paskirta Nobelio chemijos premija, bet jis negalėjo jos atsiimti iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos.

Kuhnas Thomas S. (g. 1922), JAV istorikas ir mokslo filosofijos specialistas. Parodė, kad visuomeninės ir kultūrinės sąlygos turi įtakos mokslo raidos kryptčiai. Veikale „Mokslinių revoliucijų struktūra" (*The Structure of Scientific Revolutions,* 1962), jis teigė, kad net mokslinis pažinimas yra reliatyvus ir priklauso nuo tuo metu moksle dominuojančios ⇨ ***paradigmos*** (teorinės sistemos).

Tokios paradigmos (pvz., darvinizmas arba niutonizmas) taip dominuoja, kad nekritiškai priimamos kaip tiesa, bet paskui „mokslinė revoliucija" sukuria naują ortodoksiją. △ idėjos turėjo įtakos ir visuomenės mokslams.

Kuiperis Herardas Peteris (1905–73), olandų kilmės JAV astronomas. Buvo atsidėjęs Saulės sistemos tyrimams. Atrado Marso ir didžiausio Saturno palydovo Titano atmosferas.

△ buvo daugelio NASA tyrimų konsultantas, pirmasis rekomendavo naudoti teleskopus aukštai skrendančiuose lėktuvuose. Vienas iš tokių teleskopų pavadintas Kuiperio oro observatorija.

Kukluksklanas, slapta JAV organizacija, kovojanti dėl baltųjų rasės viršenybės. Įkurta 1866 pietinėse JAV valstijose. Tikslai: priešintis po Amerikos pilietinio karo prasidėjusiai rekonstrukcijai ir neigti juodaodžių gyventojų politines teises. △ nariai slėpdamiesi gobdavosi plačiais baltais apsiaustais, per naktinius susitikimus degindavo kryžius. Šiais laikais △ virto pusiau karine organizacija, užmezgė ryšius su kitomis panašiomis organizacijomis.

Dėl △ smurto 1871 vyriausybė išleido Kukluksklano aktą ir apribojo jo veiklą. Organizacija atgijo 1915 Atlantoje, Džordžijos valstijoje, ir trečiajame dešimtmetyje sustiprėjusi, veikė kaip rasistinė, antisemitinė, antikatalikiška ir antikomunistinė organizacija. Septintajame dešimtmetyje △ išgarsėjo kovotojų dėl pilietinių teisių terorizavimu ir rasistinių demonstracijų organizavimu.

Kuldejus (angl. *Culdee*), senovinio airių krikščionių ordino narys. Šis vienuolių ordinas įsikūrė Airijoje ir Škotijoje anksčiau nei IX a. ir veikė iki XII a., kol keltų bažnyčia, kuriai jis priklausė, buvo priversta paklusti popiežiui. Dalis ordino vienuolijos išliko iki XIV a., o Armage, Š. Airijoje, kai kurie vienuolynai tik 1541 buvo panaikinti.

Kulpė Oswaldas (*Kulpe;* 1826–1915), vokiečių psichologas ir filosofas. Kaip filosofas jis tikėjo metafizika, todėl buvo kritikuojamas Immanuelio Kanto šalininkų. △ psichologija panaši į Edmundo Husserlio ⇨ *fenomenologiją.*

△ buvo vokiečių fiziologo ⇨ Wilhelmo *Wundto* mokinys, 1894–1909 profesoriavo Viurcburge, 1902–12 Bonoje, 1912–23 Miunchene. Kaip psichologas tyrė suvokimą, sprendimo galią ir mąstymą. Vienas svarbiausių jo darbų yra „Psichologijos pagrindai" (*Grundriss der Psychologie,* 1893).

kultas, Dievo arba dievų garbinimas ir tarnavimas jiems. △ reiškiasi pagarba, baime ir nuostaba, jo formos gali būti įvairios.

△ retai būna individualus veiksmas, dažniausiai – grupinės apeigos. Kai kurios religijos, pvz., krikščionybė, teigia, kad tikram △ būtinai reikia tinkamo sielos nusiteikimo. Svarbiausia hinduizmo △ forma yra mantra, pagal kurią dieviškumas yra įsikūnijęs kaip garsas.

kultūra (*sociologijoje ir antropologijoje*), kurios nors žmonių bendruomenės ar grupės gyvenimo būdas, mąstymo stereotipai, įsitikinimai, elgesys, papročiai, tradicijos, apeigos, apranga, kalba, taip pat menas, muzika ir literatūra.

Tiksliai apibrėžti △ sunku – ją keletas mokslo šakų vartoja skirtinga reikšme. Visuomenės mokslai △ vadina kurios nors bendruomenės visą materialinio ir dvasinio gyvenimo būdą. Be to, žodžiu „kultūra" paprastai vadinama menas ir protinė veikla apskritai: taigi kultūringas žmogus – asmuo, kuris siekia tobulėti mąstydamas apie tokius dalykus. Kartais tai vadinama aukštąja kultūra, norint ją atskirti nuo ⇨ *masinės kultūros*, arba populiarios kultūros, kuri yra labiau pramoginė ir proto tobulinimas jai rūpi mažiau. Naujoji akademinė disciplina – ***kultūros studijos*** nemato esminio kokybinio skirtumo tarp šių kultūros rūšių ir tokį kultūros reiškinį kaip populiari dainininkė Madona nagrinėja taip, tarsi tai būtų ⇨ *Tolstojaus* romanas.

Žodis kultūra kilęs iš lot. žodžio „cultura", kuris reiškia žemės įdirbimą. Tas žodis metaforiškai buvo pritaikytas intelektui, todėl posakis „minties kultūra", paplitęs XVII a., reiškė vystymąsi ir tobulėjimą. △ buvo suprantama kaip procesas, kuriuo to pasiekiama. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje žodis „kultūra" nusakė nebe procesą, bet rezultatą. Dabar jis reiškia „bendrą intelektualinį ir moralinį visos bendruomenės išsivystymo lygį" ir daugmaž yra žodžio „civilizacija" sinonimas. Civilizacijos sąvoka (nuo lot. *civis* – pi-

lietis) yra aiškesnė. Ji dažnai vartojama kaip priešybė barbarizmui ir reiškia aukšto kultūrinio ir politinio lygio visuomenę.

XIX a. pabaigoje žodis „kultūra" tapo naujųjų visuomenės mokslų terminu. Pagarsėjo △ apibrėžimas iš E. B. Tayloro veikalo „Primityvi kultūra" (*Primitive Culture*) – „sudėtinga visuma, į kurią įeina žinios, įsitikinimai, menas, moralė, įstatymai, papročiai ir kitokie sugebėjimai bei įpročiai, kuriuos įgyja žmogus, būdamas visuomenės nariu".

Iš pradžių etnologai ir antropologai pabrėždavo, kad ne Vakarų kultūros yra žemesnės, nors vėliau jie labai vertino iš naujo atrastus savo šalių tautosaką ir tautodailę bei tradicinius papročius. Ilgainiui įsigalėjo neutralesnis △ termino vartojimas. Ir Britanija, ir JAV yra multikultūrinės šalys, o tai, daugelio požiūriu, praturtina jų visuomenes. Tai, kad △ skirtumai gali skaldyti visuomenę, įrodo kruvini konfliktai, pvz., pilietinis karas buvusioje Jugoslavijoje.

Terminu „kultūra" mikrobiologai vadina mikroorganizmus arba audinių ląsteles, kurie dirbtinai auginami moksliniams tyrimams. Archeologai vartoja terminą ***archeologinė kultūra***. Jis apima išlikusių žmonių dirbinių visumą, teikiančią žinių apie tam tikrą praeities visuomenę.

kultūrinė antropologija, arba ***socialinė antropologija,*** antropologijos disciplinos dalis, analizuojanti žmonių kultūrą ir visuomenę, žmonijos nebiologinius bei elgsenos aspektus. Dvi svarbiausios šakos yra ⇨ *etnografija* (betarpiškas esamų kultūrų, gyvenimo būdo tyrimas) ir ⇨ *etnologija* (kultūrų lyginimas, naudojant etnografinius įrodymus).

Kultūrinė revoliucija, masinis judėjimas Kinijoje 1966–69, kurį pradėjo Kinijos komunistų partijos pirmininkas ⇨ Mao *Dzedongas*, nukreiptas prieš aukštesniąją vidurinę klasę – biurokratus, menininkus, mokslininkus – juos žudė, kalino, žemino arba „perkėlė". Buvo ketinama „išvalyti" kinietiškąjį komunizmą, be to, Mao bandė atkurti savo politinę ir ideologinę įtaką. Manoma, kad buvo nužudyta apie pusė milijono žmonių.

△ pasižymėjo pusiau karinės raudonosios gvardijos, daugiausia studentų, smurto veiksmais. Daug vadovų ir apskritai išsilavinusių žmonių buvo pažeminta bei išsiųsta dirbti žemės ūkyje. Nuo 1966 iki 1970 buvo uždaryti universitetai. Nors revoliucija į 1969 pabaigą buvo sustabdyta, biurokratinio ir ekonominio chaoso pasekmės buvo juntamos ilgą laiką. Per revoliuciją sustiprėjo ultrakairiųjų grupuotė, vad. ⇨ *keturių grupė,* kuriai vadovavo Mao žmona ⇨ *Dziang Čing* bei gynybos ministras Lin Biao. Svarbiausios politinės aukos buvo Liu Šaoci ir ⇨ *Deng Siaopingas,* kuriuos aprašė kaip „buržuazinius reakcionierius". Po Mao mirties △ buvo oficialiai sukritikuota, o nuosprendžiai šimtams tūkstančių nekaltai suimtų ir persekiotų žmonių panaikinti.

Kumranas, archeologinė vieta Jordanijoje, kalnų papėdėje esančiose kalvose į š. v. nuo Negyvosios jūros. Kasinėjama nuo 1951. Geležies amžiuje ten buvo uostas (VI a. pr. Kr.), II a. pr. Kr. pabaigoje čia gyveno vienuolių bendruomenė ⇨ *esėjai*; 68 po Kr. pastatus sudegino romėnai. Vienuolyno bibliotekai kažkada priklausė ⇨ *Negyvosios jūros pergamentai*, kurie išliko paslėpti olose ir buvo 1947 atrasti.

kundalini (*hinduizmo filosofija*), kiekviename žmoguje egzistuojanti gyvybės energijos tėkmė. Tikima, jog ji kaip spiralė glūdi stuburo apačioje, o jogos pratimai gali ją pamažu pakelti iš pirmosios čakros (dvasinės energijos centro) iki septintosios čakros viršugalvyje; kildama ji sudeginanti visas dvasinio kelio kliūtis.

Küngas Hansas (g. 1928), šveicarų Romos katalikų teologas. 1979 Vatikanas jam uždraudė mokyti Bažnyčios vardu; mat jis abejojo popiežiaus neklaidingumu ir tuo, ar Kristus tikrai buvo Dievo sūnus.

kunigystė, krikščionių kunigystės sakramentas, suteikiamas vyskupo rankų prisilietimu. △ sakramentą turi Katalikų, Stačiatikių bei Anglikonų bažnyčios, perėmusios šį įprotį iš Jėzaus Kristaus, kuris taip rinkosi apaštalus.

Anglikonų bažnyčia turi 3 rangų △: vyskupą, kunigą ir diakoną. Katalikų bažnyčia, be minėtųjų, dar turėjo subdiakonus.

kūno bausmė, fizinė bausmė nusikaltėliams, pvz., plakimas. Ji vis dar naudojama bausti nusikaltėliams daugelyje šalių, ypač tų, kur galioja islamo teisė. Daugelyje šalių, pvz., Švedijoje, Suomijoje, Danijoje ir Norvegijoje tėvai neturi teisės △ bausti savo vaikų.

1967 Britanijoje kriminaliniams nusikaltėliams △ buvo panaikintos, tačiau tik 1986 uždrausta jomis bausti valstybinių mokyklų moksleivius.

kūno kalba, neverbalinis komunikavimas, daugiausia pasąmoningais stovėsenos ir judesių signalais. Atodūsiai ir juokas taip pat yra kūno kal-

ba: nors jie iš esmės remiasi garsu, jie nėra verbaliniai, be to, juos dažnai lydi gestai.

Kupidonas (*romėnų mitologijoje*), meilės dievas, tas pats kaip graikų ⇨ *Erotas*.

kurtuazinė meilė, viduramžių Europos įsimylėjusių didikų elgesio taisyklės. Atsirado XI a. Provanse. Taisyklės, globojamos Eleonoros iš Akvitanijos, buvo išplatintos trubadūrų. Jas susistemino Adre Chapelainas. Dažniausiai taikomos nelaimingai meilei tarp nevedusio riterio ir jo senjoro žmonos. Klasikinis pavyzdys yra Lanceloto ir Ženevjevos meilė. Tema paprastai plėtojama idealizuotai, bet atspindi didikų dvarų realią padėtį, kai dvaro šeimininkė galėjo būti vienintelė kilminga dama tarp keleto jaunų nevedusių vyrų. Ji įkvėpė daugelį viduramžių ir XVI a. meno ir literatūros kūrinių, tarp jų ir „Rožės romaną" (*Romance of the Rose*) ir Chaucerio Troilą ir Kriseidę (*Troilus and Criseyde*), kartu buvo artimai susijusi su ⇨ *riteriškumo* sąvoka.

Kutbertas (*Cutbert;* mirė 687), *šv. Kutbertas,* krikščionių šventasis. Buvo Nortumrijos (Anglija) piemuo. Po to, kai matė regėjimą, įstojo į Melrouzo vienuolyną (Škotija). Kaip misijonierius daug keliavo ir dėl jam priskiriamų stebuklų buvo vadinamas „Britanijos stebukladariu".

664 tapo Lindisfarno vienuolyno prioru, 676 pasitraukė į Farno salą. 684 tapo Hekshamo, vėliau Lindisfarmo vyskupu. Britai △ mini kovo 29 dieną.

kuvada, kai kurių visuomenių paprotys, kai vyras, gimstant jo kūdikiui, elgiasi taip, tarsi gimdytų pats. Jis gali jausti arba apsimesti, kad jaučia tikrą skausmą. △ turėjo daugelis senųjų tautų ir genčių. Manoma, kad △ atsirado kaip magiškas ritualas arba kaip būdas tėvystei ir vaiko teisėms garantuoti.

Kuznetsas Simonas (1901–85), rusų kilmės ekonomistas, nuo 1922 gyvenęs JAV. Veikale „Šalių ekonomikos plėtra" (*Economic Growth of Nations,* 1971) sukūrė nacionalinių pajamų ir ekonominio kilimo teorijas, skirtas ateičiai prognozuoti. 1971 gavo Nobelio ekonomikos premiją.

kvadriviumas, vidurinių amžių vidurinės mokyklos, arba kolegijos, aukštesnysis kursas – keturi dalykai (aukštesnieji laisvieji menai: aritmetika, geometrija, astronomija ir muzika), kurie buvo studijuojami, įvaldžius triviumą (gramatiką, retoriką ir logiką).

Kvakeriai, arba *Draugų organizacija,* krikščionių protestantų grupė, kurią XVII a. Anglijoje įkūrė ⇨ George *Foxas.* Juos persekiojo dėl veiklos be prievartos. Daug emigravusių sukūrė bendruomenes kitur, pavyzdžiui, JAV, Pensilvanijoje bei Naujojoje Anglijoje. Dabar jų judėjimas visame pasaulyje vienija apie 200 000 narių. Jų tikėjime pabrėžiama meditacija ir laisvė visiems aktyviai dalyvauti pamaldose (vadinamose susirinkimu, vykstančiose susirinkimų namuose). Jie neturi kunigų ar patarnautojų. Kvakerių pavadinimas galbūt kilo po Foxo įsakymo „drebėti, išgirdus Viešpaties žodį" (angl. *quake* – drebėti). Iš pradžių jie išsiskyrė nuosaikiu apsirengimu ir kreipiniu į visus „tu", taip pažymint lygybę. Dėl pacifizmo bei atsisakymo priimti priesaiką ir mokėti bažnyčiai dešimtinę jie buvo baudžiami. XIX a. daug △ buvo garsūs socialinėmis reformomis, pavyzdžiui, ⇨ Elizabeth *Fry.*

△ padarė didelę įtaką JAV gyventojams savo pacifizmu ir tikėjimu socialine lygybe, švietimu bei kalėjimų reforma.

kvakeris, populiarus, dažnai ir niekinamas ⇨ *Kvakerių* grupės nario pavadinimas.

Kvandzin, kita ⇨ *Guanjin,* kinų budistų gailestingumo deivės, vardo forma.

Kwannon, japoniškas deivės ⇨ *Guanjin* vardas.

kvantifikavimas (*log.*), kiekybės arba skaičiaus nustatymas. Yra du pagrindiniai kvantoriai: bendrumo kvantorius (visiems x galioja...) ir egzistavimo kvantorius (bent vienam/keliems x galioja...). Kiekvienas iš šių kvantorių gali būti apibrėžtas kito požiūriu, pridėjus neiginį – užuot sakius „kai kurie", šnekamojoje kalboje galima sakyti „ne visi". Kvantoriaus pakeitimo klaida yra, pvz., teiginio „Kiekviena graži mergaitė myli jūreivį" pakeitimas „Bent vienas jūreivis yra mylimas kiekvienos gražios mergaitės". Antrasis teiginys reiškia pirmąjį, bet pirmasis – nereiškia antrojo.

kvantinė chromodinamika (*fiz.*), teorija, apibūdinanti ⇨ *kvarkų,* sudarančių visus hadronus (subatomines daleles, pvz., protonus ir neutronus), sąveiką. △ teigia, jog kvarkai ir gliuonai sąveikauja ⇨ *stipriąja sąveika* „suklijuojančia" kvarkus į krūvą. Matematinė šios teorijos dalis yra paini ir tikslumu neprilygsta kvantinei elektrodinamikai, kurios pagrindu ji buvo sudaryta. Dar ⇨ *elementarioji dalelė* ir ⇨ *jėgos*.

kvantinė mechanika, fizikos šaka, tirianti ⇨ *medžiagos* ir spinduliuotės sąveiką, atomo sandarą, elementariųjų dalelių judėjimą ir su šiais dalykais susijusius reiškinius (⇨ *elementarioji dalelė* ir ⇨ *kvantinė teorija*).

kvantinė teorija, arba *kvantinė mechanika,* fizikos teorija, teigianti, jog ⇨ *energija* sugeriama arba spinduliuojama porcijomis, t. y. apibrėžtais, nedalomais vienetais, vadinamaisiais kvantais. Pagal ankstesnes teorijas šviesa buvo suvokiama kaip bangos, tačiau kai kuriais atvejais pasireikšdavo jo dalelinės savybės, – kaip galima tarti, ji susidedanti iš pavienių dalelių (fotonų). △ rodo, kad elementariosios dalelės, pvz., elektronai, gali turėti banginių savybių. △ yra dalelių fizikos, šiuolaikinės teorinės chemijos ir kieto kūno fizikos pagrindas.

Šios teorijos pradžia – 1900 Maxo Plancko darbas apie spinduliuojamą energiją; Albertas Einsteinas ją pritaikė elektromagnetinei spinduliuotei (ir šviesai). Danų fizikas Nielsas Bohras ja naudojosi aiškindamas sužadintų vandenilio atomų skleidžiamos šviesos spektrą. Vėlesni Erwino Schrodingerio, Wernerio Heisenbergo, Paulio Diraco ir kitų mokslininkų darbai △ tobulino. Dabar △ dažnai vadinama kvantine (arba bangine) mechanika.

kvantinis skaičius (*fiz.*), vienas iš keturių skaičių, apibūdinančių elektroną ir jo būseną atome. ***Pagrindinis*** △ n apibrėžia pagrindinį elektrono energijos lygmenį. ***Šalutinis*** △ l rodo elektrono orbitinio judesio kiekio momento modulį. ***Magnetinis*** △ m apibūdina elektronų energijas magnetiniame lauke. ***Sukininis*** △ m_s rodo elektrono sukinio kryptį.

Viename atome negali būti dviejų elektronų, turinčių vienodą kvantinių skaičių verčių rinkinį (⇨ *Paulio* draudimo principas).

kvarkas (*fiz.*), ⇨ *elementarioji dalelė*, pagrindinė visų hadronų (barionų, pvz., neutronų ir protonų bei mezonų) sudedamoji dalis. Yra šeši kvarkų tipai: viršus, apačia, viršūnė, dugnas, keistumas ir žavumas; kiekvienas iš jų turi tris variantus, arba „spalvas“: raudoną, geltoną ir mėlyną (tai ne regimoji spalva). Kiekvienas △ turi antidalelę, vadinamą antikvarku. Dar ⇨ *kvantinė chromodinamika*.

kvarkai yra 12-os tipų (u – kvarkas, d – kvarkas, c– kvarkas, s – kvarkas, t – kvarkas, b – kvarkas, ir jų antidalelės) jungiasi į grupes po tris, kad sudarytų sunkiąsias daleles, vadinamas barionais, ir į grupes po du, kad sudarytų tarpinės masės daleles, vadinamas mezonais. Juos ir jų sudedamąsias daleles veikia stipriosios branduolinės jėgos. ***Leptonai*** yra lengvosios dalelės. Jie yra irgi 12-os tipų: elektronas, miuonas, taonas; jų neutrinai; elektroninis neutrinas; miuono neutrinas; taoninis neutrinas; ir kiekvieno iš jų antidalelės. Šias daleles veikia silpnosios branduolinės jėgos. Kalibravimo bozonai perduoda jėgas tarp kitų dalelių. Jie yra keturių tipų: gluonai, fotonai, kalibravimo bozonai ir gravitonai. Gluonas perduoda stiprią branduolinę jėgą, fotonas – elektromagnetinę jėgą, kalibravimo bozonas – silpną branduolinę jėgą, o gravitonas – traukos jėgą (dar žiūr. pagrindinės ⇨ *jėgos*).

kvazaras, kvazižvaigždė, vienas iš tolimiausių žinomų užgalaktinių objektų, atrastas 1964–65. △ atrodo kaip žvaigždės, bet kiekvienas iš jų spinduliuoja daugiau energijos, negu 100 milžiniškų galaktikų. Manoma, kad jie yra galaktikų centruose. △ spindi į milžiniškų ⇨ *juodųjų skylių* branduolį krintančių žvaigždžių ir ūkų šviesa.

△ šviesai būdinga didelis raudonasis poslinkis. Kai kurie △ skleidžia radijo bangas; tos bangos 1963 padėjo juos aptikti. Tolimiausi △ yra už daugiau nei 10 mlrd. šviesmečių.

kvietizmas, religinė koncepcija, periodiškai iškylanti krikščionybės istorijoje; kelia pasyvią kontempliaciją ir meditaciją kaip priemonę sąjungai su Dievu pasiekti. Šiuolaikinio △ pradininkas buvo ispanų kunigas ⇨ *Molinas*, kuris 1675 išleido veikalą „Dvasios vadovas“ (*Guida spirituale*).

L

labirintas, pagal graikų legendą, painaus plano statinys, sukurtas Atėnų amatininko Dedalo Knose (Kretos saloje) karaliui Minojui, kaip buveinė Minotaurui – pabaisai, pusiau žmogui, pusiau jaučiui. Kai Minotauras buvo nužudytas, Atėnų valdovas ⇨ *Tesėjas* išėjo iš labirinto įsikibęs į siūlą, kurį jam davė karaliaus duktė Ariadnė.

Lagrange'as Josephas Louis (1736–1813), prancūzų matematikas. Darbe „Analizinė mechanika" (*Mécanique analytique,* 1788), naudodamasis Newtono nustatytais principais, pritaikė matematinę analizę tokioms problemoms, kaip planetų judėjimas, kai jos yra veikiamos viena kitos gravitacijos jėgų, tirti. △ pirmininkavo komisijai, 1793 įvedusiai metrinę sistemą.

laidotuvių papročiai, apeigos ir veiksmai, kai mirusiojo palaikai izoliuojami nuo gyvųjų pasaulio – palaidojami, sudeginami, paliekami neapsaugoti atviroje vietoje. Iškilmingos ceremonijos, pvz., mirusiojo kūno sutvarkymas, raudos, dovanų nešimas, laidotuvių procesija, pamaldos už mirusįjį ir gedulas įeina į daugumos kultūrų papročius.

Yra liudijimų, kad jau neandertaliečiai su apeigomis laidojo mirusiuosius, o iš paleolito laikotarpio viršutinių sluoksnių atkasta tik mirusiųjų galvų. Neolite pastoviam laidojimui atsiranda kapinės. Egipte vietoj kapų statomos milžiniškos piramidės. Egiptiečių ⇨ *Mirusiųjų knygoje* (apie 1600 pr. Kr.) išliko magiški užkalbėjimai einant į aną pasaulį. Palaikų deginimą praktikavo indoeuropiečiai (graikai, teutonai, baltai, slavai). Kadangi krikščionims rūpėjo kūno prisikėlimas iš mirusiųjų, Europoje iki naujųjų amžių šis būdas buvo uždraustas. Egipte ir kai kuriose kitose kultūrose palaikus balzamuodavo. Laidojimo įvairovę rodo piramidės, bičių avilių tipo kapavietės Mikėnų Graikijoje, neolitiniai pilkapiai, bronzos amžiaus sampilai, mauzoliejai, urvai, katakombos, užkasti laivai (pvz., Sutton Hoo). Į juos būdavo dedami mirusiųjų kūnai, o dekoratyvinėse vazose Graikijoje iki Mikėnų kultūros ir paprastose urnose buvo laikomi sudegintų mirusiųjų palaikų pelenai. Indijoje mirusiųjų kūnus galima plukdyti šventąja Gango upe. Kai kurios Amerikos gentys su apeigomis palieka kūną nepalaidotą.

Labai daugeliui kultūrų būdinga mirusiajam dovanoti brangias dovanas. Tai rodo ir sarkofagų puošyba arba mirusiojo atvaizdo įamžinimas. Senovės Kinijoje imperatoriaus Shi Huangdi (259–210 pr. Kr.) kapavietės kompleksą saugojo 10 000 karių, padarytų iš terakotos. Europos šalyse ceremonijose prie Nežinomo kareivio kapo prisimenami neįvardyti per du XX a. pasaulinius karus žuvę kariai. Beveik visur mirtis suprantama kaip perėjimo iš vieno pasaulio į kitą ritualas, kurį būtina vykdyti su atitinkamomis apeigomis ir patvirtinti per gedulo laikotarpį po artimo žmogaus netekties.

Laikas yra didis mokytojas; deja, jis nužudo visus savo mokinius.

laikas
Louis Hectoras Berliozas (1803–69), prancūzų kompozitorius romantikas.
„Prancūzų literatūros almanachas" (*Almanach des lettres françaises*)

---

laikas, nenutrūkstama būties slinktis, žymima valandomis, minutėmis ir sekundėmis. Anksčiau △ matavimas buvo pagrįstas Žemės sukimusi apie savo ašį, bet paaiškėjo, kad jis yra netolygus. Todėl antrasis, standartinis SI △ vienetas 1956 buvo nustatytas iš naujo pagal Žemės metinę orbitą aplink Saulę, o 1967 – pagal cheminio elemento cezio spinduliavimo trukmę.

Pasaulinis △, pagrįstas tikruoju Žemės sukimusi, 1972 buvo pakeistas absoliutiniu pasauliniu △. Tas △ skiriasi pridedamomis arba atimamomis keliamųjų metų birželio arba gruodžio paskutinės dienos sekundėmis. Nacionalinės observatorijos (D. Britanijoje iki 1990 – Karališkoji Grinvičo observatorija) padaro standartinį laiką prieinamą, o BBC radijo transliacijų šeši pyptelėjimai (penki trumpi nuo 55 iki 59 sekundės ir vienas ilgas, kurio pradžia žymi tikslią minutę) tam tikromis valandomis nurodo tikslų △. Kompiuterinio BBC laikrodžio paklaida mažesnė nei 1 sekundė per 4000 metų. Nuo 1986 Grinvičo vidutinis △ pakeistas absoliutiniu pasauliniu △. Tačiau visos ilgumos bei pasaulio standartinio △ zonos ir toliau matuojamos nuo Grinvičo dienovidinio, kaip buvo nustatyta 1884.

Laikas yra kūrėjų kūrėjas.

laikas

Francis Baconas (1561–1626), anglų politikas, filosofas ir eseistas. „Didysis mokslų atnaujinimas" (*Advancement of Learning*), *1 kn.*

laiko ir judesio tyrimai, analizės procesas, taikomas vienam ar daugiau darbų, siekiant patikrinti darbo metodo, naudojamos įrangos ir darbininko efektyvumą. Gauti duomenys naudojami darbui pagerinti.

△ pirmasis atliko Frederickas Tayloras (1856–1915) JAV XX a. pradžioje. Vėliau jie paplito visame pramoniniame pasaulyje.

Laingas Ronaldas Davidas (1927–89), škotų psichiatras ir psichoterapeutas. △ ⇨ *egzistencializmo* paveikti darbai paskatino ⇨ *antipsichiatrijos* judėjimą. Jis stebėjo žmonių sąveikas, norėdamas suprasti ir apibūdinti jų patirtį ir mąstymą.

Veikalai „Padalytoji asmenybė" (*Divided Self,* 1959) △ kritikavo psichiatrus, kad jie, laikydamiesi objektyvaus mokslinio požiūrio, nuasmenina pacientą. Tirdamas asmenines sąveikas diagnozuotų šizofrenikų šeimose, jis nustatė, kad yra pagrindo keistą elgesį vertinti kaip rodantį ligą. Be to, △ rašė apie tarpasmeninį suvokimą, apie jėgą ir sprendimų priėmimą.

Mes veiksmingai naikinamės prievarta, kurią vadiname meile.

Ronaldas Davidas Laingas

„Patirties politika" (*Politics of Experience*)

laissez faire ⇨ *nesikišimas į ekonomiką.*

laisvė (*politinėje filosofijoje*), asmeninės laisvės sąlyga, reikalaujanti, kad nebūtų apribojimų (negatyvios laisvės) arba savarankiškumo, saviraiškos laisvės (pozityvios laisvės), arba abiejų kartu. Filosofai ⇨ John *Locke'as,* ⇨ J. S. *Millis* ir ⇨Thomas *Hobbes* neigiamai vertino laisvę. Filosofai ⇨ Jean-Jacques *Rousseau,* ⇨ Georgas *Hegelis* ir britų neohegelininkai F. H. Bradley (1846–1924), T. H. Greenas (1836–82) laisvę aukštino.

Neigiamo požiūrio į △ stengiasi laikytis tie filosofai, kurie galvoja, jog valstybė yra tik ją sudarančių individų suma (⇨ *mechanicizmas*). Pozityvaus požiūrio į laisvę yra linkę laikytis tie filosofai, kuriems valstybė yra galutinis tikslas, o jos piliečiai yra priemonės (⇨ *organizacizmas*).

laisvė (*vidurinių amžių supratimu*), privilegija arba privilegijų rinkinys, valdovo suteikiamas žmogui arba bendruomenei, ir sritis, kurioje ši privilegija galioja.

laisvė, lygybė, brolybė (pranc. – *liberté, égalité, fraternité*), Prancūzijos respublikos šūkis nuo 1793.

1940–44 Viši vyriausybė jį buvo pakeitusi į *darbas, šeima, tėvynė.*

laisvieji menai, bendras terminas, reiškiantis vaizdinį meną, muziką ir literatūrą, kartu su tam tikrais studijų dalykais, pvz., filosofija, istorija, kalbomis ir sociologija. Koncepcijos ištakos yra klasikinėje ieškojimų, vertų laisvo žmogaus, idėjoje (ieškojimai buvo suvokiami labiau kaip intelektualūs negu fiziniai).

Laisvoji bažnyčia (angl. *Free Church*), Anglijos ir Velso protestantiškos tikybos, nesančios Anglikonų bažnyčios dalimi, pvz., Metodistų bažnyčia, Baptistų sąjunga ir Jungtinė reformuota bažnyčia (Kongregacinė ir presbiterionų). Šios bažnyčios 1940 susijungė bendrai veiklai į Laisvosios bažnyčios federalinį susirinkimą.

laisvoji mintis (angl. *free thought*), judėjimas po Reformacijos, kuris priešinosi krikščionybės dogmoms.

XVII ir XVIII a. Britanijoje jį plėtojo deistai (⇨ *deizmas*), XIX a. – radikalus mąstytojas laisvosios spaudos pradininkas Richardas Carlile'as (1790–1843) ir politikai liberalai Charlesas Bradlaugh ir Lordas Morley (1838–1932), XX a. – filosofas Bertrandas Russellas.

△ tradicijas Jungtinėje Karalystėje toliau puoselėjo Nacionalinės pasaulietinės draugijos, įst. 1866, *„Free Thinker",* 1881, Racionalistų spaudos asociacija, 1899, ir Britanijos humanistų asociacija, 1963.

laisvoji prekyba, kliūčių nevaržoma tarptautinė prekyba, ypač paplitusi tarp ek. sąjungų, pvz., Europos Sąjungos, šalių. Ją plėtoja ir tokios sutartys, kaip 1948 ⇨ *Bendroji sutartis dėl tarifų ir prekybos* bei vėlesnieji susitarimai mažinti tarifus. △ priešybė yra ⇨ *protekcionizmas.*

△ klausimas iškilo XVII a., jį 1776 išdėstė Adomas Smitas knygoje „Tautų turtas" (*Wealth of Nations*). Judėjimas △ link prasidėjo, kai Pittas sudarė prekybos sutartį su Prancūzija ir triumfavo, kai buvo panaikinti 1846 Grūdų įstatymai. Pagal tradicinę ekonomikos teoriją △ leidžia valstybėms gaminti tas prekes, kurios gali būti pagamintos efektyviausiai. Karalienės Viktorijos laikais Bri-

tanija, kaip pramonės valstybė, buvo pranašesnė už visas varžoves ir △ davė naudos, tačiau kai tas pranašumas buvo prarastas, iškilo poreikis apsisaugoti; jį propagavo Josephas Chamberlainas. 1932 Otavos susitarimai rodė △ pabaigą. △ atsigavo, kai pradėjo veikti 1948 sutartis. 1964–67 Kenedžio Apskritojo stalo konferencija nutarė sumažinti kai kuriuos tarptautinius tarifus, o 1974–79 Tokijo konferencija itin parėmė besivystančias šalis △ klausimu.

XX a. devintojo dešimtmečio nuosmukis, kurį sukėlė padidėjusios pasaulinės naftos kainos ir nedarbas, švytuoklės svyravimą vėl nukreipė protekcionizmo link. Jis apkrauna importą iš užsienio dideliais muitais ir apsaugo šalies vidaus gaminius. Europos Sąjunga 1992 panaikino visus protekcionistinius tarifus.

laisvoji rinka, arba ***rinkos ekonomika,*** ekonominė sistema, kurioje verslui naudojamas privatus kapitalas, o pelnas atitenka privačioms bendrovėms ir asmenims. △ reiškia beveik tą patį, ką ir ⇨ *kapitalizmas.*

Laisvoji Škotijos bažnyčia, škotų presbiterionų bažnyčia, kuri 1843 atsiskyrė nuo tradicinės Škotijos Bažnyčios per Bažnyčios skilimą. 1900 visi (išskyrus nedidelę grupę ***Wee Fress***) drauge su jungtine Presbiterionų Bažnyčia pasivadino Jungtine Laisvąja Bažnyčia, kuri 1929 vėl susijungė su Škotijos Bažnyčia.

laisvoji valia, doktrina, kad žmonės gali patys kontroliuoti savo veiksmus, kad jų iš anksto nenulemia Dievas arba likimas. Kai kurie žydų ir krikščionių teologai tvirtina, kad Dievas davė žmogui valią rinktis tarp gėrio ir blogio, kiti, pvz., kalvinistai, sako, kad Dievas iš anksto nulemia pasirinkimo rezultatą.

laisvoji visuomenė (angl. *permissive society*), visuomenė, kurioje dominuoja tolerancijos, liberalizmo ir lytinės laisvės etika. Šis terminas paprastai vartojamas, kai kalbama apie šeštojo–aštuntojo dešimtmečio Vakarų visuomenę.

laisvosios asociacijos (*psichoanalizėje*), gydymo metodas, kurį naudojo ⇨ *Freudas,* – pacientas skatinamas sakysi viską, kas ateina į galvą. Freudas tvirtino, kad pacientui nevaržomai kalbant, netyčia iš pasąmonės atsiskleidžia norai, kurie leidžia analizę tęsti. Nenoras kalbėti arba ⇨ *išstūmimas* – paprastai būna per asmeninį pasakojimą – analizei trukdo.

Padrikų minčių procesą, kurį vis dar plačiai naudoja šiuolaikinė psichoanalizė, lengvina ramus analitiko skatinimas.

Lakanas Jacques'as (1901–81), prancūzų psichoanalitikas ir teoretikas. Jo bandymas kitaip vertinti ⇨ Sigmundą *Freudą,* remiantis ⇨ Ferdinando de *Saussure'o* struktūrine kalbotyra, padarė įtaką literatūros, socialinės ideologijos, estetikos ir filosofijos studijoms, bet mažai tepaveikė praktinę psichoanalizę. Svarbiausias △ veikalas yra „Rašiniai“ (*Ecrits,* 1966).

△ atmeta stabilios, vientisos, autonomiškos asmenybės sąvoką ir teigia, kad asmenybė formuojasi sudėtingoje kalbos ir socialinių papročių aplinkoje. Iš to išplaukia, kad asmenybė yra iš prigimties nestabili ir „nervinga“. △ teorijose Freudo Edipo kompleksą pakeičia vaiko subrendimas kalbai ir visuomenei, kai saugų narcisistinį pasitenkinimą savimi pakeičia skirtingumo, atitolimo ir praradimo suvokimas.

Lakšmė, induistų laimės ir grožio deivė, Višnaus pati; jos šventė yra ⇨ *Diwali.*

lamaizmas, Tibeto ir Mongolijos religija, mahajanos budizmo forma. Budizmas Tibete buvo įvestas 640, bet tikrasis lamaizmo įkūrėjas buvo Indijos misionierius Padmasambhava, kuris pradėjo veiklą apie 750. Bažnyčios vadovas yra ⇨ *dalailama* – jis yra laikomas bodisatvos Avalokitešvaros įsikūnijimu. Dalailamai mirus, ieškoma kūdikio, į kurį jis vėl įsikūnijo.

XV a. Tsongkhapa įkūrė Gelugpa (dorųjų) sektą, kuri buvo pati stipriausia organizacija šalyje. Dalailama, gyvenantis Potalos pilyje Lasoje, padedamas ⇨ *pančenlamos,* iki 1959 buvo tiek dvasinis, tiek pasaulietinis Tibeto valstybės vadovas.

Manoma, kad iki Kinijos komunistų valdymo ketvirtadalis Tibeto gyventojų vyrų buvo vienuoliai lamaistai, bet dabar jų labai sumažėjo. Maldų ratai ir vėliavos su maldų įrašais anksčiau buvo dažnas dalykas Tibeto kaimuose; ranka pasuktas ratas arba vėjo pajudinta vėliava prilygo 1 kartą sukalbėtai maldai.

Lamarckas Jeanas Baptiste'as (1744–1829), ***de Lamarckas,*** prancūzų gamtininkas. Jo evoliucijos teorija, žinoma kaip ⇨ *lamarkizmas,* davė pradžią Darwino teorijai. △ darbai: „Zoologijos filosofija“ (*Philosophie Zoologique,* 1809) ir „Bestuburių gyvūnų prigimties istorija“ (*Histoire naturelle des animaux sans vertèbres,* 1815–22).

lamarkizmas, evoliucijos teorija. XIX a. pradžioje teoriją pagrindė prancūzų gamtininkas Jeanas Baptiste'as Lamarckas. Dabar △ nebevertinamas. △ skyrėsi nuo Darwino evoliucijos teorijos.

△ rėmėsi mintimi, kad ⇨ *įgytoji savybė* – paveldima. Buvo teigiama, kad naudojamas organas arba galūnė stipręja, o dauginantis jų savybės išlieka. Pavyzdžiui, Lamarckas teigė, kad žirafų kaklai ilgi todėl, kad jos nuolat tiesia juos aukštyn, siekdamos lapų; teorija aiškina, kad žirafos, kurių tempiami kaklai pailgėjo, perduos šią savybę palikuonims.

Lamas, vidurinių amžių derliaus šventė, švęsta rugpjūčio 1 d. Vienu metu tai buvo anglų ketvirtinė diena (ketvirčio nuomos ir mokesčių mokėjimo data); Škotijoje ir tebėra ketvirtinė diena.

Lambas Willis (g. 1913), JAV fizikas. Jis patikslino ⇨ Paulio *Diraco* kvantų teoriją. Buvo manoma, kad vandenilio atomas egzistuoja bet kurioje iš dviejų skirtingų padėčių ir turi vienodą energiją. 1947 patikslinti △ matavimai parodė, kad du energijos lygiai nėra lygūs. Už šį patikslinimą, dabar žinomą kaip △ lygmenų poslinkis, 1955 jam buvo paskirta Nobelio fizikos premija.

Lambetho konferencija, anglikonų bendruomenės vyskupų susitikimas, vykstantis kas 10 metų; pirmininkauja Kenterberio arkivyskupas. △ nutarimai doktrinos klausimais nėra privalomi.

Landau Levas (1908–68), rusų fizikas teoretikas. 1962 gavo Nobelio fizikos premiją už skystojo helio tyrimus.

Landnsteineris Karlas (1868–1943), austrų kilmės imunologas. 1900–02 atrado ABO kraujo grupių sistemą, 1940 prisidėjo prie kraujo rezus faktoriaus atradimo. Dar atrado poliomielito virusą. 1930 △ buvo paskirta Nobelio premija.

△ dirbo Vienos patologijos laboratorijoje ir Rockfellerio medicinos tyrimų institute Niujorke; ten prisidėjo prie MN kraujo grupių atradimo (1927). 1936 △ parašė veikalą „Serologinių reakcijų specifika" (*The Specificity of Serological Reactions*); knyga padėjo sukurti imunologijos mokslą. △ patobulino sifilio testą.

Lanfrancas (1010–89), Kenterberio arkivyskupas (nuo 1070). Atstatė katedrą, anglų dvasininkus pakeitė normanais, dvasininkus vertė laikytis celibato, atskyrė bažnytinį teismą nuo pasaulietinio.

△ teologinio disputo meistriškumas labai padėjo priimti nemirtingumo doktriną. Jis atvyko į Angliją su Vilhelmu I Užkariautoju ir buvo jo patarėjas.

△ gimė Pavijoje, Italijoje; 1042 įstojo į Beco vienuolyną Normandijoje, ten atidarė mokyklą. Vienas iš mokinių buvo šv. Anzelmas, vėliau △ sekėjas.

Langevinas Paulis (1872–1946), prancūzų fizikas. Prisidėjo prie magnetizmo ir rentgeno spindulių spinduliavimo tyrimų. Pirmojo pasaulinio karo metais išrado prietaisą priešo povandeninių laivų buvimo vietai nustatyti. Grenoblio branduolinių tyrimų institutas pavadintas jo vardu.

Langley'is Samuelis Pierpointas (1834–1906), JAV astronomas, mokslininkas ir bolometro išradėjas. Jo sukurtas garo varomas lėktuvas 1896 skrido 90 sekundžių – tai buvo pirmasis skraidymo aparato su varikliu skrydis.

△ 1866–87 fiziką ir astronomiją dėstė Pensilvanijos Vakarų universitete; tyrė Saulės sistemos infraraudonojo spinduliavimo stiprumą.

Langmuiras Irvingas (1881–1957), fizikas-chemikas. Išrado gyvsidabrio garų siurblį dideliam vakuumui gauti, sukūrė atominio vandenilio suvirinimo technologiją; jis yra ir šiluminio ventilio kūrėjas. 1932 △ paskirta Nobelio premija už paviršių chemijos darbus.

Lankavataros sutra, vienas svarbiausių budizmo tekstų. △ buvo parašyta apie 300 m. Ji rasta V amžiuje susikūrusios Jogakaros kanone. Ši mokykla pabrėžė, kad rami meditacija svarbiau negu išmintis ir supratimas. Jogakaros mokykla labai veikė vėlesnes mahajanos tradicijas Tibete ir Kinijoje, mat ten △ buvo populiariausia.

Lao Dzi, arba *Lao Dzu* (604–531 pr. Kr.; vardas kinų k. reiškia senas mokytojas), kinų filosofas. Laikomas ⇨ *daosizmo* įkūrėju. Daosizmas pabrėžė dao – neišvengiamą ir harmoningą visatos kelią. Apie △ gyvenimą nėra žinoma nieko konkretaus, įvairiai nurodomas ir jo gyvenimo laikas – VI ar IV a. pr. Kr. Jam priskiriamas daosistų šventasis raštas „Dao de dzing", nors datuojamas III a. pr. Kr.

Laplace'as Pierre'as Simonas, ***markizas de Laplace'as*** (1749–1827), prancūzų astronomas ir matematikas. 1796 sukūrė teoriją, kad Saulės sistema kilo iš dujų debesio (nebulinė hipotezė). △ tyrė Mėnulio ir planetų judėjimą, išspausdino pen-

kių tomų dangaus mechanikos studiją „Traktatas apie dangaus mechaniką" (*Traité de méchanique céleste,* 1799–1825). Be kitų matematikos darbų nagrinėjo tikimybių teoriją.

larai ir penatai (*romėnų mitologija*), ūkio ir namų židinio dvasios, dažnai tapatinamos su šeimos protėviais. Jų atvaizdai buvo laikomi prie židinio, ir tai buvo garbinimo centras romėnų namuose.

de **Las Casas** Bartolomé (1474–1566), ispanų misionierius, istorikas ir kolonijų reformatorius; žinomas kaip ***Indėnų Apaštalas.*** Jis buvo vienas pirmųjų europiečių, kėlusių mintį panaikinti indėnų vergovę Lotynų Amerikoje. △ dalyvavo 1513 Kubos užkariavime, bet paskui Ispanijos kolonijose rūpinosi Amerikos indėnų laisve. Knygoje „Visuotinė indėnų istorija" (*Apologetica historia de las Indias,* 1875–76) užfiksuota indėnų tradicijų, smerkiama ispanų vykdoma indėnų priespauda.

△ 1502 plaukė į Espanjolą Vakarų Indijoje, 1512 buvo paskirtas kunigu; misijonieriavo Kuboje ir kitur. Iš Kubos 1515 △ grįžo į Ispaniją ir kreipėsi į teismą dėl indėnų; jį parėmė Šventosios Romos imperatorius Karolis V. Ten, kur dabar yra Venesuela, △ nesėkmingai bandė įkurti laisvųjų indėnų koloniją. Prieš pat Peru užkariavimą (1530) jis prašė Ispanijos vyriausybę ten uždrausti vergovę. 1542 △ tapo vyskupu P. Meksikoje. Galiausiai 1547 Las Casas sugrįžo į Ispaniją.

Laskis Haroldas (1893–1950), anglų politikas teoretikas. Nuo 1926 jis dirbo politinių mokslų dėstytoju Londono ekonomikos mokykloje; dėstė modifikuotą marksizmą. 1925 išleido „Politikos gramatiką" (*Grammar of Politics*), 1940 – „Amerikos vadovavimą" (*The American Presidency*). 1945–46 △ buvo Leiboristų partijos pirmininkas.

Latimeris Hughas (1490–1555), Anglikonų bažnyčios reformatorius ir vyskupas. Po to, kai perėjo į protestantizmą (1524), △ kelis kartus buvo kalinamas; bet išgelbėjo kardinolas Wolsey'is ir Henrikas VIII. Į sostą 1553 įžengus katalikei Marijai Tiudor, △ buvo suimtas ir sudegintas ant laužo Oksforde kaip eretikas.

1535 Latimeris buvo paskirtas Vusterio vyskupu, bet 1539 atsistatydino. Eduardo VI valdymo metais išgarsėjo pamokslais apie socialinį neteisingumą.

latitudinarai, Anglikonų bažnyčios kunigų grupė, susidariusi XVIII a. Grupę sudarė J. R. Tillotsonas (1630–94; Kenterberio arkivyskupas) ir Edwardas Stillingfleetas (1635–99; Vusterio vyskupas). Grupė norėjo priimti Bažnyčios valdymo ir pamaldų pakeitimus, kad galėtų prisitaikyti disenteriai (protestantai, atsisakę paklusti Bažnyčiai).

Laudas Williamas (1573–1645), anglikonų kunigas, nuo 1633 Kenterberio arkivyskupas. △ aukštoji bažnyčios politika, Karolio I neparlamentinio valdymo palaikymas, spaudos cenzūra ir puritonų persekiojimas – visa tai sukėlė didelį pasipriešinimą. O tai, kad jis griežtai pasmerkė statutus, nukreiptus prieš aptvėrimus, ir įstatymus, reguliuojančius algas ir kainas, atstūmė turtingesniuosius sluoksnius. Jo bandymas įvesti maldaknyges Škotijoje sukėlė Anglijos pilietinį karą. 1640 apkaltintas parlamento, jis buvo įkalintas Londono Taueryje, nuteistas mirti ir nukirsdintas.

von **Laue** Maxas Theodoras Felixas (1879–1960), vokiečių fizikas. △ pirmasis matavo rentgeno spindulių bangų ilgį, naudodamasis difrakcija leidžiant spindulius pro suspaustus kristalo atomus. Jo darbo pagrindu buvo sukurta galinga technika (rentgeno difrakcija), šiuo metu naudojama sudėtingų biologinių medžiagų (pvz., ⇨ *DNR*) struktūrai paaiškinti. 1914 gavo Nobelio premiją.

Laurynas, *šv. Laurynas,* krikščionių kankinys. Tikriausiai gimęs Ispanijoje. Siksto II popiežiavimo metais tapo Romos diakonu. Pagal tradiciją, buvo paprašytas atnešti bažnyčios brangenybes, bet išdalijo jas elgetoms. Už tai buvo sudegintas. Šventė rugpjūčio 10 d.

Lavoisier Antoine'as Laurentas (1743–94), prancūzų chemikas. Jis įrodė, kad degimui reikalinga tik oro dalis, kurią jis pavadino deguonimi, taip sugriaudamas klaidingą flogistono teoriją (įsivaizduojamąjį ugnies elementą, išliekantį degant). Su astronomu ir matematiku Pierre'u de Laplace'u parodė, kad vanduo yra sudarytas iš deguonies ir vandenilio. Taip △ atskleidė svarbiausius cheminių junginių dėsnius.

Law Williamas (1686–1761), anglikonų kunigas. Darbe „Rimtas raginimas gyventi pamaldžiai ir šventai" (*A Serious Call to a Devout and Holy Life,* 1728) pabrėžė savęs neigimą ir nuolankumą. Tas darbas padarė įtaką Johnui Wesley'iui, ⇨ *metodizmo* įkūrėjui. Dėl jakobitiškų pažiūrų jis 1714 buvo pašalintas iš Emmanuelio koledžo Kembridže.

Lawrence'as Davidas Herbertas (1885–1930), anglų rašytojas. △ darbai atspindi jo tikėjimą jaus-

mu ir seksualiniu impulsu kaip žmogaus prigimčiai derančiu kūrybingumo bruožu. △ buvo Notingamšyro angliakasio sūnus, studijavo Notingamo universiteto koledže ir tapo mokytoju. Į jo kūrybą pirmą kartą dėmesys buvo atkreiptas po to, kai buvo išspausdintas pusiau biografinis romanas „Sūnūs ir meilužiai" (*Sons and Lovers,* 1913), kuriame pavaizduota △ motina (mirė 1911). Kiti △ romanai: „Vaivorykštė" (*The Rainbow,* 1915), „Įsimylėjusios moterys" (*Women in Love,* 1921), „Ledi Čaterli meilužis" (*Lady Chatterley's Lover,* 1928). Be to, △ rašė trumpas apysakas (pvz., „Moteris, kuri išjojo"; *The Woman Who Rode Away*), eilėraščius.

1914 △ vedė Friedą von Richthofen, buvusią jo universiteto dėstytojo žmoną, su kuria 1912 buvo pabėgęs. Frieda buvo Ursulos Brangwen prototipas „Vaivorykštėje", kuri buvo uždrausta dėl nepadorumo, ir tęsinyje „Įsimylėjusios moterys". △ daug keliavo norėdamas pasigydyti (jis sirgo tuberkulioze, nuo kurios ir mirė prie Nicos); kelionės paskatino parašyti tokias knygas, kaip „Rytai Meksikoje" (*Mornings in Mexico,* 1927). Romanas „Ledi Čaterli meilužis" iki 1960 D. Britanijoje buvo uždraustas kaip nepadorus.

Man patinka rašyti, kai jaučiuosi piktas; tai panašu į gerą nusičiaudėjimą.

Davidas Herbertas Lawrence'as
Laiškas Ledi Cynthia Asquith, 1913

Lawrence'as Ernestas Orlandas (1901–58), JAV fizikas. Sukonstravo ciklotroną. Tai įgalino gaminti dirbtinius radioaktyviuosius izotopus.

Nuo 1930 buvo fizikos profesorius Kalifornijos universitete (Berklyje). Nuo 1936 buvo Branduolio fizikos centro Radiacijos laboratorijos direktorius. 1939 apdovanotas Nobelio premija.

Leakey'is Richardas (g. 1944), anglų archeologas. 1972 prie Turkanos ežero Kenijoje jis rado panašaus į žmogbeždžionę gyvūno kaukolę; nustatyta, kad jai yra apie 2,9 mln. metų; ji turi žmogaus kaukolės bruožų, o jos smegenų talpa yra apie 800 cm^3. 1984 △ grupė rado beveik visą pitekantropo (*Homo erectus*) skeletą, kuriam yra maždaug 1,6 mln. metų. △ yra Louis ir Mary Leakey'ių sūnus.

Leavisas Frankas Raymondas (1895–1978), anglų literatūros kritikas. Su žmona Q. D. Leavis (1906–81) įkūrė ir redagavo žurnalą „Scrutiny" (1932–53). △ palaikė D. H. Lawrence'o ir Jameso Joyce'o darbus, o 1962 kritikavo C. P. Snow dviejų kultūrų teoriją (natūralus intelektualinio gyvenimo atitrūkimas nuo meno ir mokslo). Kiti △ darbai: „Nauji anglų poezijos darbai" (*New Bearings in English Poetry,* 1932), „Didžioji tradicija" (*The Great Tradition,* 1948). △ dėstė Kembridžo universitete.

Leavitt Henrietta Swan (1868–1921), JAV astronomė. 1912 atrado ***periodo ir šviesio*** dėsnį, siejantį kintamųjų žvaigždžių cefeidžių šviesį su jų ryškumo kitimu. Šis dėsnis leidžia naudotis cefeidžių kintamumu kaip „standartinėmis žvakėmis" matuojant kosmoso nuotolius.

Lebedevas Piotras (1866–1912), rusų fizikas. Eksperimentu įrodė, kad šviesa daro spaudimą fizikiniam kūnui ir taip patvirtino Jameso Maxwellio teorinius spėjimus.

Lebenswelt ⇨ Edmund'o *Husserlio* terminas, kurį jis vartojo savo vėlyvoje filosofijoje tam, kad atskirtų paprastų individų gyvenamą pasaulį nuo mokslo pasaulio. Pagrindinis ⇨ *fenomenologijos* tikslas yra *Lebenswelt* supratimas.

Leblanc'as Nicolas (1742–1806), prancūzų chemikas. 1790 sukūrė technologiją sodos milteliams (natrio karbonatui Na_2CO_3) gaminti iš paprastos druskos (natrio chlorido NaCl).

Leblanc'o procesas: pirmiausia druska perdirbama į natrio sulfatą, veikiant ją sieros rūgštimi, tada kaitinama su kreida arba klintimi (kalcio karbonatu) ir anglimis ir gaunamas natrio karbonato ir sulfido mišinys. Karbonatas išplaunamas vandeniu, tirpalas kristalizuojamas. Leblanc'as išrado šį sodos miltelių gaminimo metodą (naudojamą stiklui, popieriui, muilui ir įvairiems chemikalams gaminti) norėdamas laimėti Prancūzijos mokslų akademijos 1775 prizą, bet Revoliucinė vyriausybė davė jam tik patentą (1791), kuris po trejų metų buvo konfiskuotas kartu su fabriku. Palūžęs Leblanc'as nusižudė.

Leclanché George'as (1839–82), prancūzų inžinierius. 1866 △ išrado elektros elementą – ***Leclanché elementą,*** kuris ligi šiol tebėra daugumos sausųjų elementų pagrindas. Leclanché elementą sudaro anglies strypas (anodas), įterptas į anglies miltelių ir mangano dioksido mišinį ir įdėtas į porėtą indą, kuris savo ruožtu yra stikliniame inde su elektrolitu (laidininku) – amonio chlorido tirpalu, kuriame yra cinko katodas. Elementas gamina nuolatinę srovę; anglies mišinys veikia kaip depoliarizatorius, t. y. jis saugo, kad

vandenilio burbuliukai nenusėstų ant anodo ir nepadidintų varžos. Sausojo elemento elektrolitas yra masė su krakmolu.

Le Corbusier, tikr. Charles'is Edouard'as Jeanneretas (1887–1965), šveicarų kilmės prancūzų architektas, ankstyvosios moderniosios architektūros kūrėjas, vienas išradingiausių XX a. architektų. Pirmiausia jis pasižymėjo funkcionalistiniais trečiojo dešimtmečio miestų planavimo projektais. Juose propaguojami vertikalūs miestai sodai (daugiaaukštės vilos, atskiri gyvenamųjų namų ir darbo plotai, atskirti keliai). Tai △ manymu, turėtų išspręsti miestų augimo problemą, užkirsti kelią netvarkai. Nuo penktojo dešimtmečio kai kurie jo daugiaaukščių vilų projektai buvo įgyvendinti, ypač pažymėtini gyvenamieji namai Marselyje (1947–52; dabar nugriauti), kuriems buvo panaudota jo modulinė standartinio dydžio vienetų sistema, matematiškai apskaičiuota pagal žmogaus figūros proporcijas (⇨ *Fibonaccis,* ⇨ *aukso pjūvis*).

Pradžioje △ buvo dailininkas ir graveris, bet paskui susidomėjo to meto industrinės visuomenės problemomis. Jo knygos „Į naują architektūrą" (*Vers une Architecture,* 1923) ir „Modulis" (*Le Modulor,* 1948) buvo svarbios pasaulio miestų planavimui ir statybos dizainui.

Leda (*gr. mit.*), Tindarėjo žmona ir ⇨ *Klitaimnestros* motina. Dzeusas, atplaukęs pas ją dėdamasis gulbinu, buvo jos kitų vaikų – Elenos ir dvynių Kastoro bei Polukso – tėvas.

Ledenbergas Joshua (g. 1925), JAV genetikas. Įrodė, kad bakterijos gali daugintis lytiškai. Tada genetinė medžiaga suderinama taip, kad palikuonys gali turėti abiejų tėvų organizmų savybių.

△ laikomas ⇨ *genų inžinerijos* pradininku. Tas mokslas remiasi galimybe dirbtinai sumaišyti ląstelių genus. △ suprato, kad bakteriofagai, virusai, kurie kenkia bakterijoms, gali pernešti genus iš vienos bakterijos į kitą. Šis atradimas leido mokslininkams įterpti svetimus genus į bakterijų ląsteles. 1958 △ kartu su ⇨ George'u *Beadle'iu* ir Edwardu Tatumu gavo Nobelio medicinos premiją.

Lee Tsung Dao (g. 1926), kinų kilmės JAV fizikas. Svarbiausias △ tyrimų objektas – silpnųjų branduolinių jėgų fizika (⇨ *silpnoji sąveika*). 1956 △ iškėlė mintį, kad silpnosios elementariųjų dalelių branduolinės jėgos gali nepaklusti tam tikroms sąlygoms, pvz., simetrijai. Su bendradarbiu Jang Čenningu (g. 1922) 1957 △ gavo Nobelio fizikos premiją.

van **Leeuwenhoekas** Antonas (1632–1723), olandų gamtininkas, mikroskopijos pradininkas. Gamino lęšius; kai kurie iš jų didino iki 200 kartų. Su tais lęšiais △ matė raudonuosius kraujo kūnelius, spermatozoidus, bakterijas; vėliau visą šimtmetį to niekas nepakartojo.

Leibnizas, arba *Leibnitzas,* Gottfriedas Wilhelmas (1646–1716), vokiečių matematikas ir filosofas. Nepriklausomai nuo anglų mokslininko Isaaco Newtono, bet tuo pačiu metu △ sukūrė matematikos šaką, vadinamą ⇨ *skaičiavimu.* Metafizikos darbuose, pvz., „Monadologijoje" (*The Monadology,* 1714) teigė, kad viskas yra sudaryta iš nesuskaičiuojamų dalelių, vad. ***monadų,*** kurių savybės lemia kiekvieno daikto praeitį, dabartį ir ateitį. Nors monados nepriklausančios viena nuo kitos, bet pranašingai sąveikaujančios. Tai reiškė, kad krikščionių tikėjimas ir moksliniai argumentai neturi konfliktuoti, ir kad „tai yra geriausias pasaulis iš visų įmanomų". Jo optimizmą išjuokė Voltaire'as „Kandide".

Leiboristų partija, D. Britanijos politinė partija. Remiasi socialistiniais pagrindais ir pradžioje buvo kuriama, kad atstovautų darbininkams. Įkurta 1900; 1924 pirmą kartą sudarė vyriausybę. Pirmoji daugumos vyriausybė 1945–51 įvykdė ⇨ *nacionalizaciją,* įkūrė Nacionalinę sveikatos tarnybą ir pagerino socialinę apsaugą. Leiboristai vėl valdžioje buvo 1964–70 ir 1974–79. Partijos vadovą renka parlamento nariai.

△, Profesinių sąjungų kongresas ir Bendradarbiavimo sąjūdis kartu sudaro Nacionalinę leiboristų tarybą. Jos tikslai yra koordinuoti politinius veiksmus ir tam tikrais atvejais imtis bendrų žygių. 1892 škotų socialistas Keiras Hardie'is ir darbininkų lyderis Johnas Burns'as buvo išrinkti į parlamentą kaip nepriklausomi △ nariai. Bet tik 1900 konferencijoje, kurioje buvo atstovaujamos profesinės sąjungos, Nepriklausomoji darbo partija ir ⇨ *Fabijaus draugija,* buvo įkurta △, kuri iki 1906, kai prisidėjo 29 vietos, buvo žinoma kaip Darbininkų atstovybės komitetas. Visa △, išskyrus pacifistų mažumą, pritarė Pirmajam pasauliniam karui. 1918 buvo priimta socialistinė programa, sukurta partijos vietinių šakų, į kurias buvo priimami pavieniai nariai. 1922 △ buvo pripažinta oficialia opozicija, o 1924 sudarė mažumos vyriausybę (palaikomą liberalų), kuri dirbo kelis mėnesius; vyriausybei vadovavo pirmasis sekretorius

Ramsay'is MacDonaldas. Antroji mažumos vyriausybė 1929 vykdė konservatyvią politiką. 1931 MacDonaldas ir kiti vadovai, prasidėjus finansinei krizei, paliko partiją ir parėmė nacionalinę vyriausybę. 1932 Nepriklausomoji darbo partija suskilo. 1936–39 vyko vidaus nesutarimai dėl užsienio politikos. Vadovybė nepalaikė intervencijos į Ispaniją, todėl buvo labai kritikuojama. Staffordas Crippsas, Aneurinas Bevanas ir kiti buvo išvyti iš partijos už tai, kad rėmė kairiųjų partijų aljansą prieš Neville'io Chamberlaino vyriausybę. △ palaikė Winstono Churchillio karo metų koaliciją, bet paskui pasitraukė ir po 1945 rinkimų pirmą kartą pradėjo dirbti kaip daugumos vyriausybė, vadovaujama Clemento Attlee'io, partijos vadovo nuo 1935. Stengiantis pagerinti gyvenimą, buvo nacionalizuotos svarbiausios paslaugos ir pramonės šakos, 1946 buvo sukurta nacionalinio draudimo sistema, 1948 – Nacionalinė sveikatos tarnyba. 1951 pralaimėjusi rinkimus ir nesutardama dėl tolesnės nacionalizacijos, vienašalio ar daugiašalio nusiginklavimo △ suskilo, bet vėl susivienijo, kai ėmė vadovauti Hugh Gaitskell'is (1955–63). Vadovaujama Haroldo Wilsono, partija grįžo į valdžią ir valdė 1964–70, paskui, turėdama nedidelę daugumą, – 1974–79. Jamesas Callaghanas, 1976 pakeitęs Wilsoną, buvo priverstas skelbti rinkimus ir 1979 pralaimėjo. 1980 vadovu buvo išrinktas Michaelas Footas; 1983, kai △ pralaimėjo rinkimus, jį pakeitė Neilas Kinnockas. 1986 partija priėmė vienašalio branduolinio nusiginklavimo politiką, pašalino kairiojo sparno frakciją Kovojanti tendencija, bet nesutarimai liko. △ pralaimėjo 1987 rinkimus, mat laikėsi nebranduolinės politikos. Nors Konservatorių vyriausybės populiarumas mažėjo, △ pralaimėjo ir 1992 rinkimus, po kurių iš partijos vadovo pareigų atsistatydino Neilas Kinnockas. 1992 liepos mėnesį vadovu išrinktas Johnas Smithas, o 1994 – Tony Blairas. △ modernizavo savo programą, politiką ir organizaciją, sugebėjo profesionaliai naująją savo poilitiką propaguoti ir per 1997 bei 2001 rinkimus laimėjo Parlamente daugumą.

lekažas (*ekon.*), pinigai, nebepatenkantys į ⇨ *apyvartą*. Sakoma, kad trys svarbiausi △ atvejai yra santaupos, mokesčiai ir importas.

Lemaitre'as George'as Edouard'as (1894–1966), belgų astronomas. 1927 iškėlė didžiojo smūgio hipotezę, aiškinančią Visatos kilmę. Jis teigė, kad visa Visata plečiasi; tai patvirtino JAV astronomas ⇨ Edwinas *Hubble'is*. △ suprato, kad plėtimasis prasidėjo dėl pradinio sprogimo, vad. didžiojo smūgio. Ši teorija dabar yra visuotinai pripažįstama.

lemtis, krikščionybės teologijos doktrina, teigianti, jog Dievas iš anksto nulėmė visus įvykius, įskaitant ir galutinį žmogaus sielos išganymą ar pasmerkimą. Mūsų laikais krikščionybė iš esmės sutinka, kad žmonija turi laisvą valią, bet kai kurios jos kryptys, pvz., kalvinizmas, tiki, kad išganymas yra tik Dievo dovana. △ sąvoką turi ir islamas.

V a. △ teorija sukėlė diskusiją tarp Hipono vyskupo šv. Augustino, kuris tvirtino, jog Dievas viską nulėmė pats, ir Pelagijaus, kuris gynė laisvos valios doktriną. Martynas Liuteris ir Jonas Kalvinas priėmė reformacinį Augustino požiūrį, nors ir skirtingai jį vertindami, o Jokūbas Arminijus – Pelagijaus doktriną.

Lenardas Philippas Eduardas Antonas (1862–1947), vokiečių fizikas. Tyrė fotoelektrinį reiškinį (šviesa paveikia metalus, ir jie spinduliuoja elektronus) ir katodinius spindulius (elektronų srovė, išspinduliuota iš katodo vakuuminiame vamzdyje). 1905 gavo Nobelio premiją.

Vėlesniame gyvenimo laikotarpyje jį buvo apsėdusi idėja kurti grynąją „arijų" fiziką, laisvą nuo ⇨ *Einsteino* ir kitų žydų fizikų įtakos.

lengvoji nuodėmė, pagal krikščionių religiją, ne pati didžiausia nuodėmė arba nuodėmė, dėl kurios tik iš dalies prarandama Dievo malonė. △ priešingybė yra mirtinoji nuodėmė, kuri užtraukia amžiną pasmerkimą, jeigu neapgailima ir neatleidžiama.

Jau ankstyvaisiais Bažnyčios laikais buvo skiriamos mirtinosios nuodėmės, pvz., ⇨ *apostazė*, žmogžudystė ir svetimavimas, ir ne taip rimtos, arba lengvosios nuodėmės. Bažnyčia sudarė mirtinųjų nuodėmių, kurias reikia išpažinti prieš priimant Šventąją komuniją, sąrašą. Dabartinis Romos katalikų bažnyčios mokymas, vertindamas nuodėmės sunkumą, atsižvelgia į vidinį nusidėjusio asmens nusiteikimą.

Leninas Vladimiras, tikr. Vladimiras *Uljanovas* (1870–1924), rusų revoliucionierius, pirmasis SSRS vadovas, komunizmo teoretikas. Dalyvavo 1905 revoliucijoje. Jai nepavykus, išvyko iš Rusijos ir 1914 apsigyveno Šveicarijoje. Po 1917 Vasario revoliucijos grįžo į Rusiją (⇨ *Rusijos revoliucija*). △ vadovavo bolševikų revoliucijai 1917 lapkričio mėnesį ir tapo Sovietų vyriausybės vadovu. Sudarė taiką su Vokietija, organizavo sėkmingą pasipriešinimą 1918–20 baltųjų rusų

antisovietiniams sukilimams ir užsienio intervencijai. Jo tradicinės marksizmo doktrinos pakeitimai, stengiantis pritaikyti Rusijos sąlygoms, žinomi kaip ***marksizmas-leninizmas,*** komunistų ideologijos pagrindas.

△ gimė 1870 balandžio 22 d. Simbirske (dabar Uljanovskas), prie Volgos upės. Peterburge baigė teisės mokslus. △ brolis Aleksandras 1887 buvo nubaustas mirties bausme dėl pasikėsinimo į carą Aleksandrą III. Nuo 1889 △ – marksistas. 1895–1900 skleidė revoliucinę propagandą Sibire. Paskui redagavo politinį laikraštį „Iskra“ užsienyje, kelis kartus lankėsi Londone. Knygoje „Ką daryti?“ (1902) △ ragino, kad profesionalūs socialdemokratų partijos veikėjai vadovautų Rusijos revoliucijai. △ siūlymus partijos suvažiavime Londone 1903 priėmė dauguma (bolševikai). Būdamas Šveicarijoje, △ kritikavo socialistus dėl to, kad jie remia savo „buržuazines“ vyriausybes per Pirmąjį pasaulinį karą. 1916 △ parašė knygą „Imperializmas kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija“.

Komunizmas yra Tarybų valdžia plius visos šalies elektrifikacija.

Vladimiras Leninas, tikr. Vladimiras Uljanovas.
Pranešimas VIII Rusijos komunistų partijos suvažiavimui, 1920.

Kai prasidėjo revoliucijos veiksmai 1917 vasario–kovo mėnesiais, △ balandžio mėnesį grįžo į Rusiją ir ragino perduoti valdžią sovietams (darbininkų taryboms). Nuo Laikinosios vyriausybės nuvertimo 1917 lapkričio mėnesį ligi mirties △ sėkmingai valdė Sovietų Sąjungą, nors pasikėsinimas nužudyti 1918 rimtai pakenkė jo sveikatai. 1919 △ įkūrė Trečiąjį (komunistų) ⇨ *Internacionalą.* Kai paaiškėjo, kad komunizmas nesugeba pastatyti šalies ant kojų, 1921 paskelbė ⇨ *naująją ekonominę politiką.* Balzamuotas △ kūnas yra mauzoliejuje Maskvos Raudonojoje aikštėje. 1898 △ vedė ***Nadeždą Krupskąją*** (1869–1939), kuri kartu dirbo ir parašė „Atsiminimus apie Leniną“.

leninizmas, ⇨ *Lenino* ⇨ *marksizmo* modifikacija. Leninas teigė, kad, susidarius revoliucinei situacijai, be stipraus vadovavimo pramoninis proletariatas nesugeba sukurti tikrai revoliucinio sąmoningumo.

Šios atsakomybės imasi Komunistų partija, kuri veikia kaip proletariato avangardas ir ⇨ *proletariato diktatūros* būdu politiškai kontroliuodama veda jį į komunizmą. Tik tada, kai proletariatas pasieksiąs visišką socialistinį sąmoningumą, partijos valdžia, o galų gale ir pati valstybė nunyksianti.

Leonardas da Vinčis (1452–1519), italų dailininkas, skulptorius, architektas, inžinierius ir mokslininkas. Vienas didžiausių Italijos Renesanso menininkų. Darbavosi Florencijoje, Milane, o nuo 1516 – Prancūzijoje. Buvo valstybės inžinierius ir Milano kunigaikščio dvaro dailininkas, sukūrė „Paskutinės vakarienės“ freską (apie 1495; Švč. Marijos Maloningosios vienuolyne, Milane), o grįžęs į Florenciją, nutapė „Moną Lizą“ (apie 1503-06; Luvras, Paryžius). Užrašų knygelės ir brėžiniai rodo, kad △, turėdamas nepaprastai išradingą ir skvarbų protą, studijavo pasaulį – nuo anatomijos iki aerodinamikos.

Leonardas gimė Vinčyje, netoli Florencijos, 1466–72 mokėsi Florencijoje pas Verokją. Jo anksčiausiai datuojamas darbas yra vieno Toskanos kaimo eskizai (1473; Florencija, Uficių muziejus); kiti ankstyvieji darbai – piešiniai, portretai, religinės scenos; iš jų minėtinas nebaigtas „Žynio garbinimas“ (Uficiai). Apie 1482 △ perėjo dirbti į Ludoviko Sforcos rūmus Milane. 1500 grįžo į Florenciją (1502 buvo Čezarės Bordžos architektas ir inžinierius), 1506 vėl persikėlė į Milaną, 1516 atvyko į Prancūziją; čia ir mirė Klu pilyje, netoli Tūro, prie Luaros.

Be portretų, religijos temų ir istorinių piešinių, didžiausias Leonardo palikimas yra užrašų knygelės ir brėžiniai. Jis paveikė daug to meto menininkų, įskaitant Mikelandželą, Rafaelį, Džordžonę ir Bramantę. △ revoliucingai pakeitė tapymo stilių. Vietoj balto fono jis naudojo tamsų, kad spalvos sukurtų trijų matavimų įspūdį. △ išrado oro perspektyvą, kada miglota atmosfera pakeičia landšafto spalvas, vaizdas ištirpsta tolumoje, ir *sfumatą,* kai tapoma be ryškių kontūrų švelniais tonų perėjimais. Abu šie atradimai △ paveikslams teikia tam tikro paslaptingumo. △ figūrų grupavimo į įsivaizduojamą piramidę principas, figūras suskirstant pagal jų gestus ir veidų išraiškas, tapo brandžiojo Renesanso kompozicijos taisykle. Šias idėjas gražiai iliustruoja dvi △ madonos su kūdikėliu versijos: „Šv.Ona su Marija ir kūdikėliu“ ir „Madona tarp uolų“ (Paryžiaus Luvras ir Londono Nacionalinė galerija). Kiti labai vertingi darbai yra „Mona Liza“ ir „Angiario mūšis“ (1504–05).

Leonas XIII, tikr. Gioacchinas ***Peccis*** (1810–1903), popiežius (nuo 1878). Buvo geras diplomatas, nustatė draugiškus santykius tarp Vatika-

no ir Europos valstybių, JAV, Japonijos. Derybose su Italijos vyriausybe dėl Romos statuso reikalavo, kad dalis miesto priklausytų pontifikatui.

△ pirmasis iš popiežių pripažino Bažnyčios pareigą socialinio teisingumo reikaluose. Jo enciklika „Rerum novarum“ (1891) pabrėžė darbdavių moralinę pareigą darbininkams.

Le Play Frédéricas (1806–82), prancūzų kasybos inžinierius ir socialinių mokslų mokslininkas. Išsamūs △ pranešimai apie kasybos pramonę, nagrinėjantys tiek darbininkų socialines sąlygas, tiek valdymo ir gamybos metodus, tapo pagrindu empirinei sociologijai.

△ tikėjo, kad šeima yra svarbiausias socialinis vienetas, kad jos gerovės ir stabilumo būklė yra geriausias kriterijus bendrai vertinant visuomenės būklę.

leprechaunas (sen. airių k. – mažas kūnas; *Airijos folkloras*), senio išvaizdos dvasia, kartais įsivaizduojama kaip batsiuvys su paslėptu aukso maišu.

Le Roy Ladurie Emmanuelis Bernard'as (g. 1929), prancūzų istorikas, ⇨ Fernand'o *Braudelio* mokinys ir, kaip ir jis, vadovaujantis Analų mokyklos narys. Iš studijos „Romanų karnavalas“ (*Le Carneval de Romans,* 1979), kurioje aprašomas maištas mažame Prancūzijos miestelyje 1580, matyti domėjimasis papročiais, ritualais ir simboliais.

Daktarinėje disertacijoje „Langedoko valstiečiai“ (*Les Paysans de Languedoc,* 1966) △ nagrinėjo ekonominius ir socialinius pasikeitimus P. Prancūzijoje nuo XV ligi XVIII a., ypač domėdamasis pačių žmonių veikla, kovomis ir mintimis. Knyga „Montelu kaimas 1294–1324“ (*Montaillou village occitan,* 1975, sutrumpintas vertimas į anglų k. 1978) buvo bestseleris Prancūzijoje ir D. Britanijoje. △ įsitikinimą, kad ekonominiai ir demografiniai veiksniai nulėmė gyvenimo sąlygas kaimiškoje Europoje, visiškai remia jo darbas „Istorikų suvokimas ir metodas“ (*Le Territoire de l'historien,* 1973).

lesbianizmas, moterų ⇨ *homoseksualumas* (seksualinis potraukis tos pačios lyties asmenims). Taip vadinamas pagal Graikijos Lesbo salą, kurioje gyveno poetė Sapfo ir jos draugės; mat joms priskiriamas toks elgesys.

Lessingas Gottholdas Ephraimas (1729–81), vokiečių dramaturgas ir kritikas. △ pjesės: „Mis Sara Sampson“ (1755), „Mina von Barnhelm“ (1767), „Emilija Galoti“ (1772), eiliuota pjesė „Natanas Išmintingasis“ (1779). Kritikos darbai: „Laokoontas“ (1766) ir „Hamburgo dramaturgija“ (1767–68) darė įtaką vokiečių literatūrai. Be to, △ parašė daug teologinių ir filosofinių veikalų.

„Laokoonte“ nagrinėjamos poezijos ir plastikos meno funkcijos; „Hamburgo dramaturgijoje“ aiškinamas Aristotelis, kritikuojama griežta prancūzų klasikinės dramos forma laisvesnio Shakespeare'o požiūrio naudai.

Vyras, kuris nepraranda tam tikrų dalykų supratimo, neturi ko prarasti.

Gottholdas Ephraimas Lessingas

„Emilija Galoti“

Leta (*gr. mit.*), požemių upė. Atsigėrę jos vandens, visiškai užmiršdavo praeitį.

leveleriai (*Levellers*), demokratinis sąjūdis Anglijos pilietinio karo metu. Levelerius rėmė Cromwellio Naujojo tipo kariuomenė ir smulkieji žemvaldžiai jomenai, amatininkai, smulkieji prekybininkai. 1647–49 △ buvo stipri politinė jėga. Jų programa numatė kurti respubliką, vienerių rūmų parlamentą, išrinktą vyrų, įgyvendinti religinę toleranciją, radikalias socialines reformas.

Cromwellio atsisakymas vykdyti šią programą sukėlė △ organizuojamus maištus kariuomenėje. 1649 Cromwellis juos numalšino, ir tai buvo sąjūdžio pabaiga. Jiems vadovavo Johnas Lilburne'as.

Leverrier Urbainas Jeanas Josephas (1811–77), prancūzų astronomas. Numatė, kad yra Neptūno planeta, nurodė jos padėtį; planetą atrado 1846.

Lévi-Straussas Claude'as (1908–90), prancūzų antropologas. Paveiktas ⇨ *Saussure'o* ir ⇨ *Jakobsono* kalbotyros, △ itin padėjo suformuluoti ⇨ *struktūralizmo* principus – metodologiją, kuri užuot pabrėžusi elementų svarbą kultūrinėje sistemoje, iškelia jų tarpusavio priklausomybę ir ryšius.

Nagrinėdamas giminystę, mitus ir simbolizmą, jis teigė, kad nors iš paviršiaus įvairių visuomenių šie veiksniai gali skirtis, jų esminės struktūros yra universalios ir geriausiai suprantamos naudojantis priešingybėmis: kairė ir dešinė, vyras ir moteris, gamta ir kultūra, žalias ir keptas ir t. t. △ darbai: intelektuali autobiografija „Liūdnosios atogrąžos“ (*Tristes Tropiques,* 1955), keturių tomų „Mitologijos“ (*Mythologiques,* 1964–71).

Lévy-Bruhlis Lucienas (1857–1939), prancūzų antropologas ir filosofas. Daugiausia tyrė dabartinių ir pirmykščių žmonių mąstymo skirtumus. Knygoje „Mąstymo funkcija žemiausiose visuomenėse" (angl. *How Natives Think;* 1910) △ teigė, kad primityvus mąstymas veikia pagal savo taisyklių sistemą. Tai jis apibrėžė kaip ikiloginį mąstymą, nes buvo ignoruojama logika. Gyvenimo pabaigoje △ gerokai pakeitė pažiūras.

liaudiška religija, populiari religija, gali nukrypti nuo daugumos tikybos doktrinų ir mokymų. Ji dažnai derina to krašto senovės tikėjimą su sudėtingesne vėlesnių laikų religija.

Kinijoje △ yra taoizmo, konfucionizmo ir budizmo elementų mišinys. Čia ji kasdienė kaimų religija, skirtinga nuo religinio taoistų ar budistų vienuolių gyvenimo. P. Europoje △ yra tikėjimų mišinys, kuris telkiasi apie nusistovėjusias katalikų sąvokas, pvz., šventuosius ar mišias. Š. Europoje △ yra religija, dėl kurios žmonės eina į bažnyčią krikštytis, tuoktis, laidoti, net jei kitu metu jie bažnyčios nelanko.

Libby'is Willardas Frankas (1908–80), JAV chemikas. 1947 sukūrė radioaktyviosios anglies datavimo metodą. Tai padeda nustatyti organinių ir suakmenėjusių medžiagų amžių. Už tai jam 1960 buvo paskirta Nobelio premija.

Kaip paprastai, liberalai siūlo garso ir originalių idėjų samplaiką. Deja, nė viena garso idėja nėra originali, ir nė viena originali idėja nėra garsas.

liberalizmas

Maurice'as Haroldas Macmillanas, pirmasis Stocktono grafas (1894–1986), Anglijos konservatorių politikas, 1957–63 ministras pirmininkas; 1955 užsienio reikalų ministras, 1955–57 finansų ministras. Kalba Londono konservatoriams 1962 kovo 7 d.

---

liberalizmas, politinė ir socialinė teorija, kurios kryptis yra už atstovaujamąją valdžią, spaudos, žodžio ir tikėjimo laisvę, klasinių privilegijų panaikinimą, valstybės išteklių panaudojimą žmonių gerovei ir už tarptautinę ⇨ *laisvąją prekybą.* △ istoriškai susijęs su D. Britanijos Liberalų partija ir JAV Demokratų partija. △ susidarė XVII–XIX a. kaip pramoninio ir komercinio sluoksnio teorija, kovojanti prieš monarchijos, bažnyčios ir feodalinių žemvaldžių valdžią. Ekonomiškai tai siejasi su ⇨ *nesikišimo į ekonomiką* politika. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje △ idėjos kiek pakito – pripažįstama visuotinė balsavimo teisė ir tam tikras valstybės kišimasis į ekonomiką, kad būtų pasiektas minimalus gyvenimo lygis, sumažinti skurdo ir turtingumo kraštutinumai. △ principai klasiškai išdėstyti anglų filosofo ⇨ J. S. *Millio* knygoje „Apie laisvę" (*On Liberty*) ir kituose darbuose.

Reformos buvo per daug užsiėmusios savo „teisėmis" ir mažai rūpinosi viešąja tvarka, kuri padaro jas įmanomas.

liberalizmas

Rogeris Scrutonas (g. 1944), anglų filosofas ir sociologas. „Konservatizmo prasmė" (*The Meaning of Conservatism*)

Liberalų partija, D. Britanijos politinė partija. Susikūrė XIX a. viduryje iš ⇨ *Vigų partijos.* Vadovaujasi liberalizmo ideologija. XIX a. △ atstovavo komercijos ir pramonės interesams. Žymiausi △ vadovai buvo Palmerstonas, Gladstone'as ir Lloydas George'as. Nuo 1914 △ ėmė mažėti, ir Leiboristų partija kildama išstūmė Liberalus į centrą. Per 1983 ir 1987 rinkimus Liberalai sudarė sąjungą su Socialdemokratų partija. 1988 Socialdemokratų dauguma balsavo už susijungimą su Liberalais ir Socialliberalų demokratų partijos sudarymą.

Terminas *liberalai* oficialiai vartojamas maždaug nuo 1840, o neoficialiai maždaug nuo 1815. Tai reiškė partijos atsitraukimą nuo aristokratų, pritraukiant pažangiuosius pramonininkus, kuriuos remia utilitaristų reformuotojo ⇨ *Benthamo* šalininkai, bei nonkonformistus (ypač Velso ir Škotijos apygardose) ir vidurinius sluoksnius. Pirmą kartą būdama valdžioje (1830–41) △ įvykdė parlamento ir vietinės valdžios reformas, uždraudė vergovę. Bet nesikišimo į ekonomiką teorija paskatino priimti griežtą Varguomenės įstatymą (1834). Išskyrus dvi trumpas pertraukas, △ buvo valdžioje 1846–66, bet priėmė tik vieną svarbų laisvos prekybos įstatymą. Liberalų spaudimas privertė Torių partijos vadovą Peelį 1846 panaikinti Grūdų įstatymus; taip buvo suskaldyta Torių partija. 1867 praplėsta balsavimo teisė ir Gladstone'o, kaip vadovo, iškilimas pradėjo naują fazę, kurioje dominavo Mančesterio mokykla su savo „taikos, taupymo ir reformų" programa. 1868–74 Gladstone'o vyriausybė padarė daug svarbių reformų, pvz., dėl pradinio mokslo ir balsavimo biuleteniais. Partijos kairė, kurią sudarė daugiausia darbininkų klasės radikalai, vadovaujami Charleso Bradlaugh (teisėjo padėjėjo) ir

Josepho Chamberlaino (turtingo fabrikanto), atsisakė nesikišimo į ekonomiką principo ir buvo linkę į respublikonizmą. 1886 △ suskilo dėl Airijos savivaldos politikos (homrulio); dauguma narių tapo liberalais unionistais arba prisidėjo prie konservatorių. Išskyrus 1892–95, liberalai ilgai nebuvo valdžioje. Tik 1906, palaikomi leiboristų ir airių, jie gavo didžiulę daugumą. Buvo priimti senatvės pensijų, nacionalinio draudimo, lordų galių apribojimo, Airijos savivaldos įstatymai. Lloydo George'o sąjunga su konservatoriais 1916–22 padalijo △ tarp jo ir pirmtako Asquitho. 1923 partija susivienijo, bet liberalus palaikė vis mažiau rinkėjų. 1931–32 jie trumpai buvo vyriausybėje. Po Antrojo pasaulinio karo jų sumažėjo iki saujelės parlamento narių. 1956–67 vadovaujant Jo Grimondui, paskui ligi 1976 – Jeremy'iui Thorpe'ui, partija pradėjo stiprėti. Thorpe'as atsistatydino po ginčų partijos viduje. Davidas Steelis buvo pirmasis partijos vadovas D. Britanijos politikoje, išrinktas partijos narių, ne parlamento narių. 1977–78 Steelis susitarė palaikyti leiboristus balsuojant dėl pasitikėjimo su sąlyga, kad bus informuojamas, kokių priemonių žadama imtis. Jis 1988 atsistatydino; į jo vietą atėjo Paddy'is Ashdownas (vadovavo iki 1999). Per 1997 rinkimus △ Parlamente gavo daugiau vietų nei XX a. 3 dmetyje turėjo.

libertarizmas, politinė teorija, iškelianti individo teises virš visų kitų motyvų ir siekianti sumažinti valstybės galią, kad nebūtų pažeidžiamos šios teisės.

Didžiausias △ šalininkų troškimas, kad valstybė negalėtų teisėtai kištis į žmonių gyvenimą, nes to individai nepageidauja. Individai turėtų galėti daryti tai, ką nori, svarbu nepažeisti kitų teisių. Vienas žymesnių dabartinių △ šalininkų – filosofas ⇨ Robertas *Nozickas.*

liberty stilius, Italijoje paplitęs ⇨ *art nouveau* stiliaus pavadinimas. Kilo iš prabangios to meto Londono dailės parduotuvės *Style Liberty* pavadinimo.

libido (*Freudo psichologija*), lytinio instinkto energija, kurios turi net naujagimiai. △ raida vyksta fazėmis; jos aprašomos ⇨ *Freudo* infantilaus ⇨ *seksualumo* teorijoje.

△ šaltinis yra ⇨ *id.* Freudas išplėtė sąvokos vartojimą, nagrinėdamas instinktus, bet pats jos niekada nevartojo, kaip kad ⇨ *Jungas* ir kai kurie kiti psichologai, neseksualiniame kontekste.

licėjus, antikinių Atėnų gimnazija ir sodas su aptvertais takais. Jame dėstė filosofas Aristotelis. △ buvo miesto pietryčiuose ir buvo vadinamas pagal netoli esančią Apolono licėjaus šventyklą.

licenzinis verslas, arba *franšizė,* vienos įmonės suteikiama teisė gaminti, platinti ar tiekti jos gaminius.

△ pavyzdžiai Jungtinėje Karalystėje yra *Benetton* ir *Body Shop*. Daug JAV įmonių naudoja △ savo gaminiams platinti. JAV automobilių gamybos įmonės prekybos agentams paprastai teikia ribotą △, apimančią tik tam tikrus modelius, o gamintojas nustato kvotas ir kitas pardavimų sąlygas.

lyčių socialiniai skirtumai atsiranda ne dėl anatomijos ar biologijos, bet dėl kultūros ir visuomenės poveikio.

Pirmosiomis gyvenimo savaitėmis berniukų ir mergaičių elgesys mažai (jei iš viso) skiriasi (tai nereiškia, kad visi kūdikiai elgiasi vienodai), bet beveik visų bendruomenių ir visuomenės klasių žmonės su vaiku elgiasi pagal jo biologinę lytį. Taip jau ankstyvame amžiuje nustatomas socialinis lyties vaidmuo. Bendraudami su bendraamžiais ir visuomene, daugelis vaikų greitai suvokia socialinius lyties stereotipus, kurie svarbūs vystantis ⇨ *seksualumui,* ypač paauglystėje. Suaugusių žmonių gyvenime △ reiškiasi nevienodomis vyrų ir moterų pažiūromis bei elgesiu viešajame ir asmeniniame gyvenime, taip pat renkantis profesiją: skiriasi jų ambicijos ir siekiai. Vyro ir moters vaidmenys taip pat gali skirtis įvairiose visuomenėse ar skirtingais istorijos laikotarpiais, jie priklauso nuo lemiančių kultūros veiksnių. Antra vertus, teigiama, kad △ yra grynai sąlygiški, jog visuomenės su skirtingais vaikų auklėjimo metodais turi skirtingą požiūrį į vyrus bei moteris bei į jų vaidmenis; idealiame pasaulyje △ galima panaikinti, o dabartinėje visuomenėje esanti nelygybė turėtų išnykti.

Bibl. Nicholson, John *A Question of Sex* (1979).

Liddelis Hartas Basilis (1895–1970), D. Britanijos karo strategas. △ buvo mechanizuoto karo šalininkas. Jo idėjos buvo pritaikytos Vokietijoje 1935 kuriant pirmąją šarvuočių diviziją, derinant motorizuotuosius pėstininkus ir tankus. Nuo 1937 △ buvo D. Britanijos karo tarnybos patarėjas kariuomenės reorganizavimo klausimais.

von **Liebingas** Justus (1803–73), vokiečių chemikas. Daug prisidėjo prie žemės ūkio chemijos. Pagrindė radikalų teoriją, atrado chloroformą ir chlorą.

„Lie Dzu", kinų posakių, pasakojimų ir pamokymų rinkinys, priskiriamas Lie Dzu, kuris, manoma, gyveno Kinijoje apie IV a. pr. Kr. Knyga atspindi ankstyvąsias ⇨ *daosizmo* filosofines IV–III a. mintis. Tekstas pabrėžia dao kaip aukščiausią visos būties pradžią ir yra priešiškas ⇨ *konfucianizmui.* Lie Dzu yra trečiasis iš svarbiausių filosofinio daosizmo veikėjų po ⇨ *Lao Dzi* ir ⇨ *Čuang Dzu.*

Lyellis Charlesas (1797–1875), škotų geologas. Knygoje „Geologijos pagrindai" (*Principles of Geology,* 1830–33), △ neigė prancūzų anatomo Georges'o Cuvier teoriją, kad Žemės bruožai susidarė kaip kelių katastrofų padarinys, ir plėtojo škotų geologo Jameso Huttono pažiūras, žinomas ⇨ *nekintamumo principo* vardu. Huttonas aiškino, kad praeities įvykiai vyko taip pat, kaip ir šių dienų procesai. Toks požiūris turėjo įtakos Charleso Darwino evoliucijos teorijai.

△ buvo teisininkas, bet 1827 pasitraukė iš teisės ir atsidėjo geologijai ir moksliniam darbui. △ spėjo, kad Žemė yra daug senesnė negu 6000 metų, kaip teigė vyraujančios teorijos, ir pateikė pirmąjį detalų terciaro laikotarpio aprašymą, padalydamas jį į eoceno, mioceno ir senesnįjį ir jaunesnįjį plioceno laikotarpį. Nors tik į senatvę △ pripažino, kad rūšys pasikeitė evoliucijos būdu, vis dėlto kaip tik jis nubrėžė gaires, pagal kurias Darwinas kūrė evoliucijos teoriją. Darwinas paprasčiausiai pritaikė △ geologinį metodą biologijai – paaiškino praeitį tuo, kas matyti dabar.

lygybė (*politikos teorijoje*), sąlyga būti lygiam – tai, ką propaguoja liberalizmas, socializmas ir feminizmas. Moralės ir politikos filosofai dažnai svarsto sudėtingus ryšius tarp △, teisingumo, doros, laisvės ir teisių.

△ sąvoka yra labai abstrakti, ir reikia ilgai ruoštis, kad ją galėtum teisingai taikyti. Absoliuti △ propaguojama retai. Paprastai diskutuojama, kokiu mastu individai ar grupės turėtų naudotis galimybių, pagarbos, teisių, elgesio lygybe, lygybe prieš įstatymą ir t. t.

lyginamasis metodas (*sociologijoje*) vartojamas, kai norima nustatyti skirtingų visuomenių arba socialinių grupių skirtumus ar panašumą. Pirmieji △ pavartojo filologai; tyrinėdami skirtingų indoeuropiečių kalbų bendruosius bruožus, jie įrodė, kad visos tos kalbos kilo iš vienos prokalbės.

lyginamoji psichologija, ⇨ *psichologijos* šaka, tyrinėjanti įvairių gyvūnų rūšių elgesį, taip pat gyvūnų psichologiją apskritai. Mokslininkus domina, kaip gyvūnai vykdo tam tikras užduotis, kaip juos veikia bausmė arba paskata vykdant užduotį.

Svarbios tyrimų sritys yra įvairių vaistų poveikis gyvūnų psichologijai ir elgesiui, taip pat patelių, ypač žinduolių, elgesys ir jų santykiai su jaunikliais, šių brendimas. △ bandymams naudoja daug priemonių, laboratorinių eksperimentų. Gyvūnų elgesys stebimas ir natūralioje aplinkoje.

lyginamoji religijotyra tiria religijos ir tikėjimų kaitą, nustato jų tipiškas formas. △ terminas pirmą kartą buvo pavartotas XIX a. pabaigoje, kai pradėta kritiškai analizuoti religijos reiškinius. Tada Vakarų šalių universitetuose imta rimtai studijuoti nekrikščioniškus tikėjimus ir tradicijas. Dabar △ terminas retai vartojamas dėl nepakankamo objektyvumo: be to, pati lyginimo sąvoka rodo, kad tarp tikėjimų esama šiek tiek konkurencijos.

lygios galimybės, teisė gauti darbą arba bent kandidatuoti į darbo vietą, nepaisant rasės, lyties, fizinių ar protinių galių.

1946 Jungtinėje Karalystės karališkoji komisija pritarė, kad Britanijoje moterų ir vyrų uždarbis būtų tolygus.

1970 Vienodo apmokėjimo įstatymas garantavo (teoriškai) vienodą apmokėjimą už vienodą darbą. 1975 Lyčių diskriminavimo įstatymas paskelbė neteisėtu diskriminavimą tarp vyrų ir moterų (nors buvo ir kai kurių išimčių). 1975 buvo įkurta Lygių galimybių komisija, kuriai suteikti įgaliojimai prižiūrėti, kaip tų įstatymų laikomasi. Komisija turi tirti pareiškimus dėl diskriminacijos ir, jei reikia, imtis teisinių veiksmų. Nuo 1999 ir Lietuvoje veikia panaši komisija.

lygiųjų grupė (*sociol.*), žmonių, kuriuos sieja tam tikri bendri požymiai, grupė. Požymiai gali būti panaši socialinė padėtis, interesai, amžius, priklausymas etninei grupei. Ši teorija padeda suprasti bendradarbių, mokyklos draugų, etninių bei religinių grupių reikšmę ir įtaką socializacijos procesui bei socialiniam elgesiui.

Lighthillis Jamesas (g. 1924), anglų matematikas. Matematiką taikė didelio greičio aerodinamikai ir reaktyviniams varikliams.

ligoninė, gydymo ar profilaktikos įstaiga, teikianti sergantiems, sužeistiems ar neįgaliems kvalifikuotą medicinos pagalbą.

Senovėje dievybių, tokių kaip Asklepijas, šventyklos sudarydavo sąlygas gydyti. Iki IV a.

Krikščionių bažnyčia jau buvo įsteigusi ligoninių raupsuotiesiems, luošiams, akliesiems, nesveikuojantiems ir vargšams. Seniausia išlikusi ligoninė Europoje yra VII a. *„Hotel Dieu“* Paryžiuje; Anglijoje seniausios yra *Šv. Bartalomėjaus,* 1123, ir *Šv. Tomo,* 1200; Meksikoje *Jėzaus iš Nazareto,* 1524. Medicinos žinių itin pagausėjo Renesanso laikotarpiu; po Reformacijos dauguma ligoninių tapo pasaulietiškomis. XIX amžiuje akivaizdi Britanijos ligoninių dizaino, tvarkymo, personalo parinkimo pažanga (tai Florence Nightingale nuopelnas). XX a. jaučiama tendencija specializuotis, atsiranda gimdymo skyriai. Šių laikų ligoninės atsisakė Nightingale siūlytų vienviečių palatų; dabar palatoje yra 4 ar 6 lovos.

lygtinis nuteisimas, teismo sprendimas neįkalinti nusikaltėlio ir toliau palikti jį laisvėje, prižiūrimą specialaus pareigūno.

Nuteistajam nustatomi griežti keliavimo, bendravimo ir elgesio apribojimai. Dažnai jam būna privaloma paskirtu laiku lankyti prižiūrintį pareigūną. Nuteistasis, pažeidęs šias taisykles, gali būti įkalintas.

Paaugliams △ netaikomas, bet jiems yra tam tikra priežiūros sistema. ***Lygtinio nuteisimo tarnyba*** padeda įkalintųjų šeimoms, globoja paleistus kalinius, padeda išsaugoti neiširusią šeimą.

lygtis (*matematikoje*), teiginys, kuris išreiškia dviejų reiškinių su kintamaisiais lygybę ir todėl dažniausiai vartojantis lygybės ženklą (=). Algebrinė lygtis $y=mx+c$ analizinėje geometrijoje reiškia bendrąją tiesės lygtį.

Jei lygtis yra teisinga visoms kintamųjų reikšmėms duotoje srityje, ji vadinama tapatybe ir tada vartojamas ženklas ≡. Pavyzdžiui, $(x+y)^2 \equiv x^2+2xy+y^2$ visiems x, y ≡ R.

neapibrėžtoji lygtis, yra lygtis, turinti begalinę sprendimų aibę, pavyzdžiui, $2x=y$. ***Diofanto lygtis*** yra neapibrėžtoji lygtis, kurios sprendiniai ir nariai turi būti sveikieji skaičiai; ją III a. sudarė Diofantas Aleksandrietis, Graikija.

lygumų indėnai, Š. Amerikos indėnų tautos, gyvenančios Didžiosiose lygumose (nusidriekusiose daugiau nei 3000 km nuo Albertos iki Teksaso). Didesniosios iš jų: siksikiai, arba „juodakojai“, šajenai, komančiai, pauniai ir dakotai, arba sijai.

likimas, pagrindinė priežastis to, kas lemta žmonėms. Kai kada mitologijoje valdo ir dievus. Panaši ⇨ *fatalizmo* idėja reikalauja paklusti likimui, kadangi jis veikia tiek pavienius žmones, tiek jų grupes. Likimą galima apibūdinti kaip individų ar tautų „lemtį“.

Pasak klasikinės mitologijos, trys ⇨ *Moiros* verpia ir karpo visų mirusiųjų gyvenimo siūlą. Taigi △ dažnai siejamas su individo mirties laiku ir aplinkybėmis. Krikščionių mąstysenoje Dievo Apvaizda vaidina panašų vaidmenį, bet ją papildo žmogaus laisvos valios idėja. Islame ***kismet*** reikalauja paklusnumo Alachui, tuo tarpu hinduizme ***karma,*** kuri yra žmogaus poelgių visuma, lemia geresnį ar blogesnį likimą kitame gyvenime.

Žvaigždės iš dangaus kovojo,
nuo savo takų jos kovojo su Sisera.

likimas
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Teisėjų knyga 5:20

Likurgas, Spartos įstatymų kūrėjas. Manoma, kad jis buvo antikinės Graikijos miesto valstybės Spartos karališkųjų rūmų narys ir, veikdamas kaip valdytojas, sukūrė spartiečiams konstituciją ir švietimo sistemą. Daugelis šiuolaikinių mokslininkų mano, kad △ buvo grynai mitinis veikėjas.

likvidacija (*ekon.*), įmonės likvidavimas, visą jos turtą paverčiant pinigais skoloms išmokėti.

1991 likviduota 22 440 D. Britanijos įmonių, per tris pirmuosius 1992 mėnesius – dar 6466 įmonės.

likvidumas (*ekon.*), įmonės gebėjimas turimais pinigais ar turtu padengti visus įsiskolinimus. ***Likvidus turtas,*** pvz., yra akcijos, kurios greitai gali būti paverstos grynaisiais pinigais.

Lilita, pagal Senąjį Testamentą, Asirijos nakties demonė. Pagal žydų ⇨ *Talmudą,* ji buvo Adomo žmona prieš Ievos sukūrimą.

limbas, pagal krikščionių teologiją, vieta sieloms tų, kuriems danguje neleidžiama matyti Dievo veido (tikima, kad toks yra išganytųjų likimas). Kūdikių △ yra vieta, kurioje nekrikštyti naujagimiai gauna mažiau palaimos, o pranašų – vieta, kurioje gyvena Senojo Testamento pranašai. Žodį šia reikšme XIII a. pirmą kartą pavartojo Tomas Akvinietis.

Lincolnas Abrahamas (1809–65), šešioliktasis JAV prezidentas (1860–65), respublikonas. Per Pilietinį karą △ svarbiausias uždavinys buvo išlaikyti Sąjungą, nuo kurios Konfederatų (Pietų) vergvaldžių valstijos buvo atsiskyrusios. 1863 Emancipacijos deklaracija △ paskelbė laisvę ver-

gams. 1864 daugiausia šiauriečių balsais buvo perrinktas, bet karo pabaigoje nužudytas.

△ gimė Kentukio valstijoje. Mokėsi pats, nuo 1837 dirbo advokatu Springfilde, Ilinojaus valstijoje. 1832–42 △ buvo valstijos įstatymų leidžiamojo organo narys. 1856 △ įstojo į naują Respublikonų partiją ir 1860 mažumos balsais buvo išrinktas jos vadovu. Jo atsisakymas paklusti Konfederatų reikalavimams evakuoti federalinę įgulą į Samterio fortą, Čarlstone, P. Karolinoje, davė impulsą pirmiesiems Pilietinio karo veiksmams. Getisburgo kalboje 1863 jis nurodė tikslus saugoti „tautą, pajutusią laisvę, paskelbusią mintį, kad visi žmonės yra sukurti lygūs". Palaikomas Nacionalinės darbininkų sąjungos, 1864 perrinktas didele balsų dauguma, △ pareiškė esąs už taikią politiką Pietų atžvilgiu „nepykstant ant nieko, su gerais norais visiems". Praėjus penkioms dienoms po generolo Lee kapituliacijos, △ mirtinai sužeidė teatre vergvaldžiams prijaučiantis aktorius Johnas Wilkesas Boothas.

Nė vienas žmogus nėra toks geras, kad galėtų vadovauti kitam žmogui be jo sutikimo.

Abrahamas Lincolnas
Kalba 1854

lingamas (*hinduizme*), falinė dievo ⇨ *Šyvos* emblema, ***joni*** – moteriškasis atitikmuo.

Linnaejus Carolus (1701–78), švedų gamtininkas ir gydytojas. △ botanikos veikale „Gamtos sistema" (*Systema naturae*, 1735) pateikta augalų skirstymo į grupes sistema, kuri remiasi bendromis savybėmis (pvz., žiedų kuokelių skaičiumi); tai labai reikalingos klasifikavimo gairės. Be to, △ sudarė tikslią ir išsamią augalų ir gyvūnų pavadinimų sistemą, pavadinimuose vartojant vieną lotynų kalbos (arba lotynizuotą) žodį, žymintį gentį, ir antrą, reiškiantį rūšį.

Imkime, pvz., lotynišką saulutės pavadinimą *Bellis perennis; Bellis* yra genties, kuriai augalas priklauso, pavadinimas, o *perennis* skiria tos pačios genties rūšis vieną nuo kitos. Tradiciškai genties pavadinimas rašomas didžiąja raide. Autorius, pirmą kartą aprašęs tam tikras rūšis, dažnai yra rašomas po pavadinimo, pavyzdžiui, *Bellis perennis* Linnaeus; užrašymas rodo, kad autorius buvo Linnaejus.

Gamta nedaro šuolių.

Carolus Linnaejus
„Botanikos filosofija" (*Philosophia Botanica*)

Lyotardas Jeanas François (g. 1924), prancūzų filosofas, vienas žymiausių ⇨ *postmodernizmo* teoretikų. Tyrė daugiausia žinių vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje. Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje △ priklausė marksistų grupėms, bet nusivylęs revoliucijos ideologija, išplėtojo iš esmės skeptišką požiūrį į visus bandymus rasti istorijos ir visuomenės prasmę. Veikale „Postmodernus būvis" (*La condition postmoderne,* 1979) △ įrodinėjo, kad dabartinėje postindustrinėje visuomenėje, kurioje kapitalizmas yra pasisavinęs visas vertybes, technologiją, mokslą ir viešosios informacijos priemones, tenka atsižadėti tiesos troškimo, racionalaus ir nuoseklaus pasakojimo (*grand récit*) apie pasaulį, nesvarbu, ar tas pasakojimas būtų mokslinis, religinis, istorinis ar politinis. Postmodernizmą △ apibrėžia ne kaip pakopą po modernizmo, bet kaip „nepasitikėjimą" pagrindiniais pasakojimais. Pasak jo, monolitinės teorijos turėtų būti atmestos, teikiant pirmenybę daugybei „mažųjų pasakojimų", kuriuose pabrėžiama tai, kas lokalu ir asmeniška. Pasaulis esąs ne racionalus, bet „mitinis" – jį reikią aiškinti remiantis mitų, o ne visa apimančių teorijų terminais. Ar žvelgtume politiniu, ar kultūriniu aspektu, tai yra posūkis individualumo link. Pagrindiniai pasakojimai yra autoritariški, jie apibrėžia individą ankstesnių teorijų terminais; mažieji pasakojimai verčia įsitraukti į permainingą jų kūrybą. Šios idėjos toliau plėtojamos veikale „Skirtingumas" (1983). Knygoje „Tik žaidimas", kurioje rašoma apie teisingumą, △ teigia už „mažųjų pasakojimų" idėją esąs dėkingas „kalbos žaidimams". △ idėjos padarė didelę įtaką XX a. antrosios pusės meno raidai.

Lipmannas Fritzas (1899–1986), JAV biochemikas. Tyrė priemones, kuriomis ląstelės gauna energiją, ir pabrėžė, kad daugiausia pasitarnauja daug energijos turinti fosfato molekulė – adenozino trifosfatas. Už šį ir tolesnius medžiagų apykaitos tyrimo darbus su Hansu Krebsu gavo 1953 Nobelio medicinos premiją.

Lysenka Trofimas (1898–1976), sovietų biologas. Buvo įsitikinęs, kad įgytos savybės (pokyčiai, įgyti per individo gyvenimą) yra paveldimos. Naudodamasis Josifo Stalino palankumu, oficialiai atmetė ⇨ Gregoro *Mendelio* paveldimumo teoriją. △ buvo pašalintas iš posto po to, kai 1964 buvo atleistas Chruščiovas.

litanija, krikščionių malda arba maldavimo forma. △ skaito kunigas ir atsakinėja tikintieji. △ atsirado IV a.

literatūros kritika, vadovavimas literatūrai, kūrinių nagrinėjamas ir vertinimas, remiantis tam tikrais principais. Šiuolaikinė △ rekomenduoja nagrinėti literatūros kūrinius iš struktūralizmo, semiotinių, feministinių, marksistinių ir psichoanalitinių pozicijų, o ankstesnė kritika stengėsi kalbėti apie moralines, politines idėjas, arba nagrinėti literatūros kūrinius atsietai nuo jų autorių.

Pirmasis sisteminis literatūros teorijos veikalas buvo Aristotelio „Poetika"; vėliau iškilo graikų kritika; labai svarbus buvo traktatas „Apie didingumą", dažniausiai priskiriamas Longinui. Horacijus ir Kvintilianas buvo įtakingi romėnų kritikai. Italijoje Renesanso laikais suklestėjo humanistinė kritika, atgimęs klasikinis požiūris į mokslą iškėlė Aristotelio ir Horacijaus autoritetus. Kaip ir pati literatūra, Europos kritika naudojosi neoklasicizmo, romantinės ir moderniosios krypties principais.

liturgija, krikščionių bažnyčių viešos pamaldos. Tuo terminu pradžioje buvo vadinamas ⇨ *komunijos* šventinimas.

Liuciferis (*krikščionių teol.*), kitas ⇨ *velnio* vardas; angelų, sukilusių prieš Dievą, vadovas. Liuciferiu anglosaksų kartais pavadinama ir Aušrinė (Veneros planeta).

liumpenproletariatas, deklaruoti elementai, arba vargingiausieji iš vargšų – elgetos, valkatos, nusikaltėliai (pagal Karlą Marxą).

Liuteris Martynas (1483–1546), vokiečių krikščionybės reformatorius, protestantizmo pradininkas. Viena svarbiausių protestantizmo šakų – liuteronizmas – pavadinta jo vardu. Būdamas kunigas Vitenbergo universitete, △ protestavo prieš indulgencijų (atleidimas nuo sielos bausmių) pardavinėjimą. Šventosios Romos imperatorius Karolis V 1521 pakvietė jį į Vormso konferenciją Vokietijoje (imperijos aukštuomenės susirinkimą). Čia Liuteris atsisakė atsiimti savo prieštaravimus. Pradžioje △ protestai siekė reformos, bet paskui, kai po Augsburgo išpažinimo (protestantų tikėjimo pareiškimo) 1530 susikūrė nauja Protestantų bažnyčia, įvyko skilimas.

△ gimė Eislebene, šachtininko šeimoje. Studijavo Erfurto universitete, trejus metus mokėsi Augustinų vienuolyne ir 1507 buvo įšventintas į kunigus. Greitai △ pagarsėjo kaip Vitenbergo Universiteto mokytojas ir pamokslininkas. 1517 grįžęs iš kelionės į Romą, △ pasmerkė indulgencijų pardavinėtoją dominikoną vienuolį Johanną Tetzelį (1455–1519) ir išgarsėjo visoje šalyje. Tetzelį su kitais buvo siuntęs popiežius, tikėdamasis taip padidinti fondus Romos Šv.Petro bazilikai atstatyti.

1517 spalio 31 d. prie Vitenbergo bažnyčios durų △ prikalė reikalavimą iš 95 teiginių dėl indulgencijų; kitais metais jis buvo iškviestas į Romą pasiaiškinti dėl savo veiksmų. Atsakydamas △ dar labiau padidino puolimą prieš Popiežiaus sistemą. 1520 Vitenberge jis viešai sudegino popiežiaus bulę (ediktą), kuria jis atskiriamas nuo Bažnyčios. Grįždamas iš Vormso konferencijos, △ pasislėpė nuo persekiotojų Saksonijos kurfiursto Vartburgo pilyje. Vėliau △ nutolo nuo olandų teologo Erazmo Roterdamiečio, kuris anksčiau palaikė jo priešinimąsi popiežiaus valdžiai, ir buvo įtrauktas į nesutarimus su politiniais ir religiniais oponentais. Po 1530 Augsburgo išpažinimo △ pamažu pasitraukė iš protestantų vadovybės.

Nieko kito daryti aš negaliu.

Martynas Liuteris

Kalba Vormso tarptautinėje konferencijoje
1521 balandžio 18 d.

---

liuteronybė, protestantiškos krikščionybės forma. △ pradininkas ⇨ Martynas *Liuteris.* Liuteronai kartais vadinami evangelikais liuteronais, taip skiriant juos nuo kitos pagrindinės protestantizmo formos šalininkų – reformatų. Labiausiai pripažįstamas △ dokumentas yra 1530 ***Augsburgo išpažinimas,*** bet labai svarbus ir Liuterio Mažasis katekizmas. Liuteronai yra didžiausia protestantų dalis – iš viso apie 80 mln. žmonių, kurių 40 mln. yra Vokietijoje, 19 mln. Skandinavijoje, 8,5 mln. JAV ir Kanadoje, dauguma likusiųjų – Vidurio Europoje.

△ yra pagrindinė protestantizmo forma Vokietijoje, valstybinė religija Danijoje, Norvegijoje, Švedijoje, Suomijoje ir Islandijoje. Organizacijos forma būna episkopatas (Vokietija ir Švedija) arba sinodas (Olandija ir JAV). Liuteronų pasaulio federacija turi būstinę Ženevoje. JAV △ yra ypač stipri Vidurio vakaruose; ten kelios bažnyčios buvo anksti įkurtos vokiečių ir skandinavų imigrantų.

Lobačevskis Nikolajus (1792–1856), rusų matematikas. Tuo pačiu metu, kaip ⇨ Karlas *Gaussas* ir vengras Janosas Bolyai'us (1802–60), bet nepriklausomai sukūrė neeuklidinę geometriją. △ 1829 išspausdino pirmą subjekto apskaičiavimą, bet jo darbas buvo pripažintas tik paskelbus ⇨ Georgo *Riemano* sistemą.

lobiai, *lobistai,* individai arba spaudimo grupės, kurios stengiasi paveikti vyriausybės veiklą. △ ypač populiarūs JAV; ten XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje atsirado ir šis terminas, apibūdinantis tuos, kurie stengiasi paveikti valstybės politiką, laukdami išrinktų atstovų Kapitolio vestibiulyje (anglų k. žodžio *lobby* pirmoji reikšmė – vestibiulis).

Pagal D. Britanijos lobizmo sistemą, tam tikriems parlamento žurnalistams leidžiama neoficialiai gauti slaptų žinių. Dar apie △ ⇨ *įtakos grupė.*

Locke'as Johnas (1632–1704), anglų filosofas. △ knygoje „Žmogaus proto apybraiža“ (*Essay Concerning Human Understanding,* 1690) teigiama, kad patirtis yra vienintelis žinojimo šaltinis (empirizmas), ir kad „mes galime žinoti ne daugiau, kiek siekia mintis“, kurią iškelia patirtis. △ fizikinę visatą laikė materialių kūnų, sudarytų iš korpuskulių, arba nematomų dalelių, mechanine visuma. „Du traktatai apie valdymą“ (*Two Treatises on Government,* 1690) padėjo pagrindą dabartinėms liberalios demokratijos idėjoms susidaryti.

△ studijavo Oksforde, dirbo gydytoju, 1667 tapo lordo Šaftsberio sekretoriumi. △ buvo įtariamas, kad esąs vigas, todėl 1683 pabėgo į Olandiją ir gyveno ten, kol per 1688–89 revoliucijos įvykius į Anglijos sostą atėjo Vilhelmas III. Gyvenimo pabaigoje △ išspausdino daug veikalų filosofijos, politikos, teologijos ir ekonomikos tematika: „Laiškai apie toleranciją“ (*Letters on Toleration,* 1689–92), „Apie auklėjimą“ (*Some Thougts Concerning Education,* 1693). Jo „Du traktatai apie valdymą“ prisidėjo prie vigų teiginių ir darė didelę įtaką Amerikoje ir Prancūzijoje. Knygoje △ teigė, kad vyriausybė gauna valdžią su liaudies pritarimu (vertintina kaip sutartis), todėl vyriausybė teisiškai gali būti nuversta, jei pažeidžia tokias pagrindines žmonių teises, kaip religijos laisvė. Jis tikėjo, kad gimstant protas būna švarus, o visos idėjos ateina per jausmų įspūdžius.

Vienas dalykas yra parodyti žmogui, kad jis klysta, o kitas – įskiepyti jam tiesą.

Johnas Lockeas
„Žmogaus proto apybraiža“ (*Essay Concerning Human Understanding*)

---

logaritmas, skaičiaus laipsnio rodiklis, arba indeksas; dažniausias pagrindas 10. Pavyzdžiui, 1000 △ 10 pagrindu yra 3, nes $10^3 = 1000$, 2 △ yra 0,3010, nes $2 = 10^{0,3010}$. Prieš pigių elektroninių kalkuliatorių išradimą dauginimą ir dalijimą buvo galima suprastinti tuos veiksmus pakeičiant △ sudėjimu ir atėmimu.

Bet kurių skaičių x ir y (čia $x = b^a$, $y = b^c$) $x \cdot y = b^a \cdot b^c = b^{a+c}$; taigi galima x ir y △ sudėti ir pažiūrėti atsakymą antilogaritminėse lentelėse. △ ir antilogaritmų lentelės yra reikalingos, nes paverčia skaičius į △ ir atvirkščiai. Pavyzdžiui, norint padauginti 6560 iš 980, reikia paimti jų △ (3,8169 ir 2,9912), sudėti juos (6,8081) ir pasižiūrėti į šio skaičiaus antilogaritmą; taip gaunamas atsakymas (6 428 800). Natūriniai, arba Neperio, △ turi pagrindą e, kuris yra neracionalusis skaičius ir lygus apytiksliai 2,7183.

△ principas yra ir logaritminės liniuotės pagrindas. Kai pasidarė prieinami kišeniniai elektroniniai kalkuliatoriai, △ reikalingumas sumažėjo. Pirmąsias △ lenteles (*e* pagrindu) išspausdino škotų matematikas Džonas Neperis 1614. Dešimties pagrindo △ įvedė anglas Henry'is Briggs'as (1561–1631) ir olandų matematikas Adriaenas Vlacqas (1600–67).

logas (*logos*), graikų, hebrajų ir krikščionių filosofijos ir teologijos terminas. Graikų filosofai šį terminą vartojo kaip priežasties įsikūnijimą visatoje. Graikų paveikti, žydai pradėjo kalbėti apie išmintį kaip Dievo veiklos aspektą. Žydų filosofas ⇨ *Filonas Aleksandrietis* bandė suderinti Platono, stoikų ir hebrajų filosofijas sutapatindamas △ su žydų išminties idėja. Kai kurie Naujojo Testamento autoriai perėmė Filono △ koncepciją ir ją sutapatino su Kristumi, taigi su antruoju Trejybės asmeniu.

logika, filosofijos šaka, tirianti galiojančius samprotavimus bei įrodymo būdus; ji leidžianti pasakyti, kad viena plaukia iš kita, arba yra šio pasekmė (dedukcinė △). △ skirstoma į tradicinę formaliąją ⇨ *Aristotelio* △ ir simbolinę kurią sukūrė ⇨ Friedrichas *Fregė* ir ⇨ Bertrandas *Russellas.*

Aristotelio veikale „Organonas“ išdėstyti logikos pagrindai, o Aristotelio metodais, kuriuos vidurinių amžių bažnyčioje atgaivino prancūzų filosofas Pjeras Abelard'as XII amžiuje, naudojosi ⇨ *scholastika* – buvo siekiama idėjų sintezės. Renesanso dvasios paveiktas, anglų filosofas Francis Baconas nustatė, kad daugelis bendrųjų principų, kuriais scholastai rėmėsi kaip prielaidomis, yra nepagrįsti; jis atskleidė, kad atradi-

mais laikomi gamtos filosofijos principai gaunami, pasitelkus induktyviąją logiką, kurios kelias yra atvirkščias – nuo sukauptų faktų – prie juos apibendrinančių.

1965 buvo iškeltas ⇨ *neraiškiosios logikos* principas, leidžiantis kompiuteriais valdomai įrangai dirbti su neapibrėžtomis sąvokomis.

loginis atomizmas, filosofinė teorija, analizuojanti mintis ir diskursą kaip nedalomą komponentą, arba atominį teiginį (pvz., „Janė yra protinga", „Tomas myli Janę"). Atominiai teiginiai yra teisingi, jei jie tiesiogiai atitinka atominius faktus. Vienas iš daugelio šios teorijos sunkumų yra klausimas, kaip neigiami teiginiai (pvz., „Janė nemyli Tomo") gali atitikti atominius faktus. Teorija siejama su XX a. filosofais Bertrandu Russellu ir ankstyvuoju Ludwigu Wittgensteinu.

loginis pozityvizmas, doktrina, teigianti, kad prasmingi yra tik tie teiginiai, kuriuos galima patikrinti empiriškai. Vadinasi, metafizika, religija, estetika yra beprasmės. Bet pačios doktrinos negalima empiriškai patikrinti, taigi, ji pati save paneigia. △ šalininkai įdėjo daug darbo bandydami išspręsti šią problemą.

△ buvo būdingas ⇨ *Vienos būreliui* XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje. Jam darė įtaką Friedrichas Frege, Bertrandas Russellas ir Ludwigas Wittgensteinas.

Lohengrinas, XIII a. pabaigos germanų legendos didvyris, ⇨ *Parsifalio* sūnus. △ vedė princesę Elzę, kuri neišlaikė sąlygos niekada neklausti, iš kur jis kilęs, ir △ grįžo į ⇨ *Šventojo Gralio* šventyklą. Pagal šią istoriją Wagneris 1847 sukūrė operą „Lohengrinas".

loja, ⇨ *vudu* dvasia. △ gali būti moteriška ir vyriška, tai gali būti ir mirties ir kapinių △, ir vaivorykštės gyvatė. Tikinčiuosius gali saugoti tam tikra △.

Lojola Ignacas, arba Ignas, šv. Ignacas *Lojola* (1491–1556), ispanų didikas, 1540 įkūręs Jėzuitų ordiną, dar vadinamą Jėzaus draugija (⇨ *jėzuitai*).

△ pradėjo rimtai domėtis religiniu gyvenimu 1521, kai gydydamas sužeidimą, perskaitė knygą apie Kristaus gyvenimą. 1523 aplankė šv. žemę; studijavo Ispanijoje ir Paryžiuje, čia įstojo į šv. Pranciškaus Ksavero vienuolyną, 1537 buvo įšventintas kunigu. Po to persikėlė į Romą, popiežiaus Pauliaus III remiamas, įkūrė *Jėzaus draugiją*; siuntė misionierius į Braziliją, Indiją ir Japoniją, kūrė naujas jėzuitų mokyklas. △ šventė – liepos 31.

lokajata, Indijos filosofijos ir literatūros mokykla, ⇨ *čarvaka.*

Lokas Džonas, anglų filosofas, ⇨ Johnas *Locke.*

Lokis (*skandinavų mit.*), vienas iš ⇨ *asų* (svarbiausių dievų), nesutarimų tarp dievų kaltininkas ir ⇨ *Baldro* žudikas. Jo vaikai buvo pasaulio gyvatė Jormungandras, kuris yra apsikabinęs Žemę, vilkas Fenris ir Hela, mirties deivė.

lolardai, anglų religijos reformuotojo ⇨ Jonho *Wycliffe'o* sekėjai. △ nepripažino duonos ir vyno pavertimo komunija, ragino dvasininkijos turtą atiduoti labdaros tikslams, smerkė karą ir mirties bausmę. Jie veikė nuo 1377. Paskelbus dokumentą „Eretikus būtina deginti" (1401), daug △ buvo sudeginta. 1414 △ Londone sukėlė nesėkmingą maištą, žinomą kaip Senosios pilies sukilimas.

△ sąjūdis prasidėjo Oksfordo universitete, kuriame dėstė Wycliffe'as, bet paskui pritraukė ne universiteto žmones, pirklius, žemesniuosius dvasininkus ir karaliaus Ričardo II dvariškius. Represijos prasidėjo Henriko IV valdymo metais. △ pasitraukė į pogrindį; jų politiką iš dalies rėmė ankstyvieji protestantai.

△ pavadinimas kilęs iš olandų k. žodžio *lollaert* (murmeklis). Tuo vardu buvo vadinamos ankstyvosios europiečių grupės, kaltinamos eretišku tikėjimu, pridengtu pamaldumu. △ gyvavo Londone ir R. Anglijoje, o XVI a. ištirpo tarp protestantų.

Lombrosas Cesarė (1836–1909), italų kriminologas. Svarbiausias jo darbas yra „Žmogus nusikaltėlis" (*L'uomo delinquente",* 1889). Jis rėmė dabar neigiamą mintį, kad galima fiziškai atskirti „kriminalinį tipą".

Lorelei (*germanų folkloras*), Reino upės nimfa. Ji, sėdėdama ant akmens, šukuojasi plaukus ir vilioja jūreivius. △ pavaizduota keliose poemose, pvz., vokiečių romantizmo rašytojo Heinės „Lorelei". Lurlėjaus uola, esanti į pietus nuo Koblenco, yra 130 m aukščio.

Lorentzas Hendrikas Antoonas (1853–1928), olandų fizikas. Su savo mokiniu ⇨ Pieteriu *Zeemanu* 1902 gavo Nobelio premiją už darbą apie Zeemano reiškinį.

△ didžiąją savo veiklos dalį paskyrė bandymams tobulinti ⇨ Jameso *Maxwellio* elektromagnetinę teoriją. Be to, jis bandė paaiškinti ⇨ *Michelsono* – ⇨ *Morley'io* eksperimento anomalijas;

jis savarankiškai nustatė, kaip ir George'as Fitzgeraldas, kad judantys kūnai susitraukia judėjimo kryptimi. △ patobulino savo erdvės ir laiko koordinačių keitimo metodą, žinomą kaip Lorentzo transformacijos, kuris atvėrė kelią Alberto Einsteino ⇨ *reliatyvumo* teorijai.

Lorenzas Konradas (1903–89), austrų etologas. 1955–73 buvo Bavarijos Maxo Plancko elgesio fiziologijos instituto direktorius. △ rašė etologijos studijas (apie gyvūnų elgesį): „Karaliaus Saliamono žiedas" (*King Solomon's Ring,* 1952), „Apie agresiją" (*On Aggression,* 1966). 1973 △ kartu su Nikolaasu Tinbergenu ir Karlu von Frischu gavo Nobelio medicinos premiją.

Mokslininkui tyrėjui sveika atsisakyti įkyrėjusių hipotezių ir kas rytą prieš pusryčius pasimankštinti. Tai padeda išlikti jaunam.

Konradas Lorenzas
„Vadinamasis pyktis" (*The So Called Evil*)

△ simpatizavo nacių pažiūroms dėl eugenikos, 1938 jis pareiškė norą stoti į Nacionalsocialistų partiją.

Lorenzas Ludwigas Valentine'as (1829–91), danų matematikas ir fizikas. Jis sukūrė matematikos formules, paaiškinančias tokius fenomenus, kaip šviesos lūžimo ir grynos skaidrios medžiagos tankio ryšys, ir metalo elektrinio ir šilumos laidumo ir temperatūros ryšys.

lošimų teorija, matematikos šaka, tirianti strategines (verslo, komercijos, karybos) problemas. Remiasi prielaida, kad sprendimus priimantys subjektai būtinai stengiasi laimėti, t. y. kad jie vartoja strategijas, turinčias duoti daugiausiai pelno ir mažiausiai nuostolių. Šios teorijos pradininkai yra Oscaras Morgensternas (1902–77) ir ⇨ Johnas *Neumannas,* sukūrę ją Antrojo pasaulinio karo metais.

Lotas, Senojo Testamento veikėjas – Abraomo sūnėnas. Išsigelbėjo per Sodomos sugriovimą. △ žmona nesilaikė paliepimo neatsigręžti į Sodomą, todėl buvo nubausta ir paversta druskos stulpu.

Lotoso sutra, mahajanos budizmo šventasis raštas. Tai yra paskutinis Budos mokymas. Jame pabrėžiama, kad kiekvienas ⇨ *bodisatvos* būdu gali pasiekti Budos būseną. Originalas rašytas sanskrito kalba (*Saddharma – pundarīka Sūtra*); manoma, kad parašyta apie 100 pr. Kr.

lotoso valgytojai, Homero „Odisėjoje" minimi mitiniai žmonės, gyvenantys ant lotosų; jie keliautojus priversdavo pamiršti keliauti namo.

Lovejoy'us Arthuras Onckenas (1873–1962), JAV filosofas. Pagarsėjo kaip idėjų istorijos nagrinėjimo mastų ir metodų tyrėjas ir pritaikytojas. Jis ragino nustatyti istorijos laikotarpio numanomas idėjas, ir tik tada jas logiškai nagrinėti. Vienas jo tyrimo būdų buvo tai, ką jis vadino filosofine semantika – nagrinėti pasikartojančius laikotarpio literatūros terminus ir posakius.

△ klasikinės studijos: „Didysis gyvenimo ratas" (*The Great Chain of Being,* 1936, ⇨ *gyvenimo ratas*), „Apybraižos apie idėjų istoriją" (*Essays in the History of Ideas,* 1948), „Sukilimas prieš dualizmą" (*Revolt against Dualism,* 1930). 40 metų △ dėstė Johno Hopkinso universitete.

Lovellis Bernardas (g. 1913), anglų radioastronomas. Iki 1981 buvo Džodrelio kranto eksperimentinės stoties (dabar Nafildo radijo astronomijos laboratorija) direktorius.

Antrojo pasaulinio karo metu △ dirbo Telekomunikacijų tyrimo bendrovėje (1939–45), o 1951 tapo Mančesterio universiteto radioastronomijos profesoriumi. △ knygos: „Radioastronomija" (*Radio Astronomy,* 1951), „Išorinės erdvės tyrimas" (*The Exploration of Outer Space,* 1961).

Lowellis Percivalis (1855–1916), JAV astronomas. Numatė, kad yra planeta X už Neptūno ir pradėjo jos ieškoti; 1930 buvo atrastas Plutonas. 1894 △ įkūrė Lowellio observatoriją Flagstafe, Arizonos valstijoje. △ teigė matęs „kanalus" Marso paviršiuje (dabar žinoma, kad tai yra artefaktai).

Lozorius, pagal Naująjį Testamentą, Mortos brolis, Jėzaus draugas, prikeltas iš numirusių. Lozorius yra ir elgetos vardas, minimas Jėzaus pasakojime (Evangelija pagal Luką).

Lucasas Robertas (g. 1937), JAV ekonomistas, Čikagos universiteto naujosios klasikinės makroekonomikos mokyklos vadovas. Ta mokykla teigia, kad atlyginimų ir kainų suderinimas yra trumpas darbas ir kad bedarbystės lygis bet kuriuo metu turi būti natūralus (jo negali mažinti vyriausybė savo veiksmais, išskyrus trumpą laiką ir tai iš didėjančios infliacijos lėšų).

luditai, darbininkai, 1811–16 Š. Anglijos mašinų daužymo maištų dalyviai. Manoma, kad △ organizatorius buvo generolas Luddas, bet ar toks yra buvęs, neįrodyta. Daug △ buvo pakarta, išvežta į bausmės kolonijas, pvz., Australiją.

△ sąjūdis, prasidėjęs Notingamšyre, paplito Lankašyre, Češyre, Derbišyre, Lesteršyre ir Jorkšyre; kilo kaip maištas dėl nedarbo, atsiradusio paplitus mašinoms per ⇨ *pramoninį perversmą*.

Lukácsas György'is Szegedy'is (1885–1971), vengrų filosofas ir literatūros kritikas. △ buvo vienas pirmaujančių ir prieštaringiausių marksistų veikėjų; rašė apie estetiką ir literatūros sociologiją. Kai 1919 buvo numalšintas vengrų komunistų sukilimas, jis išvyko į Vokietiją, paskui, 1930, į Rusiją; grįžo į Vengriją 1945. Jis buvo trumpai gyvavusios 1956 Vengrijos revoliucinės vyriausybės narys. Kai atvažiavo sovietiniai tankai ir vyriausybė buvo nuversta, △ buvo kurį laiką kalinamas.

Veikiamas ⇨ George'o *Simmelio* ir ⇨ Max'o *Weberio,* prieš tapdamas komunistu (1918), △ parašė savo geriausias knygas apie literatūrą: „Dvasia ir forma" (*Soul and Form,* 1910) ir „Romano teorija" (*The Theory of the Novel,* 1916). Svarbiame apybraižų rinkinyje apie marksizmą „Istorija ir klasių sąmonė" (*History and Class Consciousness,* 1923) △ aptarė sumaterialėjimą, ⇨ *susvetimėjimą* ir teigė, kad buržuazinė mintis yra „klaidingas sąmoningumas". Rusijos komunistų vadovai △ pažiūras paskelbė nepriimtinomis ir 1930 Maskvoje pažemindami privertė jį viešai atsižadėti savų „klaidų". △ pripažino, kad nedorai elgtis komunistus verčia pareiga, bet nepritarė Stalino politikai ir nusikaltimams, protestavo prieš reikalavimą, kad literatūra juos palaikytų. △ atmetė oficialioji socialistinė literatūra, bet jis nepritapo ir prie dominuojančių laisvojo pasaulio literatūrinių sąjūdžių. △ nepripažino abiejų pusių pažiūrų, teigė, kad „literatūra ir menu gali būti manipuliuojama pagal dienos poreikius". △ nepritarė literatūros ⇨ *realizmui,* priešinosi ⇨ *modernizmui,* ypač nepritarė Joyce'o ir Kafkos darbams.

Lukas (I a.), *šv. Lukas,* Naujojo Testamento trečiosios Evangelijos ir Apaštalų darbų autorius. Manoma, kad △ buvo graikų gydytojas, gimęs Antiochijoje (dab. Antakija, Turkija). Prisidėjo prie Pauliaus po Jėzaus įžengimo į dangų. Šventė – spalio 18 d.

Lukrecijus (Titas *Lukrecijus Karas;* apie 99–55 pr. Kr.), romėnų poetas ir ⇨ *epikūrizmo* filosofas. Veikale „Apie daiktų prigimtį" (*De Rerum Natura*) vertino visą visatą kaip atomų kombinaciją; jame yra tam tikrų evoliucijos teorijos bruožų. △ teigė, kad gyvūnai yra sudėtingi atomų rinkiniai, susidarę gana atsitiktinai, sugebėję daugintis, todėl išlikę.

Nieko negalima sukurti iš nieko.

Lukrecijus

„Apie daiktų prigimtį" (*De Rerum Natura*)

Lulijus Raimondas (1232–1315), ispanų teologas ir filosofas. Labai troško atversti į krikščionybę musulmonus; už tai buvo užmuštas akmenimis Alžyre. △ atrado mechaninį mokymosi metodą, mokė, kad visas problemas reikia spręsti pritaikant svarbiausias sąvokas. △ sekėjai, vad. lulistai, laikėsi šios metodologijos ir dvasiškumo, todėl buvo apkaltinti, kad maišą religinį misticizmą su alchemija.

Lumbinis, ⇨ *Budos* gimimo vieta Himalajų papėdėje, prie Nepalo ir Indijos sienos. 1970 Nepalo vyriausybė čia įkūrė šventąją giraitę ir šventyklą.

luomas, Europos, ypač vid. amžių Europos, visuomenės sluoksnis, kurio teisės tiksliai apibrėžtos įstatymų. Paprastai būdavo trys △ – ***diduomenė, dvasininkija*** ir ***trečiasis luomas*** (paprasti žmonės), kurių funkcijos, atitinkamai, buvo tokios: ginti visuomenę nuo užpuolimų iš užsienio ir nuo vidaus neramumų; rūpintis dvasiniais visuomenės poreikiais; dirbti kuriant bazę, reikalingą išlaikyti kitus du luomus.

Kai XIII amžiuje susikūrė parlamentai ir atstovų susirinkimai, jų organizacija atspindėjo luominę visuomenės sandarą – juos sudarė diduomenės, bendruomenių, arba paprastųjų žmonių, dažniausiai miestiečių ir smulkiųjų bajorų, bei dvasininkų rūmai.

Luperkalijos, romėnų šventė, švęsta vasario 15 d. Luperkalio oloje, kurioje buvę vilkės žindomi Romos įkūrėjai dvyniai Romulas ir Remas. Per △ būdavo aukojami ožiai. Jaunimas bėgdavo aplink miesto sienas su botagais iš paaukotų ožių odos; buvo tikima, kad jų kirčiai išgydo moteris nuo nevaisingumo.

lupikavimas, ankstesnis palūkanų ėmimo už piniginę paskolą pavadinimas. Viduriniais amžiais △ buvo laikomas nuodėme, o krikščionims buvo uždrausta skolinti (bet buvo leidžiama skolintis).

Kai kuriose musulmonų šalyse palūkanų ėmimas tebelaikomas △.

Anglijos įstatymai △ draudė iki XIII a., kol išaugo prekyba ir padidėjo kreditų poreikis; pvz.,

žydams užsiimti △ 1215 leido Ketvirtasis Laterano susirinkimas.

Luria Salvadoras Edwardas (1912–91), italų kilmės JAV fizikas, molekulinės biologijos pradininkas. Pasaulyje △ žinomas iš tyrimų virusologijos ir ⇨ *genetikos* srityse. Drauge su bendradarbiais biologais Maxu Delbrucku ir Alfredu Hershey'iu △ minimas dėl „atradimų, susijusių su reprodukcijos mechanizmu ir virusų genetine struktūra", nes tai „sudarė tvirtą šiuolaikinės molekulinės biologijos pagrindą". △ ir Delbruekas gavo Louisos Gross Horwitz premiją už genetikos darbus bakterijų ir bakteriofagų srityje. 1969 △ paskirta Nobelio medicinos premija.

△ gimė Turine, Italijoje, garsioje Š. Italijos žydų šeimoje. 1938 atvyko į Paryžių; čia Radžio institute dirbo tyrimų asistentu. 1940 išvyko į JAV. Nuo 1943 △ dėstė keliuose universitetuose, o nuo 1959 ligi mirties buvo Masačusetso technologijos instituto profesorius. Institute △ sukūrė naują mikrobiologijos mokymo ir tyrimo programą, vėliau įkūrė Vėžio tyrimo centrą ir 1972–85 buvo jo direktorius. △ skatino studentus rimtai žiūrėti į pasaulį; kurį laiką dėstė pasaulio literatūros kursą instituto studentams ir Harvardo medicinos mokyklos klausytojams; taip jis norėjo klausytojus patraukti prie meno. △ buvo pacifistas ir stengėsi, kad mokslas būtų humaniškas.

Lutheris Martynas, liuteronybės pradininkas, ⇨ Martynas *Liuteris.*

M

„Mabinogionas", vidurinių amžių valų mitų ir liaudies pasakojimų rinkinys, sudarytas XIX a. viduryje iš dviejų rankraščių: Rydercho „Baltosios knygos" (*The White Book of Rhydderch;* 1300–25) ir Hergesto „Raudonosios knygos" (*The Red Book of Hergest,* 1375–1425).

△ susideda iš keturių svarbiausių pasakojimų; trijuose iš jų kalbama apie didvyrį, vardu Praideris. Kiti pasakojimai vidurinių amžių rankraščiuose susiję su tik iš legendų žinomo karaliaus ⇨ *Artūro* teismu.

Machas Ernstas (1838–1916), austrų fizikas ir filosofas. △ buvo empirikas, tikėjo, kad mokslas yra jutimais suvoktų faktų aprašymas ir kad mokslinio dėsnio pripažinimas priklauso tik nuo patvirtinimo praktika. Jis nepritarė Newtono absoliutaus judesio ir panašioms koncepcijoms; tyrė oro sroves. Jo vardu pavadintas ⇨ *Macho skaičius.*

Machiavellis Niccolò (1469–1527), italų politikas ir rašytojas. △ vardas yra klastingo ir ciniško valstybės valdymo meno sinonimas. Žymiausiuose politiniuose rašiniuose „Kunigaikštis" (*Il principe,* 1513) ir „Diskursai" (*Discorsi,* 1531) △ aptarė būdus, kaip valdovai gali patenkinti savo valstybių (ir savo) interesus, dažnai amoraliai ir oportunistiškai manipuliuodami kitais žmonėmis.

△ gimė Florencijoje, 1498–1512 buvo Dešimties tarybos sekretorius. Į valdžią 1512 atėjus Medičių šeimai, buvo apkaltintas sąmokslu, suimtas ir įkalintas, bet 1513 išleistas ir ištremtas į kaimą. Cezario Bordžos stebėjimu pagrįstas „Kunigaikštis" yra suvienytos Italijos valstybės (kurios nebuvo iki Atgimimo XIX a.) būsimojo kunigaikščio vadovas. „Karo mene" (*L'Arte della guerra,* 1520), △ numatė sukurti kariuomenę kunigaikščiui, o „Florencijos istorijoje" (*Historie fiorentine*) nagrinėjo istorinę Florencijos raidą ligi 1492. Vėlesnieji △ darbai: komedijos „Klicija" (*Clizia,* 1515) ir „Mandragora" (*La Mandragola,* 1524).

Macho skaičius, kūno ir garso greičio santykis netrikdomoje aplinkoje, kuria keliauja kūnas. △ yra pasiekiamas, kai kūnas (pvz., lėktuvas) įgyja greitį, didesnį už garso greitį (pereina garso ribą), t. y. 331 m per sekundę jūros lygyje. △ pavadintas austrų fiziko Ernsto Macho vardu.

mačizmas, tvirtas, akiplėšiškas vyriškumas. Po ⇨ *feminizmo* atgimimo XX a. aštuntajame dešimtmetyje toks apibūdinimas taikomas bet kuriam agresyviam vyrui, kuris mano esąs neliečiamas. Reiškinys ypač būdingas Lotynų Amerikai.

Jo vyriškąjį orumą temdė šioks toks nesmagumas dėl velkamos kojos.

mačizmas
Stella Dorothea Gibbons (1902–89), anglų žurnalistė.
„Šalta patogi ferma" (*Cold Comfort Farm*), *7 sk.*

Madona, itališkas ⇨ Mergelės *Marijos* vardas; žodis reiškia „ponia".

mafija, slapta bendruomenė, kuri, sakoma, vadovauja organizuotam nusikalstamumui, pvz., azartiniams žaidimams, lupikavimui, narkotikų gabenimui, prostitucijai, apsaugai. Paprastai siejama su ⇨ *Neapolio būstine.* △ atsirado Sicilijoje vėlyvaisiais viduriniais amžiais; veikia daugiausia ten pat ir valstybėse, į kurias atvyko italų, pvz., JAV, Australijoje.

△ susikūrė kaip bendruomenė, teroru ir kraujo kerštu keršijanti už skriaudas Sicilijos valstiečiams. XIX a. Sicilijos △ samdydavo kitur gyvenantys žemvaldžiai, kad ji tvarkytų jų *latifundijas* (žemės nuosavybę); bauginimo būdu △ greitai tapo neoficialia valdančiąja grupe. Nors latifundijos po Antrojo pasaulinio karo buvo konfiskuotos ir išdalytos, △ Sicilijoje pasiliko stipri. Italijos vyriausybė periodiškai rengdavo kampanijas prieš △. Ypač ta veikla sustiprėjo 1927, kai fašistų lyderis Mussolinis paskyrė Cesarę Morį (1872–?) Palermo prefektu. Morio metodai buvo įtartini, panašūs kaip ir žmonių, kuriuos jis suiminėjo, todėl 1929 jis buvo atleistas. Didelė kampanija buvo surengta 1963–64 ir XX a. 10 dešimtmetyje (pastaroji, atrodo, sėkminga).

JAV mafija išaugo svaiginamųjų gėrimų draudimo laikais. Didžiausi centrai yra Niujorkas, Las Vegas, Majamis, Atlantik Sitis ir Čikaga. △ susiorganizavusi į šeimas, kiekviena iš jų turi savo vadovą. Remiantis gerai organizuota lojalumo ir slaptumo sistema, liudininkai įbauginami, todėl

iškelti kaltinimą △ nariams sunku. Bet Al Caponė buvo nuteistas už federalinių mokesčių nemokėjimą, o Laimingasis Lucianas – deportuotas. Dabartinės JAV bylos prieš △ liečia Sicilijoje įsikūrusius verteivas, užsiimančius narkotikų gabenimu; jų keliai yra nusidriekę beveik per visą Vakarų pasaulį. 1992 buvo nuteistas Johnas Gottis, žinomas kaip Gambino mafijos šeimos galva.

△ JAV žinoma ir kaip *La Cosa nostra* (it. – mūsų reikalas) arba Gauja, dažnai vaizduojama meno kūriniuose; pvz., „Krikštatėvio" (*Godfather*) filmuose, kuriami pagal Mario Puzo knygą.

Magendie François (1783–1855), prancūzų gydytojas. Buvo šiuolaikinės eksperimentinės fiziologijos pradininkas. △ prisidėjo prie to, kad medicina pradėjo vartoti organinius junginius, vad. alkaloidus, be to, strichniną, morfį, kodeiną ir chininą. Vienas svarbiausių △ darbų yra „Fiziologijos elementai" (*Elements of Physiology*, 1816–17).

magija, menas valdyti gamtos jėgas antgamtinėmis priemonėmis – burtais ir ritualais. Svarbiausia idėja – panašus sukuria panašų (***simpatinė magija***); paveikti galima bloga įtaka arba bendravimu, pvz., pirmuoju būdu priešą galima sunaikinti paveikslu, antruoju – asmeniniais dalykais – nukirptais plaukais ar nagais. Dar ⇨ *kerėjimas.*

Dabar dažniausiai pripažįstama, kad daugelis ankstyvųjų religijų ir dar ankstesnis menas kilo iš tikėjimo magiškais veiksmais. Yra panašumų tarp △ ir religinių apeigų simbolinių elementų. Krikščionybė buvusius magiškus ritualus arba pašalino (nors pakitusiomis formomis jie išliko liaudies papročiuose ir prietaruose), arba pakeitė pačios Bažnyčios ritualais. Tie, kas praktikuodavo senovines apeigas, buvo persekiojami kaip raganos ir velniai.

magiškasis kvadratas (*mat.*), kvadratinė skaičių lentelė, kurios eilių, stulpelių ir įstrižainių suma yra ta pati. Paprasčiausias pavyzdys yra skaičių nuo 1 iki 9 išdėstymas; čia visų eilių, stulpelių ir įstrižainių suma yra 15:

6	7	2
1	5	9
8	3	4

Magnificat, ***Marijos giesmė,*** Naujojo Testamento minima giesmė. △ giedojo Marija, Jėzaus motina, lankydamasi pas pusseserę Elzbietą tuoj po Apreiškimo; △ giedama kai kuriose krikščionių bažnyčiose.

„Mahabharata", indų epas, parašytas sanskrito kalba. Susideda iš 18 knygų ir 90 000 posmų. Dabartine forma sueiliuotas tikriausiai apie 300 pr. Kr. „*Ramajana*" ir △ yra du didieji indų epai. Šeštojoje knygoje yra ⇨ „*Bagavadgitos*", arba „*Dievo giesmė*" epizodas.

Poema, sukurta Gango aukštupio lygumose, pasakoja apie kauvarų ir pandavų giminių kovas. Iš △ matyti senovės Indijos visuomenės etinės vertybės, ypač individuali atsakomybė.

Mahadeva (sanskrito k. – Didysis dievas), kitas hinduistų dievo ⇨ *Šyvos* pavadinimas.

Mahadevi (sanskrito k. – Didžioji deivė), hinduistų dievo Šyvos antrosios pusės Šakti kitas pavadinimas. △ yra garbinama daugeliu formų, dažniausiai kaip veikli ir kovinga *Kali* ar *Durga* arba taikingąją formą *Parvati.*

mahajana, viena iš dviejų pagrindinių ⇨ *budizmo* formų, būdinga Š. Azijai (Kinija, Korėja, Japonija ir Tibetas). Pagrindinis △ tikėjimas yra ⇨ *bodisatvų* (tų, kurie pasiekia nušvitimą, bet pasilieka su žmonėmis, norėdami padėti kitoms gyvoms būtybėms) garbinimas bei idėja, kad kiekvienas savyje turi budizmo sėklų.

△ doktrinų sintezė yra pateikta Auksinės šviesos sutroje. Joje pabrėžiama, kad žmonės turėtų paklusti protui (pradžnai), kuris leidžia skirti gėrį nuo blogio; pasiaukojimo aktas yra aukščiausias proto pasireiškimas. Lotoso sutra aprašo istorinį Budą, kaip vienintelį amžinąjį Budą, galutinį kosmoso dėsnį (dharmą) ir visur esantį ir užjaučiantį išganytoją.

maharišis, indų guru (mokytojas), arba dvasios vadovas. XX a. septintajame dešimtmetyje △ Mahešas Jogas darė įtaką bitlams ir kitiems vakariečiams.

Mahatma (skr. – Didžioji siela), vardas šalininkų suteiktas ⇨ Mohandui *Gandžiui* kaip pirmajam didžiajam nacionaliniam Indijos vadovui.

Mahavyra (apie 599–527 pr. Kr.), Indijos išminčius. Iš △ mokymo kilo džainizmas. Būdamas trisdešimties metų, △ atsisakė patogaus gyvenimo ir 12 metų praktikavo asketizmą. Baigiantis šiam laikui, △ pradėjo telkti sekėjų grupę. Grupės nariai, kaip „kelio skynėjai", turėjo pasirūpinti, kad kiti gautų tikrų žinių, kad jiems būtų teisingai vadovaujama.

⇨ *Budos* bendraamžis △ gyveno Š. Indijoje. Džainistai tiki, kad jis buvo dvidešimt ketvirtasis

tirtankaras, arba „kelio skynėjas". Tirtankaras ateina kiekvienoje laiko eroje ir nurodo kelią į teisingas žinias ir gerą elgesį. 30 metų kūręs savo bendruomenę, △ mirė Pavos mieste.

Mahdis (*islamas*), ateisiantis mesijas, kuris įgyvendinsiąs teisingumo viešpatavimą Žemėje. Mahdžiu titulavosi daugelis musulmonų vadovų, pirmiausia Sudano šeichas Muchamedas Achmedas (1848–85), kuris vadovavo 1881 sukilimui prieš Egiptą ir 1885 užėmė Chartumą.

Jo didysis vaikaitis ***Sadikas al Mahdis*** (g. 1936), Sudano Uma partijos vadovas, 1966–67 buvo ministras pirmininkas. Buvo kalintas dėl bandymo nuversti karinį režimą.

Mahometas, ***Muchamedas*** (apie 570–632), paskutinis islamo pranašas, gimęs Mekoje, Arabijos pusiasalyje. Apie 616 jis pradėjo skelbti islamo religiją, garbinti vieną Dievą, kuris jam perdavęs ⇨ *Korano* žodžius per apsireiškimus, kurių buvę per visą △ gyvenimą. 622 △ ir jo sekėjai pabėgo nuo persekiojimų Mekoje ir persikėlė į Mediną. Nuo persikėlimo, žinomo kaip hidžra, skaičiuojama islamo eros pradžia.

△ buvo piemuo ir prekiautojas, 595 vedė našlę Chadiją. Jis leido laiką medituodamas, o pirmasis apreiškimas įvyko 610.

Pradžioje jis abejojo dievišku apreiškimų pradu, bet vėliau pradėjo mokyti kitus, kurie užrašydavo jo žodžius. Po △ mirties tie žodžiai buvo surinkti ir sudarytas Koranas. Keliantis į Mediną, susikūrė pirmoji islamo bendruomenė, kuri daug metų kovojo su įnirtingu Mekos ir gretimų genčių priešinimusi. 630 musulmonų kariuomenė sumušė Mekos kariuomenę, ir miestas perėjo musulmonų valdžion. Iki △ mirties islamas jau buvo paplitęs visame Arabijos pusiasalyje. Po △ mirties kilo ginčai, kas vadovaus musulmonams. Musulmonai tiki, kad △ buvo paskutinis pranašas, bet jie pripažįsta ir kitus, ankstesnius pranašus, pvz., Abraomą ir Jėzų. Mahometui nesimeldžiama, bet musulmonai gerbia jį žodžiais „taika jam", kai tik pamini △ vardą.

mahometonybė, kitas ⇨ *islamo* pavadinimas (Mahometas yra islamo pranašas).

mahras, jaunikio dovana (kraitis) pinigais ar kitokiu turtu jaunajai, be kurio islamo santuoka negalioja. Paprastai dėl △ dydžio tariamasi. △ gali būti išmokėtas, kai reikia jaunajai. △ dalis gali būti atidėta ir išmokėta moteriai, likusiai našle ar išsiskyrus.

fon Mayeris Julius Robertas (1814–78), vokiečių fizikas. 1842, anksčiau už ⇨ Jamesą *Joulei*, nustatė mechaninį šilumos ekvivalentą ir anksčiau už ⇨ Hermaną von *Helmholtzą* – energijos tvermės dėsnį.

Maimonidas Mošė, ***Mošė ben Maimonas*** (1135–1204), Ispanijoje gimęs žydų filosofas ir gydytojas. Žinomas kaip vienas didžiausių hebrajų mokslininkų. △ bandė suderinti tikėjimą ir protą. △ judėjų teisės kodifikacija žinoma kaip *Papildytoji Tora* (1180). △ išdėstė ***trylika tikėjimo principų,*** kurie apibendrina svarbiausius judaizmo tikėjimo principus.

△ gimė Kordoboje, Ispanijoje; 1160 jis paliko Ispaniją dėl žydų persekiojimo ir įsikūrė Fese, paskui Kaire; ten △ buvo asmeninis sultono Saladino gydytojas. △ filosofinė klasika – „Pasimetusiųjų vadovas" (1176–91) – supažindino vidurinių amžių filosofus su Aristotelio mintimis. Be to, △ parašė dešimt knygų medicinos temomis.

mainadė, ***menadė,*** viena iš moterų ⇨ *dionisijų* dalyvių. △ dar vadinamos ***bakchantėmis.***

Maynardas Smithas Johnas (g. 1920), anglų biologas. Pritaikė žaidimų teoriją gyvūnų elgesiui tirti, sukūrė ⇨ *stabilios evoliucijos strategijos* koncepciją – matematinį metodą elgesio evoliucijai tirti.

△ knygos: „Evoliucijos teorija" (*The Theory of Evolution*, 1958), „Evoliucija ir žaidimų teorija" (*Evolution and the Theory of Games,* 1982).

mainai: skola už gamtą ⇨ *skola mainais už gamtą.*

Maine'as de Biranas Marie François Pierre'as (1766–1824), prancūzų mąstytojas ir politikas. △ teigė, kad asmuo yra veikli galia, kurią sukūrė patyrimas. Pagal △ filosofiją valia yra žmogaus laisvės rūšis. 1816 △ buvo Valstybės tarybos narys.

1814 △ buvo Deputatų rūmų (Nacionalinio susirinkimo) narys ir iždininkas. Svarbesnieji △ darbai: „Įpročio įtaka" (*l'Influence d'habitude,* 1802), „Psichologijos pagrindų apybraiža" (*Essai sur les fondements de la psychologie,* 1812).

maisto medžiagos, kurias vartoja gyvūnai. Pagrindinės △ sudėtinės dalys yra chemikalų grupės: baltymai, angliavandeniai, riebalai, vitaminai, mineralai ir vanduo. Skirtingiems gyvūnams šių medžiagų reikia nevienodo kiekio, tačiau būtinybė rasti ir perdirbti tinkamas △ yra pagrindi-

nė gyvūnų evoliucijos varomoji jėga. Pvz., visų gyvūnų viduriai pritaikyti virškinti ir įsisavinti △, tačiau įvairūs gyvūnai prisitaikė prie skirtingų jų rūšių.

Gyvūno △ poreikis per jo gyvenimą kinta priklausomai nuo to, ar jis auga, ar dauginasi, ar yra labai aktyvus, ar artėja jo galas.

Maitrėja, ***Ateities Buda, Maloningasis,*** pagrindinis visų ⇨ *budizmo* formų veikėjas; Kinijoje jis vadinamas ***Milofo,*** Japonijoje ***Miroku.*** Budistai tiki, kad kartkarčiais Buda pasirodo norėdamas išlaikyti teisingojo kelio žinią; △ yra kitas ateities Buda.

maja (skr. iliuzija), induizmo filosofų, ypač Vedantos, visata, kuriai Isvara, Brahmano, arba ⇨ *Atmano,* įsikūnijimas, suteikė būtį. Ji yra reali, nors ir iliuzinė, mat neamžina.

majų religija, Centr. Amerikos gyventojų majų religija. Iki ispanų užkariavimo buvusi senoji religija išsilaikė nevienodai. Kai kuriuose kaimo regionuose ji tebėra beveik nepakitusi, o kitus regionus yra smarkiai paveikusi katalikybė, kurią savo ruožtu veikia majų tradicijos. Prieš užkariavimą svarbiausi dievai buvo Žemė Viešpats, kuris saugojo pasėlius, Tėvas Saulė, Motina Mėnulis ir Ryto Žvaigždė, kuri buvo karių dievas. Šiandien Motina Mėnulis dažnai siejama su Mergele Marija, o Žemė Viešpats garbinamas kaip ir anksčiau; vietiniai šventieji padeda saugoti pasėlius. Majai tiki, kad kiekvienas žmogus turi gyvulinę sielą, kuri gyvena gyvūne, gimusiame tuo pat metu. Jei gyvulys nužudomas, žmogus irgi miršta. Kaip ir daugumos Centr. Amerikos tradicinių religijų, △ pagrindas yra šamanistinis.

makabiejai, Judo Makabiejaus šeimos nariai ir jo rėmėjai. △ suorganizavo dvasininkas Matatijas (mirė 166 pr. Kr.), kuris su savo sūnumis vadovavo kovai dėl nepriklausomybės prieš sirus II a. pr. Kr. Judas (mirė 161) 164 pr. Kr. vėl nukariavo Jeruzalę, ir Simonas (mirė 135) 142 pr. Kr. paskelbė jos nepriklausomybę. △ pasipriešinimas truko, kol 63 pr. Kr. Jeruzalę užėmė romėnai. Ši istorija yra papasakota keturiose ⇨ *apokrifų* knygose.

Makarenka Antonas (1888–1939), rusų švietėjas. Dirbdamas su benamiais našlaičiais ir nusikaltėliais po Rusijos revoliucijos, △ skatino vaikus prisiimti atsakomybę ne tik už save, bet ir už visos bendruomenės gerą vardą. △ idėjos buvo kritikuojamos kaip per daug totalinės.

makartizmas, politinis persekiojimas, arba vad. raganų medžioklė, siejamas su JAV senatoriumi Josephu McCarthy'čiu.

Padidėjus JAV susirūpinimui dėl komunizmo grėsmės šeštajame dešimtmetyje, McCarthy'is apkaltino daug valdininkų ir šiaip piliečių, kad jie esą Komunistų partijos nariai arba jai prijaučią. Didžiausia dalis jo įrodymų buvo suklastota, bet Kongreso komitetai, kuriuose buvo tiriami kaltinimai, sužlugdė daugelio žmonių karjerą ir sukūrė įtarumo ir paranojos atmosferą, ypač liberalių intelektualų sluoksniuose.

Makartizmas yra amerikanizmas su paraitytomis rankovėmis.

makartizmas
Josephas McCarthy'is (1908–57),
JAV dešiniojo sparno politikas.
Kalba Viskonsine 1952

---

makrobiotikai, organinio pilnaverčio maisto dietinė sistema. Ji kilusi iš dzenbudizmo, kuris bando derinti ⇨ *in* ir *jan* principą, siekia, kad maiste šių būtų nevienodos proporcijos.

makroekonomika, ekonomikos sritis, nagrinėjanti visą ūkį arba sistemas, apimančias tokius aspektus, kaip vyriausybės pajamos ir išlaidos, mokėjimų balansas, iždo politika, investicijos, infliacija ir nedarbas. △ tikslas – suprasti visų santykinių ekonomikos veiksnių įtaką vienas kitam, apskaičiuoti ir numatyti visas nacionalines pajamas.

Šiuolaikinei △ daug davė ⇨ Johno Maynardo *Keyneso* darbai; Keynesas teigė, kad vyriausybės galėtų labiau paveikti ekonomiką, jei geriau reguliuotų paklausą, labiau kontroliuotų vyriausybės išlaidas, mokesčius ir kreditus. ***Keyneso makroekonomika*** nagrinėja bendrąją pasiūlą ir paklausą ir teigia, kad rinka ne visada „susitvarko" (greitai pasiekia pasiūlos ir paklausos pusiausvyrą), todėl gali tekti įsikišti, jei siekiama, pvz., visiško užimtumo. Keyneso △ formuluotės buvo gerai vertinamos tuoj po karo; vėliau jas patobulino ir išplėtė ***neokeinisistinė mokykla,*** kuri teigia, kad nuosmukio atveju rinka atsigauna labai lėtai ir kad visiško užimtumo pusiausvyros gali niekada nebebūti, jei į paklausos valdymą rimtai neįsikiš vyriausybė. Tuo pačiu metu ***neoklasikinė ekonomika,*** naudodamasi ⇨ *mikroekonomikos* priemonėmis, pradėjo atsigauti ir paneigė svarbiausią Keyneso teiginį, kad ištekliai gali būti per

daug išsekinti ir kad visiško užimtumo pusiausvyra reikalauja valstybės įsikišimo. Kita svarbi mokykla yra ***naujoji klasikinė ekonomika.*** Ji stengiasi parodyti, kad Keyneso valdomos paklausos politika yra nepagrįsta, ir vietoj to iškelia ***pasiūlos ekonomiką.*** Jos šalininkai tiki, kad svarbiausias veiksnys, darantis įtaką nacionalinio produkto didėjimui, yra efektyvus darbo ir kapitalo paskirstymas ir panaudojimas. Gimininga mokykla yra ***Čikagos monetaristai,*** vadovaujami ⇨ Miltono *Friedmano.* Jie atgaivino seną idėją, kad pinigų pasiūlos padidėjimas neišvengiamai sukelia kainų, o ne produkcijos didėjimą. Naujoji klasikinė mokykla teigia, kad kainų ir algų reguliavimas yra beveik vienalaikis, todėl darbo lygis bet kuriuo metu turi išlikti vienodas, o Čikagos monetaristai įsitikinę, kad toks reguliavimas trunka kelerius metus.

Maxwellis Jamesas Clerkas (1831–79), škotų fizikas. Didžiausias △ laimėjimas buvo tai, kad jis gerai suvokė elektromagnetines bangas: ***Maxwellio lygtys*** į vieną santykių grupę sujungė elektrą, magnetizmą ir šviesą. Jis prisidėjo prie visų fizikos mokslo šakų – tyrė dujas, optiką ir spalvų jutimą. △ teorinis darbas magnetizmo srityje atvėrė kelią bevieliam telegrafui ir telefonui.

△ gimė Edinburge. 1856–60 buvo gamtos filosofijos profesorius Aberdyne, paskui – fizikos ir astronomijos profesorius Londone. Nuo 1871 dirbo Kembridžo eksperimentinės fizikos profesoriumi. Svarbiausi △ darbai: „Spalvų jutimas" (*Perception of Colour,* 1860), „Spalvinis aklumas" (*Colour Blindness,* 1860), „Šilumos teorija" (*Theory of Heat,* 1871), „Elektra ir magnetizmas" (*Electricity and Magnetism,* 1873), „Materija ir judėjimas" (*Matter and Motion,* 1876).

Malcolmas X (buvęs *Malcolmas Little'is;* 1926–65), JAV juodaodis nacionalistų vadas. Sėdėdamas kalėjime už vagystę (1946–53), jis prisidėjo prie ⇨ *Juodųjų musulmonų* sektos. Paleistas agitavo už juodųjų žmonių separatizmą, prievartos naudojimą savigynai. 1964 pakeitė pažiūras ir įkūrė islamišką socialistinę Afrikos ir Amerikos vienybės organizaciją, skelbė rasinį solidarumą. Buvo nužudytas.

Jei kas pakelia ranką prieš tave, pasiųsk jį į kapines.

Malcolmas X
„Kalba Malkolmas X" (*Malcolm X Speaks*)

△ gimė Omahoje, Nebraskos valstijoje, bet augo globos namuose Mičigano, Masačusetso ir Niujorko valstijose. 1946 nuteistas už vagystę, △ septynerius metus praleido kalėjime, tapo Juodųjų musulmonų vado Elijos Muchamedo sekėju ir atsivertė į islamą. 1952 △ oficialiai pasikeitė vardą į Malcolmą X, norėdamas pažymėti, kad nesusijęs su rasistine bendruomene. Tapęs įtakingu nacionaliniu ir tarptautiniu lyderiu, △ 1964 viešai atsiskyrė nuo Juodųjų musulmonų. Po metų △, kalbantį mitinge Harleme, Niujorko mieste, nužudė Juodųjų musulmonų priešininkai. Jo „Malcolmo X autobiografija" (*Autobiography of Malcolm X*) buvo išleista 1964.

Pats noras melstis jau yra malda.

malda
Georges'as Bernanosas (1888–1948), prancūzų rašytojas. „Kaimo kunigo dienoraštis" (*Diary of a Country Priest*), *2 sk.*

malda, kreipimasis į dieviškąją jėgą žodžiais arba mintimis, norint pagarbinti ją, paprašyti pagalbos arba tiesiog atlikti priedermę. Katalikų ir Stačiatikių bažnyčiose meldžiamasi Mergelei Marijai, angelams ir šventiesiems, kaip užtarėjams, o protestantai meldžiasi tik Dievui. Musulmonai irgi meldžiasi tik Dievui (⇨ *salatas*), jie tai daro penkis kartus per dieną, laikydamiesi nustatytos žodžių ir judesių sekos, kartu melsdamiesi individualiai. Maldos laiką praneša muedzinas (šauklys). Induistų △ gali būti skiriama bet kuriam dievui arba aukščiausiajai dievybei. Dažnai tai būna sanskrito kalba parašytų raštų giedojimas ir šventųjų garsų *om* ir *aum* kartojimas. Judaizmas turi tradicinių, su kasdieniniais darbais susijusių bei kiekvieną dieną sinagogoje kalbamų maldų. Dalyvauti maldose yra kiekvieno suaugusio vyriškosios lyties žydo pareiga; tai padeda sudaryti minjaną – dešimtį sinagogos maldoms reikalingų žmonių. Sikai kartoja rytines ir vakarines △ iš šventojo rašto „Guru Grantas Sahibas".

Tas meldžiasi gerai, kas myli ką tikrai,
Ar paukštį, ar žmogų, žvėrį.
Geriausiai meldžiasi, kas myli kuo karščiausiai
Bet ką – didžiausią ar mažiausią.

malda
Samuelis Tayloras Coleridge'as (1772–1834), anglų poetas, vienas romantizmo pradininkų. „Senovės jūreivis" (*The Ancient Mariner*), *7 d.*

Malebranche'as Nicolas (1638–1715), prancūzų filosofas. △ veikalą „Apie tiesos ieškojimą“ (*De la Recherche de la vérité;* 1674–78) rašyti paskatino ⇨ *Descartes'as;* jis teigė, kad konkrečios idėjos apie išorinius objektus yra galimos tik per Dievą.

Malikas, ***Abu Abdala Malikas ibn Anas*** (716–795), musulmonų sunitų Maliko mokyklos įkūrėjas; ta mokykla dominuoja Š. Afrikoje. Svarbiausias △ veikalas yra „Paprastesni“; tai knyga apie islamo teisę. Ji buvo sumanyta kaip tiltas tarp mokslininkų sudėtingumo ir eilinių žmonių paprastumo; veikale nurodomos gairės, kurių turėtų laikytis musulmonai.

△ gimė Medinoje; jo pirmasis mokytojas buvo Sahlis ibn Sa'das, pranašo Mahometo bendras. Jis buvo teisininko Abu Hanifos pažįstamas. Žymiausias △ mokinys buvo Al Šafis.

Malinowskis Bronislawas (1884–1942), lenkų kilmės anglų antropologas, vienas iš socialinių mokslų ⇨ *funkcionalizmo* teorijos pradininkų. 1915–16 ir 1917–18 ekspedicijose į Trobriano salas △ nuodugniai susipažino su salų gyventojais; taip jis galėjo įvertinti, kaip salos gyventojai darbais ir papročiais kuria ir palaiko socialinę tvarką.

Remdamasis ⇨ *tyrinėjimų lauko sąlygomis* modeliu △ sukūrė revoliucingą stebėjimo sistemą, kuri leido tyrėjui visiškai įsitraukti į stebimų žmonių gyvenimą. △ parašė kelias reikšmingas monografijas apie salų gyventojus, tarp jų „Ramiojo vandenyno argonautai“ (*Argonauts of the Pacific*).

malonė (*krikščionybėje ir sikizme*), neužtarnauta ar nieko nekainuojanti Dievo dovana arba privilegija, kurios negalima užsitarnauti arba pasiekti vien žmogaus pastangomis. Krikščionių mąstysenoje △ taip pat reiškia Dievo dalyvavimą žmonijos istorijoje. Stačiatikių bažnyčia ją supranta labiau kaip žmogaus dalyvavimą dieviškajame gyvenime, tuo tarpu Vakarų bažnyčia – dažniausiai kaip galią išgydyti žmoniją nuo jos ydų.

Malonė nepanaikina prigimties, ji padaro ją tobula.

malonė

Šv. Tomas Akvinietis (apie 1226–74), italų filosofas ir teologas scholastas. „Viduramžių mąstymas: nuo šv. Augustino iki Ockhamo“ (*Medevial Thought: St Augustine to Ockham*)

Malthusas Thomas Robertas (1766–1834), anglų ekonomistas ir dvasininkas. Knygoje „Gyventojų skaičiaus dėsnio tyrimas“ (*Essay on the Principle of Population;* 1798, papildyta 1803) △ ragino kontroliuoti gyventojų skaičių, nes gyventojų skaičius didėjąs geometrine progresija, o maisto pasiūla tik aritmetine progresija. Šis veikalas padarė įtaką ⇨ Charleso *Darwino* mąstymui apie gamtinę atranką, kaip evoliucijos varomąją jėgą.

Karą, badą ir ligas △ traktavo kaip būtinus gyventojų skaičiaus didėjimo stabdžius. Vėlesniuose veikalo leidimuose teigiama, kad „moraliniai apribojimai“ (atidėtos vedybos ir lytinis susilaikymas ligi vedybų) irgi galėtų pristabdyti tokį didelį didėjimą; šiuo teiginiu vėliau pasinaudojo gimimų kontrolės pradininkai (neomaltusininkai).

Malthuso teorija, Thomo Malthuso gyventojų skaičiaus didėjimo prognozavimas. Malthusas grindė savo teoriją ⇨ *demografiniu sprogimu,* kuris jau buvo akivaizdus XVIII a. Jis teigė, kad žmonių skaičius didės greičiau negu maisto pasiūla. Gyventojai pagaliau pasieksią išteklių ribą (⇨ *gyventojų perteklius*). Bet koks tolesnis didėjimas baigsiąsis demografiniu sprogimu, kurį sukelsiąs badas, ligos ar karai.

Malthusas nebuvo optimistiškai nusiteikęs dėl rezultatų. Jis teigė, kad tik moraliniai apribojimai (gimstamumo kontrolė) galėtų apsaugoti nuo krizės. Dabartinis badas Etiopijoje ir kitose valstybėse, kuriose dėl sausros, pilietinio karo ir skurdo sumažėjo žemės ūkio produkcija, galėtų patvirtinti, kad Malthusas buvo teisus. Bet JAV, D. Britanijoje ir daugelyje kitų valstybių žemės ūkio revoliucija padidino maisto gamybą, o kontraceptinės priemonės padėjo sumažinti ⇨ *gimstamumą;* kai kuriose valstybėse įgyvendinta ⇨ *gyventojų skaičiaus kontrolės* politika.

mamona, nedoras turto sutelkimas asmens rankose ir gobšumas. Terminas kilo iš sirų turto dievo, kaip krikščionių Dievo priešybės, minimo Naujajame Testamente.

Geriau tikra mamona, negu tariamas dievas.

mamona

Louis MacNeice'as (1907–63), airių kilmės anglų poetas. „Autumn Journal“

---

mana, saldokos sultys, gaunamos iš daugelio medžių, pvz., uosio ir maumedžio, vartojamos medicinoje. Manoma, kad Biblijoje minima mana buvo sukietėjusios eglūno sultys arba kokios kerpės. Biblija (Išėjimo knyga, 16) pasakoja, kad Die-

vas davė manos žydams dykumoje, kai nebuvo jokio kito maisto.

manai (*sen. Roma*), mirusiųjų dvasios, garbintos kaip šventos; kartais buvo tapatinamos su požemio dievais (Ditu ir Prozerpina).

mandala, hinduistų ir budistų meno, vaizduojančio visatą, simetriška kompozicija. △ buvo naudojamasi per kai kurias meditacijų rūšis.

mandeistai, vienintelė išlikusi krikščionių gnostikų grupė (⇨ *gnosticizmas*). △ gyvena prie Eufrato, P. Irake, o jų šventoji knyga yra *Ginza*. Grupė veiklos pradžią sieja su Jonu Krikštytoju, bet jų tradicijose yra krikščionių, hebrajų ir vietinių persiškų tradicijų elementų, tad tokia kilmė ginčytina.

Mandela Nelsonas Rolihlahla (g. 1918), Pietų Afrikos politikas ir teisininkas, Afrikiečių nacionalinio kongreso (ANK) pirmininkas (nuo 1991). Kaip tuo metu draudžiamo ANK organizatorius, 1964 jis buvo įkalintas. Kalėjime △ tapo pasaulinio antiapartheidinio sąjūdžio vienybės simboliu. 1990 vasario mėn. buvo paleistas, ANK draudimas atšauktas. Tada △ pradėjo derėtis su vyriausybe dėl įvairiarasės P. Afrikos ateities. 1992 rugsėjo mėn. △ ir prezidentas de Klerkas susitarė greičiau sudaryti vyriausybę, kuri galėtų pradėti reformas. 1993 vasario mėn. jie nutarė surengti 1993 pabaigoje arba 1994 pradžioje laisvus nerasinius rinkimus ir tada sudaryti nacionalinę vienybės vyriausybę.

1955–92 △ buvo vedęs kovos dėl P. Afrikos gyventojų pilietinių teisių veikėją Winnie Mandelą.

△ gimė prie Umbatos, Transkėjaus apylinkėje. Jis buvo vietos vadovo sūnus. Kelių ANK vadovų teisme dėl išdavystės △ 1961 buvo išteisintas, bet 1964 dar kartą suimtas ir, apkaltinus sabotažu ir bandymu nuversti vyriausybę, nuteistas kalėti ligi gyvos galvos. 1991 liepos mėn. bendru sutarimu jis buvo išrinktas ANK prezidentu. 1993 kartu su F.W. de Klerku △ gavo Nobelio taikos premiją.

Mandelbrotas Benoit (g. 1924), Lenkijoje gimęs JAV mokslininkas. Pirmasis pavartojo terminą ***fraktalų geometrija,*** aiškinantį į save panašią figūrą, t. y. motyvą, kuris neapibrėžtai kartojasi vis mažėdamas. Sąvoka siejama su ⇨ *chaoso teorija.*

maniakinė depresija, arba maniakinė depresinė ⇨ *psichozė,* proto sutrikimas. Būna kelių formų. Požymiai: pasikartojančios nevienodo laipsnio įvairios ⇨ *depresijos* arba manijos, pvz., nepagrįstai pakili nuotaika, pagreitėjusi minčių eiga, judesiai, kalba. Chroniška manija kartais trunka kelerius metus be pertraukos. Kai kurie maniakinės depresijos pacientai patiria tik maniakinius priepuolius, kiti tik depresinius, o dar kitų priepuolių forma kaitaliojasi.

manicheizmas, religija, įkurta pranašo Mano (apie 216–apie 276). Nors buvo persekiojamas, △ paplito ir gyvavo ligi X a. Pagrįstas dualizmo koncepcija, △ teigė, kad materialusis pasaulis yra blogis, tamsos jėgų įsiveržimas į dvasinę šviesos karalystę; dieviškąsias šviesos daleles, įkalintas blogyje, turį išvaduoti pranašai – Jėzus arba ir pats Manis.

Manis savo pažiūras pareiškė 241 Persijos teisme. Grįžtantį iš misijų Kinijoje ir Indijoje Manį nužudė zaroastrizmo dvasininkų sukurstyti žmonės.

manierizmas, tapybos, skulptūros ir architektūros stilius. △ būdinga subtilus, sąmoningas klasikinės kompozicijos taisyklių laužymas, pvz., žmogaus kūnas vaizduojamas becentre, iškreipta poza, vartojamos šiurkščios, nederančios spalvos. Terminą sukūrė Džoržas Vazaris ir vartojo jį XVI a. reakcijai į Renesanso klestėjimą apibūdinti. Trumpai sakant, čia kalbama apie stilių, kurį sukūrė dailininkai ir architektai, dirbę Italijoje (pirmiausia Romoje ir Florencijoje) 1520–75, pradedant vėlesniaisiais Mikelandželo dailės ir architektūros darbais. Prie △ priskiriami dailininkų Džovanio Roso ir Parmidžanino bei architekto Džulijaus Romanos darbai.

Tiek dailėje, tiek architektūroje manieristų darbai trikdo žiūrovus, iš kurių tikimasi, kad jie suprastų normas, kurios tyčia iškraipomos. Terminas vartojamas ir plačiau – juo apibūdinamos ir kitų šalių panašaus stiliaus kitos meno rūšys, pvz., italų skulptoriaus Džambolonjos, ispanų dailininko El Greko darbai.

manifestas (*politikoje*), paskelbtas politinės partijos prospektas, numatantis politiką, kurios partija laikysis, jei bus išrinkta į valdžią. Kai partija išrenkama ir ateina į valdžią, ji dažnai teigia, kad manifesto turinys suteikia jai įgaliojimą leisti įstatymus, kuriais galima įgyvendinti tą politiką. Šis terminas buvo vartojamas ir apibūdinti dokumentams, kuriuose dėstomi meno sąjūdžių, pvz., ⇨ *siurrealizmo,* tikslai ir lūkesčiai.

manija (*psichiatrijoje*), klaidingas įsitikinimas, kurio negalima nusikratyti. Manijos yra būdingas

šizofrenijos ir paranojos požymis, bet gali kilti ir per sunkią bei maniakinę depresiją.

Mannheimas Karlas (1893–1947), vengrų sociologas, nuo 1933 gyvenęs D. Britanijoje. Veikale „Ideologija ir utopija" (*Ideology and Utopia,* 1929) △ teigė, kad visos žinios, išskyrus matematikos ir fizikos žinias, yra ideologinės, klasių interesų ir vertybių atspindys; todėl nesą tokio dalyko, kaip objektyvios žinios ar absoliuti tiesa.

△ skyrė valdančiosios klasės ir utopinių arba revoliucinių grupių ideologiją, teigdamas, kad žinias kuria nesibaigiančios kovos tarp konkuruojančių grupių ir idėjų. Vėlesni darbai, pvz., „Žmogus ir visuomenė" (*Man and Society,* 1940) nagrinėjo šiuolaikinę masinę visuomenę jos susiskaldymo ir įtarumo ekstremistinėms idėjoms bei totalitarinėms vyriausybėms požiūriu.

Manningas Henry'is Edwardas (1808–92), anglų katalikų kunigas, vienas ⇨ *Oksfordo sąjūdžio* vadovų. 1851 △ iš Anglikonų bažnyčios perėjo į Romos katalikų tikėjimą, nuo 1865 Vestminsterio arkivyskupas (Anglijos Katalikų bažnyčios vadovas). 1875 pakeltas kardinolu.

△ dirbo Kolonijų ministerijoje, bet 1840 perėjo į Anglikonų bažnyčią ir tapo Čičesterio arkidiakonu. Perėjęs į katalikybę, 1857 △ įkūrė Šv. Karolio Boromėjaus Pasišventusiųjų parapiją, skirtą katalikiškam švietimui ir socialinei reformai. 1875 △ karštai diskutavo („Vatikano dekretai"; *The Vatican Decrees*) su Gladstone'u dėl popiežiaus neklaidingumo.

„Mano kova" (*Mein Kamph*), knyga, kurią Rudolfui Hessui 1923–24 padiktavo ⇨ Adolfas *Hitleris,* sėdėdamas kalėjime už dalyvavimą nepasisekusiame Miuncheno alaus pučе. Pusiau autobiografinė, pusiau politinės filosofijos knyga rodo Hitlerio idėjas apie Vokietijos ekspansiją, antikomunizmą ir antisemitizmą. Knyga buvo išspausdinta dviem tomais 1925 ir 1927.

mantra, hinduizmo ir budizmo tikinčiųjų kartojamas žodis, kuris turi padėti susikaupti ir sustiprinti dvasinę galią, pvz., *om,* reiškiantis Brahmos, Višnaus ir Šyvos vardus. Gurų sekėjai gali gauti savo asmenines mantras.

Manus (*hinduizmo mit.*), žmonių giminės įkūrėjas, kurį ⇨ *Brahma* apsaugojo nuo tvano.

Mao Dzedongas, ***Mao Dzedungas*** (1893–1976), Kinijos politinis vadovas ir marksizmo teoretikas, Kinijos komunistų partijos (KKP) įkūrėjas (1921). △ greitai iškilo kaip partijos vadovas. 1934–35 jis surengė Ilgąjį žygį, 1937–49 – išsivaduojamąjį karą, po kurio įkūrė Liaudies Respubliką ir įvedė komunistų valdžią Kinijoje. KKP ir vyriausybei vadovavo iki mirties. △ įtaka buvo sumažėjusi nepasisekus ⇨ *Didžiajam šuoliui* (1958–60), bet jis vėl iškilo ir dominavo 1966–69 per ⇨ *Kultūrinę revoliuciją.* △ pritaikė komunizmą Kinijos sąlygoms, tai išdėstė ⇨ *Mažojoje raudonojoje knygoje.*

△, Hunano provincijos valstiečio sūnus, buvo Pekino universiteto bibliotekos vedėjo padėjėjas ir mokyklos direktorius Čangšoje. △ buvo KKP propagandos vadovas valdant gomindanininkų (nacionalistų) vadovui Sunjatsenui, kol šis buvo nuverstas įpėdinio Čangkaiši. 1931–34 △ sukūrė komunistinę respubliką Džiangsi ir kartu su Džu Dė vedė Raudonąją armiją Ilgajame žygyje į Šanchajų, norėdami išvengti gomindanininkų persekiojimo. 1936–47 Janane △ sukūrė Liaudies Respubliką, 1939 vedė trečią žmoną ⇨ *Dziang Čing.* Nuo 1935 – KKP vadovas, △ sudarė sąjungą su nacionalistų pajėgomis ir 1936–45 kovojo su japonų įsiveržėliais. 1946 atsinaujino pilietinis karas su gomindanu; jis truko ligi 1949; △ nugalėjo Nandzinge ir įkūrė Kinijos Liaudies Respubliką, valdomą jo vadovaujamos KKP. Pilietinio karo metu, remdamasis valstiečiais, △ sėkmingai panaudojo mobilią P. Amerikos partizanų taktiką. Ligi mirties 1976 rugsėjo mėn. △ buvo KKP vadovas, o ligi 1959 ir valstybės vadovas. Po kultūrinės revoliucijos Didysis Vairininkas, kaip jis buvo vadinamas, dirbo kartu su ministru pirmininku Džou Enlajumi ir prižiūrėjo atkuriamuosius darbus.

△ rašiniai ir mintys Kinijos Liaudies Respublikoje 1949–76 buvo garbinamos. Jis parašė apie 2300 publikacijų, kurios sudaro 3 mln. žodžių; buvo išspausdinta 740 mln. egzempliorių jo *Citatų.* Taikydamas komunizmą prie Kinijos sąlygų, jis pabrėžė, kad Azijoje reikia kaimo, o ne miesto revoliucijos, teigė, kad būtina sumažinti miesto ir kaimo gyvenimo skirtumą, kad nuolatinė revoliucija turi užkirsti kelią naujo elito atsiradimui. △ pagreitino Kinijos ir Sovietų Sąjungos konfliktą 1960; jis buvo tvirtai nusistatęs už neprisijungusio trečiojo pasaulio strategiją. Nuo 1978, kai vadovauti ėmė Deng Siaopingas, maoizmas vertinamas kitaip, kritikuojama △ politika, bet daug △ idėjų tebėra gyvos.

Leisti išsiskleisti šimtams žiedų, varžytis šimtams nuomonių yra mūsų šalies meno ir mokslo klestinčios socialistinės kultūros skatinamoji politika.

Mao Dzedongas
Kalba Pekine 1957 vasario 27 d.

maoizmas, komunizmo forma, pagrįsta kinų komunistų vadovo ⇨ *Mao Dzedongo* idėjomis. △ pritaikė ⇨ *marksizmą* Kinijos sąlygoms, numatė daug didesnę reikšmę žemės ūkiui ir valstietijai kuriant socializmą, nubrėžė, kaip sėkmingai apeiti kapitalistinę (pramoninę) stadiją, numatytą Marxo.

maorių religija, vietinių Naujosios Zelandijos gyventojų religija. Vyriausiasis dievas yra Jo. Jis veikia per daugybę dievų, dvasių ir protėvių. Pavyzdžiui, Rangis yra Tėvas Dangus, Papatuakuku – Žemė Motina, pagimdžiusi visus kūrinius, ir dievai, prižiūrintys kūrimą. Religijos vykdytojai vadinami *tohungomis;* jie palaiką pusiausvyrą tarp įvairių sluoksnių dievų, protėvių, sargybinių ir vaiduoklių bei pabaisų. Mirusiųjų pasaulis laikomas pavojingiausiu, nes jis kertąsis su šiuo pasauliu. Jis esąs pilnas *manos* – tam tikros aktyvios šventosios galios, kuri galinti prasiskverbti į šį pasaulį ir pridaryti daug bėdų arba priešingai – paremti didžiąsias galias. Gamtos pasaulis esąs pilnas didžiosios galios ir šventumo, o žmogaus gerovei esą svarbiausia, kad žemė būtų vaisinga ir prižiūrėta. Daug maorių dabar yra krikščionys; jie bando įtraukti į religiją savo tradicinės kultūros elementų. Pastaraisiais metais grįžtama prie tradiciškesnių maorių tikėjimų ir apeigų; mat norima pabrėžti maorių skirtingumą.

Mara (*budizmas*), antgamtinė būtybė. △ bandžiusi atitraukti Budą nuo meditacijų, reikalingų nušvitimui pasiekti. Taip vadinama ir induistų mirties deivė.

maranai, šiuo užgauliu žodžiu vadinami Ispanijos ir Portugalijos žydai, kurie XIV–XV a. priėmė krikščionybę, norėdami išvengti ⇨ *inkvizicijos* persekiojimo arba mirties. Daugelis iš jų slaptai toliau laikėsi judaizmo tradicijų ir atlikinėjo žydų apeigas. Tūkstančius △ kaip eretikus sudegino ant laužo Ispanijos inkvizicija.

Marcuse Herbertas (1898–1979), vokiečių filosofas politikas, nuo 1934 gyvenęs JAV. △ teorijos, kuriose buvo ir marksizmo, ir froidizmo, darė įtaką radikaliai minčiai septintajame dešimtmetyje. Viena iš jo knygų yra „Vienmatis žmogus" (*One Dimensional Man,* 1964).

△ ragino nuversti esamą socialinę tvarką, pasinaudojant sistemos tolerancija, kuri laiduojanti pralaimėjimą. Bet jis neragino imtis prievartinės revoliucijos. Pabėgęs iš hitlerinės Vokietijos, 1965 jis tapo San Diego Kalifornijos universiteto profesoriumi.

Marija, *Švč. Marija,* Dievo valia Jėzaus motina (⇨ *Apreiškimas Marijai*), ⇨ *Juozapo* žmona. Katalikų bažnyčia tiki △ ⇨ *nekaltuoju pradėjimu* ir paėmimu į dangų su kūnu, garbina ją kaip tarpininkę. Šventė (Ėmimas į dangų) rugpjūčio 15 d.

Teigiama, kad △ tėvai buvo senyvo amžiaus ir vadinosi Joakimu ir Ona. Marija (hebr. k. – *Miriam*) ištekėjo už Juozapo ir lydėjo jį į Betliejų. Romos katalikų doktrina teigia, kad Jėzaus broliai buvo Juozapo sūnūs iš ankstesnės santuokos ir kad △ liko nekalta. Popiežius Paulius VI 1964 paskelbė △ Bažnyčios Motina.

Marija Magdalena (I a.), *šv. Marija Magdalena,* pagal Naująjį Testamentą, moteris, kurią Jėzus išgydė nuo piktųjų dvasių. △ mačiusi Kristaus nukryžiavimą ir palaidojimą ir pirmoji sutikusi prisikėlusį Jėzų. △ dažnai tapatinama su šv. Luko Evangelijoje minima moterimi, kuri aliejais įtrynė Jėzaus kojas. △ simbolis – aliejų ąsotis. Šventė liepos 22 d.

Mariotte'as Edme'as (1620–84), prancūzų fizikas ir kunigas. 1676 savarankiškai atrado dėsnį, nustatantį tiesioginį ryšį tarp dujų tūrio ir slėgio, kurį 1672 suformulavo airių fizikas Robertas Boyle'is (⇨ *Boyle'io dėsnis*). 1660 atrado akies akląją dėmę.

Maritainas Jacquesas (1882–1973), prancūzų katalikų filosofas. Pradžioje buvo ⇨ Henrio *Bergsono* mokinys, vėliau tapo geriausiai žinomu neotomizmo, naudojusio ⇨ *Tomo Akviniečio* metodus šiuolaikinėms filosofinėms problemoms spręsti, šalininku. Jis skyrė tris dabartines pažinimo rūšis – mokslinę, metafizinę ir mistinę. Vienas iš △ veikalų yra „Įvadas į filosofiją" (*Introduction à la Philosophie,* 1920).

Marių Senis, „Tūkstančio ir vienos nakties" veikėjas, vertęs svetimšalius jį nešti tol, kol šie krisdavo. Jūrininkas Sindbadas, sutikęs △ penktosios kelionės metu, išsisuko, nugirdydamas jį. Graikų mitologijoje △ atitinka ⇨ *Protėjas,* jūrų dievo Poseidono palydovas.

Markas Aurelijus Antoninas ⇨ *Aurelijus.*

Markas, keltų legendos Kornvalio karalius, ⇨ *Tristano* dėdė ir Izoldos garbintojas ir vyras.

marketingas, vartotojų aprūpinimas prekėmis ir paslaugomis. Nuo XX a. △ vis labiau lemia įmonės politiką, veikia gaminio raidą, kainas, paskirstymo metodus, reklamą ir skatinimo būdus.

△ įgūdžiai pradeda rodytis kai kurių mokyklų ir koledžų mokymo programose.

Markovas Andriejus (1856–1922), rusų matematikas. Suformulavo stochastinio (atsitiktinio) proceso pavyzdį – ⇨ *Markovo grandinę.*

Markovo grandinė (*statist.*), taisyklinga pavienių būklių (atsitiktinių kintamųjų) seka x_1, x_2... x_j... x_n; x_j tikimybė priklauso tik nuo *n* ir/arba nuo būklės x_{j-1}, kuri buvo prieš *n*. Jei nepriklauso nuo *n*, tai grandinė traktuojama kaip homogeniška.

Marxas Karlas Heinrichas (1818–83), vokiečių filosofas, ekonomistas ir socialinių mokslų teoretikas. △ nuomonė dėl pokyčių konfliktų būdu yra žinoma kaip istorinis arba dialektinis materializmas (⇨ *marksizmas*). △ „Kapitalas“ (*Das Kapital,* 1867–95) yra svarbiausias marksistinės ekonomikos tekstas, o jo teiginiai apie klasių kovą, istoriją, ir ekonominių veiksnių svarbą politikoje padarė didžiulę įtaką vėlesniems mąstytojams ir politikos veikėjams.

Marxas gimė Tryre, teisininko šeimoje, studijavo teisę ir filosofiją Bonoje ir Berlyne. 1842–43 △ buvo laikraščio „Rheinische Zeitung“ redaktorius. 1844 △ pradėjo bendradarbiauti su ⇨ Friedrichu *Engelsu* ir bendradarbiavo visą gyvenimą. Su Engelsu △ sukūrė filosofiją, kurią pirmiausia suformulavo bendruose veikaluose „Šventoji šeima“ (*Die Heilige Familie,* 1844) ir „Vokiečių ideologija“ (*Die deutche Ideologie,* 1846; čia pateikta teorija, parodanti visos žmogaus veiklos materialųjį pagrindą: „Ne gyvenimą lemia sąmonė, bet sąmonę gyvenimas“) bei Marxo „Filosofijos skurde“ (*Misère de la philosophie,* 1847). Abu įstojo į Komunistų sąjungą, Vokietijos pabėgėlių organizaciją ir 1847–48 parengė jos programą – „Komunistų partijos manifestą“. 1848 revoliucijos metu ligi ištrėmimo į Prūsiją (1849) Marxas redagavo laikraštį „Neue Rheinische Zeitung“.

Vėliau △ apsigyveno Londone, ten parašė veikalus „Klasių kova Prancūzijoje“ (*Die Klassenkämphe in Frankreich,* 1849), „Louis Bonaparto briumerio aštuonioliktoji“ (*Die Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte,* 1852), „Politinės ekonomijos kritika“ (*Zur Kritik der politischen Ökonomie,* 1859) ir monumentalųjį veikalą „Kapitalas“. 1864 buvo sudaryta Tarptautinė darbo žmonių sąjunga, prie kurios politikos, būdamas Generalinės tarybos narys, △ itin daug prisidėjo. Nors △ su dideliu taktu stengėsi, kad ji išsilaikytų, vis dėlto taryba 1872 žlugo dėl Marxo diskusijų su anarchistais, ypač su rusu ⇨ *Bakuninu.* Antrasis ir trečiasis „Kapitalo“ tomas buvo suredaguoti pagal Engelso pastabas ir išėjo po △ mirties. Nors △ atsisakė Hegelio idealizmo, jo filosofinė veikla yra daug ką paėmusi iš ⇨ *Hegelio* raštų.

Religija yra engiamos būtybės atodūsis, beširdžio pasaulio užuojauta ir bedvasių sąlygų dvasia. Tai yra opijus liaudžiai.

Karlas Marxas

Ernstas Fischeris. „Marxas savo paties žodžiais“ (Ernst Fischer. *Marx in his own Words*)

---

marksistinė estetikos teorija, požiūris į meną marksistinėse valstybėse. Ankstyvieji marksistai vertino meną kaip priemonę perduoti masėms socialistinius idealus, požiūrį į objektus, artimus kasdieniam gyvenimui („proletariato menas“). Sovietų Sąjungoje nuo 1932 dominavo ⇨ *socialistinis realizmas*; jis išstūmė formalizmą, kuris labiau pabrėžė formą, o ne turinį. Modernizmą, pabrėžiantį abstrakcijas ir asmeninius menininko jausmus, socialistų kritikai, pvz., Georgas Lukacsas paskelbė dekadentišku ir išgujo.

Terminas iš dalies taikomas ir marksistams dailininkams, dirbantiems V. Europoje. Marksistinė ⇨ *Frankfurto mokykla* gynė modernizmą ir meną vertino kaip realybės vaizdavimą, nors ir netiesioginį. Tokie kritikai, kaip ⇨ *Marcusė* ir Maxas Horkheimeris (1895–1973), tikėjo meno kaip represinės ideologijos priešnuodžio autonomija ir kūrybiškumu. ⇨ Walteris *Benjaminas* domėjosi, kaip technologinė raida padarė meną prieinamą masėms ir pakeitė elitinę meno prigimtį. Kiti Vakarų marksistų teoretikai buvo Lucienas Goldmannas (1913–70) ir ⇨ Louis *Althusseras.*

marksizmas, filosofinė sistema, sukurta XIX a. vokiečių socialinių mokslų teoretikų ⇨ *Marxo ir* ⇨ *Engelso.* △ žinomas ir kaip ***dialektinis materializmas.*** Teigiama, kad mintis kilo iš materijos (materializmas) ir suvokimo, kad viskas kinta (dialektika; ⇨ *Hegelis*). Pasak △, neišvengiama tokia vad. **visuomeninių ekonominių formacijų**

seka: feodalizmas, kapitalizmas, socializmas ir galiausiai beklasė visuomenė. Vykstanti ***klasių kova***, ir jei kuri sistema atkakliai priešinasi, ji visiškai nuverčiama; kapitalizmas turįs būti nuverstas proletariato, o ne pats pamažu pasikeisiąs.

Socialinės ir politinės institucijos didėjančia sparta keičia prigimtį, o ekonominė raida keičia materialines sąlygas. Pripažįstama, kad kiekviena nauja formacija yra geresnė už buvusią; tikras socializmas vertinamas kaip galutinė racionali sistema, manoma, kad tada valstybė nunyks. △ yra viena stipriausių ir labiausiai ginčijamų šiuolaikinės istorijos teorijų: jis veikia tiek šalininkus (Leniną, Trockį, Staliną, Mao), tiek karščiausius priešininkus. △ yra ⇨ *komunizmo* pagrindas. Žlugus kom. sistemai △ įtaka sumenko.

marksizmas-leninizmas, terminas, kuriuo naudojosi ⇨ *Stalinas* ir jo šalininkai, apibrėždami savo pažiūras kaip neginčijamą ⇨ *marksizmo* poziciją, taip gindamiesi nuo kritikos (ir kitų marksistų socialistų bei socialdemokratų). Juo kurį laiką naudojosi kitų šalių komunistų partijos kaip ideologinio grynumo atitikmeniu.

maronitai, krikščionių grupė, kilusi iš VII a. pabėgėlių monoteletų (krikščionių eretikų). Vėliau △ prisijungė prie Romos katalikų bažnyčios. △ buvo apie 400 000 Libane ir Sirijoje, maždaug tiek pat jų buvo išsisklaidžiusių P. Europoje ir P. ir Š. Amerikoje.

Marras Davidas Courtenay (1945–80), anglų psichologas. Sukūrė kompiuterinių vizualinės sistemos modelių. Nuo 1975 △ dirbo Masačusetso technologijos instituto (MTI) dirbtinio proto laboratorijoje. Remdamasis dabartiniais neurofiziologijos ir regos psichologijos atradimais, △ pritaikė savo modelius daugeliui atvejų, ypač problemai, kaip objektai iš matymo lauko pateikiami smegenims. △ atradimai aprašyti veikale „Regėjimas" (*Vision,* 1982), išleistame po autoriaus mirties.

△ pirmą kartą susipažino su ⇨ *kompiuterio* darbo panašumu į smegenų darbą būdamas Kembridžo karališkojo koledžo asistentas. Persikėlęs į MTI, jis likusius gyvenimo metus paskyrė šios srities darbui. △ sirgo leukoze.

Marshallas Alfredas (1842–1924), anglų ekonomistas. 1885–1908 – Kembridžo universiteto ekonomikos profesorius. ⇨ *Neoklasikinės politinės ekonomijos* pradininkas. Remdamasis ribinio naudingumo koncepcija (papildoma nauda, vartotojo gaunama iš papildomo pirkimo), nustatė gaminio pasiūlos ir jo kainos santykį. Teigė, kad vartotojas nustos vartoti gaminius, jei kaina, kurią jis turi sumokėti, bus didesnė už naudingumą. Kai ribinis naudingumas sumažėja tiek, kad nustojama vartoti, gaminio paklausa sumažėja, o kaina kyla. Iš to galima nubrėžti ⇨ *paklausos kreivę,* rodančią, kaip sąveikauja paklausos mastai ir kaina. △ vartojo terminą ⇨ *elastingumas*, apibūdindamas paklausos reakciją į kainos kitimą. Pasiūlos atveju didesnių kainų reikia norint paskatinti firmas didinti produkcijos apimtis. Rinkos kainą rodo taškas, kuriame paklausos kreivė susikerta su ⇨ *pasiūlos kreive.* Todėl △ labai pabrėžė pasiūlos ir paklausos reikšmę nustatant rinkos kainas.

Be to, △ pabrėžė laiko reikšmę nustatant pasiūlos reakciją į paklausą. Jis skyrė tris laikotarpius: rinkos laikotarpį, kai visa pasiūla yra fiksuota; trumpąjį laikotarpį, kai pasiūlą galima padidinti tik esamais gamybiniais pajėgumais; ir ilgąjį laikotarpį, kai galima padidinti pačius pajėgumus (žemę, pastatus, įrangą). Vieni svarbiausių išspausdintų △ darbų yra „Ekonomikos pagrindai" (*Principles of Economics,* 1890) bei „Pramonė ir prekyba" (*Industry and Trade,* 1919).

Maršalo planas, JAV ekonominės pagalbos Europai programa, sukurta Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Iš viso per 1948–52 sudarė 13 000 mlrd. JAV dolerių. Oficialiai △ buvo vadinamas ***Europos atkūrimo programa.*** △ paskelbė valstybės sekretorius George'as C. Marshallas kalboje, pasakytoje Harvarde 1947 birželio mėn. Bet faktiškai jį parengė Valstybės departamento grupė, kuriai vadovavo Deanas Achesonas. Svarbiausia pagalbos teikimo paskata buvo suvokimas, kad pokarinėje Europoje įsigali komunistai.

Martineau Harrieta (1802–76) anglų žurnalistė, ekonomistė ir rašytoja. Parašė populiarių ekonomikos veikalų, apysakų vaikams ir straipsnių, raginančių panaikinti vergovę.

Martynas (316–400), ***šv. Martynas,*** Prancūzijos Tūro vyskupas (nuo maždaug 371) ir pirmo vienuolyno Golyje įkūrėjas. △ dažniausiai vaizduojamas plėšiantis savo mantiją ir dalį duodantis elgetai. Šventė lapkričio 11 d.

Gimė Panonijoje, p. r. Europoje, buvo karys. △ priėmė krikščionybę, paliko kariuomenę ir dešimt metų gyveno kaip atsiskyrėlis. Kai buvo išrinktas Tūro vyskupu, stengėsi išgyvendinti gamtmeldystę ir išplėsti vienuolystę Prancūzijoje.

masė (*fiz.*), kūno medžiagos kiekis, kuriuo matuojama jo inercija. △ lemia pagreitį, atsirandantį dėl tam tikros jėgos poveikio kūnui; pagreitis yra atvirkščiai proporcingas kūno △. △ lemia ir Žemės ➪ *gravitacijos jėgos* poveikį kūnui, nors ši trauka įvairiose vietose yra šiek tiek skirtinga. SI sistemos pagrindinis △ vienetas yra kilogramas.

Toje pačioje vietoje vienodos △ kūnai patiria vienodą traukos jėgą, kuri vadinama kūno svoriu. Todėl kelių kūnų △ galima lyginti lyginant kūnų svorį toje pačioje vietoje. Standartinis △ vieneto etalonas, su kuriuo lyginami kiti △ vieneto etalonai, yra vieno kilogramo platinos ir iridžio cilindras, laikomas Tarptautiniame Matų ir svarsčių komitete Sevre, Prancūzijoje.

masinė kultūra, kultūra, susijusi su masiškai rengiamomis priemonėmis liaudies paklausai patenkinti. Nuo seno masinė, arba populiarioji, kultūra buvo traktuojama kaip svetima aukštajai kultūrai, bet septintajame dešimtmetyje šie skirtumai kiek sušvelnėjo. „Žemo lygio" reiškinius, pvz., popmuziką ir kiną, pradėta vertinti rimčiau, o „aukšto lygio" kultūros reiškinius, pvz., operą, romanų skaitymą, bandoma padaryti lengviau prieinamus, ne tokius elitinius.

masių stebėjimas, žmonių kasdienio gyvenimo smulkmenų tyrimas stebint ir klausinėjant. 1937 Londone buvo sukurta tokio pavadinimo draugija. Ji buvo pasitelkusi grupę stebėtojų ir tam tikrą skaičių apmokytų tyrėjų, skelbė tyrimo rezultatus.

Maskeline'as Nevilis (1732–1811), anglų astronomas. 1769, stebėdamas Veneros judėjimą aplink Saulę, tiksliai išmatavo nuotolį nuo Žemės iki Saulės. 1774, įvertindamas svambalo linijos nukrypimą prie Šihaliono kalno Škotijoje, △ išmatavo Žemės masę.

1765–1811 △ buvo penktasis karališkasis astronomas. 1766 jis pradėjo leisti astronomijos metraštį „Nautical Almanac", kuriame dėdavo lenteles jūrininkams.

masonai, įsitikinimai ir praktinė veikla tautinių organizacijų grupės, kurią vienija bendras moralės kodeksas bei tam tikros tradicinės „paslaptys". Į tas organizacijas gali stoti vyresni nei 21 m. vyrai. Modernioji masonybė prasidėjo XVIII a. Europoje. △ dirba didelį labdaros darbą, tačiau dabartiniu metu juos kritikuoja dėl paslaptingumo, dėl to, kad jie priima išimtinai vien vyrus, dėl to, kad jie tariamai panaudoja savo įtaką veikdami organizacijų viduje ir tarp jų (pvz., policijoje ar vietinėje valdžioje) bei remia vienas kito interesus. Apytikriai jie turi apie 6 mln. narių.

Įsitikinimai. Masonai tiki Dievą, kurį vadina „Didžiuoju Visatos architektu".

Istorija. Masonai atsirado iš viduramžių keliaujančių mūrininkų cechų, kurie veikė XIV a. ir iki XVI a. priimdavo ir vyrus, nesusijusius su statybos amatu. Terminas „masonas" galbūt reiškia tikrąjį cecho narį ar nepriklausomą akmentašį, kuris yra aukščiausios klasės mūrininkas. XVII a. Škotijoje apytikriai buvo 25 ložės, 16 jų veikė mūrininkų amato centruose.

Dabartinė *Laisvųjų ar priimtųjų masonų* tvarka susiklostė 1717 Londone, kai įsikūrė pirmoji Didžioji ložė (vadovaujantis organas) ir XVIII a. iš Britanijos išplito į JAV, žemyninę Europą bei kitur. Prancūzijoje ir kitose Europos valstybėse masonybė įgavo politinį ir antiklerikalinį pobūdį. Popiežiai ją smerkė, o kai kurių šalių valdžia uždraudė.

mąstymo ir būties problema, pagrindinis filosofijos klausimas, ➪ *dvasios ir kūno problema.*

Mastrichto sutartis, sutartis dėl Europos Sąjungos sukūrimo, pasirašyta 1991 gruodžio 10 d. ➪ *Europos Bendrijos* (EB) valstybių vadovų Mastrichte, Olandijoje. Formaliai sutartį 1992 balandžio mėn patvirtino ➪ *Europos Parlamentas*. Vėliau sutarčiai iškilo pavojus, kai 1992 birželio mėn. Danijos referendumas ją atmetė. Pagaliau po antro referendumo 1993 gegužės mėn. sutartį ratifikavo Danija, 1993 liepos mėn. D. Britanija. Bet daugelio pagrindinių EB šalių ekonominis nuosmukis ir finansinis nestabilumas kėlė abejonių, ar Bendrija sugebės sukurti pinigų sąjungą sutartyje numatytais terminais.

Sutarties dėl politinės sąjungos projektą 1991 birželio mėn. pateikė Liuksemburgo ministras pirmininkas Jaques'as Santeras. Dėl projekto buvo karštai diskutuojama 1991 gruodžio mėn. prieš Mastrichto aukščiausio lygio susitikimą, kuriame peržiūrėta sutartis buvo pasirašyta. Sutartis pakoregavo Bendrijos sprendimų priėmimo procesą, nustatė glaudesnius užsienio ir karinės politikos ryšius. D. Britanijos vyriausybė reikalavo, kad iš sutarties būtų pašalinta bet kokia nuoroda į federalizmą. Buvo diskutuojama ir dėl glaudesnės ekonominės bei piniginės integracijos.

1992 metais EB valstybių parlamentai balsavo už arba prieš sutarties ratifikavimą, kai kurios iš jų (Danija, Prancūzija, Ispanija, Airija) šį klausimą perdavė spręsti piliečiams per nacionalinį re-

ferendumą. Bendriją trikdė aiškus Danijos referendumo „prieš" birželio mėn. bei D. Britanijos ir Italijos pasitraukimas iš Europos ⇨ *valiutų kursų mechanizmo.* Rugsėjo mėn. balsuodami vos vos pritarė prancūzai ir D. Britanijos vyriausybė pasiūlymą pradėti ratifikaciją lapkričio mėn. priėmė nedidele dauguma. Tai pastūmėjo D. Britanijos ministrą pirmininką Johną Majorą atidėti ratifikaciją iki antrojo Danijos referendumo pabaigos. Tuo tarpu mažas pajamas turinčios valstybės, pvz., Ispanija ir Airija, kurios iš sutarties tikėjosi naudos, aiškiai pareiškė „taip". Po to, kai 1992 gruodžio 11 d. Edinburgo aukščiausio lygio susitikime buvo priimta nemažai kompromisų, visas dvylika valstybių iki 1993 liepos mėn. △ ratifikavo.

Matas (I a.), *šv. **Matas,*** krikščionių apaštalas ir evangelistas, laikomas pirmosios Evangelijos autoriumi. Jis dažnai tapatinamas su Leviu, kuris buvo Erodo Antipo muitininkas; jį, pamatęs sėdintį prie Galilėjos ežero ir renkantį muito mokesčius, Jėzus pakvietė būti savo mokiniu. △ ženklas yra angelas; šventė rugsėjo 21 d.

matematika, erdvės ir skaičių santykių mokslas. Pagrindinės ***grynosios matematikos*** šakos yra geometrija, aritmetika, algebra, skaičiavimas ir trigonometrija. Mechanika, statistika, skaičių analizė, apskaičiavimas, matematiniai astronomijos, elektros, optikos, termodinamikos ir atomistikos tyrimai vadinami ***taikomąja matematika.***

Ankstyvoji istorija. Priešistoriniai žmonės tikriausiai išmoko skaičiuoti bent iki dešimties savo pirštais. Kinai, indai, babiloniečiai ir egiptiečiai buvo sukūrę kasdieniam gyvenimui svarbių skaičiavimo ir matavimo metodų. Pirmuoju matematikos teoretiku laikomas Talis Miletietis (apie 625–547 pr. Kr.); manoma, kad jis iškėlė pirmąsias plokščiosios geometrijos teoremas. Jo mokinys ⇨ *Pitagoras* sukūrė geometriją, kurią pripažino graikų mokslininkai. Vėlesni Aleksandrijos geometrų mokyklos IV ir III a. pr. Kr. mokslininkai buvo ⇨ *Eukleidas* ir ⇨ *Archimedas.* Mūsų dabartiniai dešimtainiai skaitmenys pagrįsti indų ir arabų sistema, pasiekusia Europą per Artimųjų Rytų arabų matematikus, pvz., ⇨ al *Chorezmį.*

Europa. Vakarų △ pradėjo rutuliotis nuo XV a. Geometrija buvo atgaivinta, kai Renė Descartesas 1637 atrado koordinačių geometriją; Blaise'as Pascalis ir Pierre'as de Fermat sukūrė tikimybių teoriją, Johnas Neperis išrado logaritmus, o Isaacas Newtonas ir Gottfriedas Leibnizas sukūrė integralinio skaičiavimo pagrindus. Rusijoje Nikolajus Lobačevskis atmetė Eukleido lygiagrečių aksiomą ir sukūrė neeuklidinę geometriją, kurios Georgo Riemanno patobulintą formą vėliau panaudojo Einsteinas reliatyvumo teorijai.

Dabar aukštoji △ yra galingas šiuolaikinės kompiuterijos įrankis; kompiuteriai gali sukurti ir naudoti įvairių sistemų matematinius modelius moksle, technologijoje, prekyboje. Šiuolaikiniai mokyklų programų priedai, pvz., sistemos, grupių teorija, matricos, ir grafų teorija, kartais priskiriami naujajai, arba dabartinei, △.

materializmas, filosofijos teorija, teigianti, kad gyvenime nėra nieko, išskyrus materiją ir judėjimą, kuris yra materijos judėjimas. Tokia teorija atmeta dievybių galimybę. Protą △ vertina kaip fizinį atributą, neigiantį idealistines teorijas, kurios žiūri į protą kaip į nepriklausomą nuo kūno; pavyzdys – Descarteso mąstančios substancijos teorija.

Kaip daugumą kitų filosofijos idėjų, △ tikriausiai sukūrė ankstyvieji graikų mąstytojai. Stoikai ir epikūrininkai buvo materialistai, tokie buvo ir sen. budistai. Vėlesnieji materialistai buvo Hobbesas, Diderot, Holbachas, Büchneris ir Haeckelis; Hume'o, J. S. Millio, Huxley'io ir Spencerio darbuose yra materialistinių tendencijų.

Dievo neliko – visuose Vakaruose jį pakeitė didybė ir oro kondicionavimas.

materialismas

Imamas Amiris Bataka. Tikr. LeRoi Jonesas (g. 1934), JAV poetas, dramaturgas ir juodaodžių aktyvistas. „Vidurupis" (*Midstream*)

Matė, egiptiečių tiesos ir teisingumo deivė. Mirusiojo siela buvusi sveriama prie tiesos plunksnos (△ simbolio) arba prie jos statulos. Egiptiečiai tikėjo, kad visus daiktus valdo Matė.

Matheris Cottonas (1663–1728), Amerikos teologas ir rašytojas. △ buvo puritonų dvasininkas Bostone; parašė apie 400 darbų: istorija, mokslas, metraščiai ir teologija. Vienas svarbesniųjų △ veikalų „Didieji Kristaus darbai Amerikoje" (*Magnalia Christi Americana,* 1702). Tai platus ankstyvosios Naujosios Anglijos istorijos ir patyrimo rinkinys. Manoma, kad △ parėmė Seilemo raganų medžiokles.

matriarchatas, visuomenės organizacijos forma, kurioje moterys vadovauja šeimai, pareigos ir turtas paveldimas motinos linija.

Matematika: chronologija

apie 2500 pr. Kr. Mesopotamijos (dabar Irakas) žmonės sukūrė pozicinio skaičiavimo sistemą, kurioje pozicinė skaitmens reikšmė priklauso nuo jo padėties tarp skaitmenų.

apie 2000 pr. Kr. Mesopotamijos matematikai išsprendė kvadratines lygtis (antrojo laipsnio algebrines lygtis).

876 pr. Kr. Indijoje pirmą kartą pavartotas nulio simbolis.

apie 550 pr. Kr. Graikų matematikas Pitagoras suformulavo teoremą, susiejančią stačiojo trikampio kraštinių ilgius. Teoremą jau anksčiau žinojo Kinijos, Mesopotamijos ir Egipto matematikai.

apie 450 pr. Kr. Hiparkas Metapontietis nustatė, kad kai kurie skaičiai yra iracionalūs (negali būti išreikšti dviejų sveikųjų skaičių santykiu).

300 pr. Kr. Eukleidas knygoje „Pradmenys" išdėstė geometrijos dėsnius; knyga buvo remiamasi 2000 metų.

apie 230 pr. Kr. Eratostenas sugalvojo būdą visiems pirminiams skaičiams rasti.

apie 100 pr. Kr. Kinų matematikai pradėjo vartoti neigiamuosius skaičius.

apie 190 pr. Kr. Kinų matematikai vartojo dešimties laipsnius didumui reikšti.

apie 210 po Kr. Diofantas Aleksandrietis parašė pirmąją knygą apie algebrą.

apie 600 Indijoje buvo išrasta dešimtainė skaičių sistema.

829 Persijos matematikas Muchamedas ibn Musa al Charizmis išspausdino algebros knygą, kurioje pradėta vartoti dešimtainė sistema.

1202 Italų matematikas Leonardas Fibonačis tyrė skaičių seką (1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21,...), kurios kiekvienas skaičius yra dviejų ankstesniųjų suma.

1550 Retikas (Vokietija) išspausdino trigonometrines lenteles, kurios supaprastino skaičiavimus, įskaitant ir trikampių skaičiavimą.

1614 Škotų matematikas Johnas Neapiers išrado logaritmus, kurie leido ilgus daugybos ir dalybos veiksmus pakeisti sudėties ir atimties veiksmais.

1623 Wilhelmas Schickardas išrado mechaninę skaičiavimo mašiną.

1637 Prancūzų matematikas ir filosofas Renė Descartes'as sukūrė koordinačių metodą.

1654 Prancūzai Blaise'as Pascalis ir Pierre'as de Fermat sukūrė tikimybių teorijos elementų.

1666 Isaacas Newtonas sukūrė diferencialinio ir integralinio skaičiavimo metodus.

1675 Vokiečių matematikas Gotfriedas Wilhelmas Leibnizas išrado modernų integralinį skaičiavimą, metodą tūriui apskaičiuoti.

1679 Leibnizas išrado dvejetainę aritmetiką, kurioje vartojami tik du simboliai vaizduojant visus skaičius.

1684 Leibnizas išspausdino pirmąją diferencialinio skaičiavimo apžvalgą.

1718 Jakobas Bernoullis (Šveicarija) išspausdino darbą apie variacinį skaičiavimą.

1747 D'Alembert'as pavartojo dalinių išvestinių lygtis matematinėje fizikoje.

1798 Norvegų matematikas Casparas Wesselis pradėjo kompleksinį skaičių vaizduoti vektoriumi.

1799 Vokietis Karlas Friedrichas Gaussas pagrindė pagrindinę algebros teoremą: algebrinės lygties šaknų skaičius lygus lygties laipsniui.

1810 Jeanas Baptiste'as Josephas Fourier (Prancūzija) paskelbė metodą funkcijoms trigonometrinėmis eilutėmis skleisti.

1812 Prancūzų matematikas Pierre'as Simonas Laplace'as paskelbė pirmąją tikimybių teorijos apžvalgą.

1822 Charlesas Babbage'džas (D. Britanija) pradėjo kurti pirmąjį mechaninį kompiuterį, skirtuminę mašiną, skaičiuojančią logaritmus ir trigonometrines funkcijas.

1827 Gaussas sukūrė paviršių vidaus geometriją – diferencialinės geometrijos paviršių teoriją.

1829 Nikolajus Lobačevskis (Rusija) sukūrė hiperbolinę geometriją (Lobačevskio neeuklidinę geometriją). Everiste'as Galois (Prancūzija) darbai lėmė tolesnę teorijos raidą.

1844 Prancūzų matematikas Josephas Liouville'is atrado pirmąjį transcendentinį skaičių, kuris nėra algebrinės lygties su sveikaisiais koeficientais šaknis. Hermanas Grassmannas (Vokietija) paskelbė veikalą apie daugiamates euklidines erdves, vektorinio ir tensorinio skaičiavimo pagrindus.

1854 George'as Boole'is (D. Britanija) paskelbė matematinės logikos darbų, lėmusių vadinamosios bulinės algebros (Boole'o algebra) atsiradimą.

1858 Anglų matematikas Arthuras Cayley'is patobulino skaičiavimus naudojant sutvarkytas skaičių lenteles, vadinamas matricomis.

1865 Augustas Ferdinandas Möbijus (Vokietija) sukonstravo Möbijaus lapą – popieriaus juostelę, kurios galai suklijuoti taip, kad ji gali turėti tik vieną pusę ir vieną kraštą (tai vienpusio paviršiaus pavyzdys).

1892 Vokiečių matematikas Georgas Cantoras plėtojo begalybių aibių ir transfinitinių skaičių teorijas.

1895 Jules'is Henri Poincaré paskelbė pirmąjį darbą apie topologiją, dažnai vadinamą „gumos gabalų geometrija".

1931 Austrų kilmės matematikas Kurtas Gödelis (JAV) įrodė formaliųjų sistemų neprieštaringumo ir nepilnumo teoremas.

1937 Anglų matematikas Alanas Turingas paskelbė matematinę skaičiavimo skaitmeniniais kompiuteriais teoriją.

1944 Johnas von Neumannas ir Oscaras Mongensternas (JAV) sukūrė žaidimų teoriją.

1945 Pensilvanijos univesitetas (JAV) pagamino pirmąjį universalų elektroninį skaitmeninį kompiuterį ENIAC (akronimas iš anglų *electronic numerator, integrator, analyser and computer,* t. y. elektroninis skaičiuoklis, integratorius, analizatorius ir kompiuteris).

1961 Meteorologas Edwardas Lorenzas, dirbdamas Masačusetso technologijos institute (JAV), išrado chaotiškai veikiančią matematinę sistemą, kuri davė pradžią naujai matematikos šakai – chaoso teorijai.

1962 Benitas Mandelbrotas (JAV), naudodamas kompiuterį, kuris pakartoja tą patį matematinį modelį dar ir dar kartą, išrado fraktalą.

1975 JAV matematikas Mitchellis Feigenbaumas atrado naują pagrindinę konstantą (apytiksliai 4,669201609103), kuri svarbi chaoso teorijai.

1980 Viso pasaulio matematikai (> 100) per daugiau kaip 35 metus baigė visų baigtinių ir paprastųjų grupių klasifikaciją; tie darbai užima daugiau negu 14 000 puslapių matematikos žurnalų.

1989 Grupė JAV Amdeilio (Kalifornijos valstija) bendrovės kompiuterininkų matematikų atrado didžiausią ligi šiol žinomą pirminį skaičių (jis susideda iš 65 087 skaitmenų).

1993 Andrew Wiles'as įrodė paskutinę Fermat teoremą, kurios ilgą laiką nepavyko įrodyti.

△, dažnai siejamas su poliandrija (šeima iš vienos žmonos ir kelių vyrų), yra kai kur Indijoje, Ramiojo vandenyno p. dalies salose, Centr. Afrikoje, tarp kai kurių Š. Amerikos indėnų. ***Motinos linijos*** visuomenėse svarbias pareigas dažnai užima vyrai, bet tik su moterų pritarimu.

matrica (*mat.*), kvadratinis ($n \times n$) arba stačiakampis ($m \times n$) elementų (skaičių arba algebrinių kintamųjų) išdėstymas. Tai yra priemonė glaustai išdėstyti matematinių sistemų informaciją. △ naudojamos, be kita ko, ir sprendžiant vienalaikes tiesines lygtis ir transformacijas.

△ teoriją sukūrė anglų matematikas ⇨ Arthuras *Cayley'is*, o pavadino △ jo amžininkas Jamesas Sylvesteris (1814–97).

Mauchly'is Johnas Williamas (1907–80), JAV fizikas, inžinierius. 1946, bendradarbiaudamas su Johnu Eckertu, sukonstravo pirmąjį nespecializuotą kompiuterį ENIAC. Jų bendrovę 1950 nupirko Remongtonas Randas; čia 1951 jie sukūrė UNIVAC 1 kompiuterį JAV gyventojų surašymui.

ENIAC idėja kilo Antrojo pasaulinio karo metu, kai jie abu ieškojo būdų, kaip automatizuoti artilerijos šaudymo lentelių skaičiavimus JAV kariuomenei.

Maurice'as Johnas Frederickas Denisonas (1805–72). Anglikonų dvasininkas (nuo 1834). Su Charlesu Kingsley'iu įkūrė Krikščionių socialistų sąjūdį. △ buvo uždrausta dėstyti Anglijos istoriją, literatūrą ir teologiją Londono karališkajame koledže, nes jo veikalas „Teologiniai esė" (*Theological Essays,* 1853) kritikavo amžinojo pasmerkimo doktriną; nuo 1866 △ dirbo moralinės filosofijos profesoriumi Kembridže.

Maussas Marcelis (1872–1950), prancūzų sociologas ir antropologas. Pradžioje △ labiausiai domėjosi religija, ypač aukojimo prigimtimi ir paskirtimi. Geriausiai žinomas △ darbas yra „Dovana" (*The Gift,* 1954); jame jis teigia, kad pasikeitimas dovanomis sukuria tarpusavio palankumo atmosferą, o tai yra labai svarbu visuomenės tvarkai.

mazochizmas, troškimas patirti fizinį ar psichinį skausmą, pažeminimą ar bausmę, siekiant pajusti lytinį malonumą, palengvinti kaltę, arba realizuoti į save nukreiptus destruktyvius impulsus. Terminas kilo iš rašytojo ⇨ Leopoldo von *Sacherio-Masocho* pavardės.

„Maža yra nuostabu", (*Small is Beautiful*), ⇨ E. F. *Schumacherio* knyga, išleista 1973. Knygoje teigiama, kad stambėjančios korporacijos ir institucijos, valdžios koncentravimas nedaugelio žmonių rankose ir ekonominiam augimui skiriama pirmenybė yra nepakenčiama ir pražūtinga aplinkai bei visuomenei.

mažėjantis rezultatyvumas, ekonomikos dėsnis, kad panaudojus vieną papildomą gamybos veiksnį, pvz., mašiną ar darbuotoją, iš pradžių produkcija greitai padidėja; tačiau galiausiai prieaugis sumažina pajamas, jei nepakeičiami kiti veiksniai, palaikantys produkcijos didinimą.

mažmeninių kainų indeksas, ⇨ *pragyvenimo išlaidų* kitimo rodiklis, kurį JAV išstūmė vartojimo prekių kainų indeksas.

„Mažoji raudonoji knyga", rinkinys aforizmų ir citatų, paimtų iš ⇨ *Mao Dzedongo* kalbų ir rašinių, kuriuose jis marksizmo teoriją pritaikė Kinijos sąlygoms. Išleista 1966; knyga buvo leidžiama dideliais tiražais ir labai skaitoma ⇨ *kultūrinės revoliucijos* pradžioje.

materijos ir sąmonės problema, pagrindinis filosofijos klausimas, ⇨ *dvasios ir kūno problema.*

McClintock Barbara (1902–92), JAV genetikė. Atrado šokinėjančius ⇨ *genus* (genai, galintys keisti padėtį chromosomose iš kartos į kartą). Tai galėtų paaiškinti, kaip buvusios identiškos ląstelės atlieka tokias skirtingas funkcijas įvairiose vietose, kaip oda, raumenys, kaulai, nervai. Be to, tai rodo, kaip ⇨ *evoliucija* galėjo paveikti rūšių įvairovės atsiradimą. 1983 gavo Nobelio premiją.

McCullockas Warrenas Sturgisas (1898–1969), JAV neurofiziologas. Nors △ pirmasis darbas, atliktas Jeilyje ketvirtajame dešimtmetyje, buvo skirtas primatų fiziologijai, jis yra geriausiai žinomas iš kibernetinių ir skaičiuojamųjų smegenų modelių sudarymo. Tą darbą △ pradėjo Ilinojaus universitete, paskui, nuo 1952, dirbo Masačusetso technologijos institute (MTI).

MTI △ tyrimų grupės darbas buvo išspausdintas keliuose rimtuose leidiniuose, įskaitant „Ką varlės akis pasako jos smegenims" (*What the frog's eye tells the frog's brain,* 1959). Darbe nagrinėjamas būdas, kaip informacija perduodama iš tinklainės į smegenis, kad varlė galėtų aptikti reikalingus savo aplinkos daiktus ar veiksmus.

McGregoras Douglas (1906–64), JAV psichologas. Išgarsėjo motyvacine darbo ir valdymo te-

orija, pagrįsta teorijos X ir teorijos Y koncepcijomis, kurios išdėstytos veikale „Įmonės žmonių reikalai" (*The Human Side of Enterprise,* 1960).

Šios dvi teorijos apibūdina du skirtingus vadybininkų požiūrius į darbuotojus. Pagal teoriją X, vadybininkai yra įsitikinę, kad žmonės iš prigimties yra tingūs, nemėgsta darbo, vengia atsakomybės, todėl juos reikia priversti atlikti savo užduotis apdovanojimais, grasinimais ir bausmių sistema. Teorija Y, atvirkščiai, teigia, kad žmonės nori dirbti ir prisiimti atsakomybę, taigi, iš tiesų turi vidinį psichologinį poreikį dirbti. Darbas ir atsakomybė teikia ne tik finansinį, bet ir psichologinį saugumą ir pasitenkinimą savimi – taip patenkinant daug kitų aukštesnių poreikių nei leidžia teorija X. Žinoma, įvairiausių organizacijų vadybininkai naudojasi abiem šiomis teorijomis.

McGuffey'is Williamas Holmesas (1800–73), JAV švietėjas. △ labiausiai prisimenamas dėl serijos „Įvairių skaitinių" (*Eclectic Readers*), kurie XIX a. visose JAV buvo pavyzdiniai skaitymo vadovėliai. 1836–39 △ buvo Sinsinačio koledžo prezidentas, 1839–45 Ohajo universiteto prezidentas.

△ gimė Kleisvilyje (Pensilvanijos valstija, JAV), užaugo Ohajo valstijoje, lankė Vašingtono universitetą ir Džefersono koledžą.

McLuhanas Herbertas Marshallas (1911–80), kanadiečių komunikacijos teoretikas, išgarsėjęs požiūriu į technologijos įtaką šiuolaikinei visuomenei. △ paskelbė posakį *priemonė yra žinia*, reiškiantį, kad informacijos forma, o ne turinys yra svarbiausias dalykas. △ darbai: „Gutenbergo galaktika" (*The Gutenberg Galaxy,* 1962); darbe yra terminas *visuotinis kaimas,* apibūdinantis atsirandančią pasaulinę elektroninę visuomenę), „Aukštesnio lygio priemonės" (*Under-Standing Media,* 1964), „Priemonė yra žinia" (*The Medium Is the Message,* 1967).

McMillanas Edwinas Mattisonas (g. 1907), JAV fizikas. 1940 bombarduodamas uraną neutronais, išskyrė neptūnį, pirmąjį transuraninį elementą. Kartu su ⇨ Glennu *Seaborgu* △ 1951 gavo Nobelio premiją už transuraninių elementų atradimą. 1943 jis sukūrė metodą ir patobulino ciklotroną, pirmąjį greitintuvą, už tai po 20 metų drauge su V. Veksleriu gavo apdovanojimą „Atomas taikai"; Veksleris SSRS, Jungtinio branduolinių tyrimų instituto mokslininkas, šį atradimą padarė nepriklausomai. 1946–73 △ dėstė Kalifornijos universitete.

McPherson Aimee Semple (1890–1944), Kanadoje gimusi JAV religijos veikėja. Būdama populiari pamokslininkė, vad. ***Sesuo Aimė*** kalbėjo milijonams per savaitines pamokslų radio transliacijas, kuriose pabrėždavo tikėjimo galią. △ 1918 įkūrė Visapusės Evangelijos (*Foursquare Gospel*) bažnyčią Los Andžele.

△ gimė Ingersole (Ontarijo provincija, Kanada), dirbo misioniere Kinijoje, paskui tapo keliaujančia pamokslininke JAV, kelionėse turėjo daug sekėjų. 1944 nusižudė.

McTaggartas Johnas McTaggartas Ellis (1866–1925), anglų filosofas. Buvo ⇨ *Hegelio* sekėjas, pritarė ateizmui, pripažino sielos nemirtingumą ir laiko nerealumą. △ darbai patraukia dėmesį išradingais argumentais. Didžiausias △ darbas yra „Egzistavimo prigimtis" (*The Nature of Existence,* 1927).

Mead Margaretė (1901–78), JAV antropologė. Knygoje „Amžius ateina į Samoją" (*Coming of Age in Samoa,* 1928) ir kituose darbuose populiarino kultūrinį reliatyvumą, kvestionavo Vakarų visuomenės elgesio normas. Jos kasinėjimo darbai vėliau buvo kritikuojami. △ viešai kalbėdavo remdama pilietines laisves, ekologinį švarumą, feminizmą ir gyventojų skaičiaus kontrolę.

Civilizacija nėra įaugusi į žmonių genus.

Margaretė Mead

New York Times Magazine, 1964 balandis

Meadas George'as Herbertas (1863–1931), JAV filosofas ir psichologas, vienas ⇨ *pragmatizmo* filosofijos kūrėjų.

△ dėstė Čikagos universitete, kuris XX a. pradžioje buvo visuomeninių mokslų centras; jis laikomas ⇨ *simbolistinio interakcionizmo* kūrėju. △ darbas apie grupių sąveiką darė didelę įtaką sociologijai, stimuliuodamas vaidmens teorijos, ⇨ *fenomenologijos* ir ⇨ *etnometodologijos* raidą.

Meade'as Jamesas Edwardas (g. 1907), anglų ekonomistas keinsistas. Už darbą apie prekybą ir kapitalo judėjimą 1977 gavo Nobelio premiją. Išleido keturių tomų veikalą „Politinės ekonomijos pagrindai" (*Principles of Political Economy,* 1965–76).

mechanicizmas (*filos.*), požiūris į gamtą kaip sistemą, kurios dalys prisitaikiusios dirbti kartu lyg mašina. Mechanicistai teigia, kad visus gamtos reiškinius galima paaiškinti mechaniškai ir jo-

kių nuorodų į teleologiją nereikia. Politinės filosofijos atžvilgiu mechanicistai (pvz., mąstytojai Thomas Hobbesas, Johnas Locke'as, Jeremy'is Benthamas ir J. S. Millis) teigia, kad valstybė yra maždaug ją sudarančių individų suma, o ne esybė pati savaime (kaip teigia ⇨ *organicizmas*).

mechanika, fizikos šaka, nagrinėjanti kūnų judėjimą ir jį sukeliančias jėgas, bei jėgas, veikiančias kūnų pusiausvyrą. Dažniausiai skirstoma į dinamiką ir statiką.

⇨ ***Kvantinė mechanika*** yra sistema, pagrįsta teorija, kuri išstūmė Niutono mechaniką iš fizikinių reiškinių atominės skalės.

mechanizacija, mašinų naudojimas vietoj rankų ar gyvulių darbo. Iki XVIII a. buvo nedaug mašinų, galinčių padėti žmonėms namie, žemės ūkyje, pramonėje. Fabrikų nebuvo, buvo tik namudinė pramonė, žmonės tik namie ausdavo ir gamindavo kitokius dirbinius parduoti. XVIII a. padaryta daug atradimų, pirmiausia tekstilės pramonėje; taip prasidėjo mašinų amžius, įvyko ⇨ *pramoninis perversmas*.

Iš pirmųjų tekstilės pramonės atradimų pažymėtini: Johno Kay (savaeigė šaudyklė, 1773), Jameso Hargreaveso (verpiamoji mašina, 1764) ir Richardo Arkwrighto (vandens varoma verpiamoji mašina, 1769) atradimai. Arkwrightas įrengė mechanizuotą fabriką su daugeliu verpiamųjų mašinų viename pastate ir daugeliu darbininkų.

mečetė, musulmonų kulto pastatas. Svarbiausios dalys: kupolas; minaretas – bokštelis su balkonu, iš kurio tikintieji kviečiami melstis; mihrabas – maldų niša, įrengta vienoje vidaus sienų, rodanti šventojo miesto Mekos kryptį; atviras kiemas, apsuptas portikų.

Senųjų △ planas buvo panašus į krikščionių bazilikų planą; bet įvairios įtakos paveikė jų architektūrinę raidą. △ įvairiose pasaulio dalyse labai skirtingo stiliaus.

Medėja (*mit.*), burtininkė, Kolchidės karaliaus Ajeto duktė. Įsimylėjo į Kolchidę atvykusį Jasoną, padėjo jam gauti aukso vilną ir kartu su juo pabėgo. Kai vėliau Jasonas vedė Kreusą, Korinto karaliaus dukterį, △ nužudė jo nuotaką, padovanodama jai užnuodytą drabužį, ir du savo ir Jasono vaikus.

medicinos etika, ***deontologija,*** moralinės gairės gydytojams. Reikalavimus nustatė Hipokrato priesaika. Ją suformulavo graikų gydytojas ⇨ *Hipokratas*. Priesaikos reikalavimai: laikytis slaptumo, padėti ligoniui kiek sugebi, nevartoti mirtinų vaistų. Bet XX a. pabaigoje, greitai tobulėjant technologijai, iškilo klausimas, kiek medicina turėtų kištis į natūralius procesus.

Dėl ribotų galimybių gydytojams, ypač chirurgams, kyla klausimas, kuriuos ligonius gydyti pirma. Kita △ problema yra savanoriškosios ⇨ *eutanazijos* teisė.

meditacija, dvasinio susitelkimo arba gilaus atsipalaidavimo aktas, kartais vadinamas aukščiausia maldos forma. Ją praktikuoja daugelio religijų tikintieji. △ yra svarbiausias budizmo pratimas, bet meditavimo tradiciją turi visos pagrindinės religijos. Dar ⇨ *transcendentinė meditacija*.

mediumas, asmuo, tariamai turintis parapsichologinių ar paranormalių galių.

medūza, duobagyvių, pvz., medūzų, koralų, gyvenimo ciklo skendėjimo fazė. Kita fazė yra sėslūs ***polipai.***

medžiaga (*fiz.*), bet kas, kas turi masę, ką galima užčiuopti ir išmatuoti. Visos △ sudarytos iš atomų, kurie savo ruožtu sudaryti iš ⇨ *elementariųjų dalelių*. △ paprastai būna kietojo kūno, skysčio ir dujų būsenos. Mokslo istoriją ir filosofiją labiausiai domina △ teorijų vertinimai, kurie svyruoja nuo Demokrito kietųjų atomų iki dabartinės kvantinės mechanikos bangų.

Mefistofelis, arba ***Mefistas,*** kitas ⇨ *velnio* vardas, siejamas su ⇨ *Fausto* legenda.

megalitų religijos, megalitų statytojų kultūrų tikėjimai. Megalitiniai statiniai, pvz., Stonhendžas, akmenų ratai Airijoje ir Škotijoje, didžiosios šventosios vietos, pvz., Eivberis Anglijoje, buvo statomi neolito laikotarpiu ir žalvario amžiuje. Apie šių žmonių religiją žinoma nedaug, nors apie juos pačius dažnai kalbama. Tikriausiai megalitiniai statiniai buvo susiję su Saulės judėjimu ir buvo tarsi centrai metų laikams skaičiuoti. Visoje Europoje yra apie 50 000 megalitinių paminklų. Jie aiškiai buvę svarbūs daugelio bendruomenių centrai. Matyt, jie buvo naudojami visuomeniniams ir religiniams reikalams.

Aš be galo pamilau tave,
Dar nematęs tavo veido.
Angelas balsu, kilnia aistra
Tave garbinti man leido.

meilė

Johnas Donne'as (1571–1631), anglų poetas, metafizikas. „Oras ir angelai" (*Air and Angels*)

Medicinos etika – kryžkelėje?

Kartu su medicinos mokslo pažanga gydytojai dažnai susiduria su kankinančiais moraliniais sprendimais. Dabar kūdikiai išgyvena su tokiais sunkiais apsigimimais, nuo kurių prieš keletą metų būtų mirę. Ką, pvz., gydytojai turėtų daryti su gimusiu vaiku, kurio smegenys yra galvos išorėje? Dauguma žmonių laikytų klaida pratęsti tokio kūdikio gyvenimą. Bet jeigu gydytojas leidžia kūdikiui mirti, ar tai neprilygsta nužudymui?

Kai kurie gydytojai teigia, kad jokiu būdu negalima pratęsti gyvenimo vaikams, gimusiems su įskilu stuburu, nes tokie kūdikiai patirtų baisias kančias (užaugę su įskilu stuburu dėl to dažnai nesutinka ir sako, kad jiems gyventi vis tiek verta, nepaisant kančių). Tie patys gydytojai yra nusistatę prieš kūdikių su įskilu stuburu žudymą, kad tai neskatintų personalo sužvėrėjimo, kad netraumuotų tėvų, kad nesumažintų pagalbos žmogaus gyvybei.

Negalia ir gyvenimo kokybė

Dėl ne taip sunkių negalios formų problema dar neaiškesnė. Vaikų, turinčių Dauno sindromą, gyvenimas nėra toks baisus, ir jie gali ramiai gyventi ir džiaugtis. O kaip su kūdikiu, gimusiu su Dauno sindromu ir dar viena negalia, keliančia pavojų gyvybei, pvz., žarnų užakimu? Prieš keletą metų tokio vaiko – Aleksandros – tėvai norėjo, kad ji mirtų, nes buvo įtikėję, kad gamta „pati nusprendė nutraukti gyvybę, kuri negali būti vaisinga". Gydytojas negali veikti be tėvų sutikimo. Galų gale vietinis socialinės rūpybos departamentas pasiekė, kad teismas atšauktų tokį tėvų sprendimą.

Kitoks sprendimas buvo priimtas Derbio vyriausiojo pediatro konsultanto daktaro Arthuro byloje. Jis buvo paprašytas ištirti ką tik gimusį kūdikį, turintį Dauno sindromą, kurio tėvai labai sielvartavo. Daktaras Arthuras parašė išvadą: „Kūdikio tėvai nenori, kad jis išgyventų, tiktai pageidauja, kad jis būtų prižiūrimas ir slaugomas". Gydytojas išrašė skausmo malšinamųjų vaistų, kad sumažintų kūdikio kančias. Po trijų dienų kūdikis mirė nuo bronchų ir plaučių uždegimo. Daktaras Arthuras buvo apkaltintas žmogžudyste; bet byla buvo nutraukta, kai skrodimas parodė, kad kūdikio širdies, plaučių ir smegenų ydos buvo mirtinos. Tada daktaras Arthuras buvo apkaltintas pasikėsinimu nužudyti, bet buvo išteisintas. Teisėjas pripažino, kad buvo teisėta skirti kūdikiui raminamuosius ir slaugą, nes tai atitiko padėtį – tėvai kūdikio buvo atsisakę, o jis buvo nepataisomai luošas.

Svarbiausios temos

Ir atmetus klausimą, ar sunkią negalią turintiems kūdikiams turėtų būti leidžiama mirti, žinoma, yra daugybė kitų medicinos etikos problemų. Čia bus paminėtos tik svarbiausios temos.

1. *Pagarba gyvybei.* Ar gyvybė yra šventas daiktas, ar ne, jei pripažįstame, kad galima žudyti kitus žmones kare ir ginantis? Ar verta saugoti gyvybę, jei jos kokybė bus labai menka? Ar gydytojai turi saugoti gyvybę bet kokia kaina ir bet kokiomis priemonėmis?

O jeigu ne, kur gydytojai turėtų nubrėžti ribą? Ar gyvybę palaikančio aparato išjungimą galima prilyginti žmogžudystei? O apskritai, jei skiriame veiksmą ir jo neatlikimą, ar yra skirtumas tarp ko nors nužudymo ir palikimo mirti?

2. *Pacientų autonomija.* Ši tema iškyla įvairiais medicinos veiklos aspektais, pvz., medicinos konfidencialumo, savanoriškos eutanazijos, bandymų su žmonėmis atvejais. Pacientai turi duoti informaciją, t. y. sutikimą dėl eksperimentinių procedūrų, tad kiek tos informacijos pacientas turėtų duoti ir kaip detali ji turėtų būti. Problema yra ypač aktuali rizikingų bandymų atvejais, kai reikia paciento sutikimo, kad būtų paskirtas kitoks gydymas.

3. *Išteklių paskirstymas.* Kokie yra etikos ir racionalumo principai medicinos ištekliams paskirstyti? Kai būtinai reikia brangių gydymo priemonių gyvybei išgelbėti, kaip jos turėtų būti racionaliai paskirstomos? Kai inkstų dializės aparatai buvo naujiena ir jų trūko, kai kurie gydytojai su pacientais elgėsi pagal principą „pirmas kreipėsi, pirmas aptarnaujamas", o kiti teikdavo pirmumo teisę jaunesniems ir turintiems išlaikytinių ligoniams.

4. *Reprodukcinės technologijos.* Ar gydytojas turėtų išrašyti kontraceptinių vaistų 12 metų mergaitei? Ar turėtų būti išrašomi po lytinio akto vartojami kontraceptikai – „piliulės rytą po to"? Ar abortas – žudymas? Ką daryti su tais embrionais, jei po dirbtinio apvaisinimo likę embrionai užšaldomi implantuoto embriono persileidimo atvejui, o abu tėvai miršta, kaip atsitiko Australijoje 1984? Ar po menopauzės moterys turėtų būti gydomos nuo nevaisingumo? Ar netikroms motinoms turėtų būti leidžiama nuomoti savo gimdą aukščiausia kaina? Jeigu netikroji motina pakeičia nuomonę ir nusprendžia pasilikti vaiką sau, ar ji turi tokią teisę? Ar tėvai turėtų teisę pasirinkti savo kūdikio lytį? Jei homoseksualizmas turi genetinį pagrindą, ar tėvai turėtų teisę daryti abortą, paaiškėjus, kad vaisius turi gėjų genų? Jeigu genų inžinerija ir skriningas dabar jau galimi, kokios rūšies žmonės tai turėtų būti? Kai įžengsime į XXI amžių, šis klausimas gali tapti pačia svarbiausia etine problema.

Moralinė filosofija ir medicinos etika

Medicinos etika visai nepagrįstai būna apibūdinama kaip moralės filosofų žaidimo aikštelė. Bet ką, nesusipažinusį su filosofija, erzina tai, kad skirtingi filosofai skirtingai sprendžia tas pačias medicinos etikos problemas. Bet juk filosofai gali padaryti truputėlį daugiau, negu aiškinti klausimus, į kuriuos turėtų atsakyti ar juos bent svarstyti užsiėmę gydytojai, kuriems dažnai tenka priimti sunkius sprendimus streso sąlygomis.

Be to, visuomenė apskritai neturi vieno vienintelio požiūrio į tokius dalykus, kaip gimimas, mirtis, kančia, lytiniai santykiai – gyvuoja moralinis pliuralizmas, nėra moralinio konsenso. Bet išaiškindami problemas, filosofai gali padėti kurti konsensą medicinos etikos klausimais. Greičiausiai tokio konsenso nebus tol, kol nebus konsenso apskritai dėl visos medicinos filosofijos, aiškinančios, kam medicina yra skirta, bei dėl visos moralės filosofijos, aiškinančios, kam žmogus gyvena ir ko jis siekia.

P. M. Rowntree

meilė, jausmingas, aistringas atsidavimas kitam asmeniui. Graikai dažnai skirdavo ⇨ *draugystę* (*philia*), erotinę △ (*eros*) ir pasiaukojamąją △ (*agape*).

Ir Platonas, ir Aristotelis manė, kad △ galų gale yra netobulo troškimas tobulybės, o krikščionybėje △ kyla iš tobulybės (Dievo) rūpinimosi netobulybe (žmonėmis). Šv.Augustinas apibrėžia dorybę kaip meilės tvarką (*ordo amoris*), kuri atsiranda, kai Dievo △ pakeičia savęs △. Šv.Tomas Akvinietis buvo įsitikinęs, kad gamtinė △ yra aistros ir troškimas, o antgamtinė △ yra natūrali △, sustiprinta nesavanaudiškumo.

Meilė, kaip ir viskas, nei metų laikų nepripažįsta,
Nei valandų, dienų, nei nieko – juks visa tai tik laiko žaismas.

Meilė
Johnas Donne'as (1571–1631), anglų poetas metafizikas. „Saulėtekis" (*The Sun Rising*)

Meineckė Friedrichas (1862–1954), vokiečių istorikas. Stengėsi derinti intelektinę ir politinę istoriją ir gauti politinių ir kultūrinių vertybių sintezę. Prieš tapdamas profesionaliu istoriku, △ keturiolika metų dirbo Prūsijos valstybės archyvuose. Pirmoji svarbi △ knyga buvo „Kosmopolitizmas ir tautinė valstybė" (*Cosmopolitanism and the National State,* 1908) – kronika apie tai, kaip Šviečiamojo amžiaus idealai parodė kelią romantikų nacionalizmui.

Kiti svarbesnieji △ darbai yra „Makiavelizmas" (*Machiavelism,* 1924) – apie valstybės valdymo meno idėjas ir jų raidą nuo XV a. ligi Frydriko Didžiojo laikų, ir „Istorizmas" (*Historicism,* 1936) – apie istorizmo pradmenis ir raidą nuo ⇨ *Vico* ir vėliau. △ kritinis požiūris į nacių valstybę matyti iš knygos „Vokietijos katastrofa" (*The German Catastrophe,* 1946).

Meinongas Alexius (1853–1920), austrų filosofas. △ teigė, kad neegzistuojantys dalykai, pvz., aukso kalnas, apvalus kvadratas, drakonai, yra klasifikuotini pagal kilmę. △ skyrė įvairius egzistavimo tipus, pirmiausia subsistavimą, kurį laikė sietinu tik su protu (ar mąstymu).

Nuo 1889 ligi mirties △ buvo filosofijos profesorius Graco universitete. Vienas iš svarbesniųjų jo veikalų yra „Apie prielaidas" (*Über Annahmen,* 1902). △ filosofinė psichologija darė įtaką anglų filosofams Bertrandui Russellui ir G. E. Moore'ui.

Meitner Lise (1878–1968), austrų fizikė. Dirbo su ⇨ Otto *Hahnu* ir pirmoji suprato, kad jiems netyčia pasisekė suskaldyti urano atomą. Dėl žydiškos kilmės išvyta iš nacių Vokietijos, △ dirbo Švedijoje; ten paskelbė savo ir Hahno darbo rezultatus. △ atsisakė dirbti atominės bombos kūrimo darbą.

Mejerholdas Vsevolodas (1874–1940), rusų aktorius ir režisierius. Prieš 1917 revoliuciją △ labai domėjosi komedija del arte ir stilizuota vaidyba. Jis sukūrė aktorių mokymo sistemą, žinomą biomechanikos pavadinimu, kuriai panaudojo sporto, cirko elementus ir šiuolaikines laiko ir judesio studijas. △ pastatė rusų poeto Majakovskio futuristinį kūrinį „Misterija buf" (1918 ir 1921), „Blakė" (1929).

Būdamas Maskvos dailės teatro narys, △ 1905 trumpai buvo Studijos teatro, kuriam vadovavo Stanislavskis, direktorius. Nuo 1920 △ gavo valstybės paramą, bet 1938 Stalino režimo buvo suimtas ir sušaudytas.

Meka, miestas Saudo Arabijoje, Mahometo gimimo vieta, švenčiausias islamiškojo pasaulio miestas. Gyventojų 1974 buvo 367 000. △ centre yra Didžioji mečetė, kurios kieme yra ⇨ *Kaabos* šventykla, o joje – Juodasis akmuo, kurį, tikima, Abraomui davęs arkangelas Gabrielius.

Čia pat yra ir šaltinis Zamzamas, siejamas su bibliniais personažais Hagara ir Izmaeliu. Dauguma maldininkų atvyksta per Džidos uostą.

Melagių diena, ***Balandžio pirmoji,*** pokštų diena, per kurią daugelyje Europos šalių ir JAV įprasta pašiepti žmones, įtikinti juos nebūtais dalykais arba pasiųsti daryti tuščių darbų.

Anglijoje išjuoktasis vadinamas Balandžio kvailiu, Škotijoje – *gowk* (gegute arba kvailiu), Prancūzijoje – *poisson d'avril* (balandžio žuvimi). Indėnai laikosi panašaus papročio per kovo pradžioje švenčiamos *Holi* šventės paskutinę dieną.

melancholija, depresija, prislėgta nuotaika. Dažnai △ laikoma viena iš temperamento tipų. Buvo manoma, kad △ yra ypač būdinga rašytojams ir mąstytojams.

Psichologines būsenas, susijusias su △, analizavo ⇨ Robertas *Burtonas* traktate „Melancholijos anatomija" (*Anatomy of Melancholy,* 1621).

Melanchtonas Pilypas (tikr. ***Schwarzerdas;*** 1497–1560), vokiečių teologas. Padėjo Liuteriui parengti Naujojo Testamento vertimą į vokiečių kalbą. 1521 △ pirmą kartą sistemingai suformu-

Meilė

Meilė yra jausmingas, aistringas atsidavimas kitam asmeniui ar negyvam daiktui. Mes galime mylėti save, kitus žmones, gyvūnėlius, Dievą. Sakoma ir mylėti darbą, žaidimus, hobį, kitus užsiėmimus. Kai kada pasakoma ir mylėti tradicijas, institucijas, valstybes, tautas.

Tikra ar netikra?

△ gali būti tikra ir netikra. Netikra △ veržiasi prie to, kas yra netikra ir bloga: mes galime mylėti fantaziją, iliuziją (pvz., nesavanaudiška romantiška △). Kaip sakė filosofas ir rašytojas Irisas Murdockas (g. 1919), netikra, negryna, egoistiška ar fantazijos sukurta △ kilnina, taigi moraliai yra gera. Tikra △ veržiasi link to, kas yra moraliai gera: kaip Platonas (428–347 m. pr. Kr.) teigia „Puotoje" *(The Symposium),* △ skatina netobulo troškimą tobulėti. Dar daugiau, bet kokia tikra △ skatina ne tik prisirišimą, bet ir besąlyginį atsidavimą, lojalumą, pastovumą. „△ yra ne △, jeigu praeina kitam vėjui papūtus", sakė Williamas Shakespeare'as (1564–1616). Tikra △ gali išgyventi ir ištverti mylimojo mirtį.

Visų formų tikroji △ skatina troškimą, kad tam, kurį myli, būtų gera. Kai mylime negyvą daiktą, veiklą ar instituciją, puoselėjame tai su aistringu atsidavimu. Bet į mūsų atsidavimą negyvi daiktai, žinoma, neatsako. Ir atvirkščiai, į tikrą kitos būtybės (gyvulio, asmens, Dievo) △ atsakoma arba gali būti atsakyta – tai yra abipusis reiškinys.

Erotinė meilė

Graikai skyrė tris △ tipus ar aspektus – erotinę △ *(eros),* draugystę *(philia)* ir pasiaukojamąją △ *(agape).* Kiekvienas šių △ tipų turi skirtingų savybių. Erotinė △ yra lytinė △. Tikrai erotinei meilei būdinga troškimo jausmas ir aistringas garbinimas. Troškimas turi tendenciją su laiku blėsti, o tikra erotinė △ tolydžio stiprėja. Įsišaknijusi mumyse, tikroji erotinė △ plečiasi už žmogaus ribų ir po kurio laiko įgyja draugystės savybių.

Erotinėje △ mes patiriame ir lytinę ekstazę. Šiuolaikinis filosofas Richardas Spilsbury'is darbe „Prarastasis apdairumas: darvinizmo kritika" (*Providence Lost: a critique of Darwinism,* 1974), teigė, kad negalima sakyti, jog visiška harmonija tarp rūšių interesų ir individualios ekstazės atėjo tik per evoliuciją. △, lytinės ir nelytinės, džiaugsmas yra daug didesnis, nei gali paaiškinti biologinė nauda ar Freudo psichologija. △ paslaptingumas yra tikras – tai paslaptis, kaip nematerialinės vertybės mus supančiame pasaulyje yra susijusios su materialiais procesais.

Šeima ir draugai

Graikai šeimyninį prisirišimą ir draugystę mėgino nusakyti vienu terminu *(philia).* Bet mes linkę skirti draugystę nuo šeimyninio prisirišimo, juk draugus galime rinktis, o giminių – ne. Kitaip negu graikai, mes linkę žiūrėti į draugystę kaip į abipusį gero linkėjimą, ir tai nepriklauso nuo lytinės ar šeimyninės △.

Dar daugiau, šeimyninę △ mes vertiname jos tipų sąvokomis. Sakome tėvo, motinos, brolių, vaikų (vaikų tėvams), kaip ir kitų giminių, tolesnių nuo šeimos branduolio, △. Kūdikiai pirmiausia patiria motinos, paskui tėvo △. Vaiko patiriamas motinos aistringas atsidavimas padeda ne tik savigarbos, bet ir moralinius simpatijos jausmo kitiems pagrindus. Kaip sakė Edmundas Burke'as (1729–97), „pirmasis mūsų viešas prisirišimas būna šeimose".

Savęs mylėjimas

Jei mes tikrai mylime kitus, galime tikrai mylėti ir save. Tikra savęs △ nėra egoizmas: greičiau tai yra rimtas rūpinimasis savimi. Ir Platonas, ir Aristotelis sako, kad rimtai rūpindamiesi savimi, pasirūpiname ir kitais – mat rūpinimasis kitais yra tikros laimės ir gerovės dalis.

Savo artimo meilė

Pasiaukojamoji △ *(agape)* yra dvasingiausia. Naujajame Testamente rašoma apie artimo meilę, geraširdingumą kaip apie būdą, kuriuo Dievo meilė pasiekia pasaulį. Geraširdingumas yra ne tik jausmas, bet ir disciplina. Šv. Augustinas (354–430) skyrė savaiminę dorybę kaip △ tvarką, kuri atsiranda, kai Dievo △ pakeičia senąją savęs ir pasaulio malonumų △.

Šv. Paulius (apie 3–68 po Kr.) I laiške korintiečiams (13,4–7) aiškina geraširdingumo prigimtį. Tai yra priešingybė pavydui, pagyrūniškumui, arogancijai, arba atšiaurumui; △ yra kantri ir maloninga, neįsižeidžianti, neirzli, ji yra pilna užuojautos, drąsinanti, optimistiška ir nesavanaudė. Pasiaukojamoji △ sustiprina mūsų pačių geruosius jausmus. Arba, kaip sakė ir šv. Augustinas, ir Benediktas Spinoza (1632–77), reikia prarasti save, kad vėl atrastum; taip atrandamas ir Dievas.

Kadangi tai yra aukojimasis ir susidrausminimas, △ žmogų keičia, apvalo ir išvaduoja. Mes negalime mylėti kitų nemylėdami savęs. △ mus pripildo, patobulina, priverčia susitelkti; mylintysis darosi draugiškesnis, artimesnis. Gal Kristus tai ir norėjo pasakyti, kai teigė, kad mes galėtume gyventi labiau mylėdami savo artimus (Jonas 10,10).

Meilė gydo

Pakilus, gyvybingas ir išganingas △ pobūdis ryškiai kontrastuoja su nevaržoma neapykanta ir jos palydovais (pvz., chronišku pykčiu, pagieža). Neapykanta iš prigimties yra nepastovi ir atsisuka prieš save. Kitų neapkenčiantis nekenčia ir savęs. Todėl neapkenčiantis išsiugdo neapykantą sau. Kadangi jis praranda savigarbą ir pažeidžia savo vientisumą, visi nekenčiantieji galų gale susinaikina. Ir atvirkščiai, tikra △ sutelkia asmenybę. Todėl šiuolaikiniai psichoterapeutai vertina asmenybės subrendimą pagal tai, kaip didėja jos sugebėjimas mylėti.

P. M. Rowntree

lavo protestantų teologiją; tai atsispindi ir jo darbe *Augsburgo išpažinimas* (1530).

Humanistas △ nuo 1518 buvo graikų kalbos profesorius Vitenberge. Pasivadino Melanchtonu – graikiška savo pavardės, reiškiančios „juoda žemė“, forma. Čia, ⇨ *Liuterio* paveiktas, △ tapo evangeliku teologu. Išvertė Bibliją ir parašė jos komentarus.

melas, tyčia teigiama neteisybė, norint apgauti ar suklaidinti. △ kartais gali būti pateisinamas, pvz., ginantis arba klaidinant priešą karo metu.

Ar gerai meluoti, dažnai buvo diskutuojama dorovės filosofų, ypač pabrėžiant sunkias situacijas, pvz., ar gali gydytojas slėpti tiesą nuo ligonio, sergančio nepagydoma liga, ar galima saugoti draugą ar klientą meluojant, jei tiesos sakymas būtų pasitikėjimo išdavystė. Tyčinis △ morališkai nepateisinamas. Tyčinis melagis iš esmės yra apgavikas, arba sukčius, apgavystės būdu mėginantis gauti pinigų.

Visada geriausia politika yra sakyti tiesą – nebent išskyrus atvejus, jei jūs esate ypač geras melagis.

melas

Jerome'as Klapka Jerome'as (1859–1927), anglų žurnalistas ir rašytojas. „The Idler“, 1892 vasaris

---

Mėlynbarzdis, liaudies pasakų personažas, kurį apie 1697 Prancūzijoje išgarsino rašytojas ⇨ Charles'is *Perrault*. Tapatinamas su Gilles'iu de Rais. △ nužudęs savo šešias žmonas dėl to, kad šios nepaklususios jo paliepimui neiti į užrakintą kambarį, buvęs nužudytas tuo metu, kai kėsinosi į septintąją.

Pamatyti pasaulį smėlio smiltyje
Ir dangų laukinėje gėlėje
Laikyti Amžinybę saujoje
Ir amžinybę valandoje.

Williamas Blake'as

„Nekaltybės burtai“ (*Auguries of Innocence*)

---

mėlynosios kojinės (angl. *bluestockings*), anglų terminas išsilavinusioms moterims pavadinti. Dažniausiai vartojamas menkinamąja prasme. Atsirado 1750 kartu su literatų susibūrimais Elizabeth Vesey (1715–91), parlamento deputato iš Airijos žmonos, namuose Bate bei rašytojos ir menų globėjos Elizabeth Montegu namuose Londone. Prozininkė Fanny Burney tvirtina, kad △ atsirado, kai poetas Benjaminas Stillingfleetas jai pasiteisino neturįs tinkamų rūbų vakarui. Ji jam liepusi ateiti su „mėlynomis kojinėmis“, tai yra, su kasdieniais rūbais. Minėtus susibūrimus imta vadinti „mėlynųjų kojinių būreliu“.

menadė (*gr. mit.*), viena iš moterų, dalyvavusių ⇨ *dionisijose*, ⇨ *mainadė*.

Nemanykite, kad Menas turi suteikti tik švelnaus pakylėtumo ir tikrumo. Menas nėra „brassiere“ (liemenėlė), bent jau anglų supratimu. Bet neužmirškite, kad „brassière“ prancūziškai reiškia gelbėjimosi liemenę.

Menas

Julianas Barnes'as (g. 1946), anglų rašytojas
Flaubert's Parrot

---

menas, plačiąja prasme, visi žmogaus įgūdžių, vaizduotės ir išradingumo produktai, gamtos antonimas. Šiuolaikinė vartosena, △ apibrėžimai paprastai atspindi estetinius kriterijus, o pats △ terminas aprėpia dailę, grožinę literatūrą, muziką, teatrą. Sen. graikų sukurti estetikos kriterijai iki šiol daro įtaką Vakarų kultūros △ suvokimui ir vertinimams.

Meno istorija yra varžovų istorija.

menas

Samuelis Butleris, 1835–1902, anglų rašytojas. „Sąsiuviniai“, „Hendelis ir muzika“ (*Notebooks, Handel and Music*)

Religija ir menas išaugo iš tų pačių šaknų ir yra artimi giminės. Ekonomika ir menas svetimi.

menas

Willa (Sibert) Cather, 1873–1947, JAV prozininkė.
Commonweal, 1936 04 17

Mūsų supratimą apie △ formuoja dvi mąstymo srovės. Pirmosios srovės, kurios pradininkas – Aristotelis, požiūriu, △ užduotis – *mimesis* (pažodžiui iš gr. *„mėgdžiojimas“*), regimybių perteikimas; △ teikia malonumą tiksliai ir meistriškai vaizduodamas tikrąjį pasaulį. Antruoju požiūriu, kurio pradininkas – Platonas, menininką įkvepia Mūzos (Dievas, vidiniai impulsai arba kolektyvi-

nė pasąmonė), kad jis išreikštų tai, kas slypi už regimybės: vidinius jausmus, amžinąsias tiesas arba amžiaus esmę. Viduramžiais menu, tikriau – menais, dažniausiai buvo vadinamos mokslo šakos. Septynis laisvuosius △ sudarė triviumas (gramatika, logika ir retorika) ir kvadriumas (aritmetika, muzika, geometrija bei astronomija). Daugelį amžių Vakarų civilizacijų dailėje vyravo tapyba ir skulptūra, tačiau tai tinka ne visoms kitoms epochoms ir ne visoms kitoms kultūroms. Pavyzdžiui, islamo dailė – daugiausia ornamentinė, nes islamas draudžia menininkams savintis dieviškąją kūrimo teisę ir vaizduoti gyvas būtybes. Kai kurių kultūrų dailės pagrindinės formos – kaukės, tatuiruotės, keramika. Šiuolaikinė technologija leido sukurti naujų △ formų – fotografiją, kiną. Dabartinės elektronikos priemonės įgalina kurti visiškai naujus vaizdinių kūrimo ir perteikimo būdus.

Menas siekia sutrikdyti, mokslas grąžina tikrumą.

Menas
George'as Braque, 1882–1963, prancūzų tapytojas.
„Pensees sur l'Art"

---

menas be objektų, menas, nevaizduojantis realių daiktų. Pavyzdžiui, Pieto Mondriano tapybos pagrindas – labai paprastos ryškiaspalvės geometrinės formos. Dar ⇨ *abstrakcionizmas.*

menas menui, meno teorija, viena iš ⇨ *estetizmo* teorijų.

Mendelejevas Dmitrijus (1834–1907), rusų chemikas. 1869 atrado periodinį cheminių elementų dėsnį. Dėsnis teigia, kad elementų cheminės savybės priklauso nuo jų santykinės atominės masės. Šis dėsnis yra periodinės elementų lentelės pagrindas; lentelėje elementai išdėstyti pagal atominį skaičių ir suskirstyti į giminingas grupes.

Už šį darbą Mendelejevas kartu su Lotharu Meyeriu (kuris savarankiškai sudarė panašią elementų klasifikaciją) 1882 gavo Davio medalį. Lentelėje Mendelejevas numatė dar nežinomų elementų (galio, skandžio ir germanio) savybes.

Mendelis Gregoras Johanas (1822–84), austrų biologas, ⇨ *genetikos* pradininkas. Sėkmingi △ bandymai su žirniais atmetė maišymosi teoriją ir sudarė paveldimumo teorijos pagrindą; jo teorija atsižvelgė į dominuojančius ir recesinius požymius (⇨ *mendelizmas*). △ rezultatai, paskelbti 1865–69, buvo nepripažįstami ligi XX a. pradžios.

△ nuo 1868 buvo augustinų vienuolyno abatas Briune (Dabar Brno, Čekija).

mendelizmas (*genetika*), paveldimumo teorija, sukurta austrų biologo Gregoro Mendelio. Mendelis teigė, kad lytiškai daugindamosi rūšys visas savybes perduoda palikuonims ir kad tai lemia paveldimumo veiksniai (dabar vadinami ⇨ *genais*).

menkavertiškumo kompleksas, austrų psichologo ⇨ Alfredas *Adlerio* individualiosios psichologijos sąvoka – ⇨ *kompleksas* ar grupė užgniaužtų baimių, atsiradusių sutrikus kokiam nors organui ar kūno daliai ir keliančių psichologinę įtampą. Adleris buvo įsitikinęs, kad visi patiria nepilnavertiškumo jausmą, žmonių siekį atsikratyti △ lemia jų gyvenimo būdas. Neįveikus šios problemos gali kilti neurozė. Populiariai šia sąvoka vadinamas nepilnavertiškumo jausmas apskritai bei perdėtos pastangos atkurti pusiausvyrą.

Niekas negali priversti jūsų pasijusti menku be jūsų paties sutikimo.

menkavertiškumo kompleksas
(Anna) Eleonora Roosevelt (1884–1962), JAV socialinė darbuotoja, lektorė, pirmoji šalies dama
Catholic Digest

Menningeris Karlas Augustas (1893–1990), JAV psichiatras. Padėjo reformuoti viešąsias psichiatrijos įstaigas. 1920 su savo tėvu, žymiu psichiatru Charlesu Menningeriu įkūrė Meningerio kliniką Topikoje, o su broliu Williamu (1900–66), irgi psichiatru, 1941 įsteigė Menningerio fondą.

Gimė Topikoje, Kanzaso valstijoje, JAV, mokėsi Kanzaso universitete; 1917 gavo magistro laipsnį Harvardo universitete. Svarbiausios △ knygos yra „Žmogaus protas" (*The Human Mind,* 1930), „Žmogus prieš save" (*Man against Himself*), „Gyvybinė pusiausvyra" (*The Vital Balance,* 1963).

meno istorija, meno kūrinių analizė. ⇨ *Winckelmanas* sukūrė sistemingo △ nagrinėjimo pagrindus dar XVIII a. viduryje, bet △ tapo akademine disciplina tik 1844, kai Berlyno universitete įsteigta atitinkama katedra. Nuo XIX a. pabaigos reiškėsi du pagrindiniai △ požymiai: pagal pirmąjį menas nagrinėjamas kartu su kultūros ir socialiniu kontekstu (⇨ *Burkhardtas*, ⇨ *Taineas*),

pagal antrąjį meno kūriniai nagrinėjami remiantis formaliomis savybėmis, tokiomis kaip spalva, linija ir forma (⇨ *Wolfflinas*). Vėliau Wolfflino formalizmas buvo atmestas, imta orientuotis į ⇨ *ikonografiją* ir ⇨ *ikonologiją*, tirti meno kūrinio prasmę (⇨ *Panofsky's*).

menonitai, krikščionių protestantų sekta, atsiradusi Ciuriche, Šveicarija, 1523 kaip ⇨ *anabaptistų* sąjūdžio dalis. Nariai atsisako valstybinių pareigų, karinės prievolės, atmeta kūdikių krikštą. Jie buvo pavadinti menonitais pagal Meno Simonso (1496–1559), Nyderlandų grupės vadovo, vardą. Dėl persekiojimo kitos grupės persikėlė į Rusiją ir Š. Ameriką.

Kai △ buvo pradėta persekioti, kai kurie įsikūrė Džermantaune, Pensilvanijos valstijoje. ***Haterio broliai*** (taip buvo vadinami pagal Jakobo Haterio, mirusio 1536, pavardę) iš esmės laikėsi to paties tikėjimo ir Haterio principų; jie sudarė ⇨ *briuderhofų* pagrindą. Iš 600 000 △ pasaulyje apie 250 000 jų yra JAV.

menora, arba ***septyniašakė žvakidė***. Simbolizuoja judaizmą ir Izraelio valstybę. Taip vadinamas ir kandeliabras (sudarytas iš aštuonių šakų ir papildomos žvakės, su kuria uždegamos kitos), naudojamas per ⇨ *Hanukos* šventę.

„Mensa international", organizacija, 1945 įkurta D. Britanijoje. △ narystė ribojama atsižvelgiant į proto testą. Organizaciją kritikavo daugelis tų, kurie mano, kad protingumas yra nelabai išmatuojamas vien tik intelekto koeficiento testais. Pastaraisiais metais D. Britanijoje „Mensa" pradėjo kurti specialias mokyklas ir įstaigas vaikams, kurių didelis intelekto koeficientas.

Mensijus (tikr. *Meng Dzė;* apie 372–289 pr. Kr.), kinų filosofas ir moralistas, ortodoksinio ⇨ *konfucianizmo* šalininkas. △ buvo įsitikinęs, kad žmogaus prigimtis iš esmės yra gera, nors šį gerumą reikia ugdyti, ir šiuo įsitikinimu grindė savo moralės koncepciją.

Gimė Šantungo provincijoje. △ buvo Konfucijaus mokyklos įkūrėjas. 20 metų nesėkmingai ieškojo valdovo, kuris galėtų įgyvendinti jo politinę programą, pagrįstą žmonių prigimties gerumu, ir nusivylė nesuradęs. △ mintys išdėstytos „Meng Dzė knygoje".

menševikai, Rusijos socialdemokratų partijos mažuma, kuri 1903 atsiskyrė nuo ⇨ *bolševikų*. △ tikėjo didele, silpnai organizuota partija, manė, kad prieš įvykstant socialistinei revoliucijai, Rusijoje turėtų labiau išsiplėtoti kapitalistinė visuomenė. Rusijos revoliucijos metu jie turėjo ribotą valdžią iki 1922 Gruzijoje veikė jų vyriausybė.

Menų ir amatų sąjūdis (*Virts and Crafts movement*), Anglijos socialinis sąjūdis, nukreiptas pirmiausia prieš mechanizaciją. Ypač reiškėsi tarp dizainerių ir architektų. XIX a. antrojoje pusėje jį įkūrė Williamas Morrisas. Jį rėmė architektas A. W. Puginas bei ⇨ Johnas *Ruskinas*. Pabrėžė rankų darbo ir amatų reikšmę. Padėjo susikurti anglų ⇨ *art nouveau* stiliui.

Mėnulis, gamtinis Žemės palydovas. △ šviečia atspindima Saulės šviesa; jo forma 29,53 dienos ciklu kinta, todėl nuo neapšviestos fazės △ didėja iki pilnaties ir vėl dyla iki jaunaties. Daugelis religijų ir prietarų aiškina, kad △ fazių ciklai veikią daugelį gyvenimo aspektų, žmogų nuo gimimo iki mirties, lemia derliaus dorojimo, gyvulių skerdimo, verslo, karo veiksmų laiko palankumą. Pavyzdžiui, druidai vengė kariauti iki pilnaties pabaigos. Pilnatis siejama su protinių ligų paūmėjimais.

meritokratija, rinkimų (švietimo arba valdžios) sistema, kai renkama pagal pasirodymą (švietimo atveju – pagal konkursinius egzaminus). △ labiau pabrėžia protą ir sugebėjimus, o ne socialinę padėtį ar turtą.

Taip sukuriama elito grupė. Terminą pirmą kartą pavartojo Michaelas Youngas veikale „Meritokratijos atsiradimas" (*The Rise of Meritocracy,* 1958).

merkantilizmas, ekonomikos teorija, gyvavusi XVI–XVIII a. △ teigė, kad tautos turtas (aukso lydinių arba brangenybių forma) yra kelias į suklestėjimą. Šiuo tikslu užsienio prekyba turėtų būti orientuota taip, kad eksportas viršytų importą; valstybė turėtų kištis, kai reikia (pvz., subsidijos eksportui ir importo apmokestinimas). Aukso lydinių teoriją sugriovė ⇨ Adamas *Smithas* knygoje „Tautų turtas" (*The Wealt of Nations,* 1776).

Merkatorius Gerardas (1515–94), flamandų žemėlapių kūrėjas. △ sukūrė pirmąjį šiuolaikinį atlasą, pateikdamas ***Merkatoriaus projekciją,*** kurioje lygiagretės ir dienovidžiai žemėlapiuose brėžiami 90 laipsnių kampu. Tuo dažnai naudojamasi navigacijos žemėlapiuose; kompaso kryptis galima pavaizduoti kaip tiesias linijas, bet tada tikrasis valstybių plotas kuo toliau į šiaurę arba pietus nuo pusiaujo, tuo labiau iškreipiamas.

Merleau-Ponty Maurice'as (1908–61), prancūzų filosofas, vienas svarbiausių po ⇨ Edmundo *Husserlio* ⇨ *fenomenologijos* kūrėjų. △ bandė iškilti virš grynojo patirties sąmoningumo. Veikale „Suvokimo fenomenologija" (*The Phenomenology of Perception,* 1945) jis teigė, kad suvokimas yra susipynęs su fiziniu supratimu ir kalba. Po mirties išspausdintoje knygoje „Matomas ir nematomas" (*The Visible and the Invisible,* 1964) rašoma, kad mūsų paveldėtas patyrimas yra silpnas ir neaiškus ir kad tradicinės filosofijos koncepcijos jo nesuvokia.

Merlinas, legendinis burtininkas ir karaliaus ⇨ *Artūro* patarėjas. Velso bardų literatūroje yra jam priskiriamų poemų rinkinys. Galimas daiktas, △ yra buvęs tikras asmuo. Sakoma, kad jis yra palaidotas urve Dainevoro pilies parke, Daifede.

Mertonas Louisas Thomas (1915–68), JAV krikščionių trapistų vienuolis. △ jautė, kad tuometinė visuomenė kenčia dėl vidinės krizės ir reikalinga kontempliacija. Iš △ poetinių ir religinių raštų pažymėtina autobiografija „Septynių aukštų kalnas" (*The Seven Storey Mountain,* 1946). △ raštai buvo skiriami gyvenantiems vienuolišką gyvenimą, bet jo įtaka siekė kur kas plačiau.

Mertonas Robertas Kingas (g. 1910), JAV sociologas. Nuodugniai nagrinėjo kelias temas: ⇨ *iškrypimą,* ⇨ *anomiją,* vaidmenų teoriją, pažinimo sociologiją, istorinę sociologiją. △ veikalas „Mokslas, technologija ir visuomenė septynioliktojo amžiaus Anglijoje" (*Science, Technology and Society in Seventeenth Century England,* 1938) padarė didelę įtaką mokslo istorikams.

△ toliau dirbo ⇨ Maxo *Weberio* darbą apie protestantizmo ir kapitalizmo ryšį, atsižvelgdamas į daugybę XVII a. socialinių ir kultūrinių pokyčių mokslinių tyrimų. Veikale „Socialinė teorija ir socialinė struktūra" (*Social Theory and Social Structure,* 1951) △ pripažino, kad sociologijos tikslas yra atrasti socialinių reiškinių „sisteminį reguliarumą", bet nepasitikėjo didelėmis, viską apimančiomis teorijomis. Jis pritarė „vidutinio masto teorijoms", kelioms atsargioms teorijoms, aiškinančioms nedaugelį reiškinių.

△ studijavo Harvardo universitete, ten buvo ⇨ Talcoto *Parsonso* mokinys. Paskui dėstė Kolumbijos universitete, Niujorke. Ten nuo 1941 kartu su Vienoje gimusiu JAV sociologu Pauliu F. Lazarsfeldu vadovavo Taikomųjų socialinių tyrimų biurui.

Mertono tezė, teorija, iškelta JAV sociologo ⇨ Roberto Kingo *Mertono.* △ teigia, kad mokslo raidą stipriai veikia kultūrinės, socialinės ir ekonominės jėgos – ⇨ Maxo *Weberio* išplėstos idėjos apie stiprias protestantizmo ir kylančio kapitalizmo sąsajas.

Knygoje „Mokslas, technologija ir visuomenė septynioliktojo amžiaus Anglijoje" (*Science, Technology and Society in Seventeenth Century England,* 1938) Mertonas teigė, kad amžiuje, kai mokslinis tyrimas nebuvo traktuojamas kaip savaiminis tikslas, tokių sričių kaip kasyba, laivyba ir karyba, tam tikriems reikalavimams buvo teikiama pirmenybė ir jų laimėjimai buvo labai vertinami. Tokius bandymus būtų galima pateisinti puritoniškų vertybių terminais: tai buvo darbas, kuris didino kitų gerovę, be to, ⇨ *gamtos* darbai pateikti kaip Dievo ranka. Mertono tyrimai, kuriuose nagrinėjama daug biografinių duomenų, vertinami kaip mokslo sociologijos pradžia.

Mesijas (*judaizme ir krikščionybėje*), išganytojas arba išvaduotojas. Žydai nuo Senojo Testamento laikų, kai buvo išvaryti iš Babilonijos, laukė Mesijo pasirodymo. Krikščionys tiki, kad ⇨ *Jėzus* atėjo kaip Mesijas, todėl pavadino jį Kristumi.

mesmerizmas, anksčiau vartotas terminas ⇨ *hipnozei* apibūdinti; sudarytas pagal Franzo Antono Mesmerio pavardę.

Messier Charle'is (1830–1817), prancūzų astronomas. Atrado 15 kometų, 1781 išleido 103 žvaigždžių telkinių ir ūkų sąrašą. Objektams šiame sąraše yra duoti M skaičiai (pagal Messier pavardę), kuriuos astronomai vartoja ir dabar, pvz., M1 (Krabo ūkas), M31 (Andromedos galaktika).

metafizika, filosofijos šaka, nagrinėjanti svarbiausius principus, būtent būtį (⇨ *ontologija*) ir pažinimą (⇨ *gnoseologija*), taigi – tikrąją realybės prigimtį. Buvo teigiama, kad △ klausimų gerai pažinti negalima.

Gnoseologija, arba pažintinės veiklos tyrimai, yra subjekto pažinimo pradžia. △ nagrinėja būties ir proto prigimtį ir kilmę, jų sąveiką, laiko ir erdvės reikšmę, determinizmą ir laisvąją valią, asmenybę ir patį save, tikėjimo Dievu argumentus ir žmogaus nemirtingumą. △ pagrindus padėjo ⇨ *Platonas* ir ⇨ *Aristotelis.* Šv. ⇨ *Tomas Akvinietis,* sekdamas Aristoteliu, sukūrė metafizinę struktūrą, kurią pripažįsta Katalikų bažnyčia. △ tyrimus tobulino Descartes'as, Spinoza, Leibnizas, Berkeley'is, Hume'as, Locke'as, Kantas, Hegelis, Schopenhaueris ir Marxas; o XX amžiuje – Bergsonas, Bradley'is, Crocė, McTaggartas, Whiteheadas ir Wittgensteinas.

metafizinė tapyba (it. *pittura metafisica*), italų tapybos stilius. Pirmieji tapytojai Giorgio de Chiricas ir Carlas Carra pasirodė 1917. Jie stengėsi išreikšti paslaptingumo jausmą, paveiksluose vaizduodami svajones, sapnus. Priešindamiesi tiek kubizmui, tiek futurizmui, jie krypo į siurrealizmą, gretino nepalyginamus objektus. Nors gyvavo neilgai – išnyko trečiojo dešimtmečio pradžioje, bet paliko žymų pėdsaką.

metafora, kalbos figūra, paremta analogija arba faktiškai nesusijusių, bet panašių savybių turinčių daiktų, reiškinių gretinimu. △ paprastai gaunamos praplėtus žodžių reikšmes.

Jei žmogų pavadiname kopūstgalviu ar lape, tuo parodome, kad mūsų nuomone, jis turi tam tikrų savybių, būdingų šiai daržovei ar žvėreliui – tuščiagalvis kaip kopūstas, gudrus, suktas kaip lapė. Jei mokslininkas atlieka tyrimus branduolinės fizikos *lauke*, žodis *laukas* atsiranda iš mokslininkų ir ūkininkų palyginimo. Tokia žodžių vartosena yra metaforinė.

metakalba, bet kuri kalba, kuri savo priemonėmis nusako kitos kalbos savybes. Taigi kalbotyra yra mokslinė kalba apie kalbą.

metamorfozė (*mit.*), transformacija iš vienos būsenos į kitą, gyvą arba negyvą, beveik visada su Dievo įsikišimu. Šia tema romėnų poetas Ovidijus sukūrė poemą „Metamorfozės" (*Metamorphoses*).

Klasikinėje mitologijoje △ dažnai sukelia erotinė intriga: dievas gali pakeisti būseną, kad galėtų prisiartinti prie mylimojo ar mylimosios (Dzeusas tampa gulbe, jaučiu arba aukso lietumi); troškimų objektas irgi gali kisti (Dafnė tampa lauro medžiu, kad pasislėptų nuo Apolono). Daugelyje kultūrų simbolinį arba toteminį gyvūnų siejimą su dievais △ forma vaizduoja mitiniai pasakojimai.

metempsichozė, kitas ⇨ *reinkarnacijos* pavadinimas.

Metodijus (825–884), *šv. Metodijus,* Graikijos krikščionių vyskupas. Su savo broliu Kirilu (⇨ *Kirilas ir Metodijus*) išvertė didžiąją Biblijos dalį į slavų kalbą. Šventė – vasario 14 d.

metodizmas, protestantų evangelikų sąjūdis. 1739 jį įkūrė ⇨ Johnas *Wesley'is* Anglikonų bažnyčioje, bet 1795 △ tapo atskiru dariniu. JAV 1784 buvo įkurta metodistų episkopinė bažnyčia. Pasaulyje yra apie 50 mln. metodistų.

Metodistų doktrina išdėstyta Wesley'io pamoksluose ir „Naujojo Testamento pastabose" (*Notes on the New Testament*). XIX a. pradžioje buvusios skirtingos doktrininės grupės 1932 Londono konferencijoje susitaikė; Wesley'io metodistai, Paprastieji metodistai ir Jungtiniai metodistai susijungė į Metodistų bažnyčią. D. Britanijos Metodistų bažnyčią valdo dvasininkų ir Bažnyčios narių atstovų pasitarimas, JAV metodistų bažnyčia yra episkopinė. Aukščiausiąją vadovybę skiria metinė konferencija (50% dvasininkų, 50% pasauliečių); bažnyčios ir jų nariai grupuojami pagal apylinkes.

XIX a. prasidėjus didžiajai industrializacijai, pagerėjo žmonių ekonominė padėtis, pakito dvasinis gyvenimas. Nors metodistų grupės, pvz., Paprastieji metodistai, Naujasis metodistų junginys, buvo negausios, jos ėmė vadovauti pirmosioms profesinėms sąjungoms. Pagrindinė Wesley'io šalininkų grupė pradžioje buvo politiškai konservatyvi, bet antrojoje XIX a. pusėje vis labiau linko prie gladstoniškojo liberalizmo.

metropolitas, krikščionių bažnyčios vyskupas, vadovaujantis kitiems vyskupams (dažnai vadinamiems *sufraganais*). Katalikų bažnyčios △ paprastai yra arkivyskupas, vadovaujantis arkivyskupijai, t. y. Bažnyčios provincijai (metropolijai). Stačiatikių bažnyčios △ rangas yra tarp arkivyskupo ir ⇨ *patriarcho.* Anglikonų bažnyčios Jorko ir Kenterberio arkivyskupai yra metropolitai.

Metternichas Klemensas Wenzelis Lotharas (1773–1859), kunigaikštis, Austrijos politikas; žymiausias Europos diplomatijos politinis veikėjas po Napoleono I žlugimo. 1809–48 būdamas užsienio reikalų ministras (nuo 1821 kancleris), △ bandė išlaikyti jėgų pusiausvyrą Europoje, palaikyti monarchiją ir slopinti liberalizmą. 1815 Vienos kongrese jis palaikė didžiųjų valstybių bendradarbiavimą slopinant demokratinius sąjūdžius. 1848 revoliucija privertė △ pasitraukti į D. Britaniją; jis grįžo 1851 kaip stiprus opozicijos veikėjas.

Metušelachas, Senajame Testamente minimas hebrajų patriarchas, gyvenęs prieš tvaną; dėl nugyventų 969 metų jo vardas tapo ilgaamžiškumo priežodžiu.

mezuza (*judaizmas*), maža dėžutė, kurioje yra pergamento ritinėlis su įrašyta malda (šema) iš Penkiaknygės Pakartotojo Įstatymo (6, 4–9; 11, 13–21). △ tvirtinama prie kiekvieno namo durų, kiekviename žydų namų kambaryje, išskyrus vonios kambarį.

Michelsas Robertas (1876–1936), vokiečių visuomenės ir politikos mokslų teoretikas. Pradžio-

je buvo radikalas, vėliau tapo socializmo ir marksizmo kritiku, o paskutiniais gyvenimo metais parėmė Hitlerį ir Mussolinį. Veikale „Politinės partijos“ (*Political Parties,* 1911) △ pateikė svarstyti ***geležinį oligarchijos dėsnį.*** Čia jis teigia, kad bet kuri organizacija ar visuomenė, net demokratija, turi tendenciją valdyti nedidelei grupelei tos grupelės interesais, o ideologijos, pvz., socializmas, komunizmas, yra tiktai propaganda masėms valdyti. △ buvo įsitikinęs, kad totalitarinių vyriausybių – tiek fašistinių, tiek komunistinių – iškilimas ketvirtajame dešimtmetyje patvirtino jo tyrimus ir įrodė, kad masės nesugeba ginti savo interesų.

Michelsonas Albertas Abrahamas (1852–1931), vokiečių kilmės JAV fizikas. Bendradarbiaudamas su Edwardu Morley'iu, 1887 jis atliko ***Michelsono ir Morley'io bandymą,*** kuriuo mėgino nustatyti Žemės judėjimą per tariamą eterį (buvo manoma, kad terpė yra būtina sąlyga šviesai sklisti).

Nepasisekęs bandymas parodė, kad eterio nėra, o tuo remdamasis, ⇨ *Einsteinas* sukūrė ⇨ *reliatyvumo* teoriją. △ buvo pirmasis amerikietis, gavęs Nobelio premiją (1907).

Jis išrado △ ***interferometrą*** ir tiksliai apskaičiavo šviesos greitį. Nuo 1892 △ buvo Čikagos universiteto fizikos profesorius.

Michotte'as Albertas (1881–1965), belgų eksperimentinės psichologijos specialistas, žinomas dėl suvokiamo priežastingumo tyrimų. Išradingais ir kruopščiais bandymais jis tyrė suvokiamo pasaulio dinamišką organizaciją ir ypač pabrėžė kalbos reikšmę suvokiamam reiškiniui tirti. △ knyga „Priežastingumo suvokimas“ (*La Perception de la Causalité,* 1946) laikoma klasika.

△ bandymų metu dalyviai, žiūrėdami pro plyšį, matė tai, kas jiems atrodė kaip du maži judantys stačiakampiai taškai. Šalia to jie žiūrėdavo į ekraną, kuriame matydavo pavaizduotas mažas judančias formas. Kai vienas objektas A susiduria su objektu B ir objektas A suteikia postūmį B arba išjudina jį, tai △ vadino paleidimo reiškiniu. Jei atrodo, kad objektas A, pasiekęs objektą B, juda kartu su juo vienodu greičiu, lyg nešdamas B, tai △ vadino vilkimo reiškiniu. Šiuos ir kitus reiškinius △ stebėjo įvairiomis sąlygomis. △ darbas svarbus dar ir dėl to, kad tai turėtų būti filosofų mokslinio tyrimo sritis.

Midgley Mary (g. 1919), anglų filosofė moralistė. Studijavo gyvūnų elgesį (⇨ *etologija*), norėdama paremti Aristotelio etiką. △ teigė, kad mūsų moralės reikalavimai turėtų būti taikomi ir gyvūnams. Nuo 1963 iki pensijos △ dėstė Niukaslio prie Taino universitete. Iš △ veikalų minėtini „Žvėris ir žmogus: Žmogaus prigimties šaknys“ (*Beast and Man: The Roots of Human Nature,* 1978), „Gyvūnai ir kodėl jie yra reikšmingi“ (*Animals and Why They Matter,* 1983), „Nuodėmingumas: Filosofinis tyrimas“ (*Wickedness: a Philosophical Enquiry,* 1984).

midrašai, vidurinių amžių hebrajų Biblijos komentarai pamokslų forma su alegorijų ir legendų iliustracijomis. △ buvo sudaryti daugiausia Palestinoje tarp 400 ir 1200.

Myersas Fredericas Williamas Henry'is (1843–1901), anglų mokslininkas klasikas ir psichikos tyrėjas. 1882 įkūrė Psichikos tyrimo draugiją, nuo 1900 buvo vienas pirmųjų jos vadovų, nenuilstamas ⇨ *paranormalizmų* tyrėjas.

△ bendradarbiaudamas su Edmundu Gurney'iu (1847–88) ir Franku Podmore'u (1856–1910) parašė „Gyvenimo iliuzijas“ (*Phantasms of the Living,* 1886). Tai buvo pirmasis išsamus „pasivaidenimų“ tyrimas. Kalbama apie regėjimą praėjus maždaug dvylikai valandų po kito asmens mirties arba susidūrimo su pavojumi. △ veikalas „Žmogaus asmenybė ir kaip ji išgyvena kūno mirtį“ (*Human Personality and its Survival of Bodily Death,* 1903), kuris buvo išspausdintas po mirties, yra nuostabus pasakojimas apie XIX a. psichikos tyrimą, tarp kitų temų nagrinėjantis ir miegą, ⇨ *hipnozę,* ⇨ *genijų,* ⇨ *automatizmą,* ⇨ *telepatiją* (jo sukurtas terminas).

Miesas van der Rohė Ludwigas (1886–1969), vokiečių architektas nuo 1937 dirbęs JAV. Vienas žymiausių ⇨ *tarptautinio stiliaus* architektų. Perėmęs iš ⇨ Walterio *Gropijaus,* 1929–33 ėjo ⇨ *Bauhauzo* direktoriaus pareigas. 1956–59 suprojektavo bronzos ir stiklo Seagramo pastatą Niujorke ir daug gyvenamųjų namų.

1938–58 △ buvo profesorius Ilinojaus technikos institute, kuriam jis suprojektavo naują studentų miestelį su funkcionalizmo bruožais; mat nuo 1941 △ buvo funkcionalistas. 1963–68 △ suprojektavo Berlyno nacionalinę galeriją.

miestas-sodas, Didžiosios Britanijos miestas, pastatytas kaimo vietovėje ir suprojektuotas taip, kad suderintų miesto ir kaimo pranašumus. Yra planingai plečiamas, turi pramonę, privačių ir valstybinių sodų, kultūros centrą. △ idėją iškėlė ⇨ Ebenzeras *Howardas,* 1899 įsteigęs miestų-so-

dų asociaciją, kuri įkūrė pirmąjį △ – Lečvortą Hartfordšyro grafystėje.

Visagalis Dievas visų pirma pasodino sodą; iš tiesų, tai tyriausias iš žmogiškųjų malonumų.

miestas-sodas

Francis Baconas (1561–1626), anglų politikas, filosofas, eseistas. Esė „Apie sodus“ (*Of Gardens*)

---

miestų legendos, šiuolaikinis folkloro tipas, XX a. labiausiai suklestėjęs JAV didmiesčiuose; paprastai sklinda žodžiu. Kai kurie pasakojimai – vaiduokliais virstantys amžinieji keliautojai, vorai su įmantriomis šukuosenomis – atėję iš priešpramoninių laikų, bet pakitę ir prisitaikę prie naujų sąlygų; kiti – gyvūnėlis ar kūdikis mikrobangų krosnelėje, universalinėse parduotuvėse gyvenantys žmonės – iš esmės yra nauji motyvai.

miestų planavimas, pastatų ar jų grupių projektavimas, atsižvelgiant į fizines ir socialines aplinkybes, dėmesį sutelkiant į pastatų paskirtį ir santykį tarp įvairių pastatų ir jų aplinkos.

Dievas sukūrė kaimą, o žmogus – miestą.

miestų planavimas

Williamas Cowperis (1731–1800), anglų poetas. „Užduotis“ (*The Task*), *1 kn.*

△ poreikis iškilo XIX a. greitai plečiantis pramonės centrams. Reformų šalininkai perpildytus pramoninius didmiesčius laikė socialinių negerovių priežastimi; buvo bandoma integruoti pramonę į idilišką kaimo peizažą. Šių bandymų kulminacija – anglų miestų projektuotojo ⇨ Ebenezerio *Howardo* pasiūlymas kurti ⇨ *miestus–sodus*. Projektas pirmą kartą buvo įgyvendintas Lečverte. (Hertfordšyre; pradėta 1903), o 1946 pradėta statyti pirmoji visuomenės finansuojamų naujųjų miestų (⇨ *naujasis* miestas) karta; kiekvienas iš jų turi savo patogumus ir pramonę.

Pokarinėje žemyninėje Europoje laisvoji modernistų architektų ir planuotojų asociacija ėmėsi atsakomybės atstatyti ir suplanuoti daugumą Europos didmiesčių. Jie manė, kad vienintelis gyvybingas miestų problemos sprendimas – miestų dalijimas į funkcines zonas ir masinė aukštų namų statyba. Ta miestų planavimo idėja dominavo iki šeštojo dešimtmečio vidurio. O tada vėl imta vertinti daugiasluoksnius, įvairios paskirties didmiesčių centrus. Susidomėjimas miestų projektavimu vėl sustiprėjo aštuntajame dešimtmetyje. Ieškodami sprendimų, kartu dirbo architektai ir planuotojai. Robertas Krieris (g. 1938) ir Leonas Krieris iškalbingai gynė priešpramoninį europietišką miestą, pasižymintį aiškiai apibrėžta miesto erdvių struktūra, o Aldas Rossis pabrėžė ir tradicinės miesto architektūros svarbą. D. Britanijoje Terr'is Farrellas ir Richardas Rogersas reikalauja skubiai peržiūrėti Londono planavimo politiką.

mihrabas, islamo architektūros elementas – niša mečetės sienoje, nurodanti Mekos kryptį dalyvaujantiems pamaldose.

Mikalojus, *šv. Nikolajus,* Krikščionių bažnyčios IV a. šventasis, dar žinomas kaip Santa Klausas (Kalėdų Senelis). Rusijos, vaikų, pirklių, jūreivių ir palūkininkų globėjas; buvo Miros (dab. Turkija) vyskupas. Legenda pasakoja, kad jis davęs kraitį neturtingoms mergaitėms; taip atsiradęs paprotys šv. Nikolajaus, gruodžio 6 dieną, dovanoti vaikams dovanas. Šis paprotys išliko kai kuriose šalyse, pvz., Nyderlanduose; kitur jis buvo perkeltas į Kalėdų dieną. △ simbolis – trys kamuoliai.

Mikelandželas Buonarotis (1475–1564), italų skulptorius, tapytojas, architektas ir poetas. Daugiausia dirbo savo gimtojoje Florencijoje ir Romoje. Jo didis talentas dominavo Renesanso klestėjimo metu. Marmurinis „Dovydas“ (1501–04; Akademija, Florencija) nustatė naują nuogos skulptūros standartą). Jo masyvių figūrų stilius 1508–12 ir 1536–41 buvo perkeltas į freską Siksto kapeloje (Vatikanas). Iš kitų darbų Romoje pažymėtinas Šv. Petro bazilikos kupolas. △ įtaka, ypač ⇨ *manierizmo* raidai, buvo didžiulė.

△ gimė prie Florencijos, buvo Girlandajo mokinys, Lorenso Medičio globotinis. Vėliau jį globojo keli popiežiai ir Medičiai. 1496 △ sukūrė „Pietą“ (Šv. Petro bazilika, Roma), nuostabią, techniškai tobulą marmurinę skulptūrą, kuri labai išgarsino △ vardą. Romoje △ pradėjo kurti didįjį popiežiaus Julijaus II antkapį: sukūrė „Vergus“ (apie 1513; Paryžiaus Luvras) ir „Mozę“ (apie 1515; Vinkolio Šv. Petro bažnyčia, Roma); bet mauzoliejus liko nebaigtas. Grandiozinis △ Siksto kapelos lubų planas pasakoja Senojo Testamento istoriją nuo pasaulio sukūrimo ligi tvano; vėliau ant altoriaus sienos jis pridėjo didelį, pilną dramatizmo „Paskutinį teismą“ (1536–41). Nuo 1516 iki 1534 △ vėl gyveno Florencijoje; čia svarbiausias jo darbas buvo sukurti Medičių laidojimo koplyčią San Lorense. Grįžęs į Romą,

Miestų projektavimas XX amžiuje ir ateities miestas

Dvidešimtojo amžiaus pabaigoje architektai įsitraukė į stilių kovą, ir neliko laiko galvoti apie utopiją. Klasicistai regėjo peizažą, nusėtą mažų Vitruvijaus stiliaus miestelių, o aukštojo technicizmo krypties projektuotojai atrodė apsėsti karkasinių pastatų formų ir transporto sistemų schemų. Labiausiai paplitusi ateities miesto vizija nepripažįsta jokių kitų formų, išskyrus telekomunikacijų raizgalyną ir jokios kitos struktūros, išskyrus programinę įrangą.

Kol architektai žaidė komponentais – pastatais, transporto sistemomis ir verslo zonomis – programinės įrangos kūrėjai, mokslinės fantastikos rašytojai, filmų kūrėjai bei teoretikai naikino tai, kas dar buvo likę iš darnaus miestų gyvenimo. Filme „Blade Runner" (*Ridley'is Scottas,* 1982), kuriame vaizduojamas Los Andželas, primenantis šių dienų Tokiją, buvo įkūnyta antiutopija. Filme be simbolių ir nuolatinio lietaus, nėra nieko, miesto detales temdo naktis ir pabrėžiamos košmariškų technologijų galimybės.

Utopijos vizijos

Devynioliktojo amžiaus pabaigos Ebenezerio Howardo (1850–1928) darbai rodo optimistiškesnį požiūrį į miesto ateitį. Jo knyga „Rytdienos miestai–sodai" (*Garden Cities of Tomorrow,* 1902) rėmėsi miesto ir kaimo tarpusavio traukos idėja. Tos idėjos šaknys slypi utopinėse socialistinėse Williamo Morriso (1834–96) vizijose. Howardas įsivaizdavo miestą, kuriame daug žaliųjų plotų – sodų, parkų, kaimiško peizažo. Miestų centrų reikia, bet juos turi supti atvira erdvė. Jo pažiūros atitinka tradicinį geometrinį miestų problemų sprendimo būdą, bet mintis buvo nukreipta ir į realią miestų plėtros problemą – jis tyrė geležinkelio galimybes.

Pirmaisiais Moderniojo sąjūdžio architektūros metais Le Corbusier (1887–1965) veikalas „Spindintis miestas" (*Ville Radieuse,* 1931) perėmė šį susižavėjimą geometriniu planu ir parkais. Čia miesto funkcijos buvo griežtai suskirstytos zonomis, o didžiulis visuomeninis parkas driekiasi po iškeltais ant betoninių kojų pastatais. Ši vizija teikė įkvėpimo Le Corbusier architektūrai per visą jo karjerą. Po Antrojo pasaulinio karo įvairiomis, dažnai išsigimusiomis formomis ji pasirodydavo ir kitų projektuotojų darbuose visame pasaulyje. Daugeliu atvejų blokiniai bokštai stūksojo plynėse, o ne idiliškame peizaže, kaip planavo Le Corbusier.

Amerikietiškos vizijos

JAV Frankas Lloydas Wrightas (1867–1959), nors ir naudodamasis technologija, atmetė miestų griežtumą ir 1932 pateikė savo „Plačiaakrio miesto" projektą. Šis projektas turėjo daug sąsajų su anarchisto Piotro Kropotkino (1842–1921) iškeltomis saviaprūpinimo idėjomis. Knygoje „Nykstantis miestas" (*The Disappearing City,* 1932) Wrightas rašė, kad kiekvienam žmogui turi būti suteiktas akras žemės gyventi ir apsirūpinti maistu. Nerealistiškos Wrighto idėjos, mat jos neigia industrializaciją, įvairiais aspektais siejasi su Amerikos kultūra: su pionieriška XIX a. dvasia, automobilių išpopuliarėjimu, laisve nuo Europos miestus slegiančios istorijos. Buckminsteris Fulleris (1895–1983) perėmė kai kurias iš šių idėjų, bet išplėtojo jas griežtai technologine kryptimi. Jo futuristinis pramoninės gamybos namas „Dymaxion House" ir geodezinės struktūros rėmėsi įsitikinimu, kad technologija yra galingas veiksnys socialinių pokyčių procese.

Didžiojo technicizmo sapnas, o gal košmaras

Fullerio darbas įkvėpė daug septintojo dešimtmečio projektuotojų, pradedant architektu svajotoju Paolu Soleriu (g. 1920), kuris sukūrė ir paskutiniame šio amžiaus dešimtmetyje vis dar statė Arkosančio miestą Arizonos dykumoje, ir baigiant britų grupe „Archigramas". Plataus spektro „Archigramo" idėjos buvo reiškiamos beveik vien tik brėžiniais. Jų schemos, pvz., „Vaikščiojantis miestas" (1964), garbina neregėtas technologijas, o žvelgiant iš mūsų amžiaus, kuriame gamtosaugos problemos tampa vis aktualesnės, tai atrodo kaip gąsdinanti mašinos galios vizija. Šuolis nuo brėžinių iki mokslinės fantastikos filmų mizanscenų buvo palyginti lengvas. Filmas („2001: Kosmoso odisėja"; Stanley'is Kubrickas, 1968) idėjų sėmėsi ne tik iš kosminės technologijos, bet ir iš „Archigramo" bei kitų srovių fantazijų. Daugelis septintajame dešimtmetyje sukurtų vaizdinių aplenkė miesto modelių dezintegraciją, kuri ypač ryški artėjant amžiaus pabaigai. Pozityviai šią dezintegraciją suvokė britų architektų komanda NATO (*Narrative Architecture Today* – Pasakojamoji architektūra šiandien). Savo darbuose devintajame dešimtmetyje jie naudojosi miesto gyvenimo chaosu ir kūrė detalias pastatų tipų ir stilių istorijas. Šis begalinių galimybių pasaulis, iškylantis pasakojimuose ar pasireiškiantis „Vaikščiojančio miesto" mobilumu yra toks pat nereikalingas, kaip ir mikroschemų mobilumas. Septintojo dešimtmečio „rytdienos miestai", gimę optimizmo aplinkoje, vis dar naudojosi architektūra kaip ateities kalbos dalimi. Kultūrai, sukūrusiai virtualią tikrovę, kaip patyrimo pakaitalą, to nebereikia. Postmodernistinėje dabartyje praeitis ir ateitis turi vienodą vertę. Apiplėšiant praeitį, pripildoma ateitis. Modernistinio planavimo šmėkla vis dar siautėja tiek skurdo apimtose trečiojo pasaulio sostinėse, tiek pulsuojančiuose Vakarų miestuose, bet pagaliau jai teks užimti savo vietą galimybių tinkle kompiuterio ekrane.

Calum Storrie

1547 △ tapo vyriausiuoju Šv. Petro bazilikos architektu. △ draugystė su didike Vitorija Kolona (1492–1547) įkvėpė daugelį sonetų. △ piešinių kolekcijų yra Uficiuose, Florencijoje ir Paryžiaus Luvre.

Mykolas, Senajame Testamente minimas arkangelas, Izraelio angelas sargas. Naujojo Testamento Apreiškime Jonui rašoma, kad △ vadovauja dangaus angelų kovai su Šėtonu. Piešiniuose jis vaizduojamas su liepsnojančiu kardu, o kartais su svarstyklėmis. Šventė – rugsėjo 29 d. (Mykolinės).

mikroekonomika, ekonomikos sritis, kuriai priklauso individualiai veikiantys ir savarankiškai sprendžiantys ekonomikos vienetai: vartotojai, firmos, pramonė. Skirtingai nuo ⇨ *makroekonomikos*, △ rūpi, kaip veikia ta ar kita rinka, kaip gamintojai ir vartotojai renkasi ir kokie tų pasirinkimų padariniai. Tai daroma nagrinėjant, kaip nustatomos santykinės prekių kainos ir kokie kiekiai bus nupirkti ir parduoti.

Kad būtų paprasčiau, △ pradeda nagrinėti rinką, kurioje veikia ***tobuloji konkurencija*** – teorinė būklė, kuri egzistuoja tik tada, kai nė vienas individualus gamintojas ar vartotojas negali paveikti rinkos kainų. Realiame pasaulyje dėl įvairių priežasčių (monopolijos, prekybos barjerai ir t. t.) konkurencija visuomet yra netobula ir △ nagrinėja, kokią įtaką tai turi atlyginimams ir kainoms.

Dėl šių ir kitų △ aspektų kyla ***optimalumo*** problema, su kuria XIX a. pirmasis susidūrė ⇨ Vilfredas *Paretas*. Labai reikšminga Pareto suvokta veiksmingiausia ekonomikos būsena, kai nėra galimybės perskirstyti išteklius taip, kad niekas nenukentėtų.

Milarepa (1040–1123), didžiausias iš visų Tibeto budistų išminčių. Laikomas vienos iš keturių pagrindinių Tibeto budizmo mokyklų – Kagju mokyklos, kurios svarbiausias tikslas yra meditacija, įkūrėju.

△ gyvenimas papasakotas klasikiniame budizmo religiniame veikale, parašytame XV a. Anksčiau gyvenęs vargingai, patyręs blogio magiją, △ ėmė atgailauti ir išėjo mokytis budizmo pas mokytoją Marpą. Iš jo išmoko atsiskyrėlio meditacijos, net ilgam laikui atsiskiriant siena. △ gerbė ne tik jo įkurta Kagju mokykla; jis yra tobulybės pavyzdys Tibeto mistikams ir atsiskyrėliams, populiari atsidavimo figūra.

milenarizmas, tikėjimas ypatinga ⇨ *tūkstantmečio* pabaigos lemtimi.

Milinda (II a. pr. Kr.), indiškas Graikų-baktrų karalystės (R. Afganistane) valdytojo ***Menandro*** vardas. △ pokalbiai su budistų vienuoliu Nagasena surašyti „Milindos klausimuose“ (*Milindapanha*), pagrindiniame ⇨ *teravados* tekste, kuriame išaiškinti svarbiausieji budizmo teiginiai.

Milleris Stanley'is (g. 1930), JAV chemikas. Šeštojo dešimtmečio pradžioje laboratorijoje bandė imituoti pradines Žemės atmosferos sąlygas (metano, amoniako ir vandenilio mišinį), padarė elektros išlydį ir ėmė laukti. Po kelių dienų paaiškėjo, kad susidarė amino rūgštys, baltymų sudedamosios dalys.

Milleris Williamas (1782–1849), JAV religijos veikėjas. 1833 įšventintas į baptistų dvasininkus. △ spėjo, kad Jėzaus antrasis atėjimas įvyks 1844. Daug jo sekėjų pardavė savo turtą ir laukė pasaulio pabaigos. Nors △ sąjūdis greitai po to iširo, jo mokymas praskynė kelią vėlesnėms adventistų sektoms.

Gimė Pitsfilde, Masačusetso valstijoje, augo Niujorke, paskui apsigyveno Vermonte. Įsitikinęs, kad antrasis atėjimas tikrai būsiąs, jis ėmė pamokslauti apie tūkstantmetį (chiliazmą).

Millett Kate (g. 1934), JAV radikali feminizmo propaguotoja, rašytoja, skulptorė. Jos knyga „Lyčių politika“ (*Sexual Politics,* 1970) padarė didelį poveikį feminizmo minčiai. △ buvo Nacionalinės moterų organizacijos steigėja ir narė. Vėliau pasirodė △ knygos: „Skridimas“ (*Flying,* 1974), „Parsidavę laikraščiai“ (*The Prostitution Papers,* 1976), „Sita“ (*Sita,* 1977), „Bepročių namų kelionė“ (*The Loony Bin Trip,* 1991); pastaroji aprašo maniakinės depresijos ir vaistų terapijos laikotarpį.

Millikanas Robertas Andrewsas (1868–1953), JAV fizikas. △ 5 metus dirbo, kol įvykdė bandymą – stebėti, kaip dėl gravitacijos krinta išorinės radiacijos įkrauti naftos lašeliai tarp dviejų horizontalių metalinių plokščių, prijungtų prie aukštosios įtampos. Keisdamas įtampą, jis surado elektrostatinio lauko tarp plokščių ir gravitacinio lauko pusiausvyrą, kai kurie lašeliai tapo stacionarūs ir tarsi plūduriavo. Jei lašelis, kurio masė M, laikosi stacionariai tarp plokščių, nutolusių viena nuo kitos atstumu a ir turinčių potencialų skirtumą I, lašelio įtampa e yra lygi Ma/I.

1923 △ gavo Nobelio premiją už elektrono elektros krūvio nustatymą (1913).

Millis Jamesas (1773–1836), škotų filosofas ir politikos teoretikas. Prisidėjo prie etikos teorijos

⇨ *utilitarizmo* plėtojimo (utilitarizmas veiksmo teisingumą vertina pagal tai, kiek jis padidina laimę). Kalbėdamas apie politinę teoriją, △ atmetė prigimtinę teisę, kaip atstovaujamųjų institucijų pagrindą; prigimtinę teisę jis traktavo grynai utilitaristiškai, sakydamas, kad ji veda prie didžiausios laimės didžiausių mastų. △ žinomas ir dėl griežto savo sūnaus Johno Stuarto Millio auklėjimo.

Gimęs Nortvoter Bridže, 1802 △ persikėlė į Londoną. Didžioji jo gyvenimo dalis susijusi su Ost Indijos bendrove. △ parašė plačią „Britų Indijos istoriją" (*History of British India,* 1817–18). Kartu su savo draugu utilitaristu Jeremy'iu Benthamu △ buvo vienas iš Londono universiteto koledžo įkūrėjų.

Paklausk save, ar esi laimingas, ir tu toks nebebūsi.

Johnas Stuartas Millis
„Autobiografija" (*Autobiography*), *5 sk.*

Millis Johnas Stuartas (1806–73), anglų filosofas ir ekonomistas. Parašė liberalizmą ginantį klasikinį filosofinį veikalą „Apie laisvę" (*On Liberty,* 1859) ir „Utilitarizmą" (*Utilitarianism,* 1863), „didžiausios laimės didžiausiu mastu" etikos principo versiją. Pažangios △ pažiūros įkvėpė veikalą „Apie moterų priklausomybę" (*On subjection of Women,* 1869).

△ gimė Londone ir buvo Jameso Millio sūnus. 1822 jis įstojo į Ost Indijos bendrovę, kurioje dirbo iki pensijos (1858). 1826, kaip pats aiškino „Autobiografijoje" (*Autobiography,* 1873), △ įveikė proto krizę. Niūrų savo tėvo intelektinį utilitarizmą jis ėmė traktuoti kaip emociškai nepatenkinamą ir jo vietoj pasirinko žmogiškesnę filosofiją (pagal Coleridge'ą). „Utilitarizme" △ teigia, kad veiksmai yra teisingi, jeigu atneša laimę, ir neteisingi, jeigu atneša laimės priešingybę. Knygoje „Apie laisvę" jis atsitraukė nuo utilitarinio teiginio, kad individo laisvė yra būtina ekonominei ir vyriausybinei veiklai ir dar labiau ėmė ginti klasikinę individo laisvę, kaip vertybę savaime, kaip subrendusios visuomenės požymį. Toks pokytis matyti iš vėlesnių „Politinės ekonomijos pagrindų" (*Principles of Political Economy,* 1848) leidimų. 1865–68 △ dalyvavo parlamento veikloje kaip radikalas, įkūrė moterų balso teisės gynimo sąjūdį. Dar pažymėtini △ filosofiniai ir politiniai veikalai yra „Logikos sistema" (*The System of Logic,* 1843) ir „Mintys apie atstovaujamąją valdžią" (*Considerations on Representative Government,* 1861).

Neįmanoma smarkiai patobulinti žmonijos, kol iš esmės nepasikeitė žmonių minties būdas.

Johnas Stuartas Millis
„Autobiografija" (*Autobiography*), *7 sk.*

Millsas C. Wrightas (1916–62), JAV sociologas. Rūpindamasis humaniškumu, etinėmis vertybėmis ir individo laisve, △ kritikavo JAV sukūrimą.

Pradžioje △ laikėsi liberalių tradicijų, vėliau priėmė Weberio ir marksistų idėjas. Jis sukėlė didelį susidomėjimą sociologija tokiais darbais, kaip „Baltoji apykaklė" (*White Collar,* 1951), „Viešpataujantis elitas" (*The Power Elite,* 1956); tie darbai parodė JAV, kaip biznierių, karo ekspertų ir politikų valdomą šalį; be to, △ paskelbė veikalą „Klausykite, jankiai" (*Listen, Yankee,* 1960).

Milsteinas Césaris (g. 1927), Argentinoje gimęs anglų biologas molekulininkas. △ sukūrė monokloninius antikūnus, kurie sukelia imunitetą tam tikriems susirgimams.

1961 apsigyvenęs D. Britanijoje, △ tyrė imunines sistemas Molekulinės biologijos laboratorijoje Kembridže. Jis su bendradarbiais rado priemonių imuninei sistemai sudaryti tyrimų, diagnozės ir gydymo tikslais. Jie sudarė monokloninius antikūnus – klonuotas ląsteles, kurios įterptos į kūną, gali būti pasiųstos ligos židinių ieškoti. Visos jų galimybės tebetiriamos. Bet tokie antikūnai, kurių galima pasidauginti kiek nori, jau naudojami kovai su ligomis. 1984 △ kartu su dviem bendradarbiais Georgesu Kohleriu ir Nielsu Jerne'u gavo Nobelio medicinos premiją.

Miltonas Johnas (1608–74), anglų poetas. Jo poema „Prarastasis rojus" (*Paradise Lost,* 1667) yra vienas žymiausių anglų literatūros kūrinių. Ankstyvosios poemos – alegorinė pjesė kaukė „Komus" (*Comus,* pastatyta 1634) ir elegija „Lisidas" (*Lycidas,* 1638) – atskleidė △ aukštosios lyrikos talentą. △ buvo Oliverio Cromwelio sekretorius respublikos laikotarpiu. Parašė daug pamfletų ir prozos veikalų, įskaitant „Areopagitika" (*Areopagitica,* 1644), kurioje kritikuojama spaudos cenzūra.

Gimęs Londone, mokęsis Kembridžo Kristaus koledže, △ buvo išsimokslinęs poetas, turėjo pretenzijų kurti klasikines poemas, buvo tvirtų teologinių pažiūrų. △ buvo polemiško temperamento; spausdino prozos darbus apie respublikonizmą ir bažnyčios vadovus. Būdamas vidutinio amžiaus, rašė apie puritonizmą ir rašeivas, įskaitant ir vie-

ną veikalą apie skyrybas („Skyrybų doktrina ir drausmė"; *The Doctrine and Discipline of Divorce,* 1643; čia atsispindi jo paties nelaimingas šeimyninis gyvenimas) ir kitą („Areopagitika"), reikalaujantį spaudos laisvės. Nuo 1649 △ buvo Valstybės tarybos sekretorius. Vienas iš jo padėjėjų (kai △ prarado regėjimą) buvo Andrew Marvellis. 1643 △ vedė Mare Powell; trys jų dukterys vėliau norom nenorom tapo jo veikalų užrašinėtojomis. Po Marės mirties (1652), būdamas visiškai aklas, △ vedė dar du kartus. Antroji žmona Catherina Woodcock mirė gimdydama, o trečioji žmona Elizabetha Minshull pergyveno jį daugiau kaip pusę šimtmečio. „Prarastasis rojus" ir ne taip pasisekęs tęsinys „Atrastasis rojus" (*Paradise regained,* 1671) parašyti, kai autorius buvo aklas ir jam grėsė tam tikri politiniai pavojai (kai grįžo Karolis II); tuo metu parašytas ir „Samsonas kovotojas" (*Samson Agonistes,* 1671), stipri, bet scenai netinkanti pjesė. △ palaidotas Sent Džailso kapinėse Londone.

Nužudyti žmogų yra beveik tas pat, ką sunaikinti gerą knygą; kas nužudo žmogų, sunaikina protingą kūrinį, Dievo vaizdinį; o kas sunaikina gerą knygą, pražudo pačią priežastį, sunaikina susikurtą Dievo paveikslą.

Johnas Miltonas

Areopagitica

Minerva, romėnų išminties deivė, amatininkų ir menininkų globėja. Atitinka graikų ⇨ *Atėnę.* Nuo ankstyvųjų antikinės Romos laikų buvo jos šventykla Kapitolijaus kalne, šalia Jupiterio šventyklos.

minimalizmas, abstrakčiojo meno (pirmiausia skulptūros) ir muzikos kryptis, siekianti kuo didesnio kompozicijos paprastumo. Minimalistinis menas plito JAV XX a. šeštajame dešimtmetyje kaip reakcija į ⇨ *abstraktųjį ekspresionizmą,* atsisakant jo emocionalaus požiūrio, renkantis beasmeniškumą ir paprastas, dažniausiai geometrines formas. Labiausiai △ reiškėsi skulptūroje, ypač Carlo Andre darbuose, kuris savo kompozicijoms naudojo pramonines medžiagas. Muzikoje nuo septintojo dešimtmečio △ reiškėsi dideliais kūriniais, kuriems būdinga plėtojami ir pasikartojantys motyvai. Žymiausi kompozitoriai minimalistai yra Steve'as Reichas ir Philipas Glassas.

ministras pirmininkas, arba premjeras, parlamentinės vyriausybės vadovas, paprastai daugumą vietų parlamente turinčios partijos lyderis. Šalyse, kuriose prezidentas turi vykdomąją valdžią, △ galios mažesnės, kitose šalyse, pvz., Prancūzijoje, △ dalijasi valdžia su prezidentu.

Pirmuoju D. Britanijos △ paprastai laikomas Robertas Walpole'as, bet oficialiai šios pareigos nebuvo pripažįstamos ligi 1905. Kai kuriose šalyse, pvz., Australijoje, skiriamas visos šalies ministras pirmininkas ir kiekvienos valstijos premjeras.

ministrų kabinetas, aukščiausias šalies vykdomosios valdžios organas, kartais, pvz., D. Britanijoje, tik aukščiausius postus užimančių ministrų grupė, lemianti vyriausybės politiką. Britanijoje △ sistema atsirado Stewartų dinastijos laikais. Karalių Wilhelmo ir Marijos laikais įsigalėjo paprotys, kad karalius parenka ministrus iš parlamento daugumą turinčios partijos. JAV △, skirtingai nuo Britanijos, negali siūlyti įstatymų projektų, o jo nariai, kuriuos skiria prezidentas, negali kartu būti Kongreso nariais.

JAV △ sistema atsirado anksti, terminas vartojamas nuo 1793. △ narius pasirenka prezidentas, tvirtina Senatas. Jais negali būti Kongreso nariai, △ nariai negali ten nė kalbėti, jie atsakingi tik vienam prezidentui.

Pirmosios Anglijos „ministrų kabineto tarybos" arba Pirmosios tarybos pakomitečiai vykdė specialias užduotis. Kai karalius Jokūbas I nustojo lankytis △ susirinkimuose, atsirado posėdžiams pirmininkaujančio ministro pirmininko pareigos, oficialiai pripažintos tik 1905 (pirmasis Britanijos ministras pirmininkas – Robertas Walpole'as). △ narius renkasi ministras pirmininkas, △ politika yra kolektyvinė, posėdžiai – slapti, smulkesnes problemas sprendžia aukštas valstybės pareigūnas – △ sekretorius. Pastaraisiais dešimtmečiais Britanijos △ posėdžių slaptumą pakirto informacijos „nutekėjimas" spaudai.

Minojo religija. Minojo civilizacija, arba ***Kretos civilizacija,*** Graikijos Kretos saloje atsirado trečiajame tūkstantmetyje pr. Kr., suklestėjo apie 1500 pr. Kr.; apie 1450 pr. Kr. labai nukentėjo nuo žemės drebėjimo. Svarbiausias △ elementas buvo įvairių deivių garbinimas. Manoma, kad ši kultūra buvo matriarchalinė, arba matrilinijinė. △ t. p. garbino žemės derlingumą, jūrą, orą, buvo susijusi net su žemės ūkio darbu, ciklais, galbūt, net su žemės ūkio šventėmis. Buvo tikima, kad garsusis Minotauras yra deivės sūnus, jos kuriančiųjų galių ir jėgos simbolis.

Minotauras, graikų mitinė pabaisa – pusiau žmogus, pusiau jautis, Kretos karaliaus Minojo

žmonos Pasifajos ir Poseidono šventojo jaučio palikuonis. Jis gyvenęs Knoso labirinte, o jo aukos būdavusios septynios mergaitės ir septyni jaunuoliai, siunčiami kaip metinė Atėnų duoklė. ⇨ *Tesėjas*, padedamas Minojo dukters Ariadnės, △ nužudęs.

Mirandola, italų XV a. filosofas ⇨ *Pico della Mirandola.*

Myrdalis Gunnaras (1898–1987), švedų ekonomistas. Parašė daug darbų apie ekonomikos raidą. 1974 kartu su F. A. Hayeku gavo Nobelio premiją.

mirties bausmė tebegalioja 92 valstybėse ir teritorijose (1990 duomenys), tarp jų ir 37 JAV valstijose, Kinijoje bei islamo šalyse. Britanijoje 1965 panaikinta už visus nusikaltimus, išskyrus valstybės išdavimą. △ vykdymo būdai: nutrenkti elektros srove, nunuodyti mirtinomis dujomis, pakarti, sušaudyti, suleisti mirtiną nuodų injekciją, pasmaugti, nukirsti galvą ir kiti.

Šalys, panaikinusios △, skirstomos į tris grupes: panaikinusios ją už visus nusikaltimus (44 šalys), išlaikiusios ją tik už išskirtinius, pvz., už karo, nusikaltimus (17 šalių); ir išlaikiusios △ už įprastus nusikaltimus, bet nė karto nevykdžiusios jos nuo 1980 metų (25 šalys ir teritorijos). Pirmoji Europoje △ 1867 panaikino Portugalija. 1972 JAV Aukščiausiasis teismas paskelbė △ nekonstitucine (kaip žiaurią ir netikslingą bausmę), bet 1976 nusprendė, kad šį sprendimą galima taikyti ne visomis aplinkybėmis, todėl △ vėl buvo įvesta kai kuriose valstijose, ir 1990 JAV mirtininkų kamerose egzekucijos laukė daugiau kaip 2000 kalinių. Britanijoje XVIII a. pabaigoje buvo įvykdyta 200 mirties nuosprendžių, ir nuo tada jų nuolat mažėja, 1866 △ buvo panaikinta už visus nusikaltimus, išskyrus žmogžudystę, išdavystę, piratavimą ir kai kuriuos padegimus. Malonės teisė priklausė karaliui. Bausmė buvo vykdoma pakariant (iki 1866 – viešai). △ už nužudymą buvo panaikinta 1965, bet tebegalioja už išdavystę. 1990 Airija panaikino △ už visus nusikaltimus. Daugelis šalių taiko △ ne tik už nužudymą, pvz., buv. Sovietų Sąjunga taikė △ už kyšininkavimą ir grobstymą, Malaizija ir dar kai kurios šalys – už prekybą narkotikais. P. Afrikoje 1978–87 buvo priimta daugiau kaip 1500 △ nuosprendžių. 1983–89 Kinijoje įvykdyta 1500 mirties nuosprendžių, o SSRS 1985–88 – 64 nuosprendžiai, nors abiem atvejais tikrieji skaičiai gali būti dar didesni. 1989 mirties bausme baudžiamų nusikaltimų skaičius SSRS buvo sumažintas iki šešių. Pagal 1977 Tarptautinę pilietinių ir politinių teisių konvenciją, uždrausta taikyti mirties bausmę asmenims iki 18 metų. Šią deklaraciją iš JAV pusės pasirašė prezidentas Carteris, bet 1989 JAV Aukščiausiasis teismas nusprendė, kad už nužudymą △ galima bausti asmenis nuo 16 metų ir kad ji gali būti taikoma ir psichiniams ligoniams. 2001 buvo 76 valstybės △ visiškai atsisakiusios. Lietuva nuo 1998 irgi jos atsisakė.

mirties šokis (vokiškai ***Totentanz,*** prancūziškai ***danse macabre,*** angliškai ***dance of death***), populiari vėlyvųjų viduramžių tapybos tema, alegoriškai vaizduojanti mirtį (dažniausiai giltinę), vedančią įžymius ir ne tokius garsius žmones į kapą. △ tema 1523–26 sukurta žinoma Hanso Holbeino Jaunesniojo medžio raižinių serija.

mirtis, galutinė baigtis visų funkcijų, kurios palaiko organizmo gyvybę. Mirtis būdavo skelbiama tada, kai žmogus nustodavo kvėpuoti, o jo širdis – plakti. Mechaninių pagalbos priemonių atsiradimas kartais apsunkina nustatyti šį momentą. Dabar ginčytinais atvejais asmuo skelbiamas mirusiu, kai smegenys nustoja kontroliuoti gyvybines funkcijas, net jei jo kvėpavimas bei širdies plakimas dirbtinai palaikomi.

1968 Pasaulinės sveikatos organizacija nutarė, kad transplantuoti mirusiojo organus galima tik tada, kai donoro smegenys praranda gebėjimą valdyti kūną, raumenų veiklą, kraujo spaudimą ar kvėpavimą be dirbtinio aparato.

Religinės doktrinos mirtį vertina kaip atgimimo pradžią (hinduizmas ir budizmas); islamas ir krikščionybė – turi paskutiniojo teismo dienos bei siuntimo į dangų ar pragarą sąvokas; judaizmas aukština ne pomirtinį gyvenimą, o išlikimą per gerbiančius tradicijas palikuonis.

„Mirusiųjų knyga“, populiarus sen. egiptiečių knygos „Knyga apie dienos kelionę pirmyn“ pavadinimas. Ši buvo laidojama kartu su mirusiuoju kaip vadovas kelionei į požemių pasaulio dievo Ozyrio karalystę. Pastebėta, kad panašią praktiką turėjo P. Italijos ir Kretos orfikų bendruomenės nuo VI iki I a. pr. Kr.; ten į kapus būdavo dedami aukso lakštai su nurodymais apie mirusiųjų pasaulį. Senas tokios budistinės knygos pavyzdys yra tibetiečių Bardo Todolas. Viduramžiais krikščionys patarimų apie mirtį semdavosi iš knygos *Ars moriendi* („Menas mirti“).

Netikėk tuo, ką tau sako akys. Jos rodo tik ribas. Žvelk savo protu, prisimink tai, ką jau žinai, ir tu jau žinosi kur skristi.

Richardas Bachas

„Džonatanas Livingstonas Žuvėdra" (*Jonathan Livingstone Seagull*)

misijos, organizuotos pastangos skleisti religiją. Per visą istoriją krikščionybė buvo pati aktyviausia religija, praktikuojanti △; △ praktikuoja ir islamas. Trečiasis pasaulis dažnai kritikuoja △ ardomąjį poveikį vietiniams žmonėms ir tradicinėms socialinėms, politinėms bei kultūrinėms sistemoms.

misterijos, slapti įvairių senovės pasaulio dievybių kultai. Pavyzdžiai: Demetros (⇨ *eleusinijos*), Dionizo, sibilių, Izidės, ⇨ *Mitros* kultai. Kai kurie kultai siejasi su gero derliaus prašymo ritualais; ritualuose dievai mirdavo ir prisikeldavo, o naujai įšventintieji maitindavo žmones, kad visi suartėtų su dievais ir įgytų amžinąjį gyvenimą po mirties. △ padarė didelę įtaką krikščionybei.

misticizmas, religinis tikėjimas ar dvasinis išgyvenimas, pagrįstas tiesioginiu, intuiciniu bendravimu su dievybėmis. Tai ne visada būna tradicinė dievybė, bet tokie reiškiniai būdinga daugeliui religijų, pvz., judaizmo kabalizmas, islamo sufizmas, induizmo bakčio sąjūdis. Mistinio išgyvenimo šaknys dažnai glūdi asketizme – tai ir vizijos, ir transas, ir ekstazė. Daugelis religijų kviečia apmąstymais ir meditacija siekti mistinių išgyvenimų. Oficialiosios bažnyčios abejoja, ar pripažinti ypatingą malonės formą, ir įtartinai žiūri kaip į pavojingą nukrypimą į ereziją.

mišiolas, Romos katalikų bažnyčios liturginė knyga, kurioje yra visas mišių tekstas visiems metams. Pirmasis supaprastintas △ gimtąja kalba pasirodė 1969 (privalomas nuo 1971) – tai pirmoji rimta reforma nuo 1570.

mišios, svarbiausios katalikų ir stačiatikių kulto apeigos, kurių esminė dalis yra ⇨ *Eucharistija*.

Miško pažinimo draugija, britiškas JAV 1902 Ernesto Thompsono Setono įkurtos jaunimo organizacijos Miško pažinimo lyga pavadinimas; ši organizacija turi poskyrius daugelyje šalių. Ji laikosi ⇨ *skautų* dvasios, bet skiriasi nuo jų socialistinėmis pažiūromis ir tuo, kad ją sudaro mišrios grupės.

Mišna, rašytinės hebrajų teisės komentarų rinkinys. Susideda iš rabinų diskusijų, kurių tekstai buvo perduodami žodžiu nuo 70 m. Apie 200 drauge su *Gemara* (rabinų diskusijų ir △ komentarų rinkiniu) nuspręsta surašyti Talmudo forma.

mišrioji ekonomika, ekonominės struktūros tipas, kuriam būdinga privačios kapitalistinės įmonės, veikiančios drauge su valstybinėmis įmonėmis. △ šalyse vyriausybės stengiasi kontroliuoti viešąsias paslaugas, svarbiausias pramonės šakas ir tas šakas, kurios negali gauti pakankamai kapitalo investicijų iš privačių šaltinių. Taigi planinė ekonomika derinama su laisvų įmonių veikla. Ryškus tokios ekonomikos pavyzdys buvo JAV prezidento F. D. Roosevelto ketvirtajame dešimtmetyje įvestas ⇨ *Naujasis kursas*.

mitas, tradicinis pasakojimas apie dievus, deives, didvyrius ar didvyres. △ pagrįsti ne tikrais įvykiais (nors gali būti istorinių elementų), bet yra įsivaizduojami, netikri pasakojimai, kurie dažnai paaiškina gamtos reiškinius, pvz., pavasario atėjimą ar pasaulio sukūrimą.

Mitchell Julieta (g. 1940), anglų psichoanalitikė ir rašytoja. 1966 visuomenės dėmesį patraukė △ straipsnis žurnale „New Left Review" pavadinimu „Moterys: Ilgiausioji revoliucija" (*Women: The Longest Revolution*). Jame pirmą kartą buvo mėginama derinti socializmą ir feminizmą, naudojantis marksistine teorija, stengiantis paaiškinti moterų priespaudos priežastis. △ yra paskelbusi „Moterų turtą" (*Women's Estate,* 1971), „Psichoanalizę ir feminizmą" (*Psychoanalysis and Feminism,* 1974).

mitybos grandinė (*ekologijoje*) seka, parodanti tam tikros ⇨ *ekosistemos* organizmų mitybinius ryšius. Kiekvienas organizmas priklauso nuo žemesnio grandinės nario, nes juo minta. Įrodyta, kad maiste esančią energiją autotrofai, arba gamintojai (paprastai tai – augalai arba fotosintezuojantys mikroorganizmai) perduoda heterotrofams, arba vartotojams. Heterotrofai susideda iš augalėdžių, mintančių gamintojais; plėšrūnų, mintančių augalėdžiais; skaidytojų, kurie suardo nebegyvus organizmus ir visų keturių grupių (taip pat ir savo pačių) atliekas, jas perdirba.

Iš tikrųjų organizmai vartoja įvairų maistą, skirtingas jo rūšis, taigi △ yra didelis supaprastinimas. Sudėtingesnis ***mitybos tinklelis*** atspindi didesnę tarpusavio ryšių įvairovę, tačiau irgi pabrėžia, jog energija pereina iš augalų augalėdžiams, o iš jų – plėšrūnams.

Aplinkos apsaugos grupės vartoja △ sąvoką, kad parodytų, kaip nuodai ir kitos teršalų formos gali pereiti iš vienos gyvūnų grupės į kitą; rezultatas – retų gyvūnų, tokių kaip auksinis erelis (*Aquila chrysaetos*), išnykimas.

mitografija, mitų ar pasakojimų rinkinys, dažniausiai pasakojamosios, pvz., epinės poezijos, forma. Terminas apima ir poetų perdirbtus tradicinius pasakojimus.

mitologija, pasakojimų, simbolizuojančių tam tikrą kultūrą, tyrimas ir aiškinimas; nagrinėjimas, kaip jie siejasi su panašiais kitų kultūrų pasakojimais. Šie pasakojimai apie dievus ir kitas antgamtines būtybes, su kuriomis santykiauja žmonės, mėgina aiškinti visatos, gamtos dėsnius bei žmonių istoriją.

Senovės △, be kita ko, pasakoja apie įvairių šalių aukščiausiuosius dievus: Egipto (Ozyrį), Graikijos (Dzeusą), Romos (Jupiterį), Indijos (Brahmą), senovės germanų (Odiną, Vodaną).

mitra, krikščionių vyskupų, kardinolų ir kai kurių abatų kepurė, dėvima per liturgines apeigas. Yra įvairių formų △, bet Vakarų bažnyčiose dažniausiai vartojama aukšta skelta kepurė. Mitra, iki XX a. pabaigos dėvėta popiežiaus, vadinama tiara.

Mitra, persų šviesos ir santarvės dievas. △ atstovavo gėrio jėgai ir žadėjo sekėjams atlygį už dabartinį blogį po mirties. Sakoma, kad jis pagrobęs ir nužudęs šventąjį jautį, iš kurio kraujo atsiradusi visa gyvybė.

mitraizmas, ⇨ *misterijų* kultas; religija, pagrįsta persų šviesos ir santarvės dievo ⇨ *Mitros* garbinimu. Paplitęs Mažojoje Azijoje; Romos imperijoje paplito apie 68 pr. Kr. Apie 205 jis galia varžėsi su krikščionybe.

Viena iš Mitros kulto apeigų buvo apsivalymas paaukoto jaučio krauju; kultas greitai plito, ypač patraukdamas kitatikius kareivius. 1954 romėnų šventyklos, skirtos Mitrai, liekanų buvo rasta Londone.

mnemonika, bet kuri technika, naudojama atminčiai padidinti arba pagerinti. △ sistemos paprastai taikomos tada, kai norima gauti papildomos informacijos, kurią reikia išmokti arba atsiminti.

Viena pirmųjų △ priemonių buvo Locio metodas, kurį pirmą kartą aprašė Ciceronas 55 pr. Kr. Ji rekomendavo griežtą nuoseklumą – kas nors turi būti žinoma, todėl vaikštinėdamas savo bute, gali prisiminti. Jei pageidauji prisiminti visą sąrašą temų, △ sistema rekomenduoja sieti temą su jos vieta. Prisiminus vietą, grįžta į atmintį ir su ja susijusi tema. Kartais △ remiasi ritmu ir rimu, taip △ rekomenduoja prisiminti bet kurią metų mėnesio dieną. Kiti pavyzdžiai yra akronimas FACE, skirtas pasižymėti pastabas tarp eilučių muzikos strofoje, arba sakinys „kiekvienas geras berniukas užsitarnauja malonę" pastaboms ant eilučių.

Möbijaus lapas, paviršius, gaunamas suklijavus persuktus popieriaus juostelės galus. Toks lapas turi nuostabių savybių – jis yra vienpusis, o jį riboja uždara briauna. Perkirpus juostelę išilgai per vidurio liniją, gaunama viena ilga juostelė, o ne dvi. △ išrado vokiečių matematikas Augustas Möbijus.

Möbijus Augustas Ferdinandas (1790–1868), vokiečių matematikas, ⇨ *Möbijaus lapo* išradėjas, laikomas vienu iš ⇨ *topologijos* kūrėjų.

mobilumas (*ekon.*), gamybos veiksnių judėjimo iš vienos paskirties į kitą (paskirties △) arba iš vieno regiono į kitą (regioninis △) lygis. Pavyzdžiui, D. Britanijoje nekvalifikuotų darbininkų darbo △ nėra labai didelis, nes vienoje šalies dalyje trūksta žinių apie darbo vietas kitoje dalyje, be to, kai kuriose vietose labai sunku rasti tinkamas gyvenimo sąlygas.

modelis, suprastintas realaus pasaulio tam tikro aspekto atvaizdas. △ daromi norint parodyti santykius tarp dviejų ar daugiau veiksnių, pvz., žemės naudojimas ir atstumas nuo miesto centro (⇨ *koncentrinių žiedų teorija*). △ yra idealizuoti, todėl jie tik apskritai rodo, kas gali atsitikti.

modernas, Rusijoje paplitęs ⇨ *art nouveau* pavadinimas ir ten plėtota jo atmaina. Dėl rusų įtakos šis terminas paplito ir Lietuvoje.

modernizmas (*menas*), XX a. sąmoningas bandymas laužyti XIX a. tradicijas; jį sukėlė domėjimasis forma ir technikos tyrimu kaip turinio ir nuoseklaus pasakojimo priešingybe. Vaizduojamosios dailės reprezentacionizmas atvėrė kelią abstrakcijai (⇨ *abstrakcionizmas*); rašytojai (literatūra) eksperimentavo su senojo, įprastinio pasakojimo būdo alternatyvomis, pvz., ⇨ *sąmonės srautu*; tradicinė muzikos rakto koncepcija buvo pakeista atonalizmu; architektūros funkcionalizmas išstūmė dekoratyvumą.

△ kritikai pastebėjo jo skurdumą, kurį įvertino kaip dehumanizaciją. ⇨ *Postmodernizmas* atsirado kaip reakcija į △, bet turėjo konkuruoti su naujomis modernistų srovėmis, pvz., architektūros ⇨ *haiteku*.

Mo Dzu (apie 470–391 pr. Kr.), kinų filosofas. Savo pragmatizmą ir antikonfucinį mokymą apibendrino knygoje „Mo Dzu". △ sekėjai buvo sukūrę grupę, žinomą mohistų pavadinimu. △ mokymo esmė buvo kuklumas, visuotinė meilė, karo atmetimas ir smerkimas.

△ kritikavo, kaip jis vadino, tuščias konfucininkų formules; jis teigė, kad nieko nereikia imtis, išskyrus tai, kas yra aiškiai naudinga žmonėms. Tai jis vertino kaip būtiną principą, kurio turėtų laikytis valdžia. △ buvo įsitikinęs, kad visuotinė meilė yra norma, kad trokšdamos gero kitiems, tautos nekariaus viena su kita, žmonės neskriaus vienas kito, nebus konfliktų ir niokojamų karų.

Mohsas Friedrichas (1773–1839), vokiečių mineralogas. 1812 △ sukūrė ***Mohso skalę*** mineralams klasifikuoti santykinio tvirtumo tvarka.

moiros (*graikų mitologijoje*), trys likimo deivės, Jos buvo vaizduojamos verpėjomis: Klotė verpė gyvenimo siūlą, Lachesė jį suko, o Atropė nupjaudavo. Jos – panašios į romėnų parkas ir norvegų nornas.

Moissanas Henri (1852–1907), prancūzų chemikas. Už gryno fluoro gavimą (1886) 1906 gavo Nobelio chemijos premiją. Mėgino sukurti dirbtinį deimantą staigiai atšaldydamas anglį, įkaitintą iki aukštos temperatūros. △ skelbėsi tai pasiekęs, bet jo laimėjimas buvo vertinamas įtariai.

mokėjimų balansas (*ekon.*), šalies debito ir kredito operacijų su kitomis šalimis apskaita. Ji apima ***einamąją apskaitą,*** kuriai priklauso tiek matoma prekyba (prekių importas ir eksportas), tiek nematoma (paslaugos – transportas, turizmas, taip pat palūkanos ir dividendai), ir ***kapitalo apskaitą***, t. y. investicijas šalyje ir užsienyje, tarptautines subsidijas ir paskolas. Šių apskaitų trūkumai arba pertekliai balansuojami perkant ar parduodant užsienio valiutą.

Mokėjimų balanso krizė kyla, tai žlunga šalies einamoji sąskaita, nes importas ima gerokai viršyti eksportą. Besivystančios šalys dėl nuolatinio prekybos deficito dažnai ima dideles paskolas iš užsienio, tai savo ruožtu sukelia krizes dėl didėjančių skolų.

Žmogus, renkantis mokesčius, negali būti mėgstamas, mylintis – būti išmintingas.

mokesčiai

Edmundas Burke'as (1729–97), anglų vigų politikas ir politikos teoretikas, gimęs Dubline, Airijoje. Kalba apie Amerikos mokesčius 1774

---

mokesčiai, iš žmonių ir organizacijų valstybės renkami pinigai, kurie paskui naudojami bendriems valstybės reikalams. △ gali būti ***tiesioginiai*** (atskaičiuojami nuo pajamų), arba ***netiesioginiai*** (pridedami prie prekių ar paslaugų kainos, t. y. vartojimo △). Standartinė netiesioginio △ forma Europoje yra ***pridėtinės vertės mokestis (PVM)***. ***Pajamų mokestis*** yra įprasčiausia tiesioginio △ forma.

Bendrųjų mokesčių pajamų tiesioginių ir netiesioginių △ santykis įvairiose šalyse yra nevienodas. Nustatydama skirtingą mokesčių normą turtingesniems ir neturtingesniems visuomenės nariams, vyriausybė gali perskirstyti turtą iš turtingesniųjų neturtingesniems, nustatydama turtingiesiems didesnius mokesčius ir dalį surinktų lėšų grąžindama ***pašalpų*** forma. ***Progresinis*** mokestis yra toks mokestis, kurį daugiau moka turtingieji, pvz., pajamų mokesčių normos yra didesnės tiems, kurių didesnės pajamos. O ***regresinis*** mokestis santykiškai yra sunkesnis neturtingiems žmonėms.

Visi mokesčiai galiausiai turi suplaukti į žemės ūkį.

mokesčiai

Edwardas Gibbonas (1737–94), anglų istorikas. „Romos imperijos nuosmukis ir žlugimas" (*Decline and Fall of the Roman Empire*), *8 sk.*

---

mokinys, dažniausiai religinio vadovo pasekėjas. Mokiniais Biblijoje vadinami pirmieji Jėzaus pasekėjai. 12 artimiausių jo mokinių žinomi kaip ⇨ *apaštalai.*

mokymo programa, mokykloje ar kursuose dėstomi dalykai. Iki 1988 JK mokyklose pagal įstatymą buvo mokoma tik religijos. Susirūpinus, kad 14–16 metų moksleivių, ypač mergaičių, kurie renkasi matematiką, gamtos mokslus ir techniką, labai maža, vyriausybė 1988 priėmė Švietimo reformos aktą, kuris įvedė privalomą programą visiems mokyklinio amžiaus valstybinių mokyklų moksleiviams. Programa turi tris pagrindinius dėstomus dalykus: anglų kalbą, matematiką, gamtos mokslus ir septynis papildomus: technikos mokslus, istoriją, geografiją, muziką, meną, fizinį lavinimą, užsienio kalbą. Pasiūlymas centralizuotai kontroliuoti programas buvo kritikuojamas, nes vietos valdžia ir mokyklos nebetenka sprendžiamojo balso, stipresnė mokytojų kontrolė.

mokymo ratas. Pirmojo Budos pamokslo, pasiekus nušvitimą, pavadinimas buvo „Mokymo ra-

to pasukimas". Šioje kalboje jis mokė ⇨ *Keturių tauriųjų tiesų*; tai buvo esminių teiginių apie gyvenimo prigimtį rinkinys.

mokymosi kreivė, grafinis pavaizdavimas, kaip tobulėja asmuo, atliekantis naują užduotį.

mokymosi teorija, ***perėmimo teorija*** aiškina, kaip gyvūnai ir žmonės įgyja arba keičia elgesį dėl patirties.

Sukurta daug △, iš jų svarbiausios yra šios: (a) ***S–A teorijos,*** kurios mokymąsi vertina kaip ryšį tarp stimulo (S) ir atsako (A); tas ryšys esti stipresnis, kai poreikiai būna patenkinami (⇨ *Thorndike'o* rezultato dėsnis), arba jis sustiprėja, kai stimulas sumažėja, pvz., maistas sumažina alkį (C. L. Hullio sisteminė elgesio teorija); (b) ***sąlyginių*** ⇨ ***refleksų teorija,*** pirmiausia paaiškinta ⇨ *Pavlovo;* (c) ***operantinio sąlygojimo teorija,*** suformuluota B. F. Skinnerio; (d) ***pažintinės mokymosi teorijos,*** pvz., E. C. Tolmano „tikslingasis biheviorizmas".

Kai kurios šiuolaikinės teorijos bandė paaiškinti mokymąsi tam tikrose srityse, pvz., porinis žodžių mokymasis, socialinių sugebėjimų mokymasis ir t. t.

mokslas, sisteminga tyrimo veikla, arba žinių visuma, kurios tikslas yra eksperimentais, stebėjimu ir dedukcija patikimai paaiškinti materialaus fizinio pasaulio reiškinius.

Gydymo, žvaigždžių stebėjimo veikla ir inžineriniai darbai buvo praktikuojami nuo seniausių laikų. Grynasis mokslas, ypač ⇨ *fizika* (iš pradžių vadinta natūrfilosofija), iš tradicijos buvo laikomos svarbiausiu filosofų užsiėmimu. Apie 1650–1800 vykusi Europos mokslo revoliucija spekuliatyviąją filosofiją pakeitė nauju stebėjimo, eksperimentavimo ir racionalumo deriniu.

Šiandienis mokslinis tyrimas remiasi tradicijos, eksperimentavimo, racionalaus stebėjimo ir dedukcijos tarpusavio sąveika. Vad. ***mokslo filosofija*** tiria šios sudėtingos sąveikos prigimtį ir galimybes atskleisti tiesą apie materialųjį pasaulį. Jau seniai pripažįstama, jog stebėjimu paremta indukcija negali pateikti logiškai pagrįstų aiškinimų. XX a. ⇨ Karlas *Popperis* ⇨ *mokslinį metodą* apibrėžė kaip griežtą eksperimentinį mokslinių idėjų ar ⇨ *hipotezių* tikrinimą. Šių idėjų kilmę ir vaidmenį tyrė ir jų bei stebėjimo santykį nagrinėjo, pvz., JAV mąstytojas ⇨ Thomas S. *Kuhnas;* jis atsižvelgė ir į istorinę bei sociologinę aplinką. ***Mokslo sociologija*** tiria, kaip kuriamos mokslinės teorijos ir dėsniai, ir apskritai abejoja, ar įmanomas bet kokių mokslinių pastangų objektyvumas. Itin ginčytiną požiūrį dėsto ⇨ Paulis K. *Feyerabendas* iškėlęs mintį esą mokslinis realizmas keistinas moksliniu reliatyvizmu. Į šią tyrimų sritį įsiterpia ir mokslo tinkamo panaudojimo bei mokslinio švietimo problemos.

Mokslo esmė: užduok netinkamą klausimą ir būsi kelyje į tinkamą atsakymą.

mokslas
Jacobas Bronowskis (1908–74), JAV istorikas ir matematikas.
„Žmogaus kilimas" (*The Ascent of Man*)

Jam [mokslininkui] tiesa retai kada blyksteli kaip šviesa, nušviečianti dar neregėtą tvarką ir grožį; daug dažniau tiesa yra tarsi žemėlapyje nepažymėta uola, gramzdinanti jo laivą į tamsą.

mokslas
Johnas Warcupas Cornforthas (g. 1917), australų chemikas. Kalba, gavus Nobelio premiją 1975

△ skirstomas į tyrimų sritis, pvz., astronomiją, biologiją, geologiją, chemiją, fiziką ir matematiką, o neseniai pradėta nuo seno atskiras disciplinas jungti į vad. ⇨ *gyvybės mokslų* ir ⇨ *žemės mokslų* grupes. Paprastai abi šios sritys priskiriamos ***gamtos mokslams. Fizikinius mokslus*** sudaro matematika, fizika ir chemija. Mokslo pritaikymas praktiniams tikslams vadinamas ***technologija. Visuomenės mokslai*** yra sistemingas žmogaus elgesio tyrimas; jie apima tokias sritis kaip antropologija, ekonomika, psichologija ir sociologija. Mūsų laikais diskutuojama, ar visuomenės mokslų disciplinos iš tiesų yra mokslai, t. y., ar žmonių tyrimo rezultatai gali būti taip moksliškai tikslūs, ir numatantys, kokius, kaip manoma, teikia gamtos mokslai.

Mokslas yra visa tai, kas taip akivaizdžiai patvirtinta, kad būtų neprotinga bent kurį laiką tam nepritarti.

mokslas
Stephenas Jay Gouldas (g. 1941), JAV paleontologas ir rašytojas.
„Paskaita apie evoliuciją" (*Lecture on Evolution*)

---

mokslinė fantastika, moksliniu, technologiniu ar futuristiniu pagrindu kuriamos grožinės

literatūros ir kino žanras. Kartais teigiama, kad △ šaknys slypi Mary Shelley kūriniuose, ypač „Frankenšteine“ (*Frankenstein,* 1818). Idėjų ir minčių semdamasi iš naujausių mokslų laimėjimų, △ stengiasi pakeisti standartinį tikrovės suvokimą.

△ kūriniuose dažnai vaizduojama alternatyvi tikrovė, ateities istorija, robotai, ateiviai, utopijos ir antiutopijos (dažnai satyrinės), erdvės ir laiko kelionės, gamtinės ir žmonių sukeltos katastrofos bei psichinės jėgos. Pirmieji △ kūrėjai buvo Jules'is Verne'as ir H. G. Welsas. XX a. JAV bulvariniai △ žurnalai iškėlė tokius rašytojus, kaip Arthuras C. Clarke'as, Isaacas Asimovas, Robertas Heinleinas ir Frankas Herbertas; „grynojo pasakojimo“ ir tradicinių vertybių darną nutraukė rašytojai, susiję su D. Britanijos žurnalu „New Worlds“ (Brianas Aldissas, Michaelas Moorcockas, J. G. Ballardas), bei jaunesnieji JAV rašytojai (Joanna Russ, Ursula Le Guin, Thomas Dischas, Gene Wolfe), kurie šiuo žanru naudojosi rimtiems literatūriniams siekiams ir politiniam bei lytiniam radikalizmui reikšti. △ tradicijos, tik iš dalies paveiktos anglosaksų literatūros, klesti Prancūzijoje, Vokietijoje ir Rytų Europoje. Devintajame dešimtmetyje iš JAV pasklido Williamo Gibsono ir Bruce'o Sterlingo (g. 1954) vadovaujama kibernetinės fantastikos mokykla.

△ rašytojai – Jamesas Tiptree'is Jaunesnysis (Alice Scheldon, 1915–1987, JAV), Philipas K. Dickas (JAV), Johnas Brunneris (g. 1934, D. Britanija), Samuelis Delany'is (g. 1942, JAV), Stanisławas Lemas (g. 1921, Lenkija), Borisas ir Arkadijus Strugackiai (g. 1931 ir 1925, SSRS), Harlamas Elisonas (g. 1934), Damon Knight (g. 1922), Johnas Campbellas (1910–71) ir Frederikas Pohlas (g. 1919); pastarieji keturi – JAV leidėjai ir antologai.

△ kūrinių yra parašę daug nepriklausančių šiai srovei rašytojų, pvz., Aldous Huxley'is („Šaunusis naujasis pasaulis“; *Brave New World,* 1932), George'as Orwellas („Tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt ketvirtieji“; *Neneteen Eighty-Four,* 1949) ir Dorisė Lessing (penkių knygų serija „Kanopas Arge: archyvai“; *Canopus in Argos: Archives,* 1979–83).

Terminą △ pirmasis 1926 pavartojo Hugas Gernsbackas (1884–1967), JAV △ žurnalo „Amazing Stories“ leidėjas.

mokslinis metodas, įsitikinimas, kad gerai suprantami ir panaudojami eksperimentai ir stebėjimas gali išvengti kultūrinių ir visuomeninių vertybių įtakos, todėl gali sudaryti nuo stebėtojo nepriklausomą tikrovės paveikslą.

Gali atrodyti, kad tobulesnė technologija ir mechaniniai prietaisai, padidinantys matmenų patikimumą, remia šią teoriją; bet požiūriui, kad mokslo objektyvumas įmanomas, pakenkė atradimas, kad subatominių dalelių stebėjimas atsiliepia jų elgesiui (⇨ *neapibrėžtumo sąryšis*).

mokslo filosofija, sistemingas tyrimas, kaip veikia ar turėtų veikti mokslas; mokslinio tyrimo vartojamų sąvokų, pvz., ⇨ *gamtos dėsnis,* priežastingumas, tikimybė, aiškinimas, ⇨ *indukcija* (samprotavimo eiga nuo pavienių faktų prie bendresnių) tyrimas. Mokslo filosofai dar nagrinėja ir mokslinių sistemų prigimtį.

Kai kas teigia, kad mokslinės sistemos yra abstrakčios sistemos, kurias mes pritaikome pasauliui, panašiai, kaip galime pasirinkti euklidinę ar neeuklidinę geometriją. Be to, šie filosofai kelia klausimą, kokia prasme galima sakyti, kad egzistuoja tokie teoriniai dalykai, kaip elektronai.

mokša (*hinduizme*), išsivadavimas iš reinkarnacijos rato ir iš ⇨ *majos* iliuzijos. Budistams tai – ⇨ *nušvitimas.*

molekulė, dviejų ar daugiau susijungusių atomų grupė. Elemento △ sudaryta iš vieno ar daugiau tokių pat atomų; junginio △ sudaryta iš dviejų ar daugiau susijungusių skirtingų atomų. △ yra nevienodo dydžio ir sudėtingumo nuo vandenilio molekulės (H_2) iki didelių baltymų makromolekulių. △ laiko joninės jungtys, kai atomai, gaudami arba prarasdami elektronus, sudaro jonus, arba kovalentinės jungtys, kai kiekvieno atomo elektronai pereina į naujas molekulines orbitas.

Pagal molekulinę, arba kinetinę, materijos teoriją, △ būsena yra nuolatinis judėjimas; judėjimo greitis priklauso nuo jų temperatūros, tarpusavio įtampos jėgų.

Nuo △ formos labai priklauso jos cheminės, fizikinės ir biologinės savybės. Optiniai izomerai (△, kurios savo forma yra viena kitos veidrodiniai atitikmenys) keičia tiesiškai poliarizuotą šviesą į priešingą kryptį; vaistų △ izomerai gali daryti skirtingą biologinį poveikį; fermentinės reakcijos yra visiškai priklausomos nuo fermento formos ir substrato, kurį jis veikia.

Simboliškai △ vaizduojamos formulėmis. Daugiau nei vienas atomas žymimas skaičiumi, pvz., viena vandens molekulė, turinti du vandenilio atomus ir vieną deguonies atomą, vaizduojama kaip H_2O.

Hipotezę, kad △ egzistuoja, iškėlė italų fizikas ⇨ Amedio *Avogadro* 1811, bet visuotinai tai buvo pripažinta 1860 po italų chemiko Stanislao Cannizzaro pranešimo.

molekulinė biologija, gyvybės molekulinio pagrindo tyrimas. Nagrinėja molekulių – ⇨ *DNR*, ⇨ *RNR* ir baltymų – biochemiją, molekulinę struktūrą ir įvairių gyvųjų ląstelių dalių veikimą.

molekulinis laikrodis, ⇨ *mutacijos* tempų panaudojimas apskaičiuoti momentą, kai evoliucijos metu dvi giminingos rūšys atsiskyrė viena nuo kitos. Metodas pagrįstas DNR arba baltymų, pvz., hemoglobino, lyginimu.

Kadangi mutacijos vyksta pastoviais tempais, galima išmatuoti laiką, kurio prireikė skirtumaams tarp dviejų rūšių atsirasti. Šią informaciją galima palyginti su paleontologijos duomenimis ir atsekti evoliucijos įvykius.

Yra gyvųjų sistemų; nėra „gyvosios materijos".

Jacques'as Monod
Paskaita, 1967 lapkritis

---

de **Molinas** Miguelis (1640–97), ispanų mistikas, Romos katalikų kunigas. △ gyveno Romoje, parašė kelis religinius veikalus italų kalba, įskaitant „Dvasios vadovą" (*Guida spirituale,* 1675), kuris sukėlė jėzuitų priešiškumą. 1687 △ buvo nuteistas kalėti iki gyvos galvos. △ doktrina žinoma kaip ⇨ *kvietizmas*.

Molochas, Senajame Testamente minima finikiečių dievybė, garbinta Jeruzalėje VII a. pr. Kr.; △ buvo aukojami vaikai juos gyvus sudeginant.

monada, filosofinė sąvoka, išplėtota Gottfriedo Leibnizo ir reiškianti sielą arba nedalų aktyvų būties elementą, kuriam būdinga saviraida. △ esančios nepriklausomos viena nuo kitos, tačiau kontroliuojamos „iš anksto nustatytos harmonijos".

monarchianizmas, tikėjimo krikščionių švč. Trejybe forma, pabrėžiant nedalomą Dievo vienybę. △ buvo paplitęs III a. pradžioje.

Mondas Ludwigas (1839–1909), vokiečių chemikas. Patobulino sieros gavimo procesą gaminant šarmą.

1862 △ persikėlė į Angliją, 1867 tapo Britanijos piliečiu. 1873 jis padėjo įkurti Brunnerio, Mondo ir kompanijos firmą, vieną pirmųjų D. Britanijos chemijos pramonės firmų. △ sūnus ***Alfredas Mondas, pirmasis baronas Melchettas*** (1868–1930) buvo imperijos chemijos pramonės įkūrėjas.

monetarizmas, ekonominė politika, kurią propagavo ekonomistas ⇨ Miltonas *Friedmanas* ir Čikagos ekonomistų mokykla. △ rekomenduoja šalies pinigų pasiūlos kontrolę derinti su gamybos galimybėmis ir stengtis pažaboti infliaciją. Rekomenduojama mažinti vyriausybės išlaidas, ateityje kuo didesnę ūkio dalį perduoti privačiam sektoriui ir taip padidinti efektyvumą.

Centriniai bankai (JAV Federalinė rezervų sistema) naudoja palūkanų normas ir kitas priemones norėdami sumažinti arba padidinti pinigų pasiūlą ekonomikai. Dėl mėginimų sunaikinti vyriausybės „saugumo tinklus" gali padidėti nedarbas, bet monetaristai teigia, kad taip dažniausiai atsitinka, kai ekonomika remiasi ⇨ *Keyneso ekonominės teorijos* metodais. 1979 pakilus naftos kainai ir padidėjus infliacijai, devintajame dešimtmetyje monetaristų politikai daug kas pritarė. Dar ⇨ *reguliavimo masto mažinimas,* ⇨ *privatizacija*.

monizmas (*filos.*), teorija, teigianti, kad tikrovė yra sudaryta iš vieno prado. Šis požiūris dažniausiai priešinamas su ⇨ *dualizmu*, kuris tikrovę skiria į du pradus – materiją ir dvasią. Olandų filosofas Baruchas Spinoza vieną pradą laikė gamta arba Dievu.

Monnet Jeanas (1888–1979), prancūzų ekonomistas; Winstono Churchillio 1940 sumanytos D. Britanijos ir Prancūzijos sąjungos kūrėjas. 1945 △ sukūrė Charlesio de Gaulle'io valdomos Prancūzijos modernizacijos programą ir prisiėmė atsakomybę už jos įgyvendinimą. 1950 jis sukūrė Schumano planą, pagal kurį buvo koordinuojama Europos anglių ir plieno gamyba, atsižvelgiant į Europos anglių ir plieno bendrijos, vėliau – Bendrosios Rinkos reikalavimus.

Monod Jacquesas (1910–76), prancūzų biochemikas. 1965 △ (su dviem bendradarbiais) už genetikos ir mikrobiologijos tyrimus gavo Nobelio medicinos premiją.

monofizitai, V–VII a. atskilusi krikščionių srovė, aiškinanti, kad Jėzaus prigimtis tėra viena, ne taip, kaip teigia ortodoksų doktrina (išdėstyta 451 Chalchedono Bažnyčios susirinkimo), aiškinanti, kad jis buvo dviejų prigimčių – žmogiškosios ir dieviškosios. △ atsirado kaip reakcija į ⇨ *nestorizmą*; mat Koptų ir Armėnijos bažnyčios formaliai atsiskyrė nuo Krikščionių bažnyčios. △ dabar yra Armėnijoje, Sirijoje, Egipte.

monogamija, ⇨ *santuokos* forma – vieno vyro santuoka su viena moterimi; △ priešingybė yra poligamija – daugiau kaip vienos žmonos arba vyro turėjimas. △ gyvuoja beveik visose visuomenėse ir dažniausiai dominuoja; taip yra gal ir dėl to, kad tik palyginti turtingas žmogus gali aprūpinti daugiau nei vieną sutuoktinį.

monopolis (*ekon.*), tam tikro produkto, paslaugos ar kurios nors įmonės dominavimas rinkoje, varžantis konkurenciją, palaikantis dideles kainas. Galima sakyti, įmonė turi △, kai ji kontroliuoja didelę rinkos dalį (⇨ *oligopolija*).

Komunistinėse šalyse pati valstybė turi visišką △; kapitalistinėse šalyse valstybė gali turėti kai kurių paslaugų, pvz., transporto, elektros tiekimo, △.

D. Britanijoje pradžioje buvo teikiama karališkoji išimtinė teisė tam tikrai prekei gaminti ar parduoti. 1973 Sąžiningos prekybos aktas apibrėžia monopolinį tiekėją kaip turintį ketvirtį rinkos, o Monopolijų ir stambiųjų įmonių komisija kontroliuoja bet kurį bandymą pasiekti tokią padėtį (panašiai veikia JAV antitrestiniai įstatymai). 1980 Konkurencijos aktas taikomas tiek privačioms monopolijoms, tiek galimiems valstybinio sektoriaus piktnaudžiavimams. ***Monopsonija*** yra situacija, kai tėra vienas pirkėjas; pavyzdžiui, dauguma vyriausybių yra vienintelės teisėtos karinės įrangos valstybių viduje pirkėjos.

monoteizmas, tikėjimas arba doktrina, skelbianti, kad yra tik vienas Dievas; △ priešingybė – ⇨ *politeizmas*, tai yra tikėjimas daugiau negu vieno Dievo buvimu. △ išpažįsta asmeninę dievybę, o ⇨ *panteizmas* skelbia tikėjimą beasmene dievybe. △ elementų yra daugelyje religijų, bet judaizmui, islamui ir krikščionybei tai yra svarbiausias principas. Islamas tuo klausimu nepripažįsta kompromisų, o krikščionybė dėl šventosios Trejybės doktrinos iš visų šių trijų religijų labiausiai nutolsta nuo △. Dar ⇨ *religija*.

monoteletai, krikščionybės srovė, atsiskyrusi VII a. Stengėsi suderinti ortodoksų ir ⇨ *monofizitų* teologiją; teigė, kad nors Kristus buvo dviejų prigimčių, jis turėjo tik vieną valią. Monotelizmą, kaip ereziją, pasmerkė 680 Konstantinopolio bažnytinis susirinkimas.

Monroe doktrina, JAV prezidento Jameso Monroe 1823 deklaracija. Joje teigiama, kad bet kokios tolesnės Europos kolonijinės pretenzijos į Vakarų pusrutulį grėstų JAV saugumui ir taikai. △ paskelbta kaip atsakymas į planuojamą Europos intervenciją į naujas nepriklausomybę gavusias buvusias Ispanijos kolonijas P. Amerikoje. Už nesikišimą JAV žadėjo nesikišti į Europos reikalus. Doktrina, vėliau kiek išplėsta, buvo pasikartojanti JAV užsienio politikos tema, nors ji ir nesirėmė nei JAV, nei tarptautine teise.

Deklaracijos metu JAV nebuvo stipri kariniu požiūriu ir negalėjo primesti savo sumanymų. Doktriną parėmė D. Britanija, kurios komerciniai interesai būtų atsidūrę pavojuje, jei Prancūzija ir Ispanija būtų atnaujinusios savo įtaką kolonijoms. Remdamasis šia doktrina, prezidentas Theodore'as Rooseveltas paskelbė JAV teisę kištis į Lotynų Amerikos valstybių vidaus reikalus.

monstrancija, Romos katalikų bažnyčios liturginis reikmuo, naudojamas nuo XIII a. ostijai (per Eucharistiją pašventintiems mažiems paplotėliams) laikyti ir demonstruoti per pamaldas.

Montaigne'is, ***Montagu*** Ashley'is (g. 1905), anglų kilmės JAV antropologas. Kaip rasinio determinizmo teorijų kritikas, jis buvo stiprus žmogaus teisių gynėjas. Parašė tokius svarbius veikalus kaip „Pavojingiausias žmogaus mitas: Rasės vertinimo klaidingumas" (*Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race,* 1942). 1950 jis padėjo rengti garsųjį UNESCO „Pareiškimą dėl rasės".

△ gimė Londone, mokėsi Londono, Kolumbijos ir Florencijos universitetuose; daktaro laipsnį gavo 1937 Kolumbijos universitete; vadovas buvo ⇨ Franzas *Boasas*. △ buvo gerai žinomas, nes populiarino socialines problemas, pvz., „psichosklerozę", vadinamąjį psichinį grūdinimą, aprašytą veikale „Augantis jaunuolis" (*Growing Young,* 1981).

de **Montaigne'is** Michelis Eyquemas (1533–92), prancūzų rašytojas. Buvo laikomas esė formos kūrėju. 1580 išleido pirmuosius du „Esė" (*Essais*) tomus; trečiasis pasirodė 1588. △ nagrinėja gyvenimą, į jį žiūrėdamas skeptiškai. 1603 Johno Florio išversti △ kūriniai veikė Shakespeare'ą ir kitus anglų rašytojus.

△ gimė Montenio dvare prie Bordo, studijavo teisę, nuo 1554 dirbo Bordo parlamento (teismo) patarėju. Apie pirmąjį △ gyvenimo etapą mažai žinoma, išskyrus tai, kad jis reguliariai lankydavosi Paryžiuje ir Pranciškaus II dvare. Atsisakęs pareigų, 1571 △ pasitraukė į savo dvarą. 1580–81 apkeliavo Vokietiją, Šveicariją ir Italiją, grįžo išrinktas Bordo meru ir ėjo tas pareigas ligi 1585.

Jeigu versite mane pasakyti, kodėl aš jį myliu, jaučiu, kad tegalėčiau atsakyti: „Nes tai yra jis, nes tai esu aš“.

Michelis Eyquemas de Montaigne'is
Draugystės su Etienne'u de La Boétie paaiškinimas, „Esė“ (*Essais*), *I t., 28 p.*

montanizmas, ankstyvosios krikščionybės sekta, kuri siekė pirmykštės krikščionybės grynumo. △ įkūrė dvasininkas Montanas apie 156 Frygijoje; paplito Anatolijoje, Romoje, Kartaginoje ir Galijoje. Teologas ⇨ *Tertulijonas* buvo montanistas.

Montesquieu, ***baronas de la Brède'as,*** Charles'is Louisas (1689–1755), prancūzų politikas filosofas ir istorikas. Parašė „Persijos laiškus“ (*Lettres persanes,* 1721). 31 tomo veikale „Apie įstatymų dvasią“ (*De l'Esprit des lois,* 1748) skelbiamos filosofinės diskusijos apie politiką ir sociologiją bei teisės reikalus, raginama atskirti įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismų valdžias. △ konstravo savo valstybės modelį remdamasis konservatoriais, kurie oponavo Robertui Walpole'iui ir vigams. Valdžių atskyrimo doktrina tapo pagrindu liberalioms konstitucijoms.

△ gimė prie Bordo, nuo 1714 Bordo parlamento (teismo) patarėjas. Po „Persų laiškų“ pasisekimo pasirinko literatūrinę karjerą; parašė „Mintys apie romėnų didybės ir žlugimo priežastis“ (*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence,* 1740).

Montessori Marija (1870–1952), italų pedagogė; pirmoji moteris daktarė Italijoje. △ specializacija – pediatrinė medicina ir psichiatrija. Dirbdama su protiškai atsilikusiais vaikais, △ sukūrė ***Montesori metodą*** – auklėjimo sistemą visiems vaikams; metodas grindžiamas neformaliu darbu, rekomenduojama rengti mokomuosius žaidimus, pabrėžiant darbo vertę, leisti vaikams mokytis taip, kaip jiems labiau patinka. Vaikams turi būti parūpinama įvairiausių priemonių, kad jie galėtų įtvirtinti žinias, įgyti įgūdžių, patys auklėtųsi. △ parašė „Montessori metodas“ (*The Montessori Method,* 1912), „Vaikystės paslaptis“ (*The Secret of Childhood,* 1936).

Moody'is Dwightas Lymanas (1837–99), JAV pamokslininkas. Amerikos Pilietinio karo metu (1861–65) △ teikė medicinos ir moralinę paramą kariuomenei. Aštuntajame dešimtmetyje jis tapo populiariu pamokslininku. 1879 įkūrė Nortfildo mergaičių seminariją (dabar mokykla), 1881 Maunt Hermono berniukų mokyklą (abi Masačusetse).

△ gimė Ist Nortfilde, Masačusetso valstijoje, JAV; būdamas jaunuolis, persikėlė į Bostoną ir 1856 įstojo į Kongregacijos bažnyčią. Vėliau, apsistojęs Čikagoje, △ ėmė sakyti pamokslus vargšams. 1889 jis įkūrė Čikagos (vėliau Moody'džio) Biblijos institutą.

Moore'as George'as Edwardas (1873–1958), anglų filosofas. Iš esmės gynė ⇨ *sveiko proto* požiūrį į pasaulį ir tai, kas apie jį sakoma paprastais žodžiais. Kalbėdamas apie etiką, △ sakė, kad bet kokios pastangos gėrį tapatinti su kokia kita sąvoka, pvz., laime, yra klaida – „natūralistinė klaida“.

△ mokėsi Kembridžo universiteto Šv. Trejybės koledže; 1925–39 buvo to universiteto filosofijos profesorius; 1921–47 redagavo žurnalą „Mind“, kuriame pats rašė. Svarbiausios △ knygos yra „Etikos pagrindai“ (*Principia Ethica,* 1903), „Svarbiausios filosofijos problemos“ (*Some Main Problems of Philosophy,* 1953).

Aš... sakau „gražu“, nes noriu pabrėžti, kad pats mąstymas žavintis yra gražus.

George'as Edwardas Moore'as
„Etikos pagrindai“ (*Principia Ethica*), *VI sk.*

moralė, dorovė (*etika*), viena visuomeninės sąmonės formų, turinti tris esminius elementus: (1) atsakingų narių bendruomenė (moralei svarbu mūsų elgesys kitų atžvilgiu ir kitų elgesys mūsų atžvilgiu); (2) nematerialių vertybių sistema – sąžiningumas, tiesa, užuojauta, kurių siekti yra bendruomenės gyvenimo tikslas (tai skiria △ nuo ekonominės sistemos); (3) gyvenimo būdas, įskaitant elgesio normas (tai skiria △ nuo, tarkime, estetinių vertybių sistemos).

Immanuelis Kantas sutiko, kad moralei reikia atsakingų narių bendruomenės, bet jis teigė, kad skiriamoji △ savybė yra ta, kad į ją įeina vertinimai, kurie atitinka priežasties dėsnį (⇨ *kategorinis imperatyvas*).

Padaryti mūsų moralumo idėją draudžiamų veiksmų pamatu reiškia išniekinti vaizduotę ir įvesti į mūsų sprendimus apie artimą slaptą malonumo elementą.

moralė
Robertas Louis Stevensonas (1850–94), škotų rašytojas ir poetas.
Iš „Kalėdų pamokslo“ kn. *Across the Plains.*

moralinis argumentas, vienas iš keturių tradicinių būdų įrodyti Dievo buvimą. Jis turi kelias formas. Viena iš tų formų – be teisingo Dievo, kuris už dorą atlygina laime, moralė būtų neįmanoma; o kadangi moralė įmanoma, Dievas turi būti.

△ sąvoką pirmasis pavartojo vokiečių filosofas ⇨ Immanuelis *Kantas*. Jis skelbė, kad sugriovė ⇨ *kosmologinį argumentą* ir ⇨ *ontologinį argumentą*. Ketvirtasis tradicinis argumentas yra ⇨ *teleologinis argumentas*.

„Moralinis persiginklavimas", tarptautinė organizacija, kviečianti „morališkai ir dvasiškai atsinaujinti". Įkūrė liuteronų kunigas F. N. D. Buchmanas trečiajame dešimtmetyje kaip ***Oksfordo grupę***. Organizacija grindė savo veiklą keturiais dorovės principais: dora, tyrumu, nesavanaudiškumu, meile.

Vėliau (1938), ypač šaltojo karo laikotarpiu, kai organizacijos antikomunistinė orientacija geriau atitiko laiko dvasią, △ labiau įsitraukė į politinius ir socialinius įvykius.

Moravijos broliai, krikščionių protestantų vyskupinė bažnyčia. Kilo iš ankstesnio „Bohemijos brolių" sąjūdžio. △ Saksonijoje 1722 įkūrė liuteronas grafas Zinzendorfas.

1620 prasidėjo „Bohemijos brolių" persekiojimai, bet jų organizacijai išlikti labiausiai padėjo vyskupas Komenskis (Komenijus). 1722 išvaryti iš Bohemijos, jie pasklido po Vokietiją, Angliją ir Š. Ameriką. 1732 pradėjo misijas.

Yra apie 63 000 △ JAV, šiek tiek D. Britanijoje ir kitur Europoje.

More'as Henry'is (1614–87), anglų filosofas, teologas; ⇨ *Kembridžo platonikų* narys. Jis neigė ⇨ *Descarteso* dvasios ir kūno skyrimą (kartezinis dualizmas), teigė, kad dvasia plečiasi erdvėje. Dvasia galinti įsiskverbti į materialius objektus ir esanti vienintelė daiktų vidaus judėjimo priežastis, ir vienintelė žmonių veiksmų priežastis (kaip siela).

Svarbiausi △ darbai: „Filosofinės poemos" (*Filosophical Poems,* 1647), „Dieviškieji dialogai" (*Divine Dialogues,* 1660). △ gimė Grantame, mokėsi Kembridže. △ buvo dvasininkas, bet nepriėmė paaukštinimų (du kartus atsisakė dekanystės, vieną kartą – vyskupystės pasiūlymų) ir atsidėjo Platono ir jo mokinių studijoms.

Morfėjas, graikų (ir romėnų) sapnų dievas, miego dievo Hipno (arba Somno) sūnus.

morfingas, vienos formos ar objekto keitimas kitu kompiuterinės animacijos būdu. Pirmą kartą filmams kurti panaudotas 1990; △ būdu transformuojant, sukuriami tam tikri kino efektai. Paprastosios animacijos vaizdai būna tik dviejų matmenų; △ leidžia sukurti trijų matmenų vaizdus.

Kuriant tokius efektus, transformacijos pradžia ir pabaiga nurodoma ekrane panaudojant vielinių rėmelių modelį, kuris matematiškai apibrėžia objektą. Kad objektas būtų trijų matmenų, viela pastumiama iš susikirtimo vietos arba pasukama lyg tekinimo staklėse ruošinys, kad susidarytų pasuktas paviršius. Paskui pateikiamas vaizdas (pripildoma) ir parenkami apšviestumo niuansai. Kai objekto pradžia ir pabaiga jau sukurta, kompiuteris atlieka △ procesą.

morfologija (*biol.*), organizmų fizinės struktūros ir formos, ypač jų švelniųjų audinių, tyrimas.

morfologija (*kalbotyra*), žodžių sandaros tyrimas, skaidant kalbą į morfemas.

Morganas Lewisas Henry'is (1818–81), JAV antropologas. Pirmasis pradėjo tirti Š. r. Amerikos indėnų kultūrą ir buvo vadinamas irokėzu.

Morganas Thomas Huntas (1866–1945), JAV biologas genetikas. 1933 gavo Nobelio medicinos premiją už pirmuosius klasikinės ⇨ *genetikos* tyrimus. △ pirmasis dirbo su vaisine musele *Drosophila*, kuri nuo to laiko tapo svarbiausiu genetikos tyrimų objektu. Jis padėjo nustatyti, kad genai yra išsidėstę chromosomose, atrado lytines chromosomas, sukūrė genetinių žemėlapių techniką.

Morigana, keltų karo ir mirties deivė, galinti pasiversti varna.

Morkus (I a.), ***šv. Morkus,*** Naujajame Testamente minimas krikščionių apaštalas ir evangelistas. Jo vardu vadinama antroji Evangelija. Ji tikriausiai buvo parašyta 65–70 ir panaudota pirmosios ir trečiosios Evangelijų autorių. Šventė balandžio 25 d.

△ pirmasis vardas buvo Jonas, o jo motina Marija buvo viena pirmųjų Jeruzalės krikščionių. △ buvo Barnabo pusbrolis ir lydėjo Barnabą ir Paulių pirmojoje misijų kelionėje. △ dirbo kartu su Pauliumi Romoje, paskui, po Pauliaus mirties, tapo Petro vertėju. Manoma, kad jis buvo Aleksandrijos krikščionių bažnyčios įkūrėjas, o šv. Jeronimas teigia, kad △ ten mirė ir buvo palaidotas. △ yra šventasis Venecijos globėjas; jo emblema yra sparnuotas liūtas.

Morley'is Edwardas (1838–1923), JAV fizikas. Kartu su ⇨ Albertu *Michelsonu* 1887 atliko ***Mi-***

chelsono ir Morley'io bandymą; 1895 △ tiksliai išmatavo deguonies ir vandenilio tankį.

mormonai, arba *paskutiniosios dienos šventieji,* krikščionių grupė (sekta). Paskutiniosios dienos šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčia, kurią 1830 Fajete, Niujorko valstijoje, JAV, įkūrė ⇨ Josephas *Smithas*. Smithas teigia, kad Mormonas buvęs senovės pranašas Š. Amerikoje. Jo veikalą „Mormono knyga" (*Book of Mormon*) △ pripažįsta kaip krikščionių Šventąjį raštą. Smithas aiškina, kad su angelo Moronio pagalba 1827 radęs knygą, parašytą auksinėse lentelėse ir kad jis išvertęs ją iš panašios į egiptiečių kalbos naudodamasis tam tikrais akiniais. Pradžioje persekiojami, △, vadovaujami ⇨ Brighamo *Youngo*, traukėsi į Vakarus ir ten suklestėjo. Šiandien visame pasaulyje △ bažnyčia turi apie 6 mln. narių.

„Mormono knyga" aprašo Amerikos indėnus, kaip senovės hebrajų palikuonis, atsikėlusius į Š. Ameriką per Ramųjį vandenyną. Sakoma, kad jiems pasirodęs Kristus ir liepęs įkurti bažnyčią Naujajame pasaulyje. △ bažnyčia teigia su Dievo pagalba atgaivinusi tą gryną pirmykštę krikščionybę. Bažnyčia augo sparčiai, ypač JAV centrinėje dalyje, bet dėl prieštaringų jos doktrinų ir kalbų, kad Smithas turįs kelias žmonas (Senajame Testamente tai buvo leidžiama), prasidėjo persekiojimas, ir Ilinojuje Smithas buvo nužudytas. Nors buvo didelis pasipriešinimas, buvo sparčiai kuriami nauji dariniai. Daugumą bažnyčios narių 1847 Brighamas Youngas išvedė į vakarus, į Didžiojo Druskos ežero slėnį, kuriame dabar yra Jutos valstija. Youngo vadovaujami △ atvirai praktikavo poligamiją. Bet 1890 dėl Kongreso spaudimo, susijusio su siūlymu paskelbti Jutą valstija, bažnyčia šito atsisakė. △ turi keletą doktrinų, kurių neturi kiti krikščionys: jie tiki, kad Dievas turi fizinį kūną ir kad žmonės gali tapti dievais, nes ir Dievas kartą buvęs žmogus. Jie yra už griežtą lytinę moralę, dideles šeimas, pagarbą valdžiai. △ draudžia vartoti alkoholį, kavą, arbatą ir tabaką.

Morrisas Henry'is (1889–1961), anglų pedagogas. Skatino steigti kaimo ir bendruomenės mokyklas ir stebėjo tą procesą, nes buvo įsitikinęs, kad tai turi atnaujinti kaimo gyvenimą. Jo idėjos buvo priimtos ir miestuose.

△ pabrėžė, kad geriau nuolatinius švietimo ir poilsio centrus tiek suaugusiems, tiek vaikams kurti vienoje vietoje. 1939 △ paskatino ⇨ Walterį *Gropijų* kartu su Maxwelliu Fry suprojektuoti kaimo koledžą Impingtone, netoli nuo Kembridžo. 1922–54 △ buvo Kembridžšyro švietimo skyriaus vadovas.

Morrisas Williamas (1834–96), anglų dizaineris, ⇨ *Menų ir amatų sąjūdžio* įkūrėjas, socialistas ir rašytojas. Kaip ir dailininkai prerafaelitai, žavėjosi vidurinių amžių kūriniais. 1861 △ su kitais įkūrė firmą, kuri projektavo ir gamino baldus, kilimus ir įvairius dekoratyvinius sienų apmušalus, kurių daugelis gaminami ir dabar. Jo 1890 įkurta Kelmskoto spaustuvė spausdino gražiai apipavidalintas knygas ir darė įtaką spausdinimo ir knygų dizainui. △ prozos romanai ir apysakos „Džono Bolio sapnas" (*A Dream of John Ball,* 1888), „Žinios iš niekur" (*News from Nowhere,* 1891) atspindi jo socialistinę ideologiją. Be to, △ dėstė socializmą.

△ atsisakė savo pirmosios profesijos – architektūros, studijavo tapybą, bet padarė žymią įtaką tokiems architektams, kaip Williamas Lethaby'is ir ⇨ Philipas *Webbas*. Kaip Menų ir amatų sąjūdžio įkūrėjas △ gerokai pagerino anglų amatų standartus. Pirmoji △ poezijos knyga buvo „Geneveros gynimas" (*The Defence of Guenevere,* 1858).

△ gimė Voltamste, netoli Londono, mokėsi Oksforde; čia užsimezgė jo ilga draugystė su menininku prerafaelitu Edwardu Burne'u-Jonesu; čia jam darė įtaką meno kritikas Johnas Ruskinas bei dailininkas ir poetas Dantė Rossettis.

△ paskelbė kelias eiliuotų romanų knygas, pvz., „Jasono gyvenimas ir mirtis" (*The Life and Death of Jason,* 1867), „Žemiškasis rojus" (*Earthly Paradise,* 1868–70); apsilankymas Islandijoje (1871) įkvėpė parašyti „Sigurdą Volsungą" (*Sigurd the Volsung,* 1876) ir sukėlė bendrą susidomėjimą sagomis (⇨ *saga*). 1883 △ įstojo į Socialdemokratinę federaciją, bet 1884 ją paliko dėl per didelio nuosaikumo ir įkūrė Socialistų lygą. Šiam laikotarpiui priklauso kritinės ir sociologinės studijos „Pasikeitimo ženklai" (*Signs of Change,* 1888) ir „Meno viltys ir būgštavimai" (*Hopes and Fears for Art,* 1892) ir pasakojamoji poema „Vilties piligrimai" (*The Piligrims of Hope,* 1885).

Sapnų sapnuotojau, kuris gimei iš mano laiko, / Kodėl turėčiau stengtis tiesinti kuprotą?

Williamas Morrisas

„Žemiškasis rojus" (*Earthly Paradise*)

Mosca Gaetanas (1858–1941), italų teisininkas, politikas ir politikos mokslininkas. 1908 △ buvo išrinktas Italijos parlamento atstovu ir 1919 tapo senatoriumi. Žymiausias △ darbas „Politikos

mokslo elementai" (*Elementi di scienza politica,* 1896; 1939 išverstas į anglų k. kaip „Valdančioji klasė", *The Ruling Class*) apibrėžė jo politinio elito teoriją. Visose visuomenėse daugumą valdo aukščiausių visuomenės sluoksnių mažuma; ir nesibaigiančioje kovoje dėl valdžios elitinės politinės klasės narystę lemia natūralioji atranka.

Nors △ elito teorija pateisina fašizmą, △ atmetė ir Musolinį, ir Hitlerį. Nuo 1923 △ buvo Romos universiteto profesorius, be to, dėstė Palermo ir Turino universitetuose.

Moseley'is Henry'is Gwynas Jeffreys (1887–1915), anglų fizikas. Nuo 1913 iki 1914 nustatė atominių skaičių (atspindinčių įvairių elementų branduolių atomų krūvius) serijas; taip buvo patikslinta ⇨ *Mendelejevo* periodinė elementų lentelė.

⇨ Ernesto *Rutherfordo* mokinys △ atsidėjo atomo struktūros tyrimui. Jis apibendrino, kad atominis skaičius yra lygus branduolio krūviui; jo periodinė lentelė buvo sudaryta pagal atominius skaičius (vietoj atominės masės, kaip teikė Mendelejevas). Kai elementai suskirstomi taip, problemos, atsirandančios Mendelejevo versijoje, yra išsprendžiamos.

Bet jei Dievas norėjo, kad mąstytume tik savo įsčiomis, kodėl Jis mums davė smegenis?

moterų judėjimas
Clare Boothe Luce (1903–87), JAV žurnalistė, dramaturgė ir politikė.
„Life", 1970 spalio 16

---

moterų judėjimas, kova dėl moterų teisių, dėl socialinės, politinės ir ekonominės moterų ir vyrų lygybės. Pirmosios Europos kovotojos XVII – XIX a. reikalavo moterims teisės turėti nuosavybės, įgyti aukštąjį mokslą ir balsuoti (⇨ *sufražistės*). Kai XX a. balsavimo teisė moterims pagaliau buvo suteikta, △ ėmė siekti vienodų socialinių ir ekonominių galimybių, įskaitant ir lygias teises į darbą. Pramoninėse šalyse tebekelia susirūpinimą prieštaravimas tarp dabar iš esmės priimto lygybės principo ir aiškiai regimos nelygybės, kuri liko ir valstybės politikoje, ir kasdieniniame gyvenime.

Tarp pirmųjų XIX a. feminisčių, kurios buvo laikomos radikaliomis, nes tikėjo lyčių lygybe, buvo ⇨ Mary *Wollstonecraft* ir ⇨ Emeline *Pankhurst* D. Britanijoje, ⇨ Susana B. *Anthony* ir ⇨ Elizabertha Cady *Stanton* JAV. Po Antrojo pasaulinio karo △ paplito visame pasaulyje, iškilo tokios teoretikės, kaip ⇨ Simone de *Beauvoir*, ⇨ Betty *Friedan*, ⇨ Kate *Millett*, ⇨ Gloria *Steinem* ir ⇨ Germaine *Greer*, 1966 Niujorke buvo įkurta Nacionalinė moterų organizacija. Nuo septintojo dešimtmečio pabaigos radikalusis karingasis △ sparnas ėmė aiškinti, kad moteris engia pati netikusi socialinė santvarka, kuri joms atrodė pilna ⇨ *seksizmo*, nors teisinės nuolaidos dėl lyčių lygybės ir buvo priimtos. JAV 1964 buvo įkurta Lygių darbo galimybių komisija – valstybinis organas, skirtas baigti diskriminaciją (įskaitant ir lytinę) priimant darbuotojus. 1972 Kongresas priėmė konstitucijos pataisą – Lygių teisių pataisą, – bet jos nepatvirtino būtina 38 valstijų dauguma.

D. Britanijoje nuo 1975 moterų diskriminacija darbe, švietime, aprūpinant gyvenamuoju plotu, tiekiant prekes, lengvatas ir paslaugas laikoma neteisėta pagal Lytinės diskriminacijos ir Lygaus atlygio aktus. Apskaičiuota, kad ekonominė neapmokamo moters darbo vertė kasmet sudaro du trilijonus svarų sterlingų.

Neneigiu, kad moterys yra kvailos: Viešpats Dievas jas padarė lygias su vyrais.

moterų judėjimas
George Eliot (tikr. Mary Ann Evans; 1819–80), anglų rašytoja.
„Adamas Bydas" (*Adame Bede*), *53 sk.*

---

moterų ordinacija ⇨ *ordinacija.*

Motina Teresė (tikr. ***Agnes Bojakshiu***; 1910–97), Romos katalikų vienuolė. Gimė Skoplėje, Makedonijoje, albanų šeimoje. Sulaukusi 18 metų, įstojo į Kalkutos moterų vienuolyną ir tapo mokytoja. Nuo 1948 Indijos pilietė; įkūrė Labdaros misiją – vyrų ir moterų ordiną su centru Kalkutoje, skirtą padėti paliktiems vaikams ir mirštantiesiems. 1979 gavo Nobelio taikos premiją.

Mottas Nevillis Francis (g. 1905), anglų fizikas. Tyrė metalų, puslaidininkių ir nekristalinių medžiagų elektrines savybes. 1977 kartu su JAV fizikais Philipu Andersonu (g. 1923) ir Johnu van Vlecku (1889–1980) gavo Nobelio fizikos premiją.

Mozė (apie XIII a. pr. Kr.), hebrajų įstatymų leidėjas ir teisėjas, išvedęs žydus iš Egipto į pažadėtąją Kanaano žemę. Toroje rašoma, kad ant Sinajaus kalno △ iš Jahvės gavo žodinį ir rašytinį Įstatymą, kuriame buvo ir ***Dešimt Dievo įsakymų,*** išgraviruotų akmens lentelėse. Jam priskiriamos pirmosios penkios Senojo Testamento knygos (judėjų Tora).

Moterų judėjimas Didžiojoje Britanijoje: chronologija

1562 Amatininkų statutas uždraudė priimti į darbą vyrus ir moteris, jei prieš tai jie nesimokė savo amato septynerius metus (to niekada nebuvo griežtai laikomasi moterų atžvilgiu, mat daugelis gildijų leido savo nariams priimti į cechus savo žmonas ir dukteris).
1753 Lordo Hardwicko santuokos įstatymas pajungė santuoką valstybės kontrolei ir griežčiau atskyrė vedusius ir nevedusius.
1803 Uždrausti abortai.
1836 Santuokos įstatymo reforma įteisino civilinę santuoką ir sugriežtino oficialią gimimų, mirčių ir vedybų registraciją.
1839 Kūdikių globos aktas sudarė sąlygas motinoms rūpintis savo vaikais, kol jie sulauks 7 metų.
1840–50 Daugelis gamyklų įstatymų apribojo moterų ir vaikų darbo dieną ir profesijas. Pataisa dėl nesantuokinių vaikų visą išlaikymo atsakomybę paskyrė motinoms.
1857 Santuokos ir skyrybų įstatymas leido vyrams gauti skyrybas, jei žmona neištikima (moterys galėjo skirtis tik tuo atveju, jei vyrų neištikimybė buvo susijusi su kraujomaiša, sodomija, žiaurumu ir t. t.).
1857–82 Ištekėjusių moterų nuosavybės įstatymas pirmą kartą leido moterims turėti įvairių rūšių nuosavybės.
1861 Abortas pripažįstamas kriminaliniu nusikaltimu, net jei daromas norint išsaugoti moters gyvybę arba daromas pačios moters.
1862–70 Užkrečiamųjų ligų įstatymas nustatė priverstinai tikrinti prostitutes, kad neplatintų venerinių ligų.
1860–70 Nesantuokinių vaikų tėvus galima nustatyti ir iš jų pareikalauti, kad išlaikytų vaikus.
1864 Mokyklų tyrimo komisija rekomendavo pradėti steigti aukštąsias mokyklas mergaitėms.
1867 Antrasis reformų įstatymas suteikė balsavimo teisę didžiajai daliai turinčių nuosavybės vyrų. Mančesteryje įkurtas pirmasis komitetas dėl moterų balsavimo teisės.
1869 Moterys mokesčių mokėtojos gavo teisę balsuoti per municipalinius (vietinius) rinkimus.
1871 Kembridže įkurtas moterims skirtas Niuhamo koledžas.
1872 Londone atidaryta Elizabethos Garretos Anderson moterų ligoninė.
1874 Įkurta Londono moterų medicinos mokykla.
1878 Atsirado galimybė skirtis per teismą. Teismas gali priteisti išlaikymą.
1880 Profesinių sąjungų kongresas priėmė lygaus atlyginimo moterims principą.
1882 Ištekėjusių moterų nuosavybės įstatymas moterims suteikė teisę valdyti savo gautas pajamas.
1883 Panaikintas užkrečiamųjų ligų įstatymas.
1885 Pilnametystės amžius buvo padidintas iki 16 m.
1887 Millicentos Fawcett vadovaujama Nacionalinė moterų sufražisčių draugijų sąjunga tapo visos šalies organizacija.
1903 Emmeline'a ir Christabelė Pankhurst įkūrė Visuomeninę ir politinę moterų sąjungą (VPMS).
1905–10 Karingos akcijos suskaidė VPMS. Sylvia Pankhurst įkūrė Rytų Londono moterų federaciją.
1918 Parlamento (moterų kvalifikacijos) įstatymas suteikė balsavimo teisę 30 m. sulaukusioms nuosavybės turinčioms moterims.
1923 Moterys gavo lygias teises reikalauti skyrybų dėl neištikimybės.
1925 Kūdikių globos įstatymas suteikė moterims lygias teises globoti savo vaikus.
1928 Visos 21 m. sulaukusios moterys įgyja teisę balsuoti.
1937 Santuokos bylų įstatymas suteikė naują skyrybų pagrindą, įskaitant trejų metų gyvenimą atskirai ir žiaurų elgesį.
1944 Butlerio švietimo įstatymas visiems suteikė teisę į nemokamą vidurinį mokslą.
1946 Sudaryta Lygaus užmokesčio karališkoji komisija.
1948 Kembridžo universitetas leido moterims pretenduoti į mokslinius laipsnius.
1960 Skyrybų byloms tapo prieinama teisinė pagalba.
1967 Aborto įstatymo pakeitimas įteisino medikų atliekamą ir pagal nustatytus kriterijus daromą abortą.
1969 Įvesta skyrybų reforma, sumažinanti laiką, kurį ieškovas turi laukti prieš prašydamas skyrybų.
1973 Paskelbtas Santuokos bylų įstatymo potvarkis, reikalaujantis finansiškai aprūpinti skyrybų atveju.
1975 Priimti lytinės diskriminacijos ir lygaus atlyginimo įstatymai. Susikūrė Nacionalinė ir Škotijos moterų pagalbos federacijos.
1976 Įsigaliojo šeiminės prievartos ir santuokos teisių įstatymas. Lytinių nusikaltimų įstatymas (pataisa) bandė varžyti vyro gynybą išprievartavimo atveju.
1977 Buvo panaikinta dirbančių ištekėjusių moterų teisė iš dalies nepriklausyti Nacionalinio draudimo sistemai. Moterys įgijo teisę gauti pensiją.
1980 Socialinio draudimo įstatymas leido ištekėjusioms moterims reikalauti papildomos pašalpos ir šeimos pajamų priedo, jei ji išlaiko šeimą.
1983 Vyriausybė buvo priversta priimti 1975 Lygaus atlyginimo įstatymo pataisas, kad jis atitiktų Europos Bendrijos direktyvas.
1984 Santuokos ir šeimos teisių įstatymas sumažino moterų galimybę gauti išlaikymą skyrybų atveju. Laikas, kurį ieškovas turi laukti prieš pateikdamas prašymą dėl skyrybų, sumažintas iki vienerių metų.
1986 Dotacijos pašalpoms už ligonių priežiūrą susilaukė didelio Europos teismo dėmesio. Lytinės diskriminacijos įstatymas (pataisa) leido moterims išeiti į pensiją tokio pat amžiaus, kaip ir vyrams ir sugriežtino teisinius apribojimus, saugančius moteris nuo darbo pramonės įmonių naktinėse pamainose. Šis įstatymas taikomas ir mažiau kaip penkis darbuotojus turinčioms įmonėms.
1990 Legalus aborto darymo laikas sumažintas iki 24 savaičių.
1991 Prievartavimas šeimoje D. Britanijoje tapo baustinu nusikaltimu.

Pasak Toros, kai faraonas įsakė nužudyti visus hebrajų naujagimius berniukus, kūdikis △ buvo paslėptas tarp meldų Nilo krante. Jį rado faraono duktė ir užaugino. △ tapo izraelitų vadu ***išėjime*** iš Egipto ir keturiasdešimties metų kelionėse dykumoje. △ mirė 120 metų – po to, kai jam buvo leista pažvelgti iš tolo į pažadėtąją žemę.

Muchamedas, kita ⇨ *Mahometo*, islamo įkūrėjo, vardo forma.

mudra, budistų religinis šokis, ritualizuoti kūno, ypač rankų ir pirštų, judesiai.

muftijus, musulmonų teisės specialistas. Vadovauja teisminiam nagrinėjimui. Turkijoje iki respublikos įkūrimo (1924) ***didysis muftijus*** turėjo aukščiausią dvasinę valdžią.

muhrimas, ⇨ *Korano* nustatytas kitos lyties artimų giminaičių, kurių musulmonas negali vesti, sąrašas. Musulmonai turi paisyti čia draudžiamų giminystės laipsnių.

Mulleris Hermannas Josephas (1890–1967), JAV genetikas. Tirdamas vaisines museles, nustatė radiacijos poveikį genams. 1946 gavo Nobelio medicinos premiją.

Mulleris Johannesas Peteris (1801–58), vokiečių gamtininkas, lyginamosios anatomijos specialistas. △ nervų ir jutimo organų tyrimai pradėjo naują fiziologijos etapą, pademonstravo fizinę jutiminio suvokimo prigimtį. △ vardas siejamas su daugeliu atradimų, įskaitant žinduolių vaisiaus △ latakus ir varlių širdies limfą.

Mullikenas Robertas Sandersonas (1896–1986), JAV chemikas ir fizikas. 1966 gavo Nobelio chemijos premiją už molekulių orbitų teorijos sukūrimą.

„multimedia", daugialypė terpė (*kompiuterijoje*), informacijos išvesties būdas naudojant garsą ir vaizdą; informacija pateikiama tekstu, garsu, grafiniu pavidalu (nejudama, animacine ir videoforma). Pavyzdžiui, muzikos instrumentų △ duomenų bazė sudaro sąlygas vartotojams ne tik rasti ir išsirinkti tekstą apie tą ar kitą instrumentą, bet ir matyti iliustraciją bei išgirsti muzikos kūrinį.

△ gana sparčiai plėtojasi. ⇨ *CD-ROM* ir kitais kompaktiniais diskais dažnai naudojamasi kaip informacijos kaupikliais, nes šios sistemos yra labai talpios ir pigios.

multiplikatorius (*ekon.*), teorinė sąvoka, suformuluota Johno Maynardo Keyneso, apie visos paklausos sureguliavimo įtaką nacionalinėms pajamoms ir užimtumui. Pavyzdžiui, bendrovės investicijos į naują įmonę padidins pajamas ir išlaidas, kurios savo ruožtu padidina naujas investicijas ir taip toliau; taigi realusis nacionalinių pajamų padidėjimas gali būti kelis kartus didesnis nei pradinės investicijos.

Mumfordas Lewis (1895–1990), JAV miestų planuotojas. Rūpinosi neigiamu technologijų poveikiu dabartinei visuomenei.

△ knygos „Technika ir civilizacija" (*Technics and Civilization,* 1934) ir „Miestų kultūra" (*The Culture of Cities,* 1938) aptarė miestų augimą ir skatino sodinti žaliąsias juostas aplink didelius pastatų kompleksus. △ pabrėžė istorinės perspektyvos svarbą miestų ateities planavimui, ir tai atsispindi jo svarbiausioje knygoje „Miestas ir istorija" (*The City in History,* 1961).

Kiekviena karta maištauja prieš savo tėvus ir draugauja su savo seneliais.

Lewis Mumfordas
„Rudoji dekada" (*The Brown Decade*)

---

muniai, ***Muno bažnyčia,*** populiarus ⇨ *Visuotinės bažnyčios* pavadinimas. Tai yra religinė sekta, įkurta Sun Miung Muno.

Murchisonas Roderickas (1792–1871), škotų geologas. Sukūrė silūro periodo pavadinimą (knyga „Silūro sistema"; *The Silurian System,* 1839).

△ dirbo geologijos darbus Rusijoje. Nuo 1855 D. Britanijos Geologinių tyrimų direktorius.

musulmonai, ⇨ *islamo* sekėjai.

Musulmonų brolija, žinomas musulmonų sunitų sąjūdis, įkurtas 1928 Hasano al Bano (1906–49). Svarbiausias △ tikslas – sukurti islamo valstybę, valdomą pagal islamo teisę. Sąjūdis veikia pasivadindamas įvairiais pavadinimais, pvz., ***„Pašauktieji"*** Alžyre, ***Islamo partija*** Tunise.

△ veikia visame arabų pasaulyje ir visuomenės stipriai palaikoma, nors daugelyje valstybių uždrausta (nuo 1980 Sirijoje už △ narystę baudžiama mirtimi). Sąjūdis pasiekė politinį pripažinimą Jordanijoje – 1989 laimėjo 20 vietų iš 80 parlamente, nuo 1991 dalyvauja vyriausybėje.

mutacija (*biol.*), genų pokyčiai, įvykstantys pasikeitus ⇨ *DNR* – paveldimajai visų gyvų organizmų medžiagai. △ atsiranda dėl klaidų DNR molekulių replikacijos (kopijavimo) metu. Tik kai kurios △ pagerina organizmo veiklą, todėl jos

Vakarų muzika: chronologija

590 Šv. Grigalius Didysis išrinktas popiežiumi. Jo valdymo metais muzika labai pakilo; paplito grigališkasis giedojimas.

1026 Italų vienuolis Gvidas Arecietis parašė traktatą *Micrologus*. Jis sukūrė šiuolaikinę gaidų ir solfedžio sistemą.

1207 Minezingeriai (poetai ir muzikantai) Valteris fon der Fogelveidė, Tanhoizeris ir Volframas fon Ešenbachas dalyvavo dainų konkurse Vartburgo pilyje; vėliau tai išgarsino Wagneris operoje „Niurnbergo meisterzingeriai".

1240 Maždaug tais metais buvo sukurtas seniausias žinomas kanonas *Sumer is Icumen In*.

1280 Benediktboierne (Bavarijoje) sudarytas vagantų dainų rinkinys „Carmina Burana"; vėliau tų dainų įkvėptas Carlas Orffas sukūrė kantatą.

1288 Neapolyje mirė didysis Prancūzijos truveras Adamas de la Halis.

1320 Filipo de Vitri traktatas *Ars nova* davė pradžią naujai, grakštesnei muzikos erai.

1364 Pirmas didelis muzikos šedevras Gijomo de Mašo „Paryžiaus katedros mišios" buvo atliktas Reimse švenčiant Prancūzijos karaliaus Karolio V vainikavimą.

1453 Londone mirė Johnas Dunstable'is, pirmasis žymus Anglijos kompozitorius.

1473 Eslingene, prie Štutgarto, išleistas seniausias žinomas spausdintas muzikos veikalas Johano Gersono *Collectorium super Magnificat*.

1521 Konce prie Esko (Burgundijoje) mirė Žoskenas Deprė, vienas didžiausių to meto muzikų.

1564 Andrėjos Amačio dirbtuvėse Kremonoje pradėta gaminti smuikus.

1575 Thomas Tallis ir Williamas Byrdas kartu išleido „Šventąsias giesmes" *Cantiones sacrae*, 34 motetų rinkinį.

1576 Niurnberge mirė Hansas Sachsas, žymiausias meisterzingerių poetas ir kompozitorius.

1597 Florencijos Korsių rūmuose privačiai pastatyta pirmoji Jacobo Perio opera „Dafnė".

1610 Venecijoje išleistas Monteverdžio veikalas „Mišparai" (*Vespers*).

1637 Venecijoje atidarytas pirmasis pasaulyje operos teatras.

1644 Gimė Antonijus Stradivarijus. Daugiau kaip 600 jo smuikų, pagamintų Kremonoje, išliko ligi XX a.

1672 Smuikininkas Johnas Banisteris pradėjo pirmąjį viešųjų koncertų sezoną Londone.

1709 Florencijoje Bortolemėjus Cristoforis pagamino pirmąjį fortepijoną.

1721 Bachas pabaigė savo šešis „Brandenburgo koncertus" barokiniam orkestrui.

1722 Išėjo Jeano Philippe'o Rameau knyga „Traktatas apie harmoniją" (*Traité de l'harmonie*); ji padėjo pagrindus šiuolaikinės harmonikos teorijai.

1725 Amsterdame išleista Vivaldžio orkestrinė siuita „Metų laikai".

1732 Londone atidarytas Kovent Gardeno teatras.

1742 Dubline įvyko pasaulinė Händelio „Mesijo" premjera.

1757 Manheime mirė Janas Stamitzas; čia jis daug prisidėjo prie simfonijos tobulinimo, padidino orkestro statusą.

1761 Haydnas pradėjo tarnauti kapelmeisteriu aristokratų Esterhazių šeimoje, su kuria buvo susijęs iki mirties 1809.

1788 Mozartas užbaigė paskutines tris simfonijas (Nr. 39–41).

1798 Leipcige pirmą kartą išleistas muzikos kritikos žurnalas „Allgemeine Musikalische Zeitung".

1805 Beethoveno „Herojinė simfonija" labai praplėtė orkestrinės muzikos horizontus.

1814 Maelzelis išrado metronomą.

1815 Schuberto šių metų darbai: 2 simfonijos, 2 mišios, 20 valsų ir 145 dainos.

1821 Weberio „Laisvasis šaulys" pradėjo vokiečių herojinį romantizmą operoje.

1828 Smuikininkas Paganinis debiutu Vienoje nubrėžė naujas instrumentinio virtuoziškumo ribas.

1830 Berliozo nuostabioji programinė „Fantastinė simfonija" apstulbino Paryžiaus koncertų lankytojus.

1831 Giacomo Meyerbeero operos „Roberas Velnias" pastatymu Paryžiuje atidaryta Grand Opera.

1851 Dainininkas Jenny'is Lindas su impresarijumi P. T. Barnumu, koncertuodamas 9 mėnesius JAV, uždirbo 176 675 JAV dolerius.

1842 Vienos filharmonijos orkestras pradėjo pirmuosius koncertus.

1854 Veimare Lisztas dirigavo savo pirmųjų simfoninių poemų premjeras.

1855 Kaip ir daugelio to meto orkestrų, Niujorko filharmonijos orkestro muzikantai pirmą kartą griežė sėdėdami (violončelininkai jau anksčiau galėjo sėdėti).

1865 Vagnerio opera „Tristanas ir Izolda" pasiekė labai gerą išraišką, pirmą kartą panaudojus chromatizmą. Vienoje atlikta Schuberto „Nebaigtoji simfonija" (1822).

1875 Įvyko pirmoji iš Arthuro Sullivano ir libretisto W. S. Gilberto bendradarbiavimo serijos operetės „Bylos nagrinėjimas" premjera.

1876 Bairoite sukurta Wagnerio opera „Nibelungo žiedas". Karlsruhėje atlikta Brahmso „Pirmoji simfonija".

1877 Edisonas išrado cilindrinį skardos su folija fonografą.

1883 Gounod „Fausto" pastatymu atidarytas Metropoliteno operos teatras Niujorke.

1885 Lisztas sukūrė „Bagatelę be tonacijos" (jo „Fausto" simfonija, parašyta 1857, prasidėjo nuo 12 natų eilutės).

1894 Debussy preliudas „Fauno popietė" jau atitiko XX a. kompoziciją, kuriai būdinga visų tonų skalė.

1895 Karalienės salėje Londone Henry'is Woodas dirigavo pirmąjį koncertą iš „Promenade Concerts" ciklo.

1899 Sedalijoje, Misūrio valstijoje, išleista Scotto Joplino „Klevo lapo skiautė".

1902 Milano viešbutyje Carusas įrašė dešimt arijų; jų pasisekimas išpopuliarino fonogramas. Už įrašus ligi mirties (1921) jis uždirbo 2 milijonus JAV dolerių.

Vakarų muzika: chronologija

1908 Saint-Saensas, pirmasis garsus kompozitorius, parašęs muziką filmui *L'Assassinat du duc de Guise*.

1911 Irvingas Berlinas pripažintas kaip dainų su Aleksandro regtaimo orkestru kūrėjas.

1912 Schoenbergo atoninis „Mėnulio Pjero" *(Pierrot Lunaire)* deklamuotojui ir kameriniam ansambliui davė pradžią daugeliui panašių mažos apimties kvaziteatrinių darbų.

1913 Stravinskio baletas „Šventasis pavasaris" sukėlė riaušes per premjerą Paryžiuje.

1919 Schoenbergas, kuris eksperimentavo su serijine technika, įkūrė Vienoje Privačių muzikos vakarėlių draugiją, kuri gyvavo iki 1921.

1922 Romoje mirė paskutinis kastratas Alessandras Moreschis.

1925 Louisas Armstrongas padarė pirmuosius įrašus su „Hot Five". Pradėjo įrašinėti kunigaikščio Ellingtono „Vašingtoniečius".

1927 Jerome'o Kerno „Šou valtis" su Oscaro Hammersteino libretu padėjo JAV muzikos pamatus.

1932 Adrianas Boultas Londone įkūrė BBC simfoninį orkestrą.

1937 Vienas žymiausių dirigentų muzikos istorijoje Arturas Toscaninis pradėjo bendradarbiauti su NBC simfoniniu orkestru; bendradarbiavo 17 metų.

1938 Prokofjevo muzika Eisensteino „Aleksandrui Nevįškiui" iškėlė filmų muziką į aukštesnį lygmenį. Išpopuliarėjo bigbendo muzika.

1939 Elizabetha Lutyens buvo viena pirmųjų Anglijos kompozitorių, panaudojusių 12 natų kompoziciją („Kamerinis koncertas Nr. 1" devyniems instrumentams).

1940 Walto Disney'jaus „Fantazija" pristatė klasikinę muziką, diriguojamą Leopoldo Stokowskio, pasaulinei kino žiūrovų auditorijai.

1941 „Proms" išsikėlė į Karališkąją Alberto salę.

1942 Čikagoje Johnas Cage'as per premjerą dirigavo savo kūrinį „Įsivaizduojamas reginys Nr. 3", sukurtą marimbai, gongams, skardinėms, zirzekliams, susuktai spiralei, elektriniam osciliatoriui ir generatoriui.

1945 Atsirado bibopo džiazas. Džiazo garsenybės Charlie'is Parkeris ir Dizzy'is Gillespie'is pirmą kartą muziką įrašė kartu.

1954 Stockhauserio „Elektronines studijas" *(Electronic Studies)*, magnetinei juostelei transliavo Kelnas. Paryžiuje atliktos Edgard'o Varese'o „Dykumos" *(Déserts)*, pirmasis darbas, derinantis instrumentus ir iš anksto įrašytą magnetinę juostelę. Elvis Presley'is įrašė savo pirmuosius rokenrolo įrašus.

1955 Baden Badene atliktas Pierre'o Boulezo „Plaktukas be šeimininko" kontraltui ir kameriniam ansambliui. Jo sunki serijinė technika ir egzotinė orkestruotė pavadinta avangardu. Milesas Davisas Kvintetas su Johnu Coltrane'u susijungė kaip du svarbiausi džiazo inovatoriai.

1956 Įvyko pirmasis kasmetis Varšuvos rudens šiuolaikinės muzikos festivalis. Tai gerokai pareklamavo lenkų kompozitorius, pvz., Lutosławskį ir Pendereckį.

1957 Niujorke pirmą kartą atliktas Leonardo Bernsteino vesternas „Vestsaido istorija" *(West Side Story)*. Kompiuteris Ilinojaus universitete pagal Lejareno Hillerio ir Leonardo Isaacsono programą sukomponavo *Illiac Suitą* styginių kvartetui.

1963 Anksčiau drausta ir tarybiniame laikraštyje „Pravda" 1936 pasmerkta Šostakovičiaus opera „Mezensko Ponia Makbet" pastatyta kita versija kaip „Katerina Izmailova".

1965 Robertas Moogas išrado sintezatorių, kuris labai padidino elektroninės muzikos galimybes. Išleistas ir dvejus metus pardavinėtas filmo „Muzikos garsai" įrašas; muzika Rodgerso, eilės Hammersteino. „Grįšime į 61 greitkelį" Bobas Dylanas panaudojo elektroninius instrumentus.

1967 Išleistas bitlų albumas „Sgt Pepper's Lonely Hearts Club Band", kurio įrašymas truko daugiau kaip 500 valandų. Įmantrusis rokas kilo iš San Francisko, D. Britanijoje ir JAV paplito sunkusis rokas.

1969 Londone atlikta Peterio Maxwellio Davieso teatro pjesė „Aštuonios dainos išprotėjusiam karaliui", skirta vokalistui ir šešiems instrumentams; atliko grupė Pierrot Players, kuri vėliau tapo ansambliu „Fires of London".

1972 Bobo Marley'io ilgai griežianti plokštelė „Catch a Fire" išpopuliarėjo Jamaikos apylinkėse.

1976 Paryžiuje pirmą kartą atlikta Philipo Glasso opera „Einšteinas paplūdimyje", naudojanti pasikartojančią minimalizmo techniką. Pankrokas prasidėjo nuo grupės „Sex Pistols" kūrinio „Anarchija Jungtinėje Karalystėje" *(Anarchy in the UK)*.

1977 Paryžiuje įkurtas Akustikos ir muzikos tyrimo ir koordinavimo institutas; vadovas Pierre'as Boulezas; jo tikslas - mokyti kompozitorius naudotis pažangia elektronine įranga.

1981 Muzikos televizija per kabelinę televiziją pradėjo be pertraukos transliuoti populiarios muzikos vaizdo klipus JAV; per kitą dešimtmetį šis tinklas išplito visame pasaulyje.

1983 Paryžiuje pirmą kartą pastatyta Messiaeno vienintelė opera „Šventasis Pranciškus Asyžietis". Čikagos simfoninis orkestras, diriguojamas Georgo Solčio, pristatė pasaulinei auditorijai Lutosławskio „Trečiąją simfoniją". Vakaruose pradėta gaminti kompaktinius diskus.

1986 Patraukė dėmesį ir populiarino pasaulio muziką Paulo Simono albumas „Graceland".

1990 Daug įrašų parduotuvių atsisakė prekiauti septynių colių singlais, todėl greitai pradėjo mažėti plokštelių įrašai rinkoje.

1991 D.Britanijos teismas paskelbė, kad JAV repo grupė NWA nėra nešvanki. Įvairūs bandymai, ypač JAV, riboti žodžio laisvę populiariojoje muzikoje paprastai būna nesėkmingi.

1992 Firmos „Philips" ir „Sony" pradėjo gaminti skaitmenines kompaktines kasetes ir minidiskus – du naujus audiotvarkinius.

spartina ⇨ *gamtinę atranką*. △ tempai t. p. pagreitėja nuo chemikalų ir radiacijos.

Paprastoji △ susidaro, kai iš bazės iškrinta arba į ją įsiterpia vienas nukleotidas (viena DNR cheminė dalelė); tokia △ vadinama ***geno,*** arba ***taškine.*** Per didesnę △ iškrinta arba įsiterpia visas DNR segmentas. Ne visos △ veikia organizmą, nes yra tam tikras genetinės informacijos perteklius. Jei △ virsta mutantiniu baltymu, tai irgi ne visada pasikeičia funkcija, nes △ gali pakeisti nefunkcionalią baltymo dalį. Tai vadinama ***neutralioja mutacija;*** ji svarbi ⇨ *molekulinio laikrodžio* tyrimams, nes tokios △ kaupiasi tolygiai. Kai kurios △ veikia genus, kurie kontroliuoja baltymų gamybą ar funkcionalias baltymų dalis; dauguma tokių △ yra mirtinos organizmui.

muziejus, meno, mokslo darbų ar kitų kultūrai svarbių objektų laikymo ir eksponavimo vieta ar pastatas.

Senovės Graikijoje *museion* buvo ⇨ *mūzų* šventovė. Renesanso laikais △ terminas buvo taikomas patalpai, kurioje mokslininkas nagrinėjo ir tyrė antikinių senienų kolekcijas. Sąvoka nacionalinė, arba valstybinė, kolekcija, skirta rodyti visuomenei, atsirado per Prancūzijos revoliuciją, kai 1793 buvo atidaryta Luvro galerija. Anksčiau, 1759, Parlamento aktu buvo įkurtas Britų muziejus, bet į jį galėjo patekti tik mokslininkai. Dabartiniai △ stengiasi labiau atverti kolekcijas paprastiems lankytojams, derina mokslo ir laikymo tikslus.

muzika, menas, kuris jausmus, išgyvenimus, idėjas reiškia derinamais garsais. Pirmiausia △ skirstoma į klasikinę, džiazo, populiariąją, kantri, vesterno ir taip toliau.

Graikiškas žodis *musikē* apėmė visus menus, globojamus mūzų. Įvairios senovės ir dabartinio pasaulio civilizacijos sukūrė savo pačių △ sistemas. Rytų △ švelniau skiria tonų aukštumą negu Vakarų △; be to, ji neturi sudėtingesnės kompozicijos darbų, nes ligi šiol nebuvo rašytinės notacijos. Tai paskatino virtuozus laisvai interpretuoti melodinius ir ritminius modelius (kaip atliekant indų *ragas*).

Su natomis aš tvarkausi ne geriau kaip kiti pianistai. Bet pauzės tarp natų – štai kur visas menas!

muzika

Arturas Schnabelis (1882–1951),
austrų pianistas ir kompozitorius.
„Chicago Daily News", 1958 birželio 11.

---

mūzos (*gr. mit.*), devynios Dzeuso ir Mnemosinės (atminties deivės) dukterys, meno, mokslo ir poezijos deivės. Kaliopė globojo epą, Klėja – istoriją, Erata – meilės poeziją, Euterpė – lyrinę poeziją, Melpomenė – tragediją, Polihimnija – muziką, Terpsichorė – šokius, Talija – komediją, Uranija – astronomiją.

N

nacionalinės pajamos, visos valstybės pajamos per metus, susidedančios iš individų uždarbio ir bendrovių pelno. △ yra lygios visų pagamintų prekių ir paslaugų vertei per tą laikotarpį. △ apskaičiuojamos iš bendrojo nacionalinio produkto (t. y. visos šalies produkcijos vertės) atėmus amortizacijos atskaitymus.

Nacionalinė spalvotųjų gyventojų pažangos rėmimo asociacija (*National Association for the Advancement of Colored people*), dėl pilietinių teisių kovojanti JAV organizacija, pasyvaus pasipriešinimo metodais siekianti panaikini Afrikos kilmės amerikiečių nelygybę ir segregaciją. Įkurta 1910, pirmiausia stengėsi panaikinti linčą. △ ragino nutraukti segregaciją valstybinėse mokyklose; finansavo tyrimus, kuriais remdamasis Aukščiausiasis teismas 1954 uždraudė segregaciją; visiškai segregacija buvo panaikinta tik sąjūdžio dėl ⇨ *piliečių teisių* metu, septintajame dešimtmetyje. 1987 △ priklausė apie 500 000 juodaodžių ir baltųjų.

△ įkūrė grupė baltųjų liberalų, tarp kurių buvo Williamas Wallingas, Oswaldas Villardas, socialinė darbuotoja Janė Addams, filosofas Johnas Dewey ir rašytojas Williamas Deanas Howellsas. Asociacijai vadovavo baltieji, bet dauguma narių buvo juodaodžiai miestų gyventojai. △ susijungė su W. E. B. Duboiso 1905 įkurtu Niagaros judėjimu. Per Antrąjį pasaulinį karą narių skaičius nuo 50 000 padidėjo ligi 400 000. △ priešininkai bei juododžiai separatistai kritikavo organizaciją dėl nuosaikios pozicijos ir siekio integruotis. Dar ***istorija*** prie straipsnio ⇨ *juodaodžiai.*

nacionalizacija, svarbiausių šalies įmonių ir pramonės šakų perėmimas valstybės žinion. Pavyzdžiui, △ 1945–51 vykdė D. Britanijos leiboristų vyriausybė. Pastaraisiais metais △ tendencijos sumažėjo, o daugelyje šalių (D. Britanijoje, Prancūzijoje, Japonijoje) ją pakeitė priešingas procesas (⇨ *privatizacija*). Turtas, esantis užsienio vyriausybių ar bendrovių rankose, irgi gali būti nacionalizuotas; pvz., šeštajame dešimtmetyje buvo nacionalizuota Irano naftos pramonė, Sueco kanalas, JAV vaisių plantacijos Gvatemaloje.

D. Britanijoje 1946 buvo nacionalizuotas Anglijos bankas (Bank of England), anglių pramonė, daugelis ligoninių, 1947 – transporto ir elektros, 1948 – dujų, 1949 – geležies ir plieno pramonė. 1953 į valdžią atėjusi konservatorių vyriausybė grąžino į privačias rankas keleivių gabenimą, decentralizavo geležinkelį, denacionalizavo geležies ir plieno pramonę, bet 1967 nauja leiboristų vyriausybė ją renacionalizavo. 1977 Callaghano leiboristų vyriausybė nacionalizavo aviacijos ir laivų statybos pramonę, 1979 į valdžią grįžusi konservatorių vyriausybė vėl ėmė viską privatizuoti.

Tautas, kaip ir žmones, galima auklėti tik tol, kol jos jaunos; paskui tautos tampa nepataisomos.

nacionalizmas

Jeanas Jaques'as Rousseau (1712–78), prancūzų filosofas. „Visuomenės sutartis" (*Le contract social*)

---

nacionalizmas, politinis judėjimas, sąmoningai siekiantis suvienyti tautą, sukurti valstybę ar išvaduoti ją iš užsienio valstybės ar imperialistinės valdžios. XIX a. nacionaliniai sąjūdžiai tapo svarbiu Europos politikos veiksniu; nuo 1900 △ sustiprėjo Azijoje ir Afrikoje, o devintojo dešimtmečio pabaigoje atgijo Rytų Europoje.

Veikiami Prancūzijos revoliucijos, Vokietijoje ir Italijoje XIX amžiuje iškilo judėjimai, siekiantys nacionalinio susivienijimo; Airijoje, Italijoje, Belgijoje, Vengrijoje, Bohemijoje, Lenkijoje, Suomijoje ir Balkanų valstybėse prasidėjo nacionalinio išsivadavimo sąjūdžiai. Daugelį politinių judėjimų lydėjo ir veikė atgijęs domėjimasis nacionalinėmis kalbomis, istorija, tradicijomis ir kultūra. Dar ⇨ *afrikiečių nacionalizmas,* ⇨ *airių nacionalizmas.*

Nacionalizmas – vaikiška liga – žmonijos tymai.

nacionalizmas

Albertas Einsteinas (1879–1955), vokiečių kilmės JAV fizikas. „Albertas Einsteinas kaip žmogus" (*Albert Einstein, the Human Side*) *H. Dukasas ir B. Hoffmanas*

Politikoje △ gali būti suprantamas kaip ideologija, iškelianti vieną tautą ir jos žmones aukščiau už kitas tautas. Daugelio šalių žmonės didžiuojasi savo tautybe, bet sustiprėjęs ligi kraštutinumo, △ gali sudaryti sąlygas pavojingam režimui ar politinei sistemai (pvz., nacistinė Vokietija ketvirtajame dešimtmetyje) atsirasti.

Antrojoje XX a. pusėje stiprūs literatūriniai ir politiniai nacionaliniai sąjūdžiai kilo Škotijoje ir Velse.

nacionalsocializmas, oficialus Vokietijos ⇨ *nacizmo* pavadinimas; dar ⇨ *fašizmas.*

nacizmas, ideologija, pagrįsta rasizmu, nacionalizmu ir valstybės viršenybe individui. Vokietijos nacistų (nacių) partija – ***Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija*** – kilo iš Vokietijos darbininkų partijos (įkurtos 1919). 1921–45 jai vadovavo ⇨ Adolfas *Hitleris.*

Ketvirtajame dešimtmetyje panašios partijos kūrėsi visoje Europoje ir JAV. Svarbiausios iš jų buvo Austrijos, Vengrijos ir Sudetų krašto partijos; 1939–45 jos bendradarbiavo su okupacine vokiečių valdžia. Dėl nacistų žiaurumo per Antrąjį pasaulinį karą (⇨ *holokaustas*) partija Vokietijoje buvo uždrausta, bet ir mūsų laikais daugelyje šalių tebegyvuoja partijos, kurios remiasi nacistinėmis ir neonacistinėmis idėjomis.

Nagelis Ernestas (1901–85), JAV filosofas. Gilinosi į mokslo filosofiją ir logiką. Nagrinėjo mokslinių tyrimų loginę struktūrą. Įrodė, kad socialiniai mokslai gali atskleisti ir paaiškinti bendruosius dėsnius. Teigė, kad pasaulyje nėra nieko kita, išskyrus materiją.

△ veikalas „Mokslo struktūra: mokslinio aiškinimo logikos problemos" (*The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation,* 1961) dabar jau yra šios srities klasika. △ gimė Novemeste, Čekoslovakijoje, 1911 atvyko į JAV, 1919 gavo JAV pilietybę. Buvo Kolumbijos universiteto filosofijos profesorius.

Nakties kelionė (arab. *al Miraž* – pakilimas), islamo pranašo Mahometo kelionė iš Mekos į Jeruzalę, kurioje jį lydėjęs arkangelas Gabrielius. Jeruzalėje Mahometas susitikęs su ankstesniais pranašais, tarp jų – Abraomu, Moze bei Jėzumi; po to, pakilęs į dangų, jis išvydęs Alacho didybę, vėliau pamatęs ir pragarą.

Namieras Lewisas Bernsteinas (1888–1960), lenkų kilmės anglų istorikas. 1906 atvyko į D. Britaniją, tapo jos piliečiu. Dvi svarbiausios jo knygos – „Politinių pažiūrų struktūra Jurgio III valdymo pradžioje" (*The Structure of Politics at the Accession of George III,* 1929) ir „Anglija Amerikos revoliucijos metu" (*England in the Age of the American Revolution,* 1930) – prieštaravo nusistojusiai XVIII a. D. Britanijos istorijos interpretacijai, kuri rėmėsi vien vigų ir torių kova.

Šios knygos susilaukė pripažinimo, ir △ buvo paskirtas istorijos profesoriumi Mančesterio universitete, kuriame dirbo 1931–53. 1946 išleido knygą „Intelektualų revoliucija" (*The Revolution of the Intellectuals*), taip prisidėdamas prie XIX a. Europos istorijos (ypač 1848) tyrimų. Parašė daug straipsnių ir recenzijų, kurie yra sudėti į rinkinius „Istorijos keliai" (*Avenues of History,* 1952), „Asmenybės ir valdžia" (*Personalities and Powers,* 1955) bei „Išnykusios galybės" (*Vaniched Supremacies,* 1958).

Atvykęs į D. Britaniją, △ studijavo Baliolio koledže Oksforde. Pirmojo pasaulinio karo metu dirbo Užsienio reikalų ministerijoje, vėliau ėmėsi verslo. Tuo pat metu rašė dvi dideles studijas apie XVIII a. D. Britanijos politiką.

Nanakas (1469–1539), pirmasis sikizmo, monoteistinės religijos, skelbiančios visų žmonių lygybę, gūru. Buvo griežtai nusistatęs prieš žmonių skirstymą į kastas.

Gimė induistų šeimoje Pandžabe; čia žmonės buvo susiskirstę į induistus ir musulmonus. Sekdamas tėvo pėdomis, △ rengėsi tapti sąskaitininku, bet suprato, kad jį labiau traukia maldos ir apmąstymai. Taip persiorientavęs △ sakė: „Nėra nei musulmonų, nei induistų, tad kuriuo keliu man eiti? Eisiu Dievo keliu. Dievas nepriklauso nei induistams, nei musulmonams; kelias, kuriuo aš eisiu, yra Dievo kelias." Daug metų △ klajojo po Indiją ir kitas šalis, skelbdamas šiuos žodžius. Būdamas penkiasdešimties metų įkūrė Kartapūno miestą, kuriame apsigyveno daug jo mokinių. Gūru △ teigė, kad žmonės yra lygūs, todėl valgyti visi sėsdavo prie vieno stalo. Gulėdamas mirties patale, įpėdiniu paskyrė savo draugą Lehną, kuriam davė Angado vardą (reiškiantį „dalis manęs").

Napoleonas I Bonapartas (1769–1821), Prancūzijos imperatorius 1804–14 ir 1814–15. Per Prancūzijos revoliucijos karus, 1796, tapo generolu, 1799 nuvertė valdančiąją Direktoriją (⇨ *Prancūzijos revoliucija*) ir tapo diktatoriumi. 1803 pradėjo karą su D. Britanija; užėmė didžiąją Europos dalį (***Napoleono karai***); užkariautų šalių marionetiniais karaliais skyrė savo brolius. Po Ispanijos revoliucijos ir 1812 pasitraukimo iš

Maskvos 1814 buvo priverstas atsisakyti valdžios ir išsiųstas į Elbos salą. 1815 kovo mėn. atgavo valdžią, bet pralaimėjo britų kariuomenei Vaterlo mūšį ir buvo ištremtas į Šv. Elenos salą. △ administracinių reformų ir įstatymų įtaka ligi šiol jaučiama Prancūzijoje.

△ išlaikė ir toliau vykdė jakobinų teisės ir švietimo reformą, bet revoliucijos paskelbtą demokratinę konstituciją pakeitė centralizuotu despotizmu; sudaręs ⇨ *konkordatą* su Pijumi VII, įgijo Katalikų bažnyčios prielankumą. ***Napoleono kodeksas*** tebėra prancūzų teisės pagrindas.

Kariai! Keturiasdešimt amžių žvelgia į jus nuo šių piramidžių viršūnių.

Napoleonas

Kalba kariuomenei prieš Piramidžių mūšį 1798

---

narcisizmas (*psich.*), perdėtas savęs vertinimas ir įsimylėjimas. Gali trukdyti bendrauti su kitais žmonėmis, sukelti psichinių sutrikimų. Pavadinimas kilo iš mitologinio gražaus graikų jaunuolio ⇨ *Narcizo* vardo.

Narcizas (*gr. mit.*), gražus jaunuolis, atstūmęs nimfos ⇨ *Echo* meilę, už tai pasmerktas įsimylėti savo atvaizdą šaltinyje. Negalėdamas atsiplėšti nuo savo atspindžio, jis nusilpo ir mirė. Toje vietoje užaugo gėlė, dabar vadinama jo vardu.

natūrali demografinė kaita, bet koks gimstamumo ir mirštamumo koeficientų kitimas; ilgainiui dažniausiai jie kinta abu – pirmiau ir vienas, ir kitas būna dideli, vėliau abu būna maži. Tai sukelia įvairūs socialiniai (tarp jų švietimas ir kintantis moterų vaidmuo) bei ekonominiai (tokie kaip aukštesnis gyvenimo lygis ir pagerėjusi mityba) veiksniai. △ modelis reiškia, kad kaita vyksta keturiais etapais:

1) didelis gimstamumo koeficientas ir svyruojantis, bet didelis mirštamumo koeficientas;
2) gimstamumo koeficientas lieka didelis, o mirštamumo koeficientas pradeda mažėti;
3) gimstamumo koeficientas pradeda mažėti, o mirštamumo koeficientas ir toliau mažėja;
4) gimstamumo ir mirštamumo koeficientai – maži.

Kai kuriose pramoninėse šalyse mirštamumo koeficientas viršija gimstamumo koeficientą, t. y. mažėja gyventojų. Daugelio Europos šalių istorija rodo, kad joms būdingas △ modelis, o neturtingose šalyse šis modelis yra gan neaiškus. Demografinę sudėtį atspindi gyventojų piramidė, o ⇨ *Malthuso* teorija yra blogiausias demografinių pokyčių scenarijus.

natūralinis ūkis, sankloda, kai individas ar grupė nesinaudoja kitų darbo rezultatais. △ reiškia, kad individas ar grupė neprekiauja su kitais individais ar grupėmis. Kai ekonomika yra natūralinė, žmonės nei eksportuoja, nei importuoja prekių. Kad △ šeima būtų apsirūpinusi, ji turi auginti visą reikalingą maistą, pati siūtis drabužius, pasirūpinti paslaugomis. Šiuolaikinėje ekonomikoje yra labai mažai △; mat ⇨ *specializacija* leidžia individui pasiekti žymiai aukštesnį gyvenimo lygį.
△ ekonomika, dažnai pagrįsta pragyvenimu iš žemės ūkio, kai mažos šeimų grupės arba gentys gamina beveik viską, ko reikia patenkinti savo reikmėms. Todėl labai mažai prekiaujama, dažnesnė ne piniginė, o mainų prekyba. △ žmonės paprastai vengia rizikos ir linksta išlaikyti tradicinius gamybos būdus, vengia pasikeitimų.

natūralioji teologija (*krikščionybėje*), Dievo pažinimas iš jo kūrinių, remiantis vien protu. Graikų ir romėnų filosofijoje kalbama daugiau apie dieviškąją, o ne atsitiktinę ir laikiną daiktų prigimtį. ⇨ *Tomas* Akvinietis buvo pirmasis krikščioniškosios △ šalininkas. Pirmasis ⇨ *Vatikano susirinkimas* 1870 įtraukė △ į Romos katalikų dogmatiką.

natūralizmas, meno (dailės, literatūros) kryptis, kuri remiasi faktiniu realistiniu objekto vaizdavimu, atsisako stilizacijos. △ siejasi su XIX a. pabaigoje Prancūzijoje kilusiu literatūros ir dramaturgijos sąjūdžiu – ⇨ Emile'io *Zola* ir brolių Goncourt'ų darbais. △ panašus į ⇨ *realizmą* tuo, kad svarbiausiu vaizdavimo objektu laiko kasdieninį gyvenimą. Be to, △ požiūriu žmonių likimai priklauso nuo paveldimumo, aplinkos ir socialinių jėgų, kurių neįmanoma kontroliuoti.

Zola, svarbiausias sąjūdžio teoretikas, „Rugonų Makarų" cikle (1871–93) laikosi reportažui būdingo tikslumo, vaizduodamas paveldimumo ir aplinkos poveikį vienai šeimai. Kiti rašytojai natūralistai: Guy de Maupassant'as ir Alphonse'as Daudet Prancūzijoje, Gerhartas Hauptmannas Vokietijoje ir Theodore'as Dreiseris Amerikoje.

natūralusis žmogus, ⇨ *švietimo* idėja, iškelianti natūralaus žmogaus tyrą naivumą. △ (tokiais buvo laikomi, pvz., Amerikos indėnai) aukštino rašytojai J. J. Rousseau, Chateaubriand'as (kūrinyje „Atala", 1801) ir Jamesas Fenimore'as Cooperis.

natūrfilosofija, arba gamtos filosofija, ankstesnis fizikos pavadinimas, vartotas kol ⇨ *fizika* buvo neatsiskyrusi nuo filosofijos ir netapusi savarankiška disciplina. Nuo XVIII a. pabaigos terminą imta vartoti vis rečiau.

naujasis amžius, devintojo dešimtmečio pabaigos judėjimas, kuriam būdinga holistinis požiūris į protą ir kūną, dėmesys alternatyviai medicinai ir asmenybės formavimo terapijai, teosofijos, ekologijos ir Rytų mistikos kratinys bei tikėjimas, kad ateis naujas taikus ir harmoningas astrologinis amžius.

Remdamasis septintojo dešimtmečio hipių kontrakultūros idėjomis, △ propaguoja ⇨ *monizmą* ir ⇨ *panteizmą,* intuiciją ir tiesioginį pažinimą iškelia aukščiau už racionalumą ir mokslą. △ mąstysenos kritikai kaltina jį eklektiškumu ir nenuoseklumu. Bet △ principai paskatino daugelį verslo organizacijų decentralizuotis ir sukurti ne tokią griežtą valdymo hierarchiją. Europos ⇨ *žaliųjų partijos* papildė △ filosofiją praktinėmis ir politinėmis idėjomis.

Naujasis katekizmas, ***Katalikų bažnyčios katekizmas*** (1992) ⇨ *katekizmas.*

Naujasis kursas, JAV politikos programa, kurią 1933, siekdamas įveikti didžiąją ekonominę krizę, paskelbė prezidentas F. D. Rooseveltas. Programoje buvo numatyta organizuoti viešuosius darbus, teikti paskolas fermeriams už mažus procentus, daryti socialinę reformą: drausti senus žmones ir bedarbius, ginti dirbančius vaikus, riboti darbdavių savivalę, teikti paskolas vietos valdžiai, skirtas lūšnynams naikinti.

Viešųjų darbų valdyba gavo 3,3 mlrd. dolerių keliams tiesti, visuomeniniams pastatams statyti ir kitiems projektams įgyvendinti (Tenesio slėnio valdžia buvo finansuojama atskirai). ***Žemės ūkio reguliavimo valdyba*** apribojo žemės ūkio gamybą ir padidino produkcijos kainas. 1935 Harry'is L. Hopkinsas buvo paskirtas vadovauti naujai įkurtai Darbo sąlygų gerinimo valdybai, kuri perėmė viešųjų darbų kontrolę, įvykdė savotišką kultūrinę revoliuciją – įkūrė federalinį teatrą, rėmė rašytojus ir kitus menininkus. Iki 1943, kai buvo panaikinta, valdyba sukūrė 8,5 mln. darbo vietų.

1935–36 Aukščiausiasis teismas kai kuriuos △ sumanymus paskelbė antikonstituciniais. △ skatino dalyvavimą profesinėse sąjungose, perdavė federalinei kontrolei anksčiau nereguliuotas JAV ekonomikos sritis, atgaivino kultūrinį gyvenimą, sustiprino visuomenės dvasią. Nors △ nepanaikino nedarbo, bet sustiprino politinį visuomenės stabilumą.

naujasis miestas, centralizuotai suplanuoto miesto teritorija. D. Britanijoje △ dažnai buvo kuriami žmonėms, po Antrojo pasaulinio karo likusiems be pastogės, darbo ir patogumų. Gyventojų skaičius greitai didėjo, o didmiesčių centrai buvo nuniokoti arba sugriauti. 1976 ši politika buvo uždrausta, nes nuspręsta, kad ji ardo šeimų ir vietines bendruomenes, naikina mažas parduotuves ir specializuotas pramonės šakas, menkina didmiesčių centrų reikšmę.

Reikėjo skatinti veiklą nusilpusiuose rajonuose, todėl 1946–50 buvo suplanuota 14 tokių miestų (po 25 000–60 000 gyventojų), pvz., Kumbranas ir Piterlis bei 8 miestai netoli Londono. Dar 15 miestų (iki 25 000 gyventojų) buvo įkurta 1951–75, bet po to stabilizavosi gyventojų skaičius ir buvo nutrauktas valstybės finansavimas. Todėl tokių miestų kūrimas baigėsi.

„naujasis romanas" (pranc. *nouveau roman*), eksperimentinė literatūrinė šeštojo dešimtmečio kryptis. Jos pradininkai – ⇨ *„Naujosios bangos"* prancūzų rašytojai, tarp jų Alainas Robbe Grillet ir Nathalie Sarraute. Jie, norėdami parodyti pasaulį kaip gryną, vientisą daiktą patį savaime, visaip stengėsi atsisakyti charakterių, siužeto ir subjektyvaus autoriaus požiūrio.

Robbe Grillet „Kelių prižiūrėtojas" (*Le Voyeur,* 1955) ir Sarraute „Planetariumas" (*Le Planetarium,* 1959) yra gerai kritikos įvertinti △ pavyzdžiai. Šiai krypčiai priklauso ir Michelio Butono, Claude'o Olliero bei Marguerite'os Duras kūriniai, kurie dėl tradicinių metodų atsisakymo kartais vadinami antiromanais.

naujasis stilius, Grigaliaus ⇨ *kalendorius,* įvestas 1582 ir dabar paplitęs beveik visame krikščioniškajame pasaulyje.

Naujasis Testamentas, antroji ⇨ *Biblijos* dalis, nuo IV a. pripažįstama šventa krikščionybės doktrina. △ sudaro Evangelijos, pasakojančios apie Kristaus gyvenimą ir mokymą, ankstyvosios Bažnyčios istorija, šv. Pauliaus laiškai, mistiniai raštai. Parašytas sen. graikų kalba I–II a. Įvairias △ dalis tyrėjai priskiria skirtingiems autoriams.

naujieji kairieji, radikalios politinės teorijos ir judėjimai, atsiradę šeštojo dešimtmečio pabaigoje, kilus nepasitenkinimui nesėkminga tradicinių kairiųjų organizacijų veikla.

Paskatinti judėjimo dėl pilietinių teisių JAV, △ pritarė politinei ⇨ *veiklai,* kaip būdui priešintis

valstybinių institucijų hegemonijai. △ rėmėsi išsilavinusiu vidurinės klasės jaunimu ir padarė didelę įtaką besikuriančiam žaliųjų judėjimui bei ⇨ *gėjų politinei veiklai* ir ⇨ *moterų judėjimui*.

„Naujoji banga" (pranc. *nouvelle vague*), prancūzų literatūrinis šeštojo dešimtmečio judėjimas. Reiškėsi romano, ypač ⇨ *naujojo romano* (*nouveau roman;* Marguerite Duras, Alainas Robbe'as Grillet, Nathalie Sarraute) ir kino filmų (režisieriai Jeanas Lucas Godard'as, Alainas Resnais ir Francois Truffaut) srityse.

naujoji ekonominė politika, nepas, sovietų vadovo Lenino sumanyta ekonominė SSRS politika 1921–29. Įgyvendinant △, buvo nusavinama ne visa žemės ūkio produkcija, prašokanti šeimos maistui nustatytas normas, bet tam tikra pertekliaus dalis; likutį valstiečiai galėjo parduoti patys. Taigi su tam tikrais apribojimais buvo atkurta laisva prekyba; didžiąsias įmones ir toliau kontroliavo valstybė.

△ buvo pradėta vykdyti 1921 kovo mėn., po daugelio valstiečių sukilimų ir Kronštato maišto. Ji turėjo atnaujinti sąjungą su valstietija ir skatinti valstiečius gaminti daugiau maisto produktų. △ nutraukta 1928, kai Stalinas paskelbė pirmąjį penkmečio planą, pagal kurį prasidėjo žemės ūkio kolektyvizacija.

„Naujoji kritika", neokriticizmas, ketvirtojo ir penktojo dešimtmečio JAV literatūrinis sąjūdis. Teigė, kad tekstas nepriklauso nuo rašytojo biografijos ir kitokios išorinės įtakos; reikalavo nuodugnios lingvistinės kūrinio struktūros analizės. Svarbiausieji △ veikėjai buvo Allenas Tate'as, Johnas Crowe'as Ransomas, R. P. Blackmuras, W. K. Wimsattas, Cleanth Brooks ir Robertas Penas Warrenas. Terminą sukūrė J. E. Spingarnas 1910.

naujoji technologija, technologiniai laimėjimai telekomunikacijų, branduolinės energijos, Žemės palydovų bei kompiuterių srityse.

nazyras, arba ***nazarėjas,*** Senojo Testamento žydas, davęs Dievui įžadus laikytis tam tikrų taisyklių – nesikirpti plaukų, negerti vyno, nesiliesti prie mirusiųjų. Vieni duodavo įžadus visam gyvenimui, kiti tam tikram laikui. ⇨ *Samsonas* ir ⇨ *Samuelis* (Senajame Testamente) buvo nazyrai nuo gimimo.

neapibrėžtumo sąryšis, kvantinės mechanikos principas, teigiantis, kad apie dalelės koordinates, judesio kiekį ir kitus duomenis galima kalbėti tik kaip apie matavimų rezultatus; o matavimai susiję su tarpusavio sąveika (pvz., tyrimų metu šviesos fotonas atšoka nuo dalelės), kuri sutrikdo dalelę, nors šis trikdymas pastebimas tik atominėje skalėje. Šis principas teigia, kad neįmanoma net teoriškai nustatyti tikslios tokios sistemos laikysenos.

△ suformulavo vokiečių fizikas ⇨ Werneris *Heisenbergas*; jis teoriškai apibūdino tikslumą, kuriuo dalelės koordinates ir judesio kiekį galima matuoti vienu metu: kuo tiksliau nustatomas vienas, tuo labiau neapibrėžtas yra kitas.

neatpažintas skraidantis objektas, NSO, bet kokia danguje pasirodžiusi šviesa ar objektas, kurio tapatybės kol kas nepavyko nustatyti. Mėginama aiškinti, kad NSO yra ateivių erdvėlaiviai, bet tai neįrodyta. Atlikus tyrimus, paaiškėja, kad didelė jų dauguma yra gamtiniai arba išaiškinami objektai, dažniausiai šviesios žvaigždės, planetos, meteoritai, orlaiviai arba palydovai, o dažnai juos tiesiog prasimano mėgstantys pajuokauti žmonės. Kitas pavadinimas – ***skraidančioji lėkštė*** buvo sukurtas 1947 ir vartojamas ligi šiol.

neatsinaujinantieji ištekliai, gamtos ištekliai, pvz., akmens anglys bei nafta, kurių negalima atkurti sunaudojus, nes natūraliai susidaro per tūkstančius ar milijonus metų. Svarbiausi žmonių naudojami energijos šaltiniai ir yra △; atsinaujinantieji ištekliai, pvz., Saulės, potvynių ir atoslūgių, geoterminė jėga, kol kas naudojami mažiau.

Needhamas Josephas (g. 1900), britų biochemikas ir sinologas, išgarsėjęs darbais apie Kinijos mokslo istoriją. Pradžioje buvo biochemikas, gilinosi į embriologiją. Ketvirtajame dešimtmetyje išmoko kinų kalbą ir pradėjo rinkti medžiagą būsimam veikalui. 1954 buvo išleistas pirmasis knygos „Kinijos mokslas ir civilizacija" (*Science and Civilisation in China*) tomas. Iki 1989 pasirodė 15 tomų.

Negyvosios jūros pergamentai, senovinių rankraščių ritinėlių ir jų fragmentų rinkinys, 1947–56 rastas ⇨ *Kumrano* olose, esančiose vakarinėje Jordanijos dalyje, 12 km į pietus nuo Jericho ir 2 km į š. nuo Negyvosios jūros. Rinkinyje yra Senojo Testamento knygų kopijos, bent tūkstantmečiu senesnės nei iki tol turėtos. Seniausi rankraščiai iš III a. pr. Kristų, dauguma datuojami 150 pr. Kr. – 68 po Kr., kol juos turėjusią vienuolių bendruomenę, esėjus, sunaikino romėnai – esėjai rėmė sukilėlius prieš Romos valdžią.

Iš viso 800 rankraščių – visos Senojo Testamento knygos, išskyrus Esteros, ir kita. Nuo 1986 mokslininkai gali nagrinėti △. Iki to laiko buvo paskelbta tik pusė ritinėlių, ir tik 15 mokslininkų galėjo su jais susipažinti.

negriškumas, požiūris, pabrėžiantis Afrikos juodaodžių ir europiečių kolonistų kultūros bei estetinių vertybių skirtumą, kitaip sakant, juodaodžių intuicija priešpriešinama europiečių logikai. Šią teoriją ketvirtajame dešimtmetyje sukūrė prancūziškai kalbantys Afrikos rašytojai ir intelektualai, norėdami pabrėžti didžiavimąsi savo kultūra. Jos šalininkai buvo L. S. Senghoras ir Martinikos poetas, dramaturgas ir politikas Aimé Césaire'as.

neigiamos investicijos, šalies pagrindinio kapitalo sumažėjimas, kai naujų investicijų nepakanka kapitalo nusidėvėjimui padengti. T. p. įmonės verslo sumažėjimas dėl padalinio pardavimo ar uždarymo. Užsienio investicijos kartais atimamos ir dėl politinių priežasčių, pvz., XX a. 8 ir 9 dešimtmetyje tokį tariamą investicijų perkėlimą iš P. Afrikos naudojo daugianacionalinės bendrovės (*General Motors*). △ buvo naudojamos ir atsiimant privačių investicijų (universitetų, pensijų fondų bei kitų organizacijų) fondus iš bendrovių, kurios prekiavo su P. Afrika ar turėjo ten investicijų.

Neilas Alexanderis Sutherlandas (1883–1973), britų pedagogas. Vaikystėje buvo auklėjamas represiniais metodais; norėdamas paneigti tokių metodų vertę, 1924 įkūrė mokyklą Samerhilį. Joje, taikydamas liberalias ir pažangias idėjas, pvz., mokinių savivaldą ir savanorišką pamokų lankymą, pasiekė puikių rezultatų, ypač dirbdamas su vad. sunkiais vaikais.

Nekaltasis prasidėjimas, krikščionybės tikėjimas, kad Mergelė Marija nekaltai pradėjo savo sūnų Jėzų Šventosios Dvasios valia. Romos katalikų bažnyčios dogma skelbia amžiną Marijos skaistybę, aiškindama, kad ji pagimdė Jėzų stebuklingu būdu ir liko nekalta, o daugiau vaikų neturėjo. Ji ypatingos Dievo malonės dėka, buvo apsaugota nuo ⇨ *gimtosios nuodėmės*. Šis teiginys ištisus šimtmečius buvo karštų diskusijų objektas; jam prieštaravo šv. Tomas Akvinietis ir kiti teologai, tačiau nuo XVI a. ginčai aprimo. 1854 popiežius Pijus IX △ paskelbė dogma.

Nekaltieji vaikeliai, krikščionių šventė, švenčiama gruodžio 28. Ja minimos Betliejaus ***nekaltųjų vaikų žudynės,*** pasak Evangelijos pagal Matą, po Jėzaus gimimo įvykdytos Judėjos karaliaus Erodo I įsakymu.

nekintamumo principas (*geol.*), dėsnis teigiantis, kad procesai, vykstantys Žemės paviršiuje šiandien, yra tokie pat, kaip ir vykę visais geologiniais laikais. Pavyzdžiui, dykumų smiltainiai, turintys kopų struktūrą, turėjo susidaryti sąlygomis, panašiomis į esančias šių laikų dykumose. Šį dėsnį suformulavo ⇨ Jamesas *Huttonas*, o išdėstė ⇨ Charlesas *Lyellis*.

neklystamumas (teol.), visiškai teisingi teiginiai religijos ir moralės ⇨ *doktrinos* klausimais. Įv. religijos △ pripažįsta dažniausiai tik Dievui ir jo žodžiui, surašytam šv. knygose. Kai kurie krikščionys tiki, kad tik Dievas neklysta, kiti tiki, kad Dievas Šventosios Dvasios galia vadovauja bažnyčiai ar jos vadovams, ir šie kai kuriomis aplinkybėmis neklysta. Pasak vienos doktrinų, bažnyčia – neklystanti, o teol. doktrinos – teisingos, jei jas priima visa bažnyčia. Pirmasis ⇨ *Vatikano susirinkimas* priėmė popiežiaus △ doktriną – jis neklysta, kai kalba doktrinų klausimais *ex cathedra* („iš sosto“, t. y. kai skaito oficialius pranešimus). Tai nereiškia, kad visi popiežiaus ištarti žodžiai yra neklaidingi. Popiežiaus △ doktrina sukėlė didelių diskusijų tiek pačioje Katalikų bažnyčioje, tiek su kitomis bažnyčiomis.

nekūniškoji patirtis, toks patyrimas, kai pasaulis aiškiai suvokiamas ne kūnu, o iš už jo ribų. Patiriantis asmuo gali matyti savo tikrąjį fizinį kūną iš viršaus, dažnai iš nefizinio kūno (kuris kartais yra tarsi susietas su fiziniu kūnu styga) perspektyvos. Apie △ dažnai pasakoja tie, kurie buvo ištikti klinikinės mirties, bet atgaivinti ir atgavę sąmonę.

Nefizinis kūnas gali „keliauti“ į netolimas vietas arba net „aplankyti“ vietas už šimtų mylių. Apie △ pasakoja skirtingo amžiaus ir skirtingų kultūrų žmonės; tai labai įspūdingas pojūtis, kuriuo, suprantama, remiasi paplitęs tikėjimas, jog žmogus turi sielą ar dvasią, po mirties paliekančią kūną ir persikeliančią į kitą pasaulį. Kai kurios bendruomenės tiki, jog kerėtojai ir šamanai gali pasiųsti savo sielas į tolimas vietas, kad ten gautų tam tikrų žinių, arba pargabentų prarastą sergančio žmogaus sielą. △ tiria ⇨ *parapsichologija;* parašyta daug darbų apie △, bet galutinių išvadų nepadaryta.

neliečiamasis, ***haridžanas,*** indų ⇨ *neliečiamųjų* kastos narys. Šį užuojautos kupiną terminą įvedė Mahatma Gandhi per indų nepriklausomybės sąjūdį.

neliečiamieji, arba *haridžanai,* žemiausioji Indijos ⇨ *kasta*; anksčiau kitoms kastoms priklausantys žmonės negalėjo △ liesti.

Nemesidė (*gr. mit.*), *Nemezidė,* atpildo deivė, ypač baudusi už išdidumą. Baisius savo nuosprendžius vykdydavo nepaisydama nei dievų, nei žmonių papročių.

Nemesidės teorija, teorija, aiškinanti gyvūnų išnykimo priežastis ir teigianti, jog dinozaurų ir kitų gyvūnų grupių išnykimą sukėlė žvaigždė, Saulės sesuo. Teorija teigia, kad šios lig šiol neatrastos žvaigždės judėjimas kas 26 mln. metų suardo ⇨ *Oorto* kometų debesį ir sukelia Žemėje pražūtingą kometų lietų. Ši teorija buvo iškelta 1984, norint paaiškinti naujai atrastą iridžio – elemento, randamo kometose ir meteorituose, – sluoksnį uolienoje, susiformavusioje baigiantis dinozaurų erai. Bet dauguma paleontologų neigia kas 26 mln. metų pasikartojantį naikinantį ciklą.

nemirtingumas, tikintiesiems – amžino gyvenimo būsena, priskiriama dieviškoms ar mistinėms būtybėms bei angelams. Tikėti nemirtingumu būdinga daugeliui religijų, nors amžinasis gyvenimas gali būti suvokiamas įvairiai.

Kiekvienas išsiskyrimas yra žingsnis į mirtį. Kiekvienas susitikimas (susijungimas) yra žingsnis į prisikėlimą.

nemirtingumas

Arthuras Schopenhaueris (1788–1860), vokiečių filosofas „Esė ir aforizmai“ (*Essays and Aphorisms*)

Kai kurių, pvz., graikų ir kiniečių, mitologijų didvyriai ar išminčiai gali tapti „dieviškais“ ir nemirtingais. Senovės egiptiečiai tikėjo fiziniu prisikėlimu, todėl labai rūpinosi mirusiojo kūno išsaugojimu, aprūpindavo jį maistu ir kitomis gėrybėmis. Krikščionių ir musulmonų nuomone, žmonės po mirties įgys naują amžinojo gyvenimo formą. Hinduizmas moko, kad siela, *atmanas,* neturi nei pradžios, nei pabaigos; ji nepranyksta, bet po mirties pereina į kitą kūną.

nenusižengęs sąžinei (angl. *conscientious objector*), žmogus, kuris atsisako priverstinės tarnybos, dažniausiai karinės, dėl moralinių, religinių ar politinių priežasčių.

Šiuo terminu anglai iš pradžių vadino tėvus, kurie nesutikdavo priverstinai skiepyti savo vaikų.

neodarvinizmas, šiuolaikinė prieš ketvirtąjį dešimtmetį sukurta ⇨ *evoliucijos* teorija. Apima XIX a. anglų mokslininko ⇨ Charleso *Darwino* gamtine atranka paremtą evoliucijos teoriją ir austrų biologo ⇨ Gregoro *Mendelio* darbais pagrįstą genetinio paveldimumo teoriją.

neogamtmeldystė ⇨ *neopagonybė.*

neogotika, *pseudogotika,* architektūros taikomosios dekoratyvinės dailės kryptis. XVIII a. pab. ir XIX a. paplito kai kuriose Europos ir Amerikos šalyse, t. p. ir Didžiojoje Britanijoje bei JAV. Iš △ pastatų pažymėtini Barry'io ir Pugino Parlamento rūmai (1836–65) ir George'o Gilberto Scotto St. Pancras stotis (1865–71) Londone, Friedricho von Schmidto (1825–91) Vienos rotušė (1872–83), taip pat Prinstono universitetas JAV.

Romantizmo raida vertė kai kuriuos rašytojus, dailininkus ir antikvarus žavėtis gotikinėmis formomis, pabrėžusiomis tariamai keistus ir groteskiškus viduramžių bruožus. Tačiau Britanijoje Viktorijos laikais imta gerokai tiksliau suvokti gotikos formas, pastatyta įspūdingų neogotikinių pastatų, tačiau per „rekonstrukcijas“ išniekinta keletas tikrų gotikinių bažnyčių.

neokantizmas, apie 1865 Vokietijoje atsiradusi filosofijos kryptis, kurios pradininkas buvo Otto Liebmannas (1840–1902). Gyvavo iki XX a. trečiojo dešimtmečio. △ atsisakė nežabotų spekuliacijų, kurias mėgo G. W. F. Hegelio sekėjai, ir ragino grįžti prie ⇨ Immanuelio *Kanto* teorijų. Fiziko Alberto Einsteino mokslo filosofijos pagrindas yra △.

neoklasicizmas, dailės ir architektūros stilius, buvęs paplitęs Europoje bei Š. Amerikoje 1750–1850. Atgaivino klasikinį graikų ir romėnų meną, išstūmė rokoko stilių. △ skatino romėnų miestų Pompėjų ir Herkulano kasinėjimai. Vienas pirmųjų neoklasicistų buvo architektas Piranesi. Skulptūroje pasižymėjo Antonio Canova, tapyboje – Jacques'as Louis Davidas.

Kiti žymūs neoklasicistai skulptoriai: Thorwaldsenas, Flaxmanas ir amerikietis Horatio Greenough (1805–52), tapytojai Ingres'as ir Mengsas, architektas Robertas Adamas. △ daugiausia rėmėsi vokiečių meno istoriko ⇨ J. J. *Winckelmanno* graikų kultūros tyrimais.

neoklasikinė politinė ekonomija, ekonomikos mokykla, kuri remiasi XIX a. ekonomistų, pvz., ⇨ Alfredo *Marshallo,* darbais, kuriuose, modifikuojant ⇨ *klasikinės ekonomikos teorijas,* buvo naudojamas ribinės analizės metodas. △ pabrėžia matematinių technologijų ir įmonės teorijų svarbą. △ šalininkai manė, kad konkurencija reguliuoja ekonominę veiklą, kuri, veikiama

⇨ *rinkos jėgų*, sukuria paklausos ir pasiūlos pusiausvyrą. ⇨ Johnas Maynardas *Keynesas* kritikavo △ už tai, kad ji analizuoja visos ekonomikos produkciją ir darbą. ⇨ Miltonas *Friedmanas* patvirtino neoklasikinius makroekonomikos principus.

neokolonializmas, paslėpta ⇨ *imperializmo* forma – viena šalis suteikia kitai šaliai nepriklausomybę, bet ir toliau valdo tą šalį, kontroliuodama prekių ir žaliavų rinką.

Šią sistemą knygoje „Neokolonializmas, paskutinė imperializmo stadija" (*Neocolonialism, the Last Stage of Imperialism,* 1965) nagrinėjo Ganos vadovas Kwame Nkrumah.

neokonfucianizmas, intelektinė Konfucijaus sekėjų reakcija į budizmo ir daosizmo įtakos Kinijoje stiprėjimą Sungų dinastijos valdymo laikais (960–1126). △ kosmologijos ir filosofijos esmę išdėstė Čou Tunas I (1017–73). Jis teigė, kad visa realybė (jėgos dvynės in ir jang, penki elementai ir iš jų kilusios gyvybės formos) atsirado iš pirminio šaltinio, kurį jis vadino Vu Či (pirmapradė nebūtis).

△ toliau plėtojo du žymūs Čou Tuno I sekėjai. Įtakingiausias buvo Ču Si (Džu Si) 1130–1200), principų mokyklos įkūrėjas. Principų mokykla taikė Čou Tuno I sukurtą modelį visiems reiškiniams ir tyrė jų savybes bei paskirtį. Buvo siekiama išskaidyti reiškinius iki pirminių elementų – pagrindinio principo (li) ir svarbiausios energijos (či). Ču Si buvo žymiausias principų mokyklos veikėjas, jis paliko daug raštų apie kosmologiją ir I Čingą. Antrasis sekėjas buvo Lu Čiu Juanas (1139–93), proto mokyklos įkūrėjas. Jo mokslas buvo nukreiptas į vidų; jis žmogaus prote ieškojo visatos mikrokosmo (kurį galima išgryninti meditacija), esančio kiekviename žmoguje.

neokonservatizmas, konservatizmo atmaina, atsiradusi JAV kaip opozicija socialiniu ir politiniu atžvilgiu liberaliam septintajam dešimtmečiui. △ gina tradicinį požiūrį į moralę ir šeimą, aukština Vakarų kapitalizmo pranašumą, laiko jį sistema, skatinančia individualią iniciatyvą ir laisvę, kritikuoja požiūrį, kad valstybė turi garantuoti lygias teises ir gerovę.

neopagonybė, *neogamtmeldystė,* XIX a. viduryje kilęs susidomėjimas gamtmeldžiams priskiriamomis idėjomis, šventėmis ir ritualais. Šį susidomėjimą dažnai skatino nepasitenkinimas šiuolaikine industrine visuomene ir tradicine krikščionybe. Taigi △ yra romantinis ir antiurbanistinis reiškinys. Paprastai atliekami ritualai yra mažai susiję su realia pagoniška praeitimi, nes Europoje tikros gamtmeldiškos tradicijos neišliko. Pavyzdžiui, Stonhendžo druidiškos vasarvidžio nakties šventės ritualai bei kostiumai buvo sukurti XIX a.

Rimčiau traktuojama △ nesistengia atgaivinti praeities, bet laiko save naujos dvasingumo formos įkvėpėja ir suvokia gamtą taip, kaip, galimas daiktas, ją suvokė senovės gamtmeldžiai. Taip ji ieško naujų būdų šiuolaikinio žmogaus dvasingumui išreikšti.

neoplatonizmas, filosofinė mokykla, klestėjusi III–VI a. Romos imperijoje; padarė didelę įtaką krikščioniškajam bei metafiziniam mąstymui. Svarbiausias mąstytojas buvo ⇨ *Plotinas* (205–270). Jis teigė, kad mistinės sąjungos su Vieniu, arba Gėriu (kuris yra visos būties šaltinis), galutinį tikslą galima pasiekti, laikantis griežtos moralinės ir intelektualinės drausmės.

Terminas *neoplatonizmas* atsirado XIX a. Kiti žymūs neoplatonikai buvo Porfirijas (III a.), Proklas (V a.) ir Boetijus (480–524). Neoplatonistinės idėjos veikė daugelį vėlesnių filosofų, tarp jų Nikolajų Kuzietį (1401–64), Marsiliją Fičiną (1433–99) ir XVII a. ⇨ *Kembridžo platonikus.* XX a. krikščionis neoplatonikas buvo Williamas Inge'as (1860–1954), Šv. Pauliaus bažnyčios dekanas.

Neperis Džonas (1550–1617), škotų matematikas. 1614 atrado ⇨ *logaritmus* ir vieną pirmųjų mechaninių skaičiavimo prietaisų – Neperio lazdeles, naudojamas dauginti ir dalyti.

nepilnavertiškumo kompleksas (*psichologijoje*) ⇨ *menkavertiškumo kompleksas.*

neprievartinis priešinimasis, principas arba judėjimas dėl jėgos nevartojimo. Indų nacionalinis lyderis Mahatma Gandis, atsiliepdamas į Transvalio vyriausybės indų diskriminavimo politiką Pietų Afrikos Respublikoje 1907–14, surengė pasyvaus pasipriešinimo kampaniją. Grįžęs į Indiją, Gandis naudojosi įvairiais △ metodais – organizavo britų prekių boikotą, bado streikus. ⇨ Marthinas Lutheris *Kingas* vadovavo △ judėjimui dėl piliečių teisių JAV. Montgomeryje, Alabamos valstijoje, jis surengė boikotą, nukreiptą prieš segregaciją autobusuose. 1963 Kingas vadovavo taikiai demonstracijai Vašingtone, o 1965 kovo mėn. – maršui dėl piliečių teisių nuo Selmos iki Montgomerio.

Nepriklausomybės deklaracija, istorinis JAV dokumentas, išdėstantis valdymo teoriją, pagal kurią įkurtos JAV; ji pagrįsta teise „gyventi,

būti laisvam ir siekti laimės". 1776 liepos 4 Kontinento kongresas priėmė pareiškimą, kuriuo atsisakė bet kokios priklausomybės nuo Britanijos karūnos ir nutraukė politinius ryšius su Britanija.

nepriteklius (*ekon.*), išteklių poreikiams patenkinti nebuvimas. Nepakankamų išteklių vartojimas susijęs su ⇨ *alternatyviosiomis išlaidomis.*

neraiškioji logika (angl. *fuzzy logic; matematikoje ir kompiuterijoje*), žinių pateikimo forma, tinkama sąvokoms (tokioms kaip „karštas" ar „garsus"), kurių negalima tiksliai apibūdinti, tačiau kurios suprantamos iš konteksto. Pvz., ąsotį vandens galima aprašyti kaip per karštą ar per šaltą: tai priklauso nuo to, ar jis bus naudojamas veidui prausti ar arbatai ruošti. Pagrindinė △ mintis yra tikimybė grupėje narių. Pvz., kalbant apie žmogų, kad jo ūgis 5 pėdos 9 coliai (apie 175 cm), pareiškimas „šis asmuo yra aukštas" (arba „šis asmuo yra aukštų žmonių grupės narys" gali būti teisingas 70%, jei asmuo yra vyras ir 85%, jei asmuo yra moteris. △ padeda kompiuterizuotiems įtaisams svarstyti panašiai kaip žmonėms ir efektyviai atsiliepti į sudėtingus pranešimus iš jų kontrolinių panelių ir daviklių.

Terminą △ 1965 sukūrė Irano kompiuterių mokslininkas Lofti Zadehas Berklyje, Kalifornijos universitete, nors pagrindinės mintys jau yra XX a. trečiojo dešimtmečio lenkų matematiko Jano Lukasiewiczaus darbuose. Europoje ir JAV △ dažniausiai ignoravo, bet XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje japonų pramonininkai ją prisiminė ir nuo to laiko ji naudojama šimtuose elektronikos prekių bei pramonės mašinų. Pvz., dulkių siurblyje, kurį 1992 pagamino bendrovė Matsushita, △ naudojama siurbimo galiai derinti su pranešimais iš daviklių apie grindų nešvarumų pobūdį, pasiskirstymą ir įsiskverbimo gylį.

Žmogaus reikalai iš prigimties pilni nerimo.

nerimas
Anicijus Manlijus Severinas Boecijus, 480–524 po Kr., romėnų filosofas ir krikščionių teologas.
„Filosofijos paguoda", II, IV (*The Consolation of Philosophy II, IV*)

---

nerimas, emocinė būsena – nemalonus trikdantis jausmas, paprastai skiriamas nuo baimės. Baimė kyla, jaučiant esamą ar gresiantį pavojų, △ – dėl nerealaus, įsivaizduojamo, neatpažįstamo ar aiškiai nesuvokiamo pavojaus. △ – normali reakcija į įtampą, dažnai patiriama ir netgi būdinga daugeliui psichikos sutrikimų.

△ patiriamas kaip įtampa, bejėgiškumas, kartais lūkesčio, kartais – nevilties jausmas kartu su ypatingu budrumu ir būdingais fiziologiniais pokyčiais: gerklės spaudimu, kvėpavimo ir širdies ritmo sutrikimais, prakaitavimu, viduriavimu ir t. t. Psichiatrai nerimo būsena vadina ⇨ *neurozės* tipą, kai atrodo, kad △ kyla be jokios priežasties arba jis visiškai neatitinka priežasties dydžio. Skiriamas vad. fobinis △, t. y., iracionali baimė, būdinga ⇨ *fobijoms*.

Geriau būti niekinamam dėl perdėtų nuogąstavimų, negu sunaikintam dėl per didelio pasitikėjimo ir ramybės.

nerimas
Edmundas Burke'as, 1729–97, anglų ir airių politikas bei politologas.
Reflections on the Revolution in France

⇨ *Freudas* skyrė dvi svarbias nerimo formas: nerimą signalą, kuris pažadina ⇨ *ego* budrumą, kai kyla grėsmė pažeisti jo pusiausvyrą, ir pirminį nerimą, kuris atsiranda, sugriovus *ego* pusiausvyrą, pvz., per traumą arba naktinį košmarą. Jis taip pat tvirtino, kad nerimą kelia nepatenkintas ⇨ *libido* ir ⇨ *išstūmimas,* kad primityviausias nerimas kyla kūdikio gimimo metu.

Nernstas Waltheris Hermannas (1864–1941), vokiečių fizikinės chemijos specialistas. Tyrė cheminių reakcijų temperatūros pokyčius. 1920 gavo Nobelio premiją. 1906 iškėlė principą, žinomą kaip ***Nernsto šilumos teorema,*** arba trečiasis termodinamikos dėsnis; šis dėsnis teigia, kad cheminiams procesams vykstant absoliutinio nulio temperatūroje, ⇨ *entropija* nesikeičia.

nervinis išsekimas, reakcija į didelį psichologinį stresą. Medicinos aiškiai neapibrėžiamas: pacientų △ gali būti vienos iš depresijos stadijų, maniakinės depresinės psichozės, nerimo ar schizofrenijos požymis.

nesikišimas į ekonomiką (pranc. *laissez faire*), teorija, teigianti, kad valstybė neturėtų kištis į ekonomikos santykius, išskyrus antimonopolinę veiklą. Terminui pradžią davė fiziokratai, XVIII a. Prancūzijos ekonomistai, kurie savo principą nusakydavo posakiu *laissez faire et laissez passer* (pažodinis vertimas: leisti veikti ir leisti praeiti – tai yra, palikti individą vieną, leisti prekėms judėti laisvai). Kokiu lygiu galima kištis, tebėra viena svarbiausių ekonomikos problemų.

Škotų ekonomistas ⇨ Adamas *Smithas* šą teoriją pagrindė veikale „Tautų turtas“ (*The Wealth of Nations*).

Iki XVIII a. buvo laikoma savaime suprantamu dalyku, kad gildijos, vietinė valdžia, valstybė kontroliuoja algas, kainas, darbininkų priėmimą, atleidimą ir mokymą. Kai XVI–XVII a. kapitalistinės įmonės sustiprėjo, verslininkai atsikratė gildijų ir vietinės valdžios kontrolės. XVIII a. šis procesas baigėsi. XIX a.viduryje prasidėjo reakcija prieš △; buvo išleista fabrikų įstatymų ir kitokių aktų. Šią reakciją iš dalies sukėlė humanitariniai protestai prieš socialines sąlygas, sukurtas ⇨ *pramoninio perversmo,* iš dalies ir noras priešintis ketvirtojo bei penktojo dešimtmečio gyventojų neramumams ir taip pašalinti kai kurias jų priežastis.

XX a. didėjo valstybės kišimasis teikiant socialines pašalpas, o po II pasaulinio karo Europoje ir nacionalizuojant pagrindinių pramonės ir paslaugų įmones. Bet nuo aštuntojo dešimtmečio △ politika vėl atnaujinta D. Britanijoje ir JAV. Europos Bendrijos pastangas įtraukti socialines pašalpas į pinigų sąjungos įstatymus D. Britanijos vyriausybė atmetė.

netobuloji konkurencija, konkurencija tarp bendrovių, tiekiančių firminius gaminius. Bendrovės lenktyniauja ne tik dėl kainų, kaip ⇨ *tobulosios konkurencijos* sąlygomis, bet ir dėl tiekiamų prekių tipo. ⇨ *Oligopolijos* sąlygomis rinką valdo kelios bendrovės, tiekiančios tik firminius gaminius, naujoms bendrovėms labai sunku įsitvirtinti; esant monopolinei konkurencijai, yra ir daug smulkių bendrovių, rinkoje joms lengviau įsitvirtinti.

nesikišimo politika (*ist.*), ***pataikavimo politika, taikstymosi politika,*** kurią XX a. ketvirtajame dešimtmetyje D. Britanijos vyriausybė, ypač kai jai vadovavo Neville'is Chamberlainas, varė Europos nacistinių ir fašistinių diktatorių atžvilgiu, kad išsaugotų taiką. Jai inirtingai priešinosi Winstonas Churchillis, bet po 1938 Miuncheno sutarties △ buvo beveik visuotinai pripažinta. 1939, kai Vokietija okupavo Čekiją, △ buvo atsisakyta.

nestorizmas, krikščionybės doktrina, kurią iškėlė Sirijos dvasininkas, 428–431 Konstantinopolio patriarchas Nestorijus (miręs apie 457). Jis tvirtino, kad Jėzus buvo dviasmenis – Žmogus ir Dievas, o Marija buvo tik Jėzaus Žmogaus motina, todėl jos negalima vadinti Dievo motina. Už tokį aiškinimą Nestorijus buvo ištremtas. Šiandien △ išpažįsta keletas mažų religinių bendruomenių Sirijoje, Irake, Irane ir Indijoje.

Kai Nestorijų ir jo mokslą 431 pasmerkė Efeso susirinkimas, šis kartu su savo mokiniais paliko Bizantijos imperiją, pasitraukė į Persiją ir iš ten ėmė skleisti savo mokslą, kuris tapo vienu žymiausių krikščionių misionierių sąjūdžiu. VIII a. pabaigoje △ iš Persijos atkeliavo į Kiniją, o iš Centrinės Azijos – per Afganistaną į Indiją. IX a. △ tapo gal daugiausia sekėjų turinčia pasaulio bažnyčia.

Po mongolų invazijos ir islamo sustiprėjimo △ bažnyčia nusilpo; dabar ji turi apie 100 000 narių.

netobuloji konkurencija, konkurencija tarp bendrovių, tiekiančių firminius gaminius. Bendrovės lenktyniauja ne tik dėl kainų, kaip ⇨ *tobulosios konkurencijos* sąlygomis, bet ir dėl tiekiamų prekių tipo. ⇨ *Oligolopijos* sąlygomis rinką valdo kelios bendrovės, tiekiančios tik firminius gaminius, naujoms bendrovėms labai sunku įsitvirtinti; esant monopolinei konkurencijai, yra ir daug smulkių bendrovių, rinkoje joms lengviau įsitvirtinti.

Kiekvienas, kas yra kovojęs su skurdu, žino, kiek daug kainuoja būti neturtingam.

neturtas

Jamesas Baldwinas (1924–87), JAV rašytojas ir kovotojas dėl žmogaus teisių. „Niekas nežino mano vardo“ (*Nobody Knows My Name*), *Penktoji aveniu, priemiestis: laiškas iš Harlemo*

---

neturtas, padėtis, kai nepatenkinamos pagrindinės žmogaus reikmės (pastogė, maistas, apranga). Yra daug įvairių △ apibrėžimų, bet vis dar nesutariama, kokios gyvenimo sąlygos laikytinos pakankamu minimaliu lygiu (vad. ***neturto lygiu***).

Skiriamas ***tikrasis neturtas*** (kai žmonės neturi ko valgyti, drabužių ir pastogės) ir ***santykinis neturtas.*** ⇨ *Trečiojo pasaulio šalyse* daug žmonių gyvena tikrojo △ sąlygomis. Ekonomiškai stipriose šalyse daug gyventojų kenčia nuo santykinio △, kuris apibrėžiamas kaip piliečio nepakankamas ekonominis pajėgumas dalyvauti visuomenės gyvenime. Santykiniu △ stiprios ekonomikos šalyse laikomas negalėjimas gerai šildyti būsto, nusipirkti ir išlaikyti automobilį ar išvykti atostogauti.

neturto ciklas, veiksnių ir įvykių seka – atsiradęs neturtas neišnyksta tol, kol kas nors jo nesustabdo iš išorės. Kai teritorija ar žmogus nuskursta, kyla ir kitokių bėdų, kurios savo ruožtu toliau skatina neturtą. Tokia padėtis dažnai pasitaiko didmiesčių rajonuose ir varginguose miesteliuose. Valstybių △ dažnai vadinamas ***raidos***

spąstais. Vienas iš būdų šiam ciklui nutraukti yra ⇨ *plėtros parama*.

Eik šalin; skurdas yra užkrečiamas.

neturtas

Aphra Behn (1640–89), anglų rašytoja ir nuotykių ieškotoja.
„Klajūnas" (*The Rover*), *II d.*

Neumannas Johnas (1903–57), ***von Neumannas,*** vengrų kilmės JAV matematikas. Daug prisidėjo prie kompiuterio kūrimo. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje išrado operatorių žiedą (vadinamąsias von Neumanno algebras), prisidėjo prie aibių teorijos, lošimų teorijos ir kibernetikos (su savireprodukcijos automatų, vadinamų ***von Neumanno mašinomis,*** teorija) raidos bei atominės ir vandenilinės bombos kūrimo.

△ gimė Budapešte, Berlyno universitete tapo fizinės matematikos profesoriumi asistentu, 1929 išvyko į Prinstoną (JAV), ten paskui tapo matematikos profesoriumi. Penktojo dešimtmečio pradžioje aprašė programinio kompiuterio kūrimą.

neurastenija, pasenęs terminas nerviniam išsekimui pavadinti, apimantis lengvą ⇨ *depresijos* formą ir įvairius ⇨ *neurozės* simptomus. Seniau manyta, kad tai fizinis sutrikimas, dabar pripažįstama psichinė △ kilmė. Terminas sukurtas XIX a. viduryje, ypač plačiai buvo vartojamas kareivių, grįžusių iš Pirmojo pasaulinio karo, būklei apibūdinti.

neurolingvistika, neurologinio kalbos pagrindo tyrimas. Išaiškinti, kaip smegenys valdo kalbos procesus, padeda kalbos sutrikimų analizė. Tiriami įprastiniai kalbos sutrikimai, nagrinėjama, kodėl sutrinka kalbos sistema ir žmogus nekalba, pvz., afazijos atveju, kai dėl fizinės ir psichinės būklės kalbėti galėtų.

neurologija, medicinos šaka, tirianti ir gydanti galvos ir stuburo smegenis bei periferinius nervus.

neuropsichologija, neurologijos šaka, nagrinėjanti panašias problemas, kaip psichiatrija ir psichologija. Daugiausia tiria galvos smegenų žievę ir smegenų traumų bei ligų sukeliamus suvokimo, atminties, kalbos ir elgesio sutrikimus.

Labiausiai △ domina klausimas, kaip psichinės funkcijos (suvokimas, atmintis, judesiai ir jų kontrolė) susijusios su smegenų struktūra. Kai kurie tyrėjai, pvz., Carlas *Broca* ir ⇨ Carlas *Wernicke,* pritarė holistiniam požiūriui, teigiančiam, jog prie bet kokios psichinės veiklos ar judesio prisideda smegenų visuma. Kiti, pvz., Huglingsas Jacksonas ir Kurtas Goldsteinas (1878–1965), bandė įrodyti, kad skirtingos smegenų dalys atlieka skirtingas funkcijas. Tačiau galutinis tikslas ir vienu, ir kitu atveju yra tas pats – paaiškinti pažinimo ir elgesio mechanizmą, kitaip tariant, smegenų veiklos principus. Tiriami specifiniai smegenų traumų padariniai ir su jais susiję pažinimo ir elgesio pakitimai, pvz., ⇨ *afazija,* bei atliekami nuodugnūs eksperimentai su gyvūnais. Šie tyrimai atskleidė kai kuriuos smegenų veiklos principus ir leido efektyviau gydyti smegenų traumas bei paaiškinti pacientui jo ligą.

neurotizmas, asmenybės būsena, aprašyta Hanso Eysencko. Neurotiški žmonės yra kovingi, emocingi ir lengvai pasiduoda nuotaikai.

Jei aš būčiau gydytojas, skirčiau atostogų kiekvienam pacientui, manančiam, kad jo darbas svarbus

neurozė

Bertrand'as Russellas (1872–1970), anglų filosofas ir matematinės logikos specialistas.
„Laimės užkariavimas" (The Conquest of Happiness), 5 sk.

---

neurozė (*psich.*), bendras emocinis sutrikimas, pvz., nerimas, depresija, įkyrioji mintis. Dažniausiai tai būna nuotaikos sutrikimai; priešingai negu ⇨ *psichozės* atveju, ryšys su realybe lieka sąlygiškai nepakitęs.

neutralitetas, teisinis šalies, nusprendusios nepalaikyti nė vienos iš kariaujančių pusių, statusas. Kai kurios valstybės, pvz., Šveicarija ir Austrija, yra apsisprendusios nuolat laikytis neutralumo. △ turi teisinę konotaciją. Taikos metu neutralumas didžiųjų karinių blokų atžvilgiu vadinamas ***neprisijungimo principu.***

Newlandsas Johnas Alexanderis Reina (1838–98), anglų chemikas. Dirbo chemijos pramonėje; 1864 sukūrė pirmąją periodinę elementų lentelę, kurioje elementus išdėstė pagal jų santykinę atominę masę. Atrado vad. oktavų dėsnį, teigiantį, jog kas aštunto cheminio elemento savybės yra panašios. Tada jis buvo išjuoktas, bet po 5 metų rusų chemikas Dmitrijus Mendelejevas paskelbė patobulintą lentelės variantą, taip pat pagrįstą ato-

minėmis masėmis, kuris yra dabartinės lentelės (joje elementai išdėstyti pagal atominius skaičius) pagrindas.

Tegul Jis lydi mus visą dieną, kol pailgės šešėliai, ateis vakaras, nutils triukšmingasis pasaulis, baigsis gyvenimo įkarštis ir mūsų darbai bus baigti!

Johnas Henry'is Newmanas
Pamokslas, 1834, „Išmintis ir nekaltybė" (*Wisdom and Innocence*)

Newmanas Johnas Henry'is (1801–90), anglų Romos katalikų teologas. Dar būdamas anglikonas, parašė brošiūrų seriją „Šių laikų traktatai" (*Tracts for the Times*). Traktatizmo vardu pavadintas judėjimas kovojo dėl katalikybės atgaivinimo, vėliau pavadintas ⇨ *Oksfordo sąjūdžiu*. 1845 tapo kataliku, 1879 – kardinolu. 1864 buvo išleista jo autobiografija „Mano gyvenimo apologija" (*Apologia pro vita sua*).

△ gimė Londone, 1824 tapo Anglikonų bažnyčios dvasininku, nuo 1827 – Šv. Marijos bažnyčios vikaras Oksforde. Čia jis patyrė istoriko R. H. Froude'o ir anglikonų kunigo Keble'o įtaką ir 1833 parašė pirmąjį „Šių laikų traktatą". Žymiausia jo brošiūra – „Traktatas 90" (*Tract 90,* 1841). Čia teigiama, jog 39 Anglikonų bažnyčios dogmos yra suderinamos su Romos katalikų tikėjimu. 1845 △ tapo Romos kataliku. 1854–58 buvo Dublino universiteto rektorius. 1873 rinkinyje „Universiteto idėja" (*The Idea of a University*) paskelbė savo paskaitas apie švietimą. 1866 pasirodė jo poema „Gerontijaus sapnas" (*The Dream of Gerontius*), o 1870 – veikalas „Darnos gramatika" (*The Grammar of Assent*), kuriame nagrinėjama tikėjimo prigimtis. 1833 parašė giesmę „Vesk, geroji šviesa" (*Lead, kindly light*).

Newtonas Isaacas (1643–1727), anglų fizikas ir matematikas, sukūręs šiuolaikinės ⇨ *fizikos* pagrindus. Suformulavo tris pagrindinius mechanikos dėsnius, sukūrė diferencialinio ir integralinio skaičiavimo pagrindus, pastebėjo, kad balta šviesa sudaryta iš daugelio spalvų. 1665–66 apibrėžė vad. Niutono binomą, pradėjo tirti gravitaciją. 1685 suformulavo visuotinės ⇨ *gravitacijos* dėsnį. Jo veikalas „Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai" (*Philosophiae naturalis principia mathematica*), dažnai vadinamas tiesiog „Pagrindais" (*Principia*), buvo išleistas 1687 su ⇨ Edmondo *Halley'io* pagalba.

△ gimė Vulstorpe, Linkolnšyre, baigė Grantamo vidurinę klasikinę mokyklą, vėliau mokėsi Švč. Trejybės koledže Kembridže, 1667 tapo koledžo tarybos nariu. 1672 buvo išrinktas į Karališkąją draugiją. Greitai pasirodė jo darbas „Nauja šviesos ir spalvų teorija" (*New Theory about Light and Colours*). Veikalas „Apie kūnų judėjimą orbitoje" (*De motu corporum in gyrum*) buvo parašytas 1684. △ pasipriešino Jokūbo II bandymui apriboti universitetų laisves, 1689 ir 1701/1702 buvo vigų atstovas parlamente. 1696 paskirtas Londono monetų rūmų prižiūrėtoju, 1699 – jų direktoriumi; įvykdė monetų sistemos reformą. 1703 išrinktas Karališkosios draugijos prezidentu, 1705 gavo kunigaikščio titulą. 30 paskutinių gyvenimo metų daugiausia domėjosi teologija, chronologija ir alchemija. Palaidotas Vestminsterio abatijoje.

Aš nežinau, ką apie mane mano pasaulis, bet sau pačiam atrodau tik mažas berniukas, kuris žaidžia jūros krante ir džiaugiasi radęs lygesnį akmenuką ar gražesnį nei paprastai kiaukutą, kai šalia plyti didžiulis neatrastas tiesos vandenynas.

Isaacas Newtonas
L. T. More'as „Isaacas Newtonas"

„Nybelungų giesmė", anoniminė XII a. vokiečių epinė poema, sukurta remiantis senesniais šaltiniais. Kompozitorius Richardas Wagneris pasinaudojo šia poema cikle „Nybelungų žiedas".

⇨ *Zygfrydas,* Nybelungų turtų savininkas, veda Krymhildą (Gunterio iš Vormso seserį) ir padeda Gunteriui gauti Brunhildos ranką. Bet Gunterio vasalas Hagenas nužudo Zygfrydą. Krymhilda keršydama išteka už hunų vado Atilos, kurio dvare vėliau nužudomi Hagenas ir Gunteris.

Niebuhras Reinholdas (1892–1971), JAV protestantų teologas, liuteronų kunigas. Veikale „Moralus žmogus ir amorali visuomenė" (*Moral Man and Immoral Society,* 1932) kritikavo nuasmenintą šiuolaikinę industrinę visuomenę, bet nemanė, kad gali išsipildyti utopiški religiniai ir politiniai siekiai. Tokios △ pažiūros vadinamos krikščioniškuoju realizmu. △ buvo pacifistas, aktyvistas ir socialistas, bet penktajame dešimtmetyje pritarė karui, kaip jėgai, galinčiai sustabdyti totalitarizmą.

Dieve, duok mums tvirtybės priimti tai, ko negalima pakeisti; duok mums drąsos pakeisti tai, ką reikia pakeisti; suteik mums išminties, kad tuos dalykus mokėtume atskirti.

Reinholdas Niebuhras (Reinhold Niebur)

Richardas Wightmanas Foxas. „Reinholdas Niebuhras"

niekas, nebūtis. Ši sąvoka dažnai vartojama ⇨ *egzistencializmo* filosofijoje, pvz., Jeano Paulio Sartre'o veikale „Būtis ir niekas" (*L'Etre et le néant,* 1943).

Būtų logikos klaida, jei manytume, kad kiekvienas gramatinio sakinio veiksnys yra daikto vardas. Todėl, kai „niekas" yra gramatinio sakinio veiksnys, nereikia suprasti, jog „niekas" yra daiktas ar ko nors pavadinimas.

Niekas negali būti sukurta iš nieko.

niekas

Lukrecijus (Titas Lucrecijus Karas; I a. pr. Kr.), romėnų poetas ir filosofas epikūrininkas.

„Apie daiktų prigimtį" (*De rerum natura*)

Budizmas △ laiko nušvitimo esme. Kai kurie filosofai mano, kad klausimas, kodėl yra kažkas, o ne koks nors niekas, yra didžiausia metafizinė problema; kiti mano, kad taip kelti klausimą nedera.

Nietzsche Friedrichas Wilhelmas (1844–1900), vokiečių filosofas, atmetęs įprastines visuotines moralines vertybes ir krikščioniškąją „vergų moralę". Teigė, kad „Dievas mirė", todėl žmonės galį laisvai kurti savo vertybes. Jo idealas – antžmogis, kuris savo valios jėga gali valdyti silpnus ir menkus žmones. △ tvirtino, kad pažinimas niekada nėra objektyvus, bet visada tarnauja kokiam nors interesui ar nesąmoningam tikslo siekimui.

△ įžvelgtas minties ir kalbos ryšys padarė didelę įtaką filosofijai. Jo idėjomis, nors ir prieštaraujančiomis totalitarizmui, pasinaudojo nacistai; △ yra labai prieštaringas mąstytojas, ir jo filosofija gali būti vertinama įvairiai.

△ gimė Rekene, Saksonijoje, mokėsi Bonos ir Leipcigo universitetuose. 1869–80 buvo graikų kalbos profesorius Bazelyje, Šveicarijoje. Atsisakė teologijos dėl filologijos; jį veikė Schopenhauerio raštai ir Wagnerio muzika; su pastaruoju △ draugavo ir buvo jo gynėjas. Žavėjimasis šiomis asmenybėmis ilgainiui praėjo, o dėl silpnos sveikatos teko palikti darbą universitete. Paskutinius gyvenimo metus △ praleido Engadine, š. Italijoje, bei p. Prancūzijoje. △ parašė tokias knygas: „Ryto žara" (*Morgenröte,* 1880–81), „Džiugus mokslas" (*Die fröhliche Wissenschaft,* 1881–82), „Taip kalbėjo Zaratustra" (*Also sprach Zarathustra,* 1883–85), „Anapus gėrio ir blogio" (*Jenseits von Gut und Böse,* 1885–86), „Apie moralės genealogiją" (*Zur Genealogie der Moral,* 1887) ir „*Ecce Homo*" (1888). Visą gyvenimą △ daug dirbo ir buvo vienišas, 1889 galutinai neteko sveikatos.

Moralumas – bandos instinktas, kurį turi kiekvienas žmogus.

Friedrichas Wilhelmas Nietzsche

„Džiugus mokslas" (*Die fröhliche Wissenschaft*)

nihilistai, rusų revoliucionierių grupės, veikusios imperatoriaus Aleksandro II laikais, 1855–81, nariai. Pavadinimas, kurį išpopuliarino rašytojas Turgenevas, reiškia „nepripažįstantys nieko" (lot. *nihil*), kas priklauso esamai tvarkai. 1878 △ pradėjo teroristinę partizaninę kovą, kuri 1881 baigėsi Aleksandro II nužudymu.

nikachas, musulmonų vedybų sutartis. Islamo ⇨ *santuoka* yra ne sakramentas, o teisinė sutartis su vyro ir moters įsipareigojimais. Tai yra abipusis pasižadėjimas gyventi kartu pagal islamo įstatymus. △ nustato abiejų šalių teises ir pareigas.

Nikė (*mit.*) graikų pergalės deivė. Dažniausiai vaizduojama sparnuota, pvz., Samotrakės △ statula, esanti Luvre, Paryžiuje. Vienas iš gražiausių Atėnų architektūros paminklų buvo Nikės Besparnės šventykla.

Nikėjos *credo*, ***Nikėjos tikėjimo išpažinimas, Nikėjos simbolis,*** vienas svarbiausių krikščionybės ⇨ *credo,* arba tikėjimo išpažinimų; patvirtintas ⇨ *Nikėjos visuotinio Bažnyčios susirinkimo* 325.

Nikėjos visuotinis Bažnyčios susirinkimas, Krikščionių bažnyčios susirinkimas, vykęs Nikėjoje (dab. Iznikas, Turkija) 325. Jį sušaukė Romos imperatorius Konstantinas. △ arijonizmą (⇨ *arijonai*) paskelbė erezija ir ⇨ *Nikėjos credo* patvirtino Švč. Trejybės doktriną.

Nikolajus Kuzietis (1401–64), vokiečių filosofas, iškilęs scholastikos vietoje randantis naujųjų laikų filosofijai. Teigė, kad žinios yra mokytas nežinojimas (*docta ignorantia*), nes Dievas, galutinis pažinimo tikslas, yra aukščiau priešybių, kuriomis žmogaus protas suvokia gamtą. Be to, jis tvirtino, kad visata yra beribė, neigė geocen-

Nobelio premija: 1982–2000 m. laureatai

Taikos

1982	Alva Myrdal (Švedija) ir Alfonsas Garcia Roblesas (Meksika)
1983	Lechas Wałęsa (Lenkija)
1984	Vyskupas Desmondas Tutu (Pietų Afrikos Respublika)
1985	organizacija *Pasaulio gydytojai prieš branduolinį karą*
1986	Elie Wiesel (JAV)
1987	Prezidentas Oscaras Ariasas Sanchezas (Kosta Rika)
1988	Jungtinių Tautų taikos palaikymo pajėgos
1989	Dalailama (Tibetas)
1990	Prezidentas Michailas Gorbačiovas (SSRS)
1991	Aung San Suu Kyi (Birma)
1992	Rigoberta Menche (Gvatemala)
1993	Nelsonas Mandela ir Frederikas Willemas de Klerkas (Pietų Afrikos Respublika)
1994	Jasiras Arafatas (Palestina), Šimonas Peresas (Izraelis). Jatzakas Rabinas (Izraelis)
1995	Josephas Rotblat (D. Britanija)
1996	Carlos Filipe Ximenes Belo (R. Timoras), José Ramos-Hosta (R. Timoras)
1997	Tarptautinė organizacija žemės minoms uždrausti
1998	John'as Hume'as (Š. Airija), David'as Trimble'as (Š. Airija)
1999	organizacija *Gydytojai be sienų*
2000	Kim Dae Jung'as (P. Korėja)

Literatūros

1982	Gabrielis Garcia Marquezas (Kolumbija)
1983	Williamas Goldingas (D. Britanija)
1984	Jaroslavas Seifertas (Čekoslovakija)
1985	Claude'as Simonas (Prancūzija)
1986	Wole Soyinka (Nigerija)
1987	Josifas Brodskis (SSRS/JAV)
1988	Nagibas Mahfuzas (Egiptas)
1989	Camilo José Cela (Ispanija)
1990	Ostavio Pazas (Meksika)
1991	Nadine Gordimer (Pietų Afrikos Respublika)
1992	Derekas Walcottas (Sent Lusija)
1993	Toni Morrison (JAV)
1994	Kenzaburo Oe (Japonija)
1995	Seamusas Heaney (Airija)
1996	Wislawa Szymborska (Lenkija)
1997	Dario Fo (Italija)
1998	José Saramago (Portugalija)
1999	Günteris Grassas (Vokietija)
2000	Gao Xingjian (Prancūzija)

Ekonomikos

1982	George'as J. Stigleris (JAV)
1983	Gerard'as Debreu (JAV)
1984	Richardas Stone'as (D. Britanija)
1985	Francas Modiglianis (JAV)
1986	Jamesas Buchananas (JAV)
1987	Robertas Solow (JAV)
1988	Maurice'as Allais (Prancūzija)
1989	Trygve Haavelmas (Norvegija)
1990	Harry M. Markowitzas (JAV), Mertonas H. Milleris (JAV) ir Williamas F. Sharpe'as (JAV)
1991	Ronaldas H. Coase'as (JAV)
1992	Gary'is S. Beckeris (JAV)
1993	Robertas Fogelis ir Douglassas Northas (JAV)
1994	John Harsanyi (JAV) ir Reihard Selten (Vokietija)
1995	Robertas Emersonas Lucas (JAV)
1996	Williamas Vickrey (JAV), James Alexanderis Mirrlees (JAV)
1997	Robert C. Merton (JAV), Myron Samuel Schoes (Kanada)
1998	Amartya Senas (Indija)
1999	Robertas Mundell'is (Kanada)
2000	Jamesas Heckmanas (JAV), Danielis McFaddenas (JAV)

Chemijos

1982	Aaronas Klugas (D. Britanija)
1983	Henry'is Taube (JAV)
1984	Bruce'as Merrifieldas (JAV)
1985	Herbertas A. Hauptmanas (JAV) ir Jerome'as Karle'as (JAV)
1986	Dudley'is Herschbachas (JAV), Yuanas Lee (JAV) ir Johnas Polanyis (Kanada)
1987	Donaldas Cramas (JAV), Jeanas Marie Lehnas (Prancūzija) ir Charlesas Pedersenas (JAV)

trinę sistemą, šiuo teiginiu atmesdamas vidurinių amžių kosmologiją.

nirvana, budistų tobulos ramybės būsena, kai nugalimi visi troškimai. Vieniems budistams tai reiškia visišką išnykimą, kitiems – nugrimzdimą į begalybę.

niša (*ekol.*), plotas, kurį užima viena augalų, gyvūnų rūšis. Ši sąvoka apima visus cheminius, fizinius ir biologinius komponentus, pvz., rūšiai reikalingą maistą, maitinimosi laiką, taip pat temperatūrą, drėgmę, konkrečią vietą (medžius ar pievą), dauginimosi būdą bei laikyseną.

Manoma, kad dvi rūšys negali užimti tos pačios △, nes visose savo gyvenimo ciklo pakopose jos konkuruotų dėl tų pačių išteklių.

Niutono fizika, ⇨ *fizika*, pagrįsta ⇨ Isaaco *Newtono* idėjomis; klestėjo iki ⇨ *kvantinės mechanikos* ir ⇨ *reliatyvumo* teorijos sukūrimo.

Nobelio premija, ⇨ Alfredo *Nobelio*, švedų chemiko, dinamito išradėjo, įsteigta kasmetinė tarptautinė premija; pirmąkart paskirta 1901. Nobelio fondo palūkanos kiekvienais metais padalinamos žmonėms, daugiausia nusipelniusiems fizikos, chemijos, medicinos ir literatūros bei pasaulio taikos darbais.

Pirmąsias keturias premijas skiria Švedijos akademijos sudaryti komitetai, taikos premiją – Norvegijos parlamento įsiteigtas komitetas. Šeštoji premija – už ekonomikos nuopelnus, kurią

Nobelio premija: 1982–2000 m. laureatai

1988	Johannas Deisenhoferis (V. Vokietija), Robertas Huberis (V. Vokietija) ir Hartmutas Michelis (V. Vokietija)
1989	Sydney'is Altmanas (JAV) ir Thomas Cechas (JAV)
1990	Eliasas Jamesas Corey'is (JAV)
1991	Richardas R. Ernstas (Šveicarija)
1992	Rudolphas A.Marcusas (JAV)
1993	Kary'is Mullisas (JAV) ir Michaelis Smithas (Kanada)
1994	George'as Olah (JAV)
1995	Paulas Crutzenas (Danija), Sherwoodas Rowlandas (JAV), Mario Molina (JAV)
1996	Robertas Curlas (JAV), Haroldas Kroto (D. Britanija), Richardas Smalley (JAV)
1997	Paulas D. Boyer (JAV), Johnas E. Walker (D. Britanija)
1998	Walteris Kohnas (JAV), Johnas Pople'as (D. Britanija)
1999	Ahmedas Zewailas (Egiptas ir JAV)
2000	Alanas Heegeris (JAV), Alanas MacDiarmidas (JAV), Hindeki's Shirakawa (Japonija)

Fizikos

1982	Kennethas H. Wilsonas (JAV)
1983	Subrahmanyanas Chandrasekharas (JAV) ir Williamas A. Fowleris (JAV)
1984	Carlas Rubbia (Italija) ir Simonas van der Meeris (Olandija)
1985	Klausas von Klitzingas (V. Vokietija)
1986	Ernstas Ruska (V. Vokietija), Gerdas Binnigas (V. Vokietija) ir Heinrichas Rohreris (Šveicarija)
1987	Georgas Bednorzas (V. Vokietija) ir Alexas Mülleris (Šveicarija)
1988	Leonas Ledermanas, Melvinas Schwartzas ir Jackas Steinbergeris (JAV)
1989	Normanas Ramsey'is (JAV), Hansas Dehmeitas (JAV) ir Wolfgangas Paulis (V. Vokietija)
1990	Richardas E. Tayloras (Kanada), Jerome'as I Friedmanas (JAV) ir Henry'is W. Kendallis (JAV)
1991	Pierre'as Gilles'is de Gennes'as (Prancūzija)
1992	Georges'as Charpakas (Prancūzija)
1993	Josephas Tayloras (JAV) ir Russellas Hulse'as (JAV)
1994	Clifford Shullas (Kanada) ir Bertram Brockhouse (JAV)
1995	Frederickas Reines (JAV), Martinas Perlas (JAV)
1996	Robertas Richardsonas (JAV), Davidas Lee (JAV), Douglas Osheroffas (JAV)
1997	Stevenas Chu (JAV), Williamas D. Philiips'as (JAV), Claude Cohen-Tannoudji (Prancūzija)
1998	Robertas Laughlinas (JAV), Horstas Störmeris (Vokietija), Danielis Tsui (JAV)
1999	Gerardus Hooftas (Nyderlandai), Martinus Veltman (Nyderlandai)
2000	Zhoresas Aferovas (Rusija), Herbertas Kroemeris (Vokietija), Jackas Kilby'is (JAV)

Medicinos (fiziologijos)

1982	Sune Bergströmas (Švedija), Bengtas Samuelsonas (Švedija) ir Johnas Vane'as (D. Britanija)
1983	Barbara McClintock (JAV)
1984	Nielsas Jerne (Danija), George'as Köhleris (V. Vokietija) ir Césaris Milsteinas (D. Britanija)
1985	Michaelas Brownas (JAV) ir Josephas L. Goldsteinas (JAV)
1986	Stanley'is Cohenas (JAV) ir Rita Levi-Montalcini (Italija)
1987	Susumu Tonegava (Japonija)
1988	Jamesas Blackas (D. Britanija), Gertrude Elion (JAV) ir George'as Hitchingsas (JAV)
1989	Michaelas Bishopas (JAV) ir Haroldas Varmusas (JAV)
1990	Josephas Murray'is (JAV) ir Donnallis Thomasas (JAV)
1991	Erwinas Neheris (Vokietija) ir Bertas Sakmannas (Vokietija)
1992	Edmondas Fisheris (JAV) ir Edwinas Krebsas (JAV)
1993	Phillipas Sharpas (JAV) ir Richardas Robertsas (D. Britanija)
1994	Alfredas Gilman ir Martin Rodbell (JAV)
1995	Edwardas Lewis (JAV), Eric'as Wieschaus (JAV), Christiane Nüslein-Volhard'as (Vokietija)
1996	Peter'is Doherty'is (Australija), Rolfas Zinkernagel'is (Šveicarija)
1997	Standley B. Prusiner (JAV)
1998	Robertas Furchgott'as (JAV), Louis Ignarro (JAV), Feridas Muradas (JAV)
1999	Günteris Blobelis (JAV)
2000	Arvudas Carlssonas (Švedija), Paulas Greengardas (JAV), Ericas Kandelis (JAV)

finansuoja Švedijos valstybinis bankas, pirmą kartą buvo įteikta 1969. △ yra didelis piniginis apdovanojimas, kuris gali būti skiriamas tiek organizacijoms, pvz., Jungtinių Tautų taikos palaikymo pajėgoms (gavo Taikos premiją 1988), tiek pavieniams asmenims (lentelė).

Nobelis Alfredas Bernhardas (1833–96), švedų chemikas ir inžinierius. 1867 išrado dinamitą, 1889 – balistitą (bedūmį paraką). Iš sprogstamųjų medžiagų gamybos ir Baku naftos telkinių Azerbaidžane, netoli Kaspijos jūros, eksploatacijos △ susikrovė didžiulį turtą. Paliktas turtas sudarė fondą, iš kurio kasmet mokamos penkios ⇨ *Nobelio premijos*.

Noyce'as Robertas Nortonas (1927–90), JAV mokslininkas ir išradėjas. Kartu su Jacku Kilby'iu išrado integrinę grandinę (lustą), kuri XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje sukėlė kompiuterių ir elektronikos pramonės revoliuciją. 1968 △ ir šeši jo bendradarbiai įkūrė akcinę bendrovę „Intel Corporation", kuri tapo viena iš pirmaujančių puslaidininkių gamintojų JAV.

Noyesas Johnas Humphrey'is (1811–86), JAV religijos ir visuomenės veikėjas. 1837 paskelbė laisvosios meilės doktriną, 1848 Niujorko centre įkūrė „Oneidos" bendruomenę, kurioje darė socialinius eksperimentus. 1879, bėgdamas nuo teisminio persekiojimo, pasitraukė į Kanadą. 1881

„Oneidos“ bendruomenė, gaminanti sidabro ir plieno dirbinius, tapo akcine bendrove.

△ gimė Bratlebore, Vermonte; mokėsi Dartmute ir Andoverio seminarijoje. Studijuodamas Jeilio teologijos mokykloje, pareiškė, kad pasiekė žmogaus tobulybę ir buvo pašalintas iš mokyklos. Propagavo alternatyvias santuokos formas, 1836 įkūrė savo religinę bendruomenę.

Nojus, Senojo Testamento veikėjas, Lamecho sūnus, Semo, Chamo ir Jafeto tėvas. Paklausęs Dievo nurodymų, pastatė laivą (arką), kuriuo jis, jo šeima ir visų gyvūnų rūšių poros išsigelbėjo nuo ⇨ *tvano.* Yra ankstesnė šumerų ir Babilonijos šio pasakojimo versija – „Gilgamešo epas“ (⇨ *Gilgamešas*).

nominalizmas, filosofijos teorija, teigianti, kad bendrųjų vardų objektus (rudas – šuo) sieja tik bendrasis vardas. Nominalistai mano, kad bendrojo vardo reikšmė nėra savarankiškai suvokiamas daiktas, sąvoka ar ⇨ *universalija.* Jie nepripažįsta konkretaus daikto savarankiškos ir realios ⇨ *esmės.* Taigi △ požiūriu, bet kokia klasifikacija yra sutartinė. △ priešingybė – ⇨ *realizmas.* Šių teorijų šalininkai ginčijasi bent nuo XI a. Žymiausi nominalistai buvo ⇨ Williamas *Occamas*, ⇨ Thomas *Hobbesas*, ⇨ Nelsonas *Goodmanas* ir ⇨ W. V. O. *Quine'as*.

nonkonformistai (*rel.*), Elžbietos laikų Anglikonų bažnyčios puritoniškos pakraipos dvasininkai, atsisakę paklusti tam tikriems reikalavimams, pvz., vilkėti kamžą arba klauptis, kai dalijama Šventoji komunija.

Po 1662 šį terminą imta taikyti tiems, kurie, nenorėdami paklusti Apeigų vienodumo aktui, reikalaujančiam naudotis oficialiu Maldynu, pasitraukė iš Anglikonų bažnyčios. Dabar taip dažniausiai vadinami laisvųjų bažnyčių nariai.

norma, neoficialios taisyklės, apibrėžiančios tinkamą ir netinkamą elgesį visuomenėje (priešingybė – oficialios taisyklės ir įstatymai). Visuomenės vertybių sistema nustatoma stebint įvairius elgesio modelius; ji yra skirtinga įvairiose visuomenėse bei situacijose; apima ir kategoriškus tabu, draudžiančius kraujomaišą, kanibalizmą ir pan., ir kasdieninius papročius bei tradicijas, pvz., kaip taisyklingai laikyti šakutę. Normos yra labai svarbios visuomeninei kontrolei bei santvarkai.

Northropas Johnas (1891–1987), JAV chemikas. Ketvirtajame dešimtmetyje ištyrė daugelį fermentų, tarp jų pepsiną ir tripsiną, ir galutinai įrodė, kad jie yra baltymai. 1946 kartu su ⇨ Wendelliu *Stanley'iu* ir ⇨ Jamesu *Sumneriu* gavo Nobelio premiją.

Nostradamas, lotynizuota Mykolo Notredamiečio (1503–66) vardo forma. Žydų kilmės prancūzų gydytojas ir astrologas, į kurį kreipdavosi Katerina Medici ir Prancūzijos karalius Karolis IX. Eiliuotojoje △ pranašysčių knygoje „Šimtmečiai“ (1555) užrašyti migloti ir paslaptingi pranašavimai apie pasaulio įvykius iki 3797.

Kai kurie tyrėjai tvirtina, kad △ numatė Napoleono ir Hitlerio iškilimą bei brolių Kenedžių politinę veiklą. Jo knygas buvo uždraudusi Katalikų bažnyčia.

Nozickas Robertas (g. 1938), JAV politikos filosofijos specialistas. Teigia, kad valstybės egzistavimas pateisinamas tik tada, jeigu jos veikla apsiriboja keliomis funkcijomis: valstybė turi saugoti nuo prievartos, vagysčių ir apgaulės bei pasirūpinti sutarčių vykdymu. Bet kokia platesnė jos veikla neišvengiamai pažeidžianti individo teises (⇨ *prigimtinė teisė*). Svarbiausias △ darbas – „Anarchija, valstybė ir utopija“ (*Anarchy, State and Utopia;* 1974).

nuklearinė šeima, šeimos pagrindas, kurį sudaro motina, tėvas ir vaikai. Tokia šeima yra įprasta industrinėje visuomenėje. △ ir kartais seneliai R. Europoje dažniausiai vadinami ***mažąja šeima.*** Šios ir △ priešingybė – mažiau pažengusioms šalims būdinga šeima, kurią sudaro △ ir artimiausi giminaičiai.

nukryžiavimas, mirtis ant kryžiaus, mirties bausmės forma, kurią naudojo senovės romėnai, persai, kartaginiečiai ir kurią panaikino Romos imperatorius Konstantinas. Ypač △ siejamas su ⇨ *Jėzumi Kristumi*, kurį tokia mirtimi nubaudė romėnai.

nulis, skaičius (rašomas 0), kuris, pridėtas prie bet kokio skaičiaus, jo nekeičia. Jis gaunamas, kai bet koks skaičius atimamas pats iš savęs, arba kai bet koks skaičius pridedamas prie tos pačios reikšmės skaičiaus su minuso ženklu. Bet kokį skaičių padauginus iš nulio, gaunamas nulis.

Atpildas už nuodėmę – mirtis, o Dievo malonės dovana – amžinasis gyvenimas mūsų Viešpatyje Kristuje Jėzuje.

nuodėmė
Biblija. Laiškas romiečiams, 6, 23.

---

nuodėmė, Dievo ar dievų valios, išdėstytos religijos moraliniame kodekse, pažeidimas. Romos katalikų teologija skiria ***mirtinąsias nuodėmes,*** kurios, jei nėra atleidimo, užtraukia pasmerkimą, ir mažesnes ***atleistinas nuodėmes.*** Islamas pripažįsta vienintelę neatleistiną △ – Alacho nepripažinimą vieninteliu Dievu.

Krikščionių tikėjimas aiškina, kad žmonės turi ***pirmapradę nuodėmę,*** todėl jai atpirkti reikėjo, kad būtų nukryžiuotas Kristus. ⇨ *Atgailos* sakramentą Romos katalikai suvokia kaip žemišką △ atpirkimo būdą.

Klysti yra žmogiška, atleisti – dieviška.

nuodėmė

Alexanderis Pope'as (1688–1744), anglų poetas ir satyrikas. „Kritikos esė" (*Essay on Criticism*)

---

nuodėmių atleidimas (*krikščionybėje*), Krikščionių bažnyčios galia Dievo vardu atleisti nuodėmes atgailaujančiam nusidėjėliui. Bažnyčia veikia kaip Jėzaus Kristaus atstovė ir, būdama kupina Šventosios Dvasios, skelbia Dievo sprendimą.

nuolankumas, krikščionybės, islamo ir judaizmo požiūris, pripažįstantis žmogaus netobulumą ir jo priklausomybę nuo Dievo. △ reikalaujama ir bendraujant su kitais žmonėmis, t. y. reikalaujama laikyti save žemesniu ir būti iš anksto nusiteikusiu tarnauti kitiems.

Palaiminti romieji; jie paveldės žemę.

nuolankumas

Biblija, įdėjų ir krikščionių šventraštis. Matas 5:5

---

nuopuolis (*rel.*), ⇨ *žmogaus nuopuolis.*

nuosavybė, kam nors priklausantis turtas (pvz., žemė, pastatas, meno kūrinys, kompiuterio programa); teisė valdyti turtą. Anglijos teisė skiria ***nekilnojamąjį turtą*** (su nuolatine geografine vieta susijusią nuosavybę) ir ***asmeninę nuosavybę.*** △ niekuomet nebūna neribota, nes kiekviena visuomenė nustato individo nuosavybės ribas (pvz., teisę pakeisti vieną △ kita). Skirtingos visuomenės labai skirtingai suvokia nuosavybės prigimtį ir savininko teises.

Ginčas dėl privačios ir visuomeninės △ prasidėjo jau sen. Graikijoje. Platonas manė, kad valstybės vyrai būtinai neturi turėti △, o Aristotelis privačią △ suvokė kaip būtiną sąlygą norinčiam dalyvauti politiniame gyvenime. Nevienodai interpretuojama sukūrimo istorija Biblijoje: arba kaip pirmykštis komunizmas, kurį sunaikino pirmoji nuodėmė (Thomo More'o „Utopija" – *Utopia,* 1516), taigi ir kaip vienuoliškas idealas, kuris į △ žiūri kaip į bendrą, arba kaip privati nuosavybė, nes Adomui buvo pavesta valdyti rojuje visa, kas ten yra. Filosofas Johnas Locke'as teigė, kad teisę į daikto nuosavybę suteikia į jį įdėtas darbas. Adamas Smithas manė, kad △ atsirado pirmykštei medžiotojų visuomenei (joje nuosavybės nebuvo) tapus gyvulių augintojų visuomene (kad ji egzistuotų, △ būtina).

Karlas Marxas pabrėžė azijietiško gamybos būdo – mitinio amžiaus, kuriame △ buvo bendra, skirtumą palyginti su kapitalizmu, kuriame kapitalistai pasisavino vienintelę darbininko „nuosavybę" – darbą. Vienas iš Marxo nuopelnų yra tai, kad jis atgaivino ginčus dėl △, kurie tebevyksta ligi šiol.

Kai jūsų kaimynai netenka darbo, tai yra paklausos sumažėjimas; kai jūs pats prarandate darbą, tai jau depresija.

nuosmukis (depresija)

Harry S. Trumanas (1884–1972), 33-iasis JAV prezidentas 1945–53, laikraštis *Observer,* 1958 balandžio 2

---

nuosmukis, arba ***depresija*** (*ekonomikoje*), ūkio veiklos ciklo fazė, kai gamyba ir investicijos yra maži, o nedarbo lygis didelis. Siauresne prasme △ vadinami du pasaulio ekonomikos krizės laikotarpiai: 1873–96 ir 1929–ketvirtojo dešimtmečio vidurys.

Didžiąja depresija vadinama pasaulio ekonomikos krizė, kurią pagreitino 1929 spalio 29 Volstrito krachas.

Tada per kelias valandas milijonais dolerių sumažėjo JAV akcijų vertė. Tai privertė užsidaryti daugelį JAV bankų, įsitraukusių į spekuliacijas akcijomis, ir paskatino atšaukti JAV užsienio investicijas. Prarasti JAV kreditai turėjo rimtų pasekmių Europos, ypač Vokietijos, ekonomikai, ir sukėlė labai didelį tarptautinės prekybos lygio nuosmukį – valstybės stengėsi apsaugoti savo vidaus ūkius. Nors daugelis Europos šalių

Nusiginklavimas: chronologija

XX a. ketvirtas dešimtmetis.	Žlunga Tautų Sąjungos nusiginklavimo pastangos.
1968.	JAV prezidento Johnsono pasiūlymams dėl strateginės ginkluotės apribojimo sutarties (SGAS) sukliudė SSRS įsiveržimas į Čekoslovakiją.
1972–77.	Galiojo SGAS I.
1979–85.	SGAS II, kurią pasirašė SSRS ir JAV vadovai Brežnevas ir Carteris, niekuomet nebuvo patvirtinta JAV Senato, tačiau abi šalys jos tvirtai laikėsi.
1986.	JAV prezidentas Reaganas atšaukė šį įsipareigojimą nepaisydamas savo Europos NATO partnerių patarimų.
1987.	Reaganas ir SSRS vadovas Gorbačiovas susitarė sumažinti savo branduolinius arsenalus 4 proc., sunaikindami vidurinio nuotolio branduolinius ginklus.
1990.	Pasirašyta JAV–SSRS sutartis, ribojanti Europoje ir NATO, ir Varšuvos sutarties įprastų ginklų sistemas.
1991 sausis.	Prezidentas Bushas paskelbė nutarimą sumažinti per pusę JAV karines pajėgas Europoje.
1991 liepos 30–31.	Bushas ir SSRS prezidentas Gorbačiovas pasirašė strateginės ginkluotės mažinimo sutartį, kuri leido abiem pusėms turėti ne daugiau kaip po 6000 branduolinių galvučių.
1991 rugsėjis ir spalis.	Bushas paskelbė vienašališką maždaug 2400 branduolinių užtaisų sumažinimo programą, kviesdamas atitinkamai pasielgti ir Sovietų Sąjungą. Gorbačiovas pateikė vienašališkų sumažinimų paketą ir pasiūlymus, kurie pralenkė prezidento Busho pateiktąją plačią ginkluotės kontrolės iniciatyvą.
1992 sausis.	Bushas ir Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas pažadėjo dar labiau sumažinti (60–80 proc.) žemėje ir jūroje bazuojamas tolimojo nuotolio branduolines raketas. Bushas pažadėjo sparčiau išvesti dalį JAV kariuomenės iš Europos ir sustabdyti planuojamą sudėtingų bombonešių B-2 gamybą. Jelcinas pažadėjo, kad Rusijos tolimojo nuotolio raketos toliau nebus nutaikytos į JAV miestus.
1992 birželis.	Jelcinas sutiko atsisakyti strateginio pariteto (lygaus ginkluotės balanso) ir su Bushu paskelbė abipusę ilgalaikę branduolinių ginklų mažinimo programą, kuri labai pralenkė 1991 sutarties ribas. Buvo pažadėta, kad iki 2003 JAV sumažins branduolinių galvučių skaičių nuo 9986 iki 3500, o Rusija – nuo 10237 iki 3000.
1993 sausis.	Maskvoje Bushas ir Jelcinas pasirašė antrą strateginės ginkluotės mažinimo sutartį, įsipareigodami, kad abi šalys iki 2003 dviem trečdaliais sumažins didelio nuotolio branduolinę ginkluotę ir sunaikins žemėje bazuojamas daugianares galvutes.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje gyveno lėtą pagyvėjimą, pagrindinį akstiną ekonomikos plėtrai suteikė vėlesnio dešimtmečio ginkluotės programos.

1873–96 depresijos centras buvo Britanijos ekonomika – itin sumažėjo jos plėtros tempai, tačiau △ darė įtaką Vokietijos bei JAV pramonei. Dabar manoma, kad Britanijos ekonomikos krizė tęsėsi ilgiau, nei rodo minėtosios datos.

nuosmukis (*ekon.*), komercinės veiklos sumenkėjimas, trunkantis ilgiau nei keletą mėnesių ir sukeliantis sąstingį šalies gamyboje.

nuostolis, ⇨ *pelno* priešprieša. △ būna tada, kai pajamos būna mažesnės už išlaidas.

nuostoviosios visatos teorija (*astronomija*), teorija, konkuruojanti su ⇨ *Didžiojo sprogimo* teorija. Ji teigia, kad visata neturi pradžios, bet plečiasi, nes visoje visatoje nuolat kuriasi nauja materija. Šią teoriją 1948 iškėlė ⇨ Hermannas *Bondis*, Thomas Goldas (g. 1920) ir ⇨ Fredas *Hoyle'is*. 1965, kai buvo atrastas kosminio fono spinduliavimas (spinduliavimas, likęs nuo visatos formavimosi), △ buvo suduotas stiprus smūgis, ir šiuo metu dauguma astronomų ją atmeta.

nusidėvėjimas, turto (pvz., įmonių mašinų) vertės mažėjimas dėl amžiaus, susidėvėjimo, dilimo ir kitų aplinkybių. △ – svarbus veiksnys, kai skaičiuojamas bendrovės pelnas ir mokesčiai.

nusiginklavimas, šalies ginkluotės sumažinimas. Nuo Antrojo pasaulinio karo dauguma △ derybų vyko dėl branduolinių ginklų kiekio apribojimo ir sumažinimo, tačiau Jungtinės Tautos bei kiti forumai taip pat svarstė biologinių., cheminių ir įprastinių ginklų uždraudimo problemą.

Pastangos riboti ginklavimosi varžybas (iš pradžių tarp JAV ir SSRS, o nuo 1992 tarp JAV ir Rusijos) XX a. 8-ajame dešimtmetyje apėmė strateginės ginkluotės apribojimo derybas, o 9–10 dešimtmetyje – strateginės ginkluotės mažinimo derybas.

nusikaltimas, elgesys arba veiksmas, pažeidžiantis įstatymus ir teismo baudžiamas. △ yra skriauda (skirtinga nei moralinė) visuomenei; tai – nusižengimas, padarytas valstybei (todėl jos baudžiamas) arba visai visuomenei. Daugelis △ yra amoralūs, bet ne visi amoralūs veiksmai yra nusikalstami.

Kiekvienos šalies įstatymai nustato, kurie veiksmai arba koks aplaidumas yra nusikalstami. Tarp jų yra rimtų moralinių nusikaltimų, pvz., žmogžudystė; nusikaltimų, kurie kenkia valstybės saugumui, pvz., išdavystė; nusikaltimų, kurie kelia pavojų visuomenės tvarkai, pvz., vengimas mokėti mokesčius; nusižengimų visuomenei, pvz., šiukšlinimas. △ yra socialiai determinuotas, taigi tai, kas laikoma △, gali geografiškai ar laiko atžvilgiu skirtis. Vienoje visuomenėje tas pats veiksmas gali būti laikomas △, o kitoje – ne. Pvz., Vakaruose girtuokliavimas apskritai nėra draudžiamas, o daugelyje islamo šalių tai – kriminalinis △. Kai kurios △ rūšys, pvz., smurtiniai nusikaltimai ir vagystės, pripažįstamos beveik visur. Dažniausiai △ nagrinėja teisingumo sistema: policija, teismas ir kt. Už △ skiriama bausmė nuo baudos iki įkalinimo (kai kuriais atvejais net mirties bausmė) pagal △ sunkumą ir pagal tai, kokia bausmė numatyta toje šalyje, kur △ įvykdytas.

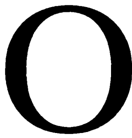
Italų gydytojas Cesare Lombroso (1836–1909) visuotinai pripažįstamas kriminologijos tėvu, mokslinių studijų apie nusikalstamą elgesį pradininku. Jis siejo nusikalstamumą su žmogaus fizinėmis savybėmis. Vėliau kriminologai, aptardami △ teoriją, pradėjo daugiau dėmesio skirti sociologijai ir psichologijai, o ne biologijai.

nusižengimas (*teisėje*), neteisėtas veiksmas, už kurį dėl padarytos žalos asmuo gali būti traukiamas į civilinį teismą. △ yra tokie veiksmai, kaip šmeižtas, sienos pažeidimas, kam nors padarytas sužalojimas (tyčinis ar dėl neapdairumo), skatinimas nutraukti sutartį (bet pats sutarties nutraukimas nėra △).

Iš esmės △ skiriamas nuo nusikaltimo, mat jis pažeidžia individo, o ne visuomenės interesus, bet kai kurie nusikaltimai kartu gali būti ir △ (pvz., išprievartavimas).

nušvitimas, *praregėjimas,* budizmo terminas, kuriuo verčiamas sanskrito žodis *bodhi* – atbudimas, suvokiant pasaulio tikrovę ir savo paties nerealumą, išsilaisvinant nuo kančios (sanskrite – *dunkha*). △ – vartai į nirvaną.

nuvertėjimas (*ekonomikoje*), valiutos kurso kritimas palyginti su kita ar kitomis valiutomis, kai veikia svyruojančio valiutos kurso sistema.



Oakeshottas Michaelas Josephas (1901–90), anglų filosofas. Sukūrė politinę teoriją, kurioje gynė skeptišką ir konservatyvų požiūrį: politine veikla siekiama ne rūpintis piliečių turtu ar gerove, o tiesiog plukdyti valstybės laivą. 1950–69 jis buvo politinių mokslų profesorius Londono ekonomikos mokykloje. Svarbiausieji veikalai: „Patyrimas ir jo būdai“ (*Experience and its Modes,* 1933), „Racionalizmas politikoje“ (*Rationalism in Politics,* 1962) ir „Apie civilizaciją“ (*On Civilization,* 1969).

Beveik visada filosofas turi slaptą, filosofijai svetimą ambiciją; dažnai tai būna pamokslininko ambicija.

Michaelas Oakeshottas

„Patyrimas ir jo būdai“ (*Experience and its Modes*), *1 sk.*

---

obea, *obi,* kerėjimo forma, praktikuojama Vest Indijoje. Joje susipynę krikščionybės ir Afrikos religijų elementai (pvz., gyvačių garbinimas).

Oberonas, mitinis elfų ir fėjų karalius bei, kaip pasakojama XIII a. prancūzų romane „Hiujonas Bordietis“ (*Huon of Bordeaux*), nesantuokinis Julijaus Cezario sūnus. Shakespeare'as panaudojo šį veikėją „Vasarvidžio nakties sapne“ (*A Midsummer Night's Dream*).

l'object trouvé (pranc. – rastas daiktas), modernistinio meno sąvoka, ⇨ *rastasis daiktas.*

objektyvusis koreliatas, žodžių junginys, kurį iškėlė ⇨ T. S. *Eliotas,* rašydamas apie Shakespeare'o „Hamletą“. Pripažindamas, jog veikėjo emocijos šioje dramoje perdėtos ir nesuprantamos, Eliotas teigė, kad dramaturgas kiekvienam vaizduojamam jausmui turi rasti tikslų emocinį ekvivalentą, arba △. Kaip pavyzdį jis nurodė sceną iš „Makbeto“, kurioje ledi Makbet dvasinė būsena žiūrovams perteikiama sumaniu vaizdų ir veiksmų deriniu.

objekto santykiai (*psichoanalizė*), subjekto ir objekto emociniai santykiai. Manoma, kad identifikacijos proceso metu jie sudaro besikuriantį ego. Žodis *objektas* šiame kontekste žymi bet kurį asmenį, daiktą ar reprezentacinę jų išraišką, su kuria subjektas sukuria stiprius emocinius ryšius.

△ pirmą kartą aprašė Karlas Abrahamas rimtame straipsnyje (1924), kuriame jis išplėtojo Freudo idėjas apie vaikų seksualumą, ⇨ *libido* susidarymą ir raidą. △ teorija yra viena iš svarbiausių pofroidinės psichoanalizės temų; savo darbuose ją plėtojo Abrahamo mokiniai ⇨ Melanie *Klein,* Ronaldas Fairbairnas ir ⇨ Donaldas *Winnicottas.* Šie mokslininkai reiškė skirtingus, vienas kitą papildančius požiūrius į psichoanalizę; jų asmenybės raidos teorijos paremtos prisirišimu prie tėvų vaikystėje.

Occamas, ***Ockhamas, Okamas*** Williamas (apie 1285–1349), anglų filosofas ir logikas scholastas, atnaujinęs ⇨ *nominalizmo* pagrindus. Pranciškonų vienuolis. Kovojo su popiežiumi Jonu XXII, gindamas evangelinį neturtą; buvo žinomas Nenugalimojo Daktaro vardu. 1328 apkaltintas erezija ir įkalintas Avinjone, Prancūzijoje, vėliau pabėgo į Miuncheną, Vokietiją, ten ir mirė. Jo prielaidų mažinimo iki absoliutaus minimumo taisyklė žinoma ***Occamo skustuvo*** vardu.

Ochoa Severas (1905–93), ispanų kilmės JAV biochemikas. Dirbdamas Niujorko universitete, 1955 atrado fermentą, galintį surinkti nukleino rūgšties ⇨ *RNR* vienetus. Už darbą apie RNR sintezę △ kartu su ⇨ Arthuru *Kornbergu* 1959 gavo Nobelio medicinos premiją.

Odinas, vyriausiasis skandinavų dievas; atitinka germanų ***Vodaną, Votaną.*** Dangaus dievas, gyvena Osgorde, pasaulio medžio viršūnėje; valkirijos (dieviškosios mergelės) atveda jam didvyriškai žuvusių karių sielas, su kuriomis △ puotauja savo didžiuosiuose rūmuose – Valhaloje. △ žmona – Fręja, jų sūnus – Toras.

Odisėjas, pagrindinis Homero „Odisėjos“ veikėjas, Itakės salos karalius; minimas ir „Iliadoje“ kaip vienas iš Troją apgulusios graikų kariuomenės vadų. Iš kitų graikų didvyrių △ išsiskiria gudrumu ir sumanumu. Minimas ir vėlesnio laikotarpio tragedijose.

Oerstedas Hansas Christianas (1777–1851), danų fizikas, pagrindęs elektromagnetizmo mokslą. 1820 jis nustatė, kad magnetinis laukas yra susijęs su elektros srove.

Ohmas Georgas Simonas (*Omas;* 1787–1854), vokiečių fizikas. Tyrė elektrą, atrado svarbų dėsnį, kuris pavadintą ⇨ ***Omo dėsniu***. Ohmo vardu vadinamas ir SI sistemos elektrinės varžos vienetas omas, o laidumo vienetas (priešingas varžai) anksčiau buvo vadinamas mho (t.y. ohm atvirkščiai).

Oidipas, *Edipas* (*gr. mit.*), Tėbų karalius, netyčia užmušęs savo tėvą Lają ir vedęs savo motiną Jokastę, taip įvykdydamas pranašystę. Jo istorija pavaizduota graikų dramaturgo Sofoklio tragedijose.

Vos gimęs △ buvo paliktas mirti, nes orakulas buvo įspėjęs Lają, kad jį nužudysiąs jo paties sūnus; △ išgelbėjo ir užaugino Korinto karalius. Vėliau △ susikivirčijo su Lajumi ir jį nužudė (nežinodamas, kas jis). Išgelbėjęs Tėbus nuo sfingės, △ gavo Tėbų karalystę ir vedė Jokastę (Lajo žmoną, savo motiną). Tik gimus keturiems vaikams, tiesa išaiškėjo. Jokastė pasikorė, △ išsidūrė akis; į paskutinio poilsio vietą – Koloną netoli Atėnų, jį, kaip klajūną tremtinį, lydėjo dukra Antigonė.

Oidipo kompleksas (*psich.*), nesąmoningas sūnaus priešiškumas tėvui konkurentui dėl motinos meilės. Terminą sudarė ⇨ Sigmundas *Freudas.* Mergaitės priešiškumas motinai konkurentei dėl tėvo meilės vadinamas ***Elektros kompleksu***.

Freudas manė, kad šie kompleksai yra neatskiriama vaikystės dalis, kuri dažniausiai išnyksta tik vaikystei baigiantis. Šiuolaikinės teorijos Oidipo ir Elektros kompleksams teikia mažiau reikšmės, negu Freudas ir jo mokiniai.

Okamas Williamas, anglų filosofas ⇨ Williamas *Occamas.*

Oksfordo sąjūdis, dar vadinamas ***traktatizmu, Katalikų atsinaujinimu,*** judėjimas, bandęs atgaivinti katalikybę Anglikonų bažnyčioje. Kardinolas Newmanas teigė, jog △ pradžia – ⇨ *Keble'o* pamokslas Oksforde 1833. Amžių sandūroje △ paveikė Anglikonų bažnyčią. O šiandien gyvuoja kaip anglokatalikybė (⇨ *anglų katalikai*).

Oksfordo universitetas, seniausias D. Britanijos universitetas. Įkurtas XII a.; pirmasis koledžas įsteigtas 1249. Nukentėjo dėl žemės konfiskavimo per Reformaciją; bet 1571 Elžbieta I △ reorganizavo. 1985 jame mokėsi 9000 studentų ir 3000 magistrantų.

Be koledžų, yra Bodley'io biblioteka (5 mln. knygų), Teologijos fakultetas, Radcliffe'o salė ir Šeldono teatras. △ valdo Mokslo taryba; Susirinkimas, kuriame dalyvauja magistrai ir daktarai, turi atmetimo teisę; einamuosius reikalus tvarko Savaitinė taryba.

okultizmas, platus terminas, apimantis daugelį su antgamtiškumu susijusių veiksmų – nuo spiritizmo seanso iki juodosios magijos ir nuo horoskopų skaitymo laikraščiuose iki vaikų kankinimo. Šis terminas retkarčiais suvokiamas neigiamai ir asocijuojasi su satanizmu bei kerėjimu. △ mokslai apima įvairių paranormalių reiškinių, pvz., telepatijos ir aiškiaregystės, tyrimą bei praktikavimą.

Olandų reformuotoji bažnyčia, pagrindinė Olandijos protestantų bažnyčia. Seka ⇨ *kalvinizmo* teologiją, o valdymo forma panaši į ⇨ *presbiterionizmą.* Buvo įkurta XVI a. per sukilimą prieš Ispanijos valdžią. Paplito visuose kraštuose, kuriuos olandai kolonizavo ar į kuriuos emigravo. Didžiausi centrai yra Indonezijoje, Vest Indijoje, Šri Lankoje ir P. Afrikoje, šios bažnyčia XX a. ketvirtajame dešimtmetyje teologiškai rėmė ⇨ *apartheidą* ir buvo išvaryta iš Pasaulinės olandų reformuotųjų bažnyčių bendruomenės. Nuo XX a. devintojo dešimtmečio vidurio buvo imtasi žygių atsitolinti nuo apartheido bei suartinti ar sujungti įkurtas atskiras juodųjų ir baltųjų bažnyčias.

Olbersas Heinrichas (1758–1840), vokiečių astronomas. △ buvo gydytojas, didelis astronomijos mėgėjas ir ***„Dangaus policijos"*** – astronomų grupės, bandžiusios surasti „trūkstamą" planetą tarp Marso ir Jupiterio, įkūrėjas bei narys.

Ieškodamas planetos, △ atrado du asteroidus – Paladę (1802) ir Vestą (1807). △ priskiriama ir nemažai kometų atradimų, naujas kometos orbitos apskaičiavimo metodas ir ⇨ *Olberso paradokso* apibrėžimas. 1828 △ metė mediciną ir atsidėjo astronomijai.

Olberso paradoksas, ***fotometrinis paradoksas,*** klausimas, kurį 1826 iškėlė Heinrichas Olbersas: jei visata yra be galo didelė ir pilna žvaigždžių, kodėl naktį dangus tamsus. Atsakymas yra toks: žvaigždės neegzistuoja be galo ilgai, todėl jų šviesos nepakanka visatai užpildyti. Dažnai pateikiamas neteisingas atsakymas, kuris teigia, jog žvaigždžių šviesą susilpnina visatos plėtimasis.

Oldenburgas Henrikas (1615–77), vokiečių veikėjas, nuo 1652 gyvenęs Londone. 1665 įkūrė ir redagavo pirmąjį mokslinį periodinį leidinį „Filosofijos darbai" (*Philosophical Transactions*). 1663–77 buvo Karališkosios draugijos sekretorius; jo korespondencija padėjo plisti to meto mokslui.

Olga, *šv. Olga,* Igorio, skandinavų kilmės Kijevo kunigaikščio, žmona. Jos apsikrikštijimas apie 955 buvo reikšmingas žingsnis – paskatino krikščionybės plitimą Rusijoje.

oligarchija, nedidelės grupės žmonių, ginančių tik savo interesus, valdymas. Tokią valdymo formą pirmą kartą aprašė graikų filosofas Aristotelis. Naujaisiais laikais yra buvę nemažai △. Ji kartais apsimeta demokratija, pvz., Duvalier šeimos valdymas Haityje 1957–86.

oligopolija (*ekon.*), padėtis, kai kelios įmonės kontroliuoja didžiąją tam tikros rinkos dalį ir derina savo veiksmus, siekdamos šią kontrolę išsaugoti. Tai gali būti, pvz., susitarimas nustatyti tam tikras kainas (⇨ *kartelis*).

om, šventas hinduistų žodis, vartojamas pradedant maldą, rašomas knygų pradžioje ir pabaigoje. Kartais užrašomas *aum*; šios trys raidės simbolizuoja dievų trejybę (⇨ *Trimurtis*).

Omaras Chajamas (apie 1050–1123), persų astronomas, matematikas ir poetas. Edwardo Fitzgeraldo vertimas „Omaro Chajamo rubajai" (*The Rubaiyat of Omar Khayyám,* 1859) išgarsino △ kaip poetą Vakaruose.

△ gimė Nišapūre. Įkūrė astronomijos mokyklą, prisidėjo prie kalendoriaus reformos. Jo stebėjimų rezultatas – Džalalio epocha, kuri prasidėjo 1079. Parašė algebros veikalą, kuris žinomas ir Europoje, ir Rytuose.

ombudsmenas, pareigūnas, ginantis privačių asmenų interesus ir tiriantis skundus dėl valdžios. Pareigybė atsirado Skandinavijoje: Švedijoje įsteigta 1809, Danijoje – 1954, Norvegijoje – 1962, o nuo septintojo dešimtmečio paplito ir kitose šalyse.

Pirmoji Britanijos tautų sandraugos šalis, paskyrusi △ 1962, buvo N. Zelandija; 1966 D. Britanija paskyrė specialų parlamento įgaliotinį; pirmoji JAV valstija, paskyrusi △ – Havajai (1967). D. Britanijoje Savivaldos aktu (1974) paskirti savivaldybių ombudsmenai, arba parlamento įgaliotiniai, turintys tirti prastą vietinių tarybų, policijos, sveikatos apsaugos ir vandentiekio tarnybų darbą. Devintajame dešimtmetyje ombudsmenai buvo paskirti ir privačioms įstaigoms: 1986 – bankams, 1983 – draudimo, 1988 – statybos bendrovėms.

omfalas, antikos laikų kūgio formos akmuo, žymintis manomą pasaulio centrą; buvo Apolono šventykloje ⇨ *Delfuose,* Graikijoje.

Omo dėsnis, *Ohmo dėsnis* teigia, kad metalo laidininku tekančios elektros srovės stiprumas, esant pastoviai temperatūrai, yra tiesiog proporcingas potencialų skirtumui (įtampai) tarp laidininko galų. Šį dėsnį 1827 atrado vokiečių fizikas ⇨ Georgas *Ohmas.*

Jei I amperų stiprumo elektros srovė teka tarp dviejų taškų laidininke, kurio potencialų skirtumas lygus V voltų, tai V/I yra pastovus R omų stiprumo dydis, vadinamas varža. Taigi

$$V/I=R$$

arba

$$V=IR$$

Omo dėsniui paklūsta ne visi, o tik vadinamieji *omo laidininkai.*

Onsageris Larsas (1903–76), norvegų kilmės JAV mokslininkas, fizikinės chemijos specialistas. Tyrė termodinamikos dėsnių pritaikymą nepusiausvirosioms sistemoms. 1986 gavo Nobelio chemijos premiją.

ontologija, filosofijos šaka, tirianti būtį. XX a. ⇨ *Heideggeris* ėmė skirti ontologinį tyrimą (būties tyrimą) ir ontinį tyrimą (konkrečios esaties būties tyrimą).

ontologinis argumentas, vienas iš keturių tradicinių Dievo buvimo įrodymų. Trumpai kalbant, △ yra toks: Dievas visais atžvilgiais yra tobulas; buvimas yra tobulybė, vadinasi, Dievas yra tobulybė, vadinasi, Dievas tikrai yra. Šį įrodymą suformulavo XI a. scholastas ⇨ šv. *Anzelmas Kenterberietis.*

Įvairiomis formomis △ naudojosi René Descartes'as, Gottfriedas Leibnizas, Benedictas Spinoza ir kai kurie XX a. filosofai. XVIII a. šį įrodymą kritikavo Immanuelis Kantas. Jis teigė, kad ⇨ *būtis*, arba egzistencija, nėra ko nors savybė ar apibrėžimo dalis.

Kiti trys tradiciniai įrodymai: ⇨ *teleologinis argumentas,* ⇨ *kosmologinis argumentas* ir ⇨ *moralinis argumentas.*

Oortas Janas Hendrikas (1900–92), olandų astronomas. 1927, remdamasis žvaigždžių judėjimo aplink Galaktikos centrą tyrimais, apskaičiavo mūsų Galaktikos – Paukščių Tako – masę ir dydį bei Saulės nuotolį nuo Galaktikos centro. 1950 △ iškėlė mintį, kad kometos yra susitelkusios į didelį spiečių, dabar vadinamą ***Orto debesiu,*** Saulės sistemos pakraštyje.

1944 △ mokinys Hendrikas van de Hulstas (g. 1918) apskaičiavo, kad kosmose esantis vandenilis turi spinduliuoti 21 cm ilgumo radijo bangas, o šeštajame dešimtmetyje △ su bendradarbiais, ištyręs tarpžvaigždinio vandenilio skleidžiamas radijo bangas, nubraižė spiralinę Paukščių Tako struktūrą.

operacijų tyrimas, verslo disciplina, kuri, remdamasi logine analize, sprendžia valdymo ir administravimo problemas. Taikymo sritys: išteklių paskirstymas, atsargų reguliavimas, konkurencija, sprendimui reikalingos informacijos identifikavimas.

Paprastai tyrėjai nustato problemą ir sukuria jos modelį; tada modeliui pritaikoma tam tikra sprendimo technika. Sprendimui būtinai reikia matematikos, ekonomikos, inžinerijos žinių; vis daugiau naudojamasi kompiuteriais.

△ disciplina sukurta D. Britanijoje Antrojo pasaulinio karo metu, kai reikėjo pagerinti karinių sistemų veiksmingumą; △ taikymas vis plinta; šeštajame dešimtmetyje jo metodais pradėta tobulinti JAV industrinių sistemų valdymą.

operacinė sistema, programa, valdanti pagrindines kompiuterio operacijas. Tipiška △ reguliuoja išorinius įrenginius, tvarko failų sistemą, parenka operatoriaus ir kompiuterio ryšio priemones, valdo kitų programų vykdymą.

Vienos △ sukurtos konkretiems kompiuteriams, kitos yra standartinės. Pavyzdžiui, *Windows* (sukurta firmos *Microsoft*) ir MacOS (sukurta firmos *Apple Computer*) yra standartinės △, skirtos asmeniniams kompiuteriams. Unix (sukurta *AT&T Bellio* laboratorijų) yra viena iš mini kompiuterių ir superkompiuterių standartinių; ją turi ir staliniai asmeniniai kompiuteriai, bei universalieji kompiuteriai.

Oppenheimeris Julius Robertas (1904–67), JAV fizikas. 1943–45 buvo Los Alamo mokslinės laboratorijos direktorius, vadovavo atominės bombos kūrimui (Manhatano projektui). Vėliau suprato radioktyvumo keliamą pavojų ir priešinosi vandenilinės bombos kūrimui, todėl 1953 JAV atominės energijos komisija įtarė, kad △ kelia pavojų saugumui.

△ buvo vokiečių imigranto sūnus. Prieš Antrąjį pasaulinį karą dirbo su fiziku Ernestu Rutherfordu Kembridže. 1963 JAV atominės energijos komisija reabilitavo △ ir įteikė jam Fermio premiją už fizikos darbus.

optika, fizikos šaka, tirianti šviesą ir vaizdą, pvz., šešėlius, atvaizdus veidrodyje, lęšius, mikroskopus, teleskopus, fotokameras. Paprastai šviesos spinduliai eina tiesiai, bet ⇨ Albertas *Einsteinas* įrodė, kad juos gali išlenkti gravitacijos laukas. Susidūrę su paviršiumi, spinduliai arba atsispindi, arba lūžta, netekdami šiek tiek energijos; tokius reiškinius tiria geometrinė △.

Opus Dei, Romos katalikų bažnyčios institucija, propaguojanti šventumą kasdieniame gyvenime. △ 1928 Madride įkūrė Jose Maria Escriva de Balagueras (1902–75; 1992 paskelbtas palaimintuoju). Dabar △ priklauso apie 1000 kunigų ir 75 000 narių pasauliečių daugiau nei 80 šalių. Dėl △ buvo kilusi polemika, nes buvo įtariama, jog dešinysis △ sparnas yra slapta įsipainiojęs į politikos, finansų ir švietimo reikalus.

orakulas, senovės graikų šventavietė, kurioje žyniai atsakinėdavo į klausimus, susijusius su asmeniniais ar valstybiniais reikalais. Atsakymai dažnai būdavo daugiaprasmiai; jie irgi vadinti orakulais. Ankstyviausias turbūt buvo Dodonės △ Epyre, kuriame žyniai aiškindavo šventųjų ⇨ *Dzeuso* ąžuolų šlamesį; žymiausias buvo Apolono △ ⇨ *Delfuose.*

ordalijos, *Dievo teismas,* gentinėse bendruomenėse ir vidurinių amžių Europoje taikytas metodas kaltinamam asmeniui tikrinti, paremtas tikėjimu, jog nekaltą turi apginti dangus. △ pavyzdžiui: vaikščiojimas basomis ant įkaitintos geležies, rankų nardinimas į verdantį vandenį, pašventintos duonos (kuria nusikaltėlis turėtų užspringti) rijimas.

Europoje △ atsirado įsigalėjus frankams VIII a. ir išsilaikė iki XIII a. Dar vienas △ pavyzdys: įtariamasis surišamas ir įmetamas į vandenį; jei jis ar ji skęsta, vadinasi, nekaltas, jei laikosi ant vandens – kaltas.

ordinacija, įvairioms religijoms būdingos apeigos, kuriomis asmuo priimamas į dvasininkų luomą arba vienuolius. Krikščionių bažnyčios △ duoda teisę teikti sakramentus.

Moterų ordinacija. Daugelis protestantų krypčių, pvz., metodistai, baptistai, kaip ir daugelis Anglikonų bendruomenių, šventina moteris dvasininkėmis. 1988 Anglikonų bažnyčioje pirmą kartą vyskupe buvo išrinkta moteris (Masačusetse, JAV). 1992 Anglikonų bažnyčia Anglijoje ir Australijoje balsavo už moterų △. Romos katalikų ir Rytų stačiatikių bažnyčios moterų dvasininkėmis nešventina.

Orestas, sen. graikų mitologijos personažas, ⇨ *Agamemnono* ir ⇨ *Klitaimnestros* sūnus Apolono nurodymu užmušė savo motiną, nes ji su meilužiu Aigistu kadaise buvo nužudžiusi △ tėvą. △ persekiojo ⇨ *furijos,* kol jis apsivalė ir atsiteisė už žmogžudystę.

Orfėjas, mitinis graikų poetas ir dainius. Apolono ir mūzos sūnus. Vedė Euridikę, kuri mirė nuo gyvatės įkandimo. △ nusileido į Hadą ir norėjo ją parsivesti; buvo pažadėta, kad Euridikė grįš į gyvenimą, jei △ eis iš Hado pirmas ir neatsigręš. Bet jis atsigręžė ir galutinai prarado Euridikę. Gedėdamas jis įžeidė Trakijos ⇨ *mainades* ir buvo jų sudraskytas.

orfizmas, iš ⇨ *kubizmo* kilęs prancūzų abstrakčiosios tapybos stilius, kuriam spalvų darna yra svarbiau už formą. Terminą *orfistinis kubizmas* (vėliau *orfizmas*) pirmą kartą 1913 pavartojo poetas Guillaume'as Apollinaire'as, aprašydamas paslaptingus, fantastiškus įspūdžius, kuriuos sukėlė pirmieji Robert'o Delaunay ⇨ *meno be objektų* darbai. Šie darbai šviesos, spalvų ir grynos, abstrakčios formos derinimu turėjo vizualiai atitikti muziką. Kiti žymūs orfistai buvo Frankas Kupka ir Fernandas Léger.

Novatoriškas Delaunay stilius stipriai paveikė amžininkus, ypač „Mėlynojo raitelio“ grupės narius Miunchene ir sinchronistus JAV.

orfizmas, mistinis kultas sen. Graikijoje. Jo apeigų dalis buvo orfiniai himnai. Slapti ritualai ir griežtas gyvenimo būdas turėjo garantuoti nemirtingumą.

organicizmas, politinės filosofijos teorija apie valstybės prigimtį, lyginanti valstybę su organizmu. △ teorijai didelę įtaką padarė sen. Graikijos filosofai, ypač Aristotelis. Kai kurie organicistai, ypač vokiečių filosofas G. W. F. Hegelis, manė, jog valstybė yra superasmuo ir tikslas, kurio priemonė – piliečiai. △ šalininkai buvo ir prancūzų Švietimo epochos filosofas Jeanas Jacques'as Rous seau bei britų neohegelininkas T. H. Greenas.

orientalistika, islamo ir musulmonų pasaulio tyrimas, atliekamas Vakarų mokslininkų nemusulmonų. Nuo seno orientalistai nesutaria su musulmonų mokslininkais. Orientalistai mano, jog musulmonų teologai nesilaiko mokslinės analizės normų, o musulmonai teigia, kad orientalistai stokoja išmanymo ir yra veikiami kolonialistinių prietarų.

Origenas (apie 185–apie 254), krikščionių teologas. Remdamasis Biblija ir graikų filosofija, pateikė alegorinę Biblijos interpretaciją, griaunančią ortodoksiškesnį požiūrį. Pavyzdžiui, jis teigė, jog gimtoji nuodėmė buvo padaryta tada, kai dvasinėms būtybėms nusibodo garbinti Dievą ir jos nukreipė akis į menkesnius dalykus. △ sudarė didžiulę Senojo Testamento tekstų apžvalgą, vadinamą „Hexpla“. Eusebijas teigia, jog △ išsikastravęs ir laikęsis celibato; bet pats △, komentuodamas Bibliją, tokiems poelgiams nepritaria, todėl tai gali būti tik piktos paskalos.

△ skleidė savo mokymą Aleksandrijoje ir Cezarėjoje. Decijaus persekiojimų laikais 250, buvo įkalintas ir kankinamas.

Ormuzdas, kitas gėrio dievo Ahūros Mazdos vardas (⇨ *zoroastrizmas*).

Poetas prasideda ten, kur baigiasi žmogus. Žmogui lemta gyventi savo gyvenimą, o poetui – surasti tai, ko nėra.

José Ortega y Gassetas

„Meno dehumanizavimas“ (*The Dehumanization of Art*)

Ortega y Gassetas José (1883–1955), ispanų filosofas ir kritikas. Komunizmą ir fašizmą laikė Vakarų civilizacijos nuosmukio priežastimi. Jo „Istorijos filosofijoje“ (*Towards a Philosophy of History,* 1941) pateikta filosofinių minčių apie valstybę ir žmonijos istorijos prasmės interpretacija.

Jei nori matyti, kas yra prieš pat nosį, reikia nuolat kovoti.

George'as Orwellas (Ericas Arthuras Blairas)

„Tribune“, 1946 kovo 22

Orwellas George'as (tikr. Ericas Arthuras Blairas, 1903–50), anglų rašytojas. Žymiausi kūriniai: satyra „Gyvulių ūkis“ (*Animal farm,* 1945), kurioje yra tokių šūkių, kaip „Visi gyvuliai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus“; pranašiškasis kūrinys „Tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt ketvirtieji“ (*Nineteen Eighty-Four,* 1949), vaizduojantis, kaip katastrofiškai žlugdo žmones valstybės kontrolė. Dar vienas žymus jo veikalas – „Sužlugdytas Paryžiuje ir Londone“ (*Down and Out in Paris and London,* 1933). Šiai knygai būdinga stiprus visuomenės sąžinės jausmas ir antipatija politinei diktatūrai.

Gimė △ Indijoje, mokėsi Anglijoje, vėliau penkerius metus tarnavo Birmos policijoje; tų dienų

patirtis atskleista romane „Birmos dienos“ (*Burmese days,* 1935). Indų plovėjo ir valkatos gyvenimą △ pavaizdavo knygoje „Sužlugdytas Paryžiuje ir Londone“, o kovą dėl respublikos Ispanijos pilietiniame kare – kūrinyje „Pagarba Katalonijai“ (*Homage to Catalonia,* 1938). Parašė daug apybraižų.

Visi gyvuliai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus.

George'as Orwellas (Ericas Arthuras Blairas)

„Gyvulių ūkis“ (*Animal farm*), *10 sk.*

Osbornas Henry'is Fairfieldas (1857–1935), JAV paleontologas. 1877 surengė pirmąją kelionę į Vakarus ieškoti fosilijų. 1900–24 buvo etatinis JAV Geologinės tarnybos paleontologas, o 1908–33 – Amerikos Gamtos istorijos muziejaus prezidentas.

Gimė Ferfilde (Konektikuto valstija, JAV), mokėsi Prinstono universitete. 1881 paskirtas Prinstono universiteto dėstytoju, 1891 tapo Kolumbijos universiteto biologijos profesoriumi. Tais pačiais metais gavo stuburinių paleontologijos kuratoriaus vietą Amerikos Gamtos istorijos muziejuje.

ostrakizmas, asmens ar grupės pašalinimas iš visuomenės. △ buvo sen. Atėnų politinė priemonė, padedanti saugoti viešąją tvarką. Balsuojant už nepopuliarių politikų ištrėmimą dešimčiai metų buvo vartojamos sudaužyto puodo šukės, vad. ostrakai (gr. *ostrakon*).

Ostwaldas Wilhelmas (1853–1932), vokiečių chemikas. Sukūrė Ostwaldo procesą (amoniako oksidaciją su platina, kaip katalizatoriumi, azoto rūgščiai gauti). Jo darbas su katalizatoriais padėjo pamatus naftos chemijos pramonei. 1909 gavo Nobelio chemijos premiją.

Ottas Rudolfas (1869–1937), vokiečių liuteronų teologas; 1919–37 buvo Marburgo universiteto sisteminės teologijos profesorius. Svarbiausiame darbe „Šventybės idėja“ (The Idea of the Holy, 1917) nagrinėja dievybės pojūtį, kuris yra bendras visiems svarbesniems religiniams potyriams ir yra anapus proto, pažinimo ir bet kokio kitokio suvokimo.

Oughtredas Williamas (1575–1660), anglų matematikas. Manoma, jog jis 1622 išrado logaritminę liniuotę. Svarbiausias jo darbas – „Matematikos raktas“ (*Clavis mathematicae,* 1631); tai viso to meto matematikos mokslo apžvalga. Įvedė daugybos simbolį *x* bei santrumpas *sin* (sinusas) ir *cos* (kosinusas).

Owenas Richardas (1804–92), britų anatomas ir paleontologas. Neigė ⇨ *gamtinės atrankos* teoriją, 1860 paskelbė anoniminę ⇨ Čarlzo *Darwino* darbą diskredituojančią recenziją. 1856–83 buvo Londono Gamtos istorijos muziejaus direktorius; su kitais parengė pirmąją viešą dinozaurų ekspoziciją.

Owenas Robertas (1771–1858), britų socialistas. Gimęs Velse. 1800 tapo fabriko valdytoju Niu Lanarke, Škotijoje; gerindamas darbo ir gyvenimo sąlygas bei rūpindamasis mokyklomis, sukūrė pavyzdinę bendruomenę. Jo idėjos paskatino ⇨ *kooperacijos judėjimą* (suvienijus išteklius, siekti bendro pelno).

1817 △ ragino kurti „kooperacijos kaimus“ siekti savarankiškas, socialistiškai valdomas bendruomenes. Jos, △ įsitikinimu, galiausiai turėtų pakeisti privačią nuosavybę. Vėlesnės jo pastangos steigti tokią bendruomenę JAV žlugo.

Ozyris, sen. egiptiečių dievas, gėrio įsikūnijimas; po mirties (jį užmušė Setas) valdė požemio pasaulį. △ sesuo ir žmona – Izidė, arba Hatora; jų sūnus ⇨ *Horas* sugavo tėvo žudiką. Buvo manoma, kad faraonai yra △ inkarnacijos.

Ptolemajo I helenistinės Egipto karalystės laikais △ tapo Serapidu (tai turėjo suvienyti graikus ir egiptiečius; Ozyris + Apis; pastarasis buvo Memfio dievas – jautis, kuris nešdavo mirusiuosius į kapus); prisidėjo ir Dzeuso bei Hado kultų elementai. Didžiausia Serapido šventykla buvo Serapėjonas Aleksandrijoje. Vėliau △ ir Izidės kultai paplito Romoje.

P

pabėgėliai, asmenys, bėgantys nuo sunkių ar pavojingų gyvenimo sąlygų (pvz., politinio, religinio ar karinio persekiojimo) ir ieškantys prieglobsčio užsienio valstybėse. 1991 pasaulyje buvo 17 mln. △. Už jų grąžinimą ir gerovę atsakomybę prisiima Jungtinių Tautų Pabėgėlių reikalų vyriausioji komisija. Nustatyta, kad kiekvieną dieną △ tampa vidutiniškai 3000 žmonių.

Pirmiausia △ buvo laikomi prancūzų hugenotai, atvykę į Angliją po to, kai 1685 buvo panaikintas Nanto ediktas, ginantis protestantus. Didžiausios XX a. △ bangos buvo žydai, bėgantys iš Rusijos nuo ⇨ *pogromų* 1881–1914 ir po Rusijos revoliucijos; baltieji rusai iš SSRS po 1917; žydai iš Vokietijos ir kitų šalių, kurias valdė naciai, 1935–45; Antrojo pasaulinio karo metų perkeltieji asmenys; nuo 1991 – Kroatijos ir Bosnijos ir Hercegovinos pilietinių karų aukos, Jugoslavijos Kosovo albanai (nuo 1998).

Po 1949 komunistinės revoliucijos žemyną paliko daug kinų; dauguma jų pasitraukė į Taivaną ir Honkongą. Valdžią paėmus naujoms vyriausybėms, iš Kubos, Kolumbijos, Brazilijos, Čilės, Argentinos ir Centrinės Amerikos pasitraukė daug šių šalių gyventojų. Kai pasibaigė Šiaurės ir Pietų karas, tėvynę paliko daug vietnamiečių. Didelės △ bangos kyla dėl stichinių nelaimių ir nepriteklių; daug △ pasitraukė iš Etiopijos ir Sudano, mat ten prie minėtų aplinkybių prisidėjo dar ir pilietinis karas. Tarp 1985 ir 1989 △ pasaulyje padvigubėjo, o 1991 Persijos įlankos karas pavertė △ dar 1,5 mln. žmonių (dalis jų vėliau grįžo namo).

1990 didžiausios △ grupės buvo: afganai (apie 6 mln., laikinai apsigyvenę Irane ir Pakistane); etiopai (1,3 mln., daugiausia iš Eritrėjos pasitraukę į Sudaną); mozambikiečiai (1,2 mln., daugiausia persikėlę į Malavį); irakiečiai (600 000, daugiausia kurdai, apsigyvenę Irane); somaliečiai (400 000); sudaniečiai (400 000); Sri Lankos tamilai (300 000, pabėgę į Indiją) ir Kambodžos gyventojai (300 000, daugiausia gyvena △ stovyklose Tailande). 1990 Jungtinių Tautų Pabėgėlių reikalų vyriausiosios komisijos biudžetą sudarė 550 mln. JAV dolerių.

Vakarų šalys paprastai skiria politinius △ ir vad. ekonominius △, kurie dažniau bėga nuo skurdo, o ne dėl persekiojimo, ypač jei jie yra iš silpnos ekonomikos šalių. Pastarieji dažnai tampa nelegaliais imigrantais. Tarptautinė teisė persekiojamiems asmenims suteikia teisę į prieglobstį, bet valstybės neįpareigoja jo aprūpinti. V. Europoje △ sudaro tik 0,17% visų gyventojų.

Vidaus perkeltieji asmenys, kurie buvo priversti palikti namus, bet neperėjo valstybės sienos, nelaikomi △; 1991 jų buvo daugiau kaip 30 mln.

Nuo 1920 kuriamos tarptautinės organizacijos △ padėti. Pavyzdžiui, trečiajame dešimtmetyje buvo įkurta Nanseno valdyba △ iš Rusijos, 1945 – Jungtinių Tautų Pabėgėlių reikalų vyriausioji komisija. 1970 pasaulyje buvo 2,5 mln. △, 1985 – 10 mln., 1990 – 15 mln.

Pachomijus (292–346), *šv. Pachomijus,* Egipto krikščionis. Įkūrė pirmąjį krikščionių vienuolyną netoli Denderos, prie Nilo.

Pirmieji vienuoliai buvo koptai (Egipto krikščionys), bet greitai vienuolių sąjūdis paplito, įtraukdamas ir graikus.

pacifizmas, įsitikinimas, jog prievarta, net naudojama savigynai, nepateisinama jokiomis aplinkybėmis ir jog ginčus reikia spręsti ne karu, o susitarimu. Rytuose △ remiasi budizmu; ⇨ Mahatma *Gandis* kovoje dėl Indijos nepriklausomybės naudojosi neprievartinio priešinimosi metodais.

Europoje prieš Pirmąjį pasaulinį ir jo metu pacifistinė nuostata daugelį žmonių paskatino neiti į kariuomenę ir nekariauti. Jie buvo kalinami, kartais net baudžiami mirties bausme.

Dėl karo meto skerdynių △ tapo dar patrauklesnis trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje; buvo įkurtos tokios organizacijos, kaip D. Britanijos taikos palaikymo sąjunga. Antrojo pasaulinio karo metu piliečiai, sąmoningai atsisakę imtis ginklo, buvo skiriami į civilių dalinius, pvz., Britų pionierių korpusą ar medicinos dalinius.

Kada nors bus paskelbtas karas, bet niekas į jį neis.

pacifizmas

Carlas Augustas Sandburgas (1878–1967), JAV poetas. „The People“

Padėkos diena, nacionalinė JAV (ketvirtasis lapkričio ketvirtadienis) ir Kanados (antrasis spalio pirmadienis) šventė; pirmą kartą 1621 ją šventė Pilgrimo kolonistai Masačusetse, sudoroję pirmąjį derlių.

pagalba vystymuisi ⇨ *plėtros parama.*

pagonis, asmuo, nepriklausantis žydų tautai (dabar labiau mėgstamas terminas „nežydas"). Hebrajų Biblijoje pagonys neskiriami iš Izraeliui pažadėtos ateities, tačiau kartais šis žodis vartojamas reikšme „stabmeldys", o ⇨ *Talmude* yra įspėjimų ir nurodymų, kaip bendrauti su pagonimis.

Žydų mokymas įvairiai aiškina mąstą, kuriuo Įstatymas turi būti taikomas nežydams. Vienas pagrindinių šiuolaikinių žydų rūpesčių yra tai, kad žydų šimtmečius saugotas tautos identitetas nebūtų prarastas ar pakeistas vedybomis su △, dėl šios priežasties jos labai smerkiamos. Daug ginčų dėl △ statuso buvo pirmaisiais krikščionybės metais, kadangi visi pirmieji krikščionys buvo žydai. ⇨ *Šv. Paulius* daug padarė įtvirtindamas principą, kad išgelbėjimas padedant Jėzui Kristui vienodai prieinamas ir žydams, ir nežydams, todėl dažnai jis vadinamas „pagonių apaštalu".

pagonis, ***gamtmeldys,*** dažniausiai kurios nors iš prieškriščioniškųjų Š. Europos kultūrų narys. Visų pirma šis terminas taikomas keltams ir senovės skandinavams; išskirtiniai jų kultūros bruožai – akmenų ratai (⇨ *megalitų religijos*) ir žemės ūkio kalendorius, kurio svarbiausios šventės yra vasaros ir žiemos saulėgrįžos bei Beltanė – pavasario šventė.

Šis terminas buvo, dažnai ir tebėra vartojamas niekinama prasme, t. y. reiškia tamsumą ar primityvų tikėjimą. Jis apima įvairią, daugiausia su žemės ūkiu ir gamtos garbinimu susijusią veiklą. VIII–XII a. Krikščionių bažnyčia stengėsi išnaikinti kaimo papročius, išlikusius po oficialaus gyventojų krikšto. Dėl to pagonybė tapo tarsi antikrikščioniška, o tai yra patrauklu kai kuriems mūsų laikų žmonėms. Niekinamas △ terminas dabar dažnai keičiamas žodžius gamtmeldys.

pagrindimas (*moksle*), bandymas paaiškinti bet kurio gamtos įvykio priežastis pagal gamtos dėsnius ir stebėjimus.

Kiek galima pasikliauti, kad kuris nors △ – teisingas, yra vienas svarbiausių filosofijos rūpesčių. Taip yra iš dalies todėl, kad stebėjimus galima klaidingai aiškinti, iš dalies todėl, kad △ turėtų padėti numatyti tolesnę gamtos raidą. Nors protinga tikėtis, kad gamtos dėsnis veiks ir ateityje, šis tikėjimasis yra problemiškas, nes remiasi ⇨ *indukcija,* labai kritikuotina žmogaus mąstymo ypatybe. Faktiškai joks △ kad ir koks „moksliškas" jis būtų, negali būti teisingas visiems laikams, todėl skirtumas tarp mokslinio ir vad. sveiko proto △ tebėra didelių filosofinių diskusijų tema.

pagrindinė dogma (*genetikoje ir evoliucijos teorijoje*), teiginys, kad genai gali veikti fizinio kūno prigimtį, bet tai, kas kūne kinta (pvz., išvystoma praktikuojant arba pakinta atsitiktinai), negali paveikti genetinių procesų.

pagrindinė ekonomikos problema (*ekon.*), problema, kylanti dėl to, kad žmonių poreikiai begaliniai, o ištekliai – riboti. Taigi išteklius tenka paskirstyti ir susidaro ⇨ *alternatyvieji kaštai*, arba alternatyviosios sąnaudos, arba alternatyviosios išlaidos.

pagrįstumas (*log.*), išvadų arba argumentų savybė; išvados ir argumentai laikomi pagrįstais, jei išvada būtinai išplaukia (⇨ *dedukcijos* būdu) iš prielaidų, kaip ir ⇨ *silogizme*. Prielaidos gali būti klaidingos, bet jei jos teisingos, išvada irgi turi būti teisinga.

Tai yra žmogaus dvasios išmėginimų laikai.

Thomas Paine'as

„Amerikos krizė" (*The American Crisis*)

Paine'as Thomas (1737–1809), anglų kairiųjų pažiūrų politinis rašytojas, Amerikos ir Prancūzijos revoliucijų dalyvis. Jo pamfletas „Sveikas protas" (*Common Sense,* 1776) kaitino aistras per Amerikos revoliuciją; iš kitų darbų pažymėtini: „Žmogaus teisės" (*The Rights of Man,* 1791) ir „Proto amžius" (*The Age of reason,* 1793). Palaikė respublikonizmą, deizmą, vergijos panaikinimą ir moterų emancipaciją.

△ gimė Tetforde, Norfolko grafystėje; buvo JAV mokslininko ir politiko Benjamino Franklino draugas. 1774 atvyko į Ameriką, išleido keletą respublikoniškų pamfletų; kilus revoliucijai, kovojo kolonistų pusėje. 1787 grįžo į D. Britaniją. Paskelbė traktatą „Žmogaus teisės", kuris yra atsakas į konservatizmo teoretiko Burke'o „Apmąstymus apie Prancūzijos revoliuciją" (*Reflections on the Revoliution in France*). 1792 △ buvo apkaltintas išdavyste ir pabėgo į Prancūziją, čia tapo Kalė miesto atstovu Konvente. Vos ne vos išvengęs giljotinos, atgavo šią vietą po Robespierre'o žlugimo. 1802 grįžo į JAV, mirė Niujorke.

Mano šalis yra pasaulis, mano religija – daryti gera.

Thomas Paine'as
„Žmogaus teisės" (*The Rights of Man*)

pajamų apyvarta, ekonomikos modelis, rodantis, kaip cirkuliuoja pinigai ir ištekliai. Kai aptariamas paprastasis ciklinis srautas, t. y., kai neatsižvelgiama į jokią vyriausybės ir užsienio prekybos įtaką, pinigai už vartojamas prekes iš namų ūkių atitenka bendrovėms, o pinigai kaip atlyginimai, renta, palūkanos ir pelnas iš bendrovių – namų ūkiams. Pinigų injekcijų ir pinigų nuotėkio pokyčiai keičia nacionalinių pajamų lygį.

pajamų mokestis, tiesioginis mokestis, imamas iš asmeninių pajamų, pirmiausia iš darbo užmokesčio. △ kartais gali sudaryti įplaukos ne grynaisiais pinigais. △ – vienas iš pagrindinių valdžios būdų pajamoms perskirstyti. Ir priešingai, ***netiesioginiai mokesčiai*** yra mokesčiai, įtraukti į prekių ir paslaugų kainas; jų pvz. – PVM ir muitai.

Dauguma šalių apmokestina bendrovių (kompanijų) ir asmenų pelną, tačiau mokesčių tarifai ir sistemos labai skiriasi. Bendrovių △ statistines ataskaitas ruošia buhalteris; jis atsižvelgia į visus galimus atleidimus nuo mokesčių, išskaitas (iš pelno) bei nuolaidas. Paprastai asmens △ yra progresyvinis; neturtingi visuomenės nariai moka labai nedaug arba ir visai nemoka, tuo tarpu turtingi moka didelius mokesčius. 1980–90 daugelyje šalių įvyko mokesčių reformos, kurios leido supaprastinti ir sumažinti △ tarifus. Pagyvėjo ūkinė veikla, padidėjo vartotojų pirkinių piniginė vertė, sumažėjo išsisukinėjimo nuo mokesčių mokėjimo atvejų. JK mokesčių tarifus ir nuolaidas kasmet nustato Finansų įstatymas, kuris įgyvendina visas finansų ministro pateiktas ir Bendruomenių rūmų priimtas rekomendacijas. △ 1799–1801 įvedė Williamas Pittas karui su revoliucine Prancūzija finansuoti; 1803–16 △ vėl įvestas, tačiau buvo taip priešiškai sutiktas, kad jį atšaukus visi su juo susiję dokumentai buvo sunaikinti. 1842 Peelas vėl įvedė △, iki šiol sudarantį reikšmingą vyriausybės finansų dalį. Mažiausias △ buvo 0,83% (1874–76); didžiausias – 50% (1941–46). JK tarnautojų △ apskaičiuojamas pagal PAYE (akronimas iš anglų *pay as you earn*) sistemą, t. y. proporcingas darbo užmokesčiui.

pajamų politika, ⇨ *infliacijos* kontrolės politika; pajamų didėjimas ribojamas savanoriškai ar priverstinai; taip pat dažnai imamasi kontroliuoti kainas, tada △ virsta kainų ir pajamų politika.

Nuo 6 dešimtmečio D. Britanijoje △ vykdoma keletą kartų, tačiau ne itin sėkmingai. △ alternatyva yra monetarinė politika, kurią nuo 1979 vykdė Konservatorių vyriausybė; tai buvo būdas ekonomikai valdyti reguliuojant apyvartoje esančių ⇨ *pinigų pasiūlą*.

pajėgumas, didžiausia produkcijos apimtis, kurią šalies ūkis, pramonės šaka ar firma gali pagaminti visiškai panaudodama savo išgales. △ gali riboti investicijų ar įgūdžių trūkumas. Dėl mažos paklausos gali atsirasti △ perteklius.

Pakartoto Įstatymo knyga, Senojo Testamento knyga, penktoji ⇨ *Toros* knyga. Joje yra įvairių įstatymų, tarp jų ⇨ *košeris*, dešimt Dievo įsakymų, t. p. aprašoma Mozės mirtis.

pakeitimas (*psichoanalizėje*), žmogaus psichinės gynybos mechanizmas – priešiškumo nukreipimas nuo frustracijos šaltinio į save, į kitą asmenį arba objektą. Paprastai taip elgiamasi, kai frustracijos šaltinis toks stiprus, kad pavojinga jam išreikšti savo pyktį.

Freudas originaliai aptarė △, sutelkė dėmesį į sapnus, kur stiprūs jausmai reiškiasi tokiais santykiais, kurie žmogaus paprastai nedomina. Kaip organizmo gynybinis mechanizmas △ susijęs su daugeliu ligų, tarp jų ⇨ *fobija* ir ⇨ *šizofrenija*.

paklausa (*ekonomikoje*), gaminio kiekis, kurį pirkėjai gali ir nori nupirkti bet kuria sutarta kaina. Tai yra reikmė, paremta galimybe mokėti.

paklausos kreivė (*ekonomikoje*), grafiko kreivė, parodanti santykį tarp prekės kiekio ir jos kainos per tam tikrą laiką. Ji nuožulniai leidžiasi žemyn ir rodo, kad prekės kainai mažėjant, jos poreikis didėja. △ pakis, jei pakis kintamieji dydžiai, veikią paklausą kitaip, negu prekės kaina.

paklausos sukelta infliacija, kainų didėjimas (infliacija), kurį sukelia bendras ūkio paklausos perteklius (visa prekių ir paslaugų paklausa). Pvz., kai ekonomika yra pakilimo (⇨ *bumo*) stadijoje, bendroji paklausa turi tendenciją sparčiai didėti, tačiau taip pat greitai didėja ir infliacija.

paklusnumas, nurodymų arba įsakymų vykdymas; paklusimas autoritetui. Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje △ tapo svarbiu ⇨ *socialinės psichologijos* objektu. Susidomėjimą sukėlė JAV psichologo Stanley'io Milgramo (1933–84)

tyrimai, kurie parodė, jog daugelis normalių žmonių paklustų nurodymams suteikti stiprų skausmą kitiems.

Bausmės išvengti padedantis △ yra suprantamas (net jei ne visada pateisinamas), bet Milgramas tvirtino, kad daug žmonių noriai paklustų nurodymams ir bausmei negresiant. Eksperimento dalyviai turėjo atlikti „mokytojo" vaidmenį; „mokinys", jiems nežinant, buvo eksperimentuotojo bendrininkas. Kai tik „mokinys" suklysdavo, „mokytojai" turėjo duoti jiems vis stipresnį elektros šoką (šoko generatorius buvo netikras). Per kai kuriuos eksperimentus 60% „mokytojų", raginami didinti elektros šoko galingumą, paklusdavo, nors žinojo, kad tai gali rimtai pakenkti „mokinio" sveikatai. Dėl tokių veiksmų eksperimento dalyviai jaudinosi, bet manė, kad atsakomybė tenka eksperimentuotojui. Milgramo darbas buvo kritikuojamas, bet sukėlė daug diskusijų ir paskatino tolesnį tyrimą.

Paladijus Andrėja (1508–80), italų Renesanso architektas. Pagarsėjęs darniais, harmoningais klasikiniais pastatais. Naudodamasis klasikinėmis romėnų formomis, simetrija bei proporcijomis, suprojektavo daug rūmų ir vilų Vičencoje (Italija) ir jos apylinkėse. Nuo 1540 projektavo namus Venecijos respublikos patricijų šeimoms; pavyzdžiai: Villa Malcontenta ir Villa Rotonda. Projektavo bažnyčias Venecijoje; studijas apie klasikines formas skelbė iliustruotose knygose.

XVII a. pradžioje Anglijoje jo idėjas atgaivino Inigas Jonesas, XVIII a. – lordas Burlingtonas, o dar vėliau – Italijos, Olandijos, Vokietijos, Rusijos ir JAV architektai. △ stiliaus pastatų pavyzdžiai yra: Washingtono namas Maunt Vernone, JAV, Carskoje Selo rūmai Rusijoje ir Prior parkas Anglijoje.

Palapinių šventė, ***Sukotas,*** spalio mėnesį judėjų švenčiama derliaus nuėmimo šventė. Ji primena laiką, kai izraelitai išėjimo iš Egipto metu gyveno dykumoje. Dykumoje naudotų pastogių prisiminimui statomos palapinės, kuriose valgoma ir miegama visas septynias šventės dienas.

Paley'is Williamas (1743–1805), anglų krikščionis teologas ir filosofas. Iškėlė teleologinį ⇨ *Dievo buvimo įrodymą*, teigiantį, kad visata yra tokia sudėtinga, jog ją sukurti galėjo tik antžmogiškas kūrėjas (Dievas), kurio buvimą įrodo visoms gyvoms būtybėms būdingas tikslingumas. △ pažiūros gyvavo, kol jomis suabejojo ⇨ Charlesas *Darwinas*. Žymiausi △ traktatai: „Moralinės ir politinės filosofijos principai" (*The Principles of Moral and Political Philosophy,* 1785), „Krikščionybės pagrindų apžvalga" (*A View of Evidences of Christianity,* 1974) ir „Natūralioji teologija" (*Natural Theology,* 1802).

paleontologija, geologinis senovės gyvybės, t. y. senovės organizmų struktūros, aplinkos, evoliucijos ir ekologijos tyrimas remiantis fosilijomis. Praktiniai △ tikslai – pagal fosilijas nustatyti konkretaus uolienų sluoksnio amžių, identifikuoti uolienas, susidariusias tam tikromis, pvz., palankiomis naftai susidaryti, sąlygomis.

Nustatydamas uolienų amžių, pirmasis fosilijomis pasinaudojo Johanas Friedrichas Blumenbachas (1752–1830) Vokietijoje, Getingene; 1811 juo pasekė ⇨ Georges'as *Cuvier* ir Alexandre'as Brongniart'as (1770–1847) Prancūzijoje.

Terminas △ pirmą kartą buvo pavartotas 1834, atradus pirmąsias dinozauro liekanas.

pamišimas, medicina ar teisė △ vadina bet kokį psichinį sutrikimą, todėl toks asmuo negali būti laikomas atsakingu už savo veiksmus. Šis terminas nebevartojamas turint omeny ⇨ *psichozę.*

pamokslas, sakytinė arba rašytinė kalba religijos klausimu. Kalno pamokslu vadinamas Jėzaus mokymas, užrašytas Evangelijoje pagal Matą (5, 7). Tai Jėzaus mokymo santrauka, kuri paskui sudarė krikščionių mokymo apie apaštalystę pagrindą. ⇨ *Buda* pirmąjį savo pamokslą pasakė Elnių parke, tuoj po to, kai patyrė nušvitimą. Pamoksle jis apibūdino vad. Vidurinįjį kelią, kuriuo einant išvengiama asketizmo ir malonumų ieškojimo kraštutinumų.

panafrikanizmas, antikolonistinis sąjūdis. Jo šalininkai tikėjo įgimta visų juodaodžių afrikiečių ir jų palikuonių užsienyje vienybe ir kovojo dėl vieningos Afrikos. Įkurtas 1900 pirmojoje △ konferencijoje Londone.

Šį sąjūdį sustiprino Italijos invazija į Etiopiją 1933. Šeštojoje △ konferencijoje 1945 dominavo nacionalinės nepriklausomybės klausimas. Konferencijoje dalyvavo keletas būsimų Afrikos lyderių, pvz., Kvamė Nkruma iš Ganos ir Džomas Kenijata iš Kenijos. 1963 buvo įkurta Afrikos vienybės organizacija, kuri puoselėjo neseniai nepriklausomybę paskelbusių Afrikos tautų bendradarbiavimą ir toliau kovojo su kolonializmu, ypač Pietų Afrikos Respublikoje.

Panas (*gr. mit.*), avių ir galvijų dievas (atitinka romėnų ***Fauną*** ir ***Silvaną***). Vaizduojamas kaip vy-

ras su ožio ragais, ausimis ir kojomis, griežiantis piemens dūdele (siringe).

Panatėnajos, svarbiausia sen. Atėnų šventė. Buvo švenčiama kiekvieną vasarą, bet kas ketveri metai – Didžiosios △ – su didesnėmis ceremonijomis. Būdavo aukojama, vykdavo muzikos ir poezijos varžybos, gimnastų rungtynės. Šventinės eisenos, nešančios deivės Atėnės statulai išsiuvinėtą apsiaustą, scenos pavaizduotos Partenono frize.

pančenlama, Tibeto dvasinis vadovas, antrasis pagal svarbą po ⇨ *dalailamos.* Dešimtoji inkarnacija – 1935–89. Dabartinis △, nuo vaikystės globojamas kinų, nėra visuotinai pripažįstamas. 1959, kai dalailama paliko Tibetą, kinai pasiuntė △ užimti jo vietos. 1964 △ neteko valdžios, nes nesutiko pasmerkti dalailamos. Viešai nesirodė iki 1978.

Pandora (*gr. mit.*), pirmoji mirtinga moteris. Dzeusas pasiuntęs ją į žemę su blogybių skrynia. Tos blogybės turėjusios užgožti ugnies – ⇨ *Prometėjo* dovanos žmonėms – teikiamą palaimą. △ atvožė skrynią, ir visos blogybės pasklido po pasaulį. Viduje liko tik viltis – žmonių paguoda.

pangermanizmas, XIX a. susikūręs sąjūdis, skatinęs susivienyti vokiškai ir olandiškai kalbančius Austrijos, Olandijos, Flandrijos, Liuksemburgo ir Šveicarijos žmones. △ sustiprėjo po Vokietijos susivienijimo 1871, intensyviai plito iki 1914.

△ turėjo įtakos ir Belgijoje (flamandų separatizmas) bei Lenkijoje per Pirmąjį pasaulinį karą. Nors Vokietija 1919 pralaimėjo, šias idėjas atgaivino Hitleris, ruošdamasis užkariauti Europą.

Pankhurst Emmeline (mergautinė pavardė Goulden; 1858–1928), anglų sufražistė. 1903 įkūrė Visuomeninę ir politinę moterų sąjungą, 1905 pradėjo kovingą kampaniją dėl balsavimo teisės moterims. 1926 įstojo į Konservatorių partiją ir iškėlė savo kandidatūrą parlamento rinkimuose.

△ rėmė dukterys ***Chistabel Pankhurst*** (1880–1958), politinė sąjūdžio lyderė, ir ***Sylvia*** **Pankhurst** (1882–1960), devynis kartus kalinta pagal „Katės ir pelės įstatymą", pacifistų veikėja Pirmojo pasaulinio karo metu.

Argi moters gyvenimas, jos sveikata, jos rankos ir kojos nėra vertingesnės už stiklus? Be abejonės, taip. O vis dėlto ar ne langų daužymas labiau veikia vyriausybę?

Emmeline Pankhurst
Kalba 1912 vasario 16

Panofsky'is Erwinas (1892–1968), vokiečių meno istorikas, nuo 1931 gyvenęs ir dirbęs JAV. Darbais „Ikonologijos studijos" (*Studies in Iconology,* 1939) ir „Vaizduojamojo meno prasmė" (*Meaning in the Visual Arts,* 1955) praskynė kelią ⇨ *ikonografijai* – dailėtyros šakai, tiriančiai meno kūrinių prasmę. Padarė didelę įtaką ⇨ *meno* istorijos, kaip savarankiškos disciplinos, raidai.

panteizmas, doktrina, teigianti, jog visa tikrovė yra dieviška, Dievas yra visoje gamtoje ir visatoje. Panteistinė buvo ⇨ *Senovės Egipto religija* ir ⇨ *brahmanizmas*; panteistinėmis sąvokomis gali būti aiškinami stoicizmas ir neoplatonizmas. Filosofai panteistai buvo Brunas, Spinoza, Fichtė, Schellingas ir Hegelis.

papročių teisė yra Anglijos įstatymų dalis, neįtraukta į įstatymų sąvadus. Ji susideda iš įstatyminių taisyklių, kurios grindžiamos bendrais papročiais ir teisėjo sprendimais. Anglijos △ tapo JAV ir kitų angliškai kalbančių šalių teisės pagrindu.

△ atsirado po 1066 normanų užkariavimo kaip visai Anglijai bendri įstatymai. Kai įsigalėjo teismų sistema (prie Henriko II) ir teisėjų sprendimus pradėta užrašinėti, atsirado **precedento** doktrina. Ji reiškia, kad nagrinėdamas kokią nors bylą, teismas turi atsižvelgti, kokiais principais remiantis buvo sprendžiamos ankstesnės panašios bylos, gali įstatymą praplėsti arba pakeisti, jei nagrinėjamos bylos faktai labai skiriasi. Taigi △, kartais vadinama „atvejo teise" arba „teisėjo sukurta teise", suderina įstatymo ir visuomenės reikalavimus tais atvejais, kai negalima tiesiogiai taikyti įstatymo arba kai įstatymą reikia papildyti.

Paracelsas (tikrasis vardas – Teofrastas Bombastas fon Hohengheimas; 1493–1541), šveicarų gydytojas, alchemikas ir mokslininkas. Iškėlė idėją, kad medicinoje gali būti naudojami mineralai ir cheminės medžiagos (jatrochemija). Pradėjo vartoti opijų (kurį jis vadino laudanu) skausmui malšinti. Kai kas laikė jį šarlatanu; jo knygos buvo kritikuojamos už misticizmą. △ atmetė antikinį mokslą, iškėlė eksperimentų vertę ir tapo to meto mokslo lyderiu.

Bazelyje skaitė paskaitas, kuriose pateikė ne tradicines medicinos žinias, bet kalbėjo apie stebėjimo svarbą. Viešai sudegino savo pirmtakų Avicenos ir Galeno knygas. Populiarino Europoje musulmonų alchemikų teoriją, teigiančią, kad materiją sudaro tik trys elementai: druska, siera ir gyvsidabris.

paradigma, visi moksliniai ir visuomeniniai veiksniai, darantys įtaką moksliniam tyrimui. Šį terminą pirmą kartą pavartojo JAV mokslo istorikas ⇨ T. S. *Kuhnas*; vėliau terminą imta vartoti socialiniuose moksluose ir politikoje.

paradoksas, tariamai prieštaringas teiginys, kuris turi tiesos. Tiesa pabrėžiama netikėta posakio forma. Daug paradoksų yra Biblijoje: „Mylėk savo priešus", „Pirmas bus paskutinis, o paskutinis bus pirmas".

Filosofijoje paradoksai, kurie remiasi grynai loginiais ir matematiniais terminais, vadinami loginiais paradoksais, arba aibių teorijos paradoksais; pvz., Russello △, suformuluotas kaip klausimas: ar aibė, sudaryta iš visų aibių, kurios nėra savo pačios elementai, yra savo pačios elementas (taip, jei ne, ir ne, jei taip). Paradoksai, kuriuose operuojama tokiomis sąvokomis kaip ⇨ *reikšmė* ir designatas, vadinami semantiniais paradoksais; pvz., melagio paradoksas: teiginys „Šis teiginys yra neteisingas" yra neteisingas, jei teisingas, ir teisingas, jei neteisingas. Pragmatiniai paradoksai prieštaringi ne tuo, kas sakoma, o tuo, kas daroma sakant, pvz., pasakymo „Lyja, bet aš tuo netikiu" antroji dalis neatitinka to, kas pasakyta pirmojoje. Kiti filosofiniai paradoksai akivaizdžiai rodo, kad pamatinės sąvokos yra prieštaringos, pvz., ⇨ *Zenono Elėjiečio* paradoksai, pabrėžia erdvės, laiko ir judėjimo prieštaringumą.

paranoja (*psichiatr.*). Tikrąja △ vadinamas retai pasitaikantis sutrikimas arba jų grupė. Ji pasireiškia įkyria manijos idėja arba idėjomis; nors jos kyla nuolat, nėra labai keistos, pvz., žmogui atrodo, kad jį visą laiką seka slaptoji policija, kas nors, esantis toli, jį myli; arba jis tiki, jog yra labai svarbus Dievui ir palaiko su juo glaudžius ryšius. Chroniškos △ atveju susidaro tvirta klaidingų įsitikinimų ar pažiūrų sistema, bet haliucinacijų nebūna, ir kitais požiūriais pacientas yra normalus.

Paranojinės būsenos – tai sutrikimai, kuriems būdinga nesistemingai kylanti persekiojimo ar didybės manija. Pacientas, sergantis paranojine ⇨ *šizofrenija*, patiria daugelį nesistemingų ir nenuoseklių manijų; jis yra labai įtarus, mato haliucinacijas ir jaučia, jog išorinė realybė yra pasikeitusi.

paranormalizmai, mokslo nepaaiškinami ir jokiai dabartinio mokslo sferai nepriklausantys reiškiniai.

△ apima ⇨ ***ekstrasensorinį suvokimą*** – aiškiaregystę, proskopiją ir telepatiją; ***psichokinezę*** – galią žmogaus minties koncentracija perkelti objektą iš vienos vietos į kitą; ***mediumizmą*** – tariamą kontaktą su mirusiųjų dvasiomis, paprastai per kito pasaulio tarpininką. △ reiškiniai dažniausiai priskiriami nežinomo veiksnio ⇨ *psi* veikimui. Paranormalizmus tiria ⇨ *parapsichologija*.

parapsichologija, ⇨ *paranormalizmų* tyrimų sritis. Paranormalizmų paprastai skiriama du tipai: parakognityvūs reiškiniai, arba ⇨ *ekstrasensorinis suvokimas*, ir parafiziniai reiškiniai, arba psichokinezė – objekto judėjimas be fizinės jėgos arba energijos panaudojimo. Manoma, kad tokius reiškinius, būdingus ir žmonėms, ir gyvūnams, sukelia veiksnys ⇨ *psi*.

Gaunama daug pranešimų apie paranormalizmus, dažniausiai vieno ar kelių žmonių haliucinacinius potyrius, susijusius su kito asmens mirtimi. Tiriami ir pasikartojantys paranormalūs reiškiniai, pvz., vaidenimasis, poltergeistų pasirodymai, protinis ir fizinis mediumizmas. Bet dauguma parapsichologinių tyrimų – tik eksperimentiniai.

Tipiško ekstrasensorinį suvokimą tiriančio eksperimento metu vienas ar keli percipientai bando atspėti įvairius objektus, pvz., atsitiktinai parinktus piešinius ar kortų ženklus, kurie po vieną įteikiami vienam ar keliems spėjėjams.

Per psichokinezės eksperimentą subjektai bando sukelti ir paveikti fizinį veiksmą. Jie paveikia lošiamojo kauliuko kritimą (pvz., kad atsiverstų šešetas), neprisiliesdami pakeičia tam tikro generatoriaus kaip papuola įžiebtas šviesas lempų rate. Daugeliu sumaniai sukurtų eksperimentų bandoma įrodyti, kad egzistuoja psi, bet tie duomenys yra ginčytini, todėl reiškinys yra galutinai neįrodytas.

Pirmąją Psichinių tyrimų draugiją 1882 Londone įkūrė mokslininkai, filosofai, filologai klasikai ir spiritistai. Po daugiau kaip šimto metų, nepaisant mokslinių institucijų skepticizmo, 1984 Edinburgo universitete su vengrų rašytojo Arthuro Koestlerio parama buvo įkurta parapsichologijos katedra.

parda, moterų atskyrimas, paplitęs tarp kai kurių islamo ir hinduizmo išpažinėjų. Skverbiantis Vakarų kultūrai, jis pradėjo nykti, bet devintojo dešimtmečio ⇨ *fundamentalizmas* vėl jį atgaivino; pvz., Irane moteris privalo dėvėti čadrą (visą kūną apgaubiančią juodą skraistę). Koranas reikalauja, kad tik apranga būtų padori.

„Atiduokite tad, kas ciesoriaus, ciesoriui, o kas Dievo – Dievui“.

pareiga

Biblija, Įdėjų ir krikščionių šventraštis. Matas 22:21

pareiga, moralinis įsipareigojimas, kurį pajuntame kaip įsakymą pagal moralės normas. Stoikai Sen. Graikijoje ir Imanuelis Kantas (sugalvojęs ⇨ *kategorinio imperatyvo* sąvoką) buvo moralės filosofai, pareigą laikę didžiausios svarbos dalyku. Kai daug △ reikalauja iš mūsų, atrodo, neįmanomų dalykų, įvyksta moralinis konfliktas.

△ labai aukština ⇨ *konfucianizmas* (ypač △ valstybei ir protėviams) ir japonų kultūra, čia ji suskirstyta į vienkartinius, tuoj pat vykdomus įsipareigojimus, ir pastovius, pvz., pareiga tėvams ir tėvynei.

Kai kvailys daro tai, dėl ko jam gėda, jis visada pareiškia atliekąs pareigą.

pareiga

George'as Bernardas Shaw, 1856–1950, airių dramaturgas *„Cezaris ir Kleopatra“*

Paretas Vilfredas (1848–1923), italų ekonomistas ir politikos filosofijos specialistas. Karštas socializmo ir liberalizmo priešininkas. Savo empiriniais stebėjimais parodė, kad pajamų paskirstymas nepriklauso nuo pastangų jį pakeisti; tuo remdamasis, △ teisino nevienodą pajamų paskirstymą (***Pareto dėsnis***).

△ gimė Paryžiuje. Pirmasis apibūdino visuomenę kaip save reguliuojančią, vidaus ryšiais susaistytą sistemą, nepriklausančią nuo žmogaus pastangų ją kontroliuoti. Buvo gerovės ekonomikos teorijos pradininkas, iškėlė optimalumo koncepciją, teigiančią, jog optimali ekonominė sistema yra tokia, kurioje nei vienas žmogus negali praturtėti, nenuskurdindamas bent vieno kito žmogaus.

Duokite man tik vaisingą, pilną sėklų klaidą, kunkuliuojančią savo pačios taisymais. O savo sterilią tiesą galite pasilikti sau.

Vilfredas Paretas

„Protas ir visuomenė“ (*The Mind and Society*)

paritetas (*ekon.*), kainų, valiutos kurso, atlyginimų ir perkamosios galios lygybė. △ koeficientais galima naudotis atlyginimams nustatyti, kai norima suteikti panašų statusą skirtingoms darbo grupėms. Tarptautinio valiutų kurso △ reiškia, kad tarpusavyje lygios valiutos turi panašią perkamąją galią. JAV žemės ūkio produkcijos kainas reguliuoja △ sistema.

Parkinsono dėsnis, politikos anatiliko C. Northcote'o Parkinsono (1909–93) suformuluotas dėsnis, kuris teigia, jog „darbas užtrunka tiek, kad užimtų visą jam atlikti skirtą laiką“.

parlamentas, šalies įstatymų leidžiamasis organas. Seniausias pasaulio parlamentas – Islandijos Altingas, įkurtas apie 930. D. Britanijos parlamento įkūrimo metais paprastai laikomi 1265. JAV įstatymų leidžiamasis organas vadinamas ⇨ *Kongresu.* Jį sudaro Atstovų rūmai ir Senatas.

D. Britanijos parlamentas yra aukščiausiasis įstatymų leidžiamasis organas. Jį sudaro Bendruomenių rūmai ir Lordų rūmai. Parlamento užuomazgos – XIII a., bet jo įgaliojimai buvo nustatyti tik XVII a. pabaigoje. 1911 buvo sumažinti Lordų rūmų atstovų įgaliojimai; nustatyta 5 metų trukmės parlamento kadencija. Bet kiekvienas parlamentas gali pratęsti savo veikimo laiką; taip atsitiko per abu pasaulinius karus. D. Britanijos parlamentas posėdžiauja Vestminsterio rūmuose, Londone.

Istorija. D. Britanijos △ užuomazga galima laikyti normandų karalių valdymo metu iš karaliaus vasalų sudarytą D. tarybą. XIII a. į ją kartais būdavo pakviečiami grafysčių atstovai. Karaliaus karų su baronais metu vyriausybei vadovavęs Simonas de Monforas 1265 sušaukė △, į kurį pirmą kartą buvo įtraukti ir miestų, ir grafysčių atstovai. Edvardo III valdymo metais, kai miestiečiai ir grafysčių riteriai ėmė rinktis atskirai nuo baronų, susidarė Bendruomenių rūmai. XV a. △ įgijo teisę leisti įstatymus, balsuoti, tvirtinti asignavimus, tikrinti bendruomenių finansinę veiklą, bei apkaltinti karaliaus ministrus. Jorkų ir Tiudorų laikais △ įgaliojimai buvo labai apriboti, bet Elžbietos I valdymo metais vėl gavo daugiau teisių. Po 1640 ir 1688 revoliucijų △ gavo teisę kontroliuoti vykdomąją ir teismų valdžią, buvo galutinai panaikinta karaliaus teisė įvesti mokesčius ar leisti įstatymus be △ sutikimo. Per šias kovas susidarė dvi didžiosios partijos – vigai ir toriai; po 1688 karalius ministrus pradėjo rinkti iš Bendruomenių rūmuose dominuojančios partijos. 1707 Anglijos △ susijungė su Škotijos, o 1801–1922 buvo susijungęs ir su Airijos △. 1832 ⇨ *balsavimo teisę* gavo vidurinė klasė, 1867 – miestų darbinin-

kai, 1884 – žemės ūkio darbininkai, 1918 ir 1928 – moterys. 1694 buvo nustatyta trejų, 1716 – septynerių, o 1911 – penkerių metų △ kadencija. 1911 buvo įvestas △ nario mokestis.

Parmenidas (apie 540–470 pr. Kr.), graikų filosofas, elėjiečių mokyklos (pagal Elėjos miesto P. Italijoje pavadinimą) kūrėjas. Prieštaraudamas Herakleito tapsmo teorijai, iškėlė požiūrį, kad nebūtis neįmanoma, kad visa yra esamybė. Nors pojūčiai liudija priešingai, judėjimas ir kitimas esą iliuziniai ir logiškai neįmanomi, nes jų egzistavimas sukeltų prieštaravimus. △ manė, kad mąstymas ir protas svarbiau už juslinę patirtį.

Parnasas, kalnas centrinėje Graikijos dalyje; aukštis 2457 m. Sen. graikai △ garbino kaip Apolono ir mūzų buveinę. Šventoji Delfų gyvenvietė buvo pietiniame jo šlaite.

parodomasis vartojimas, ***snobiškasis vartojimas, išsiskiriantysis vartojimas*** (angl. – *conspicuous consumption*), prekių rinkimasis ir pirkimas labiau dėl jų socialinės, o ne dėl tikrosios vertės. Tos prekės, pvz., gali būti daiktai, kurių etiketėse krinta į akis didelės kainos. Šį terminą pasiūlė JAV ekonomistas Thorsteinas Veblenas.

parsai, ⇨ *zoroastrizmo* išpažinėjai. VIII a., arabams užkariavus Persiją, parsai persikėlė į Indiją. Šiuo metu Bombėjaus apylinkėse gyvena apie 100 000 parsų.

Parsifalis, vienas iš germanų legendinių riterių, ⇨ *Lohengrino* tėvas. Ieškojo ⇨ *Šventojo Gralio.*

Parsonsas Talcottas (1902–79), JAV sociologas. Bandė sujungti visus socialinius mokslus į mokslą apie žmogaus veiklą. Produktyvus autorius ir vienas įtakingiausių sociologų po Antrojo pasaulinio karo. ⇨ Bronislovo *Malinowskio* paveiktas, susidomėjo ⇨ *funkcionalizmu.*

Kaip ir ⇨ *Durkheimas* bei ⇨ *Weberis,* norėjo įtikinamai aprašyti socialinių santykių loginius tipus, taikomus tiek mažoms, tiek didelėms grupėms. Jo didžiausias nuopelnas, kad sukūrė socialinės veiklos sistemą, ar bendrąją teoriją, aprėpiančią visas jos puses; šiame darbe rėmėsi keliomis mokslo šakomis, naujai interpretavo ankstesnes teorijas. Pirmasis tokio sisteminimo bandymas – „Socialinio veikimo struktūra“ (*The Structure of Social Action,* 1937); vėliau △ parašė „Esė apie grynąją ir taikomąją sociologijos teoriją“ (*Essays in Sociological Theory, Pure and Applied,* 1942). Darbe „Socialinė sistema“ (*The Social System,* 1951) teigė, kad lemiamas visuomenės, kaip ir biologinio organizmo bruožas yra homoeostazė, ir kad visuomenės dalis galima suprasti tik iš visumos.

Pradžioje △ buvo biologas, vėliau susidomėjo ekonomika ir sociologija. Studijavo Heidelberge; ten skaitė Maxą Weberį, kurio darbą „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“ (*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism,* 1904) 1930 išvertė. Harvardo universitete, kuriame dėstė nuo 1931 ligi pat mirties, įkūrė socialinių santykių skyrių.

partija, vienminčių žmonių sąjunga, turinti tikslą paimti ir išlaikyti politinę valdžią. Partija skiriasi nuo ⇨ *įtakos grupės* tuo, kad pastaroji stengiasi paveikti vyriausybę, o ne patekti į valdžią, nors kai kurios įtakos grupės, pvz., žaliųjų sąjūdis, ilgainiui virto politinėmis partijomis.

Nors politinė veikla žinoma jau tūkstančius metų, bet △ sparčiausiai kūrėsi XIX a. D. Britanijoje buvo susidariusios dvi didžiosios partijos – vigų (liberalų) ir torių (konservatorių). JAV konstitucijoje neminimos jokios △, bet respublikonų ir demokratų partijos yra glaudžiai susijusios su politine sistema. Svarbiausias Lenino (vėliau ir Stalino) po Pirmojo pasaulinio karo sukurtos Rusijos politinės sistemos bruožas buvo vienos partijos valdoma valstybė, kurioje susipina partijos ir valstybės institucijos.

partizanas (*guerrilla*), kareivis, dažniausiai nereguliariai kovojantis mažame neoficialiame būryje, paprastai su oficialia ar okupantų valdžia. Naudoja sabotažą, pasalas ir panašias priemones, o ne suplanuotus žūtbūtinius mūšius su priešo kariuomene. △ taktika remiamasi per karus, pvz., per Vietnamo karą; taikos metu ją naudoja kovotojai dėl tautinio išsilaisvinimo ir karingi politiniai ekstremistai, pvz., Palestinos išlaisvinimo organizacija, Tamilų tigrai.

Valdžia ir bendradarbiavimas visais požiūriais yra gyvenimo dėsnis, anarchija ir kova – mirties dėsnis.

partizanas

Johnas Ruskinas (1819–1900),
anglų rašytojas ir meno kritikas.

Pirmiausiai terminą △, t. y. *guerrilla,* vartojo ispanų ir portugalų pasipriešinimui Prancūzijos okupacijai per vad. Pusiasalio karą (1808–14) pavadinti. △ kova buvo itin paplitusi per Antrąjį pasaulinį karą, pvz., Graikijoje ir Balkanuose. Smurto besigriebiantys politiniai aktyvistai, ypač ***miestų partizanai,*** juos remiančių žmonių vadinami „ko-

votojais dėl laisvės", o nepritariančių – „teroristais". Vyriausybinės pastangos nutraukti △ veiklą retai būna sėkmingos. Europos Taryba priėmė Europos konvenciją dėl terorizmo užgniaužimo, kurią pasirašė daugelis valstybių. Didžioji Britanija 1984 priėmė Terorizmo prevencijos aktą, nukreiptą prieš Airijos respublikos armiją. 1986 Londone buvo įkurtas Terorizmo tyrimo institutas.

Koks skirtumas mirusiesiems, našlaičiams ir benamiams, ar beprotiškas naikinimas vykdomas totalitarizmo, ar šventu laisvės arba demokratijos vardu?

partizanas

Mahatma Gandhi (1869–1948), Indijos lyderis. „Smurto atsisakymas karo ir taikos metu" (*Non-violence in Peace and War*) *vol 1, ch 142*

Parvati, induizmo mitologijos personažas – vienas švelniausių Šyvos žmonos pavidalų; Ganešo – dievo su dramblio galva – motina; laikoma Himalajų dukterimi.

pasaka, pasakojamasis fantastinis kūrinys, paprastai liaudiškos kilmės. Europietiškoms △ tipiškas neturtingas, drąsus ir išradingas pagrindinis veikėjas ar veikėja, kurie patyrę daug sunkių išbandymų, galiausiai pasiekia laimę.

Vokiečių △, surinktos brolių ⇨ *Grimų*, turi daug variantų. Būna ir literatūrinių △. Ypač paplito danų rašytojo Hanso Christiano Anderseno sukurtos pasakos.

pasąmonė, ***nesąmoningumas*** (*psichoanalizėje*), asmenybės dalis, apie kurią individas nieko nežino; čia patekę impulsai ir akstinai yra tramdomi arba išstumiami iš sąmonės.

Gilus nesąmoningos smegenų veiklos šulinys.

pasąmonė

Henry'is Jamesas (1843–1916), JAV rašytojas, nuo 1915 gyvenęs D. Britanijoje. „Amerikietis" (*The American*). *Įžanga*

Pasaulinė Bažnyčių taryba, tarptautinė organizacija, kuri stengiasi suburti įvairius krikščionių bažnyčių sąjūdžius. Įkurta 1945. Jai priklauso daugiau kaip 100 šalių ir daugiau nei 300 bažnyčių. Būstinė yra Ženevoje (Šveicarija).

Aukščiausiasis organas – Asamblėja – renkasi kas septynerius ar aštuonerius metus ir nustato politiką. Iš 150 narių susidedantis Centro komitetas renkasi kasmet, o iš 22 narių susidedantis Vykdomasis komitetas – dukart per metus.

Pasaulinė sveikatos organizacija, 1946 įsteigtas ⇨ *Jungtinių Tautų* organas, skirtas ligoms naikinti ir užkirsti kelią joms plisti. 1990–91 △ turėjo 4500 darbuotojų ir 843 milijonų svarų sterlingų biudžetą. Būstinė yra Ženevoje (Šveicarija).

Pasaulio bankas, populiarus ***Tarptautinio rekonstrukcijos ir plėtros banko*** pavadinimas. Tai specializuota Jungtinių Tautų agentūra, kuri skolinasi komercinėje rinkoje ir skolina komercinėmis sąlygomis. Įkurtas 1945 pagal 1944 ⇨ *Breton Vudso* susitarimą, pagal kurį buvo įkurtas ir Tarptautinis valiutos fondas. ***Tarptautinė plėtros asociacija*** yra △ šaka.

Iš palūkanų ir grąžinamų skolų dabar △ kiekvienais metais gauna beveik tiek pat pinigų, kiek išleidžia naujoms paskoloms. Daugiau kaip 60% banko teikiamų paskolų valstybės skolininkės panaudoja tokiems dalykams, kaip konsultavimo paslaugos, nafta ir įranga. Banko kontrolė patikėta nacionalinėms vyriausybėms atstovaujančiai Vykdomajai tarybai, valstybių balsai paskirstomi proporcingai pagal įneštą pinigų sumą. Taigi JAV turi beveik 20% balsų ir visada skiria tarybos prezidentą.

1989 △ grynaisiais pinigais į silpnos ekonomikos šalis pervedė apie 42,9 milijardo JAV dolerių.

Mane gąsdina amžina šių begalinių erdvių tyla.

Blaise'as Pascalis

„Mintys" (*Pensées*)

Pascalis Blaise'as (1623–62), prancūzų matematikas ir filosofas. Prisidėjo prie hidraulikos, ⇨ *matematinės analizės* ir matematinės ⇨ *tikimybių* teorijos sukūrimo.

Kūgio pjūvių tyrimai ir kartu su Pierre'u de Fermat kurta tikimybių teorija yra žinomiausi △ matematikos darbai. Svarbiausias △ fizikos darbas susijęs su skysčio slėgiu ir hidraulika. ***Pascalio dėsnis*** teigia, kad slėgis visame skystyje yra vienodas, todėl vieno skysčio taško slėgis vienodai perduodamas visam inde esančiam skysčiui. Tuo paremtas hidraulinio preso ir kėliklio veikimas.

Pascalio trikampis arba ***aritmetinis trikampis,*** trikampiu išdėstyti skaičiai, kurių kiekvienas lygus virš jo esančios skaičių poros sumai. Išdėstyti lygiais atstumais pagal horizontalią ašį, šie skaičiai kiekvienoje eilutėje rodo binominį tikimybių

pasiskirstymą; sėkmės ir nesėkmės tikimybė vienoda, kaip ir mėtant monetas.

Pascalio lažybos, tikimybių teorijos taikymas religijai. Jei Dievas ir pomirtinis gyvenimas yra, mūsų gali laukti amžinos pragaro kančios. Todėl kad ir kokia maža būtų tikimybė, protinga elgtis taip, tartum Dievas ir pomirtinis gyvenimas tikrai egzistuoja, nes vienintelė auka – atsisakyti malonumų.

Širdis turi savo argumentų, apie kuriuos nieko nenutuokia protas.

Blaise'as Pascalis
„Mintys" (*Pensées*)

1654 △ atvyko į Port Rojalio jansenistų vienuolyną; „Laiškuose provincialui" (*Lettres Provinciales,* 1656) gynė nuo jėzuitų žymų jansenistą Antoine'ą Arnauldą (1612–94), nebaigtame veikale „Mintys" (*Pensées,* 1670) gina krikščionybę.

Pascha, arba ***Neraugintos duonos šventė,*** aštuonias dienas trunkanti žydų pavasario šventė. Prisimenamas izraelitų išėjimas iš Egipto ir tai, kad Mirties angelas aplenkė žydų namus ir žudė tik egiptiečių pirmagimius, taip atsiteisdamas už faraono įsakymu įvykdytą žydų berniukų išžudymą. Šventės metu valgoma nerauginta duona (macai), žydų namuose neturi būti raugo (mielių). Pirmąją šventės naktį valgomas ⇨ *sederis* ir pasakojama Išėjimo istorija.

pasiekiamumas, galimybė pasiekti kokią nors vietą. Lengvai pasiekiamai sričiai paprastai būdinga gerai išplėtotas transporto tinklas, šios sritys paprastai būna kelių tinklo centrai arba bent jau ties jomis šie kertasi. Visoms ūkio šakoms, ypač mažmeninei ir didmeninei prekybai, pramonei, būtina turėti gerą △, kad būtų lengviau susisiekti su klientais, atsigabenti žaliavų. △ matuojamas △ indeksu. Pagal šį metodą kuriamas supaprastintas topologinis transporto tinklo žemėlapis ir sudaroma lentelė, rodanti kelio tarpsnių, kuriuos būtina įveikti, norint nusigauti iš vienos vietos į kitą, skaičių. Vieta, kuriai pasiekti reikia mažiausiai kelio tarpsnių, turi mažiausią Shimbelio indeksą (yra geriausiai prieinama). Šis metodas neatsižvelgia į kitus veiksnius: gyventojų tankį, atstumą, kelio tarpsnius, kokybę ir eismo intensyvumą. Kitas △ matavimo vienetas yra ⇨ *beta indeksas*.

pasikėsinimas, bandymas nužudyti dažniausiai politiką, monarchą arba kitą garsų asmenį. Angliškas △ terminas *assasination* kilęs nuo ⇨ *Asasinų ordino*, musulmonų sektos, kuri XI ir XII a. dėl politinių motyvų žudė valdininkus.

Pasikėsinimas – nelaimingas atsitikimas mano darbe.

pasikėsinimas
Ispanijos karalius Alfonsas XIII, 1885–1941
Pastaba po pasikėsinimo į jo gyvybę 1906 gegužės mėn.

---

pasipriešinimo jėga (*ekon.*), nuomonė, kad per didelė vienos grupės ar bendrovės galia gali būti subalansuota ar neutralizuota kitos galios kaip atsvaros. Pvz., didelės bendrovės prof. sąjunga yra jos vadovybės priešpriešа arba stipri opozicinė partija – vyriausybės atsvara.

pasipriešinimo sąjūdis, ***rezistencija,*** išsivaduojamasis sąjūdis priešo okupuotoje šalyje; ypač būdinga XX a. Gerai žinomas prancūzų ***Pasipriešinimas*** nacistinei Vokietijai Antrojo pasaulinio karo metu.

Per Antrąjį pasaulinį karą pasipriešinimas R. Europoje vyko ⇨ *partizanų karo*, pvz., Jugoslavijoje, Graikijoje, Lenkijoje, ir ***partizanų*** būrių vokiečių kariuomenės užnugaryje SSRS forma. Labiau industrializuotose šalyse, pvz., Prancūzijoje, Belgijoje, Čekoslovakijoje, svarbiausios kovos formos buvo sabotažas fabrikuose ir geležinkeliuose, propaganda bei kolaborantų naikinimas.

Daugumos šalių △ Antrojo pasaulinio karo metu rėmėsi visų antifašistinių partijų aljansu, bet buvo ir konfliktų tarp grupių: vieni norėjo tiktai sumušti priešą, kiti siekė sukurti komunistines vyriausybes, pvz., Jugoslavijoje ir Graikijoje.

Po Antrojo pasaulinio karo panašiais metodais buvo kovojama Palestinoje, Pietų Amerikoje bei kolonijinėse Europos valdose Afrikoje ir Azijoje, siekiant atsikratyti valdančiųjų režimų. Sovietinio bloko ir SSRS okupuotose šalyse vyko ***antisovietinis pasipriešinimas.***

pasirinkimas (*ekon.*), sprendimas, kaip paskirstyti išteklius. Bet kuris △ turi savo ⇨ *alternatyviuosius kaštus*.

pasiūla (*ekon.*), prekių ir paslaugų gamyba rinkai, numatant laukiamą ⇨ *paklausą*. Pasiūlos lygį nulemia produkto kaina, gamybos kaina, gamybos technologijos lygis ir kitų prekių kaina. Nėra garantijos, kad △ atitiks tikrąją paklausą.

pasiūla ir paklausa, vienas iš pagrindinių ekonomikos vertinimų; tiriama ir lyginama pre-

kių pasiūla ir jų paklausa (paprastai sudaromas grafikas, kuriame prie kainos nubraižomos pasiūlos ir paklausos kreivės). Tipiškos prekės pasiūlos kreivė yra kylanti (kuo aukštesnė kaina, tuo daugiau prekės vienetų gamybininkas nori parduoti), o paklausos kreivė – krintanti (kuo pigesnė prekė, tuo didesnė jos paklausa). Taškas, kuriame šios kreivės susikerta, yra pusiausvyros kaina ir pasiūla lygi paklausai.

pasiūlos ar paklausos kreivės poslinkis (*ekon.*), paklausos ir pasiūlos kreivės poslinkis į kairę arba į dešinę pagal kainos ir kiekybės diagramą. ⇨ *Paklausos kreivės* poslinkis gali įvykti pasikeitus pirkėjų pajamų lygiui, kitų prekių kainoms arba pirkėjų požiūriui į tą ar kitą produktą. ⇨ *Pasiūlos kreivės* poslinkis gali įvykti dėl gamybos išlaidų, technologijos ar kitų prekių kainų pakitimo.

Dėl vartotojų pajamų padidėjimo padidėjusi paklausa pastumia paklausos kreivę į dešinę; dėl to padidėja vidutinis prekių pirkimas, bet kartu kyla ir vidutinės kainos. Pasiūlą smukdantis darbo išlaidų didėjimas pastumia pasiūlos kreivę į kairę; dėl to krinta vidutinis prekių pirkimas, o vidutinė kaina kyla.

pasiūlos ekonomika, ekonominės minties mokykla, ginanti vyriausybės veiksmus, leidžiančius rinkos jėgoms laisvai veikti, pvz., privatizaciją, visuomenės išlaidų ir pajamų mokesčių panaikinimą, profesinių sąjungų galios sumažinimą, nedarbo pašalpos ir atlyginimo santykio pakeitimą. △ susikūrė iš monetaristinės (⇨ *monetarizmas*) ⇨ *Keyneso ekonominės teorijos* kritikos.

△ šalininkai teigia, kad vyriausybės išlaidų didinimas stengiantis paskatinti paklausą ir sumažinti nedarbą, kurį gynė Keyneso šalininkai, negali būti efektingas ilgai, nes įsikišimas suardo rinkos jėgas ir atsiranda neefektyvi sistema, kuri neleidžia pasiūlos ekonomikai reaguoti į paklausos padidėjimą. O jos kritikai tvirtina, kad pasiūlos nesugebėjimas prisitaikyti prie paklausos padidėjimo atsiranda dėl to, kad rinkos jėgoms nepavyksta atsižvelgti į ⇨ *visuomenės išlaidas ir pajamas*. Tai gali padidinti visuomenės išlaidas infrastruktūrai, švietimui, ir tyrimams bei raidai. Be to, teigiama, kad tokie veiksmai sukuria neteisingą pajamų ir turto pasidalijimą – taip jau atsitiko JAV ir D. Britanijoje devintajame dešimtmetyje.

pasiūlos kreivė, grafiškas prekės kainos ir jos gamintojo pateiksimo tos prekės kiekio už šią kainą santykio pavaizdavimas. Teigiama, kad ši kreivė yra kylanti, nes kuo aukštesnė kaina, tuo pelningesnė prekės gamyba, tuo daugiau įmonių pritraukiama į šią pramonės šaką, todėl siūlomų prekių padaugėja.

△ pasislinks į dešinę (parodydama, kad įmonės gali gaminti tą patį kiekį už mažesnę kainą), jei, pvz., sumažės gamybos išlaidos arba patobulės technologija ir taip bus padidintas produktyvumas.

„Paskaitos apie stebuklus", religinė knyga, parašyta psichologės Helenos Schucman. Ji dirba mokslo tiriamąjį darbą gydytojų ir chirurgų mokykloje prie Kolumbijos universiteto Niujorke, JAV. Pasak jos, knygą jai padiktavęs balsas, kurį atpažinusi kaip Jėzaus balsą. △, pirmą kartą išleistos 1980-ųjų pradžioje, kelia būtinybę įsiklausyti į vidinės meilės balsą, padedantį atleisti ir pasveikti. Knyga turėjo milžinišką pasisekimą, yra daugelio tradicinių religijų tikinčiųjų skaitoma.

Paskutiniosios dienos šventieji, krikščionių sekta, plačiau žinoma kaip ⇨ *mormonai.*

pasninkas, laisvanoriškas susilaikymas nuo maisto ar tam tikrų jo rūšių, pramogų, lytinių santykių ir kita. Pasninkaujama religiniais tikslais, per gedulą, politiškai protestuojant (bado streikas) arba norint sulieknėti.

△ praktikuoja dauguma religijų. Jį laiko savitvardos priemone, padidinančia dvasinį aktyvumą, nes mažiau priklausoma nuo materialaus pasaulio. Katalikų bažnyčia △ laiko atgailos forma, priemone išreikšti gailestį dėl nuodėmių. Svarbiausias krikščionių △ yra nuo Pelenų dienos iki Velykų ryto. Jis primena Kristaus dykumoje praleistas 40 dienų. Katalikai ir stačiatikiai pasninkauja prieš priimdami komuniją, o vienuolių bendrijos – reguliariai kas savaitę. Tikintieji musulmonai per Ramadano mėnesį nieko nevalgo ir negeria nuo saulėtekio iki saulėlydžio.

Passy Frédéricas (1822–1912), prancūzų ekonomistas, 1901 kartu su Jeanu Henri Dunant'u gavo pirmąją Nobelio taikos premiją. 1867 įkūrė Tarptautinę taikos palaikymo sąjungą, 1889 kartu su anglų politiku Williamu Cremeriu (1828–1908) steigė Tarpparlamentines taikos ir arbitražo konferencijas.

Pasteuras Louis (1822–95), prancūzų chemikas ir mikrobiologas. Nustatė, kad fermentaciją sukelia mikroorganizmai, sukūrė vakciną nuo pasiutligės, 1888 Paryžiuje įsteigė Mikrobiologijos institutą (dab. Pasteuro institutas).

△ nustatė dvi šilkaverpių ligas, sukeliamas mikrobų, ir išgelbėjo Prancūzijos šilkininkystę. Atrado juodligės ir vištų choleros bakterijas ir sukūrė vakcinas šioms ligoms gydyti. Paskatino savo mokinį Josephą Listerį dirbti antiseptinės chirurgijos darbą. ***Pasterizavimas,*** saugantis pieno produktus nuo tuberkuliozės bakterijų, paremtas △ atradimais.

pastoralė, dailės, literatūros, muzikos kūrinys arba spektaklis, dažniausiai idiliškai vaizduojantis kaimo gyvenimą. Pastoralės buvo populiarios sen. Graikijoje ir Romoje (pvz., Vergilijaus „Bukolikos"); vėl paplito XV–XVIII a. Europoje (pvz., G. F. Händelio „Akidas ir Galatėja"; 1718). Pastoralėse dažnai veikia piemenys ir piemenaitės arba mitinės būtybės, pvz., nimfos ir satyrai.

pašlovinimas (lot. ***Benedictio***), Dievo pagarbinimas krikščionių apeigų, ypač mišių, pabaigoje.

pašventinimas, kitaip ⇨ *konsekracija*, ⇨ *sakralizacija*.

pataikavimo politika (*ist.*), XX a. 4-ojo dešimtmečio D. Britanijos vyriausybės užsienio politika, ⇨ *nesikišimo politika.*

Patandžalis (apie II a. pr. Kr.), indų mąstytojas, „Jogasutroje" išdėstęs jogos filosofiją. Anot △, jogą sudaro aštuonios pakopos: jama (susivaldymas), nijama (dvasinė disciplina), asana (sėdėjimo poza), pranajama (kvėpavimo reguliavimas), pratjahara (atsiribojimas nuo jausmų), dharana (susikaupimas), džijana (meditacija) ir samadhi (visiškas susiliejimas su Dievu).

patariamoji terapija, gydymas sprendžiant problemas, paprastai psichologines, kai pacientas raginamas gydytis su patarėjo pagalba. Iš dalies sutampa su ⇨ *psichoterapija,* nors patarėjams psichologiniai sutrikimai mažiau rūpi.

Patarlių knyga, viena iš judaizmo ir krikščionybės Šventojo Rašto, arba ⇨ *Biblijos,* knygų.

patepimas (*religijoje*), patepimas tiesiogine žodžio prasme ir metaforiškai – kaip paskyrimas kokiam nors tikslui. Hebrajų Biblijoje aprašoma, kaip būdavo patepami karaliai ir kunigai, taip, pažymint jų padėtį, krikščionybės △ atliekamas per tam tikras apeigas, pvz., kai kuriose bažnyčiose – krikštijant, bet labiausiai yra paplitęs ligonių patepimas.

Pater noster, Romos katalikų maldos „Tėve mūsų" lotynų kalba pirmieji žodžiai, tapę jos pavadinimu.

patikrinamumas (*log. ir filos.*), teiginio bruožas, leidžiantis patikrinti, ar jis yra teisingas. Tikrinamasis teiginys turi būti neaiškus, t. y. turi būti galimybė, kad jis yra klaidingas.

XX a. pozityvistai ir empirikai, siekdami metafiziką ir teologiją paskelbti nesąmone, △ pavertė reikšmės teorija, kuri reikalauja, kad būtų metodas reikšmingiems teiginiams patikrinti. Kadangi garantuotai patikrinamų teiginių yra mažai, anglų filosofas ⇨ A. J. *Ayeris* ir kiti stengėsi apginti „silpną" △, kad jam pakaktų pateikti įrodymą.

patriarchas, pagal Senąjį Testamentą, vienas iš žmonijos protėvių, paprastai senovės hebrajų. △ buvo Adomas, taip pat Abraomas, Izaokas, Jokūbas ir jo sūnūs, tapę hebrajų genčių patriarchais. △ yra ir Stačiatikių autokefalinės Bažnyčios aukšč. vadovo titulas.

patriarchatas, visuomenės santvarkos forma – vyras valdo ir tvarko šeimą. Šio termino reikšmę išplėtė feministės, juo apibūdindamos dominuojančią vyrų ir vyriškų vertybių padėtį visuomenėje.

Patrikas (389–apie 461), *šv.* ***Patrikas,*** šventasis, Airijos globėjas. Gimė Britanijoje, greičiausiai Pietų Velse; vaikystėje buvo pagrobtas piratų, 6 metus vergavo Antrime (Airijoje); paskui pabėgo arba į Britaniją (šios versijos argumentas – skurdi lotynų kalba), arba į Galiją ir ten buvo misionierius. Manoma, kad į Airiją sugrįžo 432 arba 456; čia prisidėjo prie krikščionybės plitimo. △ simbolis – gyvatės ir trilapis dobilas, šventė – kovo 17.

Manoma, kad △ įsteigė Armos vyskupiją (jis buvo jos vyskupas), bet greičiau tai vad. „dingusio apaštalo" (Paladijaus arba Sekundino) nuopelnas. Iš △ raštų išliko tik „Išpažinimas" (*Confessio*) ir „Laiškas" (*Epistola*).

Paulingas Linusas Carlis (1901–94), JAV chemikas, fundamentalaus veikalo apie cheminio ryšio prigimtį autorius bei daugelio proteinų spiralinės struktūros atradėjas. Tyrė vitamino C savybes bei vartojimą ir poveikį žmogaus sveikatai. 1954 gavo Nobelio premiją už chemijos tyrimus. Atvirai priešinosi branduoliniams bandymams ir 1962 buvo apdovanotas Nobelio taikos premija.

Paulis Wolfgangas (1900–58), Šveicarijos fizikas. Sukūrė ***Paulio principą,*** arba ***draudimo principą:*** toje pačioje sistemoje dvi Fermio dalelės (elektronai, protonai, neutronai ar kitos pusinio sukinio elementariosios dalelės) negali būti api-

būdinamos vienodais ⇨ *kvantinių skaičių* verčių rinkiniais. Numatė, kad egzistuoja neutrinas. 1945 gavo Nobelio premiją už atomo sandaros tyrimus.

Paulius (apie 3 po Kr.–apie 68), *šv. Paulius,* krikščionių misionierius ir kankinys; Naujojo Testamento trylikos laiškų autorius; apaštalas. Pradžioje kovojo su krikščionybe; prisidėjo prie šv. Stepono užmušimo akmenimis. Keliaudamas į Damaską, patyrė regėjimą ir atsivertė. Po atsivertimo daug keliavo, lankėsi Filipuose ir Efese; išgarsėjo kaip pagonių (ne žydų) apaštalas. Jo simbolis – kardas ir knyga; △ šventė birželio 29.

Žydiškas △ vardas buvo Saulius. Gimė Tarse (dab. Turkijoje) turtingo fariziejaus šeimoje; buvo Romos pilietis. Iš misijų kelionių grįždamas į Jeruzalę, buvo suimtas; kreipėsi į imperatorių ir kaip Romos pilietis buvo nusiųstas į Romą, ten 57 ar 59 m. buvo teisiamas. Manoma, kad iškalėjęs dvejus metus, buvo paleistas, paskui, imperatoriaus Nerono valdymo metais, vėl suimtas ir pasmerktas mirti.

△ teologinės pažiūros buvo itin griežtos nuodėmės ir atpirkimo klausimais; be to, visa Krikščionių bažnyčia vadovavosi jo požiūriu į moters vaidmenį.

Kuo aš būčiau tave padaręs, jei būčiau radęs dar gyvą?

šv. Paulius
(rauda prie Vergilijaus kapo)

Paulius VI, Giovannis Battista Montinis (1897–1978), popiežius nuo 1963. Jo enciklika *Humanae Vitae* (1968) dar kartą patvirtino bažnyčios požiūrį į gimimų kontrolę; △ rėmėsi ne daugumos nuomone, o popiežiaus Jono XXIII sudarytos komisijos pranešimu.

Gimė Italijoje, netoli Brešos miesto. Daugiau kaip 25 metus dirbo popiežių Pijaus XI ir Pijaus XII Valstybės sekretoriate; 1954 tapo Milano arkivyskupu. 1958 popiežius Jonas XXIII paskyrė jį kardinolu, o 1963 △ tapo popiežiumi ir pasirinko Pauliaus vardą, simbolizuojantį ekumeninę vienybę.

pavainikių feodalizmas (angl. *bastard feudalism*), vėlyvųjų viduramžių ⇨ *feodalizmo* forma, kai už tarnybą nebeskiriamas žemės sklypas, bet mokamas piniginis užmokestis. Tarnybos sąlygos būdavo apibrėžiamos senjoro (šeimininko) ir vasalo kontraktu. Ši sistema leisdavo greitai surinkti daug žmonių per karus arba didikų konfliktus.

Pavlovas Ivanas (1849–1936), rusų fiziologas, ypač garsus virškinimo fiziologijos tyrimais, už kuriuos 1904 gavo Nobelio premiją. Jo darbai apie klasikinį ⇨ *sąlyginį refleksą*, paskelbti knygose „Sąlyginiai refleksai“ (1927) ir „Paskaitos apie sąlyginius refleksus“ (1928) padarė didelę įtaką biheviorizmui, nors pats △ manė, kad biheviorizmo pretenzijos mokslo požiūriu yra juokingos. Pirmasis įrodė, kad eksperimentais galima sukelti ⇨ *neurozę* gyvūnams.

Pažanga... yra ne atsitiktinumas, o būtinybė.... Tai gamtos dalis.

pažanga
Herbertas Spenceris (1820–1903), anglų filosofas.
„Socialinė statika“ (*Social Statics*) *I, 2 sk.*

---

pažanga, žengimas į priekį, tobulėjimas. Mokslas progresuoja, pateikdamas vis išsamesnes teorijas apie pasaulį, kurias galima patikrinti. Humanitarinių mokslų △ suvokimą galima aiškinti įvairiai, todėl kartais būna sunkiau, bet nebūtinai neracionalu. Filosofai metafizikai, kurie istoriją suvokė kaip tikslingą evoliuciją (pvz., vokiečių mąstytojai G. W. F. Hegelis ir Karlas Marxas), stengėsi parodyti, kad evoliucija (kurią jie apibrėžė skirtingai), kaip ir ⇨ *teleologija* (tikėjimas, kad visi pakitimai tarnauja kokiam nors tikslui), yra neišvengiama.

pažangus lavinimas, mokymo metodai, kurie remiasi pačių vaikų polinkiais ir pomėgiais bei skatina tyrinėti ir klausinėti.

pažinimas (*psichologijoje*), aiškina, kaip priimama ir apdorojama informacija, pvz., per pojūčius (rega, klausa ir t. t.), dėmesį, atmintį, mąstymą.

pažinimas (*filosofijoje*), žmogaus pažintinė veikla. Dažnai △ apibūdinamas kaip pasitvirtinęs ⇨ *tikėjimas,* bet filosofai ginčijasi, ką galima laikyti patvirtinimu; kai kurie iš jų teigia, kad pažinimas ne naudojasi tikėjimu, bet jį pakeičia. △ filosofija vadinama ***gnoseologija.***

Aš per daug didžiuojuosi tuo, ką žinau, todėl nesivaržau, kad nežinau visko.

pažinimas
Vladimiras Nabokovas (1899–1977),
rusų kilmės JAV rašytojas.
„Lolita“

Pažanga ir tobulėjimo idėja

Graikų ir romėnų mąstytojai tikėjo individualiu augimu ir tobulėjimu, bet iš esmės klasikinė mąstysena buvo linkusi ieškoti kadaise prarasto rojaus, arba aukso amžiaus – pirmykštės nekaltybės, paprasto dorumo ir tyros išminties, kurias sunaikino slenkantis laikas, epochos. Pasaulio raida buvo suvokiama kaip smukimas, kaip žlugimas, geriausiu atveju – pasikartojantis kitimų ciklas, bet ne tobulėjimas.

Lemties pranašystės

Panašų laikinų dalykų suvokimą perėmė krikščionybė. Buvimas žemėje po gimtosios nuodėmės ir išvarymo iš rojaus apibūdinamas kaip gyvenimas gendančioje pasiligojusioje mirties viešpatystėje. Senajame Testamente sakoma, jog senovės patriarchai, pvz., Metušelachas, gyveno daugelį amžių – tai įrodymas, kad anksčiau žmonės buvo stipresni ir doresni. Remdamiesi Biblijos pranašystėmis, teologai nuo vidurinių amžių iki XVII a. tikėjo, jog pasaulis nyksta (*mundus senescens*), ir greitai bus pabaiga – antrasis Kristaus atėjimas. Geriausia, ką siūlė krikščionybė, buvo netiesioginės pažangos teorija – po laikino, nuodėmių ir vargų pilno gyvenimo ateis amžinoji palaima. Iš esmės krikščionybės požiūris buvo pesimistinis: nusidėjėliai negali patys išsigelbėti, jie gali būti tiktai atpirkti.

Artėjimas prie tobulumo

Pažangos idėjos esmė – suvokimas, kad laikini dalykai taisosi, kad ateityje mūsų laukia geresni laikai, kuriuos sukurs pati žmonija, atsirado tik naujųjų amžių pradžioje. Naujojo pasaulio atradimas, spaudos, parako išradimas ir kiti technikos laimėjimai piršo mintį, jog „dabartiniai laikai" pranoksta „senovės laikus" bent jau kai kuriose gyvenimo srityse.

Franciso Bacono (1561–1626) raštuose XVII a. pradžioje pateikta viltinga ir išsami būsimos pažangos, pagrįstos mokslu, technologija ir pramone, vizija. Daug jo amžininkų, tarp jų René Decartes'as (1596–1650) ir Karališkosios draugijos įkūrėjai (1660), gamtos mokslus laikė pažangos įrodymu ir geriausiu jos varikliu. Didieji švietimo epochos mąstytojai savo filosofijoje, kurioje buvo pabrėžiamas neribotas sugebėjimas ateityje tobulėti ir individui, ir visuomenei, stengėsi sujungti graikų ir romėnų sukurtą išmintingo ir doro žmogaus įvaizdį su šiuolaikine moksliška Bacono socialinio tobulėjimo vizija („žinojimas yra jėga"). Žodis *tobulėjimas* tapo madingas optimistiškesniam požiūriui į žmoniją išreikšti. Jeanas Jacques'as Rousseau tikėjo, kad žmonės turi sugebėjimą tobulėti; tą sugebėjimą jis suvokė kaip savivaldos ir moralinės pažangos potencialą: jo nuomone, tai skiria žmones nuo kitų būtybių; toks požiūris buvo reikšmingas žingsnis į priekį, nes buvo paneigta pirmosios nuodėmės reikšmė. Žmonija (taip tvirtino daugelis Švietimo epochos filosofų) turi begalines galimybes; ją tobulinti gali švietimas, aplinka, vidinės pastangos. Gebėjimas keistis ir mokytis didėja ir neturi ribų. Kai kurie mąstytojai, ypač Marie Jeanas Condorcet (1743–94) ir Williamas Godwinas (1756–1836), net ėmė kelti mintį, kad žmogaus gyvenimą žemėje galima pailginti neribotai.

Istorijos filosofija

Švietimo epochos pabaigos ir XIX a. mąstytojai kėlė naujas problemas, susijusias su istorijos filosofija; buvo sukurta pažangos teorija; ekonominiu, politiniu, kultūriniu atžvilgiu buvo išskirtos epochos, rodančios civilizacijos kaip visumos tobulėjimą. Anne'as Robert'as Turgot (1727–81) dviejose paskaitose (1750), turėdamas galvoje tautų ir imperijų suklestėjimą ir žlugimą, mokslo, meno, religijų, moralės ir papročių raidą, pažangą apibūdino kaip raktą į visuotinę istoriją. Turgot, sutikdamas, kad kelias į pažangą nelygus, vis dėlto teigė, kad „papročiai tampa švelnesni, protai šviesėja, izoliuotos tautos randa bendrą kalbą, komercija ir politika ima jungti visas pasaulio dalis, o žmonija, blaškydamasi tarp ramumo ir sumaišties, gerų ir prastų sąlygų, nors ir lėtai, žengia tobulesnio gyvenimo link". Toliau tokias pažiūras plėtojo Condorcet, Claude'as Saint-Simonas (1760–1825), Auguste'as Comte'as (1798–1857) ir (dialektiškai) Georgas Hegelis (1770–31) bei Karlas Marxas (1818–83). Hegelis žmonijos istoriją suvokė kaip proto ar savimonės pažangą; Marxas, pateikdamas priešingą materialistinį požiūrį, teigė, jog tikrą pažangą žmonija gali pasiekti tik ekonominėmis priemonėmis – išsivaduodama iš gamtos prievartos. Marksistinė neišvengiamos proletariato revoliucijos koncepcija XIX a. pabaigoje ir XX a. tapo labiausiai paplitusia teorija, teigiančia, kad pažanga yra būtina.

Ar pažanga tėra fantazijos vaisius?

Po Pirmojo pasaulinio karo Vakaruose buvo suabejota asmeninio ir bendrojo tobulėjimo bei pažangos sąvokomis. Žmonės vis labiau baiminasi dėl mokslo ir technologijos plėtros, ir mokslinės bei fizinės pažangos skelbėjai atmetami kaip keliantys antiutopijas, o ne pačias utopijas: pavyzdys galėtų būti Aldouso Huxley'io (1894–1963) filosofinis romanas „Šaunusis naujasis pasaulis" *(Brave New World)*. Sigmundo Freudo (1856–1939) teorijos apie pasąmonės veiklą iškėlė mintį, jog tradicinės racionalios pažangos idėjos tiesiog viską labai sutaurina. Svarbiausius instinktus (dauginimosi, mirties) slepia civilizacijos apdangalas, kuris gali sukelti neurozę. Pertekliaus amžius sunaikino buvusį tikėjimą materialine pažanga.

Roy'us Porteris

Platonas buvo įsitikinęs, kad pažinti galima ⇨ *idėjas,* arba universalijas, o tikėti – kintančiais materialiais daiktais. Anglų filosofas Johnas Locke'as teigė, kad △ yra „dviejų idėjų atitikimo ir neatitikimo suvokimas". René Descartes'as tikrojo △ elementu laikė savo principą „Cogito, ergo sum – Mąstau, vadinasi, esu".

Anglų filosofas Gilbertas Ryle'is priešpriešina žinojimą *kaip* ir žinojimą *kas:* moralinis △ yra žinojimas, kaip elgtis, o faktiškasis △ yra žinojimas, kad kas nors yra.

pažinimas iš tolo, per atstumą gaunamos informacijos rinkimas ir užrašymas. Kosminiai zondai atsiunčia nuotraukų ir duomenų apie tokias tolimas planetas, kaip Neptūnas. Archeologai, naudodamiesi paviršiaus tyrimo technika, teikia informaciją, nesuardydami gilesnių klodų.

Palydovai, pvz., „Landsatai", iš orbitos ištyrė visą Žemės paviršių. Duomenų, gautų tyrimo priemonėmis, apdorojimas kompiuteriais ir vadinamosios netikros (kompiuterio sukurtos) spalvos padėjo atskleisti paviršiaus ypatybes, nematomas įprastoje šviesoje. Tai naudinga žemės ūkiui, miškininkystei ir miestų planavimui, tai padėjo atrasti naujų mineralų sluoksnių.

pažinimu pagrįsta sistema, kompiuterinė programa, naudojanti žmogaus pažinimo kodavimą problemoms spręsti. Ji buvo atrasta per ⇨ *dirbtinio intelekto tyrimą,* tada pridėjus ⇨ *euristiką* (nykščio taisykles), šiomis programomis galima spręsti problemas, kurias būtų sunku išspręsti įprastinėmis kompiuterių programomis.

Šiuo metodu buvo patobulintos šachmatų žaidimo programos; dabar programa nustato bendrąją strategiją, t. y. sprendžia, kokia pozicija yra gera; anksčiau buvo pasikliaujama tik kompiuterio sugebėjimu apskaičiuoti variantus.

Peale'as Normanas Vincentas (g. 1898), JAV Reformatų bažnyčios veikėjas. Vadovaudamas radijo programai ir išleidęs knygą „Gyvenimo menas" (*The Art of Living,* 1948), tapo vienu iš geriausiai žinomų bažnyčios veikėjų JAV. △ veikalas „Pozityvaus mąstymo galia" (*The Power of Positive Thinking,* 1952) buvo išgraibstyta. 1969 △ buvo išrinktas Amerikos Reformatų bažnyčios prezidentu.

Gimė Bauersvilyje, Ohajo valstijoje, JAV; mokėsi Ohajo Wesley'o universitete, nuo 1922 Metodistų bažnyčios dvasininkas. 1924–27 dirbo Brukline, 1927–32 – Sirakūzuose, paskui buvo kunigas Niujorke.

Pearsonas Karlas (1857–1936), britų statistikas; sekdamas Francisu Galtonu, pritaikė statistiką ir tikimybių teoriją genetikai, plėtojo ⇨ *eugenikos* (žmonių rasės tobulinimo selekcijos būdu) teoriją. Statistikoje pradėjo vartoti terminą *standartinis nukrypimas.*

pedagoginė psichologija, psichologų darbas dažniausiai mokyklose. Įvertina vaikus, kurie turi pažangumo problemų, pataria tiems, kurie nemoka klasėje elgtis. Dar ⇨ *švietimas:* istorija.

Peirce'as Charlesas Sandersas (1839–1914), JAV filosofas, fizikas ir logikas, ⇨ *pragmatizmo* pradininkas. Teigė, kad tikrieji sąvokų skirtumai turi būti siejami su skirtingais praktiniais padariniais. Daug rašė apie mokslinio tyrimo logiką, teigdamas, kad tiesa gali būti suvokiama kaip galutinio susitarimo tikslas.

Jis (Williamas Jamesas) toks konkretus, toks gyvas; o aš – lyg koks knygos turinys – toks abstraktus, tikras virvės mazgas.

Charlesas Sandersas Peirce'as

J. Passmore'as. „Šimtas filosofijos metų" (*A Hundred Years of Philosophy*)

---

pelagianizmas, britų teologo krikščionio Pelagijaus (apie 360–apie 420) doktrina. Pelagijus iškėlė individualios laisvos valios, susijusios su perfekcionistinėmis idėjomis, pirmenybę. Romos katalikų bažnyčia oficialiai uždraudė jo mokymą, mat jis neigė ⇨ *gimtąją nuodėmę* ir pripažino nekrikštytų kūdikių išganymą. △ žmogaus prigimtį vertina optimistiškai ir yra ⇨ *manicheizmo,* skatinančio moralinį pesimizmą, priešingybė.

Pelagijus (apie 360–apie 420), britų teologas. Teigė, kad kiekvienas žmogus turi laisvą valią (taigi ir išganymo galimybę), neigė Augustino skelbtas predestinacijos ir gimtosios nuodėmės doktrinas. △, kaltinamą erezija, 415 išteisino Jeruzalės sinodas, bet vėliau jį pasmerkė popiežius ir imperatorius.

„Pelenė", tradicinė Europos tautų stebuklinė pasaka. Žinoma apie 700 jos versijų, tarp jų ⇨ Charles'io *Perrault* versija. Pelenė – skriaudžiama jauniausioji dukra, kuriai krikštamotė fėja padeda pakliūti į karališkąjį balių. Ji pakeri Žavųjį Princą, bet grįždama pameta mažytę stiklinę kurpaitę, pagal kurią princas vėliau ją atpažįsta.

Įžymūs pedagogai mąstytojai

autorius	*svarbiausias darbas*	*pagrindinės mintys*
Comenius	*Didactica Magna,* 1628–32	mokyti visus, nepaisant klasės ir lyties, teikti sistemingas žinias, susijusias su kasdieniu gyvenimu;
	Pasaulis paveikslėliuose, 1658	pirmoji paveikslėlių knyga vaikams;
Rousseau	*Emilis,* 1762	grįžti prie prigimties, leisti nekliudomai vystytis vaiko įgimtam gerumui ir sugebėjimams, būti tolerantiškiems, auklėti pavyzdžiu;
Pestalozzi	*Kaip Gertrūda moko savo vaikus,* 1801	ugdyti potencinius mokinio sugebėjimus, įtraukti jį į veiklą, nurodyti tikslą, taip pat per knygas;
Froebelis	*Žmogaus auklėjimas,* 1826	išvystyti darželių sistemą, pagrįstą tikslingais žaidimais, tinkama aplinka, labiau skatinimu, o ne prievarta;
Steineris	*Dvasinio aktyvumo filosofija,* 1894	ugdyti vientisą asmenybę meno, dramos ir muzikos bei šokio pagalba;
Thorndike'as	*Pedagoginė psichologija,* 1903	sistemingai tikrinti žinias;
Montessori	*Montessori metodas,* 1912	sukurti skatinančią veikti aplinką, žaisti mokomuosius žaidimus, ugdančius judesius ir pojūčių suvokimą; leisti vaikams vystytis jų pačių tempu;
Piaget	*Vaikų kalba ir mintys,* 1923	mokyti atsižvelgiant į nustatytą keturių intelekto vystymosi pakopų specifiką;
Skinneris	*Mokymo technologija, 1969*	programuotas mokymas („mokymo mašinos"), grindžiamas bihevioristine psichologija;
Illichas	*Visuomenė be mokyklų,* 1971	pakeisti mokyklas mokymu bendruomenėje.

Pelenų diena, pirmoji Didžiosios savaitės, krikščionių kalendoriaus laikotarpio prieš Velykas, diena. Katalikų bažnyčiose tikinčiųjų kaktos šią dieną pažymimos atgailos ženklu – pelenų kryžiumi.

pelnas, suma, liekanti iš bendrųjų ⇨ *įplaukų* atėmus visas išlaidas. Verslo organizacijose tai yra atlyginimas akcininkams už riziką. ***Bendrasis pelnas*** yra skirtumas tarp pardavimo įplaukų ir tiesioginių produkcijos gamybos išlaidų. ***Grynasis pelnas*** apskaičiuojamas iš bendrųjų įplaukų atėmus tiesiogines ir netiesiogines išlaidas (pvz., pridėtines išlaidas, verslo išlaidas). ***Normalusis pelnas*** yra △, kuris apsaugo įmonę nuo lėšų skyrimo kitų prekių gamybai ir paslaugoms. ***Nenormalusis pelnas*** yra △, viršijantis normalųjį △. ***Ikimokestinis pelnas*** yra △, apskaičiuojamas prieš sumokant įmonės ir kitus su pelnu susijusius mokesčius; ***pelnas atskaičius mokesčius*** yra △, apskaičiuojamas po mokesčių sumokėjimo. ***Nepaskirstytasis pelnas*** yra △, kuris neišdalijamas akcininkams, o investuojamas į verslą.

penkiasdešimtininkai, krikščionių grupė, plačiau ⇨ *Sekmininkų sąjūdis.*

pelno paskirstymas, atlyginimas už darbą, darbdavys atsiskaito su darbuotojais nustatyta įmonės pelno dalimi. Toks △ atsirado Prancūzijoje XIX a. pradžioje ir buvo plačiai praktikuojamas kooperacijos sąjūdžio metu.

penatai, romėnų šeimos ir namų dievai; ⇨ *larai ir penatai.*

Penkiaknygė, pirmosios penkios Biblijos (Senojo Testamento) knygos, priskiriamos Mozei; žydai △ vadina ⇨ *Tora;* paplitęs graikiškas pavadinimas – *Pentateuchas.*

penki islamo arkanai, ***penki islamo stulpai,*** penkios pareigos, kurias privalo vykdyti kiekvienas musulmonas: tvirtinimas, kad nėra kito dievo, išskyrus Alachą, o Mahometas yra jo pranašas; kasdieninė ***malda,*** arba ⇨ *salatas;* ***išmaldos davimas*** arba *zakat;* ***pasninkas*** Ramadano mėnesį; ***Mekos aplankymas,*** arba ⇨ *hadžas* bent kartą gyvenime, jei leidžia sveikata ir lėšos.

penkmečio planas, ilgalaikis strateginis SSRS ūkio plėtros planas. Nuo 1928 △ buvo SSRS ekonominio planavimo pagrindas, buvo siekiama žemės ūkio šalį paversti industrine-agrarine. Po II pasaulinio karo △ įdiegė visos vad. socialistinės šalys. Kai socializmo sistema 9 d-mečio pab. – 10 d-mečio pr. žlugo, △ neliko.

penktoji kolona, šalies viduje esanti grupė, slaptai padedanti iš išorės puolančiam priešui.

Terminas buvo sukurtas per 1936 Ispanijos pilietinį karą, kai generolas Mola gyrėsi, kad Franco rėmėjai puola Madridą keturiomis kolonomis, o pačiame mieste turi penktąją.

Penrose'as Lionelis Sharplesas (1898–1972), anglų gydytojas ir genetikas, žinomas kaip svarbaus darbo apie protinius sutrikimus ir Dauno ligą autorius. Karjeros pradžioje sėkmingai tyrė ⇨ *schizofreniją*, sukūrė testą jai diagnozuoti.

1930–39 △ dirbdamas mokslinį medicinos darbą Kolčesterio karališkojoje Rytų grafysčių įstaigoje, sudarė garsiąją pacientų ir jų šeimų tyrimo apžvalgą „1280 protinio sutrikimo atvejų klinikinė ir genetinė studija“ (*A Clinical and Genetic Study of 1280 Cases of Mental Defect,* 1938), kurioje parodė, kad yra labai daug skirtinų protinio sutrikimo tipų ir priežasčių, be to, kad normalumas ir nenormalumas sudaro kontinuumą. Vėliau susidomėjo Dauno sindromą sukeliančiais veiksniais. Pirmasis atskleidė motinos amžiaus svarbą.

1939–45 △ vadovavo psichiatrijos tyrimams Ontarijyje, Kanadoje. 1945 buvo paskirtas Londono universiteto Galtono koledžo eugenikos profesoriumi, o 1953 išrinktas į Karališkąją draugiją.

Penstonas Michaelas (1943–90), britų astronomas. 1965–90 dirbo Grinvičo observatorijoje. Su bendradarbiais išnagrinėjęs ultravioletinius spindulius tiriančio palydovo duomenis apie karštas dujas, cirkuliuojančias aplink galaktikos NGC 4151 centrą, padarė išvadą, kad jame yra didžiulės masės juodoji skylė (objektas, kurio trauka tokia didelė, kad niekas negali jos įveikti).

pereinamųjų tarpsnių apeigos, ***amžiaus tarpsnių aeigos,*** ritualai, pažymintys svarbiausius žmogaus gyvenimo momentus (gimimą, brandą, vedybas ir t. t.). Terminą sukūrė prancūzų etnografas ir folkloristas Charles'is Arnoldas Kurras van Gennepas (1873–1957).

Perey Marguérite Catherine (1909–75), prancūzų mokslininkė. Dirbo branduolinės chemijos srityje; 1939 atrado radioaktyvųjį elementą francį. Karjerą pradėjo 1929, dirbdama Marijos Curie asistente; 1949 tapo Strasbūro universiteto branduolinės chemijos profesore, o 1958 – šio universiteto Branduolinių tyrimų centro direktore.

perėmimo teorija ⇨ *mokymosi teorija.*

perėmimas, verslo situacija, kai viena įmonė įgyja kitos įmonės akcijų dalį, kad galėtų efektyviai ją valdyti. Paprastai tai yra 51% kontrolinis paketas, bet gali būti ir tik 30% akcijų.

△ būna susitarimu arba konkurso būdu; vienas iš naudojamų metodų yra netikėtas akcijų supirkimas. Kai norima išvengti nepageidaujamo △, naudojamasi ***atvirkščiuoju perėmimu*** arba pasitelkiamas ***gelbėtojas***.

peri (*persų mit.*), labai gražios, nekenksmingos dvasios, pagal rangą esančios tarp angelų ir piktųjų dvasių. Jas valdo Eblis, pati galingiausia piktoji dvasia.

perkėlimas (*psichoanalizė*), paciento ankstesniuose santykiuose patirtų jausmų ir norų perkėlimas į santykius su psichoanalitiku.

△ pirmą kartą aprašė Freudas 1895. Dažnai sakoma, kad △ santykiai gali būti teigiami arba neigiami. ***Teigiamasis perkėlimas*** – pacientas pasiduoda įtikinamas arba nerealiai pervertina psichoanalitiką. ***Neigiamasis perkėlimas*** – pacientas nepaklūsta psichoanalitikui arba jo nemėgsta. Teigiamuoju △ naudojamasi kaip priemone, padedančia įveikti pasipriešinimą, neleidžiantį prisiminti nemalonių dalykų, o kai △ yra neigiamas, dažnai kyla pavojus, kad gydymas truks per ilgai, todėl paprastai jo atsisakoma. Freudas △ santykius laikė vienu svarbiausių analizės įrankių, o kai kurios vėlesnės mokyklos jį suvokia kaip šalutinį poveikį, su kuriuo reikia kovoti gydymo pradžioje.

Perkūno paukštis, Š. Amerikos indėnų legendų paukštis, audrų sukėlėjas. Sakoma, kad griaustinį jis sukeliąs plasnodamas sparnais, o žaibus – mirksėdamas akimis.

permanentinė revoliucija, viena pagrindinių ⇨ *trockizmo* doktrina.

perpetuum mobile, lotyniškas tariamojo ⇨ *amžinojo variklio* pavadinimas.

Perrault Charles'is (1628–1703), prancūzų rašytojas. Parašė „Mano motušės Žąsies pasakas“ (*Contes de ma mère l'oye,* 1697). Garsiausios iš jų – „Miegančioji gražuolė“, „Raudonkepuraitė“, „Mėlynbarzdis“, „Batuotas katinas“ ir „Pelenė“.

Perrinas Jeanas (1870–1942), prancūzų fizikas, galutinai įrodęs, kad medžiagą sudaro atomai. Įrodinėdamas atominės sandaros hipotezę, △ parodė, kaip, remiantis Brauno judėjimu, galima nustatyti tikslią ⇨ *Avogadro* skaičiaus vertę. 1926 už fizikos darbus gavo Nobelio premiją.

Persefonė (*gr. mit.*), deivė (atitinka romėnų Prozerpiną), Dzeuso ir Demetros duktė, požemio pasaulio karalienė. Plutonas (Hadas) pagrobęs ją,

nusigabenęs į požemio pasaulį ir vedęs; vėliau jis sutikęs, kad △ šešis mėnesius per metus praleistų žemėje su motina. Šis mitas simbolizuoja augmenijos augimą ir nykimą bei metų laikų kaitą.

personifikacija, *įasmeninimas,* tropas, metaforos rūšis (poetiška, vaizdinga raiškos priemonė): gyvūnai, augalai, daiktai, idėjos traktuojami taip, tartum jie būtų žmonės ar šiaip gyvi padarai („Debesys vaikė vienas kitą per Mėnulio veidą", „Gamta šypsojosi, laimindama jų darbus", „Ateitis jiems mojo su nekantrumu"). Šią sąvoką (angl. *pathetic fallacy* – patetiška apgaulė) apibrėžė Johnas Ruskinas veikale „Šiuolaikiniai tapytojai" (*Modern Painters,* 1843–60), apibūdindamas žmogaus jausmų priskyrimą aplinkiniam pasauliui.

perspektyva, realistinis trimačio objekto vaizdas plokštumoje. Perspektyviniame piešinyje vertikalios linijos brėžiamos lygiagrečiai nuo lapo viršaus ligi apačios, o horizontalios linijos perteikiamos tiesėmis, kurios sueina į vieną iš dviejų perspektyvos taškų. Šie △ taškai yra piešinio kairėje ir dešinėje, o nuotolis ligi jų priklauso nuo stebėjimo taško.

pertekliaus visuomenė, visuomenė, kurios daugumai žmonių lieka pinigų, kai jie patenkina pagrindinius, t. y. maisto ir pastogės, poreikius. Jie gali spręsti, kaip panaudoti tas pertekliaus pajamas ir tampa vartotojais. Šį terminą išpopuliarino JAV ekonomistas ⇨ Johnas Kennethas *Galbraithas* knygoje „Pertekliaus visuomenė" (*The Affluent Society*), 1958; jis didesnę šalies turto dalį siūlė naudoti viešosioms išlaidoms ir mažesnę – privačiam vartojimui. △ terminu apibūdino pramonines Vakarų šalis, ypač JAV.

Pertekliaus visuomenėje nėra jokios prasmės skirti prabangą ir būtinus dalykus.

pertekliaus visuomenė
Johnas Kennethas Galbraithas, g. 1908 Kanadoje, JAV ekonomistas, 1937 tapęs JAV piliečiu.
„Pertekliaus visuomenė" (*The Affluent Society*)

Perutzas Maxas (g. 1914), austrų kilmės britų biochemikas. 1962 kartu su Johnu Kendrew gavo Nobelio chemijos premiją už hemoglobino molekulės struktūros tyrimus.

1936 △ atvyko į D. Britaniją ir Kembridžo universitete dirbo su Johnu Bernaliu (1901–71). Antrojo pasaulinio karo metu kaip svetimšalis buvo internuotas Kanadoje, vėliau grįžo į Kembridžą.

Pestalozzis Johannas Heinrichas (1746–1827), šveicarų pedagogas. Gynė prancūzų filosofo Jeano Jacques'o Rousseau natūralumo principus (natūrali raida ir pavyzdžio galia); savo teorijas išdėstė veikale „Kaip Gertrūda moko savo vaikus" (*Wie Gertrude ihre Kinder lehrt,* 1801). Pabrėžė motinos ir namų svarbą vaiko auklėjimui.

Įkurtas ne vienas △ vardu pavadintas tarptautinis vaikų kaimas, pvz., Sedlskome (R. Saseksas, D. Britanija).

Peteris Laurence'as J. (1910–90), Kanados rašytojas ir mokytojas; parašė (su Raymondu Halliu) „Peterio dėsnį" (*The Peter Principle;* 1969), kuriame trumpai išdėstė teoriją, teigiančią, kad žmonės stengiasi užimti kuo aukštesnę padėtį, kuriai jie netinka.

Peterio dėsnis: bet kurioje hierarchijoje kiekvienas darbuotojas stengiasi lipti karjeros laiptais tol, kol darosi nebekompetentingas.

Laurence'as J. Peteris
„Peterio dėsnis" (*The Peter Principle*)

Petit Alexis (1791–1820), prancūzų fizikas, vienas iš *Diulongo ir Pti dėsnio* atradėjų. Šis dėsnis teigia, kad elemento specifinė šiluminė talpa yra atvirkščiai proporcinga jo santykinei atominei masei.

Petras Eremitas, arba *Atsiskyrėlis* (1050–1115), prancūzų kunigas. Garsėjo iškalba. Jo pamokslai paskatino tūkstančius valstiečių eiti į pirmąjį Kryžiaus žygį; jo dalyviai buvo išžudyti Mažojoje Azijoje. △ pabėgo ir vėliau lydėjo pagrindines (riterių) pajėgas žygyje į Jeruzalę.

Petras, *šv. Petras,* krikščionių kankinys, dviejų Naujojo Testamento laiškų autorius, apaštalų vadovas. Laikomas pirmuoju Romos vyskupu; jo mantiją paveldi popiežius. Tikrasis △ vardas buvo Simonas, bet Jėzus pavadino jį Petru (gr. *petros* – uola), t. y. uola, ant kurios jis pastatysiąs Bažnyčią. △ emblema – du raktai; △ šventė – birželio 29.

Pradžioje △ buvo žvejys Kafarnaume, prie Genezareto ežero; manoma, kad jis buvęs Jono Krikštytojo mokinys; pirmasis pripažinęs Jėzų Mesiju. Pasakojama, kad vėliau △ apsigyvenęs Romoje; imperatoriaus Nerono laikais buvo nukankintas (turbūt nukryžiuotas). Popiežius Paulius VI patvirtino, kad 1968 Vatikane, po Šv. Petro bazilika, atkasti žmogaus kaulai yra △ palaikai.

Petro skatikas, savanoriška metinė katalikų auka, ⇨ *šventojo Petro skatikas.*

Phillipsas Wendellis (1811–84), JAV visuomenės veikėjas. 1840 dalyvavo Londono pasauliniame suvažiavime dėl vergijos panaikinimo, po jo įsitraukė į atvirą kovą. Rėmė ne tik abolicionizmą (sąjūdį už vergijos panaikinimą), bet ir daugelį kitų visuomeninių judėjimų – feminizmą, prohibiciją, darbininkų būrimąsi į profesines sąjungas, siekė Amerikos indėnų gyvenimo sąlygų gerinimo.

Gimė Bostone, studijavo Harvardo universitete, 1834 gavo teisę dirbti advokatu. Kritiškai vertino 1846–48 Meksikos karą ir prezidento Lincolno taktiką Pilietinio karo metu 1861–65. 1870 buvo reformatorių kandidatas į Masačusetso gubernatoriaus postą.

Piaget Jeanas (1896–1980), šveicarų biologas, filosofas, asmenybės raidos psichologas (pats vadinosi genetiniu epistemologu); jo atlikti nuodugnūs vaikų stebėjimai turėjo didelę įtaką ankstyvosios vaikystės tyrimams, mokymo planų mokyklose sudarymui ir mokymo metodikai.

Gavęs zoologijos mokslų daktaro laipsnį Nešatelio universitete, △ atsidėjo psichologijai – pradžioje dirbo Ciuriche, paskui persikėlė į Paryžių; ten sudarinėjo testus vaikų mąstymui tirti ⇨ *Binet* laboratorijoje. 1921 buvo paskirtas J. J. Rousseau instituto mokslinių tyrimų direktoriumi. Dirbo eksperimentinį darbą, domėjosi vaikų kalba ir mąstymu, nagrinėjo jų mintis apie judėjimą, priežastingumą, jėgą, erdvę, laiką ir t. t., tyrė sapnų, gyvenimo ir moralės suvokimą. Iš šių tyrimų paskelbė kelias knygas; pirmoji iš jų – „Vaiko mąstymas ir kalba" (*The Language and Thought of the Child;* 1923). Svarbiausi △ darbai – protinės raidos vaikystėje tyrimai, kuriuos jis, stebėdamas savo vaikus, atliko kartu su žmona Valentina Chatenay. Tai išdėstyta veikaluose „Vaiko intelekto pradmenys" (*The Origins of Intelligence in the Child,* 1936), „Vaiko tikrovės konstravimas" (*The Child's Construction of Reality,* 1936), „Žaidimai, sapnai ir mėgdžiojimas vaikystėje" (*Play, Dreams and Imitation in Childhood,* 1946). Abstraktųjį ir pasyvųjį mąstymą nagrinėjo leisdamas vaikui manipuliuoti paprastais objektais (žaislais ir t. t.) ir tuo pat metu kalbėti. Tyrė mąstymo simboliais formavimąsi ir vaiko logikos, skaičių, geometrijos, laiko ir t. t. suvokimą, įvairias jo pakopas, kurias lemia tam tikri mąstymo tipai. Vėliau daugiau domėjosi teorija, disciplinų sandūrų temomis – bandė sukurti biologiškai pagrįstą pažinimo teoriją, pabrėžiančią išorinės ir vidinės veiklos bei struktūros svarbą.

△ profesoriavo Nešatelio, Sorbonos ir Ženevos universitetuose, turėjo daug garbės laipsnių. 1955 Ženevoje įkūrė Genetinės epistemologijos tyrimo centrą.

Picasso Pablo (Ruizas Blasco Y Picasso; 1881–1973), ispanų dailininkas, dirbęs daugiausia Prancūzijoje; vienas išradingiausių ir produktyviausių XX a. meno talentų. Po mėlynojo (1901–04) ir rausvojo (1905–06) laikotarpio prasidėjo △ revoliucingasis prekubistinis „Avinjono mergelių" laikotarpis (1907). Trečiojo dešimtmečio pradžioje △ buvo laikomas žymiausiu siurrealistu. Ketvirtojo dešimtmečio △ darbai – metalo skulptūros, knygų iliustracijos ir freska „Gernika" (1937, Pradas, Madridas) – reakcija į civilių gyventojų bombardavimą per Ispanijos pilietinį karą. Tapė ligi pat mirties.

△ gimė Malagoje piešimo mokytojo José Ruizo Blasco ir andalūzietės Marijos Picasso Lopez šeimoje; Ruizo vardo nebevartojo nuo 1898. Sulaukęs dešimties metų, buvo jau tikras dailininkas, būdamas šešiolikos metų, surengė pirmąją savo parodą. 1900 pirmą kartą lankėsi Paryžiuje, nuo 1904 gyveno Prancūzijoje, nuo 1946 daugiausia Prancūzijos pietuose. Čia ne tik tapė, bet ir eksperimentavo su keramika, skulptūra, kūrė scenovaizdžius (pvz., „Paradas" Diagilevo grupei, 1917), knygų iliustracijas (pvz., Ovidijaus „Metamorfozėms"), tapė portretus (Stravinsky'io, Valéry ir kitų).

Pico della Mirandola Giovannis (1463–94), kunigaikštis, italų filosofas mistikas. Gimė Mirandoloje, kurią valdė jo tėvas; studijavo hebrajų, arabų kalbas, ypač domėjosi žydų kalba ir teosofine sistema ⇨ *kabala*. Jo pastangoms suderinti krikščionybės, islamo ir antikinio pasaulio religinius pagrindus nepritarė popiežius Aleksandras VI.

pietizmas, XVII a. religinis liuteronų bendruomenės sąjūdis; pietistai manė, kad dvasingas ir pamaldus tikėjimas svarbiau už teologiją ir dogmas. △ pradininkas buvo Frankfurto (Vokietija) kunigas Pilypas Jokūbas Špeneris (1635–1705), kuris labiau vertino pamaldžius „išrinktųjų" susirinkimus negu Biblijos studijavimą; 1675 jis parašė veikalą „Dievobaimingi troškimai" (*Pia desideria*). △ sąjūdis daug metų buvo susijęs su Halės universitetu (įkurtu 1694; Vokietija).

Pietų Amerikos vietinės religijos, P. Amerikos indėnų tikėjimai ir mitai. Daugelis indėnų turi aukščiausiosios galios ar dievo sąvoką, bet daž-

nai ši galia yra tiek nutolusi ir tokia didelė, kad tiesiogiai negarbinama. Yra daug galingų dvasių (tarp jų ir protėvių sielos), kurios gyvena gamtoje ir veikia ją bei žmonių gyvenimą. Šios dvasios gerbiamos ir per jas siekiama išlaikyti ryšį su miškais, upėmis ir gyvūnais. Gyvūnai, kurie siejami su kūrimo mitais arba laikomi gero arba blogo likimo ženklais, nemedžiojami (pvz., taip žiūri į anakondas Amazonės baseino drėgnųjų tropinių miškų gyventojai).

Pigmalijonas (*gr. mit.*), Kipro karalius. Įsimylėjęs savo sukurtą dramblio kaulo statulą; kai Afroditė suteikė jai gyvybę ir pavertė moterimi (Galatėja), △ ją vedęs.

Pigou Arthuras Cecilis (1877–1959), britų ekonomistas. Jo tikrosios pusiausvyros reiškinio (Pigou reiškinio) teorija teigia, jog darbo vietų steigimą skatina kainų kritimas, nes jis padidina likvidųjį turtą, taigi ir prekių bei paslaugų paklausą.

Pijus IX (Giovanni Maria Mastai-Feretti; 1792–1878), popiežius nuo 1846. Nepripažino Popiežiaus srities ir Romos įjungimo į Italijos karalystę. 1854 paskelbė Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo prasidėjimo dogmą, 1870 – popiežiaus neklystamumo dogmą; △ pontifikatas buvo ilgiausias istorijoje.

Pontifikato pradžioje △ buvo liberalas, bet pamažu praradus popiežiui priklausančias teritorijas, griežtai protestavo. Italijai užėmus Romą, atsisakė kelti koją iš Vatikano, save vadino kaliniu ir uždraudė bet kokią katalikų politinę veiklą Italijoje. Visą valdžią sutelkė Vatikane, netoleravo modernesnių dvasinių idėjų. Jo pamaldumas įkvėpė žmones, ir tas kultas išliko ligi mūsų dienų. 1985 prasidėjo pirmasis △ kanonizavimo etapas.

Pijus XII (Eugenio Pacelli; 1876–1958), popiežius nuo 1939. Buvo konservatyvus doktrinos ir politikos klausimais; pasmerkė ⇨ *modernizmą*. 1950 paskelbė Mergelės Marijos ėmimo į dangų su kūnu dogmą, 1951 patvirtino doktriną, skelbiančią, jog negalima aukoti kūdikio gyvybės siekiant išgelbėti gimdančios motinos gyvybę; tą doktriną daug kas kritikavo. Susilaukė kritikos už tai, kad nepasmerkė vokiečių žiaurumo per Antrąjį pasaulinį karą, buvo kaltinamas sąmokslu su naciais.

Pyke Margareta (1893–1966), britų kovotoja dėl gimimų kontrolės. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje tapo Nacionalinės gimimų kontrolės asociacijos (vėliau – Šeimos planavimo asociacijos) sekretore ir energingai reikalavo, kad vietinė valdžia įkurtų šeimos planavimo klinikas. 1954 tapo Šeimos planavimo asociacijos pirmininke.

piktoji dvasia, *inkubas,* pagal vid. amžiais paplitusią nuomonę, demonas, arba velnias, kuris santykiaudavo su moterimis per miegą. Manyta, kad tokiu būdu (iš piktosios dvasios ir moters) atsirandančios raganos (*succubus*) ir demonai (*incubus*).

piliečių teisės, kiekvieno piliečio teisės. Daugelyje šalių jas nustato ir garantuoja įstatymai (pvz., JAV Konstitucijos Teisių bilis), užtikrinantys, kad vienodas teises turėtų visi piliečiai. Kova tiek dėl teisinių, tiek dėl faktinių piliečių teisių garantijų buvusiems vergams ir jų palikuonims JAV nuo pat Pilietinio karo buvo svarbi ginčų tema.

piliečių teisių sąjūdis, terminas, kuriuo vadinamas JAV juodaodžių pastangos pagerinti savo visuomeninę padėtį po II pasaulinio karo. Remdamiesi ženkliu indėliu į šalies pastangas karo metais, jie pradėjo ilgą kampaniją dėl visiškų piliečių teisių ir metė iššūkį rasinei diskriminacijai. Nors buvo priimta juodaodžiams palankių įstatymų, pvz., 1964 Piliečių teisių įstatymas ir 1965 Balsavimo teisės įstatymas, vis didėjantis š. valstijų miestų juodaodžių nepasitenkinimas sukėlė pilietinių neramumų, pvz., 1965 rugpjūčio Wattso riaušes Los Andžele. Dar vienos riaušės šiame mieste kilo 1992, kai teismas išteisino policininką, kaltintą juodaodžio vairuotojo sumušimu. Riaušės parodė, kad JAV dar yra rasinių santykių problemų. Plačiau ⇨ *juodaodžiai*: istorija.

piliečių visuomenė, *pilietinė visuomenė,* visuomenės ar kultūros dalis, išskyrus vyriausybę ir valstybės valdomas institucijas. ⇨ Karlo *Marxo* ir ⇨ G. W. F. *Hegelio* △ – tai visuomenės dalis, kur siautėja egoizmas, savanaudiškumas ir materializmas. ⇨ Adamas *Smithas* tikėjo, kad apšviestas savanaudiškumas skatina visuotinę gerovę. Klasikiniai autoriai ir senieji politikos teoretikai, pvz., ⇨ Johnas *Locke'as,* △ vadino visą civilizuotą visuomenę.

pilietinis nepaklusnumas, sąmoningas neteisingais laikomų įstatymų pažeidinėjimas, neprievartinio tiesioginio veikimo forma. Šį terminą 1849 pirmasis pavartojo JAV rašytojas Henry's Thoreau to paties pavadinimo straipsnyje. ⇨ Mahatma *Gandis* propagavo △, norėdamas taikiu būdu priversti Britanijos valdžią pasitraukti iš Indijos. Vėliau △ buvo vadinami, pvz., JAV septintojo dešimtmečio pilietinių teisių ir devintojo dešimtmečio taikos šalininkų sąjūdžių veiksmai.

pilietybė, valstybės nario statusas. Daugumoje valstybių žmogus pilietybę įgyja gimdamas arba natūralizacijos būdu. Šis statusas kai kuriose šalyse teikia teisių, pvz., balsavimo ir įstatymų apsaugos, ir pareigų, pvz., privalomąją karinę tarnybą.

Britanijoje skiriamos penkios pilietybės kategorijos, teikiančios skirtingas teises. Pagal 1981 Britų tautybės įstatymą bei jį papildančius 1983 Folklendo salų britų tautybės įstatymą bei 1985 Hongkongo įstatymą, tik asmuo, kuriam suteiktas ***Britanijos piliečio*** statusas, turi teisę gyventi Jungtinėje Karalystėje; iš esmės tokie asmenys – visi gimę Britanijoje, tie, kurių tėvai yra Britanijos piliečiai arba asmenys, teisėtai gyvenantys Jungtinėje Karalystėje. Yra ir dar keturios pilietybės kategorijos: ***Britanijai priklausančių teritorijų pilietybė, Britanijos užjūrio valdų pilietybė, Britanijos pavaldinio ir Britanijos tautų sandraugos piliečio*** statusas. Kiekvienos grupės teisės apsigyventi Britanijoje gerokai skiriasi.

Kartais taip atsitinka, kad žmogus yra geras pilietis ir neturi savybių, kad galėtų būti dar ir geras žmogus.

pilietybė
šv. Tomas Akvinietis, apie 1226–74 italų filosofas scholastas ir teologas

---

piligrimystė, religinio pamaldumo įkvėptos kelionės į šventas vietas. Hinduistai šventomis vietomis laiko Varanasį ir apvalančiąją Gango upę; budistams tai vietos, susijusios su Budos veikla; sen. graikams – Delfų, Efeso ir kitos šventyklos; žydams – Jeruzalės šventovė; musulmonams – Meka.

Krikščionių △ jau buvo paplitusi II a. Vis dažnesnių ir gausesnių piligrimų kelionių skatinami, radosi piligrimams apgyvendinti skiriami vienuolynai, kūrėsi religiniai riterių ordinai, buvo rengiami kryžiaus žygiai. Svarbiausios krikščionių piligrimų lankomos vietos buvo (kai kurios ir tebėra) Jeruzalė, Roma, šv. Jokūbo kapas Komposteloje (Ispanija), Beketo kapas Kenterberyje (Anglija) ir šventosios vietos La Saletas ir Lurdas Prancūzijoje.

Trys didieji △ centrai vidurinių amžių Anglijoje buvo Kenterberis, Beris (šv. Edmundo kapas) ir Velsingamas Norfolke. Į Velsingamą piligrimai tebekeliauja ir dabar per kiekvienas Velykas.

pylimų pylėjų kultūra, archeologinė įvairių Š. Amerikos centrinės dalies ir Pietų indėnų, nuo maždaug 300 pr. Kr. pylusių žemės pylimus, kultūra. Pylimai buvo tiesūs ir vingiuoti. Jų forma buvo pritaikyta antkapiams, pvz., Didysis gyvatės pylimas Ohajo valstijoje, nupjautinės piramidės ir kūgio formos valdovų rūmų ir šventyklų pamatams. △ palikimas yra Hopvelio ir Načezo statiniai.

Pylimus pildavo žmonių grupės, kurioms vadovaudavo patyrę meistrai. Svarbi vieta yra Vienuolio pylimas Misisipės valstijoje. △ ėmė nykti nuo Ispanijos įsiveržimo laikų. Bet △ pėdsakų išliko indėnų čoktavių ir čerokių folklore.

Aš esu žydas iš Kilikijos Tarso, tai – žymaus miesto pilietis.

pilietybė
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis
Apd. 21:39

Pilypas Neris (1515–95), *šv. Pilypas Neris,* italas, Romos katalikų kunigas; įsteigė Oratorianų vienuolių kunigų ordiną Romoje, prie Šv. Jeronimo bažnyčios, pastatydino koplytėlę, kurioje buvo meldžiamasi, vykdavo vaidinimai Biblijos siužetais, lydimi muzikos; iš to kilo muzikinis oratorijos žanras. Šv. Pilypo šventė – gegužės 26.

pilnametystė, įstatymo nustatytas amžius, kurio sulaukęs žmogus įgyja piliečio teises. Lietuvoje toks amžius 18 metų. Anglosaksų šalyse △ dažnai suprantama ir kaip amžius, kai mergina ar vaikinas teisiškai gali sutikti lytiškai santykiauti. Jungtinėje Karalystėje toks amžius – 16 metų (21 metai homoseksualams vyrams). 1885 Kriminalinės teisės pataisos aktu sutikimo amžius buvo prailgintas nuo 13 iki 16 metų, o sutikimo lytiškai santykiauti svetimoje šalyje – nuo 16 iki 18 metų. Tai įvyko po to, kai laikraščio *Pall Mall Gazette* redaktorius Williamas Thomas Steadas (1849–1912) demaskavo baltųjų vergių prekybą – iš Anglijos jas vežė į Paryžių ir Briuselį. Norėdamas tai įrodyti Steadas nusipirko merginą, dėl to buvo apkaltintas, nuteistas ir tris mėnesius kalinamas.

Pincusas Gregory'is Goodwinas (1903–67), JAV biologas. Šeštajame dešimtmetyje kartu su Min Čue Čangu (g. 1908) ir Johnu Rocku (1890–1984) sukūrė kontraceptines tabletes.

Ištyręs dauginimosi fiziologiją, △ suvokė, kad sintetiniais hormonais galima imituoti nėštumo būseną. Tai labai padeda apsisaugoti nuo pastojimo.

pinigai, bendra mainų priemonė, pripažįstama mokant už prekes ir paslaugas arba už skolas; teisėta mokėjimo priemonė.

△ dažniausiai būna monetų (išrado kinai antrajame tūkstantmetyje pr. Kr.) ir popierinių banknotų (kinai vartojo maždaug nuo 800) pavidalo. Tradicines △ funkcijas atlieka ir čekiai, kredito kortelės ir kita.

pinigų pasiūla, ekonomikoje cirkuliuojančių pinigų kiekis tam tikru laiku. Tai gali būti banknotai, monetos, bankų kliringas ir kiti depozitai, naudojami kasdieniniams atsiskaitymams. △ pakitimus lemia pirmiausia skolinimo kiekiai. Vienas svarbiausių ⇨ *monetarizmo* principų – △ didėjimas mažėjant ekonominio augimo tempui yra pagrindinė infliacijos priežastis.

D. Britanijoje △ apibrėžiama keleriopai. P0 reiškia apyvartoje esančius banknotus ir monetas kartu su einamuoju kliringo bankų ir Anglijos banko balansu. P1 apima P0 ir einamosios sąskaitos indėlius; P2 (dabar retai naudojamas) apima P1 ir indėlių sąskaitas; P3 apima P2 kartu su visomis kitomis D. Britanijos piliečių ir bendrovių sąskaitomis D. Britanijos sektoriuje. 1987 gegužės mėn. Anglijos bankas įvedė naujus terminus; tai buvo P4 (P3 plius statybos bendrovių indėliai) ir P5 (P4 plius iždo vekseliai ir vietinės valdžios indėliai).

Pirenne'as Henri (1862–1935), belgų istorikas ir rašytojas. Didžiausias jo darbas – septynių tomų „Belgijos istorija" (*Histoire de Belgique,* 1900–32). Parašė daug knygų ir straipsnių apie vidurinius amžius; vienas svarbiausių veikalų šia tema – „Belgijos demokratija, jos ankstyvoji istorija" (*Belgian Democracy, Its Early History,* 1910).

Veikale „Mahometas ir Karolis Didysis" (*Mohammed and Charlemagne,* 1939) △ teigė, kad tikroji vidurinių amžių pradžia – islamo iškilimas, kai žlugo Vakarų Europos prekyba Viduržemio jūroje ir nusilpo Europos miestai.

pirmapradė nuodėmė, krikščionybės gimtosios nuodėmės dogma. Plačiau aptariama straipsnyje ⇨ *žmogaus nuopuolis.*

pirmasis pasaulis, kitas ⇨ *išsivysčiusio pasaulio* pavadinimas.

pirminiai duomenys, faktai ir skaičiai, surinkti tiesioginio tyrimo (stebėjimo, interviu ar anketavimo) būdu, pvz., skaičiavimas, kiek klientų įeina į parduotuvę per vieną valandą.

△ priešingybė – antriniai duomenys, kurie gaunami iš netiesioginio šaltinio. △ dažnai būna svarbūs ⇨ *rinkos tyrimui.*

Pirmoji priežastis (*filosofijoje*), Dievo, kaip kūrėjo arba pasaulio priežasties, buvimo įrodymas. △ įrodymas, ⇨ *kosmologinis argumentas,* remiasi idėja, kad viskas turi priežastį arba pagrindą. Dievas turi egzistuoti kaip △, nes atgalinių priežasčių begalybė neįmanoma, o pačios visatos buvimą reikia paaiškinti. Pasak ⇨*Aristotelio,* materija egzistavo visada, taigi △, arba Pirmasis Judintojas, kaip jis vadina Dievą, yra △ ne laiko, bet visatos nenutrūkstamos egzistencijos, jos tęstinumo ir išlikimo požiūriu. ⇨ Tomui *Akviniečiui* △ yra kartu ir pasaulio išlikimo priežastis, ir Pirmoji visų pasaulio priežasčių grandinės Priežastis.

Pironas Elidietis (apie 365 – apie 275 pr. Kr.), graikų filosofas, ⇨ *skepticizmo* mokyklos įkūrėjas. Tiek logikoje, tiek etikoje abejojo jutiminiu patyrimu. Manė, kad proto ramybę galima pasiekti, atsisakius bet kokių pretenzijų į pažinimą, todėl nėra jokios priežasties vienokį gyvenimo būdą vertinti labiau negu kitokį. Iš tikrųjų tai reiškė vietinių tradicijų (kad ir kokios jos būtų) pripažinimą.

Pitagoras (apie 570 – 500 pr. Kr.), graikų matematikas ir filosofas. Suformulavo Pitagoro teoremą.

Daugiausia tyrė skaičius, kuriems priskyrė mistines savybes. Pavyzdžiui, jis juos skirstė į trikampius (1, 3, 6, 10), kuriuos galima vaizduoti trikampe tvarka, ir stačiakampius (1, 4, 9, 16), kurie sudaro stačiakampius. Be to, jis pastebėjo, kad, sudėjus bet kuriuos gretimus trikampio skaičius, susidaro stačiakampio skaičius (pvz., $1+3=4$; $3+6=9$; $6+10=16$;...). △ Kretonėje (P. Italija) įkūrė religinę broliją, kuri turėjo įtakos politiniam gyvenimui (panaikinta V a.). Pagrindiniai jos principai buvo sielos nemirtingumas ir ⇨ *reinkarnacija.*

Pitagoro teorema, geometrijos teorema, teigianti, jog stačiojo trikampio įžambinės (ilgiausios kraštinės) ilgio kvadratas yra lygus kitų dviejų kraštinių ilgių kvadratų sumai. Jei įžambinės ilgis yra h, o kitų dviejų kraštinių ilgiai yra a ir b, tai $h^2=a^2+b^2$.

Pagal šią teoremą galima apskaičiuoti bet kurio stačiojo trikampio kraštinės ilgį, jei žinomi kitų dviejų kraštinių ilgiai. Ja naudojamasi ir tam tikriems trigonometrijos santykiams, pvz., $\sin^2 a+\cos^2 a=1$, nustatyti.

Planckas Maxas (1858–1947), vokiečių fizikas, kvantinės mechanikos pradininkas. Tirdamas, kaip karšti kūnai spinduliuoja energiją, nustatė,

kad energija sklinda tik nedalomais kiekiais (vadinamaisiais kvantais), kurių dydžiai proporcingi spinduliavimo dažniui. Jo atradimas prieštaravo tradicinei fizikai ir yra laikomas šiuolaikinio mokslo pradžia. 1918 △ gavo Nobelio premiją už fizikos nuopelnus.

planinė ekonomika ⇨ *komandinė ekonomika.*

plastiniai menai, menai, kurių kūriniai lipdomi arba liejami, pirmiausia skulptūra ir keramika. Kartais △ sąvoka išplečiama ir apima visus erdvinius menus ir jų rūšis, pvz., architektūrą, dailę, dizainą, meninę fotografiją.

Platonas (apie 428–347 pr. Kr.), graikų filosofas, Sokrato mokinys, Aristotelio mokytojas, filosofinės mokyklos, vad. Platono akademijos įkūrėjas. Filosofinių dialogų apie metafiziką, etiką, politiką ir kt. autorius.

Jo mokymo pagrindas – ⇨ *idėjų* teorija; formos, arba idėjos, yra belaikės, nejudančios, absoliučiai tikros ir nepriklauso kasdieniam pasauliui.

△ filosofijos įtaką ir tiesiogiai, ir per Augustino, Florencijos platonikų (Renesansas) bei daugybės kitų autorių kūrinius patyrė krikščionybė ir Europos kultūra.

△ gimė kilmingoje šeimoje, politikoje rėmė aristokratus, filosofijoje sekė Sokratu. Po Sokrato mirties daug keliavo; įkūrė garsiąją akademiją, kuri turėjo parengti naują valdančiąją klasę.

Iš △ darbų išliko apie 30 dialogų, skirtų vaidinti jo mokiniams arba visuomenei. Pagrindinė šių etinių ir filosofinių debatų figūra – Sokratas; ankstyvuosiuose dialoguose taikomas Sokrato metodas: Sokratas uždavinėja klausimus ir priverčia mokinius prieštarauti patiems sau (pvz., dialogas „Jonas“ apie poeziją). Kiti žymiausi dialogai – „Puota“ (apie meilę), „Faidonas“ (apie nemirtingumą), „Apologija“ ir „Kritonas“ (apie Sokrato teismą ir mirtį). Negalima pasakyti, ar △ pateikia realų Sokrato paveikslą, ar tai tik jo paties minčių išraiška. △ filosofija atmeta mokslinį racionalizmą (pagrįstą faktų įrodymu eksperimentais) ir pripažįsta tik proto argumentus, nes protas, o ne materija, yra svarbiausia, o materialūs objektai tėra netobulos abstrakčių ir amžinų idėjų kopijos. △ politinė filosofija išdėstyta dviejuose traktatuose – „Valstybė“ ir „Įstatymai“; abiejuose aprašomos idealios valstybės.

Su △ vardu siejama vad. platoniškoji meilė. Platoniškai mylintis žmogus žavisi geriausiomis mylimo asmens savybėmis ir stengiasi jas tobulinti.

plebiscitas, šalies arba kokio regiono rinkėjų referendumas, arba tiesioginis balsavimas, konkrečiu klausimu. Nuo XVIII a. △ paprastai rengiami norint nuspręsti, kuriai šaliai turi priklausyti tam tikra teritorija (pvz., Aukštutinėje Silezijoje ir kitur po Pirmojo pasaulinio karo, Saro srityje 1935).

Pletonas Jurgis Gemistas (1353–1452), Bizantijos filosofas, daug metų dirbęs mokytoju Mistroje, Mažojoje Azijoje.

Buvo platonikas, ryžtingai laikėsi antikrikščioniškų pozicijų; daugelį patraukė XV a. Florencijos Platono akademijos idėjomis.

plėtros parama, pinigai, suteikti ar lengvatinėmis sąlygomis paskolinti silpnos ekonomikos šalims arba jų plėtrą remiančioms institucijoms išlaikyti. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje oficiali turtingesniųjų šalių vyriausybių parama sudarė 45–60 mlrd. dolerių, o Vakarų labdaros organizacijos Trečiojo pasaulio reikmėms kasmet surinkdavo apie 2,4 mlrd. dolerių. Didžiausias paramos skirstytojas yra ⇨ *Pasaulio bankas.* 1990 jis silpnos ekonomikos šalims pervedė 467 mlrd. dolerių. Visos industrinės šalys – Jungtinių Tautų narės paramai skiria tam tikrą savo nacionalinio produkto dalį, nuo 0,20△ BNP (Airija) iki 1,10% (Norvegija; 1988 duomenys). Kiekviena šalis daugiau kaip pusę savo skiriamų lėšų išleidžia dvipusei pagalbai šalims, su kuriomis turi istorinių ar karinių ryšių arba tikisi išplėsti prekybą. Likusi dalis atitenka tarptautinėms organizacijoms – JT, Pasaulio bankui ir kitoms, kurios paskirsto tą paramą daugeliui valstybių.

Britanija plėtros paramai 1990 skyrė 0,31% BNP, labiausiai rėmė Indiją ir Keniją. Europos plėtros fondui (Europos Bendrijos organizacijai) ir Tarptautinei plėtros asociacijai (Pasaulio banko organizacijai) tenka atitinkamai apie 5% ir 8% Britanijos plėtros paramos biudžeto.

1990 JAV plėtros paramos skyrė 0,15% BNP, labiausiai rėmė Izraelį ir Egiptą, be to, daug lėšų skyrė Turkijai, Pakistanui ir Filipinams.

Jungtinių Valstijų Tarptautinė plėtros agentūra (USAID) yra Valstybės departamento institucija, atsakanti už dvipusę pagalbą. JAV yra didžiausias Tarptautinės plėtros asociacijos rėmėjas ir įtakingiausias jos narys.

Britanijos užjūrio plėtros administracija yra Užsienio reikalų ministerijos departamentas, tvarkantis dvipusę pagalbą. Visos Europos Sąjungos narės kartu užsienio šalių plėtrai remti skiria mažiau lėšų, negu Europos Sąjunga kasmet Eu-

ropos ūkininkų pagaminto maisto pertekliui išlaikyti (20 mlrd. dolerių).

Plimuto brolija, fundamentalistinė krikščionių protestantų kryptis; pagrindinis jos bruožas – didžiausias tikėjimo paprastumas. 1827 △ įkūrė brolis Johnas Nelsonas Darby'is (1800–82). △ neturi maldos namų ir įšventinamos dvasininkijos; tuo pabrėžiama, kad tarnauja visi broliai. Maldų susirinkimai ir Biblijos skaitymas vyksta narių namuose.

Bendruomenės įsikūrimo Anglijoje proga 1831 buvo sušaukta brolijos asambleja. 1848 △ skilo į dvi brolijas – Atvirąją ir Uždarąją. Pastarosios nariai atsisako bendrauti su kitų tikybų žmonėmis. Vėliau nuo Uždarosios brolijos atskilo Ypatingoji brolija, kuri laikosi griežtų aprangos ir elgesio taisyklių.

D. Britanijoje daugiausia △ narių yra žvejų kaimuose Š. r. Škotijoje. JAV jai priklauso apie 65 000 narių, susiskaldžiusių į aštuonias grupes. Visame pasaulyje, įskaitant Karibų salas, Indiją ir Birmą, yra apie 1,5 mln. narių. Vienas žymiausių △ narių – daktaras Barnadas.

pliuralizmas, *filosofinis požiūris:* tikrovė susideda iš kelių skirtingų elementų, o ne iš dviejų (materijos ir proto), kaip teigia ⇨ *dualizmas.*

pliuralizmas, *politinė koncepcija:* šiuolaikinėje liberalioje demokratinėje visuomenėje sprendimus priima kelios suinteresuotos grupės konkurencijos būdu. Tokiai politinei sistemai būdinga: laisvi rinkimai, atstovaujamosios institucijos ir visiems lengvai prieinami valdžios organai. Šios koncepcijos priešingybė – korporatyvizmas bei kitos doktrinos, teigiančios, jog valdžią turi centralizuoti valstybė ir jos elitas (⇨ *korporaizmas*).

Plotinas (205–270), Egipto filosofas, filosofijos srovės, dabar vadinamos ⇨ *neoplatonizmu,* įkūrėjas. Teigė, kad galutinį mistinės sąjungos su Vieniu, arba Gėriu (visos būties šaltiniu), tikslą galima pasiekti laikantis griežtos moralinės ir intelektinės disciplinos. Vienis, arba Gėris, emanacijos būdu amžinai kildina įvairių lygmenų tikrovę.

Pirmasis lygmuo – Dieviškasis Intelektas, kuriame ⇨ *idėjos* yra gyvos protingos būtybės ir jutiminio pasaulio daiktų prototipai. Kitas lygmuo – Siela, aktyvus, kuriantis ir valdantis regimąją visatą pradas. Žmonės gali pasirinkti arba žemesniosios Sielos (Gamtos), arba aukštesniosios Sielos (Intelekto) lygmens gyvenimą. Neoplatonizmas turėjo didelę įtaką krikščionybei ir metafiziniam mąstymui.

△ gimė Egipte, sulaukęs 28 metų, pradėjo mokytis Aleksandrijoje pas Amonijų Saką (mirė 243). 244 atvyko į Romą, čia įsteigė filosofijos mokyklą. Graikų kalba parašytus △ traktatus – „Eneadas“ – išleido jo mokinys Porfirijas.

pogromas, smurtinis etninių grupių, ypač žydų užpuolimas. Rusijoje žydų pogromai prasidėjo 1881 po caro Aleksandro II nužudymo, paskui buvo 1903–06; žydai buvo persekiojami iki Rusijos revoliucijos. Vėliau △ vyko Europoje, ypač Lenkijoje po 1918, ir Vokietijoje Hitlerio valdymo metais (⇨ *holokaustas*).

Poincaré Julesis Henris (1854–1912), prancūzų matematikas, sukūręs diferencialinių lygčių teoriją, ⇨ *reliatyvumo* teorijos pradininkas. Iškėlė mintį, kad Isaaco Newtono visatos dėsniai yra veikiau išimtis, o ne taisyklė. Bet skaičiavimai buvo labai sudėtingi, reikalavo daug laiko, todėl △ taip ir nepajėgė suprasti išvadų reikšmės.

△ išleido pirmąjį leidinį, skirtą vien topologijai (geometrijos šakai, tiriančiai nekintamas figūrų savybes).

Poissonas Siméonas Denisas (1781–1840), prancūzų mokslininkas, taikomosios matematikos specialistas. Iš tikimybių teorijos jis suformulavo ***Poissono pasiskirstymą,*** kuriuo plačiai naudojamasi tikimybei apskaičiuoti. Paskelbė keturis traktatus ir šimtus straipsnių įvairiomis fizikos temomis – apie mechaniką, šilumą, elektrą ir magnetizmą, tamprumą – bei apie astronomiją.

Polanyi Michaelis (1891–1976), vengrų chemikas, sociologas ir filosofas. Kaip mokslininkas △ tyrė termodinamiką, rentgeno spindulių kristalografiją ir fizikinę adsorbciją. Kaip filosofas ir sociologas nagrinėjo asmeninės laisvės ir centrinio planavimo konfliktą bei šio konflikto poveikį mokslininkams. Be to, tyrė pažinimo, įgūdžių ir atradimų prigimtį.

Svarbiausi △ darbai: „Asmeninis pažinimas“ (*Personal Knowledge,* 1958), „Žinojimas ir būtis“ (*Knowing and Being,* 1969) ir „Mokslinis mąstymas ir socialinė tikrovė“ (*Scientific Thought and Social Reality,* 1974). Gimė Budapešte, ten studijavo mediciną, paskui susidomėjo chemija. 1933, pasipiktinęs dėl žydų mokslininkų pašalinimo, atsisakė darbo Kaizerio Vilhelmo institute Berlyne ir ėmė dirbti fizikinės chemijos profesoriumi Mančesterio universitete Anglijoje. Nuo 1948 – socialinių mokslų profesorius Mančesteryje.

poliandrija, santuokos forma – moteris tuo pat metu turi daugiau negu vieną vyrą. △ yra įvairio-

se pasaulio vietose, pvz., Madagaskare, Malaizijoje, kai kuriose Ramiojo vandenyno salose ir kai kuriose eskimų bei P. Amerikos indėnų gentyse. Tibete ir kai kuriuose Indijos regionuose △ naudojamasi kaip priemone šeimos palikimui ir nuosavybei išsaugoti – moteris išteka iš karto už keleto brolių.

policija, civilinės teisėtvarkos tarnyba. D. Britanijos △ pavaldi Vidaus reikalų ministerijai; turi 56 autonomiškus padalinius, daugiausia sudarytus grafysčių pagrindu ir bendradarbiaujančius tarpusavyje ypatingais atvejais (pvz., per 1984–85 šachtininkų streiko masinį piketą). Bet D. Britanijoje nėra valstybinės policijos pajėgų ar tvarkos palaikymo dalinio. Tokių pajėgų pirmtakai buvo neveiksminga vidurinių amžių sargyba ir 1749 Henry'io Fieldingo įkurta Londono Baustryto △. Jos modeliu 1829 pasinaudojo Roberto Peelo vyriausybė, sukurdama Londono △ pajėgas (todėl šnekamojoje kalboje policininkai pavadinami „pileriais" ar „bobiais"). 1856 ši sistema ėmė veikti visoje šalyje.

Svarbiausios △ kūrimosi datos: 1878 įkurtas ***Kriminalinių nusikaltimų tyrimo skyrius*** – Londono Sostinės △ padalinys, sudarytas iš uniformuotų padalinių (Naujasis Skotlandjardas; tokie skyriai dabar yra visoje D. Britanijoje); 1970 – ***Ypatingosios patrulių grupės*** – patyrusių pareigūnų būriai specifinėms problemoms spręsti (Niujorke yra panašios Taktinės patrulių pajėgos). Skirtingai negu kitose šalyse, D. Britanijos △ apginkluojama tik ypatingais atvejais, bet ginkluoti susirėmimai vyksta vis dažniau. 1985 Londone 268 gyventojams teko 1 policijos pareigūnas.

Kitų šalių △ pajėgos yra: Airijoje – „Garda Siochana", Italijoje – karabinieriai, Ispanijoje – „Guardia Civil", Kanadoje – Karališkoji Kanados raitoji △, Prancūzijoje – Valstybinė △ (pavaldi Vidaus reikalų ministerijai) didmiesčiuose ir žandarmerija provincijoje.

D. Britanijoje policijai skiriamos išlaidos 1979–90 padidėjo 55%. 1991 △ teigė, kad išaiškinama 26% užregistruotų nusikaltimų, bet manoma, kad iš tikrųjų tai sudaro tik 7% visų nusikaltimų.

poligamija, santuoka su daugiau negu vienu asmeniu tuo pat metu. Labai paplitusi. △ būdinga sen. egiptiečiams, germanams, airiams ir slavams; dažniausiai tai būna turtingi žmonės ir vadai bei kilmingieji, kurie gali išlaikyti keletą žmonų bei savo palikuonis. Islamas leidžia turėti ne daugiau kaip keturias žmonas. Kai kurios krikščionių sektos, pvz., Miunsterio anabaptistai bei mormonai, praktikuoja △, remdamosi tuo, kad tai buvo įprasta Senajame Testamente.

Tais pamaldžiais laikais, kai rados kunigystė,
Ir nuodėmė nebuvo daugpatystė.

poligamija
Johnas Drydenas (1631–1700), anglų poetas ir dramaturgas. „Absalomas ir Achitofelis" (*Absalom and Achitophel*), *1 d.*

Polikarpas (apie 69 – apie 155), ***šv. Polikarpas,*** krikščionių kankinys. Manoma, kad jį į krikščionybę atvertė šv. Jonas Evangelistas. Būdamas Smirnos (dab. Izmyras, Turkija) vyskupas, energingai kovojo su erezijomis. Sudegintas gyvas per liaudies šventę; šventė – sausio 26.

polis, sen. Graikijos miestas valstybė, politinis ir visuomeninis bendruomenės centras. Pradžioje tai būdavo tvirtovė ant uolos ar kalvos, o klasikos laikais △ sudarė siena apsuptas miestas ir aplinkinės žemės, kurios kartais būdavo ir gana didelės. Piliečių narystė polyje, dalyvavimas jo kultų apeigose ir šventėse bei įstatymų laikymasis sudarė graikų civilizacijos pagrindą.

politeizmas, daugelio dievų garbinimas; priešingybė ⇨ *monoteizmui* (tikėjimui vienu dievu). Politeistinės buvo sen. Egipto, Babilonijos, Graikijos, Romos, Meksikos religijos, mūsų laikais politeistinis yra hinduizmas.

politika, valdymas su valdomųjų sutikimu; diskusija ir kompromisais, o ne įsakymais ar jėga grindžiama veikla, kuria sprendžiamos visuomeninės ir ekonominės problemos, patenkinami įvairūs siekiai.

Pirmiausia politinis veikėjas turi būti kvailas.
Tai pasiekti ne visada lengva.

politika
Deanas Gooderhamas Achesonas (1893–1971), JAV politikas. „Observer", 1970 06 21

Šį, dažnai klaidingai vartotą terminą, aiškino Bernardas Crickas klasikiniame veikale „Politikos gynimas" (*In Defence of Politics,* 1962). Populiarų △ apibrėžimą – *galimybių menas* – tikriausiai pirmasis suformulavo Prūsijos kancleris Otto von Bismarckas 1867 užrašytame pokalbyje. Ir Bismarckas, ir Crickas teigė, jog △ iš esmės yra veikla, o ne mokslas ar taisyklių sistema. Tai prieštaravimais pagrįsta veikla – skirtingi požiūriai į

Politinė valdžia. Ar ji būtinai korumpuota?

1887 anglų istorikas lordas Actonas laiške vyskupui Mandelliui Creightonui parašė frazę, kuri tapo viena iš labiausiai paplitusių citatų: „Valdžia yra linkusi korumpuotis, o absoliutinė valdžia korumpuojasi absoliučiai". Valdžios ir korupcijos ryšys pripažįstamas jau seniai. Čatamo grafas Williamas Pittas kalboje Lordų rūmuose 1770 pasakė: „Neribota valdžia gadina ją turinčiųjų protus". IV a. pr. Kr. graikų filosofas Platonas „Valstybėje" teigė, kad valdyti turėtų tik tie politikai, kurie negauna naudos iš savo vykdomos politikos. Tą patį tvirtina ir aforizmas, kad norintys valdyti mažiausiai tam tinka.

Šiuolaikinė korupcija

Šiame amžiuje yra daugybė korumpuotų politikų pavyzdžių: Duvaliers šeima Haityje, Ferdinandas Marcosas Filipinuose, Idi Aminas Ugandoje, Nicolae Ceausescu Rumunijoje, Erichas Honeckeris R. Vokietijoje, Jeanas Bėdelis Bokassa Centrinės Afrikos Respublikoje, Josifas Stalinas buvusioje SSRS ir daugybė kitų. Buvo manoma, kad korupcija būdinga tik kraštams, kuriuose politika yra mažiau pažengusi, o liberali demokratinė sistema yra palyginti atspari, bet po to, kai Italijoje buvo atskleista išsikerojusi mafijos korupcija, įtraukusi kai kuriuos aukštus šalies politikus, ši problema vėl atsidūrė Europos gyvenimo centre.

Korupcija nelygu korupcijai. Tai gali būti ir diktatorių atviri prievartos aktai, ir įstatymų apėjimas, ir veiksmų, kuriuos visiškai morali visuomenė laikytų neleistinais, toleravimas. Politinė korupcija gali reikšti bet ką nuo rinkėjų balsų pirkimo ar finansinės paramos įgijimo už dovanas, kurias gali teikti tik vyriausybė, iki žmonių trukdančių siekti valdžios, pašalinimo.

1993 korupcija buvo įtariami įvairūs vyriausybių sluoksniai tokiose skirtingose šalyse, kaip Australija, Bolivija, Brazilija, Bulgarija, Haitis, Indija, Ispanija, Italija, Japonija, JAV, Malaizija, Paragvajus, Pietų Afrikos Respublika, Prancūzija. Apkaltintas korupcija, Brazilijos prezidentas atsistatydino, paskui buvo patrauktas į teismą. Italijoje atsistatydino politiniai lyderiai; išaiškėjus politikų (tarp jų – buvę ministrai pirmininkai) ir Italijos mafijos ryšiams, pradėtas intensyvus teisminis tyrimas. Japonijos ministras pirmininkas buvo diskredituotas ir turėjo palikti postą.

Būdingiausieji veiksniai

Pasaulio politinės korupcijos analizė atskleidžia keletą būdingiausių veiksnių. Pirmiausia, būdinga, kad daugeliu korupcijos atvejų asmuo, režimas arba partija buvo valdžioje ilgą laiką. Antrasis veiksnys glaudžiai susijęs su pirmuoju – pagrindinis politinės veiklos tikslas yra būti valdžioje, o ne tarnauti visuomenei. Ir trečias – kai svarbiausias tikslas – išlaikyti valdžią, priimtinas bet koks šiam tikslui padedantis veiksmas. Kitais žodžiais – išlikti valdžioje darosi svarbiau, negu būti doram ir sąžiningam. Tai neišvengiamai skatina politikus daryti paslaugas, padedančias laimėti balsų (dotacijų ir privilegijų politika), arba gauti pinigų partijai finansuoti. Tai klastingas procesas – už vieną paslaugą reikia atsilyginti kita, vienas nešvarus sandėris reikalauja kito.

Visuomenės nuomonė

Akivaizdžiausias politinės korupcijos padarinys – prarasta visuomenės pagarba politikams ir politiniam gyvenimui. Ciniškas požiūris, teigiantis, kad politika yra „nešvarus reikalas", tampa realybe. Žmonės imasi politinės veiklos ne norėdami tarnauti visuomenei, o siekdami įgyti valdžią ar pakilti karjeros laiptais. Tą puikiai iliustruoja D. Britanijoje vykstantys debatai dėl politinių partijų finansavimo. Vis dažniau manoma, kad Konservatorių partija per ilgai užsibuvo valdžioje, ir nei jiems patiems, nei valstybei tai ne į gera; ta partija taip įprato turėti valdžią, kad net pamiršo, kokiu tikslu ją gavo; taigi, ši partija, stengdamasi išlaikyti valdžią, bet kokias priemones laiko priimtinomis.

Sprendimai

Atrodo, kad lordas Actonas buvo teisus – žmogaus prigimtis daro savo. Įrodymų pilna visame pasaulyje. Turbūt mažai tėra politikų, kurių rankos visiškai švarios. Ką daryti? Žinoma, sprendimas nėra paprastas ar greitas. Daugelyje šalių tai bus ilgai trunkantis procesas. Daugpartinės politinės sistemos teorija, pagal kurią visada turi būti veiksminga opozicija, pasiryžusi pakeisti susvyravusią valdančiąją partiją, turėtų tapti realesnė. Vyriausybė turėtų būti atviresnė tiriančiam visuomenės žvilgsniui, nuo kurio neturėtų slėptis ir politinių partijų rėmėjai. Bet svarbiausia – sugrąžinti visuomenės pagarbą politikams. Tai padaryti gali tik patys politikai, savo darbais įrodydami, jog jie jaučiasi esą išrinkti tarnauti, o ne pasipelnyti.

Denisas Derbyshire'as

tikslus ir priemonės jiems pasiekti. Politikai šį prieštaravimą priima kaip faktą ir stengiasi suderinti prieštaraujančius požiūrius diskusijų ir kompromisų, o ne diktato ar prievartos būdu.

Sakydamas, jog „geriau plepėti negu kariauti", savotiškai △ apibūdino Winstonas Churchillis.

Išbaigtumas – ne politinės kalbos žodis.

politika

Benjaminas Disraelis, Bikonsfildo grafas (1804–81), anglų politikas konservatorius bei romanistas. Iš kalbos Bendruomenių rūmuose 1859 sausio 28

---

politinis korektiškumas, terminas, reiškiantis liberalių požiūrių į auklėjimą ir visuomenę sistemą. Politiškai korektiški žmonės yra jautrūs nesąmoningam rasizmui, seksualinėms mažumoms, gerai jaučia aplinką. Bet tikras ar tariamas politiškai korektiškų kalbos normų laikymasis (kai sakoma „kitos spalvos žmonės" vietoj „spalvotieji žmonės"). 1991 buvo išjuoktas daugiau nei 130 JAV universitetų ir kritikuojamas kaip minties kontrolės forma.

politologija, mokslo šaka, nagrinėjanti šalies vidaus ir užsienio politiką. Pradžioje △ tyrė valstybę ir jos organizavimą, vėliau pradėjo nagrinėti ir valdžią turinčias bei vykdančias institucijas.

Daugelis žymių filosofų, pvz., ⇨ *Aristotelis*, ⇨ *Hobbesas* ir ⇨ *Rousseau*, stengėsi apibrėžti, kokios politinės institucijos yra būtinos, kad gerai veiktų pilietinė visuomenė. △ skiriasi nuo politinės filosofijos ir politikos teorijos tuo, kad ji labiau aprašinėja, o ne nurodinėja; be to tiria, kaip politinės institucijos realiai funkcionuoja, o ne kaip turėtų funkcionuoti.

poltergeistas, nepaaiškinamas fenomenas, kuris nematomas judina ar svaido daiktus, uždega ugnį, padaro kitokios žalos.

pomirtinis gyvenimas, tikėjimas, kad gyvenimas nesibaigia mirtimi, bet kokia nors forma arba kurioje nors kitoje vietoje vyksta toliau. Tikėjimas kokiu nors pomirtiniu gyvenimu būdingas visoms religijoms. Yra įvairių jo sampratų – nuo reinkarnacijos į kitą kūną (paprastai taip moko budistai, induistai ir sikhai) iki prisikėlimo per Paskutinįjį teismą, kai Dievas užbaigs pasaulį ir teis kiekvieną pagal tai, kaip jis gyveno (paprastai taip moko krikščionybė, islamas ir judaizmas).

Ponceletas Jeanas Victoras (1788–1867), prancūzų matematikas ir karo inžinierius, projektyvinės geometrijos pradininkas. Veikale „Traktatas apie figūrų projektyvines savybes" (*Traité des propriétés projectives des figures*), pradėtame 1814, baigtame 1822, tyrė projektuojant nekintančių plokščiųjų figūrų savybes.

popdailė, šeštojo – septintojo dešimtmečio D. Britanijos ir JAV menininkų sąjūdis, reakcija prieš abstrakcionizmo elitiškumą. Įkvėpimo šaltiniai – reklama, komiksai, filmai ir televizija. D. Britanijoje pirmieji pasireiškė Richardas Hamiltonas, Peteris Blake'as (g. 1932) ir Eduardas Paolozzio, o JAV – Jasperis Johnsas, Jimas Dine'as, Andy'is Warholas, Roy'us Lichtensteinas ir Claesas Oldenburgas. △ eklektiškumas, ironija ir žaismingumas prisidėjo prie postmodernizmo įsitvirtinimo aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje.

△ taip pavadino britų kritikas Lawrence'as Alloway'us (g. 1926). Richardas Hamiltonas 1957 △ apibūdino kaip „populiarią, nepastovią, negrįžtamą, pigią, masinę, jauną, sąmojingą, seksualią, patrauklią, žavią ir svarbią". Menininkai dažnai naudojosi pasikartojančiais vaizdiniais ir rėmėsi vieni kitų darbais.

popiežiaus neklystamumas, dogma, teiganti, kad oficialiai kalbantį apie konkrečius tikėjimo ar moralės dalykus popiežių nuo klaidos saugo Dievas, todėl jo sprendimai yra neginčytini. △ priėmė Romos katalikų bažnyčios Vatikano pirmasis susirinkimas 1870.

popiežystė, Romos katalikų bažnyčios vadovo ⇨ *popiežiaus* pareigybė.

Popiežystė – viso labo tik mirusios Romos imperijos vaiduoklis, kuris vainikuotas sėdi ant jos kapo.

popiežystė

Thomas Hobbesas (1588–1679), anglų politikos filosofijos specialistas. „Leviatanas", 4 d., 47 sk.

---

popiežius, Romos vyskupas, Romos katalikų bažnyčios ir Vatikano valstybės vadovas; apaštalą šv. Petrą laiko dvasiniu savo pirmtaku. Popiežių renka kardinolų kolegija. Pontifikato pradžia laikomas karūnavimas tiara (triguba karūna) Šv. Petro bazilikoje Romoje. △ buvo viena didžiausių (iki XIV a. pr. – universaliųjų) Europos politinių jėgų nuo ankstyvųjų vidurinių amžių iki Reformacijos.

Didieji politikos mąstytojai

Vardas, pavardė	*Knyga*	*Svarbiausios mintys*
Platonas	„Valstybė", IV a. pr. Kr.	ideali, protingai organizuota valstybė turėtų būti grindžiama teisingumu ir gėriu; ją turėtų valdyti filosofai
Aristotelis	„Politika", IV a. pr. Kr.	žmonės yra „politiniai gyvūnai", savo galimybes įgyvendinantys politine veikla; idealią valstybę valdo aristokratai.
Ciceronas	„Valstybė", I a. pr. Kr.	individo teisių svarba pirmiausia grindžiama prigimtine teise
šv. Augustinas	„Dievo valstybė", V a.	nors valstybė yra nuodėmingos žmogaus prigimties kūrinys, bet ji gali išreikšti ir teisingumo troškimą
Tomas Akvinietis	„Teologijos sąvadas", XIII a.	valstybė, žmogaus galimybių realizavimo pagrindas yra Dievo tikslo išraiška
Dantė	„Apie monarchiją", 1310–13	reikia monarchijos, valdomos imperatoriaus
Machiavelis	„Kunigaikštis", 1513	valdovų reikalas turėtų būti žiauri valdžia
Hobbesas	„Leviatanas", 1651	stiprinant absoliučią aukščiausiąją valdžią, prigimtinės teisės turi būti savanoriškai paaukotos („visuomenės sutartis")
Locke'as	„Du traktatai apie valstybės valdymą", 1690	valdymas turi būti grindžiamas prigimtine žmogaus teise (klasikinė liberalizmo išraiška)
Montesquieu	„Apie įstatymų dvasią", 1748	kad išvengtume tironijos, reikia valdžių padalijimo
Rousseau	„Apie visuomenės sutartį", 1762	valdžia turi būti pajungta žmogaus teisėms, kaip reikalauja „visuotinė valia"
Burke'as	„Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją", 1790	valstybė yra gyvas organizmas, kurį reikia nuolat reformuoti, grindžiant tradicinėmis vertybėmis (klasikinė konservatizmo išraiška)
Paine'as	„Žmogaus teisės", 1791	revoliucija yra teisėta, jei ji kuria teisingumą ir visiems lygias teises
Hegelis	„Teisės filosofija", 1821	valstybė yra aukščiausia istorinio (dvasinio) proceso išraiška; individas visiškai pajungtas valstybei
Saint-Simonas	„Apie pramonės sistemą", 1821	klasių konfliktas bus panaikintas, kai bus įkurta socialistinė valstybė, valdoma technokratų ir mokslininkų
Proudhonas	„Kas yra nuosavybė?", 1840	jei visuomenė nori būti laisva ir teisinga, nuosavybę ir valstybę reikia panaikinti (klasikinė anarchizmo išraiška)
Marxas ir Engelsas	„Komunistų partijos manifestas", 1848	klasių konfliktas sukels revoliuciją ir, žlugus kapitalizmui, bus sukurta tobula socialistinė valstybė (klasikinė komunizmo išraiška)
J. S. Millis	„Apie laisvę", 1859	aukščiausia valdymo forma – demokratija – turi būti grindžiama visuotine rinkimų teise ir pagarba mažumų teisėms
Bakuninas	„Dievas ir valstybė", 1882	norint sukurti visiškos asmens laisvės anarchistinę visuomenę, būtinai reikia revoliucinės prievartos

Popovas Aleksandras (1859–1905), rusų fizikas, anksčiau už Marconį išradęs pirmąją anteną, bet nepanaudojęs jos radijo ryšiui. Išrado ir radijo bangų detektorių.

Liovęsi dėtis savo likimo pranašais, mes galime tapti jo kūrėjais.

Karlas Popperis

„Atviroji visuomenė ir jos priešai" (*The Open Society and its Enemies*). *Įvadas.*

Popperis Karlas Raimundas (1902–94), austrų mokslo ir istorijos filosofas. Labiausiai domėjosi mokslinių teiginių tikslumu. Veikaluose „Tyrimo logika" (*Logik der Forschung,* 1935) ir „Spėjimai ir paneigimai" (*Conjectures and Refutations,* 1963) teigė, jog mokslas nuo metafizikos ir pseudomokslo skiriasi tuo, kad jo teiginiai iš esmės neturi pagrindo – visada lieka galimybė, jog jie klaidingi. Jei negalima parodyti, kad teiginys klaidingas, vadinasi jis nėra mokslinis teiginys. Anot △, ⇨ *Freudo* teorijos yra pseudomokslinės, nes, nepaisant pretenzijų į mokslinį statusą, jų niekaip negalima patikrinti.

Dviejuose svarbiausiuose veikaluose – „Atviroji visuomenė ir jos priešai" (*The Open Society and its Enemies,* 1945) bei „Istorizmo skurdas"

(*The Poverty of Historicism,* 1957) – △ nagrinėjo socialinio ir istorinio tyrimo prigimtį. Puolė Platono, Hegelio ir Marxo, kurie socialinį ir istorinį kitimą suvokė visaapimančių žmonijos raidos dėsnių požiūriu, ⇨ *istorizmo* sampratą. Tvirtino, jog istoriją labai veikia žinių daugėjimas; tačiau, kadangi žinių daugėjimas yra nenuspėjamas ir visada atviras naujiems pokyčiams, nenuspėjama yra ir jo įtaka istorijos raidai. Tarp kitų △ darbų – „Objektyvios žinios" (*Objective Knowledge,* 1972), „Nesibaigiantis ieškojimas" (*Unended Quest,* 1976) bei autobiografija.

Daugiau žmonių nužudyta dėl doro kvailumo, negu dėl nedorumo.

Karlas Popperis

„Spėjimai ir paneigimai" (*Conjectures and Refutations*)

△ gimė ir mokėsi Vienoje, nuo 1945 D. Britanijos pilietis; 1949–69 buvo logikos ir mokslinės metodikos profesorius Londono ekonomikos mokykloje. Prieštaravo Wittgensteino požiūriui, teigiančiam, jog filosofinės problemos tėra pseudoproblemos. ⇨ T. S. *Kuhnas* ir kiti mokslininkai kritikavo △ požiūrį į mokslinį darbą.

pornografija, meninės vertės neturinti, nepadori literatūra, paveikslai, nuotraukos, filmai, skirti tik lytiniam geismui sužadinti. Kriterijai nustatyti, kas yra nepadoru, ir ar konkretus darbas turi meninės vertės, yra subjektyvūs, todėl dažnai sunku nuspręsti, ar kūrinys pažeidžia padorumo normas, ar ne. △ priešininkai tvirtina, jog ji kenksminga ir skatina prievartą moterų bei vaikų atžvilgiu. Kiti prieštarauja △ cenzūrai teigdami, kad neįmanoma atskirti pornografijos nuo meno.

Porteris George'as (g. 1920), anglų chemikas. Nuo 1949 jis ir Ronaldas Norishas (1897–1978) kūrė technikos priemones, sukeliančias aukštos energijos blyksnius, ir tyrė ypač greitas chemines reakcijas. 1967 kartu su Norishu ir vokiečių chemiku Manfredu Eigenu gavo Nobelio chemijos premiją.

1966–85 buvo Karališkojo D. Britanijos instituto direktorius, 1985–90 – Karališkosios draugijos prezidentas. Septintajame dešimtmetyje dažnai pasirodydavo per televiziją ir tapo plačiai žinomas.

Porteris Michaelis (g. 1947), JAV vadybos teoretikas, konkurencinės strategijos ekspertas, Harvardo Verslo mokyklos profesorius. Pirmajame veikale „Konkurencinė strategija" (*Competitive Strategy,* 1980), kurį daugelis laiko labai svarbiu šios srities darbu, išdėstė konkurencinės strategijos pranašumo teoriją. Veikale „Konkurencinis tautų pranašumas" (*Competitive Advantage of Nations,* 1990), aiškindamas, kodėl vienos šalys turtingesnės už kitas, pritaikė šią teoriją valstybėms.

Porteris Rodney'is Robertas (1917–85), britų biochemikas. 1962 iškėlė teoriją, kad žmogaus imunoglobulino molekulė susideda iš keturių grandinių. 1972 kartu su Geraldu Edelmanu gavo Nobelio medicinos premiją.

Port Rojalis, cistersų moterų vienuolynas, buvęs į pietų vakarus nuo Paryžiaus; įkurtas 1204. 1626 jo gyventojos persikėlė į Paryžių, △ pastatuose įsikūrė vyrų vienuolių bendruomenė, kuri tapo jansenizmo centru. XVII a. antrojoje pusėje bendruomenė buvo persekiojama (⇨ *jansenizmui* Prancūzijos valdžia nepritarė) ir 1709 išvaikyta; kitais metais karaliaus Liudviko XIV įsakymu △ pastatai buvo nugriauti.

Poseidonas (*gr. mit.*), vyriausiasis jūrų dievas (atitinka romėnų ***Neptūną***), Dzeuso ir Hado brolis. Šie trys broliai atėmė valdžią iš savo tėvo Krono ir pasidalijo jo karalystę; △ teko jūra. Buvo garbinamas ir kaip žemės drebėjimus sukeliantis dievas. △ sūnūs – jūros dievas Tritonas ir kiklopas Polifemas.

postimpresionizmas, po ⇨ *impresionizmo* įsigalėjęs, įvairius stilius jungiantis XIX a. devintojo ir dešimtojo dešimtmečio tapybos sąjūdis. Terminą △, apibūdindamas Vincento van Gogho ir Paulio Gauguino darbus, 1910 pirmą kartą pavartojo britų kritikas Rogeris Fry. Stiliumi ir tikslais labai skirtingi postimpresionistai stengėsi nutraukti impresionizmo domėjimąsi nuolat kintančiais šviesos efektais.

postmodernizmas, XX a. pabaigos architektūros ir dailės sąjūdis; nepritaria per dideliam ⇨ *modernizmo* domėjimuisi formos ir technikos grynumu. Dailininkai ir architektai postmodernistai sąmojingai ir parodijuodami vartoja praeities stilių, pvz., klasikinio ir barokinio mišinį, ir labiau pabrėžia išorę, o ne esmę.

Tai reiškia, kad masinės informacijos priemonių bei kultūrų gausos amžiuje gryna ir darni prasmė nebeįmanoma. Daugelis kultūros kritikų, pvz. ⇨ Jeanas *Baudrillardas* ir Jeanas François Lyotard'as, mano, kad pažangos ir prasmės žlugimas būdingas visai visuomenei.

Postmodernizmas: pabaigos pradžia?

Sigramo pastatas (1954–58) Niujorke – Mieso van der Rohe'ės sukurtas stiklo ir plieno bokštas – yra modernizmo klasika. Niujorko AT&T pastatas (1978–83) – stiklo ir plieno bokštas su Čipendeilio stiliaus frontonu – postmodernizmo klasika. Pirmasis yra visiškai rimtas, antrasis griauna savo rimtumą sąmojingai pritaikytomis netinkančiomis detalėmis.

Funkcionalumas suardytas – modernizmas eina ne tuo keliu

Architektai modernistai namą suvokė kaip „gyventi skirtą mašiną" – pastatą, kuris lyg fabrikas ar muziejus turi tenkinti tam tikras reikmes. Architekto užduotis buvo surasti formą, kuri geriausiai atitiktų funkciją, o ne duoti valią meninei išraiškai. Modernistai niekino XIX a. architektūrą ir jos stilių daugybę bei puošybos nesaikingumą. Austrų architektas Adolfas Loosas 1892 parašytame darbe net palygino nesaikingą puošybą su kriminaliniu nusikaltimu. Bet atmetus XIX a. stilius, nebuvo atmestos XIX a. vertybės, pvz., tikėjimas pažanga ir galimybe tobulinti socialines institucijas. Po Antrojo pasaulinio karo su užsidegimu buvo pradėta vykdyti modernistų planą naikinti lūšnynus, o jų vietoj statyti pavyzdinius ateities miestus. Po 25 metų tikėjimas šiuo projektu staiga išgaravo. Suvokta, kad blokiniai bokštai ir vienas prie kito priglausti pastatai veikiau yra problema, o ne išeitis. Pruitt–Igoe (Sen Luisas, Misūris) gyvenamojo rajono išsprogdinimas 1972, praėjus vos 14 metų po pastatymo, tapo nevykusio stabo naikinimo simboliu. Bet kas užpildys tuščią vietą?

Skubiai atgal prie puošybos!

Pirmasis sprendimas buvo pasikliauti protu ir grįžti prie puošybos. Architektai ir dailininkai postmodernistai sausą funkcionalią modernizmo estetiką norėjo pakeisti stulbinančiu įvairių stilių mišiniu. Klasikinė kolonų ir orderių kalba buvo pagražinta šiuolaikinėmis medžiagomis ir spindinčiomis spalvomis. Mėgdžiojimas, parodija ir žaismingas praeities kartojimas tapo kasdienybe. Jameso Stirlingo Nacionalinėje galerijoje (1980–84) Štutgarte praeities užuominos supintos su daugiaspalviu marmuru ir griežto technicizmo detalėmis. Sąvokos geras ir prastas skonis prarado prasmę. Architektas Robertas Venturis Las Vegasą iškėlė kaip šiuolaikinio ženklų ir simbolių miesto prototipą, miesto, be jokios vidinės prasmės, esančios už to, kas yra regima. Postmodernistų projektuose forma nebepaiso funkcijų, funkcija be išlygų atmetama. Tai ypač gerai matyti Jeano Paulio Gaultier drabužių modeliuose popžvaigždei Madonai – kraštutinei postmodernizmo puoselėtojai: jie išradingi, provokuojantys, ryžtingai plakantys viešumą su privatumu, tikrovę su fantazija, o be to, labai ironiški.

Prarastas tikėjimas – prarasta realybė?

Ar postmodernizmas tėra dar vienas stilius? Sąmojinga reakcija į vėlyvojo modernizmo brutalumą? Ar tai daug platesnės kultūrinės būklės dalis? Kritikas Jeanas François Lyotard'as teigia, kad mūsų amžiuje vyrauja nepasitikėjimo metakalba nuotaika. Kitaip sakant, nebetikima didžiosiomis praeities sistemomis – istorija, pažanga, tiesa. Mūsų gebėjimą išsaugoti tokį tikėjimą suardė nuolatinis vaizdų ir informacijos, kuriuos platina naujausios technologijos priemonės ir žiniasklaida, antplūdis. Žemė virto Marschalo MacLuhano aprašytu „pasaulio kaimu", bet tai ne apšvietė, o atbukino mus. Nebegalime suvokti pasaulio, nes jis nebėra toks darnus, kad galėtume suvokti. Mes atsidūrėme būsenoje, kurią Jeanas Baudrillard'as pavadino hiperrealybe – nerealiame sapnų, fantazijos ir šešėlių – televizijos, pirkinių aistros, videožaidimų – pasaulyje. Politika baigėsi, žmonės tapo bukais vartotojais, viską užgožia pirkinių ir reklamos kalba. Anot Baudrillard'o, nėra prasmės priešintis hiperrealybei, reikia tiesiog ja mėgautis.

Toks požiūris dažnai kritikuojamas (ypač kairiųjų) kaip absurdiškai neigiamas, net apokaliptinis. Bet postmodernizmas, kaip kultūros kritika, nors ir linksta perdėti, geriausiai funkcionuoja nagrinėdamas masinio vartotojiškumo ir informacijos priemonių kraštutinumus.

Ar jau apokalipsė?

Bet šis maniakiškas vartotojiškumas iš esmės yra tik Vakarų pasaulio, ypač JAV, reiškinys. Net atsižvelgiant į JAV kultūrinio imperializmo skvarbumą, daugelio kitų pasaulio dalių patirtis yra visiškai kitokia. Pavyzdžiui, islamo pasaulis, Kinija yra visiškai kitokia tikrovė, nei ta, kurią nagrinėja Baudrillard'as. Gal postmodernizmą reikėtų suvokti kaip tūkstantmečio pabaigos reiškinį – kartu su religiniu fundamentalizmu, „naująja pasaulio tvarka", „istorijos pabaiga" ir „Vandenio amžiumi" – tik kaip vieną iš daugelio bandymų išsaugoti šaknis ir įveikti nerimą, kylantį artinantis tūkstantmečio pabaigai.

Joe Stainesas

poststruktūralizmas, XX a. filosofijos, kultūrologijos ir literatūros mokslo sąjūdis; polemizuoja su teorinėmis ⇨ *struktūralizmo* prielaidomis, atmeta mintį, jog kalbos ir kultūros sistemose yra pamatinių struktūrų, padedančių suprasti reikšmę.

Remdamiesi prancūzų filosofu ⇨ Jacques'u *Derrida*, kritikai poststruktūralistai pabrėžia nevaržomą prasmės žaismą tekstuose, sudarytuose iš ženklų sistemų, kurios laikomos atviromis gausybei interpretacijų. Tirdamas mąstymą, △ dažnai remiasi retorikos kategorijomis, pvz., metafora ir metonimija.

Poundas Roscoe'as (1870–1964), JAV teisininkas. Vienas svarbiausių vad. sociologinės jurisprudencijos atstovų. Teigė, kad teisė turi būti pakankamai lanksti, kad galėtų atsižvelgti į socialinę tikrovę, be pasipriešinimo ir nuostolių įvykdyti daugiausia žmonių norų. △ tai suvokė kaip socialinės inžinerijos formą, reikalaujančią derinti priešingus interesus (skirstomus į individualius, visuomeninius ir socialinius). Svarbiausias △ veikalas – penkiatomė „Jurisprudencija" (*Jurisprudence*).

Powellis Cecilis Frankas (1903–69), anglų fizikas. Nuo ketvirtojo dešimtmečio Bristolio universitete kartu su bendradarbiais, naudodamasis oro balionų iškeliamomis fotografinių plokštelių emulsijomis, tyrė kosminių spindulių elektringąsias subatomines daleles. Remdamasis gautais duomenimis, 1946 atrado pionus (π mezonus), daleles, kurių egzistavimą 1935 buvo numatęs japonų fizikas Hidekis Yukawa. 1950 △ gavo Nobelio premiją.

pozityvizmas, teorija, teigianti, kad tikrasis pažinimas yra tik mokslas ir stebėjimas. Susijusi su prancūzų filosofo Auguste'o Comte'o vardu ir ⇨ *empirizmu*. Trečiajame dešimtmetyje atsirado ***loginis pozityvizmas***. Jis atmetė bet kokio kitapus įprastinio mokslo ir sveiko proto esančio metafizinio pasaulio egzistavimą ir pripažino tik formaliosios logikos, matematikos teiginius.

Remdamasis △, Comte'as sukūrė vad. žmonijos religiją, kurios garbinimo objektas yra Didžioji Būtybė, t. y. žmonijos kaip visumos personifikacija. Loginį △ veikė ir išpopuliarino ⇨ A. J. *Ayerio* bei ⇨ *Vienos būrelio* darbai.

pozityvūs veiksmai, vyriausybinė pozityvaus diskriminavimo politika, kai etninių mažumų atstovams ir moterims teikiama pirmenybė įsidarbinant ir lavinantis, taip norima neutralizuoti ilgalaikės jų diskriminacijos padarinius. Europoje teisiniais ir finansiniais paskatinimais △ aktyviai propaguoja Švedija, Belgija, Olandija ir Italija. Europos Bendrijos darbininkų pagrindinių socialinių teisių chartija (socialinė jos dalis), kurią 1989 gruodžio mėn. priėmė visos EB narės, išskyrus Britaniją, garantuoja vyrams ir moterims vienodas teises.

Britanijoje seksualinę, rasinę ir spalvinę diskriminaciją siekiama panaikinti 1975 įstatymu dėl lytinės diskriminacijos ir 1976 įstatymu dėl rasių santykių; jų veikimą prižiūri Lygių galimybių komisija ir Rasinės lygybės komisija. 1991 kriminalinio teisingumo įstatymas taip pat įpareigoja teisingumo vykdytojus vengti rasinės arba lytinės diskriminacijos. Pozityvi mažumų diskriminacija iš esmės dar nėra plačiai politikų ar visuomenės remiama.

JAV 1972 įstatymu dėl lygių galimybių įsteigta komisija, remianti △ viešųjų fondų finansais, todėl daugelis privačių institucijų ir darbdavių ėmė noriai įgyvendinti △ programas. 9 dešimtmetyje ši politika kartais nebūdavo ypač skatinama.

Pradžios knyga, pirmoji Senojo Testamento knyga, kurioje yra pasakojimai apie pasaulio sukūrimą, Adomą ir Ievą, tvaną bei žydų patriarchų Abraomo, Izaoko, Jokūbo ir Juozapo (atvedusio žydų tautą į Egiptą) istorija.

O Viešpats Dievas užveisė sodą Edene, rytuose, ir ten įkurdino žmogų, kurį buvo padaręs.

Pradžios knyga
Biblija, judaizmo ir krikščionybės šventraštis.
Pradžios knyga 2:8

---

pradžios mokslas, vaikų nuo 5 iki 11 metų mokymas valstybinėse mokyklose Anglijoje ir Velse ir iki 12 metų – Škotijoje. Lietuvoje ketverių metų privalomas mokymas yra nuo 7 (6) ligi 16 metų. Maždaug 100 mln. pasaulio vaikų △ yra neprieinamas; daug vaikų baigia pradžios mokyklą nemokėdami skaityti ar rašyti.

pragaras, įvairių religijų tikima bausmės vieta po mirties. Pasak induizmo, budizmo ir džainizmo △ yra trumpalaikis etapas sielos kelionėje, pasak krikščionybės ir islamo, juo baudžiama amžinai, laikina ⇨ *skaistykla*. Judaizmas nepripažįsta △ bausmės.

Biblija žodį „△" vartoja (hebraiškai ir graikiškai) kaip „vietą, kur patenka mirusiųjų sielos", △ – „mirusiųjų buveinė". Vid. amžių krikščionybė pragaru laikė vietą, kur prakeiksmo kančias

kenčia neatgailaujantys nusidėjėliai; XX a. jaučiama tendencija △ laikyti greičiau prakeiksmu, t. y. amžinu atskyrimu nuo Dievo, nei vieta.

Tikriausias kelias į Pragarą yra einant pamažu.

pragaras
C. S. Lewis (1898–1963), literatūros kritikas ir krikščionių apologetas.
„The Screwtape Letters"

---

pragyvenimo išlaidos, išlaidos prekėms ir paslaugoms, kai pragyvenimo lygis – vidutinis.

D. Britanijoje △ indeksas buvo įvestas 1914 ir pagrįstas darbininkų klasės šeimos, susidedančios iš vyro, moters ir trijų vaikų, išlaidomis; norma yra 100. Nuo 1947 žinomas kaip mažmeninių kainų indeksas (MKI); jis yra tikslinamas dėl infliacijos. Greta MKI, skaičiuojami ir vartotojo išlaidų defliatorius, arba ankstesnis vartotojo kainų indeksas, bei mokesčių ir kainų indeksas, įvestas 1979. Visapusiškai indeksuoti buvo rekomenduojama norint kontroliuoti infliaciją. Indeksuojant su MKI siejamos visos pajamų formos (tokios kaip atlyginimai ir investicijos), sutartyse numatytos skolos bei mokesčių skalės. Indeksuotos santaupų kaupimo programos JK įvestos 1975. JAV vartotojų kainų indeksas, pagrįstas geležies ir plieno pramonės šakose dirbančių šeimų išlaidomis, buvo įvestas 1890. Dabartinis indeksas grindžiamas miesto darbininkų bei tarnautojų šeimų išlaidomis 46 dideliuose, vidutiniuose bei mažuose miestuose, kai norma yra 100. Su juo siejamos socialinio draudimo pašalpos, nes yra daug atlyginimo formų.

pragyvenimo lygis (*ekon.*), šalies, bendruomenės, klasės ar asmens vartojimo ir gerovės matas. Individualiems △ lūkesčiams didelę įtaką daro kitų, panašų darbą dirbančių žmonių, pajamos ir vartojimas.

Bendrieji △ matai netaikomi individams. Nacionalinių pajamų ir bendrojo nacionalinio produkto, apibūdinančio šalies gerovę, skaičiavimas neatsižvelgia į neapmokamą darbą (namų ruoša, šeimos darbai) ir gyvenimo kokybę, neparodo turto pasiskirstymo, neatspindi konkrečių nacionalinių ar individualių interesų, pareigų ir įsipareigojimų, kurie kiekvienam žmogui, klasei ir valstybei yra labai skirtingi.

pragmatizmas, filosofijos kryptis, tiesą suvokianti kaip tikimą praktinį rezultatą ir ypač kaip to rezultato naudingumą. △ pradininku dažnai laikomas JAV filosofas ⇨ Charlesas *Peirce'as*; vėliau ją plėtojo Williamas Jamesas.

Prahos lingvistinė mokykla, grupė kalbininkų (tarp jų ⇨ Romanas *Jakobsonas* ir Nikolajus Trubeckojus), trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pradžioje dirbusių Prahoje. Jų fonologijos teorija garsus skirsto į opozicijų sistemas.

prakeikimas, pagal krikščionių ir musulmonų tikėjimą amžina bausmė, kuria būsią baudžiami visi, neverti išgelbėjimo; kartais △ lyginama su ⇨ *pragaru.*

Malonumų kelias į amžinąjį laužą.

prakeikimas
Viljamas Šekspyras (1564–1616), anglų dramaturgas ir poetas.
Makbetas II. iii

---

pramoninė demokratija, įmonės valdymo būdas, kai dirbantieji gali reikšti savo nuomonę priimant sprendimus ir iš dalies prisiima atsakomybę už jos sėkmę ar nesėkmę.

1975 JK vyriausybė, vadovaujama Haroldo Wilsono, sudarė Tyrimų komisiją, kuriai vadovavo Alanas Bullockas, pramoninei demokratijai įvertinti. 1977 Bullocko ataskaita pateikė aiškų modelį, kuriuo bendrovės galėtų naudotis, tačiau Britanijos vyriausybė niekada rimtai to pasiūlymo nevertino.

Nors Britanijoje yra bendrovių, kurios naudoja △ modelį, tačiau △ sėkmingiausiai plėtoja Švedija ir Vokietija.

pramoninis perversmas, ***pramoninė revoliucija,*** staigus technikos ir ūkio plėtros vystymosi pakilimas, XVIII a. antrojoje pusėje prasidėjęs Britanijoje. Tradicinį žemės ūkį pakeitė mašinos ir kiti pramonės gaminiai, atsiradę dėl didelės technikos pažangos (buvo išrastas garo variklis). Stambieji žemės savininkai neteko politinės galios monopolio, ji atsidūrė kapitalistų rankose, miestuose atsirado darbininkų klasė. Pramoninė revoliucija nuo 1830 iki XX a. pirmojo ar antrojo dešimtmečio išplito visoje Europoje, JAV, Japonijoje, kai kuriose kolonijinėse šalyse.

Garo variklis buvo didysis išradimas, iš pradžių skirtas šachtoms sausinti, tačiau netrukus jį ėmė plačiai naudoti fabrikai ir geležinkeliai.

prana, kūne esanti gyvybinė jėga, arba energija; induizmo filosofija skiria dešimt jos rūšių: kvėpavimo, virškinimo, tuštinimosi, atsipalaida-

vimo, akių ir burnos užvėrimo ir atvėrimo, susitraukimo, apytakos ir maitinimosi. Gyvybinės energijos buveinė esanti širdis. △ glaudžiai susijusi su ⇨ *joga*: ramus kvėpavimas teikia ramybę protui. Pranajama (kvėpavimo valdymas) yra ketvirtoji iš aštuonių jogos dalių.

pranašas, žmogus, kuris, manoma, kalba įkvėptas Dievo arba pranašauja ateitį. Svarbiausi Biblijos pranašai yra Elijas, Amosas, Ozėjas ir Izaijas. ⇨ *Mahometas* islamo yra laikomas paskutiniu ir didžiausiu △ iš daugybės △ nuo Adomo iki Mozės ir Jėzaus.

Biblijoje △ laikomi kai kurie iš daugybės šventųjų ir įkvėptųjų, pamokslavusių ir pranašavusių hebrajų karalystėse Palestinoje nuo VIII a. pr. Kr. iki žydų nepriklausomybės netekimo 586 pr. Kr., o gal ir vėliau. Senojo Testamento Pranašų knygos yra hebrajų Biblijos dalis. Kai kurie krikščionys, ypač ⇨ *Sekmininkų sąjūdžio* ir ⇨ *charizmatinio judėmimo* šalininkai, tiki, jog pranašų yra ir mūsų laikais.

Niekur pranašas nebūna be pagarbos, nebent savo tėviškėje ir savo namuose.

pranašas
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Evangelija pagal Matą, 13, 57

Pranciškonų ordinas, katalikų vienuolių ordinas, dar vadinamas ***Mažesnieji broliai*** arba ***Pilkieji broliai,*** kurį 1209 metais įkūrė ⇨ *Pranciškus Asyžietis.* Jie suskilo į ***observantus,*** kurie griežtai laikėsi neturto principo, ***konventualus,*** galinčius turėti bendrą turtą, ir ⇨ *kapucinus,* 1529 atskilusius nuo observantų.

Pranciškonas buvo mokslininkas anglas Rogeris Baconas. Moterų ordiną ***Klaritės neturtėlės*** 1215 įkūrė ⇨ *šv. Klara.* Pasauliečiai, kurie laikosi pranciškonų nuostatų nepalikdami pasaulio, sudaro trečiąjį, arba ***Tretininkų*** ordiną.

Pranciškus Asyžietis (1182–1226), ***šv. Pranciškus Asyžietis,*** italas, 1209 įkūręs katalikų vienuolių Pranciškonų ordiną, o 1215 su šv. Klara – Klaričių neturtėlių ordiną. Sakoma, kad 1224 turėjo mistinį pergyvenimą, kurio metu jam atsirado stigmos (penkios Jėzaus žaizdos). Yra daug pasakojimų apie jo gebėjimą tramdyti laukinius žvėris. Jis yra ekologijos šventasis globėjas. Šventė – spalio 4 dieną.

Turtingo pirklio sūnus △ pakeitė gyvenimą, kai eidamas karinę tarnybą susirgo ir susapnavo du sapnus. Tada jam buvo per dvidešimt metų. Jis nusprendė griežtai laikytis Naujojo Testamento priesakų, gyventi skurde ir suprantama forma skelbti krikščionių evangeliją. 1219 jis nuvyko į Egiptą atversti į krikščionybę sultono. Ten mėnesį gyveno stovykloje. Grįžęs į Italiją, atsisakė vadovauti vienuoliams.

Pranciškus Ksaveras (1506–52), ***šv. Pranciškus Ksaveras,*** ispanų jėzuitų misionierius. Išvyko į Portugalijos kolonijas R. Indijoje, 1542 atvyko į Goją. 1549–51 buvo Japonijoje, ten įkūrė krikščionių misiją, kuri gyvavo apie 100 metų. 1552 grįžo į Goją ir išplaukė į Kiniją, ten mirė nuo karštligės. Kanonizuotas 1622.

Pranciškus Salezietis (1567–1622), ***šv. Pranciškus Salezietis,*** prancūzų vyskupas ir teologas. 1602 tapo Ženevos vyskupu, 1610 įkūrė moterų vienuolių vizitiečių ordiną. Jis yra žurnalistų ir rašytojų šventasis globėjas. Minimas sausio 24 dieną.

△ gimė Savojoje. Jo darbas „Įvadas į pamaldų gyvenimą" (*Introduction à la vie dèvote*), 1609, skirtas suderinti krikščioniškąjį ir pasauliečio gyvenimą.

Prancūzijos revoliucija, 1789–99 laikotarpis, kai Prancūzijoje buvo nuversta monarchija.

Nors revoliucija prasidėjo nuo bandymo įkurti konstitucinę monarchiją, iki 1792 pabaigos buvo reikalaujama vykdyti gerokai suvėlintas reformas, ir todėl buvo paskelbta Pirmoji respublika. Revoliucinė prievarta, kitų valstybių puolimas, skausmingos grupuočių kovos, maištai ir kontrevoliuciniai sukilimai sunaikino respubliką. Tai padėjo ekstremistams ateiti į valdžią ir įsiviešpatavo kruvinasis teroras. Tada prancūzų kariuomenei pavyko sulaikyti užsienio priešus, ir generolas ⇨ *Napoleonas* 1799 užgrobė valdžią.

1789 gegužės 5, po to, kai monarchija pabandė padidinti mokesčius ir sustiprinti valdžią, ⇨ *Generaliniai luomai* (trijų „luomų" atstovai: bajorų, dvasiškių ir liaudies) susirinko Versalyje, bandydami įkurti konstitucinę kontrolę. Dėl balsų pasiskirstymo (> 90%) trečiojo luomo (liaudies) atstovai birželio 17 įsteigė Nacionalinę Asamblėją. Kai karalius Liudvikas XVI ėmėsi represijų, Paryžiaus varguomenė 1789 liepos 14 šturmu paėmė Bastiliją.

1791 birželio 20 karaliaus šeima bandė pabėgti nuo Asamblėjos kontrolės, tačiau Liudviką XVI sugrąžino kaip kalinį iš Varennes ir privertė pripažinti naują konstituciją. Karas su Austrija po 1792 balandžio 20 grėsė sunaikinti revoliuciją, tačiau rugpjūčio 10 liaudis šturmavo karaliaus rū-

mus, o rugsėjo 21 buvo paskelbta pirmoji Prancūzijos respublika. 1793 sausio 21 Liudvikui XVI buvo įvykdyta mirties bausmė. Birželio 2 nuosaikius ⇨ *žirondistus* nuvertė ⇨ *jakobinai* ir šalį ėmė valdyti prastos reputacijos Visuomenės saugumo komitetas bei ⇨ *Robespierre'as.* Rugsėjo 5 teroro viešpatystės metu prasidėjo masinės egzekucijos ir dėl tų kraštutinumų 1794 liepos 27 buvo nuversti komitetas bei Robespierre'as. Siekiant išlaikyti vidurį tarp rojalizmo ir jakobinizmo, buvo įkurta Direktorija. Ją 1799 išvaikė Napoleonas ir užgrobė valdžią kaip diktatorius.

praregėjimas (*budizme*), tiksliau ⇨ *nušvitimas.*

prasada, pašventintas, paprastai vegetariškas induistų maistas, kuris šventykloje arba namie paruošiamas dievybei, paskui išdalijamas tikintiesiems kaip palaiminimas. Dalyti ir imti △ yra svarbi induizmo kasdienybės dalis.

prekė, gaminys skirtas parduoti. △ yra vartojimo reikmenys (pvz., radijo aparatai) arba gamybos priemonės (pvz., vario strypai). ***Prekių biržose*** prekiaujama žaliavomis arba apdirbtomis žaliavomis, kurias galima surūšiuoti ir kurios negenda ilgai laikomos sandėliuose.

Šių laikų prekių biržos išsirutuliojo XIX a., kai pramonės plėtra palengvino prekybą dideliais standartinių žaliavų kiekiais. Daugelyje biržų prekiaujama ***iš anksto perkamomis prekėmis,*** tai yra tokiomis, kurios bus atgabentos, pvz., po kelių mėnesių. Svarbiausios yra Čikagos, Tokijo, Londono prekių biržos. Nors yra specializuotų biržų, pvz., Tokijo šilkverpių kokonų birža, didumą prekių sudaro grūdai ir metalai. Terminas „minkštosios prekės" (angl. *softs*) vartojamas daugumai nemetalo medžiagų apibūdinti.

Prekyba dar nėra sužlugdžiusi nė vienos tautos.

prekyba

Benjaminas Franklinas (1706–90), JAV spaustuvininkas, leidėjas, rašytojas, mokslininkas ir valstybės veikėjas. „Mintys apie komerciją" (*Thoughts on Commercial Subjects*)

---

prekyba, grupių ar individų keitimasis prekėmis. Tiesioginė △ paprastai vadinama mainais, o netiesioginėje △ vartojami pinigai.

Pavyzdžiui, XVII ir XVIII a. mainų △ tarp europiečių ir V. Afrikos gyventojų buvo grindžiama vertės vienetu, vadinamuoju sortingu. Sortingą sudarydavo tam tikras audinio ar aliejaus kiekis. Sortingą sudarančių prekių kiekis priklausė nuo pasiūlos ir paklausos.

prekybos rūmai, kokios nors vietovės, paprastai miesto, žmonių grupė; jie dalijasi idėjomis bei nuomonėmis ir veikla kaip vietinio verslo interesų grupė.

premonstrantai, Romos katalikų vienuolių ordinas, kurį 1120 įkūrė šv. Norbertas (apie 1080–1134), vokiečių kilmės Premontrė (Š. Prancūzija) vyskupas. △ buvo vadinami baltaisiais kanauninkais. Jų regula buvo griežtesnė, negu šv. Augustino kanauninkų.

presbiterionizmas, krikščionių protestantų bažnyčių valdymo sistema, reformacijos metu sukurta Jono Kalvino; taip pavadinta Škotijos bažnyčia, paplitusi Anglijoje, Velse, Airijoje, Šveicarijoje, Š. Amerikoje ir kitur. Nepripažįsta jokių privalomų pamaldų formų; kiekvieną kongregaciją valdo vienodo rango presbiteriai, arba vyresnieji (dvasininkai arba pasauliečiai). Kongregacijos jungiasi į presbiterijas, sinodus ir generalines asamblėjas.

prezidentas, įprastinis valstybės (respublikos) vadovo titulas; šios pareigybės galia svyruoja nuo konstitucinio monarcho atitikmens iki realaus valstybės vadovo.

pridėtinės išlaidos (*ekon.*), išlaidos, tiesiogiai nesusijusios su pagrindine veikla, pvz., nuomos, šildymo, švietimo, draudimo, administracinės išlaidos.

pridėtinė vertė, skirtumas tarp firmos pajamų iš pardavimo ir jos įsigytų medžiagų bei paslaugų kainų. Ji vis dažniau vartojama kaip santykinio efektyvumo tarp firmos padalinių ir tarp firmų rodiklis, nors antruoju atveju gali būti iškreiptas, kai prekybinis antkainis skiriasi nuo standartinio ir nuo pirminių rinkos sudedamųjų dalių kainų.

Priestley'is Josephas (1733–1804), anglų chemikas ir presbiterionų dvasininkas. 1774 atrado deguonį. 1791 minia apiplėšė jo koplyčią ir namus, nes △ rėmė Prancūzijos revoliuciją. 1794 emigravo į JAV.

priešistorė, seniausieji laikai, iš kurių nėra rašytinių šaltinių. 1816 danų archeologas Christianas Thomsenas sukūrė △ skirstymo sistemą (⇨ *trijų amžių sistema*), pagrįstą vyravusiomis medžiagomis, naudotomis įrankiams ir ginklams gaminti: akmens amžius, žalvario (bronzos) amžius ir geležies amžius.

Akmens amžius. Dominavo akmuo, daugiausia titnagas. Akmens amžius skirstomas į tokius laikotarpius:

Senasis akmens amžius (paleolitas), 3 500 000–5 000 pr. Kr. Pirmieji žmonės Afrikoje, Azijoje, Artimuosiuose Rytuose ir Europoje, o vėliau neandertaliečiai ir kromanjoniečiai naudojo tašytus įrankius; vienintelis prijaukintas gyvūnas buvo šuo. Kai kurie Azijos gyventojai perėjo Beringo sąsiaurį ir apsigyveno Amerikos žemyne. Prieš 20 000–8 000 metų išraižyti pirmieji piešiniai uolose, pvz., Altamyroje (Ispanija), Lasko (Prancūzija), Indijoje ir Australijoje.

Vidurinis akmens amžius (mezolitas) ir ***naujasis akmens amžius*** (neolitas). Akmeniniai ir kauliniai įrankiai buvo tašomi ir gludinami. Neolito laikais atsirado žemdirbystė, buvo prijaukintos ožkos, avys ir galvijai. Š. ir P. Amerikoje, Azijoje, Afrikoje, Okeanijoje bei Australijoje akmens amžiaus kultūros gyvavo iki XIX a. ir XX a.

Žalvario (bronzos) amžius. Tolimuosiuose Rytuose bronziniai ir žalvariniai įrankiai ir ginklai atsirado apie 5000 pr.Kr. Artimuosiuose Rytuose bronzos amžius truko apytiksliai iki 1200 pr. Kr. Europoje šis laikotarpis truko maždaug nuo 2000 iki 500 pr. Kr.

Geležies amžius. Anglimis grūdinta geležis išstūmė bronzą ir žalvarį iš įrankių bei ginklų gamybos. Senajame pasaulyje geležies amžius prasidėjo apie 1000 pr. Kr.

Prietaras yra silpnų protų religija.

prietaras

Edmundas Burke'as (1729–97), Anglijos vigų politikas ir politikos teoretikas, gimęs Dubline, Airijoje. „Prancūzijos revoliucijos apmąstymai" (*Reflections on Revolution in France*)

---

prietaras, niekuo nepagrįstas žmonių tikėjimas, kad koks nors išoriškai nereikšmingas įvykis ar reiškinys galįs lemti kokią nelaimę.

△ atsiranda kultūrose, kuriose yra ar yra buvęs stiprus apeigų paprotys arba tikėjimas dvasiomis. Dažnai skaičiams teikiama nelaimę pranašaujanti reikšmė (pvz., 13 – Kristus atėjo į Paskutinę vakarienę su mokiniais, tarp kurių buvo ir tryliktasis – Judas Iskarijotas).

Viskas teka, nieko nėra pastovaus.

priežastingumas

priskiriama Herakleitui, apie 544–83, graikų filosofui (cituojama pagal Aristotelio „Apie dangų" (*De Caelo*)

---

priežastingumas (*filosofijoje*), ryšys tarp priežasties ir pasekmės, paprastai dar vadinamas priežastiniu ryšiu. Jei manoma, kad koks nors įvykis turi priežastį, kyla du reikšmingi klausimai: kas yra ryšys tarp priežasties ir pasekmės ir ar tai reiškia, kad bet kuris reiškinys turi priežastį. Škotų filosofas ⇨ Davidas *Hume'as* tvirtino, kad į šiuos klausimus iš principo neįmanoma atsakyti.

prigimties ir auklėjimo priešpriešа, arba aplinkos ir paveldimumo priešpriešа, ilgas filosofų ir psichologų ginčas dėl aplinkos – ugdymo, patirties ir mokymosi (auklėjimas) bei paveldimumo, t. y. genetiškai nulemtų savybių (prigimtis) svarbos individui, ypač kai kalbama apie žmogaus asmenybę ir intelektą.

Viena iš polemikos sričių – priežastys, lemiančios individų skirtumus, pvz., nevienodus intelekto testų rezultatus. Aplinkos teorijos šalininkai mano, kad įgimtieji protiniai sugebėjimai nesiskiria, o vėliau skirtumai atsiranda mokantis arba dėl nevienodos ankstyvosios patirties. Jų oponentai teigia, jog tam tikri individų sugebėjimų skirtumai (taigi ir elgesys) priklauso nuo nevienodų įgimtų savybių, kurias lemia genetinė struktūra.

prigimtinė teisė, sąvoka, žyminti, kad be valstybės nustatytos teisės, yra dar ir teisė, kurią sąlygoja prigimtis. Ji glaudžiai siejasi su įstatymų valdžios idėja. Paprastai teigiama, kad pagal △ niekas negali būti teisėjas sau pačiam ir kiekviena ginčo pusė turi neatimamą teisę būti išklausyta, turi turėti galimybę kruopščiai parengti savo bylą (taisyklė „audiatur et altera pars").

prigimtinė teisė, doktrina, kilusi iš vidurinių amžių filosofijos, susisteminta ⇨ Johno *Locke'o*. △ teigia, kad žmonėms, kaip individams, priklauso tam tikros absoliučios moralinės galimybės arba teisės. Locke'as skyrė tris △ rūšis: teisę į gyvybę, teisę į laisvę ir teisę į nuosavybę. Pirmosios dvi pažymėtos ir visuotinėje ⇨ *Žmogaus teisių* deklaracijoje; daugelis valstybių bent apsimeta, kad gerbia ⇨ *teises*.

Šios doktrinos kritikai teigia, kad jokios teisės nėra absoliučios, ir kad △ yra mitas.

prigimtinis įstatymas, idėja, teigianti, jog svarbiausi įstatymai glūdi gamtoje ir yra bendri visai žmonijai. △ skiriasi nuo objektyviosios teisės, t. y. žmogaus sukurtų įstatymų.

Prigožinas Ilja (g. 1917), rusų kilmės belgų chemikas; labai originalus teoretikas; labai nusipelnė termodinamikos mokslui, 1977 gavo Nobelio fizikos premiją. Ankstyvuosiuose darbuose tyrė pusiausvirąsias ar beveik pusiausviras sistemas. Pradėjo tirti nepusiausvirąsias būsenas, dažnai pasitaikančias biologinėse ir cheminėse reakcijose.

primityvizmas, pirmykščio Afrikos, Okeanijos, Š. ir P. Amerikos meno bei Vakarų liaudies meno įtaka šiuolaikinei dailei (Kirchneriui, Modiglianiui, Picassui, Gauguinui ir kitiems).

primityvusis metodizmas, krikščionių protestantų sąjūdis, brolių Wesley'ių įkurto ⇨ *metodizmo* atšaka, atsiradusi Anglijoje 1811, kai evangelijos entuziastai įvairiose vietose pradėjo organizuoti susitikimų stovyklas. Buvo sekama amerikiečių pavyzdžiu – pokalbius atvirame ore lydėjo maldos ir giesmės. 1932 △ tapo Jungtinės metodistų bažnyčios dalimi.

Hugh Bourne'as (1772–1852) ir Williamas Clowesas, pašalinti iš Wesley'ių metodistų organizacijos už dalyvavimą susitikimų stovyklose, pradėjo misionierių veiklą, kuri išplatino △ centrinėje, rytinėje ir šiaurinėje Anglijoje. Juos rėmė žemės ūkio darbininkų ir šachtininkų bendruomenės; aktyviau veikė kaimuose ir miesteliuose, o ne dideliuose miestuose. △, kaip atskira grupuotė, nuo 1829 paplito JAV, vėliau – Kanadoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, P. Afrikoje ir Nigerijoje.

prioras, už drausmę atsakingas krikščionių religinės bendruomenės abato padėjėjas. Kai kurie katalikų ordinai △ vadina vienuolyno viršininką.

prisikėlimas, krikščionybės, judaizmo ir islamo pripažįstamas kėlimasis iš mirties, kurį visos sielos patirsiančios prieš Paskutinį teismą. △ vadinamas ir Jėzaus kėlimasis iš mirties trečią dieną po nukryžiavimo – viena svarbiausių krikščionybės dogmų; Jėzaus △ švenčiamas per Velykas.

Štai aš jums atskleidžiu paslaptį: nors mes ne visi užmigsime, bet visi būsime pakeisti, – staiga, viena akimirka, gaudžiant paskutiniam trimitui.

prisikėlimas
Biblija. Pirmas laiškas korintiečiams, 15, 51

---

prisipažinimas (*teisė*), reiškia, kad nusikaltėlis prisiima kaltę. Kadangi gąsdinant ar blogai elgiantis su kaltinamuoju, galima išgauti melagingą △, įvairios teisinės sistemos △ traktuoja skirtingai. Pavyzdžiui, Anglijoje ir Velse nusikaltėlio △ galioja ir be patvirtinančių įrodymų, o Škotijoje – ne. △, išgautas prievarta, JAV nepanaikina teismo nuosprendžio, jei yra kitų bešališkų įkalčių.

Anglijoje ir Velse prisiekusiųjų teismas turi būti įspėtas, kad △ reikšmė priklauso nuo visų △ aplinkybių. Jei kaltinamasis turi protinių trūkumų, taikomos specialios taisyklės. Teismas savo nuožiūra gali atmesti △, pvz., jei policija pažeidė taisykles per tardymą, ar blogai elgėsi su įtariamaisiais.

priskyrimas (*sociologija*), asmens apibrėžimas, arba apibūdinimas, jo elgesio terminais, pvz., nusikaltimą padariusio asmens apibūdinimas kaip nusikaltėlio. △ teorija nagrinėja žmonių sąveiką, elgesį ir kontrolę, ypač nenormalų elgesį.

△ buvo suvokiamas kaip socialinės kontrolės forma, mat apibūdinimas veikė ir patį asmenį, ir kitų žmonių požiūrius. Svarbiausieji veiksniai: kas apibūdina asmenį (pvz., tik teismas gali bausti nusikaltėlį) ir ar tas apibūdinimas veikia ilgai.

privalomoji programa, mokyklose dėstomi dalykai, būtini vaiko išsilavinimui. Juos privalo mokytis visi vaikai.

privati įmonė, verslo vienetas, kurio ekonominę veiklą tvarko privatūs asmenys, siekiantys privataus pelno; priešingybė valstybinei, municipalinei ir kooperatinei nuosavybei.

privatizacija, tokia politika ar procesas, kai valstybės valdomas ar visuomeninis turtas ir paslaugos (ypač nacionalizuotos pramonės šakos) parduodamos arba perduodamos privatiems investitoriams. Paslaugų △ apima ir tokį atvejį, kai vyriausybė sudaro sutartis su privačiomis firmomis teikti paslaugas, kurias anksčiau teikė valstybės įmonės.

△ šalininkai teigia, kad visuomenei naudinga, kai rinkoje teoriškai veiksmingiau vyksta firmų konkurencija, o vyriausybė gali geriau panaudoti išlaisvintus išteklius. △ priešininkai mano, kad vyriausybė atima šalies turtą iš visų žmonių ir atiduoda jį mažumai, kad komunalinės įmonės (dujų ūkis, vandentiekis) tampa privačiomis monopolijomis, ir kad vyriausybė daugiau pajamų gauna iš pelno siekiančių valstybinių įmonių.

Dažnai △ skatina nepasitenkinimas didelėmis subsidijomis, kurios teikiamos neefektyvioms valstybinėms įmonėms. Terminas *privatizacija* vartojamas net tada, kai valstybė pasilieka didžiąją įmonės akcijų dalį.

△ politiką D. Britanijoje vykdė nuo 1979 valdžiusi Konservatorių administracija, taip elgėsi ir Prancūzijos, Japonijos (Japonijos telegrafo ir telefono korporacija 1985, Japonijos geležinkeliai 1987, Japonijos avialinijos 1987), Italijos, Naujosios Zelandijos bei kitų šalių vyriausybės.

Nuo 1988 △ paplito visame pasaulyje, įtraukdama ir komunistines šalis, pvz., Kiniją ir Kubą, kuriose irgi parduodami namai privatiems savininkams.

privatusis sektorius, ekonomikos dalis, kurią valdo ir kontroliuoja privatūs asmenys ir verslo organizacijos, pvz., ribotos atsakomybės įmonės, atvirosios akcinės bendrovės. ⇨ *Laisvosios rinkos* sąlygomis nuo △ priklauso daugumos išteklių paskirstymas. △ priešingybė – ⇨ *valstybinis sektorius* – ekonomikos išteklius valdo ir kontroliuoja valstybė.

prizmė (*mat.*), trimatė figūra, kurios bet kuris ašiai statmenas skersinis pjūvis yra vienodas. Pavyzdžiui, kubas yra stačiakampė △, kurios visi paviršiai (pagrindai ir šoninės sienos) yra vienodos formos ir dydžio. Cilindras yra △, kurios skersiniai pjūviai yra skrituliai.

prizmė (*opt.*) skaidrios medžiagos (plastiko, stiklo, kvarco) kūnas, turintis du ar kelis nelygiagrečius lygius plokščius paviršius. Paprastai naudojama šviesos spindulių krypčiai keisti arba jų pluoštui skaidyti į spektro spalvas. △ taikomos žiūrovams, fotografijos aparatams, periskopams. △ gebėjimas skaidyti panaudotas spektroskopui.

proceso teologija, krikščionybės bandymas įtraukti evoliucijos idėjas į teologiją ir filosofiją. Dievas suvokiamas kaip dalis platesnio evoliucijos kelio, kuriuo einant, galima įvairiais aspektais papildyti ir patobulinti egzistenciją. △ pradininkai – XX a. pradžios filosofai ⇨ A. N. *Whiteheadas* ir Charlesas Hartshorne'as. △ išreiškė pozityvistinį požiūrį į šiuolaikinį mokslą ir turėjo įtakos JAV ir D. Britanijos filosofams. Deja, dažnai buvo nekritiškai traktuojami mokslo atradimai.

Prochorovas Aleksandras (g. 1916), rusų fizikas. △ 1955 veikalas apie mikrobangas padėjo Charlesui Townesui sukurti pirmąjį mazerį (mikrobanginį lazerio ekvivalentą); 1964 už šį darbą jie abu gavo Nobelio fizikos premiją.

produktyvumas (*ekon.*), produkcija, pagaminta įdėjus tam tikrą darbą kiekiu; paprastai vertinama apskaičiavus pagal vieno įmonėje, pramonės šakoje, sektoriuje ar visoje ekonomikoje dirbančio asmens pagamintą produkciją. △ lemia darbui panaudoto pagrindinio ⇨ *kapitalo* kokybė ir kiekis bei darbininkų pastangos.

△ lygis iš esmės lemia kainos efektyvumą: aukštesnis △ mažina vidutinę produkcijos kainą. Visos ekonomikos △ didėjimas yra svarbiausias ekonominį augimą lemiantis veiksnys. Svarbu skirti △ kilimo koeficientą nuo △ lygio, nes esant žemesniam △ lygiui, galima pasiekti didesnį △ augimo koeficientą.

profesinė sąjunga, darbininkų organizacija, kurios tikslas – rengti kolektyvines derybas su darbdaviais ir siekti savo nariams geresnių darbo sąlygų. Vyriausybės požiūris į △ ir △ požiūris į vadybą įvairiose šalyse yra labai skirtingas. Veiksmingiausia △ sistema turbūt yra Švedijoje, o garsiausia pasaulyje – Lenkijos „Solidarumas".

profesinis lavinimas, su konkrečiu darbu arba veikla susijęs lavinimas.

Šis terminas apima medicinos ir teisės mokymą universitetuose, taip pat tolesnius aukštesniuosius profesijos ar amatų įgūdžių lavinimo kursus. D. Britanijoje buvo bandoma įgyvendinti Techninio ir profesinio lavinimo programą, skirtą priešprofesiniam lavinimui mokyklose plėsti, bet paskutinio šio amžiaus dešimtmečio pradžioje šis projektas buvo nutrauktas.

programa, instrukcijų komplektas kompiuterio darbui valdyti. Yra du svarbiausi △ tipai: taikomosios programos, atliekančios užduotis, skirtas darbuotojo patogumui (pvz., teksto parengimas), ir sisteminės programos, valdančios patį kompiuterio darbą. Paslaugų programa – tai sisteminė △, atliekanti ypatingas kompiuterininko užduotis.

△ gali būti parašytos bet kuria iš daugelio programavimo kalbų, bet kompiuteris jas vykdo tik išverstas į kompiuterio kodą.

programinė įranga, kompiuterio programa, sudaranti sąlygas veikti techninei įrangai. △ paketų pavyzdžiai: teksto apdorojimo programa ir ⇨ *dinaminių elektroninių lentelių* apdorojimo programa.

programinė muzika, muzika, pasakojanti kokią nors istoriją, vaizduojanti sceną ar paveikslą arba iliustruojanti literatūros ar filosofijos idėją (pvz., Richardo Strausso „Don Žuanas")

proletariatas, pagal marksistinę teoriją – nuosavybės neturinčios visuomenės klasės, priklausančios nuo savo darbo ir žinių pardavimo (kaip priešprieša kapitalistams, arba buržuazijai, valdančiai gamybos priemones, ir smulkiajai buržuazijai, arba dirbantiems smulkiesiems savininkams). Paprastai skiriamas pramonės, žemės ūkio ir intelektualinis proletariatas.

Programavimo kalbos

Kalba	*Vartojimo sritys*	*Aprašymas*
ALGOL (*algorithmic language* – algoritminė kalba)	mokslinės reikmės	viena pirmųjų algebrinių kalbų, šiandien mažai vartojama; ADA, PASCAL ir pan. kalbų pirmtakė
ADA	apdorojimas ir kompiuterio valdymas (ypač karyboje)	sukūrė JAV Gynybos ministerija. Pavadinta anglų matematikės Ados Byron vardu
asemblerio kalbos	darbai, kuriems reikia kruopščios techninės įrangos analizės, greito komandos vykdymo ir mažų programų	greitos ir efektingos, bet reikalauja didelių pastangų ir įgūdžių
BASIC (*beginner's all-purpose symbolic instruction code* – universalus pradedančiojo simbolinių instrukcijų kodas)	daugiausia – švietime, versle ir namie bei tarp programuotojų neprofesionalų, pvz., inžinierių	lengva išmokti; pirmiesiems variantams trūko kitoms kalboms būdingų bruožų
C	sisteminis programavimas; universalus programavimas	greita ir efektinga; plačiai vartojama kaip universali kalba; ypač populiari tarp programuotojų profesionalų
C++	objektinės orientacijos taikymas	Papildo C objektinės orientacijos bruožais
COBOL (*common business-oriented language* – bendroji verslui skirta kalba)	komercinis programavimas	labai tinka duomenims apdoroti; lengva išmokti, bet labai žodinga; plačiai vartojama universaliems kompiuteriams
FORTH	kontrolės reikmės	atvirkščia lenkiškos notacijos kalba
FORTRAN (*formula translation* – formulių vertimas)	mokslinis ir skaičiuojamasis darbas	pagrįsta matematikos formulėmis; populiari tarp inžinierių, matematikų ir mokslininkų
LISP (*list processing* – sąrašų apdorojimas)	dirbtinis intelektas	simbolinė kalba, laikoma sunkia išmokti; populiari akademinėse ir tyrimų įstaigose
LOGO	matematikos sąvokų mokymas	aukšto lygio kalba, populiari mokyklose
Modula 2	sisteminis programavimas ir programavimas realiuoju laiku, bendrasis programavimas	labai struktūrizuota; gali atstoti PASCAL „realiojo pasaulio" reikmes
OBERON	bendrasis programavimas	maža, kompaktiška kalba, turinti daug PASCAL ir Modula 2 bruožų
PASCAL (*program appliqué a là sélection et la compilation automatique de la littérature* – taikomoji automatinė literatūros parinkimo ir derinimo programa	bendrosios paskirties kalba	labai struktūrizuota; paplitusi universitetuose
PROLOG (*programming in logic* – programavimas, remiantis logika)	dirbtinis intelektas	simbolinė loginė programavimo sistema; pradžioje buvo skirta teoremoms spręsti; o dabar plačiau taikoma dirbtiniam intelektui
Smaltalk	objektinės orientacijos taikymas	originali kalba, sukurta objektinei orientacijai programuoti

Terminas kilęs iš lotyniško žodžio *proletarii* – „neturinti nuosavybės klasė"; proletarai valstybei duodavę tik palikuonis (lot. *proles*).

proletariato diktatūra, marksistinis terminas, kuriuo vadinama diktatūra, sukurta pereinamajam laikotarpiui iš kapitalizmo į ⇨ *komunizmą* po socialistinės revoliucijos.

Prometėjas (*gr. mit.*), vienas ⇨ *titanų*, pagrobęs iš dangaus ugnį ir perdavęs ją žmonėms. Už tai Dzeuso įsakymu buvęs prikaltas prie uolos; kiekvieną dieną atskrisdavęs erelis ir draskydavęs △ kepenis, kurios per naktį vėl ataugdavusios; vėliau △ išgelbėjęs didvyris ⇨ *Heraklis*.

propaganda, sistemingas informacijos ar dezinformacijos skleidimas, paprastai kokiai nors religinei ar politinei doktrinai paremti arba tam tikram požiūriui ar reakcijai sukelti. △ buvo laikoma teisėta vyriausybės priemone informacijai platinti, bet totalitariniai režimai, ypač nacistinė Vokietija, SSRS, naudojo ją tyčia iškraipydami fak-

tus ir atvirai skleisdami melą, todėl △ įgavo neigiamą atspalvį.

Žodis kilo iš specialios Katalikų bažnyčios kongregacijos (*de propaganda fide*), siekusios skleisti tikėjimą ir didinti tikinčiųjų skaičių, veiklos. Devintajame dešimtmetyje JAV atsirado terminas *visuomeninė diplomatija* – vyriausybės remiami pranešimai bei straipsniai, ypač apie Centrinę Ameriką, buvo pateikiami informacijos priemonėms kaip žinios iš nepriklausomų šaltinių.

Yra kelios △ formos: juodoji (grynas melas), pilkoji (iškraipyta tiesa) ir baltoji △ (tiesa).

Žmogus yra visų daiktų matas.

Protagoras
Iš Platono „Teaiteto"

---

proporcinė sistema, rinkimų sistema, kuria naudojantis, vietos partijoms skirstomos pagal jų gautų balsų skaičiaus santykį su visų balsų skaičiumi; taip (priešingai nei mažoritarinėje sistemoje) neprarandami mažumos balsai.

Viena iš △ formų – ***partijos sąrašo,*** arba papildomo nario, sistema. Ją 1976 įvesti D. Britanijoje pasiūlė Hansardo draugija; trys ketvirtadaliai narių išrenkami vienmandatėse rinkimų apygardose pagal įprastą mažoritarinę balsavimo sistemą, o likusios vietos paskirstomos atsižvelgiant į visą partijos gautų balsų skaičių (šios sistemos variantas taikomas Vokietijoje). Kita △ forma – ***perduodamo balso*** sistema: kandidatai surašomi balsuotojų teikiamos pirmenybės tvarka; balsų skaičius, viršijantis minimumą, reikalingą kandidatui laimėti, perduodamas po jo esančiam kandidatui; taip pat perkeliami ir daug balsų gavusio kandidato, esančio sąrašo gale, balsai, kol pasiekiamas reikiamas kandidatų skaičius (ši sistema taikoma Airijoje).

Prancūzijoje 1985 buvo pasiūlyta įvesti tokią rinkimų sistemą, pagal kurią būtų atmetamos kiekvieno departamento partijos, surinkusios mažiau nei 5% balsų, o jų balsai dalijami likusioms partijoms pagal vietų skaičių, reikalingą rinkiminei kvotai įgyti (pvz., jei kvota yra 15 000 balsų, partija A, turinti 30 000 balsų, gautų dvi vietas, o partija B, turinti 12 000 balsų – nė vienos). Neužimtos vietos būtų padalytos antrajame raunde, kuriame kiekvienos partijos gautų balsų skaičius būtų padalytas iš jau laimėtų vietų skaičiaus plius vienas, t. y. partija A dabar turėtų 10 000 balsų; partija B, iki tol nelaimėjusi nė vienos vietos, turėtų pradinį balsų skaičių (12 000) ir taip gautų vietą.

Protagoras iš Abderos (apie 485 – apie 410 pr. Kr.), vienas graikų ⇨ *sofistų* (keliaujančių dėstytojų), už tam tikrą atlyginimą mokiusių retorikos ir politikos. Savo posakiu „žmogus yra visų daiktų matas" △ tikriausiai norėjo neigti bet kokios objektyvios tiesos buvimą (⇨ *reliatyvizmas*) ir kritikuoti Parmenido bei ⇨ *Elėjos mokyklos* teorijas, teigiančias, kad tikrovė yra vientisa ir nekintama.

Protas – tai greitas suvokimas ir tuo skiriasi nuo gebėjimų, kurie yra galėjimas protingai elgtis remiantis tuo, kas anksčiau suvokta.

protas
Alfredas Northas Whiteheadas (1861–1947), anglų filosofas ir matematikas
Dialogues, 1939 gruodžio 15

---

protas (*psichologijoje*), bendrinė sąvoka – individo geba pagrįsti ir spręsti problemą (ypač netikėtose situacijose). Apima žodinius ir nežodinius įgūdžius. Psichologai nesutaria dėl vieningos △ sąvokos. Dar ⇨ *intelektas,* ⇨ *intelekto testai.*

Protas yra pats šeimininkas ir pats gali iš pragaro padaryti rojų, iš rojaus – pragarą.

protas
Johnas Miltonas (1608–74), anglų poetas.
„Prarastasis rojus" (*Paradise Lost*), *1 kn.*

---

protas (*filos.*), numanoma mentalinė ar fizinė būtis, arba gebėjimas mąstyti, norėti, jausti; intelekto ir atminties „vieta"; kartais tik pažintinė arba intelektinė galia, skirtina nuo valios ir jausmų.

Į △ galima žiūrėti kaip į atsitiktines chemines smegenų reakcijas, kaip į apskritai smegenų funkciją (labiau tradiciškai), manyti, kad △ egzistuoja nepriklausomai nuo fizinių smegenų, per kurias jis tik reiškiasi, arba vienintele realybe laikyti materiją, kuri sukuria intelektą. △ ir materijos santykį galima aiškinti įvairiai. Dar ⇨ *dvasios ir kūno problema.*

Kaip ilgakojė musė virš upelio / Jo protas plaukia tylumoj.

protas
Williamas Butleris Yeatsas (1865–1939), airių poetas.
„Ilgakojė musė" (*Long-Legged Fly*)

Protėjas (*gr. mit.*), jūrų dievui Poseidonui priklausančių jūros būtybių valdovas; turėjo pranašavimo dovaną; kad išvengtų klausimų, galėjo pasiversti bet kuo.

protekcija, įtakingo asmens ara kokios nors organizacijos (įstaigos) parama žmogui, tvarkančiam savo reikalus. Dar ⇨ *globa.*

protekcionizmas (*ekon.*), tokia veikla, kuria vyriausybė siekia sumažinti užsienio prekių importą, kad nekonkuruotų su vidaus gaminiais, nustato joms didelius muitus ar importo kvotas. Žemės ūkio produkcijai Europos Sąjungoje taikomos tokios priemonės, kaip kainų kontrolė, kvotų sistema ir rezervinio kapitalo sumažinimas. Priešinga veikla yra ⇨ *laisvoji prekyba.*

protestantizmas, viena iš pagrindinių krikščionybės šakų, atskilusi nuo Romos katalikų bažnyčios ⇨ *Reformacijos* metu. Svarbiausios jos kryptys yra anglikonai (JAV – vyskupinė bažnyčia), baptistai, liuteronai, metodistai, sekmininkai ir presbiterionai, iš viso apie 300 mln. tikinčiųjų.

△ taip pavadintas pagal ⇨ Martyno *Liuterio* ir jo šalininkų protestą (surengtą Špėjerio mieste 1529) prieš sprendimą patvirtinti antireformacinį Vormso susirinkimo ediktą. Pirmasis sąmoningas △, kaip atskiro sąjūdžio, pasireiškimas buvo Augsburgo išpažinimas (1530). Pagrindiniai pradinio △ bruožai yra tokie: Biblija laikoma vieninteliu tiesos šaltiniu, bet kuris tikintysis gali būti dvasininkas, nuodėmių atleidimą galima gauti tik tikint Jėzų Kristų. Protestantų bažnyčia iki minimumo sumažino krikščionių liturgiją, maldą ir Dievo žodžio klausymą vertina labiau už sakramentus. Daugelis △ krypčių atspindi įvairias doktrinas ir apeigų interpretacijas. Ekumeninis XX a. sąjūdis bandė suvienyti įvairias protestantų kryptis bei tam tikru mastu ir protestantų bei Katalikų bažnyčias. Per pastaruosius dvidešimt metų visame pasaulyje suklestėjo krikščionių bažnyčių sektos.

protėvių kultas, religiniai ritualai ir tikėjimai, skirti mirusiems šeimos ar grupės nariams pagerbti ar paramos iš jų paprašyti; simbolinė vertybių išraiška arba tikėjimas, kad mirusiųjų sielos lieka šiame pasaulyje ir gali daryti įtaką dabarties įvykiams.

Zulusai prieš stodami į mūšį kviesdavosi savo didžiųjų karių dvasias, graikai sudievino savo ankstyvuosius didvyrius, romėnai garbino ⇨ *manus*, mirusių protėvių sielas. Protėvių kultas yra ⇨ *konfucianizmo* dalis. Ir dabar protėvius garbina Japonijos sintoistai.

„protingasis idiotas" (pranc. – *idiot savant,* angl. – *knowledgeable idiot*), žmogus, turintis ypatingus muzikinius, matematinius ar mnemoniškus gebėjimus, kurie išsivystė stelbdami bendruosius protinius gabumus. △ lėtai mokosi, tačiau gali sugebėti apskaičiuoti bet kurių metų savaitės dieną ar išmokti mintinai ilgą tekstą. Dauguma △ yra vyrai.

proto liga, sutrikusi proto veikla. Kadangi negalima lengvai apibrėžti normalios veiklos, ribą tarp lengvo protinio negalavimo ir normalumo lemia nuomonė (nepainioti su norminiu elgesiu, ⇨ *norma*), todėl dažnai apibrėžiama individualių funkcijų pablogėjimo terminais. Yra švelnių ligos formų, pvz., ***neurozės***, veikiančios emocijas, o sunkios formos, pvz., ***psichozės,*** pažeidžia sąmoningą protavimą.

proto testas, bet kuris iš daugelio standartizuotų proto sugebėjimų ir asmenybės bruožų įvertinimo arba matavimo metodų. Sugrupuoti pagal patikimumą ir pagrįstumą, proto testai labai padeda įvertinti mokslinius laimėjimus, proto sutrikimų kliniką, nustatyti jų gydymą, padeda apibrėžti darbo krypčių gaires, pasirinkti darbą.

Iš įvairių △ dažniausiai praktikuojami ⇨ *intelekto testai*, nors jų patikimumu ir pagrįstumu dažnai yra abejojama. Švietimo srityje jau daug metų testais naudojamasi norint įvertinti kalbos, skaitymo, elementariosios matematikos ir kitų disciplinų mokėjimo lygį. Daromi ir gabumų bei tam tikrų sugebėjimų testai, kaip ir daugybė testų, kuriais naudojasi psichologai profesionalai, atsakingi už kadrų parinkimą, jų įvertinimą ir darbo analizę. Asmenybės testai gerokai padėjo psichologų moksliniams ⇨ *asmenybės* tyrimams; be to, jie buvo taikomi klinikinei ir darbo psichologijai.

Proudhonas Pierre'as Josephas (1809–65), prancūzų anarchistas. Gimė Bezansone. Dalyvavo 1848 Steigiamajame susirinkime, trejus metus kalėjo, vėliau buvo ištremtas į Briuselį. Parašė veikalus „Kas yra nuosavybė?" (*Qu'est-ce que la propriété?,* 1840) ir „Skurdo filosofija" (*Philosophie de la misère,* 1846); pirmajame teigė, kad „nuosavybė yra vagystė".

Nuosavybė yra vagystė

Pierre'as Josephas Proudhonas

„Kas yra nuosavybė" (*Qu'est-ce que la propriété*)

Proustas Josephas Louis (1754–1826), prancūzų chemikas. Pirmasis suformulavo junginių sudėties pastovumo dėsnį, teigiantį, kad bet kur randamų junginių elementų santykis yra vienodas.

Proutas Williamas (1785–1850), britų fizikas ir chemikas. 1815 iškėlė hipotezę, kad kiekvieno atomo santykinė atominė masė yra tikslus integralinis vandenilio atomo kartotinis. Izotopų (to paties elemento atomų, turinčių skirtingas mases) atradimas XX a. patvirtino jo idėją.

psalmė, šventosios eilės, arba garbinamoji giesmė. Senojo Testamento Psalmių knyga susideda iš penkių knygų, kuriose yra 150 △. Jų autoriumi tradiciškai laikomas Dovydas, antrasis žydų karalius.

psi (*parapsichologija*), hipotetinis žmonėms ir gyvūnams bendras sugebėjimas, lemiantis ekstrasensorinį suvokimą ir kitas paranormalių reiškinių formas.

Psichė (*sen. gr. mit.*), žmogaus sielos įsikūnijimas; buvo vaizduojama kaip sparnuota mergelė arba jauna moteris. Deivė Afroditė taip pavydėjo △ grožio, kad liepė savo sūnui, meilės dievui Erotui priversti ją pamilti patį blogiausią žmogų. Bet Erotas pats ją įsimylėjo.

psichiatrija, medicinos šaka, nustatanti ir gydanti protinius sutrikimus, kurie dažniausiai yra skirstomi į ***neurotines būsenas*** (nerimas, depresija, isterija) bei ***psichines ligas*** (pvz., šizofrenija). Psichiatrinis gydymas apima analizę, vaistus ir elektrokonvulsinę terapiją.

Praktiškai yra daug bendra tarp △ ir klinikinės ⇨ *psichologijos*; esminis skirtumas – psichiatrai turi medicinos gydytojo išsilavinimą (gali turėti medicinos mokslų daktaro laipsnį), todėl gali skirti vaistus, o psichologai yra filosofijos profilio specialistai, dažnai turi filosofijos mokslų daktaro laipsnį, bet jų praktikai medicinos kvalifikacijos nereikia. Dar ⇨ *psichoanalizė*.

psichoanalizė, ⇨ Sigmundo *Freudo* sukurta teorija ir neurozių gydymo metodas. Metodas pagrįstas laisvomis minčių asociacijomis, kurias nagrinėja ir pacientas, ir analitikas. Dažniausiai tai būna ilgai trunkantis procesas.

△ teigia, kad ankstyvos vaikystės seksualumo poveikis bei pasąmonėje slypinti patirtis gali sukelti emocinių problemų suaugusiam žmogui. Gydymas turi atskleisti šiuos ilgai slėptus įvykius ir taip atpalaiduoti nuo naštos. Šiuolaikinės, Freudo idėjų pagrindu sukurtos △ traktuotės yra glaustesnės, labiau orientuotos į problemas.

psichologija, sistemingas žmonių ir gyvūnų elgesio tyrimas. Pirmąją △ laboratoriją 1879 Leipcige (Vokietija) įkūrė ⇨ Wilhelmas *Wundtas*. △ apima įvairias tyrimo ir taikymo sritis: instinktų, paveldimumo, aplinkos ir kultūros vaidmenį; jutimo, suvokimo, mokymosi ir atminties procesus; motyvacijos ir jausmo pagrindus; mąstymo, intelekto ir kalbos funkcionavimą. Žymiausi psichologai: Gustavas Fechneris, psichofizikos pradininkas; Wolfgangas Köhleris, vienas iš ⇨ *geštalto*, arba „visumos", psichologų; Sigmundas Freudas ir jo sekėjai Carlas Jungas, Alfredas Adleris bei Hermannas Roschachas (1884–1922); Williamas Jamesas, Jeanas Piaget, Carlas Rogersas, Hansas Eysenckas, J. B. Watsonas ir B. F. Skinneris.

Psichologijos ilga praeitis, bet trumpa istorija.

psichologija

Hermannas Ebbinghausas (1850–1909), vokiečių psichologas. „Psichologijos santrauka" (*Summary of Psychology*)

Eksperimentinė psichologija pabrėžia, kaip svarbu tikslūs ir objektyvūs moksliniai metodai tiriant protinius procesus ir elgesį. ***Socialinė psichologija*** tiria individus savo socialinėje aplinkoje, pvz., grupėse ir organizacijose; iš to kilo ***darbo psichologija,*** tirianti žmogaus elgesį darbe, ir ***pedagoginė psichologija.***

Klinikinė psichologija tiria psichinius sutrikimus, pvz., nerimą, fobijas, depresiją; gydymas apima elgesio terapiją, pažinimo terapiją, konsultacijas, psichoanalizę ir įvairius jų derinius.

Šiuolaikiniai △ tyrimai yra labai įvairūs, pvz., psichologinės nutukimo priežastys, religinės patirties prigimtis ar žemesnė moterų padėtis, suvokiama kaip socialinio spaudimo rezultatas. Kitos su △ susijusios problemos yra miego ir sapnų prigimtis ir pojūčių stiprumo ribos (bet tai jau susiję su ne tokia patikima ⇨ ***parapsichologija***).

psichometrija, psichinių procesų matavimas. Rengia ir taiko intelekto ir gabumų testus, padedančius atrinkti darbuotojus, diagnozuoja klinikinius pažinimo trūkumus, kuriuos sukelia smegenų pažeidimai.

psichopatija, liguisti asmenybės sutrikimai – chroniškas antisocialus elgesys, pažeidžiantis (dažnai smurtu) kitų teises, bei kaltės jausmo dėl savo elgesio nebuvimas.

Psichologija: chronologija (1846–1992)

1846 E. H. Weberis darbe „Apie lytėjimą ir bendrą juslumą" pateikė pirmuosius kiekybinius lytėjimo tyrimus.

1860 G. T. Fechneris išleido darbą „Psichofizikos elementai", kuriame pateikė pirmąjį statistinį psichologinių duomenų vertinimą.

1879 Wilhelmas Wundtas įkūrė pirmąją psichologijos laboratoriją Leipcige.

1885 H. Ebbinghausas paskelbė eksperimentinius atminties tyrimus.

1890 Williamas Jamesas išleido pirmąjį išsamų psichologijos vadovėlį „Psichologijos pagrindai".

1895 Josephas Breueris ir Sigmundas Freudas išleido „Isterijos tyrimus", kuriuose pateikti pirmieji psichoanalizės darbai.

1896 Lightneris Witmeris Pensilvanijos universitete įsteigė pirmąją klinikinės psichologijos kliniką; pirmą kartą pavartotas terminas *klinikinė psichologija*.

1900 Freudas išleido veikalą „Sapnų aiškinimas".

1905 Alfredas Binet ir Théodoras Simonas sudarė pirmąjį veiksmingą intelekto testą.

1906 Ivanas Pavlovas pirmą kartą Vakaruose skaitė paskaitas apie sąlyginius refleksus.

1908 Williamas McDougallas ir E. A. Rossas išleido pirmuosius socialinės psichologijos vadovėlius.

1910 Maxas Wertheimeris, Wolfgangas Köhleris ir Kurtas Koffka įkūrė geštaltpsichologijos mokyklą Frankfurte.

1913 J. B. Watsonas paskelbė straipsnį „Psichologija bihevioristo požiūriu"; atsirado bihoviorizmas.

1923 Jeanas Piaget paskelbė pirmąjį iš daugelio savo veikalų apie mąstymo raidą – „Vaiko mąstymas ir kalba".

1927 Ch. Spearmanas veikale „Žmogaus sugebėjimai" iškėlė mintį, jog intelektą sudaro dviejų rūšių veiksniai – bendrasis veiksnys ir specifiniai veiksniai.

1929 H. Bergeris paskelbė savo atradimus – duomenis apie elektroencefalografiją.

1938 B. F. Skinneris išleido veikalą „Organizmų elgesys", kuriame detaliai išdėstė operantinio sąlygojimo tyrimus ir neobiheviorizmo idėjas.

1943 C. L. Hullis išleido knygą „Elgesio principai: įvadas į elgesio teoriją", kurioje tiksliausiai įvertinti refleksai ir mokymasis iš biheviorizmo pozicijų; knyga turėjo didelę įtaką mokslui.

1947 Hansas Eysenckas išleido veikalą „Asmenybės matmenys" – reikšmingą studiją apie neurotiškumą bei intraversiją ir ekstraversiją.

1948 Norbertas Wieneris sukūrė terminą *kibernetika* ir išleido veikalą „Kibernetika, arba Valdymas ir ryšys gyvūnuose ir mašinose".

1949 D. O. Hebbas klasikiniame veikale „Elgesio organizacija" dar kartą pabrėžė vidurinėse smegenyse vykstančių procesų svarbą elgesiui paaiškinti.

1950 Alanas Turingas paskelbė garsųjį straipsnį „Skaičiavimo technika ir intelektas", kuriame pateikė testą nustatyti, ar mašina gali mąstyti.

1950 Theodoras W. Adornas kartu su kitais autoriais išleido veikalą „Autoritarinė asmenybė".

1953 E. Aserinksy ir N. Kleitmanas pirmą kartą paskelbė duomenis apie greitojo miego fazę.

1957 Išleista L. Festingerio „Kognityviojo neatitikimo teorija".

1957 Noamo Chomsky'io pirmasis psicholingvistikos darbas – „Sintaksinės struktūros" – sukėlė revoliuciją kalbotyroje.

1958 A. Newellis, H. A. Simonas ir J. C. Shaw paskelbė straipsnį apie žmogaus problemų sprendimą. Tai buvo pirmasis pranešimas apie informacinį procesinį požiūrį į žmogaus psichologiją.

1958 Donaldas E. Broadbentas išleido knygą „Suvokimas ir bendravimas" – detalų pranešimą apie informacinę procesinę psichologiją.

1960 G. A. Milleris, E. Galanteris ir K. Pribamas veikale „Planai ir elgesio struktūra" pritaikė hierarchiškai sudarytos kompiuterio programos idėją psichologijos visumai.

1961 A. Newellis ir H. A. Simonas paskelbė „bendrąjį problemų sprendiklį" – pirmąjį modelį žmogaus problemų sprendimui apskaičiuoti.

1962 M. S. Gazzaniga, J. E. Bogenas ir R. W. Sperry'is pirmą kartą nustatė epilepsija sergantiems žmonėms būdingą „split brain" („suskilusių smegenų") reiškinį.

1963 Stanley'is Milgramas paskelbė pirmuosius paklusnumo ir sąlygų, verčiančių individą žaloti kitus, tyrimus.

1967 Konovskis išleido reikšmingą veikalą „Visuminė smegenų veikla", kuriame sujungė sąlygotumo principus su pojūčiais ir motyvacija.

1967 Išėjęs Ulrico Neisserio veikalas „Pažinimo psichologija" parodė, kad po ilgai vyravusio biheviorizmo vėl atgijo susidomėjimas pažinimo tyrimais.

1968 R. C. Atkinsonas ir R. M. Shiffinas sukūrė atminties sistemų, veikiančių viena kitą pažinimo procese, teoriją.

1970 T. Shallice ir E. K. Warringtonas, tirdami pacientus su pažeistomis smegenimis, pateikė pirmąjį iš daugelio įrodymų, jog trumpa ir ilga atmintis yra analogiškos, tad jas geriausia traktuoti kaip skirtingų procesų modulių rinkinį.

1972 E. Tulvingas nustatė, kad yra dvi atminties rūšys – epizodinė (su asmeniniu gyvenimu susijusi atmintis) ir semantinė (bendros žinios ir faktai apie pasaulį).

1983 J. A. Fodoras paskelbė veikalą „Proto modalumas", kuriame teigiama, jog protas yra nepriklausomų, apskaičiuojamųjų įvesties sistemų ir centrinių sistemų, arba bendresnių pažinimo procesų, rinkinys, atitinkantis tai, kuo individas „tiki".

1985 Robertas J. Sternbergas veikale „Virš IQ: triarchinė intelekto teorija" iškėlė naują požiūrį į intelektą.

1986 J. L. McClellandas ir D. E. Rumelhartas, naudodamiesi analogiškais procesais mokymuisi ir kategorizacijai skatinti, sukūrė sudėtingus skaičiavimo tinklus.

1988 Leidinyje „Sąmonė šiuolaikiniame moksle" išspausdinta svarbus psichologų, neuropsichologų ir kt. straipsnių rinkinys.

1989 Matematikas Rogeris Penrose'as veikale „Naujos imperatoriaus mintys" teigė, kad skaičiuojamasis proto vertinimas yra nepilnas, ypač jei kalbama apie sąmonę.

1992 Filosofas Johnas Searle'as veikale „Iš naujo atrastas protas" skatina grįžti prie sąmonės kaip pagrindinės psichologijos ir pažintinio mokslo temos.

Seniau terminas △ buvo laisvai vartojamas bet kokiam psichikos sutrikimui pavadinti, todėl daug psichiatrų ir psichologų yra linkę vartoti terminą *antisocialios asmenybės liga*, bet jis apima ir tokius atvejus, kuriems kaltės nebuvimas ar mažesnis jos laipsnis nėra būdingas.

psichoterapija, psichinių problemų gydymas pokalbiu, o ne chirurgija ar vaistais. Jos pavyzdžiai – ⇨ *pažinimo* terapija ir ⇨ *psichoanalizė*.

psichozė, arba psichikos liga, rimti psichikos sutrikimai, kuriems būdinga, kad individas dažniausiai praranda ryšį su tikrove, gali regėti haliucinacijas (t. y. matyti ar girdėti neegzistuojančius dalykus) arba patirti iliuzijas (klaidingus įsitikinimus). Pavyzdžiui, sirgdamas paranojine △, žmogus kartais tiki, jog kiti žmonės rezga prieš jį sąmokslus. Svarbus △ tipas yra ⇨ *šizofrenija* (ją gali sukelti biocheminiai procesai).

Ptachas, arba *Pta*, egiptiečių dievas, dieviškasis puodžius, kuriančiosios jėgos personifikacija. Buvo garbinamas Memfyje, dažnai vaizduojamas kaip mumija. Buvo manoma, kad jis yra Imhotepo, gydytojo ir architekto, tėvas.

Ptolemajas Klaudijus (apie 90–170), egiptiečių astronomas ir geografas. Dirbo Aleksandrijoje. Veikale „Almagestas" sukūrė teoriją, kurioje įrodinėjo, kad Žemė yra Visatos centras, o Saulė, Mėnulis ir žvaigždės sukasi aplink ją. 1543 lenkų astronomas ⇨ *Kopernikas* iškėlė priešingą ***Ptolemajo pasaulio sistemai*** teoriją. Ligi pat XVI a. △ veikalas „Geografija" buvo svarbus informacijos šaltinis.

pudža, hinduistų, budistų ir džainistų pamaldos.

puranai, vieni iš daugelio induistų šventųjų raštų, pasakojančių apie senovės laikus ir įvykius. Užrašyti nuo IV a. Žymesnieji iš 18 tekstų yra Višnaus △ ir Bhagavatos △; jie ragina melstis Višnui, ypač jo inkarnacijai Krišnos pavidalu.

Purimas, žydų šventė, švenčiama vasario arba kovo mėn. (pagal žydų kalendorių – adaro 14 d.). Prisimenama ⇨ *Estera*, kuri 473 pr. Kr. išgelbėjo žydus nuo sunaikinimo Persijoje.

Šventės metu sinagogoje skaitoma Esteros knyga; kai minimi blogųjų veikėjų vardai, klausytojai trypia, švilpia ir šnypščia.

puritonai, Anglikonų bažnyčios nariai, norėję panaikinti bažnytinių apeigų Romos katalikybės liekanas arba vyskupinę bažnyčios valdymo formą pakeisti presbiterionų forma. Atsirado 1564. Šiuo žodžiu vadinami ir apskritai atsiskyrę nuo bažnyčios separatistai. Jokūbo I ir Karolio I laikais △ solidarizavosi su parlamentine opozicija, o po restauracijos buvo išvyti iš bažnyčios ir labiau reiškėsi kaip ⇨ *disenteriai* arba ⇨ *nonkonformistai*.

Puritonai nekentė meškų pjudymo ne todėl, kad tai teikia skausmą meškai, o todėl, kad tai teikia malonumą žiūrovams.

puritonai

Thomas Babingtonas Macaulay'us (1800–59), anglų istorikas. „Anglijos istorija" (*History of England*)

Pusey Edwardas Bouverie (1800–82), Anglikonų bažnyčios kunigas (nuo 1828). 1835 parėmė ⇨ J. H. *Newmano* leidžiamus „Traktatus mūsų laikams" (*Tracts for the Times*). Newmanui atsivertus į katalikybę, △ tapo Aukštosios bažnyčios, arba pjuseitų, vadovu ir ligi pat mirties stengėsi sulaikyti juos nuo atsivertimo.

pusmėnulis, heraldinė figūra. Dažnai siejamas su islamu, nes jį išplatino turkai, išsiuvinėję savo vėliavose po Konstantinopolio užgrobimo (1453). △ yra daugelio musulmoniškų valstybių vėliavose. ***Raudonasis pusmėnulis*** yra musulmoniškas Raudonojo kryžiaus atitikmuo.

pužadistai, ultradešinysis politinis Prancūzijos sąjūdis, vadovaujamas Pierre'o Poujade'o (g. 1920) – įtakingo 1954–58 Prancūzijos politiko. Prancūzijoje šis sąjūdis žinomas Verslininkų ir amatininkų teisių gynimo sąjungos (*Union de Défense des Commerants et Artisants*) vardu; per 1956 parlamento rinkimus jis gavo 52 vietas. Pužadistus daugiausia rėmė smulkioji buržuazija; 1958, kai į valdžią grįžo de Gaulle'is ir buvo įkurta Penktoji respublika, sąjūdžio įtaka labai sumažėjo.

Q

Quesnay François (1694–1774), prancūzų ekonomistas, fiziokratizmo – pirmosios sistemingos politinės mokyklos – vadovas. Buvo įsitikinęs, kad žemė yra pagrindinis turto šaltinis, ir kad vyriausybė neturi kištis į ekonomiką.

△ buvo Liudviko XV gydytojas Versalyje; ten ir susidomėjo ekonomika. Savo politinės ekonomijos teoriją apibendrino veikale „Ekonomikos lentelė“ (*Tableau economique;* 1758).

Quetelet Lambert'as Adolphe'as Jacques'as (1796–1874), belgų statistikas. Sukūrė testų statistinės informacijos pagrįstumui patikrinti, rinko ir nagrinėjo įvairius statistikos duomenis. Tirdamas sociologinius duomenis, operavo vidutinio žmogaus sąvoka.

Quine'as Willardas van Ormanas (g. 1908), JAV filosofas ir logikas. △ būdinga ypač moksliškas pasaulio suvokimas. Dažnai laikomas nominalistu (⇨ *nominalizmas*), nes mano, jog ⇨ *universalijos* egzistuoja tik mąstyme ir kalboje, bei pragmatiku (⇨ *pragmatizmas*), nes teigia, kad mūsų protai savybes sugrupuoja taip, kaip mums naudinga. △ žymus savo šūkiu „būti – reiškia būti kintamumo verte“ formaliosios logikos sistemoje. Tuo jis nori pasakyti, kad mes patikime save ko nors egzistavimui tik tada, kai galime pasakyti, jog tai turi kokią nors kokybę ar bruožą, ir jog pats egzistavimas nėra kokybė ar bruožas (⇨ *būtis*).

△ teorija apie vertimo neapbrėžtumą teigia, kad tikras vertimas iš vienos kalbos į kitą (ar net toje pačioje kalboje) yra iš esmės neįmanomas, nes neįmanoma visiškai patvirtinti bet kokių dviejų žodžių ar frazių sinonimiškumo.

Žymiausias △ darbas – „Žodis ir objektas“ (*Word and Object,* 1960). Iki pensijos △ buvo filosofijos profesorius Harvardo universitete.

R

Rabelais François (1495–1553), prancūzų satyrikas, vienuolis ir gydytojas; jo vardas tapo nešvankaus humoro sinonimu. Mokėsi pagal Renesanso humanistines tradicijas. Parašė satyrinių alegorijų; žymiausios iš jų – apie du milžinus (tėvą ir sūnų): „Nepaprastas Gargantiua gyvenimas" (*La Vie inestimable de Gargantua,* 1535) ir „Didžiojo Pantagriuelio didvyriški žygiai ir kalbos" (*Faits et dits héroiques du grand Pantagruel,* 1533).

Einu ieškoti didžiojo gal.

Rabelais
Jam priskiriama priešmirtinė frazė

---

rabinas, vyriausiasis judėjų sinagogos vadovas; žydų bendruomenės dvasinis vadovas (t. y. ne paveldimą postą turintis aukštas dvasininkas); nuo I a. po Kr. – ir žydų teisės bei apeigų mokovas.

Rachelė (*pagal Senąjį Testamentą*), mylimiausia ⇨ *Jokūbo* žmona, ⇨ *Juozapo* ir Benjamino motina.

racionalizmas (*teol.*), tikėjimas, kad žmogaus protas, o ne Dievo apreiškimas yra tikroji priemonė tiesai pažinti ir elgesiui kontroliuoti. Filosofijoje racionalistai laikosi požiūrio, kad akivaizdūs aprioriniai teiginiai, o ne juslinis patyrimas yra vienintelis bet kokio pažinimo pagrindas. Paprastai △ priešpriešinamas ⇨ *empirizmui*, kuris teigia, kad bet koks pažinimas galiausiai turi kilti iš pojūčių.

Filosofai Descartes'as, Leibnizas ir Spinoza žinomi kaip kontinento racionalistai ir paprastai priešpriešinami britų empirikams (Locke'ui, Berkeley'iui ir Hume'ui).

Rada, indų epo ⇨ *„Mahabharatos"* veikėja – piemens žmona. Iš meilės Krišnai (dievo Višnaus inkarnacijai) paliko savo vyrą. Mistinis ⇨ *bhakčio* sąjūdis jos pasišventimą Krišnai aiškina kaip žmonių ir Dievo meilės idealą.

Radasoamis, radasoamio tikėjimo aukščiausioji būtybė. Tikėjimą 1861 sukūrė Šyvas Dajalis Singas (1818–78), gyvenęs netoli Agros Š. Indijoje. Šio tikėjimo doktriną sudaro ⇨ *jogos* ir ⇨ *bhakčio* mišinys; kilo iš induizmo tradicijos, bet nuo jo skiriasi. Svarbiausias △ centras dabar yra Pandžabe. Dabartinis △ vadovas – Charanas Singas (g. 1916), tikėjimo pradininko vaikaitis. △ tikėjimas turi daugiau kaip 2 mln. sekėjų visame pasaulyje.

Radcliffe'as-Brownas Alfredas (1881–1955), britų antropologas. Pasinaudojęs ⇨ Emile'io *Durkheimo* darbais, sukūrė ⇨ *struktūrinio funkcionalizmo* teoriją, kurioje visuomenės aspektai vertinami pagal įnašą į visuomenės santvarką arba sistemą.

radikalai, politikai, kurių pažiūros kraštutinesnės už didžiosios šalies partijos (ar partijų) kursą. Dažniau taip vadinami kairiųjų pažiūrų politikai, bet yra ir dešinių △.

Radžnešo meditacija, meditacija, pagrįsta indo Sri Radžnešo (tikr. Čaadra Mohanas Džainas; 1931–90) mokymu, paskelbtu aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Iki 1989 Sri Radžnešas vadinosi ***Bhagavanu*** (ind. – Dievas). Jo sekėjai, kurių visame pasaulyje priskaičiuojama apie pusę milijono, laiko save sanijais, arba indų asketais; jie vilki plačius oranžinės spalvos drabužius ir nešiojasi maldos rutuliukų vėrinius; nesilaiko jokių ypatingų draudimų, vadovaujasi instinktais.

Pirmiausia Radžnešas įkūrė ašramą, arba religinę bendruomenę Pūnoje, Š. v. Indijoje. Jis įgijo daug sekėjų ir indų, ir vakariečių. Bet jo mokymas sukėlė opoziciją, todėl 1981 Bhagavanas perkėlė savo ašramą į Oregoną, JAV, ir vadinosi turtingųjų gūru. 1985 apkaltintas neteisėta imigracija ir deportuotas; mirė 1990.

Radžnešas mokė, kad svarbiausia energija pasaulyje yra bioenergija, ir kad žmonės gali ją išlaisvinti ***dinamiškos meditacijos*** būdu – kvėpavimo pratimais ir aktyvia fizine veikla. Jo sekėjai raginami gyventi didelėmis grupėmis, kad vaikai galėtų augti bendraudami su daugeliu įvairių žmonių.

raganų medžioklė, politinių oponentų mažumos, sektantiškų visuomenės grupių persekiojimas, nepaisant, ar jie kalti, ar ne. △ dažnai lydi didesnė ar mažesnė visuomenės isterija; pavyzdžiui, ⇨ *makartizmo* antikomunistiniai procesai JAV šeštajame dešimtmetyje.

Ragnariokas (*skandinavų mit.*), paskutinis stichinis dievų ir blogio jėgų mūšis, po kurio atsirasiąs naujas pasaulis.

Rahneris Karlas (1904–84), vokiečių katalikų teologas. 1922 įstojo į ⇨ *jėzuitų* ordiną, pradžioje studijavo filosofiją, paskui – teologiją. Didžiausias jo darbas yra šešiolikos tomų serija „Teologijos raštai" (*Schriften zur Theologie*). Šią seriją △ pradėjo 1954, dėstydamas Insbruke, baigė 1984, palikęs profesoriaus vietą Miunchene (1964–67) ir Miunsteryje (1967–71). Šiame darbe △ siekia sistemingo teologinio tyrimo, stengiasi sujungti tai, kas istoriška ir kas transcendentalu, ypač siedamas išganymo istoriją su evoliucijos ir pasaulio istorija. Daug katalikų bažnyčios veikėjų laikė △ pernelyg radikaliu; vis dėlto jis buvo vienas iš įtakingiausių Vatikano II susirinkimo konsultantų.

Rayleigh'is Johnas W. (1842–1919; iki 1873 Struttas), anglų fizikas. Parašė svarbų veikalą „Garso teorija" (Treatise on Sound), atliko optikos ir mikroskopijos eksperimentų, kartu su Williamu Ramsey'iu atrado argoną. 1904 gavo Nobelio premiją.

Ray'us Johnas (1627–1705), anglų gamtininkas. Sukūrė klasifikacijos sistemą, aprėpiančią beveik 18 000 augalų rūšių. Tai pirmoji sistema, kurioje žydintys augalai skirstomi į vienaskilčius ir dviskilčius bei papildomus skyrius pagal lapų ir žiedų ypatybes ir vaisių tipus.

Rama, ⇨ *Višnaus*, svarbiausio induizmo dievo, inkarnacija. △ yra epinės poemos ⇨ *Ramajana* veikėjas, laikomas teisingumo ir dorybingumo pavyzdžiu.

ramadanas, musulmonų kalendoriaus devintasis metų mėnuo. Visą △ mėnesį dienos metu laikomasi griežto pasninko; musulmonai raginami skaityti visą Koraną ir taip paminėti Galybės naktį (švenčiamą △ mėnesį), kai Mahometui pirmą kartą apsireiškęs arkangelas Gabrielius.

„Ramajana", apie 300 pr. Kr. sanskrito kalba parašytas indų epas; jame pasakojama, kaip ⇨ *Rama* (dievo Višnaus inkarnacija) ir jo draugas Hanumanas (beždžionių vadas) stengėsi susigrąžinti Ramos žmoną Sitą, kurią buvo pagrobęs demonų dievas Ravana.

Ramakrišna (tikr. Gadadaras Čarerdžis; 1834–86), indų išminčius, mokytojas ir mistikas (žmogus, gyvenimą paaukojęs vienybei su Dievu ar kita už įprastinio pasaulio ribų esančia jėga). △ teigė, kad mistinis patyrimas yra galutinis visų religijų tikslas, ir kad visos link šio tikslo vedančios religijos yra vienodai geros.

Žymiausias △ sekėjas Svamis Vivekananda 1887 įkūrė △ misiją, kuri dabar turi švietimo, paramos ir religinio mokymo centrus visoje Indijoje ir kitur.

Ramanudža (1017–1137), indų mokytojas, ⇨ *višnavizmo* filosofas. Mokė, kad asmeninį Dievą galima pasiekti einant atsižadėjimo keliu; padėjo pamatus induizmo ⇨ *bakčio* sąjūdžiui. Buvo įsitikinęs, kad individualios sielos yra atskirtos nuo Dievo, ir skelbė, kad pasišventimas yra pranašesnis už pažinimą. Grynai monistinei Šankaros advaitos (nedvejybiškumo) filosofijai priešpriešino višištadvaitą – skirtingumo nedvejybiškumą.

Ramas Petras (Pierre'as de la Ramée; 1515–72), prancūzų filosofas ir logikas. Siekė Romos oratoriaus ⇨ *Cicerono* retorika patobulinti graikų filosofo ⇨ *Aristotelio* silogistinę logiką. XVII a. D. Britanijoje, N. Anglijoje ir Vokietijoje ramizmas buvo rimtas aristoteliškosios logikos varžovas.

Aristotelio logiką kritikavo ir italų mokslininkas ⇨ Lorenzas *Valla*. Pranciškus I 1544 uždraudė △ darbus, bet Henrikas II 1547 šį draudimą panaikino. Nuo 1551 △ buvo Collège de France filosofijos ir iškalbos profesorius. Nuo 1561 protestantas. Buvo nužudytas samdytų žudikų. Vienas iš svarbesniųjų jo darbų – „Dialektika" (*Dialectique*, 1555).

Ramas Dasas (1534–81), indų religinis vadas, 1574–81 – ketvirtasis sikizmo guru (mokytojas); įkūrė šventąjį sikų miestą Amritsarą.

Ramohanas Rojus (1772–1833), indų religijos reformatorius. Stengėsi panaikinti kai kuriuos tradicinio induizmo papročius, pvz., satį (našlių savižudybę) ir dvasininkų privilegijas. Paveiktas krikščionybės, 1828 įkūrė ⇨ *Brahmą Samadžą* – sąjūdį, skirtą „vieninteliam, aukščiausiajam, nedalomajam, amžinajam Dievui garbinti". Padarė didelę įtaką šiuolaikiniam induizmo sąjūdžiui Indijoje.

Ramsey'is Ianas Thomas (1915–72), anglų teologas, teigęs, jog esminė religinės kalbos savybė yra jos „atodangose", kurios padeda geriau suvokti religinę tiesą. Iškėlė naują požiūrį į analogijos problemą – kaip šio pasaulio kalba gali atsiliepti religijos reikšmei aname pasaulyje.

Rand Ayn (tikr. Alice Rosenbaum; 1905–1982), rusų kilmės JAV rašytoja. Jos romane „Šaltinis" (*The Fountainhead*, 1943; ekranizuotas 1949) rašoma apie architektą idealistą, kuris, nenorėdamas, kad jo projektas būtų pakeistas, sunaikina jį. Romane susipina autorės stiprus antikomunizmas ir aistringa individualios iniciatyvos filosofija.

Ranke Leopoldas (1795–1886), *von Ranke*, vokiečių istorikas, empirinio tyrimo ir šaltinių analizės pradininkas. Jo idėjos dažnai vadinamos šiuolaikinės istorijos pradžia. Žymiausias △ darbas – „XVI–XVII a. popiežių istorija“ (*Die röm. Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jahrh.*, 1834–36); daug rašė ir kitomis temomis, pvz., apie germanų tautų raidą.

Nuo 1825 ligi mirties buvo Berlyno universiteto istorijos profesorius.

ranteriai, anglų religinė sekta, viena iš daugelio grupių, atsiradusių Anglijos pilietinio karo metu XVII a. viduryje. △ būdinga ekstaziški šūksniai per pamaldas. △ atmetė daugelį krikščionybės doktrinų, o savo mokymą grindė vidine patirtimi. Garsėjo pasileidimu.

Raoultis François (1830–1901), prancūzų chemikas. 1882, dirbdamas Grenoblio universitete, suformulavo vieną iš pagrindinių chemijos dėsnių. ***Raoultio dėsnis,*** arba ***Raulio dėsnis,*** teigia, kad medžiagos santykinę molekulinę masę galima nustatyti apskaičiavus, kiek jos reikia tirpiklio užšalimo temperatūrai tam tikru dydžiu sumažinti.

rasė (*antrop.*), savita žmonių grupė, skirtinga nuo kitų grupių; svarbiausi skirtumai yra odos spalva, kaukolės forma, plaukų tipas ir kūno sudėjimas. Anksčiau antropologai žmoniją skirstė į tris hipotetines rasines grupes: europidus, mongolidus ir negridus. Bet moksliniai tyrimai nepateikė jokių konkrečių genetinių rasinių skirtumų įrodymų. Šiandien daugelis antropologų atmeta △ sąvoką, o sociologai labiau linksta vartoti terminą *etninė grupė* (⇨ *etniškumas*).

rasinė kliūtis, švietimo padėtis, kurioje etninių mažumų grupių vaikai dėl nepalankios ar priešiškos aplinkos išmoksta mažiau, negu galėtų išmokti.

1986 Swanno pranešime teigiama, kad tai dažnas atvejis D. Britanijos mokyklose; jis rekomendavo, kaip kovoti su rasinėmis kliūtimis. Vietinė valdžia vis labiau laikosi antirasistinės politikos ir stengiasi mokyklų programoms suteikti daugiakultūrį pobūdį (⇨ *daugiakultūris auklėjimas*).

Baisu žiūrėti, kaip Gary'is Cooperis žudo indėnus, ir nors tu jį palaikai, bet jautiesi kaip indėnas.

rasizmas
Jamesas Baldwinas (1924–87), JAV rašytojas ir kovotojas dėl pilietinių teisių.
Iš kalbos Kembridžo universitete 1965 vasario 17

---

rasizmas, įsitikinimas, kad savoji ⇨ *rasė* ar etninė grupė yra pranašesnė. Dažnai △ sukelia išankstinę nepalankią nuomonę apie kitų etninių grupių narius. △ gali reikštis kaip ⇨ *diskriminacija*, žodinis ar fizinis įžeidinėjimas, juo gali būti teisinamas net genocidas, kaip buvo, pvz., nacistinėje Vokietijoje, juo remdamiesi su Amerikos indėnais Š. ir P. Amerikoje kovojo kolonistai iš Europos.

Daugelis sociologų mano, jog net ten, kur nėra atviros diskriminacijos, △ egzistuoja daugelio individų ir visuomenės grupių galvose kaip nesąmoningas požiūris, pagrįstas ⇨ *stereotipu* ar išankstiniu nusistatymu skirtingų etninių grupių atžvilgiu. Tai nesveika ir individams (tiek nusikaltėliams, tiek aukoms), ir visai visuomenei. Dar ⇨ *etniškumas.*

Juodajam žmogui tėra viena lemtis, ir ta pati balta.

rasizmas
Frantzas Fanonas (1925–61), prancūzų politikas ir rašytojas.
„Juoda oda, baltos kaukės“ (Black Skin White Masks)

---

rastafarianizmas, religija, atsiradusi Vest Indijoje, pagrįsta ⇨ Marcuso *Garvey'io* idėjomis. Garvey'is ragino juodaodžius žmones grįžti į Afriką ir ten įkurti juodaodžių valdomą valstybę. 1930, kai Hailė Selasijė (***Ras Tafaris*** – „Judėjos liūtas“) buvo vainikuotas Etiopijos imperatoriumi, rastafariai tai suvokė kaip pranašystės išsipildymą; vieni jį pripažino Dievo (***Jah***) inkarnacija, kiti – pranašu. Gandžos (marihuanos) vartojimas jiems yra sakramentas. Bažnyčių nėra. 1990 buvo apie milijoną rastafarių.

Rastafariai tapatinasi su Biblijos išrinktąja tauta – izraelitais. Etiopija laikoma pažadėtąja žeme, o visos ne Afrikos šalys – ***Babilonija,*** tremties vieta. Daugelis rastafarių, laikydamiesi Biblijos nurodymų, nekerpa plaukų, riša juos sruogomis, dažnai nešioja vilnones, rastafarių spalvomis (raudona, žalia ir auksine) nudažytas skrybėles. Griežtai laikosi maisto apribojimų.

Natūraliausias maistas vadinamas terminu *Ital.* Vaistai gaminami iš natūralių žolių. Rastafariai reguliariai renkasi melstis, diskutuoti ir švęsti, kartais rengia labai didelį susirinkimą – Njabingi. Rastafariai kalba kitaip, pvz., sakydami *aš* ir *aš* vietoj *mes* pabrėžia vienybę.

rastasis daiktas (pranc. – *l'object trouvé*), vaizduojamojo meno sąvoka – objektas, kuris neturi

vidinės estetinės vertės. Pvz., medžio gabalas arba surūdijusi mašina, kurią „randa" menininkas ir eksponuoja kaip meno arba ⇨ *antimeno* kūrinį. △ mėgo siurrealistai.

raštingumas, gebėjimas skaityti ir rašyti. Funkcinio △ lygis kyla, kai visuomenė darosi sudėtingesnė ir neraštingam žmogui darosi vis sunkiau rasti darbo, susitvarkyti su kitais kasdienio gyvenimo sunkumais.

Beveik milijardas suaugusių žmonių pasaulyje, daugiausia moterų, nemoka skaityti ar rašyti. Daugiausia neraštingų žmonių yra Afrikoje: 54 procentai suaugusių gyventojų. Azijoje yra 666 mln. neraštingų, tai sudaro 75 procentus visų pasaulio neraštingųjų. Tyrimai JAV, D. Britanijoje ir Prancūzijoje devintajame dešimtmetyje parodė, kad funkcinio neraštingumo lygis yra didesnis, nei teigia oficialūs skaičiai; be to, buvo atskleistas bendrųjų žinių trūkumas, deja, nebuvo sutarta dėl skaičiavimo metodikos. Pavyzdžiui, 1988 tyrimai parodė, kad vienas iš šešių britų negalėjo rasti savo šalies žemėlapyje, o tokių dvylikamečių 1991 JAV buvo 12 procentų; 25 mln. JAV suaugusiųjų nepažino kelio ženklų.

Raštų aiškintojai, senovės žydų Biblijos tyrėjų grupės nariai; grupei priklausė ir dvasininkai, ir pasauliečiai, kurie tyrė Mozės knygas ir posėdžiavo ⇨ *Sinedrione* (aukščiausiajame teisme). Naujajame Testamente jie siejami su ⇨ *fariziejais.* Vėliau taip buvo vadinami hebrajų raštų perrašinėtojai.

Raudonasis kryžius, tarptautinė pagalbos agentūra, skirta karo belaisviams ir sužeistiesiems padėti; ją šveicarų gydytojo ⇨ Henri *Dunant'o* iniciatyva 1864 įkūrė Ženevos konvencija. Organizacijos simbolis – taisyklingas raudonas kryžius baltame fone. △ padeda ne tik su karu susijusiems žmonėms, bet ir pabėgėliams, globoja suluošintuosius, rūpinasi stichinių nelaimių – potvynių, žemės drebėjimų, epidemijų ir nelaimingų atsitikimų – aukomis.

Paskatinta Dunant'o pavaizduotų karo baisumų, Ženevos konvencija nustatė taisykles, kurios garantuoja greitosios pagalbos automobilių, ligoninių, sandėlių ir personalo, pažymėto △ ženklu, saugumą. Musulmonų kraštuose △ atitinka ***Raudonasis pusmėnulis.***

D. Britanijos △ draugija buvo įkurta 1870, įregistruota 1908. Ji glaudžiai bendradarbiauja su Šv. Jono greitosios pagalbos asociacija. Lietuvoje △ įkurtas 1919.

raudonieji, neoficialus kairiųjų veikėjų, revoliucionierių ir komunistų pavadinimas, atsiradęs XIX a.; tuo metu △ *respublikonai* reiškė respublikonus, pritariančius ir socialinei, ir politinei, dažniausiai ginkluotai revoliucijai. Raudoną spalvą pasisavino socialistų bei komunistų partijos.

raudonoji juosta, D. Britanijoje vartojamas pašiepiamas biurokratinių metodų pavadinimas; raudona juosta seniau buvo surišami žinybiniai dokumentai.

Raudų siena (*judėjų*), ***Vakarinė siena,*** išlikusi ⇨*Jeruzalės šventyklos* dalis, žydų piligrimystės ir maldų vieta. Čia žydai arba garsiai meldžiasi („rauda") arba deda tarp sienos akmenų popieriuje užrašytas maldas.

raugas, elementas, skatinantis fermentaciją. Terminas taikomas mielėms, dedamoms į tešlą kepant duoną; jis vartojamas perkeltine prasme, kalbant apie bet kokią įtaką, dažniausiai gerąja prasme; nors Senajame Testamente △ simbolizavo gadinimą; ir aukojimui buvo vartojama tik neraugintą duona. Prieš žydų Paschos šventę iš namų buvo pašalinami visi raugai.

Rawlsas Johnas (g. 1921), JAV filosofas. Veikale „Teisingumo teorija" (*A Theory of Justice,* 1971) atgaivino ⇨ *visuomenės sutarties* idėją. Ta idėja teigia, kad jei nežinotume, kokią visuomeninę padėtį užimsime, gyventi pasirinktume tokią visuomenę, kurioje visi būtų vienodai laisvi ir kurioje būtų mažiausiai visuomeninių bei ekonominių nelygybių. △ idėjos paveikė viso pasaulio kairiąsias partijas.

Readas Herbertas (1893–1968), anglų meno kritikas, poetas ir mokslininkas; ketvirtajame dešimtmetyje jo darbai padarė šiuolaikinį meną prieinamą visuomenei. Žymiausios jo knygos: „Meno prasmė" (*The Meaning of Art,* 1931) ir „Auklėjimas menu" (*Education Through Art,* 1943).

△ buvo vienas iš Šiuolaikinio meno instituto Londone įkūrėjų.

Reagano doktrina, JAV užsienio politika, kuri Ronaldo Reagano prezidentavimo metais (1981–89) pabrėžė potencialią Sovietų Sąjungos grėsmę. Buvo teikiama ekonominė ir karinė parama antikomunistiniams, autoritariniams režimams (pvz., Salvadorui) ir stengiamasi griauti kairiąsias vyriausybes ir jas destabilizuoti (pvz., Nikaragvoje).

reakcionieriai, menkinamasis terminas, taikomas žmonėms, kurie priešinasi permainoms ir pažangai.

realioji politika, įsitikinimas, kad vienintelis didelės valstybės realus pasirinkimas yra pragmatiškas savanaudiškumas ir valdžia, kurią prireikus galima paremti ir jėga. Šis terminas buvo sukurtas 1859 Bismarcko vykdomai politikai apibūdinti.

realizmas, filosofijos teorija, teigianti, jog universalijos (pvz., raudonumas) egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus proto (⇨ *universalija*). Realistai mano, kad daiktų ⇨ *esmė* yra objektyviai duota gamtos ir mūsų klasifikacijos nieko nelemia. Todėl △ yra priešpriešinamas ⇨ *nominalizmui* – teorijai, kuri teigia, jog universalijos tėra vardai, arba bendrieji terminai.

Taigi △ yra bet kokia filosofinė teorija, pabrėžianti kokių nors daiktų ar objektų egzistavimą, priešingai, negu teorijos, abejojančios daiktais ir vietoj jų keliančios žodžius, idėjas ar logines konstrukcijas. Dažniausiai △ vadinama teorija, teigianti, jog egzistuoja visiškai nuo proto nepriklausanti tikrovė. Šia prasme △ priešprieša yra ⇨ *idealizmas* – teorija, teigianti, jog egzistuoja tik protas ir jo turinys.

realizmas, meno ir literatūros kryptis – nepagražintas, realistiškas temos vaizdavimas. △ siauresne prasme – XIX a. vidurio Europos meno ir literatūros sąjūdis, reakcija prieš romantizmui ir klasicizmui būdingą idealizavimą, temas vietoj įprastų akademinių (pvz., mitologijos, istorijos ir didingų peizažų) rinktis iš kasdienio gyvenimo ir atidžiai stebimos socialinės aplinkos. Šis sąjūdis buvo ypač svarbus Prancūzijai. Mat čia jis turėjo politinį atspalvį; garsūs realistai dailininkai Gustave'as Courbert ir Honoré Daumier kūriniuose vaizdavo socialinę neteisybę.

Courbert darbas buvo kritikuojamas ir dėl temų, ir dėl mastelių; tipiškas jo kūrinys – „Laidotuvės Ornane" (1850) – didelė drobė, kurioje vaizduojami natūralaus dydžio eiliniai žmonės, atėję į laidotuves. Kiti garsūs realistai: rašytojai Honoré Balzacas, Gustave'as Flaubert'as, Stendhalis, George'as Eliotas, Teodoras Fontanė, Fiodoras Dostojevskis, Nikolajus Gogolis, Levas Tolstojus. Dailėje △ pakeitė ⇨ *impresionizmas*, literatūroje – ⇨ *natūralizmas*.

recidyvizmas, nusikaltėlių polinkis daryti nusikaltimus pakartotinai.

referendumas, procedūra, leidžianti patiems rinkėjams tiesioginiu balsavimu nuspręsti, priimti ar atmesti siūlomą įstatymą. Pirmąjį △ surengė ir dažniausiai jais naudojasi Šveicarija; △ darosi vis populiaresnis ir kitur. 1992 keletas Europos šalių (Airija, Danija, Prancūzija) surengė △, kurie turėjo nuspręsti, ar ratifikuoti ⇨ *Mastrichto sutartį* dėl glaudesnės ekonominės ir politinės sąjungos.

D. Britanijoje △ pirmą kartą buvo surengtas 1975 dėl narystės Bendrojoje rinkoje. Kritikai teigia, jog △ kenkia parlamento autoritetui, bet per △ rinkėjai tiesiogiai dalyvauja priimant svarbius sprendimus. Panašios procedūros yra ***atšaukimas***, kai rinkėjams suteikiama galimybė pareikalauti, kad atsistatydintų pareigūnai, ir ⇨ ***iniciatyva***.

Reformacija, XVI a. Europos religinis ir politinis sąjūdis, siekęs reformuoti Romos katalikų bažnyčią; svarbiausias △ padarinys – protestantų bažnyčių įsikūrimas. △ prasidėjo XII a. valdensų, lolardų ir husitų sąjūdžiais. Konkrečiai △ pradėjo vokiečių kunigas ⇨ Martynas *Liuteris* 1517; sąjūdis tapo veiksmingas, kai jį parėmė absoliutinės monarchijos, mesdamos iššūkį politinei popiežiaus galiai ir konfiskuodamos bažnyčios turtą.

reformizmas, politinės ir visuomeninės santvarkos tobulinimas laipsniškomis permainomis ir reformomis, o ne staigiu revoliuciniu pakeitimu.

regentas, asmuo, einantis monarcho pareigas, jei šis yra nepilnametis, neveiksnus arba ilgą laiką išvykęs iš valstybės. Anglijoje nuo pat Henriko VI laikų parlamentas, esant reikalui, skiria △ arba regentystės tarybą.

regimybė (*filosofijoje*), tai, kas matoma ar juntama jausmais, bet iš tiesų yra iliuzija. △ paprastai priešpriešinama realybei, todėl terminą dažnai vartoja idealistai (⇨ *idealistai*) ir skeptikai (⇨ *skepticizmas*).

reguliavimo masto mažinimas (angl. *deregulation*), JAV terminas, reiškiantis, kad vyriausybė, siekdama didesnio konkurencingumo, sumažina rinkų apsaugą. △ dažnai reiškiasi ir didesne monopolijų kontrole.

△ pavyzdys – 1978 JAV civilinės aviacijos pertvarka, po kurios skrydžius pradėjo 14 naujų bendrovių. Iki 1991 iš jų liko tik viena. Britanijoje △ buvo vienas pagrindinių pokyčių Londono Sityje 1986 (per Didįjį smūgį).

Rehabeamas, Judėjos karalius (apie 932–915 pr. Kr.), Saliamono sūnus. Jo valdymo metais žydų tauta pasidalijo į dvi karalystes – ***Izraelį*** ir ***Judėją***. Dešimt genčių sukilo prieš △ ir valdovu pasirinko Jeroboamą; Rehabeamui liko tik iš Judo ir Benjamino kilusios gentys.

Reichas Wilhelmas (1897–1957), austrų gydytojas, 1939 išvykęs į JAV. Jungdamas ⇨ *marksizmą* su ⇨ *psichoanalize*, įrodinėjo valdomos lytinės energijos ir lytinės laisvės teigiamą poveikį. Žymiausi jo darbai yra „Seksualinė revoliucija" (*Die Sexuelle Revolution,* 1936–45) ir „Orgazmo funkcija" (*Die Funktion des Orgasmus,* 1948).

Reicho terapija, grupė kūno terapijos rūšių. Ketvirtajame dešimtmetyje Wilhelmo Reicho sukurta teorija teigia, kad daugelį funkcinių ir organinių ligų galima priskirti gyvybinės energijos tėkmės varžymui – kūne atsiranda įtampų, kurios susitelkia raumenyse. △ susijusi su bioenergetika ir rolfingu.

Reidas Thomas (1710–96), škotų matematikas ir filosofas. Veikale „Žmogaus proto tyrimai, remiantis sveiko proto dėsniais" (*Enquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense,* 1764) bandė prieštarauti skeptiškoms Hume'o išvadoms. △ tikėjo, kad materialiojo pasaulio ir žmogaus sielos egzistavimas yra savaime suprantama, ir „su tuo sutinka ir amžiai, ir tautos, ir pažinimas, ir dar neištirti dalykai".

reikmė (*ekon.*), vartotojų noras įsigyti materialinių prekių ir naudotis paslaugomis. Sakoma, kad reikmės yra begalinės, mat vartotojai niekada nesitenkina esamu pragyvenimo lygiu, o nuolat nori daugiau prekių ir paslaugų. Begalinės reikmės reiškia, kad ištekliai turi būti reguliuojami.

reikmės, žmogaus poreikiai. △ skirstomos pagal svarbą. JAV psichologas Abrahamas Maslow teigia, kad svarbiausios fizinės △ yra maistas, pastogė, drabužiai ir vanduo. Socialinės reikmės, pvz., meilė, šeima, draugai ir kt., sudaro antrąją grupę. Trečiajai grupei priklauso visuomeninė padėtis, pripažinimas, pareigos, laimėjimai.

Tau reikia labiau negu man.

reikmės

Philipas Sidney'is (1554–86), anglų poetas ir karys. Duodamas vandens 1586 Zutfeno mūšyje sunkiai sužeistam kareiviui

---

reikšmė, tai, kas reiškiama žodžiais arba daiktais. Kalbos filosofijoje yra įvairių teorijų apie žodžių ir sakinių reikšmes, pvz., reikšmingą teiginį turi būti galima patikrinti (⇨ *patikrinamumas*). Daiktai (arba pats gyvenimas) turi △ todėl, kad mes suprantame juos (debesys reiškia lietų) arba jie yra svarbūs (šis žiedas man daug reiškia).

Gal svarbiausia △ teorija yra vokiečių filosofo ⇨ Ludwigo *Wittgensteino* naudos teorija. Ji teigia, kad žodžio ar posakio △ lemia nauda. Wittgensteinui žodžio, sakinio △ nėra subjektyvi ir asmeniška, bet vieša, nes jos panaudojimas priklauso nuo visuomeninio elgesio normų.

reinkarnacija, tikėjimas, jog po mirties žmogaus siela arba gyvūno dvasia gali toliau gyventi kitame žmoguje arba gyvūne. △ yra daugelio religinių ir filosofinių sistemų, pvz., sen. Egipto ir Graikijos (Pitagoro ir Platono filosofijos), budizmo, induizmo, džainizmo, kai kurių krikščionių sektų (pvz., katarų) ir teosofijos, dalis. △ susijusi ir su ***transmigracija*** ir metempsichoze.

Reynoldsas Osborne'as (1842–1912), anglų fizikas ir inžinierius. Tyrė skysčio tekėjimą, atrado ⇨ ***Reynoldso skaičių,*** kuris siejasi su tekančių skysčių turbulencija.

Reynoldso skaičius, skysčių mechanikoje vartojamas skaičius, padedantis nustatyti, ar tam tikroje situacijoje (vamzdyje ar aplink orlaivio kūną) skysčio tekėjimas yra turbulentiškas, ar lygus. △ apskaičiuojamas pagal tekėjimo greitį, skysčio klampumą ir tekėjimo kanalo matmenis. Pavadintas anglų inžinieriaus ⇨ Osborne'o *Reynoldso* vardu.

reklama, įvairūs kompanijų metodai, kuriais siekiama didinti gaminių pardavimą arba populiarinti firmos vardą.

Ekonomistai nagrinėja reklamą kaip naudingą priemonę (ji teikia informaciją apie produktą ir priartina rinką prie ⇨ *tobulosios konkurencijos* būklės) arba kaip tobulos konkurencijos stabdį, nes ja bandoma dirbtinai išskirti (pvz., dėl tariamai didesnio lytinio potraukio) iš esmės panašius produktus.

Britanijoje reklamai 1988 išleista 6 mlrd. svarų sterlingų (40% – laikraščiams, 33% – televizijai, 20% – žurnalams, kiti – plakatams ir radijui). Vien Britanijos vyriausybė tais metais reklamai išleido daugiau kaip 120 milijonų svarų. Kasmet alaus reklamai per televiziją ir spaudą išleidžiama daugiau kaip 25 milijonai svarų.

reliatyvizmas, filosofinis požiūris, neigiantis objektyvios tiesos, nepriklausomos nuo koncep-

cijų arba kokio nors specifinio socialinio ar istorinio konteksto, galimybę.

reliatyvumas (*fiz.*), teorija, teigianti reliatyvų, o ne absoliutų judėjimo ir masės pobūdį bei materijos, laiko ir erdvės tarpusavio priklausomybę. Šią teoriją sukūrė vokiečių fizikas ⇨ Albertas *Einsteinas* dviem etapais.

Specialioji teorija (1905). Pradėdamas nuo prielaidų – (1) kai judėjimas neturi pagreičio, gamtos dėsniai yra vienodi visiems stebėtojams ir (2) šviesos greitis nepriklauso nuo jos šaltinio judėjimo, Einsteinas postulavo, kad laiko intervalas tarp dviejų įvykių yra ilgesnis stebėtojui, kurio atskaitos sistemoje šie įvykiai vyksta skirtingose vietose, negu stebėtojui, kuriam jie vyksta toje pačioje vietoje.

Bendroji reliatyvumo teorija (1915). Konstatuojama, kad geometrines erdvėlaikio savybes vietoje modifikuoja masę turintis kūnas. Planetos orbitą aplink Saulę (suvokiamą trimatėje erdvėje) lemia jos natūrali trajektorija modifikuotame erdvėlaikyje; nėra reikalo remtis planetą veikiančia Saulės ⇨ *traukos jėga*, kaip darė Isaacas Newtonas. Einsteino teorija numatė nedidelius planetų orbitų nukrypimus nuo Newtono teorijos, kurie matomi stebint Merkurijų. Naujoji teorija teigė, kad šviesos spinduliai, skriedami pro masyvų objektą, turėtų išlinkti, nes šis objektas paveikti turėtų vietinį erdvėlaikį. Toks žvaigždžių šviesos išlinkimas buvo stebimas Saulės užtemimo metu 1919, kai tolimų žvaigždžių šviesos, praeinančios arti Saulės, neužgožė Saulės šviesa.

Einsteinas parodė, jog Newtono dinamikos principus, atsižvelgiant į (1) ir (2) prielaidas, reikia modifikuoti. Ryškiausias iš naujųjų rezultatų buvo lygybė $E=mc^2$, rodanti masės (m) ir energijos (E) ekvivalentiškumą (čia c yra šviesos greitis vakuume). Nors kiek ir pakeista, bendroji reliatyvumo teorija tebėra labai svarbi šiuolaikinei astrofizikai ir ⇨ *kosmologijai*. Pavyzdžiui, ji numatė, kad turėtų egzistuoti ⇨ *juodosios skylės*. Bendrąją reliatyvumo teoriją sukurti paskatino paprasta mintis, kad mažame plote neįmanoma atskirti pagreičio ir traukos jėgos poveikių (pvz., kylančiame lifte jaučiamės sunkesni), o matematikai šią mintį yra labai išplėtoję. Tai nėra kokia speciali teorija, kurią ne specialistas galėtų suvokti iki $E=mc^2$ ir toliau.

Viena religija tiek pat tikra, kaip ir kitos.

religija
Robertas Burtonas (1577–1640), anglų filosofas.
„Melancholijos anatomija" (*Anatomy of Melancholy*)

---

religija, tikėjimo arba filosofinė sistema, dažnai susijusi su ⇨ *Dievo* ar dievų garbinimu. Tikėjimas antgamtine jėga nėra svarbiausias dalykas (tuo netiki, pvz., budistai ir konfucianistai), bet manoma, kad už ištikimą atsidavimą bus atlyginta, pvz., išsigelbėjimu iš žmogaus būties (budizmas), būsima būtimi (krikščionybė, islamas) arba žemiška nauda (Sokagakai budizmas). Svarbiausios yra šios religijos: ***senovinės*** ir ***panteistinės*** – Babilono, Asirijos, Egipto, Graikijos ir Romos religijos; *Rytų* – induizmas, budizmas, džainizmas, parsizmas, konfucianizmas, daosizmas ir sintoizmas; ***Šventojo Rašto religijos*** – judaizmas, krikščionybė (svarbiausios kryptys – Romos katalikų, Rytų stačiatikių ir protestantų) bei islamas (svarbiausios kryptys – sunitai ir šiitai); ***mišrios kilmės***, pvz., bahaizmas, Jungtinės bažnyčios ir mormonizmas.

Religija yra viena, nors turi šimtą versijų.

religija
George'as Bernardas Shaw (1856–1950), airių dramaturgas.
„Ginklų ir žmogaus" (*Arms and the Man*) *įžanga*

Lyginamoji religijotyra tiria įvairius tikėjimus nešališkai, bet dažnai su viltimi rasti bendrą pagrindą, kuris išspręstų praktines problemas, kylančias dėl pretenzijų vadovauti arba būti vieninteliu tikėjimu. Anksčiausias žinomas bandymas filosofiškai apibūdinti religinius įsitikinimus yra Ksenofano parašyti fragmentai (Graikija, VI a. pr. Kr.), vėliau pasireiškė Herodotas ir Aristotelis. XVII a. Kinijoje lyginamuosius tyrimus darė jėzuitų teologai. XVIII a. antrojoje pusėje anglų misionierių mokyklos Kalkutoje lygino Bibliją su šventaisiais indų tekstais. Charleso Darwino gamtos istorijos darbai ir antropologijos raida paskatino naujus religinių įsitikinimų tyrimus. Sanskrito specialisto Maxo Müllerio (1823–1900), škotų antropologo Jameso Frazerio, vokiečių sociologo Maxo Weberio ir rumunų mokslininko Mirce'os Eliadės darbai padėjo šiuolaikinės lyginamosios religijotyros pamatus.

Susapnuotas šešėlis yra žmogus.

religija
Pindaras (522 ar 518–446 pr. Kr.), graikų poetas.
„Pitiniai himnai" (*Pythian*), *VIII*

---

religinė drama, drama, kurios siužetas sukurtas pagal religijos istoriją (pvz., Kristaus gimimo,

Mokslas ir religija: priešai ar partneriai?

Atrodo, kad paskutiniu metu mokslo ir religijos paliaubos susiduria su keblumais. Požiūris į mokslo statusą ir jo vietą pakito – visuomenė, žiūrėjusi į jį palankiai, maniusi, kad mokslas turi atsakymą į bet kokį klausimą, pradėjo juo nebepasitikėti. Tad mokslininkams telieka ginti savo įnašą į visuomenės gyvenimą. 1993 balandžio 1 d. garsaus mokslinio savaitinio žurnalo „Nature" leidėjas atmetė bet kokią mintį, kad mokslininkai gali šio to pasimokyti iš teologų. Jis tvirtino, kad kurti teologijos ir gamtos mokslų lektoriumą, remiantis anglų autorės Susanos Howatch 1 milijono svarų sterlingų auka ir pagal geriausiai perkamą jos kūrinį vadinti Starbridžo lektoriumu, būtų neakademiška; tai būtų tas pat, lyg universitetas nusileistų ir priimtų pinigus iš, jo nuomone, abejotino šaltinio. Šis vedamasis straipsnis susilaukė daugybės atsiliepimų ir iš mokslininkų, ir iš teologų.

Natūralūs partneriai

Viena pozicija grindžiama nuomone, kad mokslas ir religija – partneriai, o ne priešai. Anot šio požiūrio, kaip tik tikėjimas dieviškuoju kūrėju padėjo atsirasti pirmiesiems moksliniams tyrimams. Ir krikščionys, ir musulmonai pasaulį suvokė kaip Dievo kūrybos vaisių. Stengdamiesi suprasti Dievo išmintį, mokslininkai uoliai tyrė jo kūrinius. Senieji mokslininkai Johannesas Kepleris, Galileo Galilejus, Robertas Boyle'is, René Descartes'as, Francis Baconas, Blaise'as Pascalis, Johnas Ray'us, Isaacas Newtonas, Michaelas Faraday'us stengėsi susieti mokslinius tyrimus su tikėjimu. Teologija ir gamtos mokslai gali egzistuoti vienas šalia kito, jeigu į teologiją žiūrima, kaip į galinčią atskleisti prasmių klodus, kurių trūksta grynai moksliniams pranešimams. Kai kurie krikščionys tvirtina, kad mokslui reikia didesnio tikėjimo, kad jis veiktų kaip religinis įsipareigojimas, o yra mokslininkų, raginančių žiūrėti į religingumą kaip į turintį išliekamosios vertės tik tuo atveju, jei jis didina gėrį. Pagal šį požiūrį mūsų genetinę sanklodą lemia ne savanaudiškos varžybos, o altruizmas.

Pasauliečių ir religijos požiūris

Pagal kitą požiūrį, mokslas ir religija yra nesuderinami. Mokslas yra pažinimo, kurį galima įrodyti, forma, o religijos teiginių įrodyti negalima, vadinasi, ji nėra pažinimas. Bažnyčia priešinosi senųjų mokslininkų, pvz., Galilejaus, darbams, nes atrodė, kad jie nepripažįsta, jog visatą būtinai turėjo sukurti Dievas. Mokslas į bažnytininkų atakas atsakė tapdamas vis labiau pasaulietiškas ir toliau dirbo nepriklausomai nuo Krikščionių bažnyčios ir kitų religijų. Mokslo vyrai linko religinės doktrinas prilyginti prietarų puošmenoms, neturinčioms jokios mokslinės vertės. Mokslas pradėjo religiją aiškinti kaip vieną iš būdų psichologiškai atsakyti į visuomenei kylančius sunkumus. Į tikėjimą stebuklais ir kitais antgamtiškais dalykais buvo žiūrima kaip į tikinčiųjų sukurto fantazijos pasaulio funkciją. Žmonijos kilmė, religijos be išlygų priskiriama kūrėjui Dievui, gali būti paaiškinama moksliniais dėsniais pagal evoliucijos teoriją, teigiančią, kad išgyvena tik geriausiai prisitaikiusios prie aplinkos populiacijos. Silpnuosius ir nesugebančius prisitaikyti šis procesas pašalina.

Mokslininko galia

Pagal tai, kaip naudojama mokslininkų sukurta technologija, jie paprastai vertinami arba kaip nekalti stebėtojai, arba kaip atpirkimo ožiai, kuriems galima priekaištauti dėl šiuolaikinių bėdų, pvz., ekologinės krizės. Mokslines idėjas taikė kitos grupės, pvz., politikai, pramonininkai, kariuomenė, ir dėl to pakito planetos veidas, sunyko senosios stabilesnės visuomenės formos, gyvensenos santykis su religija. Mokslininkai pateikė naujas idėjas mūsų visuomenei, nors patys ir nedalyvavo jų įgyvendinime.

Gyva planeta?

Per paskutinius 30 metų susidomėta tarpšakiniais tyrimais. Vienas iš tokio darbo pradininkų yra Jamesas Lovelockas. Jis tvirtina, kad pasaulis, kaip visuma, elgiasi tarsi gigantiškas organizmas. Atmosferos sudėtį lemia planetos gyvybės visuma. Daugiausia ginčų šis autorius sukelia savo mokslines hipotezes suplakdamas su senovės tikėjimu Žemės deive Gėja. Prieštaringumas kyla dėl to, kad keblu pripažinti religinių idėjų mokslinę vertę, mat tokios idėjos yra tiesiog tik nuomonė ir niekaip negali būti įrodytos objektyviai.

Etika – bendras pagrindas

Skelbiant ateities mokslo politiką, keliamas ir tikėjimo klausimas. Kuo mes galime remtis spręsdami, kokios turėtų būti medicinos tyrimo ribos. Ar mums reikia laisvesnio etinio požiūrio, naudojantis biologinės technologijos laimėjimais, kurių nebuvo galima net įsivaizduoti ankstesniais amžiais? Žvelgiant į genetikos, o ypač genetinės inžinerijos laimėjimus, galima numanyti, kad ateityje, kai mokslininkai galės sukurti norimus ar panaikinti nenorimus žmonių (ir kitų gyvūnų) bruožus, mokslas uzurpuos net kūrėjo vaidmenį. Jei mokslininkai pripažintų religijos interesus, tai būtų tvirta mokslo parama visuomenei; o jei tikintieji įvertintų mokslą, tai gal apsaugotų nuo fanatizmo.

Celia Deane-Drummond

arba velykinės pjesės), arba kuri vaidinama per šventę (pvz., senovės graikų vaidinimai ⇨ *Dioniso* garbei).

Ryšys tarp apeigų ir dramos yra labai glaudus. Daugelis religijų, išskyrus islamą, turi teatro elementų. Ankstyvieji krikščionys iš pradžių draudė vaidinimus dėl jų pagoniškos (⇨ *pagonis*) kilmės, bet jau vid. amžiais △ vaidinimai buvo įprasti ir bažnyčioje, ir už jos sienų. Induistai iš seno vaidina scenas iš ⇨ *Krišnos* ir ⇨ *Ramos* gyvenimo, palydimas muzikos ir šokio. P. Indijoje populiariausia tradicija yra *Katakali* drama-šokis.

relikvija, dieviško ar švento asmens palaikai, jų dalis arba kas nors glaudžiai su juo susijęs. Krikščioniškų relikvijų pavyzdžiai – šv. Teresės Avilietės ranka, šv. Januarijaus kraujas ir ⇨ *tikrasis kryžius*. Budistai relikvijomis laiko Budos pelenus, randamus stupose arba laidojimo kauburiuose.

Viduriniais amžiais buvo labai kovojama dėl △, jos dažnai būdavo falsifikuojamos. Protestantų bažnyčia △ kultą pasmerkė, o Romos katalikų bažnyčia Tridento susirinkime XVI a. viduryje jį parėmė. Yra analogiškų nereliginių △ pavyzdžių, pvz., demonstruojamas balzamuotas Lenino kūnas Maskvoje.

remiamas rajonas, regionas, gaunantis finansinę paramą iš centrinės vyriausybės pagal tam tikrą regioninę politiką. Paprastai remiami rajonai, kurių gyventojų pajamos žemesnės negu vidutinės, arba kur nedarbo lygis aukštesnis. Taip bandoma išlyginti netolygią atskirų šalies regionų raidą. Britanijos rajonai, kur daug smunkančios pramonės, pavyzdžiui, Klaidsaidas ir Tainsaidas, vadinamos ***plėtojamais rajonais;*** investicijos į juos pagal tai, kiek darbo vietų jie pajėgia sukurti, gali būti vyriausybės dotuojamos. Mažesni rajonai aplink smunkančius miestelius arba užsidariusius svarbius fabrikus vadinami ***verslo zonomis;*** renta, mokesčiai ir planavimo suvaržymai ten paprastai mažesni.

Renanas Josephas Ernestas (1823–92), prancūzų teologas ir istorikas. Buvo hebrajų kalbos profesorius mokykloje Collège de France. 1863 išleistas jo darbas „Jėzaus gyvenimas“ (*La Vie de Jésus*) neigė Kristaus gyvenimo ir misijos antgamtiškumą. Tai buvo pirmasis iš daugelio darbų, skirtų krikščionybės kilmės istorijai.

Renesansas, Europos kultūros istorijos laikotarpis ir intelektinis sąjūdis, tradiciškai laikomas vidurinių amžių pabaiga ir naujųjų laikų pradžia. △ prasidėjo Italijoje XIV a. ir klestėjo V. Europoje apytiksliai ligi XVII a.

Renesanso auklėjimo tikslas buvo sukurti „tobulą žmogų“ (***Renesanso žmogų***), išmanantį humanitarinius mokslus, matematiką ir gamtos mokslus (įskaitant ir pritaikymą karui), menus ir amatus, atletiką ir sportą. Jis turėtų plėsti mokslo ir geografijos žinių ribas, skatinti skepticizmo ir laisvos minties, graikų ir lotynų literatūros bei meno tyrimą ir mėgdžiojimą. Atgijęs susidomėjimas klasikine graikų ir romėnų kultūra įkvėpė dailininkus Leonardą da Vinčį, Mikelandželą ir Dürerį, architektus Brunelleschį ir Albertį, rašytojus Petrarką ir Boccaccio. Klestėjo ir mokslininkai bei tyrėjai.

Italijos △ pradžia paprastai siejama su rašytojų Petrarkos ir Boccaccio darbais. Naujajai dvasiai paplisti padėjo spausdinimo išradimas (XV a. vidurys) ir geografiniai atradimai. Europiečių tyrimai atvėrė Afriką, Aziją ir Naująjį Pasaulį prekybai, kolonizacijai, imperializmui. Olandų mokslininkas Erazmas Roterdamietis ir kiti nagrinėjo Bibliją, prisidėjo prie Reformacijos. Bet XVI a. Italijoje kontrreformacija šį sąjūdį beveik nuslopino. Vaizduojamasis menas – tapyba ir skulptūra – pasuko į ⇨ *manierizmą*.

Žymiausieji △ veikėjai Italijoje – politikas Machiavellis, poetai Ariostas ir Tassas, filosofas Brunas, fizikas Galilejus, dailininkai Mikelandželas, Čelinis ir Rafaelis; rašytojai Rabelais ir Montaigne'is Prancūzijoje, Cervantesas Ispanijoje ir Camõesas Portugalijoje; astronomas Kopernikas Lenkijoje; politikai More'as ir Baconas, rašytojai Sidney'is, Marlow ir Shakespeare'as Anglijoje.

Renesanso terminas laikotarpiui apibūdinti pirmą kartą buvo pavartotas XVIII a. 1490–1520 laikotarpis vadinamas ***brandžiuoju Renesansu;*** tai ypač būdinga Italijai, mat čia darbavosi didieji △ meistrai; šio laikotarpio tapyba vadinama ***brandžiojo Renesanso klasika.***

„Rerum novarum“, 1891 popiežiaus Leono XIII paskelbta enciklika apie darbininkų klasės padėtį; tai buvo atsakas į sąlygas, susidariusias dėl pramoninio perversmo. Enciklika pasmerkė socializmą kaip varžantį individo privačios nuosavybės teisę, gynė teisingo atlyginimo idėją, tvirtino, jog moterų vieta namie. Dėl šioje enciklikoje išdėstytų katalikų socialinio mokymo pagrindų ligi šiol tebediskutuojama.

respublika, valstybės valdymo forma – valstybės vadovas yra ne vietą paveldėjęs ar rinktas monarchas, o dažniausiai prezidentas, kuris gali turėti politines funkcijas arba jų neturėti.

Respublikonų partija, viena iš dviejų svarbiausių JAV politinių partijų, įkurta 1854. Laikoma konservatyvesne už Demokratų partiją, nes remia kapitalą ir stambųjį verslą, priešinasi valstybės subsidijoms ir federalinei kontrolei. Dauguma XX a. pabaigos JAV prezidentų priklausė △, bet Kongrese respublikonai daugumos neturėjo.

△ įkūrė ⇨ *vergijos* priešininkų koalicija, kuri 1860 išrinko pirmąjį prezidentą ⇨ Abrahamą *Lincolną*. Pradžioje △ rėmė apsauginius tarifus ir gynė tikruosius savininkus nuo žemės spekuliantų. Amžiaus pabaigoje △ susitapatino su JAV imperializmu ir pramonės ekspansija. Su keliomis pertraukomis △ turėjo daugumą Kongrese nuo XIX a. septintojo dešimtmečio ligi 1932, kai pralaimėjo ⇨ *Naujojo kurso* demokratams.

Po Lincolno nužudymo, kai jo įpėdinis demokratas pietietis Andrew Johnsonas buvo apkaltintas valstybiniu nusikaltimu (nors ir nenuteistas), išryškėjo konservatyvios tendencijos ir įstatymų leidžiamosios valdžios priešiškumas vykdomajai valdžiai, o prezidentu 1868 ir 1872 buvo išrinktas generolas Grantas. Sunkiu laikotarpiu po Pilietinio karo △ skilo į dvi dalis; vieni manė, kad Pietūs yra nugalėti, kiti norėjo įtraukti Pietus į šalies gyvenimą, bet Grantas Pietuose varė liberalią rekonstrukcijos politiką.

△ suskilo, kai Theodore'as Roosseveltas mėgino reguliuoti ir kontroliuoti stambųjį verslą, o 1912, suorganizavęs Pažangos partiją (kuri gyvavo neilgai), Roosseveltas veiksmingai atsikratė liberalų įtakos respublikonams.

△ išbuvo šešėlyje ligi Eisenhauerio išrinkimo prezidentu 1953; bet tai greičiau buvo asmeninis Eisenhauerio, o ne partijos laimėjimas. Netrukus △ prarado daugumą Kongrese, kurios nesugrąžino nei kitas respublikonų prezidentas Nixonas, išrinktas 1968. Ir Nixonas, ir jo įpėdinis Fordas varė aktyvią užsienio politiką; pastarąjį 1976 prezidento rinkimuose nurungė Carteris. △ galėjo pasidžiaugti ryškiomis prezidento Reagano pergalėmis, o 1981–86 turėjo daugumą Senate. 1988 prezidento rinkimus laimėjo Bushas, bet susidūrė su demokratų dauguma Kongrese ir Atstovų rūmuose, ir 1992 perleido prezidento postą demokratui Billui Clintonui. 1994–2001 partija turėjo daugumą abiejuose Kongreso rūmuose, 2001 pr. prezidentu tapo △ atstovas Georgas Bushas, pirmojo Busho sūnus.

retorika, viešo kalbėjimo ir diskusijų menas. △ įgūdžiai svarbu tokiose srityse, kaip politika, pedagogika, teisė, religija, radijas ir televizija.

Iš tikrų oratorių kalbų nereikalaujama nuoširdumo, jie kalbėdami turi daryti įspūdį ar bent sudominti. Mūsų laikais △ terminas turi menkinamąją reikšmę (pvz., „Baik šią retoriką ir pasakyk, ką tu iš tiesų manai").

retrovirusas, tam tikros virusų šeimos (*Retroviridae*), kuriai būdinga kitokia genetinė medžiaga ⇨ *RNR*, o ne įprastinė ⇨ *DNR*, organizmas.

Kad šis virusas galėtų veikti ir daugintis užkrėstoje ląstelėje, jo RNR turi virsti DNR. Tai atlieka įsiskverbęs fermentas; procesas vadinamas atvirkščiąja transkripcija (genetinės informacijos pernešimas iš DNR į RNR vadinamas transkripcija, o šiuo atveju vyksta atvirkščias procesas). △ sukelia ⇨ *AIDS* ir kai kurias leukemijos formas.

revizionizmas, iš marksizmo kilusi politinė teorija, apribojanti vieną ar daugiau pagrindinių Marxo teiginių, todėl smerkiama tikrųjų marksistų.

Pirmasis garsus marksistas revizionistas buvo Eduardas Bernsteinas, kuris paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje Vokietijoje suabejojo kapitalizmo žlugimo neišvengiamumu. Po Antrojo pasaulinio karo šį terminą pradėjo plačiai vartoti oficialiosios komunistų partijos R. Europoje ir Azijoje, smerkdamos sąjūdžius (daugiau ar mažiau radikalius), keliančius grėsmę oficialiai partijos politikai.

Kiekvienas revoliucionierius galų gale tampa engėju arba eretiku.

revoliucija
Albert'as Camus (1913–60), iš Alžyro kilęs prancūzų rašytojas. „Maištaujantis žmogus" (*The rebel*)

---

revoliucija, bet koks staigus, plataus masto, dažniausiai smurtinis politinės, socialinės ar ekonominės visuomenės struktūros pakeitimas. Paprastai taip vadinamos politinės permainos, pvz., Amerikos △, kai Amerikos kolonistai atsikratė priklausomybės nuo Anglijos ir pasiskelbė suverenia, nepriklausoma valstybe, ⇨ *Prancūzijos revoliucija*, kai absoliutinę monarchiją nuvertė šalies viduje susidariusi opozicija ir maištaujantys žmonės, ⇨ *Rusijos revoliucija*, kai represinę monarchiją nuvertė žmonės, siekdami didelių socialistiniu modeliu pagrįstų visuomeninių ir ekonominių reformų.

Politinės △ dažnai siejasi su prievarta, bet ne mažesnį poveikį visuomenei gali turėti ir kitokios permainos. Žymiausias yra XVIII a. vidurio pramoninis perversmas, sukėlęs didžiulius ekonomi-

nius ir socialinius pakitimus. Šio šimtmečio aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje įvyko aukštosios technologijos perversmas, kurį sukėlė silicio mikroschemų pritaikymas kompiuteriams ir pačių kompiuterių paplitimas.

Kas pasiekia, kad taiki revoliucija būtų neįmanoma, padarys, kad smurtinė revoliucija būtų neišvengiama.

revoliucija

Johnas Fitzgeraldas Kennedy'is (1917–63), 35-asis JAV prezidentas (1961–63), demokratas; pirmasis prezidentas Romos katalikas ir jauniausias prezidentas.
Iš kalbos Baltuosiuose rūmuose 1962 kovo 13

revoliucijos, ***1848 revoliucijos,*** vyko įvairiose Europos dalyse, jų tikslas buvo nuversti monarchijas. Kai kuriuos revoliucionierius skatino respublikos idėjos, bet daugiausia sukilti vertė ekonominiai sunkumai. △ prasidėjo Prancūzijoje; buvo nuverstas Liudvikas Pilypas; po to kilo Italijoje, Austrijos imperijoje. Revoliucijai prasidėjus Vokietijoje, trumpalaikis Frankfurto parlamentas iškėlė Vokietijos politinės vienybės idėją. Nė vienoje šalyje revoliucija nepasiekė didesnių laimėjimų, beveik visur buvo numalšinta ginklu per keletą mėnesių.

revoliucijos, ***1989 revoliucijos,*** vyko prieš komunistinį valdymą daugelyje R. Europos šalių. Juos paskatino reformos SSRS, mat atsirado nesutarimų jos įtakos sferai priklausančiose šalyse. Apie 1990 beveik visos Varšuvos pakto šalys vienpartinę politinę sistemą pakeitė pliuralistine; daug kur šis procesas vyko taikiai, bet didėjo priešiškumas tarp įvairių nacionalinių ir etninių grupių.

Iki devintojo dešimtmečio pabaigos bet kokį, kad ir labai stiprų nepasitenkinimą Maskva nuslopindavo panaudodama savo karines pajėgas arba grasindama jomis. Michailo Gorbačiovo raginimas radikaliai persitvarkyti (rus. *perestroika*), leisti daugiau viešos informacijos (⇨ *viešumas,* rus. *glasnost*), to imantis labiausiai dėl ekonominių sumetimų, padėjo prasiveržti žmonių nepasitenkinimui. Per 1989 vasarą ir rudenį R. Europos valstybės išstojo iš komunistinio bloko, o sovietinės respublikos tai įgyvendino per kitus dvejus metus. Bulgarija, Čekoslovakija ir Vengrija pasiekė pergalę be kraujo; Lenkija surengė laisvus rinkimus; R. Vokietija žengė pirmuosius žingsnius susijungimo su V. Vokietija link; Rumunijos revoliucija buvo trumpa ir kruvina. Jugoslavija 1990 surengė daugpartinius rinkimus, bet paskui ten kilo pilietinis karas. Albanija surengė rinkimus 1991.

Revoliuciniai karai

1791	Imperatorius Leopoldas II ir Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas II paskelbė Pilnico deklaraciją, raginančią Europos jėgas grąžinti į valdžią Prancūzijos karalių Liudviką XVI.
1792	Prancūzija paskelbė karą Austrijai, o ši sudarė koaliciją su Prūsija, Sardinijos karalyste ir (nuo 1793) D. Britanija, Ispanija bei Nyderlandais; Prancūzija iškovojo pergales prie Valmi ir Žemapo.
1793	Po Lazare'o Carnot reorganizacijos įvyko persilaužimas Prancūzijos naudai.
1795	Prūsija, Nyderlandai ir Ispanija sudarė taiką su Prancūzija.
1796	Napoleono Bonaparto (tuo metu dar vado) kampanija Italijoje privertė Sardinijos karalystę pasirašyti taikos sutartį.
1797	Austrija buvo priversta sudaryti taiką su Prancūzija pagal Kampoformijaus sutartį.
1798	Napoleono laivynas, užėmęs Maltą, buvo sumuštas britų admirolo Nelsono Egipte, Nilo mūšyje (Aboukyro įlanka), tad Napoleonas turėjo grįžti į Prancūziją be savo kariuomenės; Williamas Pittas Jaunesnysis, D. Britanijos ministras pirmininkas, sudarė naują koaliciją su Rusija, Austrija, Neapoliu, Portugalija ir Turkija.
1789–99	Koalicija surengė didžiausią savo žygį į Italiją (vadovavo Rusijos feldmaršalas Suvorovas), bet dėl tarpusavio nesutarimų Rusija išstojo iš koalicijos.
1799	Grįžęs iš Egipto, Napoleonas reorganizavo Prancūzijos kariuomenę.
1800	Napoleonas sumušė Austrijos kariuomenę prie Marengo, Š. v. Italijoje, birželio 14, paskui (vadovavo generolas Moreau) – prie Hohenlindeno, netoli Miuncheno, gruodžio 3; koalicija suiro.
1801	Austrija sudarė taiką pagal Liunevilio sutartį; seras Ralphas Abercromby'is sumušė Prancūzijos kariuomenę Egipte, Aleksandrijos mūšyje, bet pats žuvo.
1802	Prancūzija ir D. Britanija sudarė Amjeno paliaubas, po kurių prasidėjo Napoleono karai.

rezistencija ⇨ *pasipriešinimo sąjūdis.*

rezultato numatymas, arba ***hedonistinis skaičiavimas*** (*etikoje*), būdas nustatyti poelgio teisingumą ar klaidingumą. Skaičiavimo metodu galima numatyti, kokios tikėtinos poelgio pasekmės, t. y., kiek skausmo ar malonumo tas poelgis suteiks tiems, kuriuos paveiks. △ priskiriamas anglų filosofui utilitaristui Jeremy Benthamui.

Rhine'as Josephas Banksas (1895–1980), JAV parapsichologas. Nuo 1927 Duke'o universitete,

Š. Karolinoje, atliko daug svarbių laboratorinių ⇨ *parapsichologijos* eksperimentų.

Kortų būrimo eksperimentuose aiškiaregystei ir ⇨ *telepatijai* tirti △ pirmasis pradėjo plačiai naudotis Zenerio kortomis (taip pavadintomis pagal psichologo K. E. Zenerio pavardę), kurių kiekvienoje yra vienas iš penkių simbolių. Veikale apie šiuos eksperimentus „Ekstrasensorinis suvokimas“ (*Extra-Sensory Perception,* 1934) įtvirtino terminą *ekstrasensorinis suvokimas*. Eksperimentais, kuriuos subjektai bandė paveikti lošimo kauliukų kritimą, tyrė psichokinezę. Šiuos darbus aprašė veikale „Proto akiratis“ (*The Reach of the Mind,* 1947).

ribinis naudingumas (*ekon.*), bendrojo naudingumo pasikeitimas, sunaudojus kiekvieną papildomą produkto ar paslaugos vienetą. Koncepcija naudojamasi aiškinant, kodėl vartotojai perka daugiau, kai kaina krinta.

Individualią gaminio paklausą apibrėžia △ ir taškas, kuriame gaminio yra pakankamas kiekis. Kuo didesnė galima vieneto pasiūla, tuo mažesnis △. Pasiūla yra svarbiausias naudingumo elementas, lemiantis kainą. Bendras deimantų naudingumas yra mažas, nes jie naudojami daugiausia puošybai, bet dėl retumo jų kaina yra aukšta ir △ didelis. Antra vertus, bendras duonos naudingumas yra didelis, nes ji yra būtina, bet jos △ gali būti labai mažas, todėl ji daug pigesnė už deimantus.

ribinių išlaidų kainodara (*ekon.*), prekių ir paslajgų kainų nustatymo tvarka, kai kainos prilyginamos ribinėms išlaidoms. Ribinės išlaidos atspindi papildomas išlaidas, skirtas papildomam produkcijos vienetui pagaminti. Gaminio kainą rodo paklausos ir ribinių išlaidų susikiritmo taškas.

△ naudojamasi, kai įmonei ateina mažų pardavimų laikotarpis; tada papildomi pardavimai sudaro sąlygas toliau dirbti nemažinant darbo jėgos.

Ricardas Davidas (1772–1823), anglų ekonomistas, veikalo „Politinės ekonomijos dėsniai“ (*Principles of Political Economy;* 1817) autorius. Jo atradimai – ⇨ *santykinio pranašumo* dėsnis (valstybėms naudinga specializuotis gaminti tokias prekes, kurios duoda pelno, o kitas pirkti iš užsienio) ir mažėjančių pajamų dėsnis (dėl nuolat didėjančių kapitalo ir darbo investicijų tam tikram žemės plotui galų gale turi sumažėti produkcijos didėjimo koeficientas).

Richardsas Ivoris Armstrongas (1893–1979), anglų literatūros kritikas. Bendradarbiavo su C. K. Ogdenu, 1924 parašė veikalą „Literatūros kritikos dėsniai“ (*Principles of Literary Criticism*). 1939 atvyko į Harvardo universitetą JAV ir ten dėstė. Padarė didelę įtaką to meto JAV literatūros kritikai.

Richardsonas Owenas Willansas (1879–1959), anglų fizikas. Tyrė karštųjų kūnų elektronų emisiją; šį mokslą pavadino termoelektronika. Kembridžo universitete dirbo Cavendisho laboratorijoje, kuriai vadovavo ⇨ J. J. *Thomsonas*. 1928 gavo Nobelio premiją.

Richeris Charlesas Francis (1900–85), JAV seismologas. Sukūrė vadinamąją Richterio skalę žemės drebėjimų bangų ilgiui matuoti.

Richteris Burtonas (g. 1931), JAV fizikas. Septintajame dešimtmetyje sukūrė žiedinį elektronų–pozitronų greitintuvą – prietaisą, skirtą pozitronų ir elektronų, turinčių didelę energiją, susidūrimui. 1974 △ ir jo grupė panaudojo jį naujai subatominei dalelei – (psi) mezonui – gauti. Tai pirmas atvejis, kai dalelė buvo gauta iš nuraminto kvarko – kvarko, kurio buvimą prieš dešimt metų numatė Sheldonas Glashow. 1976 △ kartu su Samueliu Tingu, kuris nepriklausomai atrado šią dalelę, gavo Nobelio fizikos premiją.

Ricoeuras Paulis (g. 1913), prancūzų filosofas. Paveiktas ⇨ *egzistencializmo* ir ⇨ Sigmundo *Freudo* idėjų, daug mąstė apie kalbos prigimtį ir interpretaciją, subjektyvumą ir valią. Svarbesnieji jo darbai: „Laisvė ir gamta: savanoriška ir nesavanoriška“ (*Le voluntaire et l'involuntaire,* 1950), „Klystantis žmogus“ (*L'homme failible,* 1960) ir „Blogio simbolizmas“ (*La symbolique du mal,* 1960). Gimė Valanse, dėstė Sorbonoje ir kitur.

Riemannas Georgas Friedrichas Bernhardas (1826–66), vokiečių matematikas. △ sukurta neeuklidinės geometrijos sistema, tuo metu laikyta tik matematine keistenybe, pasinaudojo Einsteinas, kurdamas bendrąją ⇨ *reliatyvumo* teoriją.

Riesmanas Davidas (g. 1909), JAV sociologas, veikalo „Vieniša minia: kintančio Amerikos paveikslo studija“ (*The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character,* 1950). Visuomenę skirstė į tris dalis: „žiūrinčius į save“, „žiūrinčius į tradicijas“ ir „žiūrinčius į kitus“. Ryšiams ir darnai visuomenės viduje sukurti pirmoji rėmėsi individualiomis vidinėmis vertybėmis, antroji – įprastine tradicija, trečioji – kitų žmonių lūkesčiais.

Rigveda, pati seniausia svarbiausių induizmo šventųjų raštų ⇨ *Vedų* dalis. △ sudaro himnai arijų dievams, pvz., Indrai, bei gamtos dievams.

***rijobu* sintoizmas,** sinkretiška Japonijos ⇨ *sintoizmo* versija, susipynusi su budizmo elementais. Ji pagrįsta Giogi (670–749) raštais; abiejų religijų dvasininkai kartu švenčia sintoizmo ir budizmo šventes. △ buvo populiarus kaimuose, mat ten budistai dvasininkai turėjo prisitaikyti prie sintoizmo dievų ir tikinčiųjų. △ buvo uždraustas Meidzo laikotarpiu (1868–1912), nes jis buvo suvokiamas kaip sintoizmo skiedimas.

Ryle'is Gilbertas (1900–76), anglų filosofas. Veikale „Proto sąvoka" (*The Concept of Mind,* 1949) įrodinėjo, kad filosofijoje ir psichologijoje daromo skirtumo tarp vidinio ir išorinio pasaulio negalima įrodyti. Išjuokė ⇨ *Descartes'o* sukurtą dvasios ir kūno dualizmą kaip „vaiduoklio mašinoje doktriną".

Vaiduoklio mašinoje dogma.

Gilbertas Ryle'is
„Proto sąvoka" (*The Consept of Mind*), *1 sk.*

Ryle'is Martinas (1918–84), anglų radioastronomas. Malardo radijo astronomijos observatorijoje Kembridže sukūrė žvaigždėlapių sudarymo techniką, naudojančią apertūrų sintezę – sujungtas mažas lėkštines antenas, atstojančias didelę. Jo darbas apie radijo šaltinių pasiskirstymą visatoje patvirtino ⇨ *Didžiojo sprogimo* teoriją. 1974 kartu su ⇨ Antony'iu *Hewishu* gavo Nobelio premiją.

rindzai (kinų *lin-ch'i*), dzenbudizmo mokykla, kurios mokymą XII a. iš Kinijos į Japoniją atnešė ir paskleidė vienuolis Eisai ir kiti. Mokykla reikalauja griežtos vienuolių drausmės, skelbia, kad medituojant pratybomis (⇨ *koanais* – paradoksaliais klausimais) staiga ateina nušvitimas.

rinka, bet kuri situacija, kurioje pirkėjai bendrauja su pardavėjais. Tai ir gatvės turgus, ir pasaulio △, kurioje pirkėjai ir pardavėjai bendrauja laiškais, faksais, telefonais ir per atstovus.

Tikroje, arba ***laisvojoje rinkoje,*** yra daug pirkėjų ir pardavėjų, ir vienas pirkėjas ar pardavėjas negali paveikti gaminio kainos; todėl rinkoje veikia vad. ⇨ *tobuloji konkurencija*. ***Netobulojoje rinkoje*** gali dominuoti tiek keli pirkėjai, tiek pardavėjai (ar net vienas iš jų).

rinkikų kolegija, netiesioginės JAV prezidento ir viceprezidento rinkimų sistemos organas. Kiekvienos valstijos gyventojai oficialiai balsuoja ne už kandidatą į prezidentus, o už sąrašą rinkikų, kuriuos iškelia kiekviena partija. Visi valstijos rinkikų kolegijos balsai atitenka nugalėjusiai partijai ir jos kandidatui. Kad būtų išrinktas, kandidatas privalo surinkti visų JAV rinkikų daugumos balsus.

JAV yra tiek rinkikų, kiek Kongrese – senatorių ir Atstovų rūmuose – deputatų, taigi △ turi 538 narius (535 rinkikus nuo valstijų ir 3 – nuo Kolumbijos apygardos), o norint laimėti rinkimus, reikia 270 rinkikų balsų daugumos. Dėl tokios sistemos gali atsitikti, kad kandidatas į prezidentus bus išrinktas rinkėjų balsų mažuma (taip jau atsitiko 1888, kai Benjaminas Harrisonas buvo išrinktas, o Groveris Clevelandas pralaimėjo). Buvo pasiūlymų, pvz., 1977 prezidento Carterio, tokią sistemą keisti tiesioginiu visuotiniu balsavimu. 1979 tokia JAV Konstitucijos pataisa buvo atmesta, nes mažumų grupės įrodinėjo, kad tai atskirtų jas nuo politiškai įtakingų pagrindinių valstijų rinkėjų grupių.

rinkimai, valstybės valdžios ar visuomeninių organizacijų vadovybės sudarymo balsavimu būdas. Sen. Graikijos demokratijose △ vykdavo retkarčiais; Romos tribūnus rinkdavo nuolat.

Šių dienų pasaulyje teisė balsuoti yra beveik vienintelė visuotinė teisė. Iš visų dabartinių savarankiškų valstybių tiktai penkios: Brunėjus, Omanas, Kataras, Saudo Arabija bei Jungtiniai Arabų Emyratai neturi ir niekada neturėjo jokių politinių institucijų, kurias būtų galima pavadinti atstovaujančiomis liaudžiai. Tai nereiškia, kad visose šalyse, kurių piliečiai turi teisę rinkti, jie gali laisvai rinktis ir išrinkti demokratinę valdžią. Nors rinkimai – svarbūs, jų formos ir metodai – dar svarbesni.

Nuo to laiko, kai neseniai žlugo komunizmas, per pastarąjį dešimtmetį visame pasaulyje akivaizdžiai pereinama nuo vienpartinės politikos, kai balsavimo galimybė griežtai ribojama, prie daugpartinės sistemos, kai yra iš ko rinktis. Pokyčiai čia iš esmės apėmė visus žemynus: Europą, Afriką, Aziją ir Lotynų Ameriką.

Be to, per šimtmetį buvo beveik panaikinti teisės balsuoti apribojimai. Naujoji Zelandija buvo pirmoji šalis, 1893 suteikusi tokią teisę moterims, o Šveicarija iš ekonomiškai išsivysčiusių šalių – paskutinė tai padarė tik 1971. Be to, per tą laikotarpį sumažėjo mažiausias balsuojančiojo amžius. Dabar teisę balsuoti beveik visur turi asmenys, sulaukę 18 metų, kai kuriose šalyse netgi jaunes-

ni, pvz., Irano prezidento rinkimuose gali dalyvauti asmenys, turintys 15 metų.

Anglijoje nuo XIII a. renkami parlamento nariai. 1872 įvesti slapti rinkimų biuleteniai. 1928 moterys iškovojo balsavimo teisę. Visi užregistruoti piliečiai nuo 18 metų gali balsuoti per vietos, parlamento bei Europos parlamento rinkimus. Britanijos parlamento Bendruomenių rūmai renkami ne ilgesniam kaip 5 metų laikotarpiui; ministras pirmininkas bet kada gali paskelbti visuotinius rinkimus.

Prakeikta valdžia, kuri remiasi privilegijomis (ir kuriai rūpi moterys, šampanas ir bridžas), žlugo – o ėmė viešpatauti Demokratija (kuriai rūpi bridžas, moterys ir šampanas).

rinkimai

(Josephas) Hilaire Pierree Bellocas (1870–1953). „Apie didžiuosius rinkimus" (*On a Great Election*)

---

rinkos ekonomika, laisvosios rinkos ekonomika, kuriai būdinga, kad daugumą išteklių paskirsto rinka, o ne planuodama valstybė.

rinkos jėgos (*ekon.*), paklausos (noras pirkti, pagrįstas pajėgumu mokėti) ir pasiūlos (noras ir galėjimas pasiūlyti) jėgos.

Kai kurie ekonomistai teigia, kad ištekliai efektyviausiai paskirstomi tada, kai gamintojai gali atsiliepti į vartotojų paklausą be deformatorių – vyriausybių, prekybos sąjungų – kišimosi; pelnas ir konkurencija tarp firmų ir individualių veikėjų pakankamai skatina efektyvią gamybą (⇨ *monetarizmas*). Šio požiūrio kritikai teigia, kad vienos △ gali būti neefektyvios, nes jos negali įvertinti socialinių išlaidų ir pajamų, be to, vargiai gali sugebėti atsiliepti į neturtingesniųjų poreikius, nes privačios firmos stengiasi pasipelnyti iš pajėgumo mokėti.

rinkos tyrimas, informacijos rinkimas apie vartotojus rinkoje lauko ir kanceliarinio tyrimo metodais.

Naudojantis ***lauko tyrimais***, renkami ***pirminiai duomenys*** – klausinėjami vartotojai arba užpildomi klausimynai. ***Kanceliariniais tyrimais*** renkami ***antriniai duomenys,*** remiantis kitų surinkta bei išspausdinta, pvz., vyriausybės informacija ir statistika.

riteriškumas, galantiškumo ir garbės kodeksas, kurio privalėjo laikytis viduramžių riteriai. Pagrindinės šio kodekso dorybės buvo pamaldumas, garbė, orumas, kurtuazija, skaistybė ir ištikimybė.

Riteriškumo tradicijos atsirado vid. amžių Prancūzijoje ir Ispanijoje, netrukus paplito po visą V. Europą, XII ir XIII a. suklestėjo. △ tradicijas sustiprino kryžiaus žygiai. Pirmieji riterių ordinai buvo Hospitaljerų ir Tamplierių ordinai, padėję maldininkams keliauti į Šventąją Žemę. Riterystė ir riteriškumas buvo pagrindinės tų laikų pasaulietinės literatūros temos.

Jis iš tiesų buvo be galo kilnus riteris.

riteriškumas

Geoffrey'is Chauceris, 1340–1400, anglų rašytojas, „Kenterberio pasakojimų" (*Canterbury Tales*) *prologas*

---

ritualas, tam tikri nustatyti kulto veiksmai, formulės, atliekamos per religines pamaldas ar apeigas ypatingo gyvenimo įvykio (pvz., gimimo arba mirties) proga arba pažymint kokį dienos, savaitės ar metų ciklą (pvz., sekmadieninės pamaldos krikščionių bažnyčioje arba šeštadieninis žydų šabas).

ritualinis žudymas, gyvūnų žudymas religiniais sumetimais, pvz., aukojimas, norint permaldauti Dievą, arba, pvz., islamo ir judaizmo praktikuojamas gyvulio žudymas maistui, laikantis griežtų religijos taisyklių.

Nors △ nėra nustatytas hebrajų Biblijoje, jis judaizmo praktikuojamas nuo seniausių laikų. Ir musulmonų, ir žydų įstatymai rūpinasi mažinti gyvūnų kančias, o pagal žydų tradiciją gyvūnus žudyti gali tik įgudę ir nesvyruojantys žmonės. Po laiminimo maldos gyvulio gerklė perkertama vienu smūgiu. Kartais keliama abejonė ar △ žiauresnis, negu gyvulių pjovimas prieš tai apsvaiginus, kaip liepia, pvz., Europos Ekonominės Bendrijos įstatymai. Induizmas leidžia žudyti ožkas, šnibždant šiam gyvuliui į ausį ⇨ *mantrą*: „Dabar aš tave žudau, bet būsimojoje inkarnacijoje tu gulėsi nužudyti mane".

Riversas Williamas (1864–1922), anglų antropologas ir psichologas. Sistemingai tyrė giminystės santykius, pabrėžė ⇨ *tiesioginio duomenų rinkimo* reikšmę; dėl to antropologija sustiprėjo kaip mokslinė disciplina.

Kaip psichologas teigė, kad suvokimą sąlygoja kultūra, ir taikė ⇨ Sigmundo *Freudo* teorijas gydydamas Antrajame pasauliniame kare kontūzytus žmones.

rizikos kapitalas, lėšos, kurias teikia △ įmonės, asmenys ir prekybos bankai vidutinėms ar ilgoms verslo rizikos operacijoms, kurios nepriklauso jiems patiems ir yra rizikingos.

Pastaraisiais metais D. Britanijoje smarkiai padaugėjo įmonių, teikiančių rizikos kapitalą.

rizikos kapitalas, pinigai, kuriais investitoriai, pvz., prekybos bankai, finansuoja naujų bendrovių steigimą arba jau įsteigtų plėtrą. Pinigų teikianti organizacija gauna bendrovės akcijų dalį ir siekia gauti pelno iš staigaus jai priklausančio kapitalo dalies vertės padidėjimo; tai ir yra pradinės bendrovės plėtimosi, arba rizikos, rezultatas.

Savaime aišku, pinigus investuoti į bendrovę yra rizikinga, nes jei bendrovė bankrutuoja, pinigai prarandami.

RNR, ***ribonukleino rūgštis, ribonukleorūgštis,*** vienas iš genetinės medžiagos ⇨ *DNR* transliacijos į baltymus komponentų. Skirtingai nuo dvigubą grandinę turinčios DNR, △ paprastai turi viengubą grandinę ir susideda iš daugelio sukibusių nukleotidų, kurių kiekvienas sudarytas iš cukraus ribozės, fosfatinės grupės ir vienos iš keturių (uracilo, citozino, adenino arba guanino) bazių. △ kopijuojama nuo DNR laisviems nukleotidams jungiantis prie išsivyniojusios jos dalies (viengubosios grandinės); taigi DNR veikia kaip matrica. Vykstant šiam procesui, uracilas (vietoj timino DNR) suporuojamas su adeninu, o guaninas su citozinu; taip sudaromos bazių poros, kurios vėliau atsiskiria. Tada RNR pereina į ribosomas, ten iš laisvų amino rūgščių surenka baltymus. Kai kurių virusų, pvz., ⇨ *retroviruso*, RNR yra vienintelė paveldimoji medžiaga.

RNR būna trijų pagrindinių formų, kurių kiekviena baltymo molekulių sintezės metu atlieka skirtingą funkciją. ***Informacinė RNR*** (iRNR) veikia kaip baltymo sintezės matrica. Kiekvienas RNR molekulės kodonas (trijų bazių rinkinys) yra suderintas su atitinkama amino rūgštimi pagal ⇨ *genetinį kodą*. Šis procesas (transliacija) vyksta ribosomose, kurios sudarytos iš baltymų ir ***ribosominės RNR*** (rRNR). ***Transportinė RNR*** (tRNR) padeda susijungti su specifinėmis amino rūgštimis, o po to turi suderinti savo specialią „antikodono" seką su iRNR kodonu. Taip genetinis kodas transliuojamas į baltymus.

Robbinsas Lionelis (baronas Robbins of Clare Market; g. 1898), anglų ekonomistas. Geriausiai žinomas jo darbas apie ekonominės analizės prigimtį. Ekonomiką jis apibrėžė kaip „mokslą, žmogaus poelgius tiriantį tikslų ir galimų alternatyviai panaudoti ribotų priemonių gretinimo pagrindu". Pabrėžė nepritekliaus ir suvaržymų vaidmenį priimant ekonominius sprendimus, atskyrė normatyviąją ir pozityviąją ekonomikos teoriją. Pozityvioji ekonomikos teorija domisi ekonominių santykių hipotezėmis, kurias galima patikrinti empiriniais įrodymais. Normatyvioji ekonomikos teorija apima vertinamuosius teiginius, pvz., „nedarbo lygis turėtų būti sumažintas iki 5%". △ nuomone, ekonomistai neturėtų daryti vertinamųjų teiginių, o turėtų domėtis pozityviąja ekonomikos teorija.

Vadovavo komisijai, kuri tyrė aukštojo mokslo modelį. 1963 pranešime (dabar vadinamame Robbinso pranešimu) rekomendavo technikos mokykloms (kurių dauguma jau tapo universitetais) išplėsti kursą moksliniam laipsniui gauti.

Robespierre'as Maximilienas François Marie Isidore'as (1758–94), ***de Robespierre'as,*** prancūzų politikas, ⇨ *Prancūzijos revoliucijos* veikėjas. Būdamas ⇨ *jakobinų* lyderis Konvente, pritarė Liudviko XVI egzekucijai ir dešiniųjų respublikonų žirondistų nuvertimui. 1793 liepos mėn. buvo išrinktas į Visuomenės gelbėjimo komitetą. Po metų buvo giljotinuotas; daug kas mano, kad jis tapo teroro valdžios atpirkimo ožiu, nes pats buvo įsakęs įvykdyti tik 72 egzekucijas.

Teisininkas △ buvo išrinktas į Steigiamąjį susirinkimą (1789–91). Gindamas demokratijos principus, tapo populiarus Paryžiuje, o dėl savo nešališkumo gavo Nepaperkamojo pravardę. Uoliai kovodamas dėl socialinių reformų ir smerkdamas ekstremistų kraštutinumus, įgijo priešų ir dešinėje, ir kairėje; prieš jį buvo surengtas sąmokslas, ir 1794 △ buvo nuverstas ir giljotinuotas tų, kurie iš tikrųjų vykdė teroro valdžią.

Robinas Hudas, anglų legendų plėšikas ir vargšų gynėjas. Pasakojama, kad gyvenęs Šervudo miške, Notingamo grafystėje, Ričardo I laikais. Padedamas mergelės Marianos ir grupės šalininkų, vadinamų linksmaisiais vyrais, vaidijosi su Notingamo šerifu. △ minimas jau XIII a. baladėse, bet pirmasis datuotas jo paminėjimas – Langlando kūrinyje „Petras Artojas" (*Piers Plowman*, apie 1377).

Robinson Joana Violeta (1903–83), anglų ekonomistė. Marksizmą siejo su Keyneso ekonomikos teorija. Daugiausia tyrimų paskelbė veikale „Tobulosios konkurencijos ekonomika" (*Economics of Perfect Competition*, 1933).

Robinsonas Robertas (1886–1975), anglų chemikas. 1974 gavo Nobelio premiją už organinės

chemijos darbą apie daugelio natūralių produktų, tarp jų ir gėlių pigmentų bei alkaloidų sandarą. Suformulavo dabartinės organinės chemijos vartojamą elektronikos teoriją.

Rogersas Carlas (1902–87), JAV psichologas. Skelbė požiūrį, kad konsultanto ir psichoterapeuto darbą turi lemti pacientas. Jis pabrėžė, kad labai svarbu atsižvelgti į paciento sprendimus ir sugebėjimą panaudoti savo galimybes.

Jis teigė, kad svarbu ir gydytojo terapeuto nuoširdus atsidavimas. △ požiūris plačiai taikomas.

Royce'as Josiahas (1855–1916), JAV filosofas idealistas. Veikaluose „Dievo sąvoka" (*The Conception of God,* 1895) ir „Nemirtingumo sąvoka" (*The Conception of Immortality,* 1900) vertino krikščionybę filosofiniu požiūriu. Jo filosofijoje Dievas suvokiamas kaip kosminis tikslas, kurio dalis yra ir žmogus.

Rojaus sodas, Senojo Testamento Pradžios knygoje ir Korane – „sodas", kuriame po sukūrimo gyveno Adomas ir Ieva ir iš kurio dėl nepaklusnumo jie buvo išvaryti.

△ dažnai tapatinamas su Derlinguoju pusmėnuliu Mezopotamijoje (dab. Irakas), o jo dvi upės – su Tigru ir Eufratu.

rojus (*rel.*), laimės vieta arba būsena, pavyzdžiui, ⇨ *Rojaus sodas* ir Dievo karalystė. Pasak musulmonų Korano, △ yra juslinių malonumų vietą.

rokokas, XVIII a. Europos dailės ir architektūros sąjūdis, siekęs lengvumo, elegantiškumo, subtilumo ir dekoratyvaus žavesio. Terminas kilęs ir prancūzų žodžio *rocaille* (kriauklės pavidalo ornamentas). Pirmiausia tai buvo interjero puošimo stilius; jis rėmėsi S formos vingiais ir raitytomis formomis. Prancūzų △ madai priklauso Watteau paveikslai ir Sevro porcelianas. Ketvirtajame XVIII a. dešimtmetyje △ paplito Europoje, ypač P. Vokietijos ir Austrijos bažnyčiose bei rūmuose. Prancūziško △ stiliaus angliškas pavyzdys – Chippendale'io baldai.

Kiti △ bruožai – fantastiniai ornamentai ir gražios natūralistinės detalės. Tipiški šio stiliaus pavyzdžiai yra Nimfenburgo (prie Miuncheno) Amalienburgo pavilijono ir Paryžiaus Hotel de Soubise rūmų architektūra ir interjero dizainas. Dailininkai Boucher ir Fragonard'as tapė tipiškas dekoratyvias kompozicijas turtingų paryžiečių namams.

Roland de la Platière Jeanne'a Manona (mergautinė pavardė Philipon; 1754–93), prancūzų intelektualė ir politikė. Jos salonas nuo 1789 buvo demokratinių diskusijų centras. △ idėjos ėmė daryti įtaką Prancūzijos politiniam gyvenimui, kai 1792 jos vyras Jeanas Marie Roland'as de la Platière'as (1734–93) buvo paskirtas vidaus reikalų ministru. △ rėmė ⇨ *žirondistų* partiją, kuri priešinosi Robespierre'ui ir Dantonui, todėl △ 1793 buvo nuteista giljotinuoti be teisės apsiginti. Būdama kalėjime, parašė „Atsiminimus" (*Mémoires*).

O laisve! Laisve! Kiek nusikaltimų padaryta tavo vardu!

Jeanne'a Manona Roland de la Platière

Pastaba stebint, kaip Laisvės statula keliama ant pjedestalo

romanas, ilgas grožinis pasakojimas proza, dažnai vaizduojantis psichologinę pagrindinių veikėjų raidą ir jų santykius su aplinkiniu pasauliu. Šiuolaikinio romano pirmtakas – italų *novella*, trumpas pasakojimas, pasižymintis gyvais charakteriais, ypač išpopuliarėjęs XIII a. pabaigoje. XX a. △ tapo svarbiausia grožinio pasakojimo forma; skirstomas į žanrus ir smulkesnius vienetus. Būna istorinis △, detektyvas, fantastika, ⇨ *mokslinė fantastika* ir kt.

Manoma, kad Europos △ gimė II a. pr. Kr. Graikijoje. Senovės graikų romano pavyzdys – Longo „Dafnis ir Chloje"; vienas iš nedaugelio išlikusių romėnų kūrinių, kurį galima vadinti △, yra Apulėjaus „Aukso asilas", parašytas II a. pabaigoje graikų romano pavyzdžiu. Tolimuosiuose Rytuose, ypač Japonijoje, yra panaši, iki XIX a. buvusi nepriklausoma nuo europietiškos, prozinio pasakojimo tradicija, kurios pavyzdys – Murasaki Šikibu (978–apie 1015) kūrinys „Gendži pasakojimas" (*The Tale of Genji*). Italų rašytojų Boccaccio ir Matteo Bandello (1485–1561) kūriniai buvo verčiami į anglų kalbą ir leidžiami įvairiuose rinkiniuose, pvz., Williamo Painterio „Malonumų rūmai" (*Palace of Pleasure,* 1566–67); jų įtaką patyrė daug Elzbietos laikų rašytojų, pvz., Johnas Lyly'is, Philipas Sidney'is, Thomas Nashas ir Thomas Lodge'as. Ispanų rašytojo Cervanteso „Don Kichotas" (*Don Quixote;* 1604) greitai buvo išverstas į kitas Europos kalbas ir prisidėjo prie romano raidos. XVII a. įsivyravo prancūzų romanas, kuriamas Gauthiero de Costes'o de La Calprenède'o (1614–63) ir Madelaine'os de Scudéry (1607–91), bet Williamas Congreve'as ir Aphra Behnas toliau plėtojo anglų romano tradiciją.

XVIII a. Anglijoje atsirado realistinis △. Žymiausi rašytojai – Danielis Defoe, Samuelis Richardsonas, Henry'is Fieldingas, Laurence'as Sterne'as ir Tobiasas Smollettas. Horace'as Walpole'as, o vėliau Mary Shelley kūrė gotikinį △; XIX a. pradžioje Walteris Scottas rašė istorinius △, o Jane Austen – papročių △. Garsiausi Viktorijos laikų britų rašytojai buvo Charlesas Dickensas, Williamas Thackeray'us, seserys Brontė, George'as Eliotas, Anthony'is Trollope'as ir Robertas Louisas Stevensonas. Didieji XIX a. Europos rašytojai buvo prancūzai Victoras Hugo, Honoré de Balzacas, tėvas ir sūnus Dumas, George Sand ir Emile'is Zola; vokiečiai Johanas Wolfgangas Goethe ir Jeanas Paulis; rusai Nikolajus Gogolis, Ivanas Turgenevas, Fiodoras Dostojevskis ir Levas Tolstojus; amerikiečiai Fenimore'as Cooperis, Hermanas Melville'is, Nathanielis Hawthorne'as ir Markas Twainas. D. Britanijoje XIX–XX a. sandūroje iškilo George'as Mereditthas, Samuelis Butleris, Thomas Hardy'is, George'as Gissingas, Henry'is Jamesas, Rudyardas Kiplingas, Josephas Conradas, George'as Moore'as, H. G. Wellsas, Arnoldas Bennettas ir Johnas Galsworthy'is. Šiek tiek vėliau pasireiškė W. Somersetas Maughamas, E. M. Forsteris, Jamesas Joyce'as, D. H. Lawrence'as, Ivy Compton-Burnett ir Virginia Woolf, iš kurių paskutiniai keturi padarė ypač didelę įtaką △ technikos raidai. Iš pradėjusiųjų rašyti trečiajame dešimtmetyje minėtini J. B. Priestley'is, Richardas Hughesas, Aldous Huxley, Christopheris Isherwoodas, Grahamas Greenas, V. S. Pritchettas, Evelynas Waugh, Elizabeth Bowen, Rose Macaulay ir Rosamund Lehmann. Ketvirtajame dešimtmetyje kūrė Nigelis Balchinas, Joyce'as Cary'is, Lawrence'as Durrelis, George'as Orwellas bei šiek tiek vėlesni britų rašytojai Anthony'is Powellas, Johnas Fowlesas, Kingsley'is Amisas, Anthony'is Burgessas, Iris Murdoch, Angela Carter, Doris Lessing, Salmanas Rushdie'is ir Martinas Amisas. XX a. Europos rašytojai: Lionas Feuchwangeris, Thomas Mannas, Franzas Kafka, Ernstas Wiechertas, Stefanas Zweigas, Christa Wolff, Heinrichas Böllis ir Gunteris Grassas (Vokietija); André Gide'as, Marcelis Proustas, Jules'is Romains'as, François Mauriacas, Michelis Butoras, Nathalie Sarraute ir Alainas Robbe'as Grillet (Prancūzija); Gabriele d'Annunzio, Ignazio Silone, Albertas Moravia, Italas Calvinas, Primo Levi ir Natalia Ginzburg (Italija); Maksimas Gorkis, Michailas Šolochovas, Aleksejus Tolstojus, Borisas Pasternakas ir Aleksandras Solženicynas (Rusija); Arturas Baréa, Pio Baroja ir Ramónas Pérezas de Ayala (Ispanija). Šiuolaikiniai Amerikos rašytojai: Mario Vargas Llosa ir Gabrielis Garcia Mérquezas (Lotynų Amerika); Morley'is Callaghanas, Robertsonas Daviesas ir Margaret Atwood (Kanada); Ernestas Hemingway'us, Williamas Faulkneris, Bernardas Malamudas, Eudora Welty, Vladimiras Nabokovas ir Saulis Bellow (JAV).

Žinoma, aš viską imu iš gyvenimo – bet visuomet prieš vaizduodamas pažįstamus žmones, juos pakeičiu. Niekada dešroje neatpažinsi kiaulės.

romanas

Francesas Trollope'as (1780–1863), anglų rašytojas.
Pastaba

---

romantizmas, literatūros, muzikos ir vaizduojamųjų menų stilius, pabrėžiantis individualaus menininko vaizduotę, jausmus ir kūrybiškumą. Prie △ priskiriama ir XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios Europos kultūra kaip XVIII a. ⇨ *klasicizmo* priešprieša.

Skatinamas ⇨ Jeano Jacques'o *Rousseau* ir to meto visuomeninių pokyčių bei revoliucijų (JAV, Prancūzija), △ iškilo kaip reakcija prieš XVIII a. vertybes. Romantikai jausmą ir nuojautą vertino labiau negu racionalizmą, individą – labiau negu visuomenės darną, gamtinių ir fizinių dirvonų tyrimą – labiau negu klasikinį santūrumą. Svarbiausios △ dailės ir literatūros temos yra atmosferiniai peizažai (⇨ *didingumas*), praeities, ypač gotikos nostalgija, primityvumo ir liaudies tradicijų pamėgimas, herojaus, dažnai menininko ar politiko revoliucionieriaus kultas, romantinė aistra, misticizmas, žavėjimasis mirtimi.

Literatūra. Žymiausi romantikai: Novalis, Brentanas, Eichendorffas ir Tieckas Vokietijoje, kurie toliau dirbo „Audros ir veržimosi" sąjūdžio darbą; Wordsworthas, Coleridge'as, Shelley'is, Byronas ir Walteris Scottas D. Britanijoje; Victoras Hugo, Lamartine'as, George Sand ir Dumas tėvas Prancūzijoje. △ įtaka jaučiama JAV rašytojų Poe, Melville'io, Longfellow ir Whitmano kūriniuose.

Dailė. Casparas Davidas Friedrichas Vokietijoje ir J. M. W. Turneris Anglijoje yra žymiausi △ tradicijos peizažistai, o Henry'is Fuselis Williamas Blake'as priklauso mistinei ir fantastinei krypčiai. Prancūzų dailininkas Delacroix dažnai minimas kaip tikriausias △ menininkas.

Romantizmas: idėja ir jos palikimas

Williamas Blake'as (1757–1827) garsiajame Isaaco Newtono paveiksle (1795) vaizduoja didįjį mokslininką, sėdintį pasisukusį klasikiniu profiliu, rankoje laikantį skriestuvus, kuriais šis matuoja pasaulį. Atvaizdas kelia dvejopą jausmą; Blake'ui – poetui romantikui ir dailininkui svajotojui – Newtonas iš esmės buvo priešas – didžiausias racionalistas, kuriam paslaptingus pasaulio darbus pavyko paversti mašinos logika. Toks požiūris atskleidžia vieną iš svarbiausių romantizmo – daugiareikšmio ir prieštaringo sąjūdžio – aspektų: jo nusistatymą prieš optimistišką Švietimo epochos programą, prieš tikėjimą, kad visus daiktus galiausiai bus galima pažinti ir suprasti, jei jie bus ir kada bus pajungti šaltai, objektyviai proto šviesai.

Romantikai tokį tikėjimą vertino kaip menkinamą ir niekinamą, nes jis atmetė begalybės ir transcendencijos idėją, taigi viską, kas yra anapus materijos ir empirinio pasaulio. Prieštaraudami jie teigė, kad žmogus nėra tik mašinos sraigtelis, kad jis gali, pasak Blake'o, „įžvelgti pasaulį smėlio kruopelėje ir dangų – laukinėje gėlėje...", kitais žodžiais – savo vaizduote matyti dvasinę tikrovę už fizinės daiktų išvaizdos. Maximilienas François Marie Isidore'as de Robespierre'as 1758–94) Prancūzijos revoliucijos įkarštyje uždraudė tradicinę religiją ir pakeitė ją proto kultu. Revoliuciniam eksperimentui pasibaigus, romantizmas pradėjo daugeliu būdų gaivinti dvasingumą: François René Chateaubriand'as (1768–1848) bandė atgaivinti krikščioniškąją tradiciją; poetas Williamas Wordsworthas (1770–1850) ir kiti panteistiškai garbino gamtą; Williamo Blake'o vizija buvo sava, labai asmeniška ir mistinė.

Individualybės iškėlimas

Bendras visų romantizmo apraiškų bruožas buvo individualybės iškėlimas. Atsiradęs iš XVIII a. jausmų kulto, jis pabrėžė subjektyvumo ir jausmų vertę. Menas pirmą kartą tapo saviraiškos forma. Menininkas romantikas, net kai jis nepripažįsta šio vardo, save suvokė kaip kitus'pranokstantį, tik jo paties vaizduotės subjektą. Iš to dažnai kildavo polinkis medžiagą siužetui semtis iš grotesko, fantastikos ar egzotikos pasaulio. Dailininkas Franciscas Goya (1746–1828) keturiasdešimt trečiojoje serijos „Kapričai" (*Los Caprichos*, 1799) graviūroje įrašė „proto miegas gimdo pabaisas"; romantizmas pasirodo su košmariškais nevaldomais kraštutiniškais vaizdais – nuo Eugéne'o Delacroix (1798–1863) paveikslų brutalumo iki antgamtiško gotikinių romanų siaubo. Kaip tik dėl šio baisumo ir iracionalumo, ypač paslaptingosiose E. T. A. Hoffmanno pasakose, Johanas Wolfgangas Goethė (1749–1832) romantizmą pavadino liga, o klasicizmą sveikata.

Bet ne visi menininkai davė valią tamsiosioms savo vaizduotės pusėms. Gamtą jie vaizdavo ir kaip tyrumo, ramybės idealą, ir kaip natūralumo bei gaivališkų jėgų vietą. Justi gamtą reiškė neprarasti savęs. Peizažų tapytojai vis dažniau mokėsi tiesiai iš gamtos, nors darbus užbaigdavo studijose. Anglų dailininkas Johnas Constable'is (1776–1837) stengėsi (dažnai sėkmingai) sujungti objektyvų požiūrį į gamtos reiškinius su asmeniškumo ir poezijos jausmu. Kad nemechaninis mokslas gali būti derinamas su vaizduotės pasauliu, galime patirti ne tik iš Constable'io darbų, bet ir iš Samuelio Tayloro Coleridge'o (1772–1834), Novalis'io (1772–1801) ir Victoro Hugo (1802–85) raštų, mat ten mokslas suvokiamas kaip durys į begalybę.

Paveldėtas konservatizmas

Daugelis kultūros istorikų pabrėžė konservatyvų romantizmo pobūdį, nors jo veikėjų politinės pažiūros buvo įvairios. Daug kas, tarp jų ir Wordsworthas, sveikino Prancūzijos revoliuciją, bet pasirodė, kad tai yra košmaras, sukeltas racionalumo, kuris nepaiso individualių jausmų ir žmogaus prigimties. Napoleonu (1769–1821) pradžioje buvo žavimasi kaip likimo dovana, buvo manoma, kad jis įgyvendins tikruosius revoliucijos tikslus ir nuvers menkystas Europos despotus. Iliuzijos išsisklaidė, kai 1804 jis pasiskelbė imperatoriumi – net Ludwigas van Beethovenas (1770–1827) panaikino jam skirtą „Herojinės" simfonijos dedikaciją. Bet Napoleonas ir toliau valdė romantikų vaizduotę kaip antžmogiškos valios ir vizijos žmogus, kuris daug drįso, bet tragiškai žlugo. Tokio herojaus garbinimo yra ir lordo Byrono (1788–1824) kulte bei Thomas'o Carlyle'io (1795–1881) biografiniuose ir istoriniuose raštuose. Carlyle'is, kaip ir daugelis kitų rašytojų, jautė nostalgiją viduriniamš amžiams, kaip paprastesniam ir autentiškesniam laikotarpiui, kurio dvasia išliko ir gali būti atkurta gotikinėje architektūroje. Iš palikimo aiškiai matyti, kad didesnio natūralumo ir autentiškumo ieškojo ir Jeanas Jacques'as Rousseau (1712–78). Tai galima vertinti kaip didėjantį šio laikotarpio žavėjimąsi tautinėmis tradicijomis ir folkloru; pavyzdys – brolių Grimų (Jacobas Ludwigas Karlas; 1785–1863 ir Wilhelmas; 1786–1859) surinktos pasakos. Vokiškai kalbančiose šalyse tai peraugo į platesnį tautinio identiškumo, lyg ypatingos žmonių grupės dvasios jausmą. Tos idėjos, geriausiai matomos vokiečių filosofo Johanno Gottfriedo von Herderio (1774–1803) kūryboje, retkarčiais laikomos sėkla, iš kurios išaugo fašizmas.

Joe Stainesas

Muzikoje △ terminas taikomas daugumai XIX a. muzikos kūrinių, bet ypač siejamas su programine muzika, pvz., Berliozo „Fantastiškoji simfonija“, dainų ciklai, pvz., Schuberto kūriniai, ir ypač – su opera, kurios aukštuma – vėlyvojo △ kompozitorių Wagnerio ir Verdžio kūriniai.

romėnų religija, religinė sistema, išlaikiusi ankstyvuosius animizmo (akmenų ir medžių garbinimo) ir totemizmo elementus; svarbūs namų dievybių – Jano ir Vestos – bei ⇨ *larų ir penatų* kultai. Iš graikų perėmė svarbiausią dievų panteoną, kuriame buvo Jupiteris ir Junonė, Marsas ir Venera, Minerva, Diana, Cerera ir daug ne taip svarbių dievų.

Politiniais tikslais buvo sudievinti mirusieji valdovai. Išlaikyta šeimos idėja – tie, kurie gyvendami tarnavo tautai, kaip ir protėviai rūpinosi ja ir po mirties. Imperijos laikais mokytesnės klasės linko į stoicizmą ir skepticizmą, bet misterijų kultai, ypač kariuomenėje (⇨ *Mitra*), stipriai priešinosi ankstyvajai krikščionybei.

Romos katalikų bažnyčia, ***Katalikų bažnyčia,*** viena iš pagrindinių krikščionybės šakų, vadovaujama popiežiaus. Apie istoriją ir tikėjimą rašoma straipsnyje ⇨ *krikščionybė*. Visame pasaulyje yra apie 585 mln. Romos katalikų, daugiausia jų yra P. Europoje, Lotynų Amerikoje ir Filipinuose.

Protestantų bažnyčios atsiskyrė nuo katalikų per XVI a. Reformaciją, į kurią katalikybė atsakė Kontrreformacija. XIX a. pabaigos pastangas sušiuolaikinti katalikų doktriną pasmerkė popiežius Pijus X 1907, vėlesnius panašius bandymus atmetė popiežius Jonas Paulius II.

Doktrina. Liturgijos svarbiausioji dalis yra mišios, arba Eucharistija; mišiose būtina dalyvauti sekmadieniais ir per privalomąsias šventes, pvz., Kalėdas, Velykas. Nuo kitų krikščionių bažnyčių △ skiriasi tuo, kad pripažįsta aukščiausią popiežiaus, kuris negali klysti kalbėdamas oficialiai (*ex cathedra*), jurisdikciją, Nekaltojo Švč. Mergelės Marijos Prasidėjimo koncepciją (kuri teigia, jog Mergelė Marija, Jėzaus motina, gimė be gimtosios nuodėmės, su kuria gimsta visi kiti žmonės) ir skiria ypatingą vietą Mergelei Marijai.

Organizacija. Po Antrojo Vatikano susirinkimo įvyko svarbių pasikeitimų. Liturgijoje vartojama ne lotynų, o gimtoji kasdieninė kalba, padidėjo religinių ir pasaulietinių ordinų laisvė. Bažnyčią valdyti popiežiui padeda vyskupų sinodas, susidedantis iš 200 vyskupų. Dvasininkija laikosi celibato, reikšmingą vietą užima vienuolių ordinai.

Nuo 1978, popiežiaujant Jonui Pauliui II, valdžia buvo dar labiau centralizuota, vyskupai ir kardinolai parenkami iš labiau tradicijai atsidavusių dvasininkų; šie aukštieji titulai dažniau teikiami trečiojo pasaulio šalių dvasininkams.

Romos sutartys, du tarptautiniai susitarimai, kuriuos 1957 kovo 25 pasirašė Belgija, Italija, Liuksemburgas, Olandija, Prancūzija, V. Vokietija, įsteigdamos Europos Ekonominę Bendriją (EEB) (⇨ *Europos Bendrija*) ir Europos Atominės Energijos Komisiją (EURATOM).

Ekonominės sutarties sąlygos pradėjo galioti nuo 1958 sausio 1 d. Jos numato ekonominį bendradarbiavimą, muitų barjerų sumažinimą (ir panaikinimą), laisvą kapitalo, prekių ir darbuotojų judėjimą sutartį pasirašiusiose šalyse, bendrą žemės ūkio ir prekybos politiką. Vėliau stojantys EEB nariai turi priimti šias sąlygas.

Rooseveltas Franklinas Delanas (1882–1945), 32-asis JAV prezidentas (1933-45), demokratas. 1929–33 buvo Niujorko gubernatorius. Tapęs prezidentu didžiosios depresijos metu, pradėjo ekonominių ir visuomeninių reformų ⇨ ***Naujojo kurso*** programą ir išpopuliarėjo. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, buvo priimtas lendlizo įstatymas, leidęs tiekti karines medžiagas ir paslaugas Sąjungininkams, ir sudaryta Atlanto solidarumo chartija.

△ gimė Haid Parke, Niujorko valstijoje, turtingoje šeimoje, studijavo Europoje ir Harvardo bei Kolumbijos universitetuose, tapo teisininku. 1910 buvo išrinktas į Niujorko valstijos senatą. Wilsono administracijoje (1913–21) buvo jūrų ministro pavaduotojas, Pirmojo pasaulinio karo metu daug prisidėjo prie JAV karo laivyno pajėgų plėtros. Nuo 1921 sirgo poliomielitu, bet 1929, išrinktas Niujorko valstijos gubernatoriumi, grįžo į politiką.

1933 pirmą kartą tapęs prezidentu, △ pakėlė žmonių dvasią sumaniais „pokalbiais prie židinio“ per radiją ir savo inauguracinės kalbos žodžiais: „Vienintelis dalykas, kurio mes turime bijoti, yra pati baimė“. Sutelkęs ekspertus (vad. smegenų trestą), nieko nelaukdamas ėmėsi reformų programos. Buvo vėl atidaryti bankai, atkurtas federalinis kreditavimas, panaikintas aukso standartas, nuvertintas doleris. Per pirmąjį šimtą △ valdymo dienų buvo priimta daug įstatymų, padėjusių atsigauti pramonei ir žemės ūkiui. 1935 buvo priimtas Komunalinių patarnavimų aktas, stabdantis piktnaudžiavimą didelėse indėlininkų bendrovėse, ir Visuomenės saugumo aktas, ga-

rantuojantis bedarbių ir pensijų draudimą. 1936 rinkimus laimėti △ padėjo tik Naujasis kursas. 1935–36 △ buvo įveltas į konfliktą dėl Aukščiausiojo teismo sudėties, ir teismas paskelbė nekonstitucinėmis bei panaikino daug Naujojo kurso priemonių. 1938 △ ėmėsi žygių žemės ūkiui atgaivinti ir darbo sąlygoms pagerinti.

Užsienio politikoje △ stengėsi panaudoti savo įtaką Berlyno–Romos ašies valstybių agresijai sulaikyti ir geriems kaimynų santykiams su kitomis Amerikos žemyno šalimis užmegzti. Kilus karui, pradėjo didžiulę persiginklavimo programą, įvedė karo prievolę ir palankiomis sąlygomis teikė ginkluotę Sąjungininkams. Nepaisydamas stiprios izoliacionistų opozicijos, sulaužė ilgai trukusią tradiciją, iškėlė savo kandidatūrą trečiajai kadencijai ir 1940 buvo perrinktas. Paskelbė, kad JAV taps demokratijos centru. Karštai ragino JAV stoti į karą Sąjungininkų pusėje. Tai darė ne tik dėl pasikeitusio požiūrio į Hitlerį, bet ir todėl, jog norėjo, kad JAV taptų pasauline jėga ir užimtų tuštumą, atsiradusią nusilpus Britanijos imperijai. Jam trukdė izoliacionistų jėgos Kongrese; kai kas įrodinėjo, kad △ džiaugėsi Japonijos surengtu Perl Harboro antpuoliu.

Iš tiesų visuomenė nenorėjo veltis į karą, taigi △ ir jo karo vadai tyčia slėpė iš britų ir kitų šalių žvalgybų gautą informaciją apie gresiančią Japonijos ataką prieš JAV Perl Harboro karinę jūrų bazę Havajuose.

Daug aukų atnešęs Perl Harboro antpuolis 1941 gruodžio 7 labai paveikė visuomenės nuomonę, ir JAV įstojo į karą. Nuo to laiko △ atsidėjo karo reikalams. Dalyvavo 1942 Vašingtono bei 1943 Kasablankos konferencijose, kuriose buvo planuojamas Viduržemio jūros puolimas, ir Kvebeko, Kairo, Teherano (1943) bei Jaltos (1945) konferencijose (⇨ *Jaltos konferencija*), kuriose buvo galutinai pasirengta sąjungininkų pergalei. 1944 △ buvo perrinktas ketvirtajai kadencijai, bet 1945 mirė.

Rorschacho testas (*psich.*), diagnozės nustatymo metodas. Naudojamasi rašalo dėmių pavyzdžiais, kuriuos pacientai prašomi aiškinti; padeda nustatyti asmenybės tipą, intelekto laipsnį ir emocinį stabilumą. △ išrado šveicarų psichiatras Hermannas Rorschachas (1884–1922).

Rorty'is Richardas McKay'us (g. 1931), JAV filosofas. Labiausiai stengėsi atsekti kintančio žmogaus identiteto suvokimo asmeninę ir visuomeninę prasmę, savo darbuose sėmėsi įkvėpimo iš JAV filosofo ⇨ Johno *Dewey* ir vokiečių sociologo ⇨ Jürgeno *Habermaso*.

Veikale „Atsitiktinumas, ironija ir solidarumas" (*Contingency, Irony and Solidarity,* 1989) teigia, kad kalbą, asmenybę ir bendruomenę lemia istorija, bet tikroji žmogaus prigimtis neatskleidžiama. Sutikdami, kad žmogaus identitetas neapibrėžtas, mes turime suderinti dvi akivaizdžiai konfliktuojančias išvadas: asmenybės lygmenyje – autonomijos ir savikūros galimybę; visuomeniniame lygmenyje – būtinybę sukurti laisvesnę ir ne tokią žiaurią visuomenę.

Roscelinas Jonas (apie 1050–apie 1122), prancūzų filosofas. Laikomas ⇨ *scholastikos* pradininku, nes kovojo prieš ⇨ *Anzelmą*, gindamas ⇨ *nominalizmą* (idėją, teigiančią, kad daiktų klasės tėra vardai ir neturi objektyvios realybės).

Roš Hašana, dviejų dienų šventė, žyminti žydų naujųjų metų pradžią (pirmoji jaunatis po rudens ekvinokcijos), kuri tradiciškai paskelbiama pučiant avino rago trimitą (⇨ *šofarą*).

Rousseau Jeanas Jacquesas (1712–78), prancūzų filosofas ir rašytojas. Veikale „Apie visuomenės sutartį" (*Du Contract social,* 1762) teigė, jog vyriausybė priimtina tik tada, kai aukščiausioji valdžia lieka liaudžiai. Taigi jis atmetė reprezentacinės demokratijos sistemą ir pritarė tiesioginei demokratijai, suformuotai graikų polio ar šveicarų kantono pavyzdžiu. △ idėjos turėjo didelę įtaką Prancūzijos revoliucijai ir ⇨ *romantizmui*. Jo sukurtas valstybės kaip asmens apibūdinimas pasikartoja Hegelio politinėje teorijoje (⇨ *organicizmas*). Romane „Emilis, arba Apie auklėjimą" (*Emile, ou de l'Education,* 1762) △ išdėstė naują auklėjimo teoriją.

△ gimė Ženevoje, Šveicarijoje. „Samprotavimai apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus" (Discours sur l'origine et les fondaments de l'inégalité parmi les hommes; 1754) išgarsino △: jis pasmerkė civilizuotą visuomenę ir suformulavo ⇨ *natūralaus žmogaus* viršenybės paradoksą. „Visuomenės sutartis" teigė, jog vyriausybė gali būti teisiškai nuversta, jei jai nepavyksta išreikšti bendros žmonių valios. „Emilis" buvo parašytas kaip pavyzdys, rodantis, kaip atskleisti nesugadintą vaikų prigimtį ir jų galimybes, remiantis natūralia raida ir pavyzdžio galia.

△ idėjas pasmerkė filosofai, dvasininkija ir visuomenė, todėl jam metus teko gyventi tremtyje. Gyveno Anglijoje, remiamas škotų filosofo Davido Hume'o, kol abu susikivirčijo. △ prisidėjo

prie Enciklopedijos rengimo, rašė ir operas. Po mirties išleista „Išpažintis“ (*Confessions,* 1782) buvo nuoširdi, kartais amoralaus jo gyvenimo ataskaita. Tai buvo ir autobiografijos žanro pradžia.

Rousseau buvo pirmasis kovingas mažamokslis.

Jeanas Jacquesas Rousseau
Isaiah Berlinas (g. 1906), filosofas ir istorikas.
„The Observer“, 1952 11 09

Rowbotham Sheila (g. 1943), anglų socialistė, feministė, istorikė ir rašytoja. Jos pamfletas „Moterų išlaisvinimas ir naujoji politika“ (*Women's Liberation and the New Politics,* 1970) pagrindė svarbiausias besikuriančio ⇨ *moterų judėjimo* nuostatas ir reikalavimus.

△ dėstė mokyklose, po to įsitraukė į Darbininkų švietimo asociacijos veiklą. Nuo septintojo dešimtmečio pradžios buvo aktyvi socialistė, bendradarbiavo keliuose kairiosios pakraipos žurnaluose. Svarbesniosios knygos: „Paslėpta nuo istorijos“ (*Hidden from History,* 1973), „Moterų sąmonė, vyro pasaulis“ (*Women's Consciousness, Man's World,* 1973), „Anapus nuolaužų“ (*Beyond the Fragments,* 1979) ir „Praeitis yra prieš mus“ (*The Past is Before Us,* 1989).

rozenkreiceriai, grupė XVII a. pradžios filosofų, kurie pretendavo į okultines jėgas ir savo mistinėse doktrinose (kurių pradininku laikomas ⇨ *Paracelsas*) vartojo ⇨ *alchemijos* terminologiją. Pavadinimas kilo iš 1614 ir 1615 išleistų knygų, priskiriamų Christianui Rosenkreutzui („rožių kryžiui“; greičiausia tai autoriaus, gyvenusio apie 1460, slapyvardis). D. Britanijoje ir JAV buvo įkurtos kelios draugijos, vadinusios save △ sekėjais, pvz., Rozenkreicerių draugija (1614 Vokietijoje ir 1861 JAV).

rožinis, ***rožančius,*** karoliukų vėrinys, naudojamas daugelio religijų, tarp jų budizmo, krikščionybės ir islamo. Terminas reiškia ir katalikų maldos būdą. △ sudaro 150 *Sveika Marija,* 15 *Tėve mūsų* (⇨ *Pater noster*) ir *Garbė Dievui Tėvui,* arba 165 karoliukų vėrinį, skirtą šioms maldoms skaičiuoti. △ susijęs su Švč. Mergelės Marijos garbinimu.

Rudra, ankstyvojo hinduizmo audros dievas; daugumą jo atributų vėliau perėmė ⇨ *Šyva.*

Rumfordas Benjaminas Thompsonas (1753–1814), amerikiečių kilmės anglų fizikas. 1789, ma-

Rusijos revoliucija: chronologija (pagal Vakarų kalendorių)

1894	Caro Nikolajaus II valdymo pradžia.
1898	Sukurta Socialdemokratų partija; į ją stojo daugiausia pramonės darbininkai, organizavo Plechanovas ir Leninas.
1901	Įkurta Socialistų revoliucionierių partija.
1903	Socialdemokratų partija per antrąjį (Londono) suvažiavimą skilo į bolševikus ir menševikus.
1905	Sausis: Kruvinasis sekmadienis; represijos prieš Sankt Peterburgo darbininkus sukėlė plačius 1905 revoliucijos streikus. Spalis: streikai ir pirmoji taryba (vietinė revoliucinė taryba) Sankt Peterburge. Naujajam parlamentui (Dūmai) pateikta Spalio konstitucija. Gruodis: darbininkų sukilimas Maskvoje. Juodašimčių baudžiamosios represijos.
1914	Liepa: prasidėjo karas tarp Rusijos ir Centrinių valstybių sąjungos.
1917	Kovas: Petrograde (Sankt Peterburge) prasidėjo streikai. Atsistatydino caras Nikolajus. Sudaryta Laikinoji vyriausybė, vadovaujama kunigaikščio Lvovo. Kova dėl valdžios tarp vyriausybės ir Petrogrado tarybos. Balandis: Leninas atvyko į Petrogradą. Jis pareikalavo perduoti valdžią taryboms, nutraukti karą, išdalyti žemę valstiečiams, perduoti pramonę darbininkams. Liepa: bolševikai stengiasi paimti valdžią Petrograde. Suimtas Trockis, Leninas slapstosi. Kerenskis tapo Laikinosios vyriausybės vadovu. Rugsėjis: nepavyko Kornilovo maištas dėl darbininkų streiko. Susilpnėjo Kerenskio vyriausybė. Lapkritis: bolševikų revoliucija. Kariniai revoliuciniai komitetai ir raudongvardiečiai užėmė vyriausybės įstaigas ir Žiemos rūmus, suėmė Laikinosios vyriausybės narius. Antrasis visos Rusijos tarybų suvažiavimas įkūrė Liaudies komisarų tarybą – naują vyriausybės organą. Vadovas Leninas, Trockis – karo komisaras, Stalinas – tautinių mažumų komisaras. Žemės dekretu įsakyta nedelsiant išdalyti žemę valstiečiams. Nacionalizuoti bankai, paskelbta, kad panaikinama valstybės skola. Rinkimuose į Steigiamąjį susirinkimą daugumą gavo Socialistų revoliucionierių partija. Bolševikai sudarė mažumą.
1918	Sausis: Steigiamasis susirinkimas susirinko Petrograde, bet beveik tuoj pat jį nutraukė raudongvardiečiai. Kovas: Lietuvos Brastos sutartimi nutrauktas karas su Centrinių valstybių sąjunga, bet Rusija prarado didžiules teritorijas. Liepa: nužudytas caras ir jo šeima.
1918–20	Pilietinis karas Rusijoje tarp Raudonosios armijos, vadovaujamos Trockio, ir baltųjų pajėgų. Galiausiai laimėjo Raudonoji armija.
1923	Liepos 6: priimta SSRS konstitucija.

tyt, remdamasis didžiuliu karščiu, susidarančio gręžiant pabūklą, paskelbė teoriją, jog karštis yra virpamojo judesio forma, o ne medžiaga.

△ šnipinėjo britams Amerikos revoliucijos metu, todėl 1776 buvo priverstas palikti Ameriką ir išvykti į Angliją. Keliavo po Europą, už paslaugas Bavarijos elektoriui 1791 buvo tituluotas Šventosios Romos imperijos grafu. 1799 įkūrė Karališkąjį institutą Londone.

Rusijos revoliucija, dvi revoliucijos, įvykusios 1917 vasario ir lapkričio mėn. Dėl maisto trūkumo ir vyriausybės krizės karo išvarginti žmonės surengė masines demonstracijas Petrograde; buvo nuverstas caras Nikolajus II ir Romanovų dinastija. Susikūrusi Laikinoji vyriausybė, vadovaudama Kerenskio, nesugebėjo išspręsti sunkių ekonominių ir socialinių valstybės problemų. ⇨ *Lenino* vadovaujami bolševikai žadėjo baigti karą ir išdalyti žemę valstiečiams, todėl susilaukė didelės paramos. Lapkričio (senuoju stiliumi – spalio) mėnesį bolševikų vadovaujami darbininkai ir jūreiviai užėmė vyriausybės pastatus ir paėmė valdžią. Leninui pavyko išlaikyti valdžią, užbaigti karą su Centrinių valstybių sąjunga ir sumušti procarines jėgas; po to buvo įkurta Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga.

Ruskinas Johnas (1819–1900), anglų dailėtyrininkas ir sociologas. Išleido penkių tomų veikalą „Šiuolaikiniai tapytojai" (*Modern Painters,* 1843–60) ir „Septyni architektūros žibintai" (*The Seven Lamps of Architecture,* 1849), kuriuose išdėstė savo meno filosofiją. Jo raštai paspartino dailininkų, laikomų ne ortodoksais, pvz., J. M. W. Turnerio ir Prerafaelitų brolijos, pripažinimą. Vėlesniuose raštuose daugiau nagrinėjamos visuomeninės ir ekonominės problemos.

△ gimė Londone, buvo vienturtis turtingo vyno pirklio sūnus, tad galėjo daug keliauti, lavinosi Oksforde. 1848 vedė Euphemiją Chalmers Gray, bet po šešerių metų jų santuoka buvo panaikinta.

Veikale „Venecijos akmenys" (*The Stones of Venice,* 1851–53) △ naudojasi architektūros istorijos moralinėmis pamokomis. Nuo 1860 atsidėjo socialinėms ir ekonominėms problemoms, laikėsi individualaus radikalaus požiūrio, aukštinančio menininkus. Savo pažiūromis vis labiau izoliavosi. Šiam laikotarpiui priklauso paskaitų ir pamfletų serija: *Unto this last,* 1860, „Sezamas ir lelijos" (*Sesame and Lilies,* 1865) apie vyrų ir moterų pareigas, „Laukinių alyvų vainikas" (*The Crown of Wild Olive,* 1866).

1869–79 △ buvo Oksfordo universiteto koledžo meno profesorius, atliko nemažai visuomeninių eksperimentų (pvz., Šv. Jurgio gildija) socialistinio pobūdžio pramonei kurti. Paskutinius metus praleido Brantvude, Kambrijoje.

Ruskino koledžą Oksforde 1899 įkūrė amerikietis Walteris Vroomanas; jame darbininkai mokosi socialinių mokslų. Koledžą remia profesinės sąjungos ir kitos organizacijos.

Valdymas ir bendradarbiavimas yra gyvenimo dėsniai; anarchija ir nesveikas rungtyniavimas yra mirties dėsniai.

Johnas Ruskinas
Unto this last

Russell Dora Winifreda (mergautinė pavardė Black; 1894–1986), anglų feministė, nuo 1921 – ⇨ Bertrand'o *Russello* žmona. Jų santuokos „atvirumas" (vėliau ji turėjo vaikų su kitu vyru) kėlė diskusijas. 1934 įkūrė Nacionalinę pilietinių teisių tarybą.

Mokėsi Gertono koledže, Kembridže, vėliau tapo jo nare. 1927 kartu su vyru įkūrė pažangią Bikon Hilio mokyklą Hampšyre. Po Antrojo pasaulinio karo aktyviai rėmė Branduolinio nusiginklavimo kampaniją.

Mano gyvenimą valdė trys aistros, paprastos, bet be galo stiprios: meilės ilgesys, žinių troškimas ir nepakeliamas gailestis dėl žmonijos kančių.

Bertrand'as Russellas, trečiasis grafas Russellas
„Autobiografija" (*Autobiography*). *Prologas*

Russellas Bertrand'as Arthuras Williamas, trečiasis grafas Russellas (1872–1970), anglų filosofas ir matematikas. Prisidėjo prie šiuolaikinės matematinės logikos kūrimo, rašė ir visuomeniniais klausimais. Svarbesnieji veikalai: *Principia mathematica* (1910–13, kartu su ⇨ A. N. *Whiteheadu*), čia △ bandė parodyti, kad matematika gali būti paversta logikos šaka; „Filosofijos problemos" (*The Problems of Philosophy,* 1912) ir „Vakarų filosofijos istorija" (*A History of Western Philosophy,* 1946). △ buvo atviras liberalusis pacifistas.

△, ministro pirmininko Johno Russello vaikaitis, studijavo Švč. Trejybės koledže; mokėsi matematikos, specializavosi filosofijoje, vėliau tapo dėstytoju. Dėl pacifistinių pažiūrų per Pirmąjį pa-

saulinį karą neteko dėstytojo vietos, šešis mėnesius buvo kalinamas už straipsnį, išspausdintą pacifistiniame žurnale. „Įvadą į matematikos filosofiją" (*Introduction to Mathematical Philosophy,* 1919) parašė būdamas kalėjime.

Pareigos jausmas yra naudingas darbe, bet kenkia asmeniniams santykiams. Žmonės nori, kad jie būtų mėgstami, o ne iš būtinybės kantriai pakenčiami.

Bertrand'as Russellas, Trečiasis grafas Russellas

„Laimės užkariavimas" (*Conquest of Happiness*), *10 sk.*

1927–32 △ su žmona turėjo pažangią mokyklą. Apsilankęs SSRS ir Kinijoje, 1938 dėstė daugelyje JAV universitetų. Dėl liberalių moralinių pažiūrų 1940 JAV teismas atėmė iš jo teisę dėstyti Niujorko miesto koledže. Paskui △ grįžo į Angliją, buvo Švč. Trejybės koledžo narys. Visą gyvenimą, išskyrus Antrąjį pasaulinį karą, buvo pacifistas. Nuo 1949 kovojo dėl branduolinio nusiginklavimo, iki 1963 buvo Šimto komiteto Branduolinio nusiginklavimo kampanijos skyriaus narys.

Kiti △ darbai: „Matematikos dėsniai" (*Principles of Mathematics,* 1903), „Visuomeninės rekonstrukcijos dėsniai" (*Principles of Social Reconstruction,* 1917), „Vedybos ir etika" (*Marriage and Morals,* 1929), „Reikšmės ir tiesos tyrimas" (*An Enquiry into Meaning and Truth,* 1940), „Naujos kintančio pasaulio viltys" (*New Hopes for a Changing World,* 1951) ir „Autobiografija" (*Autobiography,* 1967–69).

Russellas Charlesas Taze'as (1852–1916), JAV bažnyčios veikėjas. 1872 įkūrė ⇨ *jehvininkų* sektą.

Ruta, Senojo Testamento veikėja – moabitė, Dovydo (Izraelio karaliaus) pramotė pagal antrąją santuoką su Boazu. Kai mirė jos pirmasis vyras, △ labiau norėjo pasilikti su anyta Naome, negu grįžti pas savo tautiečius.

Rutherfordas Ernestas (1871–1937), N. Zelandijoje gimęs anglų fizikas, šiuolaikinio atomų mokslo pradininkas. Daugiausia tyrė radioaktyvumą, atrado alfa, beta ir gama spindulius. Davė vardą atomo branduoliui ir pirmasis pripažino branduolinę atomo prigimtį. 1908 gavo Nobelio premiją.

Visas mokslas yra arba fizika, arba pašto ženklų kolekcionavimas.

Ernestas Rutherfordas

J. B. Birksas. „Rutherfordas Mančesteryje" (*Rutherford at Manchester*)

S

Sabatier Paulis (1854–1951), prancūzų chemikas. 1897 atrado, kad įkaitinto nikelio stulpeliu praleidus etileno ir vandenilio mišinį, etilenas virsta etanu. Tolesnis darbas parodė, kad nikelį galima naudoti daugeliui cheminių reakcijų katalizuoti. 1912 kartu su François Grignard'u △ gavo Nobelio chemijos premiją.

sabatizmas, XVII a. kai kurių protestantų grupuočių tikėjimas, jog, laikantis ketvirtojo ⇨ *Biblijos* įsakymo, būtinai reikia švęsti sekmadienį kaip šabą.

△ atsirado įvairių formų: šabas trunka visas 24 valandas; per šabą draudžiama sportuoti, žaisti bei prekiauti; sekmadieniais pasitaikančios visuomeninės šventės nešvenčiamos.

sabėjai, religinė grupė, palankiai minima ⇨ *Korane* kartu su žydais ir krikščionimis kaip „Biblijos žmonės". Manoma, kad čia rašoma apie ⇨ *mandeistus.*

Sacharovas Andriejus (1921–89), sovietų fizikas, žinomas ir kaip sovietinės vandenilinės bombos tėvas, ir kaip atviras kovotojas dėl žmogaus teisių. 1948 padėjo Igoriui Tammui sukurti vandenilinę bombą; vėliau protestavo prieš sovietų branduolinius bandymus, įkūrė Žmogaus teisių komitetą SSRS. 1975 buvo apdovanotas Nobelio taikos premija. 1980 buvo ištremtas į Gorkį (dab. Nižnij Novgorodas) už tai, kad kritikavo sovietų veiksmus Afganistane. 1986 pabaigoje jam buvo leista grįžti į Maskvą ir atgauti savo vietą Mokslų akademijoje.

1989 △ buvo išrinktas į SSRS Liaudies deputatų tarybą, ten tapo radikalios reformų grupės lyderiu, bet tais pačiais metais mirė.

fon **Sacheris-Masochas** Leopoldas (1836–95), austrų rašytojas. Jo knygose aprašomas lytinis malonumas, patiriamas teikiant sau skausmą; iš to kilo žodis ⇨ *mazochizmas.*

de **Sade'as** Donatienas Alphonse'as François (1740–1814), prancūzų rašytojas. Buvo kalinamas už lytinius nusikaltimus ir galiausiai uždarytas į prieglaudą. Rašė pjeses ir romanus, kuriuose vaizdavo įvairius lytinius polinkius, tarp jų ir ⇨ *sadizmą.*

sadhu (*hinduizmas*), klajojantis šventas žmogus, siekiantis mokšos, arba išsilaisvinimo iš reinkarnacijų ciklo.

sadizmas, polinkis patirti malonumą (paprastai lytinį), teikiant fizinį ar dvasinį skausmą kitiems. Terminas kilo iš ⇨ *de Sade'o* pavardės.

sadomazochizmas, iškrypusio lytinio elgesio forma, jungianti ⇨ *sadizmą* ir ⇨ *mazochizmą.* Terminą sudarė seksologas Richardas von Krafftas-Ebingas (1840–1902).

sadukiejai (hebr. teisieji), sen. hebrajų politinės partijos ir ⇨ *judaizmo* religinės grupės, susikūrusios priešromėniškoje Palestinoje I a. pr. Kr., nariai. Tai buvo Jeruzalės dvasininkų aristokratijos grupė, kuri iširo po Šventyklos sugriovimo 70 po Kr.

△ priešinosi ⇨ *fariziejams* ir pritarė helenizacijai. Jie gynė aukštų dvasininkijos postų paveldimumą, Šventyklą ir aukojimą. Neigė sielos nemirtingumą ir angelų buvimą; labai griežtai laikėsi religijos reikalavimų. Daugelį jų idėjų ir papročių atgaivino vidurinių amžių žydų grupės, o tarp Vakarų Romos imperijoje išblaškytų žydų buvo paplitusios fariziejų idėjos.

saga, prozinis pasakojimas, užrašytas XI–XIII a. Norvegijoje, Islandijoje. Tai yra ir šeimos kronikos, pvz., Ario (1067–1148) „Knyga apie žemės užėmimą" (*Lándnamabók*), ir legendiniai anoniminiai darbai, pvz., „Nialio saga" (*Njala*).

Kitos △ – Snorrio Sturlusono (1178–1241) „Žemės ratas" (*Heimskringla*), kurioje aukštinami norvegų karaliai, Sturlos Thordssono (1214–84) „Sturlungų saga" (*Sturlunga*) ir legendinės anoniminės „Žmonės iš lašišų slėnio" (*Laxdaela*) bei „Gretyro saga" (*Grettla*) △. „Šeimos saga" dažnai vadinamas kūrinys, kurio pagrindiniai veikėjai priklauso dviem ar daugiau kartų.

Saganas Carlas (g. 1934), JAV fizikas ir astronomas. Išgarsėjo mokslo populiarinimo knygomis ir radijo laidomis. Svarbiausios jo knygos: „Kosminis ryšys: nežemiškoji perspektyva" (*Cosmic Connection: An Extraterrestial Perspective,* 1973), „Brokos smegenys: apmąstymai apie mokslo romantiką" (*Broca's Brain: Reflections on the Romance of Science,* 1979), „Kosmosas" (*Cosmos,* 1980; knyga pagrįsta to paties pavadinimo televizijos serija), ir mokslinės fantastikos romanas „Kontaktas" (*Contact,* 1985).

1970 paskirtas Cornellio universiteto Niujorke △ astronomijos ir kosmologijos profesoriumi. Tyrė planetų atmosferų chemiją ir fiziką, gyvybės Žemėje kilmę, galimą branduolinio karo poveikį klimatui, gyvybės kitose planetose galimybę.

Saint-Simonas Claude'as Henri (1760–1825), ***de Saint-Simonas,*** prancūzų socialistas. Grafas. Kovojo Amerikos revoliucionierių pusėje; buvo kalinamas per Prancūzijos revoliuciją. Veikale „Apie pramonės sistemą" (*Du Système industrielle,* 1821) aukštino technikų ir pramonininkų valdomą ateistinę visuomenę.

sakralizacija (lot. *sacralis* – šventas), įvairių daiktų, žmonių, reiškinių, tiesiogiai nepriklausančių religijos sferai, pašventinimas. Sakralizuojami asmenys (dvasininkų įšventinimas), mirusieji (⇨ *kanonizacija*), daiktai (paprastai bažnyčios ar liturginiai reikmenys). T. p. sakralizuojama pasaulietinė valdžia ir jos aukšč. atstovai (valdovai, prezidentai), kai kurie pasaulietiniai moralės principai ir normos (paverčiami religijos priesakais).

Sakramentas, krikščionybės apeigos, sukuriančios regimą vidinės malonės ženklą. Romos katalikų bažnyčia pripažįsta septynis sakramentus: krikštą, komuniją (Eucharistiją, arba mišias), sutvirtinimą, atgailą (išpažintį ir išrišimą), kunigystę, santuoką ir ligonių patepimą.

Anglikonų bažnyčia esminiais laiko tik pirmuosius du △.

Salamas Abdus (g. 1926), Pakistano fizikas. 1967 iškėlė teoriją, siejančią elektromagnetinę ir silpnąją branduolinę jėgą; tokią pat teoriją nepriklausomai sukūrė Stevenas Weinbergas. 1979 △ tapo pirmuoju pakistaniečiu, gavusiu Nobelio premiją, kuri jam buvo paskirta drauge su Weinbergu ir Sheldonu Glashow.

Mokslininku △ tapo atsitiktinai, 1945 laimėjęs Pandžabo smulkiųjų valstiečių gerovės fondo stipendiją į Kembridžą; prieš tai jis ketino tarnauti Indijos valstybinėje civilinėje įstaigoje. Vėliau tyrė medžiagų sandarą Kavendišo laboratorijoje.

salatas, kasdienės maldos, vienas iš penkių ⇨ *islamo* arkanų.

Musulmonai turi melstis penkis kartus per dieną – pirmoji malda prieš saulei tekant, paskutinė – sutemus. Prieš maldą daromas ritualinis apsiplovimas; melstis galima bet kurioje švarioje vietoje, atsisukus į Mekos pusę. Šios maldos kalbamos arabiškai, kartojami tam tikri žodžiai ir judesiai.

Saliamonas (965–928 pr. Kr.), pagal Senąjį Testamentą, trečiasis Izraelio karalius, Dovydo ir Batšebos sūnus. Valdydamas taikos metu, △ išgarsėjo išmintimi ir sąjungomis su Egiptu ir Finikija. Jam priskiriamos žymiai vėliau parašytos „Išminties knyga", „Ekleziasto knyga" ir „Giesmių giesmė". Rinkdamas didelius mokesčius ir naudodamas priverstinį darbą (dėl to įvyko sukilimas š. Izraelyje), Jeruzalėje pastatė šventyklą.

Salijų teisynas, vidurinių amžių įstatymas, kuris buvo priimtas kai kurių Europos karališkųjų rūmų. Jis nedavė teisės moterims paveldėti sostą. Pavadinimas buvo kildinamas iš salijų – šiaurinių frankų genčių, – kurie, kaip buvo klaidingai manoma, laikėsi tokio įstatymo.

1980 Švedijoje toks įstatymas buvo panaikintas, kad princesė Viktorija galėtų tapti sosto paveldėtoja.

sąlyginis refleksas psichologijoje reiškia du pagrindinius elgesio kaitos principus.

Klasikinis sąlyginis refleksas, kurį aprašė Ivanas Pavlovas, būna tada, kai naujas dirgiklis gali sukelti automatišką reakciją, jei bus pakartotinai siejamas su stimulu, kuris savaime provokuoja atsaką. Pavyzdžiui, varpelio garsas, kuris nuolat siejamas su maistu, sukels seilių tekėjimą, jei juo paskambinsime, nors maisto ir nebus. ***Instrumentinis sąlyginis refleksas,*** arba ***operantinis sąlyginis refleksas,*** kurį aprašė JAV psichologai Edwardas Lee Thordnike'as (1874–1949) ir Burrhusas Fredericas Shinneris, būna tada, kai elgesys keičiasi dažniau, kai po veiksmo seka atlyginimas ar paskatinimas (pastiprinimas).

Salkas Jonas Edwardas (g. 1914), JAV gydytojas ir mikrobiologas. 1954 sukūrė vakciną, kuri padėjo įveikti paralyžinį poliomielitą pramoninėse šalyse. 1963–75 buvo Kalifornijos universiteto San Diego skyriaus Salko biologinių tyrimų instituto direktorius.

salonas, susitikimų vieta, kurią rašytojams, dailininkams ir muzikantams teikia turtingas šeimininkas ar šeimininkė. Šis terminas pirmą kartą buvo pavartotas XVII a. Paryžiuje menininkų ir intelektualų susirinkimui turtingų ir kultūringų ponių namuose pavadinti. „Literatūros vakaro šeimininkės" tradicija buvo gyva Europoje ir JAV.

samadhi, hinduistų ir budistų visiškas pasinėrimas į meditaciją. Budistams tai vienas iš trijų pagrindinių komponentų [kiti du – *pradžna* (išmintis) ir *sila* (doras gyvenimas)] kelyje į ⇨ *nirvaną.* △ apima meditaciją ir proto apvalymą nuo

visų minčių. Būdamas tokios būsenos, žmogus gali patirti nušvitimą. Induizmas taip vadina į transą panašią būseną, kurioje nurimsta protinė veikla.

samariečiai, 1953 D. Britanijoje įkurta savanorių organizacija, padedanti žmonėms, linkusiems į savižudybę ar neviltį. Pasauliečių žmonių grupės, dažnai konsultuojamos psichiatrų, psichoterapeutų ir gydytojų, draugiškai konsultuoja, teikia patarimus pagalbos telefonais dieną ir naktį.

△ organizaciją įkūrė kunigas Chadas Varahas (g. 1911) Šv. Stepono bažnyčioje, Volbruke, Londone; greitai ji paplito visoje D. Britanijoje ir užsienyje. Jos narius įkvėpė Naujojo Testamento pasakojimas apie „gerąjį samarietį", padėjusį sužeistam keliautojui, kuris buvo užpultas ir apiplėštas, bet „nepraėjo pro šalį kita kelio puse".

samariečiai, kolonistai, kuriuos asirai, užkariavę sen. Izraelio karalystę 772 pr. Kr., privertė apsigyventi Samarijoje (dab. Š. Izraelis), ar jų palikuonys. △ priėmė tam tikrą judaizmo formą, bet pripažino tik Penkiaknygę (penkias Senojo Testamento Mozės knygas), o tikrąja šventove laikė savo šventyklą ant Garizimo kalno.

△ buvo konservatyvi atskira tauta ir sunyko musulmonų valdymo metais; šiandien tėra maža kelių šimtų žmonių bendruomenė Nabluse.

sąmonė, būsena, kai suvokiame save, aplinką neveikiami miego, ligos, narkotikų ar hipnozės. Šis suvokimas apima ne vien išorinius įvykius ar reiškinius, bet ir jausmus, įsitikinimus, įvykius, apie kuriuos mąstome, svajojame. Toks vidinis savęs suvokimas, priešpastatomas požiūriui į grynai išorinius dirgiklius, paprastai laikomas būtina △ sąlyga. Tačiau tai nepaaiškina gyvulių △, kuri, daugelio nuomone, labai skirtinga, o gal ir neegzistuoja.

△ sunkiai suprantama, bet ją dažnai sieja su mūsų gebėjimu kalbėti. Pasak ⇨ *Freudo,* △ skiriasi nuo nesąmoningumo tuo, kad ji orientuojasi erdvėje bei laike ir yra nuosekli. Nesąmoningas asmuo dažnai kaip sapne iškreipia simbolių ar įvykių prasmę ir nepastebi loginių prieštaravimų. Psichologai ir neurologai bandė nustatyti, kokie procesai vyksta sąmoningoje būsenoje, bet jiems tai nelabai pavyko, nors pastarųjų metų pažinimo ir suvokimo tyrimai padėjo geriau suprasti, kaip veikia mūsų protas.

Ginčijamasi, ar gyvuliai – sąmoningi. Daugelis žmonių nenori jų pripažinti sąmoningais, bet sutinka, kad aukštesnių klasių gyvuliai ne tik reaguoja į išorinį pasaulį, bet iš dalies suvokia save. Apskritai manoma, kad akivaizdžiai skiriasi žmogaus △ ir tai, kaip save suvokia, pvz., šimpanzė. Dažnai jaučiame, kad tą skirtumą lemia mūsų gebėjimas protauti ir diskutuoti, bet ar tai yra △ vidinė savybė, ar koks nors papildomas sugebėjimas, tebėra neaišku.

sąmonės ir materijos problema, pagrindinis filosofijos klausimas, ⇨ *dvasios ir kūno problema.*

„sąmonės srautas", pasakojimo būdas, kuriuo naudodamasis rašytojas tiesiogiai pateikia nepertraukiamą veikėjo minčių, įspūdžių ir jausmų tėkmę, nevartodamas įprastinių priemonių – dialogo ir aprašymo. Plačiai paplito XX a. pradžioje. Svarbiausi △ rašytojai yra Virginia Woolf, Jamesas Joyce'as, Williamas Faulkneris.

Molly Bloom monologas Joyce'o romane „Ulisas" (*Ulysses*) yra puikus šio būdo pavyzdys. Anglų rašytoja Dorothy Richardson (1873–1957) laikoma △ pradininke, pirmiausia juo pasinaudojusi romanų cikle „Piligrimystė" (*Piligrimage*). Veikalo pirmasis tomas buvo išleistas 1915, o paskutinis – jau po jos mirties. △ terminą pirmasis pavartojo filosofas Williamas Jamesas 1890.

Samsonas, Senojo Testamento personažas – Izraelio didvyris (XI a. pr. Kr.). Garsėjo žygdarbiais prieš filistinus, kurie nutrūko, kai △ mylimoji Delila, anot Teisėjų knygos, nukirpo jam plaukus – jėgos šaltinį.

Samuelis (XI–X a. pr. Kr.), paskutinis iš teisėjų, valdžiusių sen. Izraelį, kol nebuvo įvesta monarchija; pirmasis pranašas. Dvi △ vardu vadinamos knygos apima △ gyvenimo istoriją bei Sauliaus ir Dovydo valdymą.

Samuelsonas Paulis (g. 1915), JAV ekonomistas. 1940 tapo profesoriumi Masačusetso technologijos institute, 1970 gavo Nobelio premiją už tai, kad pritaikė ekonomikai mokslinę analizę. Svarbiausios knygos: klasikinis vadovėlis „Ekonomika" (*Economics,* 1948) ir „Linijinis programavimas ir ekonominė analizė" (*Linear Programming and Economic Analysis,* 1958).

Žmogus negali gyventi vien iš bendrojo nacionalinio produkto.

Paulis Samuelsonas
„Ekonomika"

---

samurajai, Japonijos karinės kastos, gyvavusios nuo XII a. vidurio iki 1869, kai vyriausybė

panaikino feodalinę sistemą ir išleido visus △ į pensiją, nariai. △ buvo ginkluoti daimių (stambiųjų žemvaldžių) vasalai, turėjo ypatingas pareigas ir privilegijas bei griežtą garbės kodeksą. Žemvaldžiui nepriklausantis △ buvo vadinamas ***roninu.***

Nuo XVI a. paprasti žmonės negalėjo nešiotis kardų, o △ turėdavo du kardus; aukštesniajai △ klasei buvo leidžiama kovoti raitiems. Apskaičiuota, kad △ šeimoms priklausė 8% gyventojų. Apie 1700 prasidėjusi finansinė krizė sukėlė samurajams rimtų sunkumų; pamažu pradėjo nykti tradicijos, ėmė mažėti autoritetas; tai dar labiau paspartino Tokugavų siogūnato nuvertimas, prie kurio ir jie prisidėjo. Naujojo imperatoriaus Meidzi valdymo laikais △ neteko savo vaidmens, ir jie sukilo. Paskutinis buvo ***Satsumos maištas*** (1877–78), kuriame dalyvavo 40 000 △.

Sanatana Dharma, hinduistų labiau mėgstamas hinduizmo pavadinimas. △ apytiksliai galima išversti kaip amžinąją gyvenimo esmę, jungiančią visa, kas gyva; tai – mokymas, padedantis šią esmę suvokti.

Sandora iškilmingas dviejų pusių susitarimas. △ vadinamas ir Biblijos Pradžios knygoje aprašytas susitarimas tarp Dievo ir žydų tautos. Jis grindžiamas Dievo pažadu Abraomui ir jo palikuonims: „Aš būsiu jūsų Dievas, o jūs būsite mano žmonės“. Žydų gyvenimas ir elgesys remiasi △ su Dievu: Dievas duoda įsakymus, kurie surašyti ⇨ *Toroje*, o žydų pareiga, pagal △, jų laikytis.

Sandoros skrynia, pasak Senojo Testamento, skrynia, kurioje buvo laikomos Mozei Dievo įteiktos Įstatymo lentelės. Dabar taip vadinama sinagogos lentyna, ant kurios laikomi ⇨ *Toros* ritiniai. Pirmoji △ buvo padirbdinta Mozės nurodymu; kai žydai klajojo dykumoje, ją ant neštuvų nešę kunigai. Karalius ⇨ *Dovydas* pastatė pirmąją Jeruzalės šventyklą, kad suteiktų nuolatinius namus △, kuri buvo laikoma Švenčiausiųjų Švenčiausiąja.

Sandrauga, arba ***Visuotinės gerovės valstybė*** (angl. *Common wealth*), valstybė grindžiama įstatymais, sukurta visuomenės labui. XVII a. filosofai, pvz., Thomas Hobbesas ir Johnas Locke'as vartojo šį terminą organizuotai politinei visuomenei pavadinti. Britanijoje jis naudojamas specifiškai – Oliverio Cromwellio 1649–60 režimui, arba ***Anglijos Respublikai,*** apibūdinti.

sanga, budistų vienuolių ordinas, vienas iš budizmo Trijų brangenybių (kitos dvi yra Buda ir įstatymas, arba dharma). Mahajanos budistai šį terminą kartais vartoja platesne prasme – kalbėdami apie visus tikinčiuosius.

Sangeris Frederickas (g. 1918), anglų biochemikas, pirmasis asmuo, gavęs dvi Nobelio chemijos premijas: pirmą kartą 1958 už insulino struktūros nustatymą, o antrą – 1980 už darbą apie cheminę genų sandarą.

△ visą gyvenimą dirbo Kembridžo universitete. Antrąją Nobelio premiją už nukleotidų, sukibusių DNR grandinėse, sekos nustatymo metodo sukūrimą gavo drauge su dviem JAV mokslininkais – Pauliu Bergu ir Walteriu Gilbertu.

sanjasi, oficialus žemiško gyvenimo atsižadėjimas, tradiciškai daromas tik vyrų; paskutinė hinduistų socialinio ciklo pakopa. Sanjasinas vilki geltonos spalvos drabužius; jam neleidžiama bendrauti su moterimis, ypač su buvusia žmona. Jis yra arba keliaujantis mokytojas, arba auklėja savo mokinius ašrame – vienuolyno celėje. Turi gyventi asketiškai ir studijuoti raštus.

sankcijos, ekonominės ar karinės priemonės, kurių imasi valstybė ar valstybių grupė, versdama laikytis tarptautinės teisės. Pirmą kartą (1935–36) △ panaudojo Tautų Sąjunga, bandydama ekonomiškai blokuoti Italiją per Abisinijos karą.

sankja, ⇨ *Upanišadose* išdėstyta hinduizmo filosofija, skirianti materiją ir sielą. △ yra viena iš šešių ortodoksinių induizmo filosofinių sistemų; visatą ji apibūdina kaip dvi formas – *prakritį* (gamtą) ir *purušą* (individualią sielą). Materija skirstoma į 25 elementus, pradedant žeme, vandeniu, ugnimi, oru ir erdve. Dvidešimt penktasis elementas yra laikas. △ siekia aukštesnio lygio nei šie 25 elementai – grynos sielos.

sanktuariumas, švenčiausia maldos vietos dalis; prieglobsčio nuo paprasto ar teisminio persekiojimo vieta, paprastai esanti maldos vietoje ar prie jos. Tam tikras aukojimo △ vietos paprotys atsirado antikos laikais, buvo paplitęs vidurinių amžių Europoje.

Senovės hebrajai buvo paskelbę šešis prieglobsčio miestus, o graikų Dianos šventykla Efese teikė prieglobstį dviejų stadijų (apie 434 m) spinduliu. Romėnų šventyklose △ buvo *celė* (vidaus patalpa), kurioje stovėjo garbinamo dievo statula.

Viduriniais amžiais žmogų, kuris peržengė bažnyčios slenkstį, saugojo Dievas. Teisę į prieglobstį gerbė Bažnyčia, pripažino ir valstybė. Legendose ir viduriniųjų amžių dailėje vaizduojami persekiojami elniai ieško prieglobsčio po bažny-

čių portikais. Beverlio vienuolyno bažnyčioje (R. Jorkšyras, Anglija) ši privilegija galiojo pusantros mylios spinduliu apie bažnyčią; kuo arčiau šios zonos centro bėglys būdavo pagaunamas, tuo didesnė nuodėmė buvo jį suimti. Beverlyje nuolat būdavo prieglobsčio prašytojų; jie būdavo įtraukiami į vienuolyno gyvenimą. Panašiai būdavo ir Vestminsterio abatijoje Londone. Ten netoli vienuolyno esantis △ virto mažu miestu; jis turėjo parduotuvių, dirbtuvių, davė pajamų.

Anglijoje nusikaltėlio teisė prašyti prieglobsčio teisiškai buvo panaikinta 1623 ir dar kartą 1697, bet prasižengusiems ji išliko iki 1723. Neliečiamumas galiojo tik 40 dienų, paskui prašytojas turėjo arba pasiduoti, kad neatsidurtų už įstatymo ribų, arba turėjo būti visai ištremtas. Viraj Mendis, nelegalus imigrantas iš Sri Lankos, dvejus metus naudojosi prieglobsčio teise, kol pagaliau policija šturmavo Mančesterio bažnyčią ir jį deportavo.

sansara, hinduizmo ir budizmo pripažįstamas besikartojantis žmogaus gimimo ir mirties ciklas materialiajame pasaulyje, kuris laikomas kančių vieta. Jogos tikslas yra iš △ rato išsilaisvinti.

sanskaras, hinduizmo tradicinės apeigos, pažyminčios žmogaus gyvenimo tarpsnius. Yra 14 △: pastojimas, kūdikio palaiminimas nėštumo metu, gimimo apeigos, vardo davimas, pirmasis išėjimas iš namų, pirmasis kieto maisto valgymas, galvos skutimas, guru atliekamas įšventinimas, šventojo siūlo gavimas, antrasis galvos skutimas, šventosios ugnies uždegimas, vedybos, mirtis, kremacija.

Santajana George'as (1863–1952), ispanų kilmės JAV filosofas ir kritikas. Sukūrė natūralizmu pagrįstą filosofiją, mokė, kad viskas turi gamtinį pagrindą.

△ gimė Madride, augo Ispanijoje ir JAV, baigė Harvardo universitetą. 1889–1912 dėstė Harvardo universitete. Jo knygos: „Proto gyvenimas" (*The Life of Reason,* 1905–06), „Skepticizmas ir gyvuliškas tikėjimas" (*Skepticism and Animal Faith,* 1923), „Tiesos karalystė" (*The Realm of Truth,* 1937), „Mano gyvenimo ištakos" (*Background of My Life,* 1945), be to – poezijos tomai ir populiarus romanas „Paskutinis puritonas" (*The Last Puritan,* 1935).

Tie, kurie negali prisiminti praeities, pasmerkti ją pakartoti.

George'as Santajana
„Proto gyvenimas" (*The Life of Reason*)

---

santaupos, neišleistos pajamos, likusios atskaičius mokesčius. Ekonomika skiria ⇨ *investavimą* – pagrindinio kapitalo įsigijimą, pvz., namo pirkimą, ir △ (kai pagrindinis kapitalas nėra tiesiogiai įsigyjamas, pvz., akcijų pirkimas).

santykinis pranašumas, tarptautinės prekybos dėsnis, kurį pirmasis tiksliai suformulavo anglų ekonomistas ⇨ Davidas *Ricardo*. Jis įrodė, kad prekyba apsimoka tada, jei tam tikrų prekių gamybos išlaidos vienoje šalyje mažesnės nei kitose. Pavyzdžiui, tarkime, kad Prancūzija gali gaminti sūrį su 100 vnt. išlaidomis ir pieną su 300 vnt. išlaidomis, o Ispanija gali gaminti sūrį su 200 vnt., o pieną su 400 vnt. išlaidomis. Tada Prancūzija turi absoliutų pranašumą gamindama tiek sūrį, tiek pieną, kadangi ji gali abu produktus pagaminti pigiau, kai skaičiuojama absoliučios išlaidos. Tačiau Prancūzijai bus vis dar naudinga prekiauti su Ispanija, nes Prancūzijoje pienas yra santykinai brangesnis lyginant su sūriu (išlaidos pienui gaminti yra tris kartus didesnės už išlaidas sūriui) negu Ispanijoje (kurioje išlaidos pienui yra didesnės tik du kartus). Taigi Prancūzija specializuotųsi gaminti sūrį, Ispanija – pieną, ir jos abi prekiautų.

santuoka, teisiškai arba kultūriškai įteisinta vieno vyro ir vienos moters (vienpatystė, monogamija), vieno vyro ir dviejų ar daugiau moterų (daugpatystė, poliginija), vienos moters ir dviejų ar daugiau vyrų (daugvyrystės, poliandrija) sąjunga. △ pagrindas skirtingose visuomenėse yra nevienodas (romantiška meilė Vakaruose; sutartinė △ kitose visuomenėse). Daugumą △ ceremonijų, sutarčių, papročių sudaro teisės ir pareigos, pvz., rūpinimasis ir globa; apskritai tikimasi, kad iš sąjungos gimę vaikai pratęs giminės liniją, išlaikys šeimos nuosavybę.

Skirtingų kultūrų ir bendruomenių yra skirtingi papročiai ir įstatymai, ribojantys △ partnerio pasirinkimą. ***Apribojimai*** būna tokie: amžiaus ribos, kurias peržengus △ negalioja; artima giminystė ar kiti specialūs santykiai, dėl kurių △ yra draudžiama; ekonominiai veiksniai, pvz., gebėjimas duoti kraitį; rangas, kasta, religiniai skirtumai; medicinos reikalavimai, pvz., kraujo tyrimai kai kuriose JAV valstijose; tėvų, šeimos ar bendruomenės pritarimas; △ tarpininko derybos kai kuriose kultūrose, pvz., Japonijoje, anksčiau ir žydų bendruomenėse; odos spalva – pavyzdžiui, „europiečių" ir „neeuropiečių" △ iki 1985 Pietų Afrikos Respublikoje buvo neteisėta; neteisėtos iki 1967 buvo baltųjų bei juodųjų △ kai kuriose JAV

Pietų valstijose ir baltųjų ir azijiečių kai kuriose JAV Vakarų valstijose.

Aš niekada nesupratau šito pomėgio kariauti. Tai yra pataikavimas instinktams, kurie jau ir taip yra patenkinti bet kuriuose respektabiliuose namuose.

santuoka

Alanas Bennetas (g. 1934), anglų dramaturgas, scenaristas, aktorius.
„Per keturiasdešimt metų" (*Forty Years On*)

Teisės. Socialinė Vakarų kultūrų raida lėmė, kad moterys gauna vis daugiau teisių šeimoje: Anglijoje iki 1882 ištekėjusioms moterims buvo draudžiama turėti nuosavybę savo vardu; Kalifornijoje nuosavybės įstatymai numato, kad skyrybų atveju turtas tarp partnerių dalijamas po lygiai. Kiti teisiniai pakeitimai palengvino ⇨ *skyrybas*, ypač JAV; lengvėja sąlygos D. Britanijoje, todėl vis dažnesnės jaunų porų abiejų partnerių naujos, pakartotinės △.

Teisė. Daugumoje Europos valstybių ir JAV civilinė △ registracija, kaip ir (arba vietoj to) religinė ceremonija yra privaloma. Papročių teise paremtos △ (tai yra gyvenimas susidėjus be teisinės ceremonijos) pripažįstamos įskaitant paveldėjimą, pvz., Škotijoje ir kai kuriose JAV valstijose. Žingsnis link tarptautinio susitarimo dėl △ teisės yra Jungtinių Tautų 1962 priimta konvencija dėl pritarimo △, minimalaus santuokinio amžiaus ir △ registracijos.

Anglijoje tuoktis galima pagal Anglikonų bažnyčios arba kitų tikybų papročius, arba susirašant registravimo įstaigoje.

Santuoka man nepriimtina, kaip ir visoms moterims.

santuoka

Nancy Astor (1879–1964), Amerikoje gimusi anglų politikė.
Dictionary of National Biography 1961–1970

Sapiras Edwardas (1884–1939), Lenkijoje gimęs vokiečių kilmės JAV kalbininkas; pradžioje studijavo germanų kalbas, paskui, paveiktas Franzo Boaso, tyrė Amerikos indėnų kalbas. Išgarsėjo savo požiūriu, kuris dabar vadinamas *lingvistiniu reliatyvumu:* žmonių mąstymo būdą formuoja (ir net riboja) jų vartojama kalba (kalbos). Svarbiausias △ darbas yra „Kalba: įvadas į šnekos tyrimą" (*Language: An Introduction to the Study of Speech;* 1921).

Jūsų seneliai sapnuos sapnus, o jūsų jaunuoliai turės regėjimų.

sapnas

Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Joelis 3:1

---

sapnas, įsivaizduota patirtis, įgyta miegant, kai prisiminimai, mintys ir jausmai pasireiškia dramatiškai ir įtikinamai, bet pabudus dažnai atrodo keisti. Ypač ryškūs sapnai yra haliucinacinio pobūdžio. Sapnų paskirtis vis dar neaiški. Pvz., ⇨ *Freudas* manė, kad jie saugo miegantįjį nuo trukdymo, kartais fizinio (triukšmo, nepatogios kūno padėties), bet dažniausiai nuo nepriimtinų minčių ir impulsų, ateinančių į sąmonę iš ⇨ *pasąmonės.* Šias mintis ir impulsus jis vadino latentiniu turiniu. Jis įgyja troškimo formą, nes tiesiogiai sujaudintų ir pažadintų miegantįjį. Sapne mintys ir impulsas iškreipiami ir tarsi paslepiami, pateikiamas nepavojingai „aiškus" turinys. Todėl sapnų aiškinimas yra „karališkas kelias į... pasąmonę".

Žmogaus akis negirdėjo,
Žmogaus ausis neregėjo,
Žmogaus ranka negali paragauti,
o širdis papasakoti, koks buvo mano sapnas

sapnas

W. Šekspyras, 1564–1616, anglų dramaturgas ir poetas
„Vasarvidžio nakties sapnas".

⇨ *Jungui* sapnai yra tokie pat svarbūs, kaip ir nemiego būsena. Jie gali būti kūrybiški, pamokantys ir netgi pranašiški. ⇨ *Kolektyvinės pasąmonės* archetipai, pasireiškiantys sapnuose, gali padėti žmogui tobulėti.

Sapnų eksperimentiniai tyrimai smarkiai pasistūmėjo į priekį, kai JAV psichologai Nathanielis Kleitmanas ir Eugene Aserinsky šio amžiaus šeštojo dešimtmečio pradžioje pastebėjo miegant greitą akių judėjimą. Per miegą akys juda maždaug kas 70–90 minučių, o jei miegantįjį tuo metu pažadina, jis paprastai sakosi sapnavęs. Sapnus pasakoja žmonės pažadinti ir kitu miego metu, bet tada didžiąją miego dalį sudaro mąstymas.

Neseniai diskusinę mintį iškėlė JAV psichologai Allanas Hobsonas ir Robertas MacCarley. Pagal jų „aktyvacijos–sintezės" hipotezę galvos smegenų žievę iš primityvesnės smegenų dalies bombarduoja neuronų impulsai, ir tai sukelia akių judėjimą per miegą. Smegenys arba protas šiuos

netvarkingus impulsus paverčia informacija, glūdėjusia atmintyje, o ši sintezė ir yra sapnas.

Mes – medžiaga, iš kurios daromi sapnai, o mūsų gyvenimėlis – apsuptas miego.

sapnas
V. Šekspyras, 1564–1616, anglų dramaturgas ir poetas
„Audra", IV i

Sarapidas, sen. graikų dievas ⇨ *Serapis.*

Sartre'as Jeanas Paulis (1905–80), prancūzų rašytojas ir filosofas, vienas svarbiausių ⇨ *egzistencializmo* kūrėjų. 1937 išleido pirmąjį romaną „Šleikštulys" (*La Nausée*), paskui išėjo trilogija „Laisvės keliai" (*Les Chemins de la Liberté,* 1944–45) ir daugelis pjesių, tarp jų – „Prie užrakintų durų" (*Huis Clos,* 1944). Veikale „Būtis ir nebūtis" (*L'etre et le néant,* 1943) – pirmajame svarbiame filosofiniame darbe – △ išdėstė radikalią žmogaus laisvės doktriną. Vėlesniame darbe „Dialektinio proto kritika" (*Critique de la raison dialectique,* 1960) △ bandė sujungti egzistencializmą ir marksizmą.

Aš pasmerktas būti laisvas.

Jeanas Paulis Sartre'as
„Būtis ir nebūtis" (*L'etre et le néant*)

△ gimė Paryžiuje, ilgai buvo rašytojos feministės Simonos de Beauvoir draugas. Per Antrąjį pasaulinį karą devynis mėnesius buvo kalinamas, grįžęs iš Vokietijos, įsitraukė į rezistencinę veiklą. Buvo egzistencializmo pradininkas, leido šios srovės žurnalą „Les Temps modernes", jo principus reiškė romanuose ir pjesėse. Anot △, žmonių laisvės suvokimui būdinga nerimas, todėl žmonės stengiasi nuo šio suvokimo pabėgti į tai, ką jis vadina blogu tikėjimu (mauvaise foi); šią teoriją △ iškėlė veikale „Būtis ir nebūtis". Darbe „Aistringas nusikaltimas" (*Crime passionel,* 1948) △ kritikavo kai kuriuos komunizmo bruožus, bet iš esmės jam simpatizavo. Vėlesniuose darbuose △ jautriau žiūrėjo į socialinius žmogaus veiksmų suvaržymus. „Dėl asmeninių priežasčių" 1964 atsisakė Nobelio literatūros premijos, bet paskui persigalvojo, sakydamas neva norįs jos dėl pinigų.

satanizmas, piktosios dvasios (šėtono), o ne Dievo, garbinimas ir tikėjimas, jog toks elgesys gali suteikti galios. Kaltinimų satanizmu padaugėja visuomeninių ir religinių permainų laikais, pvz., nuo XV a. pab. iki XVII a. pab. Europoje, kai buvo suabejota pirmiausia Romos katalikų bažnyčios, o vėliau ir įvairių protestantų bažnyčių autoritetu. Įrodymų, jog △ iš tiesų buvo praktikuojamas, maža. Vis dėlto XX a. JAV atsirado šėtono bažnyčių, bet jos yra labiau antikrikščioniškos negu atvirai susijusios su blogio skelbimu. Manoma, jog svarbi △ dalis yra juodosios mišios, krikščionių mišių (Eucharistijos) parodija.

satis, hinduistų paprotys, pagal kurį našlė, dažnai verčiama visuomenės ar šeimos, nusižudo šokdama į vyro laidotuvių laužą. XVII a. šį paprotį uždraudė Mogolų dinastijos imperatoriai, 1829 jį teisiškai panaikino D. Britanijos kolonijinė valdžia, bet pavienių atvejų pasitaiko ir dabar.

satyra, eilėraštis ar prozos kūrinys, kuriame, naudojantis sąmoju, humoru, ironija bei ⇨ *alegorija* ir metafora, išjuokiamos žmonių pretenzijos ar keliamos visuomeninės negerovės. Siekimu išjuokti △ siejasi su parodija, bet △ yra subtilesnė ir išjuokia požiūrį arba įsitikinimą, o parodija – konkretų darbą (pvz., eilėraštį), mėgdžiodama jo stilių ir dažnai vien dėl komizmo.

△ rašė romėnų poetai Juvenalis ir Horacijus. Šis žanras išpopuliarėjo XVII ir XVIII a. Europoje, tuo žanru naudojosi Voltaire'as Prancūzijoje ir Alexanderis Pope'as bei Jonathanas Swiftas Anglijoje. Ir △, ir parodija labiau nukreiptos į intelektą negu į jausmus; jų kūrėjas turi gerai pažinti žmogų ar darbą, kurį ketina išjuokti (bet daugeliu satyrų, pvz., Swifto „Guliverio kelionėmis", galima mėgautis ir nesigilinant į turinį).

Satyra – tai toks veidrodis, kuriame stebėtojas atpažįsta visų veidus, išskyrus savąjį.

satyra
Jonathanas Swiftas (1667–1745), airių satyrikas.
„Knygų kova" (*The Battle of the Books*)

satyras (*gr. mit.*), gašli, girta, miškingose vietose gyvenanti būtybė, vaizduota su smailiomis ausimis, dviem ragais ant kaktos ir uodega. Satyrai lydėdavo vyno dievą ⇨ *Dionisą.* Romėnų rašytojai painiojo △ ir ožiakojus faunus.

satjagrahas, neprievartinis priešinimasis britų valdymui Indijoje, kuriuo siekdamas politinių reformų, naudojosi ⇨ Mahatma *Gandis;* vienas iš šios idėjos pradininkų – rusų rašytojas ⇨ Levas *Tolstojus.*

satori (*dzenbudizmas*), pabudimas, itin staigaus ⇨ *nušvitimo* patyrimas.

Saturnas (*romėnų mit.*), žemės ūkio dievas, atitinkantis graikų dievą ⇨ *Kroną*. Jo valdymo laikotarpis buvęs Aukso amžius. △ nuvertė jo sūnūs Jupiteris, Neptūnas ir Plutonas. △ šventės – saturnalijų – metu gruodžio mėnesį būdavo keičiamasi dovanomis, vergai trumpą laiką būdavo laikomi lygiais su šeimininkais.

Saulės garbinimas. Dėl akivaizdžios įtakos gyvenimui ir mirčiai Saulė, kaip ir Mėnulis, buvo garbinama tūkstantmečius. Atrodo, kad ⇨ *megalitų religijos* daugiausia dėmesio buvo sutelkusios į Saulę, kuri buvo garbinama visuose Artimuosiuose Rytuose. Radikalus Egipto faraonas Amenchotepas IV (Echnatonas; 1367–1350 pr. Kr.) Saulės dievą Atoną savo teologijoje buvo padaręs vieninteliu visatos dievu; galimas daiktas, tai buvo pirmasis ⇨ *monoteizmo* pavyzdys. Hinduistai turi Surjos – Saulės dievo – garbinimo paprotį; jo pavyzdys – monumentali Saulės šventykla Konarake, netoli Bengalijos įlankos, turinti masyvaus šešiolikaračio Surjos karo vežimo formą. △ buvo svarbiausias įvairių Centrinės Amerikos tautų, pvz., majų, religijų bruožas (⇨ *majų religija*).

Kai Romos imperatorius Konstantinas 312 atsivertė į krikščionybę, jis nustojo garbinti Saulės dievą, bet šio kulto veikiamas, sekmadienį – Saulės dieną – padarė legalia krikščionių maldos diena.

saulės šokis, religinės apeigos, kurias per vasaros solsticiją atlieka kai kurie Didžiųjų lygumų indėnai.

Saulius, Senojo Testamento veikėjas – pirmasis Izraelio karalius, pateptas Samuelio. Sėkmingai kovojo su kaimynais amonitais ir filistinais, bet mūšyje su amalekiečiais neteko Dievo malonės. Ėmė pavydėti Dovydui, jį įtarinėti ir stojo prieš jį ir Samuelį. Mūšyje su filistinais, kuriame žuvo trys jo sūnūs, △ buvo sužeistas ir pats nusižudė.

de **Saussure'as** Ferdinandas (1857–1913), šveicarų kalbininkas, šiuolaikinės kalbotyros pradininkas. Sukūrė ⇨ *struktūralizmo* sąvoką, vartojamą kalbotyroje, antropologijoje ir literatūrologijoje.

Dėstė Paryžiaus ir Ženevos universitetuose. Pirmieji jo darbai apie indoeuropiečių kalbų šeimą padėjo pamatus didesniam darbui apie jos balsių sistemą. Labiausiai △ išgarsino knyga „Bendrosios kalbotyros kursas“ (*Cours de linguistique générale,* 1916), kuri buvo išleista po jo mirties, daugiausia pagal △ studentų Charles'io Bally ir Albert'o Séchehaye (Sešė) konspektus. Svarbiausios △ sukurtos sąvokos yra šios: (1) kalba, suvokiama kaip vientisa ir bendra socialinė sistema („langue“) bei individuali ir idiosinkratiška šneka („parole“); (2) kalba, apibūdinama *sinchroniniu* atžvilgiu (kaip konkretaus laiko sistema) ir *diachroniniu* atžvilgiu (su laiku kintanti sistema).

Savaičių šventė, *Šavuotas,* judėjų šventė, švenčiama 50-ąją dieną po ⇨ *Paschos.* Tai yra Dešimties Dievo įsakymų įteikimo Mozei ant Sinajaus kalno paminėjimas; △ žymi ir javų pjūties pabaigą. △ atitinka krikščionių Sekminės, diena, kai minimas Šventosios Dvasios atsiuntimas apaštalams.

saviįtaiga, sąmoningas ar nesąmoningas kokios nors minties teisingumo pripažinimas, nereikalaujant racionalių įrodymų. Vėliau gali turėti gerų arba blogų padarinių. Pirmąkart △ gydymui panaudojo prancūzų psihoterapeutas ⇨ Emile'is *Coue* (1857–1926). Dabar psichoterapijoje ji kartais naudojama kovai su blogais įpročiais ir priklausomybe nuo prisirišimą skatinančių medžiagų – tabako ir alkoholio.

savirūpos projektas, planas, pagal kurį bendruomenė su valdžios pagalba turi pasirūpinti savimi. Populiariausi △ silpnos ekonomikos šalyse skirti sąlygoms miestų lūšnynuose pagerinti. Paprastai paskiriami žemės sklypai su tinkamai įvesta kanalizacija, vandentiekiu, keliais ir apšvietimu. ⇨ *Naujakuriai* skirtuose sklypuose turi pasistatyti namus, kartais su vyriausybės ar kitų institucijų paskolomis. △ pavyzdys – Arumbakamo planas Madrase, Indijoje, pradėtas vykdyti 1977. Kai kada naujakuriams duodamas nebaigtas įrengti namas; taip daroma, pvz., San Paule, Brazilijoje, ir Salope, V. Kolumbijoje.

Aš savo darbą padariau. Tad ko laukti?

savižudybė
George'as Eastmanas (1854–1932),
JAV verslininkas ir išradėjas.
Savižudžio raštelis

---

savižudybė, tyčinis savo gyvybės nutraukimas.

Iki Reformacijos savižudžius smerkė ir Bažnyčia, ir valstybė, buvo uždrausta juos laidoti pašventintoje žemėje. Valstybė konfiskuodavo savižudžių turtą. Jie buvo laidojami prie kryžkelių, jų kūnas būdavo perveriamas mietu. Net iki 1823

buvo laidojama naktį, be gedulingų apeigų, savižudžio širdis būdavo persmeigiama smaigu. Iki 1961 Anglijos teisė △ laikė nusikaltimu, jei savižudis buvo sveiko proto. Nusikaltimu buvo laikoma ir pagalba savižudžiui arba raginimas nusižudyti; šia prasme pagalbai buvo prilyginama ir eutanazija, arba nužudymas iš gailesčio. Jei savižudis likdavo gyvas, jis galėdavo būti apkaltintas žmogžudyste. Japonijoje ⇨ *charakiris* buvo laikomas garbingu veiksmu, kaip ir ⇨ *satis* Indijoje.

Pagal kilnų romėnų paprotį / pasielkime drąsiai ir garbingai, / kad mirtis didžiuotųsi mus pasiėmusi.

savižudybė

Williamas Shakespeare'as (1564–1616), anglų dramaturgas ir poetas. „Antonijus ir Kleopatra" (*Antony and Cleopatra*) *IV, xiii*

1986 daugiausia △ iš milijono gyventojų buvo: 430 vyrų Suomijoje ir 199 moterys Danijoje. 1988 Anglijoje ir Velse buvo 4193 △, t. y. apie 83 △ iš milijono gyventojų. Jauni vyrai žudosi keturis kartus dažniau negu moterys. Kinijoje per metus nusižudo apie 140 000 žmonių, iš kurių 70% sudaro moterys.

Savonarola Girolamas (1452–98), italų reformatorius, dominikonų vienuolis, geras pamokslininkas. Jo kampanija prieš politinę ir religinę korupciją buvo labai palaikoma. 1494 △ vadovavo sukilimui Florencijoje, kuris išvarė valdančiąją Medičių šeimą ir paskelbė demokratinę respubliką. Už tai, kad smerkė popiežių Aleksandrą VI, △ 1497 buvo atskirtas nuo Bažnyčios, 1498 suimtas, kankinamas, pakartas ir sudegintas kaip eretikas.

„Sąžinė yra gerai išauklėta ir nekalba tiems, kurie nenori jos girdėti".

sąžinė

Samuelis Butleris, 1835–1902, anglų rašytojas Further Extracts from Notebooks

---

sąžinė, vidinis jausmas, kuris pasako, kas dora, o kas ne. Austrų psichoanalitikas ⇨ Zigmundas *Freudas* manė, kad sąžinė yra ⇨ *superego*.

Anglų teologas ⇨ Josephas *Butleris*, sąžinės teorijos žymiausias specialistas, lygino sąžinės balsą su „Viešpaties žvake". Jis tvirtino, kad △ žmogui yra įgimta ir jam vadovauja siekiant doros. Pasak sąžinės teorijos kritikų, △ – nepatikimas vadovas.

„Valdančiųjų nesugebėjimas nutildyti savo sąžinės balsą yra didžiulė jėga, sukelianti pokyčių"

sąžinė

Kennetas (Davidas) Kaunda, 1924, Zambijos politikas, prezidentas 1964–91 *Observer*, 1965 liepa

---

sąžinės teismas, anglosaksų šalių teisės sistema, papildanti įprastus įstatymus, kai jų taikymas atskiru atveju būtų žiaurus; kartais △ laikomas pastanga pasiekti tikro teisingumo.

Taip suprantamas teisingumas yra daugelio teisės sistemų elementas. Daugelis teisės kodeksų teisėjams nurodo priimant nuosprendį taikyti ir griežto įstatymo taisykles, ir sąžinės teismo principą.

Anglijoje △ davė pradžią Lordo kanclerio teismo sprendimai, nes papročių teisės teismai negalėdavo nustatyti pakankamo nuostolių atlyginimo.

Pamažu △ plėtojosi į atskirą teisės sistemą ir iki XIX a. greta egzistavo dvi sistemos – papročių teisės ir sąžinės teisės. Jos buvo taikomos atskiruose teismuose. 1873–75 Teismų santvarkos įstatymai įkūrė Aukščiausiąjį teismą, kurio teisėjai gali taikyti ir △, ir papročių teisę. Daugelyje teisės šakų △ principai vis dar veikia greta papročių teisės principų.

Scheele Karlas Wilhelmas (1742–86), švedų chemikas ir farmacininkas. Knygoje „Eksperimentai su oru ir ugnimi" (*Abhandlung von der Luft und dem Feuer*, 1777) jis teigė, kad atmosferą sudaro dvi rūšys dujų. Vieną, kuri palaiko degimą (deguonį), jis vadino ugnies oru, kitą, kuri kliudo degimui (azotą) – sugadintu oru. Taigi △ dvejais metais anksčiau už ⇨ Josephą *Priestley'į* atrado deguonį.

Schellingas Friedrichas Wilhelmas Josephas (1775-1854), vokiečių filosofas. Pradžioje buvo Fichte'ės šalininkas, vėliau nutolo nuo subjektyviojo ⇨ *idealizmo*, kuris išorinį pasaulį suvokia kaip iš esmės nesvarbų, ir pasuko link *tapatybės filosofijos* (*Identitätsphilosophie*), kurioje subjektas ir objektas suvokiami kaip susivieniję absoliute. Ankstyvoji △ filosofija darė įtaką ⇨ *Hegeliui*, bet vėlesniuose darbuose Hegelį jis kritikuoja, ir teigia, kad buvimas tikrai yra pirmesnis negu mąstymas.

Schiaparellis Giovannis Virginio (1835–1910), italų astronomas. Atrado vadinamuosius Marso kanalus. Tyrė antikos ir viduriniųjų amžių astronomiją, 1861 balandžio mėn. – atrado asteroidą 69 (Hesperiją), stebėjo dvigubąsias žvaigždes, atskleidė ryšį

tarp kometų ir meteoritų. 1877 pirmasis atkreipė dėmesį į linijas Marse. Tada ir prasidėjo „Marso kanalų" ginčas. Dabar žinoma, kad šios žymės yra optiniai reiškiniai, o ne realios linijos.

Schillebeeckxas Edwardas (g. 1914), belgų kilmės katalikų teologas. Svarbiausia jo darbo sritis – tirti šiuolaikinį biblinį išsilavinimą ir atsidėti pasaulietinei filosofijai. △ knyga „Jėzus: kristologijos eksperimentas" (*Jesus: An Experiment in Christology*) yra pirmas svarbus kataliko darbas, tiriantis Jėzų šių studijų dvasia, o ne iš doktrinos perspektyvos.

schizma, doktrinos skirtumų sukeltas organizacinis tikinčiųjų skilimas, pvz., Romos katalikų bažnyčios ⇨ *Didysis Bažnyčios skilimas,* 1879 senųjų katalikų △ dėl popiežiaus neklaidingumo doktrinos, 1988 – dėl Tridento nustatytų mišių lotynų kalba.

schizofrenija, liga, ⇨ *šizofrenija.*

Schlickas Friedrichas Albertas Moritzas (1882–1936), vokiečių filosofas, gydytojas ⇨ *Vienos būrelio* įkūrėjas. Veikiamas ankstyvojo ⇨ Liudwigo *Wittgensteino* ir Rudolfo Carnapo (1891–1970) ⇨ *loginio pozityvizmo,* △ padarė išvadą, kad visos filosofinės problemos atsiranda dėl kalbos nepakankamumo. Filosofijos užduotis yra diskusijomis išnagrinėti klausimą. Jei klausimo iš esmės negalima išspręsti moksliniais metodais, vadinasi, jis yra bereikšmis. ⇨ *Reikšmę* △ grindė tiesioginio jutiminio patyrimo galimumu. Kadangi šis asmeninis reikšmės patyrimas neprieinamas, Wittgensteinas sukūrė savo reikšmės vartojimo teoriją.

△ gimė Berlyne, nuo 1922 Vienos induktyviųjų mokslų filosofijos profesorius. 1936 jį nužudė išprotėjęs studentas. Šis įvykis paspartino Vienos būrelio iširimą. Vienas svarbiausių veikalų – „Bendroji pažinimo teorija" (*Allgemeine Erkenntnislehre,* 1918).

Schoenbergas Arnoldas Franzas Walteris (1874–1951), austrų ir vengrų kompozitorius. Nuo 1941 – JAV pilietis. Po ankstyvųjų romantinių darbų, pvz., „Giedra naktis" (*Verklärte Nacht,* 1899) ir „Gurės dainos" (*Gurrelieder,* 1900–11) eksperimentavo su atonalumu (tonacijos nebuvimu) ir parašė tokius kūrinius, kaip „Mėnulio Pjero" (*Pierrot Lunaire,* 1912) kameriniam ansambliui ir solistui, vėliau sukūrė dvylikatonę muzikinės kompozicijos sistemą, kurią plėtojo △ mokiniai Albanas Bergas ir Antonis Webernas.

Po Pirmojo pasaulinio karo △ parašė keletą neoklasikinių kūrinių kameriniams ansambliams. 1925–33 dėstė Berlyno valstybinėje akademijoje. Nacių išvytas iš Vokietijos, 1933 apsigyveno JAV; ten turėjo įtakos muzikinių filmų partitūroms. Iš vėlesniųjų jo darbų pažymėtina opera „Mozė ir Aronas" (*Moses und Aron,* 1932–51).

scholastika, teologinės ir filosofinės sistemos bei metodai, kurių buvo mokoma vidurinių amžių Europos mokyklose, ypač XII–XIV a. △ bandė sujungti ortodoksinį bažnyčios mokymą su Aristotelio ir iš dalies Platono filosofija. Scholastinis metodas pagrįstas skirtingų nuomonių ir jų pateikiamų argumentų apžvalga bei bandymu išspręsti iškeltas problemas remiantis logika ir dialektika.

IX a. neoplatonikas Jonas Škotas Eriugena kartais vadinamas ankstyvuoju scholastu. Iš tiesų △ kito XI a. pabaigoje, kai Roscelinas, nominalizmo šalininkas, ir Anzelmas, realizmo šalininkas, pradėjo diskusiją dėl ⇨ *universalijų* prigimties. △ labai sustiprėjo XII a., kai pradėjo veikti universitetai Bolonijoje, Paryžiuje, Oksforde ir Kembridže, kai iš arabų buvo atgauti graikų filosofiniai tekstai. Žymūs △ filosofai, vadinti scholastais, buvo Vilhelmas Šampietis, Abelard'as, anglų vienuolis Aleksandras Halietis (mirė 1222), Albertas Didysis ir Petras Lombardas. Svarbiausi scholastai yra: XIII a. – Tomas Akvinietis, kurio darbai laikomi klasikiniais katalikų doktrinos tekstais, ir Dunsas Škotas; XIV a. - paskutinis žymus scholastas Williamas Occamas.

XX a. buvo atgijęs susidomėjimas △; tai ypač matyti iš katalikų mokslininkų, pvz., Jacques'o Maritaino (1882–1973), raštų.

Schopenhaueris Arthuras (1788–1860), vokiečių filosofas. Kanto ir senovės hinduizmo filosofijos įkvėptas, reikšmingame veikale „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys" (*Die Welt als Wille und Vorstellung,* 1819) išreiškė ateistinį ir pesimistinį požiūrį į pasaulį: iracionali valia suvokiama kaip vidinis pasaulio dėsnis, kuriantis žlugdantį troškimų ratą, iš kurio išlaisvinti gali tik estetinė kontempliacija arba nugrimzdimas į nebūtį.

Postuluodamas kančių ir nusivylimų pasaulį, △ savo etiką grindė užuojauta. Jo sukurta iracionalios žmoguje veikiančios jėgos teorija stipriai paveikė ir Nietzchę, ir Freudą. Ji atsispindėjo ir kompozitoriaus Wagnerio, vokiečių romanisto Thomo Manno bei anglų rašytojo Thomo Hardy'džio kūryboje.

Schrödingeris Erwinas (1887–1961), austrų fizikas. Patobulino banginės mechanikos tyrimus (⇨ *kvantinė teorija*). Gimė Vienoje, nuo 1940

Dublino aukštųjų studijų instituto vyresnysis profesorius. 1933 kartu su Pauliu Diracu gavo Nobelio premiją.

Schultzas Theodore'as Williamas (g. 1902), JAV ekonomistas, žemės ūkio ekonomikos specialistas. 1979 kartu su Arthuru Lewis'u gavo Nobelio premiją už silpnos ekonomikos šalių problemų tyrimą.

Schumacheris Fritzas Ernstas Friedrichas (1911–77), vokiečių ekonomistas. Buvo įtikinęs, kad institucijų didėjimas ir nekontroliuojama ekonominė plėtra kelia daug visuomeninių ir aplinkosaugos problemų. Savo teoriją jis išdėstė knygose, pvz., „Maža yra nuostabu" (*Small is Beautiful,* 1973), ir tai patikrino praktiškai, įkurdamas Pagalbinės technologijos kūrimo grupę.

Maža yra nuostabu.

Fritzas Schumacheris
Knygos pavadinimas

Schumanas Robertas (1886–1963), prancūzų politikas. 1947 buvo ministras pirmininkas. 1950, būdamas užsienio reikalų ministras (1948–53), pasiūlė sukurti bendrą anglių ir plieno rinką (*Schumano planas*). Rinka buvo įkurta 1952 kaip Europos anglių ir plieno susivienijimas, Europos Ekonominės Bendrijos pagrindas.

Schumpeteris Josephas Alois (1883–1950), JAV ekonomistas ir sociologas. Veikale „Kapitalizmas, socializmas ir demokratija" (*Capitalism, Socialism and Democracy,* 1942, liet. 1998) teigė, kad Vakarų kapitalizmas, skatinamas savo paties laimėjimų, virsta tam tikra socializmo forma; mat įmonės darosi vis didesnės, jų valdymas vis labiau atsiejamas nuo nuosavybės, o visuomeninės tendencijos griauna tradicinius turto kaupimo motyvus.

△ gimė Moravijoje (dab. Čekija), 1932 persikėlė į JAV. Labai domėjosi matematika, prisidėjo prie Ekonometrijos draugijos įkūrimo 1930. △ raštai yra ekonomikos teorijos bei ekonominės minties istorijos autoritetas. Be kitų standartinių informacinių leidinių, △ parašė veikalą „Ekonominės analizės istorija" (*History of Economic Analysis,* 1954), kuris buvo išleistas po jo mirties.

Schweitzeris Albertas (1875–1965), prancūzų protestantų teologas, vargonininkas ir chirurgas misionierius. 1913 įkūrė ligoninę Lambarenėje, Gabone, ir vargonavo remdamas šią savo veiklą. Parašė Bacho biografiją, veikalą „Istorinio Jėzaus ieškojimas" (*Geschichte der Leben-Hesu-Farschemg,* 1906); 1952 gavo Nobelio taikos premiją už pagarbos gyvybei skelbimą.

„Pagarba gyvybei".

Albertas Schweitzeris
„Mano gyvenimas ir mąstymas" (*Aus meinem Leben und Denhen*), *13 sk.*

Schwingeris Julianas (g. 1918), JAV fizikas, kvantinės fizikos specialistas. Tyrė, kaip elgiasi įelektrintos dalelės elektriniame lauke. Šiame darbe, atliktame grynai matematiškai, susipina kvantinės ir reliatyvumo teorijos elementai. 1965 △ kartu su ⇨ Richardu *Feynmanu* ir Sin-Itiro Tomonaga (1906–79) gavo Nobelio fizikos premiją.

Vertinamas kaip „fizikas ligi kaulų smegenų", △ įstojo į Niujorko koledžą turėdamas 15 metų. Paskui perėjo į Kolumbijos universitetą ir jį baigė būdamas 17 metų. Būdamas 29 metų tapo Harvardo universiteto profesoriumi ir buvo pats jauniausias profesorius.

scientistai, ***Kristaus bažnyčia,*** arba ***Krikščionių mokslas,*** JAV protestantų sekta, kurią 1879 įkūrė Bostono medikė Mary Baker Eddy. △ tiki, kad Dievas yra geras ir yra dvasia, todėl materija bei blogis nėra visiškai realūs. Taigi, jie atsisako bet kokio medicininio gydymo. Ši bažnyčia leidžia savo dienraštį *Christian Science Monitor.*

Scientistai mano, kad jų doktrina atkuria pirminę krikščionybę, skelbiančią visišką išsivadavimą nuo bet kokio blogio (taip pat ir nuo ligų, negalavimų bei nuodėmių). Pasak tikinčiųjų, △ doktrina gydo, nes diegia tiesą į žmogaus sąmonę. △ neturi skiriamų dvasininkų, bet žmonės, viešai praktikuojantys jų mokslą ir gydantys, turi gauti oficialų leidimą. Pirmoji △ bažnyčia buvo Bostone, Masačiusetso valstijoje, JAV. Dabar jų bendruomenių yra daugelyje pasaulio šalių. Pagrindinė △ knyga yra Eddy „Mokslas ir sveikata bei raktas į Šventąjį Raštą" (*Science and Health with Key to Scriptures,* 1875).

scientologija, taikomoji religijos filosofija, pagrįsta ⇨ *dianetika,* kurią kaip ***Scientologijos Bažnyčią*** 1954 Kalifornijoje (JAV) įkūrė ⇨ L. Ronas *Hubbardas.* Ji skelbiasi siekianti padidinti „dvasinį žmogaus nusimanymą", bet jos naujų narių verbavimo ir išlaikymo metodai buvo kritikuojami. Nuo 1959 △ būstinė yra Sasekse, Anglijoje.

Scrutonas Rogeris Vernonas (g. 1944), anglų filosofas, kairiųjų pažiūrų visuomenės kritikas,

nuo 1985 estetikos profesorius Berkbeko koledže Londone. Gynė politines ⇨ Edmundo *Burke'o* teorijas tokiose knygose, kaip „Konservatizmo reikšmė" (*The Meaning of Conservatism*, 1980), turėjo įtakos laisvosios rinkos sąjūdžiams R. Europoje.

Svetingumas yra vienintelė dovana, kuri virsta pareiga.

Rogeris Scrutonas
„Konservatizmo reikšmė" (*The Meaning of Conservatism*)

Seaborgas Glennas Theodore'as (g. 1912), JAV chemikas, branduolio chemijos specialistas. 1951 buvo apdovanotas Nobelio premija už užuraninių elementų (kurių atominiai skaičiai didesni negu urano) atradimą bei radioizotopo urano 233 gavimą.

Sebastijonas, *šv. Sebastijonas,* romėnų kareivis, kuris, sakoma, buvęs imperatoriaus Diokletiano asmens sargybinis, kol paaiškėjo, kad jis yra krikščionis. Pasmerktas nužudyti strėlėmis (taip jis paprastai vaizduojamas), bet liko gyvas ir galiausiai buvo užmuštas kuokomis. Šventė – sausio 20.

Nuo IV a. △ buvo garbinamas kaip gynėjas nuo maro. Renesanso epochoje pasirodė daug jį vaizduojančių paveikslų; tai galima paaiškinti kaip išnaudotą galimybę vaizduoti nuogą vyrą.

Secchis Pietras Angelas (1818–78), italų astronomas ir astrofizikas. Suklasifikavo žvaigždžių spektrus, sudarydamas keturias klases, pagrįstas spalva ir spektrinėmis savybėmis. Pirmasis suklasifikavo Saulės protuberantus, didžiulius karštų dujų srautus, išmetamus iš Saulės paviršiaus.

secesija, Austrijoje (ir Lietuvoje) paplitęs ⇨ *art nouveau* stiliaus pavadinimas.

secesija (lot. *secessio, polit.*), vienos ar kelių valstijų išstojimas iš federacijos, pvz., pietinių valstijų išstojimas iš JAV sąjungos 1860–61.

Sechmet, sen. Egipto karščio ir ugnies deivė. Buvo garbinama Memfyje kaip ⇨ *Ptacho* žmona, vaizduojama su liūtės galva.

sederis, maistas – žydų šventės ⇨ *Paschos,* kurios metu švenčiamas išėjimas iš Egipto, – dalis.

sefardai, žydų, XV a. ištremtų iš Ispanijos ir Portugalijos arba inkvizicijos priverstų apsikrikštyti (⇨ *maranai*), palikuonys. Daugelis jų apsigyveno Š. Afrikoje ir Viduržemio jūros šalyse bei Nyderlanduose, Anglijoje ir Olandijos kolonijose N. pasaulyje. △ kalba ladino, XV a. romėnų dialektu, ir savo gimtąja kalba.

Segrė Emilio (1905–89), JAV gyvenęs italų fizikas. 1955 atrado antiprotoną – naują antimedžiagos (⇨ *antimaterija*) formą. 1959 kartu su Owenu Chamberlainu gavo Nobelio fizikos premiją. 1937 △ atrado pirmąjį sintetinį elementą technecį (atominis skaičius 43).

Sėjaus dėsnis (*ekon.*), dėsnis, suformuluotas Jeano Baptisto Say'aus (1767–1832); △ teigia, kad pasiūla sukuria savo paklausą ir kad ištekliai neišsemiami.

Šį dėsnį priėmė klasikinės mokyklos ekonomistai, bet jo teisingumu suabejojo J. M. Keynesas, nagrinėdamas krizę D. Britanijoje trečiajame ir ketvirtajame šio amžiaus dešimtmetyje.

sekmadienis, paskutinė (kartais vadinama pirmąja) savaitės diena. Krikščionių bažnyčia △ skiria maldai, Jėzaus prisikėlimui paminėti. Šalyse, kuriose krikščionybė yra vyraujanti religija, bankai, įstaigos ir dauguma parduotuvių sekmadieniais paprastai nedirba. △ pakeitė žydų ⇨ *šabą,* poilsio dieną, kuri buvo švenčiama šeštadieniais.

D. Britanijoje nuo vidurinių amžių sekmadieniais ribojama kai kuri veikla – draudžiama prekiauti, vartoti alkoholį; 1969 buvo panaikinti apribojimai sportui, teatrui, šokiams.

Devynios iš dvylikos Europos Sąjungos šalių sekmadienį nutraukia didžiąją dalį pramoninės ir komercinės veiklos; to nesilaiko D. Britanija, Danija ir Portugalija. 1990 Vokietija pasiūlė, kad į ES Socialinę chartiją būtų įtrauktas punktas, nustatantis, kad △ yra oficiali poilsio diena visoje Europos Sąjungoje; dabar dėl to vyksta derybos.

Sekminės, krikščionių šventė, švenčiama po septynių savaičių po Velykų; Šventosios Dvasios atsiuntimo apaštalams paminėjimas. △ dar vadinamos Savaičių švente, nes Šventoji Dvasia buvo atsiųsta per žydų Savaičių šventę (Šavuotą).

Sekmininkų sąjūdis, ***penkiasdešimtininkai,*** krikščionių atsinaujinimo sąjūdis. Jį įkvėpė krikštas Šventąja Dvasia; apaštalai per Sekmines įgijo galią „kalbėti kitomis kalbomis". △ – tai reakcija į nelanksčią tradicinių bažnyčių teologiją ir formalias pamaldas. Sekmininkai šventai tiki Biblija, mano, kad tikėjimas turi gydomąją galią. Tai itin misionieriška krikščionybės srovė, ypač sparčiai plintanti nuo septintojo dešimtmečio. Pasau-

lyje yra daugiau nei 25 mln. △ narių, ir tai yra greičiausiai plintanti krikščionybės kryptis.

△ atsirado 1906 balandžio 4, kai Los Andželo kongregacijos „Azusos gatvės misija“ nariai buvo „pakrikštyti Šventąja Dvasia“. Dėl šio reiškinio △ kartais vadinamas Kalbų sąjūdžiu. Jis patraukė vargšus ir tuos, kuriems nepriimtinas vyraujančių konfesijų formalizmas bei modernistinė teologija. △ būdinga labai emocionalus, nevaržomas požiūris į maldą; etiškai keliama blaivybė ir sunkus darbas – tai būdas vargšams ir atstumtiesiems pagerinti savo ekonominį ir visuomeninį statusą, išlaikyti tikėjimą. Pamaldos vyksta laisvai, su evangeline muzika ir šūksniais „Aleliuja“.

Sąjūdis paplito Velso ir N. Anglijos srityse, bet labiausiai įsigalėjo Skandinavijos šalyse, P. Amerikoje ir P. Afrikoje. JAV yra daugiau nei pusė milijono △ narių. △ minimas kaip trečioji jėga krikščionybėje, rimtas iššūkis katalikybei ir tradiciniam protestantizmui.

seksizmas, tikėjimas (besąlygiškų prielaidų sistema) savosios lyties pranašumu, dažnai lydima ⇨ *stereotipo*, arba išankstinio nusistatymo priešingos lyties atžvilgiu. △ gali būti susijęs ir su lyčių skirtumais pagrįsta ⇨ *diskriminacija*, dažniausiai būdinga vyrams moterų atžvilgiu.

Taigi šis džentelmenas pasakė, jog turinti smegenų mergaitė turėtų jomis ne tik mąstyti.

seksizmas

Anita Loos (1893–1981), JAV rašytoja humoristė. „Džentelmenams labiau patinka blondinės“ (*Gentlemen Prefer Blondes*)

Šį terminą, sudarytą pagal analogiją su rasizmu, pirmą kartą pavartojo septintojo dešimtmečio rašytojos feministės, apibūdindamos kalbą ir elgesį, iš kurių galima suprasti, jog moteris laikoma žemesne, pvz., ginčytinas vyriškosios giminės įvardžių vartojimas kalbant ir apie vyrus, ir apie moteris, bei įsitikinimas, jog kai kurie darbai tinka vienai arba kitai lyčiai.

Sekstas Empirikas (apie 160–210), graikų gydytojas ir filosofas. Laikėsi agnostinio (o ne dogmatinio) skepticizmo; atmetė požiūrį, kad galima įrodyti, jog pažinimas neįmanomas, ir tvirtino, jog tai, kaip ir daugelis kitų problemų, yra neišspręstas klausimas. Svarbiausias △ darbas – „Pironizmo principai“ – ⇨ *Pirono Elidiečio* ir jo sekėjų skepticizmo teorijos santrauka. Kiti išlikę darbai – „Prieš mokytuosius“ ir „Prieš dogmatikus“. △ darbai yra vertingas filosofijos istorijos šaltinis, nes juose pateikti ir oponentų argumentai. Apie △ gyvenimą žinoma mažai.

seksualumas, vyro arba moters savybės ar ypatybės; paprastai △ suvokiamas kaip šis tas daugiau negu vien galėjimas ar polinkis atlikti tam tikrą lytinio dauginimosi vaidmenį. Dabar pabrėžiama, kaip individas suvokia, kaip vertina kultūriškai ir socialiai susiklosčiusius ⇨ *lyčių socialinius skirtumus* bei biologinius △ raidos veiksnius.

Mat geismas sunkiai suvaldomas, jei jo nevaržo baimė.

seksualumas

Klemensas Aleksandrietis (apie 150–apie 215), graikų filosofas ir teologas. „Pamokslas graikams“ (*Exfortation to the Greeks*), *IV sk.*

△ buvo svarbi ⇨ *amžiaus tarpsnių psichologijos* dalis. Psichoanalizėje ypač didelę įtaką darė ⇨ *Freudo* idėjos apie kūdikių △. Pastaruoju metu yra padidėjęs susidomėjimas △ ir socialiniais lyčių skirtumais tokiose skirtingose disciplinose, kaip sociologija, socialiniai istoriniai ir kultūriniai tyrimai bei politika.

sekta, nedidelė ideologinė, paprastai religinio pobūdžio, grupė, nutolusi nuo pagrindinės bendruomenės. Dažnai skelbiasi, kad ji viena tegali pasiekti tiesą, išganymą. △ paprastai būna labai uždaros. Griežtai reikalauja paklusnumo △ elgesio kodeksui ir visiško atsidavimo, pvz., atsisakyti pagrindinės bendruomenės, vardo, nuosavybės, šeimos.

Daugelis △ trumpaamžės – kartais jų idėjos miršta ir △ nariai grįžta į pagrindinę bendruomenę, kartais idėjos paplinta ir △ susilieja su pagrindine bendruomene (pvz., krikščionybė atsirado kaip maža △ romėnų valdomoje Palestinoje).

sektorių teorija, miesto žemės naudojimo modelis – įvairios paskirties žemės sklypai sudaromi kaip pleištai aplink centrinį verslo rajoną. Pagal △ brangiausia žemė yra prie transporto maršrutų (kelių). Kai žemės plotas pagarsėja kaip tinkamas tai paskirčiai (pvz., pramonei), miestui plečiantis, jis pritraukia vis daugiau naudotojų.

sekuliarizacija, procesas, kurio metu religinis mąstymas, veikla ir institucijos netenka savo religinės ir (arba) visuomeninės svarbos. Tai pagrindžia kai kurių sociologų teoriją, kuri aiškina,

kad visuomenei tampant pramonine, jos religines dorovės normas, vertybes ir institucijas pakeičia pasaulietiškos, o kai kurie religiniai bruožai tampa bendrais pasaulietiškais.

semantika, ⇨ *kalbotyros* šaka, tirianti žodžių reikšmes.

Semionovas Nikolajus (1896–1986), rusų fizikas ir fizikochemikas, daug prisidėjęs prie grandininių cheminių reakcijų tyrimo. Dirbo daugiausia Leningrado (dab. Sankt Peterburgas) Cheminės fizikos institute. 1956 kartu su ⇨ Cyrilu *Hinshelwoodu* gavo Nobelio chemijos premiją.

Senasis Testamentas, krikščioniškas hebrajų ⇨ *Biblijos*, kuri sutampa su krikščionių Biblijos pirmąja dalimi, pavadinimas. △ sudaro daug knygų (krikščionys priskaičiuoja 39, žydai – 24; tai priklauso nuo to, kaip dalijama), kurios aprėpia pasaulio sukūrimą, senovės hebrajų istoriją ir sutartį su Dievu, pranašų raštus, religinę poeziją. Pirmosios penkios knygos (Penkios Mozės knygos) tradiciškai priskiriamos Mozei; krikščionys jas vadina Penkiaknyge, o žydai – Tora.

Originalo tekstas parašytas hebrajų kalba XII–II a. pr. Kr. Ankstyviausi teksto rankraščiai buvo rasti tarp ⇨ *Negyvosios jūros pergamentų*. Tradicinį tekstą (kuris buvo pirmiausia išverstas į graikų, vėliau ir į kitas kalbas) sudarė rabinų vyresnieji apie II a.

senatas, sen. Romos vyresniųjų taryba. Pradžioje △ sudarė patricijų šeimų galvos, vėliau buvo sudaromas iš buvusių magistratų ir aukštų pareigūnų; bet jo sudėtį nuolat panaujindavo cenzoriai. Nors nominaliai △ buvo patariamasis organas, jis kontroliavo finansus ir užsienio politiką.

Senatas, JAV ⇨ *Kongreso* ir kai kurių kitų valstybių parlamentų aukštieji rūmai.

Seneka Lucijus Anėjus (apie 4 pr. Kr.–65 po Kr.), romėnų dramaturgas, daugelio esė ir devynių tragedijų autorius; stoikas. Buvo būsimojo imperatoriaus Nerono namų mokytojas. Šiam įžengus į sostą, neteko jo malonės, ir jam buvo liepta nusižudyti. XVI a. dramaturgai △ tragedijas laikė klasikiniais pavyzdžiais.

Senoji katalikų bažnyčia, *senkatalikiai*, viena iš daugelio krypčių, atskilusių nuo Romos katalikų bažnyčios. Apima bažnyčias Olandijoje (pvz., ***Utrechto bažnyčia***, atsiskyrusi nuo Romos po to, kai buvo apkaltinta ⇨ *jansenizmu*), taip pat 1870 ⇨ *popiežiaus neklystamumo* dogmos paskelbimo nepripažįstančias Austrijos, Čekoslovakijos, Vokietijos ir Šveicarijos tikinčiųjų grupes. △ dvasininkai nesilaiko celibato.

1931 △ sudarė sąjungą su Anglikonų bažnyčia. Anglikonų ir △ vyskupai kartu įšventina naujus vyskupus, siekdami, kad jų įšventinimas būtų toks, kaip prieš bažnyčios skilimą.

Senovės Egipto religija. Ši civilizacija iš pradžių garbino gyvūnus – totemus. Egiptiečiai įsivaizdavo, kad šie esą genties protėviai. Vėliau totemai virto dievais su gyvūnų galvomis. Vienas iš pagrindinių kultų buvo požemio pasaulio dievo ⇨ *Ozyrio* kultas. Nemirtingumas, kurį suteikdavo magiškos balzamavimo apeigos, iš pradžių buvo tik karalių privilegija. Naujojoje Karalystėje balzamuodavo visus pakankamai turtingus; juos laidodavo su ⇨ *Mirusiųjų knyga.*

Dievai ***Ra*** ir ***Horas*** buvo vaizduojami vanagu, ***Totas*** – ibiu, ***Anubis*** – sakalu. Ozyrio istoriją, kuris buvo nužudytas, apraudotas sesers ir žmonos Izidės, o paskui prisikėlė, vaidindavo per derliaus šventę. Visų mirštančiųjų troškimas buvo patekti į Vakarų šalį pas Ozyrį. Buvo tikima, kad išlikti po mirties galima tik su kūnu, todėl jį reikėjo stropiai balzamuoti ir mumifikuoti. Buvo tikima, kad mirusiojo kūnas ir kape esantis turtas atgyja per vad. „Burnos atvėrimo" ceremoniją. Be to, turtingieji buvo laidojamai su giesmių ir palankių užkeikimų tekstais.

sensualizmas, filosofijos doktrina, teigianti, jog visas mūsų pažinimas remiasi jausmų duomenimis, arba pojūčiais, kurie mus pasiekia be interpretacijų ir nuomonių. Šios teorijos pradininkas – anglų filosofas ⇨ Johnas *Locke'as,* bet △ terminą pirmasis pavartojo jo sekėjas prancūzas ⇨ Etienne'as de *Condillacas.*

sentikiai, Rusijos stačiatikių bažnyčios kryptis, ekskomunikuota 1667, nes atsisakė pripažinti Maskvos patriarcho Nikono liturgines reformas, ypač naują žegnojimosi būdą. Ilgai buvo persekiojami, bet tebėra stiprūs daugelyje Rusijos kaimo rajonų; ten ta kryptis ir susidarė.

separatistai, žmonės, norintys atsiskirti nuo ar išstoti iš aljanso ar sąjungos. XIX a. Australijos △ agitavo, kad Australijos kolonijos atsiskirtų nuo D. Britanijos valdžios ir teismų ir paskelbtų nepriklausomybę.

Septintosios dienos adventistai, to paties pavadinimo protestantų bažnyčios nariai. Bendruomenė atsirado JAV, aistringai laukiant

antrojo Kristaus atėjimo. Šis laukimas buvo apėmęs Niujorko valstiją po ⇨ Williamo *Millerio* pamokslo, kuriame jis skelbė, jog Kristus grįšiąs 1844 spalio 22 d. Kai nieko neįvyko, daugelis milerítų (taip buvo vadinami Millerio sekėjai) ėmė kitaip aiškinti jo pranašiškas teorijas ir toliau tvirtino, kad tūkstantmetė karalystė čia pat. Adventistai šeštadienį švenčia kaip šabą, pabrėžia gydymo ir dietos svarbą; daugelis yra vegetarai. Visame pasaulyje yra apie 5 mln. △, iš jų apie 500 000 JAV. Dar ⇨ *adventistai.*

Septynetas prieš Tėbus (*graikų mitologijoje*), pasakojimas, kad septyni vadai, vedami Argo karaliaus Adrasto, puolė septynerius senovės miesto Tėbų vartus. Šio karo priežastis – dviejų Oidipo sūnų – brolių Polineiko ir Eteoklio varžymasis dėl Tėbų sosto. Abu broliai žuvo vienas nuo kito rankos. Šiuo siužetu naudojosi tragikai Aischilas ir Euripidas („Trojietės") bei romėnų poetas Stacijus (epe „Tėbaida"); jis yra kai kurių Sofoklio („Antigonė", „Oidipas Kolone") ir Euripido („Maldautojos") tragedijų siužetų pagrindas.

septynios didžiosios nuodėmės, krikščionių teologijos apibrėžtos ydos, kurios laikomos visų kitų nuodėmių pagrindu:

puikybė
gobšumas
gašlumas
rūstumas
pavydas
persivalgymas
tingumas

Konstantinopolio diakonas Evagrijus Pontikas (apie 346–399) traktate „Apie aštuonias blogas mintis" tvirtino, kad svarbiausios nuodėmės yra persivalgymas, sanguliavimas, godumas, nusiminimas arba malonumų neįvertinimas, pyktis, nuobodžiavimas, arba tingėjimas, tuščiagarbiškumas ir puikybė. Tų pačių principų laikosi ir vienuolis Jonas Kasijus (apie 360–435). Grigalius Didysis (apie 540–604), kuris buvo popiežius nuo 590, išdėstė △ maždaug taip, kaip jos žinomos dabar.

Septuaginta, seniausias Senojo Testamento, arba hebrajų Biblijos, vertimas į graikų kalbą, kurį, manoma, atlikę 70 vertėjų.

serafis, krikščionių ir judėjų aukščiausio rango ⇨ *angelas.* Serafiai minimi Senajame Testamente.

Serapis, *Sarapidas,* sen. graikų ir egiptiečių dievas, Apio ir Ozyrio junginys, sukurtas Ptolemajų dinastijos; puikiausia jo šventykla – Serapėjonas Aleksandrijoje.

Sergijus Radonežietis (1314–92), *šv. Sergijus Radonežietis,* Rusijos vienuolynų reformatorius ir mistikas, šventasis, Rusijos globėjas. 1334 netoli Maskvos įkūrė stačiatikių Šventosios Trejybės vienuolyną. Tarpininkaudamas tarp Rusijos feodalinių valdovų, įkvėpė didžiojo Maskvos kunigaikščio Dmitrijaus pergalę prieš totorių chaną Mamajų Kulikovo mūšyje prie Dono 1380.

serializmas (*muz.*), kitas ⇨ *dvylikatonės technikos* kompozicijos sistemos pavadinimas.

Paprastai taip vadinamos antrosios šio amžiaus pusės kompozicijos, kuriose dinamika, trukmė ir ritmika pajungiama serijoms. Vienos serijos gali susidėti iš mažiau negu 12 pakopų, o kai kurios aukštesnės serijos jų gali turėti ir daugiau.

Servetas Migelis (1511–53), ispanų krikščionių anabaptistų teologas ir gydytojas. Pirmasis pradėjo tirti kraujo apytaką, nustatė, kad į plaučius kraujas teka iš dešiniojo širdies skilvelio. Už tai, kad kritikavo Švč. Trejybės doktriną, bažnyčios reformatoriaus Calvino nurodymu buvo sudegintas gyvas Ženevoje, Šveicarijoje.

Severas Antiochietis (467–538), krikščionių vyskupas, vienas iš ⇨ *monofizitų* erezijos pradininkų. Nuo 512, būdamas Antiochijos patriarchas, vadovavo opozicijai prieš 451 Kalchedono susirinkimo nutarimus – bandymą suvienyti ankstyvosios Krikščionių bažnyčios grupuotes, tvirtinant, jog Kristus turėjo tik vieną prigimtį. 518 △ pasmerkė imperatorius Justinianas I, ir jis išvyko į Aleksandriją, iš kurios niekada nebegrįžo.

sfinksas, *sfingė,* mitologinė būtybė, Egipto, Asirijos ir Graikijos mene vaizduojama kaip liūtas su moters galva. Graikų mitas pasakoja, kad △ nužudydavęs tuos, kurie atėję nesugebėdavę atspėti užduodamos mįslės: koks gyvūnas pirmiausia vaikšto keturiomis, po to – dviem ir galiausiai – trimis kojomis; atsakymas yra *žmogus* (kūdikis, suaugęs žmogus ir senas žmogus su lazda). Kai ⇨ *Oidipas* įminęs šią mįslę, △ nušokęs nuo uolos ir nusižudęs.

Shannonas Claude'as Elwoodas (g. 1916), JAV matematikas. Jo darbas „Matematinė komunikacijų teorija" (*The Mathematical Theory of Communication,* 1948) yra informacijos teorijos mokslo pradžia. Jis teigė, kad informacijos duomenys

ir ⇨ *entropija* yra analogiški, be to, nustatė kiekybinį informacijos kiekio tam tikrame pranešime matą.

Parašė pirmąją rimtą kompiuterinę šachmatų programą.

Shapley'is Harlow'as (1885–1972), JAV astronomas. Tyrė kamuolinius žvaigždžių spiečius. Jo tyrimai parodė, kad spiečiai išsidėstę ratu aplink Galaktiką ir kad Galaktika yra žymiai didesnė, nei buvo manoma anksčiau. △ suprato, kad Saulė yra ne Galaktikos centre, kaip buvo manoma tuo metu, bet toli nuo jo.

Shaw George'as Bernardas (1856–1950), airių dramaturgas, kritikas ir romanistas, vienas pirmųjų socialistinės ⇨ *Fabijaus draugijos* narių. Pjesės derino komediją su politika, filosofija ir polemika. Taip jis norėjo paveikti ir visuomeninę publikos sąžinę, ir jos emocijas. Žymiausieji kūriniai: „Ginklai ir vyras" (*Arms and the Man,* 1894), „Velnio mokinys" (*Devil's Disciple,* 1897), „Žmogus ir antžmogis" (*Man and Superman,* 1905), „Pigmalionas" (*Pygmalion,* 1913) ir „Šventoji Joana" (*St Joan,* 1924). 1925 gavo Nobelio premiją.

Anarchizmas – tai toks žaidimas, kuriame policija gali tave mušti.

George'as Bernardas Shaw
„Mezaliansas" (*Misalliance*)

Shockley'is Williamas (1910–89), JAV fizikas ir genetikas mėgėjas. Kartu su Johnu Bardeenu ir Walteriu Brattainu prisidėjo prie tranzistoriaus atradimo. 1956 jie visi buvo apdovanoti Nobelio premija. Aštuntajame dešimtmetyje △ buvo kritikuojamas už pareiškimą, kad juodaodžiai intelekto atžvilgiu yra genetiškai silpnesni.

△ padovanojo savo spermos P. Kalifornijos bankui, įkurtam milijonieriaus Roberto Grahamo, kad perduotų genetinį genialumo kodą.

Sibilė, pasak romėnų legendos, viena iš daugelio žynių pranašių, tikriausiai kilusi iš Kumų, prie Neapolio. Tarkvinijui Išdidžiajam ji pasiūlė pirkti devynis pranašysčių rinkinius, vad. *Sibilių knygas*, bet kaina pasirodė per aukšta. Kai △ sunaikino šešias knygas, likusias tris karalius nupirko už tą pačią kainą. Jos buvo laikomos Romoje; jose buvo ieškoma patarimo kritiškais atvejais.

siela, pagal daugelio religijų aiškinimą, neapčiuopiama ir nemirtinga žmogaus dalis, pergyvenanti fizinio kūno mirtį. Judaizmas, krikščionybė ir islamas moko, kad pasaulio pabaigoje visos sielos bus teisiamos ir pagal nuopelnus skiriamos į dangų arba pragarą.

Ortodoksinė žydų doktrina teigia, kad dauguma sielų pirmiausia patenka į skaistyklą, kurioje apsivalo ir atperka savo nuodėmes, o paskui keliauja į rojų. Krikščionybė moko, kad siela yra ta žmogaus dalis, kurią Dievo malonė gali atpirkti ir išvaduoti iš nuodėmių. Kitos religijos, pvz., hinduizmas, teigia, kad siela patiria ⇨ *reinkarnacijas* tol, kol individas pasiekia nušvitimą ir išsilaisvina iš atgimimų ciklo. Budizmas tvirtina, kad nėra jokio permanentinio subjekto ar sielos.

1990 Naujųjų metų laiške popiežius lyg ir sutiko, jog ir gyvūnai turi △. Jis pareiškė, kad „gyvūnai turi △, tad žmogus turi mylėti ir būti draugiškas su mažesniaisiais mūsų broliais". Šis teiginys tebekelia smarkius ginčus Romos katalikų bažnyčioje.

Kokia gi žmogui nauda, jei jis laimėtų ir visą pasaulį, bet pakenktų savo gyvybei!?

siela
Biblija.
Evangelija pagal Matą, 16, 26

---

sielų persikūnijimas, kitas ⇨ *reinkarnacijos* pavadinimas.

Sigeras Brabantietis (1240–82), vidurinių amžių filosofas, ⇨ *Averojaus* sekėjas. Dėstė Paryžiaus universitete; skyrė protą ir krikščionių tikėjimą, todėl 1270 jo darbai buvo pasmerkti už ereziją. Nesutiko atsižadėti savo kūrinių, tad buvo įkalintas, o kalėjime nužudytas.

Sigurdas, sen. skandinavų legendos herojus, ⇨ *Zygfrydas.*

sikizmas, *sikhizmas,* religija, kurią išpažįsta 14 mln. indų, gyvenančių daugiausia Pandžabe; visame pasaulyje 18 mln. sikų (sikhų), turinčių savo bendruomenes D. Britanijoje, JAV ir Kanadoje. △ pradininkas – Nanakas (1469–apie 1539). Sikai tiki vieninteliu Dievu, nemirtingu visatos kūrėju, kuris niekada nebuvo įsikūnijęs jokia forma; be to, tiki visų žmonių lygybe; △ smarkiai priešinasi žmonių dalijimui į kastas.

Sikų šventoji knyga yra ⇨ *Guru Grantas Sahibas.* Guru Gobindas Singas (1666–1708) įsteigė lygiųjų bendruomenę (halsą). Halsos nariai nešioja vad. penkis *k: keš* – nekerpami plaukai, *kanga* – šukos, *kirpan* – kardas, *kachh* – trumpos kel-

nės ir *kara* – metalinė apyrankė. Vyrams prie vardo pridedama *Singas* (liūtas), o moterims – *Kaura* (princesė).

Tikėjimas. Žmonės patys gali pasiruošti ieškoti Dievo malda ir meditavimu, bet Dievo artumą galima pasiekti tik kaip Dievo malonę. Sikai tiki ⇨ *reinkarnacija*, tiki, kad dešimt gūrų buvo mokytojai, kuriuose buvo gūro Nanako dvasia, šiandien gyvuojanti Gūru Grante Sahibe ir halsoje.

Apeigos. Sikai neturi savo specialios šventės, ir svarbiausias apeigas atlieka tos šalies, kurioje gyvena, poilsio dieną. Sikams svarbu kasdienė malda, o šventykla yra ir visuomeninis, ir religinis centras; joje yra virtuvė, kurioje visi, vyrai ir moterys, sikai ir ne sikai, gali valgyti kartu kaip lygūs. Per religines apeigas, pvz., skaitant šventąją knygą šventykloje, sikų moterys elgiasi taip pat, kaip ir vyrai. Per šventes, skirtas pagerbti dešimčiai gūrų, perskaitoma visa šventoji knyga. Sikai švenčia ir kai kurias didžiąsias induistų šventes, bet jose pabrėžiami △ aspektai ir gūrų pavyzdys. Sikai vengia vartoti nemedicininius narkotikus, ypač tabaką.

Istorija. Po Nanako mirties jo vietą paveldėjęs kitas gūras sikus (*sikas* reiškia mokinys) pavertė karine brolija; taip sikų bendruomenė tapo politine jėga. Paskutinis gūras Gobindas Singas 1708 buvo nužudytas, ir nuo to laiko didžiausias bendruomenės autoritetas liko šventoji knyga Gūru Grantas Sahibas.

Po Indijos padalijimo daug sikų persikėlė iš Vakarų į Rytų Pandžabą, o 1966 Santo Fateho Singo (apie 1911–1972) pastangomis Pandžabo dalyje buvo įkurta Indijos sikų valstija. Separatistinis Atalio sąjūdis siekė visiškai nepriklausomos sikų valstybės Chalistano bei fundamentalinio tikėjimo atgaivinimo. Nuo 1978 sąjūdžiui vadovavo Santas Jarnailis Singas Bhindranvalė (1947–84); jis buvo nužudytas per Auksinės šventyklos Armitsare apgultį. Keršydamas už jo mirtį, tų pačių metų spalio mėnesį Indijos ministrą pirmininkę Indyrą Gandi nužudė jos asmens sargybinis sikas. Prasidėjo neramumai, per kuriuos buvo nužudyta 1000 sikų. Indyros Gandi įpėdinis Radžyvas Gandis ir nuosaikiųjų sikų lyderis Santas Charčandas Singas Longovalis (sikų ekstremistų nužudytas 1985) susitarė dėl liaudies vyriausybės Pandžabe rinkimų ir sikų atstovų Indijos parlamente.

sila, ***šila,*** budistų terminas etiniam gyvenimui pavadinti. Apima etinius Aštuongubo tauriojo kelio komponentus: teisingą kalbėjimą, teisingą elgesį ir teisingą gyvenimo būdą. Be to, budistai vienuoliai turi dešimt △, arba dorovinių taisyklių, pvz., nežudyti ir nevartoti alkoholio.

silogizmas, filosofijos teiginių sistema, išdėstyta Aristotelio darbe apie logiką. Nustato sąlygas, pagal kurias pagrįsta išvada dedukciškai išplaukia arba neišplaukia iš pateiktųjų prielaidų. Štai pagrįsto △ pavyzdys: „Visi žmonės mirtingi, Sokratas yra žmogus, vadinasi Sokratas yra mirtingas“.

silpnaprotystė, neišplėtoti ar ne visai išplėtoti protiniai sugebėjimai. △ gali būti labai nedidelė, bet dažniausiai sukelia socialinių problemų, apsunkina savarankišką gyvenimą. Asmuo gali būti gimęs silpnaprotis (pvz., Dauno sindromas) arba toks tapti per smegenų traumą.

Klinikiškai △ yra skirstoma į labai sunkią, sunkią, vidutinę arba švelnią. Dažniausiai sprendžiama pagal protingumo koeficientą ir ligonio sugebėjimą susitvarkyti su kasdieniais reikalais. Tarp daugelio △ priežasčių yra genetiniai trūkumai (*phenylketonuria*), chromosomų klaidos (Dauno sindromas), infekcija prieš gimimą (*rubella*) arba kūdikystėje (*meningitis*), traumos (smegenų pažeidimas gimimo metu arba vėliau), kvėpavimo sutrikimas gimimo metu, toksinai (apsinuodijimas), fiziniai sutrikimai (skydliaukės nebuvimas arba jos sutrikimai, kaip kretinizmo atveju), psichologiniai sutrikimai (stimuliacijos stoka dėl socialinės izoliacijos).

silpnoji sąveika, viena iš keturių gamtos ⇨ *jėgų;* kitos trys yra gravitacinė, elektromagnetinė ir stiprioji. △ sukelia radioaktyviųjų atomų branduolių skilimą ir kitus branduolinius virsmus. Silpnąją sąveiką lemia keitimasis virtualiaisiais W^+, W^- ir Z^0 mezonais (tarpiniais vektoriniais bozonais).

silpnos ekonomikos šalis, bet kuri valstybė, kurios pramoninė raida yra atsilikusi ir kuri yra priklausoma nuo derliaus ir neapdirbtų žaliavų. 1964 buvo sukurta 77 grupė, kuri spaudžia pramonines valstybes teikti didesnę pagalbą △.

Terminai *silpna* ir *stipri ekonomika* rodo, kad pramoninė raida yra pageidaujama arba neišvengiama; daug kas geriau linkę vartoti terminą Trečiasis pasaulis.

silpnos ekonomikos šalys, arba ***besivystantis pasaulis,*** arba ***trečiasis pasaulis,*** arba ***Pietūs,*** daugiausiai egzistencinės ekonomikos šalys, kuriose vienam gyventojui tenkanti BVP (bendrojo vidinio produkto) dalis ir vidutinės pajamos yra

maži. Šiose šalyse paprastai yra trumpa gyvenimo trukmė, dideli gimstamumo ir mirštamumo koeficientai, blogi ryšiai, vienam asmeniui suvartojama mažai energijos. Šios šalys sudaro didumą Afrikos bei dalį Azijos ir P. Amerikos valstybių. Terminai kaip △ arba *„mažiau išsivysčiusios šalys"* dažnai kritikuojami dėl to, kad implikuoja sampratą, jog tas šalis reikia itin industrializuoti (kaip yra ⇨ *išsivysčiusiame pasaulyje*).

simbiozė, glaudūs santykiai tarp dviejų skirtingoms rūšims priklausančių organizmų; be to, tai yra santykiai, iš kurių abu partneriai gauna naudos. Gerai žinomas △ pavyzdys yra vabzdžių ir gėlių santykiai: vabzdžiai minta nektaru ir, pernešdami žiedadulkes nuo vieno žiedo ant kito, apdulkina. Kartais tai vadinama mutualizmu. △ platesne prasme apima ⇨ *komensalizmą* ir parazitavimą.

simbolinis interakcionizmas, sociologinis metodas, sukurtas JAV pragmatisto George'o Meado. Tiria individų ir mažų grupių elgesį stebėjimu ir aprašymu; žmonių išvaizdą, gestus ir kalbą suvokia kaip simbolius, kuriais jie naudojasi bendraudami su kitais socialinėse situacijose. Priešingai negu, pvz., marksizmas ar funkcionalizmas, teorijos, kurios visuomenę kaip visumą stengiasi analizuoti tirdamos ekonomines ir politines sistemas, △ išeities taškas yra pačių žmonių sukurtos visuomenės vidus.

simbolis, plačiąja prasme – kas nors, atstojantis ką nors kita. △ gali būti estetinė priemonė arba ženklas, vartojamas perduoti informacijai vizualiai; taip sutaupoma laiko, nekliūva nei kalbos barjerai, nei neraštingumas.

△ naudojami mene, matematikoje, muzikoje, literatūroje; praktiškai pritaikomi moksle ir medicinoje; naudojami kaip kelio ženklai ir kaip įspėjimai, pvz., kaukolė ir sukryžiuoti kaulai simbolizuoja pavojų.

simbolizmas, XIX a. Prancūzijos poezijos sąjūdis, paskatinęs panašią srovę ir dailėje. Poetai simbolistai žodžius vartojo greičiau dėl simbolinės, o ne konkrečios jų reikšmės. Svarbiausieji simbolistai buvo Paulis Verlaine'as, Stéphane'as Mallarmé ir Arthuras Rimbaud. Tapytojai simbolistai atmetė realizmą ir impresionizmą ir stengėsi išreikšti nuotaikas ir psichologines būsenas spalvomis, linijomis, formomis. Jie dažnai piešė mitologinėmis, mistinėmis, fantastinėmis temomis.

Svarbiausias tapytojas simbolistas buvo Gustave'as Moreau; kiti: Puvis de Chavannes'as ir Odilonas Redonas (Prancūzija), Arnoldas Böcklinas (Šveicarija), Edwardas Burne'as Jonesas (D. Britanija).

Simmelis Georgas (1858–1918), vokiečių sociologas, 1914–18 – Strasbūro universiteto profesorius.

Darbe „Sociologija" (*Soziologie,* 1908) bandė sukurti formalią sociologijos sistemą, „atitrauktą" nuo istorijos ir žmogaus patyrimo smulkmenų. Veikale „Pinigų filosofija" (*Die Philosophie des Geldes,* 1900) tyrė pinigų ekonomikos poveikį žmogaus elgesiui. Be to, parašė keletą puikių esė įvairiais kultūros ir visuomenės klausimais.

Simonas Herbertas (g. 1916), JAV sociologas. Tyrė sprendimų priėmimą verslo įstaigose ir teigė, kad didžiausias pelnas retai kada būna svarbiausias motyvas. Bandė ištirti psichologinius veiksnius, atsiliepiančius sprendimų priėmimui, ir sukūrė *tenkinančio elgesio*, lemiančio kai kuriuos sprendimus, sąvoką. Be to, daug dirbo stengdamasis sukurti dirbtinio intelekto technologiją, kuri padėtų nagrinėti veiksnius, veikiančius žmonių sprendimų priėmimo procesą. 1978 gavo Nobelio ekonomikos premiją.

Simonas Stulpininkas (apie 390–459), ***šv. Simonas Stulpininkas,*** sirų krikščionis asketas. Siekdamas pasiaukojimo idealo, 37 metus gyveno aukštos kolonos viršūnės aikštelėje. Šventė sausio 5 d.

simonija, bažnytinių privilegijų pirkimas ir pardavimas krikščionių bažnyčiose, dabar paprastai laikomas nuodėme. Pirmą kartą △ buvo pasmerkta 451, bet buvo paplitusi iki Reformacijos.

Šis terminas kilo iš ***Simono Burtininko,*** siūliusio apaštalams pinigų mainais į Šventosios Dvasios galią, vardo.

sinagoga, judėjų maldų vieta, dar vadinama šventykla (JAV). △ institucijos pradžia laikomi 70 m. po Kr., kai buvo sugriauta Jeruzalės šventykla, bet kaip tam tikra maldykla, ji kūrėsi jau nuo Babilonijos tremties laikų. Senovėje tai buvo visuomenės susirinkimo salė, kurioje buvo skaitoma ir Tora, o šiandien sinagogoje pirmiausia meldžiamasi, laikomos pamaldos. Pamaldoms būtinas dešimties suaugusių žydų kvorumas (vad. minjanas).

Be arkos (šventos ornamentuotos skrynios, kurioje laikomi Toros ritinėliai), sinagogoje yra pakyla (bima) su klauptais arba suolais aukštiesiems dvasininkams, ant kurios laikomos pamaldos. Kiti maldininkai sėdi arba stovi atsigręžę į pakylą.

Dviejose lentelėse virš arkos įrašyti Dešimt Dievo įsakymų. Ortodoksų sinagogose moterys ir vyrai sėdi atskirai.

sinchroniškumas (*parapsichologija*), svarbiausia ⇨ *Jungo* iškeltos teorijos, siekiančios paaiškinti paranormalius ir kitus mįslingus reiškinius, pvz., pranašystes, sąvoka (⇨ *paranormalizmai*).

Anot Jungo, nėra priežastinio ryšio tarp, pvz., dviejų identiškų minčių, ateinančių dviem individams skirtingose vietose tuo pat metu, arba tarp pranašingo sapno ir įvykio, tą sapną patvirtinančio. Tačiau tokie įvykiai nėra ir grynas atsitiktinumas. Du daugiau ar mažiau vienalaikiai įvykiai reikšmingai sutampa arba yra sinchroniški. Tokiais įvykiais pasireiškia pažinimas, susijęs su archetipiniais procesais ⇨ *kolektyvinėje pasąmonėje*.

sindikalizmas, XIX a. Europos politinis sąjūdis. Atmetė parlamentinę ir iškėlė tiesioginę veiklą, kurios kulminacija – revoliucinis visuotinis streikas. Jo tikslas – ginti darbininkų nuosavybės teisę ir leisti jiems valdyti pramonę. Po 1918 sindikalizmą absorbavo komunizmas, nors Ispanijoje jis egzistavo nepriklausomai ligi pat ketvirtojo dešimtmečio.

Praėjusio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje šiai idėjai atsirasti turėjo įtakos ⇨ Robertas *Owenas*; savo pavadinimą ir radikalesnių bruožų, veikiamas filosofo ⇨ Georges'o *Sorelio*, △ gavo Prancūzijoje; vėliau △ pasiekė ir JAV.

sindromas (*med.*), ženklų ir simptomų, visada atsirandančių ir rodančių tam tikrą būseną ar ligą, visuma.

Sinedrionas, ***Sanhedrinas*** (II a. pr. Kr.–I a. po Kr.), aukščiausiasis teismas sen. Jeruzalėje, kuriam vadovavo vyriausiasis žydų kunigas. Jo funkcijos buvo teisminės, administracinės ir religinės. Didysis △ buvo grynai religinis ir kaip rabinų patriarchatas Europoje gyvavo iki apie 450.

sinergizmas (*med.*), bendras dviejų ar daugiau vaistų, raumenų ar organų veikimas; ypač tinka vaistams, kurių bendras veikimas yra stipresnis negu jų suminis poveikis.

sinestezija, vienas pojūtis, sukeltas kito pojūčio dirginimo, pvz., spalvos pojūtį gali sukelti garsas. Tai kartais imituojama mene. Poetas Baudelaire'as vartojo frazę „skaisčiai raudonos fanfaros"; kompozitoriai, pvz., Skriabinas ir Schoenbergas, reikalaudavo, kad jų atliekamus kūrinius, pvz., Skriabino „Ugnies poemą" (1913), lydėtų spalvos.

Kiti pavyzdžiai: Walto Disney'aus „Fantazija" (*Fantasia*, 1940), psichodeliniai šviesų spektakliai.

Synge'as Richardas (1914–94), anglų biochemikas, tyręs popieriaus chromatografiją (mišinių atskyrimo būdą). Apie 1940 buvo sukurta chromatografijos technika baltymams išskirti. Bet vis dar trūko adekvačios technikos išskirti baltymus sudarančioms amino rūgštims. Apie 1944 △ ir jo bendradarbis Martinas Archeris sukūrė procedūrą, žinomą kaip kylančioji chromatografija. Tai užpildė šią spragą. Už šio metodo sukūrimą abu mokslininkai 1952 gavo Nobelio chemijos premiją.

sintetiškumas (*filos.*), ⇨ *Kanto* vartotas terminas, žymintis teiginį, kurio subjektas neturi predikato. Pavyzdžiui, teiginys „Gėlė yra mėlyna" yra sintetinis, nes ne kiekviena gėlė yra mėlyna. △ yra ⇨ *analitiškumo* priešprieša.

sintoizmas, vietinė Japonijos religija. Pabrėžia, kad svarbu įsijausti ir susivienyti su gamtos jėgomis, būti ištikimam valdančiajai dinastijai, kilusiai iš Saulės deivės Amaterasu-Omikami. Anksčiau sintoistai pabrėždavo paklusnumą ir atsidavimą imperatoriui, o Meidzio laikais △ buvo įgijęs agresyvaus nacionalizmo bruožų. Dabartinis △ šiuos bruožus yra atmetęs.

Sinto yra kiniška japoniškojo *Kami-no-Michi* transliteracija. Sintoistai per apeigas kreipiasi į kami – paslaptingas gamtos jėgas, turinčias topografinių bruožų, pvz., kalnus, medžius, akmenis, šaltinius, urvus. △ labai vertina skaistumą, atsidavimą ir nuoširdumą; paklydimai atperkami apsivalymo ritualais. Apsivalęs maldautojas tampa priimtinas ir mielas kami, kai jų ko nors prašo.

Švenčiausia △ vieta yra Isė, netoli Kioto; ten, Saulės šventykloje, yra veidrodis, kurį, tikima, Saulė padovanojusi Dzimui, legendiniam pirmajam imperatoriui VII a. pr. Kristų. △ turi 130 sektų; jos oficialiai pripažįstamos, bet valstybės neremiamos (valstybinis △ iki Antrojo pasaulinio karo buvo remiamas, bet po karo atskirtas nuo valstybės, o imperatorius Hirohitas 1946 paneigė savo dieviškumą). Dvasininkų pareigos tapo paveldimos VI–VIII a., iki tol religines funkcijas atlikdavo giminių vadai, iš kurių pats svarbiausias buvo imperatorius.

△ neturi filosofinės literatūros, bet yra mitologinių, apeiginių ir administracinių tekstų, religinių įstatymų, valdančiųjų šeimų bei šventyklų statybų kronikų. △ neturi doktrinos ir nustatytos etinės sistemos. Tikintieji nevaizdavo savo dievų iki pat ⇨ *budizmo*, su kuriuo △ sinkretiškai koegzistavo nuo VIII a., įsiveržimo.

Sionas, jebusiečių (Kanaano amoritų) tvirtovė ir kalva. △ užėmė karalius Dovydas ir ant kalvos pastatė Jeruzalės šventyklą, Jeruzalės ir žydų tautos gyvavimo simbolį.

sionizmas, politinis sąjūdis, kovojantis dėl žydų valstybės Palestinoje – Biblijos „pažadėtojoje žemėje" – atkūrimo, išsaugojimo ir sustiprinimo. Jos sostinė yra – „Siono mieste". △ kviečia žydus sugrįžti į Izarelį.

sirena (*gr. mit.*), jūrų nimfa, dainavimu viliodavusi jūreivius į mirtį uolėtuose krantuose. Odisėjas, norėdamas saugiai pasiklausyti sirenų dainavimo, prisirišo prie laivo stiebo, o jūreiviams užkimšo ausis vašku.

Argonautai nuo jų nenukentėjo todėl, kad Orfėjas dainavo nuostabiau už △.

Sisifas (*gr. mit.*), *Sizifas,* tariamas Korinto karalius, už blogus darbus pasmerktas požeminiame pasaulyje ridenti į kalną didžiulį akmenį, kuris pasiekęs viršūnę vėl nusirita žemyn.

sisteminė analizė (*kompiuterija*), verslo operacijų nagrinėjimas, aiškinantis, ar tokia veikla, operacija gali būti kompiuterizuota ir kaip. Tyrėjas aptaria jau esančias procedūras su dirbančiais žmonėmis, apžvelgia verslo duomenų srautus ir sudaro schemišką reikalingos kompiuterinės sistemos specifikaciją (dar ⇨ *sisteminis projektavimas*).

Viena iš paskutiniame šio amžiaus dešimtmetyje dažniausiai vartojamų metodologijų yra UML (*Universal Modelling Language*).

sisteminis projektavimas (*kompiuterija*), detalus taikomųjų programų paketo projektavimas. Projektuotojas naudojasi verslo proceso analizės rezultatais ir sukuria šių procesų programinį modelį atsižvelgdamas į būsimos informacinės sistemos realizaciją.

Sita (*hinduizmas*), dievo Višnaus inkarnacijos Ramos žmona; epo ⇨ *Ramajana* herojė, pasižymėjusi tyrumu ir meilumu.

situacionizmas, etikos doktrina, teigianti, jog bet koks veiksmas gali būti geras ar blogas, ir tai priklauso nuo padėties ir aplinkybių. Situacionistai teigia, kad jokios moralinės taisyklės negalima pritaikyti visiems atvejams, ir kad tai, kas yra neteisinga daugeliu atvejų, gali būti teisinga, jei baigiasi gerai. Iš esmės situacionistai mano, kad etinės pažiūros yra svarbiau už moralines taisykles.

Viena svarbiausių △ knygų yra Josepho Fletcherio „Situacinė etika" (Situation Ethics, 1966). Ypač didelę įtaką △ padarė moralinei krikščionybės teologijai; △ šalininkai teigia, kad karštas dėkingumas ir meilė virs gerais veiksmais.

siūlomosios rentos teorija, prielaida,kad žemės vertė ir renta tuo mažesnė, kuo didesnis atstumas nuo verslo centrų. Parduotuvėms ir įstaigoms reikia lengviau iš centro pasiekiamų vietų nei tiems, kurie, pavyzdžiui, ieško žemės gyvenamajam namui. Jos gali ir daugiau mokėti, todėl linkusios kurtis brangesniuose rajonuose arčiau centro.

△ gali taip pat tikti ūkininkams, nes intensyviausiai naudojama palyginti brangi miestų pakraščių žemė. Kiti veiksniai, pavyzdžiui, reljefas, komunikacijos ir žemės kokybė, gali iškreipti santykį tarp žemės sklypo kainos ir jos padėties.

siurrealizmas, dailės, literatūros, kino sąjūdis, apie 1922 išsirutuliojęs iš ⇨ *dadaizmo*. Vadovaujami ⇨ André *Bretono*, kuris 1924 sukūrė „Siurrealistų manifestą", siurrealistai sėmėsi įkvėpimo iš pasąmonės ir vizijų. Jie tyrė įvairius stilius ir technikas. Šis sąjūdis tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo tapo dominuojančia Vakarų meno kryptimi.

Siurrealizmas yra destruktyvus, bet jis griauna tik tai, ką laiko mūsų vaizduotę varžančiais pančiais.

siurrealizmas
Salvadoras Dali (1904–89), ispanų tapytojas.
Pareiškimas

△ rėmėsi Freudo pasąmonės teorija ir jo „laisvų asociacijų" technika sąmoningam protui apeiti. Dailėje tai buvo André Massono automatiniai piešiniai, emocinėmis pusiau abstrakčiomis formomis pagrįsti darbai (Ernstas, Miró, Tanguy) ir fantastiški vaizdiniai, pateikti realistiniu stiliumi (Dali, Magritte'as). Sąjūdžiui priklausė poetai Aragonas ir Eluard'as bei filmų statytojas Buñuelis.

Syva, kitas hinduistų dievo ⇨ *Šyvos* vardo variantas.

skaičiavimas, matematikos šaka, leidžianti manipuliuoti tolydžiai kintančiais dydžiais, taikoma su skridimu, kintančiais greičiais, kintančiu tiltų konstrukcijų apkrovimu, kintančia srove susijusioms problemoms spręsti. Viena pagrindinių △ šakų, ***integralinis skaičiavimas,*** nagrinėja tolydžiai kintančių dydžių sumavimo metodus. ***Diferencialinis skaičiavimas*** savo ruožtu nagrinėja

pokyčių dydį. Daugelis jo taikymų kilę iš kreivių liestinių nuolydžio skaičiavimo. Yra dar kelios △ šakos, tarp jų, paklaidų skaičiavimas ir pokyčių skaičiavimas. Diferencialų ir integralų skaičiavimai, nagrinėjantys mažus dydžius, nuolat mažėjančius atliekant su jais veiksmus, sudaro nykstamųjų skaičiavimą. ***Diferencialinės lygtys*** susijusios su kintamųjų aibės išvestinėmis, į jas gali įeiti kintamieji. Dažnai tokiems fizikiniams reiškiniams, kaip paprastasis tolydusis judėjimas, tirti pasitelkiami matematiniai modeliai. Diferencialinės lygtys paprastai sprendžiamos integruojant, priklausomai nuo jų laipsnio. Nesant reikiamų matematinių procesų, integruoti galima grafiškai arba kompiuteriu.

Istorija. Pirmasis △ pradėjo taikyti Archimedas III a., skaičiuodamas kreivinių figūrų plotus ir braižydamas kreivių liestines. Šios idėjos imtos plėtoti tik XVII amžiuje, kai prancūzų filosofas Rene Descartes'as sukūrė koordinačių geometriją ir įrodė, kad geometrinės kreivės gali būti aprašomos ir veiksmai su jomis atliekami algebros išraiškomis. Prancūzų matematikas Pierre'as de Fermat naudojo šias algebros formas pirmiesiems diferencialų skaičiavimams. Vėliau šias studijas tęsė vokiečių filosofas Gottfriedas Leibnizas ir anglų mokslininkas Isaacas Newtonas.

skaičių teorija (*mat.*), abstraktus skaičių sistemos struktūros ir sveikųjų skaičių ypatybių tyrimas. Šiam mokslui priklauso daugiklių ir pirminių skaičių teorijos, matematikų Giuseppe'ės Peano (1858–1932), Pierre'o de Fermat ir Karlo Gausso darbai.

Skaisčiosios žemės budizmas, Kinijoje ir Japonijoje vyraujanti budizmo kryptis. Pabrėžia tikėjimą ir meilę Budai, ypač Budai Amitabhai (Japonijoje jis vadinamas Amida, Kinijoje – Amituofo) – idealiam „negęstančios šviesos Budai", kuris prisiekė, kad visi tikintieji, kurie šauksis jo vardo, atgims skaisčiojoje žemėje, arba Vakarų rojuje. Tai taikoma ir moterims, kurioms nebuvo leidžiama siekti išganymo gyvenant vienuolyne. Japonijoje yra daugiau kaip 20 mln. budistų, priklausančių △ krypčiai.

Amitabizmas atsirado III a. Kinijoje; ten, pasak tradicijos, vienuolis Hui Juanas (334–417) įkūrė „skaisčiosios žemės" mokyklą; Japonijoje △ pradėjo plisti nuo X a.

Svarbiausios △ doktrinos išdėstytos Skaisčiosios žemės sutroje. Kai kurių sektų tikintieji keletą valandų per dieną kartoja maldą „O, Amida Buda!" (*Namu Amida Butsu*). ***Tikrosios skaisčiosios žemės*** mokykla (Dziodo Sinsu), kurią įkūrė japonų vienuolis Sinranas (1173–1262), teigė, jog pakanka nuoširdžios maldos, atmetė vienuoliškąją discipliną ir kitų budų garbinimą; ji tapo didžiausia mokykla.

skaistykla, pragarai, Romos katalikų tikima vieta, kurią pereina mirusiųjų vėlės prieš patekdamos į dangų. Čia vėlės atgailauja už nuodėmes ir už jas turi atkentėti.

skaitytojas pasaulietis (angl. – *lay reader*), neįšventintas į kunigus Anglikonų bažnyčios narys, kuris diecezijos vyskupo leidimu gali atlikti kai kurias apeigas.

skatinimas (*ekonomikoje*), ***paskata, stimulas,*** būdas, skatinantis dirbantįjį geriau dirbti. Pvz., galima įrodyti, kad žemesnė pajamų mokesčio norma skatina žmones geriau dirbti. Aukšti netiesioginiai mokesčiai už alkoholį nekelia stimulo gerti. ***Skatinimo sistema*** – įvairūs △ būdai: premijos, dalies pelno skyrimas, kai kurios atlyginimų rūšys.

skausmas, jausmas, įspėjantis apie žalingą poveikį kūno paviršiuje ar viduje. △ gali sužadinti įvairūs dirgikliai, pvz., sužalojimas, uždegimas, karštis. △ perduoda tam tikri nervai; jis susijęs ir su psichologiniais komponentais, kuriuos kontroliuoja aukštesnieji smegenų centrai. △ slopina vaistai, vadinamieji analgetikai.

△ signalas keliauja į smegenis juntamaisiais nervais elektros impulsų forma. Impulsams atsidūrus tarp dviejų nervų, biocheminiai procesai lemia, ar siųsti impulsą toliau, be to, jie gali padidinti arba sumažinti dėmesį tam signalui, keisti jo stiprumą. Svarbiausias skausmo nešiklis vadinamas medžiaga P; tai neuropeptidas, kuris telkiasi tam tikroje stuburo smegenų dalyje. Medžiagos P buvo rasta žuvyse; žinoma, kad medžiaga, sukelianti △ žmogui (pvz., bičių nuodai), panašiai veikia vabzdžius ir voragyvius (pvz., vorus).

Kadangi △ ir malonaus lytėjimo pojūčius perduoda skirtingi nervai, sergant tokiomis ligomis, kaip siringomielija, būna, kad galūnės nejaučia skausmo, nors normaliai jaučia lytėjimą. Tokiu atveju kyla didelis nepastebėtų įpjovimų ir įbrėžimų infekcijos pavojus.

skepticizmas, antikinės filosofijos mintis, teigianti, kad absoliutus daiktų pažinimus yra neįmanomas, todėl vienintelis tinkamas požiūris yra atsisakyti sprendimų. △ pradininkas – graikų fi-

losofas Pironas. Jis teigė, jog proto ramybę galima pasiekti atsisakius bet kokių pretenzijų į pažinimą.

III ir II a. pr. Kr. △, tiesa, ne tokia kraštutinė forma, perėmė ⇨ *Platono* akademija. Akademijos skeptikai tvirtino, kad nors tiesa galutinai nepažini, priimant sprendimus galima pasinaudoti galimybių pusiausvyra. Radikaliausia △ forma, teigianti, jog vienintelis daiktas, kurio buvimą galima pažinti, yra mąstantis subjektas, vadinama ⇨ *solipsizmu.*

Skinneris Burrkus Fredericas (1904–90), JAV psichologas, radikalus bihevioristas. Atmetė protinių sąvokų tyrimą, organizmą suvokdamas kaip juodąją dėžę, kurios elgesiui nusakyti vidiniai procesai nėra reikšmingi. Tyrė operantinį sąlygojimą ir teigė, kad elgesį formuoja ir palaiko jo padariniai; šį požiūrį išdėstė veikale „Organizmų elgesys" (*The Behaviour of Organisms,* 1938).

Išrado vad. Skinnerio dėžę – uždarą aplinką, kurioje galima stebėti išmoktą elgesį. Joje žiurkė nuspaudžia svertą ir išmoksta pakartoti šį veiksmą, nes už jį apdovanojama maistu. △ sukūrė kuvezę – valdomą aplinką kūdikiams. Iki dvejų metų amžiaus tokioje lovelėje iš dalies buvo auginama ir jo paties dukra.

Radikaliai nusistatęs, △ atmetė beveik visą ankstesnę psichologiją; jo veikale „Mokslas ir žmogaus elgesys" (*Science and Human Behaviour,* 1953) nėra nei nuorodų, nei bibliografijos. Kiti △ darbai: „Valdenas du" (*Walden Two,* 1948), „Anapus laisvės ir orumo" (*Beyond Freedom and Dignity,* 1971).

△ laimėjimas – sukurtas elgesio mokslas. Svarbiame darbe apie teorinį elgesio sąlygotumo patvirtinimą net sudėtingą žmogaus elgesį jis bandė paaiškinti kaip sąlygotų atsakų į išorinius dirgiklius serijas. △ priešinosi bausmės naudojimui, teigdamas, kad ji efektyviai neveikia elgesio, bet daro šalutinį nepalankų poveikį. Bet △ sukurta gerai sutvarkytos, laisvos, nepraktikuojančios bausmių visuomenės vizija nebuvo labai įvertinta. △ tyrimai ir raštai padarė didelę įtaką ir susilaukė tiek šalininkų, tiek kritikų. Nuo 1947 iki 1974 △ dėstė Harvardo universitete ir ligi pat mirties aktyviai dirbo mokslinį darbą.

skyrybos, arba ***ištuoka,*** santuokos nutraukimas, kai sutuoktiniai gyvi. Skiriasi nuo santuokos panaikinimo, kuris reiškia, kad santuoka teisiškai pripažįstama negaliojančia. Įvairių šalių △ nevienodos. Jos itin priklauso nuo religijos.

JAV įvairių valstijų △ įstatymai skirtingi. Pagrindas išsiskirti yra neištikimybė (visose valstijose), žiaurumas, šeimos palikimas, alkoholizmas, narkomanija, išprotėjimas ir pareiškimas apie abipusį nesuderinamumą. Valstijose su liberalesniais įstatymais greitai išsiskirti negalima, jei viena šalis apie △ nebuvo informuota arba jei kartu neišgyventas minimalus bendro gyvenimo laikotarpis. Sutuoktiniai vis dažniau sudaro sutartį prieš vedybas, kuria iš anksto pasidalija turtą, nekilnojamąją nuosavybę bei jos išlaikymo išlaidas. Kai kuriose valstijose, kai sutuoktiniai susitaria dėl turto ir įsipareigojimų vaikams, vad. „nepriekaištingų skyrybų" įstatymai leidžia greitai išskirti.

Katalikų bažnyčia draudžia tikintiesiems skirtis, o popiežius Jonas Paulius II sugriežtino ir santuokos panaikinimo sąlygas. Musulmonų kraštuose žmona negali reikalauti skyrybų, bet vyras gali su ja išsiskirti tris kartus pakartojęs „aš skiriuosi su tavimi" (vadinamas *talaq*). Pagal šiitų taisykles taip reikia ištarti vieną ar tris kartus prie dviejų liudininkų; pagal sunitų – tai galima padaryti raštu arba žodžiu. Nereikia nurodyti nei priežasties, nei iš anksto įspėti žmonos (nors kai kuriose musulmonų šalyse, pvz., Pakistane, toks reikalavimas jau įvestas). Dėl turto apmokėjimo šia teise naudojamasi nedažnai.

SSRS XX a. septintajame dešimtmetyje įvesti įstatymai leido išsiskirti lengvai ir pigiai. Parama žmonai po skyrybų sumažėjo, bet jai galbūt buvo daugiau naudos iš teisingesnių turto dalybų.

Anglijoje nuo seno skyrybos galiojo tik patvirtintos Parlamento įstatymu. 1857 Santuokos reikalų įstatymas įsteigė skyrybų teismą, bet numatė nedaug skyrybų priežasčių. Ilgainiui pagal vėlesnius įstatymus išsiskirti tapo lengviau, o pagal 1969 Skyrybų reformos įstatymą vienintelė skyrybų priežastis – neatitaisomas santuokos žlugimas. Užtenka įrodyti, kad šalys gyveno atskirai bent dvejus metus (arba penkerius metus, jei viena šalis nesutinka skirtis); arba jei viena šalis buvo neištikima, paliko šeimą, ar neprotingai elgėsi. Teismas skiria didelį dėmesį vaikų globai ir išlaikymui. Jis gali priteisti ir kitų finansinių patvarkymų, net perdalyti turtą.

Nors ir ne visai taip pat suformuluotos, skyrybų priežastys Škotijoje yra tokios pat kaip Anglijoje ir Velse. Anglijos ir Velso Teisės komisija 1990 rekomendavo santuokos žlugimą laikyti įrodytu po metų nuo to laiko, kai abi šalys prisiekia teisme, kad, jų įsitikinimu, santuoka neatitaisomai žlugo.

skysčių teorija, ***humoralinė teorija,*** Hipokratui priskiriama teorija, vyravusi antikiniais laikais

Sveikata, ligos ir skysčiai

Anglų k. žodis *disease* atsirado iš *dis-ease* (nelengvumas) ir tai daug ką paaiškina. Kalbant medicinine kalba *disease*, arba liga, yra objektyvus sutrikimas, kurį paprastai sukelia koks nors patogenas (bakterija ar virusas); be to, liga gali turėti subjektyvią priežastį. Galima sirgti ir ligos nejusti, arba jaustis sergančiu, kai ligos nėra; kai tokia būsena ypač intensyvi, ji vadinama hipochondrija.

Pražūtingas apsilankymas?

Senovės visuomenės ligą paprastai suvokė kaip nuodėmės, nusikaltimo, ydingos moralės rezultatą, sukeltą piktųjų dvasių arba atsiradusią dėl juodosios magijos. Taigi liga buvo suasmeninama, jai buvo suteikiama moralinė ar religinė prasmė; tikėta, kad sveikatą galima atgauti maldomis arba priešingais burtais, taip pat aukojimu bei ritualinėmis apeigomis. Dauguma genčių ligą laikė viešu reikalu, kurį per visuotines apeigas spręsdavo burtininkas ar koks nors „daktaras". Panašiai tikėta ir viduramžiais, net XVI ir XVII a.; liga buvo siejama su velnio darbu arba žmogus laikytas velnio apsėstu. Buvo tikima, kad nelaimes ir marą siunčiąs Dievas, kai norįs nubausti ar išbandyti nuodėmingus žmones. Protestantai ligą dar laikė ligą likimo pirštu.

Graikų požiūris

Graikija buvo pirmoji civilizacija, kuri ligą vertino ne kaip blogį, atėjusį iš išorės, bet kaip vidinį jėgų išsekimą. Dar Hipokratas (apie 460–370 pr. Kr.), dažnai vadinamas medicinos tėvu, buvo susidaręs nuomonę, kad sveikata ar liga priklauso nuo kūno „skysčių" *(humorų)* kokybės ir pusiausvyros.

Keturios pagrindinės savybės charakterizavo tuos keturis elementus (orą, vandenį, ugnį ir žemę), kurių analogai buvo 4 kūno „skysčiai" *(humorai):* kraujas, gleivės, geltonoji ir juodoji tulžis. Karšta ir sausa atitiko ugnį ir geltonąją tulžį; karšta ir drėgna – orą ir kraują; šalta ir sausa – žemę ir juodąją tulžį, šalta ir drėgna – vandenį ir gleives. „Skysčiai" *(humorai)* siejosi su visa pasaulėžiūra – žmonių sveikata ir susirgimai buvo aiškinami gamtos filosofijos požiūriu. Tie skysčiai buvo laikomi suvirškinto maisto ir medžiagų apykaitos rezultatu; manyta, kad žmogaus funkcijas valdo kepenų, širdies, smegenų anatominiai centrai, atstovaujantys gamtos dvasiai (apetitas), gyvybės dvasiai (aistros) ir proto dvasiai (išmintis, vertinimas, valia).

Žmogus buvo geros sveikatos, jei kūnas, jo dalys ir „skysčiai" buvo tinkamo temperamento. Kitu atveju atsirandanti liga, nes sutrinkanti pagrindinių kūno skysčių (fluidų) pusiausvyra. Ligą galima įveikti atkuriant „skysčių" *(humorų)* pusiausvyrą; pvz., anemiją – valgant daug raudonos mėsos ir geriant raudoną vyną (kad atsirastų daugiau kraujo). Manyta, kad apopleksiją (kraujo perkaitimą) galima įveikti nuleidžiant kraują.

Graikų medicina pabrėžė tikrąją tariamai šventų ligų, tokių kaip epilepsija, kilmę. Ji teigė, kad geros sveikatos galima pasiekti nuosaikiai valgant ir geriant, reguliuojant miegą, mankštą, seksą, aistras.

Kitos teorijos

Graikų teorijos vyravo medicinos moksle iki pastarųjų amžių ir netgi dabar iš dalies tebėra patrauklios. Marą ir epidemijas buvo sunkiau paaiškinti. Tiek Dievo įsikišimo, tiek ir miazmų idėja darėsi vis populiaresnės. Manyta, kad epidemiją sukelia miazmos (medžiagos, sukeliančios ligas) ar dujos ir blogi kvapai, kylantys nuo pūvančių gyvūnų ir augalų, ar nešvara. Visuotiniai XIX a. judėjimai dėl geros sveikatos rėmėsi mintimi, kad reikia kovoti su miazmomis, kurios tariamai sukeliančios dėmėtąją ir vidurių šiltinę bei cholerą.

Kita teorija buvo užkrečiamos ligos samprata – šias ligas per kažkokias nežinomas daleles vienas žmogus perduoda kitam. Tai atrodė gana įtikinama, pvz., sifilio, atveju. Nuodinga tokio užkrėtimo medžiaga ilgą laiką buvo nežinoma; tik Louis Pasteuras (1822–95) ir Robertas Kochas (1843–1910) XIX a. 8-ajame dešimtmetyje galutinai įrodė, kad yra kenksmingų bakterijų ir panašių gyvų mikroorganizmų. XIX a. pabaigoje tropinių šalių medikai atrado, kad ligas, panašias į maliariją, perneša vabzdžiai parazitai.

Mokslo era

Nustatyti būdingi infekcinių ligų bruožai buvo tikras medicinos lūžis; medicina įgijo mokslinį pagrindą ir tai įgalino ją XX a. atrasti ypatingus biologinius vaistus – antibiotikus. Chroniškus sutrikimus, psichines ligas, išsigimimus ir tai, kas dažnai vadinama psichosomatine būsena – juos vis dar sunku apibūdinti ir išgydyti.

Pastaruoju metu paplito mintis, kad dažnai šių laikų Vakarų medicina imasi ne to, kas svarbiausia, nes pagrindinės lėšos skiriamos gydomajai, o ne profilaktinei medicinai. Alternatyvioji medicina metė iššūkį tradicinei, laikančiai kūną mechanizmu, kurį reikėtų vertinti pirmiausia pagrindinių mokslų (chemijos, psichologijos, anatomijos) požiūriu; alternatyvioji medicina kelia holistinę idėją apie dvasios ir kūno vienybę ir tvirtina, kad sveikata ir liga priklauso nuo dvasios nei kiek ne mažiau, nei nuo kūno.

Roy'us Porteris

ir vid. amžiais, kad žmogaus kūnas sudarytas iš 4 rūšių skysčio: gleivių, kraujo, juodosios ir geltonosios tulžies. Buvo aiškinama, kad fizinę ir dvasinę būseną (temperamentą) bei sutrikimus lemia skirtingas skysčių kiekis organizme.

Gleivių perteklius individui suteikiąs flegmatiškumo, ramumo; kraujo perteklius – gyvumo, aistros; geltonosios tulžies – irzlumo, ūmumo, o juodosios tulžies perteklius – liūdesio, prislėgtą nuotaiką ir nusiminimą. *Galenas* susiejo šią temperamentų teoriją su △ elementais: flegmatiką su vandeniu, sangviniką su oru, choleriką su ugnimi, melancholiką su žeme. Manyta, kad skysčių pusiausvyrą galima atkurti atitinkama dieta.

skola, tai, ką pasiskolina asmuo, organizacija ar valstybė, dažniausiai pinigai, prekės ar paslaugos. Skola paprastai susidaro gavus ⇨ *kreditą*. ***Paskolos aptarnavimas*** yra palūkanų mokėjimas už paskolą. ***Valstybės skola*** yra pinigų suma, kurią vyriausybė skolinga pavieniams asmenims, bankams ir t. t.; ***tarptautinė skola*** – pinigai, kuriuos viena valstybė skolinga kitoms. Tarptautinės skolos plačiai paplito XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kai pramoninės šalys ėmė investuoti į kitas. Kilus XX a. aštuntojo dešimtmečio naftos krizei, tarptautinės skolos tapo pasauline problema.

1944 ⇨ *Breton Vudso* (*Bretton Woods*) konferencijos nutarimu 1945 įsteigtas Pasaulio bankas (oficialiai – Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas). Jis tapo Jungtinių Tautų agentūra tarptautinei plėtrai finansuoti, teikti paskolas tiems, kas jų negauna iš privataus kapitalo. Paskolos dažniausiai buvo teikiamos pagal vyraujančias rinkos palūkanų normas („kietosios paskolos“), todėl jas gaudavo stiprios ekonomikos (išsivysčiusios) šalys, pajėgios paskolas grąžinti.

1960 įkurtas Pasaulio banko padalinys Tarptautinė plėtros asociacija ilgalaikėms paskoloms be palūkanų („minkštosioms“) teikti silpnos ekonomikos, arba besivystančių, šalių ekonomikai finansuoti; taip siekta spartinti jų raidą. Vidurinių Rytų naftą išgaunančių šalių pinigų perteklių Vakarų bankai nukreipdavo į vad. Trečiojo pasaulio šalis. Tačiau dėl staigaus pasaulio ekonomikos smukimo ir palūkanų normų didėjimo šalys skolininkės už △ mokėjo vis didėjančią savo nacionalinio produkto dalį, mokėdavo tik palūkanas, bet ne pačią skolą. Dėl to daugelį paskolų teko konsoliduoti (iš naujo vesti derybas, kad △ būtų išmokėtos per ilgesnį laiką).

1980–81 Lenkija nustojo mokėti tarptautines skolas. Šiandien didžiausios rizikos šalys yra Meksika ir Brazilija, kurių ***skolų aptarnavimo koeficientas*** (eksporto įplaukų ir lėšų, reikalingų △ sumokėti, santykis) yra didesnis kaip 50 proc. 1987 gegužę didžiausias pasaulio bankas *Citibank of New York* pranešė, kad nurašė trijų milijardų JAV dolerių △, kuri susidarė vis atidėliojant Brazilijos skolų mokėjimą. Šiuo metu šalys skolininkės gali apmokėti jau turimas △ tik vėl pasiskolindamos. Vakarų šalyse yra pasitikėjimo krizių galimybė. Ji sukelia panišką indėlių atsiėmimo bangą, ir taip sužlugdo bankų sistemą.

Labiausiai įsiskolinusios šalys: visų išorinių skolų ir skolų aptarnavimo skaičiai:

Labiausiai įsiskolinusios šalys	Visa ilgalaikė skola (% nuo BNP)		Visos ilgalaikės skolos aptarnavimas (% nuo BNP)	
	1970	1987	1970	1987
Argentina	23,8	65,5	5,1	5,8
Brazilija	12,2	33,7	1,6	3,0
Meksika	16,2	69,6	3,5	8,2
Marokas	18,6	117,9	1,7	8,2
Nigerija	4,3	111,3	0,7	3,9
Filipinai	21,8	69,4	4,3	6,9

skola mainais už gamtą, susitarimas, pagal kurį dalis šalies skolų nurašoma mainais į šalies skolininkės įsipareigojimą imtis aplinkos apsaugos projektų. Tokius mainus XX a. 9 dešimtmetyje pasiūlė aplinkos apsaugos grupės, norėjusios sumažinti neturtingų šalių skolas ir paremti gamtos apsaugą.

Dauguma šių susitarimų aprėpė atsisakymą naudoti reikalingus apsaugos žemės, ypač atogrąžų miškų, sklypus. Buvo įtraukti privatūs gamtos apsaugos fondai. Pirmieji mainai įvyko dar 1987, kai JAV gamtos apsaugos grupė nupirko 650 000 dolerių Bolivijos nacionalinę skolą iš banko už 100 000 dolerių ir įtikino Bolivijos vyriausybę palikti didelį atogrąžų mišką kaip gamtos draustinį mainais už tai, kad nereikės grąžinti paskolos. Kitos šalys, dalyvaujančios △, yra Filipinai, Kosta Rika, Ekvadoras ir Lenkija. Tikimasi, kad šalis skolininkė garantuos, jog žemės plotai visą laiką bus atitinkamai apsaugoti, tačiau taip atsitinka ne visada. △ taip pat sukėlė nusiskundimų dėl neokolonializmo.

skonis, gebėjimas vertinti meno kūrinio kokybę. Sakoma, kad asmuo, kuris nuolat žavisi vidutiniškais ir menkaverčiais darbais, turi prastą △, o tie, kuriems patinka tik geriausi kūriniai, turi gerą △. Kadangi paskutiniu metu △ suvokiamas

kaip grynai subjektyvus dalykas, šis terminas vartojamas tik kaip priemonė kritiškiems debatams sukelti.

Viena pasaulio pusė nesupranta kitos pusės malonumų.

skonis

Jane Austen (1775–1817), anglų rašytoja. „Ema" (*Emma*)

---

skrupulingumas (*teol.*), nuodėmės baimė, jos dar nepadarius. Dažniausiai – tai mintys, kurioms būdinga būgštavimas ar abejojimas dėl gero ir blogo moralinio elgesio. △ kartais smerkiamas kaip neryžtingumas. Klasikinis △ atvejis – Hamletas.

slaptoji draugija, draugija, į kurią nauji nariai priimami tik pagal kvietimus; dažnai jai būdingi įšventinimo ritualai, slaptos apeigos, kartais ir žiaurios bausmės tiems, kurie pažeidžia kodeksą. Nors △ paprastai kuriamos religiniais tikslais arba siekiant naudos, kai kurios iš jų virto korumpuotų politikų, gangsterių organizacijomis, pvz., ⇨ *mafija*, ⇨ *Kukluksklanas* ir ⇨ *Triada*. Dar ⇨ *masonai*.

slaptoji policija, valstybės saugumo pajėgos, veikiančios šalies viduje prieš politinę opoziciją ar diversantus, pvz., JAV Federalinis tyrimų biuras, D. Britanijos Ypatingasis skyrius ir buvusios Sovietų Sąjungos KGB (⇨ *žvalgyba*).

slaptumo apsauga, asmens teisė būti apsaugotam, kad neįgalioti asmenys slaptai nesektų (moksliniais įtaisais ar kitomis priemonėmis) ir neatskleistų asmeninių duomenų, pvz., sukauptų kompiuterio duomenų bankuose. Apsaugą ypač komplikuoja tokie sumetimai, kaip valstybės saugumas, visuomenės suinteresuotumas (nusikalstamos veiklos atveju) ir kt., o dar labiau apsunkina šiuolaikinė technologija.

Kompiuterio duomenys. Dabar Vakarų šalyse veikia kompiuterių duomenų apsauga. JAV 1974 priimtas Slaptumo apsaugos aktas reikalauja, kad nebūtų visiškai slaptų duomenų bankų, ir kad duomenis naudojančios institucijos garantuotų jų saugumą ir jais nepiktnaudžiautų (vienu tikslu gauta informacija negali būti naudojama kitais tikslais). Visuomenė turi turėti galimybę žinoti, kas yra įrašyta ir kam tai naudojama, turi būti galimybė tai kontroliuoti. 1967 priimtas Informacijos laisvės aktas piliečiams ir organizacijoms suteikia teisę patikrinti neįslaptintas bylas. D. Britanijoje pagal 1984 patvirtintą Duomenų apsaugos aktą visos savo informaciją laikančios ir tvarkančios verslo įmonės bei organizacijos yra registruojamos ir turi laikytis tam tikrų taisyklių.

Informacijos priemonės. D. Britanijoje 1989 potvarkis, turintis pažaboti informacijos priemonių kėsinimąsi į slaptumą, nebuvo patvirtintas. Jis būtų teisiškai užkirtęs kelią skelbti arba bandyti skelbti asmeninę informaciją be sutikimo. JAV informacijos priemonės laikosi taisyklės, kad viešai skelbti galima tik informaciją apie plačiajai visuomenei žinomų žmonių – politikų, pramogų industrijos darbuotojų, sportininkų – asmeninį gyvenimą.

slavofilai, intelektinė ir politinė XIX a. Rusijos grupė, kuri gynė imperijos orientacijos į Rytus idėją ir priešinosi norintiems, kad šalis perimtų vakarietiškus raidos metodus ir idėjas.

slibinas, mitinis roplių klasės žvėris, dažnai vaizduojamas su uodega ir spjaudantis ugnimi.

Klasikinėse legendose slibinai pasirodydavo tik atsitiktinai, o vėliau tapo pagrindiniais veikėjais. Kaip dievų ir didvyrių priešininkus juo mini vedų, teutonų (⇨ *Zygfrydas*), anglų, saksų bei krikščionių (Šv. Jurgis) mitologija; galbūt dėlto jie tapo viduramžių heraldiniu simboliu, vaizduotu vėliavose ir ant ginklų.

Krikščionių menas △ sieja su velniu. Tradiciniame kiniečių tikėjime △ – dieviškumo ir karaliaus valdžios simbolis, susijęs su audromis bei lietumi.

Smilesas Samuelis (1812–1904), škotų rašytojas, populiaraus Viktorijos laikų didaktinio veikalo „Pagalba sau" (*Self Help,* 1859) autorius. Šiame darbe ir knygose „Charakteris" (*Charakter,* 1871), „Taupumas" (*Thrift,* 1875) bei „Pareiga" (*Duty,* 1880) △ energingai gynė tobulinimąsi, ypač žmonių, kuriems sekasi, varžybomis. Jo darbai yra Viktorijos laikų vertybių – darbštumo, taupumo, sąžiningumo, blaivumo ir nepriklausomumo – įsikūnijimas.

Greičiausias būdas padaryti daug dalykų yra daryti juos po vieną.

Samuelis Smilesas

„Pagalba sau" (*Selph Help*)

Smithas Adamas (1723–90), škotų ekonomistas ir filosofas, dažnai laikomas politinės ekonomijos pradininku. Veikale „Tautų turtas" (*The We-*

alth of Nations, 1776) nacionalinį turtą jis apibūdina pagal suvartojamas prekes ir jas gaminantį darbą, o ne auksą, kaip darydavo ankstesnės ekonominės teorijos. Ekonominis augimas paaiškinamas darbo pasidalijimu – gamybos proceso padalijimas į kelias pasikartojančias operacijas, kurių kiekvieną atlieka kiti darbininkai, yra efektyvesnis. △ gynė laisvą individualių įmonių darbą ir laisvą prekybą. Veikale „Moralinių sentimentų teorija" (*Theory of Moral Sentiments,* 1759) jis rekomendavo hipotetišką nešališką stebėtoją klausti, kaip atskirti tai, kas moraliai priimtina.

△ gimė Kerkoldyje, 1752–63 buvo etikos profesorius Glazge.

Įkurti didžiulę imperiją vieninteliu tikslu – išugdyti vartotojų tautą; iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tai projektas, tinkamas tik krautuvininkų tautai. Bet krautuvininkų tautai šis projektas visiškai netinka, užtai labai tinka tautai, valdomai krautuvininkų.

Adamas Smithas

„Tautų turtas" (*The Wealth of Nations*)

Smithas Josephas (1805–44), ⇨ *mormonų* religinės grupės įkūrėjas JAV.

△ gimė Vermonte. Pirmą kartą religinį pašaukiną patyrė 1820, o 1827 tvirtino, kad jam buvo apreikšta „Mormono knyga" (*Book of Mormon;* Mormonas – senovinis Amerikos pranašas), užrašyta auksinėse plokštelėse ir tūkstančius metų slėpta kalvoje prie Palmyros, Niujorko valstijoje. 1830 △ įkūrė Paskutinės dienos šventųjų Jėzaus Kristaus bažnyčią Fajete, Niujorko valstijoje. 1831 bažnyčios būstinė buvo perkelta į Kerklandą, Ohajo valstijoje, 1838 – į Misūrį, 1840 – į Novu, Ilinojaus valstijoje. △ pradėjo Mormono šventyklos Novu statybą, įkūrė savo kariuomenę grupei ginti nuo priešų ir iškėlė savo kandidatūrą prezidento rinkimuose. Kai pradėjo sklisti gandai, jog jis turi keletą žmonų, labai padidėjo priešiškumas △. Jis viešai pareiškė nepritariąs poligamijai ir pripažino tik vieną savo žmoną. Kai △ mokiniai sunaikino jį puolančio laikraščio spausdinimo mašiną, △ buvo įkalintas; minia užpuolė kalėjimą ir jį užmušė.

Smithas Williamas (1769–1839), anglų geologas, stratigrafijos pradininkas. Dirbdamas geologu inžinieriumi ir prižiūrėdamas žemės kasimo darbus, pastebėjo, kad įvairūs uolienų sluoksniai gali būti identifikuojami pagal randamas fosilijas; taip buvo sukurtas stratigrafijos pagrindas. Sudarė pirmuosius geologinius Anglijos ir Velso žemėlapius.

Smithsonai Alison (1928–93) ir Peteris (g. 1923), anglų architektai, mokytojai ir teoretikai; išgarsėjo tuo, kad šeštajame ir septintajame dešimtmetyje sukūrė stilių, žinomą kaip ⇨ *brutalizmas*, kurio pavyzdys – Hanstantono mokykla Norfolke (1954). Kiti žymūs jų projektai yra Ekonomistų pastatas Londone (1964) ir Robino Hudo sodai Londone (1968–72).

Snellijus Willebrordas (1581–1626), olandų matematikas ir fizikas. 1621 atrado pagrindinį šviesos lūžimo dėsnį, vad. ***Snelijaus dėsnį.*** Šis dėsnis teigia, kad spindulių kritimo kampo ir lūžimo kampo sinusų santykis yra pastovus dydis.

Šviesos atspindėjimo dėsniai buvo gerai žinomi jau antikoje, bet dėsniai, kuriems paklūsta šviesos lūžimas, buvo menkai ištirti: △ dėsnį 1637 paskelbė prancūzų matematikas ⇨ *Descartes'as.*

sniego žmogus, arba *jetis,* iš legendų težinoma būtybė; kaip tvirtinama, panašus į žmogų, ilgomis rankomis ir kresno kūno, visas apaugęs rausvai pilkais plaukais. Apie jį iš Himalajų pranešama nuo 1832, jo buvimas grindžiamas ir 1951 didžiulio pėdsako sniege nuotrauka. Nuo tada daugiau „įrodymų" nebebuvo rasta.

snobiškasis vartojimas (angl. – *conspicuous consumption*), prekių pirkimas labiau dėl socialinės jų vertės, ⇨ *parodomasis vartojimas.*

socialinė biologija, bet kokio socialinio elgesio biologinio pagrindo tyrimas, apimantis gyventojų genetikos taikymą elgesio evoliucijai. Remiasi vidinio tinkamumo sąvoka, kurią apima „savanaudiškojo geno" sąvoka. Priešingai negu dažnai manoma, △ netvirtina, kad bet koks elgesys yra nulemtas genetiškai.

Naujosios Zelandijos biologas W. D. Hamiltonas įdiegė vidinio tinkamumo sąvoką, kuri pabrėžia, kad evoliucinė elgesio funkcija yra leisti organizmui kuo daugiau prisidėti savo aleliais prie būsimų kartų: šią idėją apima britų zoologo Richardo Dawkinso sukurta savanaudiškojo geno sąvoka.

socialinė demokratija, politinė ideologija, arba tikėjimas laipsniška demokratinio ⇨ *socializmo* evoliucija esančiose politinėse struktūrose. Pirmoji △ partija buvo Vokietijos socialdemokratų partija, 1875 sukurta iš ankstesnės Augusto Bebelio Vokietijos socialdemokratų darbininkų

partijos, veikusios nuo 1869; šiandien ji yra viena iš dviejų pagrindinių Vokietijos partijų. Per du paskutinius XIX a. dešimtmečius pagal Vokietijos modelį panašios partijos buvo įkurtos daugelyje šalių, tarp jų Austrijoje, Belgijoje, Lenkijoje, Olandijoje, Rusijoje ir Vengrijoje. D. Britanijos leiboristų partija taip pat priklauso socialdemokratinei tradicijai.

socialinė elgsena (*zool.*), susijusi su kitų tos pačios rūšies individų elgesio keitimu. △ leidžia gyvūnams harmoningai gyventi grupėse, nustatant dominavimo hierarchijas; tai apsaugo grupes nuo pražūtingos kovos. △ gali būti agresyvi, nuolanki (pvz., susitraukimas ir kiti susitaikymo signalai) arba reguliuojanti ryšius (pvz., vienas kito prižiūrėjimas ir gražinimas).

Žinduolių ir paukščių △ paprastai yra sudėtingesnė negu žemesniųjų organizmų ir apima santykius su individualiai pripažįstamais gyvūnais. Taigi pasirodymas poravimosi metu leidžia individams išsirinkti tinkamą patiną arba patelę ir sukurti ryšius, būtinus sėkmingai daugintis. Socialinėse bičių, vapsvų, skruzdėlių ir termitų bendrijose individo statusą ir santykius su kitais gerokai apibrėžia biologinės formos, pvz., darbininkų, karių ar motinėlių kastos (⇨ *eusocialumas*).

socialinė istorija, istorijos šaka, tirianti žmonių gyvenimo ir darbo sąlygas, o ne valstybės reikalus. Pastaraisiais metais televizijos programos, knygos ir muziejai daug plačiau išgarsino △.

Istorija tapo rimta mokslo šaka XVIII a., bet tada ji ribodavosi senovės civilizacijų bei nesena politine ir religine istorija. Tik XX a. pradžioje istorikai pradėjo tirti, kaip praeityje žmonės gyveno ir dirbo.

socialinė lingvistika, kalbos ir jos ryšio su visuomene tyrimas. △ nagrinėja, kaip išoriniai veiksniai – klasė, lytis, tautybė ir t. t. – veikia kalbas ir jų raidą konkrečiose grupėse.

socialinė psichologija, ⇨ *psichologijos* šaka, tirianti individų elgesį grupėse ir būdus, kuriais jie santykiauja vienas su kitu bei su visuomene, kuriai priklauso.

Tiriamos įvairios socialinės veiklos rūšys bei už jų esantys ir jas įprasminantys požiūriai ir prielaidos. Yra du svarbiausi traktavimo būdai. Pirmasis individus suvokia kaip socialinės aplinkos stebėtojus, arba suvokėjus, kurie jos mokosi ir kuria vertinimus bei nuomones; tuo šis požiūris susijęs su bendrąja eksperimentine psichologija ir kitais biologijos mokslais. Antrasis individus suvokia kaip socialinės aplinkos dalyvius, ją veikiančius ir jos veikiamus. Šis požiūris turi daug bendra su sociologija ir kitais socialiniais mokslais.

Anglijos pagalbos beturčiams sistema, paskelbta Beturčių pagalbos akte 1601. Kiekviena apygarda turėjo rūpintis savo vargšais, šelpiamais iš apygardos mokesčio fondų. 1918 rūpintis beturčiais buvo patikėta Sveikatos ministerijai; △ galiojo iki 1930.

XIX a. △ buvo pakeistas. Karališkoji komisija nusprendė vietoj beturčių pašalpų steigti prieglaudos namus, išlaikomus apygardų sąjungos; sveikiems vargšams pašalpa nebebuvo skiriama. Sąlygos prieglaudose turėjo būti tokios, kad atbaidytų visus, išskyrus tikrai skurstančius žmones. 1847 Andoveryje kilęs prieglaudos namų skandalas iškėlė į viešumą didžiulę korupciją ir šios sistemos ydas.

socialinis darvinimas, XIX a. JAV socialinė teorija, ⇨ *darvinizmas.*

socialinis mobilumas, klasinės visuomenės grupių ir individų judėjimas aukštyn ir žemyn pagal socialinę skalę. △ intensyvumas ir mastai įvairiose visuomenėse būna nevienodi. Individualus △ priklauso nuo išsilavinimo, vedybų, talento ir t. t.; grupių △ paprastai būna susijęs su profesinėmis struktūromis, kurias keičia technologijos ir ekonomikos plėtra. Indijos kastų sistema ir Europos viduriniųjų amžių feodalizmas paprastai pateikiami kaip uždaros visuomenės, kuriose △ tebuvo menkas, pavyzdžiai; klasinė Vakarų visuomenės sistema laikoma sąlygiškai atvira ir lanksčia.

socialinis realizmas, vaizduojamosios dailės ir literatūros kūrybos metodas – kūrinys realistiškai vaizduoja socialines temas, pvz., skurdą ar netektį, paprastai iš kairiųjų pozicijų.

Šis terminas atsirado baigiantis Antrajam pasauliniam karui, bet jau XIX a. prancūzų tapytojo Courbet darbas „Akmenskaldžiai" (1850; dabar sunaikintas) priskiriamas prie △. Socialiniais realistais vadinamiems dailininkams būdinga stilių įvairovė, nors retai kada jų darbai yra realistiški tikslaus panašumo prasme. Socialiniai realistai – italų dailininkas Guttosas ir JAV „Šiukšliadėžių" mokykla. Dar ⇨ *realizmas.*

socialistinis realizmas, ketvirtajame dešimtmetyje SSRS iškelta meno doktrina, reikalaujanti, kad meno kūriniuose visuomenė būtų vaizduojama remiantis socialistiniu, optimistiniu požiūriu.

Ji buvo taikoma muzikai, vaizduojamajai dailei ir literatūrai.

Tokia politika buvo taikoma kaip cenzūros priemonė. Ji buvo nukreipta prieš menininkus, kurių darbai neatitiko nustatytos stalinistinės partijos linijos arba buvo per daug „modernūs“. Ši politika susilpnėjo po Stalino mirties, bet daugiau ar mažiau galiojo iki SSRS suirimo 1991. Tuo pagrindu buvo smerkiami kompozitoriaus Šostakovičiaus, rašytojo Solženycino ir panašių menininkų darbai.

socializacija, vaikystėje prasidedantis procesas, kurio metu, išmokdamas visuomenės normas, papročius, dėsnius ir gyvenimo būdą, asmuo tampa visuomenės nariu. Labiausiai △ veikia šeima, mokykla, bendraamžiai, darbas, religija ir masinės informacijos priemonės. Svarbiausi △ metodai yra tiesioginiai nurodymai, atlyginimas ir bausmė, mėgdžiojimas, eksperimentavimas, vaidmenų vaidinimas ir bendravimas.

Kai kurie △ vykdytojai, pvz., šeima ir bendraamžiai gali konfliktuoti tarpusavyje, keldami alternatyvius tikslus, vertybes ir elgesio stilius. △ ypač domisi psichologai, antropologai ir sociologai. Yra įvairių nuomonių dėl jos metodų ir poveikio.

socializmas, sąjūdis, siekiantis įkurti beklasę visuomenę, gamybos, paskirstymo ir mainų priemones paverčiant visuomenine, o ne privačia nuosavybe. Šis terminas buvo vartojamas tokioms skirtingoms srovėms, kaip anarchizmas ir socialinė demokratija apibrėžti. Socialistinių idėjų atsirado jau klasikiniais, ankstyvosios krikščionybės laikais. Vėliau krikščionių sektose ⇨ *anabaptistai*, ⇨ *digeriai*, o XVIII a. ir XIX a. pradžioje Jeanas Jacques'as Rousseau, Claude'as Saint-Simonas, François Fourier, Robertas Owenas ir kt. kėlė jas kaip sistemingus politinius siekius. Dar ⇨ Karlas *Marxas* ir ⇨ Friedrichas *Engelsas*.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje įvyko skilimas. Vieni priešinosi marksizmui ir kūrė socialdemokratines partijas, kiti pabrėžė, kad svarbu išlaikyti revoliucinį Marxo mokymą. Dėl šio skilimo nusilpęs Antrasis ⇨ *internacionalas* (įkurtas 1889) 1914 žlugo; mat dešinieji visų šalių socialistai rėmė dalyvavimą Pirmajame pasauliniame kare, o kairieji tam priešinosi. Po Rusijos revoliucijos △ perėjo iš teorijos į praktikos sferą. 1919 buvo įkurtas Trečiasis internacionalas, kuris užbaigė dešiniųjų ir kairiųjų skilimą. Nepaisant laikinų Prancūzijos ir Ispanijos liaudies frontų laimėjimų 1936–38, ši vienybės stoka padėjo iškilti fašizmui ir nacizmui.

Po Antrojo pasaulinio karo R. Europos socialistų ir komunistų partijos linko į formalų susivienijimą. Vėliau kai kurių griežtos komunistų kontrolės bruožų buvo atsisakyta, pvz., Lenkijoje, Rumunijoje ir Jugoslavijoje. Vėlesni bandymai išplėsti komunizmo sampratą 1956 buvo nuslopinti Vengrijoje, 1968 Čekoslovakijoje. 1989 visoje R. Europoje prasidėjo revoliuciniai pakitimai, ir griežta kontrolė baigėsi. 1991 susiskaldė Sovietų komunistų partija ir suiro Sovietų Sąjunga. V. Europoje 1975–76 nepasisekė revoliucinis komunistinis perversmas Portugalijoje, o kitur, pvz., Prancūzijoje, Francois Mitterrand'o valdymo metais baigėsi socialistų ir komunistų bandymai bendradarbiauti. Daugelyje V. Europos šalių yra stiprios socialistų partijos; pvz., Socialdemokratų partija Vokietijoje ir ⇨ *Leiboristų partija* D. Britanijoje.

XIX a. pabaigoje socialistų partijos iškilo daugelyje Europos šalių, pvz., Britanijos Nepriklausomoji leiboristų partija. Tuo metu, kai Rusijoje atgijo bolševikai, vyko reakcija prieš marksizmą, kurios tipiški pavyzdžiai yra ⇨ *Fabijaus draugija* D. Britanijoje ir revizionistai Vokietijoje; buvo apeliuojama į liaudies nacionalizmą, o ekonominės problemos buvo sprendžiamos panašiomis valstybinės ekonomikos kontrolės priemonėmis, bet iš esmės buvo ginami privataus kapitalo interesai.

Leisti šimtams gėlių žydėti ir šimtams minties mokyklų varžytis yra mūsų politika, remianti menų ir mokslų pažangą bei klestinčią socialistinę mūsų šalies kultūrą.

socializmas
Mao Dzedungas (1893–1976), Kinijos marksistų lyderis ir teoretikas.
Iš kalbos Pekine 1957 vasario 27

---

socializmas vienoje šalyje, 1924 ⇨ *Stalino* iškelta sąvoka. Priešingai negu ⇨ *Trockio* teorija, skelbianti permanentinę revoliuciją, Stalinas iškėlė mintį mažiau remti revoliucijas užsienyje, o kurti ekonominį ir politinį socializmą SSRS be kitų šalių pagalbos.

socinizmas, XVII a. krikščionių sąjūdis, atmetantis tradicines Švenčiausiosios Trejybės ir gimtosios nuodėmės doktrinas, pavadintas pagal sulotynintą italų protestantų teologo Lelio Francesco Maria'os Sozzinio (1525–62) vardo formą (***Socinus***). Tai yra pirminė ⇨ *unitarizmo* forma.

Sozzinio pažiūras į Kristaus prigimtį išplėtojo jo vaikaitis Faustas Paolas Sozzinis (1539–1604), kuris dėstė ir pacifistines bei anarchistines doktrinas, artimas XIX a. rusų romanisto Tolstojaus pažiūroms. △ neigia Jėzaus dieviškumą, bet pabrėžia jo dorybes.

sociologija, sistemingas visuomenės, ypač socialinės santvarkos ir jos kitimo, socialinio konflikto ir socialinių problemų tyrimas. △ tiria tokias institucijas, kaip šeima, teisė ir bažnyčia, taip pat tokias sąvokas, kaip norma, vaidmuo ir kultūra. △ stengiasi tirti žmones jų socialinėje aplinkoje, atsižvelgdama į svarbiausias etines, filosofines ir politines elgesio normas.

Šiandien △ atspindi perspektyvų ir tradicijų įvairovę. Ji domisi šiuolaikine pramonine visuomene, kartais palygindama ją su priešpramonine, pasiremdama tokiomis gimininingomis disciplinomis, kaip istorija, geografija, politika, ekonomika, psichologija ir antropologija. △ interesai apima ir socialinės santvarkos bei jos kitimo teorijas, ir smulkią mažų grupių, individų bei kasdieninio gyvenimo rutinos analizę. Dabar diskutuojama dėl teorijos ir metodo santykio – ar △ yra ar turėtų būti mokslas, ar ji gali ir turi būti laisva nuo ideologijos.

Soddy'is Frederickas (1877–1956), anglų fizinės chemijos specialistas. Pirmasis pradėjo tirti atomo skaidymąsi ir sukūrė terminą *izotopas*. 1921 gavo Nobelio premiją už izotopų kilmės ir savybių tyrimą.

Svarbesnieji △ darbai: „Radioelementų chemija" (*Chemistry of Radio-Elements,* 1912–14), „Atomo interpretacija" (*The Interpretation of the Atom,* 1932), „Atominės energijos istorija" (*The Story of Atomic Energy,* 1949). Po cheminių atradimų △ 40 metų kūrė *energijos ekonomikos*, kurią jis vadino *Kartezijaus ekonomika,* teoriją. △ įrodinėjo, kad reikia panaikinti skolas ir sudėtines palūkanas, nacionalizuoti kreditą. Jis iškėlė naują vertės teoriją – daikto vertę lemia jo turimos energijos kiekis. △ buvo įsitikinęs, kad būdamas mokslininkas, jis gali įžvelgti ekonomistų daromas klaidas.

Sodoma ir Gomora, du sen. miestai, Artimuosiuose Rytuose, netoli Negyvosios jūros. Senajame Testamente (Pradžios knygoje) rašoma, kad šie miestai buvo sunaikinti ugnimi ir siera dėl jų gyventojų nedorumo.

sofistai, V a. pr. Kr. keliaujantys kultūros, retorikos ir politikos mokytojai. Skeptiškai žiūrėdami į tikrojo pažinimo galimumą, jie rėmėsi fiktyviais samprotavimais ir neieškojo tiesos, o tik argumentų, padedančių laimėti. ⇨ *Platonas* juos laikė nesąžiningais, o terminas ***sofistika*** pradėjo reikšti klaidingą samprotavimą.

Sokratas (apie 469–399 pr. Kr.), Atėnų filosofas. Nieko neparašė, bet jį įamžino mokinio Platono dialogai. Norėdamas įveikti ⇨ *sofistų* skepticizmą, △ tvirtino, kad tikras pažinimas yra galimas. Etikoje kėlė mintį, kad geras žmogus niekada tyčia nedarys blogo darbo. △ manymu, tikrasis pažinimas įmanomas tik pasikalbant ir sistemingai klausinėjant, atsisakius nekritiškų pretenzijų į pažinimą. △ priešinosi tironijai ir savo mokymu ją griovė.

399 △ buvo apkaltintas bedievybe ir jaunimo tvirkinimu ir Atėnų valdžios pasmerktas mirti išgeriant nuodų.

Niekas negali pakenkti geram žmogui nei gyvenime, nei po mirties.

Sokratas

Platonas. „Sokrato apologija"

Sokrato metodas, mokymo metodas, kuriuo Sokratas skatino mokinius aiškiai mąstyti apie etiką ir politiką klausinėdamas, o paskui kryžmine apklausa parodydamas atsakymų prieštaringumą. Šiuo metodu jis veiksmingai kovojo su ⇨ *sofistais*.

Solanderis Danielius Carlas (1736–72), švedų botanikas. 1768, būdamas Josepho Bankso asistentas, lydėjo tyrėją Jamesą Cooką pirmojoje kelionėje į Ramiojo vandenyno pietus; surinko didelę augalų kolekciją.

△ gimė Norlande, Švedijoje, mokėsi pas botaniką Linėjų. 1771 tapo Bankso sekretoriumi ir bibliotekininku, o 1773 – Britų muziejaus gamtos istorijos skyriaus prižiūrėtoju. △ vardu pavadinta Australijos augalų rūšis ir kyšulys Botanikos įlankoje.

solipsizmas, filosofinis požiūris – mąstantis subjektas yra vienintelis dalykas, kurio egzistavimas gali būti žinomas. Tai kraštutinė ⇨ *skepticizmo* forma. Solipsistas save suvokia kaip vienintelį egzistuojantį individą, o kitus žmones laiko savo paties sąmonės atspindžiais.

soma, svaiginamasis gėrimas iš fermentuotų somos augalo sulčių, vartotas Indijos religiniuose ritualuose kaip auka dievams. △ buvo vartojama ir per zoroastrizmo svarbiausio ritualo apeigas.

Kai kas teigia, kad šis augalas iš tiesų buvo haliucinogeninis grybas.

Somerville Mary (mergautinė pavardė Fairfax; 1780–1872), škotų mokslinės literatūros rašytoja. Nors oficialiai buvo mokiusis tik vienerius metus, parašė keletą vadovėlių, kurie buvo plačiai vartojami. Jos vardu pavadintas koledžas Oksforde.

Svarbiausi △ veikalai yra „Dangaus mechanika" (*Mechanism of the Heavens,* 1831; ⇨ *Laplaceo* „Traktato apie dangaus mechaniką" vertimas), „Apie fizikos mokslų ryšį" (*On the Connexion of Physical Sciences,* 1834), „Fizinė geografija" (*Physical Geography,* 1848) ir „Apie molekulinį ir mikroskopinį mokslą" (*On Molecular and Microscopic Science,* 1869).

Sommerfeldas Arnoldas (1868–1951), vokiečių fizikas. Parodė, kad ⇨ Nielso *Bohro* atomo modelio trūkumai išsisprendžia elektronų judėjimo aplink centre esantį branduolį apskritimines orbitas įsivaizduojant elipsinėmis orbitomis.

Sorby'is Henry'is Cliftonas (1826–1908), anglų geologas. Daug nuveikė petrologijos srityje. △ labai domėjosi meteoritais ir tyrė juos; 1863 nustatė, kad plieno sandara yra kristalinė. Taip buvo pradėti metalografijos tyrimai. Mikroskopu tirdamas uolienas, △ naudojo plonus mineralų šlifus; taip galėjo kruopščiai ištirti sudėtinius mineralus juos peršviesdamas. Vėliau šią technologiją jis pritaikė tirdamas slegiamą geležį ir plieną.

Sorelis George'as (1847–1922), prancūzų filosofas. Tikėjo, kad socializmą galima įgyvendinti tik visuotiniu streiku. Jo teorija, teigianti, kad miniai kontroliuoti reikia mito, pasinaudojo fašistai.

Sørensenas Sørenas (1868–1939), danų chemikas. 1909 iškėlė idėją naudotis pH skale tirpalo rūgštingumui matuoti. Pagal △ skalę pH 7 yra neutralus; didesni už 7 skaičiai rodo šarmingumą, mažesni – rūgštingumą. Ta skalė naudojama ligi šiol.

Sorokinas Pitirimas (1889–1968), rusų kilmės sociologas, dirbęs JAV. Jis buvo gerai susipažinęs su istorija ir tiesiogiai stebėjęs 1917 Rusijos revoliuciją, todėl galėjo nagrinėti makrosocialinį kitimą.

Didžiausiame darbe „Socialinė ir kultūrinė dinamika" (*Social and Cultural Dynamics,* 1937–41) △ atskleidė civilizacijų istorijoje pasikartojančius kitimo modelius. Buvo įsitikinęs, kad dabartinis amžius išgyvena hedonizmo ir prievartos krizę, kurią gali išgydyti tik altruizmas.

soteriologija, ⇨ *išganymo* būdų tyrimas.

Spalio revoliucija, antras 1917 ⇨ *Rusijos revoliucijos* etapas. Spalio 24 (naujuoju stiliumi – lapkričio 6) Trockio vadovaujamos bolševikų pajėgos Lenino įsakymu užėmė Žiemos rūmus ir suėmė Laikinosios vyriausybės narius. Kitą dieną Antrasis visos Rusijos tarybų suvažiavimas perdavė valdžią bolševikams.

Spallanzanis Lazzaras (1729–99), italų dvasininkas ir biologas. Paneigė teoriją, kad mikrobai savaime atsiranda iš supuvusio maisto, parodydamas, kad jų neatsiranda sriuboje, virtoje 30 minučių, o paskui sandariai užtaisytoje kolboje.

spalvinė rega, akies gebėjimas skirti matomojo spektro dažnius kaip spalvas, ir ne tik tai. △ yra vienas būdų smegenims gauti žinių apie kintančias materialių objektų ypatybes. Spalvos yra labiau smegenų konstrukcijos negu objektų ar jų paviršių fizinės savybės. Jos lieka daugiau ar mažiau pastovios, o objektai – pažintini, nors nuolat kinta apšvietimas. Šis reiškinys žinomas kaip ***spalvinis pastovumas.***

1802 ⇨ Thomas *Youngas* iškėlė mintį, kad nepaprastai didelę matomojo spektro spalvų įvairovę galima paaiškinti tik trijų tipų dalelėmis arba ląstelėmis (receptoriais), kurių kiekviena reaguoja į vieną iš trijų spalvų – raudoną, mėlyną ar geltoną. Jo idėją XIX a. viduryje rėmė ir kiek pakeitė ⇨ *Helmholtzas,* kuris tvirtino, kad kiekviena tokia ląstelė, nors jautri žymiai didesnio spektro bangų ilgiams, yra ypač jautri vienam iš trijų bangų ilgių tipui – raudonam, žaliam ar mėlynam. Young'o ir Helmholtz'o trichromatinė, arba trijų spalvų teorija paskatino daug tyrimo darbų ir buvo ypač naudinga, kai reikėjo aiškinti paveldėtus spalvinius defektus (aklumą spalvoms), ir tą faktą, kad trijų spalvų šviesos gali sudaryti bet kurios spalvos šviesą. Tačiau ji negalėjo paaiškinti spalvinio pastovumo reiškinio ir menkai tepaaiškino, kas vyksta už akies tinklainės.

XVII a. ⇨ *Newtonas* pademonstravo, kad paprasta balta šviesa yra skirtingo ilgio bangų šviesų mišinys, kuriame ilgos bangos yra raudonos, vidutinio ilgio – žalios, trumpos – mėlynos ir t. t. Tai jį paskatino padaryti klaidingą, nors ir ne visai nepagrįstą išvadą, kad daikto spalva priklauso nuo bangos ilgio, kurią ji atspindi. Pagal šią teoriją, raudonas daiktas, atrodo raudonas, kadangi jis daugiausiai atspindi ilgas bangas, arba raudoną šviesą. Tačiau ši plačiai paplitusi išvada yra klaidinga. Raudonas daiktas vis tiek atrodys

raudonas, nors ir atspindės vidutinio ir trumpo ilgio šviesą. Žymiose eksperimentų serijose Edwinas Landas įrodė, kad smegenys registruoja kintantį šviesos intensyvumą arba apšvietimą ilgų, vidutinių ar trumpų bangų diapazonuose nuo visų esamų spalvotų paviršių, kartu lygina jas ir registruoja trejopą apšvietimą, po to lygina šiuos apšvietimus ir sukuria spalvas. Landas šią teoriją pavadino tinklainės teorija. Ją patvirtina atskirų ląstelių fiziologiniai tyrimai, ypač Semiro Zekio galvos smegenų žievės ir tų pacientų, kurie tapo akli spalvoms, kai buvo pažeistos jų smegenys, tyrimai.

spalvų simbolika, daugelio tikėjimų ikonografijoje tam tikros spalvos yra kurios nors dievybės kančios, idėjos simboliai. ⇨ *Daosizme* balta spalva simbolizuoja mirtį, o daugumoje krikščionių šalių – tyrumą, čia baltai puošiamasi per vestuves. Katalikų simbolikoje melsva spalva asocijuojasi su Mergele Marija, o induizme – su ⇨ *Krišna.* Pagal krikščionių tradicijas per skirtingas Bažnyčios šventes altorius užklojamas vis kitų spalvų uždangalu, o kunigas dėvi vis kitokios spalvos stulą.

spartakininkai, Vokietijos kairiųjų radikalų grupė, veikusi Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Kairieji radikalai įkūrė ***Spartako sąjungą***, kuri 1919 virto Vokietijos komunistų partija. Ši sąjunga dalyvavo darbininkų sukilime Berlyne 1919 sausio mėnesį. Sukilimą socialistų vyriausybės įsakymu numalšino savanorių korpusas. △ veikla baigėsi po to, kai buvo nužudyti lyderiai Karlas Liebknechtas ir Rosa Luxemburg.

spaudos ir žodžio laisvė, teisė sakyti ar spausdinti bet ką be jokių valstybės institucijų apribojimų ar kontrolės. Pagal tai, kiek yra tokios laisvės, sprendžiama, kiek atvira ir demokratiška visuomenė. Todėl totalitarinės valstybės slopina bet kokias kitaip galvojančių nuomones; tuo tarpu liberalios demokratijos į tikslios informacijos skleidimą ir atvirą bei laisvą aptarimą žiūri kaip į neatskiriamą politinės raidos dalį.

Spaudos laisvės varžymas prasidėjo, kai tik XV a. pabaigoje atsirado spauda. Anglijoje turintieji spausdinimo stakles privalėjo gauti leidimus, siekta juos kontroliuoti; ši praktika truko iki 1695, kai Parlamentas atsisakė pratęsti Spausdinimo įstatymo galiojimo laiką. JAV pirmoji Konstitucijos pataisa garantuoja žodžio laisvę. Faktiškai labai mažai valstybių suteikia visišką laisvę; daugelio šalių norma yra apribojimai, draudžiantys paskvilius, šmeižtus, nešvankumus ir grėsmę valstybės saugumui. Be to, Vakarų spaudos kritikai įrodinėja, kad nors spauda santykinai yra laisva nuo valdžios kontrolės, ji visada įvairiais būdais atspindi savininkų politines simpatijas.

spaudos laisvė, spaudos ir kitų informacijos priemonių politinės ⇨ *cenzūros* nebuvimas. Tai laikoma Vakarų demokratijos pagrindu. Bet praktiškai pažiūrų reiškimo laisvę varžo komerciniai savininkų ir rašančiųjų interesai. Pvz., 1988 D. Britanijos Vyriausybė uždraudė interviu su laikinosios IRA (Airijos Respublikos armija) nariais radijo transliaciją; 1989 šiam nutarimui pritarė teismas.

specializacija (*ekon.*), organizuotos gamybos metodas – ekonominiai vienetai, pvz., ūkiai, tautos, nėra natūriniai, gamina tam tikras prekes, teikia paslaugas ir perteklių parduoda kitiems. Darbininkų △ vadinama ⇨ *darbo pasidalijimu.*

Mokslas yra organizuotas pažinimas.

Herbertas Spenceris
„Švietimas" (*Education*)

Spenceris Herbertas (1820–1903), anglų filosofas. Parašė veikalą „Socialinė statika" (*Social Statics,* 1851), kuriame išdėstė požiūrį į visuomenines ir politines problemas, bei „Psichologijos principai" (*Principles of Psychology,* 1855) ir „Švietimas" (*Education,* 1861). 1862 pradėjo rašyti dešimties tomų veikalą „Sintetinės filosofijos sistema" (*System of Sinthetic Philosophy*), kuriame išplėtė ⇨ Charleso *Darwino* evoliucijos teoriją visam žmogaus pažinimo laukui. Svarbiausi iš dešimties tomų yra „Pagrindiniai dėsniai" (*First Principles,* 1862) bei biologijos, sociologijos ir etikos „Dėsniai". Kiti jo darbai: „Sociologijos studija" (*The Study of Sociology*), „Žmogus prieš valstybę" (*Man v. the State*), „Esė" (*Essays*) ir autobiografija.

Krikščioniškoji teologija yra bolševizmo senelė.

Oswaldas Spengleris
„Apsisprendimo metas" (*The Hour of Decision*)

Spengleris Oswaldas (1880–1936), vokiečių filosofas. Veikale „Europos saulėlydis" (*Der Untergang des Abendlandes,* 1918) teigė, kad civilizacija išgyvena natūralų augimo ir nykimo ciklą. Juo žavėjosi nacistai.

Spinoza Benediktas ar Baruchas (1632–77), portugalų ir žydų kilmės Nyderlandų filosofas. Veikale „Etika“ (*Ethica,* 1677) geometriniu metodu parodė, kad tėra viena substancija, kurią jis panteistiškai vadino Dievu arba Gamta. Ši vienintelė substancija, kuri tikrai egzistuoja, turi begalę požymių, iš kurių mes žinome du – tįsumą ir mąstymą. Gėris ir blogis yra santykiniai. Mes, būdami tik Dievo arba Gamtos formos, visai neturime laisvos valios. Tikroji mūsų laisvė yra *intelektinė Dievo meilė* arba filosofinis mūsų veiksmų ir pasaulio priežasčių suvokimas.

Veikalas „Teologijos ir politikos traktatas“ (*Tractatus Theologico-Politicus,* 1670) yra vienintelis jam gyvam esant pasirodęs darbas; jį kritikavo krikščionys. 1656 Amsterdamo žydų bendruomenė jį ekskomunikavo, kaltindama eretiniu mąstymu ir veikla, mat jis neigė asmeninės dievybės buvimą. △ vertėsi lęšių šlifavimu.

spiritizmas, tikėjimas žmogaus asmenybės išlikimu, bei gyvųjų ir išėjusiųjų iš šio pasaulio bendravimu. △ sąjūdis kilo 1848 JAV. Šios religinės sektos šalininkai praktikuoja ***mediumizmą,*** kuris, sakoma, leidžia aiškiaregiškai numatyti tolimus įvykius bei gydyti dvasią. △ sekėjai buvo rašytojas Arthuras Conanas Doyle’is ir Viktorijos laikų D. Britanijos ministras pirmininkas Gladstone’as.

D. Britanijoje 1882 W. H. Myersas ir Henry’is Sidgwickas (1838–1900) įkūrė Psichinių tyrimų draugiją △ pagrįstumui tirti. Spiritistai buvo Danielis Home’as, mokslininkai Oliveris Lodge’as ir Williamas Crookesas bei aviacijos maršalas lordas Dowdingas.

sprendimų teorija, matematikos metodų sistema, skirta analizuoti sprendimų problemoms, pavyzdžiui, veikiant nenuspėjamiems veiksniams. △ tikslas yra iki minimumo sumažinti paklaidas. Ji apima lošimų teoriją, rizikos analizę ir naudingumo teoriją.

Sprengelis Christianas Konradas (1750–1816), vokiečių botanikas. 1793 metų darbuose △ aprašė dichogamijos reiškinį – to paties žiedo purka ir dulkinė subręsta skirtingu metu, todėl įvyksta kryžminis apsidulkinimas.

Sraffa Pieras (g.1898), italų kilmės ekonomistas, nuo 1927 gyvenantis Anglijoje. Kritikavo ortodoksinę ⇨ *neoklasikinės politinės ekonomijos* mokyklą. Darbe „Pajamų dėsniai konkurencinėmis sąlygomis“ (*The Laws of Returns under Competitive Conditions;* išspausdinta žurnale „Economic Journal“, 1926 gruodžio mėn.) iškėlė mintį, kad, priešingai negu teigia ortodoksinė teorija, įmonės gali turėti įtakos gaminio kainai, net jei yra daug tarpusavyje konkuruojančių įmonių. Knygoje „Prekių gamyba prekinėmis priemonėmis“ (*Production of Commodities by Means of Commodities,* 1960) jis nurodė sunkumus, kylančius taikant pasiūlos ir paklausos analizę kapitalui. △ kėlė mintį, kad šie sunkumai, susiję su keblumais apibrėžti ⇨ *kapitalą*, rodo, jog idėja, teigianti, kad kainas visiškai nulemia pasiūlos ir paklausos sąveika, turi trūkumų.

srautų diagrama (*kompiuterijoje*), diagrama, rodanti galimus kelius ar seką, kuriais duomenys gali būti apdorojami sistemoje ar programoje.

Sistemos △ naudojama operacijų sekai vaizduoti. Skirtingi grafiniai simboliai vaizduoja skirtingas operacijas ir skirtingus įrengimus, reikalingus duomenims įvesti, saugoti bei išvesti. Nors schemoje gali būti pažymėtos naudojamos ypatingos programos, joje neteikiama jokių smulkių paaiškinimų, kaip programos doroja duomenis.

Programos △ naudojama tam tikros kompiuterinės programos ar jos dalies duomenų eigai aprašyti; ji rodo tikslią operacijų, kurios atliekamos pagal tą programą, siekiant apdoroti duomenis, seką. Įvesties ir išvesties duomenis, sprendimus, šakas ir paprogramius žymi skirtingi grafiniai simboliai.

stabili evoliucijos strategija (⇨ *sociobiologijoje*), kokios nors populiacijos, kuri priešinasi bet kokiems naujiems pokyčiams ir naujiems bruožams, nes tie nauji bruožai negalės būti sėkmingai reprodukuoti, elgesio ir fizinių savybių suma.

△ analizė pagrįsta ⇨ *lošimų teorija* ir gali būti pritaikyta tiek genetiškai apibrėžtoms fizinėms savybėms (pvz., rago ilgiui), ir tiriamoms elgsenos reakcijoms (pvz., ar kovoti, ar pasitraukti nuo priešininko). △ gali priklausyti nuo padėties, kaip taisyklėje „kovoti, jei priešininkas – mažesnis, bet trauktis, jei priešininkas – didesnis“.

stabmeldystė (*krikščionybėje, islame ir judaizme*), Dievo atsisakymas ir kitų dalykų garbinimas. Krikščionims tai griežtai draudžia antrasis ir dešimtasis Dievo įsakymai. Islamas draudžia naudoti paveikslus ar kitokius gyvų būtybių atvaizdus, nes bijoma, kad žavėjimasis ir domėjimasis Dievu gali būti perkeltas į atvaizdą ar patį dailininką. Krikščionybės požiūris šiuo klausimu ilgainiui kito. Kai kurios jų grupuotės, ypač dalis protestantų, vengia bet kokių atvaizdų, tuo tarpu katalikai ir stačiatikiai garbina statulas, paveiks-

lus, arba ⇨ *ikonas;* juos laiko lyg rodykle, vedančia Dievo link. Žodžio *stabas* prietaringai vengia indai, praktikuojantys arkanus (dievybės įvaizdžio garbinimą); tai – svarbi jų tikėjimo dalis. Pastaraisiais dešimtmečiais terminas △, kaip išreiškiantis didžiųjų religijų panieką kitoms, dažnai keičiamas terminu ***gamtameldystė,*** pvz., taip vadinamas senasis lietuvių tikėjimas.

Stačiatikių bažnyčia, arba **Rytų stačiatikių bažnyčia,** arba **Graikų stačiatikių bažnyčia,** savivaldžių krikščionių bažnyčių, daugiausia paplitusių R. ir P. r. Europoje, buvusioje SSRS bei kai kuriose Azijos srityse, sąjunga. Svarbiausia pamaldų dalis – Eucharistija. Dvasininkai, išskyrus vyskupus, gali vesti; nepripažįstamas nekaltasis prasidėjimas. △ sudaro keliolika nepriklausomų (autokefalinių) ir kelios autonominės Bažnyčios. Vyriausiasis garbės dvasininkas yra ekumeninis Konstantinopolio patriarchas. △ turi apie 130 mln. narių (1990).

Bažnyčios mokymas remiasi Biblija; ⇨ *Nikėjos tikėjimo išpažinimas* (papildytas 381 Konstantinopolio susirinkimo) yra vienintelis pripažįstamas tikėjimo išpažinimas. Eucharistija mažai tepasikeitė nuo VI a. Apeigos iškilmingos, per jas gieda ir vyrai, ir moterys, bet be instrumentinės muzikos. Be septynių sakramentų, liturginis maldynas numato daug kasdieniam gyvenimui skirtų apeigų. Santuokos metu nuotaka ir jaunikis karūnuojami.

Bažnyčiai priklauso daug graikų, rusų, rumunų, bulgarų, gruzinų ir albanų. Per pastaruosius 200 metų △ paplito Kinijoje, Korėjoje, Japonijoje, JAV bei Sibire ir Centrinėje Azijoje. Kai kurias bendruomenes įkūrė apaštalai ir jų mokiniai. Pamaldos bažnyčiose laikomos gimtąja kalba, laikomasi savų papročių ir tradicijų, bet visos jos glaudžiai bendrauja. Yra daug vienuolynų (pvz., keletas Ato kalne Graikijoje), gyvuojančių nuo X a. Vyresnioji Rytų krikščionių bažnyčia yra Konstantinopolio (Stambulo) bažnyčia.

stagfliacija, ekonominės sąlygos (Europa išgyveno △ aštuntajame dešimtmetyje), pasižyminčios tuo, kad staigią infliaciją lydi sustingusi ar net smunkanti gamyba bei didėjantis nedarbas. △ dažnai sukelia smarkus žaliavų ir/arba darbo užmokesčio išlaidų padidėjimas.

Stahlis Georgas Ernstas (1660–1734), vokiečių chemikas. Sukūrė klaidingą degimo teoriją.

△ buvo medicinos profesorius Halėje ir Prūsijos karaliaus gydytojas. Teigė, jog daiktai dega todėl, kad jų sudėtyje yra degiosios medžiagos flogistono. Medžiagos, turinčios daug flogistono, pvz., medis, sudegančios beveik visiškai. Metalai, kurie flogistono turi mažiau, dega prasčiau. Beveik visą XVIII a. chemikai nagrinėjo △ teoriją, o jos klaidingumą galutinai įrodė ⇨ Antoine'as *Lavoisier.*

Stalinas Josifas (tikr. pavardė Džiugašvilis; rus. *stal* – plienas; 1879–1953), sovietų politikas. 1917 buvo Petrogrado karinio revoliucinio komiteto narys, 1922 tapo Komunistų partijos Centro komiteto generaliniu sekretoriumi. Po ⇨ *Lenino* mirties 1924 △ siekė sukurti socializmą vienoje šalyje ir susikirto su ⇨ *Trockiu,* kuris teigė, kad kol neįvyko revoliucijos V. Europoje, socializmą sukurti Rusijoje neįmanoma. Apie 1927 △ laimėjo šią ideologinę kovą ir nuo 1928 pradėjo vykdyti penkmečio planus, kuriais siekė išplėsti sunkiąją, ypač karo, pramonę ir sukolektyvinti žemės ūkį. Per didįjį valymą (1936–38) pašalino bet kokią opoziciją, sugriežtino totalitarinę valdžią. Per Antrąjį pasaulinį karą △ buvo vienas iš kovos su nacistine Vokietija karinės vadovybės narių. Po △ mirties Chruščiovas pasmerkė △ kultą.

△ gimė Gruzijoje, batsiuvio šeimoje, mokėsi dvasinėje seminarijoje, bet buvo iš jos pašalintas už marksizmo propagandą. 1898 tapo Socialdemokratų partijos nariu, o 1903 prisidėjo prie Lenino ir bolševikų. 1903–13 kelis kartus buvo ištremtas į Sibirą. Paskui tapo Komunistų partijos Politinio biuro ir Karinio revoliucinio komiteto nariu. Greitai surinko stiprią komandą (kurioje buvo ir Molotovas); 1921 buvo paskirtas vyriausybės Tautybių reikalų komisaru; △ rūpinosi dekretu, garantuojančiu lygias teises visiems Rusijos imperijos gyventojams, 1922 tapo Komunistų partijos Centro komiteto generaliniu sekretoriumi. Ketvirtajame dešimtmetyje, turėdamas diktatoriaus valdžią, įvedė teroristinį totalitarinį komunistinį režimą. Pastaraisiais metais pateikiama vis daugiau įrodymų, atskleidžiančių △ antisemitizmą, pvz., mirties bausmės įvykdymas 19 žydų aktyvistų 1952 už „sionistinę konspiraciją“.

1943 Teherane ir 1945 Jaltoje △ susitiko su Churchilliu ir Rooseveltu, dalyvavo Potsdamo konferencijoje. △ autokratinis valdymas išliko ir po karo.

stalinizmas, totalitarinis komunizmas, pagrįstas ⇨ Josifo *Stalino* politiniais metodais. Visą valdžią turėjo Komunistų partija, pasižyminti griež-

ta hierarchija. Valstybinė propaganda valstybės vadovą pateikdavo kaip pasiaukojantį geradarį tautų tėvą. Ekonominė politika buvo pagrįsta industrializacija ir žemės ūkio kolektyvizavimu. Eilinius gyventojus kontroliavo didžiulė biurokratija, o bet kokią opoziciją ar vidinę polemiką be gailesčio slopino slaptoji policija.

Stanislavskis Konstantinas (1863–1938), rusų aktorius, režisierius ir vaidybos mokytojas. Atmetė deklamacinį vaidybos stilių, iškėlė realistinę traktuotę, sutelkdamas dėmesį į psichologinį veikėjų raidos pagrindą. Jo metodais remiasi Aktorių studija. Kaip režisierius △ garsėjo puikiųjų Čechovo pjesių pastatymais.

△ buvo vienas iš Maskvos dailės teatro įkūrėjų (1898), režisavo Čechovo ir Gorkio pjesių pastatymus. Jo idėjos, išdėstytos knygoje „Mano meninis gyvenimas“ (1926) ir kituose veikaluose, turėjo didelę įtaką Europos ir JAV vaidybos menui.

Stanley'is Wendellis (1904–71), JAV biochemikas. 1935 kristalizacijos būdu išskyrė tabako mozaikos virusą. △ parodė, kad nors šis virusas yra kristalinės sandaros, vis tiek jis yra infekcinis. 1946 kartu su Johnu Northropu ir Jamesu Sumneriu gavo Nobelio chemijos premiją.

Stanton Elizabethė Cady (1815–1902), JAV feministė. 1869 kartu su ⇨ Susana B. *Anthony* įkūrė Nacionalinę moterų balsavimo teisės asociaciją – pirmąjį moterų sąjūdį JAV – ir buvo pirmoji jos prezidentė. △ ir Anthony sudarė „Moters balsavimo teisės istoriją“ (*History of Woman Suffrage,* 1881–86); dalį teksto jos ir parašė. Kovojo ir dėl vergijos panaikinimo.

Vašingtono federacinėje apygardoje △ įkūrė Tarptautinę moterų tarybą. Kiti jos darbai: „Balsavimo teisės atėmimas“ (*Degradation of Disenfranchisement,* 1892) ir „Asmens vienatvė“ (*Solitude of Self,* 1892); 1885 ir 1898 ji paskelbė dviejų dalių feministinį Biblijos įvertinimą „Moters Biblija“ (*The Woman's Bible*).

Starkas Johannesas (1874–1957), vokiečių fizikas. 1902 jis teisingai numatė, kad aukšto dažnio teigiamųjų jonų spinduliai (kanaliniai spinduliai) sukelia ⇨ *Dopplerio reiškinį*, o 1913 parodė, kad stiprus elektrinis laukas gali pakeisti atomų skleidžiamos šviesos bangų ilgį (***Starko, Štarko reiškinys***). 1919 gavo Nobelio premiją.

statistika, mokslo šaka, tirianti duomenų rinkimą ir aiškinimą. Pavyzdžiui, norint nustatyti vidutinį vaikų, einančių į mokyklą, amžių, statistiškai apskaičiuojamas vidurkis, pavyzdžiui, iš kas dešimto kiekvienos klasės atsitiktinai parinkto mokinio amžiaus. ⇨ *Tikimybių* teorija statistiniais metodais tiria įvykių numatymą.

statusas (*visuomenės mokslai*), individo socialinė padėtis, arba pagarba, kurios jis arba ji susilaukia iš visuomenės. Tiek pačiose profesijose, tiek tarp įvairių profesijų arba socialinės padėties yra △ hierarchija. Aukštą △ dažnai rodo ⇨ ***statuso simboliai,*** pvz., tarnybinės emblemos, brangus automobilis.

Galima skirti arba sieti dvi socialinio prestižo formas. Oficialiai socialinis △ taikomas tam tikrai socialinei padėčiai, profesijai, vaidmeniui, tarnybai. Neoficialus socialinis △ pagrįstas individualiu asmens sugebėjimu, įgūdžiais, asmenybe. Sociologai dar skiria ***įgimtąjį statusą,*** gaunama gimstant, ir ***įgytąjį statusą,*** kuris pasiekiamas individualiomis pastangomis.

Vokiečių sociologas Maxas Weberis socialinį susisluoksniavimą nagrinėjo trimis skirtingais, bet susijusiais požiūriais – klasės, statuso ir galios. △ suvokiamas kaip svarbiausias žmonių elgesį ir požiūrį į save ir kitus lemiantis veiksnys.

statuso simbolis, objektas, simbolizuojantis individo statusą. Įprasti △ yra tarnybiniai automobiliai, atskiros kontoros, lentelės su vardais ant durų ir asmeniniai padėjėjai.

Staudingeris Hermannas (1881–1965), vokiečių chemikas, organinės chemijos specialistas stambiamolekulių junginių chemijos pradininkas. Pirmasis ištyrė albamino ir celiuliozės struktūrą. 1953 gavo Nobelio premiją.

stebėjimas, mokslinis reiškinio suvokimas, pvz., Mėnulio tyrimas teleskopu, pelių poravimosi įpročių tyrimas ar augalo augimo stebėjimas.

Seniau buvo manoma, kad △ yra visiškai nesusijęs su teorija ir nepriklauso nuo išankstinių nuomonių, todėl galįs remti mokslinio objektyvumo idėją. Bet aukščiau pateiktieji pavyzdžiai rodo, kad stebėjimai atliekami atsižvelgiant į jau egzistuojančią teoriją; pavyzdžiui, negalima stebėti elgesio poravimosi metu, jei nėra apibrėžta, kas yra poravimasis. Be to, daugelis stebėjimų daro įtaką stebimų objektų (pvz., besiporuojančių pelių) elgesiui.

stebuklas, įvykis, kurio negalima paaiškinti žinomais gamtos dėsniais, todėl priskiriamas Dievo įsikišimui.

Stefanas Josephas (1835–93), austrų fizikas. 1874 nustatė vieną svarbiausių šilumos spindu-

liavimo dėsnių, kuris dabar žinomas kaip ***Stefano ir Boltzmanno dėsnis.*** Jis teigia, kad įkaitusio kūno spinduliuojama šiluma proporcinga jo absoliutinės temperatūros ketvirtajam laipsniui.

Steinem Gloria (g. 1934), JAV žurnalistė ir liberalioji feministė, septintojo dešimtmečio pabaigoje iškilusi kaip JAV moterų sąjūdžio vadovė. Prisidėjo prie radikalios protesto akcijos prieš rasizmą bei Vietnamo karą. Buvo viena iš Moterų veiklos aljanso (1970) ir žurnalo „Ms" įkūrėjų. 1983 jos straipsnių rinkinys buvo išleistas pavadinimu „Bjaurūs poelgiai ir kasdieniai sukilimai" (*Outrageous Acts and Everyday Rebellions*).

Moteris be vyro – kaip žuvis be dviračio.

Gloria Steinem

Jai priskiriama pastaba

Steinerio mokykla, mokykla, pagrįsta ⇨ Rudolfo *Steinerio*, sukūrusio mokymo programą vaikams nuo lopšelinio amžiaus iki 17 metų, edukacine filosofija.

Steinerio mokymo programa iškelia meninį kūrybingumą ir intuityvų mąstymą, bet leidžia mokiniams laikyti tradicinių akademinių dalykų egzaminus. Pirmoji △, įsteigta 1919 Štutgarte, Vokietijoje, paskatino ir kitas šalis perimti Steinerio idėjas. Kitas △ pavadinimas – Valdorfo mokykla.

D. Britanijoje Steinerio idėjomis buvo sėkmingai naudojamasi vaikų bei jaunuolių su protiniais trūkumais mokyklose ir bendruomenėse; yra ir sveikiems vaikams skirtų △.

Steineris Rudolfas (1861–1925), vokiečių filosofas, okultistas ir pedagogas. Detaliai išnagrinėjęs ⇨ *Goethe's* mintis, nukrypo į ⇨ *teosofiją*; sukūrė savo mistinį ir dvasinį mokymą, kurį pavadino ⇨ *antroposofija*.

△ atmetė materializmą ir siekė intelektualiai, socialiai ir, svarbiausia, dvasiškai tobulinti visą žmogų. Tikėjo, kad žmonės, prieš tapdami visiškai sąmoningi, keletą kartų reinkarnuoja.

Skaitė daug paskaitų; jų temos: menai, medicina (jis pripažino humoralinę teoriją) ir žemės ūkis; jo biodinamikos teorija teigia, kad augalai geriau dygsta, kai yra tam tikra mėnulio fazė. Savitu geometriniu/ekspresionistiniu stiliumi suprojektavo ir pastatė kultūros centrą – Goethaną Dornache, Šveicarijoje, kuris tapo pasauliniu antroposofijos centru.

Steinmetzas Charlesas (1865–1923), JAV inžinierius. 1891 suformulavo ***Steinmetzo histerezės dėsnį***, kuris apibūdina energijos išsisklaidymą, vykstantį, kai sistemą veikia kintamoji magnetinė jėga.

stereotipas (*sociologija*), nusistojęs, perdėtas, išankstinis vaizdinys apie kokį nors asmens, grupės ar visuomenės tipą. △ daugiau pagrįstas išankstiniu nusiteikimu negu faktais. Nuolat kartojamas, po kurio laiko įstringa žmonių sąmonėje ir išlieka, nors faktai ir rodo ką kita.

Šį terminą, pradžioje vartotą kopijų spausdinimo metodui pavadinti, socialine prasme pirmą kartą pavartojo JAV žurnalistas Walteris Lippmanas 1922. △ pavojingi, kai taikomi persekiojimui ar diskriminacijai pateisinti. Kai kurie sociologai mano, kad △ kuria visuomenės struktūros, kurios, klijuodamos etiketes kitoms visuomenės grupėms, stengiasi neleisti joms pakilti.

Sternas Otto (1888–1969), vokiečių fizikas. Kartu su Einsteinu studijavo Prahoje ir Ciuriche; ten 1914 tapo dėstytoju. Po Pirmojo pasaulinio karo, remdamasis ***Sterno ir Gerlacho tyrimu***, jis parodė, kad elementariosios dalelės turi ne tik materijos, kaip anksčiau buvo žinoma, bet ir banginių savybių. 1933 △ iš Vokietijos išvyko į JAV. 1943 gavo Nobelio fizikos premiją.

stigmos, paraudimai, žymės, atitinkančios penkias nukryžiuotojo Jėzaus žaizdas. Teigiama, kad jos savaime atsirado ant šv. Pranciškaus ir kitų šventųjų kūno.

Stijl, ***de Stijl,*** XX a. Olandijos dailininkų ir architektų grupė, ⇨ *„Stilius"*.

stilius, menininko darbo ypatingos ir tik jam būdingos savybės, padedančios jo darbus skirti nuo kitų menininkų darbų. Stiliaus terminas dar vartojamas muzikos ir ⇨ *dailės* istorijos laikotarpiams skirti, pvz., baroko stilius.

Stilius – tai pats žmogus.

stilius

Comte'as de Buffonas (1707–78), prancūzų gamtininkas. „Kalba apie stilių" (*Discours sur le style*)

Stiliumi buvo vadinamas smailus pagaliukas, skirtas rašyti vaškuotoje lentelėje. Todėl žodis stilius pradžioje reiškė tam tikrą rašymo manierą. Vėliau jo reikšmė išsiplėtė ir dabar apima tam tikrą visų meno kūrinių išvaizdą, taip pat mados ir net elgesio skirtumus. Kai sakoma, kad žmogus turi △, reiškia, kad jam ar jai būdinga išsiskirianti elgsena.

„Stilius" (*De Stilj*), XX a. Olandijos dailininkų ir architektų grupė. Nuo 1917 grupei vadovavo Mondrianas. Jos nariai tikėjo *kūrėjo* sąvoka, buvo įsitikinę, kad visą gyvenimą, darbą ir poilsį turi supti menas ir kad viskas, kas yra funkcionalu, turėtų būti ir estetiška. Ši grupė darė itin didelę įtaką ⇨ *Bauhauzo* mokyklai.

Grupės pavadinimas kilo iš žurnalo „De Stijl", kurį 1917 įkūrė Mondrianas ir Theo van Doesburgas (1883–1931).

stiprioji sąveika, viena iš keturių pagrindinių gamtos sąveikų, greta elektromagnetinės, gravitacinės ir silpnosios. △ 1935 pirmą kartą aprašė japonų fizikas Hideki Yukawa. Tai stipriausia iš visų sąveikų, veikianti tik labai mažais atstumais (atomo branduolyje); ji sieja ⇨ *kvarkus*, kurie atomo branduolyje sudaro hadronus ir protonus bei neutronus. Dalelė, pasižyminti △, yra gliuonas; gliuonų yra aštuonios rūšys, kiekvienas iš jų turi nulinę masę ir nulinį krūvį.

stiprios ekonomikos šalys, kitaip ⇨ *išsivystęs pasaulis.*

Stirneris Maxas (tikroji pavardė Johannesas Kasperas Schmidtas, 1806–56), vokiečių mąstytojas anarchistas. Teigė, kad valstybė, klasė, žmonija yra bereikšmės abstrakcijos, o svarbūs yra tik individai. Anot jo kraštutinės ⇨ *egoizmo* formos, žmogaus gyvenimo tikslas yra vykdyti savo valią. Svarbiausias △ darbas – „Ego ir jo savastis" (*Der Einzige und sein Eigentum,* 1845).

stoikai, *stoicizmas,* graikų filosofijos mokykla, apie 300 pr. Kr. įkurta Zenono Kitijiečio. Stoikai buvo panteistai materialistai, tikėjo, kad laimę galima pasiekti gyvenant pagal visatos dėsnius. Pabrėžė žmonių brolybę, smerkė vergiją, buvo internacionalistai. Pavadinimas kilo iš stojos, kurioje Zenonas dėstė savo mintis, pavadinimo.

III ir II a. pr. Kr. stoikai buvo svarbūs graikų ir romėnų revoliucinių sąjūdžių veikėjai. Nuo I a. pr. Kr. △ tapo romėnų valdančiosios klasės filosofija ir prarado revoliucinę reikšmę; žymiausi šio laikotarpio stoikai buvo Seneka, Epiktetas ir Markas Aurelijus.

Prisitaikyk prie tų dalykų, kuriuos tau skyrė likimas; o žmones, su kuriais esi susijęs, mylėk, bet nuoširdžiai.

stoikai

Markas Aurelijus (121–180),
Romos imperatorius ir filosofas stoikas.
„Sau pačiam" (*The Medatitions*), *VI, 39*

Stokesas George'as Gabrielis (1819–1903), airių fizikas. XIX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje tyrė skysčių klampumą (pasipriešinimą santykiniam judėjimui). Šių tyrimų rezultatas – ***Stokeso dėsnis,*** taikomas jėgai, veikiančiai skystyje krintantį rutulį: $F=6\pi\varepsilon r v$; čia ε yra skysčio klampumas, r – rutulio spindulys, o v – jo greitis.

Stone Lucy (1818–93), JAV feministė oratorė ir leidėja. 1855 ištekėjo už radikalo Henry'io Blackwello ir labai pagarsėjo, kai po abipusio pareiškimo, atmetančio teisinę vyro viršenybę šeimoje, nusprendė ištekėjusi pasilikti savo pavardę.

XIX a. septintajame dešimtmetyje △ prisidėjo prie Amerikos moterų balsavimo teisės asociacijos įsteigimo, įkūrė ir leido sufražistinį laikraštį Bostono „Woman's Journal", kurio leidybą paskui perėmė jos duktė Alice Stone Blackwell (1857–1950).

Stone'as Johnas Richardas Nicholas (g. 1913), anglų ekonomistas, statistikos ekspertas. Jo nacionalinių pajamų apskaitos sistemą perėmė daugelis šalių. 1984 gavo Nobelio ekonomikos premiją.

Stopes Marie Carmichael (1880–1958), škotų kovotoja dėl gimimų kontrolės. 1921 kartu su vyru lėktuvų gamintoju H. V. Roe (1878–1949) įsteigė Londono gimimų kontrolės kliniką. Jos darbą primena Sveikos moters centras Marie Stopes namuose Londone. Parašė pjesių ir poezijos bei bestseleriu tapusį leidinį „Vedybinė meilė" (*Married Love,* 1918).

Stravinskis Igoris (1882–1971), rusų kompozitorius, nuo 1934 Prancūzijos, nuo 1945 JAV pilietis. Studijavo Rimskio Korsakovo vadovaujamas. Diagilevo rusų baleto trupei parašė baletų muziką „Ugnies paukštė" (1910), „Petruška" (1911), „Šventasis pavasaris" (1913; pastarasis dėl neįprastų ritmų ir harmonijos susilaukė prieštaringų vertinimų). Jo kūryba įvairi: nuo neoklasikinio baleto „Pulčinela" (1920) iki chorinės orkestrinės „Psalmių simfonijos" (1930). Vėlesniuose kūriniuose, pvz., „Canticum sacrum" (1955) ir „Agon" (1953–57), naudojosi serijine technika.

Strawsonas Peteris Fredericksas (g. 1919), anglų filosofas. Tyrė, kaip loginės sistemos iškraipo kasdienę kalbą. Nagrinėjo būdus, kaip mes skiriame individualius dalykus, ir priėjo prie išvados, jog daiktų įkurdinimas erdvėje ir laike yra visų būdų, kuriais mes skiriame bet kurios rūšies individus, pagrindas. Savo požiūrį △ vadino de-

skriptyvine metafizika, o ⇨ Immanuelį *Kantą* laikė savo kolega.

Žymiausi △ veikalai: „Įvadas į logikos teoriją“ (*Introduction to Logical Theory,* 1952), „Individai: deskriptyvinės metafizikos esė“ (*Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics,* 1959) ir „Prasmingumo ribos“ (*The Bounds of Sense,* 1966). Gimė Londone, nuo 1948 dėstė Oksforde, nuo 1968 profesorius.

streikas, darbuotojų, dažnai profesinių sąjungų narių darbo nutraukimas, siekiant gerų pakitimų arba kovojant prieš blogus pakitimus dėl atlyginimų, darbo laiko ar sąlygų. ***Lokautas*** yra darbdavio taikoma priemonė – darbdavys, norėdamas priversti paklusti pakeitimams arba jų atsisakymui, neleidžia darbuotojams dirbti. Kita priemonė – ***dirbti pagal taisykles*** – gamyba faktiškai sustabdoma griežtai laikantis sutarties taisyklių.

△ gali būti oficialūs (rengiami profesinių sąjungų) ir neoficialūs (prasidedantys spontaniškai); dar gali būti △, vad. ***pasilikti viduje*** arba ***dirbti toliau;*** pirmuoju atveju darbininkai užima įmonę, o antruoju – darbas dirbamas toliau įmonėje, kurią darbdavys nori uždaryti. Solidarumo △ rengiamas kaip parama kitiems streikuojantiems darbininkams, kartais net dirbantiems kitoje pramonės šakoje.

D. Britanijoje 1990 pramoniniuose ginčuose buvo prarasta 1,9 mln. darbo dienų, o aštuntajame dešimtmetyje kasmet buvo prarandama vidutiniškai po 12,9 mln. darbo dienų.

stresas (*psichologija*), įvykis arba situacija, reikalaujanti psichinių ar emocinių žmogaus jėgų. △ gali sukelti persidirbimas, nerimas dėl egzaminų, pinigų ar darbo saugumo, nedarbas, artimųjų netektis, prasti santykiai, santuokos iširimas, seksualiniai sunkumai, skurdžios gyvenimo ar darbo sąlygos, nuolatinis triukšmas.

Daug pasikeitimų, kurie, atrodo, yra geri, pvz., paaukštinimas darbe, perėjimas į naują mokyklą, gyvenamosios vietos pakeitimas ar vedybos, irgi gali sukelti △. Kartais jį sukelia ar padidina fizinės ligos, pvz., psoriazė, egzema, astma, skrandžio bei burnos opa. Reikėtų stengtis pašalinti △ šaltinį, geriausias gydymas – išmokti △ bent kiek valdyti ir, jei įmanoma, atsipalaiduoti.

Strindbergas Augustas (1849–1912), švedų dramaturgas ir romanistas. Jo pjesės rašytos įvairiais žanrais, pvz., istorinės, simbolinės dramos: dviejų veiksmų „Mirties šokis“ (*Dödsdansen,* 1901) ir kamerinės pjesės, pvz., „Šmėklų sonata“ (*Spöksonaten,* 1907). Vieni žinomiausių △ darbų yra „Tėvas“ (*Fadren,* 1887) ir „Freken Julija“ (*Fröken Julie,* 1888).

△ gimė Stokholme, nuo 1883 gyveno daugiausia užsienyje, buvo persekiojamas už piktžodžiavimą; išleido apsakymų rinkinį „Vedybos“ (*Giftas,* 1884). △ gyveno audringai, jo romanai buvo kritikuojami už priešiškumą moterims, bet jis laikomas vienu didžiausių Švedijos rašytojų.

struktūralizmas, XX a. filosofijos sąjūdis, turėjęs įtakos tokioms sritims, kaip lingvistika, antropologija ir literatūrologija. Sekdami šveicarų kalbininko ⇨ Ferdinando de *Saussure'o* pavyzdžiu, struktūralistai mano, kad objektai turi būti tiriami kaip santykių sistemos, o ne kaip neabejotinos esybės.

Saussure'as iškėlė teoriją, kad kalba yra sutartinių ženklų sistema, tuo teigdamas, kad nėra jokio vidinio ryšio tarp žyminčiojo (garso arba ženklo) ir žymimojo (žyminčiosios sąvokos). Taigi bet koks kalbotyros terminas gali būti apibrėžiamas tik nurodant jo skirtumus palyginti su kitais terminais. Saussure'o idėjas perėmė Romanas Jakobsonas ir Prahos lingvistinė mokykla, o prancūzų antropologas ⇨ Claude'as *Lévi-Straussas* jas išplėtojo ir sudarė bendrą visuomenės mokslų metodą. Prancūzų rašytojas ⇨ Roland'as *Barthes'as* pirmasis pradėjo taikyti △ idėjas literatūrologijai. Jis teigė, kad kritikas turėtų identifikuoti tekste esančias struktūras, kurios, nepriklausomai nuo ryšio su tikrove, lemia galimas reikšmes. Šis požiūris buvo radikalizuotas vėlesniuose Bartjes'o darbuose ir dekonstrukcijoje, kurios pradininkas yra prancūzų filosofas ⇨ Jacques'as *Derrida*. Čia tekstas suvokiamas kaip decentruotas struktūrų žaismas, neturintis jokios galutinai apibrėžiamos reikšmės.

struktūrinis funkcionalizmas, antropologijos teorija, sukurta ⇨ *Radcliffe'o-Browno*, kuri teigia, kad visuomeninės struktūros atsirado ir buvo puoselėjamos siekiant palengvinti tolygų ir harmoningą visuomenės kaip visumos funkcionavimą.

Struvė Vasilijus (tikr. vardai Frydrichas Georgas Vilhelmas; 1793–1864), vokiečių kilmės rusų astronomas. Pirmasis pradėjo stebėti dvinares žvaigždes. Įkūrė Pulkovo observatoriją (netoli Sankt Peterburgo), nuo 1839 buvo pirmasis jos direktorius. Jo darbą toliau dirbo sūnus ***Otas Vilhelmas Struvė*** (1819–1905).

△ provaikaitis ***Otas Struvė*** (1897–1963) 1921 išvyko iš SSRS į JAV; ten 1932 tapo Jerkyzo ir

Makdonaldo observatorijų direktoriumi, ir pirmasis paskelbė, kad žvaigždės turi planetų sistemas.

subjektas, gramatikos požiūriu – veiksnys, sakinio ar teiginio dalis, apie kurią kas nors sakoma arba kuriai kas nors priskiriama. Veiksnys reiškiamas daiktavardžių arba daiktavardžio atitikmeniu, su kuriuo turi būti suderintas veiksmažodis ir būdvardis (būdvardžiai). Filosofijoje šio termino reikšmė amžiams bėgant kito. Pavyzdžiui, ⇨ *Dunsui Scotui* ir ⇨ *Descartes'ui* objektas buvo mąstantis subjektas, o subjektas – pats daiktas. Šiuolaikinė vartosena atsirado ⇨ *Kanto* filosofijoje: △ reiškia pažinimo centrą, ego, protą.

subsidiarumas, po ⇨ *Mastrichto sutarties* dėl Europos susivienijimo pasirašymo dažnai Europos politikų vartojamas terminas. Kaip ir kitais panašiais atvejais, įvairiems žmonėms terminas reiškia skirtingus dalykus, ir paprastai tai priklauso nuo auditorijos, į kurią kreipiamasi. Dažniausiai jis vertinamas kaip procesas, kurio metu sprendimų priėmimas Bendrijoje yra perduodamas iš centro į žemesnes instancijas.

Daugelyje Europos šalių, pvz., Vokietijoje, △ suvokiamas kaip valdžios perdavimas regionams, o D. Britanijoje dažnai sakoma, kad △ yra valdžios perkėlimas iš Briuselio komisijos į centrinę Vestminsterio ir Vaitholo vyriausybę.

sudaiktėjimas, tariamas socialinis procesas, pasireiškiantis tuo, kad žmonių santykiai virsta beasmeniais santykiais tarp daiktų. György Lukácsas veikale „Istorija ir klasinė savimonė" (*History and Class Consciousness,* 1923) šį procesą vertina kaip būdingą kapitalistinei visuomenei.

Vėliau šią analizę išplėtojo marksistai, taip pratęsdami Marxo „Paryžiaus rankraščiuose" (*Paris Manuscripts,* 1844) pateiktą susvetimėjimo kritiką.

sudėtinė funkcija (*matematikoje*), funkcija, sudaryta iš dviejų ar daugiau kitų funkcijų, apskaičiuojamų paeiliui, paprastai žymima o, kaip sąryšyje $(f \circ g)x=f[g(x)]$. Sudėtinė funkcija dažnai vadinama funkcijų kompozicija. Paprastai funkcijų kompozicija yra neperstatoma: funkcija $(f \circ g)$ yra nebūtinai tas pat, kaip $(g \circ f)$.

sudievinimas, žmogaus, paprastai turinčio religinę ar politinę valdžią, kokio nors daikto ar gyvūno išaukštinimas iki Dievo, kitaip ⇨ *deifikacija.*

Sudzukis D. T. (1879–1966), japonų mokslininkas, ⇨ *dzenbudizmo* sekėjas; jo knygos anglų kalba pirmą kartą pristatė dzenbudizmą Vakarų visuomenei. Studijuodamas Tokijyje, △ susipažino su dzenbudizmu ir tapo vienu svarbiausių budizmo filosofijos veikėjų; nuo 1921 buvo budizmo filosofijos profesorius Otanio universitete. Ilgai gyveno JAV, 1897–1908 ir nuo 1949 skaitė paskaitas daugelyje universitetų. Vedė amerikietę; tai jam padėjo paaiškinti japonų budizmo filosofiją ir mokymą Vakarų terminais. Svarbiausi △ darbai: „Apybraižos apie dzenbudizmą" (*Essays in Zen Buddhism*) ir „Įvadas į dzenbudizmą" (*Introduction to Zen Buddhism*).

sufizmas, VIII a. kilęs mistinis ⇨ *islamo* sąjūdis. Sufijai tiki, kad stipri intuicija yra vienintelis pažinimo būdas. Šiam sąjūdžiui būdingas stiprus polinkis į asketizmą. Yra daug grupių, arba brolijų; kiekviena turi savo meditacijos metodą, vienas iš jų yra suktinis ⇨ *dervišų* šokis. Pradžioje △ veikė ankstyvieji krikščionių bažnyčios asketai, o vėliau jis kūrėsi ortodoksinio islamo struktūrose.

sufražistės, moterys, kovojančios dėl teisės balsuoti. D. Britanijos parlamentas tarp 1886 ir 1911 keletą kartų siūlė ir atmetė bilius dėl moterų balsavimo teisės. 1906 ⇨ Emmeline *Pankhurst* ir jos dukterys pradėjo karingą kampaniją. 1918 moterys gavo ribotą balsavimo teisę; 1928 ji buvo suteikta visoms moterims, sulaukusioms 21 metų. JAV 1920 priimta 19-oji konstitucijos pataisa suteikė moterims teisę balsuoti federaliniuose ir valstijų rinkimuose.

△ (šį terminą sukūrė laikraščio „Daily Mail" reporteris) prisirakindavo grandinėmis prie turėklų, dalyvaudavo politiniuose mitinguose, atsisakydavo mokėti mokesčius, o 1913 apmėtė bombomis tuometinio D. Britanijos iždo kanclerio Lloydo George'o namus. Emily Davison 1913 Derbyje puolė po karaliaus arkliu ir žuvo. Daug △ buvo įkalinta; kai △ paskelbdavo bado streikus, jos būdavo maitinamos prievarta. Pagal 1913 priimtą garsųjį „Katės ir pelės įstatymą", jos būdavo keletą kartų paleidžiamos, kad atgautų sveikatą, o paskui vėl suimamos. Šią kovą nutraukė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas.

Suirimas (angl. *Disruption*), Škotijos bažnyčios skilimas (1843), kai jos evangeliškasis sparnas, tikėdamasis atgaivinti Johno Knoxo ir ankstyvojo protestantizmo dvasią, įkūrė Laisvąją Škotijos bažnyčią.

Sukotas ⇨ *Palapinių šventė.*

sukubas, moteriškoji dvasia, ⇨ *inkubas.*

sukūrimo mitas, legenda apie pasaulio kilmę. Visos kultūros turi sen. pasakojimų apie že-

mės ir jos gyventojų sukūrimą. Pasak jų, pirmapradė būtybė dažnai miršta smurtine mirtimi; iš jos kūno viskas atsiranda. Skandinavų mitologijoje tai milžinas Ymiras. Kitas paplitęs siužetas – Dangaus ir Žemės vestuvės, pvz., graikų mitologijose Uranas ir Gėja.

„Dievas viską sutvėrė iš tuštumos, bet tuštuma persišviečia."

sukūrimo mitas

Paulis Valery (1871–1945), prancūzų poetas ir rašytojas. „Mauvaises penceas et autres"

---

sulaikymas, JAV oficiali politika, paskelbta 1947 m. Siekta užkirsti kelią komunizmui plisti.

Sullivanas Harry'is Stackas (1892–1949), JAV psichoanalitikas. Buvo žymiausias iš mokslininkų, sukūrusių dinaminės kultūrinės psichoanalizės mokyklą, pabrėžiančią, kad nenormaliam elgesiui susidaryti daugiau atsiliepia nuolatiniai tarpusavio santykiai, o ne kūdikystės lytinė raida.

△ požiūris buvo labai kritikuojamas tradicinių psichoanalitikų Freudo šalininkų. To nepaisydamas, jis teigė, kad daug psichologinių sutrikimų patvirtina jo teoriją; jis tvirtino, kad jo terapija yra sėkminga, pvz., ⇨ *šizofrenijai* gydyti.

Sumneris Jamesas (1887–1955), JAV biochemikas. 1926 kristalizacijos būdu išskyrė fermentą ureazę ir įrodė, kad fermentai yra baltymai. 1946 △ kartu su Johnu Northropu ir Wendelliu Stanley'iu gavo Nobelio chemijos premiją.

sunitai, didesnioji iš dviejų ⇨ *islamo* šakų; yra apie 680 milijonų tikinčiųjų. Musulmonai sunitai tiki, kad pirmieji trys kalifai buvo teisėti pranašo Mahometo įpėdiniai ir kad tikėjimo ir gyvenimo vadovai turi būti Koranas, chadžijai ir šariatas, o ne autoritetas ar dvasinis vadovas. △ imamai yra išsilavinę pasauliečiai tikėjimo mokytojai ir maldų vadovai.

super ego (lot. aukščiau negu aš), pagal Freudo skirstymą, aukščiausias žmogaus psichikos lygis; šis žmogaus proto elementas kontroliuoja etiką ir sau nusistatomus elgesio standartus. Jis apibūdinamas kaip sąžinės forma, ribojanti ⇨ *ego* ir sukelianti kaltės jausmą, kai pažeidžiamas moralinis kodeksas.

supersimetrija, fizikos teorija, siejanti dvi ⇨ *elementariųjų dalelių* klases – fermionus ir bozonus. Pagal šią teoriją, kiekvieną fermioną atitinka bozonas ir atvirkščiai. Kol kas neįmanoma suporuoti visų žinomų fermionų su žinomais bozonais; ši teorija teigia, kad yra kitų, kol kas neatrastų fermionų, pvz., fotinai (fotonų pora), gliuinai (gliuonų pora) ir gravitinai (gravitonų pora). Susipažinus su šiomis idėjomis, atsirado galimybė sukurti gravitacijos teoriją – vadinamąją supergravitaciją, – kuri papildo Einsteino darbą, o gravitacinę, branduolinę ir elektromagnetinę sąveiką aiškina kaip slypinčios supersąveikos apraišką. △ buvo įtraukta į ⇨ *superstygų teoriją* ir, atrodo, tampa svarbiausia mokslininkų ieškomos visaties teorijos dalimi.

superstygų teorija (*fiz.*), devintajame dešimtmetyje sukurta matematinė teorija, kuria norima paaiškinti ⇨ *elementariųjų dalelių* ir jų tarpusavio sąveikos (ypač gravitacinės ir branduolinės) ypatybes sujungiant ⇨ *reliatyvumo* ir ⇨ *kvantinę teoriją*. Pagal stygų teoriją, pagrindiniai visatos elementai yra panašūs ne į taškus, bet į labai trumpas stygas. Jie egzistuoja dešimtmatėje visatoje (to reikalauja teorija), bet, dėl kol kas nesuprantamų priežasčių, mes suvokiame tik tris erdvės ir vieną laiko matmenį.

Dar yra daug neišspręstų klausimų, bet kai kurie fizikai mano, kad tai gali būti galutinė visaties teorija, paaiškinanti visus visatos bruožus.

supervalstybė, terminas, nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos vartotas apibūdinti JAV ir SSRS. Mat po 1945 šios valstybės iškilo kaip gerokai stipresnės nei kitos. 1991 Sovietų Sąjungai žlugus liko tik viena △, t. y. JAV.

suprematizmas, rusų abstrakčiojo meno sąjūdis, apie 1913 pradėtas Kazimiro Malevičiaus. Suprematinė tapyba pamažu darėsi vis paprastesnė, o kulminacija buvo Malevičiaus paveikslų serija „Baltas baltame" (1918), kurioje baltos geometrinės figūros vaizduojamos baltame fone. △ iš dalies turėjo įtakos futuristų ir kubistų idėjos.

Ankstyvojoje tapyboje, pvz., Malevičiaus „Juodas kvadratas" 1915; Rusijos muziejus, Sankt Peterburgas), naudojamos grynai geometrinės figūros ryškiose dinamiškose kompozicijose. Šio sąjūdžio siekius Malevičius apibrėžė kaip „gryno jausmo, suvokimo pirmenybę tapyboje – neobjektyvumo išraišką". △ turėjo didelę įtaką Kandinsky'iui ir „Bauhauzui".

Surja, hinduistų saulės dievas, dangaus dievo Indros sūnus. Jo duktė, irgi vardu Surja, yra moteris Saulės personifikacija.

Susirašinėjimo draugija, viena iš pirmųjų nepriklausomų Britanijos darbininkų klasės organizacijų. Propagavo kasmetinius parlamentus ir visuotinę vyrų rinkimų teisę. Londono susirašinėjimo draugiją 1792 įkūrė politikai Thomas Hardy (1752–1832) ir Johnas Horne Tooke'as (1736–1812). Draugija vėliau įsteigė filialus Škotijoje ir periferijoje. Iš dalies jos veikla buvo slapta, tad vyriausybė, bijodama revoliucinių doktrinų plitimo, 1799 ją uždraudė.

susitarimo judėjimas, Katalikų bažnyčios XV a. sąjūdis, ⇨ *konciliarinis judėjimas.*

susvetimėjimas, jausmas, kad esi izoliuotas, bejėgis ir nepatenkintas, kad praradai savo paties kontrolę, esi svetimas visuomenei ir net sau pačiam. Šią sąvoką plėtojo vok. filosofai ⇨ *Hegelis* ir ⇨ *Marxas*; šis ją pasitelkė, aprašinėdamas ir kritikuodamas kapitalistinės visuomenės darbininkų sąlygas.

Šį terminą vartojo ir nemarksistai rašytojai bei sociologai, ypač ⇨ *Durkheimas* knygoje „Savižudybė" (*Suicide*), 1897, aiškindami neramumus fabrikuose ir aprašydami kai kurių Vakarų visuomenės grupių: jaunimo, juodaodžių ir moterų nepilnavertiškumo jausmą.

Sutherlandas Earlis Wilburas Jr. (1915–74), JAV fiziologas. Atrado ciklinį AMP – cheminį informatorių, kurį specialus fermentas gamina gyvų ląstelių sienelėse. Šiuo informatoriumi naudojasi daugelis hormonų. 1971 △ gavo Nobelio medicinos premiją.

sutra, Budai priskiriamos kalbos. Hinduizmas šiuo žodžiu vadina bet kokius moralinio pobūdžio posakius.

Sutra pitaka, ⇨ *Tripitakos* – Pali tradicijos budistinių raštų, kuriuos sudaro vad. trys pintinės, arba rinkiniai, – antroji dalis. △ sudaro daugiausia Budos kalbos; dažnai tai yra atsakymai į konkrečių asmenų klausimus.

sutrikdytos pusiausvyros modelis, Nileso Eldridge'o ir JAV paleontologo Stepheno Jay Gouldo 1972 sukurta evoliucijos teorija, aiškinanti fosilijų atspaudų nenuoseklumą. Ji teigia, kad staigaus kitimo laikotarpiai kaitaliojasi su santykinio stabilumo laikotarpiais, ir kad naujų rūšių atsiradimas nepriklauso nuo rūšies laipsniškų adaptacinių kitimų. Stabilumo ir staigesnio kitimo modelis dabar yra daug kieno priimtas, bet antroji teorijos dalis vis dar neįrodyta.

Sutriuškintoji karta (angl. *Beat Generation*), arba ***bytnikų sąjūdis,*** XX a. šeštojo dešimtmečio ir septintojo pradžios JAV rašytojų grupė ir socialinis jaunimo sąjūdis. Jį sužadinti padėjo masinės informacijos priemonės, išpopuliarinusios rašytojų grupuotę, visų pirma, Jacką Kerouacą (manoma, kad jis ir sugalvojo šį terminą) ir Alleną Gisnbergą. Vadinamieji bytnikai protestavo prieš to meto visuomenės konformizmą ir materializmą, praktikavo iš Thoreau pilietinio nepaklusnumo ir Whitmano „atviro kelio" poezijos perimtą gyvenimo būdą. Bytnikai domėjosi to meto džiazu ir atgaivino budizmo filosofiją, be to, dažnai vartojo marichuaną, – pasak jų, siekė patvirtinti savo laisvę nuo autoritarinės visuomenės ir savo teisę į aukštesnę patirtį.

Kiti žymiausi šios kartos literatūros veikėjai buvo prozininkas Williamas Burroughsas, poetas ir leidėjas Lawrence'as Ferlinghettis, poetas Gregory's Corso ir prozininkas Johnas Clellonas Holmesas. Šis judėjimas neturėjo bendro literatūrinio credo, išskyrus nebent to meto literatūros autoritetų griovimą. Tad jį apibrėžti galima greičiau kaip praeinantį. Vaizdingiausi ir reikšmingiausi bytnikų kūriniai – Kerouaco romanas „Kelyje" (*On the Road*) ir Ginsburgo poema „Staugimas" (*Howl*), kuriuose neįprastomis formomis šlovinama „bytnikiška" laikotarpio dvasia ir kaltinama to meto visuomenė.

Sutvirtinimas, ***Konfirmacija,*** krikščionių, Katalikų, Anglikonų ir Stačiatikių, bažnyčių sakramentas. Jį gavęs krikščionis tampa tikruoju bažnyčios nariu. Reformuotame judaizme dažnai konfirmacija vyksta praėjus keletui metų po priėmimo į religinę bendruomenę.

Tikima, kad krikščionių △ suteikia žmogui Šventosios Dvasios dovaną. Anglikonų bažnyčios vyskupas △ teikia uždėdamas ant konfirmuojamojo rankas, Katalikų ir Stačiatikių bažnyčios – patepdamas aliejumi. Stačiatikių bažnyčia △ paprastai teikia kūdikiams, kitos – jaunuoliams. Iki šiol iš to, kuris ruošiasi Sutvirtinimo sakramentui, reikalaujama išmokti katekizmą.

suverenitetas, aukščiausioji valdžia tam tikroje teritorijoje. Pagal △ turėjimą arba jo neturėjimą valstybė skiriama nuo kitų bendruomenės formų. Šio termino vidinis aspektas – galutinis valdžios šaltinis valstybės viduje, pvz., parlamentas arba monarchas, ir išorinis aspektas – valstybės nepriklausomumas nuo užsienio valdžios.

suvokimas, individualus realiojo pasaulio vertinimas arba asmeninės mintys apie jį. Žmonių pasaulio suvokimas neišvengiamai remiasi ne-

pakankama ir netikslia informacija. △ formuoja žmonių požiūrį į įvykius.

suvokimo teorija, literatūros teorija, tirianti, kaip kūrinį suvokia skaitytojai – amžininkai ir vėlesnių laikų žmonės. Svarbiausias △ kūrėjas Hansas Rovertas Jaussas teigia, jog teksto reikšmė keičiasi kartu su skaitytojų akiračio ir žinių plėtimusi.

svajonių metas, arba *svajojimas,* mitinė Australijos aborigenų praeitis, jų religinių įsitikinimų ir padavimų kūrimo pagrindas. Per △ dvasinės būtybės suformavusios žemę, sukūrusios pirmuosius žmones ir įkurdinusios juos tinkamose žemėse; buvę nustatyti įstatymai bei ritualai. Milžiniška gyvate ar panašia į Vaivorykštę kuriančiąja dvasia tiki dauguma Australijos aborigenų. Ji paprastai siejama su vandens telkiniais, lietumi bei griaustiniu. Viso žemyno religijų bendras bruožas yra ryšys su žeme.

△ padavimai pasakoja, kaip iš sausumos, jūros ir dangaus atsiradę milžinai bei gyvuliai, kaip jie prieš grįždami atgal skersai ir išilgai išvaikščioję tuščią Australijos žemyną. Tos vietos, kur jie keliavę ar prasmegę į žemę, tapo kalnų viršūnėmis, uolomis ir sakralinėmis vietomis. Kiekvienoje tokioje vietoje tam tikru metų laiku rengiami ritualiniai veiksmai, turintys padėti gyvybei žemėje. Kiekvienas aborigenas turi △ protėvį, susijusį su tam tikru gyvūnu, kurio negali užmušti ar sužeisti.

svamis, hinduizmo mokytojo pagarbos titulas.

Svaradžija, arba Savivaldos partija, 1922 Indijoje įkurta politinė partija. Ji bandė sustiprinti Kongreso partijos padėtį įstatymų leidžiamojoje valdžioje. 1923 △ tapo didžiausia partija centrinėje asamblėjoje ir kai kuriose provincijos asamblėjose, bet jos taktika, raginanti trukdyti kolonijinei britų valdžiai, buvo tik iš dalies sėkminga. 1924 △ pripažino Kongreso partija; △ gyvavo iki 1929. Siekiant padėti Kongreso partijai rungtis per 1934 rinkimus, △ buvo atgaivinta.

svastika, kryžius, kurio galai užlenkti stačiu kampu viena kryptimi – pagal arba prieš laikrodžio rodyklę. Tai senovinis sėkmės simbolis tiek naujajame, tiek senajame pasaulyje bei mistinis arijų ir budistų ženklas. Hitleris △ pavertė nacių partijos emblema ir įkomponavo į Vokietijos 1935–45 valstybinę vėliavą.

Svedbergas Theodoras (1884–1971), švedų chemikas. 1924 sukonstravo pirmąją ultracentrifugą – mašiną, kuri pagal masę greitai atskiria daleles. 1926 gavo Nobelio chemijos premiją.

Swedenborgas Emanuelis (1688–1772), švedų mokslininkas ir mistikas. Buvo Švedijos Karališkojo kasybos koledžo konsultantas; moksliniais tyrimais numatė daugelį gerokai vėliau padarytų inžinerijos, navigacijos ir astromonijos atradimų.

Veikale „Filosofijos ir mineralogijos darbai" (*Opera Philosophica et Mineralia,* 1734) △ bandė paaiškinti gamtos pasaulį kaip turintį dvasinį pagrindą. Nuo 1744 atsidėjo religiniams apmąstymams, skelbė esą Dievą galima tiesiogiai pasiekti per angelus, sukūrė vad. atitikimo doktriną, pagal kurią visi materialaus pasaulio daiktai turį dvasinius atitikmenis. Ši ⇨ *neoplatonizmui* artima teorija per △ įkurtą Naująją bažnyčią paveikė romantikus, ypač Williamą Blake'ą ir prancūzų ⇨ *simbolizmo* teoretikus.

sveikas protas (*filosofijoje*), doktrina, kad išorinį pasaulį suvokiame tiesiogiai, t. y., kad tai ką suvokiame, iš tikrųjų tai ir yra. △ realizmo laikėsi škotų matematikas ⇨ Thomas *Reidas* ir anglų filosofas ⇨ G. E. *Moore'as*. Nors △ yra naudinga atsvara sudėtingoms metafizinėms teorijoms, tačiau jos laikantis galima ir apsirinkti. Pvz., pasak △, žemė – plokščia.

Sveikas protas yra plačiausiai paplitusi prekė pasaulyje, nes kiekvienas mano esąs juo gausiai apdovanotas.

Sveikas protas
Rene Descartesas, 1596–1650, prancūzų filosofas.
„Pokalbis apie metodą" (*Discourse on Method*)

---

sveikas protas (*psichologijoje*), gera proto būklė ir aiškumas, turint galvoje ne tik protinius sugebėjimus, bet ir sugebėjimą susitvarkyti su kasdieniais reikalais, sugebėjimą sugyventi su kitais žmonėmis, kurti ir palaikyti santykius.

⇨ *Psichoanalizė* daug dėmesio skiria santykiams tarp vaiko ir motinos. Nuo ⇨ Johno *Bowlby'io* knygos „Motinos rūpestis ir sveikas protas" (*Maternal Care and Mental Health,* 1951) išleidimo daugybė psichologų ir etnologų tyrimų patvirtino, kad šilti, artimi, ilgai trunkantys santykiai esmingai svarbūs vaiko protinei ir socialinei raidai bei proto būklei. Atskyrimas nuo tikros ar netikros motinos arba jos netekimas gali suvėlinti kalbos ir proto sugebėjimų raidą, smarkiai pakenkti vaiko emociniam gyvenimui. Paauglystės ir lytinio brendimo metu svarbu būti su bendra-

amžiais. Per santykius bendraamžių grupėje jaunas asmuo susikuria savo ⇨ *identiškumą*. Iškilus krizei, △ žmogus sugeba normaliai su ja susitvarkyti. O asmeniui, kurio emocinė ir socialinė raida buvo netolygi, krizė gali sukelti skausmą, dažnai ir nestabilumą ar net proto ligą.

sveikatos mokymo sistema rekomenduoja sveiką gyvenseną, kreipia dėmesį į higieną, maitinimąsi, sekso santykius, pataria nepiktnaudžiauti alkoholiu ir narkotikais, nerūkyti, vengti to, kas gali sukelti grėsmę sveikatai. Daugelyje JK vidurinių mokyklų △ veikia individualaus ir visuomeninio △ arba ji dėstoma per biologijos, namų ruošos darbų ar fizinio lavinimo pamokas.

1986 Švietimo įstatymas mokyklų vedėjams numatė ypatingą atsakomybę už lytinio auklėjimo pamokų turinį.

sveikatos psichologija, klinikinės psichologijos kryptis, kai fizinei būklei stiprinti naudojami psichologijos metodai. Pvz., žmonės, turintys aukštą kraujospūdį, gali išmokti atsipalaiduoti, medituoti ar pakeisti gyvenseną.

Szent-György'is Albertas (1893–1986), vengrų kilmės JAV biochemikas. Išskyrė vitaminą C, tyrė raumenų veiklos cheminius procesus. 1937 gavo Nobelio medicinos premiją.

1928 △ iš antinkstinių liaukų išskyrė medžiagą, kurią pavadino heksuronine rūgštimi; aptikęs tą pačią medžiagą kopūstuose ir apelsinuose, galiausiai suprato, kad surado vitaminą C.

Szilardas Leo (1898–1964), vengrų kilmės JAV fizikas. 1934 △ buvo vienas pirmųjų mokslininkų, supratusių, jog atomo branduolio skilimas gali sukelti grandininę reakciją, akimirksniu išskiriančią didžiulį energijos kiekį. 1938 emigravo į JAV ir paskatino ⇨ *Einsteiną* patarti prezidentui Rooseveltui pradėti branduolinės ginkluotės programą. Po Antrojo pasaulinio karo atsidėjo naujai atsiradusiai molekulinės biologijos sričiai.



šabas, septintoji savaitės diena; Senajame Testamente pasakyta, jog Dievas įsakė, kad ji būtų šventa poilsio diena; judaizmo △ trunka nuo penktadienio saulėlydžio iki šeštadienio saulėlydžio. Kai kurie krikščionys kaip △ švenčia sekmadienį (pirmą arba paskutinę savaitės dieną).

Šafijus Mahometas ibn Idris (767–820), musulmonų teisininkas, vienos iš keturių pagrindinių sunitų teisės mokyklų įkūrėjas. Teisę jis grindė keturiais dalykais: ⇨ *Koranu*, ⇨ *Mahometo* posakiais, idžma (visos musulmonų bendruomenės pritarimu) ir analogine argumentacija.

△ gimė Palestinoje, buvo Mahometo senelio Abd al-Mutalibo palikuonis. Augo ir mokėsi Gazoje ir Mekoje. Pirmąją knygą „Pradai" (*Al-Usul*) parašė Bagdade. Paskui grįžo į Meką, keliavo į Egiptą, ten susitiko su imamu ⇨ *Maliku*. Mirė Kaire; jo kapą ir dabar tebelanko piligrimai. Parašė daug knygų.

Šakjamūnis, vienas iš ⇨ *Budos* vardų. Japonijoje △ vadinamas Šaka (mat Gautama priklausė šakjų genčiai).

šakti (⇨ *hinduizme*), moteriškasis *purušos* (kosminės sielos) pradas, kaip šviesa ir karštis yra Saulės △. Deivės Durgos, arba Parvati, Šyvos žmonos, garbintojai vadinami šaktais. Materialusis pasaulis, sukurtas iš △, yra deivės Durgos – Šyvos △ personifikacijos – karalystė.

Šaltasis karas (1945–90), labai įtempti kapitalistinių ir socialistinių šalių, ypač dviejų supervalstybių – JAV ir SSRS, – santykiai. Šaltąjį karą stiprino propaganda, slaptoji žvalgybos agentūrų veikla, ekonominės sankcijos. Įtampa padidėdavo kilus konfliktui bet kurioje pasaulio dalyje. Susitarimas dėl ginklų sumažinimo tarp JAV ir SSRS devintojo dešimtmečio pabaigoje, SSRS įtakos mažėjimas Rytų Europai (to simbolis – 1989 nugriauta Berlyno siena), pakeitė padėtį. △ oficialiai baigėsi 1990.

šamanas, daugelio vietinių Azijos, Afrikos ir Amerikos kultūrų pripažįstamas ritualinis vadovas, tarpininkaujantis tarp bendruomenės ir antgamtiškojo pasaulio. Tikima, kad △, dar vadinamas ***žyniu, pranašu, burtininku,*** naudojasi ypatingomis jėgomis ligoms gydyti bei gerosioms ir piktosioms dvasioms valdyti. △ vadinamas bet koks genties burtininkas ar žynys, kad ir kur jis gyventų.

Be to, △ vartoja vietinius vaistus ir gydomąsias priemones. Mokslininkai ir farmakologų draugijos pradėjo domėtis tradiciniais mokslais, todėl iškilo intelektualinių △ teisių problema.

šamanizmas, viena seniausių pasaulio religijų. Manoma, kad susikūrė Sibire daugiau kaip prieš 10 000 metų; pirmieji sekėjai buvo evenkai (tungūzai). Vėliau △ paplito Kinijoje, Azijoje, Rusijoje ir sausumos tiltu, tada jungusiu Sibirą ir Aliaską, persikėlė į Š. ir Centr. Ameriką. Tikima dviem pasauliais – dvasiniu ir materialiuoju.

Svarbesni šaltojo karo įvykiai

1947	Terminą „Šaltasis karas" pirmąkart pavartojo Bernardas Baruchas, kalbėdamas apie Trumano doktriną balandžio mėn.
1950–53	Korėjos karas
1956	SSRS kariuomenė slopina Vengrijos revoliuciją
1956	Kuba. Raketų krizė
1964–75	Vietnamo karas
1968	SSRS įsiveržė į Čekoslovakiją
1972	JAV ir SSRS pasirašo sutartį dėl strateginės ginkluotės apribojimo. Prasideda „atlydys" – mažėja įtampa tarp Rytų ir Vakarų
1979–89	Afganistano karas
1980–81	Jungtinės Valstijos parėmė Solidarumo judėjimą Lenkijoje. Prezidentas Reaganas SSRS pavadino „blogio imperija"
1982	Jungtinių Valstijų parama ir karinis kišimasis Centrinėje Amerikoje padidino dešiniojo sparno grupuočių įtaką
1983	JAV prezidentas Reaganas pasiūlė militarizuoti kosmosą (vad. žvaigždžių karų programa)
1986	SSRS vadovas Gorbačiovas siūlė atsisakyti atominio ginklo, bet Reaganas tą pasiūlymą atmetė
1988	SSRS ir JAV vadovai pasirašė sutartį dėl vidutinio nuotolio branduolinių raketų
1989	Dauguma Rytų Europos šalių atsisakė komunizmo, griuvo Berlyno siena
1990	Šaltojo karo pabaigą rodo sutartis, kurią lapkričio mėn. pasirašė NATO ir Varšuvos pakto šalys dėl ginkluotųjų pajėgų Europoje sumažinimo. JAV prezidentas Bushas paskelbė „naujos tvarkos pasaulyje" pradžią
1991	Žlugo viena supervalstybių – SSRS. Jai suirus △ prarado pagrindą.

Šamanai yra žmonės, per kuriuos veikia dvasios ir kuriuos galima pasikviesti, kad padėtų gydyti ligonius ar įveikti piktąją lemtį. Manoma, kad šamanai gali pavirsti gyvūnais, iš kurių labiausiai gerbiama ir mėgstama meška. △ tebegyvuoja Kinijoje, Japonijoje, Sibire ir daugelyje Š. ir P. Amerikos sričių. Neseniai, ypač Vakaruose, kilo nauja susidomėjimo △ banga; mat jo ryšiai su gamta patraukė daugelį žmonių, ieškančių dvasingumo ir naujo, savito požiūrio į pasaulį.

Šankara (788–820), filosofas hinduistas. Parašė kai kurių svarbių induizmo raštų bei himnų komentarų ir esė apie religines idėjas. △ sukūrė galutinę ⇨ *advaitos vedantos* – induizmo filosofijos mokyklos – formą; ši mokykla teigia, jog Brahmanas – aukščiausioji būtybė – yra viskas, kas egzistuoja visatoje, nes visa kita tėra iliuzija. △ karštai kovojo su budizmu ir tikriausiai prisidėjo prie jo nykimo Indijoje.

de **Šardenas** Pierre'as (1881–1955), prancūzų teologas, paleontologas ir filosofas, ⇨ Pierre'as *Teilhard'as de Chardinas.*

šariatas, ⇨ *islamo* įstatymas, kurį musulmonai laiko pagrįstu Dievo apreiškimu, paremtu daugeliu šaltinių – Koranu, chadžiu ir musulmonų bendruomenės pritarimu.

Pagal šį įstatymą vad. *atmokėjimas* leidžia nuskriaustojo šeimai atitinkamai nubausti kaltinamąjį; vad. *kruvinieji pinigai* mokami mirusio žmogaus šeimai kaip kompensacija.

Nuo antrosios XIX a. pusės daugelyje musulmoniškų kraštų △ teismus pradėjo išstumti pasaulietiniai teismai, o △ liko tik šeimos teisė. Vakarietiškos teisės įsiveržimas modifikavo Korano maksimas, pvz., pretenzijos į kompensaciją dabar gali būti reiškiamos tik po civilinio teismo nuosprendžio.

šaudyklės diplomatija, ***švytuoklės diplomatija,*** nepriklausomo tarpininko pastangos pasiekti kompromisinį tarptautinių santykių sprendimą tarp konfliktuojančių pusių važinėjant iš vienos konfliktuojančios pusės į kitą.

Terminą pradėta vartoti XX a. aštuntajame dešimtmetyje. 1990–91 prieš Persijos įlankos karą ir po jo △ naudojosi JAV valstybės sekretorius Jamesas Bakeris.

Šavuotas (*judaizme*) ⇨ *Savaičių šventė.*

šeikeriai, Jungtinės tikinčiųjų antruoju Jėzaus atėjimu draugijos (⇨ *kvakerių* atšakos) nariai. Draugiją apie 1747 Anglijoje įkūrė Jamesas ir Jane Wardley'iai, o 1747 Anna Lee (1736–84), kalvio iš Mančesterio žmona, žinoma kaip Motina Ona, perkėlė į Š. Ameriką. Ji įkūrė koloniją Niujorke; vėliau įvairiose valstijose buvo 18 kolonijų. Jie gyvena atsiskyrę nuo pasaulio, užsidarę savavaldžiose bendruomenėse, rengiasi ir gyvena kukliai, laikosi celibato, gydosi tikėjimu. Taip vadinami dėl ekstaziško drebėjimo per pamaldas (angl. *shake* – drebėti, kratyti).

Lee teigė, kad Dievas apsireiškė vyriškuoju pavidalu kaip Jėzus, o antrą kartą apsireikš kaip moteris (šį antrąjį atėjimą jos sekėjai tapatina su ja pačia). Ji skelbė, kad lytis neatskiriama nuo nuodėmės, todėl △ draudžiama vesti. Naujais kolonijos nariais buvo priimami atsivertusieji ir našlaičiai; bet XX a. △ skaičius nuolat mažėjo, o šiandien jų belikę vos keletas. △ gyvensena išgarsėjo maloniu, bet griežtu paprastumu.

šeima (*biologinėje sistematikoje*), artimų genčių grupė. Šeimų pavadinimai lotyniškai nespausdinami kursyvu (skirtingai nuo genčių ir rūšių) ir pagal susitarimą visi jie baigiasi galūne *-idea* (gyvūnai) arba – *aceae* (augalai ir grybai). Pvz., kolibrių gentis priskiriama kolibrių šeimai *Trochilidae.* Giminingos šeimos grupuojamos kartu.

Visos laimingos šeimos panašios, bet kiekviena nelaiminga šeima – nelaiminga savaip.

šeimos planavimas

Levas Nikolajevičius Tolstojus (1828–1910), rusų rašytojas

„Ana Karenina"

šeimos planavimas, vaikų gimimų retinimas ar prevencija. Nuo to, kiek yra prieinamos △ paslaugos, priklauso moterų sveikata, taip pat ir spartaus gyventojų daugėjimo ribojimas. Jei visos moterys, norinčios išvengti vaikų gimimo, galėtų tai padaryti, gimimų Afrikoje sumažėtų 27%, Azijoje – 33%, Lotynų Amerikoje – 35%; moterų, kurios miršta nėštumo ar gimdymo metu, sumažėtų apie 50%.

Vaikai – mūsų gyvenimo džiaugsmas, o kai bėdos užpuola, dar didesnis skausmas.

šeimos planavimas

Francis Baconas (1561–1626), anglų filosofas, politikas ir apybraižininkas

„Apybraižos", VII „Apie tėvus ir vaikus" (*Essays, VII, „Of Parents and Children"*)

Industrinėse šalyse vidutinis nėštumų skaičius, tenkantis vienai moteriai, yra 2. Tose šalyse 71% šeimų naudoja △; trečiajame pasaulyje moteriai vidutiniškai tenka 6 arba 7 nėštumai. Pagal Pasaulio banko vertinimus, padvigubinus metines 2 milijardų dolerių išlaidas šeimų planavimui, kūdikių mirčių kasmet sumažėtų 5,6 milijono, o motinų 250 000.

Anglų filosofas Jeremy Benthamas 1797 iškėlė gimimų kontrolės mintį, o radikalas Francis Place populiarino ją XIX a. veikale, pavadintame „Gyventojų skaičiaus dėsnio vaizdingi aiškinimai ir įrodymai“ (*Illustrations and Proofs of the Principle of Population*). Charles'o Knowltono knyga „Filosofijos vaisiai arba jaunavedžių asmeninis vadovas“ (*The Fruits of Philosophy: or The Private Companion of Young Married People*), išleista JAV 1832, Anglijoje buvo perspausdinta 1834. Kai Bristolio leidėjui teismo keliu 1876 buvo uždrausta ją pardavinėti, du garsūs laisvamaniai ir radikalai Annie Besant bei Charles Bradlaugh išleido knygą Londone, kad išprovokuotų bylą. Teismo procesas padėjo skleisti informaciją apie gimimų kontrolę.

Jungtinėje Karalystėje △ ir gimstamumo kontrolė tapo priimtinais iš dalies Marijos Stopes pastangų dėka – 1921 ji atidarė kliniką Londone. Vėliau įkurtos Anglijoje klinikos 1930 buvo sujungtos į △ asociaciją. Pamažu požiūris kito nuo priešinimosi prie paramos; pvz., XX a. 4-ajame d-metyje △ asociacija JK atidarė klinikas ligoninėse ir sveikatos centrus. Švedija parėmė savivaldybių klinikas; JAV sukūrė kelias valstybines visuomenės sveikatos programas, apimančias ir gimstamumo kontrolę. 1912 Niujorko socialistų laikraštyje *The Call* pasirodė du Margaretės Sanger straipsniai: „Ką turėtų žinoti kiekviena moteris“ ir „Ką turėtų žinoti kiekviena mergina“. Jie gynė gimstamumo kontrolę ir laikė ją moterų išlaisvinimo priemone. 1916 Brukline ji atidarė kliniką ir padėjo sukurti Amerikos gimstamumo kontrolės lygą. Tarptautiniu mastu 1965 Jungtinių Tautų gyventojų skaičiaus komisija rekomendavo valstybėms narėms teikti pagalbą gimstamumo kontrolei. Tuo pat metu Pasaulinės sveikatos organizacijos dėka buvo sukurta tyrimų programa.

šema, judėjų malda iš Toros, visuotinai vyrų kalbama kas rytą ir kas vakarą. Ji pabrėžia ypatingus žydų santykius su Dievu. Ji prasideda hebrajiškais žodžiais „Klausyk, Izraeli, Viešpats mūsų Dievas yra vienatinis Viešpats“.

šeolas, pagal hebrajų Bibliją, mirusiųjų vieta. Šis žodis dar reiškia kapą, požeminį pasaulį, mirties būseną. ⇨ *Jahvė* buvo △ valdovas. Kai kuriuose raštuose pirmalaikis persikėlimas į △ suvokiamas kaip bausmė. Vėlesnėje žydų literatūroje △ skirstomas nuodėmingiesiems ir teisiesiems.

šešėlinė ekonomika, neoficiali šalies ekonomika, kai toleruojama nelegalus darbas ir dirbtinis prekių bei produktų nuvertinimas siekiant išvengti mokesčių. Nustatyta, kad pramoninėse šalyse pajamos iš △ sudaro apie 10% ⇨ *bendrojo vidinio produkto*.

šėtonas, kitas ⇨ *piktosios dvasios* pavadinimas.

Šiaurės Amerikos indėnų religijos, Š. Amerikos indėnų tikėjimai ir mitai. △ būdinga tikėjimas, jog visa gamtoje yra gyva, jog joje slypi galingos jėgos, kurios gali padėti arba pakenkti žmogui. Su tomis jėgomis reikia elgtis pagarbiai, todėl medžioklė ir kita veikla reikalauja tam tikrų ritualų ir pasirengimo. Tikima, kad kai kurie žmonės (⇨ *šamanai*) turi ryšių su dvasiniu pasauliu ir ypatingų galių, o kančia bei pasninku siekti galių ir vizijų gali kiekvienas.

šiaurės-pietų riba, geografinis pasaulio padalijimas, teoriškai skiriantis turtingąsias šalis nuo neturtingųjų. Pietinę dalį sudaro visa Azija (išskyrus Japoniją), Australija ir Naujoji Zelandija, visa Afrika, Viduriniai Rytai, Centrinė ir Pietų Amerika. Šiaurinę dalį sudaro Europa, JAV, Kanada ir visos buvusios Sovietų Sąjungos respublikos. Bet naujosios industrinės šalys, pvz., Pietų Korėja ir Taivanas, yra artimesnės pramoninei Šiaurei negu ⇨ *trečiojo pasaulio* šalims.

Praraja tarp turtingų ir neturtingų šalių vis gilėja: 1880 vidutinės europiečio pajamos buvo du kartus didesnės negu indo ar kino; 1965 šis santykis buvo 40:1, 1991 – 70:1. 1992 20% turtingiausių pasaulio žmonių pajamos buvo 150 kartų didesnės negu 20% neturtingiausiųjų.

šiitai, viena iš dviejų ⇨ *islamo* šakų. △ yra įsitikinę, kad ⇨ *Ali* buvo pirmasis tikras ⇨ *Mahometo* palikuonis. Doktrinos atžvilgiu jie nesutinka su musulmonais ⇨ *sunitais*.

△ sukūrė savo teisę, kuri skiriasi nuo sunitų tik neesminiais klausimais, pvz., paveldėjimo ar moterų statuso. △ šventuosius vyrus labiau garbina negu sunitai. Daugiausia △ yra Irane, Libane, Indijoje, Pakistane, šiek tiek yra ir Irake bei Bahreine.

Smulkesnės atskilusios △ atšakos yra ***alovitai,*** kuriems priklauso valdančioji Sirijos partija, ir ***izmailitai,*** kurių dvasinis vadovas yra Aga Chanas IV (g. 1936). Pavadinimas △ pradžioje reiškė Alijaus šalininkus.

Po 1991 Persijos įlankos karo ir nepavykusio sukilimo prieš Sadamą Huseiną tūkstančiai Irako △ buvo priversti ieškotis prieglobsčio P. Irako pelkėse. Ginkluotosios pajėgos išniekino △ šventyklas ir brutaliai terorizavo civilius.

šiltnamio efektas, Žemės atmosferos reiškinys, kai Saulės spinduliai, patekę į Žemę ir atsispindėję nuo jos paviršiaus, nebegali ištrūkti iš atmosferos, nes juos sulaiko įvairios ore esančios dujos. Dėl to didėja Žemės temperatūra. Pagrindinės △ keliančios dujos yra anglies dioksidas, metanas ir chlorofluorokarbonas. Svarbiausi anglies dioksido šaltiniai – iš žemės gelmių gaunamo kuro vartojimas ir miškų gaisrai; metanas yra šalutinis žemės ūkio (ryžių, galvijų, avių) produktas. Prie △ prisideda ir vandens garai.

Jungtinių Tautų gamtosaugos programa teigia, kad apie 2025 vidutinė Žemės temperatūra padidės 1,5 °C, dėl to 20 cm pakils jūros lygis. Žemumoms ir netgi ištisoms šalims gresia apsėmimas, o klimato pakitimas turės įtakos derliui. Tačiau teiginiai apie globalinį atšilimą ir galimas jo klimatines pasekmes yra hipotetiški ir dažnai prieštarauja vienas kitam.

△ pirmą kartą 1827 numatė prancūzų matematikas Josephas Fourier (1768–1830), o pavadinimą pirmasis pavartojo švedų mokslininkas Svante Arrhenius.

šingonas, Japonijos ezoterinio budizmo mokykla, viena iš pagrindinių Japonijos budizmo krypčių. Iškelia laipsnišką kelią į nušvitimą per meditaciją ir refleksiją, kurių aukščiausias taškas yra △. Svarbios pagalbinė meditacijos priemonės yra ⇨ *mandala* (simbolinis visatos atvaizdas), nes žodžiai negali išreikšti tikrosios △ mokymo prasmės. Į Japoniją iš Kinijos △ perkėlė Kobas Daisis (744–835).

Šyva, vienas iš trijų pagrindinių hinduistų dievų (kiti du – ⇨ *Brahma* ir ⇨ *Višnus*). Kaip Mahadeva (didysis viešpats), jis yra kūrėjas, simbolizuojamas falo formos pilioriaus. Jis atstato tai, ką pats sugriauna kaip Mahakala. Dažnai vaizduojamas kaip Nataradža, šokantis vaisingąjį kosminį šokį. △ žmona, arba moteriškasis pradas (*šakti*), yra ⇨ *Parvati,* dar žinoma kaip Durga arba Kali.

šyvaizmas, hinduistų dievo ⇨ *Šyvos* garbinimas. △ – svarbi hinduizmo tradicijos dalis, paplitęs P. Indijoje; ten Šyvos šventyklų yra daugiausia. Šyvos šventykla Ramesvarame yra didžiausia šventykla Indijoje. Asketai šyvaitai dažnai barsto savo kūną pelenais, nešiojasi trišakį, nesikerpa plaukų. △ pabrėžia asketizmo ir meditacijos reikšmę.

šizofrenija, *schizofrenija,* protinis sutrikimas; nežinomos kilmės psichozė, galinti sukelti gilius asmenybės ir elgesio pakitimus, pvz., paranoją ir haliucinacijas. Priešingai negu dažnai manoma, tai nėra asmenybės skilimas. Šiuolaikiniai gydymo metodai: vaistai, šeimos terapija, įtampos mažinimas ir reabilitacija.

Sergantiems △ būdinga didelis mąstymo atitrūkimas nuo realybės. Nors tiksli susirgimo △ priežastis nežinoma, iš šalutinių požymių matyti, kad △ gali sukelti per didelis kai kurių smegenų ląstelių aktyvumas. Gydoma vaistais, slopinančiais dopamino veiklą, pvz., chlorpromazinu.

Europoje △ serga nuo dviejų iki penkių žmonių iš tūkstančio.

Škotijos bažnyčia, Škotijoje įsigalėjusi krikščionybės forma, 1560 pripažinta valstybės. Remiasi Calvino protestantizmo doktrina, tvarkosi pagal presbiterianizmo principus. XVII a. △ išgyveno kelis episkopizmo laikotarpius; šios srovės tikintieji po 1690 įkūrė ***Škotijos vyskupinę bažnyčią.*** Ši – autonomiška, priklauso ⇨ *Anglikonų bendrijai.* 1843 △ skilo, iš jos pasitraukė beveik trečdalis dvasininkų ir tikinčiųjų. Jie įkūrė ***Laisvąją Škotijos bažnyčią.*** 1988 △ turėjo apie 850 000 tikinčiųjų.

šofaras (*judaizme*), avino rago trimitas, kuriuo tikintieji kviečiami atgailai, pučiant sinagogose per naujųjų metų šventes Roš Hašaną ir Jom Kipūrą.

šokis, ritmiški kūno judesiai, paprastai pagal muzikos ritmą. Jais gali būti siekiama religinių, magiškų, karinių, socialinių ar meninių tikslų. Du pastarieji tikslai būdingi netradicinėms visuomenėms. Iki krikščionybės klestėjo apeiginiai šokiai, sen. graikų šokis daro įtaką ir šiuolaikiniams. Nors Vakarų liaudies ir visuomenės vakarėlių šokiai turi ilgą istoriją, Rytų šokio tradicija – kur kas ilgesnė. Europietiška klasikinė △ tradicija prasideda XV a. Italijoje, pirmasis spausdintas šokio tekstas žinomas iš XVI a. Prancūzijos, XVII a. Paryžiuje atidaryta pirmoji šokių mokykla, XVIII a. sukurtas klasikinis Europos baletas, o XX a. iškilo romantinis baletas. XX a. kaip atskira šokių šaka paplito šiuolaikinis šokis. Jis remiasi ne klasikiniu baletu, bet skirtingomis tradicijomis, įvai-

riausiomis techninėmis galimybėmis, iš kurių kuria naujas idėjas ir naujovišką stilių.

Istorija. Europietiški šokiai, palyginti su kitų pasaulio kraštų šokiais, sukurti dar neseniai. Pirmoji indų knyga apie šokius „*Natya Sastra*“ atsirado tūkstančiu metų anksčiau, negu europietiška. Japonijos *bugaku* šokiai prasidėjo nuo VII a. ir tebešokami imperatoriaus dvare. XX a. šeštajame dešimtmetyje Pekino (Beidžingo) operos šokėjai stebino Vakarų žiūrovus, jie rėmėsi šokio tradicijomis, sukurtomis 740, kai imperatorius Ming Huang'as įkūrė vad. Kriaušių sodo akademiją. Panašią Europos mokyklą „*L'Académie Royale de Danse*“ Liudvikas XIV įkūrė tik 1661. Pagal europietišką tradiciją visuomenės šokiai visada turėjo tendenciją kilti nuo žemesnių sluoksnių į aukštesnius, pvz., viduramžių karaliaus dvaro šokiai išsivystė iš valstiečių šokių. Vienas kuris nors šokis būdingas tam tikram laikotarpiui: galjardas – XVI a. menuetas – XVIII a., valsas – XIX a., kvikstepas – XX a. pirmosios pusės baliniams šokiams. Šių laikų pasaulio šokių čempionatuose iš 9 šokių 4 – privalomi baliniai šokiai (valsas, fokstrotas, tango ir kvikstepas), 4 – Lotynų Amerikos šokiai (samba, rumba, čia-čia-čia ir pasodoblis) ir Vienos valsas. Britanijoje nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio šokami grupiniai šokiai, jie plinta ir kitur, per juos kiekviena komanda (paprastai aštuonios poros) daro daugybę griežtai suderintų balinių šokių žingsnių. Populiarūs labai madingi šokiai XX a. 3-iajame dešimtmetyje buvo čarlstonas, 4-ajame ir 5-ajame – džitburgas, 6-ajame – džaivas, 7-ajame – tvistas, 8-ajame – disko ir džiaziniai šokiai, 9-ajame – breikas. Apskritai, nuo XX a. septintojo dešimtmečio Vakaruose paplito masiniai šokiai be jokių judesio taisyklių, tarp šokėjų nebėra fizinio kontakto, kiekvienas šoka atskirai, nebėra skirtumo tarp vyrų ir moterų šokio. Atsirado šokiai, kurie reikalauja sportinio meistriškumo, pvz., hastlas ir niujorkietis. XX a. antrosios pusės klasikinis šokis labai praturtėjo kitų kultūrų šokių elementais. Vakaruose apsilankė trupės ne tik iš buv. SSRS ir R. Europos, bet ir iš Indonezijos, Japonijos, P. Korėjos, Nigerijos ir Senegalo. 8-ajame dešimtmetyje paplito džiazinis šokis, kurį JAV pradėjo šokti Mattas Mattozas. Jis turi baleto, šiuolaikinio šokio, klasikinio indų šokio, Lotynų Amerikos ir afroamerikiečių šokio elementų. Laisvo stiliaus šokio pagrindas – laisvai traktuojamas baletas su džiazo, etninių ir šiuolaikinių šokių elementais.

šovinizmas, karingas, dažnai beatodairiškas patriotizmas (nuo *Nicholas Chauvino,* Napoleono I kariuomenės veterano ir fanatiško jo gerbėjo, pavardės). XX a. viduryje feministės ėmė vartoti terminą ***vyriškasis šovinizmas,*** reiškiantį pažiūrą, kad vyrai viršesni už moteris.

šumerų religija. Šumerų civilizacija klestėjo apie 3000–2300 pr. Kr. Tai buvo dievų valdoma visuomenė – viskas priklausė dievams, o karaliai veikė tik jų vardu. Žmonių pareiga buvo tarnauti dievams ir vykdyti jų, amžinai tarpusavyje kovojančių, valią. Šiandien △ svarbi tuo, kad išlaikė ankstyviausius Artimųjų Rytų kosmologijos tekstus bei pirmuosius tekstus apie ⇨ *Tvaną,* aprašomą Gilgamešo epe. Šio teksto ir hebrajų Biblijos panašumai ir skirtumai daug metų traukė mokslininkus ir padėjo geriau suprasti kai kurių žydų įsitikinimų kilmę.

šuolis (*biol.*), staigus individo raidos genetinis pakitimas, po kurio atsiranda nauja rūšis. Šia idėja dabar labai abejojama, bet poliploidų atsiradimą, galima suvokti kaip △ pavyzdį.

Švenčiausioji Trejybė ⇨ *Trejybė* (*krikščionybėje*); ⇨ *Trimurtis* (*hinduizme*).

šventasis gralis, vid. amžių krikščionių legendoje reiškė indą ar puoduką, kuriuo naudojosi Jėzus Kristus per paskutinę vakarienę. Manoma, kad △ turėjęs antgamtinių savybių. Kartu su ietimi, kuria Jėzus buvo sužeistas per nukryžiavimą, △ tapo tik iš legendų žinomų karaliaus Artūro riterių paieškų objektu.

Pagal vieną legendą, Jėzaus kraują △ surinkęs Juozapas iš Arimatėjos nukryžiavimo metu ir atvežęs jį į Britaniją, kur tariamai Glastonburyje pastatydinęs pirmąją bažnyčią. Mažiausiai trys Europos bažnyčios turi indus, kurie, kaip tvirtinama, yra „šventasis gralis“.

šventė, laikotarpis, kai leidžiama nedirbti. Anglų k. žodis „holidays“, t. y. atostogos, kilo iš vid. amžių posakio „šventosios dienos“ (*holy days*), tai ir buvo „šventųjų“ dienos, tada buvo nedirbama.

Šventės Britanijoje buvo įteisintas 1871 ir 1875 Banko švenčių įstatymais. Pagal 1938 Atostogų ir darbo užmokesčio įstatymą atsirado apmokamos atostogos (iš pradžių 1 savaitė per metus); jas darbdaviai privalėjo suteikti daugumos profesijų dirbantiesiems; 1939 jau 1 milijonas žmonių turėjo teisę atostogauti. Iki 1995 jau 96% dirbančių fizinį darbą gavo 2 savaičių atostogas.

Jei visi metai būtų šventė ir žaidimai, / tai pramogos taptų tokios pat varginančios kaip ir darbas; / kadangi tai retai nutinka, tai jų labai laukiama.

šventė
Viljamas Šekspyras (1564–1616),
anglų dramaturgas ir poetas.
„Henrikas IV" (*Henry IV*), *1 d.*

šventieji, šventi vyrai ar moterys, gerbiami už išmintį, dvasinį uolumą, pasiaukojimą tikėjimui; Naujasis Testamentas ir kai kurios krikščionių grupės šventaisiais vadina visus krikščionis. Romos katalikų bažnyčia šventuoju oficialiai pripažįsta, kai popiežius jį kanonizuoja (⇨ *kanonizacija*). Daugelis △ siejami su stebuklais, tad kanonizuojama tik kruopščiai ištyrus kandidato gyvenimą ir jam priskiriamus stebuklus. Stačiatikiai šventuoju laiko po to, kai pasiūlo vietinė bažnyčia, o Šventasis sinodas pripažįsta. Budistai taip vadina žmones, gyvenusius dorą ir šventą gyvenimą, pvz., ⇨ šv. *Paulius.*

1970 popiežius Paulius VI peržiūrėjo šventųjų dienų kalendorių; iš jo buvo pašalinti Barbora, Kotryna, Kristoforas ir Uršulė (galimas daiktas tokių nėra buvę); neprivalomo garbinimo statusas buvo suteiktas Jurgiui, Januarijui, Mikalojui (Santa Klausui) ir Vitui; prie privalomai gerbiamų priskirtas šv. Tomas Moras ir Ugandos kankiniai.

Naujajame 1970 Šventųjų kalendoriuje yra tik 58 pasaulinės reikšmės △. 1980 Anglikonų bažnyčia pridėjo 20 △ iš poreformacinio laikotarpio, tarp jų – Josephine Butler, Tomas Moras, karalius Karolis I, Jonas Bunyanas ir Vilhelmas Wilberforce'as.

šventykla, religinių apeigų vieta. JAV taip vadinama ⇨ *sinagoga.*

Šventoji Dvasia, ⇨ Švč. *Trejybės* trečiasis asmuo. Paprastai vaizduojama baltu balandžiu.

šventoji karvė, nekritikuotinu laikomas asmuo, institucija ar paprotys. Terminas kilo iš hinduizmo tikėjimo, jog karvės yra šventos, ir jų negalima žudyti.

Šventoji komunija, dar vienas komunijos, arba ⇨ *Eucharistijos,* krikščionių sakramento, pavadinimas.

Šventoji žemė, krikščioniškas Izraelio pavadinimas, – tas kraštas siejasi su Jėzumi ir Senuoju Testamentu.

šventojo Petro skatikas, Romos katalikų bažnyčios savanoriška kasmetinė auka administracinėms popiežiaus išlaidoms dengti; X–XVI a. mokėti △ buvo kiekvienos katalikų šeimos prievolė.

Šventojo siūlo apeiga, hinduizmo įšventinimo apeiga, kuria pažymima trijų aukščiausiųjų kastų berniukų branda; ji atliekama penkerių–dvylikos metų berniukams. △ laikoma antruoju gimimu, o kastos, kurių vyrai △ dalyvauja, vadinamos dukart gimstančiųjų kastomis.

šventumas (*religijoje*), rel. vertybių sistemos aukščiausioji vertybė. △ skiria Dievą nuo mirtingųjų ir kitų. Kartais △ priskiriamas institucijoms – religinėms (pvz., Bažnyčiai) ir pasaulietinėms (pvz., valstybei), asmenims (pvz., šv. Tėvas), mirusiesiems (⇨ *kanonizacija*), t. p. daiktams (pvz., Šventasis Raštas, Šventoji Žemė), augalams, gyvūnams, gamtos ir visuomenės reiškiniams (pvz., šventasis karas). Dažniausiai △ sąvoka sutinkama krikščionybėje ir judaizme.

Žmonės ar daiktai skirti tarnauti Dievui gali būti šventi įvairiomis reikšmėmis: ***sukeliantys pagarbą,*** pvz., „šventų švenčiausia" ⇨ *Jeruzalės šventykloje;* ***susiję su Dievu,*** pvz., Švenčiausioji Trejybė; ***dorai tyrai*** pagal Dešimtį Dievo įsakymų gyventi šventą gyvenimą.

šventvagystė, rašytas arba žodinis religinių tikėjimų arba šventų dalykų įžeidimas, sąmoningai siekiant papiktinti tikinčiuosius.

Iš pradžių šventvagyste Anglijoje buvo laikoma „bet kokios medžiagos, prieštaraujančios Anglijos bažnyčios mokymui, spausdinimas", nuo 1883 – krikščionybės „juodinimas" arba užsipuolimas, galintis „papiktinti tikinčiųjų jausmus". △ pagal Anglijos bendrąją teisę tebėra nusikaltimas, nepaisant kelių rekomendacijų (pvz., 1985 Teisės komisijos) panaikinti šventvagystės įstatymą arba bausti už △ bet kurios religijos požiūriu. 1977 laikraštis „Gay News" ir jo redaktorius buvo nubausti dėl to, kad išspausdino eilėraštį, kuriame buvo teigiama, kad Jėzus buvo homoseksualus. 1989 musulmonų fundamentalistai apkaltino Salmaną Rushdie'į šventvagyste prieš islamą knygoje „Šėtono eilės" (*The Satanic Verses*), bet Apeliacinis teismas nusprendė, kad pagal Anglijos įstatymus tai nebuvo šventvagystė. Ir toliau reikalaujama taikyti △ įstatymą ir islamo požiūriu arba visiškai jį panaikinti.

švetambarai (baltai apsigerbusieji), džainistų (⇨ *džainizmas*) vienuolių sekta, kurios nariai juosi baltus aprišalus; priešinga sekta ⇨ *digambarai* įsitikinę, kad aukščiausio rango vienuoliai džainistai turi būti nuogi.

Šventieji globėjai

šventasis	*globojamos profesijos*	*šventasis*	*globojamos profesijos*
Adomas	sodininkai	Juozapas Kupertina	kosmonautai
Albertas Didysis	mokslininkai	Juozapas	dailidės
Alfonsas Liguoris	teologai	Jurgis	kareiviai
Amandas	aludariai, viešbučių savininkai	Kamilis Lelietis	ligoniai
Andriejus, Andrius	žvejai	Kotryna Aleksandrietė	bibliotekininkai, filosofai
Angelikas	menininkai	Kozmas ir Damijonas	kirpėjai, chemikai, gydytojai,
Apolonija	stomatologai		chirurgai
Augustinas	teologai	Krispinas	batsiuviai
Barbora	statybininkai, šachtininkai	Krispinianas	batsiuviai
Bernardinas Feltrietis	bankininkai	Kristupas, Kristoforas	automobilininkai, jūreiviai
Bernardinas Sienietis	reklamuotojai	Laurynas	virėjai
Cecilija	muzikantai, poetai, dainininkai	Leonardas	kaliniai
Dismas	karstadirbiai	Liucija	stikliai, rašytojai
Dominykas	astronomai	Liudvikas	skulptoriai
Dorotėja	gėlininkai	Lorero Dievo Motina	aviatoriai
Dovydas	poetai	Lukas	menininkai, mėsininkai,
Eligijus	kalviai, juvelyrai, metalininkai		gydytojai, stikliai, skulptoriai,
Eramas	jūreiviai		chirurgai
Fiakras	sodininkai, taksistai	Martynas Turietis	kareiviai
Florijonas	gaisrininkai	Matas	buhalteriai, sąskaitininkai,
Gabrielius	pasiuntiniai, pašto, radijo ir		mokesčių rinkėjai
	televizijos darbuotojai	Mykolas	bakalėjininkai, policininkai
Genezijus	aktoriai, sekretorės	Morta	virėjai, šeimininkės, tarnai,
Grigalius Didysis	muzikantai, mokytojai		padavėjai
Grigalius	dainininkai	Ona	šachtininkai
Homobonas	siuvėjai	Petras	žvejai
Honoratas	kepėjai	Pranciškus Asyžietis	pirkliai
Ivas	teisininkai	Pranciškus Paulietis	jūreiviai
Izidorius	ūkininkai	Pranciškus Saleza	rašytojai, leidėjai, žurnalistai
Jeronimas	bibliotekininkai	Raimundas Nonatas	pribuvėjos
Joana Arkietė	kareiviai	Sebastijonas	sportininkai, kareiviai
Jokūbas	darbininkai	Teresė	gėlininkai
Jonas (Dievo)	knygininkai, slaugės,	Tomas (apaštalas)	architektai, statybininkai
	spaustuvininkai	Tomas Akvinietis	filosofai, mokslininkai,
Jonas Boskas	darbininkai		studentai, teologai
Jonas Vianėjus	kunigai	Tomas Moras	teisininkai
Jonas Salietis	mokytojai	Vaclovas	aludariai
Julijonas	viešbučių savininkai	Vitas	aktoriai, komikai, šokėjai
Juozapas Arimatietis	duobkasiai, karstadirbiai	Zita	tarnai

švietimas, procesas, prasidedantis nuo žmogaus gimimo, kai lavinami protiniai sugebėjimai, fiziniai įgūdžiai, socialinis sąmoningumas. Siauresne prasme △ reiškia rašto, skaičiavimo ir visuotinai priimtų mokslų mokymą.

Geras išsilavinimas turi būti suteikiamas tik tam, kuris trokšta mokytis, visi kiti yra tik avių banda.

švietimas
Ezra Poundas (1885–1972), JAV poetas (nuo 1909 gyveno Londone) ir kritikas
Skaitymo ABC, 8 skyrius

Švietimo istorija. Pirmąją žinomą Europoje švietimo sistemą turėjo Sen. Graikija. Spartoje daugiausiai dėmesio buvo skiriama karinių įgūdžių lavinimui, Atėnuose – politikai, filosofijai ir oratoriaus menui. △ buvo prieinamas tik nedaugeliui privilegijuotųjų.

Sen. Kinijoje formalizuotam švietimui postūmį davė 165 pr. Kr. imperatoriaus dekretas, įvedęs atvirus konkursinius egzaminus norintiems gauti valstybinę tarnybą. Egzaminas reikalavo smulkių literatūros žinių.

Švietimas

Was ist Aufklärung? (Kas yra Švietimas?) klausė vokiečių filosofas Immanuelis Kantas (1724–1804), 1784, ir nuo to laiko istorikai bando apibūdinti, kas gi yra Švietimas. Faktiškai Švietimu vadinamas idėjų srautas buvo labai įvairus. Jis apėmė daugiau negu šimtmečio laikotarpį, nuo Johno Locke'o (1632–1704), Pierre'o Bayle (1647–1706) ir Isaaco Newtono (1642–1727) iki vėlesniųjų mąstytojų – Marie Jean Condorcet (1743–94), Erasmuso Darwino (1731–1802), Johanno Herderio (1744–1803), Thomaso Paine'o (1737–1809) ir Thomaso Jeffersono (1743–1826), kurie matė kartų Švietimo vaisių – Prancūzijos revoliuciją. Judėjimas vis radikalėjo, kol sukūrė demokratinę politinę programą, suformuluotą Paine'o *Žmogaus teisėse*.

Visos Europos reiškinys

△ kitose šalyse buvo kitoks. Dažnai jis suvokiamas ir kaip sąjūdis Prancūzijoje susijęs su Charlesu Louisu Montesquieu (1689–1755), Voltaire'u (1694–1778), Denis Diderot (1713–84), Jean le Rond d'Alembert'u (1717–83), Claude'u Helotiusu (1715–71), Etienne'u Condilacu (1715–80) ir prancūziškai kalbančiu Jean-Jacques'u Rouseau (1712–78) iš Ženevos. Tačiau švietimo idėjos apėmė visą Europą, nors savo pobūdžiu buvo gana skirtingos. Prancūzų švietimui buvo būdinga despotizmo, feodalizmo ir Katalikų bažnyčios kritika. Anglijos intelektualai labiau rūpinosi, kaip sukurti laisvą kapitalistinę visuomenę, valdomą pagal konstituciją. Daugumoje vokiečių šalių, Ispanijoje, Portugalijoje ir Skandinavijoje mąstytojams rūpėjo išugdyti vienvaldžius valdovus, pagerinti administraciją, modernizuoti pasenusią ekonomiką ir skatinti mokslinį požiūrį. Švietimas buvo ne tiek politinė partija, kiek terpė kritikai, naujas požiūris į inteligentijos visuomeninį vaidmenį.

Švietimo principai

Kai kurie principai buvo bendri. Visi švietimo laikotarpio vyrai – moterų vaidmuo buvo antraeilis – tikėjo asmens savarankiškumu. Kiekvienas atsako už savo mąstymą ir likimą. Negalima pripažinti tiesų aklai remiantis autoritetais. Mokslo pažanga – būdas tobulėti, nes, kaip sakė Francis Baconas (1561–1626), „žinojimas yra jėga". Svarioms žinioms būtina patirtis, tad uždrausta cenzūra ir įgyvendinta intelektualinė laisvė. Todėl *philosophes* sveikino intelektualinės emancipacijos viršūnę – mokslo revoliuciją. Galileo (1564–1642), Newtono ir kitų teorijos, paremtos stebėjimais ir eksperimentais, tapo intelektualinės pažangos pavyzdžiu.

Kertinis akmuo – mokslas

Mokslas atskleidė gamtos, kuri veikia pagal fizikos dėsnius, vieningumą. Švietėjai džiūgavo, regėdami šią harmoningos, tvarkingos ir suprantamos gamtos viziją. Jie metė iššūkį krikščionių pesimizmui dėl gimtosios nuodėmės. Kai kurie *philosophes* buvo ateistai, pvz., baronas d'Holbachas (1723–89) ir galbūt Diderot, o vėliau – Voltaire'as. Daugelis, pvz., Locke'as savo darbe *Krikščionybės priimtinumas* (*The Reasonableness of Christianity*, 1695), siekė racionalaus tikėjimo, be stebuklų ir absurdo. Kiti, deistai, atmetė krikščionių Dievą, bet pripažino dieviškąją mechaniką, kuri lemianti visuotinę tvarką ir teisingumą. Visi sveikino toleranciją ir keikė fanatikus.

Švietimas tikėjo, kad žmonės gali tobulėti tobulindami gamtą, sudarydami mokslo, technikos ir pramonės pažangos programą. Taikomieji mokslai, pvz., ekonomika, teisė ar viešoji administracija, švietimo strategijai buvo esminiai. *Philosophes* norėjo sukurti naujus visuomenės mokslus pagal gamtos mokslų pavyzdį. Todėl į žmones žiūrėta vad. moksliniu požiūriu: jie laikyti aplinkos produktais, apdovanotais vienodomis emocijomis ir vienodais intelektualiniais sugebėjimais. Jei žmonės iš tiesų būtų panašūs į mašinas, jiems tiktų priežasties bei pasekmės analizė, ir juos būtų galima iš naujo užprogramuoti, kad jie pagerintų savo visuomeninį elgesį ir pasiektų laimę. Išsimokslinimas „filosofams" buvo svarbus dalykas. Jeremy Benthamas (1748–1832) su savo utilitarine filosofija („didžiausia laimė didžiausiam žmonių skaičiui") tikėjo, jog valdžia ir įstatymais galima valdyti žmones taip, kad jie patirtų kuo daugiau malonumų.

Atgal į šlovingąją praeitį

Moralinio elgesio pavyzdžių △ ieškojo Antikoje. Politinės *philosophes* pažiūros skyrėsi. Kai kuriems, pvz., Rousseau, patiko nedideli miestai–valstybės, kur visi buvo piliečiai. Tokie pragmatikai kaip Voltaireas manė, kad ateitis priklauso apšviestojo absoliutizmo šalininkams. Amerikiečiams, pvz., Benjaminui Franklinui (1706–90) pasisekė, nes jie turėjo Naująjį pasaulį, kuriame galėjo įvesti naują respublikinę tvarką, grindžiamą gyvybės neliečiamumu, nuosavybe ir laimės siekimu. Švietimo principų ir šūkio „laisvė, lygybė, brolybė" įgyvendinimas per Prancūzijos revoliuciją pasirodė dviprasmiškas. Tačiau △ paliko gilių pėdsakų. Jo palikimas yra inteligentijos iškilimas, tikėjimas pagrindinėmis žmogaus laisvėmis ir teisėmis, įsitikinimas, kad žmonės turi būti laisvi ir tapti savo likimo kalviais.

Roy'us Porteris

Kūnai tų, kurie, būdami gyvi, kėlė tiek triukšmo ir sumaišties, po mirties guli tarp savo kaimynų kapų taip pat ramiai, kaip ir visi kiti.

Jonathanas Edwardsas
„Delsimas“ (*Procrastination*)

Romėnai priėmė graikų švietimo sistemą ir paskleidė ją po V. Europą. Suirus Romos imperijai, Europos △ sumenko, nors krikščionių vienuolynuose mokymasis ir lotynų kalba išliko. Vid. amžiais Karolio Didžiojo vienuolynų mokyklos mokė vad. „septynių laisvųjų menų“: gramatikos, logikos, retorikos, aritmetikos, geometrijos, muzikos ir astronomijos. Šių mokyklų auklėtiniai buvo teologai bei filosofai, Scholastinio judėjimo, kuris XI–XIII a. paskatino įsteigti Paryžiaus (Sorbona), Bolonijos, Padujos, Oksfordo ir Kembridžo universitetus, veikėjai ir dalyviai. Kai 1453 turkai užgrobė Konstantinopolį, Rytų Romos imperijos sostinę, mokslininkai krikščionys pasitraukė į kitus Europos kraštus ir atgaivino europiečių norą mokytis.

Privalomą pradinį išsilavinimą XVIII a. viduryje pirmoji įvedė Prūsija. Nuo to laiko jis paplito beveik po visą pasaulį. Išsivysčiusiose šalyse privalomas mokslas trunka maždaug nuo 6 iki 15 metų amžiaus. Tų šalių valstybinio švietimo išlaidos sudaro apie 5% bendrojo nacionalinio produkto (Ispanijos – 3,2%, Japonijos – 4,4%, Danijos – 7,7%). Dar ⇨ *pedagoginė psichologija.*

Švietimas, XVII a. Europos intelektualų sąjūdis. Švietėjai tikėjo socialine pažanga, manė, kad švietimas ir mokslo žinios tobulina visuomenę. Jie dažnai kritikavo feodalinę visuomenę, buvo priešiški religijai, kuri, jų manymu, temdo žmonių protą prietarais.

Amerikos ir Prancūzijos revoliucijas švietėjai teisino kova dėl prigimtinių žmogaus teisių. Žymiausieji švietėjai buvo ⇨ *Voltaire'as,* ⇨ *Lessingas* ir ⇨ *Diderot.*

Šviečiamasis amžius, *Švietimas,* šviesa visada buvo siejama su išmintimi ir tiesa, tamsa paprastai – su blogiu. Dichotomija – šviesus (arba baltas) prieš tamsų (arba juodą) – pastebima daugelyje kultūrų. Iki XVII a. terminas „nušvitimas“ buvo siejamas su mistine ekstaze. Paskui „šviesa“ ir „švietimas“ tapo pasaulietiniais terminais. XVIII a. kritikai mėgo save vadinti šviesos nešėjais į pasaulį, pilną prietarų, despotizmo ir šventeiviškų draudimų. Terminas „švietimas“ dabar dažniausiai vartojamas tokiai visuomeninei minties srovei apibūdinti.

T

tabu, tam tikrų veiksmų draudimas, taikomas magiškiems ir religiniams objektams. Psichologija ir visuomenės mokslai šį terminą taiko veiksmams, kurie paprastai yra draudžiami dėl religinio ir visuomeninio spaudimo, pvz., daugelis visuomenių draudžia ⇨ *kraujomaišą*.

tabula rasa (lot. švari lenta; romėnai naudodavo vaškuotas lenteles, kuriose būdavo rašoma smailia lazdele, paskui nuvaloma sulyginant paviršių), protas, neturintis jokių išankstinių idėjų.

Tacitas Publijus Kornelijus (apie 55 po Kr. – apie 120), romėnų istorikas. Romos oratorius, 97–98 imperatoriaus Nervos valdymo metais, – konsulas, o 112–113 – Azijos prokonsulas. Parašė Romos imperijos istoriją „Analai" (*Annales*) ir „Istorija" (*Historiae*), kuriose aprašė 14–68 ir 69–97 metus po Kr. Be to, parašė veikalą „Agrikolos gyvenimas" (97; 77 jis vedė Agrikolos dukterį) ir germanų genčių apybraižą *Germania* (98).

tačerizmas, politinis požiūris su stipriais ⇨ *nacionalizmo* elementais, derinantis tikėjimą rinkos jėgų veiksmingumu, stiprios centrinės valdžios reikalingumu ir įsitikinimą, kad geriau pasikliauti savimi, o ne valstybe. Ši ideologija siejama su Margareta Thatcher, bet ji kilo iš individualistinio požiūrio, būdingo XIX a. Liberalų ir XX a. Konservatorių partijoms. △ nebesiriboja tik D. Britanija, jis būdingas JAV, Prancūzijai, Italijai, Naujajai Zelandijai, plinta ir kitose šalyse.

Niekas nebeprisimintų gerojo samariečio, jei jis būtų turėjęs tik gerų norų. Bet jis turėjo ir pinigų.

Margareta Thatcher
Interviu televizijai 1986 sausio 6

Tagorė Rabindranatas (1861–1941), Kalkutoje gimęs Indijos bengalų rašytojas. Išvertė į anglų kalbą savo paties eiles „Aukojimo dainos" (*Gitandžali,* 1912) ir eiliuotą pjesę „Čitra" (*Chitra,* 1896). 1913 gavo Nobelio literatūros premiją.

Buvo karštas nacionalistas, gynė socialines reformas, protestuodamas prieš britų režimą Indijoje atsisakė riterio titulo.

Peteliškė skaičiuoja ne mėnesius, o akimirkas, bet turi pakankamai laiko.

Rabindranatas Tagorė
„Jonvabaliai" (*Fireflies*)

Tai Či, 108 sudėtingų lėtų judesių serija. Kiekvienas judesys pavadintas (pvz., Baltasis varnas išskleidžia sparnus) ir sukurtas taip, kad būtų veiksminga *či*, arba vidinės visatos energijos, cirkuliacija protu ir kūnu. Kilo iš Kinijos Šaolino kovos menų mokyklos ir iš ⇨ *daosizmo*.

Karvė ir lokė ganysis šalia, / kartu gulės jų jaunikliai. / Liūtas ės šiaudus kaip jautis.

taika
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis. Izaijo 11, 7

---

taika, sąvoka, turinti dvi skirtingas reikšmes. △ galima apibūdinti kaip karo ir priešiškumo nebuvimą; antra, ji reiškia harmoniją ir visuotinumą, pasiekiamą tobulu bendravimu su Dievu.

Pastangos nutraukti karą įgauna įvairias, kartais net paradoksalias formas. 200 metų trukusi Romos imperijos vad. Romos taika (*Pax Romana*) buvo pasiekta karine jėga; karinė valstybių pusiausvyra dažnai laikoma taikos garantija. Antra vertus, ⇨ *pacifizmas* – įsitikinimas, kad jokia prievarta nepateisinama, – būdingas daugeliui tikėjimų, pvz., ⇨ *džainizmui*, ⇨ *budizmui*, ⇨ *kvakeriams*. Džainizmo ahimsos (pagarbos visoms gyvoms būtybėms) idėja paveikė Gandį. Musulmonai ir judėjai △ laiko socialinės gerovės idealu bei vienu iš dievybės aspektų, ir jų △ reiškiantis žodis *salam* (*šalom*) yra tradicinis tikinčiųjų pasisveikinimas.

Ramybė, ramybė tolimiems ir artimiems!

taika
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis. Izaijo 57, 19

---

taikomoji technologija, v. šalių terminas, – paprasta smulki įranga arba įrankiai. Laikomi tinkamiausiais silpnos ekonomikos šalims, nes yra pigūs ir lengvai pagaminami bei išlaikomi, pavyz-

džiui, rankiniai plūgai ir paprastos staklės. △ skatina paprastus amatus ir tradicinius įgūdžius, smulkiąją pramonę.

Daugelis šalių kenčia dėl skurdžios infrastruktūros ir kapitalo stygiaus, bet turi didelių šiam technologijos lygiui reikalingų darbo išteklių. △ yra viena iš Brandto komisijos (1977–83), įsteigtos silpnos ekonomikos šalių problemoms tirti ir jų sprendimo būdams parengti, rekomenduojamų priemonių norint gauti tarptautinę paramą.

Taikos korpusas, JAV organizacija, kuriai priklauso apmokyti vyrai ir moterys. △ atsiradimą paskatino D. Britanijos programa Savanoriškoji tarnyba užsienyje, o įkūrė prezidentas Kennedy'is 1961. △ siunčia kvalifikuotus savanorius darbuotojus į trečiojo pasaulio šalis dvejus metus dirbti švietimo, žemės ūkio, sveikatos apsaugos ir kt. srityse.

Darbuotojai gyvena tarp šalies gyventojų ir gauna nedidelį atlyginimą svarbiausioms reikmėms tenkinti bei sveikatos apsaugai. Programoje per tris dešimtmečius dalyvavo daugiau nei 130 000 amerikiečių.

taikos šalininkų sąjūdis, kolektyvinis priešinimasis karui. XX a. pabaigos Vakarų taikos sąjūdžių pradininkai, įkvėpti XIX a. pacifistų, ir piliečiai, sąmoningai atsisakę dalyvauti Pirmajame pasauliniame kare. Po Antrojo pasaulinio karo daugiausia kovojama dėl branduolinių ginklų uždraudimo, bet yra daugybė organizacijų, kovojančių dėl taikos; vienos iš jų visiškai pacifistinės, kitos priešinasi tik ginklavimosi eskalacijai.

taikstymosi politika, XX a. ketvirtojo dešimtmečio D. Britanijos užsienio politika, ⇨ *nesikišimo politika.*

Taine'as Hippolyte'as Adolphe'as (1828–93), prancūzų kritikas ir istorikas. Literatūros kūrinius nagrinėjo kaip tam tikro laikotarpio ir tam tikros aplinkos produktus. Savo teoriją išdėstė veikaluose „Anglų literatūros istorija" (*Histoire de la littérature anglaise,* 1963), „Meno filosofija" (*Philosophie de l'art,* 1865–69) ir kt.

Tayloras Frederickas Winslowas (1856–1915), JAV inžinierius ir vadybos konsultantas, mokslinės vadybos pradininkas. Jo idėjos, išdėstytos veikale „Mokslinės vadybos pagrindai" (*Principles of Scientific Management,* 1911), rėmėsi darbo suskaidymu į paprasčiausias užduotis, užduočių planavimo ir jų vykdymo atskyrimu bei laiko ir judesio tyrimais. △ metodai geriausiai buvo įgyvendinti fabrikuose su surinkimo konvejeriais, bet buvo kritikuojami už darbininkų atstūmimą ir vadybinę diktatūrą.

talakas (*islamas*), skyrybos vyro iniciatyva. Vyras tris kartus išsižada žmonos, kuri tuo metu paprastai gyvena atskirai. Po trijų pareiškimų pora nebegali tuoktis vėl, nebent žmona išteka už kito vyro ir tampa našle arba dar kartą išsiskiria. Skyrybos yra labiausiai musulmonų niekinamas legalus poelgis. Skyrybos, kurių reikalauja žmona, vadinamos ***chulu,*** joms tarpininkauja teismas.

Taliesinas (gyveno apie VI a. vidurį), legendinis Velso poetas, karaliaus Regedo dvaro Škotijoje bardas. Sakoma, kad jis mirė Taliesine (pavadintame jo vardu; Daifedas, Velsas).

Talija (*gr. mit.*), viena iš ⇨ *mūzų,* komedijos ir pastoralinės poezijos mūza.

Talis Miletietis (apie 625–547 pr. Kr.), graikų filosofas ir mokslininkas. Daug nuveikė geometrijoje, numatė 585 pr. Kr. Saulės užtemimą; kaip filosofas materialistas teigė, kad vanduo yra pirmutinis visų daiktų pradas ir kad Žemė plūduriuoja ant vandens, taip paaiškindamas žemės drebėjimus. Gyveno Milete, Mažojoje Azijoje.

talismanas, daiktas paprastai su įrašytomis raidėmis ar simboliais, kurie, tikima, turi slaptą galią, arba su tam tikrų žvaigždžių ženklais, kurie saugo △ savininką nuo blogio. Daugelyje kultūrų tokie △ nuo pat gimimo pakabinami kūdikiams, kad juos gintų, △ kartais pakabinamas net automobilyje, kad apsaugotų keleivius. Garsūs △ yra Horo akis, kurių pasitaiko ir musulmoniškose, ir krikščioniškose Viduržemio jūros šalyse, bei Fatimos ranka.

talitas, keturkampė kaklaskarė su kutais, žydų vyrų ryšima per rytines maldas.

Talmudas, du svarbiausi pobiblijinės žydų literatūros kūriniai. Babilonijos ir Palestinos (arba Jeruzalės) △ redakcijos yra senovės žydų teisės ir tradicijos rinkiniai. Babilonijos redakcija buvo išleista V a. ir vėlesniojo judaizmo labiau vertinama. Abi redakcijos parašytos hebrajų ir aramėjų kalbų mišiniu. Jose yra ⇨ *Mišna* (ankstyvieji hebrajų teisės komentarai, užrašyti apie 200 m.), rabinų diskusijų ir Mišnos komentarų rinkinys (*Gemara*), o jų medžiaga iš esmės gali būti suskirstyta į Halachą, kurią sudaro teisiniai ir apeiginiai dalykai, ir ⇨ *Hagadą,* kurioje aptariami etiniai, teologiniai ir folkloriniai klausimai.

tamilų hinduizmas, tradicinė hinduizmo forma, gyvuojanti P. Indijoje, ypač Tamilnade, kuriam Š. Indijos invazija ir politiniai pokyčiai turėjo mažai įtakos. Svarbūs △ centrai yra Ramešvaras (skirtas Šyvai), Srirangamas (skirtas Višnui) ir Madurajus (skirtas Šyvos žmonai Minakši). Unikalus tamilų šventyklų architektūros stilius, kuriam būdingi aukštai kylantys šventyklos vartai (gopuramai), garsus visame pasaulyje. Iš P. Indijos kilo daug žymių senovės induizmo mokytojų, pvz., Šankara, Ramanudža ir Madva.

tamplieriai, arba ***Riteriai tamplieriai,*** arba ***Vargšų Kristaus ir Saliamono šventyklos riterių ordinas,*** karinis religinis ordinas. Įkurtas Jeruzalėje 1119–20; skirtas keliaujantiems į šventąją žemę piligrimams ginti. Daug △ prisidėjo prie XII ir XIII a. ⇨ *kryžiaus karai*. 1139, popiežiaus Inoceto III valdymo metais, tapo tiesiogiai pavaldūs popiežiui, o tarptautiniai ordino ryšiai padėjo jiems prisitaikyti prie XIII a. kryžiuočių valstybių nuosmukio ir tapti Europos bankininkais. Turbūt dėl △ nepriklausomumo, galios ir turtų, o ne tariamos erezijos Prancūzijos karalius Pilypas IV su Avinjono popiežiaus Klemenso V pagalba 1307–14 panaikino šį ordiną.

tamsioji materija, hipotetinė medžiaga, pagal kai kurias paplitusias ⇨ *kosmologijos* teorijas sudaranti iki 90–99% Visatos masės, bet iki šiol nesurasta.

Astronomai abejoja, ar ji susideda iš nežinomų atomo dalelių (šaltoji △), ar greitai skriejančių neutrinų (karštoji △), ar iš jų abiejų derinio.

Tamūzas (*šumerų mit.*), augmenijos dievas, mirštantis vidurvasarį, o pavasarį mylimosios Ištar sugrąžinamas iš požemių pasaulio. △ kultas paplitęs Babilonijoje, Sirijoje, Finikijoje ir Palestinoje. Graikų mitologijoje △ atitinka ⇨ *Adonis*.

Tanabata, kiekvienais metais liepos 7 d. švenčiama šventė, VIII a. iš Kinijos atėjusi į Japoniją. Ji skirta Altayrui ir Vegai – dviem Erelio žvaigždyno žvaigždėms, – kurios kartą per metus susijungia Paukščių Take. Legenda pasakoja, kad tai yra du žvaigždžių perverti įsimylėjėliai, kuriems dievai leidžia susitikti tą naktį.

tanatologija, psichologinių mirties ir mirimo išgyvenimų aspektų tyrimas ir jo taikymas nepagydomai sergantiems žmonėms konsultuoti ir pagelbėti. △ pradininkė – JAV psichiatrė Elizabetha Kübler-Ross; ji pradėjo šį darbą aštuntajame dešimtmetyje.

tantrizmas, hinduizmo ir budizmo kryptys, pabrėžiančios visatos pasidalijimą į vyriškąją ir moteriškąją jėgas, kurios, tarpusavyje sąveikaudamos, išlaiko vienovę; tai suteikia lygų statusą moterims ir vyrams. Tantristinis hinduizmas siejasi su magine ir lytine joga, kuri mėgdžioja Šyvos ir Šakti sąjungą; taip aprašyta religinėse knygose, vadinamose tantromis. Budizmo tantros yra Budai priskiriami tekstai, aprašantys metodus nušvitimui pasiekti.

Tantristinis budizmas, praktikuotas vidurinių amžių Indijoje, priklausė nuo mokytojų mokymo ir jogos, mantrų bei meditacijos taikymo, padedančio sekėjams įveikti save ir susivienyti su visata.

tarifas, mokestis, arba muitas, uždedamas prekėms, įvežamoms į šalį ar prekybos bloką (pvz., Europos Sąjungą). △ tikslas – sumažinti importą, padidinant įvežamų prekių kainą.

Organizacijos Europos Sąjunga, Europos Laisvosios Prekybos Asociacija (EFTA), Generalinis Susitarimas dėl Tarifų ir Prekybos (GATT) yra susitarusios dėl tarpusavio △ sumažinimo. Paprastai vyriausybės △ naudojasi siekdamos apginti vidaus pramonę nuo pigesnių užsienio prekių; tam priešinasi laisvosios prekybos šalininkai. Gerai nustatytas △ neturi provokuoti atsakomųjų kitos šalies △.

taryba (pirmiausia tai buvo per 1905 Rusijos revoliuciją), darbininkų išrinktas streiko komitetas. 1917 △ sudarė valstiečiai, kareiviai ir gamyklų darbininkai. △ siuntė savo atstovus į Visos Rusijos tarybų suvažiavimą, kad jie pareikštų nuomonę būsimajai vyriausybei. Vėliau △ perėmė ⇨ *bolševikai*.

taro kortos, būrimo ir meditacijų priemonė, susidedanti iš 78 kortų: ***mažieji arkanai*** iš keturių rūšių (panašiai kaip žaidimo kortų; pasak vienos versijų, šios ir kilusios iš mažųjų arkanų) ir ***didieji arkanai*** iš 22 kortų su simbolinėmis iliustracijomis, susijusiomis su astrologija ir ⇨ *kabala*.

Istorija. Anksčiausia žinoma užuomina apie △ datuojama 1392. △ malkos kilmė nežinoma (vyrauja nuomonė, kad jas naudojo jau sen. egiptiečiai, kita versija, △ kilusios iš viduriniųamžių). Nuo XVIII a. △ domina okultizmą tiriančius mokslininkus.

tarpinės technologijos, mechanikos, elektronikos ir kitos technologijos, paremtos aukšto mokslinio techninio lygio šalyse sukurtais projektais bei išradimais, kai naudojamos medžiagos, surinkimas ir eksploatacija skirti technologiškai

menkai išsivysčiusioms šalims (vadinamoms Trečiuoju pasauliu).

△ taikymas leidžia silpnos ekonomikos šalims pasinaudoti naujausiais vad. pirmojo pasaulio metodais bei išradimais be brangiai kainuojančio eksploatavimo bei kuro ir atsarginių dalių tiekimo sunkumų, kurie Trečiajam pasauliui būtų milžiniškos ir tikriausiai neekonomiškos pridėtinės išlaidos.

Tarptautinė amnestija, žmogaus teisių gynimo organizacija, įsteigta 1961 Britanijoje. Siekia išlaisvinti visus pasaulio politinius kalinius. Politiškai neangažuota. Turi 700 000 narių, padaliniai veikia 43 šalyse. 1977 apdovanota Nobelio taikos premija.

Tarptautinė Krišnos sąmonės sąjunga, arba *Gaudiya Vaisnavism,* viena šių laikų netradicinių religijų, kilusių iš Indijos, karštos meilės ⇨ *Krišnai* (dievo Višnu įsikūnijimui) šalininkai. Skanduoja mantrą *Hare Krišna,* dėvi geltoną apdarą, vyrai dažnai nusiskuta dalį galvos. Jų šventosios knygos yra indų šventieji raštai ir ypač ⇨ *Bhagavadgītā*, kurią studijuoja kasdien.

Vakarams △ pristatė Swami Prabhupada (1896–1977). △ nariai tiki, kad skanduodami mantrą ir medituodami ta tema gali išsilaisvinti ir pasitraukti iš ⇨ *reinkarnacijų* ciklo. Nariai privalo gyventi asketiškai, vengti mėsos, kiaušinių, alkoholio, arbatos, kavos, bet kokių narkotikų, nežaisti azartinių žaidimų, lytiniai santykiai leidžiami tik susituokusiems ir tik giminei pratęsti.

JK šiai sektai priklauso apie 5000 narių. Britanijoje jų centras yra Bhakti-Vedanta rūmai Lečmoro Hyte, Hertfortšyro grafystėje.

tarptautinė teisė, teisės normų ir principų sistema, paprastai taikoma reguliuojant santykius tarp valstybių. Vienas △ iniciatorių buvo ⇨ Hugo *Grotiusas,* ypač žmogaus teisių, teritorijų ir karo klausimais.

Nei Tautų Lyga, nei Jungtinių tautų organizacija nesugebėjo visiškai įvesti △; sėkmė lydėjo tik tais atvejais, kai △ sutapdavo su viešpataujančios valstybės interesais (pvz., per Korėjos karą). Išsiplėtė △ sritis, dabar ji apima ir naudojimąsi kosmosu, pvz., 1967 sutartis uždraudė šalia kitų dalykų iš kosmoso naudoti branduolinį ginklą.

Tarptautinė vaiko teisių konvencija, Jungtinių Tautų dokumentas, tarptautinis įsipareigojimas sukurti gerovę vaikams. Priimta 1989. Aptariamos vaikų iki 18 metų teisės. Nustatė šiuos tarptautinius vaikų teisių reikalavimus: ***teisė turėti*** vardą ir tautybę; sveikatos apsaugos, išsimokslinimo, poilsio ir žaidimų teisė; ***apsauga*** nuo komercinio ar lytinio išnaudojimo, fizinių ir psichinių skriaudų bei įtraukimo į karo veiksmus; ***teisė dalyvauti*** priimant sprendimus dėl jų pačių ateities.

tarptautinis stilius, arba ***tarptautinis modernas,*** kartais dar ***funkcionalizmas, internacionalinis stilius,*** architektūros stilius, ⇨ *modernizmo* ankstyvoji ir įtakingoji fazė, atsiradusi XX a. trečiajame dešimtmetyje Vakarų Europoje, tačiau suklestėjusi tik ketvirtajame dešimtmetyje, ypač JAV. Nors kartais △ terminas vartojamas apibūdinti visam modernizmui, tačiau čia △ vadinama tik architektūrinė trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių kūryba, turinti būdingų stiliaus savybių: dominuoja geometrinės, ypač tiesių linijų formos; asimetrinė kompozicija; didelės įstiklintos erdvės; baltos sienos. Būdingiausi △ pastatai (△ „klasika“) yra ⇨ *Gropiuso* Bauhauso pastatas, 1925–26, Dasau, Vokietija; ⇨ *Le Corbusier'o* Savojos vila, 1927–31, Puasi, Prancūzija; Aalto Viipury biblioteka, 1927–35, Suomija (dabar Rusija) ir ⇨ *Mies van der Rohe'o* Barselonos paviljonas, 1929.

Philipas Johsonas ir Alfredas Barras 1932 pradėjo vartoti △ terminą, skirtą 3 dešimtmečio Le Corbusier, Gropiuso ir Mies van der Rohe'o darbams apibūdinti.

tarptautinis tredjunionizmas, viso pasaulio profesinių sąjungų bendradarbiavimas. 1973 buvo įkurta Europos profesinių sąjungų konfederacija, kuriai priklausė 29 mln. narių; dar yra Tarptautinė darbo organizacija, įkurta 1919, 1945 tapusi Jungtinių Tautų Organizacijos padaliniu. Kitos organizacijos yra Tarptautinė laisvųjų profesinių sąjungų konfederacija (1949), kuriai priklauso Amerikos darbo federacija, Pramoninių organizacijų kongresas bei D. Britanijos profesinių sąjungų kongresas, ir Pasaulinė profesinių sąjungų federacija (1945).

Tarptautinis valiutos fondas (TVF), specializuota Jungtinių Tautų agentūra. Būstinė yra Vašingtone. Įkurtas 1944 pagal Breton Vudo susitarimą. Veikia nuo 1947. △ tikslas – skatinti tarptautinį bendradarbiavimą valiutų srityje bei prekybos visame pasaulyje plėtrą, gerinti daugiašalių mokėjimų tvarką tarp valstybių – △ narių.

△ „paramos“ paskolos teikiamos visoms valstybėms – △ narėms, turinčioms mokėjimų balanso problemų (skiriama suma priklauso nuo nario

įnašo), paprastai po to, kai pasirašoma sutartis dėl priemonių atsiradusiems sunkumams įveikti.

Tatumas Edwardas Lawrie (1909–75), JAV mikrobiologas. Už darbą iš biocheminės genetikos 1958 kartu su George'u Beadle'iu ir Joshua Lederbergu gavo Nobelio medicinos premiją.

tautologija, to paties dalyko pakartojimas kitais žodžiais. Pavyzdžiui, sakyti, kad kas nors yra pats unikaliausias, yra △, nes tai, kas unikalu, pagal apibrėžimą negali būti lyginama.

tautosaka, *folkloras,* tautos žodinė tradicija ir kultūra, atsispindinti legendose, mįslėse, dainose, pasakose ir patarlėse. Žodį *folkloras* 1846 sugalvojo W. J. Thomsas (1803–85), bet sistemingų △ studijų pradininku laikomas Jacobas Grimmas (⇨ *Grimmai*).

Tyrinėjimai labai įvairūs. Vokiečių mokslininkas Maxas Milleris (1823–1900) △ aiškino kaip mitų išraišką, ⇨ Jamesas *Frazeris* buvo ankstyvosios ir populiariosios tautosakos lyginamųjų studijų šalininkas, šios viena kitą paaiškinančios; Laurence'as Gomme (1853–1916) taikė jai istorinę analizę; ⇨ Bronislawas *Malinowskis* ir ⇨ Alfredas *Radeliffe-Brownas* tyrė △, kaip tam tikros kultūros būtiną elementą. △ iš dalies sutampa su kultūrine antropologija, bet jų šaknys ir teoriniai interesai yra ne tokie pat.

Tautų Sąjunga, tarptautinė organizacija, sukurta po Pirmojo pasaulinio karo tarptautiniams ginčams arbitražo būdu spręsti. Įkurta Ženevoje (Šveicarija) 1919. Lietuva priimta 1921. △ priklausė daugelis pasaulio valstybių, bet ją susilpnino tai, kad nedalyvavo JAV; be to, ji neturėjo galios priversti vykdyti sprendimus. △ buvo paleista 1946. △ pavaldžios organizacijos buvo ***Tarptautinė Darbo Organizacija*** ir ***Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas.*** Abi veikė Hagoje (Olandija), abi dabar globojamos ⇨ *Jungtinių Tautų.*

△ sukurti 1917 pasiūlė JAV prezidentas Woodrowas Wilsonas „Keturiolikoje punktų" kaip vieną iš taikos nustatymo po Pirmojo pasaulinio karo priemonių. △ sutartis buvo pasirašyta Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 ir prijungta prie Versalio ir kitų taikos sutarčių. Valstybės narės įsipareigojo saugoti visų valstybių teritorinį vientisumą, o tarptautinius ginčus pavesti △. △ turėjo kelias svarbias pavaldžias organizacijas.

Tarptautinė Darbo Organizacija sukurta 1919; būstinė buvo Ženevoje. Rūpinosi darbo sąlygomis ir socialine gerove. ***Vyriausioji Pabėgėlių Komisija*** (Nanseno įstaiga) buvo įkurta padėti pabėgėliams, pirmiausia iš SSRS ir Rytų Europos. Komisija sukurta norvego mokslininko Fridtjofo Nanseno, pirmojo vyriausiojo komisaro, rūpesčiu. Kai Nansenas mirė ir į △ įstojo SSRS, Vyriausiosios Komisijos reikšmė sumažėjo. Ši komisija padėjo pagrindą Jungtinių Tautų darbui su pabėgėliais po 1945.

Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas sukurtas 1921 Hagoje. Jis rėmėsi tarptautinio teismo idėjomis, iškeltomis Hagos kongrese 1907; dabar jis žinomas kaip Tarptautinis Teisingumo Teismas.

△ sėkmingai veikė humanitarinėje srityje (tarptautinė veikla prieš epidemijas, narkotikų gabenimas, prekyba vergais), padėjo organizuoti apsikeitimą gyventojais po to, kai Paryžiaus taikos konferencijos patvirtino naujas sienas, padėjo spręsti nesutarimus dėl ginčijamų teritorijų ir buvusių Vokietijos kolonijų. Tai buvo daroma suteikiant △ nariui įgaliojimus veikti administracijos vardu tam tikrą laiką arba kol bus priimtas galutinis sprendimas. Buvo suteikti mandatai Palestinai (D. Britanija), P. v. Afrikai (Pietų Afrika) ir laisvajam miestui Dancigui (dabar Gdanskas) valdyti.

Politinei ir diplomatinei veiklai nuolat trukdė vidinės varžybos ir sprendimų vienbalsiškumo principas. △ nesiėmė veiksmų prieš Japonijos agresiją Mandžiūrijoje 1931; bandymai taikyti sankcijas Italijai dėl invazijos į Etiopiją 1935–36 sužlugo; jokių veiksmų nebuvo imtasi, kai Vokietija aneksavo Austriją ir Čekoslovakiją, užpuolė Lenkiją. Japonija (1932) ir Vokietija (1933) paprasčiausiai pasitraukė iš △, o SSRS pašalinimas 1939 neturėjo jokios įtakos Rusijos ir Suomijos karui. △ svarstė ir Vilniaus bei Klaipėdos kraštų klausimus. Gerokai prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui diplomatija nustojo rūpintis tarptautiniu saugumu ir grįžo prie tiesioginių sutarčių ir individualių sąjungų sistemos.

Tawney'is Richardas Henry'is (1880–1962), anglų ūkio istorikas, visuomenės kritikas ir reformatorius. Darė didelę įtaką Leiboristų partijai, ypač ketvirtajame dešimtmetyje, nors niekada nebuvo parlamento narys. Jo „Darbas ir tauta" (*Labour and the Nation*) buvo Leiboristų partijos manifestas per 1931 visuotinius rinkimus.

Būdamas krikščionis, △ savo socializmą grindė moralinėmis vertybėmis. Klasika tapusiame veikale „Religija ir kapitalizmo kilimas" (*Religion and the Rise of Capitalism,* 1926) △ nagrinėjo etiką ir ekonomiką Anglijoje 1588–1640. Viena populiariausių △ knygų – „Godžioji visuomenė"

(*The Acquisitive Society,* 1921; vėliau sutrumpinta kaip „Darbas ir tauta“); joje △ kritikavo kapitalizmą už tai, kad jis skatina godumą ir gadina žmones. Veikale „Lygybė“ (*Equality,* 1931) △ teigė, kad reikia skubiai tobulinti socialines paslaugas ir taip susidoroti su kai kuriomis klasinės sistemos nelygybėmis. 1926 su kitais jis įkūrė Ekonomikos istorijos draugiją ir tapo vienu iš jos žurnalo „Economic History Review“ leidėjų. Palikęs Oksfordo universitetą, △ dėstė Darbininkų švietimo asociacijoje ir rašė veikalą „Žemės ūkio problema XVI a.“ (*The Agrarian Problem in the 16th century,* 1912).

teatras, aktorių vaidinimas žiūrovams. Rūšys: drama, šokis, muzika, pantomima, lėlės. Šiuo žodžiu vadinama ir vieta, t. y. pastatas, kuriame vyksta vaidinimai. △ istoriją galima pradėti nuo religinės apeiginės Egipto dramos, atsiradusios 3200 pr. Kr. Pirmasis žinomas Europos △ atsirado apie 600 pr. Kr. Graikijoje.

Istorija. Pirmieji Graikijos △ buvo atviros vietos, galimas daiktas, susijusios su dievo Dioniso kultu. Didžiajame Dioniso teatre Atėnuose tilpo nuo 15 000 iki 20 000 žiūrovų; jie sėdėdavo eilėmis aplinkiniuose šlaituose. Prieš šias aukštėjančias žiūrovų vietas buvo scena. Pradžioje ji buvo pastatyta iš medžio, o vėliau, apie 340 pr. Kr., perstatyta iš akmenų. Šitokį išplanavimą kaip pavyzdį perėmė visi svarbiausi graikų ir romėnų pasaulio miestai. Romėniškų △ yra Oranže (Prancūzija), Sent Olbane (Anglija) ir kitur. Žlugus Romos imperijai, šie △ buvo apleisti.

Viduriniais amžiais laikinos medžio ir drobės scenos buvo statomos viena šalia kitos mugėse ir turgaus aikštėse, jose buvo vaidinamos pantomimos ir miRakliai. Maži uždari teatrai buvo statomi XVI a., pvz., Vičencoje (Italija; architektas Palladijus). Pirmąjį Londono △ Šordiče 1576 pastatė Jamesas Burbage'as; jis 1596 pastatė ir pirmąjį dengtą Londono Dominikonų △. Jo sūnus pastatė „Globo“ △, kuriame buvo vaidinamos Shakespeare'o pjesės. Vaidinimų atvirame ore tradiciją tęsė XVI a. atsiradusi italų komedija del arte. XVII ir XVIII a. daugelis spektaklių buvo vaidinama patalpose pagal leidimus, o XIX a. △ tapo komercinis.

JAV XX a. komercinio △ centras buvo Niujorkas su daugeliu △ Brodvėjuje arba netoli jo. Bet pirmieji žinomi Amerikos teatrai buvo Viljamsberge (Virdžinijos valstija, 1716) ir Filadelfijoje (1760). Nelabai komerciniams kūriniams rodyti susikūrė vad. mažieji teatrai ne Brodvėjuje, vienas pirmųjų buvo Teatro gildija; juose buvo statomos naujų dramaturgų pjesės; teatrai dar toliau nuo Brodvėjaus susikūrė kaip pakraščio teatrai (alternatyviniai teatrai).

D. Britanijoje repertuariniai teatrai (teatrai, vaidinantys vis kitą pjesę kas keletą savaičių) paplito prieš Antrąjį pasaulinį karą, pvz., „Odl Vic“; Airijoje Abatijos teatras 1924 tapo pirmuoju valstybės remiamu teatru. Paryžiaus „Comédie Francaise“ (jį įkūrė Liudvikas XIV 1680, o 1792 teatras gavo nuolatinį pastatą) buvo pirmasis nacionalinis teatras. D. Britanijoje Nacionalinio teatro bendrovė buvo įsteigta 1963; nacionaliniai teatrai yra Stokholme, Maskvoje, Atėnuose, Kopenhagoje, Vienoje, Varšuvoje ir kitur. Nuo šeštojo dešimtmečio, plintant kinui ir televizijai, repertuariniai teatrai pradėjo smukti, bet susikūrė daug regioninių bendruomenių teatrų. Naujieji △ dažnai yra susiję su universitetais arba yra didesnio kultūros centro dalis.

Istoriniai Londono teatrai yra „Haymarket“ (1720, atstatytas 1821), „Drury Lane“ (1663) ir „Jos Didenybės“ (1705); pastarieji atstatyti po keletą kartų. 1956 prie Karališkojo dvaro teatro buvo įkurta Anglijos scenos bendrovė.

technokratija, visuomenė, kuriai vadovauja technikos specialistai – mokslininkai ir inžinieriai. Šį terminą 1919 sukūrė JAV inžinierius W. H. Smythas (1855–1940), apibūdindamas savo teikiamą technikų valdymą, o išpopuliarino Jamesas Burhamas (1905–87) veikale „Vadybos revoliucija“ (*Managerial Revoliution,* 1941).

Mašinos niekada nepavergs žmogaus, jei jas prižiūrintiems žmonėms bus pakankamai mokama.

technologija
Capekas
„News Chronical“

---

technologija, įrankių, energijos ir medžiagų naudojimas gamyboje. Beveik kiekvienas žmogaus atliekamas darbas dėl maisto ir pastogės priklauso nuo sudėtingų technologinių sistemų, kurios buvo kuriamos tris milijonus metų. Svarbūs etapai buvo mašinos (1712), elektros ir vidaus degimo variklių (XIX a. vidurys) išradimas, ir paskutinio meto ⇨ *komunikacijų,* elektronikos bei branduolinės ir kosminės pramonės atradimai. ***Pažangioji technologija*** (labai automatizuota ir specializuota), nuo kurios priklauso šiuolaikinė pra-

moninė visuomenė, dažnai priešinama su ***žemąja technologija*** (įtempto darbo, nespecializuota), kuri būdinga kai kurioms silpnos ekonomikos šalims. ***Tarpinė technologija*** yra bandymas pritaikyti mokslinius atradimus ne taip išplėtotoms sritims, vartojant vietines medžiagas ir taikant tradicinius gamybos metodus.

Bet kokia pažangesnė technologija neatskiriama nuo magijos.

technologija

Arthuras Charlesas Clarke'as (g. 1917), anglų rašytojas, mokslinės fantastinės ir nefantastinės literatūros autorius. „Prarastieji 2001 metų pasauliai" (*The Lost Worlds of 2001*)

---

tefilinas (*judaizmas*), dvi odinės dėžutės su ⇨ *šema*, ⇨ *filakterijus.*

Tegas Bahadūras (1621–75), Indijos religinis veikėjas, devintasis sikizmo gūras (mokytojas, 1664–75), nužudytas už tai, kad nesutiko atsižadėti savo tikėjimo.

Teilhard'as de Chardinas Pierre'as (1881–1955), ***de Šardenas,*** prancūzų jėzuitų teologas, paleontologas ir filosofas. Sukūrė kūrybinę gamtos ir religijos sintezę, pagrįstą savo atliktais lauko darbais ir fosilijų tyrimais. Dėl neortodoksinių pažiūrų △ veikalas „Žmogaus fenomenas" (*Phénomène humain*), parašytas 1938–40, buvo išleistas tik po jo mirties, be vyresnybės leidimo. △ manė, kad žmonija yra nuolatiniame evoliucijos procese ir juda link tobulos dvasinės būklės.

△ gimė netoli Klermon Ferano, 1899 tapo Jėzaus draugijos nariu, 1911 buvo įšventintas, per Pirmąjį pasaulinį karą dirbo sanitaru, o galutinius šventimus gavo 1918. Nuo 1951 ligi mirties gyveno JAV.

Teisė yra bedugnė duobė.

teisė

Johnas Arbuthnotas (1667–1735), škotų rašytojas ir fizikas. „Johno Bullio istorija" (*The History of John Bull*)

---

teisė, įstatymų, papročių ir taisyklių rinkinys, pagal kurį valstybė, tauta vykdo teisingumą, palaiko tvarką. V. Europoje yra dvi svarbiausios kryptys: romėnų △ ir anglosaksų △. JAV △ yra modifikuota anglosaksų △ forma.

Romėnų teisė pirmą kartą kodifikuota 450 pr. Kr., užbaigta Justiniano 528–534 po Kr. ir patobulinta iki tarptautinės △ sistemos (*jus gentium*). Ji taikyta ginčams tarp romėnų ir užsieniečių arba provincialų, arba tarp skirtingų provincijų gyventojų. Bažnyčios įtaka lėmė, kad Romos teisė atėjo į vakarų ir vidurio Europą, o per prancūzų *Napoleono kodeksą* XIX a. paplito ir R. Europoje bei Azijos dalyje. Škotijos, Kvebeko (dėl saitų su prancūzais) ir P. Afrikos (dėl ryšių su Olandija) △ irgi remiasi romėnų △ sistemos pagrindu.

Jie [vargšai] turi dirbti didžiosios teisių lygybės sąlygomis, teisių, kurios draudžia turtingam, kaip ir vargšui, miegoti po tiltais, elgetauti gatvėse ir vogti duoną.

teisė

Anatole'is France'as (Jacques'o Anatole'io Thibaut slapyvardis; 1844–1924), prancūzų rašytojas. „Raudonoji lelija" (*The Red Lily*), 7 sk.

Anglosaksų teisė kilo iš anglosaksų papročių, kurie išliko ir po normanų užkariavimo. Ligi šiol ji remiasi ⇨ *papročių teisės* pagrindais. Tą △ prieš 1250 susistemino karališkieji teisėjai. Unikali anglosaksų △ doktrina yra *stare decisis* (lot. laikykis to, kas jau nuspręsta), kuri reikalauja, kad teismai laikytųsi buvusių precedentų (sprendimų), kai byloje iškyla tokie patys dalykai. Šiais principais remiasi JAV teisė.

⇨ ***Lygybės*** sistema sukurta lordo kanclerio teisme, kuriame lordas kancleris svarstydavo skundus. Čia paprastos taisyklės, kad nebūtų per daug griežtos, būdavo sušvelninamos. XIX a. vyko didelė teisės reforma, be to, buvo reformuojama ir kompleksinė teismų sistema. 1989 Žaliojoje knygoje rekomenduojama: (1) nepaisyti aukštesniųjų teismų advokatūros monopolio, nedaryti skirtumo tarp aukštesnio ir žemesnio rango advokatų; (2) bylos turi būti skirstomos remiantis principu „nelaimėsi – negausi užmokesčio" (taip jau daroma Škotijoje).

Teisėjų knyga, Senojo Testamento knyga. Aprašo izraelitų istoriją nuo Jozuės mirties iki Sauliaus karaliavimo laikų, kai tautą valdė teisėjai.

Tikroji respublika: vyrai, jų teisės ir nieko daugiau; moterys, jų teisės ir nieko mažiau.

teisės

Susana Brownellė Anthony (1820–1906), JAV kovotoja dėl moterų teisių. Jos laikraščio „Revolution" moto

---

teisės, natūralios individo teisės į tam tikras laisves ir garantijas. Liberaliose demokratijose, pvz., D. Britanijoje, △ paprastai apibrėžia individo santykius su šalies vyriausybe. Kova dėl politinių ir pilietinių teisių su savavališkomis vyriausybėmis yra svarbi Vakarų politinės istorijos tema.

Teisingumas – tai įgyvendinta tiesa.

teisingumas

Benjaminas Disraelis (1804–81), Bikonsfildo grafas, anglų politikas konservatorius ir rašytojas.
Iš kalbos, pasakytos 1851 vasario 11 Bendruomenių rūmuose.

---

teisingumas, politinės veiklos tikslas ir politinių tyrimų tema, aktuali nuo graikų filosofo Platono laikų. Šis terminas buvo apibrėžiamas įvairiai: dorumas, teisingumas, teisumas, išteklių skirstymas po lygiai, teigiamas požiūris diskriminuojamųjų atžvilgiu. △ tiesiogiai taikomas teisinėse valstybių sistemose bei valdžiai priimant sprendimus.

Ne šiaip sau svarbu, bet be galo svarbu, kad teisingumas ne tik būtų įvykdytas, bet kad būtų akivaizdu, nebūtų jokių abejonių, jog tai padaryta.

teisingumas

Gordonas Hewartas (1870–1943), anglų teisininkas ir politikas.
„Rex v Sussex Justices", 1923 lapkričio 9

Teisių bilis, pirmieji dešimt JAV a *Konstitucijos* priedų, priimtų 1791. Jie:

1. garantuoja tikėjimo, kalbos, spaudos, susirinkimų ir peticijų vyriausybei teikimo laisvę,
2. garantuoja teisę turėti ir nešioti ginklą,
3. draudžia kareiviams taikos metu įsiveržti į privačius namus,
4. draudžia nemotyvuotą kratą ir sulaikymą,
5. garantuoja, kad „niekam negali būti atimta gyvybė, laisvė ar nuosavybė be reikiamo teismo proceso" ir niekas jokioje kriminalinėje byloje negali būti verčiamas liudyti prieš save patį,
6. garantuoja teisę į greitą teismą, teisę iškviesti liudytojus ir turėti gynėją,
7. garantuoja teisę į lygų pilietinį prisiekusiųjų teismą,
8. užkerta kelią pernelyg dideliems užstatams ir baudoms arba „žiaurioms ir neįprastoms bausmėms",
9. 10. saugo visų valstijų ir žmonių teises, kurios nėra deleguotos centrinei vyriausybei.

△ iš pradžių nebuvo įtrauktas į Konstitucijos projektą, jį imta svarstyti per jos ratifikavimą. Kongresas 1789 pasiūlė dvylika Konstitucijos priedų, dešimt jų 1791 buvo ratifikuoti, dabar jie vadinami △.

Teisių bilis, 1689 Britanijos parlamento priimtas įstatymas, skelbęs, kad parlamentas yra pagrindinis šalies valdymo organas. △ atspindėjo Teisių deklaraciją, pagal kurią karaliui Vilhelmui ir karalienei Marijai buvo pasiūlyta užimti sostą. Ja buvo apribota karaliaus teisė leisti įstatymus, jo vykdomoji valdžia, jo teisė skelbti pinigų rinkliavas, tvarkyti teismus ir kariuomenę; daugeliu šių atvejų vyriausybė turėjo gauti parlamento sutikimą.

Šis įstatymas nebeleido karaliui atšaukti įstatymų be parlamento sutikimo, atėmė galią atleisti nuo įstatymų vykdymo, steigti specialius teismus, be Parlamento sutikimo rinkti pinigus ir taikos metu laikyti kariuomenę. Be to, suteikė piliečiams teisę kreiptis į suvereną peticija, parlamento rinkimų laisvę, kalbos laisvę per parlamento debatus, garantavo dažnus parlamento posėdžius.

teismas, ***teismo procesas,*** kaltinamojo asmens nekaltumo arba kaltumo nustatymas, remiantis teisminiu bylos tyrimu pagal galiojančius šalies įstatymus. Dvi teismo pusės – ieškovas ir atsakovas – arba jų advokatai išdėsto argumentus, apklausiami liudininkai; remdamiesi šiais įrodymais, prisiekusieji arba kitas teismo organas nusprendžia, ar kaltinamasis kaltas, ar ne.

teismo ekspertizė, mokslinių metodų naudojimas kriminalinėms bylos tirti. △ remiasi įvairiais mokslais: chemija, fizika, botanika, zoologija, medicina, be to, identifikuoja lavonus ir visokius pėdsakus. Tebenaudojami ir tradiciniai metodai – imami pirštų antspaudai, bet juos padeda nustatyti kompiuteris. Dar yra naudojamas kraujo tyrimas, balso ir kalbos spektrogramos, teismo stomatologija, vis dažniau taikomi ⇨ *genetinių „pirštų atspaudų"* tyrimai. Chemikalus, pvz., nuodus ar narkotikus, tiria chromatografija. Dar viena tradicinė teismo ekspertizės sritis – balistika, ypač kulkų, šovinių tyrimas, naudojasi tokiomis priemonėmis kaip lyginamasis ir elektroninis mikroskopas.

Manoma, kad pirmąją △ laboratoriją įkūrė Edmondas Locardas Lijone, Prancūzijoje, 1910, nors

yra nuomonių, kad Locardo mokytojas Alphonse'as Bertillonas buvo įkūręs ją anksčiau, arba kad tą laboratoriją Lijone įkūrė Jeanas Lacassagne. △ kaip sistemiškas mokslas išsivystė XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. 1932 JAV Federalinis Tyrimų biuras įsteigė △ laboratoriją Vašingtone, D. C., o Jungtinėje Karalystėje pirma tokia laboratorija 1935 buvo įkurta Londone.

teismų sistema, konstitucijos nustatyta teismų ir teisėjų sistema. △ nepavaldumas centrinei valdžiai laikomas svarbiu demokratijos požymiu. △ nepriklausomumo principas dažniausiai įrašomas į šalies konstituciją ir ginamas nuo piktnaudžiautojų.

teizmas, tikėjimas dievų, ypač vieno Dievo buvimu, kuris kartu yra ir imanentiškas (aktyvus) sukurtajame pasaulyje, ir transcendentiškas jam (nesusijęs su juo).

teksto kritika, iš kelių versijų tiksliausio ir autentiškiausio teksto varianto atkūrimas remiantis erudicija.

teleologija, požiūris, teigiantis, kad organizmų ir sistemų raida bei kitimas priklauso nuo jiems skirtų tikslų ar užduočių (⇨ *teleologinis argumentas*).

Šis tikėjimas, kad bet kokia evoliucija yra tikslinga, turėjo įtakos metafiziniam mąstymui nuo Aristotelio ir sen. Graikijos stoikų iki G. W. Hegelio XIX a. △ priešininkai buvo Epikūras, Lukrecijus, René Descartes'as, Thomas Hobbesas, Francis Baconas ir kt.; jie teigė, kad evoliucija ir kitimas yra betiksliai.

teleologinis argumentas, arba ***argumentas pagal pasaulio tvarką,*** arba arba ***fizikinis teleologinis argumentas,*** 1794 anglų vyskupo ⇨ Williamo *Paley'o* samprotavimas, kad visata yra tokia sudėtinga, jog ją galėjusi sukurti tik antžmogiška jėga ir kad apie tą jėgą, arba Dievą, mes galime kai ką sužinoti tirdami pasaulį. △ paplito XVIII a. tarp protestantų teologų, juo remiantis buvo bandoma suderinti Newtono mokslą ir religiją. Be kitų, jį kritikavo škotų filosofas ⇨ Davidas *Hume'as*.

Esama daug šio argumento versijų, visos jos remiasi visatos tvarkos ir planingumo įvaizdžiu ir gina požiūrį, kad ji turi savo projektą ir tikslą (⇨ *teleologija*). Tvirtinama, kad △ silpnoji vieta yra priežastinė išvada nuo Visatos prie Dievo, o kalbėti apie priežastinius ryšius prasminga tik tada, kai tie ryšiai yra tarp matomų dalykų.

△ yra vienas iš tradicinių Dievo buvimo įrodymų, kiti ⇨ *kosmologinis argumentas*, ⇨ *moralinis argumentas* ir ⇨ *ontologinis argumentas*.

telepatija, dviejų ar daugiau asmenų bendravimas arba proto kontaktas su protu, netarpininkaujant jokioms žinomoms juslėms, arba tariamas gebėjimas bendrauti tokiu būdu. Šį terminą sukūrė ⇨ F. W. H. *Myersas* 1882.

„Tel Quel", prancūzų literatūros žurnalas, 1960 įkurtas kritiko Phillipe'o Sollerso. Pradžioje šio žurnalo siekiai buvo estetiniai, o vėliau vis labiau krypo į ideologiją. △ rėmė tokių autorių, kaip Markizas de Sade'as, Mallarmé, Lautréamont'as ir ⇨ *Artaud* kūrinius, kuriuos laikė revoliucine jėga, galinčia pakeisti visuomenę.

Telleris Edwardas (g. 1908), vengrų kilmės JAV fizikas. Žinomas kaip vandenilinės bombos tėvas; bombą jis kūrė, prieš tai dalyvavęs atominės bombos kūrimo darbuose Los Alamos tyrimų centre Niu Meksike 1946–52. △ 1954 buvo pagrindinis liudininkas saugumo tarnybos byloje prieš bendradarbį ⇨ Robertą *Oppenheimerį*. Manoma, kad jis buvo Stanley'io Kubricko 1964 filmo „Daktaras Streindžlavas" pagrindinio veikėjo prototipas. Paskutiniu metu jis buvo vienas svarbiausių Žvaigždžių karų programos (Strateginės gynybos iniciatyvos) rėmėjų.

Temple'as Williamas (1881–1944), Kenterberio arkivyskupas (1942–44). Didelis ekumenizmo šalininkas, siekęs krikščionių Bažnyčių vienybės. Raštuose, pvz., „Krikščionybė ir visuomenės santvarka" (*Christianity and the Social Order,* 1942), nuolat stengėsi pritaikyti krikščioniškąjį mokymą šiuolaikinėms visuomeninėms sąlygoms.

tendai, japoniška kinų ⇨ *tien tai* budizmo mokyklos forma, kurią IX a. į Japoniją perkėlė Saicho. Kovingai įsiveržusi, ši kryptis vėliau tapo dar karingesnė, kovai naudojo karius vienuolius. △ aiškina, kad kiekvieno žmogaus viduje slypi Budos prigimtis, ją galima išlaisvinti doru elgesiu ir drausme.

Teodorikas Freiburgietis (apie 1250–1310), vokiečių vienuolis mokslininkas. 1275–77 studijavo Paryžiuje. Darbe „Apie vaivorykštę" (*De Iride*) aprašė, kaip jis, imituodamas lietaus lašą, naudojo vandens pripildytą rutulį, ir nustatė, kad spalvos susidaro lietaus lašuose, kad šviesa atsispindi lašo viduje ir gali būti vėl atspindėta; o tai paaiškina antrines vaivorykštes.

Teofrastas Lesbietis (apie 370–apie 286 pr. Kr.), graikų filosofas. Veikale „Apie augalus" padėjo mokslinės botanikos pamatus. Jo kūrinys „Charakteriai" – 30 veikėjų apybraižos – ilgai veikė Europos literatūrą.

△ gimė Erese, Lesbo saloje, mokėsi Atėnuose – pradžioje pas Platoną, paskui pas Aristotelį. Buvo mylimiausias Aristotelio mokinys; šiam mirus, užėmė jo vietą Likėjuje. Poetas komikas Menandras buvo △ mokinys.

teogonija (gr. dievų kilmė; *gr. mit.*), pasakojimas apie dievų kilmę, kuri dažnai suvokiama kaip nesiskirianti nuo žmonių dauginimosi. Graikų poetas ⇨ *Heziodas* parašė poemą *Teogonija,* kuri iš tiesų yra graikų panteono geneologija.

teokratija, valstybės valdymo forma, kai valdo dvasininkai, buvusi, pvz., Tibete. Iš tiesų tai reiškia sistemą, kurioje politinius sprendimus lemia religinės vertybės. Nesenas △ pavyzdys – Iranas, kai ajatola Chomeinis buvo jo religinis vadovas (1979–89). Šį terminą sukūrė istorikas Juozapas I a.

teologija, mokslas apie Dievą arba dievus, kurie pažįstami arba dedukcijos būdu iš gamtos pasaulio (natūralioji △), arba tik iš dieviškojo apreiškimo (apreiškimo △), pvz., krikščionybės, islamo ir kitų religijų raštų.

Tarp kitų △ šakų yra lyginamoji △ (mokslas apie įvairių tikėjimų panašumus ir skirtumus) ir eschatologija (mokslas apie pasaulio pabaigą ir pomirtinį gyvenimą).

Teologinis požiūris į kitas religijas svyruoja nuo išskirtinumo (jog sava religija yra teisinga, o visos kitos klaidingos) iki šiuolaikiškesnės dialogo △ (remiančios kitų religijų pažinimą) ir reliatyvizmo (kuris teigia, jog įvairios religijos veda skirtingais keliais į tą patį tikslą).

teorija, idėjų, sąvokų, taisyklių ar metodų sistema, kuria naudojamasi didelei stebimų faktų sistemai paaiškinti. Didžiosios mokslo △ yra: ⇨ *reliatyvumo* teorija, ⇨ *kvantinė teorija*, ⇨ *evoliucijos* teorija ir tektonika.

teosofija, bet kuri religinė arba filosofinė sistema, grindžiama intuityviu dieviškumo prigimties ieškojimu. Tokias idėjas skelbė Teosofijos draugija, kurią 1875 Niujorke įkūrė ponia Blavatskaja ir H. S. Olcottas. △ rėmėsi induistinėmis ⇨ *karmos* ir ⇨ *reinkarnacijos* idėjomis, o galutiniu tikslu laikė ⇨ *nirvaną*.

teravada, ***theravada,*** viena iš dviejų svarbiausių ⇨ *budizmo* krypčių, paplitusi P. Azijoje (Sri Lankoje, Tailande, Kambodžoje, Birmoje); kita kryptis yra *mahajana.*

Teresė Avilietė (1515–82), *šv. Teresė Avilietė,* ispanų mistikė. 1562 įkūrė vienuolių (basųjų karmeličių) ordiną. Parašė „Tobulėjimo kelias" (*The Way to Perfection,* 1583) ir autobiografiją „Jėzaus Motinos Teresės gyvenimas" (*Life of Mother Theresa of Jesus,* 1611). 1622 buvo kanonizuota.

Gimė Aviloje, 1535 įstojo į karmeličių ordiną. Nuo 1555 dažnai apalpdavo; šių priepuolių metu regėdavo vizijas, kurios paskatino įkurti pirmąjį reformuotą karmeličių vienuolyną. 1970 △ buvo pripažinta pirmąja moterimi Bažnyčios mokytoja.

teritorinė elgsena (*biol.*), elgsena, siekianti pašalinti kitus tos pačios rūšies narius iš tam tikros teritorijos. Tai – agresyvus įsibrovėlių išvarymas, ribų žymėjimas (išmatų krūvelėmis arba specialių kvapiųjų liaukų išskyromis), didybės demonstravimas, tam tikri garsai.

termobranduolinė sintezė (*fizikoje*), lengvųjų elementų atomų, pvz., vandenilio, branduolių jungimas į sunkesnių elementų, pvz., helio, branduolius. Susijungimo metu jų bendros masės nuostoliai paverčiami energija. △ principu vyksta procesai žvaigždėse ir termobranduoliniuose ginkluose.

Tam, kad vyktų △, būtina labai aukšta temperatūra ir didelis slėgis. Esant šioms sąlygoms, atomų branduoliai gali dideliu greičiu priartėti vieni prie kitų ir įveikti jų teigiamų krūvių tarpusavio stūmą. Kai nuotolis yra labai mažas, pradeda veikti ⇨ *stipri jėga,* kuri sujungia daleles ir sudaro didesnį branduolį. Kadangi per susijungimą išsiskiria dideli energijos kiekiai, šis procesas gali būti panaudotas energijai gaminti. Iki šiol nėra pagaminto nė vieno sėkmingai veikiančio valdomos △ reaktoriaus, tačiau 1991 lapkritį buvo žengtas svarbus žingsnis. Kulheme, Oksfordšyre (JK) eksperimento, trukusio 2 sekundes, metu sukurtas 1,7 megavato galingos energijos impulsas. Tai buvo pirmas kartas, kai per valdomą eksperimentą, priešingai negu bomboje, buvo pagamintas didelis termobranduolinės energijos kiekis.

termodinamika, fizikos šaka, tirianti šilumos virsmą kitomis energijos formomis ir atvirkščiai. Mokslas apie veiksmingą variklių, pvz., garo ar vidaus degimo variklio, darbą, remiasi △. Trys △ dėsniai yra tokie: (1) energijos negalima nei sukurti nei sunaikinti, šiluma ir mechaninis darbas virsta vienas kitu; (2) automatinė mašina savaime negali perduoti šilumos iš vėsesnio kūno šil-

tesniam; (3) jokia, net labai ideali procedūra baigtiniu operacijų skaičiumi negali sumažinti jokios sistemos temperatūros iki absoliutinio nulio (0 K/-273°C). Matematine forma šie dėsniai plačiai taikomi fizikoje ir chemijoje.

terorizmas, sistemingas smurtas, palaikantis tam tikrus politinius siekius. Dažnai △ užsiima mažos ⇨ *partizanų* grupės. Teroristų grupės veiklą motyvuoja ideologija, įskaitant religiją ir nacionalizmą. Dažnai šie motyvai esti susipynę, pvz., musulmonų ekstremistų Artimuosiuose Rytuose ir Airijos Respublikos armijos (IRA) D. Britanijoje veiksmai. Kai kurios teroristų grupės, pvz., Italijos Raudonosios brigados, Vokietijos Baader Meinhoff gaujos, siekia pakeisti šalies politinę sistemą.

Teroristų naudojami metodai: pagrobimas, pvz., įkaitų vakariečių ėmimas Libane, laivų ir lėktuvų užgrobimas, karinių bei civilių taikinių sprogdinimas. Kadangi teroristai nepaiso įprastinių humanitarinių principų ir visuomenės normų, teisėtoms vyriausybėms su jais sunku kovoti. Todėl vyriausybės kartais naudoja slaptus metodus arba tokius dalinius, kaip D. Britanijos Specialioji oro tarnyba, kad galėtų „įveikti teroristus pagal jų pačių taisykles".

Pagal Anglijos teisę – 1984 Terorizmo prevencijos aktą – suimti žmonės gali būti laikomi 48 valandas. Valstybės sekretorius šį laiką gali pratęsti dar penkioms dienoms. Apie 1990 buvo sulaikyta 18 000 žmonių, bet tik 250 iš jų pateikti kaltinimai.

Terpsichorė (*gr. mit.*), šokio ir chorinio dainavimo ⇨ *mūza.*

„teršėjas moka" principas nustato, kad už gamtai padarytus nuostolius turi atlyginti tas, kas teršia. D. Britanijoje yra priimtas toks įstatymas, bet iš tiesų jis dažnai ignoruojamas; pvz., fermeriai, leidžiantys į upes teršalus (dėl to žūva žuvys), neverčiami atlyginti visos padarytos žalos.

Tertulijonas Kvintas Septimijus Florentas (155–222), kartaginietis, Bažnyčios Tėvas, pirmasis lotyniškai rašęs krikščionių autorius; vėliau buvo žymus ⇨ *montanizmo* šalininkas.

Tesėjas (*gr. mit.*), Atikos didvyris, kuris, sakoma, suvienijęs aplinkines valstybes ir pajungęs jas konstitucinei Atėnų valdžiai. Ariadnė, kurią △ vėliau palikęs Nakso saloje, padėjusi jam surasti kelią per labirintą ir užmušti ⇨ *Minotaurą*. Be to, △ kovojęs su amazonėmis, dalyvavęs argonautų žygyje.

theravada, budizmo kryptis, ⇨ *teravada.*

Thomsonas Josephas Johnas (1856–1940), anglų fizikas. Atrado elektroną. Vienas iš Kavendišo atominių tyrimų laboratorijos Kembridžo universitete kūrėjų. Pradėjo kurti elektrinę atomo teoriją, o tai, kad jis paaiškino teigiamuosius spindulius ir jų pritaikymą neono analizei, padėjo ⇨ Frederickui *Astonui* atrasti izotopus. 1906 gavo Nobelio premiją.

Daugybė žmonių tyliai gyvena nusivylę.

Henry'is Davidas Thoreau
„Valdenas"

Thoreau Henry'is Davidas (1817–62), JAV rašytojas ir gamtininkas. △ darbas „Valdenas, arba Gyvenimas miške" (*Walden, or Life in the Woods,* 1854) paskatino grįžimo į gamtą sąjūdį. Parašė apie 30 tomų, paremtų kasdieniniais pasivaikščiojimais gamtoje. Veikale „Pilietinis nepaklusnumas" (*Civil Disobedience,* 1849), kurį parašyti paskatino atsisakymas mokėti mokesčius, gynė taikų pasipriešinimą neteisingiems įstatymams; knyga net ir XX a. darė didelę įtaką.

Kiti žymesnieji △ darbai: „Savaitė Konkordo ir Merimako upėmis" (*A Week on the Concorde and Merrimack Rivers,* 1849) ir po mirties išleisti „Išvykos" (*Excursions,* 1863), „Meino miškas" (*Maine Woods,* 1864), „Kyšulio menkė" (*Cape Cod,* 1865) ir „Jankis Kanadoje" (*A Yankee in Canada,* 1866).

Norint pasakyti tiesą, reikia dviejų – kalbėtojo ir klausytojo.

Henry'is Davidas Thoreau
„Savaitė Konkordo ir Merimako upėmis" (*A Week on the Concorde and Merrimack Rivers*)

Thorndike'as Edwardas Lee (1874–1949), JAV psichologas. Eksperimentais tirdamas kačių ir šunų elgesį „mįslių dėžėse", padarė išvadą, kad mokymasis pagerėja, kai jo rezultatai yra malonūs. Šį reiškinį jis pavadino ***rezultato dėsniu.*** Tą pačią teoriją pritaikė žmonių mokymuisi ir nustatė, kad studentus paskatina geri rezultatai, o klydimas neišmoko taisyti klaidų.

Thünenas Johannas (1785–1850), ***von Thünenas,*** vokiečių ekonomistas ir geografas. Tikėjo, kad valstybės sėkmė priklauso nuo ūkininkų gerovės. Jo knygoje „Izoliuota valstybė" (*The Isola-*

ted State, 1820), viename pirmųjų žemėnaudos tyrimų, pateikta ***ribinio produktyvumo teorijos*** pavyzdžių; šią teoriją △ sukūrė norėdamas apskaičiuoti natūralų žemės ūkio darbininko atlyginimą. △ apibūdinamas kaip pirmasis šiuolaikinis ekonomistas.

tien tai, Kinijos budizmo kryptis. Pradininkas Hui Su (515–577). △ remiasi Lotoso sutra, šios sutros komentarais ir paties Hui Su mokymu. △ moko Trigubosios tiesos, kuri teigia, jog ⇨ *dharma* (daikto esmė) yra niekas, nes neturi savasties arba realybės; kad savastis tik atrodo egzistuojanti dėl tam tikrų priežasčių ir sąlygų; kad ji yra tarpinė būsena tarp nieko ir to, kas dar egzistuoja. Japoniškoji △ mokykla vadinama ⇨ *tendai.*

tiesioginis duomenų rinkimas (*antropologijoje*), iš pirmų rankų gautos informacijos surinkimas ir analizė tiesiogiai stebint visuomenę ar socialinę grupę.

Šį metodą plėtojo ⇨ Williamas *Riversas* ir ⇨ Bronislawas *Malinowskis* kaip moksliškesnį, tačiau yra abejojama, ar jis visapusiškas ir objektyvus.

tikėjimas (*mokslo filosofijoje*), prielaidų, teiginių ir faktų teisingumo pripažinimas. Filosofija tikėjimą ko nors buvimu priešina ⇨ *pažinimui,* nes tvirtiname tikį, kad kažkas yra tik tada, kai negalime pareikšti, kad tai žinome.

Nors △ neabejotinai gali paveikti elgesį, jo negalima analizuoti vien kaip elgesio, nes žmogus gali tikėti, kad elgiasi nesavanaudiškai, ir elgtis kaip didžiausias savanaudis. Prancūzų filosofas ⇨ Rene *Descartes'as* tvirtino, kad pripažinti teiginio teisingumą yra valios aktas, tuo tarpu škotas ⇨ Davidas *Hume'as* teigė, kad tai yra emocinė būklė.

Tikėjimas yra tarsi meilė, neįmanoma priversti tikėti.

tikėjimas

Arthuras Schopenhaueris, 1788–1860, vokiečių filosofas. „Esė ir aforizmai" (*Eseays and Aphorisms*)

---

tikėjimas (*religijoje*), tikėjimas ir pasitikėjimas Dievu, *„įsitikinimas, kad egzistuoja tai, ko tikiesi, pripažinimas, kad yra nematomų dalykų"* (šv. Paulius). Kartais △ neteisingai vadinama atskira religija arba įsitikinimų sistema. Ištikimybės idėja, pažado ir jo tvirto laikymosi prasme tinka ir žmonėms, ir Dievui. △ reiškia moralinį ar liturginį paklusnumą, nors krikščionys protestantai, arba reformatai aiškiai atskyrė tikėjimą (įsitikinimą, kad išganymas ateina tik per Jėzų Kristų) nuo darbų (praktinių veiksmų). Jie moko, kad darbai nesuteikia išganymo. Induistai △ apibūdina kaip atsidavimą Dievui ir priklausomybę nuo jo valios. Pasak budistų, △ yra viena iš penkių pagrindinių dorybių, svarbiausias pažinimo paieškų tikslas.

Visa, ką aš parašiau palyginti su tuo, kas man buvo parodyta, atrodo tokie niekai...

tikėjimas

Šv. Tomas Akvinietis (apie 1226–74), italų filosofas scholastas ir teologas. F. C. Copleston, *Aquinas*

Kol negalime patys paaiškinti, pasitenkinkime autoritetu..

tikėjimas

Peteris Abelardas, 1079–1142, prancūzų filosofas scholastas Medieval Thought: St. Augustine to Ockham. G. Leff

---

Tikėjimo gynėjas, vienas iš Anglijos valdovo titulų, kurį 1521 karaliui Henrikui VIII suteikė popiežius Leonas X, įvertindamas šio traktatą prieš protestantą ⇨ Martyną *Liuther*į. Sutrumpinta forma F. D. (lotyniškai *Fidei Defensor*) buvo iškaltas ant monetų.

tikėjimo išpažinimas (*krikščionių*) ⇨ *credo.*

tikėjimo simbolis (*krikščionių*) ⇨ *credo.*

tikimybė, tikėtinumas ar galimumas, kad koks nors įvykis atsitiks, dažnai apibūdinamas kaip atsitiktinumas; matematiškai paprastąja arba dešimtaine trupmena reiškiamas tikimumo laipsnis. △, kad iš visų galimų įvykių m atsitiks konkretus įvykis n, lygi n/m. Neabejotino fakto △ lygi 1; neįmanomo fakto △ lygi 0. Empirinė △ apibrėžiama kaip palankių įvykių skaičius, padalytas iš visų galimų įvykių skaičiaus.

Metant monetą, galimybė, kad atvirs herbas, yra tokia pat, kaip ir galimybė, kad atvirs skaičius, t. y. vienas vienas, arba lygi △; matematiškai ši △ išreiškiama 1/2, arba 0,5. Metant žaidimo kauliuką, galimybė, kad atvirs koks nors pasirinktas skaičius yra penki vienas; △ lygi 1/6, arba 0,1666.... Metant du žaidimo kauliukus, yra 6x6=36 galimos skirtingos kombinacijos. △, kad atvirs du vienodi skaičiai, lygi 6/36, arba 1/6, nes iš 36 galimų kombinacijų 6 turi vienodus skaičius: (1,1), (2,2), (3,3), (4,4), (5,5) ir (6,6).

Tikimybių teoriją sukūrė prancūzų matematikai Blaise'as Pascalis ir Pierre'as de Fermat XVII a.; pirmiausia norėta apskaičiuoti, kokia yra galimybė gauti vieną ar kitą kortą. Šiandien tikimybių teorija svarbi atomo teorijos skaičiavimams, be to, taikoma draudimo ir statistikos tyrimams.

tikrasis buvimas, krikščionybės doktrina, teigianti, kad Kristus tikrai yra tinkamai pašventintoje ⇨ *Eucharistijoje*. Romos katalikų bažnyčia laikosi metafizinės doktrinos, jog, pašventinus duoną ir vyną, išlieka tik jų išorinis pavidalas, o tikroji substancija tampa Kristaus kūnu ir krauju (⇨ ***transsubstanciacijos*** teorija). Liuteronų bažnyčios laikosi kitokios metafizinės teorijos – kad duonos ir vyno bei Kristaus kūno ir kraujo substancijos susilieja į vieną (***konsubstanciacijos*** teorija). Anglikonų bažnyčios vengia metafizinių spekuliacijų apie △ ir laiko jį paslaptimi.

tikrasis kryžius, kryžius, ant kurio buvo nukryžiuotas Jėzus, ir kurį radusi šv. Elena, imperatoriaus Konstantino motina, ant ⇨ *Kalvarijos* kalvos 326 m.

Sakoma, kad didžiąją šio kryžiaus dalį ji paliko toje vietoje pastatytoje bažnyčioje, o dalį nugabeno į Konstantinopolį. Viduriniais amžiais labai daug relikvijų buvo vadinama △ dalimis; tos relikvijos buvo laikomos ir rodomos bažnyčiose bei katedrose.

Tillichas Paulis Johannesas (1886–1965), iš Prūsijos kilęs JAV teologas. Išgarsėjo veikalu „Sisteminė teologija" (*Systematic Theology,* 1951–63). Pabėgęs nuo nacistų, 1933 atvyko į JAV ir gavo teologijos profesoriaus vietą Jungtinėje teologijos seminarijoje, kurioje dirbo 1933–55; 1955–62 profesoriavo Harvardo universitete, o 1962–65 – Čikagos universitete.

△ gimė Prūsijoje, filosofijos daktaro vardą gavo Breslau universitete 1911. 1912 buvo įšventintas Evangelikų liuteronų bažnyčios kunigu. Per Pirmąjį pasaulinį karą tarnavo kapelionu. Buvo paskirtas profesoriumi Frankfurto universitete, bet nacistai jį atleido, ir jis pabėgo į JAV.

Tyloras Edwardas Bennettas (1832–1917), anglų kultūrologas antropologas, pirmutinis asmuo D. Britanijoje, paskirtas į akademinį antropologijos postą, kai tapo Oksfordo universiteto dėstytoju (1884). 1896 patvirtintas profesoriumi.

Iki šešiolikos metų mokėsi mokykloje, paskui dirbo savo tėvo žalvario liejykloje, bet dėl silpnos sveikatos šio darbo atsisakė. 1856 su etnografų ekspedicija išvyko į Meksiką; remdamasis tais duomenimis, parašė pirmąją savo knygą „Anahuakas, Meksika ir meksikiečiai" (*Anahuac, Mexico and Mexicans,* 1859). Klasika tapusiame veikale „Pirmykštė kultūra: mitologijos, filosofijos, religijos, kalbos, meno ir papročių raidos tyrimai" (*Primitive Culture: Researches into the developments of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom,* 1871) plačiai rašė apie religiją, ypač apie ⇨ *animizmą*. Jis buvo įsitikinęs, kad kuo klaidingesnėmis idėjomis grindžiama religija, tuo ji yra elementaresnė. Naudodamasis tuo, ką jis vadino socialine aritmetika, braižydamas papročių lenteles, tyrė papročių santykius ir tapo lyginamojo metodo pradininku. △ atlikti egzogamijos (santuokos su kitos grupės nariais) tyrimai padarė pradžią šiuolaikinės antropologijos darbams. △ pirmasis suprato, kad egzogamija labai sutvirtina bendruomenę, ypač jei moterys yra seserys vienoje grupėje ir žmonos kitoje.

Tinbergenas Janas (1903–88), olandų ekonomistas. 1969 kartu su Ragnaru Frischu gavo Nobelio premiją už ⇨ *ekonometrijos* (matematinės statistinės ekonomikos terorijos) darbą.

Tinbergenas Nikolaasas (g. 1907), olandų zoologas. Vienas iš ⇨ *etologijos* – mokslinės gyvūnų elgesio natūralioje aplinkoje analizės – pradininkų. Tyrė instinktyvų elgesį, 1973 kartu su ⇨ Konradu *Lorenzu* ir ⇨ Karlu von *Frischu* gavo Nobelio premiją. Jano Tinbergeno brolis.

Tingas Samuelis (g. 1936), JAV fizikas. 1974 kartu su bendradarbiais Niujorko Brukheiveno nacionalinėje laboratorijoje atrado naują subatominę dalelę, kurią jis pavadino J dalele. Buvo nustatyta, kad ta dalelė yra identiška su = dalele, kurią tais pačiais metais Stanfordo linijinio greitintuvo centre Kalifornijoje atrado ⇨ Burtonas *Richteris* ir bendradarbiai. 1976 △ ir Richteris gavo Nobelio fizikos premiją.

tipologija (*rel.*), terminas, religijos tyrimuose turintis dvi reikšmes. Visų pirma △ reiškia Biblijos aiškinimų sistemą, kuri padeda rasti atitikimus tarp veikėjų bei įvykių Senajame ir Naujajame Testamente, pvz., Jonos pabėgimas iš banginio vidurių suvokiamas kaip Kristaus prisikėlimo pranašystė. Antroji reikšmė – tai įvairių religijų klasifikavimo pagal tipus būdas, pvz., krikščionybė, judaizmas ir islamas yra gyvosios pranašų religijos. Hinduizmas ir budizmas taip pat yra gyvosios religijos, bet jos veikiau mistinės, negu pranašų, ir taip toliau.

tyrimas, mokslinės veiklos pradžia, susidedanti iš teorijos ir bandymų, kurių tikslas – moksliškai paaiškinti fenomenus. Paprastai skiriama du tipai: ***grynasis tyrimas,*** apimantis teorijas, kurių tiesioginė socialinė reikšmė tėra nedidelė, ir ***taikomasis tyrimas,*** skirtas visuomeninės svarbos problemoms spręsti, pvz., medicinos ar inžinerijos tyrimai. Abu šie tipai yra susiję, mat grynojo △ teorijos dažnai pasirodo turinčios didžiulę vertę visuomenei.

Mokslinius △ dažniausiai remia vyriausybė ir pramonė, taigi šalies gerovė ir veiklos prioritetai dažnai lemia, kokių △ imtis.

1989 Europos Bendrijos Taryba patvirtino patikslintą 1990–94 technologinės raidos programą, reikalaujančią 5700 mln. ekiu. Ta suma buvo paskirstyta taip: informacija ir komunikacijos technologija 2221 mln.; pramonės ir medžiagų technologija 888 mln.; gamtos mokslai ir technologija 741 mln.; energetika 814 mln.; žmogaus gabumai ir susisiekimas – 518 mln.; aplinka 518 mln.

tyrinėjimai lauko sąlygomis, ekologijos, geografijos, geologijos, istorijos, archeologijos ir su jais susijusių mokslų tyrinėjimai gamtos aplinkoje, o ne laboratorijoje.

1943 Britanijoje buvo įkurta Tyrinėjimų lauko sąlygomis rėmimo taryba, kuri turi padėti visuomenei geriau pažinti ir suprasti gamtos aplinką. Pirmasis šios tarybos tyrimo centras buvo įsteigtas Flatford Mille, Suffolke.

titanai (*gr. mit.*), milžinų Urano ir Gajos vaikai. Titanai buvo Kronas, Rėja, Temidė ir Okeanas. Kronas ir Rėja buvo Dzeuso, kuris atėmė iš Krono pasaulio valdžią, tėvai.

tlinkitai, Š. Amerikos š. v. pakrantės indėnų gentis, gyvenanti p. Aliaskoje ir š. Britų Kolumbijoje. △ išraižydavo medinius savo namų kraigus, juose vaizduodavo įvairius gyvūnus, pvz., varną, banginį, aštuonkojį, bebrą, lokį, mitinį ⇨ *perkūno paukštį*. Jų kalba artima atapaskų kalboms.

Tobinas Jamesas (g. 1918), JAV ekonomistas, Keyneso sekėjas. 1981 gavo Nobelio premiją už bendrosios pusiausvyros teoriją, kuri teigia, jog namų ūkiai bei įmonės, priimdami sprendimus dėl vartojimo ir investavimo, remiasi ne piniginiais motyvais, o kitokiais kriterijais.

tobuloji konkurencija (*ekon.*), tokia rinkos situacija, kai yra daug potencialių ir realių pirkėjų ir pardavėjų, kurie yra pernelyg silpni, kad galėtų individualiai paveikti kainą; rinka atvira visiems, parduodami gaminiai – lygiaverčiai. Gamintojai stengiasi gauti didžiausią pelną, o vartotojai – kuo pigiau įsigyti prekę.

△ kliudo daugelis ekonominių, socialinių ir politinių priežasčių; viena iš jų yra ta, kad esminės △ prielaidos yra nerealios ir prieštaringos. Vis dėlto, kai kurie △ elementai pritaikomi laisvojoje prekyboje.

Tocqueville'is Alexis (1805–59), ***de Tocqueville'is,*** prancūzų politikas, sociologas ir istorikas, pirmojo analitinio darbo apie JAV visuomenės stipriąsias ir silpnąsias savybes „Amerikos demokratija“ (*De la Démocratie en Amérique,* 1835) autorius. Veikale „Sena tvarka ir revoliucija“ (*L'Ancien Régime et la Révolution,* 1856) aprašė priešrevoliucinę Prancūziją. Joks kitas XIX a. liberalus mąstytojas taip aiškiai nesuvokė to laikotarpio demokratinės visuomenės problemų.

1839 △ buvo išrinktas į parlamentą, 1849 tapo Steigiamojo susirinkimo viceprezidentu ir užsienio reikalų ministru. 1851, po Napoleono III žygio, atsistatydino.

Amerikiečiai taip įsimylėję lygybę, kad verčiau būtų lygūs vergovėje, negu nelygūs laisvėje.

Alexis de Tocqueville'is

„Amerikos demokratija“ (*De la Démocratie en Amérique*)

Toynbee'is Arnoldas (1852–83), anglų ekonomikos istorikas. Veikale „Paskaitos apie pramoninį perversmą“ (*Lectures on the Industrial Revolution,* 1884) sukūrė terminą *pramoninis perversmas.*

△ vardu pavadinti Toynbee'io rūmai – pedagoginis miestelis rytinėje Londono dalyje.

Tolstojus Levas (1828–1910), rusų rašytojas, romanų „Karas ir taika“ (1863–69) ir „Ana Karenina“ (1873–77) autorius. Nuo 1880 △ išgyveno stiprią dvasinę krizę ir laikėsi įvairių moralinių pozicijų: pasyvaus pasipriešinimo blogiui, autoriteto (religinio ar pilietinio) bei privačios nuosavybės atmetimo ir grįžimo prie senosios mistinės krikščionybės. Buvo Stačiatikių bažnyčios ekskomunikuotas, o vėlesnieji jo darbai prakeikti.

△ gimė kilmingoje šeimoje Jasnaja Polianoje, netoli Tulos, dalyvavo Krymo kare. Pirmasis jo paskelbtas kūrinys buvo „Vaikystė“ (1852) – pirmoji trilogijos dalis; kitos dvi dalys yra „Paauglio metai“ (1854) ir „Jaunystė“ (1857). 1856 buvo išleisti „Sevastopolio apsakymai“, svarbūs vėlesnio laikotarpio darbai yra „Kuo aš tikiu?“ (1884),

„Kreicerio sonata" (1891) ir romanas „Prisikėlimas" (1900). △ noras atsisakyti savo nuosavybės ir gyventi valstiečio gyvenimą suardė jo šeimyninį gyvenimą, galiausiai △ pabėgo iš namų ir mirė nuo plaučių uždegimo Astapovo geležinkelio stotyje.

Tomas, *šv. Tomas,* pagal Naująjį Testamentą, vienas iš dvylikos apaštalų. Sakoma, △ skelbęs krikščionybę P. Indijoje. Todėl senovėje tenykštės bažnyčios nariai buvo vadinami šv. Tomo krikščionimis. Vad. Šv. Tomo Evangelija – gnostinis Jėzaus posakių rinkinys – jam buvo priskirta klaidingai.

Tomas Akvinietis (apie 1226–74), *šv. Tomas Akvinietis,* italų filosofas ir teologas, didžiausias scholastinės filosofijos kūrėjas. Dominikonų vienuolis, vadinamas „angeliškuoju daktaru". 1879 jo darbai buvo paskelbti katalikų teologijos pagrindu. Traktate „Summa contra gentiles", 1259–64, tvirtino, kad galima suderinti protą ir tikėjimą. △ krikščionybės doktrinai pritaikė Aristotelio filosofiją.

Gimė netoli Akvino vidurio Italijoje. Mokėsi pas ⇨ *Albertą Didįjį* (Albertus Magnus) iš pradžių Paryžiuje, vėliau Kelne. 1256–72 dėstė Paryžiuje. Dirbdamas su gerais savo kolegos dominikono Williamo iš Moerbeke (1215–86) Aristotelio vertimais į lotynų kalbą, Akvinietis sukūrė subtilią filosofiją, dažnai vadinamą krikščioniškuoju aristotelizmu. Taip pat naudojosi ⇨ *šv. Augustino,* ⇨ *Avicenos,* ⇨ *Averojaus* ir ⇨ *neoplatonikų* darbais. Metafizikoje jis priešino daikto ⇨ *esmę* (tai yra, kas padaro jį tokį, koks jis yra) su jo buvimu – tik Dievo asmenyje jos sutampa. Jis tvirtino, kad siela yra nemirtinga, bet negali amžinai būti be kūno. Taigi, jo nuomone, nemirtingumas reikalauja ir kūno prisikėlimo. Jis taip pat suformulavo penkis Dievo buvimo įrodymus. Jo prasmės teorija remiasi analogija: pvz., terminas „Dievo išmintis" suprantamas pagal analogiją su žmogaus išmintimi. Akviniečio filosofija vadinama tomizmu. Jo nebaigta *Summa Theologica*, pradėta 1265, nagrinėja Dievo prigimtį, moralę ir Jėzaus darbus.

Malonė neatšaukia prigimties, bet ją ištobulina.

šv. Tomas Akvinietis

Medieval Thought: st. Augustine to Ockham

Tomas Kempietis (1380–1471), vokiečių vienuolis augustinas. Gyveno Zvolės vienuolyne. Savo vardui pasirinko gimtosios vietos Kempeno pavadinimą; tikroji pavardė – Hammerkenas. Rašė giesmes, pamokslus ir biografijas; išgarsėjo veikalu „Apie Kristaus sekimą" (*De Imitatio Christi*), kuris turbūt yra plačiausiai žinomas mistinis darbas. Tai buvo mistinio pamaldumo stiliaus, vadinamo ⇨ *devotio moderna*, išraiška.

Taip praeina pasaulio garbė!

Tomas Kempietis

„Apie Kristaus sekimą" (*De Imitatio Christi*)

Tombaugh Clyde'as Williamas (g. 1906), JAV astronomas. 1930 atrado Plutono planetą.

△ gimė Stritore, Ilinojaus valstijoje. 1929 tapo asistentu Lowellio observatorijoje Flagstafe, Arizonos valstijoje; fotografavo dangų, ieškodamas neatrastos tolimos planetos, kurios buvimą numatė observatorijos įkūrėjas ⇨ Percivalis *Lowellis*. 1930 vasario 18 pagal prieš tris savaites darytas nuotraukas △ aptiko Plutoną. Jis ir toliau ieškojo planetų visame danguje; jo nesėkmė sumažino tikimybę, kad už Plutono dar yra planetų.

tomizmas, filosofija, kurios pradininkas buvo ⇨ *Tomas Akvinietis*. Neotomistai tą filosofiją taiko šiuolaikinėms problemoms. △ yra ⇨ *scholastikos* forma.

Tomo krikščionys, *Šv. Tomo krikščionys,* Malabaro krante gyvenančių indų krikščionių sekta. Pavadinimas nuo apaštalo, pasak jų, su misija atvykusio į Indiją. Iš tiesų △ bendruomenes V a. įkūrė iš Persijos atvykę nestorininkai. △ priklauso Asirijos bažnyčiai (⇨ *nestorizmas*). Turi savo patriarchą.

Tönnies Ferdinandas (1855–1936), vokiečių sociologas ir filosofas. Parašė darbą „Bendruomenė ir visuomenė" (⇨ *Gemeinschaft–Gesellschaft,* 1887) ir tapo vienu iš sociologinės bendruomenės tyrimų tradicijos bei miesto sociologijos pradininkų.

△ sugretino tradicinių visuomenių ir mažų organizacijų socialinius santykius su pramoninių visuomenių ir didelių organizacijų socialiniais santykiais. Pesimistiškai vertino industrializacijos ir urbanizacijos poveikį visuomeninei ir moralinei santvarkai, buvo įsitikinęs, kad šie procesai kelia grėsmę tradicinės visuomenės bendrumo jausmui.

topografija, žemės paviršiaus forma ir jos bruožai; jų tyrimas. △ tiria reljefą ir kontūrus, kalnų ir slėnių pasiskirstymą, upių vagas ir visus kitus gamtinius ir dirbtinius bruožus, kurie sukuria landšaftą.

Šie bruožai parodomi ***topografiniuose žemėlapiuose***.

Tora (a *judaizmas*), pirmosios penkios hebrajų Biblijos (krikščionių Senojo Testamento) knygos; kartais taip vadinama ir visa hebrajų Biblija. Toroje aprašoma tradicinė pasaulio istorija nuo sukūrimo iki Mozės mirties, taip pat žydų tautos sandora su vieninteliu Dievu, religinių apeigų taisyklės ir visuomeninio elgesio nurodymai, įskaitant ir Dešimt Dievo įsakymų.

Ritiniai, kuriuose Tora užrašyta originalo – hebrajų – kalba, laikomi tam tikroje skrynioje – arkoje – kuri yra kiekvienoje sinagogoje, ir yra labai gerbiami. Žydai tiki, kad laikydamiesi Toroje surašytų nurodymų, jie vykdo savo sandorą su Dievu.

Toras (*skandinavų mit.*), perkūno dievas. Buvo vaizduojamas nepaprastos jėgos vyru, ginančiu žmoniją nuo demonų. Odino ir Frėjos sūnus.

Torių partija, D. Britanijos ⇨ *Konservatorių partijos* pirmtakė, gyvavusi apie 1680–1830. Tai buvo dvarininkų ir dvasininkų partija; ji oponavo vigams (kuriuos rėmė prekybiniai sluoksniai ir nonkonformistai). Šnekamojoje kalboje Konservatorių partija tebevadinama Toriais. JAV toriais vadinami asmenys, kurie priešinosi atsiskyrimui nuo D. Britanijos per JAV nepriklausomybės karą (1775–83).

Pradžioje toriais buvo vadinami anglus puolantys airių partizanai, vėliau šį pavadinimą pradėta taikyti (pradžioje užgauliai) rojalistams, kurie nesutiko su biliu, draudžiančiu paleisti parlamentą be jo paties sutikimo. Nors toriai iš esmės rėmė 1688 revoliuciją, jie buvo įtariami simpatijomis jakobinams ir nerenkami į valdžią 1714–60, bet po to ligi pat 1830 jie buvo valdančioji partija beveik be pertraukos.

totalitarizmas, politinė sistema, kai valdžia kontroliuoja viešąją politinę, idėjinę, kultūrinę ir kitokią veiklą šalyje, bei stengiasi kontroliuoti ir viešąją asmens veiklą. Taip buvo fašistinės ir komunistinės diktatūros metais. Totalitarinių režimų pavyzdžiai: Italija Benito Mussolinio valdymo metais (1922–45), Vokietija ⇨ Adolfo *Hitlerio* valdymo metais (1933–45), SSRS ⇨ Josifo *Stalino* valdymo metais nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios ligi mirties (1953) ir iki komunistinės SSRS žlugimo (1991); būdingas pavyzdys ir Rumunija Nicolae Ceauseascu valdymo metais (1974–89).

Jei nori pamatyti ateitį, įsivaizduok batą,
trypiantį žmogaus veidą, – ir taip amžinai.

totalitarizmas
George'as Orwellas (tikr. Ericas Arthuras Blaire'as; 1903–50), anglų rašytojas.
„Tūkstantis devyni šimtai aštuoniasdešimt ketvirtieji"
(*Nineteen Eighty-Four*), *III d., 3 sk.*

Totas, Egipto išminties ir mokslo dievas. Buvo vaizduojamas kaip raštininkas su šventojo paukščio ibio galva.

totemizmas, tikėjimas individo ar grupės giminyste su kokiu nors gyvūnu, augalu ar daiktu. Individo ar grupės totemas laikomas šventu, jo negalima valgyti ir niekinti; draudžiamos vedybos tą patį totemą turinčios grupės viduje. △ paplitęs tarp Ramiojo vandenyno salų gyventojų ir Australijos aborigenų; anksčiau jis buvo paplitęs visoje Europoje, Afrikoje ir Azijoje. Totemus turi ir daugelis Š. bei P. Amerikos indėnų.

Totemų stulpus drožia vietiniai Š. Amerikos š. v. pakrantės indėnai; juose vaizduojami išdrožti arba tapyti objektai simbolizuoja žmones arba reiškia mirusiųjų atminimą.

tradicija, nusistojusių veiksmų, papročių ir įsitikinimų perdavimas iš vienos kartos į kitą.

Pirmieji krikščionių teologai pradžioje šiuo terminu vadino svarbiausias tikėjimo tiesas, kurios perduotinos palikuonims kaip mokymas. Dažnai reikalaujama gerbti △ vien dėl jos senumo. Paprastai ji atitinka normą, todėl ja ypač žavisi konservatyvūs žmonės, o radikalai smerkia △ už tai, kad ji stabdo pažangą. Iš tiesų tik labai griežtas nusistatymas neleidžia △ suvokti kaip kintančio ir augančio proceso, ir tik kraštutinės revoliucijos bandė nukirsti visus ryšius su praeitimi.

Bet aš, nors čia ir gimęs, ir užaugęs,
Manau, jog laužyt jį [paprotį] daugiau garbės,
Nei gerbti.

tradicija
Williamas Shakespeare'as (1564–1616),
anglų dramaturgas ir poetas.
„Hamletas", I, iv
(Alfonso Nykos-Niliūno vertimas, 1994)

---

tragedija, teatro vaidinimas rimta tema; dažniausiai veikėją dėl jo paties ydų arba dėl ne nuo jo priklausančių aplinkybių ištinka nelaimė. Va-

karuose dominavo klasikinis △ suvokimas, būdingas graikų tragikų Aischilo, Sofoklio ir Euripido bei romėnų tragiko Senekos kūriniams. XX a. sunyko △, kuriose vaidinama pakiliu stiliumi ir veikia herojiški veikėjai. △ pakeitė drama su tragikos elementais, pvz., Ibseno, O'Neillo, Tennessee'o Williamso, Osborno kūriniai arba probleminės Pirandello, Brechto ir Becketto pjesės.

Graikiškąjį △ suvokimą išplėtojo filosofas Aristotelis, o Elzbietos laikų Marlowe ir Shakespeare'o tragedijoms darė įtaką romėnas Seneka (jo pjesės turbūt buvo skirtos skaityti, o ne vaidinti). Prancūzų klasikinės △ raidai turėjo įtakos tiek Seneka, tiek Aristotelio interpretacijos, davusios pradžią laiko, vietos ir veiksmo ⇨ *vienumų* teorijai; vienas žymiausių šios teorijos šalininkų – Racine'as. Vokietijoje Goethe'ės ir Schillerio △ lėmė jausmingų melodramų, pakeitusių grynąją △, atsiradimą. XVIII a. rašytojai, pvz., Lessingas, bandė „prisipratinti" △, bet tik realistinė Ibseno drama įsitvirtino kaip rimtoji drama.

traktatizmas, kitas ⇨ *Oksfordo sąjūdžio*, XIX a. kilusio judėjimo dėl katalikybės atsinaujinimo Anglikonų bažnyčioje, pavadinimas.

transas, proto būsena, kai subjektas praranda įprastinius laiko, erdvės, o kartais ir savo paties kūno pojūčius.

Šioje ypač jautrioje būsenoje, kurią dažnai sukelia ritmiška muzika, gali atsirasti „kalbėjimas įvairiomis kalbomis" (glosolalija; ⇨ *Sekmininkų sąjūdis*); tai paprastai būna ritmiškas bereikšmių skiemenų kartojimas, o paskui – euforiškai grįžta sąmonė. △ dar praktikuoja Amerikos indėnų ir Australijos aborigenų gydytojai, juodaodžių brazilų mediumai ir Sibiro šamanai.

transcendentalizmas, 1840–60 JAV mistinis ir literatūrinis sąjūdis, kuris, veikiamas romantizmo, pripažino, kad Dievas yra gamtoje ir žmogaus sieloje. △ turėjo moralinių, religinių ir politinių požymių, jis formavo amerikiečių visuomenės požiūrį į savarankiškumą, vergijos panaikinimą, feminizmą, utopinį idealizmą. Pabrėždamas, kad reikia originalios JAV literatūros, šis sąjūdis įkvėpė Ralpho Waldo Emersono esė ir poeziją, Henry'io Thoreau „Valdeną" (*Walden*, 1854), turėjo įtakos Nathanielio Hawthorne'o romanams ir apsakymams bei Walto Whitmano knygai „Žolės lapai" (*Leaves of Grass*, 1855).

Transcendentalistų sąjūdis įkūrė eksperimentinę socialistinę bendruomenę Bruk Farme, netoli Bostono, Masačusetse. Su juo buvo susijusi feministė Margareta Fuller (1810–50) ir dėstytojas socialinių reformų šalininkas Orestesas Brownsonas.

transcendentinė meditacija, proto sutelkimo technika, iš dalies paremta hinduistine meditacija. Medituojančiam žmogui pateikiama mantra (tam tikras žodis ar frazė), kurią jis turi nuolat kartoti; manoma, kad tokia meditacija padeda atsikratyti streso bei suteikia gerovės ir atsipalaidavimo jausmą. Vakaruose ją įvedė Maharišis Mahešas Jogas, XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje išpopuliarino bitlai.

△ šalininkai teigia, kad jei bent vienas žmogus iš šimto praktikuotų šią meditaciją, visuomenėje būtų gerokai mažiau streso.

transformacinė gramatika, ***generatyvinė gramatika***, kalbos struktūros teorija, teigianti, kad už tikrųjų kalbos frazių ir sakinių (jos ***paviršiaus struktūros***) slypi esmingesnis sluoksnis (***giluminė struktūra***), kuris mums kalbant ir rašant, apdorojamas pagal įvairias transformacijos taisykles. Pradininkas – ⇨ Naomas *Chomsky'is*.

Už paviršiaus struktūros „mergaitė atidarė duris" yra giluminė struktūra „mergaitė, atidaryti + (būtasis laikas) durys". Paprastai yra daugiau nei vienas būdas giluminei struktūrai realizuoti; šiuo atveju – „durys buvo atidarytos mergaitės".

transgeninis organizmas, augalas, gyvūnas, bakterija ar kitas gyvas organizmas, turintis svetimą geną, įdiegtą jam ⇨ *genų inžinerijos* būdu.

transkripcija, procesas gyvosiose ląstelėse, kurio metu baltymo sintezės informacija, esanti ⇨ *DNR* grandinėje, pernešama į ⇨ *RNR* grandinę, kuri yra susijusi su tikrąja sinteze.

△ vyksta jungiantis bazių poroms, kai viengubа išsivyniojusios DNR grandinė veikia kaip matrica ir surenka papildomus nukleotidus, kurie sudaro naują RNR grandinę.

transseksualas, asmuo, kuris visiškai susitapatina su priešinga lytimi, manydamas, kad jam ar jai gimstant buvo nustatyta neteisinga lytis. Skirtingai negu ***transvestitai***, kurie nori rengtis drabužiais, tradiciškai dėvimais priešingos lyties žmonių, △ mąsto ir emociškai jaučia taip, kaip būdinga priešingos lyties žmonėms; dažnai operacijos būdu keičia išorinius lyties požymius.

transsubstanciacija, ***perkeitimas, konsekracija***, krikščionybės doktrina, teigianti, kad per ⇨ *Eucharistiją* pašventinta duona ir vynas virsta Jėzaus kūnu ir krauju.

trapistai, Romos katalikų vienuolių (vyrų ir moterų) ordino, pagarsėjusio regulos griežtumu (pvz., reikalaujama tylėti, dirbti rankų darbą ir vegetariškai valgyti), nariai. 1664 La Trape (Normandijoje, Prancūzija) šį ordiną įkūrė Armandas de Rancé (1626–1700). Tai buvo reformuotas ⇨ *cistersų ordino* variantas. 1792 (per Prancūzijos revoliuciją) △ buvo išvaryti, bet bendruomenė neišsisklaidė ir 1817 grįžo į Prancūziją.

trauma (*psichiatrija*), skausminga emocinė patirtis arba šokas, turintis liekamųjų psichinių padarinių; (*med.*), bet koks fizinis sužalojimas ar sužeidimas.

Psichinė △ gali turėti ilgalaikių padarinių; tada nereikšmingas įvykis gali sukelti pirminę ligą. Asmeniui būna sunku kasdieniniame gyvenime, pvz., užmegzti santykius, miegoti. Psichologai tai vadina ***potrauminiu stresiniu sutrikimu***. Jis gydomas ⇨ *psichoterapijos* būdu.

trečiasis amžius (*švietime*), pagyvenę ir seni žmonės. 1972 Prancūzijoje buvo įsteigtas Trečiojo amžiaus universitetas, kuris kvietė 50 sulaukusius žmones gilinti savo išsilavinimą. D. Britanijoje △ universitetas buvo įsteigtas 1982; jame nėra mokytojų ir stojamųjų egzaminų, bet jis stengiasi padėti 120 vietinių grupių mokytis to, kas ką domina.

trečiasis luomas, priešrevoliucinės Prancūzijos visuomenės sluoksnis, kuriam priklausė paprasti žmonės; pirmajam luomui priklausė kilmingieji, antrajam – dvasininkai (kunigija). Visi trys luomai kartu rinkdavosi į ⇨ *Generalinius luomus*. △ terminas dažnai taikomas ir kitų šalių, kuriose susidarė atstovaujamoji luominė monarchija, praeičiai.

trečiasis pasaulis, arba ***silpnos ekonomikos šalys,*** šalys kurios yra mažiau pažengusios negu Vakarų pramoninės laisvosios rinkos šalys (pirmasis pasaulis) ir pramoninės buvusios komunistinės šalys (antrasis pasaulis). △ šalys yra neturtingiausios pagal vienam žmogui tenkančias pajamas. Daugiausia jų yra Azijoje, Afrikoje ir Lotynų Amerikoje.

△ skirstomas į mažų pajamų šalis (pvz., Kinija ir Indija), vidutinių pajamų šalis (pvz., Nigerija, Indonezija ir Bolivija) ir aukštesnių nei vidutinės pajamų šalis (pvz., Brazilija, Alžyras ir Malaizija). Trečiajame pasaulyje gyvena 75% visų pasaulio gyventojų, o jie suvartoja tik 20% pasaulio išteklių. 1990 vidutinės Š. pusrutulio gyventojų pajamos buvo 12 500 dolerių, o tai yra 18 kartų daugiau negu P. pusrutulio gyventojų.

Silpnos ekonomikos šalims būdinga tokios problemos: didelis gyventojų skaičiaus augimas ir mirtingumo koeficientas, prastos švietimo ir sveikatos apsaugos sąlygos, didelė priklausomybė nuo žemės ūkio ir prekių, kurių kainos ir paklausa svyruoja, didelis nedarbas, kai kuriose šalyse ir politinis nestabilumas. △ šalys, pirmiausia arabų naftą eksportuojančios šalys, importuoja 75% visos pasaulio ginklų produkcijos. Ekonominė silpnos ekonomikos šalių padėtis paskutiniais metais yra nevienoda: subsacharinėje Afrikoje liko rimtų problemų, o kai kurios, pvz., Azijos šalys padarė žymią pažangą. Kai kurios silpnos ekonomikos šalys nesugeba sumokėti didžiulių užsienio skolų palūkanų, todėl pramoninės šalys nustatė skoloms griežtus terminus, bet atidėjo skolų mokėjimą.

Trečiasis reichas (***Trečioji imperija***), nacistų 1933–45 Hitlerio diktatūros metais vartotas Vokietijos pavadinimas. △ idėja rėmėsi dviem ankstesnėmis Vokietijos imperijomis: vidurinių amžių Šventąja Romos imperija ir 1871–1918 Antrąja imperija.

Trečiajame dešimtmetyje šį terminą sukūrė vokiečių rašytojas Moelleris van den Bruckas (1876–1925).

Trejybė (*krikščionybėje*), ***Švenčiausioji Trejybė,*** vienos dievybės trijų asmenų – Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios – vienovė. Tiksli šios doktrinos reikšmė kėlė begalines diskusijas, ji buvo svarbiausia Krikščionių bažnyčios skilimo į Stačiatikių ir Romos katalikų bažnyčias priežastis. ***Švč. Trejybės šventė*** švenčiama pirmąjį sekmadienį po Sekminių.

tretininkai, Romos katalikų bažnyčios vad. Trečiojo ordino (⇨ *vienuolystė*) nariai; tai yra pasauliečiai, kurie turi šeimas ir įprastinį darbą, bet stengiasi gyventi laikydamiesi kiek pakeistų kurio nors religinio ordino įstatų. Pirmąjį tokį ordiną 1221 įkūrė ⇨ *šv. Pranciškus Asyžietis*.

Triada, ***Triados,*** slapta draugija, kaip budistų sekta įkurta 36 m. po Kr. Kinijoje. Pavadinta taip, nes jos įsteigimo ceremonijoje svarbų vaidmenį vaidino trikampis. Šiandien ji įtariama dalyvavimu organizuotame nusikalstamume (narkotikai, azartiniai lošimai, prostitucija) tarp užsienio kinų. Manoma, kad △ centras yra Honkonge.

XVIII a. △ tapo politine jėga, siekė nuversti mandžiūrų aristokratiją, rėmė 1851 Taipingų sukilimą ir 1912 Sun Jatseno paskelbtą respubliką.

Tridento susirinkimas, 1545–63 vykęs Romos katalikų bažnyčios susirinkimas Tridente (Š. Italija), nuo kurio prasidėjo ⇨ *kontrreformacija*; dar ⇨ *Reformacija*.

trigonometrija, matematikos šaka, tirianti klausimus, susijusius su plokščiaisiais ir sferiniais trikampiais. △ dėsniai remiasi nekintamais stačiakampio trikampio kraštinių santykiais su tam tikru kampu; paprasčiausieji santykiai vadinami sinusu, kosinusu ir tangentu (vadinamieji trigonometriniai santykiai). △ turi praktinės reikšmės navigacijai, topografiniam matavimui ir fizikai (paprastam harmoningam judėjimui).

△ pirmasis pradėjo tirti ⇨ *Hipparchas*, išplėtojo ⇨ *Ptolemajas*; ji buvo žinoma pirmiesiems indų ir arabų matematikams.

trijų amžių sistema, ⇨ *priešistorės* skirstymas į akmens, bronzos ir geležies amžius. Taip skirstyti pradėjo danų archeologas Christianas Thomsenas (1788–1865) tarp 1816 ir 1819. Vėliau akmens amžių imta skirstyti į senąjį ir naująjį (paleolitas ir neolitas); dar vėliau atsirado vidurinis akmens amžius (mezolitas) ir vario amžius (chalkolitas; įterptas tarp naujojo akmens amžiaus ir bronzos amžiaus). △ yra svarbus ir patikimas priešistorinės medžiagos skaidymas, bet čia nėra datų, o tik raidos pakopos, kurios, be to, įvairiose visuomenėse nebūtinai ėjo tokia tvarka.

trijų pasaulių teorija, 1974 Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinėje Asamblėjoje Kinijos komunistų pareigūno Deng Siaopingo pasakyta mintis, jog dvi supervalstybės – JAV ir SSRS – siekia pasaulinės hegemonijos, o Kinija, kaip ekonomiškai silpna socialistinė šalis, turi šiam siekiui priešintis, užmegzdama glaudesnius ryšius su kitomis ⇨ *trečiojo pasaulio* šalimis.

Trimurtis, ***Švenčiausioji Trejybė,*** hinduizmo dievų trejybė, reiškianti absoliutinę dvasią trimis aspektais: Brahma įasmenina kūrimą, Višnus – saugojimą, Šyva – griovimą.

trinitarizmas, tikėjimas krikščioniškąja ⇨ *Švč. Trejybe*.

Tripitaka, kanoniniai teravados budizmo tekstai, suskirstyti į tris dalis: ***Vinaja pitaka,*** apimanti ankstyvąją budizmo istoriją, ***Suta pitaka*** – Budos kalbų rinkinys ir ***Abidama pitaka*** – budistinių filosofinių raštų rinkinys.

Trisdešimt devyni straipsniai, Anglikonų bažnyčios tikėjimo straipsnių rinkinys, apibūdinantis doktriną; dar ⇨ *Anglikonų bendrija*.

Trys karaliai, krikščionių Jėzaus apsireiškimo pasauliui šventė (sausio 6 d.), kitaip ⇨ *Viešpaties apsireiškimas*.

Tristanas, legendinis keltų didvyris, pamilęs Izoldą – nuotaką, kurią jis turėjo laimėti ir parvežti savo dėdei karaliui Markui iš Kornvalio; šis pasakojimas yra pasakojimų apie karalių Artūrą ciklo dalis; juo paremta ir Wagnerio opera „Tristanas ir Izolda" (*Tristan und Isolde*).

triviumas, vidurinių amžių mokomųjų dalykų ciklas – trys žemesnieji laisvieji menai (gramatika, retorika ir logika), kurių mokomasi prieš ⇨ *kvadriviumą*.

Trockis Leonas (tikr. Levas Bronšteinas; 1879–1940), rusų revoliucionierius. Įstojo į bolševikų partiją; vienas jos vadovų užgrobiant valdžią 1917 ir Raudonosios armijos per Pilietinį karą 1918–20. Kovoje dėl valdžios, kuri prasidėjo po ⇨ *Lenino* mirties (1924), ⇨ *Stalinas* nurungė △; dėl to ir dėl kitų nesutarimų su Komunistų partija buvo priverstas 1929 išvykti į užsienį. △ apsigyveno Meksikoje, ten Stalino įsakymu buvo nužudytas ledo kirtikliu. △ tikėjo pasauline permanentine revoliucija ir buvo nepripažįstantis kompromisų idealistas.

Senatvė yra pats netikėčiausias žmogų ištinkantis dalykas.

Leonas Trockis
„Tremties dienoraščiai" (*Diary in Exile*)

△ marksistu tapo dešimtajame XIX a. dešimtmetyje; už opoziciją caro režimui buvo kalinamas ir tremiamas. Nuo 1902 iki 1905 gyveno V. Europoje, vėl buvo įkalintas, bet pabėgo ir gyveno tremtyje iki 1917. Kaip jaunas žmogus, △ žavėjosi Leninu, bet dirbdamas su juo rengiant 1917 revoliuciją, priešinosi diktatoriškam Lenino elgesiui. Ligi Lenino mirties △ buvo antrasis bolševikų komandoje. Vėlesniuose darbuose, pvz., „Išduota revoliucija" (*The Betrayed Revolution,* 1937) △ kritikavo sovietinį režimą. Didžiausias ir vertingiausias △ darbas yra „Rusijos revoliucijos istorija" (*History of the Russian Revolution,* 1932–33). 1989 Sovietų Sąjunga oficialiai prisipažino, kad △ nužudė jos slaptosios tarnybos.

trockizmas, marksizmo forma, kurią gynė Leonas Trockis. Svarbiausia △ sąvoka yra ***permanentinė revoliucija.*** Trockis buvo įsitikinęs, kad proletariato revoliucija, turinti sukurti socialisti-

nę visuomenę, negali įvykti izoliuotai, todėl manė, kad reikia pradėti revoliuciją visoje Europoje, o galiausiai ir visame pasaulyje. Tai prieštaravo stalinistiniam požiūriui, teigiančiam, kad socializmą kurti ir įtvirtinti galima kiekvienoje šalyje atskirai.

△ atsirado kaip mėginimas pritaikyti marksistinę teoriją realioms XX a. pradžios Rusijos sąlygoms, bet oficialiai SSRS jo niekada nepripažino. Užtai jis įgijo daug šalininkų visame pasaulyje, ypač trečiojo pasaulio šalyse, o Ketvirtasis ⇨ *Internacionalas*, kurį 1937 įkūrė Trockis, turi skyrius daugiau nei 60 šalių.

Trumano doktrina, JAV prezidento Harry'io Trumano 1947 pareiškimas, kad JAV „rems laisvus žmones, kurie priešinasi ginkluotų mažumų arba išorinių jėgų bandymams juos pavergti". △ buvo naudojama pateisinti prieš sukilėlius nukreiptos karinės misijos siuntimą į Graikiją po Antrojo pasaulinio karo bei JAV kariuomenės veiksmams užsienyje (pvz., Korėjoje).

trupmena (*matematikoje*), skaičius, nurodantis vieną ar kelias lygias vieneto dalis. Paprastai skaičius lygių dalių, į kurias padalytas vienetas (vardiklis) rašomas po horizontaliu brūkšniu, o skaičius dalių, sudarančių trupmeną (skaitiklis) rašomas virš brūkšnio, pvz., 2/3. Tokios trupmenos vadinamos *paprastosiomis.* Jų vardiklis negali būti lygus nuliui.

Taisyklingosios trupmenos skaitiklis yra mažesnis už vardiklį. *Netaisyklingos trupmenos* skaitiklis yra didesnis už vardiklį, pvz., 3/2. Ją galima išreikšti mišriuoju skaičiumi, pvz., 1 ½. *Dešimtainės* trupmenos vardiklis yra dešimties laipsnių ir ją galima užrašyti naudojantis skaitmenimis ir dešimtainiu kableliu, pvz., 4/100 = 0,04. Skaitmenys kablelio dešinėje rodo paprastosios trupmenos skaitiklį, o jos vardiklis yra 10, 100, 1000 ir t. t. Paprastos trupmenos išreiškiamos baigtinėmis arba begalinėmis periodinėmis dešimtainėmis trupmenomis (1/2 = 0,5; 1/3 = 0,333). Paprastąsias trupmenas taip pat galima vadinti *racionaliaisiais* skaičiais. *Sveikuosius* skaičius galima išreikšti paprastosiomis trupmenos su vardikliu 1.

1848 revoliucijos ⇨ *revoliucijos*, 1848 revoliucijos.

1989 revoliucijos ⇨ *revoliucijos*, 1989 revoliucijos.

tūkstantmetis, 1000 metų laikotarpis. Kai kurios pusiau krikščioniškos grupės, pvz., Jahvės liudytojai, tiki, kad Jėzus grįšiąs valdyti Žemės pats kitą tūkstantmetį, 6001-aisiais metais po sukūrimo (kaip sakė arkivyskupas Usheris, Žemė buvusi sukurta 4004 pr. Kr.).

Šis tikėjimas, ***milenarizmas,*** dar vadinamas ***chiliazmu*** (gr. *chilioi* – tūkstantis), buvo paplitęs ankstyvaisiais krikščionybės metais. Kai viltys nepasitvirtino, tikėjimas antrojo atėjimo tikrumu sumenko, bet milenariniai požiūriai vėl iškyla didelių religinių sąjūdžių metu, pvz., per Reformaciją.

Tulė, graikiškas ir romėniškas toliausiai šiaurėje esančios žemės pavadinimas. Taip buvo vadinamos Šetlando salos, Orknio salos ir Islandija, o vėlesnių autorių kūryboje – ir Skandinavija.

Turingas Alanas Mathisonas (1912–54), anglų matematikas ir logikas. 1936 jis aprašė „universalią skaičiavimo mašiną", kuri teoriškai gali būti užprogramuota spręsti bet kokią problemą, kurią gali išspręsti specialiai sukurta mašina. Šis išradimas, dabar vadinamas ***Turingo mašina,*** parengė sąlygas atsirasti skaitmeniniam kompiuteriui.

Antrojo pasaulinio karo metu △ dirbo prie „Ultra" projekto komandoje, kuri įminė vokiečių „Enigmos" slaptą šifro kodą, paskui įsitraukė į kompiuterio kūrimą, prasidėjusį Mančesterio universitete 1948. Manoma, kad jis pirmasis iškėlė mašininio mokymosi ir ⇨ *dirbtinio intelekto* galimybę. Jo testas, skiriamas atskirti tikrajam (žmogaus) ir imitaciniam (kompiuterio) mąstymui, vadinamas ***Turingo testu:*** viename kambaryje yra žmogus, kitame mašina, o trečiame klausėjas, kuris, bandydamas juos identifikuoti, abiem uždavinėja klausimus. Kai klausėjas klausinėdamas nebegali atskirti mašinos nuo žmogaus, tai reiškia, kad mašina pasiekė žmogaus intelekto lygį.

Turneris Victoras Witteris (g. 1920), anglų kilmės JAV sociologas, antropologas. Zambijoje tirdamas ndembų genties žmonių gyvenimą, sukaupė medžiagos daugeliui knygų ir straipsnių. Garsiausia iš jų – „Afrikietiškos visuomenės skilimas ir tąsa" (*Schism and Continuity in an African Society,* 1957) – nuoseklus visuomeninės sandaros ir tam tikrų visuomeninių santykių, sukeliančių visuomenines dramas, konflikto tyrimas.

Veikaluose „Simbolių miškas: ndembų apeigų bruožai" (*The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual,* 1967), „Apeigų procesas" (*The Ritual Process,* 1969) ir kt. △ tyrė sunkumus, atsirandančius dėl apeigų simbolizmo. Tai jam padėjo sukurti sąvoką bendravimas – jungiamuosius visuomeninius santykius, atsirandančius ribinėse situacijose. Ribinės situacijos atsiranda keičian-

tis individo ar grupės visuomeniniam statusui ir kultūrinei ar psichologinei būklei, pvz., perėjimo ritualų ar piligrimysčių metu. Šios sąvokos buvo toliau plėtojamos straipsniuose, surinktuose leidinyje „Dramos, laukai ir metaforos: simboliniai veiksmai žmonių visuomenėje" (*Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society,* 1974).

turtas (*verslo apskaitoje*), terminas, kuriuo vadinama kompanijos arba asmens žemė bei kitas turtas, priklausantys užmokesčiai pagal sąskaitas, investicijos ir visa kita nuosavybė, kurią galima paversti grynaisiais pinigais. Kompanijos balanso apyskaitoje visas kompanijos △ turi būti lygus jos pasyvui (turimiems pinigams ir paslaugoms).

Pinigų kalbą supranta visos tautos.

turtas

Aphra Benn (1640–89), anglų rašytoja ir nuotykių ieškotoja.
„Klajūnas" (*The Rover*), *II dalis, III. i*

---

turtas (*ekon.*), nacionalinis turtas yra fizinio kapitalo atsargos, intelektinis kapitalas ir grynasis finansinis kapitalas, esantis užsienyje. Fizinį kapitalą sudaro pastatai, gamyklos, įstaigos, mašinos, keliai ir t. t. Intelektinis kapitalas yra darbo jėga; tai ne tik darbininkų skaičius, bet ir jų išsilavinimas ir mokymas, leidžiantis jiems produktyviai dirbti. Grynasis finansinis kapitalas – skirtumas tarp užsieniečių turimos nuosavybės piniginės vertės vidaus ekonomikoje ir nuosavybės, kurią šalis turi užsienyje.

Individams svarbiausias turtas yra jie patys ir jų sugebėjimas gauti pajamų iš savo darbo.

Labai svarbus turtas yra namai. Kiti individualaus turto pavyzdžiai – valdos, pinigai, draudimo polisai.

Turtai skirti tam, kad juos išleistum.

turtas

Francis Baconas (1561–1626), anglų politikas, filosofas ir eseistas.
Esė „Apie išlaidas" (*Of Expense*)

---

tuštuma, svarbiausia budizmo sąvoka, itin įvairiai interpretuojama. Reikalinga, kad būtų galima tinkamai medituoti: kai žmogus atsikrato visų emocijų, minčių ir nuostatų, jų ir nebelieka, lieka visiška △. Požiūris, kad pasaulis – nerealus, yra budizmo filosofijos Mahajanos mokyklos esmė. Ši budizmo doktrina pali kalba vadinama *sunnata.* Įvairių srovių budistai △ supranta skirtingai.

tvanas, sen. šumerų „Epe apie Gilgamešą", Senajame Testamente ir Korane minima liūtis, trukusi 40 dienų ir naktų. Ši nelaimė sunaikinusi visą žmoniją, išskyrus keletą išrinktųjų (pasak Senojo Testamento ir Korano, ⇨ *Nojaus* šeimą ir tas gyvulių poras, kurios rado prieglobstį jo laive).

Galbūt ši legenda yra didelio vietinio potvynio istorija. Pvz., kasinėjant dab. Irake sen. Uro miestą, atrastas vandens suneštas 2,5 m molio sluoksnis, apytikriai datuojamas 4000 m. pr. Kr. Jis siekia iki 645 km ilgio ir iki 160 km pločio.

U

ubikvitarizmas, ⇨ Martyno *Liuterio* išdėstyta doktrina, aiškinanti jo ⇨ *Eucharistijos* suvokimą. Liuteris atmetė katalikiškąją transsubstanciacijos idėją, bet nesutiko ir su tuo, kad duona ir vynas yra tik Paskutinės vakarienės priminimas. △ doktrina teigia: kadangi Kristus savo žmogiškąja prigimtimi yra visur, vadinasi, jis, kaip reali esmė, yra ir Eucharistijos duonoje ir vyne.

ugnis, daugelio religijų ir kultūrų, kurių pagrindinės apeigos – aukojimas, tyrumo, apsivalymo, dieviškumo simbolis. Krikščionybė pragaro △ paprastai priešpastato Dievo ir dangaus šviesai.

Sen. Graikijoje △ buvo namų židinio deivės Hestijos atributas, o Romoje vestalės saugojo šventąją deivės Vestos △ jos šventykloje, kuri buvo Forume. Pasak klasikinės mitologijos, Prometėjas △ pagrobė iš dievų ir atidavė žmonėms. Per indų vedų apeigas △ dievas Agnis buvo pagerbiamas aukojant △, kaip tarpininkę tarp dievų ir žmonių. Tai darydavo bramanai. Zoroastrizmas △ laiko vyriausiojo dievo Ahura Mazdos sūnumi. Simboliško apsivalymo tradicija anglosaksų šalyse dar gyvuoja Visų Šventųjų dienos išvakarių šventėje (*Halloween*), kai kuriami laužai piktoms dvasioms išvaikyti. R. Europoje △ degināma per Jonines.

ulemai, islamo teisės mokslininkai, sudarantys teokratinę vyriausybės dalį musulmoniškose šalyse. △ gali skelbti fatvas – nuosprendžius visuomeninio ir privataus gyvenimo klausimais.

Ulisas, ***Uliksas,*** romėniškas ⇨ *Odisėjo*, graikų mitologijos didvyrio, vardas.

ultramontanizmas, Romos katalikų bažnyčios kryptis – Italijos sąjūdžio principai, popiežiaus autoritetą iškeliantys aukščiau už nacionalinius interesus bažnyčioje.

ultra vires (lot.), bet koks visuomeninės valdžios, bendrovės ar kito organo veiksmas, viršijantis turimus įgaliojimus. Administracinėje teisėje △ doktrina taikoma visai renkamajai įstatymų leidžiamajai valdžiai. Jei nustatoma, kad koks nors veiksmas viršijo įgaliojimus, jis neturi teisinės galios.

Unamunas Miguelis (1864–1936), ***de Unamunas,*** baskų kilmės ispanų rašytojas. 1924–30 ištremtas už karinio Primo de Riveros direktorato kritiką. Svarbesnieji jo darbai: mistinės eilės ir studija „Tragizmo jausmas žmonių ir tautų gyvenime“ (*Del sentimiento trágico de la vida,* 1913) apie proto ir tikėjimo konfliktą religijoje.

Didžiausias bažnyčios šventumas yra tai, kad žmonės ateina paraudoti kartu.

Miguelis de Unamunas
„Tragiškasis gyvenimo suvokimas“ (*The Tragic Sense of Life*): „Žmogus iš kaulų ir mėsos“

---

unitoriai, ***antitrinitoriai,*** krikščioniška religinė grupė, kuri atmeta ortodoksinę Švč. Trejybės doktriną, iškelia Dievo tėvystę ir žmonijos brolybę, Jėzų labai vertina kaip religijos mokytoją, bet neigia jo dieviškumą.

△ tiki, kad individuali sąžinė ir protas nurodo, koks elgesys yra tinkamas, atmeta gimtosios nuodėmės, atpirkimo ir amžinosios bausmės doktrinas. △ paplitę Anglijoje ir Š. Amerikoje. Dar ⇨ *arijonai* ir ⇨ *socinizmas*.

unitų bažnyčia, bet kuri iš ⇨ *stačiatikių bažnyčių*, pripažįstanti katalikų tikėjimą ir popiežiaus valdžią bei visiškai sutarianti su Romos katalikų bažnyčia, bet turinti savo liturgiją ir organizaciją.

Ukrainoje, nepaisant 1946–89 galiojusio oficialaus draudimo, △ priklausė apie 4,5 mln. narių. Jos reabilitacija buvo dvasinio vadovo kardinolo Miroslavo Lubačivskio grįžimas; 52 metus praleidęs tremtyje Romoje, jis vėl užėmė savo rezidenciją Lvove, V. Ukrainoje.

universalija (*filos.*), savybė, kurią turi kiekvienas individualus tam tikros klasės daiktas, pvz., visi raudoni daiktai pasižymi raudonumu. Dėl △ statuso vyko daug filosofijos debatų, pvz., viduriniais amžiais vyko ginčas tarp ⇨ *nominalizmo* ir ⇨ *realizmo*.

Arklys yra tiesiog arklys.

universalijos
Avicena (979–1037), arabų filosofas ir gydytojas.
„Vidurinių amžių mintis: nuo šv. Augustino iki Occamo“ (*Medieval Thought: St. Augustine to Occam*)
Gordonas Leffas

---

universitetas, aukštojo mokslo įstaiga, kurioje mokosi baigę pradinį ir vidurinį mokslą.

Pirmasis Europos △ buvo įkurtas IX a. Salerne, Italijoje. Vėliau △ atsirado Bolonijoje, Paryžiuje, Oksforde, Kembridže ir Monpeljė (XII a.) bei Tulūzoje (XIII a.). XIV a. △ buvo įsteigti Prahoje, Vienoje, Heidelberge ir Kelne, be to, ne vienas △ įkurtas Prancūzijoje, pvz., Avinjone, Orleane, Kahore, Grenoblyje, Anžė ir Oranže. Ekso, Dolio, Puatjė, Kano, Nanto, Bezansono, Burgo ir Bordo △ atsirado XV a. 1411 buvo įkurtas pirmasis Škotijos Šv. Andriejaus △, o 1591 Dubline – Šv. Trejybės koledžas. 1579 Lietuvoje įkurtas Vilniaus △. D. Britanijoje daug △ buvo įkurta XIX a. ir XX a. pradžioje, daugiausia didžiuosiuose miestuose (Londone 1836, Mančesteryje 1851, Velse 1893, Liverpulyje 1903, Bristolyje 1909, Redinge 1926). Juos pradėta vadinti raudonplyčiais universitetais, priešpriešinant seniesiems iš akmenų statytiems Oksfordo ir Kembridžo △. Po Antrojo pasaulinio karo buvo įsteigta dar daugiau universitetų, pvz., Notingame (1948) ir Ekseteryje (1955), kurie dėl ypač modernių pastatų pravardžiuojami veidrodinio stiklo universitetais. Septintajame dešimtmetyje buvo įkurti septyni nauji „žalių laukų" △, pvz., Sasekse ir Jorke. 1992 universitetais tapo politechnikumai ir keletas aukštojo mokslo koledžų. Pamažu išnyko dosnesnis senųjų △ finansavimas ir buvo įkurta bendroji finansavimo taryba. Tyrimai finansuojami atskirai nuo mokymo, ir naujiesiems △ pirmą kartą tapo prieinami tyrimų fondai.

JAV yra ir valstybinių (finansuojamų valstijų), ir privačių △. Visi seniausieji JAV △ yra privatūs: Harvardo (1636), Vilhelmo ir Marijos (1693), Jeilio (1701), Prinstono (1746). Naujovė – tarptautiniai △, pvz., Artimųjų Rytų technikos universitetas Ankaroje (Turkija, 1961), kurį remia Jungtinės Tautos, Jungtinių Tautų universitetas Tokijyje (1974), D. Britanijos ⇨ *Atvirasis universitetas* (1969). Atviruosius △ pradėta steigti ir kituose kraštuose, pvz., Nacionalinis universitetas konsorciumas, įsteigtas JAV 1980.

Uolos mečetė, šventykla Jeruzalėje, stovinti nuo VII a., sauganti uolą, nuo kurios, pagal musulmonų padavimą, Mahometas per savo ⇨ *Naktinę kelionę* pakilęs į dangų. Ji stovi žydų šventovės vietoje, ją lanko keliaujantys maldininkai.

Upanišados, vienos iš šventųjų hinduizmo raštų, parašytų sanskrito kalba; △ itin susijusios su ⇨ *Vedomis*, bet parašytos vėliau, apie 800–200 pr. Kr. Metafizinė ir etinė jų doktrina sutapatino Atmaną (sielą) su Brahmanu (Aukščiausiąja dvasia – Tat tvam asi – tai esi tu) ir sukūrė ⇨ *reinkarnacijos* teoriją.

Uranija (*gr. mit.*), astronomijos ⇨ *mūza*.

Ūras, senovinis šumerų civilizacijos miestas dabartinėje Irako teritorijoje. Britų archeologo Leonardo Wooley'io kasinėjimai atskleidė, kad jame buvo gyvenama apytiksliai nuo 3500 pr. Kr. Ūre buvo aptikta tvano, galimas daiktas, įkvėpusio Gilgamešo epą ir Biblijos pasakojimą, įrodymų bei zikuratų – laiptuotų piramidžių – liekanų.

urbanizacija, dėl migracijos vykstantis procesas, kurio metu miestuose gyvenančių žmonių skaičius didėja, o kaimuose – mažėja. Miestų gyventojų skaičiaus didėjimas JAV ir Europoje yra palyginti nesenas reiškinys. Jis prasidėjo kartu su pramoniniu perversmu tik prieš kokius 150 metų (nors pirmieji dideli miestai pasaulyje buvo pastatyti daugiau negu prieš 5000 metų).

△ turėjo didelę įtaką socialinėms pramoninės visuomenės struktūroms, ne tik gyvenimo vietai, bet ir gyvensenai, o miesto sociologija tapo atskira mokslo šaka.

Urbonas VIII (Matteo Barberinis; 1568–1644), popiežius nuo 1623. Jo politika per Trisdešimties metų karą daugiau buvo skirta Europos jėgų pusiausvyrai ir popiežiaus nepriklausomumui išlaikyti, negu ⇨ *kontrreformacijai* pagreitinti. △ išplėtė popiežiaus valdas, patobulino jų gynybinius įtvirtinimus. Jo popiežiavimo metu 1633 Galilėjus (⇨ *Galileo*) buvo priverstas išsiginti savo teorijų, kurias Vatikanas paskelbė eretiškomis.

Urey'is Haroldas Claytonas (1893–1981), JAV chemikas. 1932 išskyrė sunkųjį vandenį ir atrado deuterį, už tai 1934 gavo Nobelio chemijos premiją.

Antrojo pasaulinio karo metu buvo Manhatano grupės, kuri kūrė atominę bombą, narys, bet po karo kėlė branduolinio nusiginklavimo ir pasaulio vyriausybės idėjas.

uršulininkės, Romos katalikų bažnyčios religinis ordinas, kurį 1537 Brešoje (Italija) įkūrė šv. Angelė Merici; dirba pedagoginį darbą su mergaitėmis.

Usheris Jamesas (1581–1656), airių kunigas, nuo 1625 – Armos arkivyskupas. Jis pasaulio sukūrimo data laikė 4004 pr. Kr.; ligi pat XIX a. ši data buvo įrašyta oficialios anglikonų Biblijos paraštėje.

Miestas ir utopija

Miestai visada buvo gyvi protuose – tai ne tik plytos ir akmenys. Pirmieji miestai paprastai buvo suvokiami kaip dieviškumo apraiška – žemiškas miestas buvo dieviško modelio kopija. Babilonijoje buvo tikima, kad miestai turi savo prototipus žvaigždynuose, pvz., Ninevijos prototipas buvo Didžioji Meška (Didieji Grįžulo Ratai). Platonas (apie 428–347 pr. Kr.) taip pat turėjo dangišką savo „idealaus miesto" prototipą. Įvairiuose žydų mituose pasakojama, kad Jeruzalė pirmiau buvo sukurta Dievo, o tik po to pastatyta žmonių. Apreiškime šventajam Jonui sakoma: „Ir išvydau šventąjį miestą – naująją Jeruzalę, nužengiančią iš dangaus nuo Dievo; ji buvo išsipuošusi kaip nuotaka savo sužadėtiniui" (21, 2). Nors krikščionių teologija nepasitikėjo žemiškais miestais, ji aukštino idealius miestus, pvz., šv. Augustinas (apie 590) veikale „Dievo valstybė" (*Civitas Dei*) rašė: tūkstantmečius gyvuojanti krikščionybė visada tikėjo *naujosios Jeruzalės* statymo sąvoka.

„Idealių miestų" istorija

Idealūs miestai visada buvo įsivaizduojami kvadratinio plano, nors graikų architektūros mintis buvo labiau sutelkta į individualų pastatą. Romėnai rūpinosi savo miestų darnumu; jų miestai dažniausiai išaugdavo iš pilies, tvirtovės, arba stovyklos; dvi pagrindinės ašys dalindavo juos į keturias dalis. Iš dalies dėl gynybinių priežasčių romėnų miesto plane buvo pabrėžiama taisyklingumas ir aiškios erdvės formos.

Vidurinių amžių miestai augdavo organiškai, be jokio specialaus plano, tik Renesanso epochoje vaizduotę vėl buvo užvaldęs idealus, suplanuotas, geometriškas miestas. Florencijos humanistai, pvz., Leonardas Brunis (1369–1444) ir Leonas Albertis (1404–72), garbino miestą kaip teisingumo, mokslo, dorybės ir kultūros vietą. Antonio Filarete'o veikale „Architektūros traktatas" (1460–64) nuosekliausiai pateikiamas taisyklingo renesansiško miesto, turinčio aštuonkampės žvaigždės formą, apvalią aikštę centre ir iš jos spinduliuojančias gatves, vaizdas. Leonardo da Vinčio (1452–1519) eskizuose planuotas idealus miestas turėjo du planus – patricijai viršuje, o vargšai ir transportas – apačioje. Beveik tuo pat metu Thom'o More'o (1478–1535) „Utopijoje" vaizduojamas miestas, kuriame nėra išnaudojamųjų ir vargšų, nes visi dirba; Tommaso Campanellos (1568–1639) „Saulės miestas" (1623) – dar vienas utopinis miestas, kuriame viešpatauja saulės kultas ir yra didžiulė saulės šventykla.

Miestas prieš kaimą

Tradicinis mąstymas idealizavo kaimo ramybę ir dorą, o miestą smerkė kaip nuodėmių šaltinį; šį požiūrį atkartojo XVIII a. anglų poetas Williamas Cowperis (1731–1800), kuris rašė: „Dievas sukūrė kaimą, o žmogus miestą". Samuelio Johnsono poemoje „Londonas" sostinė vaizduojama kaip nuodėmių ir nusikaltimų šaltinis, nors tas pats poetas teigė, jog, kas pavargo nuo Londono, tas pavargo ir nuo gyvenimo.

Švietimo epochos mąstytojų požiūris optimistiškesnis; jie kaimą laiko atsilikusiu ir tamsiu, o miestą – pažangos, žinių, pramonės, laisvės, gerovės ir elegantiškumo lopšiu. Miesto gyvenimas kurią geras manieras, čia atsiradęs ir mandagumas.

Pramoninė tamsa

Švietimo epochos svajones apie sveikus ir tvarkingus miestus, kokie buvo Batas, Edinburgo Naujamiestis arba Vašingtonas, sugriovė „šoko miestai" – Mančesteris, Rūras, Pitsbergas – su savo lūšnynais, dūmais, ligomis ir mirtimi. Dickensas Londoną vaizdavo paskendusį rūke; „baisios nakties miestas" tapo XIX a. tikrove ir poetine metafora. Viktorijos laikų romanai, pvz., Emile'io Zola (1840–1902) ir George'o Gissingo (1857–1903) kūriniai, buvo XX a. sociologijos (E. Durkheimas) pirmtakai, nes miestą suvokė kaip suskaldytą, kuriame viešpatauja susvetimėjimas, vienatvė, o žmonės yra bevardžiai.

Ieškant šviesos

Nuo XIX a. pabaigos pradėjo kurtis naujo miesto planavimo sąjūdžiai, kuriems nepriimtini lūšnynai, miestų išsidraikymas ir žmonių perteklius; jie mėgina vėl atkurti miestą kaip ramią ir malonią vietą. Miestų-sodų sąjūdis D. Britanijoje iš dalies buvo susijęs su Ebenezeru Howardu (1850–1928), kurio „Rytdienos miestai-sodai" (*Garden Cities of Tomorrow,* 1902) vaizduoja savarankišką miestą, turintį apie 35 000 gyventojų, kuriame išlaikyta pusiausvyra tarp paties miesto ir žemės ūkio plotų. Howardo miestas apvalus, turi ir miesto, ir kaimo pranašumų, namai ir gamyklos išdėstytos atviruose žemės plotuose. Kaip ir daugelis kitų šiuolaikinių planuotojų, Howardas stengėsi aiškiai atskirti įvairias miesto funkcijas (gyvenimą, darbą, laisvalaikį, švietimą, transportą).

Dehumanizuoti miestai. Le Corbusier

Piktasis šiuolaikinio miestų planavimo genijus buvo Le Corbusier (1887–1965), kuris, kitaip nei daugelis kitų planuotojų, projektavo miestus daugeliui milijonų gyventojų. Priešingai negu Frankas Lloydas Wrightas (1869–1959) jis priešinosi horizontaliam miesto komplekso plėtimui ir gynė statymą aukštyn. Racionali Le Corbusier gyslelė liepė jam išryškinti įvairias miesto funkcijas ir griežtai atskirti transporto, gyvenamąsias ir darbo zonas. Nepaisant Le Corbusier įtikinėjimų, daugeliui atrodė, kad jo erdvės naikina artimus asmeninius santykius ir miesto žmogiškumą.

Dėl deindustralizacijos, vidinio skurdo ir smurto metropolių (nekalbant jau apie megapolius) ateitis, be abejo, turi baigtis kartu su XX amžiumi. Bėgimą į priemiesčius sustiprino bėgimas į kaimą. Gal miestas taps mirštančio humanizmo mauzoliejumi.

Roy'us Porteris

Uspenskis Piotras (1878–1947), rusų mistikas ir žurnalistas. Buvo mokslininkas; tapo Gurdžijevo šalininku, bet 1924 nutraukė su juo santykius. Papildė ⇨ *Gurdžijevo* idėjas kitų erdvės ir laiko matmenų sąvokomis. Žymiausias jo darbas – „Stebuklo beieškant“ (*In Search of the Miraculous*).

utilitarizmas, filosofinė etikos teorija, pradėta kurti filosofo ⇨ Jeremy'io *Benthamo*, išplėtota Johno Stuarto Millio. Ji teigia, kad veiksmas yra moraliai teisingas, jei jo padariniai suteikia laimės, ir neteisingas, jei priešingai. Taigi visuomenė turėtų siekti daugiau laimės didesniam skaičiui žmonių.

Utmanas bin Afanas (574–656), pranašo Mahometo bendražygis, trečiasis jo kalifas. Rūpinosi ⇨ *Korano* sudarymu ir jo kopijų platinimu tolimose musulmonų šalyse.

△ pakeitė Umarą 643. Pirmoji jo valdymo pusė buvo taiki, bet vėliau kilo ginčas dėl užkariautų žemių dalijimosi, ir jis buvo nužudytas Medinoje.

Utnapištis, pagal ⇨ *Gilgamešo* epą, žmogus, kuriam dievai padovanojo nemirtingumą. Pasakojama (panašiai, kaip ir biblinio Nojaus istorijoje), kad jis su šeima vieninteliai specialiu laivu išsigelbėjo nuo dievų atsiųsto tvano. △ aplankė Gilgamešas, gedėdamas savo mirusio draugo Enkidu.

Pamačiau ateitį; ji puiki.

utopizmas

Lincolnas Steffensas (1866–1936), JAV žurnalistas.
Apie ką tik susikūrusią Sovietų Sąjungą;
1919 balandžio 3 laiškas Marijai Howe.

---

utopizmas, tikėjimas idealiomis, dažnai nerealiomis visuomeninėmis ir politinėmis reformomis arba sistemomis. Thomo More'o „Utopijoje“ (*Utopia,* 1516) aprašoma ideali visuomenė Ramiojo vandenyno pietinės dalies saloje.

Kitos žymesniosios utopijų sistemos yra: Platono „Valstybė“, Bacono „Naujoji Atlantida“ (*New Atlantis,* 1626), Jameso Harringtono „Okeanijos respublika“ (*The Commonwealth of Oceana,* 1656), Saint Simono „Naujoji krikščionybė“ (*Nouveau Christianisme,* 1825) ir kooperatinės F. M. C. Fourier (1772–1837) bei Roberto Oweno (1771–1858) įsteigtos bendruomenės. Bandymai sukurti utopines bendruomenes dažnai įgaudavo ⇨ *komunų* formą. Utopijos yra dažnas ⇨ *mokslinės fantastikos* objektas.

uždaroji organizacija, bet kuri bendrovė ar firma, visuomeninė ar kitokia organizacija, kuri reikalauja, kad jos darbuotojai būtų atitinkamos prof. s-gos nariai. Dažniausiai to reikalauja prof. sąjungos, bet uždarai organizacijai teikia pirmenybę ir kai kurie darbdaviai, nes tai supaprastina derybas: 1981 Europos žmogaus teismas △ pripažino neleistina.

JAV △ neteisėtomis paskelbė Tafto–Hartlio įstatymas (1947), kurį priėmė Kongresas, nors prez. Trumenas ir bandė jį vetuoti. Ši praktika 1976 tapo teisiškai privaloma Jungtinėje Karalystėje, tačiau dėl Gamtos įstatymo, 1980 ir 1982, liko dažniausiai neveiksminga. Europos Sąjungos socialinis statutas, kurį nuo 1989 remia Jungtinės Karalystės leiboristų partija, ragina △ uždrausti.

Užgavėnės, pagal krikščionių kalendorių, paskutinė diena prieš ⇨ *gavėnią.*

D. Britanijoje △ vadinamos ***Blynų diena,*** mat yra paprotys valgyti maistingus patiekalus prieš gavėnios pasninką. △ švenčiamos Paryžiuje, rengiami karnavalai daugelyje pasaulio šalių, įskaitant JAV, Italiją, Braziliją. Lietuvoje per △ važinėjamasi, būna persirengėlių vaikštynės, sočiai ir riebiai valgoma.

užsienio parama, finansinė ir kitokia parama, kurią turtingesnės, paprastai pramoninės, šalys skiria besivystančioms šalims, turinčioms mažas pajamas, kad paskatintų jų ūkio plėtrą (⇨ *plėtros parama*) arba karo bei stichinių nelaimių padariniams įveikti.

užsienio prekybos koeficientas, eksporto kainų ir importo kainų santykis:

$$\frac{\text{eksporto kainos}}{\text{importo kainos}}$$

Užsienio prekybos sąlygų △ pagerėjimas (t. y. santykio vertės padidėjimas) turėtų reikšti, kad šalis yra turtingesnė ir turi, išlaikydama tą patį importo kiekį, eksportuoti mažiau. Dėl valiutos ⇨ *nuvertėjimo* △ mažėja.

V

vadovaujantis lavinimas, specialus metodas fiziškai neįgaliems vaikams, sergantiems cerebraliniu paralyžiumi ir pan., lavinti. Pradininkas buvo Budapešto (Vengrija) Peto institutas. Paskui metodą pradėta vartoti ir kitur.

vadovavimas (*vadyboje*), įsipareigojimas organizuoti kitus žmones ir priimti sprendimus. Vadovas darbo organizacijoje gali būti ***autokratinis vadovas,*** išklausantis patarimus, bet galų gale sprendimus priimantis vienas pats, arba ***demokratinis vadovas,*** leidžiantis kitiems dalyvauti sprendimų priėmimo procese.

Sprendžiamasis vadovo patikrinimas yra toks – ar kitiems žmonėms jis palieka tikėjimą ir norą dirbti toliau.

vadovavimas
Walteris Lippmannas (1889–1974),
JAV politikos komentatorius liberalas.
„New York Herald Tribune", 1945 balandžio 14 d.

---

vadovavimas (angl. *management*), verslo valdymo procesas. Sistemos būna skirtingos ir priklauso nuo organizacijos tipo, bendrovės ir tikslų.

Nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios didėjo kvalifikuoto vadovavimo įgūdžių poreikis, t. y. reikalavimas tokių kvalifikacijų, kokių buvo mokoma JAV Harvardo verslo mokykloje ir Londono verslo mokykloje. Tuo tarpu Japonijoje tokių įgūdžių įgyjama dirbant; darbuotojai linkę visą laiką dirbti toje pačioje bendrovėje; taip jie įgyja vadybininko statusą.

Europoje labiau linkstama prie sutartinio, o ne individualaus vadovavimo.

vahabitai, puritoniška Saudo Arabijos islamo grupė, įkurta Muhamedo ibn Abd Vahabio (1703–92). △ visas kitas grupes laiko klaidatikiais. XX a. pradžioje △ paplito visame Arabijos pusiasalyje; △ religija tebėra oficiali Saudo Arabijos karalystės ideologija.

vaidmuo (*socialiniai mokslai*), vieta, kurią asmuo užima visuomenėje, padėdamas veikti socialinei sistemai, arba vykdydamas visuomenines pareigas kitiems žmonėms. Vaikai žaisdami vaidina suaugusius ir mokosi jų vaidmenų (mamų ir tėvų, policininkų ir plėšikų). Kiekvienas žmogus turi ne vieną visuomenėje atliekamą △: pvz., moteris tuo pat metu gali būti darbuotoja, motina ir žmona.

Sociologai skiria oficialius △ (pvz., gydytojo ar politiko) ir neoficialius, asmeniniais santykiais pagrįstus △ (pvz., motinos, sutuoktinio). Visuomeniniai △ atsiliepia abiejų pusių lūkesčiams: gydytojas gali atlikti savo △, jeigu pacientas atlieka savąjį; tėvas reikalauja savo vaikų paramos. Dar skiriami įgimtieji (su kuriais gimstame) ir įgytieji △ (kuriuos gauname vėliau).

Vaidmenų konfliktas iškyla, kai pasirodo, kad du ar daugiau asmenų △ yra nesuderinami.

vaiduoklis, mirusio žmogaus šmėkla, kuri, kaip manoma, tam tikru metu gali vaidentis. △ dažnai apibūdinami kaip abejingi žmonėms, tačiau kai kurie jų kerštingi. Daugelis religijų turi specialias apeigas – egzorcizmus – atsikratyti vaiduoklių.

Daosizmas turi specialią kasmet vykstančią △ šventę. △ laikomi nerimstančiomis sielomis žmonių, neturinčių palikuonių, kurie už juos melstųsi ir taip padėtų persikelti į kitą pasaulį. Pasak Vakarų tradicijos, △ paprastai lankosi vietose, susijusiose su tragiškomis jų gyvenimo akimirkomis.

vaikštinėjimas, Australijos aborigenų vartojamas angliškas žodis *walkabout* klajokliškai ritualinei kelionei į brūzgynus pavadinti. Šiuo terminu buvo naudojamasi per 1970 karalienės Elzbietos II vizitą į Australiją ir Naująją Zelandiją; tada terminas reiškė neoficialius politikų ir karališkosios šeimos narių susitikimus su visuomene.

Vaikų kryžiaus žygis, 1212 kryžiaus žygis (⇨ *kryžiaus karai*) Jeruzalės išvaduoti. Dalyvavo apie 10 000 vaikų iš Prancūzijos, Nyderlandų ir Vokietijos. Dauguma ėjo dėl pamaldumo. Daugelis vaikų mirė nuo ligų arba buvo parduoti į vergiją.

vaikų literatūra, literatūros kūriniai, parašyti specialiai vaikams. Seniausia žinoma iliustruota knyga vaikams anglų kalba yra „Du Gudžio batai" (*Goody Two Shoes,* 1765). Manoma, kad ją parašė Oliveris Goldsmithas.

Stebuklinės pasakos iš pradžių buvo tik gausios žodinės tautosakos dalis. Jų autorystė skiriama jas užrašiusiems rašytojams, pvz., Charles'iui Perrault. XIX a. keli rašytojai, tarp jų ir Hansas Chris-

tianas Andersenas, ėmė rašyti originalias stebuklines pasakas, kiti, pvz., broliai Grimmai, rinko (kartais ir perkurdavo) esamas.

Pirmieji pasakojimai vaikams buvo parašyti dėl didaktinių paskatų. Tai ypač būdinga XIX a., išskyrus unikalias Lewiso Carrolo knygas apie Alisą. XIX a. pabaigoje su Lewisu Carrolu, Beatrix Potter, Charlesu Kingsley'u ir J. M. Barrie Britanijoje prasidėjo △ aukso amžius. Kartu tai buvo ir iliustruotų knygų vaikams aukso amžius – kūrė tokie autoriai, kaip Kate Greenaway ir Randolphas Caldecottas. JAV daugybės skaitytojų susilaukė Louise'os May'os Alcott knyga „Mažosios moterys“ (*Little Women,* 1868) ir jos tęsiniai. Populiariausi XX a. vaikų literatūros anglų kalba autoriai: Kennethas Grahame'as („Vėjas gluosniuose“, *The Wind in the Willows,* 1908) ir A. A. Milne'as („Mikė Pūkuotukas“, *Winnie the Pooh,* 1926) Britanijoje, JAV – Laura Ingalls Wilder („Namelis prerijoje“, *Little House on the Prairie,* 1935), E. B. White („Stuartas Litlis“, *Stuart Little,* 1945 ir „Šarlotės voratinklis“, *Charlottes Web,* 1952) bei Dr. Seuss („Katė su skrybėle“, *Cat in the Hat,* 1957). Labai populiari buvo kanadietės Lucy Maud Montgomery knygų serija, kurios pirmoji dalis vadinosi „Ana iš Žaliųjų Kraigų“ (*Anne of Green Gables,* 1908).

Nuotykinę literatūrą labiausiai mėgsta vaikai, net jei ji skirta suaugusiems. Garsesni rašytojai ir knygos: Danielio Defoe „Robinzonas Kruzas“ (*Robinson Crusoe*), ir Johnantano Swifto satyra „Guliverio kelionės“ (*Gulliver's Travels*) bei Marko Twaino „Tomas Sojeris“, 1876, ir „Hekberis Finas“, 1884. Daugumai šių laikų vaikų rašytojų padarė įtaką J. R. R. Tolkienas, kurio knygų „Hobitas“ (*The Hobbit,* 1937) ir trijų tomų „Žiedų valdovas“ (*Lord of the Rings,* 1954–55) veiksmas vyksta fantastiniame Viduržemio pasaulyje. Jo draugas C. S. Lewisas sukūrė alegorines Narnijos kronikas, kurių pirmoji „Liūtas, burtininkė ir drabužių spinta“ (*The Lion, the Witch and the Wardrobe,* 1950). Kitos žymios vaikų knygos taip pat remiasi amžinu kelionių per laiką žavesiu; tarp jų – Rosemarry Sutcliff „Devintojo legiono erelis“ (*The Eagle of the Ninth,* 1954), Phillipa'os Pearce „Tomo vidurnakčio sodas“ (*Tom's Midnight Garden,* 1958) ir Penelope'ės Lively „Laukinė Hadvorčio medžioklė“ (*The Wild Hunt of Hagworthy,* 1971). Iš rašytojų, parašiusių gerų ir gražiai iliustruotų knygų jaunesniojo amžiaus vaikams, pažymėtini Maurice'as Sendakas „Kur gyvena baisūs tipai“ (*Where the Wild Things Are,* 1963) ir Quentinas Blake'as „Ponas Magnolija“, (*Mister Magnolia,* 1980). Roaldo Dahlio „Jamesas ir didžiulis persikas“ (*James and the Giant Peach,* 1961) yra pirmoji iš jo populiarių knygų, skatinančių tyrus vaikų jausmus ir pasižyminčių įtaigia didaktika. JAV rašytojai Judy Blume ir S. E. Hintonas parašė realistiškesnių romanų paaugliams.

„Vaivorykštės koalicija“, arba ***„Vaivorykštės aljansas“,*** devintojo dešimtmečio viduryje susikūręs laisvas kairiųjų centristų aljansas, sudarytas iš žmonių, priklausančių įvairioms skirtingoms visuomenės dalims, kurios paprastai yra nepakankamai atstovaujamos, pvz., spalvotųjų etninės grupės. Vienas iš △ tikslų – ginti mažumų teises ir lygias galimybes.

△ 1984 pasivadino dvidešimties Europarlamento deputatų iš skirtingų šalių aljansas, remiantis žaliųjų aplinkosaugos politiką. Taip vadinosi ir Jesse'io Jacksono JAV prezidento rinkimų kampanija, kuri siekė atstovauti spalvotųjų žmonių pilietinių grupių aljansui.

Vaivorykštinė gyvatė, Australijos aborigenų tikima kuriančioji dvasia, bendra visos šalies religijoms. Kartais ji vyriškosios, kartais moteriškosios lyties; vaizduojama kaip milžiniškas vaivorykščių apsuptas pitonas; siejama su vandeniu ir derlingumu. V.Arnhemo žemėje vadinama Ngaljod ir laikoma musoninių audrų ir potvynių valdove. Dar ⇨ *sapnalaikis.*

vaizdinga kalba, ***metaforų kalba*** skiriasi nuo paprastos poetiškumu, vaizdingumu ir puošnumu. Ji reiškiama, ypač literatūroje, įvairiomis stilistinėmis priemonėmis.

Sakinys „Teisingumas yra aklas“ yra dvigubai vaizdingas: teisingumas iš abstrakčios idėjos paverčiamas asmeniu (⇨ *personifikacija*), o žodis „aklas“ turi perkeltinę prasmę, reiškiančią „bešališkas“ (⇨ *metafora*).

vakarinės pamaldos, septintoji iš aštuonių Katalikų bažnyčios kanoninių valandų, kitaip sakant, vakaro mišios.

Vakarinėmis Sicilijos pamaldomis vadinamos 1282 prancūzų valdžios įvykdytos žudynės Sicilijoje, kurioms ženklą davė Velykų antrosios dienos vakarinių pamaldų varpai.

„Valandų knyga“, vid. amžių Europos liturginių maldų rinkinys, skirtas tikintiesiems.

△ atsirado Anglijoje XIII a., tai buvo trumpos maldos su iliustracijomis, skirtos kiekvienai dienos valandai švč. Mergelės Marijos garbei. Šios

△ paklausa paskatino gotiškų puošnių iliustracijų plitimą. Ryškus △ pavyzdys yra „*Tres Riches Heures du Duc de Berry*“, kurią XV a., pradžioje iliustravo broliai Limbourgai.

valdensai, protestantiškų pažiūrų religinė grupė, kurią apie 1170 įkūrė Liono pirklys Petras Valdas. △ buvo ⇨ *albigiečių* sąjungininkai. Savanoriškai gyveno skurde, atsisakydavo duoti priesaiką, dalyvauti kare, vėliau atmetė ir amžinojo gyvenimo, skaistyklos ir šventųjų bendravimo doktrinas. Ligi pat XVII a. buvo persekiojami, bet paplito Prancūzijoje, Vokietijoje ir Italijoje, dar ir dabar tebegyvuoja Pjemonte.

valdininkai, administracinio personalo organizacijų, įgyvendinančių vyriausybės politiką, nariai. Valstybių administracija ėmė kurtis dar senovėje. Pagal tradiciją ji turėjo didelę įtaką imperijų režimams.

Britanijos △ neturi aktyviai dalyvauti politikoje, jie nesikeičia, keičiantis vyriausybėms. Britanijos △ iš pradžių tarnavo asmeniškai valdovui. Jie būdavo atrenkami pagal globos principus, daugelis jų turėjo tik nominalias pareigas. Smarkiai padidėjus valstybės išlaidoms per karus su Napoleonu, parlamentas susidūrė su problema, kad reikia reformuoti valstybės tarnybas, bet tik 1854 △ Charlesas Trevelyanas ir Staffordas Northcote'as padarė pranešimą, kuris padėjo 1855 įteisinti konkursinę △ atranką. Šią vykdė Valstybės tarnybų komisija. Komisijos rekomendacijos tapo veiksmingomis tik 1870, kai buvo panaikinta personalinis konkursantų skyrimas. Pagrindiniai Britanijos valstybės tarnybų padaliniai yra ***Vidaus reikalų*** ir ***Diplomatinė tarnybos.*** Diplomatinė tarnyba įkurta 1965 sujungus Užsienio reikalų, Sandraugos reikalų ir Prekybos komisijos tarnybas. Visi △ apmokami iš fondų, kuriuos kiekvieneriais metais balsavimu skiria parlamentas. Nuo 1968 Valstybės tarnybų departamentą valdo ministras pirmininkas kaip valstybinių tarnybų ministras, bet nuolatinė jo priežiūra yra lordo antspaudo saugotojo pareigų dalis. Nuo 1981 ministrų kabineto sekretorius vadovauja Vidaus reikalų valstybinei tarnybai. Šiuo metu itin reikalaujama △ profesionalumo, todėl 1970 jiems mokyti Saningdeil Parke, Eskote, Berkšyro grafystėje buvo įkurtas ***Valstybinių tarnybų koledžas.*** Pastovi aukštųjų △ tarnyba teikia jiems pranašumą palyginti su ministrais (šie pareigas eina palyginti trumpai), todėl XX a. aštuntąjį ir devintąjį dešimtmetį buvo įprasta, kad ministrų politika, prieštaraujanti △ nuomonei, paprastai nebūdavo įgyvendinama. 1988 nuspręsta keliuose departamentuose atskirti politikos patarėjų ir vykdomosios valdžios funkcijas.

valdžios funkcijų padalijimas, valdžios apribojimas, atskiriant vykdomąją, įstatymų leidžiamąją ir teismų funkcijas. Praktiškai geriausiai ši doktrina išreikšta JAV konstitucijoje (⇨ *federalizmas*).

Valentinas, *šv. Valentinas.* Sakoma, kad tai buvęs Romoje nukankintas Ternio vyskupas. Dabar jis išbrauktas iš šventųjų dienų kalendoriaus, mat greičiausiai jo nėra buvę. △ šventė buvo vasario 14, bet meilės laiškelių siuntinėjimo mylimiesiems ar mylimosioms paprotys greičiausiai bus kilęs dėl to, kad ši diena atsitiktinai sutapo su vasario 15 vykdavusia romėnų švente ⇨ *Luperkalijomis.*

Valhala (*skandinavų mit.*), ⇨ *Odino* rūmų salė, kurioje šis dievas puotaująs su mūšiuose žuvusių didvyrių sielomis.

valia, pagal filosofinę psichologiją ir proto filosofiją, norėjimo aktas. Filosofai, manantys, kad protas ir kūnas yra atskiros substancijos (dualistai), teigia, kad valia yra veiksmų priežastis, o manantys, kad protas ir kūnas yra iš esmės viena substancija (monistai), tvirtina, kad valia neatskiriama nuo veiksmų.

valijus, musulmonų garbės titulas, taikomas šventiesiems arba išmintingiems ir doriems asmenims, ypač sufijų mokytojams. ⇨ *Šiitai* taip vadina ir artimą Mahometo bendražygį, pvz., jo žentą ⇨ *Alį.* Mahometas, kalbėdamas su Dievu, pasakė: „O Viešpatie, Tu esi mano draugas ir gynėjas, Valijus, o Alis irgi yra mano valijus, padėk tiems, kurie padeda jam, ir sunaikink tuos, kurie stoja prieš jį“. Kai kurios islamo grupės, pvz., ⇨ *vahabitai,* atmeta šventumo sąvoką, kaip prieštaraujančią *tavhidui* – Dievo vienybei.

valiuta, valstybėje naudojami pinigai; pvz., JAV doleris, Australijos doleris, JK svaras sterlingų, Vokietijos markė, Japonijos jena, Lietuvos litas.

valiutų kursų mechanizmas (angl. ERM, trumpinys iš *Exchange Rate Mechanism*), savanoriška sistema kontroliuoti valiutų keitimo kursus Europos Sąjungos viduje, t. y. ⇨ *Europos valiutų sistemoje.* △ narių valiutos viena kitos atžvilgiu fiksuotos, jų tarpusavio svyravimo diapazonas yra siauras, pagrįstas pagrindinio Europos valiutų vieneto (ECU) kursu, tačiau jos yra laisvai kintančios, palyginti su valstybių ne △ narių valiutomis. Jei valiuta žymiai nukrypsta nuo pagrindinio ECU kurso, Europos

monetarinio bendradarbiavimo fondas ir centriniai bankai įsikiša, kad ją stabilizuotų.

JK 1990 spalį prisijungė prie △ sistemos, tačiau negalėdama išlaikyti pastovaus svaro sterlingų lygio 1992 rugsėjį buvo priversta išstoti.

valkirijos (*skandinavų mit.*), dievo ⇨ *Odino* palydovės. △ atrenkančios narsiausius mūšyje žuvusius karius ir palydinčios juos į Valhalą.

Valla Lorenzas (1407–57), italų filosofas, vertėjas ir istorikas. Kritikavo ⇨ *scholastiką*, aukštino klasikinę literatūrą, gynė tikėjimo ir iškalbos sąjungą. Turėjo įtakos olandų humanistui Erazmui Roterdamiečiui ir vokiečių protestantui Martynui Liuteriui.

△ gimė Romoje, 1435–48 buvo karaliaus Alfonso Neapoliečio istorikas ir sekretorius, į Romą grįžo kaip popiežiaus Mikalojaus V sekretorius. Įrodė, kad kai kurie popiežiaus kurijoje esantys ir labai gerbiami dokumentai, pirmiausia Konstantino dovana, suteikusi popiežiui viršenybę prieš Romos imperatorių, yra klastotės. △ kritikavo Aristotelio logiką, buvo įsitikinęs, kad vidurinių amžių filosofija ir logika darė neigiamą įtaką teologijai.

Svarbesnieji △ darbai: „Apie lotynų kalbos grakštumą" (*Elegantiarum libri,* 1471) – lotynų kalbos gramatika, kuri turėjo apvalyti viduriniais amžiais iškraipytą lotynų kalbą, ir „Pastabos dėl Naujojo Testamento" (*Annotationes in Novum Testamentum,* 1444).

Valpurgija, *šv. Valpurgija,* anglų abatė, skelbusi krikščionybę Vokietijoje. ***Valpurgijos naktį,*** gegužės 1 naktį (vieną iš △ švenčių), pradėta sieti su raganų puotomis ir kitais prietarais. △ šventė – vasario 25.

valstybė, tam tikros teritorijos žmonių bendruomenė, vykdanti savą vidaus ir užsienio politiką, remdamasi įstatymais, kuriuos paprastai priima įstatymų leidžiamasis organas, o įgyvendina vyriausybė, jei reikia pasitelkdama jėgą. Galima teigti, kad tokių tarptautinių regioninių organizacijų, kaip Europos Sąjunga, atsiradimas reiškia, jog valstybės nebeturi absoliučios aukščiausios valdžios.

Nors dauguma valstybių yra Jungtinių Tautų narės, bet ne visų valstybių santykiai su šia organizacija yra vienodi: kai kurios šalys Jungtinėms Tautoms nepriklauso dėl savo apsisprendimo, pvz., Šveicarija, kai kurios buvo pašalintos, pvz., Taivanas, o kai kurios yra JT narės, bet pačios neturi tikro nacionalinio suvereniteto. Klasikinį valstybės apibrėžimą yra pateikęs R. M. MacIveris veikale „Šiuolaikinė valstybė" (*The Modern State,* 1926): „Tai junginys, kuris, remdamasis įstatymais, priimtais prievartos galią turinčios valdžios, tam tikroje teritorijoje gyvenančiai bendruomenei sudaro visuotines išorines visuomeninės santvarkos sąlygas". Svarbiausi šio apibrėžimo elementai yra keturi: žmonės sukūrė junginį visuomeninei santvarkai kurti ir saugoti; valstybę sudaranti bendruomenė yra aiškiai apibrėžta teritoriniu atžvilgiu; žmonėms atstovaujanti vyriausybė veikia pagal priimtus įstatymus; vyriausybė turi teisę priversti tų įstatymų laikytis.

Šiandien △ suvokiama kaip tautinis junginys, taigi bet kuri bendruomenė, turinti absoliučią aukščiausią valdžią tam tikroje teritorijoje, yra △. Vadinamosios JAV valstijos, kurios tam tikru mastu yra pavaldžios federalinei vyriausybei, nėra △ tarptautiniu požiūriu, kaip ir kolonijos ir panašios valdos, kurios irgi yra pavaldžios aukštesnei valdžiai.

valstybės išlaidos, išlaidos karinėms, sveikatos apsaugos, švietimo, infrastruktūros ir plėtros reikmėms padengti bei užsienio skolų palūkanoms mokėti.

Svarbiausias įplaukų šaltinis △ padengti yra mokesčiai. Daugelis šalių išlaidų planus įtraukia į metinį biudžetą.

valstybės perversmas, valstybės vidaus jėgų įvykdytas vyriausybės prievartinis pakeitimas. Dažniausiai vykdomas smurtu arba neteisėtomis priemonėmis. Skiriasi nuo revoliucijos, nes jį paprastai vykdo ne masės, o nedidelė grupė (pvz., karininkai ar opozicijos politikai), siekianti savo lyderį paskelbti vyriausybės vadovu.

Senesni pavyzdžiai yra 1799 perversmas, kai Napoleonas I nuvertė Direktoriją ir pasiskelbė pirmuoju Prancūzijos konsulu, bei 1851 perversmas, kuriuo Luji Bonapartas (tada prezidentas) paleido Prancūzijos nacionalinę asamblėją ir po metų pasiskelbė imperatoriumi. Iš naujesnių laikų galima paminėti perversmą, kai dešinės orientacijos chunta 1973 nuvertė Čilės socialistų vyriausybę, karinį valdžios užgrobimą Suriname 1990 gruodį bei SSRS „kietosios" krypties komunistų 1991 rugpjūčio 19–22 d. įvykdytą trumpalaikį ⇨ Michailo *Gorbačiovo* pašalinimą iš valdžios.

valstybės skola, vyriausybės įsiskolinimas šalies žmonėms ir institucijoms bei užsienio kreditoriams. Vyriausybė gali skolintis arba iš savo pilie-

čių, pvz., parduodama obligacijas, arba iš užsienio. Seniau valstybės skolų priežastis būdavo karo išlaidos, o paskutiniais dešimtmečiais valstybės daug skolinasi norėdamos skatinti šalies ekonomikos augimą ar nacionalizaciją, stiprinti svyruojančią valiutą ar išvengti mokesčių didinimo.

Valstybės biudžetas dažnai planuojamas su deficitu, kurį padengia užsienio paskolos. Devintajame dešimtmetyje daugelis vyriausybių ėmė taikyti pinigų politiką, ribojančią skolinimąsi, kad nereikėtų mokėti tiek daug palūkanų ir kad skolinti pinigai neskatintų infliacijos.

1988 kovo 31 D. Britanijos △ buvo 197 295 mln. svarų sterlingų, arba po 3465 svarus sterlingų kiekvienam gyventojui.

D. Britanijoje △ reguliuoja Anglijos bankas (Bank of England), kurį kontroliuoja valstybės iždas. Pirmoji vyriausybės akcijų emisija D. Britanijoje įvykdyta 1693; tada valstybė pasiskolino 1 mln. svarų sterlingų. D. Britanijos △ labiausiai didėjo dėl karo išlaidų; pvz., po Ispanijos įpėdinystės karo (1901–14) △ padidėjo iki 54 mln. svarų sterlingų. 1900 △ sudarė 610 mln., o po Pirmojo pasaulinio karo labai padidėjo ir 1920 buvo 7828 mln. svarų sterlingų, po Antrojo pasaulinio karo (1945) buvo 21 870 221 651 svarų sterlingų. Dabar △ didėja dėl įvairių veiksnių: dėl nacionalizacijos išlaidų ir užsienio paskolų svarui stiprinti. Kaip bendrojo nacionalinio produkto dalis, △ nuo 1945 sumažėjo ir siekė 40–45%. Aštuntajame dešimtmetyje ji sudarė 35 000 mln. svarų sterlingų.

Kaip bendrojo nacionalinio produkto dalis, △ D. Britanijoje nuolat mažėjo – nuo 58% 1975 iki 45% 1988. O, pvz., Italijoje per tą patį laikotarpį ji toliau didėjo ir pakilo nuo 60% iki 110%.

JAV △ 1870 buvo 2 436 453 269, o 1905 – 1 132 357 095 doleriai, 1920 padidėjo iki 24 299 321 467 dolerių ir toliau nuolat didėja. 1985 ji pasiekė 1 823 103 mln.

valstybės valdymo forma, bet kokia sistema, kurios pagalba įgyvendinama politinė valdžia. XX amžiaus △ skirstomos į liberalias demokratines, totalitarines (vienpartines) valstybes ir autoritarines (šios remiasi labiau jėga, negu ideologija). Graikų filosofas Aristotelis pirmasis parengė △ sistemą. Jis skyrė vieno žmogaus, kelių žmonių ir daugelio žmonių valdžią – monarchiją, oligarchiją ir demokratiją, tačiau kiekvienai šių △ būdingi bruožai skiriasi įvairiose valstybėse, ir kiekviena jų gali virsti tironija (despotiška elito valdžia, kai yra oligarchija, ir minios valdžia – demokratijos atveju).

Karaliaus valdžia yra tokia valdymo forma, kai tautos dėmesys sutelkiamas į vieną asmenį, darantį įdomius veiksmus. Respublika – tokia valdymo forma, kai dėmesys padalijamas daugeliui, visi jie daro neįdomius veiksmus.

valstybės valdymo forma
Walteris Bagehotas (1826–1907), britų rašytojas ir ekonomistas.
„Anglijos konstitucija" (*The English Constitution*)

Prancūzų filosofas Montesquieu skyrė konstitucinę △ (monarchiją ar respubliką), kuri veikia varžoma teisinių ir kitokių normų, ir despotizmą, kurio niekas nevaržo. Daugelis žodžių (diktatūra, tironija, totalitarinis, demokratinis) įgijo neigiamą ar teigiamą prasmę, dėl to sunku juos vartoti objektyviai. Terminas ***liberali demokratija*** buvo sukurtas norint atskirti Vakarų tipo demokratiją nuo daugelio kitų, demokratinėmis besiskelbiančių, politinių sistemų. Pagrindiniai jos bruožai yra daugiau nei viena politinė partija, atviras vyriausybės darbas, politiniai debatai ir valdžių atskyrimas. ***Totalitarinėmis*** vadinamos fašistinės ir komunistinės valstybės; čia visa valstybės valdžia itin centralizuota, valdo vienintelė partija, savo legalumą grindžianti privilegijuota ideologija. ***Autoritarinė*** △ būdinga daugeliui Trečiojo pasaulio šalių; čia valdžia priklauso arba individui, arba kariuomenei; paprastai ideologija nėra pagrindinis veiksnys, individų teisės užgniaužiamos, jei jos kelia grėsmę valdančiosios grupės įtakai, be to, remiamasi jėga. Dar skiriamos ***federalinės*** (stiprią valdžią turi regionai, kai kuriais atžvilgiais savivaldūs) ir ***unitarinės*** (valdžia telkiama centre) vyriausybės, taip pat ***prezidentinė*** (valstybės vadovas yra ir tiesiogiai renkamas vyriausybės vadovas, o ne įstatymų leidžiamosios valdžios atstovas) ir ***parlamentinė*** sistemos (vyriausybės sudaroma rinktų įstatymų leidžiamosios valdžios atstovų, kurie gali ją ir paleisti).

Jokia vyriausybė neturi stokoti kritikų, o kur yra laisva spauda, to niekada nebus.

valstybės valdymo forma
Thomas Jeffersonas (1743–1826), trečiasis JAV prezidentas.
Laiškas George'ui Washingtonui, 1792 rugsėjo 9

valstybinis sektorius, ekonomikos dalis, kurią valdo ir kontroliuoja valstybė – vyriausybė, savivaldybės ir valstybinės įmonės. ⇨ *Komandinėje*

ekonomikoje △ paskirsto didžiąją ekonominių išteklių dalį. △ priešingybė yra ⇨ *privatusis sektorius*; tuo atveju išteklius skirsto privatūs asmenys ir verslo įstaigos.

Dauguma △ teikiamų prekių ir paslaugų ekonomikoje paskirstoma veikiau reikmių, o ne pajėgumo mokėti pagrindu. Pavyzdžiui, valstybinėje sveikatos apsaugos sistemoje pacientai gydomi pagal ligos rimtumą, o ne pagal tai, kiek jie gali mokėti. Bet kai kurios △ prekės ir paslaugos yra parduodamos, pvz., geležinkelio ir pašto paslaugos. D. Britanijoje nuo 1979 yra privatizuota didžioji △ dalis.

vampyras (*vengrų ir slavų mit.*), „nemiręs" lavonas, kuris dieną miegąs žemėje, o naktį, dažnai kaip šikšnosparnis, geriąs gyvųjų kraują. Vienas iš populiariosios fantastikos △ yra Drakula.

vanagai, politikai, tikintys karo galia labiau nei derybomis. △ terminas pirmą kartą pavartotas JAV XX a. septintajame dešimtmetyje metaforiškai apibūdinti tiems, kurie skatino tęsti ir plėsti Vietnamo karą. Tuos, kurių pažiūros buvo nuosaikios ar net pacifistinės, vadino ⇨ *balandžiais* (balandėliais). Dabar amerikiečiai ir kiti *vanagais* dažnai vadina konservatyviuosius politikus.

Van Allenas Jamesas Alfredas (g. 1914), JAV fizikas. △ sukurta įranga pirmajam JAV palydovui „Explorer 1" 1958 padėjo atrasti Van Alleno juostas – dvi intensyvaus spinduliavimo zonas aplink Žemę. △ buvo pirmasis, po Antrojo pasaulinio karo pradėjęs aukštųjų atmosferos sluoksnių tyrimus raketomis.

Vane'as Johnas (g. 1927), anglų farmakologas. Ištyrė prostaglandinų, susidarančių organizmui reaguojant į ligą ir stresą, reikšmę žmogaus kūnui. 1982 kartu su švedų mokslininkais Sune Bergstromu (g. 1916) ir Bengtu Samuelsonu (g. 1934) gavo Nobelio medicinos premiją.

Varanasis, ***Benaresas,*** šventasis hinduistų miestas Indijos Utar Pradešo valstijoje, prie Gango upės. 1981 turėjo 794 000 gyventojų. Jame yra 1500 šventyklų ir 5 km Gango upės pakrantės su šventais laiptais (gatais); čia hinduistai apsivalo maudydamiesi.

Prie įkaitusių gatų į upę išbarstomi mirusiųjų pelenai – taip garantuojama gera reinkarnacija.

varnašrama, vediškoji visuomenės dalijimo sistema, būdinga tradicinei hinduistų visuomenei. Yra keturios *varnos* (luomai): braminai, arba dvasininkai; kšatrijai, arba kariai/valdovai; vaišijai, arba prekiautojai/ūkininkai; ir šudros, arba juodadarbiai/amatininkai. Keturi ašramai, arba gyvenimo pakopos, yra: brahmakaris, arba mokinys, kuris laikosi skaistybės, grihasta, arba namų šeimininkas, varnaprasta, arba atsiskyrėlis, ir sanjasis, arba atsižadėjėlis.

Dykinėjančio džentelmeno perkamos itin brangios prekės yra priemonė pelnyti pagarbą.

vartojimas
Thorsteinas Bunde Veblenas (1857–1929), JAV socialinis kritikas
„Baltarankių klasės teorija" (*Theory of the Leisure class*)

---

vartojimas (*ekonomikoje*), prekių ir paslaugų pirkimas naudoti. Skiriamas nuo bendrovių išlaidų, kai jos perka gamybos priemones, tai vadinama kapitalo formavimu.

Oficialioji JK statistika skiria du vartojimo tipus: gyventojų išlaidas (šeimų išlaidas) ir vyriausybės vartojimą.

Vartotojų visuomenė neišvengiamai turi dvi vergų rūšis: blogų įpročių belaisvius ir pavydo belaisvius.

vartojimas
Ivanas Illichius, 1926, JAV radikalus filosofas ir aktyvistas, gimęs Austrijoje
„Linksmumo priemonės" (*Tools for Conviviality*)

---

vartojimo prekių kainų indeksas, vienas labiausiai paplitusių statistikos rodiklių, vartojamų pragyvenimo lygiui įvertinti. Apima prekių ir paslaugų, kurių reikia vidutinio gyvenimo lygio vartotojui, kainų metinį indeksą.

JAV Darbo departamentas periodiškai peržiūri △, plačiai naudojamą infliacijos matavimo būdą. Jei kainos, palyginti su baziniais metais, būtų didesnės 20 %, tai △ būtų 120. Indeksas apskaičiuojamas pagal darbuotojų, gaunančių atlyginimus bei algas, pensininkų, bedarbių išlaidas 85 centriniuose rajonuose. Beveik pusės JAV gyventojų pajamos susijusios su △ per kolektyvines sutartis, alimentus, nuompinigius ir socialinio draudimo įmokas, o visi šie priklauso nuo gyvenimo išlaidų pokyčių. Prekės, sudarančios tipiško vartotojo „rinkos krepšelį", irgi periodiškai peržiūrimos, nes atspindi vartotojų išlaidų pokyčius.

vartotojų gynimas, įstatymai ir priemonės, turintys garantuoti sąžiningą prekybą. Per keletą pastarųjų dešimtmečių atsakomybė, ypač Vaka-

rų šalyse, už prekių ir paslaugų kokybės, saugumo bei tinkamumo tikrinimą vis labiau perkeliama gamintojui.

Ankstesniais laikais buvo įprasta, kad vartotojai turi patys saugotis, vadovautis sveiku protu, prieš pirkdami prekę ją išbandyti ir, jei nepatenkinti, tiesiogiai aiškintis su pardavėju. Šiandien daugelis prekių tokios sudėtingos, prekybos įmonės tiek nutolusios nuo gamintojo ir reklama tokia paveiki, kad vartotoją tenka ginti. JAV ir federalinė, ir valstijų administracijos sukūrė specialių △ priemonių.

1962 prezidentas Kennedy išdėstė keturias pagrindines vartotojo teises: būti saugiam, būti informuotam, turėti galimybę pasirinkti ir būti išklausytam. Veikia daug privačių vartotojų asociacijų.

Britanijoje vartotojus iš pradžių gynė Britanijos standartų institutas, įk. 1901, kuris teikia sertifikatus tam tikroms prekėms. Vartotojų teises gina 1968 priimtas Prekybos aprašymų įstatymas (skelbia neteisėtais apgaulingus prekių bei paslaugų aprašymus), Sąžiningos prekybos įstatymas, 1973, Nesąžiningų sutarčių terminų įstatymas 1977, 1978 ir 1987; Vartotojų saugumo įstatymai. Nuo 1974 veikia vyriausybės Kainų ir vartotojų gynimo departamentas.

Varuna, pagal ankstyvąją hinduistų mitologiją, dangaus dievas ir visatos karalius.

Vasaris Giorgio (1511–74), italų meno istorikas, architektas ir tapytojas. Parašė veikalą „Geriausių architektų, tapytojų ir skulptorių gyvenimai" (*Delle Vite de' più eccellenti pittori, scultori, ed architettori,* 1550; išplėstas ir peržiūrėtas leidimas išėjo 1568), kuriame iškėlė teoriją, kad Renesanso meno pradžia yra Džotas, o kulminacija – Mikelandželas. Suprojektavo Uficių rūmus Florencijoje bei rūmus ir bažnyčias Pizoje bei Arece.

△ buvo produktyvus tapytojas manieristas. Nors △ turėjo išankstinį nusistatymą ir žavėjosi dažnai nepagrįstais pasakojimais, dėl jo Renesanso suvokimo iš esmės niekas neabejoja.

Vasario revoliucija, pirmoji iš dviejų 1917 m. ⇨ *Rusijos revoliucijos* politinių revoliucijų; per △ buvo nuverstas caras, baigėsi Romanovų dinastija.

Tiesioginė △ priežastis buvo carizmo nesugebėjimas vadovauti Rusijai per Pirmąjį pasaulinį karą. Kovo 8 (pagal naująjį kalendorių) Petrograde (dabar Sankt Peterburgas) prasidėjo streikai ir duonos maištai; vėliau sukilo kariuomenės daliniai ir prisijungė prie maištininkų. Dūma paskyrė Laikinąją vyriausybę, kuriai vadovavo kunigaikštis Lvovas, o kovo 15 (pagal Julijaus kalendorių – vasario 27) caras Nikolajus II atsisakė sosto.

Bolševikai atkūrė Petrogrado darbininkų, valstiečių ir kareivių tarybą (pirmąkart sukurtą per 1905 Rusijos revoliuciją) ir priešinosi Laikinajai vyriausybei, ypač kai balandžio mėnesį ⇨ *Leninas* grįžo iš Šveicarijos. Liepos 16–18 bolševikai nesėkmingai mėgino užgrobti valdžią, po to Leninas buvo priverstas slapstytis Suomijoje. Laikinoji vyriausybė bandė tęsti karą, tačiau ją susilpnino rimti nesutarimai tarp ministro pirmininko Kerenskio ir vyriausiojo kariuomenės vado generolo Kornilovo; 1917 rugsėjį šis nesėkmingai bandė paimti valdžią. Netrukus po to bolševikai per ⇨ *Spalio revoliuciją* užgrobė valdžią.

Vatikano susirinkimas, vienas iš dviejų Romos katalikų bažnyčios visuotinių susirinkimų, sušauktų popiežiaus Pijaus IX 1869 (susirinko 1870) ir popiežiaus Jono XXIII 1959 (susirinko 1962). Abiejuose susirinkimuose buvo svarstomi Bažnyčios politikos klausimai.

Veblenas Thorsteinas Bundė (1857–1929), JAV ekonomistas ir sociologas. Savo požiūrį į kultūrą ir ekonomiką išdėstė knygose „Baltarankių klasės teorija" (*Theory of Leisure Class,* 1899) ir „Komercinių įmonių teorija" (*The Theory of Business Enterprise,* 1904). 1919 įkūrė Naująją socialinių tyrimų mokyklą Niujorke.

△ gimė Kate, Viskonsino valstijoje, JAV, augo Minesotoje, studijavo Karltono koledže, o filosofijos mokslų daktaro laipsnį 1884 gavo Jeilio universitete. Dėstė Čikagos, Stanfordo ir Misūrio universitetuose, 1892–1905 leido žurnalą „Journal of Political Economy".

Į akis krintantis brangių prekių vartojimas baltarankių klasės džentelmenui yra priemonė siekti visuomenės pagarbos.

Thorsteinas Bundė Veblenas

„Baltarankių klasės teorija" (*Theory of Leisure Class*)

Vedanta, hinduizmo filosofijos mokykla, išplėtojusi ⇨ *Upanišadų* mokymą. Vienas iš jos mokytojų buvo Šankara, gyvenęs VIII a. p. Indijoje, dabar laikomas Šyvos pasireiškimu. Jis mokė, kad tikras yra tik Brahmanas ir kad Brahmano pažinimas padeda pasiekti mokšos – išsilaisvinimo iš reinkarnacijų ciklo.

Vedos, šventieji indų raštai, himnai, parašyti senąja sanskrito forma; seniausieji gali būti sukurti apie 1500 ar 2000 pr. Kr. Keturi svarbiausi rinkiniai yra: Rigveda (himnai), Jadžurveda (maldos ir aukojimo formulės), Samaveda (giesmės) ir Atarvaveda, arba atarvanų Vedos, – dvasininkų maldos aukojimų metu.

Vedų kultūra, kultūra ir gyvensena, pavadinta pagal Vedas, arba sen. Indijos sanskritiškus himnus. Dabar △ dažniausiai, bet netiksliai priskiriama induizmui.

vegetaras, asmuo kuris dėl humanistinių, estetinių, politinių ar sveikatos motyvų valgo tik be žudymo gaunamą maistą. △ atsisako bet kokio gyvulinės kilmės maisto.

△ skaičius D. Britanijoje didėja; 1990 jie sudarė 10% visų gyventojų.

veidmainystė, pagal ⇨ Jeano Paulio *Sartre'o* egzistencializmo filosofiją, moralinės saviapgaulės tipas, kai užuot rinkęsis autentiškai, žmogus elgiasi tiesiog kaip daiktas. Veidmainiaudami ir nepastebėdami pasirinkimo galimybių arba atlikdami vaidmenį, kurio tikisi, žmonės išvengia atsakomybės ir baimės. Sartre'as veda šią sąvoką iš metafizinės ⇨ *būties* analizės. Žmonės turi stengtis pabėgti nuo būties savyje ir pasiekti tikrąją būtį, t. y. būtį sau.

Vei Dzing Šengas (g. 1951), kinų veikėjas ir eseistas, kovotojas dėl demokratijos, nuo 1979 įkalintas už Kinijos komunistinės sistemos kritiką. Laikomas vienu svarbiausių Kinijos politinių kalinių.

△ buvo Anchujaus provincijos Komunistų partijos pareigūno sūnus. 1966 per Kultūrinę revoliuciją jis prisidėjo prie raudonųjų maištininkų, 1978 – prie reformistų disidentų demokratinio sąjūdžio Beidzinge. Žurnale „Explorations", prie kurio įkūrimo jis buvo prisidėjęs, paskelbė vyriausybę kritikuojančių esė. 1979 △ buvo suimtas ir nuteistas 15 metų už „karinių paslapčių išdavimą užsieniečiams".

veikla, bandymas siekti politinių pokyčių tiesioginiais veiksmais, o ne vien teorija ir debatais. Veikti – pagrindinis revoliucinių ir radikalių partijų principas.

veiksmo tapyba, arba ***gestų tapyba***, abstrakcionizmo, ypač abstrakčiojo ekspresionizmo, forma, kai pabrėžiama tapysenos fizinė reikšmė. Žymiausias jos atstovas Jacksonas Pollockas taškė, drabstė ir varvino dažus ant drobės pritvirtintos prie grindų. Dar vienas įžymus jos atstovas buvo de Kooningas.

△ terminą 1952 sukūrė JAV meno kritikas Haroldas Rosenbergas.

Vėlinės, Katalikų bažnyčios šventė, švenčiama lapkričio 2-ąją (po Visų šventųjų šventės). Tikima, kad malda ir prašymais tikintieji gali pagreitinti nuodėmių atleidimą sieloms, kenčiančioms skaistykloje.

Šlovingas Viešpatie, kuris šiandien
Prieš nuodėmę ir mirtį triumfavai,
Įveikęs Pragarą, ir mums – belaisviams
Išsivaduoti viltį palikai.

Velykos
Edmundas Spenseris (apie 1552), anglų poetas
Amoretti, 68 sonetas

Velykos, svarbiausia krikščionių šventė, švenčiama Jėzaus Kristaus prisikėlimui iš mirusiųjų atminti. Tradicinis krikščionių pasisveikinimas per Velykas ir 40 dienų po Velykų yra: „Kristus prisikėlė", į kurį atsakoma „Iš tiesų prisikėlė, aleliuja!" △ – kilnojamoji šventė, švenčiama pirmąjį sekmadienį po pavasario lygiadienio (21 kovo), t. y. tarp kovo 22 ir balandžio 25.

Angliškas Velykų pavadinimas (*Easter*) kilo iš pavasario deivės Eostrės vardo, jos šventė būdavo balandžio mėnesį.

Velykiniai kiaušiniai, dažyti ir išmarginti arba padaryti iš saldumynų, simbolizuoja naują gyvenimą ir yra dovanojami. Tradiciniai Velykų patiekalai turi cukraus, kiaušinių, sviesto – to, kas nevalgoma per ⇨ *pasninką*. Kai kuriose Stačiatikių bažnyčiose Velykų pamaldos prasideda Didįjį šeštadienį prieš vidurnaktį ir tęsiasi iki ankstyvo Velykų sekmadienio ryto. Bažnyčioje pašventinamos pintinėlės su šventiniu maistu. Tikintieji parsineša jas namo pusryčiams.

„Velnio pasiteisinimas: reikia atsiminti, kad mes išklausėme tik vieną bylos pusę. Visas knygas parašė Dievas".

velnias
Samuelis Butleris (1835–1902), anglų rašytojas
„Užrašai" (*Notebooks*), 14 skyrius

---

velnias (*žydų, krikščionių ir musulmonų teologijoje*), vyriausia blogio dvasia (***Belzebubas, Liuciferis, Iblis***), arba apskritai piktoji dvasia.

△, arba *šėtonas,* minimas tik vėlesnėse Senojo Testamento knygose, bet ši žydų doktrina išplėtota Naujajame Testamente. △ sąvoka atėjo į krikščionybę iš judaizmo, o teologija, bent jau iki šv. Anzelmo laikų, skelbė, kad atpirkimas yra žmonijos išvadavimas per Kristaus mirtį nuo velnio žabangų.

Jėzus Kristus blogio karalystę pripažino realybe, jos valdovas esąs Šėtonas, arba Belzebubas. Vid. amžius populiariai įsivaizduojamas △ įgavo raguotų pagonių derlingumo dievų bruožų. △ buvo laikomas raganų dievu. Tikėjimas velniu buvo stiprus Reformacijos laikais, reformatų judėjimo vadovas Liuteris manė, kad △ jį asmeniškai persekioja. XIX a. kartu su liberaliojo protestantizmo plėtra atsirado tendencija neigti △ buvimą, ir aiškinti, kad šis esąs tik personifikacija. Tačiau Katalikų bažnyčia niekada neatsisakė tradicinės koncepcijos, o teologai, pvz., ⇨ C. S. *Lewis,* teigė, kad blogio galia tikra.

Musulmonų teologijoje Iblis yra vienas iš džinų (Alacho iš ugnies sutvertų būtybių), atsisakiusių nusižeminti Alachui ir sugundžiusių Adomą bei jo žmoną Hawwa (Ievą) irgi jam nepaklusti. Dėl to jie buvo išvaryti iš Rojaus. Jis ir toliau stengiasi vesti žmones iš doros kelio, bet Paskutiniojo teismo dieną su savo kariuomene atsidursiąs pragare.

O žaltys buvo sumanesnis už visus kitus laukinius gyvūnus, kuriuos Viešpats Dievas buvo padaręs.

velnias
Biblija, judėjų ir krikščionių šventraštis.
Pr. 3:1

Velso bažnyčia, *Velso anglikonų bažnyčia,* nepriklausoma nuo ⇨ *Anglikonų bažnyčios.*

△ XVI a. tapo griežtai protestantiška. XVII ir XVIII a., vadovaujama iš Anglijos skiriamų vyskupų, sumenko. 1920 panaikinta parlamento nutarimu, jos lėšos nusavintos. Šiuo metu △ sudaro šešios vyskupijos. Jų vyskupus renka dvasininkų ir pasauliečių rinkiminiai susirinkimai. Jai vadovauja arkivyskupas, kuriuo renkamas vienas iš šešių vyskupų.

Venera (*romėnų mit.*), meilės ir grožio deivė, atitinkanti graikų ⇨ *Afroditę.* Romos patricijai tikėjo, kad jie yra šios deivės sūnaus Enėjo ir piemens Anchiso palikuonys. △ buvo garbinama kaip romėnų tautos globėja.

Venno diagrama (*matematika*), diagrama, vaizduojanti klasę arba klases ir loginius jų sąryšius. Klasės vaizduojamos kaip apskritimai. Plotai, kuriuose apskritimai (klasės) sutampa, turi abiem klasėms bendrų elementų, taigi, vaizduoja trečią klasę. Apskritimai, kurie visiškai nesutampa, vaizduoja klases, kurios neturi bendrų elementų (nesusijusias klases). Šis metodas pavadintas pagal anglų logiką Johną Venną (1834–1923).

Venusbergas, pagal vėlyvųjų vidurinių amžių germanų legendą, daug urvų turintys Veneros rūmai, kuriuos aplankė Tanhoizeris, tuo metu siekęs, kad popiežius jam atleistų nuodėmes.

Verbų sekmadienis, krikščionių šventė – sekmadienis prieš Velykas, pirmoji Didžiosios savaitės diena, žyminti Jėzaus įžengimą į Jeruzalę, kai minia jam po kojų klojo palmių šakeles.

vergeldas ⇨ *kompensacija nužudytojo giminėms.*

vergija, priverstinis vieno asmens (vergo) tarnavimas kitam asmeniui arba vienos grupės – kitai grupei. Vergas neturi asmens teisių, jis arba gimsta kaip kito asmens nuosavybė, arba būna nuperkamas arba pagrobiamas. Vergovės pradžia – priešistoriniai laikai, o nykti Europoje ji ėmė žlugus Romos imperijai. XVI–XVIII a. imperialistinėje Ispanijoje, Portugalijoje ir Anglijoje, o XVII–XIX a. – Amerikos pietuose △ buvo žemės ūkio ekonomikos pagrindas; milijonai vergų buvo parduodama dirbti plantacijose Š. ir P. Amerikoje. Milijonai jų mirė, bet vergų prekyba buvo pelninga. Britų imperijoje △ buvo uždrausta 1833, JAV – baigiantis 1863–65 pilietiniam karui; kai kuriose šalyse nelegaliai ji tebegyvuoja.

1953 Jungtinės Tautos priėmė 1926 Tautų Sąjungos Vergovės konvenciją. Saudo Arabijoje oficialiai △ buvo uždrausta 1963, Mauritanijoje – tik 1980. 1988 buvo skelbiama, kad Sudane vergai parduodami po 30 svarų sterlingų. 1989 Kinija pradėjo akciją prieš moterų ir vaikų grobimą ir pardavinėjimą. 1989 buvo atskleista 2000 tokių atvejų Šansi provincijoje, 1990 – 7000 atvejų Sičuane.

Vergijos panaikinimo deklaracija (JAV, 1862) ⇨ *Emancipacijos deklaracija.*

Vernier Pierre'as (1580–1637), prancūzų matematikas. Išrado priemonę labai tiksliems matavimams atlikti; ji dabar vadinama Vernjė skale. △ buvo Prancūzijos vyriausybės pareigūnas, o 1631 išleido veikalą „Naujo matematinio kvadranto

sandara, naudojimas ir ypatybės" (*La construction, l'usage, et les propriétes du quadrant nouveau mathématique*), kuriame aprašė savąjį metodą.

Veronika, *šv. Veronika,* jeruzalietė, kuri, sakoma, į Kalvariją einančiam Jėzui davusi savo šydą prakaitui nuo kaktos nusišluostyti; šyde likęs jo veido atvaizdas. Šis šydas, kaip relikvija, laikomas Šv. Petro bazilikoje Romoje.

vertimas (*lit.*), vienos kalbos teksto išdėstymas kita kalba. Pirmasis žinomas vertėjas buvo Livijus Andronikas, kuris 240 pr. Kr. iš graikų kalbos į lotynų kalbą išvertė Homero „Odisėją".

Vertimas: pirmųjų ir svarbiausių vertimų į anglų kalbą chronologija

III a. pr. Kr. – I a. po Kr.	Septuaginta: Senojo Testamento ir apokrifų vertimas iš hebrajų kalbos į graikų kalbą.
IV a.	Vulgata: šv. Jeronimo atliktas lotyniškasis Biblijos vertimas; pirmasis pilnas vertimas tiesiog iš hebrajų kalbos.
VIII–IX a.	Arabų mokslininkų, daugiausia gyvenančių Bagdade, daugelio graikų klasikų vertimai į arabų kalbą.
XII a.	Vertimai iš arabų į lotynų kalbą, daugiausia atlikti Tolede, Ispanijoje, (vertimo mokykla, įkurta arkivyskupo Raimundo; 1126–51); pvz., Aristotelį ir Aviceną vertė Gerardas Kremonietis, Jonas Sevilietis ir Adeliaras Batietis.
1382	Johno Wyckliffe'o pirmasis Biblijos vertimas į anglų kalbą.
1522	Martynas Liuteris išvertė į vokiečių kalbą Naująjį Testamentą.
1525	Williamo Tyndale'io Naujojo Testamento vertimas į anglų kalbą.
1537	Milesas Coverdale'is: Biblijos vertimas į anglų kalbą.
1579	Thomas Northas: senovės graikų biografo Plutarcho „Paralelinės biografijos" (iš prancūzų k.).
1598–1616	George'as Chapmanas: Homero „Iliada" ir „Odisėja".
1603	Giovannis Florio: prancūzų rašytojo Montaigne'io „Esė".
1603–11	Oficialus Anglikonų bažnyčios Biblijos vertimas (karaliaus Jokūbo Biblija).
1693	Johnas Drydenas: romėnų poetas Juvenalis.
1697	Drydenas: Vergilijaus „Eneida".
1715–26	Alexanderis Pope'as: „Iliada" ir „Odisėja".
1859	Edwardas Fitzgeraldas: Omaro Chajamo „Rubajai" (iš persų k.).
1966	Jeruzalės Biblija (iš originalo kalbų).

vertybinis sprendinys, subjektyvus vertinimas, kuris remiasi kokiu nors moraliniu, estetiniu, ideologiniu ar teoriniu aukštesniu ar žemesniu aiškinimu.

⇨ *Mokslo filosofijoje* vyksta ginčai, ar visuomenės mokslai gali išsivaduoti nuo △ ir, jei taip, ar tai reiškia, kad objektyvi tiesa visuomenės moksluose yra įmanoma.

Vesalius Andreas (1514–64), belgų gydytojas, tikras žmogaus anatomijos revoliucionierius. Svarbiausios jo naujovės buvo pomirtinis skrodimas ir iliustracijų naudojimas mokant anatomijos.

Atlikti skrodimai (tuo metu nelegalūs) padėjo jam atskleisti, kad ⇨ *Galeno* medicinos sistema remiasi esminėmis anatomijos klaidomis. △ knyga „Apie žmogaus kūno sandarą" (*De Humani Corporis Fabrica,* 1543) bei tais pačiais metais išleistas svarbus astronomo Koperniko veikalas buvo šiuolaikinio mokslo aušra.

Vesta (*romėnų mit.*), židinio deivė, atitinkanti graikų Hestiją. Romos forume, jos šventykloje, šventąją ugnį nuolatos kurstė šešios *vestalės.*

veto (lot. draudžiu) valdovo, įstatymų leidžiamojo organo ar kitos politinės jėgos teisė neleisti priimti ar vykdyti įstatymo, ar daryti kokį nors veiksmą.

D. Britanijoje suverenas turi teisę nepatvirtinti bet kokio Parlamento priimto nutarimo, bet šia teise nebuvo naudojamasi nuo XVIII amžiaus. Įstatymų leidybai, išskyrus finansinius nutarimus, suspensinio △ teisę turi ir Lordų rūmai, bet ja naudojamasi palyginti retai. JAV priimtus įstatymus gali vetuoti prezidentas, bet šis △ panaikinamas, jei du trečdaliai Kongreso narių pakartotinai priima atmestąjį įstatymą. Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos nariai gali vetuoti rezoliucijas.

Viasa, *Vjasa,* mistinis Vedų literatūros kūrinių – ⇨ *Mahabharatos*, *Vedanta sutros* ir *Bhagavatos Puranos* – autorius. Jis garbinamas kaip pirmasis guru (gūras) ir ⇨ *višnuizmo* mokytojas; tikima, kad jis buvęs dieviškos kilmės. Gimimo ir mirties datos nežinomos.

Vicas Giambattista (1668–1744), italų filosofas, laikomas šiuolaikinės istorijos filosofijos pradininku. Teigė, kad istoriją galima suprasti geriau negu gamtą, mat mes patys ją sukūrėme. Buvo įsitikinęs, kad ankstesnes visuomenes galima suprasti tiriant jų kalbas, apeigas ir mitus. Jo ciklinė istorijos teorija (žmonių visuomenių gimimas, raida ir irimas) išdėstyta veikale „Naujasis mokslas" (*Scienza nuova,* 1725).

△ teigė, kad visuomenė pereina keturių fazių ciklą: dieviškąją, arba teokratinę, kai žmones valdo pagarbi antgamtinių jėgų baimė; aristokratinę, arba herojinę (Homero epai, „Beovulfas"); demokratinę ir individualistinę; chaoso – smuki-

mo į sumaištį, kuri nubloškia žmones atgal į antgamtinių jėgų garbinimą. Tai išreikšta jo posakyje „tiesą ir visa, kas padaryta, galima pakeisti“ (*verum et factum convertuntur*). △ mintis, kad kalbos ir apeigų tyrimas padeda geriau suprasti ankstesnes visuomenes, privertė atsisakyti tradicijos rašyti istoriją arba kaip biografijas, arba kaip išankstinį Dievo valios lėmimą.

△ gimė Neapolyje, ten 1698 tapo retorikos profesoriumi. 1735 buvo paskirtas Neapolio karaliaus istoriografu.

vidurinis sluoksnis, visuomenės nariai, kurie užsidirba pragyvenimą ne rankų darbu. Jų pajamos dažniausiai yra didesnės už darbininkų pajamas, nes jų ir kvalifikacija aukštesnė. Subgrupės ***aukštesnysis vidurinis sluoksnis*** ir ***žemesnysis vidurinis sluoksnis*** yra labiau kvalifikuotos profesijos (gydytojai, teisininkai ir t. t.) bei baltųjų apykaklių darbininkai (žemesnieji vadybininkai, krautuvininkai ir t. t.).

⇨ Karlas *Marxas* kapitalistų sluoksnį, kuris gyvena neparduodamas savo darbo, vadino ⇨ *buržuazija*.

vidurio kelias, Budos nurodytas kelias į ⇨ *nušvitimą*; būsena, kurios nebedrumsčia nei mėgavinosi, nei asketizmo kraštutinumai.

vidurkis (*mat.*), narių arba dydžių eilės vidurkio matavimas. Paprastas ***aritmetinis vidurkis*** yra vidutinė dydžių vertė, t. y. dydžių suma padalyta iš jų skaičiaus. ***Santykinis vidurkis*** įskaičiuoja sumuojamųjų dydžių dažnumą; jis apskaičiuojamas dauginant kiekvieną dydį iš skaičiaus kiek kartų jis pasirodo, sumuojant rezultatus ir dalijant šią sumą iš visų narių skaičiaus. n dydžių ***geometrinis vidurkis*** yra n–toji šaknis iš jų sandaugos. Statistika tai laiko centrinės duomenų bazės tendencijos matavimo priemone.

vidutinė gyvavimo trukmė (*branduolinė fiz.*), vidutinis radioaktyviojo izotopo atomo gyvavimo laikas.

vienaragis, klasikos autorių minimas mitinis gyvūnas, sakoma, gyvenęs Indijoje; jis esąs panašus į arklį, bet turįs vieną spiralinės formos ragą, augantį iš kaktos.

vienašalis nusiginklavimas (*polit.*), vienašalio branduolinio nusiginklavimo rėmimas: raginama atsisakyti šalies branduolinės ginkluotės, nelaukiant, kad kitos šalys padarytų tą patį tuo pat metu.

Devintajame dešimtmetyje šis principas buvo įtrauktas į D. Britanijos Leiboristų partijos programą, bet 1989 išbrauktas.

vienatvė, liūdesio jausmas, atsirandantis būnant vienišam ir izoliuotam. Tokia būklė gali atsirasti įvairiuose gyvenimo etapuose ir situacijose. Pavyzdžiui, paauglys brendimo krizės metu gali bijoti užmegzti artimus santykius ir todėl jaustis vienišas. Senatvėje izoliacija, atsirandanti dėl degeneracinių ligų, ypač tų, kurios veikia regą, klausą ar mobilumą, arba dėl socialinių veiksnių, pvz., sutuoktinio ar artimų draugų netekties, dažnai baigiasi △ ir ⇨ *depresija*.

Vienos būrelis, grupė filosofų, trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje dirbusių Vienoje (Austrija) ir skelbusių ⇨ *loginį pozityvizmą*. Ši labai įtakinga grupė būrėsi apie vokietį Moritzą Schlicką (1882–1936), Vienos universiteto filosofijos profesorių, ir išsiskirstė, kai jis 1936 buvo nužudytas.

vienpartinė valstybė, vienos partijos valdoma valstybė; valstybė, kurioje pagal konstituciją ar neoficialiai ribojamas galinčių dalyvauti rinkimuose partijų skaičius. Kai kada alternatyvių partijų gali ir visai nebūti. Pavyzdžiui, iki devintojo dešimtmečio SSRS rinkimuose balotiruodavosi tik vienos partijos nariai. Kai kuriose šalyse (pvz., Meksikoje) simboliškai toleruojami keli opozicinės partijos nariai. Kartais viena partija nuolat turi valdžią be rinkimų.

vienumai, klasikinės dramos struktūros taisyklės. Buvo trys vienumai: laiko vienumas ribojo įvykių trukmę 24 valandomis; veiksmo vienumas reikalavo vartoti tik vieną siužetą be jokių antrinių siužeto linijų; vietos vienumas reiškė, kad veiksmas turi vykti vienoje vietoje.

△ buvo suformuoti XVI a., remiantis Aristotelio idėjomis; jie turėjo padaryti dramos veiksmą suprantamesnį. Dažniausiai tie reikalavimai būdavo ignoruojami, griežtai jų laikėsi tik XVII a. tragikai Corneille’is ir Racine’as.

vienuolės, moterys, priklausančios religiniam ordinui; jos laikosi neturto, skaistybės ir nuolankumo įžadų, gyvena pagal tam tikras taisykles. Krikščionių moterų vienuolynus valdo vyresnioji (paprastai renkama), kuri yra pavaldi vyskupui, kartais – tiesiogiai popiežiui. Dar ⇨ *vienuolystė*.

Galimas daiktas, krikščionių moterų vienuolių bendruomenės atsirado anksčiau, negu buvo įsteigti vyrų vienuolynai. Daugumą vyrų ordinų atitinka ir moterų vienuolynai.

vienuoliai, žmonės, priklausantys vienuolių ordinui, duodantys neturto, skaistybės ir paklusnumo įžadus, ir gyvenantys pagal tam tikrą regulą dažniausiai vienuolynuose (⇨ *abatija*).

vienuolystė, atsidavimas religiniam gyvenimui duodant neturtingumo, skaistybės ir nuolankumo įžadus. △ žinoma iš judaizmo (pvz., ⇨ *esėjai*), budizmo ir kitų religijų iki krikščionybės. Islamo sufijai kūrė vienuolių ordinus nuo XII a.

viešosios nuomonės apklausa, visuomenės nuomonės nustatymas remiantis tipiško rinkėjų rato požiūrių tyrimu. Nuomonių tyrimo mokslas vadinamas ***psefologija.*** Dažniausiai apklausiama maždaug tūkstantis atsitiktinai parinktų galimų rinkėjų; rezultatų tikslumo paklaida yra apie 3%, tad apklausos tikslumas – 95%. Pirmąją tikslią △ atliko George'as Gallupas per JAV prezidento rinkimus 1936.

Apklausos buvo kritikuojamos, teigiant, kad jų rezultatų paskelbimas gali atsiliepti rinkimų baigčiai. △ duomenys ne tik rodo, kaip žmonės balsuos, bet gali pakeisti ir rinkėjų nusistatymą. Pavyzdžiui, jei paskelbiama, kad kuri nors partija turi daugiausia galimybių laimėti, rinkėjai gali persigalvoti ir balsuoti kaip tik už ją arba nuspręsti, kad apskritai neverta vargintis ir balsuoti.

Viešpaties apsireiškimas, ***Trys karaliai, Epifanija,*** krikščionių šventė sausio 6 d., skirta pažymėti, kaip iš Rytų atvykę trys išminčiai į Betliejų apdovanojo (auksu, smilkalais ir mira) kūdikėlį Jėzų ir pripažino jį karaliumi, Dievu ir mirsiančiu žmogumi. Simbolizuoja Jėzaus apsireiškimą pasauliui. Šia dvylikta diena po Kalėdų baigiasi Kalėdų šventės.

Daugelyje šalių △ išvakarės, vadinamoji ***Dvyliktoji naktis,*** pažymima dovanomis. Stačiatikių bažnyčia šią dieną švenčia ***teofaniją*** – Jėzaus krikštijimo šventę. Kai kurios Stačiatikių bažnyčios vartoja senąjį kalendorių ir švenčia △ sausio aštuonioliktąją.

Viešpaties malda, malda, kurios Jėzus Kristus išmokė savo mokinius. Ji dažnai vadinama „Tėve mūsų" arba *Pater noster* pagal pirmuosius žodžius lietuvių ir lotynų kalbomis.

Viešpaties vakarienė, kitas krikščionių bažnyčių komunijos (⇨ *Eucharistija*) pavadinimas.

viešumas, arba ***glasnost,*** buvusio sovietų vadovo ⇨ Michailo *Gorbačiovo* politika (1985–91), siekusi liberalizuoti įvairias SSRS gyvenimo sritis, pvz., įvesti didesnę informacijos laisvę, atviriau bendrauti su Vakarų šalimis. Nuo 1986 SSRS vyriausybė ėmė remtis viešumu.

△ panaikino draudimą knygoms, pjesėms ir filmams, buvo paleisti politiniai ⇨ *disidentai,* imta toleruoti religinę veiklą, iš naujo įvertinta SSRS istorija, prasidėjo destalinizacija, imta skatinti žurnalistinius tyrimus, siekiančius atskleisti politinę korupciją, leista atviriau nušviesti socialines problemas ir nelaimes (pvz., Černobilio atominės elektrinės sprogimą). 1990 įstatymais buvo panaikinta masinės informacijos priemonių cenzūra, tačiau ir toliau drausta skelbti valstybines paslaptis, raginti jėga nuversti vyriausybę, skatinti nacionalinę ir religinę neapykantą; valdininkams užrausta kištis į privatų žmonių gyvenimą. Buvo saugoma žurnalistų teisė gauti informaciją ir įvesta teisė atsakyti į kritiką. Piliečiai įgijo teisę gauti informaciją iš užsienio.

Viète'as François (1540–1603), prancūzų matematikas. Išplėtojo algebrą ir jos sutartinius ženklus. Jis buvo pirmasis matematikas, vartojantis abėcėlės raides žinomiems ir nežinomiems dydžiams žymėti.

vietinė valdžia, valdžios dalis, kuri daugiausia rūpinasi konkretaus rajono ar miesto gyventojų reikalais, dažniausiai finansuojama, bent jau iš dalies, iš vietinių mokesčių. JAV ir D. Britanijoje vietinė valdžia turi palyginti didelę valdžios dalį ir atsakomybę.

Istoriškai susiklostė, kad Europos valstybėse, pvz., Prancūzijoje, Vokietijoje, SSRS, vietinę valdžią labiau kontroliuoja centrinė valdžia, negu D. Britanijoje. Tiesa, kaip rodo Berlyno pavyzdys, Vokietijos miestai turi laisvo veikimo tradiciją. Ir Prancūzija nuo 1969 linksta regioninės decentralizacijos link. JAV labiau įprastos ankstyvojo tipo gyvenvietės (pvz., Naujojoje Anglijoje miestas yra vietinės valdžios vienetas, o šalies pietuose ir šiaurės centrinėse valstijose miestų savivalda derinama su priklausomybe valstijai). Ten, kur priklausomybė yra mišri, ryškėja tendencija deleguoti valdžią specialioms žinyboms tokiose srityse, kaip, pvz., švietimas. Australijoje, nors buvo planuojama integruota, panaši į D. Britanijos sistema, gyvenviečių išsisklaidymas lėmė tai, kad, išskyrus didesniuosius miestus, vienoda sistema nebuvo sukurta.

Anglija ir Velsas yra padalyti į grafystes (Škotija į sritis), o jos dar padalytos į rajonus.

Vygotskis Levas (1896–1934), sovietų psichologas. Išgarsėjo darbu apie kalbą ir kalbotyros raidą; tas darbas rėmėsi prielaida, kad aukštieji pa-

žintiniai procesai yra socialinės raidos produktas. Po ankstyvųjų įrankių ir ženklų vartojimo taisyklių bei raidos tyrimų △ nukreipė savo dėmesį į simbolinius kalbos procesus, ypač į semantinę žodžių sandarą ir tai, kaip žodžių reikšmė kinta iš emocinės į konkrečią bei abstraktesnę reikšmę.

△ gimė Oršoje, Gudijoje, per trumpą akademinę karjerą dirbo daugelyje kitų sričių, ypač buvo atsidėjęs psichologinei dailės ir pasakėčių analizei, vaiko psichologijai, pvz., tyrė kurčių ir atsilikusių vaikų problemas, ir psichologinei suaugusiųjų su pažeistomis smegenimis analizei. Svarbiausieji jo darbai: „Mąstymas ir kalba" (*Thought and Language,* 1934), „Rinktiniai psichologijos tyrimai" (*Selected Psychological Studies,* 1956), „Aukštųjų psichinių funkcijų raidos istorija" (*Development of the Higher Mental Processes,* 1960).

Vigų partija, D. Britanijos Liberalų partijos pirmtakai. Pradžioje taip buvo vadinami sukilėliai ⇨ *kovenantai,* paskui – norintieji atimti Jokūbo II (kaip kataliko) įpėdinystės teisę. △ be pertraukos valdė 1714–60, buvo už pramoninę ir komercinę plėtrą, energingą užsienio politiką ir religinę toleranciją. Per Prancūzijos didžiąją revoliuciją △ reikalavo parlamentinių reformų D. Britanijoje. Priėmus 1832 Reformų bilį, juos pradėta vadinti liberalais.

Tikiu, kad išmintingas toris ir išmintingas vigas gali susitarti. Jų principai vienodi, skiriasi tik mąstymo būdas.

Samuelis Johnsonas, žinomas kaip ***Daktaras Džonsonas***
Užrašytas teiginys, perduotas Boswelliui 1781 gegužės mėn.

---

vikaras (iš lot. *vicarius* – pavaduotojas), krikščionių bažnyčių kunigas, kurio nors rango dvasininko pavaduotojas. Katalikų ir Anglikonų bažnyčiose dažniausiai – parapijos kunigo (klebono) padėjėjas. Be to, katalikai dar turi ***generalinį vikarą*** – vyskupo ordinaro padėjėją, ***kapitulinį vikarą*** – kapitulos išrinktą laikinai pavaduoti nesantį (pvz., mirusį) vyskupą, ***apaštališkąjį vikarą*** – prelatą, einantį vyskupo pareigas ten, kur nėra bažn. valdžios ir organizacijos, pvz., misijų kraštuose. Stačiatikių bažnyčios △ – archijerėjo, archimandrito padėjėjas.

Vilfridas (634–709), *šv. Vilfridas,* nortumbrų kilmės Jorko vyskupas (nuo 665). ⇨ *Vitbio sinode* (664) △ kovojo, kad būtų priimta Romos, o ne keltų krikščionybės forma. △ šventė – spalio 12.

vilkatas, vilkolakis (*mit.*), žmogus, arba burtais paverstas, arba pats galintis pasiversti vilku. Šias legendas galėjo paskatinti porfirijos simptomai.

vynas, svarbus daugelio religijų apeigų atributas. Paprastai jis yra dvasinio pakilimo ir ekstazės šaltinis arba auka, mat raudonasis △ yra panašus į kraują. Antikos laikais △ buvo šventas ⇨ *Dioniso* (romėnų Bakcho) apeigų, bendruomenės švenčių ir linksmybių dievo gėrimas. Krikščionims △ ir duona yra ⇨ *Eucharistijos* valgiai, kurie per ⇨ *transsubstanciaciją* tampa Kristaus krauju ir kūnu. Judaizmas aiškina, kad saikingas △ vartojimas naudingas sveikatai; △ geriamas per chavdalos ir kidušo apreigas, šabą ir šventes. Islamas draudžia bet kokį alkoholį, bet sufijai △ laiko dieviškojo pažinimo simboliu, o Korane rojaus aprašyme minimos vyno upės.

Vincentas Paulietis, *šv. Vincentas Paulietis* (apie 1580–1660), prancūzų Romos katalikų kunigas, dviejų labdarybės ordinų – Dazarininkų (1625) ir Gailestingųjų Vincento Pauliečio seserų (1634) – įkūrėjas. 1600 įšventintas kunigu, jis buvo pagautas berberų piratų ir laikomas Tunise kaip vergas, kol pabėgo 1607. 1737 kanonizuotas; šventė – rugsėjo 27 d.

vyraujanti ideologija, įsitikinimai arba politinės dogmos, kurios atspindi tautinės valstybės ar etninės grupės svarbiausius tikslus ir siekius.

△ daro įtaką įvairiai veiklai – nuo religinių ritualų iki politikos, ekonomikos ir santykių su kitomis tautinėmis valstybėmis. △ linkusi kovoti su kitokiais įsitikinimais arba juos slopinti. Ji skiriasi nuo pliurazimo, kuris šiuos toleruoja. Dauguma vyraujančių ideologijų, tokių kaip vid. amžių ⇨ *feodalizmas,* protestantiškasis ⇨ *kapitalizmas,* ⇨ *komunizmas* yra susijusios su ⇨ *patriarchatu.*

virgulės, vytelės arba švytuoklė. Naudojamos vandens ar mineralų buvimui po žeme nustatyti. Ieškantis žmogus paprastai kiekvienoje rankoje laiko po virgulę. Kad kas nors yra po žeme, jis nustato pagal virgulės pakilimo ar nusileidimo kampą. Manoma, kad virgulė juda dėl elektros lauko įtampos kitimo. Apie šį sugebėjimą žinoma mažiausiai nuo XVI a., ir nors mokslas jo iki galo neišaiškino, △ plinta ir į kitas sritis, pvz., į archeologiją.

Virtanenas Artturis Ilmaris (1895–1973), suomių chemikas. Nuo 1920 dirbo žemės ūkio chemijos srityje, padarė atradimų. Kadangi žalias pašaras linksta fermentuotis ir gamina kenksmingas rūgštis, jo negalima laikyti ilgai. △ sustabdė šį

procesą rūgštindamas pašarą. Tada pašaras išsilaiko ilgiau ir lieka maistingas. 1945 △ gavo Nobelio chemijos premiją.

virtualioji tikrovė, patobulinta ⇨ *kompiuterinio imitavimo* forma – dalyvis jaučiasi esąs dirbtinės aplinkos dalimi. Jis aplinką mato pro du antveidyje įmontuotus mažyčius televizijos ekranus (prie kiekvienos akies). Davikliai pagauna dalyvio galvos ar kūno judesius, ir priverčia stebimą padėtį keistis. Kartais mūvimos pirštinės su davikliais (duomenų pirštinės), su kuriomis dalyvis gali lyg ir paimti bei judinti aplinkoje esančius daiktus.

Ši technologija dar tik kuriama, bet manoma, kad ji bus plačiai taikoma, pvz., karo ir chirurgijos mokymams, architektūrai ir namų pramogoms.

virusas (*kompiuterija*), programinės įrangos dalelė, kuri gali daugintis ir persikelti iš vieno kompiuterio į kitą be naudotojo žinios. Kai kurie △ tik sąlygiškai kenksmingi, o kiti gali sugadinti arba sunaikinti duomenis. Jie kuriami dažnai piktavališkai, anoniminių programuotojų ir plinta telefono linijomis arba diskeliais. Gerai pažįstamiems △ surasti ir sunaikinti naudojama antivirusinė programinė įranga, bet nuolat atsiranda naujų △, kurie gali prasmukti pro antivirusines programas.

Kompiuteriniai △ gali būti užprogramuoti veikti konkrečiu metu, pvz., Mikelandželo △ buvo paleistas 1992 kovo 6 (italų dailininko Mikelandželo gimimo dieną); jis naikino kietuosius diskus.

visata, visa erdvė ir jos turinys; kosmologijos mokslo objektas. Manoma, kad △ yra nuo 10 iki 20 milijardų metų amžiaus; didžioji jos dalis yra tuščia erdvė, kiek galima įžvelgti su teleskopu, pribarstyta galaktikų. Tolimiausios regimos galaktikos ir ⇨ *kvazarai* yra už 10 milijardų šviesmečių ir toliau nuo Žemės ir, visatai plečiantis, traukiasi vis tolyn. Yra keletas teorijų, bandančių paaiškinti, kaip atsirado ir kito visata. Viena iš jų – ⇨ *Didžiojo sprogimo* teorija teigia, kad plėtrioji visata atsirado po sprogimo; jos priešingybė – ⇨ *nuostoviosios visatos teorija*.

Dangūs skelbia Viešpaties šlovę, o skliautai rodo jo rankų darbą.

visata
Visuotinė malda
19 psalmė

Išskyrus vietinės grupės galaktikas, visoms kitoms galaktikoms būdinga raudonasis poslinkis, kuris rodo, kad jos juda tolyn nuo mūsų. Kuo toliau žvelgiama į erdvę, tuo didesnis raudonasis poslinkis. Iš to galima daryti išvadą, kad kuo toliau nuo mūsų yra galaktika, tuo greičiau ji tolsta. Tai pastebėjus, buvo sukurta plėtriosios visatos teorija, kurią pirmą kartą iškėlė Edwinas Hubble'is 1929, ir suformuluotas ⇨ *Hubble'io* dėsnis, teigiantis, kad greitis, kuriuo viena galaktika tolsta nuo kitos, proporcingas tarp jų esančiam atstumui. Pagal naujus duomenis, galima spręsti, jog galaktikos juda santykiu 50–100 kilometrų per sekundę/30–60 metrų per sekundę kiekvienam milijonui parsekų.

Esminė visatos funkcija – būti dievų kūrimo mašina.

visata
Henris Bergsonas (1859–1941), prancūzų filosofas. „Du moralės ir religijos šaltiniai" (Les Deux sources de la morale et de la religion).

---

visaties teorija, kitas ⇨ *bendrosios lauko teorijos* pavadinimas.

visiškasis užimtumas (*ekon.*) būklė, kai yra tik tekamasis nedarbas (žmonės laikinai nedirba, nes keičia darbo vietą) ir kai kiekvienas norintis dirbti gali rasti darbą.

△ yra retas atvejis, nors Švedija, Šveicarija ir Japonija tradiciškai išlaiko nedidelį nedarbo lygį. △ paprastai skelbdavo komunistinės šalys.

Vyskupas Jonas, legendinis krikščionių kunigaikštis. XII ir XIII a. buvo tikima, jog △ yra galingos Azijos imperijos valdovas. Nuo XIV iki XVI a. manyta, kad jis yra Abisinijos (dab. Etiopija) Š. r. Afrikoje karalius.

vystymasis (*visuomenės moksluose*), dažnai suprantamas kaip plėtra pramonės, technikos ir technologijos link; iš čia kilo plačiai paplitusi klasifikacija apie „išsivysčiusias" pirmojo ir antrojo pasaulio šalis bei neturtingas „besivystančias" ar „neišsivysčiusias" trečiojo pasaulio šalis. Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio vis labiau abejojama prielaida, kad △ industrializavimo link yra neabejotinai geras reiškinys.

Šiandien daugelyje Vakarų šalių universitetų yra ***vystymosi studijų,*** arba ***plėtros studijų,*** moksliniai padaliniai, kurie sprendžia teorinius klausimus, susijusius su trečiojo pasaulio △ problemomis ir pateikia praktinių išvadų ir rekomendacijų.

visuminė paklausa (*ekon.*), visų prekių ir paslaugų paklausa. Kai nuo vienerių iki dvejų metų

laikotarpiu △ arba išlaidos krinta, ekonomika linkusi į recesiją, tuo tarpu kilimas paprastai sukelia ir ekonomikos pakilimą.

Niekas negali būti visiškai laisvas, kol visi nebus laisvi; niekas negali būti visiškai moralus, kol visi nebus moralūs; niekas negali būti visiškai laimingas, kol visi nebus laimingi.

visuomenė
Herbertas Spenceris (1820–1903), anglų filosofas.
Social Statics, Nr. 4, 30 sk.

---

visuomenė, žmonių organizavimasis į bendruomenes ar grupes. Visuomenės mokslai, ypač sociologija, tiria žmogaus elgesį socialinėje aplinkoje. Įvairūs visuomenės bruožai aptariami straipsniuose ⇨ *bendruomenė*, ⇨ *giminystė*, ⇨ *klasė*, ⇨ *kultūra*, ⇨ *norma*, ⇨ *socializacija*, ⇨ *statusas* ir ⇨ *vaidmuo*.

Nėra tokio dalyko kaip visuomenė. Yra individai vyrai ir moterys, yra šeimos.

visuomenė
Margareta Thatcher, baronienė
Thatcher iš Kesteveno
"Woman's Own", 1987 spalio 31

---

visuomenės mokslai, grupė akademinių disciplinų, tiriančių, kodėl žmonės individualiai ir grupėmis elgiasi taip, o ne kitaip. Pirmasis šį terminą pavartojo XIX a. prancūzų mąstytojas ⇨ Auguste'as *Comte'as*. Akademiniais △ paprastai vadinami sociologija, ekonomika, antropologija, politologija ir psichologija. Vakarietiškam visuomenės suvokimui didelę įtaką turėjo didžiųjų teoretikų Platono, Aristotelio, Machiavellio, Rousseau, Hobbeso ir Locke'o idėjos ir įžvalgos. Galima atsekti, kad visuomenės tyrimo pradžia yra Šviečiamuoju amžiumi vadinamas XVIII a. didysis intelektualinis laikotarpis, XVIII ir XIX a. pramoninės ir politinės revoliucijos bei moralinė ⇨ *pozityvizmo* filosofija. Comte'as bandė visuomenės tyrimą paversti moksline disciplina, kuriai, kaip ir gamtos mokslams, būtų būdinga tikslumas ir konkretumas. Bet △ turi labai daug bendra su tokiomis disciplinomis, kaip istorija, geografija, teisė, filosofija ir net biologija. Nors kai kurie mąstytojai, pvz., Marxas, stengėsi sujungti visuomenės tyrimą į vieną teoriją, bet dar niekam nepavyko pasiekti to, ką fizikoje padarė Einsteinas, biologijoje Charlesas Darwinas. Dabar net keliamas klausimas, ar žmonių tyrimas gali ir ar turi būti mokslas.

visuomenės sutartis, idėja, kad vyriausybės valdžia kyla iš susitarimo tarp valdančiojo ir valdomojo – pirmasis mainais į antrojo paklusnumą, įsipareigoja rūpintis tvarka. Šia idėja naudotasi tiek absoliutizmui (⇨ *Hobbesas*), tiek demokratijai (⇨ *Locke'as*, ⇨ *Rousseau*) remti.

Šis terminas buvo atgaivintas 1974 D. Britanijoje, kai po konflikto tarp konservatorių vyriausybės ir profesinių sąjungų įvyko visuotiniai rinkimai, kuriuose valdžią perėmė leiboristų vyriausybė. Dabar tai yra neoficialus vyriausybės ir profesinių sąjungų susitarimas, pagal kurį už kainų, nuomos ir pan. kontrolę profesinės sąjungos pasižadėjo susilaikyti nuo ekonomiką griaunančių reikalavimų didinti atlyginimus.

visuomeninės gėrybės, prekės ir paslaugos, kurioms būdinga visuotinumas ir nekonkurentiškumas. Visuotinumas reiškia, kad, jei prekė arba paslauga pateikiama, neįmanoma uždrausti kam nors ja naudotis. Pavyzdžiui, jei gatvėje uždegamos lempos, visi gali po jomis vaikščioti ir mėgautis jų teikiama nauda. Nekonkurentiškumas reiškia, kad tai, jog konkrečia gėrybe naudojasi vienas žmogus, nesumažina galimybės naudotis ja kitiems žmonėms. Kad vienas žmogus gauna naudos iš gatvių apšvietimo, nedraudžia visiems kitiems tuo naudotis.

Dėl tokių ypatybių privatusis sektorius nenori tiekti △. Vartotojai tikisi naudotis kokia nors gėrybe ir už tai nemokėti. Todėl △ dažniausiai tiekia vyriausybė, o už jas mokesčių forma moka visi piliečiai. Paprastai pateikiami △ pavyzdžiai yra gynyba, teismas, policija, gatvių apšvietimas.

visuomeninės išlaidos ir pajamos (*ekon.*), visuomenės išlaidos ir pajamos kaip ekonominių sprendimų padarinys. Apima vidines išlaidas (įmonių gamybos finansinės išlaidos) ir pajamas (įmonių gautos pajamos ir įmonių sunaudotų prekių bei paslaugų vertė) bei išorines išlaidas ir pajamas (tiesiogiai nesusijusias su gamyba ir vartojimu); tarša yra viena išorinių išlaidų rūšių.

Pavyzdžiui, chemijos fabrikas įdiegia įrangą, kuri padidina produkcijos apimtis ir sumažina darbo vietų skaičių. Papildomos produkcijos vidinės išlaidos yra naujos įrangos vertė. Vidinės pajamos yra chemijos įmonės pajamų ir vartojimo padidėjimas. Išorines išlaidas sudaro taršos padidėjimas dėl išaugusių produkcijos apimčių ir nedarbo padidėjimas, pvz., išaugusios išlaidos nedarbo pašalpoms. Išorines pajamas sudaro bet koks technologijos pagerinimas, iš kurio gauna naudos kitos įmonės.

Dar vienas aiškus pavyzdys iš transporto politikos rodo, kad reikia atsižvelgti į išorines išlaidas ir pajamas: dėl kelių transporto paklausos padidėjimo atsiranda didelių išorinių išlaidų: tarša, kelių taisymas, įmonių mokesčiai už kelius, medicinos paslaugos dėl kelių perkrovimo.

visuomeninis kreditas, teorija, iškelta kanadiečio C. H. Douglaso (1879–1952). Ji teigia, kad ekonominės krizės sudaro padėtį, kad bankai ima kontroliuoti pinigus ir pradeda trūkti perkamosios galios. Norėdamas tą padėtį pataisyti, Douglasas siūlė mokėti visuomeninius dividendus. Kanadoje buvo △ politiką remiančių provincijų vyriausybių, bet centrinė vyriausybė šį planą visada vetuodavo.

Visuotinė bažnyčia, visa Krikščionių bažnyčia, nors dažnai taip vadinama tik ⇨ *Romos katalikų bažnyčia*.

Visuotinė bažnyčia, 1954 Korėjoje ⇨ Sun Miung *Muno* įkurta bažnyčia. Visame pasaulyje jai priklauso apie 200 000 narių (dažnai vadinamų muniais). △ teologija jungia krikščionybės ir daosizmo idėjas. Ji grindžiama Muno knyga „Dieviškasis principas" (*Divine Principle*), kurioje teigiama, kad pradinis pasaulio kūrimo tikslas buvo sukurti tobulą šeimą, kurios santykiai su Dievu taip pat būtų tobuli.

Šiuos planus sugriovęs žmogaus nuopuolis. O istorija suvokiama kaip nuolatinis bandymas atkurti pradinį planą. Dabar, sakoma, šis planas įgyvendintas pono ir ponios Munų šeimoje. △ moko, kad vedybos labai svarbios dvasiniam tobulumui, o santuokos partnerius dažnai parenka pats ponas Munas, nors žmonės turi teisę atsisakyti parinkto partnerio. Vedybos, kurias per mišias palaimina ponas ir ponia Munai, yra svarbiausias Bažnyčios ritualas; jis pradedamas vyno, arba sutuoktuvių, ceremonija.

Aštuntajame dešimtmetyje △ buvo įtariama smegenų plovimu bei kritikuojama už naujų narių verbavimo būdus, verslo metodus, dešiniąją politinę ir žurnalistinę veiklą.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, JT 1948 priimtas pilietinių ir politinių teisių statutas. Apima teisę į gyvybę, laisvę, švietimą ir lygybę prieš įstatymą; teisę į laisvą judėjimą, religiją, bendravimą, informaciją; ir teisę į tautybę. Pagal 1950 žmogaus teisių Europos konvenciją Europos Taryba įkūrė ***Europos žmogaus teisių komisiją*** (centras Strasbūre, Prancūzijoje), kuri tiria valstybių ar asmenų skundus; jos surinktus faktus tikrina ⇨ ***Europos žmogaus teisių teismas*** (įkurtas 1959), kurio jurisdikciją pripažįsta dauguma valstybių, tarp jų ir JK, ir Lietuva.

Žmogaus teisių diena, gruodžio 10, skirta pažymėti JT Generalinės Asamblėjos priimtai △. Ši deklaracija nėra teisinis įpareigojimas; paprastus pažeidimus tikrina tokios organizacijos kaip ⇨ *Tarptautinė amnestija*. Žmogaus teisės buvo ginčo objektas Helsinkio konferencijoje.

1988 Europos Teismas pasmerkė neteisėtą JK procedūrą, kai įtariamieji teroristai beveik 7 dienas buvo laikomi be teismo žinios.

visuotinis atšilimas, gresiantis klimato pasikeitimas, kurio priežastis – ⇨ *šiltnamio efektas*.

visuotinis streikas, kelių pagrindinių šalies pramonės šakų darbininkų atsisakymas dirbti, siekiant paralyžiuoti ekonominį gyvenimą. D. Britanijos istorijoje △ buvo 1926 gegužės 3 visaliaudinis Profsąjungų kongreso surengtas streikas, rėmęs angliakasių sąjungą. Kitur, ypač Ispanijoje ir Italijoje, △ kaip politinį ginklą naudoja anarchistai ir kitos grupės (žr. ⇨ *sindikalizmas*).

Tiesioginė 1926 △ priežastis buvo karališkosios komisijos pranešimas apie angliakasybos pramonę („Samuelio pranešimas", 1926), kuriame, be kitų dalykų, buvo rekomenduojama sumažinti atlyginimus. Kasyklų savininkai siekė padidinti darbo valandų skaičių ir sumažinti atlyginimus). A. J. Cooko vadovaujama kalnakasių sąjunga tam pasipriešino ir paskelbė šūkį „nei penso nuo algos, nei minutės prie dienos". Kalnakasių streikas prasidėjo 1926 gegužės pradžioje, kalnakasiai paprašė Profsąjungų kongreso, kad juos paremtų ir pradėtų streikuoti ir kitų svarbesnių pramonės šakų darbininkai; galiausiai prie streiko prisijungė daugiau kaip 2 mln. darbininkų. Stanley'o Baldwino vadovaujama konservatorių vyriausybė pristatyti maistui ir tiekti pagrindinėms paslaugoms pasitelkė karines pajėgas, savanorius ir specialius policijos pareigūnus; be to, ji monopolizavo visas informacijos priemones, taip pat ir BBC radijo tarnybą. Po devynių dienų Profsąjungų kongresas nutraukė △ ir paliko kalnakasius – kurie jautėsi išduoti – toliau streikuoti vienus; streikas tęsėsi iki 1926 lapkričio, tačiau baigėsi nesėkmingai. 1927 priimtas Prekybinių disputų įstatymas visuotinius streikus uždraudė.

visuotinis susirinkimas, Krikščionių bažnyčios ⇨ *ekumeninis susirinkimas*.

Visų šventųjų šventė, lapkričio 1-ąją švenčiama visų krikščionių šventųjų, neturinčių atskiros dienos, šventė.

Visų šventųjų šventės išvakarės, anglosaksų kraštuose spalio 31 d. vakare švenčiama *Halloween* šventė.

Višnu, *Višnus,* hinduizmo dievas, antrasis iš dievų triados (kiti du – Brahma ir Šyva), simbolizuojančios tris aukščiausiosios dvasios savybes. Jis yra *Saugotojas.* Manoma, kad devyniuose savo ⇨ *avataruose*, arba devyniose inkarnacijose, jis prisiėmė žmogaus išvaizdą, pvz., Ramos ir Krišnos pavidalą. Garbinamas višnuistų.

višnuizmas, hinduizmo dievo Višnaus garbinimas; labiausiai paplitęs hinduizmo tikėjimas. Pagrindinės Višnaus formos yra Krišna ir Rama, o jų mokymas išdėstytas ⇨ *Bhagavadgytoje* ir ⇨ *Ramajanoje*, kurių viena skirta Krišnai, kita Ramai. Svarbiausias dalykas yra ⇨ *bhaktis* – pasišventimas asmeninei Dievo formai, lydimas šventų giesmių, arba *badžanų*, giedojimo.

vitalizmas, biologijos kryptis, teigianti, kad gyvi organizmai būdingas savybes gauna iš universalios gyvybinės jėgos. Mūsų amžiuje šis požiūris siejamas su prancūzų filosofu ⇨ Henri *Bergsonu*.

Vitbio sinodas, Nortumbrijos karaliaus Osvio 664 sušauktas susirinkimas. Nusprendė įvesti Britanijoje Romos katalikų tikėjimą, o ne keltišką krikščionybės formą.

vitlizmas, ⇨ *kolektyvinių derybų* procesas; komitetai, vienodai atstovaujami darbdavių ir darbuotojų, ir vadovaujami nepriklausomų pirmininkų, tariasi stengdamiesi pasiekti bendrą sprendimą, kai reikia, – ir abiejų pusių kompromisu.

Pavadinimas kilęs iš Darbdavių ir darbuotojų santykių komiteto, kurį 1916 įsteigė D. Britanijos vyriausybė, o vadovavo Johnas Whitley'is. △ labiausiai paplito ir geriausiai sekėsi visuomeniniame ir pusiau visuomeniniame sektoriuje.

Vitruvijus (Markas Vitruvijus Polijus; I a. pr. Kr.), Romos architektas. Jo dešimties tomų veikalas apie Romos architektūrą (*De architectura*) suteikė postūmį Renesansui. Pirmą kartą veikalas buvo išspausdintas Romoje 1486. Nors dažnai neaiškūs, △ raštai ilgai turėjo įtakos vakarietiškam klasikinės architektūros suvokimui, ypač per Leono Batistos Alberčio, o vėliau Rafaelio ir Paladijaus darbus.

vivisekcija (pažodžiui – gyvo gyvūno pjaustymas). Pradžioje taip buvo vadinama eksperimentinė chirurgija, arba gyvo padaro skrodimas; dabar šį terminą dažnai vartoja ⇨ *antivivisekcijos* šalininkai, ir jis apima bet kokius, chirurginius ir nechirurginius, eksperimentus su gyvūnais.

1876 D. Britanijoje priimtas Žiauraus elgesio su gyvuliais aktas buvo pirmasis laboratorinius gyvūnus ginantis įstatymas pasaulyje.

vizitacija, oficialus krikščionių bažnyčių vyskupo arba kito bažnytinio pareigūno vizitas, tikrinant pavaldžias bažnyčias arba abatijas. Viduriniais amžiais per vizitacijas būdavo užrašoma vad. *detecta* – tai, kas vizituotojui parodoma, – ir vad. *comperta* – tai, ką aptinka pats vizituotojas.

vizualinis vaizdas, valdomo psichinio vaizdo naudojimas stengiantis sutelkti ir suaktyvinti natūralų kūno sveikimo procesą. Kartu su pagalbine technika △ taikomas gydant vėžiu sergančius pacientus. Naudojantis šiuo metodu buvo pasiekta ligonių pagerėjimo.

Vodanas, *Vodenas, Votanas,* vyriausiasis anglosaksų dievas; jį atitinka skandinavų ⇨ *Odinas*.

Volckeris Paulis (g. 1927), JAV ekonomistas. 1979–87, būdamas Federalinės rezervų sistemos valdytojų tarybos pirmininkas, kontroliavo JAV cirkuliuojantį pinigų kiekį. Vėliau jį pakeitė Alanas Greenspanas.

Volta Alessandras (1745–1827), italų fizikas. Išrado pirmąjį sausąjį elementą (Voltos elementą), elektroforą (vieną pirmųjų elektrostatinių generatorių) ir elektroskopą.

△ gimė Kome, čia ir Pavijoje dirbo profesoriumi. △ vardu pavadintas elektros įtampos vienetas.

Jei nerasime nieko malonaus, tai bent rasime ką nors nauja.

Voltaire'as.

„Kandidas" (*Candide*), *17 sk.*

Voltaire'as (tikr. François Marie Arouet; 1694–1778), prancūzų rašytojas. Tikėjo ⇨ *deizmu*, kovojo dėl tolerancijos, teisingumo ir humanizmo. Už darbą „Filosofiniai laiškai apie anglus" (*Lettres philosophiques sur les Anglais,* 1733; esė, aukštinantys anglų papročius, mąstymą ir politiką) jam grėsė suėmimas, ir jis turėjo bėgti.

Kiti △ raštai: „Liudviko XIV epocha" (*Le Siècle de Louis XIV,* 1751), „Kandidas" (*Candide,* 1759) – ⇨ *Leibnizo* „geriausio iš visų galimų pasaulių" parodija, „Filosofinis žodynas" (*Dictionnaire philosophique,* 1764).

△ gimė Paryžiuje, notaro šeimoje, savo slapyvardžiu pasirašinėjo nuo 1718. Dukart buvo kalinamas Bastilijoje, o 1716–26 už užgaulias politines eiles ištremtas iš Paryžiaus. „Oidipas" (*Oedipe*) – jo pirmoji esė–tragedija – buvo pastatyta 1718. 1726–29, būdamas Anglijoje, karalienei Karolinai dedikavo epinę poemą apie Henriką IV – „Henriadą" (*La Henriade*), o grįžęs į Prancūziją, išleido „Karolio XII istoriją" (*Histoire de Charles XII,* 1731), 1732 sukūrė pjesę „Zayra" (*Zaire*). Kartu su meiluže markize de Chatelet pabėgo į Sirė Šampanėje, ten parašė pjesę „Meropė" (*Mérope,* 1743) ir didžiąją „Liudviko XIV epochos" dalį. Tarp daugelio jo darbų – Petro Didžiojo, Liudviko XV ir Indijos istorija, satyrinė pasaka „Zadigas" (*Zadige,* 1748), „Orleano mergelė" (*La Pucelle,* 1755) apie Žaną d'Ark ir tragedija „Irena" (*Irène,* 1778). Nuo 1751 iki 1753 gyveno Prūsijos karaliaus Frydriko II (Didžiojo), kuris ilgai buvo jo gerbėjas, dvare, bet ši draugystė baigėsi didžiuliu priešiškumu. Nuo 1754 △ apsigyveno netoli Ženevos, o 1758 – Ferney, visai šalia Prancūzijos sienos. 1791 jo palaikai perkelti į Paryžiaus panteoną.

vorticizmas, trumpai egzistavęs anglų literatūros ir dailės sąjūdis (1912–15), kuriam vadovavo Wyndhamas Lewis. △ darė įtaką kubizmas bei futurizmas. Lewis manė, kad tapyba turi atspindėti šiuolaikinio pasaulio sudėtingumą ir greitą kitimą; jis pats tapė šiurkščiu, kampuotu, pusiau abstrakčiu stiliumi. Paskutinė vorticistų paroda buvo surengta 1915.

Vriesas Hugas (1848–1935), ***de Vriesas,*** olandų botanikas. Vadovavo svarbiems augalų ląstelių osmosės tyrimams. Buvo naujos kartos augalų evoliucijos tyrimų pradininkas. Pakartotinai įrodė ⇨ *Mendelio* dėsnius ir atrado savaime vykstančias mutacijas.

vudu, maginių tikėjimų ir apeigų sistema, praktikuojama kai kuriose Afrikos, P. Amerikos ir Vest Indijos dalyse, ypač Haityje. Atsirado XVII a. vergų plantacijose, supynus Romos katalikybę ir V. Afrikos religijų tradicijas. Tikintieji tebepriklauso Romos katalikų bažnyčiai. Tikima ***loa***, dvasių, dalyvaujančių žmonių reikaluose, buvimu; kai kurių dvasių bruožai sumišę su krikščionių šventųjų bruožais. Per ceremonijas, kai šios kongregacijos narius užvaldo dvasios ir jie patiria transą, dvasininkai (*houngan*) ir dvasininkės (*manbo*) šaukiasi *loa.*

△ šventyklos (*houmfort*) centre yra stulpas, nuo kurio *loa* nusileidžiančios „užvaldyti" garbintojo. *Loa* padeda atpažinti būdingas apsėstojo elgesys. *Loa* yra baronas Samedis, valdantis mirusiųjų kraštą, Erzulie – juodoji Mergelė, arba Žemės deivė, Ogus – karys, atitinkantis šv. Jokūbą Didįjį, Legba – kelių viešpats, žmonių ir dvasių tarpininkas, atitinkantis šv. Antaną Atsiskyrėlį.

Vulgata, Biblijos vertimas į lotynų kalbą; IV a. išvertė šv. Jeronimas.

Nuo VII a. △ tapo populiariausiu lotynišku vertimu, o 1546 Tridento susirinkimas ją patvirtino oficialia Romos katalikų Biblija.

W

Waalsas Johannesas Diderikas (1837–1923), *van der Waalsas,* olandų fizikas. 1910 gavo Nobelio premiją už teorinius dujų tyrimus. Aprašydamas realiųjų dujų – idealiųjų dujų, kurias apibūdina ⇨ *Boyle'io* ir Charles'io dėsniai, priešpriešos – savybes, △ pabrėžė traukos ir stūmos jėgų, veikiančių tarp atomų ir molekulių, reikšmę.

Waksmanas Selmanas Abrahamas (1888–1973), Ukrainoje gimęs JAV biochemikas. Sukūrė terminą *antibiotikas* iš mikroorganizmų kilusiems bakterijas žudantiems cheminiams preparatams pavadinti. 1952 △ gavo Nobelio premiją už streptomicino (antibiotiko, vartojamo tuberkuliozei gydyti) atradimą.

Waldas George'as (g. 1906), JAV biochemikas. Tyrė cheminius regėjimo procesus. △ nustatė, kad svarbiausią vaidmenį vaidina tinklainės pigmentas rodopsinas, kurio yra ir vitamine A. 1967 už šiuos tyrimus kartu su Ragnaru Granitu (g. 1900) ir Haldanu Hartline'u gavo Nobelio fiziologijos ir medicinos premiją.

Wallace'as Alfredas Russelas (1823–1913), anglų gamtininkas. Rinko gyvūnų ir augalų pavyzdžius P. Amerikoje ir p. r. Azijoje ir nepriklausomai sukūrė evoliucijos, pagrįstos gamtine atranka, teoriją, panašią į ⇨ Charleso *Darwino*.

Wallasas Grahamas (1858–1932), anglų politologas, pirmasis Londono Ekonomikos mokyklos politologijos profesorius. Buvo vienas pirmųjų ⇨ *Fabijaus draugijos* narių, prisidėjo prie „Fabijaus esė apie socializmą" (*Fabian Essays in Socialism,* 1888) kūrimo. 1904, šiai draugijai tapus antiliberalia, iš jos pasitraukė.

Veikale „Žmogaus prigimtis ir politika" (*Human Nature in Politics,* 1908) △ teigė, kad politikai daugiau įtakos turi įvairūs neracionalūs veiksniai, pvz., prietarai, papročiai, atsitiktinumai, o ne racionalus apskaičiavimas. Veikale „Didžioji visuomenė" (*The Great Society,* 1914) △ reiškė susirūpinimą individu šiuolaikinėje industrinėje vis labiau centralizuotoje visuomenėje.

Walrasas Léonas (1834–1910), Šveicarijos ekonomistas. Veikale „Grynosios politinės ekonomijos elementai" (*Eléments d'économie politique pure,* 1874–77) bandė sukurti universalų bendrosios pusiausvyros teorijos (hipotetinės padėties, kurioje paklausa lygi pasiūlai visose rinkose) modelį. Be to, △ sukūrė mažėjančio ribinio prekės naudingumo (kai vartojimo vertė padidėja labiau negu produkto) teoriją.

Waltonas Ernestas (g. 1903), airių fizikas. Būdamas jaunas doktorantas, Kavendišo laboratorijoje Kembridže, Anglijoje, kartu su Johnu Cockroftu tyrė atomo sandarą. 1932 jiems pavyko suskaldyti atomą; už tai 1951 jie gavo Nobelio fizikos premiją.

Wangas Anas (1920–90), kinų kilmės JAV inžinierius. 1951 įkūrė Wango laboratorijas, kurios aštuntajame dešimtmetyje tapo viena didžiausių pasaulyje kompiuterių bendrovių. 1945 atvyko į JAV; po trejų metų išrado magnetinės kompiuterio atminties įtaisą, kuris buvo plačiai naudojamas kaip kompiuterio duomenų kaupimo įtaisas iki integrinės schemos (čipo) išradimo.

Warburgas Ottas (1878–1976), vokiečių biochemikas. 1923 išrado manometrą (prietaisą slėgiui matuoti), pakankamai jautrų išmatuoti, kiek deguonies patenka į kvėpavimo audinį. Matuodamas laiką, per kurį ląstelės absorbuoja deguonį, jis įrodė, kad citochromais vadinami fermentai sudaro sąlygas ląstelėms perdirbti deguonį. 1931 gavo Nobelio medicinos premiją. Be to, △ nustatė, kad ląstelės, pažeistos vėžio, absorbuoja mažiau deguonies nei sveikosios.

Washingtonas Bookeris Taliaferras (1856–1915), JAV pedagogas. Pirmasis sudarė sąlygas juodaodžiams pietinių valstijų gyventojams siekti aukštojo mokslo. 1881 įkūrė (ir buvo pirmasis jo direktorius) Taskedžio institutą (Alabamos valstija), kuris pradžioje buvo mokymo įstaiga juodaodžiams, o dabar – akademinė institucija. Teigė, jog ekonominė nepriklausomybė yra būdas socialinei lygybei pasiekti.

WASP, sutrumpintas ***baltųjų anglosaksų protestantų*** (*White Anglo-Saxon Protestant*) pavadinimas. Tai įprastas (dažnai niekinamas) terminas pavadinti baltajam Amerikos visuomenės elitui, ypač tiems, kurie mokėsi JAV š. r. dalies lygos univer-

sitetuose, sudarančiuose tarpuniversitetinę sporto lygą, ir priklauso vyskupinei bažnyčiai.

Šį terminą išpopuliarino JAV sociologas E. Digby'is Baltzellis knygoje „Protestantų aukštuomenė" (*The Protestant Establishment,* 1964).

Watsonas Jamesas Dewey (g. 1928), JAV biochemikas ir genetikas. Už molekulinės DNR sandaros ir genetinio kodo tyrimus 1962 kartu su ⇨ Francisu *Cricku* gavo Nobelio premiją. Remdamiesi ankstesniais darbais, jie įrodė, kad DNR sudaro dviejų spiralinių grandžių, kurias jungia bazių poros, spiralę.

Watsonas Johnas Broadus (1878–1958), JAV psichologas, ⇨ *biheviorizmo* pradininkas. Atmetė savistabą (kai pats žmogus stebi savo psichinius procesus), psichologiją vertino kaip pastebimo elgesio tyrimą, remiantis moksline tradicija.

Wattsas Alanas Witsonas (1915–73), anglų kilmės JAV filosofas. Mokėsi Anglijoje, studijavo Rytų religijas, parašė veikalą „Dzen dvasia" (*The Spirit of Zen,* 1936). 1939 atvyko į JAV, baigė Siberio-Vestono teologijos seminariją, 1944 įšventintas vyskupinės bažnyčios kunigu. Kurį laiką pabuvęs Šiaurės vakarų universiteto kapelionu, persikėlė į Kaliforniją ir dėstė filosofiją Ramiojo vandenyno koledže (1951–57). Būdamas populiarus dėstytojas ir autorius, nuo šeštojo dešimtmečio △ tapo bitnikų kartos dvasiniu vadovu. Dar viena iš jo knygų – „Dzen kelias" (*The Way of Zen,* 1957).

Webbai: Martha Beatrice *Webb* (mergautinė pavardė Potter; 1858–1943) ir Sidney'is Jamesas *Webbas,* baronas Passfieldas (1859–1947), anglų visuomenės reformatoriai, rašytojai. 1895 įkūrė Londono ekonomikos mokyklą. Jie buvo vieni pirmųjų socialistinės ⇨ *Fabijaus draugijos* narių; susituokė 1892. Socialinio įstatymo komisijos mažumos pranešime (1909) jie kėlė socialinio draudimo klausimą, parašė daug svarbių knygų, pvz., „Tredjunionizmo istorija" (*The History of Trade Unionism,* 1894), „Anglijos savivaldybės" (*English Local Government,* 1906–29) ir „Sovietinis komunizmas" (*Soviet Communism,* 1935).

Jei kada nors eidama į pilną žmonių kambarį pajusčiau baimę, tarčiau sau: „Tu esi protingiausios pasaulio tautos protingiausios klasės vienos iš protingiausių šeimų protingiausia narė, ko gi tau būgštauti?"

Beatrice Webb

Bertrand'as Russellas. „Portretai iš atminties" (*Portraits from Memory*)

Sidney'is Webbas 1912–27 buvo Londono ekonomikos mokyklos visuomenės valdymo profesorius. 1915–25 jis priklausė Leiboristų partijos vykdomajam komitetui, 1922 buvo išrinktas į parlamentą, nuo 1924 – prekybos ministras, 1929–30 – dominijų ministras, 1920–31 – kolonijų ministras. Beatrice parašė „Kooperatinis sąjūdis D. Britanijoje" (*The Co-operative Movement in Great Britain,* 1891), „Mano mokymasis" (*My Apprenticeship,* 1926) ir „Mūsų bendradarbiavimas" (*Our Partnership,* 1948).

Weberis Ernstas Heinrichas (1795–1878), vokiečių anatomas ir fiziologas. Pritaikė hidrodinamiką kraujo apytakai tirti, suformulavo ***Weberio dėsnį***, apibūdinantį reakciją į dirgiklius.

Weberio dėsnis (dar vadinamas Weberio ir Fechnerio dėsniu) teigia, kad pojūtis yra proporcingas dirgiklio logaritmui. Tai yra skalių, naudojamų garsų stiprumui matuoti, pagrindas.

Weberis Maxas (1864–1920), vokiečių sociologas, vienas iš šiuolaikinės sociologijos pradininkų. Pabrėžė, kad kultūriniai ir politiniai veiksniai turi lemiamos įtakos ekonominei raidai ir individualiam elgesiui. △ rašė daugeliu politinės ir visuomeninės minties klausimų, bet labiausiai išgarsėjo pasakymu, kad protestantizmo etika, aukštinanti taupumą ir sunkų darbą, paskatino kapitalizmo raidą. Garsi ir jo biurokratijos analizė, išdėstyta klasika tapusiame veikale „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia" (*Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus,* 1904–05).

Tirdamas valdžios prigimtį ir vaidmenį, △ skyrė tris valdžios tipus: tradicinį, pagrįstą praeities papročiais ir vyresniųjų autoritetu, patrauklųjį, kai valdžia priklauso kokiam nors išskirtiniam individui dėl jo sugebėjimo įkvėpti žmones, ir įstatyminį racionalųjį, pagrįstą normomis ir įstatymais. Jis buvo įsitikinęs, kad socialiniai pokyčiai dažniausiai vyksta, kai iškyla patrauklus asmuo, galintis nuversti esamą valdžią. Po tokios revoliucijos senoji tvarka savaime sugrįžta. △ nuomone, politikoje didesnę reikšmę turi biurokratija, o ne klasės; biurokratija irgi būna trijų tipų, kurie atitinka valdžios tipus: patriarchalinė, patrinominė ir įstatyminė racionalioji.

△ įvedė į sociologiją racionalizacijos sąvoką, atkreipdamas dėmesį į didelių organizacijų reikšmę politikai ir į biurokratizaciją, kaip neišvengiamą racionalaus materialiojo pasaulio valdymo, skatinamo šiuolaikinio mokslo, rezultatą.

Veikale „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“ △ iškėlė mintį, kad kapitalizmo pasisekimo ir ekonominio Vokietijos, Šveicarijos, Anglijos ir Olandijos suklestėjimo priežastis yra protestantiškoji etika; mat tos etikos požiūriu, visi, savininkai ir darbininkai, turi „pašaukimą“, darbas yra garbingas užsiėmimas, o taupumas ir griežtumas – dorybės.

Veikalas „Ekonomika ir visuomenė“ (*Wirtschaft und Gesellschaft,* 1922), jo didysis darbas, nors ir nebaigtas, yra galutinis įvairių △ ekonomikos politikos ir religijos sociologijos idėjų apibendrinimas.

Wegeneris Alfredas Lotharas (1880–1930), vokiečių meteorologas ir geofizikas. Jo sukurta ⇨ *žemynų dreifo* teorija, išdėstyta veikale „Žemynų ir vandenynų kilmė“ (*Die Entstehung der Kontinente und Ozeane,* 1915), pradžioje buvo žinoma kaip Wegenerio hipotezė. Dabar jo idėjas galima paaiškinti plokštine tektonika – žemės pluta susideda iš daugelio plokščių, kurios visos juda viena kitos atžvilgiu.

Weil Simona (1909–43), prancūzų rašytoja. 1938 patyrė mistinį išgyvenimą ir tapo aktyvia katalike. Visi jos darbai (išskyrus esė) išleisti po mirties, tarp jų yra „Dievo laukimas“ (*Waiting for God,* 1951), „Šaknų poreikis“ (*The Need for Roots,* 1952), „Užrašų knygelės“ (*Notebooks,* 1956).

Visos nuodėmės yra pastangos užpildyti tuštumą.

Simona Weil
„Orumas ir gracija“ (*Gravity and Grace*)

Weinbergas Stevenas (g. 1933), JAV fizikas. 1967 kartu su ⇨ Abdusu *Salamu* parodė, kad silpnoji ir elektromagnetinė sąveika (dvi iš keturių gamtos pagrindinių ⇨ *jėgų*) yra vienos bendros sąveikos (dar vadinamos elektrosilpnąja sąveika) variantai. 1979 △, Salamas ir ⇨ Sheldonas *Glashowas* gavo Nobelio premiją.

△ ir Salamo teorijoje buvo išpranašautas neutraliosios srovės buvimas (atrasta 1973).

Werneris Abrahamas Gottlobas (1749–1817), vokiečių geologas. Tyrė žemės sandaros pavyzdžius ir jos susidarymo istoriją. Nors dabar △ geologija dažniausiai laikoma klaidinga, bet ji pirmoji įtvirtino fizika pagrįstą stratigrafiją, paremtą tiksliomis mineralogijos žiniomis. △ buvo įtakingiausias dėstytojas geologijos istorijoje – daugelis geriausių vėlesniosios kartos studentų mokėsi iš jo Freibergo akademijoje.

Werneris Alfredas (1866–1919), šveicarų chemikas. 1913 gavo Nobelio premiją už darbą apie valentingumą, kuris padėjo sukurti koordinacinę kompleksinių junginių teoriją. △ parodė, kad skirtinga trimatė atomų sankloda neorganiniuose junginiuose sukelia optinę izomeriją (molekulės, sudarytos iš vienodų atomų, skirtingai išsidėsčiusių erdvėje, nukreipia poliarizuotą šviesą priešinga linkme).

Wernickė Carlas (1848–1905), vokiečių neurologas ir psichiatras. Išgarsėjo ⇨ *afazijos* tyrimais. Veikale „Afazijos sindromas“ (*The Aphasic Syndrome,* 1874) △ aprašė tai, kas vėliau pradėta vadinti sensorine afazija (t. y. ligonis nesupranta, ką pats ar kiti šneka) ir tai atskyrė nuo motorinės afazijos, kurią pirmą kartą aprašė Paulis Pierre'as Broca (1824–80).

Nors abi afazijos formas sukelia smegenų pažeidimas, △ nustatė, kad skiriasi pažeidimo vieta: sensorinę afaziją sukelia kairiojo smilkinio skilties pažeidimas, o motorinę afaziją – kairiosios užpakalinės kaktos skilties pažeidimas. Formuluodamas bendrąją nervinių kalbos pagrindų teoriją, △ rėmėsi abiejų afazijų skiriamaisiais klinikiniais bruožais. Be to, jis aprašė encefalopatijos formą, kurią sukelia tiamino trūkumas (vėliau ji buvo pavadinta jo vardu).

Wertheimeris Maxas (1880–1943), čekų kilmės vokiečių psichologas, vienas ⇨ *geštalto* psichologijos kūrėjų (kartu su Kurtu Koffka, 1880–1943, ir Köhleriu). Važinėdamas traukiniu, 1910 jis pastebėjo, kad iš dviejų padėčių staigiai pasirodžiusi šviesa atrodo kaip viena judanti šviesa. Toks suvokimo būdas tapo geštalto teorijos pagrindu.

Wesley'is Charlesas (1707–88), anglų metodistas, ⇨ Johno *Wesley'io* brolis, vienas iš pirmųjų Oksfordo metodistų. △ tapo svarbiausiu Wesley'ių metodizmo pamokslininku ir teologu, parašė apie 6500 giesmių.

Wesley'is Johnas (1703–91), ⇨ *metodizmo* pradininkas. Kai jam ir jo sekėjams buvo užkirstas kelias į Anglikonų bažnyčios sakyklas, tapo klajojančiu pamokslininku. 50 metų jis raitas jodinėjo po šalį ir kasdien sakė pamokslus, dažniausiai gryname ore. Jo pamokslai tapo Wesley'ių metodistų bažnyčios doktrina.

△ gimė Epvorte, Linkolnšyre; ten jo tėvas buvo parapijos kunigas. Kartu su broliu Charlesu nuvyko į Oksfordo universitetą; jie ir bendraminčiai dėl savo religinių apeigų laikymosi buvo pravardžiuojami metodistais. 1728 △ gavo Anglikonų bažnyčios dvasininko šventimus, o 1729 grįžo į Oksfordo koledžą kaip jaunesnysis dėstytojas. 1735 išvyko į Džordžiją, JAV, misionieriauti. Keliaudamas atgal 1738 atsivertė ir buvęs griežtas anglikonas virto karštu evangeliku. Jo „Dienoraštis" (*Journal*) atskleidžia ryškų žmogaus ir jo darbų paveikslą.

Wheatstone'as Charlesas (1802–75), anglų fizikas ir išradėjas. 1837 kartu su Williamu Cooke'u užpatentavo geležinkelio telegrafą, o plėtodamas Samuelio Christie'čio idėją, sukūrė *Wheatstone'o tiltelį* – elektrinį tinklą varžai matuoti. Pradžioje buvo muzikos instrumentų meistras, išrado armonikėlę bei koncertiną.

Whewellis Williamas (1794–1866), anglų fizikas ir filosofas. Sukūrė anglų kalbos žodį *scientist* (mokslininkas) bei tarptautiniais tapusius žodžius *eocenas, miocenas, elektrodas, katodas* ir *anodas*. Didžioji jo karjeros dalis susijusi su Kembridžo universitetu, kuriame jis buvo Šventosios Trejybės koledžo magistras. Svarbiausi du jo darbai: „Induktyviųjų mokslų istorija" (*The History of Inductive Sciences,* 1837) ir „Induktyviųjų mokslų filosofija" (*The Philosophy of Inductive Sciences,* 1840).

Whipple'is Fredas Lawrence'as (g. 1906), JAV astronomas. Jo 1949 iškeltą hipotezę, jog kometos branduolį sudaro purvinas sniego kamuolys, 1986 patvirtino kosminio zondo atlikti Halio kometos tyrimai (⇨ Edmondas *Halley'is*).

Whipple'is George'as (1878–1976), JAV fiziologas. Tyrė hemoglobino susidarymą kraujyje. Jis įrodė, kad anemiškų šunų, kuriems skiriama griežta dieta, kepenys pagerėja, o jų hemoglobinas greitai atsinaujina. Šis darbas padėjo atrasti vaistą nuo piktybinės anemijos. 1934 kartu su George'u Minot (1885–1950) ir Williamu Murphy'iu (1892–1987) gavo Nobelio medicinos premiją.

Whitefieldas George'as (1714–70), anglų metodistas evangelistas. Studijavo Oksfordo universitete, 1738 gavo dvasininko šventimus, bet už neortodoksines doktrinas ir metodus buvo nušalintas. Daug metų keliavo po D. Britaniją ir Ameriką; jo pamokslai turėjo didelę įtaką religiniam atsinaujinimui. △ garbei Totenham Kort Roude, Londone, buvo pastatyta Whitefieldo bažnyčia (1756; 1945 buvo subombarduota, bet vėl atstatyta).

Whiteheadas Alfredas Northas (1861–1947), anglų filosofas ir matematikas. Dirbdamas logikos srityje, jis toliau rutuliojo ⇨ *Frege'ės* iškeltą mintį, kad matematiką galima kildinti iš logikos. Drauge su ⇨ *Russellu* parašė tritomį veikalą „*Principia mathematica*" (1910–13). Vad. organizmo filosofijoje jis bandė sutelkti logikos, matematikos, fizikos, biologijos, psichologijos, estetikos ir religijos sąvokas į vieną schemą. Žymesnieji △ darbai: „Gamtos koncepcija" (*The Concept of Nature,* 1920) ir „Idėjų nuotykiai" (*Adventures of Ideas,* 1933).

△ 30 metų dėstė matematiką Šventosios Trejybės koledže Oksforde; vėliau, 1914–24, buvo taikomosios matematikos profesorius Londono universitete, tuo metu rašė švietimo ir mokslo filosofijos klausimais; 1924–37 buvo filosofijos profesorius Harvardo universitete, JAV. Kiti jo darbai: „Gamtos pažinimo principai" (*Principles of Natural Knowledge,* 1919), „Mokslas ir šiuolaikinis pasaulis" (*Science and Modern World,* 1925) ir „Procesai ir realybė" (*Process and Reality,* 1929).

Wycliffe'as Johnas (apie 1320–84), anglų religijos reformatorius. Remdamasis Jono Gauntiečio partija, kuri buvo nepatenkinta bažnyčios įtaka dvarui, smerkė piktnaudžiavimus bažnyčioje, teigė, kad aukščiausias autoritetas yra Biblija, o ne bažnyčia. Kritikavo tokias fundamentalias doktrinas, kaip dvasininkų galia atleisti nuodėmes, išpažintis ir indulgencijos; subūrė savo mokinius versti Bibliją į anglų kalbą.

△ mokėsi Oksfordo universitete, buvo koledžo magistras, išsiuntė daug keliaujančių pamokslininkų. Buvo paskelbtas eretiku, bet ramiai mirė Laterverte.

Wienas Wilhelmas (1864–1928), vokiečių fizikas. Tyrė spinduliavimą, suformulavo dėsnį, dabar vadinamą Vyno dėsniu. Dėsnis teigia, kad intensyviausios absoliučiai juodo kūno spinduliuotės bangų ilgis atvirkščiai proporcingas termodinaminei kūno temperatūrai. Taigi, kuo karštesnis kūnas, tuo mažesnis bangų ilgis. Už šį ir kitus spinduliavimo tyrimus 1911 gavo Nobelio fizikos premiją.

Wieneris Norbertas (1894–1964), JAV matematikas. Knyga „Kibernetika" (*Cybernetics,* 1948) pradėjo kibernetikos mokslą. Matematikoje △ padėjo stacionariųjų procesų (priklausančių nuo atsitiktinių įvykių), ypač Brauno judesio, tyrimo pamatus.

Wigneris Eugene'as Paulis (g. 1902), vengrų kilmės JAV fizikas. Nustatė svarbiausius unitarinės simetrijos dėsnius. Pirmojo branduolinio reaktoriaus vienas kūrėjų. 1963 už branduolio sandaros tyrimus su Maria Goeppert–Mayer ir Hansu Jensenu (1906–1973) gavo Nobelio fizikos premiją.

Wilberforce'as Williamas (1759–1833), anglų reformatorius. Prisidėjo prie vergijos uždraudimo Britanijos imperijoje. 1780 △ buvo išrinktas į parlamentą; 1807 buvo priimtas jo bilis dėl vergų prekybos panaikinimo, 1833 daugiausia jo pastangomis vergija buvo panaikinta visoje imperijoje.

Wilkinsas Maurice'as Hughas Fredericksas (g. 1916), Naujojoje Zelandijoje gimęs anglų mokslininkas. 1962 su ⇨ Francisu *Cricku* ir ⇨ Jamesu *Watsonu* gavo Nobelio medicinos premiją už nukleino rūgščių, ypač ⇨ *DNR* molekulinės sandaros tyrimą rentgeno spinduliais.

△ karjerą pradėjo kaip fizikas, tyrė liuminescenciją ir fosforescenciją, radiolokaciją ir urano izotopų atskyrimą. Antrojo pasaulinio karo metais dirbo JAV, prisidėjo prie atominės bombos kūrimo. Po karo iš branduolinės fizikos perėjo į biofiziką, ultravioletiniais spinduliais tyrė genetinius ultragarso bangų poveikius, nukleino rūgštis ir virusus.

Willard Francesa Elizabetha Carolina (1839–98), JAV švietėja. Kovojo dėl alkoholio draudimo; kovos kulminacija buvo Prohibicijos aktas (1920–33); 1879–98 buvo Krikščionių moterų blaivybės sąjungos prezidentė. 1888 buvo išrinkta Nacionalinės moterų tarybos prezidente.

△ gimė Čerčvilyje (Niujorko valstija, JAV), persikėlė į Viskonsiną, studijavo Šiaurės vakarų moterų koledže Evanstone (Ilinojaus valstija). Kurį laiką dirbo mokytoja, 1873 buvo paskirta moterų dekane Šiaurės vakarų universitete.

Wilsonas Charlesas Thomsonas Reesas (1869–1959), anglų fizikas. 1911 sukonstravo Wilsono kamerą – įtaisą subatominėms dalelėms tirti. 1927 gavo Nobelio premiją.

Wilsonas Edwardas O. (g. 1929), JAV zoologas. Jo knygos paskatino susidomėjimą biogeografija – rūšių paplitimo tyrimu, ir sociobiologija – elgesio evoliucija. Svarbiausi jo darbai: „Sociobiologija: naujoji sintezė" (*Sociobiology: The New Synthesis,* 1975) ir „Apie žmogaus prigimtį" (*On Human Nature,* 1978).

Winckelmannas Johannas Joachimas (1717–68), vokiečių menotyrininkas. Nuo 1755 dirbo Romoje. Jo sen. Graikijos ir Romos tyrimai paskatino neoklasicizmą, padėjo šiuolaikinės meno istorijos pamatus, turėjo įtakos švietimo krypčiai Vokietijoje. Parašė „Senovės meno istoriją" (*Geschichte der Kunst des Altertums,* 1764), kurioje meną apibrėžė kaip epochos dvasios išraišką.

Wynne-Edwards Vera (g. 1906), anglų zoologė. Teigė, kad gyvūnų elgesys dažnai būna altruistiškas, kad gyvūnai elgiasi taip, kaip geriau grupei, nors tai reikalauja individo aukos. 1962 išėjo jos darbas „Gyvūnų skirstymas pagal socialinį elgesį" (*Animal Dispersal in Relation to Social Behaviour*).

Teorija, teigianti, kad gyvūnai yra genetiškai užprogramuoti elgtis taip, kaip geriau rūšiai, vėliau pradėta abejoti. Iš šio ginčo kilo naujas gyvūnų elgesio aiškinimas, kuris pateiktas biologo ⇨ E. P. *Wilsono* darbuose.

Winnicottas Donaldas (1896–1971), anglų psichoanalitikas ir vaikų psichiatras. Ankstyvuosiuose darbuose △ tyrė motinos ir vaiko santykius ir padarė išvadą, kad motina užima tarpinę padėtį vaiko asmenybei formuojantis. Savo teorijas △ plėtojo ir klinikinę patirtį apibendrino trijuose tomuose: „Rinktiniai raštai: nuo pediatrijos iki psichoanalizės" (*Collected Papers: Through Paediatric to Psychoanalysis,* 1958), „Brendimo procesas ir jį lengvinanti aplinka" (*The Maturational Process and the Facilitating Environment,* 1965) ir „Žaidimas ir tikrovė" (*Playing and Reality,* 1971).

Nors △ paprastai laikomas ⇨ *objekto santykių* teorijos šalininku, jis dažnai kritikavo Kleino požiūrį į terapiją. Jis teigė, kad tik technika, leidžianti grįžti į ankstyvąją vaikystę, galėtų padėti žmonėms, kuriems neapgalvoti tėvų reikalavimai apsunkino asmenybės kūrimosi eigą.

Wise'as Stephenas Samuelis (1874–1949), vengrų kilmės JAV religijos veikėjas. 1893 gavo reformuotosios sinagogos rabino šventimus, 1893–1900 dirbo Niujorko kongregacijoje, 1900–07 – Portlande (Oregono valstija), paskui tapo Laisvosios Niujorko sinagogos rabinu. 1924–49 buvo Amerikos žydų kongreso pirmininkas.

△ gimė Budapešte, 1875 su šeima persikėlė į JAV. Studijavo Niujorko miesto koledže, 1901 Kolumbijos universitete gavo filosofijos daktaro vardą. Buvo karštas sionistas; dalyvavo 1919 Versalio taikos konferencijoje.

Wittgensteinas Ludwigas Josefas Johannas (1889–1951), austrų filosofas. „Loginiame filosofiniame traktate“ (*Tractatus Logico–Philosophicus*, 1922) pateikė kalbos „paveikslo teoriją“: atominiai teiginiai atitinka atominius faktus (⇨ *loginis atomizmas*). Vėliau △ atmetė šią mintį ir išplėtojo idėją, kad žodžio reikšmė yra jo vartojimas.

Paveikslo teorija yra labai neaiški. Iš esmės △ teigė, kad turi būti įmanoma suskaidyti sakinį į „atominius teiginius“, kurių elementai tam tikru būdu atitinka realaus pasaulio elementus. Vėlesnėje filosofijoje △ sukūrė visiškai kitokį, antropologinį kalbos vaizdą: įvairioje žmonių veikloje žodžiai vartojami pagal skirtingas taisykles arba papročius – jais žaidžiami skirtingi „kalbos žaidimai“. Tradicinių filosofinių problemų kyla dėl prielaidos, kad žodžiai (pvz., *egzistuoja* sakinyje „Fiziniai objektai iš tikrųjų neegzistuoja“) turi nusistojusią, nepriklausomą nuo konteksto reikšmę.

1930–35 △ buvo Kembridžo Šventosios Trejybės koledžo tarybos narys, 1939–47 – filosofijos profesorius. 1937 gavo D. Britanijos pilietybę. „Filosofiniai tyrimai“ (*Philosophische Untersuchungen*, 1953) ir „Apie tikrumą“ (*Über Gewißheit*, 1969) išėjo po mirties.

Per Pirmąjį pasaulinį karą △ kovojo Austrijos–Vengrijos kariuomenėje, paskui, iki 1919 rugpjūčio, kalėjo Italijoje.

Pasaulis yra viskas, kiekvienas atvejis.

Ludwigas Wittgensteinas

„Loginis filosofinis traktatas“ (*Tractatus Logico–Philosophicus*)

Wöhleris Friedrichas (1800–82), vokiečių chemikas, ⇨ Jönso *Berzelijaus* mokinys. 1828 pirmą kartą iš neorganinio junginio (amonio cianato) susintetino organinį junginį (karbamidą). 1827 sukūrė metodą metalams aliuminiui, beriliui, itriui ir titanui išskirti iš rūdos.

Wolffas Christianas (1679–1754), vokiečių filosofas, matematikas ir mokslininkas. Sukūrė terminus ⇨ *kosmologija* ir ⇨ *teleologija*. 1716–25 △ buvo Rusijos caro Petro Didžiojo mokslinis patarėjas.

△ dirbo daugelyje sričių: teologijoje, psichologijoje, botanikoje ir fizikoje. 1707–23 jis buvo matematikos profesorius Halėje, o 1723–40 – matematikos ir filosofijos profesorius Marburge. Jo filosofijai įtakos turėjo Gottfriedas Leibnizas ir ⇨ *scholastika*. Parašė daug darbų, pvz., „Racionalios idėjos apie Dievą, pasaulį ir žmogaus sielą“ (*Vernünftige Gedanken über Gott, der Welt und der Seele der Menschen*, 1720).

Wollastonas Williamas (1766–1828), anglų chemikas ir fizikas. 1804 atrado būdą, kaip gauti lengvai formuojamą platiną, ir iš šio atradimo susikrovė didelius turtus. 1804 atrado naują elementą paladį, o 1805 – rodį. Sumaniai sukonstravo matavimo prietaisų, kurie tebevartojami ligi šiol, ir taip prisidėjo prie optikos raidos.

Wölflinas Heinrichas (1864–1945), Šveicarijos dailėtyrininkas. Rašė estetikos klausimais. Jo tapybos stiliaus analizės, pvz., „Pagrindinės meno istorijos sąvokos“ (*Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, 1915) gynė formalistinį požiūrį ir skatino nagrinėti konkrečius bruožus, pvz., linijas, spalvas, formą. Tuo metu jos darė didelį poveikį. Dabar didžiausiu nuopelnu laikoma tai, kad jis įtvirtino meno istoriją kaip griežtą mokslinę discipliną.

Wollstonecraft Mary (1759–97), anglų rašytoja, feministė. Priklausė radikalių intelektualų grupei, vadinamai anglų jakobinais. Knygoje „Moterų teisių gynimas“ (*A Vindication of the Rights of Women*, 1792) reikalavo moterims lygių teisių mokytis. Paryžiuje susitiko su amerikiečių rašytoju Gilbertu Imlay'iu ir 1794 su juo susilaukė dukters Fanny. 1797 ištekėjo už ⇨ Williamo *Godwino* ir, pagimdžiusi dukterį Mary (vėliau – Mary Shelley), netrukus mirė.

Kiti △ darbai: „Mintys apie dukterų lavinimą“ (*Thoughts on the Education of Daughters*, 1787), „Žmogaus teisių gynimas“ (*A Vindication of Rights of Men*, 1790); pastarojoje knygoje ginama Prancūzijos revoliucija.

Woodwardas Robertas (1917–79), JAV chemikas. Susintetino daug sudėtinių molekulių. Tarp jų yra chininas (1944), cholesterolis (1951), chlorofilas (1960) ir vitaminas B12 (1971). 1965 gavo Nobelio premiją.

Woodworthas Robertas Sessionsas (1869–1962), JAV psichologas. Kartu su ⇨ E. L. *Thorndike'u* tyrė individualius mokymosi skirtumus, vėliau bandė sudaryti objektyvius emocinio stabilumo testus. Nors △ įnašas į psichologijos mokslą nebuvo didelis, jis paskelbė daug bendrųjų psichologijos tekstų, pvz., „Eksperimentinė psichologija“ (*Experimental Psychology*, 1938), „Šiuolaikinės psichologijos mokyklos“ (*Contemporary Schools of Psychology*, 1931), „Elgesio dinamika“ (*Dynamics of Behavior*, 1958).

△ mokėsi Harvarde, ten dirbo su Williamu Jamesu, bei D. Britanijoje, Liverpulio universitete, kuriame buvo Charleso Sherringtono (1857–1952) padėjėjas.

Grįžęs į JAV, 1909 tapo psichologijos profesoriumi Kornelio universitete, 1914 buvo išrinktas Amerikos psichologų asociacijos prezidentu. 1956 gavo pirmąjį Amerikos psichologų fondo aukso medalį už ypatingus psichologijos mokslo integravimo ir organizavimo nuopelnus.

Woolmanas Johnas (1720–72), Amerikos kvakeris. Gimė Ankoke (dab. Rankokas, Niu Džersio valstija). Buvo vienas iš pirmųjų kovotojų prieš vergiją, paliko įdomų dienoraštį *Journal*. Rėmė atsisakiusius mokėti Pensilvanijos valstijos nustatytą mokestį, skirtą finansuoti prancūzų- indėnų karui, mat tai esą nesuderinama su pacifistiniais principais.

Wrightas Frankas Lloydas (1869–1959), JAV architektas. Išgarsėjo organine architektūra, pasižyminčia tuo, kad pastatai įsilieja į gamtos aplinką. Nuo paskutinio praėjusio amžiaus dešimtmečio △ kūrė savo garsųjį ***prerijų namų*** stilių – tai grupė neaukštų namų su išryškintais stogais. Vėliau △ keitė stilių, ėmė naudoti gelžbetonį įvairioms geometrinėms formoms gauti. Jo sukurti pastatai: Rytų Teilizino namas Viskonsino valstijoje (1925), pastatytas prerijų namų stiliumi, „Namas virš krioklio“ netoli Pitsbergo (Pensilvanijoje, 1936) – namas su krioklį skiriančiomis terasomis, Guggenheimo muziejus Niujorke (1959) – nuožulni spiralinė plokštuma, kylanti nuo apvalaus pagrindo.

1915–22 △ suprojektavo namų Japonijoje; vienas žymiausių – viešbutis „Imperial“ Tokijyje (1922). 1938 pasistatė žiemos namus Arizonos lygumoje, Vakarų Teilizine, ir čia įkūrė architektų draugiją. Siekdamas sukurti darnią aplinką, savo projektams visada kūrė interjerus ir baldus.

Gydytojas gali palaidoti savo klaidas, o architektas tegali patarti savo klientams auginti vijoklius.

Frankas Lloydas Wrightas
„New York Times Magazine“

Wundtas Wilhelmas Maxas (1832–1920), vokiečių fiziologas, psichologas ir filosofas. Knygoje „Straipsniai apie sensorinį suvokimą“ (*Beiträge zur Theorie des Sinneswahrnehmung,* 1862) pirmasis pripažino, kad psichologija yra mokslinė disciplina.

Veikale „Fiziologinės psichologijos pagrindai“ (*Grundzuge der physiologischen Psychologie,* 1874) △ padėjo eksperimentinės psichologijos pagrindus, o 1879 įkūrė pirmąjį pasaulyje psichologijos institutą Leipcigo universitete, kuriame didžiausią savo karjeros dalį jis buvo filosofijos profesorius. △ manė, kad psichologija yra vidinės patirties, arba sąmonės, tyrimas; jo metodas buvo kruopščiai kontroliuojama ⇨ *introspekcija*. Daug rašė ir filosofijos klausimais.

Z

Zaratustra, arba *Zoroastras,* VI a. pr. Kr. persų pranašas ir religijos mokytojas, ⇨ *zoroastrizmo* įkūrėjas. △ buvo įsitikinęs, kad vizijoje matė dievą ⇨ *Ahūrą Mazdą*. Pirmą kartą ši vizija jam apsireiškusi sulaukus 30 metų. Tada △ atvertė į naująjį tikėjimą karalių Vištaspą, nors pradžioje šis jį atmetęs ir piktai puolęs. Vėliau △ mokymas greitai pasklido ir tapo oficialia karalystės religija. Sakoma, kad △ nužudytas 70 metų, kai meldėsi prie altoriaus.

Zedekijas, paskutinis Judėjos karalius (597–586 pr. Kr.). Pasodintas į sostą Nabuchodonosaro, jis sukilo, ir už tai buvo priverstas stebėti savo sūnų egzekuciją, po to apakintas ir išsiųstas į Babiloną. Šių įvykių liudininkas buvo pranašas Jeremijas, kuris aprašė juos Senajame Testamente.

Zeemanas Pieteris (1865–1943), olandų fizikas. 1896 atrado vad. ***Zeemano reiškinį***: kai tam tikrų įkaitintų elementų, pvz., natrio ar ličio, šviesa leidžiama per spektroskopą esant stipriam magnetiniam laukui, spektras skyla į atskiras linijas. Už šį atradimą 1902 gavo Nobelio fizikos premiją.

Zeitgeist, epochos dvasia. Šis terminas buvo pavartotas kaip neoekspresionistų tapybos parodos Berlyne 1982 pavadinimas.

zelotai, žydų partija, kuri priešinosi romėnų valdymui Jėzaus gyvenimo metu ir vėliau. △ buvo viena iš partijų, parengusių sukilimą prieš Romą 67–70. Galimas daiktas, kad Simonas Zelotas, vienas iš Jėzaus mokinių, buvo šios partijos narys, o gal taip vadinamas tik dėl jo uolumo.

„Zendavesta“, šventieji ⇨ *zoroastrizmo*, mūsų laikais praktikuojamo parsų, raštai. Jie susideda iš ***Avestos*** (liturginių dvasininkų knygų), ***Gatų*** (Zoroastro kalbų apreiškimų) bei ***Zendo*** (komentarų).

Zenonas Elėjietis (apie 490–430 pr. Kr.), graikų filosofas. Gynė ⇨ *Parmenido* teoriją, teigiančią, kad tikrovė yra vientisa, nejudri būtis; tam jis kūrė argumentus, parodančius, kad daugybė ir judėjimas teikia logiškai prieštaraujančias išvadas. Šie argumentai vadinami Zenono paradoksais; žymiausi iš jų yra strėlės bei Achilo ir vėžlio paradoksai.

Strėlės paradoksas teigia: kadangi kiekvieną skrydžio akimirką strėlė užima tam tikrą erdvę, tą skrydžio akimirką ji stovi, o jei stovi, ji negali judėti. Achilo ir vėžlio paradoksas: Achilas leidžia vėžliui pirmam pradėti bėgimo varžybas. Bet kadangi atstumas tarp jų yra be galo dalus, Achilas niekada nepasivis vėžlio. Kai jis įveikia atstumo dalį, vėžlys pajuda dar truputį, ir tarp jų dar lieka tarpas, kurį reikia įveikti, – ir taip be galo.

Tikslūs Zenono paradoksų sprendimai dar vis tebekelia diskusijas, bet akivaizdu, kad △ nežinojo, jog begalinės geometrinės progresijos suma nėra begalinė, jei bendrasis daugiklis yra mažesnis negu vienetas.

Zenonas Kitijietis (apie 335–262 pr. Kr.), graikų filosofas. Apie 300 pr. Kr. Atėnuose įkūrė ⇨ *stoikų* filosofijos mokyklą.

Zernikė Fritsas (1888–1966), olandų fizikas. 1935 sukūrė mikroskopą, veikiantį fazinio kontrasto principu. Ankstesniais mikroskopais daugelį pavyzdžių buvo galima tirti tik nudažius ar kaip kitaip pakeitus. Fazinio kontrasto principu veikiantis mikroskopas leido tiesiogiai stebėti gyvas ląsteles pagal pavyzdžio ir terpės šviesos spindulių lūžimo laipsnio skirtumą. 1953 △ gavo Nobelio fizikos premiją.

Ziegleris Karlas (1898–1973), vokiečių chemikas, organinės chemijos tyrėjas. 1963 kartu su Giulio Natta (Italija) gavo Nobelio premiją už chemijos ir stambiųjų polimerų technologijos darbą. Jis sujungė paprastas etileno dujų molekules į ilgagrandį plastinį polietileną (polietaną).

Zygfrydas (*Siegfried*), legendinis germanų ir sen. skandinavų didvyris. Jo istorija, kurioje, galimas daiktas, yra ir istorinių elementų, pasakojama germanų „Nibelungų giesmėje“ (*Nibelungenlied*) ir sen. skandinavų „Vyresniojoje (Poetinėje) Edoje“ bei prozos kūrinyje „Völsungo saga“ (pastaruosiuose dviejuose kūriniuose △ vadinamas ***Sigurdu***). △ laimi Brunhildą savo valdovui ir veda jo seserį, bet paskui dėl intrigų žūva.

zikuratas, senovės Babilonijos, Asirijos kulto pastatas – laiptuota piramidė, pastatyta iš saulėje degtų plytų, dekoruota glazūruotomis plytomis; viršuje būdavo šventykla. Biblijoje aprašytas Babelio bokštas galėjo būti △.

Zinovjevas Aleksandras (g. 1922), sovietų filosofas. 1978 buvo ištremtas už satyrinę poemą apie SSRS „Žiojėjančios aukštumos" (1976). Veikale „Komunizmo tikrovė" (1984) △ teigė, kad komunizmas yra natūralus prasto žmonių gyvenimo padarinys ir kad jis turi plisti.

Zola Émile'is Edouard'as Charles'is Antoine'as (1840–1902), prancūzų rašytojas ir visuomenės reformatorius. Romanu „Rugonų likimas" (*La Fortune des Rougon,* 1867) △ pradėjo dvidešimties natūralistinių romanų ciklą „Rugonai Makarai", vaizduojantį prancūzų šeimos gyvenimą antrosios imperijos laikais. Cikle yra tokie romanai, kaip „Paryžiaus viduriai" (*Le Ventre de Paris,* 1873), „Nana" (1880) ir „Žlugimas" (*La Débâcle,* 1892). 1898 △ paskelbė „Aš kaltinu" (*J'accuse*) – pamfletą, kaltinantį Dreyfuso persekiotojus, už kurį jis pats buvo apkaltintas šmeižtu (vėliau kaltinimas buvo panaikintas).

△ gimė Paryžiuje, buvo žurnalistas ir klerkas. Kai parašė „Pasakojimus Ninonai" (*Contes à Ninon,* 1864), atsidėjo literatūrai. Kai kurie romanai iš „Rugonų Makarų" ciklo yra „Abato Murė klaida" (*La Faute de l'Abbé Mouret,* 1875), „Girtuoklis" (*L'Assommoir,* 1878), „Žerminalis" (*Germinal,* 1885), „Žemė" (*La Terre,* 1888). Pažymėtina vėlesnių romanų trilogija „Trys miestai" (*Trois Villes,* 1894–98) ir „Vaisingumas" (*Fécondité,* 1899).

Aš kaltinu.

Emile'is Zola
Atviro laiško Respublikos prezidentui dėl Dreyfuso bylos antraštė, 1898

---

zombis, lavonas, kurį atgaivinanti ir pavergianti dvasia. Toks tikėjimas, paplitęs Haityje, galimas daiktas, kilo iš to, kad vudu žyniai vartoja nervų nuodus tetrodotoksiną (gaunamą iš tam tikrų žuvų), kurių gavęs žmogus tampa panašus į mirusį, bet paskui atsigauna. Panašiai paveikiami ir japonai, suvalgę netinkamai apdorotos tos rūšies žuvies.

Zoroastras, ⇨ *zoroastrizmo* pradininkas, ⇨ *Zaratustra*.

zoroastrizmas, persų religija, sukurta persų pranašo ⇨ *Zaratustros* VI a. pr. Kr., dar prieš islamą, ir tebepraktikuojama Indijos ⇨ *parsų*. ⇨ ***Zendavesta*** yra šventasis šios religijos raštas. Teologija dualistinė – ***Ahūra Mazda,*** arba ***Ormuzdas*** (gėrio dievas), nuolat kovoja su ***Arimanu*** (blogio dievu), – ir pirmajam nulemta galutinė pergalė. △ turi apie 100 000 sekėjų pasaulyje (1991); jo nariais laikomi tie, kurių abu tėvai išpažįsta šį tikėjimą.

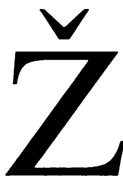
Tikėjimas. Žmonijai buvusi duota laisva valia pasirinkti iš dviejų jėgų, taigi nuo tikinčiųjų priklausąs jų likimas po mirties – būti rojuje ar pragare. △ jasnos, arba garbinimo, aspektams svarbiausia yra dvasinis ir fizinis tyrumas: kadangi gyvenimas ir darbas yra garbinimo dalis, reikią tik veiksmų tyrumo. Ugnis laikoma šventa, manoma, kad Ahūra Mazda ateina, kai namuose ar šventykloje garbinama apeiginė ugnis. Tikima, kad būsiąs antrasis visuotinis teismas, kai prisikelsią mirusieji, o pasaulis apsivalysiąs ir nebeturėsiąs jam svetimo nešvarumo.

Parsų bendruomenė Bombėjuje dabar yra svarbiausias △ centras. Kadangi manoma, kad atsiversti į △ paprastai neįmanoma, zoroastristų Indijoje nuolat mažėja: po 10% per dešimtmetį (nuo 1947). Parsų grupės Delyje ir už Indijos ribų ragina priimti naujus narius, bet dauguma Bombėjaus parsų mano, kad tada jų religinis ir kultūrinis paveldas būtų prarastas.

Zsigmondy'is Richardas (1865–1929), austrų chemikas. 1903 išrado ir pagamino ultratrumpųjų bangų mikroskopą. Šio mikroskopo apšvietimas įrengiamas stačiu jo ašiai kampu. (Įprasto mikroskopo šviesos šaltinis yra lygiagrečiai su ašimi.) Su △ įtaisu įmanoma stebėti vienos dešimtmilijonosios milimetro skersmens aukso daleles. 1925 △ gavo Nobelio chemijos premiją.

Zwicky'is Fritzas (1898–1974), bulgarų kilmės šveicarų astronomas. Nuo 1925 gyveno JAV. Nuo 1927 iki išėjimo į pensiją 1968 jis buvo fizikos profesorius Kalifornijos technologijos institute. 1934 △ numatė neutroninių žvaigždžių egzistavimą ir kartu su Walteriu Baade pavadino jas supernovomis. Iš viso atrado 18 supernovų ir nustatė, kad iš jų sklinda kosminiai spinduliai.

Zwinglis Ulrichas (1484–1531), šveicarų protestantas. Gimė Sankt Galene. 1506 tapo Romos katalikų bažnyčios kunigu, bet apie 1519 tapo reformatoriumi ir vadovavo ⇨ *Reformacijai* Šveicarijoje, skelbdamas, kad vienintelis autoritetas yra Šventasis raštas. Žuvo susirėmimo Kapeloje metu per karą su reformacijos nepriėmusiais kantonais.



Žaliasis žmogus (anglų tautosakoje – ***Green man*** arba ***Jack-in-the-Green***), lapais apsirengęs ir apsidengęs veikėjas, per pavasario atėjimo iškilmes. Jo veidą, dažnai su kyšančiu liežuviu, vaizduoja daugelis bažnytinių medžio ir akmens raižinių. Panašių veikėjų turi ir prancūzų bei vokiečių tautosaka, o anksčiausias △ raižinys yra iš Triero, Prancūzijoje, prie Moselio upės (apie 200).

žalioji revoliucija (*žemės ūkyje*), populiarus Trečiojo pasaulio šalių žemės ūkio kitimo pavadinimas. Siekiama naudoti daugiau cheminių medžiagų ir naujos technikos bei teikti gyventojams daugiau ir geresnės kokybės maisto. △ prasidėjo penktajame ir šeštajame dešimtmetyje, tačiau devintajame kai kurios šalys jos atsisakė. Didžioji naujų maisto produktų dalis eksportuojama, todėl vietos gyventojų mityba ne visada gerėja.

△ – tai daugiau traktorių ir kitokios technikos, dirbtinių trąšų ir pesticidų, naujos augalų, ypač ryžių, kviečių ir kukurūzų, bei gyvulių veislės. Didžiajai daliai darbų vadovauja Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacija (FAO).

P. r. Azijoje △ pradžia buvo sėkminga; Indija per 15 metų padvigubino surenkamą derlių, o ryžių derlius Filipinuose padidėjo 75%. Tačiau daugelio kitų kultūrų derlius smuko; kai kurios šalys, neturėdamos lėšų statyti užtvankas, pirkti trąšas ir reikalingą techniką, įvedė tarpines technologijas.

Derlingoms grūdinių kultūrų rūšims reikia 70–90 kg azoto vienam hektarui, smulkieji neturtingų šalių ūkininkai neįstengia tiek jo nusipirkti. Todėl turtingieji ūkininkai gauna didelį derlių, bedugnė tarp jų ir neturtingųjų Trečiojo pasaulio gyventojų gilėja.

žaliųjų judėjimas, bendras žmonių ir organizacijų, kovojančių už gamtos apsaugą, pavadinimas. Sąjūdis apima ir politines partijas, pvz., ⇨ *žaliųjų partijos,* bei organizacijas, pvz., *Žemės draugai* bei *Greenpeace.*

Nors visuomeninė parama staiga padidėjo ir △ narių padaugėjo iki daugelio milijonų, politinėms žaliųjų grupėms demokratinėse visuomenėse per rinkimus nepavyko surinkti daug balsų.

žaliųjų partijos, politinės partijos, siekiančios *išsaugoti planetą ir jos žmones.* Jos remiasi prielaida, kad nenutrūkstama ekonomikos plėtra yra nevaldoma. Veik nepripažįstanti lyderių partijų organizacija dažnai atspindi visuotinę decentralizaciją. △ V. Europoje paplito XX a. aštuntajame dešimtmetyje, R. Europoje – po 1988. Skirtingų šalių partijos palaiko ryšius, tačiau jų neremia jokios įtakos grupės. 1993 △ turėjo nemažai narių įvairių šalių parlamentuose: Austrijoje – 10, Belgijoje – 36, Estijoje – 1, Suomijoje – 11, Gruzijoje – 11, Vokietijoje – 8, Graikijoje – 1, Airijos Respublikoje – 1, Italijoje – 20, Liuksemburge – 4, Olandijoje – 6, Portugalijoje – 2, Slovėnijoje – 7, Šveicarijoje – 14, Europos Parlamente – 29 narius (nuo Belgijos – 3, nuo Danijos – 1, nuo Prancūzijos – 9, nuo Vokietijos – 8, nuo Italijos – 5, nuo Olandijos – 2, nuo Portugalijos – 1).

Britų △ buvo įkurta 1973 kaip Ekologijos partija (iš pradžių tik gamtosauginė). Per 1989 Europos rinkimus, britų △ surinko daugiau kaip 2 mln. balsų, tačiau negavo nei vienos vietos Parlamente, nes Didžioji Britanija – vienintelė Europos šalis, neturinti jokios proporcingo atstovavimo formos. Po 1990 dėl vidinių nesutarimų sumažėjo jos įtaka ir visuomenės parama jai.

Žana d'Ark, ***Joana Arkietė, šv. Žana d'Ark*** (1412–31), prancūzų karo didvyrė. 1429 Šinjone (Š. v. Prancūzija) ji įtikino karalių Karolį VII, kad jai suteikta dieviška galia išvaryti anglų okupantus iš Š. Prancūzijos ir sudaryti galimybę jam vainikuotis. Ji pralaužė Orleano apgulimą, sumušė anglus prie Patė, į š. nuo Orleano, ir Karolis buvo vainikuotas Reimse. Bet jai nepasisekė užimti Paryžiaus; 1430 ją paėmė į nelaisvę burgundai ir perdavė anglams. △ buvo apkaltinta raganavimu ir erezija. Tai paskelbė Prancūzijos bažnytinis tribunolas, kuris rėmė anglus. 1431 gegužės 30 Ruane ji buvo pririšta prie stulpo ir sudeginta. 1920 kanonizuota.

Žemės mokslas, Žemės planetos mokslinis tyrimas yra skirtingų mokslų ⇨ *geologijos,* meteorologijos, okeanografijos, geofizikos, geochemijos ir ⇨ *paleontologijos* sintezė.

Į △ akiratį patenka viskas: mineralų ir brangakmenių kasyba bei išskyrimas, orai ir žemės drebėjimai, jų numatymas, atmosferos tarša bei jėgos, formuojančios materialųjį pasaulį. △ sin-

tezė atsirado todėl, kad mokslininkai siekia pažinti Žemės struktūros globalinius aspektus ir jos praeitį; toks pažinimas yra priemonė numatyti, kaip žmonių veikla gali paveikti Žemės ateitį ir kartu garantuoti, kad jos išteklių pakaktų ilgam.

žemės panaudojimo miestuose modelis, *miestų žemėnaudos modelis* (*visuomenės mokslai*), miestuose būna suprastintų žemės naudojimo (pvz., pramonei, gyvenamiesiems namams, komercinei veiklai) modelių. Modeliai priklauso nuo miestų plėtros būdų. Skiriami trys svarbiausi miesto žemės panaudojimo būdai: ⇨ *koncentrinių žiedų teorija,* ⇨ *sektorių teorija* ir daugiacentrė teorija. Kiekviena teorija kelia kitokias žemės plotų panaudojimo formas. Iš tikrųjų įvairiuose miestuose yra nevienodi tokie veiksniai, kaip ⇨ *topografija*, žemės derlingumas, kultūra, ir tai turi įtakos galutinei žemės panaudojimo formai.

žemės reforma, teorija, teigianti, kad D. Britanijoje žemė turėtų būti padalyta darbininkams, valstiečiams ir žemės ūkio darbuotojams.

žemynų slinktis, geologijos teorija. Pasak △, maždaug prieš 250–200 milijonų metų sausumą sudarė vienintelis didžiulis žemynas (Pangėja), vėliau suskilęs į dalis. Ilgainiui susiformavę nūdienos žemynai. △ teoriją 1912 paskelbė vokiečių meteorologas Alfredas Wegeneris. Tik XX a. 7-ojo dešimtmečio pokyčių tektonikos tyrimai leido ją pagrįsti.

Terminas △ nėra tikslus – žemės masės neslenka vandenynais. Žemynai sudaro dalį plokščių, o plutos kiekis, kuris susidaro atsiskyrusiuose plokštės pakraščiuose, turi būti lygus plutos kiekiui, kurio atsiskyrusi dalis netenka.

Ženevos konvencija, tarptautinė 1864 sutartis, nustatanti elgesio susužeistais kareiviais taisykles. Vėliau apėmė ir leidžiamų ginklų tipų kontrolę, elgesį su belaisviais ir ligoniais bei civilių apsaugą karo metu. △ taisyklės peržiūrėtos 1906, 1929 ir 1949 konvencijų bei 1977 patvirtintų papildomų protokolų.

žiaurumo teatras, ⇨ Antonino *Artaud* teorija, išdėstyta knygoje „Le Theatre et son double“, 1938. Ja rėmėsi daugelis rašytojų ir režisierių. △ siekia pakeisti dialogą (žodžius) gestais ir garsais, kad žiūrovas geriau suvoktų, šokiruoti jį atvirais jausmais, kurie įprastinių elgesio normų paprastai būna užgniaužti.
Britanijoje Artaud idėjos darė didelę įtaką režisieriui Peteriui Brookui.

Žydų Biblija, *Hebrajų Biblija,* judėjų šventasis raštas. Kai kurios jo dalys siekia net 1200 pr. Kr. Krikščionys vadina △ ⇨ *Senuoju Testamentu.* Jį sudaro Tora (pirmosios 5 knygos priskiriamos Mozei), arba Penkiaknygė, Istorinės Išminties ir Pranašų knygos bei psalmės, iš pradžių parašytos hebrajiškai, vėliau išverstos į graikų (⇨ *Septuaginta*) ir kitas kalbas.

žirondistas, dešiniosios respublikonų partijos per Prancūzijos revoliuciją narys; partija taip buvo pavadinta todėl, kad daug jos vadovų buvo kilę iš Žirondos departamento. 1793 ⇨ *jakobinai* perėmė iš jų valdžią.

ŽIV (žmogaus imunodeficito virusas), grėsmingiausia iš visų lytiniu būdu plintančių ligų. Ją sukelia žmogaus imunodeficito virusas (ŽIV), pirmą kartą atrastas 1983, kaip dabar nustatyta, retrovirusas. ŽIV plinta per kūno skysčius, daugiausia per kraują ir lytines išskyras.

△ perdavimas lytiniu būdu gresia tiek heteroseksualiems vyrams ir moterims, tiek ypač padidintos rizikos grupėms homoseksualiems ir biseksualiems vyrams, prostitutėms, intraveniniams narkomanams, bendrai naudojantiems adatas; sergantiems hemofilija ir chirurgų pacientams, gydomiems užkrėstais kraujo produktais. Pats virusas nėra selektyvus, juo užsikrėsti gali bet kuris populiacijos narys. Už kūno ribų šis virusas gyvena trumpai, todėl neįtikėtina, kad užkrėsti galima kaip nors kitaip, negu per lytinį kontaktą, kraujo perpylimą, ar per bendrus švirkštus.

Užsikrėsti ŽIV netolygu susirgti. Daugelis žmonių, turinčių ŽIV virusą kraujyje, neserga, ir tik apie pusė užsikrėtusiųjų suserga per dešimt metų. Kai kurie užsikrėtusieji serga su ŽIV susijusiomis ligomis, bet ne visiška sindromo forma. Tačiau tvirtų įrodymų, kad ne visi turintys ŽIV suserga, nėra.

Viruso padariniai ligoniams – visiškai sunaikinama imuninė sistema, tada auką pažeidžia tokios ligos, kuriomis ji kitaip nesirgtų.

Praktiškai liga diagnozuojama ir tada, kai paciento organizme atsiranda retų auglių ir oportunistinių infekcijų. Pavyzdžiui, *pneumocystis pneumonia*, kuri normaliomis sąlygomis pastebima tik tarp nepakankamai maitinamų pacientų arba pacientų, kurių imuninė sistema tyčia nuslopinta, dažna tarp ŽIV aukų ir neretai yra jų mirties priežastis.

Nustatyta, kad ŽIV inkubacinis periodas – 9,8 metų. Kai kurios aukos miršta praėjus vos keliems mėnesiams po simptomų pasirodymo, dalis – po

kelerių metų, apie 50% – per trejus metus. Nuo šios ligos nėra vaistų, nors buvo skelbiama, kad nauji vaistai, zidovudinas (AZT) atitolina jos protrūkį ir sušvelnina jo padarinius. Efektyvios vakcinos dar ieškoma.

Žmogaus genomo projektas, mokslo tiriamoji programa, pradėta 1988; siekiama atrasti ir ištirti visus žmogaus ⇨ ***DNR nukleotidus*** (⇨ *RNR*). Žmogaus genome yra apie 80 000 įvairių ⇨ *genų,* o vienas genas gali turėti savyje daugiau nei 2 mln. nukleotidų. Tikimasi, kad gauta informacija padės išvengti ar išgydyti daugelį sunkių ligų; kyla etinių problemų dėl individo genetinės struktūros žinojimo ir baimės, kad tos žinios gali būti panaudotos ⇨ *genų inžinerijai.*

Žmogaus genomo organizacija (ŽGO), kuri koordinuoja šį projektą, mano, kad išlaidos sudarys 1 milijardą JAV dolerių per pirmuosius 5 metus; tai bus didžiausias žinomas šios srities mokslo tiriamojo darbo projektas. Tyrimai atliekami daugiau nei 20 pasaulio centrų. Iki 1991 pr. jau buvo ištirta apie 2000 genų. Susirūpinimas, kad, pvz., žinios apie individo genus gali sutrukdyti jam apdrausti gyvybę, privertė JAV priimti įstatymą dėl genomo slaptumo; 3% ŽGO fondų buvo skirta tirti ir teikti ataskaitas apie etinę △ reikšmę. Kiekvienas DNR siūlas yra sudarytas iš cheminių elementų sekos, t. y. nukleotidų. Yra tik 4 skirtingi tipai, tačiau galimų junginių skaičius – milžiniškas. Skirtingos nukleotidų kombinacijos gamina skirtingus ląstelės baltymus ir taip lemia kūno sandarą bei jos ypatybes. Norint nustatyti nukleotidų seką, DNR siūlai suskaldomi į fragmentus, kurie padvigubinami (įterpiant juos į mielių ląsteles ar bakterijas *Escherichia coli*) ir siunčiami į tyrimo centrus. Genai sudaro tik mažą DNR sekos dalį. Pasirodo, kad daugiau nei 90% DNR neatlieka jokios funkcijos, nors ji tobulai reprodukuojama kiekvieną kartą, kai tik ląstelė dalijasi ir perduodama kitai kartai. Daugelis aukštesniųjų organizmų turi didelius kiekius nereikalingų DNR, ir gali būti, kad tai – pranašumas, nes DNR yra telkinys, galintis sudaryti naujus genus, jei dėl mutacijos prarandami senieji.

2000 paskelbta, kad △ įgyvendintas, t. y. kad iš esmės aprašyti visi žmogaus genai – paaiškėjo, kad jų yra 1/3 mažiau, nei tikėtasi, ir kad beveik pusė žmogaus genų – bendri su kitomis gyvūnų rūšimis.

žmogaus kilmė, žmogaus evoliucija iš primatų, ⇨ *antropogenezė.*

žmogaus nuopuolis, mitas, kuris aiškina, kad blogis atsirado dėl pirmųjų žmonių nusižengimo. △ mitą turi daugelis kultūrų. Biblijos versija, užrašyta Senajame Testamente, įkvėpė ⇨ Johną *Miltoną* parašyti epinę poemą „Prarastasis rojus“ (*Paradise Lost*), 1667.

Pasak Biblijos, △ įvyko Rojaus sode, kai žaltys sugundė Ievą suvalgyti vaisių nuo Pažinimo medžio. Ji nepaklausė Dievo, valgė tą vaisių ir davė jo Adomui. Už tai jie abu buvo išvaryti iš Rojaus ir, kaip rašė Miltonas, „atnešė į pasaulį mirtį ir visas nelaimes“.

žmogaus teisės, individo pilietinės ir politinės teisės, ypač jo ir valstybės santykiai.

žmonių aukojimas, ritualinė žmogžudystė, tikint, kad paaukojus dievams tokią auką, tie, kurie tai padarė, įgis jėgos ir nepaprastų galių, arba bus sušvelnintas dievų pyktis ar jiems bus įsiteikta. Palestinoje △ mini Biblija. Induizmas tokį praktikavimą užfiksavo panašiu metu; vienu kitu atveju, pvz., garbinant deivę ⇨ *Kali,* Indijoje iki XIX a. buvo aukojami žmonės. △ praktikavo sen. actekai.

Leksikografas. Žodynų rašytojas, nekenksmingas žmogus, dirbantis sunkų, nuobodų darbą.

žodynai

Samuelis Johnsonas, žinomas „Dr. Johnsono“ vardu, 1709–84, anglų leksikografas, rašytojas ir kritikas. „Anglų kalbos žodynas“ (*Dictionary of the English Language*)

žodynas, knyga, kurioje tam tikra tvarka (paprastai abėcėliškai) pateikiami žodžiai su tarimu, reikšmėmis bei paaiškinimais. Žodynu vadinamas bet koks paprastai abėcėlinis žinynas su specializuota kurios nors srities informacija (dalyko, meno ar mokslo), pvz., muzikos, astronomijos, istorijos terminų žodynai. Dvikalbiai žodynai pateikia vienos kalbos žodžių vertimus į kitą.

Pirmieji anglų kalbos žodynai (XVII a.) aiškindavo sunkius, dažniausiai lotynų arba graikų kilmės žodžius. Samuelio Johnsono 1755 „Anglų kalbos žodynas“ (*Dictionary of the English Language*) buvo vienas pirmųjų norminės anglų kalbos žodynų ir pirmasis plačiai aprėpė veiksmažodines idiomas. Noaho Websterio 1828 „Amerikietišką anglų kalbos žodyną“ (*An American Dictionary of the English Language*) greitai

visa Š. Amerika pripažino norminiu. Daugiatomis „Oksfordo anglų kalbos žodynas“ (*Oxford English Dictionary*), I leidimas 1884, dėl nuolatinio tobulinimo ir tikrinimo (o dabar – ir dėl kompiuterizavimo) pateikia smulkų istorinį kiekvieno žodžio, kartu ir visos anglų kalbos aprašymą.

žvalgyba, karinės ir politinės tarnybos, kurios renka informaciją, dažnai slaptą ar neteisėtą, apie kitas šalis ar jų žvalgus, dirbančius savo šalyje. Šiais domisi ***kontržvalgyba***. Dabar didžioji dalis informacijos surenkama techninėmis priemonėmis, pvz., dirbtiniais žemės palydovais bei elektroninėmis priemonėmis.

Britanijos △ sudaro *M15* (apsaugos tarnyba), kuri tiesiogiai atsako ministrui pirmininkui už vidaus saugumą, *M16* (slaptoji žvalgybos tarnyba), kurią kontroliuoja Užsienio reikalų ministerija, ir *Vyriausybinis ryšių centras* (GCHQ), kurio paskirtis – elektroninis sekimas. Nors visiems žinoma, kad GHCQ yra Čėltenheme Gloukasteryje, tačiau dar neseniai nebuvo jokios viešos informacijos apie pirmąsias dvi tarnybas. Prieš kurį laiką paaiškėjo, kad M15 generalinis direktorius yra Stella Rimington, o M16 – seras Colinas McCollas. Iš tiesų, M15 1993 išleido viešą bukletą apie save. M15 yra įsikūrusi Gover gatvėje Londono Blumsberio rajone, tačiau netrukus persikels į Temz Hauzą, esantį Milbanko rajone. M16 iš Senčiuri Hauzo (Century House), esančio Vaterlo, persikels į Vokshol Krosą prie Volkshol Bridžo. Ateityje visų trijų tarnybų finansines ataskaitas tikrins Nacionalinis auditas.

RODYKLĖ

Turinys

Dalykinė rodyklė

Asmenvardžių rodyklė

Dalykinė rodyklė

Menas ir laisvalaikis

Architektūra

barokas
Bauhauzas
bendruomenės architektūra
brutalizmas
destruktyvizmas
funkcionalizmas
haitekas
mihrabas
miestas-sodas
miestų planavimas
neogotika
„Stilius" *(De Stijl)*
tarptautinis stilius

Literatūra

aktyvaus skaitytojo teorija
alegorija
antiherojus
antologija
antrininkas
antropomorfizmas
antžmogis
atsiribojimas nuo jautrumo
bestiarijus
biografija
Blumsberio grupė
distopija
dviprasmybė
epas
feministinė kritika
futurizmas
Gilgamešas
Harlemo renesansas
imažistai
įpykę jaunuoliai
ironija
Jeilio mokykla
„Kandidas"
katarsis
knyga
literatūros kritika
modernizmas
mokslinė fantastika
natūralusis žmogus
„naujasis romanas"
„Naujoji banga"
„Naujoji kritika"
Nobelio premija
objektyvusis koreliaras
romanas
saga
sąmonės srautas
satyra
simbolizmas
socialistinis realizmas
Sutriuškintoji karta, arba bytnikų sąjūdis
suvokimo teorija
Taliesinas
teksto kritika
„Tel Quel"
vaikų literatūra

Muzika, teatras

absoliučioji muzika
absurdo teatras
alternatyvusis teatras
choreografija
dvylikatonė technika (dodekafonija)
Feldenkraiso metodas
katarsis
komedija
korobori
mudra
muzika
programinė muzika
religinė drama
romantizmas
serializmas
šokis
tragedija
žiaurumo teatras

Dailė

abstrakcionizmas
abstraktusis ekspresionizmas
aleatorika
antimenas
archetipas
art nouveau
aukso pjūvis
avangardas
barokas
cinéma vérité
dadaizmas
dailė
dekadentizmas
dekoras
dizainas
didingumas
eklektika
ekspresionimas
estetika
estetizmas
Estetizmo sąjūdis
formalizmas
fovizmas
futurizmas
humanizmas
ikona
ikonografija
ikonologija
impresionizmas
išsigimęs menas
jautrumas
kičas
konceptualusis menas
konstruktyvizmas
kubizmas
laisvieji menai
manierizmas
marksistinė estetikos teorija
menas
menas be objektų
menas menui
meno istorija
Menų ir amatų sąjūdis
metafizinė tapyba
minimalizmas
mirties šokis
modernas
modernizmas
morfingas
natūralizmas
negriškumas
neoklasicizmas
orfizmas
pastoralė
personifikacija
plastiniai menai
popdailė
postimpresionizmas
postmodernizmas
primityvizmas
realizmas
rokokas
romantizmas
sinestezija
siurrealizmas
skonis
socialistinis realizmas
„Stilius" *(De Stijl)*
stilius
suprematizmas
veiksmo tapyba
vienumai
vorticizmas
Zeitgeist

Istorija

Senovės istorija ir archeologija

Vidurinių amžių istorija

Naujųjų laikų istorija

Sąmonė ir tikėjimas

Filosofija

Politika

Psichologija

religija: bendrieji terminai

Religija: krikščionybė, judaizmas, islamas

Religijos: budizmas, hinduizmas, sikhizmas ir kitos

Gamta

Astronomija

Žmogus ir visuomenė

Mitologija

Švietimas

Teisė

Ūkis ir verslas

Visuomenė

Mokslas ir technologija

Bendrieji terminai

Matematika

Medicina

Naujosios technologijos dirbtinio intelekto tyrimai

Fizika ir chemija

Asmenvardžių rodyklė

Menas ir laisvalaikis

Architektai

Literatai

Muzikai, teatralai

Dailės ir kino veikėjai

Panofsky's Erwinas 1892–1968
Picasso Pablo 1881–1973
Readas Herbertas 1893–1968
Ruskinas Johnas 1819–1900
Vasaris Giorgio 1511–1574
Winckelmannas Johannas Joachimas 1717–1768
Wölfflinas Heinrichas 1864–1945

Istorija

Senovės istorijos veikėjai

Apolonijas Pergietis apie 260–apie 190 prieš Kr.
Archimedas apie 287–212 pr. Kr.
Arianas II a.
Aristarchas Samietis apie 320–apie 250 pr. Kr.
Boetsijus Anicijus Manlijus 480–524 po Kr.
Ciceronas Markas Tulijus 106–43 po Kr.
Conchobaras
Drakonas
Echnatonas
Empedoklis apie 490–430 pr. Kr.
Epikūras 341–270 po Kr.
Eratostenas apie 276–194 po Kr.
Ezopas, Aisopas
Finas Mac Cumhaillas
Galenas apie 130–200 po Kr.
Heronas Aleksandrietis
Hesiodas
Hiparchas apie 190–apie 120 pr. Kr.
Homeras
Ksenofontas apie 430–354 pr. Kr.
Likurgas
Markas Aurelijus Antoninas 121–180 po Kr.
Pitagoras apie 580–500 pr. Kr.
Ptolemajas (Klaudijus Ptolemajas) apie 100–170 po Kr.
Seneka Liucijus Anėjus apie 5–65 po Kr.
Tacitas Publijus Kornelijus apie 55–120 po Kr.
Vitruvijus I a. pr. Kr.

Afrikos ir Azijos šalių veikėjai

Gandis Mohandas Karamčandas 1869–1948
Haile Selasija I Ras Tafari 1892–1975
Hobsonas Johnas Atkinsonas 1858–1940
Mao Dzedongas 1893–1976

Amerikos istorijos veikėjai

Barzunas Jacques'as Martynas, g. 1907
Beardas Charlesas Austinas 1874–1948
Berriganbas Danielis, g. 1921
Bolivaras Simonas 1783–1839
Child Lydia Maria 1802–1880
Du Bois W(illiamas) E(dwardas) 1868–1963
Ely'is Richardas Theodore'as 1854–1943
Fox Margareta 1833–1893
Franklinas Benjaminas 1706–1790
Guevara Ernestas 1928–1967
Jeffersonas Thomas 1743–1826
Las Casas Bartolomé de 1474–1566
Lincolnas Abrahamas 1809–1865
Phillipsas Wendellis 1811–1884

Europos istorijos veikėjai

Actonas Johnas Emerichas Edwardas Dalbergas 1834–1902
Arminius Jokūbas 1560–1609
Artūras
Baconas Francis 1561–1626
Bagehotas Walteris 1826–1877
Bailly Jeanas Sylvainas 1736–1793
Bakuninas Michailas 1814–1876
Blochas Marcas 1886–1944
Bolingbroke'as Henry's Johnas 1678–1751
Bourgeois Léonas Victoras Augustas 1851–1925
Bractonas Henry's de
Braudelis Fernandas 1902–1985
Buharinas Nikolajus 1888–1938
Bullas Johnas
Burke'as Edmundas 1729–1797
Clausewitzas Karlas fon 1780–1831
Cobbettas Williamas 1763–1835
Coke'as Edwardas 1552–1634
Condorcet Marie Jeanas Antoine'as 1743–1794
Cromwellis Oliveris 1599–1658
Debray Régis, g. 1941
Disraelis Benjaminas 1804–1881
Fry Elizabeth(ė) 1780–1845
de Gaulle Charles 1890–1970
Gersonas Jeanas 1363–1429
Glanville'as Ranalfas (m. 1190)
Gramsci Antonio 1891–1937
Grotiusas Hugas 1583–1645
Gunteris Edmundas 1581–1626
Herzlas Theodoras 1860–1904
Hitleris Adolfas 1889–1945
Huizinga Johannas 1872–1945
Joana d'Arc 1412–1431
Laudas Williamas 1573–1645
Leninas Vladimiras 1870–1924
Liddelis Hartas Basilis 1895–1970
Machiavellis Niccolņ 1469–1527
Metternichas Klemensas Wenzelis Lotharas 1773–1859
Namieras Lewis Bersteinas 1888–1960
Napoleonas I Bonapartas 1769–1821
Owenas Robertas 1771–1858
Paine'as Tomas 1737–1809
Pirenne'as Henri 1862–1935
Ranke Leopoldas fon 1795–1886
Robespierre'as Maximilienas François 1758–1794
Roland de la Platière Jeanne'a Manona 1754–1793
Savonarola Girolamo 1452–1498
Stalinas Josifas 1879–1953
Tocqueville'as Alexis de 1805–1859
Toynbee Arnoldas 1852–1883
Trockis Leonmas 1879–1940
Webb (Martha) Beatrice 1859–1947
Wilberforce'as Williamas 1759–1833
Žana d'Ark 1412–1431

Politikai: veikėjai ir teoretikai

Psichologai

Religijų veikėjai: krikščionybės, judaizmo, islamo

Religijų veikėjai: budizmo, hinduizmo, sikhizmo ir kitų

Friedmanas Miltonas, g. 1912
Frischas Ragnaras 1895–1897
Galbraithas Johnas Kennethas, g. 1908
George'is Henry'is 1839–1897
Greshamas Thomas 1519–1579
Hayekas Friedrichas Augustas fon 1899–1992
Hicksas Johnas Richardas, g. 1904
Hobsonas Johnas Atkinsonas 1858–1940
Jevonsas Williamas Stanely'as 1835–1882
Kaldoras Nicholas 1908–1986
Kaleckis Michalas 1899–1970
Kantorovičius Leonidas 1912–1986
Keynesas Johnas Maynardas 1883–1946
Kuznetsas Simonas 1901–1985
Lucasas Robertas, g. 1837
Malthusas Thomas Robertas 1766–1834
Marschallas Alfredas 1842–1924
Martineau Harrieta 1802–1876
Marxas Karlas Heinrichas 1818–1883
McGregoras Douglas 1906–1964
Meade'as Jamesas Edwardas, g. 1907
Myrdalis Gunnaras 1898–1987
Monnet Jeanas 1888–1979
Paretas Vilfredas 1848–1923
Peteris Laurence'as 1910–1990
Pigou Arthuras Cecilis 1877–1959
Porteris Michaelis, g. 1947
Quesnay François 1694–1774
Ricardas Davidas 1772–1823
Robbinsas Lionelis, g. 1898
Robinson Joana Violeta 1903–1983
Samuelsonas Paulas, g. 1915
Schultzas Theodore'as Williamas, g. 1902
Schumacheris Fritzas 1911–1977
Schumpeteris Josephas Alois 1883–1950
Simonas Herbertas, g. 1916
Smithas Adamas 1723–1790
Sraffa Pieras, g. 1898
Stone'as Johnas Richardas, g. 1913
Thünenas Johannas fon 1785–1850
Tinbergenas Janas 1903–1988
Tobinas Jamesas, g. 1918
Toynbee'is Arnoldas 1852–1883
Volckeris Paulis, g. 1927
Walrasas Léonas 1834–1910

Pedagogai, kiti švietimo darbuotojai

Barzunas Jacquesas Martinas, g. 1907
Beale Dorothea 1831–1906
Bersnteinas Basilis Bernardas, g. 1924
Binetas Alfredas 1857–1911
Buss Frances Mary 1827–1894
Dewey Johnas 1859–1952
Eliotas Charles Williamas 1834–1926
Froebelis Friedrichas Augustas Wilhelmas 1782–1852
Grosseteste Robertas ~ 1169–1253
Hahnas Kurtas 1886–1974
Howe'as Samuelis Gridley'is 1801–1876
Jowettas Benjaminas 1817–1893
Komensky'is Janas Amosas 1592–1670
Makarenka Antonas 1888–1939
McGuffey'is Williamas Holmesas 1800–1873
Montessori Marija 1870–1952
Morrisas Henry'is 1889–1961
Neilas Alexanderis Sutherlandas 1883–1973
Pestalozzis Johannas Heinrichas 1746–1827
Steineris Rudolfas 1861–1925
Washingtonas Bookeris Taliaferras 1856–1915
Willlard Francesa Elizabetha 1839–1898

Kalbininkai, bendravimo specialistai

Bloombieldas Leonardas 1887–1949
Chomsky'is Noamas 1928
Firthas Johnas Rupertas 1890–1960
Jespersenas Jensas Ottas Harry'is 1860–1943
Sapiras Edwardas 1881–1939
Saussure'as Ferdinandas de 1857–1913
Steinem Gloria, g. 1934

Teisininkai

Austinas Johnas 1790–1859
Bractonas Henry'is de
Duiguitas Léonas 1859–1928
Dworkinas Ronaldas, g. 1931
Grotius Hugas 1583–1645
Hartas Herbertas Lionelis Adolphas 1907–1993
Hohfieldas Wesley Newcombas 1879–1918
Holmesas Oliveris Wendellis Jaunesnysis 1841–1935
Hughes Charlesas Evansas 1862–1948
Kelsenas Hansas 1881–1973
Lombrosas Cesarė 1836–1909
Mosca Geatanas 1858–1941
Poundas Roscoe'as 1870–1964

Mitologijos veikėjai

Achilas
Adonis
Agamemnonas
Aladinas
amazonės
Amonas
Andromachė
Antigonė
Artūras
Bluebeard
Cinderella
Clancy'is iš Overflou
Cole'as, Senasis karalius
Cuchulainas
Dedalas
Elektra
Endimijonas
Enėjas
Enkidu
Euridikė
Euterpė

Visuomenės reformatoriai ir tyrinėtojai

Mokslas ir technika

Chemikai

Mokslotyrininkai

Išradėjai ir įmonininkai

Matematikai

Medikai: gydytojai ir teoretikai

Fizikai

Id-06 **Idėjų** žodynas / [Owen Adikibi, Bernard Balleine, Elizabeth Breuilly...[et al.]. 2001. – 580 p.
Aut. nurodyti antr. lapo kt. pusėje. – Dalyk. ir asmenvardžių r-klės: p. 540-569.

ISBN 9955-08-088-4

Šis „Idėjų žodynas“ yra išsamus koncepcijų ir tikėjimų, kurie suformavo šių laikų pasaulį, vadovas. Žodyne aptariamos ne tik filosofinės, religinės ir estetinės pažiūros, bet ir mokslo, meno, istorijos, politikos doktrinos. Biografiniai ir teminiai straipsniai sudėti į vieną tomą.

UDK 030.001.8

Viršelio dailininkas *Agnius Tarabilda*
Korektorė *Danginutė Giedraitytė*
Techninė redaktorė *Birutė Tolvaišienė*
Maketavo *Ligita Plešanova*

SL 412. Užs. 2067
Leidykla „Alma littera“, A. Juozapavičiaus g. 6/2, 2005 Vilnius
Puslapis internete http://www.almali.lt
Spaudė AB spaustuvė „Spauda“,
Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius

Šis „Idėjų žodynas" yra išsamus koncepcijų ir tikėjimų, kurie suformavo šių laikų pasaulį, vadovas. Visa, ką laikome reikšminga, gražu, teisinga, remiasi idėjomis. Žodyne aptariamos ne tik filosofinės, religinės ar estetinės pažiūros, bet ir mokslo, meno, istorijos, politikos doktrinos. Biografiniai (apie žmones) ir teminiai (-izmai ir -logijos) straipsniai sudėti į vieną tomą.

- *Leidinys iš dalies naujintas, šimtai straipsnių pritaikyti lietuvių skaitytojui*
- *Apie 4000 straipsnių*
- *Įžymiausi žmonės*
- *Svarbiausi sąjūdžiai*
- *Terminija*
- *Biblijos knygų, didžiųjų ekonomistų, mąstytojų, filosofų, kalbų, t. p. kompiuterijos, septynių didžiųjų dorybių ir kitos lentelės*
- *Islamo, judaizmo, krikščionybės, Vakarų muzikos, moterų judėjimo ir kitos chronologinės lentelės*
- *Specialiai parengti palydimieji straipsniai apie abortus, gamtosaugą, postmodernizmą, romantizmą, miestų planavimą ir kita*
- *Biografinius ir teminius straipsnius palydi parinktos citatos*
- *Dalykinė ir asmenvardžių rodyklės*

ISBN 9955-08-088-4

